مختصر صحيح البخاري

التجريد الصريح

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI

TECRÎD-İ SARÎH

TERCÜMESİ ve ŞERHİ

CİLT 4

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1581
KAYNAK ESERLER : 201

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH TERCÜMESİ VE ŞERHİ

Müellifi
ZEYNÜDDÎN AHMED B. AHMED
B. ABDİLLATÎF EZ-ZEBÎDÎ

Tercüme ve Şerh Edenler
AHMED NAİM
(Eski baskılarda 1-3. ciltler, yeni baskıda 1-3. cilt 575. hadise kadar)

KÂMİL MİRAS
(Eski baskılarda 4-12. ciltler, yeni baskıda 3. cilt 575. hadisten 8. cildin sonuna kadar)

Genel Koordinatör
PROF. DR. HURİYE MARTI

Yayın Yönetmeni
DR. FATİH KURT

Koordinasyon
DR. FARUK GÖRGÜLÜ

Editörler
SALİH ŞENGEZER
ELİF ERDEM
HALE ŞAHİN
RUKİYE AYDOĞDU DEMİR
SUAT KOCA (DR. ÖĞR. ÜY.)
MAHMUT DEMİR (DR.)
KENAN ORAL

Tahrîc ve İlmî Tashihe Katkıda Bulunanlar
ESMA GÜNER
FERHAT GÖKÇE (DR. ÖĞR. ÜY.)
M. YUSUF MAHİTAPOĞLU

İmla
İSA KAYAALP (DR. ÖĞR. ÜY.)

Tasarım ve Baskı Hazırlık
EMRE YILDIZ
MÜCELLA TEKİN

Kapak Hattı
DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK

Baskı Takip
ABDURRAHMAN AKBAŞ
HACI DURAN NAMLI

Eserin ilk iki cildi Osmanlıca olarak 1928'de, üçüncü cildi latin harfleriyle 1936'da basılmış 1947'de 12. cilt tamamlanmıştır. 1948 yılında ise 12 cilt halinde ilk baskı gerçekleştirilmiştir. Eserin 12 cilt halinde son baskısı (12. baskı) 1993'te gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-7519-92-4 (Tk.)
978-605-7730-00-8 (4. Cilt)
2019-34-Y-0003-1581
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 03.09.2018/54
1. Baskı (8 Cilt) Orta Boy
İstanbul • 2019

Baskı
İHLAS MATBAACILIK
Yenibosna/İstanbul
Telefon: +90 (212) 454 35 10

İletişim
DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŞKANLIĞI
Telefon: +90 312 295 72 93
Faks: +90 312 284 72 88
e-Posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr
Dağıtım ve Satış

DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: +90 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: +90 312 285 18 54
e-Posta: dosim@diyanet.gov.tr

Kitâbü'l-Cenâiz

كِتَابُ الْجَنَائِزِ

Kitâbü'z-Zekât

كِتَابُ الزَّكَاةِ

KİTÂBÜ'L-CENÂİZ

كِتَابُ الْجَنَائِزِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bab, cenaze (ve son nefesinde son sözü: “Lâ İlâhe İllallâh” demek olan müminin hali) hakkındaki hadîs-i şerifleri muhtevîdir

617

•.•.•

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أَتَانِي آتٍ مِنْ رَبِّي فَأَخْبَرَنِي أَوْ قَالَ بَشَّرَنِي أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لَا يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ وَإِنْ
زَنَى وَإِنْ سَرَقَ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer (el-Gıfârî) radıyallahu anhtan, şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Zer hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bana rabbim tarafından (sefâretle) gelen Cibrîl, (bir kere daha) gelmiş ve 'Ümmetimden her kim Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyi (ulûhiyyette ve havass-ı rubûbiyyette) ortak tanımayarak ölürse, o kimse cennete girer' diye haber verdi" buyurdu. Ben, "(Yâ Resûlellah!) O adam zina ettiği ve sirkat eylediği halde (yine cennete girer) mi?" diye sordum. Resûl-i Ekrem: "(Evet) zina ettiği ve sirkat eylediği halde de (cennete girer)" diye cevap verdi. {B1237 Buhârî, Cenâiz, 1.}

LUGAVÎ BİR İZAH

Cenâiz, cenazenin cemʿidir. *Kāmus Tercümesi*'nde bu kelime şöyle izah ediliyor: "Cîm"in kesri ile cinâze, meyyite denir. "Cîm"in fethi ile de câizdir. Alâ kavlin kesr ile meyyite ve feth ile de serîre yani tabuta denir. Alâ kavlin aksi üzeredir yahut "cîm"in kesriyle üstünde meyyit olarak tabuta denir ve bu, sütre mânasından me'hûzdur. Mütercim der ki: Fudalânın birinden, cenaze ile cinâze arasındaki fark sorulduğunda, الفتح للفتح والكسر للكسر diye cevap vermiştir. Fetha, kelimenin üstünde olmakla meftûha, meyyite ve kesre altında olmakla meksûre, serîre ıtlak olunduğunu telmih eylemiştir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "Tevhîd" bahsinde de zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî de yine Ebû Zer hazretlerinden rivayet etmişlerdir.

Bu babın unvanı, Asîlî ve Ebü'l-Vakt nüshalarında "Kitâbü'l-Cenâiz"dir. Bu nüsha daha ilmîdir. Çünkü cenaze bahsi pek çok babı ihtiva etmektedir. Bu bablar "Kitâb" unvân-ı umûmîsi altında toplanmış olur. Nasıl ki, İmam Buhârî, *Sahîh*'inin pek çok yerinde bu ilmî usulü iltizam etmiştir. Fakat Yûnînî nüshalarında bu Asîlî ve Ebü'l-Vakt rivayetlerine hâşiye halinde işaret edilmiştir.

Buhârî metnindeki unvanda, ومن كان آخر كلامه لا إله إلا الله "Ve son nefesinde son sözü 'lâ ilâhe illallâh' demek olan müminin hali" fıkrası da vardır. Bu unvanda Buhârî de şartın cümle-i cezâiyyesini zikretmemiştir. Turuk-ı müteaddide ile rivayet edilen hadîs-i şerifte kelime-i tevhid ile âhirete intikal eden kimsenin mükâfât-ı uhreviyyesinin cennete duhûlden ibaret olduğu bildirilmiştir ki, şunlardır:

1. İsnâd-ı muttasıl ile Ebû Dâvûd'un rivayetine göre, Muâz b. Cebel radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة *"Her kim ki, son sözü 'lâ ilâhe illallâh' demek olursa, o kimse cennete girer"* buyurdu demiştir.[1] Ebû Dâvûd'un bu rivayetini Hâkim, "İsnadı sahihtir" diye teyit etmiştir.

2. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde isnâd-ı sahîh ile rivayetine göre Enes b. Mâlik radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, إعلم أن من شهد أن لا إله إلا الله دخل الجنة *"Ey Enes! Bil ve herkese bildir ki: Her kim 'lâ ilâhe illallâh' diye şehâdet ederse cennete dâhil olur"* buyurduğunu haber vermiştir.[2]

3. Müsedded'in *Müsned*'inde rivayetine göre, Muâz b. Cebel radıyallahu anh şöyle demiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana,

— *"Yâ Muâz!"* diye seslendi. Ben de icâbet edip,

— "Buyurunuz yâ Resûlellah!" dedim. Resûlullah üç defa,

— *"Yâ Muâz!"* diye seslendi. Ben de icâbet ettim. Üçüncüde,

— بشر الناس أنه من قال لا إله إلا الله دخل الجنة *"Ey Muâz! Halka müjdele ki: Her kim 'lâ ilâhe illallah' derse cennete dâhil olur"* buyurdu.[3]

4. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned*'inde Ebû Harb'den rivayetine göre, Ebû Harb, babam Zeyd b. Hâlid el-Cühenî radıyallahu anh tamamen kanaat ettiği şu hakikati lisânen bildirerek bana dedi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, من شهد أن لا إله إلا الله دخل الجنة "*Kim ki 'lâ ilâhe illallâh' diye Allah'ın varlığına ve birliğine şehâdet ederse, cennete dâhil olur*" buyurdu ve bu hakikati halka ilân etmemi emreyledi[4].

SUAL. Madem ki, şart ceza ile birlikte olarak rivâyât-ı sahîha ile nakledilmiştir. İmam Buhârî tarafından bu babın unvanında cezanın zikredilmemesinde ne gibi bir sebep düşünülebilir?

CEVAP. Hâfız İbn Hacer demiştir ki: İmam Buhârî'nin zikretmemesi bu unvanın alt tarafında Vehb b. Münebbih'ten ta'lîkan rivayet ettiği bir haberi te'vil gayesine mâtuftur. "Vehb b. Münebbih"e,

— "Lâ ilâhe illallâh, cennetin miftahı değil midir?" diye sormuşlar. O da,

— "Evet, miftahıdır. Lâkin bu miftahın şüphesiz ki dişleri vardır. Sen cennetin kapısı önüne dişli bir anahtarla varırsan sana cennetin kapısı açılır, yoksa açılmaz" diye cevap vermiştir.

Vehb b. Münebbih[5] bu cevabı ile cennete girebilmek için vâcibât-ı dîniyyeye bağlı olmanın lüzumuna işaret etmiş ve mücerret bu kelime-i tevhidi söylemekle ibadetsiz, taatsiz cennete girilmez demek istemiştir.

Şârih Aynî diyor ki: Bu tevcihe göre, Buhârî'nin de İbn Münebbih'in re'yinde olması icap eder. Bu sebeple Buhârî edât-ı şartın cezasını hazfetmiş demek olur. Halbuki böyle değildir. Bence Buhârî'nin unvanında cezayı hazfetmesi bu babın hadisinde mezkûr bulunmasından ve onunla iktifa etmesinden dolayıdır. Çünkü mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifte, "*Kim ki Allah'a bir şeyi şerik kabul ve itikat etmeden ölürse cennete dahil olur*"[6] buyurulmuştur.

Vehb b. Münebbih'in bu haberini Beyhakī, *Sünen*'inde Muâz b. Cebel'den merfûan rivayet etmiştir. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali gönderirken buyurmuştur ki, "*Ey Muâz! Yemen'e vardığında yanına Ehl-i kitap gelerek sana muhakkak cennetin miftahı nedir? diye soracaklardır. Sen onlara cevaben, 'lâ ilâhe illallâh' cümle-i şerifidir. Lâkin bu kelime-i tevhid cennetin dişsiz bir anahtarıdır. Eğer sen cennetin kapısı önüne dişli bir anahtarla gider isen cennet sana açılır, yoksa açılmaz*" diye cevap ver buyurmuştur.[7]

Ebû Nuaym el-İsfahânî *Ahvâl-i Muvahhidîn* namındaki kitabında demiştir ki: Bu anahtarın dişleri tâât-i vâcibedir. Bunları eda etmek ve Allah'a karşı mâsiyet irtikâbından içtinap eylemektir.

Şârih-i allâme Aynî bu tevhid hadisini takyîd, sonra bu kaydın şöyle böyle te'vil ve tevcih edilmesini hiç muvâfık bulmuyor. Yukarıda saydığımız tevhid hadisleri hep mutlak olarak vârit olmuştur. Binaenaleyh miftâh-ı cennet hakkındaki "esnân" kaydı "müdrec"dir. Hadise sonradan ilâve edilmiştir. Sonra bu miftah ile hakiki bir miftah maksut değildir ki, bunun esnânı aranılsın. Belki bu miftah, kelime-i tevhid irat edildiğinde cennete girmeye temekkünden kinayedir diyor. Daha sonra şârih Aynî esnân ile taat kastedilmesini de tehlikeli buluyor. Çünkü hadisin mefhûm-ı muhâlifi yani "lâ ilâhe illallâh" deyip de ölünceye kadar tevhid akîdesini vicdanında taşıyan, fakat ibadet edemiyen tâli'sizlerin cennete dahil olamayacağını istilzam ediyor. Bu ise râfıza ve ibâdiyye ile ekser Hâricîler'in mezhebidir. Bunlara göre ashâb-ı kebâir ve günahkâr müminler, muktezâ-i cehennemde muhalled ve ebedî olarak kalırlar. Halbuki nass-ı Kur'ânî bu akîdenin bozukluğunu nâtıktır. إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ [8] âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hakk'ın kendisine karşı şirk edilmek suretiyle irtikâb-ı fezâhat edilmesini affetmeyeceği ve şirkin mâdûnundaki herhangi mâsiyet ashabından olursa olsun, dilediği kimseyi af buyuracağı bildirilmiştir. Mevzubahsimiz olan hadîs-i şerif de bu bâtıl itikadı tekzip etmektedir. *Sahîh-i Müslim*'de merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, من مات وهو يعلم أن لا إله إلا الله دخل الجنة *"Her kim ki ölür de mevti anında Allah Teâlâ'dan başka ibadete lâyık ve müstehak hiçbir mâbud bulunmadığını bilir ve itikad ederse, cennete dâhil olur"*[9] buyurulmuştur.

Şârih Kirmânî, "Lâ ilâhe illallâh kelime-i tevhidinin 'Muhammedün Resûlullah' (Hazret-i Muhammed Allah'ın resulüdür) kelime-i şerifesi bir lâhika-i şehâdetidir" diyor.

Şârih Aynî de şöyle izah ediyor: "Lâ ilâhe illallâh" kelime-i şehâdetinin cennete duhule vesile olmasını ifade eden hadisin zâhiridir. Bunun müşrik hakkında vârit olduğu anlaşılıyor. Binaenaleyh müşrik "lâ ilâhe illallâh" derse, o kimsenin müslüman olduğuna hükmolunur, müslümandır denir. Ölünceye kadar müslüman olarak yaşarsa cennete de girer. Fakat tevhîd-i bârîyi bu suretle kabul ve itikad eden kimse, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nübüvvetini inkâr ederse, yahut Hazret-i Muhammed'in hâssaten kavm-i Arab'a meb'ûs olduğunu iddia ederse, onun yalnız "lâ ilâhe illallâh" demesiyle İslâmiyet'ine hükmedilmez. Muhammedün Resûlullah şehâdetinin zamm ü ilâve edilmesi lâzımdır. Hatta cumhûr-ı ulemâmız bu iki kelime-i şehâdeti tekellümden sonra bu yeni müslümanın, "İslâm dininden başka bütün dinlerden teberrî ettim" demesini de şart kılmışlardır.[10] Binaenaleyh yukarıda ta'dât ettiğimiz tevhid hadislerinin hulâsa-i meâli, *"Ehl-i şirkten birisi 'lâ ilâhe illallâh' der ve ölünceye kadar şirketmezse cennete dahil olur"* demek olur. Bunun en yakın delili de izahı sadedinde bulunduğumuz Ebû Zer hadisinin buradaki rivayetidir. Ebû Zer hazretlerinin buradaki rivayetinde şirk etmeden ölen kimsenin cennete gireceği tebşîr buyurulmuştur. Terk-i işrâk ise tevhiddir. "Lâ ilâhe illallâh" demek de izhâr-ı tevhidden ibarettir.

أتاني آت من ربي cümlesinde cânib-i Hak'tan sefâretle geldiği ihbar buyurulan mukaddes mevcudiyet ile murat, Cibrîl aleyhisselâmdır. Buhârî'nin "Kitâbü't-Tevhîd"deki yine Ebû Zer radıyallahu anhtan bir rivayeti bunu teyit etmektedir. Resûl-i Ekrem efendimiz buyurmuşlardır ki: *"Bana Cibrîl geldi ve müjde verdi ki: 'Her kim Allah'a şirk etmeden ölürse cennete dahil olur.' Cibrîl'e, 'Sirkat etse de, zina etse de mi?' dedim. 'Evet, sirkat etse de, zina etse de!' diye cevap verdi."*[11]

Cibrîl aleyhisselâm ile vuku bulan bu telâkī, bu tebşîr ve bu sual ve cevap, hâl-i menâmda, rü'yâ-yı sâdıka halinde vuku bulmuştur. Bunu da Buhârî'nin "Libâs" bahsindeki rivayetinden öğreniyoruz. Buhârî'nin "Libâs" bahsindeki metni bu turuk-ı rivâyât arasında en mufassalıdır ve aynen tercümesi şöyledir:

Ebû Zer hazretleri demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi ziyarete varmıştım. Kendini beyaz bir elbise içinde uyur buldum. Bir müddet sonra geldim. Bu defa uyanmışlardı. Resûl-i Ekrem buyurdu ki:

— "*Hiçbir kul yoktur ki 'lâ ilâhe ilallah' desin, sonra bu tevhid akîdesi üzerine olsun da cennete girmesin, muhakkak cennete girer*" buyurdu. Ben,

— "Zina etse de, sirkat etse de mi?" diye sordum. Resûl-i Ekrem,

— "(Evet) *zina etse de, sirkat etse de girer*" buyurdu. Ben tekrar,

— "Zina etse de, sirkat etse de girer mi?" diye sordum. Resûl-i Ekrem,

— "(Evet) *zina etse de, sirkat etse de girer*" buyurdu. Ben üçüncü bir daha sualimi tekrar ettim ve,

— "Yâ Resûlellah! Zina etse de, sirkat etse de mi girer?" dedim. Resûl-i Ekrem,

— "(Evet) *Ebû Zerr'in horluğuna, hakirliğine rağmen o kul zina etse de, sirkat etse de muhakkak cennete girer*" diye cevap verdi.

Ebû Zer hazretleri bu hadisi rivayet ederken, Ebû Zerr'in burnu kırılsa da, izzet ve gururu ezilse de Resûl-i Ekrem böyle ısrar ile tebşîr buyurdu, dedi(ğini râvi bildirmiştir).[12]

İmam Buhârî bu hadîs-i şerifi rivayet ettikten sonra bu babdaki ictihadını bildirerek diyor ki: "Lâ ilâhe illallâh" diyen o muvahhid, bu kelime-i şerifeyi ister ölürken söylemiş olsun, ister daha evvel söylemiş ve tevhid akîdesi üzerine devam etmiş bulunsun, müsavidir. O müminin günahlarından tövbe ve nedâmet edip de "lâ ilâhe illallah" demesi kendisi için vesîle-i mağfiret olur.

وإن زنى وإن سرق cümlesinde istifham edatı mahzuftur. أدخل الجنة وإن زنى وإن سرق takdirindedir ki, tercümede bunu "zina ettiği, sirkat eylediği halde cennete girer mi?" diye gösterdik.

Buhârî'nin "Kitâbü'l-Libâs"taki bu rivayeti mevzumuz olan hadîs-i şerifteki istifhamın Ebû Zer tarafından Resûl-i Ekrem'e karşı irat edildiğini sarâhaten göstermektedir. Biz de bu şekilde tercüme ettik.

Ebû Zer, bu bahşâyiş-i ilâhîyi istib'âd etmekte mâzur idi. Çünkü bu sırada Ebû Zerr'in zihnini muttasıl Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن *"Hiçbir zinakâr, zina ederken mümin olduğu halde bu fi'l-i menfûre cüret edemez"*[13] kavl-i şerifi işgal etmiş olacaktı. Hakikaten *Sahîh-i Buhârî*'nin sekiz on babında rivayet edilen bu hadîs-i şerifin ifade ettiği menfî bir hüküm ile ikisinin arasını telif etmek güç görülür. Fakat birinci hadiste imanın esası kastedilmiştir. İkincide ise imanın kemali selbedilmiş bulunuyordu.

Buhârî'nin "Kitâbü'l-Libâs"taki rivayetinde Ebû Zer hazretlerinin suali üç defa tekrar etmesi, iki büyük mâsiyeti irtikâp eden kimsenin cennete girmesinde gördüğü garabeti isti'zâm ettiğini ifade eder. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin aynı surette cevaplarının tekerrür ve tevâlî etmesi de Ebû Zerr'in bu hayret ve teaccübünü müekkeden red ü inkâr buyurduklarını ve bu surette red ü inkârda ısrar buyurulması, Resûl-i Ekrem'in beşeriyete son derece müşfik bir seciyeyi haiz bulunduklarını iş'âr eder. Bilhassa üçüncü cevaplarında على رغم أنف أبي ذر *"Ebû Zerr'in burnu toprağa sürtülse ve böylece zelil ve hakir olsa bile yine cennete girer"* tabir buyurulması, Ebû Zerr'in istiğrâbını red ü inkâr hususunda müntehâ-yi mü{ba}lağaya delâlet eder. **Rağim** kelimesi fi'l-asl toprak mânasına mevzu olup sebebin, ism-i müsebbeb için istiare edilerek zül ve hakaret mânasında istimal olunur. Lisanımızda, "filân burnunu toprağa sürttü" tabiri zebanzeddir. Bu vâkıayı rivayet ederken Ebû Zerr'in, وإن رغم أنف أبي ذر "Ebû Zerr'in burnu toprağa sürtüldüğü halde yine Peygamber'in bu tebşîrini bildirdi" diye hikâye etmesi, teşerrüf ve iftihar içindir.

MÜHIM BIR SUAL. Bu Ebû Zer hadisi cehele-i nâsa fazla bir ümit bahşetmez mi? Bunun gibi tebşîrât-ı sâdıkadan cesaret alarak onların maâsîye ikdam ve inhimâkini arttırmaz mı?

CEVAP. Bu hadisin hakiki medlûlü zâhirde görüldüğü gibi değildir. Kavâid-i İslâmiyyemiz mücerret iman ile ölmekle hukuku beşerin sâkıt olmayacağı esası üzerine kurulmuştur. Fakat hukuku beşerin bu mâsuniyeti, Cenâb-ı Hakk'ı, cennetine idhal etmek istediği kullarından tekeffülünü esirgemesini de icap etmez. Bu sebepledir ki, Resûl-i Ekrem efendimiz Ebû Zerr'in istib'âdını mükerrer ve müekked olarak reddetmiştir. Bir de hadisteki (cennete girer) kavli (nihayet cennete gider) demek olması da çok muhtemeldir. Cennete bu gidiş ya evvelemirde doğrudan doğruya vuku bulur. Yahut muktezâ-yi ma'siyet cehennemde şöyle böyle göreceğini gördükten sonra olur.[14]

Yukarıda Buhârî'nin Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet ettiği 41 numara ile tercümesi geçen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, "lâ ilâhe illallâh" deyip de kalbinde bir arpa, bir buğday, bir zerre kadar hayır ve imanı bulunan kimsenin cehennemden çıkacağı tebşîr buyurulmuştur.[15]

Yine böyle 21 numara ile tercüme edilen Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ise daha vâzıhtır. Burada da Resûl-i Ekrem efendimizin ehl-i cennet cennete, ehl-i nâr da cehenneme ayrılıp girdikten sonra kalbinde hardal tanesi kadar imanı bulunan usât-ı mü'minînin cehennemden çıkarılması emredileceği haber verilmektedir.[16] Bütün bu haberler, günahkâr insanların cehennemde cezâ-i ma'siyetini göreceklerini, fakat ebedî orada kalmayıp şefâat-i seniyye-i nebeviyye ile çıkarılacakları tebşîr buyurulmuştur.

Gerek bu ciheti, gerek "lâ ilâhe illallâh" şehâdetine "Muhammedün Resûlullâh" şehâdetinin ilhakı lüzumunu Buhârî'nin "Kitâb-ı İlm"in nihayetinde Katâde tarikiyle Enes b. Mâlik'ten tahrîc ettiği, meâli âtideki hadîs-i şerifte tamamen izah etmektedir: Enes b. Mâlik diyor ki: Bir seferde Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin râkip olduğu merkebin terkisinde Muâz b. Cebel bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bir ara,

— "*Yâ Muâz!*" diye seslendi. Muâz radıyallahu anh,

— لبيك يا رسول الله وسعديك "Emir buyurunuz yâ Resûlellah! Emrinize itaate, hizmetinizi yerine getirmeye bütün mevcudiyetimle hazırım" diye cevap verdi. Tekrar Resûl-i Ekrem,

— "*Yâ Muâz!*" diye seslendi. Muâz tekrar,

— “Emir buyurunuz yâ Resûlellah!” diye icâbet etti (ve bu hitâp ü icâbet) üç kere (vâki oldu. Üçüncüde),

— *“Hiçbir kimse yoktur ki, kalben tasdik ederek Allah’tan başka Allah olmadığına ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin Resûlullah olduğuna şehâdet etsin de Allah onu cehenneme haram etmesin,* (herhalde haram eder)*”* buyurdu. Muâz,

— “Yâ Resûlellah! Bu (tebşîr buyurduğu)nu halka haber vereyim de sevinsinler mi?” diye istîzan etti. Resûl-i Ekrem,

— *“Hayır söyleme!* (Sonra buna) *güvenirler* (de ibadet etmezler)*”* buyurdu. Muâz bunu vefatına yakın, günahtan sıyrılmak için haber verdi.[17]

Bu hadiste kelimeteyn-i şehâdeteynin müştereken irat edilmesi haber veriliyor.

Yine bu hadîs-i şeriften usât-ı mü’minînin cehennemde azap olunacağı, sonra şefâat-i Muhammedî ile çıkacakları müstefâd olmaktadır ki, ehl-i sünnet ve cemaatin kabul ettiği esâsât-ı i‘tikādiyyeden bir mühim esastır.

Tîbî diyor ki: Bu dakîka-i mühimmeye mebnîdir ki, Muâz radıyallahu anhın halka tebşîr etmesine izin verilmemiştir. Fakat Muâz, âhir-i ömründe وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ [18] nazm-ı şerifi mûcibince evâmir-i dîniyyenin ketm ü ihfâsındaki mahzûr-ı şer‘îyi düşünerek âhir ömründe tebliğ etmiştir.

Buhârî’nin yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet ettiği 41 numara ile tercümesi geçen hadîs-i şerifi “lâ ilâhe illallâh” diyerek kalbinde zerre miktarı imanı olan günahkâr müminlerin cehennemde ebedî kalmayacakları da Ehl-i sünnet mezhebini teyit etmektedir. 21 numara ile tercüme edilen Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ise daha vâzıhtır: Ehl-i cennet, cennete ve ehl-i nâr, cehenneme ayrılıp girdikten sonra kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan usât-ı mü’minînin cehennemden çıkarılması emredileceği haber verilmektedir. Bunlar da ehl-i sünnetin edillesi cümlesindendir.

BIR İHTAR. Ölüm ki, şu fena âlemindeki merâhil-i hayâtiyyenin müntehâsı ile bekā illerinde geçirilecek ebedî hayatın bir dönüm noktasıdır. İnsanın bir hatve daha atarak kavuşacağı bir âhiret âleminin yegâne vesîle-i saâdeti tevhîd-i bârî olduğundan imâmü'l-muhaddisîn Muhammed b. İsmâil el-Buhârî hazretlerinin hususi bir unvan ve bir, iki hadis ile tevhîd-i bârîyi hatırlatması, hakikaten bir hüsn-i tertîb numunesidir. Fakat fena ile bekānın bu iltisak noktası pek ziyade hevlengîz ve canhıraştır. Bu, herkes için öyle bir evden öbürüne göç etmek gibi sade ve basit bir mesele değildir. İnsanın canıyla uğraştığı ve nefsin, şeytanın olanca kuvvetiyle, cemaatiyle idlâle çalıştığı en tehlikeli bir dem-i hayâtîdir. Bu zavallı yolcuya yanında bulunan akrabasının veya herhangi bir din kardeşinin kelime-i tevhid telkin ve tâlim ederek en son ve mühim bir yardımda bulunmaları ve böyle bir miftâh-ı saâdetin zavallı bir muhtazırın eline sunulması en değerli bir âhiret armağanı olacaktır.

Müslim *Sahîh*'inde bunu unutmamıştır. "Cenaze" bahsinin başında bu bahse, mevtâya "lâ ilâhe illallâh" telkini hakkında açtığı müstakil bir bab ile başlamıştır. Sonra bu babda Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği, لقنوا موتاكم لا إله إلا الله *"Ölülerinize lâ ilâhe illallâh telkin edip iyice öğretiniz"*[19] hadisi, başkaca bir hüsn-i tertîb daha göstermiştir. Fakat İmam Buhârî'nin iltizam ettiği şerâit-i sıhhate uymamış olmalıdır ki, İmam Buhârî bu telkin hadisini rivayet etmemiştir. Müslim ile beraber ekser sünen sahipleri eserlerinde tahrîc eyledikleri halde İmam Buhârî *Sahîh*'ine almamıştır.

Hadîs-i şerifteki ölülerinize tevhid telkin ediniz emr-i nebevisinin hakikate hamledilmeyeceği âşikârdır. Çünkü ölü, fanilerin hitabına muhatap olmak kabiliyetini kaybetmiştir. Burada ölüler tabiri ile, ölümü yaklaşan kimseler kastedilmiştir. "Sekerât-ı mevt" dediğimiz bu halde zavallı hasta, ölümün en şiddetli sadmelerine, şeytanın türlü tesvîlâtına mâruz bulunduğundan, ölmüş farzedilmiş ve ona yapılacak tevhîd-i bârî telkininin pek mühim olacağı bildirilmiştir.

İmam Buhârî'nin gösterdiği bir hüsnütertip de "Kitâbü'l-Cenâiz"i, "Salât" bahsi ile "Zekât" bahsi arasında zikretmesidir. Meyyit için gasil, tekfin gibi ihtiyar olunan birtakım işler arasında en mühimi meyyit üzerine kılınacak namazdır ki, bu namaz, meyyitin azaptan, hususiyle bir an sonra defnolunacağı kabir azabından halâs ve istirahatine duayı muhtevîdir. Meyyite yapılan hizmetler arasında meyyit için en ziyade matlup olan bir hizmettir. Bu cihetle İmam Buhârî, "Salât" bahsini müteakip "Kitâbü'l-Cenâiz" hadislerini tahrîc eylemiştir.

Bir de insanlar iki zıd hale mâruz bulunmaktadır: Hâl-i hayat, hâl-i mevt. Bu iki halin her ikisine de birtakım ahkâm-ı ibâdât ve ahkâm-ı muâmelât teallûk etmektedir. Dirilere teallûk eden ibâdâttan en mühimmi namazdır. Müellif İmam Buhârî, dirilere ait namaz bahsini bitirince onu takiben ölülere ait namaz bahsine başlamıştır.

---

1 {D3116 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 15, 16.}

2 {*Musannef*'te tespit edilemeyen rivayet Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında mevcuttur. (Nesâî, *el-Kübrâ,* IX, 416, no: 10906.) Kaynakta rivayetin baş tarafı şöyledir: "... سمعت أنس بن مالك، يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لمعاذ بن جبل..." Bu ziyade ile rivayet "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, Muaz b. Cebel'e... buyurduğunu işittim... " şeklinde tercüme edilebilir.}

3 {Matbu nüshası bulunmadığından, Müsedded'in "*Müsned*"indeki yeri tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VIII, 2; İbn Mende, *el-Îmân*, I, 237, no: 97.}

4 {Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned*'inde tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VIII, 2.}

5 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah el-Ahbârî'dir. İbn Abbas, Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî radıyllahu anhüm gibi birtakım sahâbîden rivayeti vardır. Kendinden de Semmâk b. Fazl, Hemmâm b. Nâfi' gibi muhaddisler rivayet etmişlerdir. Nesâî, "Vehb sikadır" demiş. Müslim b. Hâlid de kırk sene yatakta yatmadığını bildirmiştir. 110 tarihinde Yûsuf b. Ömer tarafından maktûlen irtihâl-i dâr-i bakā eylemiştir.

Yûsuf b. Ömer, Sekafî'dir. Meşhur Haccâc b. Yûsuf'un yeğeninin oğludur. Buhârî'de hadisi vardır (*Hulâsa,* s. 349).

Yûsuf da Haccâc gibi ümerâ-yi Emeviyye'den olup uzun zaman Irak'ta icrâ-yı mezâlim eylemiş ve 126 tarihinde Şam'da itlâf edilmiştir.

6 {B1237 Buhârî, Cenâiz, 1.}

7 *Umdetü'l-kārî,* III, 3. {Beyhakī'nin eserlerinde ve diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, bu lafızlarla *Aynî*'de mevcuttur. Aynî, *Umde*, VIII, 3.}

8 en-Nisâ, 4/48.

9 {M136 Müslim, Îmân, 43.}

10 *Umdetü'l-kārî,* IV, 3.

11 قال النبي صلى الله عليه وسلم أتاني جبريل فبشرني أنه من مات لا يشرك بالله شيئًا دخل الجنة. قلت: وإن سرق وإن زنى؟ قال: وإن سرق وإن زنى

{B7487 Buhârî, Tevhîd, 33.}

12 قال أبو ذر رضي الله عنه أتيت النبي صلى الله عليه وسلم وعليه ثوب أبيض وهو نائم. ثم أتيته وقد استيقظ فقال: ما من عبد قال لا إله إلا الله ثم مات على ذلك إلا دخل الجنة. قلت: وإن زنى وإن سرق؟ قال وإن زنى وإن سرق، قلت: وإن زنى وإن سرق؟ قال: وإن زنى وإن سرق، قلت: وإن زنى وإن سرق؟ قال؟ وإن زنى وإن سرق على رغم أنف أبي ذر. وكان أبو ذر إذا حدث بهذا قال: وإن رغم أنف أبي ذر. قال أبو عبد الله: هذا عند الموت أو قبله إذا تاب وندم وقال لا إله إلا الله غفر له

{B5827 Buhârî, Libâs, 24.}

13 {B6782 Buhârî, Hudûd, 6.}

14 *Umdetü'l-kārî,* IV, 5.

15 {B44 Buhârî, Îmân, 33.}

16 {B22 Buhârî, Îmân, 15.}

17 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم ومعاذ رديفه على الرحل (أي على الحمار على ما سيأتي في الجهاد). قال يا معاذ بن جبل! قال: لبيك وسعديك يا رسول الله! قال يا معاذ!. قال: لبيك يا رسول الله

وسعديك! ثلاثا. قال: ما من أحد يشهد أن لا إله إلا الله وأن محمد رسول الله صدقا من قلبه إلا حرمه الله على النار. قال يا رسول الله أفلا أخبر به الناس فيستبشروا؟. قال: إذا يتكلوا. وأخبر بها معاذ عند موته تأثما (رواه البخاري في آخر كتاب العلم)

{B128 Buhârî, İlim, 49.}

18 Âl-i İmrân, 3/187.

19 {M2123 Müslim, Cenâiz, 1.}

618

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mesʿûd hazretleri, bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Allah'a bir şeyi menend addederek ölen kimse cehenneme dahil olur" demişti. Ben de dedim ki: "Allah'a hiçbir şeyi menend addetmeyerek ölen kimse cennete dahil olur." {B1238 Buhârî, Cenâiz, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Tefsîr", "Îmân", "Nüzûr" bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de rivayet etmişlerdir. Bu rivayetler meâlen müttehid olmakla beraber lafzan muhteliftir. Meselâ Müslim'in Vekîʿ ve İbn Nümeyr tarikiyle rivayetinde bu iki cümle şu suretle mâkûsen rivayet edilmiştir: "Resûlullah: *Kim ki Allah'a bir şeyi şerik addetmeden ölürse cennete dahil olur*" buyurdu. Ben de dedim ki: "Kim ki Allah'a bir şeyi şerik ittihaz ederek ölürse, cehenneme girer".[20]

Buhârî [21] وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْدَادًا âyet-i kerîmesinin tefsirinde أنداد kelimesini أضداد ile tefsir etmiştir ki, misli muhalif demektir. Nasıl ki Beyzâvî de *Tefsîr*'inde فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Allah'a hiçbir veçhile müşâbeheti olmayan birtakım putları, bunların aykırılıklarını bile bile Allah'a menend addetmeyiniz"*[22] âyet-i kerîmesinde Cerîr'in bir beyti ile istişhâd ederek ند'i zıddı muhalif mânasına hamletmiştir. Buhârî'nin "Kitâbü't-Tefsîr"deki bir tarîk-i rivâyetinde de شرك bedelinde ند suretinde rivayet edilmiştir.[23]

Kāmus mütercimi Âsım Molla ند 'i "mânend" mânasınadır diyor ki, maksada tamamıyla tevâfuk eden ve lisanımızda terhîm ile "menend" diye me'nûs bulunan bu kelimeyi mürahham olarak kullandık.

İbn Mes'ûd hadisinin *Sahîh-i Müslim*'deki bu Vekî' ve Nümeyr tarikiyle gelen rivayeti istisna edilirse, turuk-ı sâirenin kâffesi müttehiddir. Mevzumuz olan tarîk-i rivâyete tamamıyla muvâfıktır. Hadisin vaîde müteallik olan kısmı merfûan, vaade dair olan parçası, mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Vekî' ve İbn Nümeyr tarikiyle gelen rivayet ise bunun tamamıyla mâkûsudur.

Hadis şârihleri bu iki tarîk-i rivâyeti telif için birtakım mütalaalar dermeyan etmişlerdir. Nevevî diyor ki: Bu babda söylenen sözlerin en doğrusu şudur: İbn Mes'ûd radıyallahu anh bu hadisin hem vaîde hem de vaade müteallik olan her iki kısmını da hıfzetmiştir. Fakat bilâhare vaade dair olan kısmı unutmuştur. Binaenaleyh birinci kısmı merfûan, ikinci kısmı da mevkūfen rivayet etmiştir. Bir zaman sonra da bunları mâkûsen hatırlamış ve bu yolda rivayet etmiştir. Yine Nevevî, "İki rivayeti cemetmenin yolu budur ve bu suretle hadisin her iki kısmı da merfûan rivayet edilmiş olur" diyor. Şârih Aynî de tamamıyla Nevevî'nin bu tevcihine iştirak ediyor.

Bu hadisin Vekî‘ tarikiyle rivayetine vâkıf olmayan bazı zevat olsa gerektir ki, bunlar, "İbn Mes‘ûd bu iki hükümden birisini fem-i saâdetten işitmiş, onu rivayet etmiştir. İkinci hükmü de kavâid-i şer‘iyyeye tevfîkan kıyas ederek bildirmiştir" demişlerdir. *Telvîh*'te, İbn Vekî‘ tarikinin sıhhat ve sübûtu bu noktainazarı reddeder" deniliyor.

---

20 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من مات لا يشرك بالله شيئًا دخل الجنة وقلت أنا من مات يشرك بالله شيئًا دخل النار.

{M268 Müslim, Îmân, 150.}

21 el-Bakara, 2/165.

22 el-Bakara, 2/22.

23 من مات وهو يدعو من دون الله ندا دخل النار وقلت أنا من مات وهو لا يدعو لله ندا دخل الجنة.

{B4497 Buhârî, Tefsîr, (Bakara), 22.}

619

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ أَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ بِسَبْعٍ وَنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ وَإِجَابَةِ الدَّاعِي وَنَصْرِ الْمَظْلُومِ وَإِبْرَارِ الْقَسَمِ وَرَدِّ السَّلَامِ وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ وَنَهَانَا عَنْ آنِيَةِ الْفِضَّةِ وَخَاتَمِ الذَّهَبِ وَالْحَرِيرِ وَالدِّيبَاجِ وَالْقَسِّيِّ وَالإِسْتَبْرَقِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Berâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize yedi şeyi işlememizi emretti. Yedi şeyden de bizi nehyeyledi. Resûl-i Ekrem bize, cenaze arkasında gitmeyi, hastayı ziyaret etmeyi, davete icâbet eylemeyi, mazluma yardımı, yemini kabul etmeyi, selâmı karşılamayı, aksırana dua etmeyi emreyledi.

Yine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bizi, gümüş kap (kullanmak)tan, altın yüzük (takmak)tan, harîr, dîbâ, kasî, istebrâk (denilen ipekli kumaş istimalin)den de nehyetti. {B1239 Buhârî, Cenâiz, 2.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif, turuk-ı rivâyâtının kesreti ile mümtaz olan hadislerden birisidir. Yalnız Buhârî *Sahîh*'inin on yerinde zikretmiştir. Buradan başka "Mezâlim", "Libâs", "Tıb", "Edeb", "Nüzûr", "Nikâh", "İsti'zân", "Eşribe" bahisleridir.

Müslim de "Et'ime" bahsinde, Tirmizî "İsti'zân", "Libâs" bahislerinde, Nesâî de "Cenâiz", "Îmân", "Nüzûr", "Ziynet" bablarında; İbn Mâce de "Keffârât", "Libâs" bablarında tahrîc etmişlerdir.

CENAZEYE İTTIBÂ. Cenazeyi peşisıra takip etmek ve cenaze namazını kıldıktan sonra da bu suretle devam eylemektir. İttibâ tabirinin zâhirinden müstefâd olan mâna budur. Bu sebeple Hanefîler'e göre cenazeyi takip etmekte efdal olan, cenazenin arkasından gitmektir. Şâfiîler'e göre efdal olan, cenazenin ön tarafında gitmektir. Mâlikîler arasında: **1.** Önde gitmek, **2.** arkada gitmek, **3.** yayalar önde, süvariler arkada gitmek suretiyle üç nevi ictihad vardır. Bunlardan muhtar olanı, Hanefîler'le beraber olanı ve cenazenin arkasında takip edilmesidir. Cenazeye iştirak eden kadınların, cenazeyi arkadan takip etmelerinde eimmenin icmâı vardır.[24]

Cenaze namazına gelince, cumhûr-ı ulemâya göre farz-ı kifâyedir. Komşuların ve cenazenin ahbap ve yârânının cenazelerine ittibâ etmeleri de vâciptir. Ali el-Kārî *Mişkât* şerhinde "Ehl-i bid'at bu haktan müstesnadır" diyor.

İYÂDE-I MARÎZ. Hastayı ziyaret etmek ve onun hal ve hatırını sormaktır, hastanın muhtaç olduğu ve ziyaretçinin de istitâati dahilinde olan yardımda bulunmaktır. Bu yolda hasta ziyareti sünnettir. Bazı ulemâ vücûbuna kāil olmuşlardır. Müslim olsun, zimmî bir vatandaş olsun, yakın bir komşu veya uzak bir hemşehri bulunsun hepsi müsavidir. Hepsi iyâde edilebilir. Bu yolda iyâde-i marîz, hukuka hürmetkârlık gibi bir vazîfe-i dîniyye ve ahlâkıyye olduğundan müstelzem-i mesûbâttır. *Sahîh-i Müslim*'de Sevbân radıyallahu anhtan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, *"Bir müslüman, müslüman kardeşini hasta iken ziyaret ettiğinde hasta başından ayrılana kadar o ziyaretçi cennet bostanında yaşar"* yani cennet bostanına müstehak olur buyurulmuştur.[25]

Buhârî'de Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet olunan bir hadiste Enes demiştir ki: Bir yahudi genci, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme hizmet ederdi. Bir ara hastalandı. Resûl-i Ekrem bunu hastalığında ziyaret etti. Baş ucunda oturdu ve bu gence müslüman olmasını teklif etti. O da babasına baktı. Babası, "Oğlum! Ebü'l-Kāsım'a itaat et!" demekle müslüman oldu. Resûl-i Ekrem hastanın yanından çıkınca, *"Şu genci cehennem azabından kurtaran Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâlar olsun"* buyurdu.[26]

İyâde-i marîz için dost, düşman; bildik, bilmedik herkes nazar-ı İslâm'da müsavidir. Hatta muâhid ve müste'men olan gayri müslim anâsır da zimmî vatandaşlar gibi addedilmiştir. Yalnız arada hakk-ı karâbet ve hakk-ı civâr olmayan ve münker bid'atlarla me'lûf bulunan süfehânın bu haktan müstesna olduklarını Ali el-Kārî *Mişkât-i Mesâbîh* şerhinde bildiriyor.

İyâde-i marîz hakkındaki haberler o kadar çoktur ki, şârih Aynî bunları toplamıştır. Otuz bu kadar sahâbîye müntehî oluyor. Âdeta başlı başına mühim bir eser teşkil ediyor.

Bu eserimizde bunlardan bahsetmek mümkün olamadığından yalnız bu sahâbî râvileri bildirmekle iktifa edeceğiz: Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Sevbân, Ebû Hüreyre, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Ümâme, Câbir b. Abdullah, Câbir b. Atîb, Ebû Mes'ûd, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkam, Sa'd b. Ebû Vakkās, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Osman, Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb, Ebû Übeyde b. Cerrâh, Müseyyeb, Selmân, Osman b. Ebû Âs, Avf b. Mâlik, Ebü'd-Derdâ, Safvân, Muâz, Cübeyr, Âişe, Fâtıma el-Huzâiyye, Ümmü Süleym, Ümmü Alâ radıyallahu anhüm.

Bu sahâbîden her biri sadr-ı İslâm'da, o faziletli devrin feragatkâr hayatında gördüğü bir veya birkaç menkıbeyi nakledip ahlâfın enzâr-ı îtibarı önüne koymuşlardır. Ey ibretbîn olmak kabiliyetini taşıyan insanlar! İşte size birçok merhamet, şefkat ve fazilet enmûzeci demişlerdir.

Bu rakamların kesreti bize sadr-ı İslâm'da hasta ziyaretine verilen ehemmiyetin yüksekliğini gösterir. Esasen içtimaî yardım umdesine İslâm dini kadar kıymet ve ehemmiyet veren hiçbir din, hiçbir içtimaî teşekkül gösterilemez. İslâm tarihi bunun binlerce canlı örnekleriyle doludur. İyâde-i marîz de bu içtimaî yardım umdesinin en mühim bir şubesidir. Şârih Hâfız Bedreddin el-Aynî'nin *Umdetü'l-kārî*'de topladığı bu ehâdîs ve âsârdan birkaç numune olsun nakil ü tercüme etmekten kendimizi alamadık.

1. İmam Ahmed b. Hanbel iyâde-i marîzın son derece şefkat ifade eden veciz bir şeklini Ebû Ümâme radıyallahu anhtan şöyle rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Sizden biriniz hasta ziyaretine vardığında elini hastanın alnı veya eli üstüne koyup okşayarak 'nasılsınız' diye hâl ü ahvalinden nüvâzişkârane sorması iyâde-i marîzin mütemmim âdâbındandır"* buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şerifin bize tâlim ettiği büyük hakikat şudur ki: Hasta ziyaretinin, hastalığın derecesine, hal ve vaziyetin îcâbâtına göre öyle ince noktaları vardır ki, bunlar saymakla tükenmez. Bunları muktezâ-i hâle göre ziyaretçinin zekâsı ve ince ruhu arayıp bulmalıdır. Yalnız umumi ve mütemmim mâlûmat olarak bir ciheti öğreteceğiz ki, hastaya varıldığında, ziyaretçi, hastanın elini hürmetle avucu içine alarak yahut alnını ve yüzünü okşayarak hal ve hatırını sormalıdır.[27]

2. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Ashabım! Hastaları ziyaret ediniz, açları doyurunuz, taht-ı esâretinizdeki köleleri salıveriniz"* buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şerifte hasta ziyaretinin teâvün-i ictimâî zümresinden olan açları infak, köleleri âzat etmek gibi fâzıl teâvünlere takdîmen ve tercihen zikredilmiş bulunması şâyân-ı îtibardır.[28]

3. Müslim'in, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan naklettiği bir eserde Sa'd b. Übâde radıyallahu anhın hasta olduğunu işiten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Sa'd b. Ubâde'yi kim ziyaret etmek ister?"* diyerek ayağa kalkmıştı. Biz de icâbet edip kalktık. (Bir de ne göreyim?) on küsur ziyaretçi olduk.[29] Görüyoruz ki hâtemü'l-enbiyâ, ashabının gönlünde hasta ziyaretine karşı ne heyecanlı bir aşk ve alâka uyandırmıştır.

4. Hâkim'in Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhtan rivayetine göre, Sa'd hazretleri, "Bir kere Mekke'de hastalanmıştım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni iyâdeye geldi. Mübârek elini alnıma koydu (ve hâl ve hatırımı sordu)" demiştir.[30]

5. Yine Hâkim'in Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Sizin biriniz hasta ziyaretine gittiğinde* اللهم اشف عبدك *"Yâ rab! Bu kuluna şifa bahşet diye dua etsin"* buyurmuştur.[31]

DAVETE İCÂBET. İki sûretle olur: **1.** Yardım dileyen bir kimsenin bu dileğini yerine getirmeye icâbet suretiyle, **2.** Velîme gibi hayırlı bir içtimâa edilen davete icâbet etmekle.

Gerek mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifte icâbetin emr-i nebevî muktezâsından olmasına gerek yine *Sahîh-i Buhârî*'de Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edilen إن من حق المسلم على المسلم أن يجيبه إذا دعاه [32] hadîs-i şerifinde bir müslümanı diğer bir müslüman kardeşi davet ettiğinde icâbet etmesi, müslümanlar arasında mer'î hukuku müşterekeden bulunduğu bildirilmesine göre, bazı ulemâ davete icâbet edilmesini vâciptir demişlerdir. Bazıları da her iki hadisteki emri ve hakkı terki mûcib-i ma'sıyet veya kerahet olan mendup mânasına hamletmişlerdir.

Tavzîh'te velîme-i nikâha icâbet etmek cumhûr-ı ulemâya göre vâciptir. Hatta oruçlu bir davetlinin bile orucunu bozup velîme taamından yemesi vâciptir denilmiştir. Fakat Hanefî fukahasına göre velîme-i nikâha icâbet etmek de müstehaptır.

Tîbî de, "Bir müslüman, müslüman kardeşini ziyafete veya muâvenete davet ederse icâbet etmek vâciptir" demiş. Şu kadar ki, vâki olan herhangi bir davete icâbetin lüzum ve tahakkuku, davet edilen bu ziyafet mahallinde münkerât-ı şer'iyyeden bir şey bulunmamakla meşrût olduğunu Tîbî ile beraber bütün ehl-i ilim haber veriyor. Ziyafet yerinden müstelzim-i ma'siyet ve münâfî-i fazîlet melâhî gibi münkerâtın vücudu takdirinde davete icâbetin vesîle-i ma'siyet olacağında şüphe yoktur. Her vesîle-i ma'siyet ise, mâsiyet derecesinde müstelzim-i vebâldir.

Fakih Ebü'l-Leys, "Velîmeye davet edilen bir müslüman, davet eden kimsenin malî kazancı haram değilse icâbet eder, haram olduğuna vâkıf olursa icâbet etmez" demiştir. Yine Ebü'l-Leys, "İ'lân-ı fısketmiş bir sefihin davetine, mücerret o fâsıkın fıskına razı olmadığını i'lâm için icâbet edilmemelidir" demiştir. Yine Ebü'l-Leys, "İcâbet edilip gidilen bir ziyafet mahallinde münker bir şey görülünce o münker nehyedilmelidir" diyor. Tabii bu nehiy, fesat ve nizâa müeddî olmayacak şekilde kelime-i tayyibe ile o şeyin fenalığını söylemektir. Bu mevzua dair aşağıda daha vâsi' izahımız gelecektir.[33]

MAZLUMA NUSRET. Emr-i nâfiz ve mutâʿ olan veya fiilen müessir olabilen kimsenin bir mazlumu kurtarmasıdır. Bu suretle bir mazluma nusret ve muavenet etmek farzdır. O mazlum müslim olsun, zimmî olsun; nusret ve muavenet de kavlen veya fiilen olsun müsavidir. Kavlen bir mazluma nusret emir ile veya şefaat suretiyle olur. Fiilen nusret, yalnız dil ile değil el ile kahren nusrettir. Tabii bu nusret, halâskârın haline ve vaziyetin icabına göre ne muînin kendine ve ne de cemiyete zarar vermeyecek surette ifa edilir. Gerek zulmün şenaati ve zalimin denâeti hakkında, gerek mertlik şiârı olan mazluma nusretin fazileti hakkında, gerek *Kur'ân-ı Kerîm*'de gerek ehâdîs-i nebeviyyede pek çok âyât ve ehâdîs vardır:

1. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Cenâb-ı Hak, *"Ey kullarım! Zulümkâr olan şu insanlara meyletmeyiniz. Sonra sizi azâb-ı ilâhî istilâ eder"* buyurmuştur.[34] Birtakım takvâ sahipleri, bu âyet-i kerîmedeki, "meyletmeyiniz" kavlindeki nehyi, zaleme ile yalnız düşüp kalkmaktan menʿa mâtuf olmayıp belki onlara imâle-i nazar etmeyiniz suretinde daha şâmil bir mânaya müteveccihtir demişlerdir. Demek ki Cenâb-ı Hak mümin kulların gözlerinin, zalimlerin müstekreh ve cehennemi simalarına bakmasına bile rıza göstermiyor.

2. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Hazret-i Enes diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere,

— *"İster zalim olsun, ister mazlum olsun, mümin kardeşine yardım et!"* buyurmuştur. Ashaptan bir zat,

— "Yâ Resûlellah! Mazlum olan kimseye nusret ederim, bunu anladım. Fakat zalime nasıl nusret ederim, zalime yardım edilmesini siz muvâfık bulur musunuz? dedi. Resûl-i Ekrem,

— *"Zalimi de irtikâp etmekte bulunduğu zulümden menedersiniz ki bu da zalime nusrettir"* buyurdu.[35]

3. Müslim'in *Sahîh*'inde Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayetine göre de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuşlardır: *"Her kişi ister zalim olsun, ister mazlum olsun, müslüman kardeşine yardım etmelidir: Din kardeşi zalim ise, irtikâp etmekte bulunduğu zulümden nehyedilmelidir ki bu zalim için bir nusrettir. Mazlum ise esasen nusrete muhtaç ve müstehaktır."*[36]

4. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Sehl b. Muâz'ın babası Muâz b. Enes radıyallahu anhümâdan tahrîcine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Kim ki bir mümini bir münâfıktan himaye eder, korursa* (öyle zannediyorum ki Peygamberimiz şöyle buyurdu) *kıyamet günü Cenâb-ı Hak bu hâmînin vücûdunu cehennem ateşinden sıyânet için bir melek gönderir."*[37]

5. İbn Hibbân'ın *Kitâb-ı Tevbîh*'inde[38] İbn Abbâs radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Cenâb-ı Hak: İzzetim ve celâlim hakkı için eninde de, sonunda da şu zalimden mazlumun intikamını alırım. Yine böyle bir mazlumun zulme uğradığını görüp mazluma muavenete gücü yettiği halde yardımını esirgeyen katı yürekli kimseden de mazlumun intikamını alırım buyurdu" demiştir.*[39]

İBRÂR-I KASEM. Verilen sözü, edilen yemini reddetmeyip kabul etmek. Bu da mekârim-i ahlâktandır.

REDD-I SELÂM. Verilen selâma mukabele etmek redd-i selâmdır ve farz-ı kifâyedir. Şârih allâme Aynî, *Umdetü'l-kārî*'de selâm meselesi hakkında şu kıymetli izahatı veriyor: *Tavzîh*'te, "İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre verilen selâma mukabele etmek kifayeten farzdır. Fakat Kûfe fukahasına göre, bir cemaate karşı verilen selâma karşı cemaat efradının ayrı ayrı redd-i selâm etmeleri farz-ı ayındır" denilmiştir. Sâhib-i *Meûne* de, "İbtidâ selâm vermek sünnettir. Fakat sonra redd-i selâm etmek evvelkinden daha müekked bir sünnettir ve selâmın en kısa şekli, 'es-selâmü aleyküm / Ayıplardan, âfetlerden uzak olunuz' demektir" demiştir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre, verilen bir selâmı işitenlerin hepsine reddetmeleri farz-ı ayındır. Fakat içlerinden bazılarının redd-i selâm etmeleriyle öbürlerinden de farz sâkıt olur, farz eda edilmiş addolunur. Selâm vermek ise sünnettir. Selâmı reddetmek farz, selâm vermek sünnet olduğu halde bu sünnetin yani selâm vermenin sevabı daha ziyadedir. Selâm reddedilirken selâm veren zatın o redd-i selâmı duyması şarttır. Mırıltı ile keraheti müfîd olan redd-i selâm sahih değildir. Meğer ki selâm veren kimse sağır olsun. Bu surette de redd-i selâm eden kimse dudaklarını hareket ettirmek suretiyle mukabelesini sâmiîne izhar ve i'lâm etmesi lüzûmu bildiriliyor.

İçinde çocuklar da bulunan bir cemaate selâm verildiğinde reşîd olmayanların mukabele etmeleriyle cemaat redd-i selâm etmiş sayılmaz. Kadın için erkeğin selâmını reddetmesi de vâciptir. Şu kadar ki, kadının sesi, avret olduğu için selâma mukabele ederken sesini yükseltmemelidir deniliyor. Kadın erkeğe selâm verdiği surette selâm veren kadın yaşını başını almış bir sinde ise erkek redd-i selâm edebilir. Selâm veren kadın taze bir çağda ise erkek, kalben redd-i selâm eder.

Buraya kadar kadın ile erkeğin teâtî-i selâm etmelerine dair verdiğimiz izahat bundan sonra izah edeceğimiz "teşmît-i âtıs" hakkında da aynen ve tamamen câridir. Dilencinin selâmını red için bir mecburiyeti şer'iyye yoktur. Çünkü selâmdan matlup olan içtimaî ve ulvî gayeden sâilin selâmı tamamıyla mahrum bulunmaktadır.

Kur'an okuyan kimseye selâm verilmemelidir. Kelâm-ı ilâhî ile meşgul bulunan bir mümini selâm vererek işgal etmek hiç de muvâfık değildir. Fakat Kur'an okumakta bulunan bir müslüman böyle bir selâm ile karşılaştığında redd-i selâm etmesi vâcip olur. Münferiden bir kimseye karşı verilen selâma yalnız o selâma muhatap olan kimse mukabele eder.

SELÂMIN İÇTIMAÎ MEVKII. Müslümanlar arasında vesîle-i teârüf olduğu için selâm ile redd-i selâmın pek yüksek bir kıymet-i ictimâiyyesi vardır. Kitap ve Sünnet'ten sonra en yüksek mevkii, içtimâiyata bahşeden İslâm dini, içtimaî pek müstesna bir kıymeti haiz olan selâm için tanışmak gibi bir teârüf-i kadîmin sebketmiş olmasını şart kılmamıştır. Müslümanlar için, bildiğine ve bilmediğine selâm verilmesini bir vazife olarak kabul etmiştir. Redd-i selâmın ise daha mütehattim bir vazife olduğunu bildirmiştir. Şevkânî *Neylü'l-evtâr*'da selâmın ibtidâda verilmesi sünnet ve reddi farz olduğunda ulemânın icmâı bulunduğunu İbn Abdülber'den naklediyor:

REDD-I SELÂMIN ŞEKLI. "Ve aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi ve berekâtühû/ Âfetlerden uzak ve Allah'ın rahmetine ve bereketine yakın olunuz" demektir. Bu şekil, selâmın en mükemmel sıfatıdır. Bu cümleden vav terkedilebilir. Yine böyle vav ile {ve aleykümü's-selâm demek, veya} vavsız "aleykümü's-selâm" demek de kâfidir. Yalnız efdaliyeti terkedilmiş olur. Artık bundan aşağı bir şekilde redd-i selâm edilmesine dair bir cevâz-ı şer'î yoktur. Bu hususta fukaha arasında ittifak vardır. *Sahîh-i Buhârî'de* Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Ehl-i kitap tarafından verilen selâmın yalnız "ve aleyküm" diyerek reddedilmesi ashaba bildirilmiştir.[40] *Sahîhayn*'da aynı mealde bir hadis de Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan nakledilmiştir.[41] Buhârî'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâdan da bu meâlde bir rivayeti vardır.[42]

Ehl-i kitaba selâm verilip verilmemesi de tetkik edilmiştir: *Sahîhayn*'da Üsâme radıyallahu anhtan rivayet edilen bir hadiste Resûl-i Ekrem efendimizin içlerinde müslim ve müşrik karışık olarak bulunan bir meclise uğradıklarında selâm verdikleri bildirilmiştir.[43]

Yine *Sahîhayn*'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Rum Meliki Hirakl'e, سلام على من اتبع الهدى *"Selâm, mazhar-ı hidâyet olan kimseye mahsustur"*[44] diye yazdığı bir mektupta selâm vermiş oldukları musarrahtır.

TEŞMÎT-I ÂTIS. Aksıran kimse "Elhamdülillâh / Allah'a hamdolsun" derse, buna karşı "Yerhamükellâh / Allah sana rahmet etsin!" diye mukabele etmeye şeriat ıstılahında **teşmît-i âtıs** denilir. Bu yolda mukabele de sünnet-i kifâyedir. Müteakiben aksıranın "yehdîkümüllâh ve yuslihu bâleküm / Allah sizi hidayette kılsın ve hatırınızı hoş etsin!" diye mukabele etmesi de sünnetin cüz-i mütemmimidir.

Hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimizin emir buyurdukları yedi şey hakkında kâfi derecede izahat vermiş bulunuyoruz. Şimdi nehyettikleri şeyleri birer birer mütalaaya sıra gelmiştir:

Gümüş kap kullanmak haramdır. Hadisteki nehiy, nehy-i tahrîmdir. Altın kap kullanmak da yine böyle haramdır. Belki bundaki tahrîm daha şiddetlidir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, bu babda tahrîm, erkekler için olduğu gibi kadınlara da şâmildir. Çünkü bu babda vârit olan Huzeyfe radıyallahu anh hadisinde bir cemaate karşı, "*Ey ashabım! Siz gümüş ve altın bardaktan su içmeyiniz, bunların tabaklarından yemek de yemeyiniz*"[45] buyurmuştur.

Buhurdan, misk kutusu, kaşık ve bu makūle altın ve gümüş eşyanın istimali kadın ve erkek için bilâistisna haramdır. Çünkü nehiy, mutlaktır, umumidir. İcmâ da vardır deniliyor. Fakat İmam Ebû Yûsuf mekruhtur demiş. İmam Muhammed'in kavli ise muztaribdir. İmam Muhammed'e göre, tefâhur kastedilmeyerek altın ve gümüş evânî ile tezeyyün câizdir. İmam Muhammed "bu yolda tezeyyünde ni'met-i ilâhiyyeyi izhar vardır" demiştir.[46]

Gerek altın ve gümüş kap ve ev eşyası istimalinin, gerek envâı, mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifte zikr ü ta'dât buyurulan ipekli kumaşlardan mâmul elbîse giyilmesinin hürmeti hakkında istidlâl edilen hadîs-i şeriflerden bir mühimmi de İmam Buhârî'nin başlıca "Et'ime", "Eşribe", "Libâs" bablarında Abdurrahman b. Ebû Leylâ vasıtasıyla Huzeyfe radıyallahu anh hazretlerinden rivayet ettiği âtîdeki hadîs-i şeriftir:

Tâbiîn imamlarından İbn Ebû Leylâ diyor ki: Huzeyfe radıyallahu anh Medâin'de bulunduğu sırada bir mecliste su içmek istemiş, bir rivayete göre Medâin eşrafından bir zat, diğer rivayete göre bir Mecûsî, gümüş bir bardakla su getirmiş. Huzeyfe hazretlerine gümüş bardak sunulunca bardağı alıp sahibine fırlatmış ve, "Seni bu bardakla su getirmekten kaç defa menetmiş olmasaydım şimdi bu muameleyi yapmazdım. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لا تلبسوا الحرير ولا الديباج ولا تشربوا من آنية الذهب والفضة ولا تأكلوا في صحافها فإنها لهم في الدنيا ولنا في الآخرة *"Ashabım! Harîr, dîbâc namlarıyla mâruf olan ipekli kumaşlardan mâmul elbise giymeyiniz! Altın, gümüş bardaklardan da su içmeyiniz bunların çanak ve tabakları içine konulan yemekleri de yemeyiniz. Bu eşya dünyada küffâra ait ziynet eşyasıdır. Âhirette de bizim vesâit-i tezeyyünümüz olacaktır buyurduğunu işittim*" demiştir.[47]

Medâin, Dicle üzerinde ve Bağdat'a 7 fersah mesafede o devrin en büyük ve en medenî bir şehri idi. Meşhur Eyvân-ı Kisrâ'yı sinesinde taşıyor ve İran mülûkünün makarr-ı ihtişâmı bulunuyordu. Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın zamân-ı hilâfetinde Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhın yediyle fethedilmişti. Huzeyfe hazretleri de bu fütuhat sırasında Nihâvend'de kumandanlık etmiş, Hemedan, Rey ve Dînever'i fetheylemiş bulunduğundan, gerek Hazret-i Ömer'in gerek Hazret-i Osman'ın hilâfetleri zamanlarında Medâin valisi bulunmuştu. Bu hadise de valiliği zamanında cereyan etmiş olacaktı. Hiç şüphesiz ki, İran baştan başa fethedilmekle beraber İran medeniyetinin aileler arasındaki depdebe ve ihtişamı devam ediyordu. Kim bilir Huzeyfe hazretlerine, o günün İran umumi valisi olmak cihetiyle nasıl müzeyyen bir bardakla su verilmişti.

Halbuki İslâm dini insanlar için sade bir hayat, demokratik bir medeniyet tesis etmek, ağniyâ ve süfehânın ipekli kumaşlarla evânî-i sîm ü zerle fukaraya karşı tefâhürünü ortadan kaldırmak istiyordu. İnsanlara sade ve mümkün olduğu kadar müsavi bir hayat yolu gösteriyordu. Hâtemü'l-enbiyânın istihdaf ettikleri bu ahlâkî ve içtimaî gaye ile beraber ikinci ve iktısadî bir gayeleri de halkı israftan, sefahetten men ü tahzîr idi. Nice hânümanları söndüren ve muazzam medeniyet ve saltanatları müthiş tarrâkalarla yıkan bu israf ve sefaheti ortadan kaldırmak ve zengin, fakir herkesi tutumlu, müsavi, temiz bir hayata mazhar etmek istiyordu.

Huzeyfe hazretleri ki, kudemâ-yi İslâm'dan ve Hazret-i Resûl'ün mahzen-i esrârı olmakla meşhur ve mümtaz idi. Resûl-i Ekrem'in vesîle-i tefâhür ve israf olan eşya istimalinden halkı menetmelerindeki sebep ve hikmetini herkesten iyi biliyordu. Bu sebeple Huzeyfe hazretleri eski medeniyetin vâsıta-i tefâhürü olan bardağı tereddütsüz fırlatmış ve Hazret-i Peygamber'in bu babdaki yasağını cezrî bir surette tatbike başlamıştı. Bu bir huşûnetle hareket de değildi. Çünkü müslümanların İran valisi, bulunduğu ziyafetlerde mükerreren ve şediden bu yasağı ilân ve ihtar etmiş bulunuyordu. Bu halde hâlâ inat eder gibi altın bardakla su getirilmesi büyük bir kabalık idi.

Huzeyfe hazretlerine ait bir fıkrayı da bildirmeden geçemeyeceğim: Hazret-i Ömer el-Fârûk yeni fethedilen İran memâlikinin beytülmâl eminine gönderdiği bir menşurda, "Huzeyfe radıyallahu anh ne isterse merkez-i hilâfetten istîzan etmeden hemen veriniz" diye Huzeyfe için geniş bir bütçe faslı açmıştı. Halbuki Huzeyfe, kendi yiyeceği ile atının yeminden başka beytülmâlden bir santim almamıştı. Merkez-i hilâfete, Medine'ye bir lüzum üzerine geldiğinde, aynı mefkûreye şiddetle bağlı bulunan Hazret-i Ömer, bu meslektaşını hiç değişmeyen eski mütevazi halinde görünce boynuna sarılarak, أنت أخي وأنا أخوك "Sen benim kardeşimsin, ben de senin" diyerek izhâr-i memnûniyet etmişlerdir.

HULÂSA. Bu Huzeyfe hadisi, ipekli istimalinin altın ve gümüş bardaktan su içmenin, altın ve gümüş tabaklardan yemek yemenin hürmetine sarâhaten delâlet eder. Eimme-i mütekaddimînin ekserisi Huzeyfe hadisindeki nehyi, nehy-i tahrîm olarak kabul etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de budur. Yalnız İmam Şâfiî kavl-i kadîminde bu nehye, nehy-i tenzîhtir dediğini Ebû Ali es-Sincî hikâye etmiştir.[48]

Yalnız altın ve gümüş yaldızlı eşyanın istimalinde hürmet yoktur.

Altın ve gümüş meselesinin mühim bir şubesi de yüzük istimalidir. Erkekler için altın yüzük istimali haramdır. Delili de mevzubahsimiz olan Berâ hazretlerinin hadisinde altın yüzük istimalinin menhî olduğu sarîhan rivayet edilmiş bulunmasıdır.[49] Kadınlar için istisna delili vardır. Erkekler için de altın yüzük istimali mubah olduğuna hükmeden fukaha vardır. Bunların delili de Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında Muhammed b. Mâlik'e muttasıl bir sened ile rivayet ettiği Berâ b. Âzib'in diğer bir hadisidir ve şöyledir:

Râvi Muhammed b. Mâlik diyor ki: Ben, Berâ hazretlerinin parmağında altın yüzük gördüm. O sırada kendisinden niçin bu yüzüğü kullandığı soruldu. O da cevaben, bu yüzük, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin bana bahşettiği bir armağanıdır. Bunu bana Resûlullah takmıştır ve *"Allah'ın ve Resûlullah'ın sana ihsan ettiği bu yüzüğü kullan*" buyurdu, demiştir.[50] Bu haber de altın yüzük istimalinin mubah olduğuna sarâhaten delâlet etmektedir.

Altın yüzük istimalinin hürmetine kāil olan fukaha bu hadise karşı iki türlü cevap veriyorlar: **1.** Mubîh olan nas ile muhrim olan nas teâruz ettiğinde muhrimin tercih edilmesi bir asıldır. **2.** Bu rivayet olunan Berâ vâkıası, altın yüzük istimali tahrîm edilmezden evvel cereyan etmiş bir hadisedir. Fakat ikinci cevap, birinci kadar kuvvetli değildir. Çünkü Berâ hazretlerinin parmağındaki altın yüzük çok görülerek kendisinden bunun niçin kullanıldığının sorulması bunun kable't-tahrîm değil belki tahrîmden sonra cereyan etmiş bir hadise olduğuna delâlet eder. Birinci cevap ise kuvvetlidir.

GÜMÜŞ YÜZÜK İSTIMALI CÂIZDIR. Bütün ehl-i hadîsin Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayetlerine göre, Câbir hazretleri[51] diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gümüşten bir yüzük edinmişti. Üstünde de Habeşistan taşından bir kaş vardı. Üstünde de üç satır olarak "Muhammed Resûlullâh" yazılı idi. Muhammed bir satır, Resul bir satır, Allah da bir satırdı.[52]

"Muhammed Resûlullâh" cümle-i şerifesinin hâtem-i saâdete hususiyeti bulunduğundan yüzük kaşına bu ibâre-i şerifenin yazılması bazı ehl-i ilim tarafından ihtar ve tembih edilmektedir.

İhtiyâr'da bilâlüzum hâtem ittihazının terk-i evlâ ve efdal olduğu bildirilmiştir. Halvânî'nin bazı tilmizlerini yüzük takmaktan nehyettiğini Kirmânî bildiriyor. *İhtiyâr*'da "tahattüm, bir ihtiyaç üzerine olursa sünnettir" dedikten sonra "Hâkimler ve devlet adamları hâtem ittihaz edebilirler" deniliyor. *Tatarhâniyye*'de "Mutlak sûrette câizdir ve biz Hanefîler bu kavil ile amel ederiz" denilmiştir.

ALTIN NİŞAN HALKASI İSTİMALİ

Yüzüğün madenî cinsinden sarfınazar, bunun tarz-ı i'mâl ve istimalinde örfün çok tesiri görülmüştür. Kadim zamanlarda kullanılan kaba yüzükler gitgide zarafet iktisap etmiş ve bugün nişan halkaları istisna edilirse, erkekler tarafından yüzük istimali tamamen terkedilmiştir ve hatta ayıp addedilmektedir. Vaktiyle fukaha da bir ihtiyaca müstenit olmayarak istimalini şiâr-ı hamâkat addetmişlerdir. Hâkimlerin, devlet memurlarının mühürleri muhafaza maksadıyla yüzük kaşları üzerine hakkedilir bulunduğundan bunlar müstesna sayılıyordu. Bugün erkekler tarafından kullanılan yalnız nişan yüzüğü ve halkasıdır ve bu halka altından mâmul olmak cihetiyle bunun şer'î vaziyetini tayin etmek isterim.

Muharrir-i âcize göre, altından mâmul nişan halkasının istimali âtîdeki esbâb ve delâile istinaden mubahtır.

1. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile altın yüzük istimalinin hem hillini hem de hürmetini ifade eden ve ikisi Berâ b. Âzib radıyallahu anha muttasıl olan iki sahih rivayet vardır. İkisi ile de fukaha amel ve istidlâl eylemişlerdir. Şu kadar ki hürmeti ifade eden rivayet daha kuvvetlidir ve iltizam edenler daha çoktur. Fakat aşağıdaki sebeplerin inzımamı ile nişan halkası hakkında Berâ hazretlerinin hilli müfîd olan hadisi tercih edilebilir.

2. İmam Muhammed "Tefâhür kastedilmeyerek altın ve gümüş evânî ile tezeyyün câizdir. Bunda ni'met-i ilâhiyyeyi izhar vardır" diyor. Nişan yüzüğü de tefâhür için değil, hiç şüphesiz teberrük için ve bir hâtıra olarak takılmaktadır. İmam Şâfiî de mevzubahsimiz olan hadisteki nehyi, velev ki kavl-i kadîminde olsun nehy-i tenzîh addetmesi de medâr-ı istinâd olabilir.

3. Fukaha, "Erkeklerin esas itibariyle gümüş yüzük kullanmalarını bile bir zaruret ve bir lüzum üzerine mubahtır, bunun haricinde eser-i belâhettir" diyorlar. Nişan yüzükleri istimalinde örfe müstenit bir zaruret bulunduğu ise muhakkaktır.

4. Altın istimalindeki hürmetin menât-ı şer'îsi, bunun vesîle-i isrâf ve vesîle-i tefâhür olması idi. Asr-ı hâzırda altın madeninin bolluğu sebebiyle bir halkanın kıymet-i iştirâiyye ve iktisadiyesi israf addedilecek bir halde değildir. Bu sebeple de nişan halkaları vesîle-i tefâhür olmaktan çıkmıştır. O, mücerret vesîle-i teberrüktür. İki âkit nişan yüzükleriyle târîh-i hayâtlarının unvân-ı mefâhiri olan fâtiha-i akidlerini hatırlarlar. Nikâhtaki gāye-i şer'iyye düşünülürse, yeni bir aile yuvası kurmanın bir nişâne-i mefhareti olduğu için bununla belki de müsâb olurlar.

HARÎR. İpekten nescolunmuş kumaştır. Harîrden mâmul eşyanın istimali de erkekler için haramdır, kadınlar için değil. İpekli kumaşın kadınlar için mubah olduğuna delâlet eden pek çok ehâdîs-i şerife menkuldür. Ezcümle Ebû Dâvûd'un, İbn Mâce'nin, Hazret-i Ali'den rivayet ettikleri bir hadise göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere ipekli bir kumaş alarak şöyle sağ tarafına koymuş, bir altın parçası da alıp onu da sol tarafına koymuş, sonra bunlara işaret buyurarak: *"İşte bunun ikisi de ümmetimin erkeklerine haramdır"* buyurmuş.[53] İbn Mâce rivayetinde, *"Ümmetimin kadınlarına helâldir"* ziyâde-i rivâyeti de vardır[54] ve şüphesiz istisnada daha sarihtir. Kadınların hürmet-i harîrden istisnalarını ifade eden ehâdîs-i şerife birçok sahâbîden menkuldür: Hazret-i Ömer'den Bezzâr, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Tirmizî, Abdullah b. Amr'dan Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Abdullah b. Abbas'tan Bezzâr, Zeyd b. Erkam'dan İbn Ebû Şeybe, Vâsile'den Taberânî, Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den (radıyallahu anhüm) Ebû Saîd b. Yûnus tahrîc eylemişlerdir.

DÎBÂCE. Erişi ve argacı ipek olan kumaştır. Türkçemizde "dîbâ" diye zebanzeddir. **Kasî** ketenle karışık ipekli kumaşın adıdır. **İstebrak** da kalın ipekli kumaştır.

Asr-ı saâdet'te ipekli olarak bu kumaşlar kullanılmış ve her biri de ya imal edildikleri mahalle yahut tarz-ı nescine göre birer isim almıştır ve hepsi de ipeklidir. Bunların umumi unvanı "harîr"dir. Sonraki üçü atfü'l-hâs ale'l-âm olarak ve mücerret tekit ve teyit kastıyla harîr üzerine atfedilmişlerdir.

Giyim hususunda İslâmiyet'in istihdaf ettiği gayeler şunlardır: Giyilen şeyin temiz olması, israf ve sefahati, kibr ü gururu mûcip olmaması. Bunun için İslâmiyet, bir taraftan gerek vücudun gerek giyilen elbisenin nezâfetine ehemmiyet vermiş, bir taraftan da ipekli giyilmesini yasak etmiştir. İslâm dini, beşer tarihinin her devrinde insanlar için birer vesîle-i gurûr ve tefâhür olan ve bu uğurda ihtiyar edilen ağır masraflarla fertlerin ve binnetice cemiyetlerin servet ve saadetlerini mahveden ipekli giyim ibtilâsına ve altın, gümüş gibi cevâhir-i ma'deniyye ile tezeyyün düşkünlüğüne karşı vazettiği ahlâkî ve içtimaî kaideler dairesinde mücadele etmiş ve insanlara orta halli ve son derecede aklî ve insanî bir giyim ve geçim yolu göstermiştir. Bugün bir tarafta ahlâkçıların, içtimâiyatçıların ve bütün mütefekkir muharrirlerin demokrasi prensiplerine istinat ederek, öbür tarafta hükümetlerin millî serveti korumak ve saâdet-i âmmeyi idame etmek gayesini takip eyleyerek halkı itidal ve tasarrufa alıştırmak hususundaki meşkûr olan mesailerine İslâm dini on üç asır evvel başlamıştır. Dinimiz bize giymek için yün, keten, pamuk elbise tavsiye ediyor. Bunlar da ne vesîle-i gurûr olacak derecede nefis, ne de istihfafı davet edecek surette hasis olacak. İşte bu, zaruri ve âdet üzere gündelik bir giyim tarzıdır. Bunun bir de müstehap tarzı vardır, tezeyyün ve üstünde başında ni'met-i ilâhiyyeyi izhar etmektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'inde, *"Ey âdemoğulları! Mescide her gittiğinizde ziynetinizi takınınız, temiz giyininiz." "Ey insanlar yiyiniz, içiniz, fakat sakın israf etmeyiniz! Allah, israf eden kullarını hoşlanmaz." "Ey servet sahipleri! Allah'ın size ihsan ettiği nimetlerden siz de Allah'ın, muavenete muhtaç olan fakir kullarına ihsan ediniz. Fakat siz de bu dünya nimetlerinden müstefit olmayı unutmayınız!"* {"*Habîbim! Allah'ın, senin için helal kıldığı nimeti niçin haram kılarsın*"} *"Habîbim! Allah'ın, istifadeniz için mubah kıldığı bunca nimetleri size kim haram kılabilir? diye söyle"* buyurmuştur.[55]

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz de, *"Allah Teâlâ, kullarına verdiği nimetlerinin meâsir-i şükrânını onların üzerinde görmeyi hoşlanır"* buyururlardı.[56] Ashabın, mescid-i şerife iş elbiseleriyle gelmelerini hoşlanmazdı.

Giyim hususunun bir de mubah derecesi vardır ki, o da cumalarda, bayramlarda, halk toplantılarında güzel elbise giyilmesidir. Yine bunun da gurur vesilesi olmaması şarttır. Resûl-i Ekrem efendimiz hâne-i saâdetten harice çıkarken alelâde zamanlarda 1000 dirhem kiymetinde bir ridâ giydikleri halde cuma namazına çıkarken 4000 dirhem kıymetinde bir ridâ ile çıkıp namaz kılarlardı.

HULÂSA. Kibir ve gurur için giyimde kerahet vardır. İsraf ise esasen haramdır. Resûl-i Ekrem efendimiz birçok mev'izalarında ashabına, "*Yiyiniz, içiniz, tasadduk ediniz, giyininiz. Fakat israf etmeyerek, kibirlenmeyerek*" diye nasihat ederlerdi."[57]

---

24 *Kastallânî,* II, 25.

25 {M6553 Müslim, Birr, 41.} إن المسلم إذا عاد أخاه المسلم لم يزل في مخرفة الجنة حتى يرجع وأراد بالمخرفة البستان.

26 {B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.}

27 حديث أبي أمامة عند أحمد: من تمام عيادة المريض أن يضع أحدكم يده (على جبهته أو يده ويسأله كيف هو (عيني

{HM22591 İbn Hanbel, V, 259.}

28 حديث أبي موسى عند البخاري: عودوا المريض وأطعموا الجايع وفكوا العاني

{Rivâyet bu sıralamayla Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde nakledilmiştir. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 309, no: 7325.) Elimizdeki *Buhârî* nüshasında "أَطْعِمُوا الْجَائِعَ ، وَعُودُوا الْمَرِيضَ ، وَفُكُّوا الْعَانِيَ" şeklinde kayıtlıdır. B5373 Buhârî, Et'ime, 1.}

29 {M2138 Müslim, Cenâiz, 13.}

30 {NM1283 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 491(I/342), D3104 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 7.}

31 {Metinde "Abdullah b. Ömer" olarak belirtilen râvi ismi, kaynakta "Abdullah b. Amr" şeklindedir, dua metni de şöyle devam etmektedir: "... عبدك ينكأ لك عدوا أو يمشي لك إلى صلاة" NM1273 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 494 (1/344).}

32 {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet Aynî tarafından nakledilmiştir. Aynî, *Umde*, VIII, 10. Benzer bir rivayet için bkz. B1240 Buhârî, Cenâiz, 2.}

33 عمدة القاري: ج 4، ص 7 وذريعه على الطريقة: ج 4، ص 74

34 {Hûd, 11/113.} وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

35 عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انصر أخاك ظالما أو مظلوما. فقال رجل يا رسول الله! أنصره إذا كان مظلوما. أفرأيت إن كان ظالما كيف أنصره؟ قال: تحجزه أو تمنعه عن الظلم قال ذلك نصرة (رواه البخاري والترمذي)

{Metinde "قال ذلك نصرة" şeklinde geçen ifade, kaynakta "فإن ذلك نصره" olarak kayıtlıdır. B6952 Buhârî, İkrâh, 7.}

36 عن جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ... ولينصر الرجل أخاه ظالما أو مظلوما. إن كان ظالما فلينهه فإنه نصرة له وإن كان مظلوما فلينصره.

{M6582 Müslim, Birr, 62.}

37 عن سهل بن معاذ بن أنس الجهني رضي الله عنهما عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم: قال: من حمى مؤمنا عن منافق أراه قال بعث الله ملكا يحمي لحمه يوم القيامة من نار جهنم.

{D4883 Ebû Dâvûd, Edeb, 36.}

38 {*et-Tevbîh ve't-Tenbîh* adlı eser Ebu'ş-Şeyh İbn Hayyân el-İsfahânî'ye (ö. 369/979) aittir. Metinde 'İbn Hibbân' şeklinde kaydedilmiş olması, muhtemel bir tashif eseridir.}

39 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تبارك وتعالى وعزتي وجلالي لأنتقمن من الظالم في عاجله وآجله ولأنتقمن من رأى مظلوما فقدر أن ينصره فلم يفعل (رواه ابن حيان في كتاب

(التوبيخ

{*Kitâbü't-tevbîh*'te tespit edilemeyen bu rivayet Taberânî tarafından nakledilmiştir. MK10652 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 278.}

40 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سلم عليكم أهل الكتاب فقولوا وعليكم

{Bu lafızlarla Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan gelen bir rivayet tespit edilememiştir. *Buhârî*'deki bu rivayetin râvisi Enes b. Mâlik radıyallahu anhtır. B6258 Buhârî, İsti'zân, 22.}

41 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إذا سلم عليكم أهل الكتاب فقولوا وعليكم

{B6258 Buhârî, İsti'zân, 22; M5652 Müslim, Selâm, 6.}

42 {B6257 Buhârî, İsti'zân, 22.}

43 عن أسامة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مر على مجلس فيه أخلاط من المسلمين والمشركين فسلم عليهم .

{B6254 Buhari, İsti'zân, 20; M4659 Müslim, Cihad, 116. Kaynakta uzun bir şekilde yer alan rivayet burada ihtisar edilmiştir. Rivayetin konuyla ilgili kısmında "من المسلمين والمشركين عبدة الأوثان واليهود... فسلم عليهم النبي صلى الله عليه وسلم" ifadesi yer almaktadır.}

44 {B7 Buhârî, Bedü'l-vahy, 1.}

45 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ولا تشربوا في آنية الذهب والفضة ولا تأكلوا في صحافها (رواه الجماعة)

{B5426 Buhârî, Et'ime, 29.}

46 *Aynî*, IV, 13.

47 {B5426 Buhârî, Et'ime, 29.}

48 *Umdetü'l-kārî,* IX, 686.

49 {B1239 Buhârî, Cenâiz, 2.}

50 فقد روى الطحاوي بإسناده إلى محمد بن مالك قال رأيت على البراء خاتما من ذهب. فقيل له؟ فقال: قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم فألبسنيه. وقال البَس ما كساه الله عز وجل ورسوله. (عمدة القاري: ج 4، ص31)

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 259, no: 6752. Kaynakta rivayet metni 'قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم غنيمة فألبسنيه. وقال البس ما كساك الله عز وجل ورسوله.' şeklindedir.}

51 {Bu konuda Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan nakledilen herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Bu hadisleri dipnottaki Arapça metinde belirtildiği üzere Enes b. Mâlik radıyallahu anh rivayet etmiştir.}

52 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اتخذ خاتما من فضة له فص حبشي ونقشه عليه محمد رسول الله ثلاثة أسطر. (محمد سطر و رسول سطر والله سطر (رواه الجماعة ومسلم

{Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayetin baş tarafı "عليه" lafzı olmadan İbn Mâce (İM3641 İbn Mâce, Libâs, 39.) tarafından, son kısmı da Tirmizî (T1748 Tirmizi, Libâs, 17.) tarafından nakledilmiştir.}

Hulefâ-yi Erbaa'nın da gümüş yüzükleri vardı. Üzerlerindeki yazıları şöyle idi: Ebû Bekir radıyallahu anhın, نعم القادر الله "Allah, ne güzel kudret sâhibidir", Ömer radıyallahu anhın, كفى بالموت واعظا يا عمر! "Yâ Ömer! Sana vâiz ve nâsıh olmak üzere ölüm kâfîdir", Osman radıyallahu anhın, لتصبرن أو لتندمن "Ya belâ ve mesâibe sabredersin yahut nedâmet edersin", Ali Murtazâ radıyallahu anhın, الملك لله "Mülk Allah'ındır", Ebû Hanîfe hazretlerinin, قل الخير وإلا فاسكت "Hayır söyle, yoksa sus!", İmam Ebû Yûsuf'un, من عمل برأيه فقد ندم "Kendi hissi ile hareket eden pişmanlık duyar", İmam Muhammed'in, من صبر ظفر "Sabreden derviş, muradına ermiş!"

Tarîkat-ı Muhammediyye şerhi *Berîka*'dan. Vaktiyle bu kitap basılırken hizmet-i tashîhinde bulunduğumdan, gerçi müellif Hâdimî merhum tarafından me'hazına işaret edilmemiş olmakla beraber birçok hikem ve nasâyihi muhtevî bulunduğundan not olarak nakledildi. *Tarîkat-ı Muhammediyye*'nin diğer şerhi *Vesîle*'de de bu mâlûmat aynı ibare ile Receb Efendi tarafından da verilmektedir.

53 {D4057 Ebû Dâvûd, Libâs, 11.}

54 {İM3595 İbn Mâce, Libâs, 19.}

55 (el-A‘râf 7/31.) أستعيذ بالله: (يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) الآية،

(el-A‘râf 7/31.) (كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ)،

(el-Kasas 28/77.) (وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيْكَ)،

(et-Tahrîm 66/1.) (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ)،

(el-A‘râf 7/32.) (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ)،

56 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله يحب أن يرى أثر نعمه على عبده ((رواه الترمذي والحاكم عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه

{T2819 Tirmizî, Edeb, 54.}

57 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كلوا واشربوا وتصدقوا والبسوا في غير إسراف ولا مخيلة (رواه أحمد والنسائي وابن ماجة عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه) {HM 6695 İbn Hanbel, II, 181.}

620

•.•.•

عَنْ أُمِّ الْعَلَاءِ امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ ﵂ وَهِيَ مِمَّنْ بَايَعَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَتْ إِنَّهُ اقْتُسِمَ الْمُهَاجِرُونَ قُرْعَةً فَطَارَ لَنَا عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ فَأَنْزَلْنَاهُ فِي أَبْيَاتِنَا فَوَجِعَ وَجَعَهُ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَلَمَّا تُوُفِّيَ وَغُسِّلَ وَكُفِّنَ فِي أَثْوَابِهِ دَخَلَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَقُلْتُ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْكَ أَبَا السَّائِبِ فَشَهَادَتِي عَلَيْكَ لَقَدْ أَكْرَمَكَ اللّٰهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَمَا يُدْرِيكِ أَنَّ اللّٰهَ أَكْرَمَهُ قُلْتُ بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَمَنْ يُكْرِمُهُ اللّٰهُ فَقَالَ أَمَّا هُوَ فَقَدْ جَاءَهُ الْيَقِينُ وَاللّٰهِ إِنِّي لَأَرْجُو لَهُ الْخَيْرَ وَاللّٰهِ مَا أَدْرِي وَأَنَا رَسُولُ اللّٰهِ مَا يُفْعَلُ بِي قَالَتْ فَوَاللّٰهِ لَا أُزَكِّي أَحَدًا بَعْدَهُ أَبَدًا.

TERCÜMESİ

Ensardan bir kadın olan Ümmü Alâ (bint Hâris) radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Alâ, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme biat eden kadınlardan idi.

Ümmü Alâ demiştir ki: (Hicret-i seniyyede) muhacirler kura ile (ensar arasında) taksim edilmişti. Bizim ailenin sehmine de Osman b. Maz‘ûn düşmüştü. Biz, Osman'ı evimizde konukladık. Fakat Osman (bir müddet sonra) sebeb-i mevti olan bir hastalıkla hastalandı. Vefatında gasledildi. Kendi elbisesiyle kefenlendi. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenazeye geldi. Ben (cenazeyi tezkiye ederek),

— "Ey Ebû Sâib! Cenâb-ı Hak sana rahmet etsin! Senin hakkında bildiğim ve bu cemaate bildirmek istediğim şudur ki: Sen, Allah Teâlâ'nın (âhiret âleminde) kerem ve inayetine mazhar olmuş bir zatsın" dedim. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— "Allah Teâlâ'nın bu ölüye ikram ve inayet buyurduğunu nereden biliyorsun?" suretinde sorgularına cevaben ben de,

— “Yâ Resûlellah! Babam, (anam) sana feda olsun! Allah, (bu imanlı, taatli kuluna ikram etmez de) ya kime ikram eder?” dedim. Bu defa da Resûl-i Ekrem,

— “Osman b. Maz‘ûn ölmüştür ve Allah’a yemin ederim ki, ben de bu (mübarek) ölü için hayır ve saadet umarım. Yine Allah’a yemin ederim ki, ben, Allah’ın bir peygamberi iken bana (ve size yarın) Allah tarafından ne muamele edileceğini bilemem” buyurdu.

Ümmü Alâ demiştir ki: “Vallahi bundan sonra ben kimseyi tezkiye etmeye cesaret edemedim.” {B1243 Buhârî, Cenâiz, 3.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu Ümmü Alâ hadisini buradan başka “Şehâdât”, “Tefsîr”, “Hicret”, yine “Tefsîr”, “Tâbîr”, yine “Cenâiz” bahislerinde tahrîc etmiştir. Buradaki hadisin mensup olduğu bab, cenaze tekfin edildikten sonra yanına girmek câiz olduğuna dairdir. Nesâî de *Sünen*’inde “Rü’yâ” bahsinde zikretmiştir.

EBÛ SÂIB. Osman b. Maz‘ûn radıyallahu anhın künyesidir. Kudemâ-i sahâbedendir. İslâm olanların on dördüncüsüdür. İbtidâ Habeşe’ye, sonra Medine’ye hicret etmiştir. Bedir Gazâsı’nda yararlıklar göstermiş ve hicretin ikinci yılında vefat etmiştir. İbn Maz‘ûn’un vefatı Resûl-i Ekrem’in pek ziyade bâdî-i teessürü olmuştur. Medine muhacirlerinden ilk vefat eden sahâbî İbn Maz‘ûn radıyallahu anhtır. (*Aynî*).

Metn-i hadîste harf-i nidâ mahzuftur, يا أبا سائب takdirindedir.

ما أدري ما يفعل بي *“Bilmiyorum ki, kıyamet günü bana ne muamele olunacaktır”* kavl-i şerîfi Ahkāf sûresindeki, [58] مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ nazm-ı kerîmine muvâfıktır. Bunun için tercümemizde buna işaret ettik. Bu hâdise-i vefât ve tezkiye hicretin ikinci senesi vuku bulduğu için henüz sûre-i Feth nâzil olup Resûl-i Ekrem’in mâtekaddem ve mâteahhar zünûbunun mağfiret olunduğu va’d ü tebşîr buyurulmamıştı. Bu tebşîr, hicretin altıncı yılında Hudeybiye Musalahanâmesi’nin imzalanmasından sonra Medine’ye gelirken yolda vâki olmuştu.

Resûl-i Ekrem'in geçmiş ve gelecek, işlenmiş ve işleneceği farzolunan günahların afv-i tebşîrini nâtık olan sûre-i Feth'in şu ilk âyetleridir: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا. لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ [59] Meâl-i şerifi şöyledir: *"Habîbim! Vazîfe-i nübüvvet ve risâletini hakkıyla ifa edebilmen için ve mâtekaddem ve mâteahhar kusurunu mağfiret etmek için Mekke'nin fethine hükmettik. O, bir fetihtir ki, onun fikrî, içtimaî, siyasî ve ahlâkî haiz olduğu satvet ve ehemmiyeti, pek yakında yıldırım süratiyle tevâlî edecek vakāyi' ve hadisat ile herkes tarafından görülüp bilinecek derecede açık ve âşikârdır."*

Bu sebeple bazı ulemâ yukarıdaki sûre-i Ahkāf âyetinin Feth sûresinin bu âyeti ile mensuh olduğunu bildirmişlerse de doğru değildir. Çünkü bu bir haberdir, hüküm değildir. Nesih ise hükme taalluk eder, habere değil.

BIR SUAL. Bedir Harbi'nde hazır bulunan bahtiyârân-ı ashâbın nâil-i gufrân oldukları Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından ihbar ve tebşîr buyurdukları sahîhan sabit bir hakikat iken Osman b. Maz'ûn hakkında tereddüdü ifade eden bir üslûp ile Ümmü Alâ'ya cevap vermeleri kābil-i te'lîf midir?

CEVAP. Osman b. Maz'ûn'un vefatı, Bedir Harbi'nde bulunanların ehl-i cennet oldukları haber verilmezden evvel idi.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Aşere-i mübeşşere ve ashâb-ı Bedir gibi cennetlik oldukları mansûs ve mübeşşer olan zevât-ı âliyeden başka hiçbir kimse hakkında cennetliktir diye hükmedilmemesi, hususiyle ihlâs, bir emr-i kalbî olduğundan kimsenin vicdanına nüfuz etmenin yolu bulunmadığı,

2. Mâl-i menzili olmayan fukaraya müvasat ve muavenet edilmesi,

3. Ölü evine teçhiz ve tekfin edildikten sonra girilmesi.

PEYGAMBERLER BÜYÜK, KÜÇÜK GÜNAHLARDAN MÂSUM MUDURLAR?

Mevzumuz bizi bu meseleyi de tetkike davet etmiştir, şöyle ki:

a) Enbiyâ-yi kirâm gerek kable'n-nübüvve, gerek ba'de'n-nübüvve, gerek celî gerek hafî küfürden münezzeh ve mutahhardırlar. Bu babda icmâ vardır.

b) Yine enbiyâ-yi kirâm gerek amden gerek sehven, gerek bilerek gerek bilmeyerek gerek kable'n-nübüvve gerek ba'de'n-nübüvve gerek bir maslahata mebnî olsun gerek olmasın, hilâf-ı vâki ihbar etmekten ibaret olan kizbden de mâsumdurlar. Yalnız bu ikinci hüküm muhtâc-ı tafsîldir. Şöyle ki: Enbiyanın amden, bilerek ihtiyâr-ı kizb etmeyecekleri hakkında icmâ vardır. Fakat sehven ihtiyâr-ı kizb etmekten masûniyetleri cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Bu babda icmâ yoktur. Sonra, ba'de'n-nübüvve kizibden masûniyetleri hakkında da icmâ vardır. Çünkü bir peygamberin kizbine ihtimal vermek, peygamberin istinadgâhı olan mûcize mefhmunun muktezasına münâfîdir. Bir kısım âlimler, bir peygamberin kable'n-nübüvve hayatında ne peygamberlik vasfı vardır, ne de ortada mûcize mefhumunun henüz müteallâkı olabilecek hârikulâde bir emir vardır ki, aralarında münâfât aranılsın demişler ve bu noktainazarı mebde-i hareket ittihaz ederek peygamberlerin kable'n-nübüvve bilâihtiyâr sehven kizbetmesinde aklî bir imtinâ yoktur demişlerdir. Üçüncü bir kaydımız ki, bir maslahata müstenit olan ve olmayan kizibden de peygamberlerin masûniyeti idi. Mâlûmdur ki, Sa'dî,

دروغ مصلحت آميز
به از راست فتنه انكيز

beytinde, fitne ve fesada bâdî olan doğrudan, câlib-i maslahat yalanın çok daha iyi olduğunu haber veriyor. Bu câlib-i maslahat yalan, ümmet hakkında mücâzdır. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberlerini bundan da sıyânet buyurmuştur.

Şimdi enbiyanın kebâir ve sagāirden masûn olup olmadıklarına gelmiş bulunuyoruz. Enbiyâ-yi kirâm, günâh-ı kebâirin bütün envâ ve efradından tamamen ve bilicmâ masûndurlar. Bu babda ittifak eden âlimler bu masûniyetin sehven sudûru mefrûz olan kebâire de şümulü var mıdır? Yoksa amden irtikâb-ı kebâire mi hâs? Seyyid-i Şerîf gibi bir kısım ulemâ "Peygamberleri Cenâb-ı Hak gerek amden gerek sehven günâh-ı kebâir işlemekten muhafaza buyurmuştur" ictihadında bulunmuşlardır. Fakat sâhib-i *Mevâkıf* gibi bir kısmı sehven sudûrunu câiz görmüşlerdir.

KÜÇÜK GÜNAHLARA GELİNCE

Sagāir iki kısımdır: **1.** Sagāir-i müteneffiredir ki, onu irtikâp edenlere karşı her görenin tabʿında nefret ve istikrah uyandıran sagīrelerdir. Gizlice bir lokma ekmek aşırmak. Satılan bir şeyi tartarken meselâ, bir iki kiraz tanesi eksik tartmak gibi mâsiyetler ki, bunlar ne kadar küçük olsalar da yine bir kasa hırsızlığından daha ziyade mürtekibinin hissetine ve denâet-i tabʿına delâlet ettiklerinden, peygamberler gerek amden gerek sehven böyle iğrenç sagāirden de muhafaza buyurulmuşlardır.

2. Müneffir olmayan sagāire gelince, enbiyâ-i kirâm baʿde'l-biʿse bunlardan mahfuzdurlar. Teftâzânî *Şerh-i Makāsıd*'da bu ictihadı iltizam etmiştir. Fakat *Şerh-i Akāid*'de, "Cumhura göre peygamberlerden amden sagāirin sudûru câiz görülmüştür" deniliyor. Sonra sehven sagāirin sudûrunun cevazında ittifak bulunduğu bildiriliyor.

Celâleddin ed-Devvânî, biraz uzamış olan şu izahımızı icmal ederek diyor ki: "Selef-i sâlihîne ve ehl-i hadîsin muhakkiklerine göre, enbiyâ-i kirâm baʿs olunduklarından sonra günâh-ı kebâirin bütün envâʿ ve efradından gerek amden gerek sehven sıyânet-i ilâhiyye ile mahfuzdurlar. Yine böyle amden sagāirden de mahfuzdurlar. Binaenaleyh enbiyâ-i kirâma kizb, mâsiyet isnadına dair bir rivayet naklolunursa, o rivayet tarîk-ı âhâd ile menkul ise merduddur. Tevâtür tariki ile naklolunmuş bulunuyorsa müevveldir.

Kelâm kitaplarından hulâsa ettiğimiz bu izahatı arzettikten sonra Kādî İyâz'ın bu mevzua dair *Şifâ*'indaki çok kıymetli mâlûmatı da bervech-i âtî hulâsa ediyoruz: Enbiyâlar **a)** itikādiyyât, **b)** akvâl, **c)** aʿmâl hususlarında bir mahzûr-i şerʿîde bulunmaktan mâsumdurlar:

İTIKĀDIYYÂT. Enbiyâ-i kirâmın, Cenâb-ı Hakk'ın zâtına, sıfâtına, ef'âline vukufu, yakīn derecesinde bir ilimdir. Bu babda, enbiyâ-i kirâmda şek, cehil bulunması bilicmâ mümtenidir. İbrâhim aleyhisselâmın, وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"Yâ rabbi! Senden ihyâ-i emvât mûcizesini isteyişim, kemâl-i kudretin hakkında kalbimi son derece tatmin içindir"*[60] demesi Cenâb-ı Hakk'ın ihyâ-i emvât husussundaki kudretinden gönlünde bir ukde-i istifhâm bir şüphe ve tereddüt bulunduğundan dolayı değildir, belki Cenâb-ı Hakk'ın duasına icâbet hususunda nezd-i bârîdeki derecesini anlamak içindir. Yakīn kuvvet ve zaafı kābil bir hâlet-i rûhiye olduğundan ilmü'l-yakīn derecesinden aynü'l-yakīn derecesine yükselmek içindir.

Yine böyle Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme, فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ [61] âyet-i kerîmesi ile vâki olan hitâb-ı ilâhîde Resûl-i Ekrem'in gönlünde hakikaten bir şek ve tereddüdün mevcut olduğundan dolayı değildir. Belki bu ehl-i şekke böyle söylemesini tâlim içindir: قل يا محمد إن كنت ... takdirindedir. Nasıl ki قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي *"Ey nâs! Tebliğ ettiğim dîn-i İslâm hakkında şek ve tereddüdünüz varsa, de!"*[62] âyet-i kerîmesinde böyle tâlim buyurulmuştu. Hulâsa, bu yolda vârit olan hitâbât-i ilâhiyye[63] hep bu yolda müevveldir.

Şu da ehl-i ilmin icmâı ile sabit bir hakikattir ki, şeytan, enbiyâ-i kirâmın cisimleri şeytanın zarar vermesinden masûn olduğu gibi kalpleri de vesvese ilkā etmesinden mahfuzdur.

PEYGAMBERLERİN SÖZLERİNİN HATADAN MASÛNİYETİ

Ya ahkâm-ı dîniyyenin tebliğine ait olur ki, zevât-ı enbiyâ bu babda amden ve sehv ü nisyan suveriyle hata etmekten bilicmâ masûndur. Ya da umûr-ı dünyâya ait olur ki, bu babda da yine peygamberler amden veya nisyanen ve hataen, ister hâl-i rızâda, ister hâl-i gadabda, ister ciddi, ister mizahî, ister hâl-i sıhhatte, ister hâl-i marazda olsun peygamberler yine masûndurlar. Bu babda da selefin icmâı vardır. Halef, felsefî yollarda dolaşırken ihtilâf etmişlerdir. Bu babda en ziyade meşgul eden şey de yukarıda mükerreren izah edilen Zülyedeyn kıssasıdır. Bu hadisede Zülyedeyn hazretlerinin "Namaz kısaldı mı, yoksa nisyan mı buyurdunuz?" sualine karşı, كل ذلك لم يكن *"Bunların ikisi de vâki değildir"* diye cevap vermişlerdi[64] ki, nisyanın vukuu muhakkaktı. Hatta bu hadisin bazı rivayet tariklerinde Zülyedeyn'nin, قد كان بعض ذلك يا رسول الله "Bunun ikisinden birisi vâki olmuştur yâ Resûlellah" sözüyle nisyanın vukuunu tevsik etmiştir. Bu hadise de gûnâgûn tevcih ve te'vil edilmiştir. Fakat en basiti bunun bir nisyan değil, sehiv olmasıdır. Buhârî bile bu mevzua dair olan hadisleri "Bâbü's-Sehv" diye bir unvân-ı umûmî altında toplamamış mı idi? "Bâbü'n-Nisyân" dememişti. Çünkü sehiv ile nisyan arasında lugavî fark vardır. Nisyan, bir gaflet, bir ruhî âfettir. Sehiv ise bir şuğl-i kalbîdir. Bunun için Resûl-i Ekrem namazda sehveder de namazda nisyan etmez.

PEYGAMBERLERİN İŞLEDİKLERİ İŞLERİN HATADAN MASÛNİYETİ

Bu da ya peygamberlerden tebliğ muktezâsı olmayarak vârit olan akvâl-i enbiyâya şâmil olur ki, bilicmâ peygamberlerin fevâhiş ve kebâirden masûn bulunduklarını mükerreren bildirmiştik. Yalnız ihtilâf, peygamberlerden ihtiyarlarıyla veya muktedir olamayarak maâsîden masûniyetlerindedir. Bu da izah edilmişti.

Sagāire gelince, selef fukaha ve muhaddislerinden bir kısmı bunda bir masûniyet aramamışlar, belki tecviz etmişlerdir. Bazıları tevakkuf etmişlerdir. Ne lehte ne de aleyhte beyân-ı re'y etmişlerdir. Selefin muhakkikleri ise peygamberlerin kebâirden masûn oldukları gibi sagāirden de masûn oldukları ictihadında bulunmuşlardır. Bunlar, peygamberlere mutlak ve bilâkaydüşart ittibâ bu suretle tahakkuk eder demişlerdir ki, bu mevzuun şaheser bir fikir ve ictihadıdır. İmam Ebû Hanîfe'nin İmam Mâlik'in, İmam Şâfiî'nin "rahimehümullah" mezhebi budur. Bu mevzu hakkındaki meslek-i muhaddisîn üzerine izahımıza da burada nihayet veriyoruz.

CENAZENİN YANINA GİRMENİN CEVAZI HAKKINDA EBÛ SELEME TARİKİ İLE RİVAYET EDİLEN HAZRET-İ ÂİŞE HADİSİ[65]

Mevzubahsimiz olan Ümmü Alâ hadisini Buhârî'nin, "Meyyitin yanına kefenine sarıldıktan sonra girilmesinin cevazı" hakkındaki bir babında zikrettiğini bildirmiştik. Buhârî, bu Ümmü Alâ hadisi ile bu unvan arasında da irtihâl-i Nebî aleyhisselâmı müteakip Hazret-i Ebû Bekir'in çok firaklı olan ziyaretine dair Hazret-i Âişe'nin de bir hadisini rivayet ediyor ki, meâlen şöyledir: Ebû Seleme hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Âişe radıyallahu anhâ bana şöyle haber verdi diyor:

(İrtihâl-i nebevî üzerine) Ebû Bekir radıyallahu anh "Sünüh" mahallesindeki[66] meskeninden atına binip (mescide) geldi. Atından inip mescide girdiğinde (mesciddeki cemaatin kalabalığına rağmen) kimseye bir şey söylemeyip doğru Âişe radıyallahu anhânın odasına girdi. Hemen Nebî sallallahu aleyhi ve selleme yaklaştı. Hazret-i Rasûl'ün mübarek yüzü bir bürde-i yemânî ile örtülü idi. Yüzünden örtüyü kaldırdı. Sonra, bu (bedr-i münîr-i nübüvvet)in üzerine kapandı ve (iki gözü arasını hürmetle) öptü ve ağlamaya başladı.[67] Bunu müteakip, "Yâ Nebiyyallah! Babam, anam sana feda olsun, Cenâb-ı Hak sana bu ölüm şiddetinden başka ikinci bir keder vermeyecektir. Mukadder olan bu ölüm geçidini ise şimdi atlatmış bulunuyorsunuz" diye izhâr-ı mâtem eyledi.

Râvi Ebû Seleme hazretleri diyor ki: İbn Abbas radıyallahu anhümâ da bana şunu haber verdi: Ebû Bekir radıyallahu anh Hazret-i Âişe'nin odasından çıktı. (O sırada) Ömer radıyallahu anh, ("Her kim Muhammed'i öldü derse ikiye biçerim" diye) söyleniyordu. Ebû Bekir ona, "otur!" dedi. Fakat Ömer (dehşetinden) oturmadı. Ebû Bekir bir kere daha, "otur" dedi. Ömer yine oturmadı. Bunun üzerine Ebû Bekir (yüksek sesle) şehâdet getirdi. Bunun üzerine halk, Hazret-i Ömer'i bırakıp Ebû Bekir radıyallahu anhın yanına geldi. Ebû Bekir (şöyle) bir hutbe irat etti ve hutbesinde,

— Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra dedi ki: Sizden her kim ki Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ölmüştür. Kim ki Allah'a ibadet ediyorsa bilsin ki, Allah haydır. Lâ yemûttur. Allah Teâlâ (Kur'ân-ı Kerîm'inde) {şöyle buyurmuştur}, *"Muhakkak ki, Muhammed bir peygamberdir. Ondan evvel geçen peygamberler gibi o da geçecektir. Muhammed ya ölür veya katlolunursa ökçenize basıp* (arkanıza) *mı döneceksiniz. Kim ki böyle geriye dönüp hâl-i şirke avdet ederse, bundan Allah'a bir zarar erişmez. Ni'met-i İslâm'a şükredip sabit kalan müminlerin ise Cenâb-ı Hak yakında mükâfatını verir."*

(İbn Abbas, rivayetine devam ederek), Allah'a yemin ederim ki, Ebû Bekir radıyallahu anh bu âyet-i kerîmeyi okuyana kadar ashâb-ı kirâm (hazretleri) bu âyet-i kerîmeyi hiç bilmiyorlar gibi idiler. Güya Cenâb-ı Hak bu âyeti yeni inzâl etmişti. Onlar Hazret-i Sıddîk'tan yeni duyup öğreniyorlardı. Her işiten sahâbî muhakkak âyet-i kerîmeyi (hayret içinde) lisanı ile okuyordu.[68]

HAZRET-İ ÂİŞE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Meyyitin yüzünü örtmek müstehap olduğu;

2. Meyyitin yüzünü takbîl etmenin cevazı. Ebû Bekir radıyallahu anhın vech-i saâdeti takbîli bir delil olmakla beraber Ebû Bekir es-Sıddîk bu hareketi ile Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bir fiiline iktidâ etmiş bulunuyordu. Tirmizî'nin sahihan rivayetine göre, vaktiyle Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de Osman b. Maz'ûn radıyallahu anh vefat ettiğinde böyle yapmıştı. Kadîmü'l-İslâm bir mücahid olan İbn Maz'ûn'un vefatında Resûl-i Ekrem Osman'ın cenazesi üzerine kapanmıştı, onu öpüyordu, sonra mütemâdiyen ağlıyordu.[69] Hatta göz yaşları mübarek yanakları üzerine akıyordu. İbn Abdülber de *Temhîd*'inde bu çok firaklı vâkıayı şöyle rivayet ediyor: Resûl-i Ekrem, İbn Maz'ûn'un cenazesi tabuta konulduğu sırada da, طوبى لك يا عثمان لم تلبسك الدنيا ولم تلبسها *"Ey Osman! Ne mutlu sana! Şimdi devlet, saadet senin içindir. Ne dünya sana bir hulle giydirdi, ne de sen dünyaya bir kıymet verdin"* buyurmuştur.[70]

Bundan evvel 620 numara ile tercümesi geçen Ümmü Alâ hadisinde izah olunduğu üzere İbn Maz'ûn, muhacir fukarasındandı. Hâl-i fakrından dolayı kefen bulunamayıp eski ehramı ile kefenlenmişti. Resûl-i Ekrem efendimiz bu mâtemli sözleriyle o acıklı vak'aya işaret buyurmuşlardı.

3. Nevhasız ve ref'-i âvâz etmeyerek ağlamanın cevazı;

4. Hazret-i Sıddîk'ın, Hazret-i Fârûk'tan daha âlim olduğu da sarâhaten bu hadiseden anlaşılır. İrtihâl-i nebevîyi müteakip cereyan eden bu mesele, Ebû Bekir hazretlerinin nüfuzu nazarını, ilm ü irfanının kemalini, en müşkil zamanlarda Ebû Bekir es-Sıddîk'ta görülen mekânet ve metânet ashaptan hiçbirinde görülemiyordu. Bunun için Ebû Bekir söz söylemeye başlayınca, ashâb-ı kirâm derhal başına toplanıvermişti.

---

58 {el-Ahkāf, 46/9.}

59 {el-Feth, 48/1-2.}

60 el-Bakara, 2/260.

61 Yûnus, 10/94.

62 {Yûnus, 10/104.}

63 {el-En'âm, 6/35.} ومنه قوله تعالى خطبا لمحمد صلى الله عليه وسلم (وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ)

ولنوح عليه السلام (فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ {Hûd, 11/46.} أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ)
ليس لإثبات الجهل لهما بل المراد هو الوعظ بعدم التشبه في الأمور بسمات الجاهلين.

64 {M1290 Müslim, Mesâcid, 99.}

65 Ebû Seleme, Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhın oğludur. Medine'nin en namdar fukaha ve muhaddislerindendir. İsmi Abdullah'tır (*Hulâsa*).

66 Sünüh: Hâris b. Hazrecoğullarına ait evlerin bulunduğu mahallenin ismidir. Bu mahalle ile menzil-i Nebî aleyhisselam arasında bir mil mesâfe uzaklık var idi. (*Aynî*).

67 Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem de Osman b. Maz'ûn radıyallahu anh vefat ettiğinde böyle yapmıştı. Resûl-i Ekrem Efendimiz kadîmu'l-İslâm olan bu mücahidin cenâzesinin üzerine kapanmıştı. Onu öpüyordu, sonra ağlıyordu, hatta göz yaşları mübarek yanakları üzerine akıyordu. (*Aynî* naklen ani't-*Tirmizî*). {T989 Tirmizî, Cenâiz, 14.}

68 عن أبي سلمة أن عائشة رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم أخبرته قالت: أقبل أبو بكر رضي الله عنه على فرسه من مسكنه بالسنح حتى نزل فدخل المسجد فلم يكلم الناس حتى دخل على عائشة رضي الله عنها فتيمم النبي صلى الله عليه وسلم وهو مسجى ببرد حبرة فكشف عن وجهه ثم أكب عليه فقبله ثم بكى فقال بأبي أنت يا نبي الله! لا يجمع الله عليك موتتين أما الموتة الأولى التي كتب الله عليك فقدمتها. قال أبو سلمة فأخبرني ابن عباس رضي الله عنهما: أن أبا بكر رضي الله عنه خرج وعمر رضي الله عنه يكلم الناس. فقال اجلس! فأبى. فقال اجلس! فأبى. فتشهد أبو بكر رضي الله عنه فمال إليه الناس وتركوا عمر. فقال أما بعد فمن كان منكم يعبد محمدا صلى الله عليه وسلم فإن محمدا صلى الله عليه وسلم قد مات. ومن كان يعبد الله فإن الله حي لا يموت. قال الله تعالى: وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ... إلى الشَّاكِرِينَ* فوالله لكأن الناس لم

يكونوا يعلمون أن الله أنزل الآية حتى تلاها أبو بكر رضي الله عنه فتلقاها منه الناس. فما يسمع بشر إلا يتلوها.

{B1241 Buhârî, Cenâiz, 3.}

* Sûre-i Âl-i İmrân âyetleri cümlesinden olan bu âyet-i kerîmenin tamamı şöyledir:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ

{Âl-i İmrân, 3/144.}

69 {T989 Tirmizî, Cenâiz, 14.}

70 {İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXI, 224.}

621

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﵄ قَالَ لَمَّا قُتِلَ أَبِي جَعَلْتُ أَكْشِفُ الثَّوْبَ عَنْ وَجْهِهِ أَبْكِي وَيَنْهَوْنِي عَنْهُ وَالنَّبِيُّ ﷺ لَا يَنْهَانِي فَجَعَلَتْ عَمَّتِي فَاطِمَةُ تَبْكِي فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَبْكِينَ أَوْ لَا تَبْكِينَ مَا زَالَتِ الْمَلَائِكَةُ تُظِلُّهُ بِأَجْنِحَتِهَا حَتَّى رَفَعْتُمُوهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Câbir demiştir ki: Babam (Uhud Gazâsı'nda) şehid edildiğinde ağlayarak üzerinden elbisesini çıkarıyordum[71] da beni ağlamaktan menediyorlardı. Halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem nehyetmiyordu. Halam Fâtıma da ağlamaya başladı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (halamı tâziye ve şehidin yüce mertebesini bildirerek) buyurdu ki: "Ey Fâtıma! Siz ona ağlasanız da ağlamasanız da siz şehidi (mağselinden) kaldırana kadar melekler (onun üzerine toplandılar), kanatlarıyla onu gölgelendirdiler." {B1244 Buhârî, Cenâiz, 3.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buradan başka bu hadisi Buhârî "Megāzî" bahsinde, Müslim "Fezâil", Nesâî "Cenâiz" ve "Menâkıb" bahislerinde tahrîc eylemişlerdir.

Hazret-i Câbir'in pederi Abdullah b. Amr es-Selemî radıyallahu anhümâ Uhud Harbi'nde düşmanın pek zalimane işkencesine uğrayarak şehid olmuştu. Gaddar düşman bu mübarek şehidin burnunu, iki kulağını kesmek gibi şenaat irtikâp etmişti. Resûl-i Ekrem şehidin hemşiresi Fâtıma'yı tâziye etmiş ve Abdullah'ın, meleklerin kanatlarıyla gölgelendiğini, Allah yanında mükerrem bir şehid olduğunu bildirmiş idi.

Dâvûdî diyor ki: Meleklerin kanatlarıyla gölge yapması, şehidin ruhunun suûdu hengâmında meleklerin, şehid üzerine toplanarak onun ruhunun bir ihtifal ile suûduna mübâderet eylemelerini ve nezd-i bârîde kendisi için hazırlanan kerametleri, nimetleri müjdelediklerini iş'âr eder. Güneşin hararetinden korumak gayesine de mâtuf olabilir.

Bakī b. Mahled'in Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hazret-i Câbir'e, *"Sana bir müjde vereyim mi? Allah, babanı diriltti ve kendisine perdesiz doğrudan doğruya söyledi. Halbuki şimdiye kadar hiçbir kimseye böyle bilâhicab söylediği vâki değildi"* buyurmuştur.[72] Hiç şüphesiz ki bu taltîf-i ilâhî dünyada hiçbir şehide müyesser olmamıştır.

---

71 {Bu ifadenin "...yüzündeki bezi açtığımda..." şeklinde tercüme edilmesi lafza daha mutabıktır.}

72 روى بقي بن مخلد عن جابر رضي الله عنه: لقيني رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ألا أبشرك أن الله أحيا أباك وكلمه كفاحا وما كلم أحدا قط إلا (من وراء حجاب (عيني ج 4 ، ص 02

{Aynî, *Umde*, VIII, 18. Ayrıca benzer bir rivayet için bkz: T3010 Tirmizî, Tefsîr, 3.}

622

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعَى النَّجَاشِيَّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى فَصَفَّ بِهِمْ وَكَبَّرَ أَرْبَعًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem necâşînin vefatını, necâşî öldüğü günü (mescidde bizzat) haber verdi. (Sonra mescidden) musallâya çıkıp ashabı ile saf bağlayarak dört tekbir aldı. {B1245 Buhârî, Cenâiz, 4.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu hadisi yine "Cenâze" bahsinde ikinci bir rivayeti daha vardır. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahiplerinin hepsi de böyle "Cenâze" bahsinde rivayet etmişlerdir.

Na'y, sa'y vezninde bir kimsenin vefat ettiğini haber vermektir.

Necâşî, Habeş meliklerine verilen unvandır. İbn İshak *es-Sîre*'sinde, bu necâşînin ismi Ashame'dir, atıyye mânasınadır, diyor. Ebü'l-Ferec de Ashame b. Ebcerî'dir demiş. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Sahme diye zabtedilmiştir. *Telvîh*'te ise Habeşe lisancılarının hâ-i mu'ceme ile Ashame telaffuz ettikleri bildirilmiştir. İbn Sa'd'ın *Tabakāt*'ında bu necâşînin müslüman olması şöyle rivayet edilmiştir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hicret-i seniyyelerinin altıncı yılında Hudeybiye'den avdet buyurup yedinci hicret yılının muharreminde "Amr b. Ümeyye ed-Damrî" radyallahu anh vedâatıyla bir mektup gönderip İslâm'a davet buyurmuştu. Necâşî, Resûl-i Ekrem'in mektubunu hürmetle alıp şöyle karşısına gözü önüne koymuş ve izhâr-ı hürmet ederek tahtından inip yer üzerine oturmuş ve sonra müslüman olmuştur. Dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul ettiğini bir mektupla Resûl-i Ekrem'e arzetmiştir. Necâşîye Ca'fer b. Ebû Tâlib radıyallahu anh tarafından ta'lîm-i dîn edildiği de İbn Sa'd'ın rivâyâtı cümlesindendir.

Necâşînin vefatı, Tebük Seferi'nden dönüldüğü yedinci yılın receb ayına tesadüf etmişti. *Sahîh-i Müslim*'de taraf-ı risâletten kendisine mektup gönderilen necâşînin, cenazesine namaz kıldığı necâşî olmadığı zikrediliyor. Mektubun târîh-i tahrîr ve irsâli ile vefat tarihi arasında altı ay gibi kısa bir zaman geçmiş olması da Müslim'in bu rivayetini bir dereceye kadar teyit edebilir. Fakat şârih Aynî, "Bu haber, bazı râvilerin vehmidir" denildiğini haber veriyor. Câiz ki, o râvi ikinci derecede bazı Habeşe mülûküyle asıl melîk-i kebîrden tabir etmiştir.

BU HADİSTEN VÜCÛHU MÜTEADDİDE İLE AHKÂM İSTİNBAT EDİLMİŞTİR

Birinci, cenaze ilânının cevazıdır. Resûl-i Ekrem efendimizin mescid-i saâdette evvelâ necâşînin vefatını haber vermesi, sonra çıkıp cemaatle namaz kılması, cenaze ilânını tahsin eden fukaha için gayetle vâzıh ve kuvvetli bir delildir. Na'y yani "filân kimse öldü" diye münâdî vasıtasıyla ilân etmek câiz olup olmadığı ulemâ arasında mûcib-i ihtilâf olmuştur. Bu ihtilâfı izaha girişmezden evvel bu ihtilâfın menşeini ve ortada izahına çalıştığımız Ebû Hüreyre hadisi gibi bir nas var iken bu ihtilâfa sebebiyet veren bir hadiseyi arzetmek isteriz:

Nevevî'nin bildirdiğine göre bu "na'y = ölüm ilânı" Câhiliye devrinde de vardı. Fakat bambaşka bir şekilde idi. Câhiliye zamanında eşraftan birisi ölünce kabilelere birer süvari gönderilir ve "filân öldü. Onunla birlikte Arap kavmi de öldü" diyerek ve müteveffanın birtakım mefâhiri sayılarak ölüm ilân edilirdi. Bu ilânı da ağlamalar, inlemeler, ve saç yolmak, yaka paça yırtmak gibi türlü çılgınlıklar takip ederdi. Dîn-i İslâm, aşağıda görüleceği üzere bu yoldaki "na'y"i menetmiştir. Bu fi'l ü hareket halkı inzara, ihâfeye bâdî olduğu için mekruh addedilmiştir.

İşte ölüm ilânında mahzur görmeyenler ve belki de istihsan edip müstehaptır diyenler böyle münkerât karıştırılmayan sade bir ilânı meşrû addederek mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Nevevî, bu Câhiliye âdetini hikâye ettikten sonra, "meyyitin akrabası, ahbapları, dostları tarafından ilân edilmesi müstehap" diyor. İbrâhim en-Nehaî'nin de aralarında bulunduğu bazı âlimler de, meyyitin ailesi tarafından akrabasına, ihvan ve yâranına ilân edilmesinde beis yoktur demişlerdir. Zeynüddin el-Irâkī, "Cenazenin ailesinin, akraba ve taallukatının ilânını ashâb-ı tahkîk ve fukahanın ekserisi istihsan etmişlerdir" diyor. Bazı âlimler de "fazla cemaat temini için muhtar olan ilân edilmelidir" demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe, ilânda hiçbir mahzur görmemiştir. İmam Mâlik'in bir ictihadı da böyledir. İbn Tîn'in İmam Mâlik'ten rivayetine göre, imâm-ı müşârün ileyh câmi kapılarında, çarşı, pazarda ilânı "na'y" addetmemiştir. Ahmed b. Hanbel bu ilânı yalnız akrabaya tahsis etmiştir. Alkame b. Kays da cenaze ilânı halkı inzardır, na'ydir, Câhiliye âdetidir demiş. Beyhakī bu nehyin ashap ve tâbiînden âtîdeki zevattan naklolunduğunu bildirmiştir: Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Saîd b. Müseyyeb, Alkame, İbrâhim en-Nehaî, Rebî' b. Haysem[73]. Şârih Aynî bu isimlere şunları da ilâve ediyor: Ebû Vâil, Ebû Meysere, Ali b. Hüseyin, Süveyd b. Gafle, Ebû Cemre.

Tirmizî, Huzeyfe hazretlerinin şöyle bir vasiyetini rivayet ediyor. Huzeyfe, "Ben öldüğümde sakın benim ölümümü ilân etmeyiniz. Bu ilânın naʻy olmasından korkarım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin naʻydan ashabı menettiğini işittim" demiştir.[74] Tirmizî, bu hadisin hüsnüne şehâdet ediyor. Yine Tirmizî, Abdullah'tan, Resûl-i Ekrem'in, *"Naʻydan içtinap ediniz, çünkü naʻy, Câhiliye âdetlerindendir"*[75] buyurduğunu rivayet ediyor. Tirmizî, bunun bir hadîs-i garîb olduğunu bildiriyor. Fakat cihet-i garâbetini haber vermiyor.

Bu izahımızdan iyice anlaşılmıştır ki, nehiy cihetini iltizam edenlerin korkusu, ilânın Câhiliye âdeti üzere mekruh bir şekil almasıdır. Yoksa nefs-i iʻlânı onlar da münker bulmuyorlar.

İlânı tecviz edenlerin istinat ettikleri deliller mevzubahsimiz olan hadîs-i şerif ile Buhârî'nin bunu takiben rivayet ettiği Enes b. Mâlik hadisidir. Bu hadiste Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Zeyd b. Sâbit, Caʻfer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha hazerâtının şehâdetlerini bizzat ilân buyurdukları bildirilmiştir.[76] Yine hadîs-i sahîhte vârit olduğu üzere irtihâl-i nebevî üzerine Hazret-i Fâtıma radıyallahu anhâ, "Ey Tanrısının emr ü fermânı kendisine erişen babacığım! Senin haber-i mevtini Cibrîl aleyhisselâma duyuralım" diye naʻy etmişti.

Yine Hazret-i Fâtımatüzzehrâ irtihâl-i Nebevî üzerine,

صبت عليّ مصائب لو أنها
صبت على الأيام صرن لياليا

"Üzerime öyle müsibetler döküldü ki, bu mesâib gündüzler üzerine dökülseydi bu nurlu gündüzler, simsiyah gece kesilirdi" diye iʻlân-ı teessür eylemiştir.

Yine Buhârî'nin, İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, hastalığında kendisini Resûl-i Ekrem'in iyâde ettiği bir zat gece vefat etmişti ve gece defnedilmişti. Sabahleyin Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme haber verilince, *"Bana vefatını niçin bildirmediniz"* ihtarında bulundu. "Gece karanlığında sizi rahatsız etmek istemedik" diye cevap vermişlerdir. Resûl-i Ekrem de kabrini ziyaret edip namaz kılmıştır.[77]

Hadîs-i şeriften istifade edilen ikinci bir hüküm de cenaze namazının mescid dahilinde değil, mescidin haricinde musallâda kılınmasıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz necâşînin vefatını mescidde ilân etmiş, sonra cemaatle musallâya çıkmıştır. Ebû Hanîfe'nin de mezhebi budur. Ebû Hanîfe hazretleri, "Mescidin asıl cemaat yerinde cenaze namazı kılınamaz" demiştir. İmam Mâlik'in, İbn Ebû Zi'b'in mezhebi de budur. İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, cami telvîs edilmemek şartıyla mescid dahilinde cenaze namazı kılınmasında bir mahzur görmemişlerdir. Bunların istinat ettikleri haber de şudur:

Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anh vefat ettiğinde Âişe radıyallahu anhâ cenazenin mescid-i şerife idhal edilmesini emretmiş ve ezvâc-i Nebî aleyhisselâm da namaz kılmışlardı. Sonra Hazret-i Âişe, "Halk, bu hareketimi ayıpladı mı?" diye sormuş. "Evet ayıpladı" diye cevap verilince, "Acayip, ne de çabuk unutmuşlar; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Sehl b. Beyzâ'nın[78] cenaze namazını mescidde kıldılar" demiştir.[79]

Hanefî imamlarının ve onların ictihadına taraftar olanların bir delili de Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği, *"Kim ki cenaze namazını mescidde kılarsa, o namazdan mânevî bir fayda me'mûl değildir"* meâlindeki hadîs-i şeriftir.[80] Hatta İbn Ebû Şeybe *Musannef* inde, فلا صلاة له *"O kimse için namaz yoktur"* suretinde rivayet etmiştir ki, camide namazın kılınmaması hususunda bu rivayet daha sarihtir.

Şimdi iki tarafın istinat ettikleri Hazret-i Âişe hadisi ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ hadisi birbiriyle teâruz etmiş bulunuyorlar. Her iki rivayetin esas itibâriyle lehinde ve aleyhinde şârih Aynî'nin *Umdetü'l-kārî*'de naklettiği veçhile pek çok söz söylenmişse de bunlardan sarfınazar ederek bu teâruzun halli hususunda en ziyade isabeti görülen, fukahadan ve nukkād-ı muhaddisînden Ebû Ca'fer-i Tahâvî'nin fikridir. Tahâvî diyor ki: İki haber teâruz edince, bunun hangisi muahhar olduğunu bilmeye lüzum vardır. Tâ ki, o müteahhir rivayete nâsihtir diyebilelim. Görüyoruz ki, Hazret-i Âişe hadisi ibâha halinde fi'l-i nebevîyi ihbar etmektedir. Kendisine nehiy tekaddüm etmemiştir. Ebû Hüreyre hadisi ise kendisine tekaddüm eden ibâha hükmü vaziyetini nehyetmektedir. Binaenaleyh Hazret-i Âişe hadisinin Ebû Hüreyre hadisiyle mensuh olduğunu kabul etmek icap eder. Bununla beraber Hazret-i Âişe'nin yağmur gibi bir özür ile mescidde kılınmasını iltizam etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinden istifade edilen üçüncü bir hüküm de sair namazlarda olduğu gibi cenaze namazında da saf bağlanmanın sünnet olmasıdır. Tirmizî'nin Mâlik b. Hübeyre'den rivayet ettiği üzere Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Hangi bir cenaze ki, onun üzerine üç saf cemaat namaz kılar, cennet veya mağfiret ona vâcip olur"* buyurmuşlardır.[81]

Nesâî'nin, Hakem b. Fürûh'tan[82] rivayetine göre, Hakem demiştir ki: "Bize Ebü'l-Müleyh[83] bir kere cenaze namazı kıldırmıştı. Biz onu tekbir aldı zannettik. Halbuki o bize yüzünü çevirdi ve 'Saflarınızı ikāme ediniz, meyyit hakkında duanız, şefaatiniz hüsnükabule mazhar olsun' dedi."[84]

Yine Ebü'l-Müleyh demiştir ki: Bana Abdullah, ezvâc-ı Nebevîden Meymûne radıyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem'in, *"Bir meyyit ki, onun üzerine nâstan bir ümmet namaz kılar, muhakkak onlar o meyyit hakkında şefaat ederler"* buyurduğunu rivayet etmiştir. Ebü'l-Müleyh'e, ümmet nedir? diye sorulmuş. O da kırk kişidir, cevabını vermiş.[85]

Hadisten dördüncü derece istifade edilen cihet, bu hadisin gaip üzerine cenaze namazı kılınmasını tecviz eden ulemâya hüccet olmasıdır. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel tecviz eden eimmedendir. Nevevî diyor ki: "Meyyit o belde içinde ise Şâfiî mezhebinde de imam meyyitin yanında hazır bulunmadıkça namazın câiz olmamasıdır. Bazı Şâfiî fukahası bunu da tecviz etmiştir. Râfiî de, "İmamla cenaze arasında takriben 200 yahut 300 zirâdan fazla bir mesafe bulunmamak lâzımdır" demiş.

İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, gaip üzerine cenaze namazı kılınmasını tecviz etmemişlerdir. Necâşî hadisesi, hususi madde kabilindedir, bu babda ihticâca sâlih değildir demişlerdir. Hatta şârih İbn Battâl "Salât-ı gāib hakkında bu hadis ile amel edilmemesi hakkında ümmetin ittifakı vardır. Bazı müstesnalardan kat'-ı nazar edilirse, salât-ı gāibe cevaz veren ulemadan bir kimse bilmiyorum" demiştir. İbn Abdülber de, "Ekser ehl-ilim, salât-ı gāibin necâşîye mahsus olduğuna kāildir. Bazıları tecviz etmiştir" demiş.

Hadisten beşinci derecede istifade edilen bir hüküm de cenaze namazının dört tekbir ile kılınmasıdır.

---

73 {Rebî' b. Haysem isminde, ashaptan ya da tâbiînden bir zât tespit edilememiştir. "Rebî' b. Huseym" isminin tashifi olması muhtemeldir.}

74 {T986 Tirmizî, Cenâiz, 12.}

75 {T984 Tirmizî, Cenâiz, 12.}

76 قال النبي صلى الله عليه وسلم أخذ الراية زيد فأصيب. ثم أخذها جعفر فأصيب. ثم أخذها ابن رواحة فأصيب. وإن عيني رسول الله لتذرفان.

{B1246 Buhârî, Cenâiz, 4.}

77 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال مات إنسان كان يعوده فمات بالليل فدفنوه ليلا. فلما أصبح أخبروه. فقال ما منعكم أن تعلموني قالوا كان الليل فكرهنا وكانت ظلمة أن نشق عليك فأتى قبره فصلى عليه.

{B1247 Buhârî, Cenâiz, 5.}

78 Sehl b. Beyzâ Kureyşî'dir. Kudemâ-i sahâbedendir. İbtidâ Habeşe'ye, sonra Medine'ye hicret etmiştir. Bedir Gazâsı'nda ve sâir gazâlarda hazır bulunmuştur. Hicretin 9. yılında irtihal etmiş ve cenazesini bizzat Resûl-i Ekrem kıldırmıştır (*Hulâsa*).

79 ما أسرع ما نسوا ما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على جنازة سهل بن بيضاء إلا في المسجد (رواه مسلم)

{M2252 Müslim, Cenâiz, 99. *Ebû Dâvûd*'un rivayetinde 'على ابني بيضاء' şeklinde tesniye ifade edilmiş ve Sehl'in kardeşi Süheyl'in de -radıyallahu anhumâ- namazının Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem tarafından mescitte kılındığı ifade edilmiştir. (D3190 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 49, 50.) Rivayetin öncesindeki kısım için bkz: Aynî, *Umde*, VIII, 20.}

80 فقد روى أبو داود عن أبي هريرة أنه قال قال رسول الله: من صلى على ميت في المسجد فلا شيء له.

{D3191 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 49, 50.}

ورواه ابن ماجة ولفظه: (فليس له شيء) وقال الخطيب والمحفوظ (فلا شيء له) وروي (فلا أجر له). وقال إبن عبد البر رواية فلا أجر له خطأ فاحش والصحيح (فلا شيء له) ورواه ابن أبي شيبة في مصنفه بلفظ (فلا صلاة له).

81 روى الترمذي من حديث مالك ابن هبيرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من صلى عليه ثلاثة صفوف فقد أوجب.

{T1028 Tirmizî, Cenâiz, 40.}

(معناه وجبت له الجنة. أو وجبت له المغفرة (عيني: ج 3، ص 42

82 {Bu isim elimizdeki nüshada "Ferrûh" olarak harekelenmiştir.}

83 Ebü'l-Müleyh, Hüzelî'dir, ismi Âmir b. Üsâme b. Umeyr'dir. Babasından, Enes b. Mâlik'ten Âişe radıyallahu anhümden ve daha birtakım sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden de Sâlim b. Ebû Ca'd, Katâde, Eyyûb gibi kibâr-ı meşâyih hadis ahzetmişlerdir. Hicretin 98 tarihinde vefat etmiştir. İbn Sa'd, *Tabakāt*'ında 112 tarihinde vefat ettiğini kaydetmiştir. Ebû Zür'a tevsik eylemiştir (*Hulâsa*).

84 أقيموا صفوفكم ولتحسن شفاعتكم.

85 {N1995 Nesâî, Cenâiz, 78.}

623

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ؓ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأُصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ وَإِنَّ عَيْنَيْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ لَتَذْرِفَانِ ثُمَّ أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ مِنْ غَيْرِ إِمْرَةٍ فَفُتِحَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radyallahu anhtan şöyle rivayet ediliyor: Hazret-i Enes demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere minber üzerinde, "İşte) sancağı Zeyd (b. Hârise) aldı, Zeyd katlolundu. Sonra sancağı Ca'fer (b. Ebû Tâlib) aldı. O da katlolundu. Sonra sancağı (Abdullah) b. Revâha aldı, o da katlolundu" buyurdu. (Bunu söylerken) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (mübarek) iki gözünden yaş akıyordu. (Resûl-i Ekrem devamla), "Bundan sonra sancağı emirsiz, Hâlid b. Velîd aldı. Ona feth ü nusret ihsan olundu" buyurdu. {B1246 Buhârî, Cenâiz, 4.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifte şehâdetleri bildirilen bu üç kahraman kumandan, Hazret-i Peygamber'in ve İslâm ordusunun göz bebeği idi. Bu dilsûz şehâdet hadisesi de Mûte[86] Harbi'nde vuku bulmuştu, İslâm tarihinin pek acıklı bir faslını teşkil eden bu muharebede İslâm ordusu kumandanı Zeyd b. Hârise şehid olmuştu. Sonra kumanda mevkiine geçen Ca'fer b. Ebû Tâlib, bunun da şehâdeti üzerine Abdullah b. Revâha radıyallahu anhüm kumandan olmuş ve müteakiben o da şehid olmuştu. En sonra Hâlid b. Velîd kumandayı ele alarak feth ü zafer müyesser oldu.

Bu silsile-i şühedânın acı haberleri henüz Medine'ye gelmeden Resûl-i Ekrem efendimiz bunu aynen ashaba haber vermiştir. Vâkıdî Abdullah b. Ebû Bekir'e müntehî olan bir senedle bu mübarek şehidlerin Resûl-i Ekrem tarafından ashaba nasıl tebliğ buyurulduğunu şöyle rivayet ediyor: İki ordu Mûte'de harbe tutuşunca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medîne-i Münevvere'deki minber-i saâdetine oturmuş ve kendilerine, Medine ile Şam arasında fersahlarla uzayan bu geniş saha açılarak meydân-ı ma'rekeyi bizzat görüyordu. "*İşte sancağı Zeyd aldı, şehid oldu*", buyurdu ve şehâdet getirip şehide salâtüselâmdan sonra "*Siz de Zeyd için istiğfar ediniz, Zeyd cennete girdi. Orada sây ü safâdadır. Şimdi sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib aldı, o da şehid oldu*" buyurdu. Buna da şehâdet, salât, dua edip *"Siz de istiğfar ediniz"* buyurduktan sonra *"İşte Ca'fer de cennete girdi, istediği tarafa iki kanatla uçuyor. Bu defa da bayrağı Abdullah b. Revâha aldı, o da şehid oldu"* dedi. Onun hakkında da şehâdet ve salât ile duadan sonra "*Siz de Abdullah için mağfiret dileyiniz. Bu da cennete dahil olmuştur*" buyurdu.[87] Enes b. Mâlik'in hadisinde gördüğümüz üzere, Resûl-i Kibriyâ'nın gözlerinden mütemâdiyen yaş akıyordu. Bundan sonra bayrağı süyûf-ı ilâhiyyeden yalın bir kılıç olan Hâlid b. Velîd aldı, feth ü zafer müyesser oldu, halbuki Hâlid taraf-ı risâletten kumandan tayin buyurulmamıştı. Fakat harbin en tehlikeli bir zamanında ordunun selâmeti namına kumanda mevkiine geçip sancağı eline almayı en mukaddes bir vazife bilmişti.

Buhârî'nin İbn Ömer'den rivayetine göre, İbn Ömer, "Şühedâ arasında Ca'fer b. Ebû Tâlib'i aradık, bulduk; bu aziz şehidin vücudunda yetmiş bu kadar ok ve kılıç yarası bulduk" demiştir. Buhârî, Mûte'deki şedâid-i harbi tasvir eden Hazret-i Hâlid'in, "O gün elimde dokuz kılıç kırıldı. Yalnız bir 'safîha-i yemâniyye' kaldı" dediğini haber veriyor. Zeyd b. Hârise ilk müslümanlardandır. Peygamberimiz kendisini evlât edinmişti. Kur'ân-ı Kerîm'de yegâne ismi zikredilen bir sahâbîdir. Ca'fer b. Ebû Tâlib, zülcenâhayn ve sâhib-i hicreteyndir. Cevâd b. Cevâd diye de mâruftur. Abdullah b. Revâha da Akabe'de biat eden nükabâdan biridir. Cesur ve en âteşîn bir İslâm şairidir. Terceme-i hâli 596 numaralı hadisin izahında geçmiştir.

Bu hadîs-i şerifte sıdk-ı nübüvvet-i Ahmedî'ye delâlet vardır ki, bu İslâm bahadırlarının şehâdetlerini henüz bunlar Mûte'de iken haber vermişlerdi. Yine bu hadisten, meyyite ağlamanın cevazı müstefâd olur. Bir de lüzum tahakkuk edince menâfi-i umûmiyye namına fevkalâde ahvalde tayinsiz tevellî-i umûr edilmesinin cevazı anlaşılıyor. Hazret-i Hâlid'in bizzat kumanda mevkiine geçmemesi, ordunun mahvını ve ümmetin felâketini mûcip olacaktı.

---

86 Mûte, Şam mülhakatından Belkā denilen bir hitte-i arazîde vâki bir kasabadır. Hazret-i Peygamber, bütün cihan hükümdarlarına İslâm dinine davet için birer mektup gönderdiğinde Bizans imparatorunun himayesinde bulunan Busrâ şimdiki Havran Emîri Şurahbil b. Amr'a da Hâris b. Umeyr radıyallahu anh yediyle bir mektup göndermişti. Diğer süferâ-yı seniyye emniyetle îfâ-yı vazîfe ettikleri halde Hazret-i Hâris, Şürahbil tarafından şehid edilmişti. Bunun üzerine 3000 mevcutlu bir ordu teçhiz ve Zeyd b. Hârise kumandan tayin buyurulup gönderildi. Şayet Zeyd şehid olursa yerine Ca'fer b. Ebû Tâlib, bu da şehid olursa Abdullah b. Revâha'nın sıra ile kumandan olmaları emrolunmuştu. Mûte'de harp edildi. Fakat düşman ordusunun mevcudu 100.000 neferden ibaret idi.

87 {Vâkıdî, *el-Megāzî*, II, 762.}

624

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا مِنَ النَّاسِ مِنْ مُسْلِمٍ يُتَوَفَّى لَهُ ثَلَاثٌ لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ إِيَّاهُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: "Üç çocuğu henüz erlik çağına ermeden vefat etmiş hiçbir müslüman yoktur. Ancak Cenâb-ı Hak o müslümanı, bu çocuklara ihsan buyurduğu geniş rahmet ve keremi ile cennete idhal eder." {B1248 Buhârî, Cenâiz, 6.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif de rivayet vichelerinin kesretiyle temeyyüz etmiş hadislerden biridir. Turuk-ı isnâdı kırk kadar sahâbîye müntehî bulunmaktadır ki, şunlardır: Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Muâz b. Cebel, Utbe b. Abd, Câbir b. Abdullah, Mutrif, Enes, Ebû Zer, Ubâde b. Sâmit, Ebû Sa'lebe, Ukbe b. Âmir, Kurre, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Ümâme, Ebû Mûsâ, Hâris, Câbir b. Semüre, Amr b. Abese, Muâviye b. Hayde, Abdurrahman b. Beşîr, Züheyr b. Alkame, Osman b. Ebü'l-Âs, Abdullah b. Zübeyr, İbn Nadr es-Selemî, Sefîne, Hashâs b. Bekir, Abdullah b. Ömer, Zübeyr b. Avvâm, Büreyde, Ebû Seleme (Resûl-i Ekrem'in râîsi), Ebû Berze, ümmü'l- mü'minîn Âişe, Habîbe b. Sehl, Ümmü Süleym, Ümmü Mübeşşir ve daha ismi tayin edilemeyen sahâbî radıyallahu anhüm.

Bu ashâb-ı kirâmdan rivayet eden tâbiî ve onlardan ahz ü rivayet eden tebeu't-tâbiîn ile dördüncü tabakadaki râvileri insan şöyle göz önüne getirince, bir türlü hayret etmekten kendisini alamaz. İslâm dininin safvet-i asliyyesinde mahfuz kalmasının bu da canlı bir şahidi. Bu ashâb-ı kirâmdan rivayet edilen metinler birbirinden tabiidir ki farklıdır. Yalnız ifade ettikleri rûh-i ma'nâ birdir. Hadis mevzuunda matlup olan da budur. Bugün Şark ve Garp mütefekkirlerinin itiraf ve takdir ettikleri bir hakikattir ki, İslâm dini kadar hiçbir hâdise-i ictimâiyye metodolojik bir usul ile zamanımıza kadar nakledilememiştir. Bu, yalnız ve yalnız ahkâm-ı İslâmiyyemizin mazhar olduğu bir lutf-ı ilâhîdir.

Bu hadisi Buhârî, bir çocuğu vefat edip de kazâ-i ilâhîye razı olan ve Cenâb-ı Hak'tan rahmet ve mağfiret dileyerek sabreden müslümanın faziletine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadiste üç çocuğu vefat eden müslüman tabir edildiği halde İmam Buhârî'nin bu unvanda bir çocuğu vefat eden tabir etmesi, bu hadisin arzettiğimiz birçok tarîk-i rivâyeti arasında bir ve iki ile takyîd edilenleri vardır da Buhârî bunlara da bu unvanında işaret etmiş oluyor. Nasıl ki, Nesâî'nin âtîdeki rivayetinde iki adedi musarrahtır: Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Kim ki vefat eden üç çocuğunun sevabını Allah Teâlâ'dan dilerse, Cenâb-ı Hak onu cennete idhal eder"* buyurmuş. Bu sırada bir kadın ayağa kalkıp, "Yâ Resûlellah! İki çocuğu ölmüş olursa o da bu ecre nâil olur mu ?" diye sormuş da Resûl-i Ekrem, *"Evet, iki çocuğu ölen de nâil olur"* buyurmuş. Sonra bu kadın, "Keşke biri de sorsa idim?" diye teessüf etmiştir.[88]

Ümmü Eymen'den gelen rivayette, من دفن واحدا فصبر واحتسب كانت له الجنة *"Bir çocuğunu defneden kimse, sabreder ve Cenâb-ı Hak'tan ecrini dilerse, o kimseye cennet nasip olur"* buyurulmuştur.[89]

Hadiste mutlak olarak "veled" (çocuk) tabir edilmiş olmasına göre kız ve erkek çocuklarına şâmildir. Müslim tabiri de âmdır, erkek ve kadına şâmildir. Her ikisi de nâil-i mesûbât olur.

İmam Buhârî, bu hadîs-i şerifin mensup olduğu unvanında "Bir Çocuğu Ölüp De Sabreden Kimsenin Fazileti" dedikten sonra وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ *"Habîbim! Kazâya, belâya sabreden kullara müjdele"*[90] kavl-i şerifini ziyade etmiştir. Cenâb-ı Hak bu sabreden kulları Bakara sûresinde şöyle tavsif buyuruyor: الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ *"Sâbirler, o müslümanlardır ki, onlara herhangi bir musibet eriştiğinde, 'Biz, hayatta kazâ-i ilâhîye rıza için yaratılmış kullarız, ölünce elbette Cenâb-ı Hakk'a rücû edeceğiz' derler."*[91]

Bu âyet-i kerîmede mübeşşer-bih zikredilmemiştir. Fakat bunun altındaki âyet-i kerîme bu mahzufa delâlet etmektedir: أُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ *"Bu suretle izhâr-ı sabreden kullara rableri tarafından bahşedilmiş salavât ü mağfiret, lutf ü ihsan vardır. Bu sâbir kullar, hakka, doğruya delâlet edilmişlerdir. Hâl-i musîbette ve hâl-i meserrette ne yapılacağını bilirler."*[92]

Beyzâvî Tefsiri'nde şöyle bir haber rivayet ediliyor: *"Kim ki musibet zamanında Cenâb-ı Hakk'a yönelirse, Allah onun musibetini telâfi eyler, sonunu iyi yapar, kulun hoşlanacağı bir surette güzel bir halefini ihsan eder"* buyurulmuştur.[93] Yine *Beyzâvî Tefsiri*'nde aleyhi's-salâtü ve's-selâmın, musibeti, كل شيء يؤذي المؤمن فهو مصيبة *"Mümine ezâ veren her şey musibettir"*[94] suretinde tarif buyurduğu da nakledilmiştir.

Saîd b. Cübeyr hazretleri, "Musibete sabr ü tahammül hususunda Muhammed ümmetine verilen haslet-i necîbe, ümme-i sâireden hiçbirine müyesser olmamıştır" demiştir. Uhud Harbi'nde Resûl-i Ekrem'in mübarek dişi kırıldığı, yüzü yarılıp kanlar aktığı bir sırada bütün bu şedâid-i musîbete sabrederek bunların müsebbipleri olan Kureyş'in nâil-i hidâyet olmalarına اللهم اهد قومي فإنهم لا يعرفوني *"Yâ rab! Kavmimi, nâil-i hidâyet kıl! Onların şuuru, benim mertebe-i nübüvvetimi anlamaya müsait değildir"* diye dua buyurdu.[95] Halbuki Nûh aleyhisselâm kavmi hakkında, رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden gezen bir fert bırakma!"*[96] diye dua etmişti.

لم يبلغ الحنث bu hadisin bütün rivayet tariklerinde hâ-i mühmelenin kesri ve nûnun sükûnu, âhirinde de sâ-i müsellese ile rivayet edilmiştir. Yalnız sâhib-i *Metâli*ʿ Dâvûdî'den hâ-i muʿcemenin feth-i bâ-i muvahhede ile خبث rivayet edildiğini hikâye etmiştir. Buna göre dünya mâsiyetine eli bulaşmadan demek olur ki, bu da o mânayı ifade etmektedir.

ETFÂL-I MÜSLIMÎN VE MÜŞRIKÎN. Bu hadîs-i şeriften etfâl-i müslimînin cennetlik oldukları müstefâd olur ki, bu babda icmâ vardır. *Tavzîh*'te Cebriyye'den başka bu hususta muhalefet eden bir fırka yoktur. Bunların icmâa muhalefetlerinin de hiçbir ilmî kıymeti yoktur deniliyor. Yalnız etfâl-i müşrikîn hakkında ihtilâf edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe etfâl-i müşrikînin cennet veya cehennemlik olduklarına hükmedilmeyip tevakkuf edilmesi ictihadında bulunmuştur. Abdullah b. Mübârek'in, Hammâd'ın, İshak b. Râhûye'nin mezhepleri de budur. Müşrik çocuklarının büyüdüklerinde saadet yoluna sülûk edip cennete mi, yoksa babalarının tarîk-ı şirk ve şekāvetine mi mâlik olacakları, ilm-i ilâhîye muhavvel bir keyfiyet bulunduğundan ve bu babda rivayet edilen haberler de ihticâca sâlih görülmediğinden en doğrusu tevakkuftur. Nevevî sahih olan cennetlik olduklarıdır demiş. Ehl-i cennetin hâdimi oldukları hakkında da rivayet var. Celâleddin ed-Devvânî'ye göre de ehl-i nârdır. Fakat Büreyke'de[97] bu ictihadların hepsi ya re'y ve kıyasa müstenit olduğu ya da ahbâr-ı vâhiyeden me'hûz bulunduğunu *Mesâbîh* şerhinde Tûrbuştî'den naklen bildiriliyor.

HADÎS-İ ŞERİFTEN MÜSTEFÂD OLAN ULVÎ BİR TESLİYE

Yukarıdaki izahatımızla tamamıyla anlaşılmıştır ki bu hadîs-i şerifin sebeb-i vürûdu, musibetzede ana ve babaları tesliyeden ibarettir. Hiçbir musibet evlât acısı kadar dilsûz değildir. Çünkü evlât muhabbetinin gönüllerde maldan, candan, her türlü kıymetlerden yüksek bir mevkii vardır. Bu sebeple insanlar şedâid-i rûzigâra karşı malından, canından önce evlâdının hayatî masûniyetini düşünür. Bu yalnız insanlara mahsus bir hâlet-i rûhiye de değildir. Bütün hayvanlar da bu his ile meftûrdur. Lisân-ı edebiyyâtta kullanılan şekîk-i rûh, ciğerpâre tabirleri bile bu hiss-i rûhî ve fıtrînin tam bir ifadesi değildir.

Ana ve babanın vicdanlarında taşıdıkları bu necib his, evlâdın sinni ile mâkûsen mütenasip olarak inkişâf eder. Yaşının küçüklüğü nisbetinde çocuğun sevgisi gönüllerde büyür. Bunun için hadîs-i şerifte, لم يبلغ الحنث *"Erlik çağına ermemiş ve kendi başına hayatını kurtaracak bir sinne gelmemiş"* olmakla tavsif buyuruluyor. Çocuklarının hayatı, sıhhati üzerinde her an içi titriyen bir ana baba, Allah vermesin, günün birisinde çocuklarının ölümü ile müsâb olurlarsa, acaba bunlar ne ile mütesellî olabilir, ne suretle tesliye edilebilirler? Ana babanın vicdanlarında evlât sevgisinden üstün bir kıymet yoktur ki, medâr-ı teselli ve tesliyet olsun? Ancak din hissi ile mütehassis olan ana babadır ki, bu ezici sadme karşısında bütün teselliyi dinlerinde ararlar. Dinin kendilerine sunduğu ilk teselli tiryâkı ise, Cenâb-ı Hakk'a rücû ve sabırdır. Sabrın nezd-i bârîdeki hesapsız mükâfatıdır.[98] Hakk'a rücû ve teslimiyet, ne kadar şuurlu ve ne kadar hulûslu olursa, âfetzede ana, baba o nisbette kendilerine bir mesned-i teselli bulurlar ve o nisbette nâil-i mükâfat olurlar. Bu tesellîden mahrum bulunan zavallı bedbahtların vaziyetleri ise çok acıklıdır. İntihara kadar sürüklenebilir.

BIR SUAL. Bu suretle teselli, acaba bazı gafil ana ve babaları, çocuklarının sıhhî terbiyesine neşv ü nemâlarının inkişafına karşı kayıtsız bulunmaya sevketmez mi? Adam sen de çocuğum ölürse, uhrevî mükâfatı vardır. Âhirete kendim için bir teşrifatçı, bir şefaatçı göndermiş olurum. Niçin üzerinde titremeli diye bakımsızlığa sevketmez mi?

CEVAP. Hayır, etmez. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerek ehâdîs-i şerifede büyük, küçük bütün insanların hayatlarının hüsn-i muhafaza ve istimali hem ferdin hem cemiyetin zaman ve kefaletine tevdi edilmiştir. Çocukların hayat ve sıhhatleri hakkında vesâyâ-yı şer'iyye daha çoktur. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'nin fethi günü kadınlardan biat almıştı. Bu biatın Mümtehine sûresinde zikr ü ta'dât buyurulan mevaddı şunlar idi: **1.** Kadınlar, Allah'a şirk etmeyecekler, **2.** Sirkat etmeyecekler, **3.** Zina etmeyecekler, **4.** Çocukları öldürmeyecekler, **5.** Zevcinden olmayan bir çocuğu, "bu senindir" diye kocalarına bühtan eylemeyecekler, **6.** Resûl-i Ekrem'in mâruf emirlerine muhalefet etmeyecekler.[99]

Câhiliye Arapları arasında çocuk büyütmek bir külfet ve ailenin rızkına, maişetine bir iştirak ve bir tecavüz addedilerek diri diriye gömüp öldürmek mubah addedilirdi. Bu mübâyaa mevadd-ı mühimmesi arasında kadınların çocuklarını öldürmeyeceklerine dair bir maddenin konulması bu vahşetengiz âdetin ortadan kaldırılması maksadına mebnî idi. Buhârî'nin *Sahih*'inde Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte[100] Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, nezd-i ilâhîde en büyük günah, seni yaratan Allah Teâlâ'ya bir fâniyi şerik kılmaklığın, bundan sonra senin rızk ü maîşetine iştirak edecektir düşüncesiyle çocuğunu öldürmek, sonra da komşusunun nâmusuna tecavüz etmektir.[101] Görüyoruz ki, katl-i evlât, Allah'a şirk etmeye, komşu kadınına zina etmeye, cürm ü cinâyette müsavi bir fezâhat addedilmiştir. Herkes bilir ki zina haramdır. Fakat bir komşunun mukaddes namusuna ve harîm-i ismetine göz dikmenin hürmet ve şenaati daha ağırdır.

Fakat Câhiliye devri geçmekle bu menfur zihniyet ortadan kalkmış da değildir. Çocuk doğurup büyütmeyi bir külfet ve aile bütçesine bir bâr-i maîşet telakkisi bugün en medenî muhitlerde olanca şiddetiyle hüküm sürmektedir. Bu çirkin zihniyet, çocuk düşürmekle başlar, doğan nevzâdın sıhhatine ihtimam etmemek gibi tahripkâr bir vaziyet alır. Dîn-i İslâm bugün de bu Câhiliye âdetleriyle mücadele etmekte ve bu gafilleri intibaha çalışmaktadır. Binaenaleyh bu mevzubahsimiz olan hadîs-i şerif bazı gafil aileleri çocuk bakımına karşı kayıtsızlığa sevketmez mi? suretindeki sual, doğru ve yerinde değildir diyeceğiz.

---

88 من احتسب ثلاثة من صلبه دخل الجنة. فقامت امرأة فقالت أو اثنان؟ قال: و اثنان فقالت المرأة يا ليتني قلت واحدا.

{N1873 Nesâî, Cenâiz, 24.}

İhtisab, vefat eden çocuğu için Cenâb-ı Hak'tan sevap dilemektir.

89 {Kaynaktaki râvisi Hazret-i Câbir b. Semure olan rivayetten, iktibas edilen bu cümle, rivayette Hazret-i Ümmü Eymen'in sözü olarak geçmektedir. (MK2030 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 245.) Rivayetin kaynaktaki metni şöyledir:

عن جابر بن سمرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من دفن ثلاثة من الولد فصبر عليهم واحتسبهم وجبت له الجنة» ، فقالت أم أيمن: أو اثنين، قال: «ومن دفن اثنين فصبر عليهما واحتسبهما وجبت له الجنة» ، فقالت أم أيمن: أو واحدة؟ قال: فسكت أو أمسك، فقال: سمعت أم أيمن: «من دفن واحدا...}

90 {el-Bakara, 2/155.}

91 el-Bakara, 2/156.

92 {el-Bakara, 2/157.}

93 عن النبي صلى الله عليه و سلم من استرجع عند المصيبة جبر الله مصيبته و أحسن عقباه وجعل له خلفا صالحا برضاه [بيضاوي تفسيري]

{Beyzâvî, *Envâr*, I, 115; MK13027 Taberânî, *el-Kebîr* XII, 197.}

94 {Beyzâvî, *Envâr*, I, 115.}

95 {Kaynakta, rivayetin son kısmı فإنهم لا يعلمون şeklindedir. Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, III, 45, no: 1375.}

96 {Nûh, 71/26.}

97 {Büreyke şeklinde isimlendirilen bir eser tespit edilememiştir. *et-Tarîkatü'l-Muhammediye* şerhi *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye* adlı eserin kastedildiği ve bir tashif olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu bilgi zikri geçen eserde yer almaktadır. (Hâdimî, *Berîka*, I, 179).}

98 {ez-Zümer, 39/10.} إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

99 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ.

{el-Mümtehine, 60/12.}

100 {Bu anlamda, Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayet tespit edilememiştir. Bu rivayet de dahil olmak üzere konuyla ilgili olarak tespit edilebilen, *Buhârî* rivayetlerinin tamamı Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh tarafından nakledilmiştir.}

101 {B4477 Buhârî, Tefsîr, (Bakara), 2.}

625

•.•.•

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ الْأَنْصَارِيَّةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ تُوُفِّيَتِ ابْنَتُهُ فَقَالَ اغْسِلْنَهَا ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ إِنْ رَأَيْتُنَّ ذٰلِكَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَاجْعَلْنَ فِي الْآخِرَةِ كَافُورًا أَوْ شَيْئًا مِنْ كَافُورٍ فَإِذَا فَرَغْتُنَّ فَآذِنَّنِي فَلَمَّا فَرَغْنَا آذَنَّاهُ فَأَعْطَانَا حِقْوَهُ وَقَالَ أَشْعِرْنَهَا إِيَّاهُ تَعْنِي إِزَارَهُ.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye el-Ensâriyye[102] radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Atıyye demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kızı (Zeyneb radıyallahu anhâ) vefat ettiğinde Resûlullah yanımıza gelip buyurdu ki: Kızımı su ve sidr ile üç, yahut beş, hatta icap ederse daha ziyade yıkayınız. En sonrakinde kâfûr, yahut kâfûr nevinden bir koku kullanınız. Gasilden fâriğ olduğunuzda bana bildiriniz. Biz, gasli bitirince Resûl-i Ekrem'e haber verdik. Resûlullah bize, "hikv" denilen kendi izârını verdi. Ve, bunu kızıma iç gömleği yapınız, buyurdu. (Râvi Muhammed b. Sîrîn diyor ki): Ümmü Atıyye "hikv" ile izâr kastetmiştir. {B1253 Buhârî, Cenâiz, 8.}

İZAHI

Buhârî bu Ümmü Atıyye hadisini *Sahîh*'inin on bir yerinde zikretmiştir. Hepsi de "Cenâze" bahsindedir. Fakat bunlardan hiçbirisinde bu gasledilen aziz cenazenin Peygamberimizin hangi kızı olduğu tasrih edilmemiştir. Biz, bunun Zeyneb radıyallahu anhâ olduğunu Müslim'in sarîhan vâki olan rivayetinden öğreniyoruz. Bunun için tercümemizde mu'tarıza içinde tasrih ettik. Bazı ehl-i siyer, Peygamberimizin bu gaslolunan kerîmesi, Hazret-i Osman'ın zevcesi Ümmü Külsüm radıyallahu anhâ olduğunu zikretmiştir. Ebû Dâvûd da bir rivayetinde Ümmü Külsüm diye haber vermiştir. Fakat Hâfız Abdülazîm el-Münzirî, Aynî'nin de bize naklettiği bu rivayetin senedine iki cihetle ve haklı olarak ta'n etmiştir. Şu kadar ki, Münzirî de bir noktada zühûl ediyor. Bu da Ümmü Külsüm'ün vefatında Hazret-i Peygamber'in Hayber'de bulunduğunu, Ebû Dâvûd'un bu rivayetine üçüncü bir ta'n olarak zikretmesidir. Hayber sırasında vefat eden kerîme-i nebevî Rukıyye radıyallahu anhâ idi. Rukıyye'nin vefatı üzerine Ümmü Külsüm, Hazret-i Osman'a tezvîc edilmiş idi. Sonra hicretin 9. yılında da Ümmü Külsüm hazretleri vefat etmişti. Hazret-i Zeyneb de hicretin 8. yılı ibtidâsında vefat etmiştir. Ümmü Atıyye, gassâle bir kadın olduğundan Zeyneb'i de, Ümmü Külsüm'ü de o yıkamış olabilir. Câiz ki Buhârî, Peygamberimizin bu iki kerîmesinden hangisi olduğunu kestiremediğinden حين توفيت ابنته "Peygamberimizin kızı öldüğünde" diye isim tasrih etmemiştir. Fakat Müslim'in şerâitine göre, Zeyneb olduğu sabit olduğundan, Müslim tasrih etmiştir.

Zeyneb radıyallahu anhâ Peygamberimizin en büyük kerîmesidir. Velâdetinde Peygamberimiz otuz yaşında idi. Vâlidesi Haticetülkübrâ radıyallahu anhâdır. Zeyneb, Ebü'l-Âs b. Rebî''a tezvic buyurulmuş ve bu izdivaçtan Ali ve Ümâme isimlerinde bir oğlu ile bir kızı dünyaya gelmişti. Oğlu, kendisinin hayatında vefat {etmiş} ve kızı Ümâme muammer olup Hazret-i Ali ile evlenmiştir. Zeyneb, 8. sene ibtidâsında vefat etmiş ve mevzumuz olan hadiste görüldüğü üzere Resûl-i Ekrem bizzat cenazesinde bulunmuştur. Kızı Ümâme'den zürriyeti kalmamıştır (*Aynî*).

Bu Ümmü Atıyye hadisini Buhârî gasl-i meyyitin hükmüne dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu unvan gayet şümullüdür. Birçok noktayı ihtiva etmektedir. Aynı zamanda hadisten de pek çok ahkâm istifade edilmiştir.

1. MEYYİTİ GASLETMEK FARZ MI, VÂCİP Mİ, SÜNNET MİDİR?

Hanefîler'e göre, kifaye olarak vâciptir. Vücûbu, sünnetle, icmâ-ı ümmetle sabittir. Ölünün gasli, diriler üzerinde ölünün en büyük hakkıdır.

SÜNNET DELİLİ

İzahı ile meşgul bulunduğumuz hadiste Resûl-i Ekrem'in, *"Su ile sidr ile yıkayınız"* buyurmalarıdır. 628. olarak tercümesi gelecek olan İbn Abbas hadisinde de böyle bir emr-i nebevîyi aynen göreceğiz. Bu babda en kuvvetli bir delil de şudur: Abdullah b. Ahmed'in *Müsned*'de rivayet edip Beyhakī'nin meâlen naklettiğine göre, Âdem aleyhisselâm öldüğünde melekler gelip gasletmişler, kefenleyip kokulamışlar, tabuta koyup namazını kılmışlar, önce kazıp hazırladıkları bir lahde defnetmişler, sonra kabirden çıkıp üzerine toprak koymuşlar: Sonra "Ey âdemoğulları! İşte bu sizin yolunuzdur!" demişler.[103] İbnü'l-Hümâm da vücûb-ı gasle delil olarak bunları zikrediyor.[104] Bunlardan da daha büyük delil, Resûl-i Ekrem'in vücûd-ı saâdetlerinin de irtihâl-i dâr-i bekā buyurduklarında gaslolunmasıdır. Ebû Bekir radıyallahu anhtan itibaren bütün İslâm ümmetinin ifa edegelmesi, hiçbir zaman, şehid müstesna olmak üzere terkedilmemesi de en kuvvetli bir icmâ delilidir. *Vecîz* şerhinde gasl-i meyyitin, tekfinin, meyyit namazının kifayeten farz olduğu ve bunda ümmetin icmâı bulunduğu zikredilmiştir. Nevevî de gasl-i meyyitin farz olduğunda icmâ vardır diyor.

2. GASL-İ MEYYİTİN SEBEB-İ VÜCÛBU

Bazı fukaha, gaslin sebeb-i vücûbu hadestir demiş. Hâile-i mevt ile mafsalların gevşemesi ve âhirete abdestle göçen bir müminin bile herhalde abdestinin bozulması şüphesizdir. Irak fukahasından bazıları sebeb-i vücûb necâsettir demiş. Vücûd-ı beşer de sair hayvanlar gibi dâimî cereyan halinde bir kana mâliktir. Bu cereyanın inkıtâiyle hayvanat nasıl lâşe haline geliyorsa insan da öyledir demişler. Fakat bu fikr ü nazar bazı nusûsa muhaliftir. Buhârî'nin, mevzumuz olan babın unvanında da İbn Abbas radıyallahu anhümâdan ta'lîkan rivayet ettiği bir haberde, "Mümin hayyen ve meyyiten necis olmaz"[105] demiştir. İbn Ebû Şeybe bu haberi ta'lîkan şöyle rivayet ediyor. İbn Abbas, "Ölülerinize necistir demeyiniz. Zira mümin hayatında da, memâtında da necis değildir" demiştir.[106] İbn Abbas'ın bu muallâk hadisi, tercümesi 199 rakamıyla sebkeden Ebû Hüreyre hadisinin bir parçasıdır. Buhârî, bu Ebû Hüreyre hadisini mevsûlen de rivayet etmiştir. Hem, necis olduğu kabul edilirse, tâhireti de kābil değildir demek olur. Nasıl ki vücûd-ı beşerin mevt ile bir lâşe haline inkılâb ettiğini kabul eden bazı Hanbelî fukahası gāsil ile tahâret kabul etmez demişlerdir ki, bu söz hark-ı icmâdır, bâtıldır.

Buhârî'nin bu babda ta'lîkan rivayet ettiği bir haberde, Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anh de, لو كان نجسا ما مسسته "Eğer meyyit şer'an necis olsaydı ona ben elimi dokundurmazdım" demiştir.

3. ESNÂ-İ GASİLDE MEYYİTE ABDEST ALDIRILMASI

Bu abdest sünnettir ve hâl-i hayatta iğtisâl esnasında abdest gibidir. Şu fark ile ki, Hanefîler'e göre bunda mazmaza ve istinşak yoktur. Çünkü bu iki fiilin tatbiki güçtür. *Mebsût*'ta, "Meyyitin ağzına verilen suyun ihracı mümkün değildir. Suyu çıkarmak için cenaze yüzüstü çevrilse, dahilden bazı şeylerin de herhalde çıkması mahzuru vardır. Hem bu suretle cenazeye su vermek mazmaza olmaz, saky olur" deniliyor.[107] Filhakika Cevherî gibi bazı ehl-i lugatın mazmazayı, تحريك الماء في الفم "Suyun ağızda hareket ettirilmesi" diye tariflerine göre bu ameliye, dirilerin yapabileceği bir iştir. Mazmazanın, istinşakın meyyit üzerinde tatbikindeki usrete mebnî olacaktır ki, *Muğnî* sahibi, ehl-i ilmin çoğuna göre meyyitin ağzına su idhali mümkün olmadığını bildirmiştir. Saîd b. Cübeyr'in, Nehaî'nin, Sevrî'nin, Ahmed b. Hanbel'in ictihadları da bu merkezdedir. Yalnız İmam Şâfiî dirilerin iğtisâlinde yapıldığı gibi ölülerin gaslinde de mazmaza ve istinşakın lüzumu ictihadında bulunmuştur. Nevevî de mazmazayı, "Ölünün ağzına su vermektir" diye tarif ediyor. Şâfiîler'in bunu, zîhayatın fiiline kıyas etmeleri, ehl-i lugatın mazmazayı tarif ve telakkilerine göre tamamen farklı bir kıyas oluyor. Bundan dolayı olsa gerektir ki, İmâmü'l-Haremeyn mazmazayı Nevevî'nin tarifine benzer telakkileri doğru bulmamıştır. Şâyân-ı istiğrâb bir cihet varsa o da *Tavzîh*'te, "Ebû Hanîfe, gasl-i meyyitte abdeste lüzum görmezdi" suretinde bir isnadın ortaya konulmasıdır. Halbuki İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîler abdesti değil, mazmaza ve istinşakı müteassir addetmişlerdir, bunlara bedel ağzın, burnun yıkanmasına ihtimam edilir demişlerdir. Bazı Hanefî âlimleri gāsilin parmağına bir bez sararak meyyitin ağzını, burnunu, dişlerini temizlemesini müstehap addetmiştir.[108]

4. SU VE SİDR İLE GASLEDİLMESİ

Sidri, *Kāmus* mütercimi Âsım Molla şöyle tarif ediyor: "Sîn"in kesri ve "dâl"in sükûnu ile **sidr**, şecer-i nebk ismidir ki, Arabistan kirazı tabir olunur. Trabzon hurması ol nevidendir. İki nevi vardır: Birisi bostanîdir ki yemişi hoştur. Yaprağı ile gaslolunur. Birisi de berrîdir ki kekrek olur. *Ahterî* sahibi hemşehrim Karahisârî Mustafa Efendi de "**Nebk** sidr ağacının yemişi ki, köknar yemişi dahi derler" diye tarif ediyor.

Sidr bulunmazsa, çöven, hatmi kullanılır denildiğine göre bunların hepsi kiri gidermek için sabun yerine kullanılırmış. İzâle-i evsâh için bunlardan hiçbirini bulmak mümkün olmazsa yalnız hâlis su ile gasledilir. İbn Hümâm diyor ki: Bu Ümmü Atıyye hadisi, temizlikte mübalağa edilmesi matlup olduğunu gösteriyor. Yoksa asıl tahâret, su ile hâsıl olur ve kâfidir.

Sıcak su ile yıkamak meselesi de böyledir. Meyyitin iyice yıkanması gayesine mâtuftur. Hanefîler bu noktadan hareket ederek sıcak su ile yıkanması da şâriin matlubu olduğunu kabul etmişlerdir. Şâfiîler ise sıcak su istirhâ-i cesedi ve bu sûretle zuhûr-ı necâseti mûcip olur diyerek sıcak su ile gasl-i meyyiti mekruh addetmişlerdir. Halbuki bu sebep ve illet, sıcak su ile yıkamayı istilzam eder. Bazı Hanâbile'nin mezhebi de böyledir. İmam Mâlik tahyîr tarikini iltizam etmiştir.

İbnü'l-Hümâm, "Meyyitin üzerinde yara, bere varsa ibtidâ bunları yıkamakla işe başlanmalıdır. Peşin bunların kiri giderilmelidir. Meyyitin vücudu bu suretle temizlendikten sonra kâfurlu su ile tatyîb edilmelidir" diyor. Bir de *Hidâye*'nin zâhirinden müstefâd olan sabunun ve sidrin ilk gasilde istimal edilmesidir. Ebû Dâvûd'un, bu mevzuun en güzîde bir râvisi olan Muhammed b. Sîrîn'den sened-i sahîh ile rivayetine göre, Ümmü Atıyye ilk iki defa sidr ile üçüncüyü su ve kâfur ile gasledermiş (*Mirkāt*).

Muhît ve *Mebsût*'ta, evvelâ sâfi su ile, sonra sabunlu veya sidirli su ile, üçüncüde kâfur karıştırılmış su ile yıkanılması tarif ediliyor ve İbn Mes'ud'dan böyle rivayet edildiği haber veriliyor. Saîd b. Müseyyeb, Nehaî, Sevrî indinde ise, birinci ve ikinciler sade su ile, üçüncü sidr veya sabun ile yıkanmalıdır demişler. İmam Şâfiî sidr, sabun birinci suda kullanılır demiş. Kādî İyâz da böyle diyor. Ahmed b. Hanbel ise üç suyun üçünde de sidr veya sabun kullanılır demiştir. Atâ, İshak, Süleyman b. Harb'in mezhebi de budur.

5. GASLİN KEMMİYETİ

Resûl-i Ekrem efendimiz Ümmü Atıyye'ye, *"Üç kere yahut beş, yahut temizliğe lüzum görürseniz daha fazla yıkayınız"* buyurmuştur. Şârihlerin ekserisi bu taʻlîm-i nebevî, gaslin sûret-i tertîbini ifade eder diyorlar. Nevevî, izâle-i evsâh edildikten sonra bu vücûb bir defa ile sâkıt olur. Üç defa yıkanması menduptur demiştir. Tîbî de iki, üç gāsil ile cenaze arınırsa, beş defası müstehap olur. Yoksa yedi defası müstehaptır demiştir.

"Lüzum görürseniz fazla yıkayınız" buyurulduğuna göre matlubu şâriʻ meyyit üzerindeki pisliğin izâlesidir. Üç defa yıkamakla zâil olmazsa beş, yedi defa yıkanması müstefâd olur. *Fetih*'te bu hadisin rivayet tariklerinde yediden fazlası rivayet edilmemiştir deniliyor. Hadîs-i şerifte mebde-i beyân üç olduğu için üç su ile tahâret tahakkuk edince bundan fazlasını İmam Ebû Hanîfe tecviz etmemiştir. Üçten fazlası meyyitin vücudunun pislikten arınmasına lüzum görülmesine mahsustur. Bu arınma tahakkuk edince fazlası teşehhî addedilmiştir. Üçten fazla suyun da tek olması, bu hadisten müstefâd olur.[109]

6. KÂFUR İSTİMALİ

Hadisteki, *"Son suda kâfur kullanınız yahut bu makūle kokulardan kullanınız"* terdîdi, râvinin ahzindeki tereddüdünü ifade eder. Kâfurun gasilde sebeb-i istiʻmâli, cism-i meyyitin kâfur ile tesallüb etmesi ve kâfur kokusundan haşeratın nefret etmesidir. Bir de kâfur istimalinde meleklere ikram ve ihtiram vardır. Kâfur istimali müstehaptır.[110]

Şârih Aynî, *Tavzîh* sahibinin, "Ebû Hanîfe, kâfur istimalinde fukahadan ayrılmıştır, kâfur istimali asılda müstehap değildir demiştir" suretinde bir isnadını naklediyor ve bunun tamamen bir bühtandan ibaret olduğunu bildiriyor. Nassın sarâhati karşısında eimmenin aʻlemi ve akdemi olan Ebû Hanîfe hazretlerinden böyle bir sözün sudûru aklen müstebʻaddır. Kâfur istimali mezheb-i Hanefî'de de müstehaptır.

Hadisteki "hâ"nın fethi ve kesri ile **hakv**{/hikv} lafzı ile râvi Muhammed b. Sîrîn, Ümmü Atıyye'nin izâr kastettiğini hadisin sonuna ilâve etmiştir. Hakv fi'l-asl izârın bel tarafındaki yeridir. Mecazen izâre ıtlak edilmiştir (*Aynî* ve *Kastallânî*).

7. MİSK VE EMSALİ KOKULARIN İSTİMALİ

Sidr, kâfur istimali müstehap olduğu gibi misk ve emsali kokuların istimali de câizdir. Ulemânın çoğu böyle güzel koku istimalini tecviz etmişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anh, "Şu miski, cenazemi gaslederken kullanınız. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gaslinden artıp kalmıştır" diye vasiyet etmiştir. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Saîd b. Müseyyeb de kullanmışlardır. Eimme-i Hanefiyye kadınlar için de, erkekler için de misk istimali helâldir demişlerdir. Buhârî bu babında İbn Ömer radıyallahu anhümânın Saîd b. Zeyd'in bir oğlunu tahnît eylediğini ta'lîkan rivayet ediyor. Tahnît ise meyyitin kefenine güzel kokular saçmaktır, tebhîr mânasınadır. İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel, İshak da tecviz etmişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Mücâhid mekruhtur demişler. İmam Ebû Hanîfe'den müstehap değildir dediğini İbnü'l-Cevzî ile Karâfî nakletmişlerse de şârih Aynî bu naklin bir eser-i hatâ olduğunu bildirmektedir.

8. GASLİN SURETİ

Cenaze gasline dair vereceğimiz amelî mâlûmatı *Mebsût*'tan ve *Hidâye* ile şerhi *Fethu'l-kadîr*'den naklediyoruz: Cenaze gaslolunacak taht –ki lisanımızda teneşir (tenşûy) denir.–

EVVELÂ. Bunun etrafı öd ağacı gibi bir koku ile tütsülenir. Bunun üç, beş, yedi gibi tek olması şarttır. Tahtın bazıları tûlen, bazıları da arzan kıbleye karşı konulması re'yinde bulunmuşlarsa da bunlar bir habere müstenit olmadıklarından esah olan mahallin icabına göre nasıl kolay olursa öyle konulur. Meyyit soyulmuş olarak bu tahtın üzerine yatırılır. İnsan nevi hayyen ve meyyiten şâyân-ı ihtirâm bir mahlûk olduğundan avret-i galîza mahalli bir bez parçası ile setredilir.[111] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anha, *"Ne diri, ne de ölü hiçbir kimsenin uyluğuna, avret mahalline bakma"* buyurmuşlardır.[112] Bunun için İmam Ebû Hanîfe ve Muhammed'in kavillerine göre meyyitin avret-i galîza mahalli istincâ edilirken gâsil, eline bir bez parçası sarar. İmam Ebû Yûsuf istincâya lüzum görmemiştir.

SÂNIYÂ. Namaz için abdest alınır gibi meyyite abdest verilir ve abdest âzasına hayatta gasleder gibi sağdan başlanır. Şu kadar ki, mazmaza ve istinşak bırakılır. Fakat bazı ulemâya göre gāsilin parmağına bir bez parçası sararak meyyitin dişlerini, dudaklarını burun deliklerini temizlemesi müstehaptır. Bugüne kadar da bu suretle amel edilegelmiştir. İbtidâ meyyitin yüzü, sonra elleri dirseklerine kadar yıkanır. Sonra muhtar olan kavle göre başına mesh verilir. Daha sonra ayakları yıkanır. Ayakların yıkanması hayattaki gusül gibi gaslin sonuna bırakılmaz. Dirilerin iğtisâlinde ayakların guslün sonuna bırakılması, müstaʿmel su ile ayakların kirlenmesine mebnî idi. Cenaze gaslinde ise böyle bir mahzur bulunmadığından gaslin sonuna tehirine lüzum görülmemiştir.[113] Hulvânî, "Bu suretle abdest verilmesi bâliğ, yahut namaz kılmayı müdrik âkil cenazesine aittir. Gayr-i âkil çocuk cenazesi yalnız gaslolunur, abdeste lüzum yoktur" demiştir. Fakat ne *Hidâye* metninde, ne de *Mebsût*'ta böyle bir istisna kaydedilmiştir.

SÂLISÂ. Meyyitin başı, saçı ve sakalı sıcak su ile sidr –zamanımızda sabun– ile yıkanır. Meyyitin saçı ve sakalı taranmaz. Taramak ziynet içindir. Meyyit ise bu ihtiyaçtan vârestedir. Bir de saç ve sakalın taranırken dökülmesi ihtimali vardır. Halbuki meyyitin öldüğü vaziyette defnedilmesi mesnûndur. Bu cihetle meyyitin tırnakları saçı ve sakalı vesair âzasındaki zâit şeyleri kesilip tıraş edilmez.

RÂBIÂ. Cenaze sol yanına yatırılıp sağ yanı sabunlu sıcak su ile arınasıya ve cenazenin altındaki su hâlis ve berrak görülene kadar hayattaki gusül gibi üç kere yıkanır. İbnü'l-Hümâm, işte bu birinci gasledir diyor. Sonra meyyit sağ yanına yatırılıp bu defa da sol tarafı, sağı gibi temiz üç kere yıkanır. Yine İbnü'l-Hümâm, bunu da ikinci gasildir diyor. Sonra meyyit oturtulur gibi kaldırılır, karnı rıfk u mülâyemetle mesholunur. Necâsetten bir şey çıkarsa izâle ve yalnız orası gaslolunur. Fakat abdest ve gasil iade olunmaz.[114] İbnü'l-Hümâm, işte bu üçüncü gasledir diyor. Sonra sol tarafına yatırılır. Bu defʿa kâfûrlu su dökülerek meyyit gasl ü tatyîb edilir. Bu suretle gasil itmam edilmiş bulunur.

HÂMISÂ. Meyyitin cesedindeki ıslaklık bir havlu veya bir bezle silinip kurulanır ve tebhîr edilerek hazırlanmış olan kefenin içine cenaze silecekle getirilip gömlek giydirilerek silecek altından çekilir. Secde âzalarına yani cenazenin alnına, burnuna, ellerine, diz kapaklarına ve ayaklarına kâfur konulur. Başına, saçına ve sakalına güzel koku sürülür. Sonra tebhîr edilerek hazırlanan kefene sarılır.[115]

Erkek ve kadın cenazelerinin sûret-i tekfîni, aşağıda 627 numarada görülecektir.

9. KADIN CENAZESİNİ KADINLARIN YIKAMASI

Yine bu hadîs-i şeriften kadın cenazesini kadınların yıkaması zevcinin yıkamasından efdal olduğu müstefâd olur. Hasan-ı Basrî'nin, Sevrî'nin, Şa'bî'nin, Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur. Cumhur bunun hilâfına kāil olmuştur. Eimme-i selâsenin, Evzâî'nin, İshak'ın kavilleri de bu merkezdedir. *Tavzîh*'te Hazret-i Fâtıma'nın, Ali radıyallahu anhâ böyle vasiyet ettiği zikredilmiştir. Bu vasiyetin mahzar-ı sahâbede vuku bulduğu ve kimsenin itiraz etmediği de bildiriliyor. *Mebsût, Muhît, Bedâi*' müellifleri gibi birçok Hanefî fukahası buna karşı şu haberi naklediyorlar: İbn Mes'ud radıyallahu anhtan Hazret-i Ali'nin Fâtıma radıyallahu anhâyı gasli meselesi sorulmuş, o da cevaben, "Fâtıma, Ali'nin dünyada ve âhirette zevcesidir" diye cevap vermiştir. Maamafih iddeti içinde vefat eden zevcesini zevcinin yıkaması câizdir. Fakat terki evlâdır (*Aynî*).

10. Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in kendi izârını verip de, *"Bunu kızıma iç gömleği yapınız"* buyurmalarından erkek elbisesiyle kadının kefenlenmesinin cevazı anlaşılır. Gerek bunun gerek bunun aksi olarak kadın elbisesi ile erkek cenazesinin kefenlenmesinin cevazı hakkında ulemâ arasında ihtilâf sebketmemiştir. Ekser ulemâ kadın cenazesinin beş parça bezle kefenlenmesine kāil olmuşlardır ki: Dir', izâr, lifâfe, himâr, hırkedir. Bunların izahı ve sûret-i isti'malleri 627 sayılı gelecek olan hadisin izahında görülecektir.

11. Cenaze gasleden kimseye gusül veya abdest lâzım mıdır? Bu babda tetkik edilen bir mesele de budur. Gerçi bu meselenin Ümmü Atıyye hadisi ile alâkası yoksa da Buhârî'nin Ümmü Atıyye hadisinden evvel İbn Ömer radıyallahu anhümâdan ta'lîkan bir rivayeti vardır ki, bu eserde, وحنط ابن عمر ابنا لسعيد بن زيد وحمله وصلى عليه ولم يتوضأ "İbn Ömer radıyallahu anhümâ, Saîd b. Zeyd'in vefat eden bir oğlunu gasledip tahnît ve tebhîr eyledi. Cenazeyi nakledip namazını kıldı. Halbuki kendisi abdest almadı" deniliyor. İşte bu eser, yukarıda irat ettiğimiz suali tetkike ve bu babdaki eimme-i selefin ârâ ve ictihadlarını mütalaaya güzel bir zemin hazırlamış bulunuyor.

BU BABDA DA EHL-İ İLMİN MUHTELİF ÂRÂ VE EFKÂRINA ŞAHİT OLUYORUZ

Gerek ashaptan gerek kurûn-ı müteakibe ricalinden bir kısmı, meyyiti gasleden kimseye gusletmek lâzımdır, bir kısmı da gusül değil abdest almak icap eder demişlerdir. İmam Mâlik, "Gasl-i meyyit üzerine gassâl için gusletmek müstehaptır. Fakat vâcip olup olmadığını bilmiyorum" demiştir. İmam Şâfiî de aynı suretle beyân-ı re'y etmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel'de gassâl için gusül vâcip olmadığını umarım. Fakat gassâl için lâzım olan tahâretin en azı da abdesttir demiştir. İshak b. Râhûye de abdestin lüzumunu bildirmiştir. Abdullah b. Mübârek rahimehullah ise gassâle ne gusül ne de abdest icap etmez demiştir ki, delili de Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den ta'lîkan rivayet ettiği bu eserdir. Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin bu babda Ali ve Âişe'den bu yolda rivayetleri vardır.

Tavzîh'te, İmam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd iki ictihadı bulunduğu ve kavl-i kadîminin guslün vücûbundan ibaret olduğu zikredilmiştir. Saîd b. Müseyyeb'in, İbn Sîrîn'in, Zührî'nin mezhepleri de bu merkezde olduğunu İbn Münzir haber vermiştir. Hattâbî de, "Gasl-i meyyit ile gusül vâcip olduğuna hükmeden bir kimse bilmiyorum. Ahmed b. Hanbel ile İshak abdest vâcip olduğuna kâillerdir" diyor.

İmam Buhârî'nin bu ta'lîkini İmam Mâlik, Nâfi' tarikiyle vaslederek aynı suretle rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe de Urve tariki ile müşârün ileyhin, أن ابن عمر كفن ميتا و حنطه ولم يمس ماء "İbn Ömer bir meyyiti kefenledi, kokuladı da halbuki elini suya dokundurmadı" dediğini rivayet etmiştir. Ebü'l-Ehvas da Saîd b. Cübeyr'in, Abdullah b. Ömer'e,

— "Cenaze yıkamaktan dolayı gusleder misiniz?" diye sordum. İbn Ömer,

— "Hayır, etmem" diye cevap verdi dediğini rivayet etmiştir.

Yine Saîd b. Cübeyr demiştir ki: Annem bir cenaze gasletmişti. "Git bir anla, gusül icap eder mi?" diye bana havale etti.

İbtidâ İbn Ömer'e gidip sordum. Bana, أنجسا غسلت "Gaslettiği necis midir ki yıkansın" diye cevap verdi. Sonra da İbn Abbas radıyallahu anhümâya gittim. O da bu suretle cevap verdi.

---

102 Ümmü Atıyye'nin ismi Nüseybe bint Kâ'b'dır. Bint Hâris el-Ensârî'dir de denilmiştir. Ümmü Atıyye Resûl-i Ekrem'e biat eden kadınlardandı. Hatîb et-Tebrîzî Ümmü Atıyye'nin hastaya bakan bir doktor, yara tedavi eden bir cerrah olduğunu bildirmiştir. İşte Hazret-i Zeyneb'i de bu muhterem kadın yıkamış ve Hazret-i Peygamber'den aldığı emirleri ifa ettiği gibi bunları birer birer ümmete rivayet eylediği için Ümmü Atıyye hadisi, fıkhın gasl-i meyyit babında en emin ve yegâne bir mercii olmuştur. Ümmü Atıyye hadisi iki kardeşin rivayetleri etrafında döner. Bunlar İbn Sîrîn'in oğlu Muhammed ile kızı Hafsa'dır. Gerek izahı sadedinde bulunduğumuz, gerekse bunu takip edecek olan Ümmü Atıyye hadislerinin râvisi Muhammed b. Sîrîn'dir. *Buhârî*'deki Hafsa bint Sîrîn'in rivayetleri ise kardeşi Muhammed'in hıfzetmediği cihetleri tamamlıyor. Bu sebeple İbn Münzir demiştir ki: gasl-ı meyyit hadisleri içinde Ümmü Atıyye hadisinden a'lâ bir hadis yoktur. Bütün eimme bu hadise müracaat etmişlerdir.

103 {HM21560 İbn Hanbel, V, 136.}

104 İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki delilleri zikrettikten sonra, *Kâfî*'de Resûl-i Ekrem'in her müslümanın müslüman üzerinde sekiz hakkı vardır buyurduğu, bunlar arasında gasl-i meyyitin de bir farz olarak zikredildiği rivayet olunuyorsa da "Bunu Allah bilir" diyerek bu rivayetin zaafına işaret ediyor. Sonra İbnü'l-Hümâm ilâveten diyor ki, "*Sahîhayn*'da gördüğümüz, 'Redd-i selâm, iyâde-i marîz, ittibâ-ı cenâiz, icâbet-i duâ-yı mazlûm, teşmît-ı âtıs'tır. {B1240 Buhârî, Cenâiz, 2.} Müslim'in rivayetinde (nasihat dileyene öğüt verilmesi) de bir hak olarak zikredilmiştir. {M5651 Müslim, Selâm, 5.} Bununla altı olur" diyor ve *Sahîhayn*'da gasl-i meyyit bir hak olarak zikredilmediğine işaret ediyor. {İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 106.}

619 numara ile tercümesi geçen Berâ hadisinde de ittibâ-ı cenâiz, me'mûrün bih olan yedi şey arasında zikrediliyor. Gerçi ittibâ-ı cenâiz gasli istilzam eder denilebilirse de müstakilen ve sarâhaten bir hak olarak zikredilmemiştir. Binaenaleyh en kuvvetli sünnet delili İbn Abbas'ın *Sahîhayn*'da rivayet {ettiğine göre Resûl-i Ekrem'in} اغسلوه بماء وسدرdiye emir buyurmuş olması{B1265 Buhârî, Cenâiz, 19.} ve Resûl-i Ekrem'in de gasledilmiş bulunmasıdır.

105 قال ابن عباس رضي الله عنهما: المؤمن لا ينجس حيا وميتا.

106 عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: لا تنجسوا موتاكم فإن المؤمن ليس بنجس حيا وميتا.

107 *Mebsût, II, 59.*

108 *Fethu'l-kadîr, I, 449.*

109 *Kastallânî*, II, 435.

110 Âsım Molla, kâfur hakkında şu mâlûmatı veriyor: Kâfur bu isimle mâruf olan bir tîb ismidir. Bahr-i Hind ve Çin cibalinde nâbit bir şecerden hâsıl olur yani o ağacın zamkıdır. Şecer-i mezkûr begayet kebîr olmakla sayesinde halk-ı kesîr mütemekkin olur. Ol mekânın harareti sebebiyle kaplanlar şecer-i mezbûr etrafında îvâ ederler. Kâfurun kılletine sebep budur ve ahşabı ak ve mülâyim olur. Kâfur onların cevfinde bulunur. Kâfurun envâı vardır. Levni ibtidâ kırmızı olmakla tas'îd ile beyaz olur.

111 Hâl-i hayatta olduğu gibi meyyitin göbeğinden aşağı her tarafının bir peştemal ile sarılması hakkında İmam Ebû Hanîfe'den İmam Hasan'ın bir rivayeti varsa da bu bir rivâyet-i nâdire olup rivâyet-i zâhirede böyle izâr altında yıkamakta külfet görüldüğünden bir bez parçası ile örtülmesi kâfi sayılmıştır.

112 {D3140 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, 28.}

113 Meyyit başkasının eli ile yıkandığı için hayattaki abdest gibi ellerin ibtidâ tathirine lüzum görülmemiştir.

114 Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi gasleden Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anh da böyle yapmıştır. Resûl-i Ekrem'in mübarek karnını mesheder etmez evin her tarafını güzel bir koku kapladı. Bunun üzerine Hazret-i Ali, طبت حيا وميتا "Yâ Resûlellah! Sen hayatında da vefatında da temizsin" demiştir.

115 *Mebsût*, II, 59; *Fethu'l-kadîr*, I, 448, 449, 450.

626

•.•.•

وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى أَنَّهُ قَالَ ابْدَأْنَ بِمَيَامِنِهَا وَبِمَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مِنْهَا
قَالَتْ وَمَشَطْنَاهَا ثَلَاثَةَ قُرُونٍ.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye hadisinin diğer bir rivayet tarikinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "(Kızımı tek su ile yıkayınız), gasle, Zeyneb'in sağ tarafı ile ve abdest âzaları ile başlayınız" buyurduğu ve Ümmü Atıyye'nin de, "Zeyneb'in saçını taradık, (tarakla açtıktan sonra da kalınca) üç bukle yaptık (ve bunları arkasına salıverdik)." dediği bildirilmiştir. {B1254 Buhârî, Cenâiz, 9.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis, Buhârî'nin, meyyitin tek su ile yıkanması müstehap olduğuna dair açtığı bir babında rivayet ettiği hadisin bir parçasıdır. Öbür kısmı bundan evvel 625 numara ile geçen hadisin aynıdır. Bunun için müellif, ihtisar için hadisin bu ilk kısmını terketmiştir. Şu kadar ki, bundan evvelki hadiste zikredilmemiş olan اغسلنها وترا *"Tek su ile yıkayınız"* fıkrasını da müellif bırakmıştır. Halbuki bu emr-i nebevî burada hususi bir hükmü ifade etmektedir. Hatta Buhârî'nin bu baba unvan olarak hadisin içinden intihab ettiği bu fıkradır. Bunu tercümemizde mu'tarıza içinde göstererek noksanı telâfi ettik.[116]

Bu hadisin sonundaki, "Zeyneb'in saçını taradık, üç bukle yaptık" fıkrası Ümmü Atıyye'nin ihbarıdır. Yoksa hadiste bunun taraf-ı risâletten vâki olan bir emr ü işâret üzerine yapıldığına dair bir kayıt ve bir rivayet yoktur. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe bununla amel etmemiştir. Hanefîler'e göre saç, iki bukle yapılıp kadının göğsüne, dir'in üstüne konulur. Şâfiîler'ce üç bukle yapılarak arkaya uzatılır. Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın mezhepleri de budur.

FIKHÎ HÜKÜMLER

1. Gasilde tek adet üzerine tansîs buyurulmasının sebebi, Cenâb-ı Hak indinde tek adedinin mergūb olmasıdır. Bundan dolayı *Câmiu's-sagīr*'da Tirmizî'nin Hazret-i Ali, İbn Mâce'nin de Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayetlerine işaret edilen meşhur bir hadîs-i şerifte إن الله وتر يحب الوتر *"Allah tektir, tekleri sever"*[117] buyurulmuştur. Bu sebeple gasilde îtâr müstehaptır. Bir defa yıkamakla meyyit arınırsa, istincâda olduğu gibi vücûb-ı gasil tahakkuk eder, ziyadesi mendup olur. Bu tek adedinin tahakkuku, hâşiyemizde işaret ettiğimiz veçhile Hafsa rivayetinde meyyitin üç veya beş veya yedi su yıkanması, öbür rivayetlerde ise üç veya beş su yıkanması üzerine tansîs buyurulmuştur. Bu rivayetlerin zâhirine bakarak bazı ehl-i ilim, gasilde matlup olan "îtâr = tekleme", en aşağı üç su yıkamakla tahakkuk eder demişlerdir. Fakat hadiste üç, beş adetleri, îtârı beyan için sevkedilmişlerdir. Şayet bu adetler vârit olmasaydı vitir, bir, üç, beş, yedi adetlerine şâmil olurdu. Fakat gasilden matlup olan gaye, meyyitin temizlenmesidir ve tek su ile temizlenmesi matluptur. Bu temizlik, bir su yıkamakla olursa, şârih Aynî istincâda olduğu gibi bir su ile vâcip ikame edilmiş olur diyor. Bu hadisin rivayet tariklerinde yedi sudan fazlası rivayet edilmemiştir. Yalnız Ebû Dâvûd'un bir rivayetinde أو سبعا أو أكثر من ذلك إن رأيته *"Yahut yedi su, veya lüzum görürsen daha ziyade su ile yıkayabilirsin"*[118] suretinde rivayeti vardır. İmam Mâlik tarikiyle gelen bu rivayette, lüzumunda yediden fazlası müstehap demek olur. İmam Ahmed b. Hanbel yediden fazlası mekruhtur demiştir. İbn Abdülber de, "Yediden fazlasını kabul eden fukahadan bir kimse bilmiyorum" demiştir. Müteakiben de Hafsa'nın bu rivayetini sevketmiştir. Mâverdî de ziyadesi israftır demiş. İbn Münzir de, "Bana bildirildiğine göre yediden fazlazıyla meyyitin vücudu gevşer, ziyadesini muvâfık bulmam" demiştir.

Bir de hadisteki "ev" edatı tertip içindir, tahyîr için değil. Bir su ile gasil kâfi görülürse, vücûb-ı gasil tahakkuk etmiş bulunur ve üç su müstehap olur. Bundan ziyadesinde kerahet bulunur. Eğer üç defa yıkamakla matlup hâsıl olursa, beş yıkamak müstehap ve yedi yıkamak mekruh olur. En son hadd-i müstehap da yedidir.[119]

2. GASLE, MEYYITIN SAĞ TARAFINDAN BAŞLANMASI. Hadisin mevzubahsimiz olan rivayet tarikinde bu cihet tansîs ve tasrih edildiği gibi Resûl-i Ekrem kâffe-i umûrunda teyemmünü severdi. Sağ taraftan başlanmasıyla maksat, meyyite abdest aldırılmayan gasillerde gasle, meyyitin sağ tarafından başlanması demektir.

3. Gasle abdest âzalarıyla başlanması ki, bu da müstehaptır. Bu abdest, mazmaza ve istinşak bulunmaksızın hayattaki gusül abdestinin aynı demektir. Hanefîler'ce bu abdest sünnettir. Bazıları bu hadisle mazmaza ve istinşakın lüzumuna istidlâl etmişlerdir. Fakat Hanefîler ağza, burna verilen suyun çıkarılması müteazzir olduğunu nazarıitibara alarak abdestte bu iki şeye lüzum görmemişlerdir.

4. Kadın cenazesinin saçının taranması ve üç bölük örülüp arkasına bırakılması, ki İmam Şâfiî'nin mezhebidir. Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin mezhebi de budur ve bu hadisle istidlâl etmişlerdir. Eimme-i Hanefiyye ise iki bölük yapılıp cenazenin göğsüne ve dir' denilen gömleğin üstüne konulması ictihadında bulunmuşlardır. Hanefîler'ce saçı tarakla arkaya atmaya lüzum yoktur. Eimme-i Hanefiyye saçın taranması ve arkaya atılması keyfiyyetinin Resûl-i Ekrem'in bir emr ü işâretiyle yapıldığına dair mevzumuz olan hadiste bir şey görmüyor. Hadiste görülen Ümmü Atıyye'nin kendi fiilini ihbarından ibarettir. Gerçi Ümmü Atıyye'nin, Resûlullah'ın emri ile yapmış olması hatıra gelebilir. Fakat böyle bir emr ü işâret olsaydı, bu kadının Resûl-i Ekrem'den telakki ettiği öbür emirleri bildirdiği gibi bunu da bildirmez mi idi? Endişesi de o hâtırayı takip eder. Halbuki Ümmü Atıyye bunu kendi yaptığını açıkça söylüyor, bu sarâhat karşısında Resûl-i Ekrem'in emri ile yapmış olması bir ihtimalden ibaret kalıyor. İhtimal üzerine binâ-yı hükmedilmeyeceği ise bir esâs-ı şer'îdir. Hem böyle cenaze saçının taranıp arkaya atılması bir ziynetten başka bir şey değildir. Meyyit ise bundan müstağnîdir. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayet ettiği üzere Âişe radıyallahu anhâ da, ما لكم تنصون ميتكم "Kadın cenazenin saçını taramaya niçin lüzum görüyorsunuz" diye taramanın lüzumsuzluğunu bildirdi. Tazfîr ki, saçın örülmesidir. Bunun esasında muhalefet edilmemiştir. İhtilâf, yalnız taranmasına ve arkaya atılmasına münhasırdır.

116 Bu noktayı iyice izah edebilmek için şu hâşiyeyi ilâveye mecbur oldum: Bu Ümmü Atıyye hadisinin üçüncü derecedeki râvisi *Eyyûb*'dur. İkinci derecedeki râvi de yukarıda işaret ettiğimiz veçhile İbn Sîrîn'in oğlu Muhammed ile kızı Hafsa'dır. Eyyûb, bundan evvel geçen hadisi Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiği gibi burada da onu aynen tekrar ettikten sonra rivayetine şöyle devam etmiştir: Bu Ümmü Atıyye hadisini bana Muhammed b. Sîrîn haber verdiği gibi kız kardeşi Hafsa bint Sîrîn de rivayet etti. Fakat Hafsa'nın rivayetinde Muhammed'in rivayetinden fazla olarak şu mâlûmat da verilmiştir: اغسلنها وترا *"Zeyneb'i tek su yıkayınız"* yine Hafsa'nın rivayetinde, ثلاثا، أوخمسا، أو سبعا *"Üç su, yahut beş su, yahut yedi su yıkayınız"* ziyadesi vardır. Yine Hafsa'nın rivayetinde, ابدأوا بميامنها ومواضع الوضوء منها *"Zeyneb'i yıkamaya sağından başlayınız ve a'zâ-yi vudû' ile başlayınız"* ziyadesi vardır. Yine Hafsa'nın rivayetinde, قالت ومشطناها ثلاثة قرون "Ümmü Atıyye'nin, Zeyneb'in saçını üç bukle yaptık dediği" fazlası da vardır. {B1254 Buhârî, Cenâiz, 9.} Gerçi bu اغسلنها وترا fıkrası Buhârî'nin Hafsa'dan gelen rivayet tariklerinin hepsinde yoktur. Yalnız يلقى شعر المرأة خلفها "Kadının Saçı Arkasına Salıverilir" suretindeki babında zikretmiştir.

117 {T453 Tirmizî, Vitir, 2.}

118 {D3146 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 28, 29.}

119 نقله العيني عن الطيبي: ج 4، ص 54

627

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُفِّنَ فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ يَمَانِيَةٍ بِيضٍ سَحُولِيَّةٍ مِنْ كُرْسُفٍ لَيْسَ فِيهِنَّ قَمِيصٌ وَلَا عِمَامَةٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, (âhirete intikal ettiğinde) pamuktan (mâmul), sehûliyye (denilen) üç parça beyaz Yemen bezi içinde kefenlendiği ve bunların içinde kamîs ve imâme bulunmadığı" rivayet edilmiştir. {B1264 Buhârî, Cenâiz, 18.}

İZAHI

LUGAVÎ TAHLİLLER

بيض، أبيض in cem'idir. "Ak" şeye denir. يمانيه , "yâ"nın tahfîfi ile Yemen'e mensup demektir. Kaide, yâ-i nisbetin teşdîdini iktizâ ederse de elif ziyade kılınarak yâ-i nisbet tahfîf edilmiştir. Fi'l-asl "Yemeniyye" iken "Yemâniye" denilmiştir.

سحوليه yi Ezherî, "Sîn'in fethi ile Yemen'de bez dokunan bir nahiyenin, "sîn"in zammı ile de beyaz bezin adı" diye tarif etmiştir. Diğer ehl-i lugat da Yemen'de bir nahiyenin adı olduğunu, başka mânalarına takdîmen bildiriyorlar.

كرسف "kâf"ın ve "sîn"in zammı ve "râ"nın sükûnu ile "pamuk" demektir.

أثواب **sevb**in cem'dir. "Sevb"i *Kāmus* mütercimi, "Fi'l-asl mensûc olan bez, keten, harîr, sof makūlesidir. Mâyeûlü ileyh itibariyle mecazen libasa ıtlak olunur" diye tarif ediyor. Kürsüf, kelimesinin delâleti ile şerhlerden pamuk bezi olduğu anlaşılıyor. Lisanımızda astar, amerikan diye zebanzed olan bez olacaktır.

قميص "gömlek", (imâme) de "sarık" demektir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi buradan başka "Cenâze" bahsinin "kamîssiz, imâmesiz cenazenin tekfini" hakkındaki iki babında daha tahrîc eylemiştir. Hadisin buradaki mensup olduğu babın unvanı "kefen için beyaz bezin hükmüne dair"dir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir.

Hâtemü'l-enbiyâ efendimizin vücudu saadetlerine sarılan kefenin adedi ve sıfatı hakkındaki rivayetler muhteliftir. Bunlar Âişe, Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ûd radıyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîye kesb-i ittisâl etmektedir. Şârih Aynî bu tarîk-i rivâyetleri *Umdetü'l-kārî*'de toplamıştır. Fakat bu farkların bir kısmı kelime ve ıstılaha ait olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Hazret-i Âişe hadisindeki esvâb-ı yemâniye, yerinde İbn Abbas'a muttasıl olan Ebû Dâvûd'un rivayetinde "esvâb-ı necrâniyye"[120] görülmektedir ki, Necran, Yemen'de bir kasabanın adı olduğuna göre, kelime farkından ibaret bulunur. Yine böyle Tirmizî'nin rivayet ettiği İbn Ömer hadisinde *"riyât-ı yemâniye"*[121] deniliyor ki, riyât "yumuşak kumaş"a denildiğine göre, yine ihtilâfın bir kelime farkından ibaret olduğu görülür. Ebû Dâvûd'un bir rivayetinde, في ثوب واحد حبرة *"Tek bir bürd-i yemâniye konuldu"*[122] denilmiştir ki, bu rivayet kemmiyet ve keyfiyet itibariyle hakikaten farklıdır. Adet itibariyle farklı olduğu gibi yol yol çubuklu kumaşa hibr denildiği ehl-i lugat tarafından bildirildiğine ve *Tehzîb*'de kırmızı kumaşa denildiği haber verilmesine göre, keyfiyet cihetiyle de fark vardır. Fakat bu hususta Tirmizî, "Bu bir veya iki kat hibr ile kefenlendiği hakkındaki rivayet Hazret-i Âişe'den sorulduğunda Sıddîka-i müşârün ileyhâ cevaben, 'Vâkıa böyle bir bürde-i hibre getirilmişti. Fakat ashâb-ı kirâm reddetti ve ona kefenlemedi' demiştir."[123] Demek oluyor ki, Resûl-i Ekrem'in tekfîni sırasında böyle bir bürdenin ellerde dolaştığı görülmüş ve onun reddedildiğinden haberdâr olmayarak bürd-i hibre ile kefenlendiği rivayet edilmiştir.

Sonra Ahmed b. Hanbel'in, İbn Ebû Şeybe'nin, Bezzâr'ın Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan tahrîc ettikleri, كفن النبي صلى الله عليه وسلم في سبعة أثواب "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yedi parça bez ile kefenlendi"[124] deniliyorsa da bunun da senedinde Abdullah b. Muhammed b. Akīl bulunup bu da sû-i hıfz ile mâruf bulunduğundan bunun da sikātın rivayetlerine muhalif olan rivayeti reddedilmiştir.[125]

HULÂSA. Bu tarîk-i rivayetler içinde en sahihi Hazret-i Âişe'den gelen ve mevzubahsimiz bulunan Hazret-i Âişe hadisidir. Tirmizî, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin kefeni hakkındaki muhtelif rivayetler arasında en sahihi Hazret-i Âişe hadisidir. Gerek ashaptan gerek kurûn-i müteahhire ricalinden ehl-i ilmin çoğu Hazret-i Âişe hadisi ile amel etmişlerdir" diyor.

Müslim'in *Sahîh*'inde bu babın tarîk-i rivâyetleri arasında Hişâm b. Urve tariki ile Hazret-i Âişe'den şöyle bir rivayeti vardır. Hazret-i Âişe diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ibtidâ Abdullah b. Ebû Bekir radıyallahu anhümâya ait bir Yemen hullesine konulmuştu. Sonra ashap bunu muvâfık bulmayıp çıkarıldı. Sehûliyye denilen üç parça beyaz Yemen bezi içinde kefenlendi. Abdullah b. Ebû Bekir de, bu hulleyi öldüğümde bununla kefenlenirim diye muhafaza etmişti. Bilâhare, "Allah razı olsaydı Resûlullah bununla kefenlenirdi. Onun kefenlenmediği bir hulleyi ben de kefen edinmem" diye sattı ve bedelini tesadduk eyledi.[126]

FIKHÎ HÜKÜMLER

Erkekler hakkında mesnûn olan kefenin üç parça bezden ibaret olduğuna Hanefîler bu hadisle ihticâc etmişler ve meyyit üç parça lifâfe yani sargı içine sarılır demişlerdir. Fakat Hanefî kitaplarında bu üç parça bezin izâr, kamîs, lifâfe diye zikredilmesi bu istidlâle bir mânia teşkil etmekte olduğunu, Hanefî olan şârihimiz Aynî bildiriyor. Hakikaten hadiste bu üç sevb içinde kamîs yoktu denilmesi Hanefîler aleyhinde en sarih bir hüccettir. Şâfiîler de bu hadisin zâhiri ile ihticâc etmişler ve meyyit üç parça lifâfe –sargı– içine sarılır demişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in de ictihadı böyledir. Şimdi Hanefîler istidlâllerini tamamlamak mecburiyetinde bulunuyorlar. Şârih Aynî bunu da bize bildirerek diyor ki:

Ashabımız eimme-i Hanefiyye İbn Adî'nin *Kâmil*'inde rivayet ettiği şu Câbir b. Semüre hadisi ile istidlâllerini tamamlamışlardır. Câbir radıyallahu anh demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üç parça sevbe sarıldı: Kamîs, izâr, lifâfe idi."[127] Bu rivayette imâme yoktur. *Mebsût*'ta, "Bazı meşâyihimiz imâmeyi dâhil-i hesâb etmeyi hoş görmediler. Çünkü bununla bez adedi dörde bâliğ oluyor ve çift oluyor. Halbuki sünnet olan tek olmaktır" deniliyor. Müteahhirînden bazı meşâyihimiz ise imâmeyi idhal etmeyi tahsin eylemişlerdir. Bunlar da Saîd b. Mansûr'un rivayetine göre, "İbn Ömer radıyallahu anhümânın oğlu Vâkıd öldüğünden müşârün ileyh hazretleri oğlunun cenazesini beş parça bez ile kefenledi" diyorlar ki, kamîs, imâme ve üç parça lifâfedir ve İbn Ömer imâme denilen parçayı meyyitin çenesi altından dolamıştı deniliyor (*Aynî*, IV, 55).

HANEFÎ KİTAPLARINDA BU ÜÇ PARÇA ŞÖYLE TARİF EDİLİYOR

Lifâfe, **lef**ten me'hûz olup alelıtlak "sargı" demektir. "Cenâze" bahsine ait olan fıkhî ıstılahta, meyyitin başından ayağına kadar vücudunu bürüyen örtüye ıtlak olunur.

İzâr da aynı mânaya hamledilmiştir. "Baştan ayağa kadar vücudu bürüyen örtü" demektir. Şu kadar ki, bazı fukaha izâr, omuzdan aşağıyı bürüyen örtüdür demişlerdir. Fakat bu izâr değil kamîstir. İbnü'l-Hümâm, tercümesi bundan sonra 628 numara ile gelecek olan İbn Abbas hadisinde Arafat'ta vefat eden bir hacının ihramına sarılması ve kefenlenmesi emrolunduğuna göre, izârın omuzdan aşağıyı bürüyen örtü sûretindeki tefsiri daha doğru bulmaktadır.

Kamîs ise "yakasız, yensiz ve etrafı dikiş ile bastırılmamış, göğüs tarafı açılmamış gömlek" demektir. İşte bu üç parça bez, erkekler için mesnûn olan bir kefendir. Hadiste imâme sarâhaten istisna edildiğinden dâhil-i hesâb değildir. Bu cihetle *Müctebâ*'da esah olan rivayete göre, imâme istimalinin keraheti tasrih edilmiştir.

Bu üç parça bezin temiz olmak şartıyla yeni veya müsta‘mel olması müsavidir. Abdullah b. Mübârek hazretleri, "Müminin, içinde namaz kıldığı elbisesi ile kefenlenmesi daha doğrudur" dermiş. Tabii, İbn Mübârek hazretleri meyyitin beyaz olan libasını kastetmiştir.

Kefenin beyaz pamuk bezinden olması da bu hadîs-i şeriften müstefâd oluyor. Erkekler için hâl-i hayatında giyilmesi haram olan ipekli bez ile tekfin edilmesi de câiz görülmemiştir.

Erkekler için kefenin bir de kifayet derecesi vardır ki, izâr, lifâfeye hasredilmesidir. Abdürrezzâk'ın Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan rivayetine göre, Ebû Bekir radıyallahu anh, içinde hastalandığı iki kat elbisesine işaret ederek,

— "Bunları evvelâ yıkayınız sonra beni bunlarla kefenleyiniz!" diye vasiyet etmişti. Hazret-i Âişe,

— "Sana bunların yenisini almayalım mı?" diye sormuş. O büyük halife,

— "Hayır, bunların yenilerine ölülerden ziyade diriler lâyıktır" buyurmuş![128] Bu cihetle *Tuhfe*'de kefen hususunda gasîl ile cedîd arasında bir fark olmadığı zikredilmiştir.

Bu hadise hakkında Buhârî'nin rivayeti böyle değildir. Orada Hazret-i Ebû Bekir'in, kerîmesi Hazret-i Âişe'ye,

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaç parça bez ile kefenlendi?" diye sormuş. O da,

— "Kamîs ile imâme hariç olmak üzere üç parça beyaz pamuk bezinden ibaret idi" diye cevap vermiş. Sonra Ebû Bekir es-Sıddîk, içinde hasta bulunduğu elbisesine bakıp onda za‘feran lekesi görerek,

— "Bu elbisemi yıkayınız ve buna iki parça bez daha ilâve ederek beni bunların içine sarınız" buyurmuş, Hazret-i Âişe,

— "Babacığım! Bu eskidir" demesi üzerine müslümanların bu ilk ve büyük halifesi,

— "Bunun yenisine diri, ölüden daha lâyıktır" diye cevap vermiştir.[129]

Görülüyor ki, Buhârî'nin bu rivayetiyle Abdürrezzâk'ın rivayeti arasında teâruz vardır. İbnü'l-Hümâm, "Abdürrezzâk'ın senedi, Buhârî'nin senedinden aşağı değildir. Abdürrezzâk'ın rivayeti tercih olunur" diyor ve İbn Abbas radıyallahu anhümânın bundan bir hadis sonra 628 numara ile tercümesi gelecek olan ve ihramlı olarak vefat eden bir sahâbî hakkında vârit bulunan, كفنوه في ثوبين *"Bu cenazeyi iki kat bez ile kefenleyiniz"*[130] hadisini zikrediyor.

Sonra İbnü'l-Hümâm bu rivayetleri cemederek aralarında görülen teâruzu kendisine has olan ilmî ve edebî bir hazâkatle şöyle kaldırıyor: "Abdürrezzâk ve emsali râviler hadisin bir kısmını rivayet etmişlerdir. Hazret-i Sıddîk'ın, 'Buna iki parça daha ilâve ediniz' dediğini rivayet etmemişlerdir. Buhârî ise tamamını rivayet etmiştir. İbn Abbas'ın rivayet ettiği vâkıada hâl-i zarûrete mebnî müsaade buyurulmuş olur ki, matlup olan da bu idi." Sonra İbnü'l-Hümâm, "Üç kat kefen tedarikine muktedir olanlar için ikiye iktisâr etmek hilâf-ı evlâdır" diyor.

BU SARGILARIN SURET-İ İSTİMALİ

Serahsî, *Mebsût*'unda bunların sûret-i isti'mâllerini şöyle tarif ediyor: Evvelâ lifâfe denilen parça, uzununa yayılır, bunun üzerine de izâr serilir. Kamîs varsa cenazeye bu giydirilir. Başının saçına, sakalına koku sürülür. Secde âzaları olan alnına, burnuna, iki ellerine, diz kapaklarına, ayaklarına, kâfur konulur. Sonra izârın sol taraftaki ucu sağ tarafa atılır. Başından ayağına kadar cenazenin cesedi sarılır. Sonra izârın sağ tarafı da böylece sol tarafa doğru atılarak sarılır. Lifâfe de böyle soldan sağa, sonra sağdan sola atılarak sarılır. Kefenin açılmasından korkulursa bağlanır. Fakat cenaze kabre konulduğunda bu bağ çözülür.[131]

KADINLAR İÇİN MESNÛN OLAN KEFEN ADEDİ BEŞTİR

Erkek cenazesinde muteber olan kamîs, –ki kadın kefeninde dir' denilir, kadın gömleği demektir,– izâr, lifâfeden başka "himâr" denilen bir baş ve yüz örtüsü ile "hırka" denilen ve bu bezlerin açılmasına mani olmak için kadının göbeği ile memesi arasına bağlanan enli bir bez parçasıdır. Bunların mecmûu beş parça oluyor.

Hanefîler indinde kadınlar için muteber olan kefen-i mesnûn budur. İbn Münzir, "Şa'bî, Nehaî, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, İbn Sîrîn gibi kendilerinden itimat edilerek ahz ü rivayet edilen ehl-i ilmin mezhebi de budur" demiştir. İbn Sîrîn kadın cenazesi beş sevb ile kefenlenir: Dir', himâr, iki lifâfe, bir hırkadır demiş. İbrâhim en-Nehaî de beş parçadır demiş: Dir', himâr, lifâfe, mebtan, ridâ. Hasan-ı Basrî'ye göre de beştir: Dir', himâr, lifâfe, izâr, hırka. İmam Şâfiî de beş olduğunu bildirmiştir: Üç lifâfe, izâr, himâr. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre de şu parçalardır: Kamîs, mi'zer, lifâfe, maknaa (başörtüsü), hırka. Yalnız Atâ b. Ebû Rebâh'tır ki, üç parça olduğunu kabul etmiştir: Dir', biri dir'in altına, öbürü üstüne sarılmak üzere iki sevb. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Hasan-ı Basrî'den ta'lîkan bir rivayetinde hırkanın beşinci bir parça olduğunu bildirmesi, onun da aded-i mesnûnun beş olduğu kanatini izhar eder. Hırka, beşinci olunca elbette bunun dördüncüsü de bulunacaktır.

Cevzakî'nin, İbrâhim b. Habîb tariki ile Hafsa'dan ve bu vasıta ile de Ümmü Atıyye'den bir rivayeti vardır ki, bu babda en sarih bir mesned-i fıkhîdir. Ümmü Atıyye diyor ki: فكفناه في خسمة أثواب وخمرناها بما يخمر به الحي "Biz Zeyneb'i beş parça bez içinde kefenledik ve kadınların hayatta başörtüsü ile sarındıkları gibi Zeyneb'i himârına, başörtüsüne sardık" demiştir ki, tamamıyla Ebû Hanîfe mezhebinin bir şekl-i ifâdesidir (*Mebsût, Hidâye, Fethu'l-kadîr*).

KADIN CENAZESİNİN SURET-İ TEKFÎNİ

Bunu da allâme şârihimiz Aynî şöyle tarif ediyor: Cenaze evvelâ dir'a sarılır yani gömlek giydirilir. Sonra himâr denilen bez, başörtüsü gibi kadının başına örtülür ve gömlek üzerine açılır. Bunun üzerine izâr, onun üzerine de lifâfe denilen en geniş bez sarılır, en sonra da bu bezler açılmamak için hırka denilen enli bez kadının memesi ile göbeği arasına bağlanır (*Umdetü'l-kārî,* IV, 49).

Kadının tekfininde bu tertibe riayet edilmesi, Buhârî'nin, mevzumuz olan bu babında Eyyûb es-Sahtiyânî ve Îbn Sîrîn tariki ile Ümmü Atıyye'den mevsûlen vâki olan bir rivayetine müstenittir. Eyyûb'un rivayetine göre İbn Sîrîn demiştir ki: Ümmü Atıyye Basra'daki oğlunu görmek için ansızın Basra'ya gelmişti. Bu sırada bize Zeyneb'in gasl ü tekfîni vâkıasını anlattı ve en sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin izârını kendilerine verip, أشعرنها إياه *"Bu izârımı Zeyneb'e sarınız"* buyurduğunu söyledi.

Eyyûb, İbn Sîrîn bundan başka bir şey söylemedi ve bu gaslolunan Peygamber'in hangi kızı olduğunu da bilmiyorum demiştir. Eyyûb'ün hadisindeki iş'ârı, ilfâf mânasına hamlettiği ve İbn Sîrîn'in de kadın cenazesinin tekfîninde izârın değil, dir'in takdim edilmesini emreder olduğu da Buhârî'nin bu tarikteki cümle-i rivâyâtındandır.[132]

---

120 {D3153 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29, 30.}

121 {Tirmizî'nin eserinde tespit edilemeyen rivayet, İbn Hanbel'in *Müsned*'inde Hazret-i Âişe'den nakledilmiştir. HM26806 İbn Hanbel, VI, 264.}

122 {D3120 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 18, 19.}

123 {T996 Tirmizî, Cenâiz, 20. Rivayet Tirmizî'de "iki parça bez ve bir hibr ile (فِي ثَوْبَيْنِ وَبُرْدِ حِبَرَةٍ)..." şeklinde yer almaktadır.}

124 {HM728 İbn Hanbel, I, 94.}

125 {HM728 İbn Hanbel, I, 94.} نيل الأوطار: ج 4، ص 96

126 عن عائشة قالت كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم في ثلاثة أثواب بيض سحولية من كرسف ليس فيها قميص ولا عمامة. أما الحلة فإنما شبه على الناس فيها أنها اشتريت له ليكفن فيها. فتركت الحلة وكفن في ثلاثة أثواب بيض سحولية فأخذها عبد الله بن أبي بكر. فقال لأحبسنها حتى أكفن فيها نفسي ثم قال لو رضيها الله عز وجل لنبيه لكفنه فيها فباعها وتصدق بثمنها.

{M2179 Müslim, Cenâiz, 45.}

وفي رواية أخرى قالت عائشة أدرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في حلة يمنية كانت لعبد الله بن أبي بكر ثم نزعت عنه وكفن في ثلاثة أثواب

سحول يمانية ليس فيها عمامة ولا قميص فرفع عبد الله الحلة فقال أكفن فيها. ثم قال لم يكفن فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وأكفن فيها فتصدق بها (رواه مسلم)

{M2180 Müslim, Cenâiz, 46.}

127 {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 303-304.}

128 روى عبد الرزاق بسنده المتصل إلى عائشة رضي الله عنها قالت: قال أبو بكر رضي الله عنه لثوبيه اللذين كان يمرض فيهما: اغسلوهما وكفنوا فيهما. فقالت عائشة: ألا نشتري لك جديدا؟ قال لا، الحي أحوج إلى الجديد من الميت (فتح القدير: ج 1، ص 454)

129 وفي البخاري أن أبا بكر قال لعائشة: في كم كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قالت: في ثلاثة أثواب بيض سحولية ليس فيها قميص ولا عمامة. فنظر إلى ثوب عليه كان يمرض فيه به ردع من زغفران. فقال: اغسلوا ثوبي هذا وزيدوا عليه ثوبين وكفنوني فيها. قلت إن هذا خلق. قال: الحي أحق بالجديد من الميت (فتح القدير: ج1، ص 454)

{B1387 Buhârî, Cenâiz, 94.}

130 {B1266 Buhârî, Cenâiz, 20.}

131 *Mebsût, II, 60.*

132 أخبر أبو أيوب أن ابن سيرين يقول جاءت أم عطية رضي الله عنها امرأة من الأنصار من اللاتي بايعن قدمت البصرة تبادر ابنا لها فلم تدركه. فحدثتنا قالت: دخل علينا النبي صلى الله عليه وسلم و نحن نغسل ابنته) الحديث إلى (فلما فرغنا ألقى إلينا حقوه فقال أشعرنها إياه ولم يزد) ابن سيرين (على ذلك ولا أدري أي بناته وزعم) أيوب (الإشعار الففنها فيه. وكذلك كان ابن سيرين يأمر بالمرأة أن تشعر ولا تؤزر.

{B1261 Buhârî, Cenâiz, 15.}

628

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ وَاقِفٌ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِعَرَفَةَ إِذْ وَقَعَ عَنْ رَاحِلَتِهِ فَوَقَصَتْهُ أَوْ قَالَ فَأَوْقَصَتْهُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اغْسِلُوهُ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَكَفِّنُوهُ فِي ثَوْبَيْنِ وَلَا تُحَنِّطُوهُ وَلَا تُخَمِّرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبِّيًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birisi (haccetü'l-Vedâ'da) Arafat'ta vakfe ederken ansızın devesinden düştü. Düşer düşmez de deve, (zavallının) boynunu kırdı (ve derhal öldü). Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Bu (ihramlı) adamı su ve sidr ile yıkayınız ve iki kat ihramı içinde defnediniz. Ona koku sürmeyiniz, onun başına bez de sarmayınız. Çünkü bu (ihramlı) hacı, kıyamet gününde (başı açık olarak ve) 'Lebbeyk Allahümme lebbeyk / Fermanına uydum, divanına geldim...' diyerek ba's olunacaktır." {B1266 Buhârî, Cenâiz, 20.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka "Cenâze" bahsinin bir babında ve ayrıca "Hac" bahsinde de zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Hac" bahsinde rivayet eylemiştir. *Buhârî*'de bu hadisin yine bu babdaki rivayet tarikinde, فأقعصته فمات "Hacının devesi boynunu kırdı ve derhal öldü"[133] suretinde vârit olarak mevti tasrih edilmiş bulunduğundan tercümede mu'tarıza içinde bu ziyadeyi gösterdik. Bu hadise, "Hac" bahsinde görüleceği üzere haccetü'l-Vedâ'da vuku bulduğundan buna da işaret ettik.

فوقصته أو قال فأوقصته cümlesindeki terdîd, râvinin zabtından neşet eden bir şektir. Birincisi وقص dandır, “boynu kırmak” mânasınadır. İkincisi أيقاص dan me’hûzdur ve şâzdır. Esah olan sülâsîdir. Bu sebeple tercümede bunu göstermedik.

Bu hadisi Buhârî cenazeyi iki parça bez ile kefenlemenin cevazı hakkındaki bir babında zikretmiş ve bu unvan ile Buhârî, kefenin üç olması vâcip değil, sünnet olduğuna işaret eylemiştir. Binaenaleyh bir zarurete müstenit olmayarak kefenin iki parçaya indirilmesiyle sünnet terkedilmiş olur. Bir parça ise vücûben lâzımdır.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadis ile Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Zâhirîler ihramlı olarak vefat eden müminin ihram halinin öldükten sonra da devam edeceğine istidlâl etmişlerdir ve ihram halinin devamına mebnîdir ki, tekfininde başının setredilmesi, koku kullanılması nehyedilmiştir demişlerdir. Bu ictihad, Osman, Ali, İbn Abbas radıyallahu anhüm ile Atâ, Sevrî’den de nakledilmiştir.

İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Evzâî ise “İhramlı da, ihramlı olmayanlar hakkında câri olan ahkâma tâbidir” demişlerdir. Bu noktainazarda Âişe, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhüm ile Tâvûs’tan rivayet olunmuştur. Bunlara göre bu hac, namaz ve oruç gibi ifasına başlanıp da mevt ile bâtıl olan bir ibadettir. Nasıl ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Ademoğlu ölünce ona hayır ve ibadet kapıları kapanır. Yalnız bundan üç şey müstesnadır: Devamlı hayır, kendisinden beşeriyetin istifade edeceği ilmî eser, öldükten sonra kendine dua edecek hayırlı evlât”* buyurmuşlardır.[134] İhram da inkıtâa uğrayan amellerden birisidir. Öldükten sonra ihramın devamı kabul edilince artık muhrim olarak ölen kimsenin tavaf etmesini ve menâsik-i haccı tamamlamasını da kabul etmek icap eder. Tahnît ve tacmirden müstesna tutulması, dem-i şehîd gibi şiâr-ı ihrâmın devâm-ı hikmetine mebnîdir. Gasil, tekfin gibi diğer cenaze ahkâmı tamamıyla câridir.

Yine bu hadîs-i şeriften iki parça kefenin cevazı müstefâd oluyor ki, bu kefen, kefen-i kifâyedir. Kefen-i zarûret ise bir parçadan ibarettir.

Bu hadîs-i şerifte, *"İki kat bez ile kefenleyiniz"* buyurulmasından zâhiren müstefâd olan yeni bir bezle kefenlenmesidir ve buna kāil olanlar da bulunmuştur. Fakat aşağıda "Kitâbü'l-Hac"daki bu hadisin tarîk-i rivâyetinde في ثوبه *"kendi ihramında"* ziyadesi bulunması maksadı tamamıyla tasrih ve tayin eylemiştir.

---

133 {B1268 Buhârî, Cenâiz, 21.}

134 إذا مات بني آدم انقطع عنه عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعو له (رواه البخاري في الأدب ومسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه)

{M4223 Müslim, Vasiyye, 14; EM38 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 28.}

629

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ أُبَيٍّ لَمَّا تُوُفِّيَ جَاءَ ابْنُهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَعْطِنِي قَمِيصَكَ أُكَفِّنْهُ فِيهِ وَصَلِّ عَلَيْهِ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ فَأَعْطَاهُ النَّبِيُّ ﷺ قَمِيصَهُ وَقَالَ آذِنِّي أُصَلِّي عَلَيْهِ فَآذَنَهُ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ جَذَبَهُ عُمَرُ ﷺ فَقَالَ أَلَيْسَ اللهُ نَهَاكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى الْمُنَافِقِينَ فَقَالَ أَنَا بَيْنَ خِيرَتَيْنِ قَالَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَهُمْ فَصَلَّى عَلَيْهِ فَنَزَلَتْ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah b. Übey öldüğünde oğlu (Abdullah) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelmiş ve "Yâ Resûlellah! (Mübarek) gömleğini bana versen de babamı onunla kefenlesem. (Lutfen) namazını da kılsanız ve ona istiğfar buyursanız" demişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, Abdullah'a gömleğini verdi ve, "(Cenaze hazırlanınca) bana haber veriniz, namazını kılayım" buyurdu. Abdullah Resul-i Ekrem'e hazırlandığını arzetti. Resûlullah, İbn Übeyy'in cenazesine namaz kılmak üzere iken Ömer radıyallahu anh, Resûlullah'(ın arkasından ridâsın)ı çekti ve, "Yâ Resûlellah! Allah sizi münafıklar üzerine namaz kılmaktan nehyetmedi mi?" dedi. Resûl-i Ekrem, "Ben, istiğfar etmekte ve etmemekte muhayyerim. Allah Teâlâ, 'Habîbim! Bu münafıklara sen, ister istiğfar et, istersen istiğfar etme (müsavidir. Faraza) bunlar için yetmiş defa istiğfar etsen Allah, asla onları mağfiret etmeyecektir' buyurmuştur" diye cevap verdi. Ve Resûlullah, Abdullah b. Übeyy'in cenazesine namaz kıldı. Bunun üzerine, "Bu münafıklardan ölenlerin hiçbirine namaz kılma habîbim!" meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu. {B1269 Buhârî, Cenâiz, 22; et-Tevbe, 9/80, 84.}

İZAHI

TERCEME-İ HÂLLER

Burada bir baba ve oğulun terceme-i hâllerini izah edeceğiz. Baba, koyu bir münafık, oğul da hâlis, temiz bir müslüman يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ *"Kudret-i fâtıra, ölüden diri yaratır"*[135] kavl-i şerifi ile bildirilen îcâzkâr bir düsturun tam ve kâmil bir tecellisi.

Abdullah b. Übey, İbn Selûl'dür. Medine münafıklarının reisidir. Selûl, Huzâa'dan bir kadındır. Abdullah, Câhiliye devrinde Hazrecîler'in reisi idi. Hicret-i seniyyeden sonra zâhirde müslüman olmuştu. Fakat teşkil ettiği münafık bir hizbin riyâsetinde gizli, âşikâr her türlü şer ü fesâd îkāından geri kalmıyordu. Müslümanların en müşkil zamanlarında İslâm hey'et-i ictimâiyyesini inhilâle uğratacak fırsatlar kollar ve hiçbirini kaçırmazdı. Câhiliye devrinde Hazrec kabilesinin reisi bulunduğundan nifakcûyâne hareketleri kabilesi halkı üzerinde müessir de oluyordu. Bunun idare ettiği zümre-i habîsenin ahvali müstakil bir sûre ile şöyle tasvir buyurulmuştur. *"Aziz Peygamberim! Münafıklar huzuruna geldiklerinde, 'Senin Resûlullah olduğuna muhakkak iman ve şehâdet ederiz' derler. Hiç şüphesiz Allah da bilir ki, sen Allah'ın resulüsün. Yine Allah şehâdet eder ki, bu münafıklar zümresi, iman ve şehâdet iddiasında yalancıdırlar. Huzurundaki imanları, mücerret hayatlarını korumak ve müslümanları Allah yolunda mücahededen menetmek içindir. Bunların bu ikiyüzlü hareketleri ne fena şeydir. Bunlar, lisanlarıyla iman, sonra kalpleriyle küfrederler. Bunların kalplerine dalâlet mührü vurulmuştur. Hakkı, hakikati anlamazlar. Onları her gördüğünde hâricî simaları ve ağızlarından işittiğin düzgün sözleri, habîbim seni aldatabilir. Fakat onlar hakikatte 'huşub-i müsennede / duvara dayanılmış ruhsuz kuru ağaç parçaları' gibidirler. Bu korkaklar zannederler ki her sayha kendilerine haykırır. Bu münafıklar şüphesiz düşmandırlar. Bunlardan hazer üzere bulun! Allah bunları helâk etsin! Tâ ki haktan nasıl udûl edilirmiş, cezasını görsünler!"*[136] Bu tenbîh-i ilâhî mûcibince Resûl-i Ekrem bunların riyâkârane vaziyetlerini nazarıdikkatlerinden uzak bulundurmazdı.

ABDULLAH B. ÜBEYY'İN MELÂNETİ HAKKINDA BİR İKİ MİSAL

1. Uhud Harbi'nde Resûl-i Ekrem'in maiyetinde harbe iştirak ettiği halde harbin en şiddetli bir zamanında ordunun üçte birisi derecesinde mühim bir kuvvetini iğfal ederek harpten çevirip Medine'ye getirmişti.

2. Bir gazâya gidilirken "Müreysi" suyu başında ve bir muhacirle ensardan biri arasında cereyan eden bir su kavgasını İbn Übey vesîle-i fesâd edinerek, "Ey ensar! Şu Resûlullah başındaki muhacirlere ekmek vermeyiniz de başından dağılsınlar" diye Medine halkını muhalefete, isyana teşvik ediyordu. İbn Übeyy'in bu fezâhati, lisân-ı Kur'ân ile haber verildiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu münafıklar hâlâ anlamıyorlar ki göklerin ve bütün yerin hazineleri Allah içindir*" meâlindeki cevabı da yine Münâfıkūn sûresinin bir âyet-i kerîmesiyle tesbit buyurulmuştur.[137] Hazret-i Ömer hadiseden haberdar olunca,

— "Yâ Resûlellah! Müsaade buyur da şu herifin boynunu vurayım" demişti. Fakat Resûl-i Ekrem müsaade etmedi ve,

— *"Hayır, olmaz, bu defa da meselenin mahiyetini bilmeyen halk, Resûlullah ashabını öldürmeye başladı derler"* buyurdu.[138]

3. Yine bir seferde münafıklar, "Artık Medine'ye döndüğümüzde aziz olanlar, zelil olanları Medine'den çıkarsın!" demişlerdi. Aziz ile ensarı, zelil ile de muhacirleri kastediyorlardı. Lisân-ı Kur'ân ile buna da şöyle cevap verilip, *"İzzet ve şeref ü saadet Allah içindir, Allah'ın peygamberi içindir ve mü'minler içindir. Lâkin münafıklar bu hakikati anlamazlar ki*" buyuruldu. Bu hadise de Münâfıkūn sûresinin bir âyeti ile tesbit edilmiştir.[139]

Vâkıdî, Abdullah b. Übeyy'in, hicretin 9. yılı şevvalinin son günlerinde hastalanıp zilkade dahilinde vefat ettiğini ve hastalığının yirmi gün devam ettiğini bildiriyor.

Abdullah b. Abdullah b. Übey. İbn Übeyy'in böyle leîm bir şahsiyet olmasına mukabil, bunun oğlu Abdullah radıyallahu anh ebrâr-ı ümmetten ve ashâb-ı kirâmın en hayırlı ve faziletli simalarından biri idi. Evvelce ismi hâ-i mühmele ile "Hübâb" idi. Sonra taraf-ı risâletten kendisine Abdullah ismi bahşedildi. Abdullah, bütün gazâlara iştirak edip Resûl-i Ekrem'in maiyetinden hiç ayrılmamıştır. Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın hilâfeti zamanında Yemâme Harbi'ne de iştirak edip orada şehid olmuştur. Abdullah, babasının nifakcûyâne hareketlerinden tabii hiç memnun değildi. Babasına son derece kızardı. Taraf-ı risâletten müsaade olunsaydı, babasının boynunu vurmaktan bir an bile çekinmeyecek idi.

SUAL. Resûl-i Ekrem'in, münafıkların reisine hayatında bu kadar müsaade buyurmalarının ve öldüğünde mübarek gömleğini vermek ve namazını kılıp istiğfar etmek suretiyle son derece lutufkâr bulunmalarının sebep ve hikmeti nedir?

CEVAP. Bu sualin birinci kısmına yani hayatında bu münafıklar reisine müsaadekâr bulunmalarının sebebi, İslâmiyet'in henüz i'tilâya başladığı ilk günlerinde müslümanların kuvâ-yi umûmiyyesinin üçte biri derecesinde kalabalık olan kabilesine riyâset etmekte olan bir şahsı öldürmeyi muvafık bulmuyordu. Şeklen olsun müslüman olmuş bir hizbin riyâsetindeki bir adamı öldürmekle maiyetinin inkisarı ve 'Muhammed, ashabını öldürüyor' demeleri muhakkaktı. Bu vaziyeti, her türlü fenalığına rağmen ıslah ve idare etmek hazm ve basîret icabı idi. Abdullah b. Übey'yin vefatında, cenazesine karşı gösterdiği derin alâkaya gelince, bu hususta da ilk hatıra gelen şey, oğlu Abdullah radıyallahu anhın taltif buyurulmasıdır. İkinci ve belki de daha mühim bir sebep de şu olabilir ki, bu adam son dem-i hayâtında Resûl-i Ekrem'in gömleği ile istişfa' ettiği görülüp duyularak kabilesi halkından henüz müslüman olmayanların müslüman olmaları, münafıkların da samimiyetlerinin teminine medar olması maksadı istihdaf edilmiş olabilir. Nasıl ki vekāyi'-i ahîre bunu tasdik etmiştir. Resûlullah'ın sevbi ile teberrük edildiği görülüp şâyi olunca İbn Übeyy'in riyâset ettiği Hazrec kabilesinden 1000 kişilik bir kafile birden müslüman olmuştur. Bu, vahiy ile müeyyed olan zekâ-i Muhammedî'nin ilk semere-i siyâseti idi. Üçüncü bir sebep olarak da şöyle bir vâkıa kesretle dermeyan edilmektedir: Resûl-i Ekrem'in mübarek gömleğini İbn Übeyy'e giydirmesi, Bedir günü Hazret-i Peygamber'in amcası Hazret-i Abbas'a Übey tarafından kendi gömleğinin hediye edilmiş bulunmasına bir mukabeledir. Bedir günü Abbas, Kureyş esirleri arasında bulunuyordu. Mağlûbiyetin perişanlığı ile üzerinde gömleği de yoktu. Kendisine giydirilmek üzere bir gömlek aranıldı. Fakat Abbas uzun boylu olduğundan yalnız İbn Übeyy'in gömleği denk gelmişti. Müşârün ileyh de hemen gömleğini Abbas'a hediye etmişti. Buna mukabele edilmesi Araplar arasında câri olan âdâb-ı ictimâiyye muktezâsından idi. Fakat zemîn-i münâsibinde karşılanamamış bulunuyordu. İşte taraf-ı risâletten bir gömlek verilerek muhterem amcası, İbn Übeyy'in bâr-ı minnetinden kurtarılmış oluyordu.

HADİSTE BİLDİRİLEN HAZRET-İ ÖMER'İN NEHYİ NEREDEN İSTİFADE EDİLMİŞTİR?

Hazret-i Ömer'in, "Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak, sizi münafıklar üzerine namaz kılmaktan nehyetmedi mi?" demesi ve bu nehy-i ilâhîyi Hazret-i Ömer'in hangi âyetten istifade ettiği tetkik edilmiştir. Şârih Aynî Hazret-i Ömer bunu, *"Habîbim! Bu münafıklara istiğfar etsen de, etmesen de netice müsavidir, Allah bunları mağfiret etmeyecektir"*[140] meâlindeki kavl-i şeriften almıştır diyor. Hazret-i Ömer'in ictihadına göre istiğfar, salât ile te'vil edilerek[141] bu kavl-i şeriften, namazdan nehiy buyurulduğu müstefâd oluyordu.

Gerçi Resûl-i Ekrem müteakiben, meâlen naklettiğimiz bu âyeti okuyarak, *"Ben istiğfar etmekte ve etmemekte muhayyerim"*[142] buyurmuş ve bu âyetten nehiy matlup olmadığını Hazret-i Ömer'e bildirmişti. Şârih Kastallânî ise Hazret-i Ömer'in bu nehyi, *"Nebî aleyhisselâm için ve mü'minler için müşrikler hakkında istiğfar etmeleri muvâfık değildir"*[143] meâlindeki âyet-i kerîmeden almış olacağını bildiriyor. Vâkıa bu âyet-i kerîmedeki nehiy daha sarihtir, daha katidir ve mahall-i ictihâd da değildir. Fakat bu nehiy müşrikler hakkında olup münafıklar ise müşrik addedilemeyeceklerinden bu âyetten, namazdan nehiy istidlâl ve istinbat etmek güçtür.

İBN ÖMER HADİSİNDEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Meyyitin, "kamîs" (gömlek) içinde kefenlenmesi ve gömleğin etrafı bastırılmış ve dikilmiş olup olmaması müsavi olduğu. Bazı fukaha, "Etrafı bastırılmamış olmadıkça kamîs istimaline cevâz-ı şer'î olmadığına ve ridâya benzememek için iliksiz de olması lüzumuna kāil olmuşlardır. Fakat Buhârî bu kavli, bu hadis için iltizam ettiği babın unvanı ile reddetmiştir. Buhârî'nin unvanı, الكفن في القميص الذي يكف أو لا يكف "Etrafı gerek dikişli gerek dikişsiz gömlek ile kefenlenmenin cevazı" suretindedir. Şârih Kirmânî, Buhârî'nin bu unvanını tercüme ettiğimiz surette tefsir etmiştir. Beyhakī *Hilâfiyyât*'ında İbn Sîrîn'in, "Kamîs-i meyyitin, kamîs-i hay gibi dikilmiş ve ilik konulmuş olması müstehaptır" dediğini rivayet etmiştir. Buhârî'nin ihtiyarı veçhile kefen cümlesinden olan gömlek, etrafı dikilmiş olup olmaması, ilik konulmuş veya konulmamış bulunması müsavidir.

2. Bu hadîs-i şerifte kâfir ölüsüne namaz kılmaktan nehiy vardır. Fakat kâfir ölüsünün gasli, tekfini, defni câiz midir, değil midir? Bu babda ihtilâf-ı ârâ vardır. *Hidâye* sahibi diyor ki: "Kâfir ölünce müslim olan evliyâ-yi karîbi gasleder, kefenleyip defneder. Nasıl ki, Ebû Tâlib vefat ettiğinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Hazret-i Ali'ye babasını gasletmesini, kefenlemesini, defneylemesini emretmiştir." İbn Sa'd'ın *Tabakāt*'ında Vâkıdî'den rivayetine göre, Hazret-i Ali radıyallahu anh demiştir ki: "Babam Ebû Tâlib vefat ettiğinde aleyhi's-salâtü ve's-selâma gelip haber verdim. Resûl-i Ekrem ağladı. Sonra bana, *'Haydi git, babanı gaslet, kefenle, toprağa koy'* buyurdu. Bu işleri görüp geldikten sonra Resûl-i Ekrem tekrar bana, *'Babanı gaslet'* buyurdu." Hazret-i Ali, rivayetine devam ederek demiştir ki: "Babamın vefatında Resûl-i Ekrem günlerce onun için istiğfar etti. Hâne-i saâdetten bir tarafa çıkmadı. Nihayet Cebrâil aleyhisselâm, *"Nebi (aleyhisselâm)ın ve müminlerin, müşrikler hakkında istiğfar etmeleri doğru değildir"*[144] meâlindeki âyet-i kerîmeyi getirdi."[145]

Yine sâhib-i *Hidâye* diyor ki: "Fakat bir kâfir ölüsünü müslüman akrabası, bir müslüman cenazeyi gasleder gibi yıkayacaktır zannedilmemelidir. Bu gasil, kirli ve necâsetli bir çamaşır yıkar gibi yıkamalıdır. Yine böyle tekfini de kefen aded-i meşrûuna bakmayarak kâfur gibi vesîle-i hürmet ve riayet olan şeyleri nazarıitibara almayarak bir bez parçasına sarmak kabilinden bir tekfin olacaktır. İmam Şâfiî'nin ictihadı da bu merkezdedir. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel'e göre, kâfirin velisi için kâfiri gasl ü defnetmek câiz değildir. İmam Mâlik, müslüman veli, kâfir ölüsünü defnetmez, toprağa gömer demiştir.

3. Bu hadisten Hazret-i Ömer'in fazileti ve ictihadının vahye muvâfakati anlaşılır.

4. Yine bu hadisten bir insanın hayatında olduğu gibi lüzumunda memâtında da aleyhinde şehâdet etmek câiz olduğu anlaşılır. Böyle bir lüzum ve ihtiyaçtan sarfınazar edilince mevtâ aleyhinde söz söylemek mekruhtur. Peygamber efendimiz, *"Ölülerinizin mehâsinini anınız, seyyiât ve masâvîsinden dilinizi tutunuz"*[146] buyurmuştur.

5. Kendisinde daha iyisi ve yenisi bulunduğu halde mücerret teberrük için ashâb-ı birr ü takvâdan bir şey istemek câiz olduğu da istifade edilir.

135 Rûm, 30/19.

136 إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ . اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ. ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ . وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ .

{el-Münâfikūn, 63/1-4.}

137 هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ.

{el-Münâfikūn, 63/7.}

138 {M6583 Müslim, Birr, 63.}

139 يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ .

{el-Münâfikūn, 63/8.}

140 (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ (سورة التوبة، 80

141 *Buhârî* râvilerinden İsmâil, "İstiğfara, duaya salât denilir" demiştir.

142 {B1269 Buhârî, Cenâiz, 22.}

143 (*et-Tevbe, 9/113*) مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ .

144 {et-Tevbe, 9/113.}

145 {İbn Sa'd, *et-Tabakāt*, I, 99. "Bu işleri görüp geldikten sonra Resûl-i Ekrem tekrar bana, '*Babanı gaslet*' buyurdu." ifadesi kaynakta yer almamaktadır. Ayrıca Hazret-i Peygamber'in Hazret-i Ali'ye babasını yıkayıp kefenlemesini ve defnetmesini söyledikten sonra -غفر الله له ورحمه- denilerek rivayete devam edilmiştir.}

146 اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساويهم *رواه أبو داود والترمذي والحاكم والبيهقي عن ابن عمر رضي الله عنهما وصححه السيوطي

{D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42.}

630

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ ﵁ قَالَ أَتَى النَّبِيُّ ﷺ عَبْدَ اللهِ بْنَ أُبَيٍّ بَعْدَ مَا دُفِنَ فَأَخْرَجَهُ فَنَفَثَ فِيهِ مِنْ رِيقِهِ وَأَلْبَسَهُ قَمِيصَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Abdullah b. Übey defnolunduktan sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldi. (Emr-i nebevî ile) ölü hufresinden çıkarıldı. Resûl-i Ekrem onun cildine tükrüğünden üfledi ve ona gömleğini giydirdi. {B1270 Buhârî, Cenâiz, 22.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, buradan başka "Cenâze" bahsinin başka bir babında, "Libâs" ve "Cihâd" bahislerinde de zikretmiştir. Müslim "Tevbe", Nesâî de "Cenâze" bahsinde tahrîc eylemişlerdir.

Bu Câbir hadisine nazaran Resûl-i Ekrem İbn Übeyy'i ailesi kabrine defnettikten sonra gelmiştir. Halbuki bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisinde defnolunmazdan evvel geldikleri ve namaz kıldıkları haber veriliyordu. İki haber arasında görülen bu teâruzu defetmek için şârihler, İbn Ömer hadisindeki, "Gömleğini verdi" demek, "İhsan buyurdu" demektir. Resûl-i Ekrem'in vereceğini vaad etmesinden mecazen verdi diye tabir edilmiştir diyorlar. İbnü'l-Cevzî de, Resûl-i Ekrem'in iki gömlek vermiş olduğu muhtemeldir diyor.

Hazret-i Câbir'in, *"Resûlullah, İbn Übeyy'i hufresinden çıkardı ve ona gömleğini giydirdi"* demesinden bu ölünün gömleksiz defnolunduğu anlaşılmamalıdır. Çok muhtemeldir ki, Resûl-i Ekrem'in gömleği ile teberrük etmek istenildiğinden meyyitin üstündeki gömlek çıkarılmış ve kamîs-i nebevî giydirilmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Şârih Kirmânî diyor ki: "Bu hadîs-i şeriften bir hâcet ve maslahat için meyyitin kabrinden çıkarılması câiz olduğu müstefâd olur." İbn Kāsım da, "Namazı kılınmadan defnolunan bir meyyit tagayyür etmiş olması ihtimali bulunmadıkça kabrinden çıkarılır ve namazı kılındıktan sonra tekrar defnolunur" demiştir. İbn Vehb ise "Cenaze üzerine toprak atıldıktan sonra onun yerinden oynatılmaması ictihadında bulunmuştur." Eşheb de, "Defnolunan meyyit, yerinden çıkarılmamalıdır, o kabrinde yatarken üzerine namaz kılınmalıdır" demiştir.

Mebsût'ta, *Bedâi*'de de bu mevzuun şu meseleleri izah edilmiştir: Meyyit kabre konulduğunda yüzü kıblenin aksi cihetinde konulmuş, yahut meyyit sağ tarafına değil, sol tarafına yatırılmış yahut başı ayak yerine ve ayakları da başın yerine tersine konulmuş olur ve kabrin üstüne toprak atılmış bulunursa, artık kabri eşelemeye lüzum yoktur. Bu fırsat fevtedilmiştir. Eğer kabir kerpiçle örülmüş de henüz toprakla kapatılmamış ise kerpiçler alınır ve meyyit vech-i mesnûn üzere vazolunur. Hatta meyyit gasledilmemiş ise gasli bile icra edilir. İmam Mâlik'in ve Eşheb'in kavilleri de budur. İmam Şâfiî de kıblenin gayriye müteveccihen defnolunan meyyitin kabri açılmalıdır demişlerdir.

Meyyitin bir taraftan, başka bir tarafa nakli meselesi de ulemâ için tetkik zemini olmuştur: Bazı ulemâ bunu kerih görmüşlerdir. Bir kısım âlimler de tecviz edip, "1 mil, 2 mil mesafeye nakletmekte beis yoktur" demişlerdir. Bazı âlimler ise, nakl-i meyyit için mesâfe-i seferi mikyas olarak kabul edip mesâfe-i seferden az bir mahalle nakli tecviz etmişlerdir. Bazıları mesâfe-i seferin müntehâsını da dâhil-i hesâb eylemişlerdir.

Nakl-i meyyit hakkında istinat edilen delillerden birisi Hazret-i Osman radıyallahu anh zamanında cemaatin kesretine mebnî mescid-i saâdetin tevsîine lüzum görüldüğünde oradaki kabirlerin Bakī Kabristanı'na nakillerini emretmiş ve, "Mescidinizi genişletiniz" demiştir. Yine böyle ashâb-ı kirâmın büyüklerinden ve aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebû Vakkās ile Saîd b. Zeyd radıyallahu anhümânın cenazeleri Akīk'ten Medine'ye naklolunup defnedilmişti. Her ikisi de ashâb-ı Bedir'den idi. Yine aşere-i mübeşşereden olup Cemel Vak'ası'nda şehîden irtihal eden ve Hazret-i Ali el-Mürtedâ tarafından namazı kılınan Talha b. Abdullah[147] radıyallahu anh da Medine'ye nakledilmiştir.

Sa'd b. Ebû Vakkās'ın Akīk'tan Medine'ye naklolunup defnedildiği *Tezkiretü'l-huffâz*'da mazbuttur. Hazret-i Sa'd hâl-i ihtizarda softan mâmul ve mahfuz bir eski cübbeyi getirtmiş ve, "Beni buna kefenleyiniz. Çünkü Bedir günü ben, bu eski cübbe içinde harp ettim" demiştir. Halbuki bu büyük sahâbînin 50.000 dirhemlik terekesi olduğu rivayet ediliyor. Sa'd hazretleri hicretin 55. yılında vefat etmişti.

Saîd b. Zeyd radıyallahu anhın Akīk'tan Medine'ye nakledildiği de Vâkıdî'den nakledilerek *Hulâsa*'da bildirilmektedir. Bu da hicretin 51. yılında vefat etmiştir.

AKĪK NERESIDIR? Akīk, Medine'ye 4 mil mesafede bir mahallin adıdır. Sa'd b. Ebû Vakkās'ın cenazesi buradan mûtat veçhile omuzda nakledilmiştir. Tâif'te de Akīk namıyla mâruf bir mahallin mevcut olduğu *Kāmus Tercümesi*'nde görülmekte ise de Zehebî'nin Sa'd b. Ebû Vakkās için Cemel ve Sıffîn vak'aları cereyan ettiği sıralarda Medine civarında inşa ettirdiği kasrında ihtiyâr-ı uzlet etmiştir demesi bu iki büyük cenazenin nakli, *Fethu'l-kadîr*'de görüldüğü veçhile Medine civarındaki Akīk'tan olduğunu tayin etmiştir.

İmam Muhammed, nakl-i meyyit müstelzim-i ism ü mâsiyettir demiş. İmam Şâfiî de nakl-i meyyiti hiç hoşlanmam. Meğer ki Mekke, Medine, Beytülmakdis civarına nakloluna dermiş. Bunu da bu emkine-i mukaddeseye defnin derkâr olan fazileti namına tecviz etmiş olduğu anlaşılıyor. Begavî de nakli kerih görenlerdendir. Kādî Hüseyin, Dârimî ve yine Begavî nakl-i meyyit haramdır demişlerdir. Nevevî de esah olan, hürmet-i nakildir demiştir. Ahmed b. Hanbel ise meyyitin bir kabirden öbürüne naklinde hiçbir mahzur görmemiştir ve bu babda cemaate muhalefet eylemiştir. İmam Ahmed b. Hanbel delil olarak, Hazret-i Talha'nın cenazesinin nakledildiğini Muâz b. Cebel'in de hemşiresinin kabrini nebş ü tahvîl ettiğini göstermiştir.[148] Hakikaten ashâb-ı kirâmın mazbut olan bu nakil hadiseleri karşısında yukarıda ârâ ve ictihadlarını bildirdiğimiz fukahanın menfî bir cebhe almamaları icap ederdi. Bu eimmenin muhalefetleri herhalde bilâlüzum nakle masrûf olacaktır.

---

147 {"Talha b. Ubeydullah" olması gereken ismin imlasında muhtemelen bir tashif vardır. Ayrıca elimizdeki rical kaynaklarından, "Talha b. Ubeydullah radıyallahu anhın namazının Hazret-i Ali kerramallahu vecheh tarafından kılındığı" ve "nâşının nakledildiği yerin Medîne olduğu" bilgileri teyit edilememiştir. İbn Hibbân, kabrinin Basra'da, meşhur ve ziyaret edilen bir yer olduğunu zikretmektedir. İbn Hibbân, *es-Sikāt*, II, 339.}

148 *Umdetü'l-kārî, IV, 63.*

631

•.•.•

عَنْ خَبَّابٍ ﵁ قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ نَلْتَمِسُ وَجْهَ اللهِ فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللهِ فَمِنَّا مَنْ مَاتَ لَمْ يَأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَهُوَ يَهْدِبُهَا قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ فَلَمْ نَجِدْ مَا نُكَفِّنُهُ إِلَّا بُرْدَةً إِذَا غَطَّيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلَاهُ وَإِذَا غَطَّيْنَا رِجْلَيْهِ خَرَجَ رَأْسُهُ فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ أَنْ نُغَطِّيَ رَأْسَهُ وَأَنْ نَجْعَلَ عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الْإِذْخِرِ.

TERCÜMESİ

Habbâb b. Eret radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Habbâb hazretleri demiştir ki: Biz, (dünya için değil) rızâ-i bârî kastederek, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile (Medine'ye) hicret ettik. Artık ecr ü mükâfatımız (va'd-i ilâhî muktezâsı) Cenâb-ı Hakk'a (şer'an) vâcip oldu. Yoldaşlarımızdan bu ecr ü nimetten hiçbir şey tatmadan âhirete gidenler vardır ki, Mus'âb b. Ümeyr bunlardan biridir. Dostlarımızdan, kendilerine hicret semeresi ulaşan ve bu meyveyi devşirenler de vardır. Mus'âb, Uhud günü şehid olmuştu da biz onu saracak bir kefen bulamamıştık. Yalnız şehidin bir kaftanını bulmuştuk ve bu (aziz) şehidi ona sarmaya çalışmıştık. Başını bürürken ayakları açılıyordu. Ayaklarını kapatırken başı açığa çıkıyordu. (Bu yoksulluk karşısında) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize şehidin başını örtmemizi ve ayaklarının üstüne de "izhir" (denilen kokulu ottan) koymaklığımızı emretti. {B1276 Buhârî, Cenâiz, 27.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, bu hadisi "Hicret" bahsinde de birkaç tarik ile rivayet etmiştir. Müslim de müteaddit senedlerle "Cenâze" bahsinde, Ebû Dâvûd "Vesâyâ"da, Tirmizî "Menâkıb"da, Nesâî "Cenâze"de rivayet etmişlerdir.

Bu hadîs-i şerifin bir tarîk-i rivâyetinde فوقع أجرنا على الله cümlesi فوجب أجرنا على الله "Artık ecr ü mükâfatımızı vermek Allah Teâlâ'ya vâcip oldu"[149] suretinde rivayet edilmiştir. Tabii bu "vücûb alellah" va'd-i ilâhî muktezâsı bir vücûb-ı şer'îdir. Vücûb-ı aklî değildir. Tercümemizde bu noktaya işaret ettik.

بردة yi şârih Aynî نمرة ile tefsir ediyor ki, alaca yün kaftan demektir. Fakat Kutbî, câriyelerin giydiği, Sa'leb de yaşlı kadınların giydikleri çizgili bir sevbdir dediklerine göre, bunların telakkilerinde daha bir hususiyet vardır. Mus'âb b. Umeyr'in bir kocakarı libasını giyecek derecede fakr ü ihtiyaç içinde geçen feragatkâr hayatını daha belâgatle ifade ediyor.

Bir de hadisteki بردة nüshası, Ebû Zerr'in Küşmîhenî'den rivayetine müstenittir. Hâfız İbn Hacer ekser rivâyâtın zamir ile "برده" suretinde olduğunu bildiriyor ki, çok doğrudur ve Buhârî'nin bu hadisin babındaki unvanına tamamıyla muvâfıktır. Şöyle ki, Buhârî'nin bu hadisin babındaki unvanı, "Meyyitin kefeni, onun sülüs-i malından değil, mecmû malından tesviye edileceğine dairdir." بردة nüshası, bu Bürde'nin Mus'ab hazretlerine ait olduğunu ifadeden kāsırdır. Halbuki İbn Hacer'in rivayet hususunda ekseriyetini bildirdiği برده nüshasında mef'ûl zamiri Mus'ab'a râci olduğundan, şehidin tekfin edildiği Bürde'nin kendisine ait olduğu tasrih edilmiş bulunuyor. Bu ise, hadisin, mensup olduğu babın unvanına mutabakatı cihetiyle son derece lâzım olan bir meseledir. Meyyitin cümle malından en evvel tekfin masrafının ayrılması meselesidir. Bu da hadisteki Bürde'nin Mus'ab radıyallhu anha ait olduğu tasrih edilmekle temin olunabilir.

HAZRET-İ HABBÂB HADİSİNİN BİR VASF-I MÜMEYYİZİ

Bu hadîs-i şerif, üslûb-ı beyânı itibariyle en yüksek bir pâye-i edebîyi haizdir. Hadiste hicret sırasında ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın gönüllerinde hâkim olan kutsî ve melekî hâlet-i rûhiyye ve ilk hicret senelerinde hicretin tuhfe-i in'âmını tatmadan cânib-i Hakk'a intikal eden feragatkâr bir zümre-i âliyyenin zühdî hayatları, sonra İslâmiyet'in devr-i ikbâlini idrak eden bahtiyarların, o saadet günlerinin semere-i mükâfatından nasıl kana kana müstefîd oldukları öyle veciz ve öyle beliğ bir surette tasvir edilmiştir ki, en hassas bir ressamın fırçası bile İslâm tarihinin mebde ve müntehâsındaki mütekabil vaziyeti, üç beş kelime ile tasvir eden Habbâb hazretlerinin beliğ lisanı kadar vuzuh ile resmedemez. Herhangi bir cihetten bakılsa, bize millî ve içtimaî pek büyük fazilet ve intibah dersi telkin eden bu Habbâb hadisinin, bir cenaze, bir tekfin mevzuunda sıkışıp kalmasını gönül hiç arzu etmiyor. Habbâb hadisi, bugünün millî ve içtimaî kıymetlerine göre, daha âlî mevzulara sermâye-i ilham edilmelidir.

Habbâb radıyallahu anhın o feragatkâr zümrenin bir numunesi olarak ümmete gösterdiği Mus'âb b. Umeyr radıyallahu anhın ne derecelerde yüksek bir sîmâ-yi fazîlet olduğunu daha yakından anlayabilmek için bir de aşere-i mübeşşereden Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhın yine *Buhârî*'nin bu babında tahrîc ettiği şu hadisi mütalaa edelim:

Buhârî'nin Abdurrahman b. Avf'ın oğlu İbrâhim'den rivayetine göre, İbrâhim diyor ki: Oruçlu bulunduğu bir gün babamın önüne bir iftar sofrası getirilmişti. Babam (mükellef iftar sofrasına şöyle bakıp) dedi ki: Mus'ab b. Umeyr Uhud günü şehid edildi. Halbuki Mus'âb, benden çok hayırlı idi. Bu mübarek şehid kefen yerine bir kaftana sarılmıştı ki, bununla başı örtülse ayakları açılıyordu. Ayakları örtülse başı açılıyordu. (Râvi İbrâhim diyor ki): Öyle zannediyorum ki, babam sözüne şöyle devam etti: Yine Uhud da Hamza da şehid edildi. O da benden hayırlı idi.

"Onu da kefenleyecek bir hırkadan başka bir şey bulunamadı."[150] (Bunlar böyle zühdî bir hayat içinde hak evine gittikten) sonra dünyanın bunca nimeti karşıma seriliyor. Âhiret için kazandığımız hasenatımız ta'cîl edilip de dünyada verilmiş olmasın! deyip (o şehidlerin yüksek derecelerine vüsûlü teahhür ettiğine müteessir olarak) ağlamaya başladı. Hatta (iftar) yemeğini de terkeyledi.[151]

Buhârî bu Abdurrahman b. Avf hadisini mevzubahsimiz olan Habbâb radıyallahu anh hadisinden evvel iki tarik ile rivayet etmiştir.

Abdurrahman b. Avf ki, İslâm'a sekizinci olarak ilk dahil olan kudemâ-i sahâbeden bir zat idi. Yine böyle iken Mus'âb b. Umeyr benden hayırlı idi diyor. Gerçi bu söz tevazuan söylenmiştir. Çünkü Abdurrahman aşere-i mübeşşereden idi. Bu Uhud Harbi'nde Resûl-i Zîşân'ın maiyetinde yirmi bir yerinden yaralanmıştı. Tebük Gazâsı'nda Resûl-i Ekrem'in, İbn Avf'ın arkasında namaz bile kıldığını şârih Aynî kaydediyor. Fakat Mus'âb b. Umeyr de kudemâ ve fuzalâ-i sahâbeden idi. Câhiliye devrinde Mekke'nin en şerefli bir ailesinin çocuğu olarak nâz ü naîm içinde yaşamış ve iyi bir tahsil görmüş melih bir zat olduğu halde müslüman olduktan sonra zühdî bir hayat yolunu ihtiyar etmişti. Hicretten evvel ve Akabe biatında bulunan ensara terfîkan Medine-i Tâhire'ye ta'lîm-i Kur'ân ve ta'lîm-i ahkâm-ı dîniyye için gönderilmişti. Hicret-i seniyyeden evvel Medine'de ilk cuma namazını Mus'ab hazretleri kıldırmıştır.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ *"Müminlerden öyle erler vardır ki, bunlar, Allah'a verdikleri ahde bağlı kalmışlardır"*[152] âyet-i kerîmesi Mus'ab hazretleriyle emsali kāfile-i mücâhidînin bu dilsûz şehâdetleri üzerine nâzil olmuştur. İslâm tarihinin bu necib simalarına ait menâkıbı sayılamayacak derecede çoktur.

Habbâb b. Eret radıyallahu anh, Ebû Abdullah künyesiyle anılırdı. Kendisinden otuz üç hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan üç hadiste Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. İki hadiste Buhârî, bir hadiste Müslim münferit kalmışlardır. Kendisinden Alkame, Mesrûk, Kays b. Ebû Hâzim gibi birtakım kibâr-i tâbiîn hadis rivayet etmişlerdir. Mevzubahsimiz olan hadisi de Şakīk b. Seleme rivayet etmiştir. Habbâb hazretleri ilk müslümanlardan ve Mekke'de Kureyş'in en şiddetli işkencelerine uğrayan İslâm mücahidlerindendir. İslâm'a girenlerin on altıncısıdır. Bedir'de vesair meşâhidde hazır bulunmuştur. Sıffîn Vak'ası'nda Ali el-Murtazâ hazretlerinin maiyetinde bulunup Kûfe'ye dönüldüğünde orada 37 tarihinde ve yetmiş üç yaşında vefat etmiştir. Cenaze namazı Hazret-i Ali tarafından kıldırılmıştır *(Hulâsa)*. Bu hadis ile alâkadar simaları tanıdıktan sonra hadis hakkındaki îzâhât-ı esâsiyyemize avdet ediyoruz.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadisi Buhârî tekfin masrafının meyyitin emvâl-i umûmiyyesinden yapılacağına dair müstakil bir babında zikrettiğini bildirmiştik. Buhârî bununla müteveffânın sülüs-i mâlinden sarfedilmesi hakkındaki yanlış bir ictihadı reddetmek istemiştir. Bu ictihada Hallâs b. Ömer zâhib olmuştur. Tahâvî, Tâvûs'un ve bir rivayete göre Saîd b. Müseyyeb'in mezhebi de budur demiştir.

Müteveffânın malının mecmûundan tesviye edilmesi Atâ, Zührî, Amr b. Dînâr ve Katâde'nin mezhebi olduğunu Buhârî ta'lîkan rivayet ediyor. Buhârî şunları da rivayet etmektedir: **1.** Amr b. Dînâr, esnâ-i gasilde kullanılacak koku, müteveffânın mecmûu malından sarfolunur demiş, **2.** İbrâhim en-Nehaî, "Müteveffânın malında tekfin ile tasarrufa başlanılır, ikinci derecede borçları tesviye edilir, üçüncü olarak da müteveffânın vasiyetleri tenfîz edilir" demiştir. Resûl-i Ekrem'in Hamza ve Mus'ab radıyallahu anhümâyı tekfin ederken, "Bunların borçları olup olmadığını ve vasiyetleri var mıdır, yok mudur? Bu cihetleri hiç sormamış ve vârislerine müracaata lüzum görmemiştir" diye ihticâc eylemiştir. **3.** Süfyân es-Sevrî, "Kabir ücreti, gasil masrafı kefen cümlesinden ma'dûddur yani bunların hepsi kefen cümlesindendir re'sü'l-mâlden sarfedilir, sülüs-i mâlden değil" demiştir.

Bu hadisten fukahanın istifade ettikleri bir hüküm de zaruret üzerine bir kefenle meyyitin tekfin edilmesinin cevazıdır. *Mebsût*'ta deniliyor ki: Bir kefenle tekfin edilmesi günahtır. Hâl-i hayatta bir libas ile namaz kılmak mekruhtur. Bunun gibi bir kefen ile tekfin de mekruhtur. Meğer ki başka bir parça bez bulunamamak gibi bir zarurete müstenit ola! Nasıl ki Hamza, Mus'âb radıyallahu anhümânın tekfini meselesi de böyle bir zarurete müstenit idi:

Yine bu hadîs-i şeriften sadr-ı İslâm'ın ilk senelerinde çekilen mesâib-i fakr ü ihtiyacın ne derecelerde amansız olduğu, fakr ü zarûretin bu âhenîn meşakkatlerine tahammülün menâzil-i ebrârdan bulunduğu öğrenilir.

Yine bu hadisten kefenin, meyyitin aksâm-ı vücûdunu tamamen setretmesi lüzumu, binaenaleyh meyyitin bütün vücudu muhterem olduğu anlaşılır. Mezheb-i Hanefî'de insanın bütün aksâm-ı vücûdu hâl-i hayatta da, öldükten sonra da şâyân-ı hürmettir. Bu sebeple ecnebî bir erkeğin, kadın cenazesini, yine böyle bir kadının ecnebî bir erkek cenazesini gasletmesi câiz değildir. Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe hazretlerinden sabit olan bir rivayetine göre, esnâ-i gasilde izâr gibi geniş bir bezle hâl-i hayatta olduğu gibi temamen örtülerek gasledilmesi lüzumu da mezheb-i Hanefî'de ölülerin de diriler gibi muhterem olması esasına mebnîdir. Fakat zâhir-i rivâyette böyle bir izâr altında meyyitin gaslinde derkâr olan müşkilâta mebnî yalnız avret-i galîza mahallinin bir bez parçasıyla setrolunmasıyla iktifa edilmiştir. *Bedâi*'de beyan olunduğuna göre, gassâlin eline bez parçası sararak bu avret-i galîza mahallini yıkaması –ki istincâdır– Ebû Hanîfe indinde lâzımdır. Ebû Hanîfe hazretleri bundan da dirilere, kıyâsen, lüzumunu kabul etmiştir. İmam Muhammed de bunu kabul etmiştir. Ebû Yûsuf istincâya lüzum görmemiştir. İmam Mâlik'in *Müdevvene*'de mazbut olan mezhebi de budur.

---

149 {B4047 Buhârî, Megāzî, 17.}

150 {Verilen rivayetin metninde yer almayan bu cümle, Buhârî'nin başka bir rivayetinden alınmıştır. B1274 Buhârî, Cenâiz, 25.}

151 قال إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه أتي بطعام و كان صائما فقال: قتل مصعب بن عمير و هو خير مني كفن في بردة إن غطي رأسه بدت رجلاه و إن غطي رجلاه بدت رأسه. و أراه قال و قتل حمزة و هو خير مني ثم بسط لنا من الدنيا ما بسط. أو قال أعطينا من الدنيا ما أعطينا و قد خشينا أن تكون حسناتنا عجلت لنا. ثم جعل يبكي حتى ترك الطعام .

{B2675 Buhârî, Cenâiz, 26.}

152 el-Ahzâb, 33/23.

632

•.•.•

عَنْ سَهْلٍ ﷺ قَالَ جَاءَتِ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ بِبُرْدَةٍ مَنْسُوجَةٍ فِيهَا حَاشِيَتُهَا أَتَدْرُونَ مَا الْبُرْدَةُ قَالُوا الشَّمْلَةُ قَالَ نَعَمْ قَالَتْ نَسَجْتُهَا بِيَدِي فَجِئْتُ لِأَكْسُوكَهَا فَأَخَذَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا فَخَرَجَ إِلَيْنَا وَإِنَّهَا إِزَارُهُ فَحَسَّنَهَا فُلَانٌ فَقَالَ اكْسُنِيهَا مَا أَحْسَنَهَا فَقَالَ الْقَوْمُ مَا أَحْسَنْتَ لَبِسَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا ثُمَّ سَأَلْتَهُ وَعَلِمْتَ أَنَّهُ لَا يَرُدُّ فَقَالَ إِنِّي وَاللهِ مَا سَأَلْتُهُ لِأَلْبَسَهَا إِنَّمَا سَأَلْتُهُ لِتَكُونَ كَفَنِي قَالَ سَهْلٌ فَكَانَتْ كَفَنَهُ.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa'd es-Sâidî) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: [Sehl demiştir ki: (Bir gün) bir kadın, (elinde) kenarlı dokunmuş bir bürde ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna girdi. (Sehl),

— "Bilir misiniz bu bürde nedir?" (diye oradakilere sordu). Onlar da,

— "Şemledir, ihramdır" diye cevap verdiler. Sehl, "Evet öyledir" dedi]. Kadın,

— "Yâ Resûlellah! Bu bürdeyi kendi elimle dokudum ve size giydirmek için geldim" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de aldı. Kendisinin böyle bir bürdeye ihtiyacı vardı. Sonra Resûlullah, bu bürdeyi giyerek biz(im yanımız)a çıktı. Filân (sahâbe) de bu bürdeyi tahsin ederek,

— "Yâ Resûlellah! Bu ne güzel imiş? (Lütfen) bunu bana giydir" dedi. (Resûlullah,

— "Pekâlâ!" buyurup hâne-i saâdete girdi ve dürüp o zata gönderdi.) Mecliste hazır bulunanlar ona,

— "Bunu iyi etmedin. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu bürdeyi ihtiyacı olarak giymişti. Sonra sen, Resûl-i Ekrem'den, kendisinin (hiçbir sâili) reddetmediğini bildiğin halde istedin" dediler. O da,

— “Vallahi ben, bu bürdeyi giymek için istemedim, (öldüğümde) kefenim olsun, diye istedim” cevabını verdi. Sehl (b. Sa‘d), “Hakikaten bu bürde o zatın kefeni oldu” demiştir. {B1277 Buhârî, Cenâiz, 28.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Libâs”, “Edeb” bahislerinde de tahrîc eylemiştir. Diğer sıhah ve sünen sahiplerinin de rivayetleri vardır. Tercümede kavis içindeki işaretlerimiz, hep o rivayet tariklerinden mülhem olarak gösterilmiştir. Hadiste cemaate karşı, “Bilir misiniz bu bürde nedir?” sualini irat eden, Sehl radıyallahu anhtır. “Şemledir, ihramdır” diye cevap verenler de mecliste hazır bulunan ashâb-ı kirâmdır. Sonra “Evet, şemledir” diye tasdik eden de Sehl hazretleridir. Buhârî, “Kitâbü’l-Edeb”de bu ciheti tasrih ederek, فقال سهل للقوم “Cemaate karşı Sehl demiştir ki”[153] suretinde tahrîc ettiği için biz de tercümemizde mu‘tarıza içinde tasrih ettik ve bu sual ile cevabın hey’et-i umûmiyyesi rivayet arasına girmiş bir cümle-i mu‘tarıza olduğu için büyük mu‘tarıza içine aldık.

Râvî **Sehl b. Sa‘d es-Sâidî** radıyallahu anh, Hazrecî’dir. Ensâr-ı kirâmdandır. Kendisinden 188 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Yirmi sekizinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi bir hadisini de Buhârî münferiden rivayet etmiştir. Zührî, Ebû Hâzim, Ebû Sehl el-Esbahî râvileri cümlesindendir. Ebû Nuaym, Sehl hazretlerinin 91 tarihinde vefat ettiğini haber veriyor. İbn Sa‘d da *Tabakāt*’ında, Medine’de en son vefat eden sahâbî Sehl’dir, Sehl’in, Medine’de en son vefat eden sahâbî olduğunda *Tabakāt* sahipleriyle aramızda hiçbir ihtilâf sebketmemiştir diyor (*Hulâsa,* s. 133).

Bu hadisi, Buhârî Asr-ı saâdet'te kefenini hayatta iken hazırlayanları Resûl-i Ekrem'in reddetmediği hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Bu hadîs-i şerifte de kefen yapmak için bürde-i saâdet isteniliyor. Taraf-ı risâletten de bu talebi is'âf buyuruyorlar. Ashâb-ı kirâm da ibtidâ bunu giymek için istenildi zannederek inkâr ediyorlar. Fakat muahharan kefen ittihazı için istenildiğini anlayınca mâzur görüyorlar. Bu vâkıadan fukaha şunu istifade ediyorlar ki: Bir müminin hâl-i hayatında mâba'de'l-mevt için kefen gibi bütün teçhiz ve tekfin ihtiyaçlarını hazırlaması câizdir. Bu hazırlık meâd için olduğundan fazilet telakki edilmiştir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Müminlerin iman cihetiyle en faziletlisi, ölümü çok yâdeden ve ona iyi hazırlanandır"* buyurmuştur (*Aynî*).[154]

Zamîrî demiştir ki: İnsanın kendi kefenini hazırlaması müstehap değildir. Çünkü bu da âhirette suali mûcip olur. Meğer ki, tamamen helâl olduğuna kanaat ettiği bir maldan hazırlanmış olsun, bu halde sahihtir.

Bir müminin hâl-i hayatında kendi kabrini hazırlamasının cevazı da bu bahse ilhak olunabilir mi? Şârih İbn Battâl diyor ki: Bu ümmetin sulehâsından pek çoğu kendi kabirlerini sağlıklarında kendi elleriyle kendileri hazırlamışlardır. Bu hazırlık ölümün hulûl ve takarrübünün canlı bir timsalidir. Bazı ulemâ da sahâbeden hiçbirinin böyle bir hazırlıkta bulunduğu vâki değildir diyerek reddetmişler ve böyle bir hazırlık müstehap olsaydı ashap arasında şâyi olurdu demişlerdir. Şârih Aynî de diyor ki: Ashap arasında adem-i vukūu adem-i cevâzını istilzam etmez. Müminlerin hasen gördükleri, iyidir dedikleri her şey, Allah indinde de hasen değil midir? Hususiyle sulehâdan pek çoğu bu hazırlıkta bulunmuşlardır.

Aynî de, İbn Hacer de, "Bu bürdeyi Resûl-i Ekrem'e takdim eden bu sâliha kadının ismi bilinemedi" diyorlar.

HÂŞIYE, kumaşın iki tarafındaki saçağa ıtlak olunur, hâşiyetü's-sevb mânasınadır ki, bu saçak, kumaşın müsta'mel olmadığının ve tezgâhtan çıktığı gibi çiçeği burnunda yeni bir kumaş olduğunun nişanesidir. Râvi Sehl radıyallahu anh da huzûr-ı saâdete takdim edilen izârın saçağı üstünde yeni olduğunu bildiriyor.

ŞEMLE, bürde üzerine bürünülen kisvedir. *Kāmus Tercümesi*'nde hafif ihramdır deniliyor. Şu halde bürdeden eamdır ve bürdeyi şemle ile tefsir, mecazi bir tefsirdir.

Râvi Sehl'in, Hazret-i Resûl'ün böyle bir ihrama ihtiyacı vardı demesi, ya Resûl-i Ekrem'in ağzından bu ihtiyacı işitmiş veya Resûl-i Kibriyâ'nın hemen giyip çıkmasından istidlâl etmiş olmasına mebnîdir.

Bu bürdeyi takdir ve tahsin eden ve Resûl-i Ekrem'den istemek cesaretini göstererek hâtemâne bir ihsana nâil olan bahtiyarın kim olduğunu Buhârî bildirmiyor. Taberânî'nin Kuteybe'den gelen bir rivayetinde bu zatın Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anh olduğu haber veriliyor. Fakat Buhârî'nin "Libâs" bahsinde, Nesâî'nin "Ziynet" babında Kuteybe'ye müntehî olan rivayetlerinde Sa'd b. Ebû Vakkās zikredilmemiştir. Muhibbüddin et-Taberî ise bunun Abdurrahman b. Avf radıyallahu anh olduğunu bildirmiştir. Buhârî'nin sükûtundan mülhem olarak tercümede bu isimlerden birisini tasrih etmeyi muvâfık bulmadık.

Bu bürdeyi isteyen zata Resûl-i Ekrem'in onu bahş ü ihsân buyurduklarını yalnız râvinin, "Bu bürde onun kefeni olmuştur" sözünden anlıyoruz. Maamafih İbn Mâce'nin rivayetinde bu cihet daha musarrahtır: "O adam: Yâ Resûlellah! Bu bürde ne güzel şey imiş? Bunu bana giydirseniz!' dedi Resûl-i Ekrem, "Pekâlâ!" buyurup hâne-i saâdete gittiğinde dürüp o zata gönderdi.[155] İbn Mâce'nin bu rivayetine istinat ederek tercümemizde biz de tasrih ettik.

Bu Hadîs-i Şeriften Aşağıdaki Âdâb-ı İctimâiyye ve Ahlâkiyye İstifade Edilmiştir

1. Server-i Enbiyâ efendimizin hüsn-i hilkatini cûd ü sehâsının şümul ve vüs'atini öğreniyoruz. Çünkü kendilerine lüzumu olan ve muhtaç oldukları kati bulunan bir bürdeyi bile ihsan etmekten çekinmemişlerdir. Her ne suretle olursa olsun, bir sâili boş çevirmemek kendileri için bir seciye ve bir tabîat-i râsiha olması.

2. Bir dostun giydiği yeni bir elbiseyi tahsin etmek bir emr-i müstahsen olduğu.

3. Hürmet derecesine varmayan ve fakat zâhiren muhâlif-i edeb olan bir şeyi redd ü inkârın meşruiyeti.

4. Âsâr-ı sâlihîn ile teberrük edilmesi. Nasıl ki, Resûl-i zîşânımızın vücûd-ı saâdetlerine temas eden şeylerle teberrük edildiği mervîdir. Bunun gibi büyüklerden bir şey istemek câiz olduğu.

5. Resûl-i Ekrem efendimizin hediye kabul buyurduklarına bu hadis ile istidlâl edilmişse de bu kadının bu bürdeyi hediye olarak takdim ettiğine delâlet eden bir cihet yoktur. Vâkıa, Resûl-i Ekrem'in bu bürde mukabilinde kadını mükâfatlandırdığına dair de bir şey yoktur. Fakat bedelinin der-akab verilmemiş olması, hediye olmasını icap etmez. Resûl-i Ekrem bunun bedelini muahharan da tesviye buyurmuş olabilir. Yine böyle Resûl-i Ekrem mükâfatsız, mukabelesiz hediye kabul etmiştir demek de doğru değildir.

---

153 {B6036 Buhârî, Edeb, 39.}

154 {Aynî, *Umde*, VIII, 61. Rivayet için ayrıca bkz: İM4259 İbn Mâce, Zühd, 31.}

155 {İM3555 İbn Mâce, Libâs, 1.} فقال يا رسول الله! ما أحسن هذه البردة؟. اكسنيها: قال نعم. فلما دخل طواها وأرسل بها إليه

633

•.•.•

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ نُهِينَا عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye radıyallahu anhâdan, şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Atıyye demiştir ki: Biz (kadınlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından) cenazeyi takip etmekten nehyolunduk. Cenazeye ittiba, bizim üzerimize farz kılınmadı. {B1278 Buhârî, Cenâiz, 29.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Buhârî "Hayız" bahsinde ve kadınların hayız iğtisâli sırasında koku istimallerine dair bir babında da zikretmiştir. Oradaki rivayetinde cenazeye ittibâ meselesini, وكنا ننهى عن اتباع الجنائز "Biz kadınlar, cenazeyi takip etmekten nehyolunduk"[156] suretinde tahrîc eylemiştir. Bu hadisi İsmâilî, نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم "Biz kadınları, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze takibinden nehyetti"[157] suretinde tahrîc etmiştir. Bu rivayette Peygamber'in nehyettiği tasrih edildiği için öbür rivayetlerden daha vâzıhtır ve binaenaleyh bazı ulemânın, "Bu Ümmü Atıyye hadisi ihticâca sâlih değildir. Çünkü hadiste bu nehyin kimin tarafından vâki olduğu bildirilmemiştir" suretindeki itirazlarının da doğru olmadığı anlaşılmıştır. Esas itibariyle böyle meçhul sîgası ile rivayet edilen haberlerin hadîs-i merfû' hükmü kuvvetini haiz olup olmadıkları hususunda ihtilâf edilmiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâya göre bu da hadîs-i merfû' hükmünü haizdir. Taberânî'nin rivayeti ise, Buhârî'nin bu rivayetini tamamıyla izah etmektedir: Taberânî'nin rivayetine göre, Ümmü Atıyye demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret edip dahil olduğunda Medine kadınlarını bir evde topladı. Sonra Ömer radıyallahu anhı bize gönderdi. Hazret-i Ömer, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin size gönderdiği bir resulüyüm, 'Sirkat etmeyeceğinize, zina etmeyeceğinize...' dair söz vermeniz için beni size gönderdi dedi ve en sonunda bizim bayramlara çıkmamızı emir ve cenazeye çıkmamızı nehyetti" dedi. Şimdi Taberânî'nin bu şekl-i rivâyeti, emir ü nehyin Hazret-i Peygamber'e ref'ü îsâli, mevzumuz olan hadisin mürsel olduğuna delâlet eder.

لم يعزم علينا fıkrası meçhul sîgasıyla ya “Bize vâcip ve farz kılınmadı” demektir. Ya da “Bizi cenaze teşyîinden nehiy hususunda sair menhiyyâttaki nehiy derecesinde teşdîd ve tekit buyurulmadı” takdirindedir. Her iki takdire göre de cümlenin mânası, “Ümmü Atıyye, bize cenaze teşyîi, tahrim edilmeyerek mekruh kılındı demiştir” demek olur. Bu cihetle Kurtubî, hadisin zâhiri, bu nehyin nehy-i tenzîhî olduğunu iktiza eder demiştir ki, ehl-i ilmin cumhurunun mezhebi de budur. İbn Münzir de, İbn Mes‘ûd’un, İbn Ömer’in, Âişe’nin, Ebû Ümâme’nin, kadınların cenaze teşyîine iştiraklerini kerih gördüklerini rivayet etmiştir. İbrâhim en-Nehaî’nin, Hasan-ı Basrî’nin, Mesrûk’un, İbn Sîrîn’in, Evzâî’nin, Ahmed’in, İshak’ın da kerahetine hükmettiklerini bildirmiştir. Süfyân es-Sevrî de kadınların cenazeye iştirakini bid‘at addetmiştir. Ebû Hanîfe’den de, لا ينبغي ذلك للنساء “Kadınlara cenaze takibi münasip değildir” dediği rivayet edilmiştir.

Diğer tarafta İbn Abbas, Kāsım, Sâlim, Zührî, Rebîa, Ebü’z-Zinâd’dan cevazı rivayet edilmiştir. İmam Mâlik bu hususta yaşlı kadınlara ruhsat vermiş, gençler için hoş görmemiştir, İmam Şâfiî de mekruhtur, fakat haram değildir demiş. İmam Mâlik’ten de keraheti hakkında bir rivayet vardır. Fakat bu rivayette İmam Mâlik, müteveffânın mensup olduğu aile kadınlarını bu kerahatten istisna etmiştir. Bu babda en müsait mezhep, zâhirî mezhebidir. İbn Hazm diyor ki, “Kadınlar cenazeye iştirakten menedilemez. Çünkü mene dair olan eserler sahih değildir. Bu eserler ya meçhul bir râviden rivayet edilmiştir yahut mürseldir. Ya da rivayetine itimat edilemeyen bir râvinin eser-i rivâyetidir. Bu babda en ziyade medâr-ı istinâd olan Buhârî’nin bu hadisidir. Fakat bu da müsnet değildir, bilmiyoruz ki, nehyeden kimdir? Bazı sahâbî tarafından nehyedilmiş olması da muhtemeldir. Müsned olsa bile belki de bu nehiy yalnız kerâhet-i tenzîh ifade eder. Belki de nehyin hilâfı vâkidir ve sahihtir. İbn Ebû Şeybe’nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadise göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir cenazede Ömer radıyallahu anhın bir kadına bağırdığını görmüş ve Hazret-i Ömer’e, *“Yâ Ömer! Bırakınız! Şu an, gözün ağladığı, gönlün müsâb olduğu, hâdise-i mevtin pek yakın bulunduğu bir zamandır”* buyurmuştur.[158]

Şârih Aynî diyor ki: "Bu Ebû Hüreyre hadisini Hâkim tahrîc etmiştir ve Şeyhayn'ın şartlarına göre de sahihtir" demiş. Fakat Hâkim'in bu hükmü şâyân-ı tedkiktir. Bir kere Beyhakī bu hadisin inkıtâına hükmetmiştir. Sonra bu hadisin senedinde, Seleme b. Ezrak vardır. İbn Kattân, bunun hakkında, "Seleme, hali mâlûm olmayan bir kimsedir, nakd-i ricâl ashabından bunu senedlerinde zikreden hiçbir sima bilmiyorum" demiştir.

HULÂSA. Kadınların cenazeye ittibâları hakkındaki en kuvvetli ictihad, bunun tenzîhen mekruh olmasıdır.

---

156 {B313 Buhârî, Hayız, 12.}

157 {İsmâîlî'nin eserinin günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edilememiştir. Söz konusu rivayeti Aynî nakletmektedir. Aynî, *Umde*, VIII, 63.}

158 روى ابن أبي شيبة من حديث أبي هريرة رضي الله عنه: أنه صلى الله عليه وسلم كان في جنازة فرأى عمر رضي الله عنه امرأة فصاح بها فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم دعها يا عمر فإن العين دامعة والنفس مصابة والعهد قريب.

{MŞ11411 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 71; İM1587 İbn Mâce, Cenâiz, 58.}

634

•.•.•

عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ تُحِدُّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Ümmü Habîbe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Habîbe, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim" demiştir. Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının zevcinden başka bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Lâkin kadın, zevcine karşı dört ay on gün teessürünü izhar eder. {B1280 Buhârî, Cenâiz, 30.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER VE TERCEME-İ HÂLLER

Buhârî bu hadisi "Hayâ fi'l-İlm" babında da rivayet etmiştir. Bu hadisin Buhârî'de sûret-i sevki şöyledir: Ümmü Habîbe'nin kendi kızı ve râvisi olan Zeyneb bint Ebû Seleme demiştir ki: Şam'dan Ebû Süfyân'ın vefatı haberi Medine'ye geldiğinin üçüncü günü (Ebû Süfyân'ın kızı, annem) Ümmü Habîbe, za'feranlı koku istedi. Bunu iki yanağının safhasına ve iki koluna sürdü ve dedi ki: Ben böyle süsten müstağni bir kadınım. Ne çare ki ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: *Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadın için üç günden ziyade bir ölüye yas tutması helâl değildir...*

Ümmü Habîbe radıyallahu anhâ, Resûl-i Ekrem'in zevcât-ı seniyyelerinden olup Ebû Süfyân'ın kızı ve Muâviye'nin hemşiresidir. İsmi de Remle'dir. İbtidâ-i İslâm'da zevci Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Habeşe'ye hicret etmişti. Orada zevci tanassur ederek vefat etmekle Habeşe'de iken nikâhı Resûl-i Ekrem'e bilvekâle kıyılmış ve mehri de Resûl-i Ekrem hesabına necâşî tarafından tediye edilip Medine'ye gönderilmiştir. Ümmü Habîbe, ilk müslüman olan kadınlardandır. Dinî salâbeti ile meşhurdur. En sahih rivayete göre 44. hicret yılında vefat etmiştir.

Zeyneb bint Ebû Seleme radıyallahu anhâ ki, bu hadisin râvisidir. Bu da Ümmü Habîbe'nin ilk zevci Ubeydullah'tan olan kızıdır. Ubeydullah, Ebû Seleme künyesiyle anıldığı için Zeyneb de, Bint Ebû Seleme diye anılırdı. Bu cihetle Zeyneb, Resûl-i Ekrem'in rebîbesidir. Ümmü Habîbe'nin ilk zevcinden Ömer b. Seleme isminde bir de oğlu vardı. Bu da Zeyneb'in kardeşi oluyordu. Zeyneb 73 tarihinde vefat etmiştir. Buhârî iki, Müslim de bir hadisini rivayet etmiştir (*Aynî*, II, 352).

Zeyneb'in, Ebû Süfyân'ın Şam'da öldüğüne dair bu hadisteki ihbarı şâyân-ı tedkik görülmüştür. Şârihler, Ebû Süfyân'ın Medine'de öldüğü, ehl-i ilim arasında bilâhilâf sabit olmuş bir hakikattir diyorlar. Tarih-i vefatı de bilittifak 33. hicret senesine müsâdiftir. Süfyân b. Uyeyne tarikinden başka bu hadisin diğer rivayet tariklerinin hiçbirinde Şam kaydının görülmemesi de şârihlerin nazarıdikkatinden kaçmamıştır. Binaenaleyh Süfyân b. Uyeyne tarikiyle gelen bu rivayetteki Şam kaydının bir vehim olduğu zannediliyor. Bazı şârihler, "İhtimal ki, bu rivayette bir 'ibn' kelimesi hazfolunmuştur. Binaenaleyh vefatı haber verilen Ebû Süfyân değil, Ebû Süfyân'ın oğlu ve Ümmü Habîbe'nin kardeşi Muâviye olacaktır" demişlerse de Buhârî'nin Mâlik ve Süfyân es-Sevrî tarikiyle gelen rivayetlerinde, حين توفي أبوها أبو سفيان "Ümmü Habîbe'nin babası Ebû Süfyân Şam'da vefat ettiği zaman"[159] suretinde musarrah bulunması bu zannı izâle etmeye kâfidir. Hem de Ümmü Habîbe'nin 44 tarihinde vefat ettiği muhakkaktır. Halbuki Muâviye 60 tarihinde vefat etmiştir. Binaenaleyh bu tarîk-i rivâyetteki Şam kaydını bir vehim addedenlere hak vermek icap eder.

YAS HAKKINDAKİ DİĞER RİVAYETLER

Mevzubahsimiz olan bu hadisin babında Buhârî'nin daha iki rivayeti vardır: Bunun birisi yine Ebû Seleme'nin kızı Zeyneb tarafından sevkedilen Ümmü Habîbe ile Zeyneb bint Cahş radıyallahu anhümâya aittir. Bu rivayete göre Zeyneb bint Ebû Seleme diyor ki, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Ümmü Habîbe radıyallahu anhânın yanına gitmiştim. Ümmü Habîbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, *'Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının üç günden ziyade bir ölüye yas tutması helâl değildir. Meğer ki, zevcine yas etmiş ola! Bu halde o kadın, dört ay on gün yas tutar,* buyurduğunu işittim' dedi. Sonra bir kere de ben, kardeşi vefat ettiğinde Zeyneb bint Cahş radıyallahu anhânın yanına gitmiştim. Zeyneb de koku isteyip süründü. Sonra dedi ki: Benim gibi yaşını, başını almış bir kadının kokuya ne ihtiyacı olabilir? Şu kadar ki ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin minber üzerinde şöyle buyurduğunu işittim: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının zevcinden başka bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Lâkin kadın, zevcine karşı dört ay on gün teessürünü izhar eder."*[160]

ZEYNEB BİNT CAHŞ

Resûl-i Kibriyâ efendimizin halası Ümeyme bint Abdülmüttalib'in kızıdır. Hicretin üçüncü senesi dul olarak zevcât-ı nebeviyye idâdına idhal buyurulmuştur. El işleri gibi sanâyi-i nefîseye vâkıf, gayetle hassas ve hayırperver bir kadın olduğu için daima nezd-i Peygamberî'de nâil-i iltifât ve itibar olmuş ve hicret-i seniyyenin yirminci yılında vefat etmiştir. Zeyneb bint Cahş'ın üç kardeşi vardı. Abdullah, Ubeydullah, Ebû Ahmed. Bunlardan Abdullah ile Ebû Ahmed, kendisinden evvel vefat ettiğinden, hadiste zikredilen yasın, Übeydullah'ın Habeşe'de vefatını işiterek tutulmuş olmasını şârihler bildiriyorlar.[161]

Bu hadis, tarih bakımından şâyân-ı tedkik görülmektedir. Şöyle ki: Zeyneb bint Cahş'ın matemini tuttuğu kardeşi Ubeydullah b. Cahş, Ümmü Habîbe'nin zevcidir. Ümmü Habîbe'nin Resûl-i Ekrem'e târîh-i akdi hakkında altıncı ve yedinci hicret senesi olmak üzere iki rivayet mazbut olduğuna göre, bu tarihler Ubeydullah b. Cahş'ın vefatı tarihi de olabilir. Çünkü kudemâ-i İslâm'dan olan Ümmü Habîbe'nin tesliye ve tesrîri son derece matlup ve mültezem idi. Bu cihetle zevcinin tanassur ve vefatından müsâb olan Ümmü Habîbe'nin bilvekâle hemen akdi icra kılınmıştı. Bu sırada Zeyneb bint Ebû Seleme küçük bir kızcağız olmak cihetiyle bu yas hadisesini taakkul edip rivayet etmesi cidden müsteb'addır. Abdullah b. Cahş'ın vefatı ise daha eskidir. Uhud Harbi'nde şehid olmuştur. Ebû Ahmed de daha evvel vefat etmiştir.[162]

Zeynüddin el-Irâkī bu tarihî müşkilâtı bu suretle tasvir ettikten sonra, "Yine akreb-i ihtimâlât Ubeydullah b. Cahş'ın matemi olmasıdır" diyor. Fakat bundan daha kuvvetli bir ihtimal, bu ölünün Zeyneb bint Cahş'ın ana bir kardeşi ya da bir sütkardeşi olmasıdır.

Yine bu hadiste Zeyneb bint Cahş'ın matemi hadisesinin Ümmü Habîbe'nin, babası Ebû Süfyân'a matemi hadisesinden sonra rivayet edilmiş olması ve tertip ü terâhîye delâlet eden ثم edatıyla bir hâdise-i mütekaddimenin, müteahhir bir vâkıaya atfedilmiş bulunması da ayrıca şâyân-ı nazar görülmüştür. Hakikaten Zeyneb bint Cahş, Ebû Süfyân'dan yirmi bu kadar sene evvel vefat etmiştir. Binaenaleyh bu atıfta da bir isabet görülmeyebilir. Fakat buna şârih Aynî pek güzel cevap veriyor: Burada matlup olan tertip, hükümde tertip değildir, ihbarda tertiptir. Râvi Zeyneb bint Ebû Seleme bu tertip ile ihbâr-ı keyfiyet eylemiştir. İki hadisenin tarihî seyrini nazarıitibara almamıştır.

Bu babda Buhârî'nin üçüncü bir rivayeti de Ümmü Atıyye hadisidir ve şöyledir: "Ümmü Atıyye'nin râvisi Muhammed b. Sîrîn diyor ki: Ümmü Atıyye radıyallahu anhânın bir oğlu ölmüştür. Vefatının üçüncü günü olunca safranlı koku istedi ve bunu sürünüp dedi ki, biz kadınlar, kocadan başka ölüler için üç günden ziyade yas etmekten nehyolunduk."[163]

إحداد , ihdâd, kadının zevcine veya akrabasından birinin ölümüne yas ve matem tutmasıdır. Cevherî bu matemin şeklini, “Kadının ellerini ve saçını kınalamaması ve hüzn ü keder ifade eden bir şekilde boyasız elbise giyinip tuvaletten içtinap etmesidir” diye tarif ediyor.

Kadının zevcinden gayriye yasının müddeti üç gündür. Bu üç gün âteş-i hüznün galebe, âlâm ü ekdârın şiddetle tehâcüm ettiği zamandır. Bu yas vâcip değildir. Hadiste vücûb ifade eden bir sîga yoktur. Meyyitin anası, babası, oğlu, kızı gibi karîbi yas edebildiği gibi, ecnebî birisi de edebilir. Hadisten, vücûbu müstefâd olan yas, kadının zevcine karşı tutacağı ve tutmaya borçlu olduğu yastır. Bunun iddet-i hengâmı olan dört ay on gün süreceğini hadisten öğreniyoruz. Bu müddet zarfında kadın, zeyb ü ziyneti terkedecek ve nefsini ârâyişten menedecektir. Kadın, talâk-ı bâin ile boş olsa bile, hürre ve câriye olsa bile, ölen zevcine müddet-i iddet-i hengâmında yas etmesi vâciptir.

Bu yas, zevcin zevce üzerinde bir hakk-ı meşrûudur. Ölüm gibi bir acı âkıbetle eşinden ve hayat yoldaşından ayrılan bir kadının, iddet-i hengâmında süslenmesi kadar şuursuz bir hareket tasavvur olunamaz. Kadının bu müddet içinde zeyb ü ziyneti terketmesi, hem kaybettiği hayat ortağının hâkine hürmet hem de müteveffânın ana, baba gibi berhayat olan ailesine karşı derin bir saygı ifade eder. Bunun ehemmiyetini, bunun lüzum ve vücûbunu her duygulu insan kendi gönlünde hisseder. Bu sebepledir ki, zevce karşı ihdâdın esas itibariyle vücûbunda ulemânın icmâı vardır. Hanefîlerle eimme-i selâse arasında ihtilâf fer‘î meselelerdedir. Yas için kadının kendisini ârâyişten menetmesi geceli gündüzlüdür. Cumhurun mezhebi budur. Cumhura göre, zevci vefat eden bir kadın geceli, gündüzlü dört ay on gün tezeyyünden memnûdur. Bazı ulemâ bu müddetin hesabında müntehâ-yi ecel olarak geceyi nazarıitibara almışlar ve dört aydan sonraki onuncu günü tezeyyün helâl olur demişlerdir.

ZORLU BIR SUAL. Râfiî diyor ki: Bu hadisten zevcenin zevcine karşı izhâr-i hüzün eylemesinin vücûbuna istidlâl edilmek isteniliyor. Halbuki bu hadisten böyle menfî bir hüküm istifade etmek çok güçtür. Çünkü nefiyden istisna, menfîyi ispattır. Burada menfî olan, kadının, zevcinin gayrisine üç günden fazla yas etmesinin adem-i hillidir. Bu **"adem-i hil"**den, istisna, kadının kocasına yas etmesinin hillini ispat eder yoksa bunun vücûbunu ispat etmez.

CEVAP. Şârih Aynî bu itirazı, hadisin zâhirine nazaran pek yerinde olmakla beraber diyor ki, bu istisnanın vücûba hamli hususunda ulemânın icmâı vardır. Hakikaten bu bir mes'ele-i edebiyye olmaktan ziyade ulemânın şekli telakkisine ve amel-i ümmetin sûret-i cereyanına tâbidir. Yukarıda şârih Kastallânî'den naklen bildirmiştik ki, zevceye zevci için izhâr-i hüzün etmesi vâciptir ve bu vücûbun esasında ulemânın icmâı vardır. Hanefîlerle eimme-i selâse fukahası arasındaki ihtilâf, fer'î meselelere aittir.

SUFRE aslında sarı renge ıtlak olunur. Burada, içinde sarı madde bulunan ve Arap kadınları tarafından kullanılan bir nevi kokudur. İmam Mâlik'in şu tarifi daha vâzıhtır: "İçinde safran sarısı bulunan mürekkep bir koku."

---

159 {B5334 Buhârî, Talak, 46; Süfyân es-Sevrî tarikiyle gelen rivayetin lafzı " لَمَّا جَاءَهَا نَعِيُّ أَبِيهَا " şeklindedir (B5345 Buhârî, Talak, 50). Ayrıca bu iki rivayette "Şam'da vefat ettiği"ne dair bir kayıt tespit edilememiştir. Buradaki ifade *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 66.}

160 عن زينب بنت أبي سلمة أنه أخبرته قالت: دخلت على أم حبيبة زوج النبي صلى الله عليه وسلم فقالت سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر تحد على ميت فوق ثلاث إلا على زوج أربعة أشهر وعشرا. ثم دخلت على زينب بنت جحش حين توفي أخوها. فدعت بطيب فمست به ثم قالت ما لي بالطيب من حاجة غير أني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر يقول: لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر تحد على ميت فوق ثلاث إلا على زوج أربعة أشهر وعشرا.

{B1281, B1282 Buhârî, Cenâiz, 30.}

161 {Önceki baskıda bu ifadeler yer almakla birlikte, şerhteki bilgilere göre; Hazret-i Zeyneb'in kardeşlerinden Ubeydullah, Habeşistan'da ölmüş, Abdullah ise Uhud Gazâsı'nda şehit edilmiştir. İbn Abdülber'in bildirdiğine göre Ebu Ahmed'in de Hazret-i Zeyneb'ten sonra vefat ettiği kesindir. Aynî, *Umde*, VIII, 67.}

162 {Ebû Ahmed'in vefat tarihi konusundaki ihtilaf için bkz: , "Ebû Ahmed b. Cahş" *DİA*, X, 88.}

163 عن محمد بن سيرين أنه قال: توفي ابن لأم عطية رضي الله عنها. فلما كان اليوم الثالث دعت بصفرة فمسحت به وقالت: نهينا أن نحد أكثر من ثلاث إلا بزوج.

{B1279 Buhârî, Cenâiz, 30.}

635

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرٍ فَقَالَ اتَّقِي اللّٰهَ وَاصْبِرِي قَالَتْ إِلَيْكَ عَنِّي فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبْ بِمُصِيبَتِي وَلَمْ تَعْرِفْهُ فَقِيلَ لَهَا إِنَّهُ النَّبِيُّ ﷺ فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَّابِينَ فَقَالَتْ لَمْ أَعْرِفْكَ فَقَالَ إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, (çocuğunun) kabri yanında (avaz avaz) ağlamakta olan bir kadının yanından geçmişti de o kadına,

— "(Ey emetallah / Ey Allah'ın mahlûku kadıncağız!) Allah'ın gazabından kork ve sabreyle, (çığlık koparma!)" buyurdu. Kadın,

— "Haydi benden uzaklaş! Sen benim musibetim ile müsâb değilsin ki!" demişti. Halbuki kadın, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi tanımıyordu. Kadına denildi ki,

— "Bu zat, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemdir. Bunun üzerine kadın, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (hâne-i saâdetleri) kapısına geldi. Kadın, (saray kapıları gibi) Peygamber'in kapısı yanında kapıcılar, gözcüler bulmadı, (hemen huzura girdi) ve,

— "Yâ Resûlellah! Seni bilemedim, (beni affediniz)" dedi. Resûlullah,

— "Sabrın kemali, musibetin birinci darbesi sırasında (tahammül edebilmek)tir" buyurdu. {B1283 Buhârî, Cenâiz, 31.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Cenâze” ve “Ahkâm” bahislerinde de tahrîc eylemiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de hep “Cenâze” bahsinde rivayet etmişlerdir. Bütün ashâb-ı sıhah ve sünen, bu ağlayan kadının kim olduğunu öğrenip rivayet edememişlerdir. Buhârî, bu kadının kime ağladığını da bildirmiyor. Bunu, Müslim’in, تبكي على صبي لها “Kendi çocuğuna ağlıyordu”[164] suretindeki rivayetinden öğrenip tercümemizde tasrih ettik. Abdürrezzâk da قد أصيبت بولدها “Kadın, çocuğunun ölümü ile musibetzede idi”[165] diye kadının çocuğuna ağladığına işaret etmiştir.

Kurtubî, اتق الله *“Allah’tan kork!”* emrinin zâhirinden müstefâd olan, bu kadının nevha ile, feryat ederek ağlamakta olmasıdır diyor ki, bunu da tercümede gösterdik. Tîbî de, takvâ emri, sabır ile emrin bir mukaddimesidir. “Sabretmezsen Allah’ın gazabına uğrarsın demektir” diyor. Ebû Nuaym’ın *Müstahrec*’inde, يا أمة الله اتق الله *“Ey Allah’ın kadın kulu, Allah’tan kork!”*[166] suretinde bir ziyade rivayet bulunduğundan bunu da tercümede gösterdik. إليك esmâ-i ef‘âldendir, “Benden uzak ol” demektir.

Kadına, “Bu zat Resûlullah’tır” diyerek onu intibaha davet eden zatın orada bulunanlardan bir kimse olduğu anlaşılıyor ve Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî’nin rivayetinde bu sözün istifham suretinde, هل تعرفينه “Bu kimdir biliyor musun?”[167] sûretinde irat edildiği mazbuttur ki, bu rivayet, felâketzede ve bîşuur olan kadının üzerinde matlup olan intibahın husûlünde daha müessirdir ve derhal tesiri de görülmüştür de. Nasıl ki kadın, acısını unutmuş ve Resûl-i Ekrem’e bilemediğini arzetmek ve özür, af dilemek arzusuyla hâne-i saâdete koşmuştur. Buhârî’nin rivayetinde kadın üzerinde bu intibahı temin eden zatın kim olduğu da bildirilmiyor. Bunun da Fazl b. Abbas olduğunu Taberânî’nin *Evsat*’ındaki rivayetinden öğreniyoruz.

فلم تجد عنده بوابين “Kadın, Resûlullah’ın kapısı önünde bekçiler gözcüler bulmadı” cümlesi, Resûlullah’ın bütün hayatı ve zamanı halk arasında geçtiğini, kapısı önünde sultan saraylarında herkesin dühulüne mani olan kavaslar gibi ne bir bekçisi, ne de halk içinde gezerken sağında, solunda bir gözcüsü bulunduğuna vâzıhan delâlet eder. Tîbî de, “Bu söz, kadının mülûk ve selâtin kapılarındaki hâcibler ile, saâdethâne-i Muhammedî önünde de karşılaşacağını tahayyül ederek korku içinde gidip de hiçbir manisiz huzûr-ı Muhammedî’ye girip onun müşfik simasıyla karşılandığını görmekten mütevellit hayret ve taaccübünü ifade eder” diyor.

صدمة **sadme** kelimesi aslında “katı şey ile tokuşmak” mânasınadır. Sonra mecazen her emr-i mekrûh ile karşılaşmakta kullanılmıştır. “Hakiki sabır, ilk sadmedeki sabırdır” demek olur. Hattâbî de, “Sahibini medh ü takdire lâyık kılan sabır, musibetin ansızın bastırdığı sıradaki sabırdır” diyor.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften kabir ziyaretinin mutlak surette cevazı ve ziyaretçinin erkek veya kadın olması, ziyaret olunan kabrin müslime veya kâfire ait bulunması müsavi olduğu müstefâd olur. Çünkü hadiste böyle bir tefrik yoktur. Nevevî de cumhûr-ı ulemâ, kabir ziyaretinin cevazına hükmetmiştir diyor. Şârih Aynî, kabir ziyareti hakkındaki ulemânın ârâ ve ihtilâflarını şu suretle tafsil ediyor:

Allâme İbn Abdülber diyor ki: Kabir ziyareti hakkındaki ibâha, umumi bir ibâhadır. Nasıl ki, kabir ziyaretinden nehiy de vaktiyle umumi idi. Sonra nesholundu ve umuma mubah kılındı, erkekler için de, kadınlar için de câiz oldu. İbâha hakkında birçok ehâdîs-i şerife vârit olmuştur. Bazıları şunlardır:

1. Müslim’in, Büreyde[168] radıyallahu anhtan tahrîc ettiği bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Ashabım! Sizi ben, kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık şimdi kabirlerinizi ziyaret ediniz”* buyurmuştur.

2. Tirmizî’nin bu babdaki rivayeti şöyledir: *“Ashabım! Sizi ben kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Fakat peygamberiniz Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme anasının kabrini ziyaret için izin verildi. Siz de kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü kabir ziyareti âhireti hatırlamaktır”* buyurulmuştur.[169]

İbn Mâce ile İbn Ebû Şeybe aynı meâlde İbn Mes'ûd radıyallahu anhın da bir hadisini rivayet etmişlerdir.

3. Ebû Dâvûd'un, Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste Ebû Hüreyre demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem anasının kabrini ziyaret edip ağladı, etrafında bulunanları da ağlattı ve Resûlullah buyurdu ki, *"Vâlidem hakkında istiğfar etmek için rabbimden müsaade istedim, izin verilmedi. Vâlidemi ziyaret için izin diledim, ziyaretime müsaade edildi. Siz de kabirleri ziyaret ediniz. Kabirleri ziyaret etmek insana ölümü hatırlatır."*[170]

Şârih Aynî bu meâlde İbn Mâce'nin, Ali b. Ebû Tâlib'den, Taberânî'nin Hayyân el-Ensârî'den, Hâkim'in Ebû Zerr el-Gıfârî'den, Ahmed b. Hanbel'in yine Ali b. Ebû Tâlib'den rivayetlerini naklettikten sonra şöyle devam ediyor:

4. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetine göre bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birtakım kabirlere uğrayıp bu kabirlere yüzüyle yönelerek, *"es-selâmü aleyküm / Korktuğunuzdan emin ve umduğunuza nâil olunuz"* diye dua buyurmuştur.[171]

5. İbn Abdülber de sened-i sahîh ile şu meâlde bir hadis rivayet etmiştir: Bir mümin dünyada iken tanıdığı bir mümin kardeşinin kabrine uğrar da selâm verirse, o kabirde medfun olan meyyit elbette bu selâm veren kimseyi tanır ve ona selâmla mukabele eder.[172]

6. Ömer b. Hattâb radıyallahu anh bir kabre gelip ziyaret ettiğinde ehl-i kubûra selâm vermiş ve "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de böyle selâm verirdi" demiştir[173] (Aynî).

Yukarıda 1 numara ile tercüme ettiğimiz Büreyde hadisini Tirmizî rivayet edip de demiştir ki: Ümmet-i İslâmiyye arasında bir âdet-i müstemirre olan kabir ziyaretinde ehl-i ilim hiçbir mahzur görmemiştir. Abdullah b. Mübârek'in, Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın mezhebi de budur. Tirmizî, Ebû Hüreyre'nin kadınları kabir ziyaretinden mene dair olan, لعن الله زوارات القبور *"Allah, sık sık kabirleri ziyaret eden kadınlara lânet etsin!"*[174] hadisi herhalde ruhsattan evvel vârit olmuştur diyor.

Ebû Dâvûd’un, İbn Abbas radıyallahu anhümâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin *“Allah, kabirleri ziyaret ve kabirleri secdegâh ittihaz eden, kabirlere kandil yakan kadınlara lânet etsin”* buyurdukları[175] meâlinde rivayet ettiği hadisi de İbn Abdülber, kable’l-ibâha vârit olmuştur. Şu kadar ki, genç kadınlar, fitneden emin olamıyacaklarından bunların kabir ziyaretine gitmemeleri daha hayırlıdır diyor.

Kurtubî de, yaşlı kadınlarla gençler, ziyaretin erkek, kadın karışık olmasıyla kadınlara mahsus ziyaret olması arasında fark olduğunu bildirerek diyor ki: Bir kere genç kadınların kabirlerde erkeklerle dolaşmaları müstelzim-i fesâd olduğu için haramdır. Fakat yaşlı kadınlar için erkeklerle müşterek ziyaret olsa bile mubahtır. Hususi kadınların ziyaretlerine gelince, bu ziyarette yaş farkı aramaya lüzum yoktur. Kadınların erkeklerden münferit bu ziyaretleri genç kadınlar için de mubahtır, câizdir.

Kurtubî, zâirât-ı kubûr ile züvvârât-ı kubûr arasındaki farka da işaret ederek diyor ki: Tirmizî’nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği hadisteki züvvârât mubalağaya delâlet ettiğinden hadisin ifade ettiği memnûiyet kesret-i ziyârete müteveccihtir. Kadınların böyle sık sık kabirlerde gezip dolaşmaları bir kere aile işlerini yüzüstü bırakmayı mûcip olacağı gibi kadınların bu gezintilerinde izhâr-ı teberrüc ve ziynet eylemeleri de çok muhtemeldir. Daha ziyade tehlikeli bir cihet de kesretle ziyaret itiyadının ve kabirlere mülâzemetin kabirlere tâzime müeddî olmasıdır. Tâzim ve ibadet yalnız ve münhasıran Cenâb-ı Hakk’a ait olduğundan bu dakîka-i şer‘iyyeyi farkedemeyen kadınların böyle kesretle kabir ziyaretlerinin hiç de farkında olmayarak şirke müeddî olmasından çok korkulur.

KABİR ZİYARETİNDEN NEHYEDİLMENİN SEBEP VE HİKMETİ

Esasen ibtidâ-i İslâm'da kabir ziyaretinden men ü nehyolunmaktaki hikmet de bu değil mi idi? Yehûd ve nasârâ, aziz addettikleri kimselerin kabirlerini secdegâh ittihaz etmişlerdi. Cezîretülarap'ta da Câhiliye devrinde putlara tapılıyor, kabirlere secde ediliyordu. En büyük ve en mühim vasf-ı mümeyyizi tevhîd-i bârîden yani yalnız Allah Teâlâ'yı mâbud tanımaktan ve münhasıran O'na ibadet etmekten ibaret olan dîn-i İslâm, pek yeni ve Câhiliye zamanına çok yakın bulunduğu zamanlarda Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz ümmetini tehlikeli gördüğü kabir ziyaretinden menetmişti. Fakat tevhîd-i bârî akîdesi gönüllerde kesb-i resânet ve istikrar eyledikten sonra bu memnûiyetin devamını doğru bulmadı. Müslümanların ölüleri ziyaret edip haklarında dua ve istiğfar etmelerini hem ölüler için hem de hayattakilerin ölülere karşı kalplerinde taşıdıkları muhabbeti izhara vesile olduğu için faydalı bularak kabir ziyaretine müsaade buyurdu. Yukarıdaki hadislerden müstefâd olduğu üzere bu ruhî ihtiyacı Resûl-i Ekrem efendimiz bizzat kendileri de hissetmişti ve feth-i Mekke seferinde vâlideleri Hazret-i Âmine'yi ziyaret buyurduktan sonra *"Artık ashabım siz de ölülerinizi ziyaret ediniz"* buyurdu.[176] Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, şühedâ-yi Uhud'u her sene ziyarete başladı. Ara sıra Bakī Kabristanı'na da gider ziyaret ederdi. Ebû Bekir, Ömer, Osman radıyallahu anhüm de kabirleri ziyaret ederlerdi. Ali, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik radıyallahu anhümün kabir ziyaretinin cevazı hakkındaki ictihadlarını İbn Ebû Şeybe zikretmiştir. Fâtıma radıyallahu anhâ her cuma günü Hamza radıyallahu anhın kabrini ziyaret ederdi. Hazret-i Ömer de babasının kabrini ziyaret eder ve kabrinde tevakkuf eylerdi. Hazret-i Âişe'nin Mekke-i Mükerreme'de medfun olan kardeşi Abdurrahmân b. Ebû Bekir'in kabrini ziyaret ve bu ziyaretine devam ettiğini Abdürrezzâk zikretmiştir.

Kadınlar için kabir ziyaretinin mubah olduğuna taraftar olan ulemânın istinat ettikleri en kuvvetli delil, İbn Abdülberr'in *Temhîd*'de Abdullah b. Ebû Müleyke'den rivayet ettiği şu haberdir: İbn Ebû Müleyke demiştir ki: Âişe radıyallahu anhâ bir kere kabirlerden doğru geliyordu. Kendisine,

— "Ey ümmü'l-mü'minîn! Nereden geliyorsunuz?" diye sordum. Sıddîka-i müşârün ileyhâ,

— “Kardeşim Abdurrahman b. Ebû Bekir radıyallahu anhın kabrini ziyaret ettim. Oradan geliyorum” diye cevap verdi. Ben, Âişe radıyallahu anhâya,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kabirleri ziyaretten nehyetmez mi idi?” diye sordum. Âişe hazretleri,

— “Evet, vaktiyle nehyetmişti. Fakat sonra ziyaret edilmesini emretti” diye cevap verdi.

Hazret-i Âişe es-Sıddîka’nın bu hükmü beyanına ve yukarıda zikir ü ta’dât ettiğimiz haberlere istinaden cumhûr-ı ulemâ, kadınlar için kabir ziyaretinin mubah olduğunu kabul etmişlerdir. Yalnız sûret-i umûmiyyede dermeyan edilen bir mahzur varsa, bu ziyaretin erkek, kadın karışık icra edildiği surette genç kadınların iştirakinin vesîle-i mefâsid olmasıdır ki, bu surette gençlerin iştiraki haram oluyor. Yalnız kadınlara ait ziyaretlerde böyle bir mahzur olmadığından genç, ihtiyar diye bir tefrike lüzum görülmemiştir.

Şârih Aynî, bu bahsin sonunda kendi kanaat ve ictihadını şu suretle bildiriyor. Mısır’da imrâr-ı hayât eden büyük şârihimiz diyor ki: Zamanımızda ziyâret-i kubûr kadınlara mekruhtur ve belki de haramdır. Hususiyle Mısır kadınları ki,- bunların çoğu fitne ve fesat için kabir aralarında dolaşırlar. Halbuki kabir ziyaretine şeriatta ruhsat verilmesi âhireti düşünmek, ölülerden ibret almak, zühdî bir hayat yolu tutmak içindir. Bu gaye ile bugünün örfü ve göreneği birbirine tamamıyla muhalif bir haldedir.

1. Fakat şârihin mekruhtur veya haramdır diye hükmetmesi bu mesele{de}, vaz‘iyyet-i esâsiyyesi hakkında vârit olan bir habere müstenit değildir. Belki def‘-i mefâsid gayesine mâtuftur ve hükm-i umumidir.

2. Bu Enes b. Mâlik hadisinden istifade edilen bir cihet de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin kemâl-i tevâzuu ve câhile rıfk ile muamele eylemek, musibetzedeyi muâheze etmeyip itizarını kabul etmek hususundaki yüksek seciyesidir.

3. Resûl-i Ekrem’in, yüksek sesle ağlayan kadına sabırla, takvâ ile emir buyurmaları da ceza ü fezâın, feryâd ü figânın menhiyyattan olduğunu iş‘âr eder.

---

164 {M2140 Müslim, Cenâiz, 15.}

165 {MA6668 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 551.}

166 {Ebû Nuaym'ın rivayetinde bu ifade "اتقي الله واصبري" şeklindedir. Ebû Nuaym, *Müstahrec*, III, 12, no: 2068; müellif bu metni *Aynî*'den nakletmiştir. Aynî, *Umde*, III, 68.}

167 {Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 453, no: 6067.}

168 Büreyde b. Husayb radıyallahu anh Eslemî'dir. İbtidâ Medine'de, sonra Basra'da, daha sonra Merv'de yaşamıştır. Kendinden 164 hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim yalnız bir hadisinde ittifak etmişlerdir. Buhârî iki, Müslim de on bir hadisini münferiden rivayet etmişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah ile Ebü'l-Müleyh Âmir'in rivayetleri vardır. 62 yahut 63 tarihinde Merv'de vefat etmiştir. Sahâbeden Horasan'da en son vefat eden Büreyde hazretleridir (*Hulâsa*, s. 40).

Büreyde hazretlerinden rivayet edilen hadisin metni şöyledir: كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها.

{M2260 Müslim, Cenâiz, 106.}

169 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كنت نهيتكم عن زيارة القبور. فقد أذن لمحمد في زيارة قبر أمه فزوروها فإنها تذكرة الآخرة (رواه الترمذي عن بريدة رضي الله عنه)

{T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60.}

170 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: زار النبي صلى الله عليه وسلم قبر أمه وبكى وأبكى من حوله. فقال استأذنت ربي في أن أستغفر لها فلم يأذن لي واستأذنته في أن أزورها فأذن لي. فزوروا القبور فإنها تذكر الموت.

{D3234 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.}

171 {Bu lafızlarla İbn Hanbel'in *Müsned*'inde tespit edilemeyen rivayet, Tirmizî tarafından nakledilmiştir: T1053, Tirmizî, Cenâiz, 59.}

172 {İbn Abdülber, *İstizkâr*, I, 185.} ما من أحد يمر بقبر أخيه المؤمن كان يعرفه في الدنيا فيسلم عليه إلا عرفه ورد عليه السلام.

173 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, VIII, 69.}

174 {T1056 Tirmizî, Cenâiz, 61.}

175 عن ابن عباس رضي الله عنه قال: لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم زائرات القبور والمتخذين عليها المساجد والسرج.

{D3236 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 76, 78.}

176 {D3234 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.}

636

•.•.•

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ ﵄ قَالَ أَرْسَلَتِ ابْنَةُ النَّبِيِّ ﷺ إِلَيْهِ أَنَّ ابْنًا لِي قُبِضَ فَائْتِنَا فَأَرْسَلَ يُقْرِئُ السَّلَامَ وَيَقُولُ إِنَّ لِلّٰهِ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أَعْطَى وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُسَمًّى فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ تُقْسِمُ عَلَيْهِ لَيَأْتِيَنَّهَا فَقَامَ وَمَعَهُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَأُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَرِجَالٌ فَرُفِعَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ الصَّبِيُّ وَنَفْسُهُ تَتَقَعْقَعُ كَأَنَّهَا شَنٌّ فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ فَقَالَ سَعْدٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا هٰذَا قَالَ هٰذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللّٰهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللّٰهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Üsâme hazretleri demiştir ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi sellemin kızı (Zeyneb radıyallahu anhâ) Resûlullah'a,

— "Oğlum öldü, bana geliniz" diye haber gönderdi. Resûlullah da kızına selâm söyleyip,

— "Allah'ın almak ve Allah'ın vermek istediği her şey kendisine aittir ve her şeyin ilm-i ilâhîde muayyen bir ömrü vardır. Kızım, sabret ve bu sabrın Allah yanında ecr ü sevabı olduğunu hatırla!" diyerek cevap yolladı. Bu defa Zeyneb, Resûl aleyhisselâma and vererek,

— "Herhalde geliniz" diye haber gönderdi. Bu haber üzerine Resûlullah kalktı. Maiyetinde Sa'd b. Übâde, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit {ve başkaları} olduğu halde (Zeyneb'in evine geldi. Hasta) çocuk, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem(in kucağın)a verildi. Çocuğun hayatı ihtizârda ve mustarip bir halde idi. Vücudu (zâfiyetten) eski kırbaya dönmüştü. Resûlullah'ın iki gözü yaş döküyordu. Sa'd b. Ubâde,

— "Yâ Resûlellah! Bu yaş, bu ağlayış nedir ya?" diye izhâr-i hayret etti. Resûl-i Ekrem,

— “Bu göz yaşı, Allah’ın (merhametli) kullarının gönüllerine koyduğu rahmet(-i ilâhiyyenin eseri)dir. Cenâb-ı Hak bu rahmeti, kullarından şefkatli olan (gönül)lere ihsan eder” buyurdu. {B1284 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, bu hadisi “Tıb”, “Nezîr”, “Tevhîd” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de “Cenâze” bahsinde tahrîc eylemişlerdir. Bu hadis, Buhârî’nin meyyite ağlamaklığın hükmüne dair açtığı bir baba mensuptur. Bu babın unvanında Buhârî aşağıda mevsûlen rivayet edeceği İbn Abbas hadisini burada ta‘lîkan rivayet ediyor ki, şudur: يعذب الميت ببعض بكاء أهله عليه *“Meyyit, ailesinin bir nevi ağlamasından dolayı azap olunur”*[177] buyurulmuştur. Müstelzim-i azâb olan bükâ, nevhadır, çığlıktır. Aşağıda mevsûlen rivayet edeceği bu haberi ta‘lîkan rivayet etmekle şunu bildirmek istiyor ki, yine aşağıda İbn Ömer radıyallahu anhümâdan da bu haber mutlak olarak إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه *“Meyyit, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle azap olunur”*[178] şeklinde rivayet edilmiştir. Müellif Buhârî, mukayyet olan İbn Abbas hadisini bu unvanda tercîhen zikretmekle o mutlakın bu mukayyede hamledilmesi lüzumuna işaret etmiş oluyor.

Sonra Buhârî bu unvanında meyyitin, hâl-i hayatında nevhazen olması veya olmaması suretiyle bir farka işaret ederek, إذا كان النوح من سنته "Sağlığında ölülere nevha ve feryat ile ağlamayı âdet ittihaz eden kimse, ailesinin kendisine nevha etmesiyle azap olunur" birinci nevin hükmünü bildiriyor ve لقول الله تعالى: قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا *"Ey müminler! Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyunuz"*[179] âyet-i kerîmesiyle istidlâl ediyor. Âyet-i kerîme ile sûret-i istidlâle gelince, hâl-i hayatında ölülere nevhazenlik eden bir adam çoluğunu, çocuğunu da bu mekruh âdete alıştırmış ve kendisi ölünce bu alışık aile halkı bu defa da kendisine bermûtat feryâd ü figân eylemiş olacaklarından hüsnüterbiyeleriyle ve menâhîden sıyânet edilmeleriyle memur ve mükellef bulunduğu ailesi efradının hüsnüterbiyeleri şöyle dursun nevhazenlik gibi bir mekruha alıştırmış bulunacağından kendi eser-i seyyiesi olarak azap olunur demek olur.

Buhârî bu âyet-i kerîmeden sonra te'yîd-i müddeâ için Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin كلكم راع وكلكم مسؤل عن رعيته *"Ey müminler! Sizin hepiniz çobansınız ve hepiniz birbirinize karşı mütekabil vezâif ile mükellef ve mesulsünüz"*[180] kavl-i şerîfini zikrediyor. 487 numara ile "Cum'a" bahsinde geçen bu hadîs-i şerifte reis-i devletten bir hamala kadar cemiyetin her ferdinin mütekabil vezâif ile mükellef ve mütekabil hukuku haiz ve mesul oldukları bildirilmiştir. Bu meyanda bir aile reisinin vezâifine de الرجل راع[181] ومسؤل عن رعيته *"Her kişi, ailesi halkının rızk u maîşetinden ve tahsîl ü terbiyesinden mesuldür"* kavli ile işaret edilmiştir. Şimdi Buhârî nevhacılığı itiyat edinen kimseye ailesi feryâd ü figân ile izhâr-ı mâtem ederlerse kendi eser-i taksîri olarak azap edilmelerine Kitap ve Sünnet ile işaret etmiş bulunuyor.

Bundan sonra Buhârî bu babın unvanında ikinci nev'e işaret ederek, فإذا لم يكن من سنته فهو كما قالت عائشة رضي الله عنها: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى *"Ölen kişi hayatta iken ölülere feryat etmek itiyadında değilse, şimdi ailesinin kendi arkasında nevha eylemelerinden mesul değildir. Bu kimse, Âişe radıyallahu anhânın dediği gibi, "Hiçbir günahkâr nefis başkasının günahını yüklenmez"*[182] kavl-i şerifinin hükmüne tâbidir. Bu âyet-i kerîme ile Hazret-i Âişe'nin istidlâli aşağıda 638 numara ile gelecek olan hadiste görülecektir.

Sonra Buhârî, وما يرخص من البكاء من غير نوح "Bükâ' envâından şâriin ruhsat verip müsaade ettiği yalnız nevhasız bükâ'dır" dedikten sonra mevzubahsimiz olan Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhümânın hadisini sevkediyor ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin çocuğuna ağlamasıyla ve Hazret-i Sa'd'a cevaben, *"Göz yaşı, Allah'ın merhametli kullarının gönüllerine koyduğu rahmet-i ilâhiyyenin eseridir. Cenâb-ı Hak, bu rahmeti, kullarından şefkatli olan gönüllere ihsan eder"* kavl-i şerifi ile istidlâl eyliyor.

HADİSİN MÂNASI VE TAHLİLİ

Buhârî, çocuğu için Resûl-i Ekrem'e haber gönderen kerîme-i nebeviyyenin ismini bildirmiyor. Bunun Zeyneb radıyallahu anhâ olduğunu İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'indeki rivayetinden öğreniyoruz. Bu cihetle tercümemizde tasrih ettik. Yine böyle Buhârî, bu çocuğun adını da bildirmemiştir. Bunu da şârih Aynî, Dimyâtî'nin, bu hadisin hâşiyesinde, Ali b. Âs b. Rebî' diye kendi hattıyla yazdığını haber veriyor. Gerçi bu hadisin turuk-ı rivâyâtından hiçbirinde böyle bir isme tesadüf edilmediği iddiasıyla reddedilmek istenilmişse de şârih Aynî; 'bu itirazı dermeyan edenlerin muttali olmamalarından nefsü'l-emirde bulunmaması icap etmez. Turuk-ı rivâyâtın kâffesini ihâta etmek mümkün olmadığına ve Dimyâtî'nin sağlam hıfzı ve rivayet husundaki sıdk u adli müsellem ve huffâz-ı muhaddisînden bulunduğuna göre, bu ihbarını şüphe ile karşılamamak icap eder. Dimyâtî, bu çocuğun ismine muttali olmasaydı tasrih etmeyeceği muhakkaktı.' {diyerek buna karşı çıkar.}

İkinci bir şüphe olarak ortaya konulan bir mesele de Ali b. Ebü'l-Âs'ın sabî değil, belki erlik çağına erişmiş bir genç olduğu iddiasıdır: Zübeyr b. Bekkâr gibi ehl-i ilimden birçoğu Zeyneb'in bu oğlu Ali, feth-i Mekke günü Resûl-i Ekrem'in devesinde terkisine binmiştir diyorlar. Bu yaştaki bir gence nasıl sabî ıtlak olunur deniliyor. Fakat ehl-i lisan ıstılahında müsait olmasa bile halkın muhatabâtında gençlere sabî denildiği çok şâyidir.

Resûl-i Ekrem, Zeyneb'in evine geldiğinde çocuğun henüz vefat etmeyip hâl-i ihtizarda olduğu, hadisin fıkra-i ahîresinden müstebân oluyor. Binaenaleyh Zeyneb'in, Resûl-i Ekrem'e, "Oğlum öldü" diye haber göndermesi, çocuğun son dem-i hayatını idrak etmiş bulunmasına mebnîdir. Maamâfîh bu hadisin Hammâd tarikiyle gelen rivayetinde في الموت diye Resûl-i Ekrem'i davetinin, çocuğun vefatı üzerine vuku bulduğu da zabtedilmiştir. Buna mukabil Şu'be rivayetinde de hâl-i ihtizarda olduğu, إن ابنتي قد حضرت "Kızım ölüyor" diye tasrih edilmiştir. Fakat bu rivayette çocuğun erkek değil, kız olduğu bildirilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivayetinde kız çocuğunun ismi de tasrih edilerek, أتي النبي صلى الله عليه وسلم بأمامة بنت زينب وهي لأبي العاص بن الربيع ونفسها تتقعقع "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Zeyneb'in kızı Ümâme'ye geldiğinde ki o, Ebü'l-Âs b. Rebî'in çocuğu idi. Nefesi mustarip idi. Güçlükle alıp veriyordu"[183] denilmiştir.

Fakat bundan evvel 625 numara ile tercümesi geçen Ümmü Atıyye hadisinde izah ettiğimiz veçhile Zeyneb hazretlerinin kızı Ümâme irtihâl-i Peygamberî'den sonra yaşamış ve Hazret-i Fâtıma radıyallahu anhânın vefatından sonra Hazret-i Ali ile evlenmiştir. Hazret-i Ali'nin şehâdetinde berhayat idi. Şehâdet vak'ası üzerine Mugīre ile evlenmiş ve onun nikâhında vefat etmiştir. Şârih Aynî bu babda ehl-i haberin ittifakı vardır diyor. Binaenaleyh bu hadisin rivayet tarikleri içinde savap olan rivayet bu çocuğun Ümâme değil, Ali olduğudur. ابنتي rivayeti değil ابني doğrudur. Buhârî'nin Abdullah b. Mübârek tarikiyle gelen rivayeti de bu suretle tesbit edilmiştir. Bazılarının tasgīr sîgasıyla أميمة rivayet etmeleri ise bütün bütün hatalıdır. Çünkü Zeyneb hazretlerinin Ali ve Ümâme radıyallahu anhümâdan başka çocuğu olmamıştır. Herhalde bu أميمة tasgīri, أمامة den galat olacaktır.

Bu hadîs-i şerifte medâr-ı tesellî olan, *"Allah'ın almak ve vermek istediği her şey kendisinindir. Her şeyin nezd-i bârîde muayyen bir ömrü vardır"* kavl-i şerifidir. Allah'ın her verdiği kendisinin olunca bunlar arasında hayât-ı beşer de bir emr-i müsteârdır, bir vedîa-i ilâhiyyedir. Binaenaleyh zîhayattan hayatı istiare edilince feryâd ü figân etmek hiç de münasip değildir demek oluyor. Şu halde sabretmek ve sabrın nezd-i bârîde mev'ûd olan ecr ü mükâfatından ümitvar olmak en doğru bir hareket oluyor.

Sa'd b. Übâde hazretlerinin, "Yâ Resûlellah, bu yaş ve ağlayış nedir ya?" diye istiğrâb etmesi, Resûl-i Ekrem'in böyle musibet ve felâket demlerinde herkese sabr u metânet tavsiye buyurmalarıyla şimdi ağlamalarını telif edememekten mütevellit ruhî bir istırabın neticesidir.

Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Bu göz yaşı, Allah'ın, kullarının gönlüne koyduğu rahmetinin eser-i cereyânından ibarettir. Cenâb-ı Hak rikkatli ve merhametli olduğunu bildiği gönüllere bu rahmetini tevdi eder"* suretindeki cevapları ile böyle musibet hengâmında katı kalpli ve taş yürekli olmanın da makbul bir şey olmadığını ve göz yaşı, rahmet-i ilâhiyyenin eser-i cereyânı olduğuna göre bunun, mukavemeti mümkün olmayan bir hâl-i tabîî bulunduğunu haber vermiş oluyorlar.

Şârih Aynî'nin, sıhhatini bildirerek naklettiğine göre, Cenâb-ı Hak, yüz parça rahmet yaratmış, bundan doksan dokuz parçasını hazîne-i rahmetinde alıkoyup bir parçasını kullarının gönüllerine koymuş, işte insanların birbirlerine karşı gösterdikleri şefkat ve âtıfet bundan doğuyor. Ana gönlündeki evlâda karşı payansız merhamet ve meclûbiyet, hep bu bir katre rahmet-i sübhâniyyenin eser-i feyz ü bereketidir. Kıyamet gününde Rahmân ü Rahîm olan Rabbimiz hazîne-i kereminden o doksan dokuz parça rahmetini çıkarıp bu bir katre ile birleştirecek ve halkı bu rahmet-i kâmilesi sayesinde nâil-i saâdet eyleyecektir. Bir derece mebzul ve bol bir rahmet ki, her küfr ü fesâdın başı olan şeytan bile bu cûşâcûş olan rahmet-i ilâhiyyeden istifade etmek için ümide düşecektir.

BU HADÎS-İ ŞERİFTEN BERCEVH-İ ÂTÎ AHKÂM İSTİFADE EDİLİR

1. Hâl-i ihtizarda bulunan hastanın yanına fazl ü takvâ sahibi bir zatı davet etmek ve onun duasından hayr ü bereket ümitlenmek câiz olduğu, **2.** Bu neşe ve seviyedeki muhterem bir simayı getirebilmek için icabında, "Allah'ı severseniz buyurunuz" diye and verilebilmesi, **3.** Musibetzede bir zata karşı söze başlamadan evvel selâm verilmesi, **4.** Feryâd ü figân etmeksizin, sükûnetle ağlamanın cevazı.

NEVHASIZ AĞLAMANIN CEVAZI HAKKINDA PEK ÇOK ESER VARDIR. BAZILARINI NAKL Ü TERCÜME EDİYORUZ

1. Tirmizî'nin "Şemâil" bahsinde Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan tahrîcine göre, İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin küçük bir kızı hâl-i ihtizarda iken Resûlullah çocuğu kucağına almış, elini çocuğun üzerine koymuştu. Çocuk enîn-i ihtizar ile inliyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ağladı. Ümmü Eymen de ağladı.[184] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ümmü Eymen'e,

— *"Resûlullah yanında iken niçin ağlıyorsun?"* diye sordu. O da,

— "Resûlullah ağlarken ben niçin ağlamayayım?" diye cevap verdi. Resûlullah,

— *"Ben ağlamıyorum. O göz yaşı rahmettir"* buyurdu.[185]

Bu rivayette ihtizardaki çocuğun Resûl-i Ekrem'in kızı olduğu haber verilmesi şâyân-ı nazardır. Hadisin râvisi İbn Abbas olduğuna göre, bu hadise Medine'de vuku bulmuştur. Halbuki ne Mekke'de, ne de Medine'de Resûl-i Ekrem'in böyle küçük bir yaşta kız çocuğu vefat ettiği bildirilmiyor. Herhalde bu çocuk erkek çocuk olacak ki, İbrâhim'dir. 646 numara ile aşağıda tercümesi gelecek olan Enes b. Mâlik radıyallahu anh hadisinde görüleceği üzere cenâb-ı İbrâhim, Resûl-i Ekrem'in haccetü'l-Vedâ'dan avdetini müteakip vefat etmişti ve hakikaten çocuğu ihtizar halinde iken kucağına alıp öperek, koklayarak ağlamıştı ve, إنا لفراقك يا إبراهيم لمحزونون *"Ey İbrâhim! Biz(*im gönüllerimiz*) senin (*derd-i*) firâkınla çok mahzun ve mükedder"*[186] diyerek izhâr-ı teessür eylemişti.

İkinci bir ihtimal de Resûl-i Ekrem'in ahfadından veya akrabasından bir kız çocuğu olmasıdır.

2. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, İbn Abbas demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in kerîmesi Rukıyye radıyallahu anhâ vefat ettiğinde kadınlar ağlamaya başlamışlardı. Hazret-i Ömer de bunları menetmek istiyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Yâ Ömer! Bırak şu kadınları, varsın ağlasınlar*" dedi ve sonra, إياكم[187] ونعيق الشيطان فإنه مهما يكون من العين ومن القلب فمن الرحمة وما يكون من اللسان واليد فمن الشيطان *"Sizi cenazede şeytan anırmasından menederim. Eğer ağlamak gözden, kalpten gelirse o, Allah'ın rahmetinin eser-i cereyânıdır. Eğer dilden, elden gelirse* (dil, bağırır el de yaka paça yırtarsa) *bu da şeytandandır"*[188] buyurmuştur. İbn Abbas radıyallahu anhümâ rivayetine devam ederek diyor ki: Fâtıma radıyallahu anhâ her zaman ablası Rukıyye'nin kabrine gelerek kabrin kenarında ağlamak itiyadında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kızını bu halde görünce mübarek eliyle, elbisesiyle yüzündeki göz yaşlarını silmeye müsâraat ederdi.

Beyhakī *Sünen*'inde bu hadisi rivayet ettikten sonra bunun kuvvetli bir haber olmadığına işaret etmiştir. Fakat şârih Aynî'nin dediği gibi sâhib-i meyyiti göz yaşından dolayı Allah Teâlâ'nın azap etmeyeceğinin ehâdîs-i sahîha ile sabit olması, bu İbn Abbas hadisinin mânasına delâlet, sıhhatine şehâdet eylediği muhakkaktır.

3. Nesâî'nin rivayetine göre, Ebû Hüreyre radıyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Ehl-i beyt'inden birisi vefat etmişti. Kadınlar da toplanıp ağlaşıyorlardı. Ömer radıyallahu anh bunların ağlamalarını menetmek ve bu kadın içtimâını dağıtmak istedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, يا عمر![189] فإن العين دامعة والقلب مصاب والعهد قريب *"Şu kadınları bırak yâ Ömer! Onlara ilişme! Şu saat, gözlerin ağladığı, kalplerin musâb olduğu, cenazenin hâtıra-i hayatı pek yakın bulunduğu bir zamandır"*[190] buyurdu.

4. Taberânî'nin Âmir b. Sa'd'dan rivayetine göre, İbn Sa'd demiştir ki: Bir kere bir ziyafette bulundum. Orada Ebû Mes'ûd, Karaza b. Kâ'b da bulunuyorlardı. Birtakım câriye de tegannî ediyordu. Ben,

— "Yâhu! Siz, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından ve Bedir gazilerindensiniz. Bu ne haldir?" diye izhâr-ı hayret ettim. Bunlar da bana,

رخص لنا في الغناء في العرس والبكاء في غير نياحة *"Biz müslümanlar için velîme cemiyetinde şiir inşâd ve terennümüne, cenazede de âh ü figânsız ağlamaya müsaade buyuruldu"* diye cevap verdiler demiştir.[191]

---

177 {Buhârî, Cenâiz, 32 (bab başlığı); B1287 Buhârî, Cenâiz, 32.}

178 {B1286 Buhârî, Cenâiz, 32.}

179 et-Tahrîm, 66/6.

180 {Buhârî, Cenâiz, 32 (bab başlığı).}

181 {Atıf yapılan 487 no'lu rivayetin metni "الرجل راع في أهله" şeklindedir.}

182 el-Fâtır, 35/18.

183 {Metindeki “وهي لأبي العاص بن الربيع” ifadesi kaynakta yer almamaktadır. Ayrıca “بأمامة” olarak nakledilen lafız, elimizdeki *Müsned* nüshasında “بأميمة” şeklinde kayıtlıdır. HM22122 İbn Hanbel, V, 204; HM22142 İbn Hanbel, V, 207.}

184 Ümmü Eymen radıyallahu anhâ, Bereke bint Sa‘lebe’dir; sahâbiyyâttandır. Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhümânın vâlidesi ve Resûl-i Ekrem’in dâyesidir. Aslen Habeşli olup Resûl-i Ekrem’in peder-i âlîsi Hazret-i Abdullah’ın câriyesi idi. Resûl-i Ekrem Ümmü Eymen’i bilâhare Zeyd b. Hârise’ye tezviç eylemiştir. Zeyd de Haticetülkübrâ radıyallahu anhânın âzatlılarından idi. Üsâme bu izdivaçtan doğmuştur. Resûl-i Ekrem Zeyd’i ve Üsâme’yi ne kadar severse, Ümmü Eymen’i de o derece çok severdi ve أم أيمن أمي بعد أمي *“Ümmü Eymen, annemden sonra benim ikinci annemdir”* {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VIII, 51.}buyururdu. Ümmü Eymen, Peygamber’in irtihalinden sonra vefat etmiştir.

185 فقد روى الترمذي عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: لما حضرت بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم صغيرة فأخذها رسول الله صلى الله عليه وسلم وضمها إلى صدره ثم وضع يده عليها وهي تئن فبكى رسول الله صلى الله عليه وسلم فبكت أم أيمن. فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم: أتبكين يا أم أيمن؟ ورسول الله عندك. فقالت: ما لي لا أبكي رسول الله صلى الله عليه وسلم يبكي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إني لست أبكي ولكنها رحمة (عمدة القاري: ج 4، ص 38)

{N1844 Nesâî, Cenâiz, 13; Ayrıca bkz: TŞ325 Tirmizî, *Şemâil*, 146.}

186 {B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.}

187 {Metindeki “إياكم” lafzı, kaynakta “إياكن” şeklindedir. TM2817 Tayâlisî, *Müsned*, III, 124.}

188 {TM2817 Tayâlisî, *Müsned*, III, 124.}

189 {Kaynakta rivayetin baş kısmı “دعهن يا عمر!” şeklinde kayıtlıdır. N1860 Nesâî, Cenâiz, 16.}

190 {N1860 Nesâî, Cenâiz, 16.}

191 {MK14815 Taberânî, *el-Kebîr*, XV - XVII, 248.}

637

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ شَهِدْنَا بِنْتًا لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ وَرَسُولُ اللّٰهِ ﷺ جَالِسٌ عَلَى الْقَبْرِ قَالَ فَرَأَيْتُ عَيْنَيْهِ تَدْمَعَانِ قَالَ فَقَالَ هَلْ فِيكُمْ رَجُلٌ لَمْ يُقَارِفِ اللَّيْلَةَ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَنَا قَالَ فَانْزِلْ فَنَزَلَ فِي قَبْرِهَا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kızı (Ümmü Külsüm radıyallahu anhâ)nın cenazesinde bulunduk. Resûlullah kabrin bir tarafına oturmuştu. Yine Enes, "Resûlullah'ın iki gözünün yaş döktüğünü gördüm" demiştir ve yine demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— "İçinizde bu gece günah işlememiş kimse var mıdır?" diye sordu. Ebû Talha,

— "Ben varım (yâ Resûlellah)" dedi. Resûlullah,

— "Haydi kabre in" buyurdu. Enes hazretleri, "Bunun üzerine Ebû Talha, Ümmü Külsüm'ün kabrine indi" demiştir. {B1285 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi yine "Cenâze" bahsinde bir kere daha rivayet etmiştir. Tirmizî de "Şemâil"de tahrîc eylemiştir. Gerek bu hadis gerek bundan evvelki Üsâme hadisini Buhârî, ölüler için nevha ve feryat etmeyerek sâkin göz yaşı dökmenin cevazı hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Resûl-i Ekrem'in kabrinde göz yaşı döktüğü bu muhterem kerîmesinin ismini Buhârî bildirmemiştir. Bunun Hazret-i Osman'ın zevcesi Ümmü Külsüm radıyallahu anhâ olduğunu Vâkıdî rivayet etmiştir. İbn Sa'd da *Tabakāt*'ında Ümmü Külsüm radıyallahu anhânın terceme-i hâlinde tasrih ederek rivayet etmiştir. Dûlâbî, Taberî, Tahâvî de bu suretle tasrih etmişlerdir. Bu büyük âlimlerin rivayetlerine istinat ederek biz de tercümemizde mu'tarıza içinde gösterdik. Ümmü Külsüm hazretlerinin vefatı hicretin 9. yılına müsâdiftir. Bu cenazenin öbür kerîme-i nebevî Rukıyye hazretleri olduğu haberi doğru değildir. Çünkü Hazret-i Rukıyye'nin cenazesinde Resûl-i Ekrem hâzır bulunamamıştı. Bedir'de idi.

Hattâbî لم يذنب kelimesini لم يقارف "günah işlememiş" diye tefsir etmiştir. Bazı şârihler de, لم يجامع أهله "Eşi ile cinsî münasebette bulunmamış" suretinde tefsir etmişlerdir. Bu ikinci tefsir için şöyle bir sebep de bildiriliyor ve deniliyor ki: Ümmü Külsüm hazretlerinin vefatı gecesi zevci Osman radıyallahu anhın bir câriyesiyle yattığını Resûl-i Ekrem işitmişti. Kızının kabrine kendisini kabre indirmemek suretiyle Hazret-i Osman'a itâb etmiş olmakla beraber böyle söylemekle de ta'riz etmiş oluyorlardı. Maamafih bu ta'riz birincide de zımnî ve fakat daha müessir surette mevcuttur. Çünkü günah işlenildiği tasrih buyurulmuştu.

(Ebû Talha) Zeyd b. Sehl el-Ensârî'dir ve ensarın nakiblerindendir. Bütün harplerde Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinde bulunmuştur. Sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, *"Asker içinde Ebû Talha'nın haykırması 100 neferden daha hayırlıdır"*[192] buyururlardı. Yalnız Huneyn günü düşmandan yirmi tanesini tepelemiş, bunların elbise ve eşyası kendisine verilmişti. Harpte huzûr-ı saâdette başına toprak saçarak, "Hayatım senin aziz hayatın için feda olsun yâ Resûlellah!" der ve sonra oklarını savurmaya başlardı. Arkasından da Resûlullah mübarek başını kaldırıp okun nereye isabet ettiğini tetkik ederdi. Ebû Talha müşkil zamanlarda Resûl-i Ekrem'i vikâye için göğsünü vücûd-ı saâdete siper yapardı (radıyallahu anh) (*Aynî*). Kendisinden doksan iki hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim iki hadisinde ittifak etmişlerdir. Buhârî bir, Müslim de diğer bir hadisinde infirâd eylemişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah'ın, Hazret-i Enes b. Mâlik'in, Ubeydullah b. Abdullah'ın ve daha birçok zevatın rivayetleri vardır. Enes, "Ebû Talha, Uhud Harbi'nde çok büyük tehlikeler atlattı ve Resûl-i Ekrem'i vikâye için bir kolu çolak oldu" demiştir. Hicretin 34. yılında vefat etmiş ve cenaze namazı Hazret-i Osman tarafından kılınmıştır. Hazret-i Enes, Ebû Talha'nın irtihâl-i nebevîden sonra kırk sene yaşadığını haber vermiştir. En doğru haber budur demiştir.

Hulâsa'da bu mâlûmat verildikten sonra *Tehzîb*'den naklen deniliyor ki: İrtihâl-i nebevîden sonra Ebû Talha'nın bütün hayatı, kurban ve ramazan bayramları müstesna olmak üzere hep oruçlu geçmiştir. Halbuki eyyâm-ı saâdette gazâ ile meşgul olup nâfile oruç tutmazmış (radıyallahu anh ve rahmetullahi aleyh).

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifle kabrin bir tarafına oturmak câiz olduğuna istidlâl edilmiştir. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhümün mezhepleri budur. İbn Mes'ûd, Atâ b. Rebâh kabirde oturulmaz demişlerdir. İmam Şâfiî'nin, cumhûr-ı fukahânın kavilleri de böyledir. Bunların delilleri de Müslim'in Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği, لأن يجلس أحدكم على جمرة فتحرق ثيابه فتخلص إلى جلده خير له من أن يجلس على قبر *"Sizin birinizin od közünün üstüne oturup elbisesini yakmasıyla ateşinin vücuduna işlemesi, kabir üstüne oturmasından elbette hayırlıdır"*[193] hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Müslim bu hadisi, kabirde oturmak ve kabre doğru namaz kılmanın menhî olduğuna dair bir babında iki isnad ile tahrîc etmiştir. Bundan başka Ebû Mersed el-Ganevî'den de iki isnad ile, لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها *"Kabirlerin üstünde oturmayınız ve kabirlere doğru namaz kılmayınız"*[194] hadisini rivayet ediyor ki, evvelkinde ne derece belâgatla nehiy buyurulmuşsa bu rivayette de o nisbette vuzuh ve sarâhat vardır. Bu sebeple Mehâmilî ve emsali, kabirde oturmak haramdır demişlerdir. Nevevî, *Müslim Şerhi*'nde bu hürmet hükmünü ashaptan da nakletmiştir. Fakat İbn Melek ikinci hadisin şerhinde bu nehyin, bir nehy-i tenzîhî olduğunu ve meyyiti istihfafa bâdî olduğundan nehyedildiğini bildiriyor. Hatta bazı ulemâ, "Abdullah b. Ömer'in kabirde oturduğu, Hazret-i Ali'nin de yanına dayanarak uzandığı suretindeki rivayetlere bakarak kabirde oturmayı kerih görmeyip bu nehyi, idrak etmek için oturmaya hamletmişlerdir" diyor. Fakat şârih Aynî, bu te'vil, Hârice b. Zeyd ile İmam Mâlik'in te'vili olduğunu bildirerek bunun bir te'vîl-i baîd olduğuna hükmediyor. *Tavzîh*'te de bir lüzum ve zaruret olmadıkça kabir çiğnenmemelidir deniliyor ve kabre ihtiramen kabre istinat edilmesi mekruh addediliyor.

Bu hadisten kadın cenazesinin kabre erkek tarafından konulmasının cevazı da istifade edilmiştir. Erkeklerin bünyesi daha güçlü ve kuvvetlidir. Zevc ve baba gibi meyyitin en yakını varken bunların izni ile ecnebî erkek tarafından kadın cenazesinin mezarına konulmasının cevazı da anlaşılmıştır.

192 {İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XII, 411.} "لصوت أبي طلحة في الجيش خير من مأة رجل"

193 {M2248 Müslim, Cenâiz, 96.}

194 {M2250 Müslim, Cenâiz, 97.}

638

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ فَبَلَغَ ذٰلِكَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا بَعْدَ مَوْتِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَقَالَتْ رَحِمَ اللهُ عُمَرَ وَاللهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِنَّ اللهَ لَيُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبَعْضِ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ لٰكِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ إِنَّ اللهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ وَقَالَتْ حَسْبُكُمُ الْقُرْآنُ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Müleyke demiştir ki: Osman radıyallahu anhın kızı (Ümmü Ebân) Mekke'de vefat etmişti. (Namazında ve defninde) bulunmak için biz de bu cenazeye gelmiştik. İbn Ömer ve İbn Abbas radıyallahu anhüm de bu cenazede hazır bulundular. Ben, İbn Ömer ile İbn Abbas'ın arasına oturmuştum. Yahut İbn Ömer'in yanına oturmuştum da İbn Abbas da gelip benim yanıma oturmuştu. (Bu sırada evden kadınların feryadı yükseldi). Bunun üzerine İbn Ömer (yanında bulunan Hazret-i) Osman'ın oğlu Amr'a dedi ki,

— "Şu kadınları susturmaz mısın? Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الميت ليعذب ببكاء أهله عليه 'Şüphesiz ki meyyit, ailesinin kendisine ağlamasından dolayı azap edilir' buyurdu." Bunun üzerine Abdullah b. Abbas da,

— قد كان عمر يقول بعض ذلك "Ömer radıyallahu anh, meyyit, kendisine ailesinin her ağlaması yüzünden değil, bazı gûnâ ağlaması sebebiyle azap olunur derdi" dedi. Sonra da İbn Abbas şu hadiseyi anlattı:

— "Ben Mekke'den Ömer radıyallahu anh ile birlikte hacdan dönmüştüm. Biz, (Mekke ile Medine arasındaki) Beydâ mevkiinde duraklamakta iken büyük bir ağacın altında develi bir yolcu kafilesi göründü." Ömer bana,

— “Git bak bakalım, bu kafile içinde kim var?” dedi. Ben de baktım ve derhal Suheyb’i tanıdım ve (Hazret-i) Ömer’e haber verdim.

— “Öyle ise Suheyb’i bana çağırınız” dedi. Suheyb’in yanına döndüm ve,

— “Emîrü’l-mü’minîn’in yanına buyurunuz ve (onun mevkibine) iltihak ediniz” dedim. (Beraber Medine’ye geldik. Çok geçmedi), Ömer vurulduğunda Suheyb,

— “Ay kardeşim, ah yoldaşım!” diyerek ve ağlayarak yanına geldi. Ömer,

— “Ey Suheyb! Bana mı ağlıyorsun? (Sakın ağlama!), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الميت يعذب ببعض بكاء أهله عليه ‘Meyyit, ailesinin bazı gûnâ ağlamalarından dolayı azap olunur buyurdu’ dedi.”

(Sonra) İbn Abbas (şöyle) anlattı: “Hazret-i Ömer vefat ettiğinde bu vak‘ayı Hazret-i Âişe radıyallahu anhâya anlattım.” O da dedi ki,

— “Allah, Ömer’e rahmet etsin. Allah’a yemin ederim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الله ليعذب المؤمن ببكاء أهله عليه ‘Allah, ehil ve ailesinin ağlamasından dolayı bir mümini azap eder’ dememiştir. Lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الله ليزيد الكافر عذابا ببكاء أهله عليه ‘Allah, ehl ü ailesinin kendisine ağlamasından dolayı kâfirin azabını tezyîd eder’ buyurdu.” Âişe radıyallahu anhâ (sözüne devamla),

— “Size Kur’an kâfidir. Cenâb-ı Hak, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ‘Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez’[195] buyurmuştur.” Âişe radıyallahu anhânın sözlerinin naklini müteakip Abdullah İbn Abbas,

— و الله هو أضحك وأبكى “İnsanı Allah güldürür, Allah ağlatır”[196] dedi. (Râvi) İbn Ebû Müleyke (bunları nakl ü rivayet ettikten sonra),

— “Allah’a yemin ederim ki, İbn Ömer radıyallahu anhümâ bundan sonra bir şey söylemedi” demiştir.[197] {B1286, B1287, B1288 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de "Cenâze" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Hazret-i Osman'ın bu vefat eden kızının adını Buhârî bildirmiyor. Bunun (Ümmü Ebân) olduğunu Müslim'in rivayetindeki sarâhatten öğrendik ve tercümemizde tasrih ettik. Yine Müslim'in rivayetinde cemaatin cenazeye intizar ettiği sırada evde kadınların ağlaştıklarının işitildiği musarrah bulunduğundan tercümede buna da işaret ettik. Diğer mu'tarıza içindeki işaretler de şerhlerden istifade ettiğimiz kelimeler ve cümlelerdir.

Abdullah b. Ubeydullah b. Ebû **Müleyke.** Kureyşî'dir. Öz adı Zübeyr'dir. Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ zamanında Mekke'nin kadısı ve Harem-i şerif'in müezzini idi. Ceddi Ebû Müleyke'den, Âişe'den, Ümmü Seleme'den Abdullah b. Amr b. Âs'tan, İbn Abbas ve İbn Ömer'den ve daha bu tabakada birçok sahâbeden hadis rivayet etmiştir. Otuz sahâbîyi idrak etmiştir. Kendisinden de Amr b. Dînâr, Eyyûb, İbn Cüreyc, Yezîd b. İbrâhim, Cerîr b. Hâzim, Nâfi', Ebû Âmir, Leys b. Sa'd ve daha bunlar gibi birçok zevatın rivayetleri vardır. Fakih idi, fasih idi, hüccet idi. Sika olduğu müttefikun aleyhtir. Buhârî, hicretin 117 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa*).

Suheyb radıyallahu anh da İbn Sinân er-Rûmî'dir. Musul diyarında Nemir b. Kasıt ailesine mensup olduğu için Ebû Yahyâ en-Nemirî diye de yâdedilir. Peder-i Musul taraflarında kisrânın hizmetinde bulunmakla küçük bir yaşta iken Rumlar tarafından esir edilmiştir. Bilâhare Abdullah b. Cüd'ân tarafından satın alınıp itâk edilerek Mekke'ye gelmiş ve Mekke'de Ammâr b. Yâsir ile bir günde müslüman olmuştur. Suheyb hazretleri ilk müslümanlardan ve Kureyş'in pek zalimane ezâ ve işkencesine mâruz olan ebrârdandır. Medine'ye hicret edip Bedir'den itibaren bütün gazâlarda bulunmuştur. Kendisinden bir hayli hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Buhârî münferiden yalnız bir hadisini, Müslim de üç hadisini rivayet etmiştir. Kendisinden İbn Ömer'in, İbn Ebû Leylâ'nın, Saîd b. Müseyyeb'in rivayetleri vardır. Suheyb hazretleri küçük bir sinde esir edilip diyâr-ı Rûm'da neşet ettiğinden Arapça'yı unutmuştu. Yeniden öğrendiyse de çetrefil konuştuğu için Rûmî diye anılmıştır. İbn Sa'd, *Tabakāt*'ında sâhib-i tercemenin, hicretin 38. yılında vefat ettiğini bildirdiği ve Ya'kūb b. Süfyân'ın da 34 dediği *Hulâsa*'da zabtedilmiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu tercüme ve izahı ile meşgul bulunduğumuz hadîs-i şerifi müteakip Ebû Bürde vasıtasıyla Ebû Bürde'nin pederi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye vâsıl olan bir rivayeti daha vardır. Bu rivayette Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh demiştir ki: Ömer radıyallahu anh vurulduğunda Suheyb, "Vah kardeşim!" diyerek ağlamaya başlamıştı. Bunun üzerine Ömer, Yâ Suheyb! Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, *"Dirinin ağlamasıyla muhakkak ölü azap olunur"* buyurduğunu işitmedin mi? diyerek ikaz eyledi.[198]

Bu rivayetteki **hay** kelimesini tercümede ölünün mukabili olarak "diri" mânasına hamlettik. Bu kelimeyi bazı hadis şârihleri de "kabile" ile tefsir etmişlerdir ki, bu da öbür rivayet tarikindeki "ehil" kelimesine muvâfık bir tefsirdir ve, "Ölü, kendisine kavim ve kabilesinin ağlamasiyle azap olunur" demek olur.

Hazret-i Ömer'in, Suheyb'e, أما علمت "Bilmiyor musun?" demesi Suheyb'in bu hadisi Resûl-i Ekrem'den işitmekle mümtaz olan ashâb-ı kirâmdan biri olduğuna delâlet eder. Bu cihetle أما علمت yi "işitmedin mi?" diye tercüme ettik.

Şârih İbn Battâl, "Hazret-i Ömer'in Suheyb'i ağlamaktan menetmesi, Suheyb'in ağlarken ref'-i savt ederek ve bu yolda ağlamasının Resûl-i Ekrem tarafından nehyedilen ağlama mahiyetini iktisap eyleyerek müstelzim-i azâb ve ukūbat olmasından dolayıdır" diyor ki, çok doğrudur. Çünkü Ömer b. Hattâb da sükûnetle yaş dökerek ağlamakta bir beis görmezdi. Bunu vâzıh olarak Hazret-i Fârûk'un Benî Mugīre kadınlarını Hâlid b. Velîd'e ağlamaktan menetmemesinden anlıyoruz. Buhârî'nin ta'lîkan, Beyhakī'nin de mevsûlen rivayet ettiği üzere Hâlid b. Velîd radıyallahu anh vefat ettiğinde Benî Mugīre kadınları toplanıp ağlaşmaya başlamışlardı. Orada bulunan cemaat Hazret-i Ömer'e,

— "Bir haber gönderseniz de şu kadınları ağlamaktan menetseniz" demişlerdi. Ömer radıyallahu anh da bunlara cevaben,

— “Şu kadınları bırakınız, varsın Ebû Süleyman (Hâlid b. Velîd)’e ağlasınlar. Başlarına toprak dökmedikçe, avaz avaz bağrışıp çağrışmadıkça yalnız göz yaşı dökmek bu kadınlar aleyhinde bir hüküm ifade etmez” demiştir.[199]

Malûmdur ki Hâlid b. Velîd, hicretin 21. senesinde vefat etmiştir. Hazret-i Ömer, Asr-ı saâdet’te Resûl-i Ekrem’in Câhiliye şeklinde olmayarak ağlanmasını bir ihtiyâc-i tabîî addettiğini bildiği ve bizzat Resûl-i Ekrem’in de ağladığını gördüğü için Benî Mugīre kadınlarını ağlamaktan menetmiyordu.[200]

İrtihâl-i Peygamberî’den sonra ashâb-ı kirâmın ihtilâf ettikleri meseleler arasında bir mühim mesele de meyyite ağlanması meselesidir. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü’l-kārî*’de kendisinin de iftihar ile iddia ettiği üzere hiçbir Buhârî şârihine müyesser olmadığı bir surette tahkik ederek bu babdaki vücûh-i rivâyâtı şu suretle nakletmiştir:

1. İbn Ömer radıyallahu anhümâdan bu babda iki türlü haber menkuldür. Biri, إن الميت يعذب ببكاء الحي , öbürü, إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه عليه Bunların her ikisi de merfûan rivayet edilmiştir. Burada mühim bir cihet vârid-i hâtırdır ki: Biri mutlak, öbürü mukayyet olan bu iki haberden mutlak olan bükâ-yi hay, mukayyet olan aile ağlamasına hamledilerek azap, yalnız aile ağlamasına mı tahsis edilmelidir? Yoksa mutlak ıtlakı üzere câri olarak azap hükmü, rivâyet-i âmmeye teveccüh ederek meyyitin ister ailesi efradından, ister ailesinden hariç herhangi bir zîhayat kimsenin ağlaması vesîle-i azâb olur mu denilmelidir.?

Zâhir olan hükm-i âmmın câri olmasıdır, aileye tahsis edilmemesidir. Çünkü “bükâ”, müstelzim-i azâb olduğuna göre bu sebep, her ikisinde mevcuttur.

Sonra ölüye nevhazenliği sanat ittihaz edenler hakkında hususi bir tahzîr de vardır. Halbuki bu fi'l-i mekrûhun sanatkârları, meyyitin ailesi cümlesinden değildir. Bir de ehl-i meyyit ağlamakta mâzurdur ve bu tabii mâzeret taraf-ı risâletten de bildirilip tesbit edilmiştir. Nesâî'nin, İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte hânedân-ı nübüvvete mensup bir cenazede kadınlar toplanıp ağlaştıkları sırada Hazret-i Ömer bunları mene kalkışmıştı. Resûl-i Ekrem ise, *"Bırak yâ Ömer şu kadınları, varsın ağlasınlar. Çünkü bugün gözün yaş dökeceği, kalbin müsâb olduğu ve hâdise-i mevtin henüz vuku bulduğu en acıklı bir zamandır"* buyurmuştur.[201] Musibetzede bir aile için Resûl-i Ekrem'in bu çok beliğ beyanatından yüksek bir i'tizâr tasavvur ve tasvir edilemez. Resûl-i Ekrem'in bu ruhsatı ehl-i meyyite hastır. Şu halde ببكاء أهله عليه kavli, galip ve şâyi üzerine vârit olmuştur. Mâruf olan ve en tabii bulunan cenaze çıkan bir ev halkının ölülerine ağlamasıdır.

2. Hadisteki ببكاء الحي "dirilerin ağlaması" kavlinin mânası nedir ki, bundan başka gayri hay addederek onun ağlamasından meyyit azap olunmasın, hem de zîhayat olmayan hangi şey vardır ki, onda bükâ tasavvur olunsun?

Hadisteki dirilerin ağlaması, kavli ile cemâdâtın ağlamasından ihtiraz edilmiştir. Sûre-i Duhân'da firavunun ve firavunun askerinin gark ile ihlâk edildikleri bildirildikten sonra, فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ *"Firavunun ve âl-i fir'avunun helâkine gök ve yer ağlamadı ve onların azapları imhâl edilmedi"*[202] buyurulmuştur ki, semâ ve arzın başkalarına ağladığı bu âyet-i kerîmeden anlaşılır. İşte hadiste, bu bükâ'-i cemâdâtın, meyyit için vesîle-i azâb olmayacağı bildirilmiş oluyor. Şârih Aynî, İbn Merdeveyh'in tefsirinden Yezîd b. Rekāşî'nin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğuna dair bir rivayetini naklediyor: *"Hiçbir mü'min yoktur, ancak o mü'min için gökyüzünde iki kapı vardır. Bu kapının birisinden o mü'minin rızkı çıkar, öbüründen de söylediği sözü ve işlediği ameli girer. O mü'mine bu duhul ve huruç munkatı' olur ve bu kapılar müteveffâya ağlarlar."* Resûl-i Ekrem böyle buyurduktan sonra, فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ âyet-i kerîmesini okumuşlar.[203]

3. Meyyite bükâ' hadisi Abdullah b. Ömer rivayetinde şöyledir: إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه "*Meyyit, kendisine ehlinin, ailesinin ağlaması sebebiyle azap olunur.*"[204] İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde İbn Ömer hadisinin bazı rivayet tariklerinde, من نيح عليه فإنه يعذب بما نيح عليه يوم القيامة "*Kim ki meyyite feryat ederek ağlarsa, o meyyit, kendisine yapılan bu nevha sebebiyle azap olunur*"[205] suretinde tahrîc edilmiştir.

Bu iki tarîk-i rivâyetten birinci rivayetteki mutlak olan bükâ', nevha ile feryat ile mukayyet olan bükâ'a hamlolunur. Bu babdaki ulemânın icmâı da bu hamli teyit eder.

Sonra mevzumuz olan Hazret-i Ömer hadisindeki, ببعض بكاء أهله عليه rivayeti de buradaki mutlakın mukayyede hamlini iktiza eder. Bu hamlin üçüncü bir müeyyidesi de bu hadislerin râvisi olan Ömer ile İbn Ömer radıyallahu anhümânın meyyite fiilen ağlamış olmalarıdır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayette Sıddîka müşârün ileyhâ diyor ki: Sa'd b. Muâz radıyallahu anhın cenazesinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer hazır bulundular. Ben de odamdan bunlara bakıyordum. Muhammed'in hayatı yed-i kudretinde bulunan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki, ben Ömer'in Hazret-i Sa'd'a o gün ağladığını, Ebû Bekir'in ağladığından daha iyi biliyorum.[206] Yine İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Osman radıyallahu anhtan gelen bir rivayette Osman diyor ki: Ömer'in yanına gelmiştim, Ömer, elini başına koyarak Nu'mân b. Mukrin'e ağlıyordu.

Hulâsa'da bildirildiğine göre, Nu'mân b. Mukrin radıyallahu anh, kudemâ-i İslâm'dan olup devr-i Fârûkī'deki İran fütuhatında İsfahan fâtihi olmuştu. Müteakiben de Nihâvend'de şehid düşmüştü. İşte bu haber-i şehâdet, halife hazretlerine gelince, bu kahraman kumandanın vefatına ağlamaktan kendini alamamıştı. Hem de o kaviyyü'ş-şekîme halife, elini başına koyarak ağlamıştı.

Abdullah b. Ömer'in meyyite ağladığını da kölesi Nâfi'den yine İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde tahrîc etmiştir. Nâfi' demiştir ki: İbn Ömer çarşıda otururken Hucr'ün vefatı kendisine haber verildi. Ellerini dizlerine bağlayıp oturmakta olan İbn Ömer hemen ellerini çözüp ayağa kalktı ve şiddetle ağlamaya başladı.[207]

4. Hazret-i Âişe'nin, Ömer ve Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâyı vehme nisbet etmesi. Hazret-i Ömer ile oğlu Abdullah'ın bu iki hadisinin mahmilini tayin hususunda ihtilâf edilmiştir. Hattâbî diyor ki: Ölüye ağlamak meselesinin hakiki mahiyeti Hazret-i Âişe'nin ictihadı veçhile olması muhtemeldir. Çünkü Hazret-i Âişe'nin rivayetine göre, ölüye ağlamanın vesîle-i ta'zîb olması, yahudi cenazesine hastır ve bunun hakkında vârit olmuştur. Sonra müfesser olan haber, mücmel olan haberden herhalde daha kuvvetlidir. Daha bir üçüncü cihet de, Hazret-i Âişe'nin âyet ile ihticâc etmiş bulunmasıdır. Yine Hattâbî diyor ki: Bu babda Abdullah b. Ömer'in rivayetinin sahih olması ihtimali de vardır. Bir kere İbn Ömer'in rivayetiyle âyet-i kerîme arasında bir ihtilâf ve bir mugāyeret yoktur denilebilir. Çünkü Araplar Câhiliye devrinde ailelerine öldüklerinde ağlamalarını, nevha ve sayha etmelerini vasiyet ederlerdi. Arap kabileleri arasında bu âdet son derece kesb-i iştihâr etmişti. Birçok güzîde Arap şairleri bu âdeti şiirlerinde terennüm etmişlerdir. Muallakāt-ı seb'adan birisinin sahibi olan Tarafe b. Abd'in şu beyti o cümledendir:

إذا مت فانعيني بما أنا أهله وشقي علي الجيب يا أم معبد

"Ey sevgilim Ümmü Ma'bed! Ben öldüğümde benim mevtimi, lâyık olduğu müstesna bir tarzda ilân et! Ölümümden müteessir olarak yakanı parça parça et!" demektir. Bunun Arap şiirlerinde pek çok emsali vardır. Araplar arasında bu yolda vasiyet câri olduğuna göre, ölüye ağlamak, bu yoldaki bir vasiyete terettüp ettiğinden dolayı ailesinin ağlamasıyla meyyitin azap olunması, o meyyitin vaktiyle iktisap ettiği cürm ü ma'siyetin muktezâsı oluyor ki, yukarıda bu ciheti izah etmiştik.

Kişinin ecr ü vebâli, iktisap ettiği hasenat ve seyyiatına tâbi olduğu Müslim'in rivayet ettiği meâli bervech-i âtî bir hadis-i şerifte kemâl-i vuzûh ile tebliğ buyurulmuştur: "*Kim ki, dîn-i İslâm'da tesis buyurulan güzel bir hayrı ibtidâ işlerse, hem işlediği bu hayrın sevabı, hem de kendisinden sonra işleyecek olan ashâb-ı hayrın ecri kadar, o hayrın bâdî ve fâtihine ait olur. O hayrı işleyenlerin ecr ü sevabından bir santim eksiksiz bir misli o hayrın ilk sâlikine verilir. Yine kim ki, dîn-i İslâm'da kötülüğü bildirilen hayırsız bir işe başlarsa, hem işlediği bu münker işin vizr ü vebâli, hem de kendisinden sonra işleyecek olan erbâb-ı şerr ü fesadın ism ü ma'siyetleri kadar, o şerrin ilk müteşebbisine ait olur. Hem de bunların günahlarından bir zerresi eksik olmaksızın o şerrin ilk müteşebbisine yükletilir.*"[208]

Bu çok mühim bir asl-ı şer'iyyeyi vaz' u te'sîs eden bu hadisin sûret-i sevki de metn-i hadîsi izah etmekte bulunduğundan onu da meâlen arzediyoruz: Münzir b. Cerîr'in, babası Cerîr b. Abdullah'tan rivayetine göre, Cerîr radıyallahu anh demiştir ki: Bir kere biz, gün ortasında Resûlullah'ın huzurunda iken Mudar kabilesinden aç, çıplak bir kāfile-i fukarâ gelmişti. Bunları, derin bir fakr u fâka içinde gören Resûlullah'ın müşfik siması derhal değişmişti. Bilâl'e ezan okumasını ve kāmet etmesini emreyledi. Öğle namazını kıldıktan sonra irat ettiği beliğ bir hutbesinde[209], ashabını sadakaya, nusret ve muavenete teşvik buyurdu. İlk önce ensardan bir zat, eli ile taşıyamayacak derecede ağır ve para ile dolu bir torba ile geldi. Bundan sonra yiyeceğe ve giyeceğe dair kesretli ve ehemmiyetli iki küme mal bunu takip etti. Bu vak'ada, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin mübarek yüzünü, altın yaldızlı gümüş bir levha gibi parlar bir surette gördüm. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, من سن سنة حسنة. الحديث buyurup ensardan ilk ve mühim yardımda bulunan zatı kastederek onun hem kendi nusret ve teâvününden, hem de şu hayırlı yardımların hepsinden me'cûr ve müsâb olacağına işaret buyurdu.

İşte mevzubahsimiz olan meyyite bükâ' meselesinde de Câhiliye âdeti üzere kendisine icrâ-yı mâtem edilmesini vasiyet eden meyyit de hem bu vasiyetinin, hem de yapılan yaygara ve şamataların cezasını görecektir.

Beyhakī'nin *Sünen*'indeki rivayetine göre, Şâfiî hazretleri de Hazret-i Âişe'nin re'y ve ictihadına meylederek demiştir ki: Ölüye ağlamaya dair Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden vâki olan rivayetler içinde Resûlullah'tan mahfuz olduğuna en ziyade benzeyeni Hazret-i Âişe hadisidir. Kitap ve Sünnet'in delâleti ile sabit olan Hazret-i Âişe rivayetidir. Bu rivayeti teyit eden âyât-ı kerîme şunlardır:

1. وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى "*Hiçbir günahkâr nefis, başkasının günahını yüklenmez*" (sûre-i Necm)[210].

2. وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى . وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى "*Âhirette insan için başkasının sa'yi fayda vermez, ancak dünyadaki hayırlı mesaisinden müstefit olur. Dünyada insanın hayr u şerden her işlediği, yarın mîzanında görülür*" (sûre-i Necm)[211].

3. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ "*Kim ki dünyada zerre kadar bir şer işlerse, âhirette onun azabını görür*" (sûre-i Zilzâl)[212].

4. لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى "*Her nefis hayr u şerden işlediği ile ceza olunmak için kıyamet günü muhakkak gelecektir*" (sûre-i Tâhâ)[213].

Hazret-i Âişe rivayetini teyit eden sünnet delili olarak da İmam Şâfiî şu hadisi rivayet etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kimseye, yanındaki çocuğuna işaret ederek,

— "Bu senin oğlun mu?" diye sormuş, o da,

— "Evet oğlumdur, yâ Resûlellah!" demiş. Resûl-i Ekrem,

أما إنه لا يجني عليك ولا تجني عليه "*Ne bu çocuk sana karşı cürüm ve cinayet îkā eder, ne de sen bu çocuğa cinayet edebilirsin*"[214] diyerek her kişinin işlediği cürüm ve cinayetin kendi nefsine ait olduğunu bildirmiştir.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî ile emsali de, hadisin mânası, meyyit, ehlinin ve ailesinin ağladığını işiterek ve dinleyerek ta'zîb edilir demişlerdir. Kādî İyâz, "Bu mâna, bu babda söylenen sözlerin en iyisidir" diyor. Bunlar da şu hadis ile ihticâc etmişlerdir: Oğluna ağlamakta olan bir kadını, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ağlamaktan menedip buyurmuşlardır ki: *Sizin biriniz ölüsüne ağlayınca, o ölünün bu nevhaları dinleyip de ibretbîn olması kendisinden talep edilir. Ey Allah'ın kulları, ihvân-ı dîninizi böyle bir vaziyete sokarak ta'zîb etmeyiniz.*[215]

Ölüye ağlamanın vesîle-i ta'zîb olmasını, bükâ' ve nevha ile vasiyet edilmesine hamledenlerin kavline gelince, bunu da Beyhakī, Müzenî'den naklederek, Nevevî de cumhura atfederek diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ, bu meyyite bükâ' hadisini, meyyitin zamân-ı hayatında kendisine öldükten sonra nevha edilmesini, yüksek sesle ağlanmasını vasiyet edip de bu vasiyetin meyyitin ailesi tarafından tenfîz edilmesi suretinde te'vil etmişlerdir. Nevevî'nin hikâye ettiğine göre, bazıları bu babda daha sıkı bir ictihad yolu tutarak kendisine bükâ' ve nevha edilmesini vasiyet etmeyenlere de ta'zîbin şâmil olduğunu kabul etmişlerdir. Binaenaleyh bükâ' ve nevha ile vasiyet, nasıl vesîle-i ta'zîb oluyorsa, bükâ' ve nevha edilmemesini vasiyet etmeyi ihmal etmek de ayni suretle meyyitin azap olunmasına bâdî olur demişlerdir.

HULÂSA. Ulemâ إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه hadisi hakkında sekiz türlü te'vil ve ictihad zikr ü rivayet etmişlerdir. Bunların içinde en sahihi cumhurun te'vilidir ki, şimdi arzettiğimiz veçhile ta'zîbin vasiyete hamledilmiş olmasıdır. Müellif İmam Buhârî de cumhurun mezhebine zâhib olmuştur. Bu babın unvanında, إذا كان النوح من سنته "Meyyite çığlık, onun sağlığında âdeti ise" demesi bunu gösterir.[216]

LUGAVÎ TAHLİLLER

Beydâ' lafzı mefâze "ova" demektir. Burada Mekke ile Medine arasında bir mefâzedir. "İzâ" müfâcee içindir. **Rekb** "on ve daha fazla deve yolcusu"na denir. Suheyb hazretleri ile ailesi efradından müteşekkil bir kafile olacaktır. Bu hadisin bir tarîk-i rivâyetinde İbn Abbas, Suheyb'i Hazret-i Ömer'in nezdine davet ettiğinde ailesi de yanında bulunduğundan ve halifeye ağırlık olacağından bahis ile itizar etmiş olması da Suheyb ile maiyetinden müteşekkil bir kafile olduğunu sarâhaten bildiriyor. Hazret-i Ömer maa-âile gelmesini istemişti ve o da gelmişti.

وا أخاه de "vâ" edatı nübde içindir. أخاه nun âhirindeki elif, medd-i savtı tatvîl için mendubun âhirine ziyade kılınır. "Hâ" da zamir değildir, hâ-i sekittir.

Hazret-i Âişe'nin, والله ما حدث رسول الله ... diye yemin ile ve cezm ü katiyyetle ifade etmesi; ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bu azabın kâfire ihtisasını sarîhan işitmiş olduğundan, ya da bu ihtısâs-ı karâin ile bilictihad anlamış bulunmasından dolayıdır.

Hazret-i Âişe hadisinin sonunda, İbn Abbas radıyallahu anhümânın, والله أضحك وأبكى "Allah güldürür ve Allah ağlatır" demekle insanların, gülmenin ve ağlamanın menşei olan ibrete bizâtihi mâlik olmadıklarını ve insanlarla şuûnât-ı kevniyyeyi nefsinde teemmülden ibaret olan ibret mefhumu arasında bizâtihi bir nisbet bulunmadığını ifade etmiş bulunuyor.

---

195 {el-Fâtır, 35/18.}

196 {en-Necm, 53/43.}

197 Kendisinden tercüme ettiğimiz metn-i aslîyi de buraya aynen naklediyoruz:

عن عبد الله ابن عبيد الله بن أبي مليكة قال: توفيت ابنة لعثمان رضي الله عنه بمكة وجئنا لنشهدها وحضرها ابن عمر وابن عباس رضي الله عنهم وإني لجالس بينهما أو قال جلست إلى أحدهما ثم جاء الآخر فجلس إلى جنبي فقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما لعمرو بن عثمان ألا تنهى عن البكاء فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إن الميت ليعذب ببكاء أهله عليه.

فقال ابن عباس رضي الله عنهما قد كان عمر رضي الله عنه يقول بعض ذلك، ثم حدث قال صدرت مع عمر رضي الله عنه من مكة حتى إذا كنا بالبيداء إذا هو بركب تحت ظل سمرة فقال اذهب فانظر من هؤلاء الركب. قال فنظرت فإذا صهيب. فأخبرته فقال أدعه لي. فرجعت إلى صهيب فقلت ارتحل فالحق أمير المؤمنين. فلما أصيب عمر دخل صهيب يبكي يقول: وا أخاه، وا صاحباه. فقال عمر رضي الله عنه: يا صهيب! أتبكي علي وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الميت يعذب ببعض بكاء أهله عليه قال ابن عباس رضي الله عنهما: فلما مات عمر رضي الله عنه ذكرت ذلك لعائشة رضي الله عنها فقالت رحم الله عمر والله ما حدث رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله ليعذب المؤمن ببكاء أهله عليه ولكن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إن الله ليزيد الكافر عذابًا ببكاء أهله عليه وقالت حسبكم القرآن: (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى). قال ابن عباس رضي الله عنهما عند ذلك: (والله هو أضحك وأبكى). قال ابن أبي مليكة والله ما قال ابن عمر رضي الله عنهما شيأ.

{B1286, B1287, B1288 Buhârî, Cenâiz, 32.}

198 عن أبي بردة عن أبيه قال: لما أصيب عمر رضي الله عنه جعل صهيب يقول: «وا أخاه». فقال عمر: أما علمت أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن الميت ليعذب ببكاء الحي

{B1290 Buhârî, Cenâiz, 32.}

199 روى البيهقي بالسند المتصل إلى الأعمش عن شقيق قال لما مات خالد بن الويلد رضي الله عنه اجتمع نسوة بني المغيرة يبكين عليه. فقيل لعمر: أرسل إليهن فانههن. فقال عمر: ما عليهن أن يهرقن دموعهن على أبي سليمان ما لم يكن نقع أو لقلقة. وأبو سليمن كنية خالد بن الوليد رضي الله عنه (عيني: ج 4، ص 29)

200 Hâlid b. Velîd Suriye valisi ve kumandanı iken Hazret-i Ömer tarafından azledilmişti ve Suriye'de vefat etmişti. Fakat bu geniş kıtanın hangi şehrinde vefat ettiğini tayin hususunda siyer sahipleri ihtilâf etmişlerdir. Hazret-i Fârûk'un devr-i hilâfetinde Suriye denilince bu nam altında Arap coğrâfiyyûnu, garben Şam ile Mısır arasında Refah, cenûben sahrâ-yı Tîh, şarken Halep, şimâlen Hısnımansûr, Maraş, Tarsus arasında vâki bir hıtta-i arâzî resmetmişlerdir. Maʿzûl kumandan, büyük kıtanın hangi şehrinde vefat etmiştir?

Vâkıdî, Humus'a 1 mil mesafede bir karyede vefat ettiğini bildiriyor. *Mir'ât-ı Zamân*'da Muhyiddin en-Nevevî, Vâkıdî'nin bu ihbarını bütün müverrihlerin ittifak ettikleri bir haberdir diyor. İbnü'l-Cevzî de, Hâlid azlolunduktan sonra çok yaşamayıp ihtiyâr-ı ikāmet ettiği Humus'ta vefat ettiğini bildirmiştir. İshak b. Bişr de Medine'de vefat ettiğini, cenazesinde Hazret-i Ömer'in hazır bulunduğunu ve vâlidesi tarafından birtakım beyitler inşâd edilerek izhâr-ı mâtem edildiğini hikâye etmiştir. Yine ehl-i siyerin bir kısmı, Medine'de vefatını tasvir ve tafsil ederek nihayetinde Hazret-i Ömer'in de cenazede bulunup bu kadınların ağlaşması üzerine, "Bırakınız ağlasınlar..." dediğini rivayet etmişlerdir. Fakat Vâkıdî, Ebû Ubeyd, İbrâhim b. Münzir, Muhammed b. Abdullah, Ebû Ömer, Usfûrî, Mûsâ b. Eyyûb gibi en benâm siyer sahihlerinin hepsi 21 tarihinde Humus'ta vefat ettiğini kabul etmişlerdir. Şu halde hadiste bildirilen Benî Mugīre kadınlarının ağlama hadisesi ve Hazret-i Ömer'in, bunları ağlamaktan menetmemesi Humus'tan Hâlid b. Velîd'in vefatı haberi Medine'ye gelmesi üzerine vâki olmuştur diyeceğiz.

201 {N1860 Nesâî, Cenâiz, 16.}

202 {ed-Duhân, 44/29.}

203 وقد روى ابن مردويه في تفسيره من رواية يزيد الرقاشي عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ما من مؤمن إلا له بابان في السماء: باب يخرج منه رزقه وباب يدخل فيه كلامه وعمله. فاذا مات فقداه وبكيا عليه وتلا هذه الآية:
((فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ

(ed-Duhân, 44/29)

(عمدة القاري: ج 4، ص 78)

{Aynî, *Umde*, VIII, 78.}

204 {B1286 Buhârî, Cenâiz, 32.}

205 {MŞ12098 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 193.}

206 فقد روى ابن أبي شيبة في مصنفه من حديث عائشة قالت: حضره رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر وعمر يعني سعد بن معاذ. فوالذي نفس محمد بيده أني لأعرف بكاء عمر من بكاء أبي بكر وإني لفي حجرتي.

{MŞ12128 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 197.}

207 روى ابن أبي شيبة عن ابن علية عن نافع قال: كان ابن عمر في السوق (فنعي إليه حجر. فأطلق حبوته وقام وعليه النحيب (عيني: ج 4، ص 88

{MŞ12131 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 197.}

208 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سن في الإسلام سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها بعده من غير أن ينقص من أجورهم شيء ومن سن في الإسلام سنة سيئة كان عليه وزرها و وزر من عمل بها من بعده من غير أن ينقص من أوزارهم شيء [رواه مسلم عن المنذر بن جرير عن أبيه جرير بن عبد الله رضي الله عنه]

{M2351 Müslim, Zekât, 69.}

209 Bir hayli âyât-ı kerîme ile müveşşah olan bu hutbe-i nebevî Matbaa-i Âmire matbuu harekeli *Müslim-i Şerif*'in III. cildinin 87. sayfasında yazılıdır. Bulak basmasında, I. cilt 278. sayfadadır. "Kitâb-ı Zekât"taki izahımızda da gelecektir.

210 {en-Necm Sûresi, 53/38. âyetin metni "أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى" şeklindedir. Belirtilen lafız el-Fâtır, 35/18. âyete aittir.}

211 {en-Necm, 53/39-40.}

212 {ez-Zilzâl, 99/8.}

213 {Tâhâ, 20/15.}

214 {D4495 Ebû Dâvûd, Diyât, 2.}

215 إن النبي صلى الله عليه وسلم زجر امرأة عن البكاء على ابنها وقال: إن أحدكم إذا بكى استعبر له صويحبه فيا عباد الله لا تعذبوا إخوانكم. والمراد بصويحبه

الميت. ومعنى استعبر إما على بابه للطلب بمعنى طلب نزول العبرات وإما بمعنى نزلت العبرات وباب الاستفعال يرد على غير بابه أيضا. (عمدة القاري: ج 4، ص 78)

{Aynî, *Umde*, VIII, 78-79.}

216 Bu uzunca devam eden izahatımızın mevadd-ı esâsiyyesini *Umdetü'l-kārî*'nin IV. cildinin 86, 87, 88, 89. sayfalarından naklettik.

639

•.•.•

عَنْ عَائِشَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يَبْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا فَقَالَ إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) ailesi başında ağlaşmakta olan bir yahudi karısının (mezarı) yanından geçmişti de, “Bunlar ölülerine ağlıyorlar. Halbuki ölü kabrinde azap olunuyor” buyurmuştu. {B1289 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Hazret-i Âişe'nin bu hadisinde de bundan evvelkinde olduğu gibi Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın, إن الله ليعذب المؤمن ببكاء أهله عليه rivayetini redd ü inkâr vardır. Hazret-i Âişe'den İbn Abbas, İbn Ömer'in ehl-i meyyitin ölülerine ağlamasına terettüp eden azabı, mümin cenazesine teşmil ve belki de tahsis ettiğini sorduğunda Hazret-i Âişe'nin bu rivayetine göre, Sıddîka müşârün ileyhâ, "Hayır, Resûlullah, '*Mü'min, ehl ü âilesinin ağlamaklığı ile azap olunur*' demedi. Belki Resûlullah bir yahudi kadının kabri başında ailesi efradı ağlaşırken oradan geçmişti de bunları görünce, '*Bunlar ölülerine ağlıyorlar. Halbuki ölü, kabrinde azap olunuyor*' buyurdu" demiş oluyor. Buhârî'nin bu rivayeti muhtasardır. İmam Mâlik bunu *Muvatta*'ında daha uzun bir metin ile tahrîc etmiştir ve tamamıyla Buhârî'nin bu muhtasar rivayetini izah eder mahiyettedir. İmam Mâlik'in rivayetine göre, Âişe radıyallahu anhâya Abdullah b. Ömer'in bu rivayeti bildirildiğinde Sıddîka müşârün ileyhâ şöyle demiştir: "Allah, Ebû Abdurrahman'ı (Abdullah b. Ömer'in lakabıdır) mağfiret etsin. Ebû Abdurrahman'ı tekzip etmek kimsenin hatırından geçmez. Fakat Ebû Abdurrahman ya işittiğini unutmuştur ya da vaktiyle yanlış hıfzedip bellemiştir. Hakikat şudur ki, Resûlullah bir kere yahudi karısının mezarı yanından geçmişti de, bunlar..." demişti.[217]

Bu hadisi, Müslim de *Sahîh*'inde İmam Mâlik'ten bu suretle tahrîc ettiği gibi Ebû Avâne de Süfyân tarikiyle Abdullah b. Ebû Bekir'den aynı suretle ve şu ziyade ile beraber rivayet etmiştir:

Râfi'[218] vefat ettiğinde İbn Ömer radıyallahu anhümâ cenazede bulunanlara, "Sakın Râfi'a ağlamayınız. Çünkü dirinin ölüye ağlaması, ölüye azaptır" demişti. Bunu Amre[219] Hazret-i Âişe'ye sordu. Âişe hazretleri de, "Allah, İbn Ömer'e rahmet etsin" diyerek hadisin alt tarafını rivayet etti.

---

217 رواه مالك في الموطأ بلفظ: ذكر لعائشة أن عبد الله بن عمر يقول: إن الميت ليعذب ببكاء الحي عليه. فقالت عائشة: يغفر الله لأبي عبد الرحمن أما أنه لم يكذب ولكنه نسي أو أخطأ. إنما مر رسول الله صلى الله عليه وسلم على يهودية يبكي عليها أهلها. فقال إنهم ليبكون عليها وإنها لتعذب

في قبرها.

{MU559 Mâlik, Cenâiz, 12.}

218 Ashâb-ı kirâm arasında Râfi‘ ismi ile birkaç sahâbî vardır. Bunlar arasında en meşhuru, Râfi‘ b. Hadîc el-Evsî'dir. Uhud'da ve ondan sonraki muharebelerde bulunmuştur. Kendisinden 78 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan beş hadiste Buhârî ile Müslim'in ittifakları vardır. Üç hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Vefatı 74. hicret yılına müsâdiftir ki, İbn Ömer de o sene dahilinde vefat etmiştir. Hadiste Râfi‘ ismi mutlak zikredildiğine göre, ilk önce hatıra İbn Hadîc geliyor (*Hulâsa*).

219 Amre, ensardan Abdurrahman b. Sa‘d'ın kızıdır. Medine'nin en benâm fukahasından ve tâbiîn kadınlarının seyyidesidir. Âişe Ümmü Seleme gibi birçok kadın ve erkek sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden Zührî, Süleyman b. Yesâr, Ebû Bekir b. Hâzim gibi meşâhir hadis rivayet etmişlerdir. Hicretin 100 tarihinden evvel vefat etmiştir (*Hulâsa, s. 425*).

640

•.•.•

عَنِ الْمُغِيرَةِ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَى أَحَدٍ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنْ نِيحَ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ بِمَا نِيحَ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Mugīre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Mugīre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim demiştir: "Benim ağzımdan yalan söylemek, başka bir kimseyi dedi diye yalan söylemek gibi değildir. Her kim bile bile benim ağzımdan yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın!"

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu da işittim: "Hangi meyyit ki, ona nevha ve figan edilirse, bu nevha sebebiyle azap olunur." {B1291 Buhârî, Cenâiz, 33.}

İZAHI

LUGAVÎ İZAHLAR

Nevha "başına toprak saçarak, saçlarını yolarak feryat ve figan ile ağlamak"tır. Bundan evvel 638 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Ömer hadisinde izah olunduğu üzere Hazret-i Ömer, Hâlid b. Velîd radıyallahu anhın vefatında ağlaşan kadınları menetmek isteyenlere, "Kadınlara ilişmeyiniz, varsın Ebû Süleyman'a (Hâlid b. Velîd) ağlasınlar! Başlarına toprak saçmadıkça, feryâd ü figân etmedikçe yalnız ağlamakta bir mahzur yoktur" demişti. Buhârî bu haberi, tahşiye etmekte bulunduğumuz hadisten evvel ta'lîkan, وقال عمر رضي الله عنه دعهن يبكين على أبي سليمان مالم يكن نقع أو لقلقة [220] diye rivayet etmiştir. Sonra İmam Buhârî, Hazret-i Ömer'in bu kavlindeki نقع ولقلقة kelimelerini tefsir ederek, النقع التراب على الرأس واللقلقة الصوت "Nakı', başa toprak saçmak, lâklâka da ağlarken çıkarılan sestir" diyor. Buhârî râvilerinden İsmâilî bu savtı, "savt-ı âlî" (yüksek ses) diye vasıflıyor ki feryâd ü figân ve çığlıktır.

Saîd b. Mansûr, النقع شق الجيوب : "Nakı', yakalarını yırtmak" diye tarif edildiğini bildirmiştir. Bu mânayı, İbn Sa'd da Vekî'den rivayet etmiştir. *Mücmel*'de ve *Sıhâh*'ta da bu nakı' kelimesi surâh ile tefsir edilmiştir ki sayha demektir.

Kazzâz, lâklâkayı, "*tevâlî-i savt*" (*sözün ulanması*) diye tarif etmiştir ki, bu kelimenin vaz'-ı aslîsine tamamen muvâfıktır. Çünkü lâklâka esas itibariyle leylek sesine ıtlak olunur. Yukarıda izah olunduğu üzere Câhiliye devrinin fâsılasız, günlerce devam eden nevhaları bu kelimenin en uygun bir mahall-i ıtlâkı olur.

SIDK U KIZB. Kizb, sıdkın muhalifidir, "hilâf-ı vâkıı ihbardır, yalan söylemek" demektir. *Mısbâh*'ta deniliyor ki kizb hususunda mütekellimin kastı ve hatası da müsavidir. Çünkü Ehl-i sünnet indinde sıdk ile kizb arasında vasıta yoktur. Şu kadar ki günah, kast ü irâde ile söylenen kizbe taalluk eder. Binaenaleyh Eş'arîler'e göre kizb, ister amden, ister sehven hilâf-ı vâkıı ihbardan ibarettir. Mu'tezile, amdi şart kılmıştır. Kelâm kitaplarında sıdk u kizbin ta'yîn-i mâhiyeti hususunda üç mezhep vardır: **1.** Kizb, sözün vâkıa ve nefsü'l-emre mutâbık olmamasıdır, sıdk da, vâkıa ve nefsü'l-emre mutâbık olmasıdır. Sıdk u kizbi tarif hususunda hak olan mezhep budur. **2.** Sıdk, muhbirin itikadınca ihbar ettiği vâkıanın nefsü'l-emre mutâbık olmasıdır. Kizb de muhbirin kanaatince haber verdiği vâkıanın hariçte nefsü'l-emre mutâbık olmamasıdır. **3.** Sıdk, ihbar edilen şeyin hem muhbirin itikad ve kanaatine, hem de nefsü'l-emre mutâbık olmasıdır. Kizb de, her ikisine de mutâbık olmayan sözdür. İki sonraki mezheplere göre sıdk ile kizb arasında vasıta vardır (*Umdetü'l-kārî,* I, 547).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de "Cenâze" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Yine bu hadis, Buhârî'nin meyyite bükâ' ve nevha hakkında akdettiği uzunca bir babın hadisleri cümlesindendir. Hadis, iki hükmü ihtiva etmektedir: **1)** Resûlullah'ın lisân-ı mübârekinden yalan uydurmaya ve Resûl-i Ekrem'in söylemediği bir şeyi, söyledi diye haber vermeye terettüp eden azap, **2)** Ölüye nevha edilmesine ait hükm ü cezâ.

Bunlardan birinci kısım için Buhârî hazretleri "Kitâb-ı İlim"de hususi bir bab açarak şu hadisleri rivayet etmiştir:

1. Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin: *"Benim ağzımdan yalan uydurmayınız! Kim ki benim ağzımdan yalan söylerse cehenneme girsin!"* buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir.[221]

2. Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ demiştir ki: Bir kere babam aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm'a,

— “Filân ve filân sahâbenin tahdîs ettiği gibi senin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin akvâl ve ef‘âlinden bir şey haber verdiğini işitmedim diye sordum. Zübeyr hazretleri bana şöyle cevap verdi:

— “Bilmiş ol ki, ben müslüman olduğum günden sonra, Habeşe hicreti müstesna olmak üzere hiçbir zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanından ne seferde, ne hazarda ayrılmadım. Lâkin ben Resûlullah’ın, *“Kim ki, benim ağzımdan yalan söylerse cehennemdeki karargâhına hazırlansın!”* buyurduğunu işittim.[222]

3. Enes b. Mâlik radıyallahu anh da şöyle demiştir: Şüphesiz ki, beni size çok hadis bildirmekten alıkoyan şey, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, *“Kim ki beni dedi diye bile bile yalan iltizam ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın!”* buyurmuş olmasıdır.[223].

4. Seleme b. Ekva‘ radıyallahu anh da, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, *“Kim ki benim söylemediğim bir sözü, beni söyledi di*(yerek yalan isnad ede)*rse cehennemdeki karargâhına hazırlansın*” buyurduğunu işittim demiştir.[224]

5. Ebû Hüreyre radıyallahu anh da Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu demiştir: *“Benim* (Muhammed öz) *adımı* (kendinize ve başkalarına) *takınız da künyem* (olan Ebü’l-Kāsım soy adım)*ı takınmayınız. Kim ki beni rüyada görürse* (hakikatte) *beni görmüş olur. Çünkü şeytan benim suretime giremez. Yine kim ki benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”*[225] Bu hadîsin izâhı 92. sayı ile geçmiştir.

Son hadisin münderecatından birisi, Resûl-i Ekrem’in künyesiyle soy adı takınılmamasıdır. Bu nehiy, mücerret olarak soy adı alınıp da (Ebü’l-Kāsım) denilmesini nehiy değildir. Belki şer‘an menhî olan Resûl-i Ekrem’in öz ve soy adının şahs-ı vâhidde cemedilip de (Ebü’l-Kāsım Muhammed) denilmesidir. Bunu da bu suretle tasrih eden bir tarîk-i rivâyet bulunduğu gibi bu nehyin neshine ve asr-ı Nebî aleyhisselâma maksûr olduğuna kāil olanlar da vardır. Nitekim Muhammed b. Hanefiyye ile Muhammed b. Ebû Bekir’in, Muhammed b. Talha’nın künyeleri hep Ebü’l-Kāsım idi. Bunu burada kaydetmeyi hassaten lüzumlu görürüz.

Mevzubahsimiz olan Mugīre hadisinin birinci kısmını yine Buhârî'nin rivayet ettiği diğer tariklerle izah etmiş bulunuyoruz. Buhârî'nin bu hadisleri ليبلغ العلم الشاهد الغائب "*İlmi* (burada) *hazır olanlar, olmayanlara bildirsin*" unvanlı bir babını müteakip tahrîc etmiş bulunması da bu hadislerin ifade ettiği inzâr ve tahvîf ile ahkâm-ı dîniyyenin kemâl-i dikkat ve ihtimam ile zabt ü hıfzedilerek ahlâfa sıhhat ve isabetle tebliğ ve nakledilmesi gayesi istihdaf buyurulduğunu gösterir.

Mugīre hadisinin ihtiva ettiği ikinci hüküm ki, ölüye nevhanın müstelzim-i azâb olmasıdır. *Tavzîh*'te bu babdaki rivayetlerin on beş sahâbîye kesb-i ittisâl ettiği bildirilmiştir ki, şunlardır: Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ma'kıl b. Mukrin, Ebû Mâlik el-Eş'arî, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, Muâviye, Ebû Saîd, Ebû Ümâme, Ali, Câbir, Kays b. Âsım, Cünâde b. Mâlik, Ümmü Atıyye, Ümmü Seleme radıyallahu anhüm.

Şârih Aynî, bunların muharriclerinin *Tavzîh*'te işaret edilmediğini ve bunun bir noksan olduğunu bildirerek bütün bu sahâbîye kesb-i ittisâl eden senedlerini, muharriclerini farklı olan metinleriyle beraber zikretmiştir.

Bu turuk-ı rivâyâttan Buhârî'nin *Sahîh*'ine aldığı rivayetleri bervech-i âtî nakllediyoruz: Ma'kıl b. Mukrin'in[226] hadisini Keccî *Sünen-i Kebîr*'inde şöyle tahrîc etmiştir: لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم المرنة والشاقة جيبها واللاطمة وجهها "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, pek yüzlü, utanıp arlanmaz kadına, yakasını yırtan kadına, avucu ile yüzünü döven kadına lânet etmiştir."[227]

İbn Abbas'ın hadisini, İbn Merdeveyh tefsirinde kadınlardan alınan biat maddeleri arasındaki وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ "*Habîbim! Kadınlardan, mâruf olan emirlerine muhalefet etmeyeceklerine dair söz alınız*"[228] kavl-i şerifini İbn Abbas radıyallahu anhümânın, "Kadınları, ölülere nevha etmekten menettiğinde sana karşı isyankâr olmayacaklarına dair söz vermeleri" suretinde tefsir ve tahsis ettiğini rivayet edip Câhiliye kadınlarının mâtem sırasında elbiselerini parçaladıklarını, yüzlerini tırmaladıklarını, saçlarını yolduklarını, ölümlerini temenni ettiklerini bildirmiştir.

Muâviye hadisini de, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde tahrîcine göre, Muâviye Humus'ta bir hutbe irat ederken hutbesinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nevhadan nehiy buyurduğunu bildirmiştir.[229]

Ebû Saîd el-Hudrî de, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde tahrîcine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لعن الله النائحة والمستمعة *"Allah, hem nevha eden kadına hem de onu dinleyen kadına gazap etsin"*[230] diye dua buyurdu demiştir.

Ebû Ümâme'nin hadisini, İbn Mâce şöyle tahrîc etmiştir: Ebû Ümâme hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لعن الله الخامشة وجهها والشاقة جيبها والداعية بالويل والثبور *"Yüzünü tırmalayan, yakasını yırtan, mahv ü helâkini dileyen kadına Allah gazap etsin!"*[231] buyurdu demiştir.

Ali, Câbir hadislerini İbn Ebû Şeybe, Kays hadisini Nesâî, nevhadan nehiy suretinde muhtasar bir surette rivayet etmişlerdir.

Cünâde b. Mâlik hadisini Taberânî şu suretle rivayet etmiştir: Cünâde hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Üç şey Câhiliye âdât ve ef'âlindendir. Müslümanlar bunları iddia ve kabul etmez:* الاستسقاء بالكواكب والطعن في النسب والنياحة على الميت: *Yıldızlardan yağmur dilemek, nesebini horlamak, ölüye nevha etmek*" buyurdu demiştir.[232]

Tavzîh'te on beş sahâbîden Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ma'kıl b. Mukrin, Ümmü Seleme, Ümmü Atıyye'nin hadislerini Buhârî tahrîc etmiştir. Bunları nakletmiyoruz.

Bu on beş sahâbîden başka şârih Aynî daha on sahâbînin muharricleriyle beraber rivayetlerini bildiriyor ki, Ömer, Enes, Amr b. Avf, İbn Ömer, İmrân b. Husayn, Abbas b. Abdülmuttalib, Selmân, Semüre, Ebû Mûsâ'nın zevcesi, ehl-i biatten bir kadın radıyallahu anhümdür. Bunlardan İbn Ömer ile İmrân b. Husayn'ın rivayetleri birer hususiyeti haizdir. Öbürleri yukarıda nakl ü tercüme ettiğimiz rivayetlerle lafzan ve meâlen müteşâbihtirler. İbn Ömer ile İmrân'ın rivayetlerini de naklederek bu izahımıza nihayet vereceğiz.

Abdullah b. Ömer hadisini, Beyhakī şöyle rivayet ediyor: İbn Ömer radıyallahu anhümâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لعن الله النائحة والمستمعة والحالقة والسالفة والواشمة والمتوشمة وقال ليس للنساء في اتباع الجنائز أجر "*Allah, nevha eden ve edilen nevha ve figanı dinleyen kadınlara, hengâm-ı musîbette saçını yolan ve yüzünü yolup tırmalayan kadınlara, eline, koluna döğün yaptıran ve yapan kadınlara Allah gazap etsin, diye dua etti ve yine Resûlullah, kadınların cenaze takibinde de bir ecr ü sevâb yoktur buyurdu*" demiştir.[233]

İmrân b. Husayn hadisini, Nesâî şöyle tahrîc etmiştir. İbn Husayn hazretleri bir kere bir mahfilde,

— "Meyyit, ehl-i meyyitin nevhası sebebiyle azap olunur" demişti. Oradakilerden bir kimse,

— "Zanneder misin ki Horasan'da ölen bir kimseye Medine'deki ailesi nevha eder de bununla oradaki ölü azap olunur?" diye münkirâne bir sual irat etmesi üzerine İbn Husayn hazretleri,

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem doğru söylemiştir. Fakat sen yalancısın!" cevâb-ı müskiti ile karşılamıştır.

İMAM BUHÂRÎ'NİN UNVANSIZ BİR BABI

Buhârî, bu Mugīre radıyallahu anh hadisinden sonra tercüme ve unvansız bir bab açarak burada Câbir hazretlerinin bir hadisini rivayet etmiştir. Gerçi bu bab Ebû Zer ve Kerîme rivayetlerinde yoktur. Yalnız Asîlî rivayetinde vardır. Bundan evvelki babın nihayet bulduğuna işaret ve mâbaʿdini mâkablinden fasletmek için böyle bir bab vazedilmiştir. Bu babdaki Câbir hadisini Buhârî Muhammed b. Münkedir vasıtasıyla tahrîc etmiştir ve şöyledir:

Câbir radıyallahu anh demiştir ki: Uhud günü babam, burnu, kulakları kesilmek suretiyle düşmanın pek vahşiyane işkencesine uğrayarak şehid düşmüştü. Babamın cenazesi bu vaziyette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna getirilip konuldu ve üzerine bir bez örtüldü. Ben, babamın üstünden örtüsünü açmak üzere yanına vardım. Beni akrabam bundan menetti. Sonra bir daha açmak için vardım. Yine kavm ü kabîlemiz menettiler. Bu defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin emri ile örtü açıldı. Bu sırada bir kadın sayhası duyuldu. Resûlullah,

— *"Bu kadın kimdir?"* diye sordu. Orada bulunanlar,

— "Amr'ın kızıdır, yahut Amr'ın kız kardeşidir" diye cevap verdiler. Resûlullah,

— *"Bu kadın niçin ağlıyor, yahut ağlamasın! Çünkü o aziz şehidi melekler kanatlarıyla dâimî gölgelemektedirler"* buyurmuştur.[234]

Bu hadîs-i şerifte mahall-i istihdaf olan cihet, Resûl-i Ekrem'in zâhirde olmasa bile nefsü'l-emirde şehidin hemşiresi Fâtıma bint Amr'ı yüksek ses ile ağlamaktan nehyetmesidir.

HULÂSA. Buraya kadar zikrettiğimiz bunca ehâdîs-i şerifeden istifade edilen en büyük fıkhî hüküm, meyyit için nevha ile ağlamanın haram olduğudur. Bu babda icmâ vardır. Nevhasız ağlamanın mubah olduğu yine bu ehâdîs-i şerifeden istifade edilmiştir.

---

220 {Buhârî, Cenâiz, 33 (bab başlığı).}

221 عن علي رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول: لا تكذبوا علي. فإنه من كذب علي فليلج النار [رواه البخاري و مسلم و الترمزي و النسائي و ابن ماجة].

{B106 Buhârî, İlim, 38.}

222 عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما عن أبيه قال: قلت للزبير إني لا أسمعك تحدث عن رسول الله صلى الله عليه و سلم كما يحدث فلان و فلان. قال: أما إني لم أفارقه ولكن سمعته يقول: من كذب علي فليتبوأ مقعده من النار. [رواه البخاري و أبو داود و النسائي و ابن ماجة].

{B107 Buhârî, İlim, 38.}

223 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال ليمنعني أن أحدثكم حديثا كثيرا أن النبي عليه الصلاة و السلام قال: من تعمد علي كذبا فليتبوأ مقعده من النار. [رواه البخاري و مسلم و النسائي]

{B108 Buhârî, İlim, 38.}

224 عن سلمة بن الأكوع قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: من يقل علي ما لم أقل فليتبوأ مقعده من النار.

{B109 Buhârî, İlim, 38.}

225 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تسموا باسمي ولا تكنوا بكنيتي. و من رآني في المنام فقد رآني فإن الشيطان لا يتمثل في صورتي. و من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار. [رواه البخاري و مسلم]

{B110 Buhârî, İlim, 38.}

226 {Müellifin Aynî'den naklettiği bu isim, elimizdeki *Umde* nüshasında "Ma'kıl b. Makrûn" olarak geçmektedir. Aynî, *Umde*, VIII, 84.}

227 {Keccî'nin eseri elimizde mevcut değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, rivayetin bu lafızla yer aldığı en eski kaynak Rûyânî'nin (ö. 307) *Müsned*'idir. Rûyânî, *Müsned*, II, 95.}

228 el-Mümtehine, 60/12.

229 {İM1580 İbn Mâce, Cenâiz, 51.}

230 {D3128 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24, 25.}

231 {İM1585 İbn Mâce, Cenâiz, 52.}

232 {MK2178 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 282.}

233 {BS7215 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 104.}

234 {B1293 Buhârî, Cenâiz, 34.}

641

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mesʻûd radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mesʻûd demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Kim ki (ölüler için) avuç içi ile yanaklarını, (yüzünü) döver ve yakalarını yırtar ve Câhiliye âdeti üzere (münasebetsiz sözler söyleyerek) feryâd ü figân eylerse, bu kimse biz(im ehl-i sünnetimiz)den değildir" buyurdu. {B1294 Buhârî, Cenâiz, 35.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "Menâkıb", yine "Cenâiz" bahsinde de zikretmiştir. Müslim de "Îmân", Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de "Cenâze" bahsinde zikretmişlerdir.

Meyyit için yüzünü ve başını dövmek, yakasını yırtmak, münasebetsiz sözler söyleyerek feryat etmek haramdır ve hürmeti, başlıca bu hadîs-i şeriften istifade edilmiştir. Bu nevi cahilâne hareketler kazâ-i ilâhîye razı olmamak demektir.

Bu memnûiyetin tahakkuku için bu üç hal ve hareketin bir arada içtimâı da şart değildir. Bunlardan her biri ayrı ayrı memnûdur. Sonra yanaklarını dövmek memnû olduğu gibi diğer âzasını ve meselâ dizini ve başını dövmek de haramdır. Bir de Câhiliye devrinde kadınlar bazı âzalarına nisbet ederek ve meselâ "ah bileğim" diyerek nevha ederlermiş. Bu hadîs-i şerif ile bu yoldaki matemler de haram kılınmıştır.

ليس منا *“Bu yolda cahilâne hareket edenler bizden değildir”* buyurulması, nehiyde mübalağa maksadıyla vârit olmuştur. Hakikatte ise, “Bizim sünnetimize tebaiyyet etmemiş ve koyduğumuz İslâm âdet ve medeniyetine uymamış olurlar” demektir. Yoksa Müslümanlık’tan tamamıyla çıkarlar demek değildir. Ehl-i sünnet’e göre, irtikâb-ı mâsiyet, sâhib-i mâsiyet olan mümini, o mâsiyetin helâl olduğunu itikad etmedikçe imandan çıkarmaz. Yalnız Süfyân es-Sevrî hazretleri bu babda muhalefet etmiştir. Süfyân es-Sevrî, ehâdîs-i şerifede ليس منا *“Biz müslümanlar cemaatinden değildir”* suretinde şeref-vârit olan sîgaları, menʿ ü tahzîr hususunda daha beliğdir diyerek te’vile lüzum görmeksizin zâhiri üzere kabul etmiştir.

Şârih Kirmânî, “Hadisin şiddetli bir üslûb-ı beyân ile vârit olması, halkı bu fena âdetten kati surette menetmek gayesine mebnîdir. Yoksa hakikaten dinden çıkar demek değildir. Meğer ki, bu Câhiliye âdeti veçhile hareket mûcib-i küfürdür denile. Nasıl ki haramı helâl itikad etmek, kazâ-i ilâhîye razı olmamak gibi ahval küfrü mûciptir. Bu halde hadisteki, ليس منا *‘Bizden değildir’* suretindeki nefiyden hakikat mânası müstefâd olur” demiştir.

Şârih İbn Battâl da, ليس منا *“Bizden değildir”* cümlesinin mânası, ليس مقتديا بنا و مستنا بسنتنا “Bize uymuş ve bizim yolumuzu tutmuş değildir” mânasınadır demiştir. Bazıları da bu cümlenin mânası, bu Câhiliye örf ü âdetini istihlâle mahmûldür demişlerdir.

لطم الخدود fıkrası ضرب الخدود suretinde de rivayet edilmiştir. **Hudûd**, haddin cemʿidir. خد Had, “yanak ve yüz” demektir. Darb-ı hudûd da “yüze vurmak” demek olur. Hususi olarak yüzün zikredilmesi, ekseriyetle nevhazenlerin yüzlerine vurmak itiyadında bulunmalarına mebnîdir. Yoksa yüz gibi bakıyye-i vücûda vurmak da bu nehiyde dahildir.

شق الجيوب fıkrasındaki *cüyûb,* **ceyb**in cemʿidir. Ceyb, “elbise giyilirken baş geçmek için açılan fetha”dır ki lisanımızda “yaka” tabir olunur. Araplar’ın avam lisanında “*ceyb, tavk*” mânasında kullanılır ki, “boğaza takılan gerdanlık” demektir. Şakk-ı cüyûb “yaka yırtmak” demek olur.

ودعا بدعوى الجاهلية fıkrası Müslim'in *Sahîh*'indeki rivayetinde, بدعوى أهل الجاهلية suretinde rivayet edilmiştir. Câhiliye devri ile dîn-i İslâm'ın zuhurundan evvelki fetret ve vahşet zamanıdır. İslâm dini bunlarla mücadele etmiş ve tamamıyla muvaffak olmuştur. Bunlardan birisi de budur.

642

•.•.•

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ ﵁ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي فَقُلْتُ إِنِّي قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ مَا تَرَى وَأَنَا ذُو مَالٍ وَلَا يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَتٌ أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مَالِي قَالَ لَا قُلْتُ بِالشَّطْرِ فَقَالَ لَا ثُمَّ قَالَ الثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَبِيرٌ أَوْ كَثِيرٌ إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللهِ إِلَّا أُجِرْتَ بِهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ أُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي فَقَالَ إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً صَالِحًا إِلَّا ازْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرِفْعَةً ثُمَّ لَعَلَّكَ أَنْ تُخَلَّفَ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ اللَّهُمَّ امْضِ لِأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ وَلَا تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ لَكِنِ الْبَائِسُ سَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ يَرْثِي لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ مَاتَ بِمَكَّةَ.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Sa'd hazretleri demiştir ki: Vedâ haccı yılı (Mekke'de) şiddetli bir hastalığımda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni iyâde ve ziyaret ederdi. (Bir ziyaretinde) ben,

— "Yâ Resûlellah! Bendeki hastalık, görüyorsunuz şu müzmin hadde ermiştir. Ben servet sahibiyim. Kızımdan başka da bir vârisim yoktur. Malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi?" diye sordum. Resûlullah,

— "Hayır, tasadduk etme" buyurdu. Ben,

— "Yarısını edeyim mi?" dedim. Resûlullah,

— "Yine hayır, tesadduk etme!" diye cevap verdi ve sonra Resûlullah (sözüne devam ederek) buyurdu ki,

— “Sülüsünü tasadduk et (kâfîdir!) Sülüs (malın) da büyüktür. Yahut çoktur. Ey Sa‘d! Senin vârislerini zengin bırakman, muhtaç ve halka (sadaka için) ellerini açar bir halde bırakmandan çok hayırlıdır. Ey Sa‘d! Allah rızası için infak ettiğin her nafakadan şüphesiz me’cûr olursun! Hatta (yemek yerken) hayat yoldaşının ağzına verdiğin lokmadan da me’cûr olursun” Yine ben,

— “Yâ Resûlellah! (Siz Medine’ye döneceksiniz de) ben dostlarımdan geriye mi kalacağım?” diye sordum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki,

— “Hayır, sen (bizden) geri kalamazsın. (Şayet burada kalır da) amel-i sâlih işlersen elbette onunla derecen artar, merteben yükselir. Sonra öyle zannediyorum ki: Sen uzun zaman yaşayacaksın. Hatta senden birtakım akvam müstefit olacak, diğer birtakım akvam da zarar görecektir. Yâ rab! Ashabımın (Mekke’den Medine’ye) dönüşünü tamamla, onları ters izine döndürme![235]” (Bunun üzerine Sa‘d b. Ebû Vakkās demiştir ki),

— “Lâkin en bîçâre Sa‘d b. Havle’dir. Eğer Sa‘d Mekke’de ölürse, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona çok acır, mahzun ve mükedder olur. {B1295 Buhârî, Cenâiz, 36.}

İZAHI

RAVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi *Sahîh*'inin on yerinde zikretmiştir. Buradan başka "Megāzî", "Daavât", "Hicret", "Nafakāt", "Ferâiz", "Vesâyâ"nın iki yerinde, "Tıbb"ın iki babında, Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de tamamen "Vesâyâ" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Nesâî'nin ayrıca "Yevm ü leyle" bahsinde de bir tahrîci vardır. Bu hadisin babına da, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Sa'd b. Havle'ye mersiyesi ve izhâr-ı hüzün etmesi" unvanını vermiştir. İbn Abdülber diyor ki: Bu hadis, ehl-i ilmin senedinin sıhhatinde ittifak ettikleri ve cumhûr-ı fukahânın vasiyetin miktarında bir asl-ı şer'î olarak kabul eyledikleri bir hadistir, yalnız bu hadisin nâkilleri arasında bazı elfâza ait ihtilâf vardır. Bunlardan birisi Süfyân b. Uyeyne'nin haccetü'l-Vedâ yılı yerinde feth-i Mekke senesi diye rivayet etmesidir. Haccetü'l-Vedâ rivayet eden Zührî'dir. Yine İbn Abdülber diyor ki: Biz bu hadisi Ma'mer, Yûnus b. Yezîd, Abdülazîz b. Seleme, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbrâhim b. Sa'd tariklerinden rivayet ettik. Bu râvilerin kâffesi Zührî'den haccetü'l-Vedâ diye rivayet etmişlerdir. İmam Mâlik'in rivayeti de böyledir. Mevzubahsimiz olan tarikinde de Buhârî, مالك عن ابن شهاب عن عامر بن سعد بن أبي وقاص diye şeyhi Abdullah b. Yûnus'tan rivayet ediyor. İbn Münzir de haccetü'l-Vedâ diyenlerin rivayeti çok doğrudur diyor.

HADİSİN MÂNASI

Haccetü'l-Vedâ, hicret-i Ahmediyye'nin onuncu senesi eda buyurulan hacdır. Haccetü'l-Vedâ denilmesi, Resûl-i Ekrem'in Arafat'ta, Müzdelife'de, Mina'da irat ettikleri hutbelerinde, *"Menâsikinizi benden gördüğünüz gibi muhafaza ediniz. Belki bundan sonra sizinle birleşemeyiz"*[236] diye ashabı ile veda etmiş olmalarından dolayıdır. Bu hutbelerinde Resûl-i Ekrem efendimiz, Câhiliye devrinin bütün an'anelerini, bütün âdetlerini tamamen yıkmış ve inkılâpkâr her hükmü bildirdikten sonra, ألا هل بلغت "*Ey nâs! Size bunu da tebliğ ettim mi?*"[237] diye soruyordu. Bu cihetle buna haccetü'l-belâğ da denilir. Resûl-i Ekrem efendimiz Mekke'den avdetinden sonra seksen küsur gün sonra irtihâl-i dâr-ı bekā buyurmuştur.

أفأتصدق cümlesindeki hemze, istifham içindir. Binaenaleyh bu cümlenin medlûlü, istihbar tarikiyle bir istifhamdır. Ya derhal incâz eylemek yahut mâbaʿde'l-mevte taʿlik etmek şıklarının ikisine de muhtemeldir. Buhârî'nin diğer bir tarikinde أفأتصدق yerinde أفأوصي "*Malımın sülüsünü vasiyet edeyim mi?*" suretinde rivayet edilmiştir. İmam İbn Abdülber, bazı ehl-i ilimden naklederek diyor ki: Bu Saʿd b. Ebû Vakkās hadisini Âmir b. Saʿd أفأتصدق suretinde, Musʿab b. Saʿd da أفأوصي diye rivayet etmişlerdir. Yine İbn Abdülber, "Benim bu husustaki kanaatim, İbn Şihâb Saʿd'dan bunu أفأوصي diye, Musʿab gibi rivayet etmiştir. İnşallahü teâlâ sahih olan da budur" diyor. Sonra Âmir'den gelen rivayet tariklerinde de أفأوصي rivayeti bulunduğunu bildiriyor.

فقلت بالشطر cümlesindeki şatrı, tercümede nısıf olarak gösterdik. Çünkü Buhârî'nin diğer bir rivayet tarikinde أفأوصي بالنصف "Yarısını vasiyet edeyim mi?" suretinde tasrih edilmiştir.

ثم لعلك أن تخلف cümlesinde Hazret-i Saʿd'ın tehallüfü ve teahhürü ile murat, uzun zaman muammer olmasıdır ve hakikaten Saʿd b. Ebû Vakkās hazretleri hicretin 55. senesinde vefat ettiğine göre, bundan sonra tam 45 sene yaşamıştır.

Saʿd b. Ebû Vakkās ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın güzîde simalarından birisidir. Aşere-i mübeşşeredendir. Yedinci olarak İslâm'a girmiştir. Müslüman olduğunda on yedi yaşında tüvânâ bir gençti. "Müslüman olduğumda yüzümde tüy yoktu" dediği, oğlu Âmir'den rivayet edilmiştir. Babası İbn Havle de müslüman olmuştu. Buhârî, İbn Havle'nin hicret ettiğini, Bedir'de ve müteakip gazâlarda bulunup haccetü'l-Vedâ'da vefat ettiğini zikretmiştir (*Aynî*, IV, 101).

Sa‘d b. Ebû Vakkās en namdar mücahidlerdendir. Resûl-i Ekrem efendimizden evvel Medine'ye hicret etmişti. Din uğrunda Allah rızası için ilk oku Hazret-i Sa‘d atmıştır. Saîd b. Müseyyeb, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gazâ meydanında, *"At yâ Sa‘d! Babam anam sana fedâ olsun"* diyerek muttasıl ok verdiğini, Sa‘d'ın ağzından işittim demiştir.[238] Bütün gazâlarda maiyyet-i seniyyeden ayrılmazdı. Aşere-i mübeşşereden en son vefat eden zat Hazret-i Sa‘d'dır.

Bu hadîs-i şerifte Peygamber efendimizin bir mu‘cizesine şahit oluyoruz: Ağır hasta bulunan Sa‘d b. Ebû Vakkās, o günlerde babasının vefatı üzerine hayatından ümidini kestiği ve vasiyet etmeye başladığı sırada, "Yâ Resûlellah! Siz ashap ile Medine'ye gideceksiniz de ben buralarda ölüp kalacak mıyım?" diye ümitsiz bir halde sorduğunda Resûl-i Ekrem, *"Hayır! Yaşayacaksın. Hem çok yaşayacaksın da senin hayatından bazı kavimler müstefit olacak, bazıları da zarar görecektir"* buyurmuştu. Hakikaten Sa‘d b. Ebû Vakkās bu tarihten sonra daha kırk beş sene yaşadığını bildirmiştik. Şârih İbn Battâl demiştir ki: Sa‘d, Irak emâretine tayin olunduğunda birtakım kabâilin irtidad ettiklerini görmüş ve bunların tövbe ve dîn-i İslâm'a rücû etmelerini kendilerinden istemişti. Bunların bir kısmı tövbe edip nâil-i emân olmuş, bir kısmı ise ısrar edip zarar görmüştü. Irak fütuhatının mukaddimetü'l-ceyşi hiç şüphesiz Hazret-i Sa‘d'dır. Kûfe şehrini tesis eden, hıtta-i Irâkıyye'den Îrânîler'i sürüp çıkaran, Medâin, Fars illerini İslâm câmiasına ilhak eden bu bahadır kumandandır. Hazret-i Ömer'in dilsûz şehâdeti üzerine halife intihabı için teşkil olunan şûrada İbn Ebû Vakkās da dahildi. Sıffîn, Cemel vak‘alarında uzleti ihtiyar etmişti. Hazret-i Ali radıyallahu anh, Sa‘d'ın bu hareketine gıpta ederek demiştir ki: Sa‘d ile İbn Ömer'in bîtaraf hareketleri çok doğrudur. Bu uzlette günah varsa, her halde o günah küçüktür. Sevap varsa o da şüphesiz çok büyüktür.

Çocukları Âmir, Muhammed, Musʿab, İbrâhim kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Ömer, Âişe gibi eâzım-ı ashâbın; Kays b. Ebû Hâzim, Saîd b. Müseyyeb, Alkame, Ebû Osman en-Nehdî, Mücâhid gibi tâbiînin de pek çok rivayeti vardır. Kendisinden Buhârî ile Müslim müttefikan 115 hadis rivayet etmişlerdir. Beş hadisin rivayetinde Buhârî, sekiz hadisinde de Müslim infirâd etmişlerdir. Bedir Gazâsı'nda giydiği eski bir sof cübbeyi muhafaza etmiş ve onunla tekfin edilmesini vasiyet etmiştir. Medine'ye 10 mil mesafedeki kasrında ve 55. hicî yılında vefat etmiş, Medine'ye nakledilip Bakī Kabristanı'na defnedilmiştir (radıyallahu anh ve rahmetullahi aleyh) (*Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa; Aynî*).

FIKHÎ HÜKÜMLER

Ebû Ömer demiştir ki: Bu Saʿd b. Ebû Vakkās hadisi, senedinin sıhhatinde ehl-i ilmin ittifak ettiği bir hadistir. Cumhûr-ı fukahâ, bu hadisi miktâr-ı vasiyet hakkında ve müteveffânın sülüs malını tecavüz etmemesi hususunda bir asıl olarak kabul etmişlerdir. Bir müslümanın çocukları ve asabe vârisleri varken vasiyetinin sülüs malını tecavüz etmemesi hususunda İslâm âlimlerinin ittifakı vardır. Hatta ulemâ, sülüsten noksan vasiyet edilmesi müstehaptır demişlerdir. Yalnız hiçbir suretle uzak, yakın vârisi olmayarak vefat eden bir müslümanın sülüs malından fazlasını vasiyet edebilmek hakkını haiz olup olmadığı hususu ihtilâfı mûcip olmuştur. İbn Mesʿûd radıyallahu anh bilâvâris vefat eden kimsenin mecmû malını vasiyet edebilmesi hakkını kabul etmiştir. Ebû Mûsâ el-Eşʿarî'nin ictihadı da böyledir. Tâbiîn fukahasından Mesrûk, Ubeyde, İshak, Hasan-ı Basrî de bu ictihada taraftar olmuşlardır. Kurtubî, Ebû Hanîfe ile ashabının, Mâlik'in, bir kavle göre Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir diyor.

Zeyd b. Sâbit radıyallahu anh sülüs maldan fazlasını vasiyet etmek asla câiz değildir. Müteveffânın veresesi yoksa bile beytülmâl vardır. Beytülmâl, vârisi olmayanların vârisidir demiştir. Bu ictihadı da fukahadan bir cemaat kabul etmiştir. Fukahâ-i emsârın bir noktada daha icmâı vardır ki, o da vârisler sülüs maldan fazlasını vasiyete muvafakat ederlerse, bilicmâ bu da câizdir. Verese sülüsten fazlasına icâzet vermezse, sülüsten fazlası tenfîz edilmez.

Bu hadisin bir tarîk-i rivâyeti olarak, أفأتصدق مالي كله "Yâ Resûlellah! Malımın topunu tasadduk edeyim mi?" suretinde bir ziyade bildiriliyor. Şârih Aynî diyor ki: Eğer bu rivayet sahih ise cumhûr-ı ulemânın hibe, sadaka, ıtk hususlarında marîzın yalnız sülüs malında kavli câiz ve nâfiz olup mecmû-ı mâli hakkında muʻteber olamayacağı suretindeki ictihadlarına sarih bir hüccet-i kātıa olur. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının ve Mâlik, Leys b. Saʻd, Evzâî, Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak hazerâtının ve umumiyetle ehl-i hadîs ve ehl-i re'yin mezhepleri de budur.

Bazı âlimler ile zâhirî ulemâsı, marîzin mecmû-ı mâli hakkında hibesi muteberdir demişlerdir. Şârih İbn Battâl, "Doğrusu biz, mütekaddimînden bu ictihadda bulunan bir kimse bilmiyoruz" diyor.

Ehl-i ilimden bir kısmı, malın sülüsünü tamamen vasiyet etmek de mekruhtur demişlerdir. Tâvus, yalnız vârisler az, mal çok olursa, sülüs vasiyet edilmesinde beis görmemiştir. Rubʻu vasiyet edilmesi İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet edilmiş ve ehl-i ilimden bir kısmı rubʻun müstehap olduğuna kāil olmuşlardır. İshak b. Râhûye de vasiyette sünnet olan rubʻudur demiştir. Ve Resûl-i Ekrem'in Ebû Saîd hadisinde, الثلث كثير buyurmuş olmasıyla istidlâl etmiştir. Meğer vasiyet eden kimsenin malında şüphesi ola. Bu surette sülüs vasiyetin de câiz olduğunu bildirmiştir. Şu kadar ki, İbn Abdülber, İshak'ın, "Sünnet olan rubuʻdur" hükmünün bir delili yoktur diye itiraz etmiştir. Halbuki İshak, Resûl-i Ekrem'in "*Bu sülüs de çoktur*" buyurduğundan istifade etmiştir. İbn Abdülberr'in, İshak'ın bu deliline vâkıf olması pek tabii olacağına göre, bununla istidlâli muvâfık bulmamış demek olur. Hakikaten Resûl-i Ekrem "*Sülüs de çoktur*" demezden evvel "*Sülüs muvafıktır*" buyurmuşlar. Bu halde "Sülüs muvâfıktır. Bu da az görülmemelidir, sülüs de çoktur" demek olur ve hakikaten o yolda istidlâl çok zayıf bulunur.

İbn Battâl da Ömer radıyallahu anhın rubu‘ malını vasiyet ettiğini bildiriyor. Bir kısım ulemâ da südüs malın vasiyet edilmesi ictihadında bulunmuşlardır. Ebû Bekir radıyallahu anh da humus vasiyet edilmesini tavsiye edermiş, kendisi de humus malını vasiyet etmiş ve رضيت لنفسي ما رضي الله لنفسه “Kendi vasiyetim için humusu ihtiyar ettim. Nasıl ki Cenâb-ı Hak ganimetin humusunu kendi rızası için ihtiyar buyurdu ise” demiştir.

BIR HULÂSA. Gerek Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh hadisinden gerek bu hadisi izah eden vücûh-ı rivâyât ile eimme-i kirâmın müctehedât-ı aliyyelerinden şunu gereği gibi öğrenmiş oluyoruz ki, şerîat-i İslâmiyye hibe, vasiyet hususlarında itidali tavsiye ve ifrattan sıyânet etmiştir. Bir aile reisinin malının hepsini hibe etmesi, vücûh-ı hayra sarfını vasiyet etmesi içtimaî muavenet bakımından ilk nazarda pek cazip görülürse de, fakat iyice tetkik edilince bu müfrit hareketin, içtimaî heyetin anâsır-ı esâsiyyesini teşkil eden aile servetini tamamen mahvettiği görülür, öteki hayır, bu yıkılan aile ocaklarını ihya değil, tamir bile edemez. Bu cihetle hukūk-ı İslâmiyyemiz, vârisi bulunan bir aile reisinin mecmû malını bu suretle dağıtmasına müsaade etmemiştir. Hatta vârisi olmayan bir marîzin bile mecmû malında tasarrufunu fukahâ-i İslâmiyye müttefikan kabul etmemiştir. Bir kısım fukaha onun da vârisi beytülmâldir, yani hey’et-i ictimâiyyedir demişlerdir.

Zekât ki, malî bir vecîbedir. Muâvenet-i ictimâiyyenin terk ve ihmali kabil olmayan birinci faslını teşkil eder. Şeriatımız bunda bile daha ziyade mutedil bir tarîk-ı teâvün iltizam etmiştir: Kırkta bir. Servet yükseldikçe teklifin azalması ise son derece şâyân-ı nazardır. Şerîat-ı İslâmiyye’nin muâvenet-i ictimâiyye husustundaki prensibi, aile servetini sıyânet etmek, fukarayı nemâsından müstefit etmektir ki, bu sayede ashâb-ı servet ile fukara arasında bir sevgi, bir muhabbet tesis ediliyor. Kurûn-ı ahîrede ortaya konulan iktisadî meslekler ise zengin ile fakir, sermaye ile amele arasında günden güne genişleyen bir boşluk açmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden istifade edilen bir hükm-i fıkhî de kişinin malından vücûh-ı hayra sarf ve infak etmesinin müstehap olduğudur. Aynı suretle sıla-i rahme teşviki, akraba ve taallukata tergībi de muhtevîdir. İnsanın işlediği her hayır ve ibadetten ancak hüsnüniyeti ile musâb olacağı asl-ı şer'îsine mebnî mubah olan umura bile rızâ-i ilâhî kastedildiğinde o fi'l-i mubâhın mahz-ı tâat ve binaenaleyh mûcib-i sevâb ve fazilet olacağı da müstefâd olur.

Resûl-i Ekrem efendimiz bu mühimme-i dîniyyeye huzûz-ı dünyeviyyenin en latif ve en ziyade melekî olan bir misali ile tenbih buyurmuşlardır ki (müdâabe)dir. Yani kişinin refîka-i hayatının ağzına lokma vermesidir. Mekârim-i ahlâkın yegâne bir mürşidi olan hâtem-i enbiyâ efendimiz, beliğ bir vecize ile aile bağını sağlayan ve aile saadetini temin eden her nevi mücâmele ve mülâtafaların zevc ve zevce için vesîle-i hayır ve sevap olduğunu tâlim buyurmuş oluyorlar. Âile hayatında pek ziyade lutufkâr ve son derece şefkatli olan Resûl-i Ekrem efendimiz bu vecizelerinde aile saadetinin her safhasını bütün esbâb ve neticeleriyle ümmetine göstermiş bulunuyorlar.

Bu hadîs-i şerife nazaran insan infakı üzerine vâcip olan aile efradını infak ederken rızâ-i ilâhî kastederse, hem vâcibi eda etmiş hem de infak ve tasadduk sevabına nâil olmuş bulunur. Kurtubî diyor ki, "Bu hadisin mantûkuna göre, aile infakından dolayı müsâb olmak ancak kurbet kastıyla hâsıl olur. Binaenaleyh Allah'ın rızası kastedilmezse vâcip sâkıt olursa da fakat me'cûr olmaz."

---

235 {Bu cümle "Onları tersine döndürme!" şeklinde de ifade edilebilir.}

236 {BS9608 Beyhakī, *el-Kübrâ*, V, 204.}

237 {HM20971 İbn Hanbel, V, 72.}

238 {B4055 Buhârî, Megāzî, 18.}

643

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﵁ أَنَّهُ وَجِعَ وَجَعًا فَغُشِيَ عَلَيْهِ وَرَأْسُهُ فِي حَجْرِ امْرَأَةٍ مِنْ أَهْلِهِ فَبَكَتْ فَلَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهَا شَيْئًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّنْ بَرِئَ مِنْهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ بَرِئَ مِنَ الصَّالِقَةِ وَالْحَالِقَةِ وَالشَّاقَّةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhın oğlu Ebû Bürde'den şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bürde demiştir ki: (Bir kere babam) Ebû Mûsâ şiddetli bir hastalıkla hastalanmıştı. Bu sıra başı ailesinden bir kadının göğsünde olarak bayılmıştı. Bunun üzerine haremi (ümm-i Abdullah bint Ebû Dûme şiddetle bağırarak) ağlamaya başladı. Fakat Ebû Mûsâ'nın hal ve vaziyeti kadının bu hareketini menetmeye bir türlü müsait değildi. Ebû Mûsâ bu baygınlığı atlatıp açılınca demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (hoşlanmayıp) uzak bulunduğu herkesten ben de uzağım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem musibet zamanında sayha eden, saçını yolan, elbisesini yırtan kadınlardan uzak bulunurdu." {B1296 Buhârî, Cenâiz, 37.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ve Nesâî de rivayet etmişlerdir. Hadisin sûret-i sevkine dair olan baş tarafını *Buhârî* metninden tercüme ettik. Çünkü Ebû Mûsâ el-Eş'arî bu bayılma ve ayılma kıssasını bizzat kendisi değil oğlu Ebû Bürde rivayet ediyor. Müellif ihtisar için bırakmıştır. Fakat baygınlık sırasında tahaddüs eden bir hadiseyi Ebû Mûsâ'nın rivayet etmesindeki açık olan garâbete mebnî bunu Buhârî metninde olduğu gibi oğlu Ebû Bürde lisanından tercüme ettik.

Buhârî'nin burada iki babı daha vardır. Bunlardan birisi musibet zamanında yüzünü dövmenin, öbürü de "öldüm" diye feryat etmenin ve vahşet devrinde mûtat olduğu üzere mekruh kelimeler söyleyerek ağlamanın menhî olduğuna dairdir. Bu bablardan her ikisinde de Buhârî tercümesi 641 numara ile geçen İbn Mes'ûd hadisini rivayet ederek isbât-ı müddea etmiştir. Bu suretle müellif Buhârî bu hadisi üç yerde aynı metinlerle rivayet etmiş bulunuyor. Yalnız bir kelime farkı ile ki 641 numaralı hadisteki لطم الخدود yerinde burada daha sarih olarak ضرب الخدود suretinde rivayet etmiştir.

LUGAVÎ TAHLİLLER

وا ويلاه evvelce müfredatını tahlil ettiğimiz bu kelime, musibet zamanında Araplar'ın irat ve istimal eyledikleri bir nidâ-i tefeccü'dür. Güya o musibetzede bu kelime ile kendisine mevti ve helâki davet eder. Bu kelimenin Araplar'ca bu tarz-ı isti'mâline göre, "ölüm gel, yetiş" diye tercümesi icap ederse de fakat lisanımızda "öldüm!" diye nüdbe edilip ağlandığı şâyi olduğundan yukarıda böyle veciz bir suretle tercüme ettik.

فأغمي عليه yerinde bazı nüshalarda فغشي عليه zabt ü rivâyet edildiğini şârihler bildiriyor. Kastallânî birinciyi, Aynî ikinciyi ihtiyar ederek zikredip diğer rivayete işaret etmişlerdir. Bizdeki *Buhârî* nüshalarında da birinci rivayet tercihen zikredilmiştir. *Kāmus Tercümesi*'nde Âsım Molla birinciyi bayılmak, ikinciyi de uğunmak diye tercüme ediyor ki, her ikisi de bîhud olmak demek olup lisanımızda galat olarak "beyhûd" diye bu kelime de şâyidir.[239]

حجر "hâ"nın harekâtı selâsesi ve "cîm"in sükûnuyla insanın kucağına denir. Baygınlık halinde hastanın ekseriyetle başı, tutanın göğsüne istinat eder vaziyette bulunduğundan bu suretle tercüme ettik.

Müslim'in rivayeti أغمي على أبو موسى وأقبلت امرأته أم عبد الله تصيح برنة [240] suretinde olup Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin zevcesinin ismi ve sayha ile ağladığı tasrih edildiğinden kavis içinde bu cihete de tercümede işaret ettik. Ebû Mûsâ'nın zevcesi Ümmü Abdullah'ın, Ebû Dûme'nin kızı olduğu da Nesâî'nin *Sünen*'inde musarrah bulunduğundan biz de tercümemizde tasrih eyledik. Ömer b. Şebbe[241] ise *Basra Târihi*'nde Ebû Mûsâ'nın kadınının ismi Safiyye olduğunu ve Ebû Mûsâ'nın oğlu Ebû Bürde'nin vâlidesi bulunduğunu bildirmiş ve bu hastalık hadisesinin Basra'da Ömer radıyallahu anh tarafından vali bulunduğu sırada vuku bulduğunu bildirmiştir.

صالقة، سالقة mânaları müsavi iki lugattır. Musibet zamanında ref'-i savt eden kadın demektir. *Muhkem*'de de sayha ve velvele ile tefsir edilmiştir. İbnü'l-Arabî de darbı veçhile tefsir etmiştir.

حالقة saçını yolan kadına denir.

شاقة Musibet zamanında elbisesini parçalayan kadındır. Müslim'in bir rivayetinde Resûl-i Ekrem'in,

أنا بريء ممن حلق وسلق وخرق dediği bildiriliyor ki, erkek, kadın her kim olursa saçını yolarak, sesini yükselterek, elbisesini yırtarak nevha ederse ben o kimseden uzağım[242] demek olur.

Nevevî diyor ki, aşağıdaki Câhiliye âdetleri ashâb-ı kirâmın ittifakıyla haramdır.

1. Nüdbe, meyyitin mehâsinini sayıp dökerek ağlamak, **2.** Niyâha, avaz avaz ağlamak, **3.** Lâtm-i had, yanaklarını, yüzünü, başını, dizlerini dövmek, **4.** Şakk-ı ceyb, yaka, elbise yırtmak, **5.** Hamş-i vech, yüzünü tırmalamak, **6.** Neşr-i şiir, manzumelerle ölünün mehâsinini işâaya çalışmak, **7.** Duâ-i veyl ü sübûr, azap ve helâk ile dua.

Şârih Aynî de, bunlar Hanefîler'e göre de haramdır. Kerahet diyenlerin muradı da herhalde kerâhet-i tahrîmiyyedir diyor.

239 *Kāmus Tercümesi*’nde bu iki kelime hakkında şu tafsilât vardır: Gayş, “gayn”ın fethi ve şîn-i muʿcemenin sükûnuyla bîhud olmak mânasınadır ki, bayılmak tabir olunur. يقال غشي عليه غشيا وغشيانا على البناء المجهول إذا أغمي ve bu, setr ü gıtâ mânasından me’hûzdur. Şârih der ki ekser lugaviyyîn “gaşy” ile “iğmâ” beynini farkederler. Vâkıa kütüb-i tıbbiyede dahi bu veçhile meşruhtur ki; gaşy bir hâlettir ki, kalbin zaafından ve rûh-ı hayvânînin dâhile hareketi, yahut muhtakin olması hasebiyle bilkülliye kalbe içtimâından nâşî kalp teneffüs edemediğinden his ve hareketin muattal olmasıdır. Yahut ruh kalîl ve rakîk olmakla mâden-i rûh olan kalpte mevcut olan ruhtan fazla olmamakla sair âzaya tevzi olmadığından his ve hareket muattal olur. Yahut sebebi, bürûdetin şiddeti veya hararetin hiddeti olur. Ona baygınlık tabir olunur ve iğmâ, bütûn-i dimâğ bârid ve galîz balgamla mümtelî olduğundan mecralarında ruhun nüfuzunu mani sedde-i kâmile sebebiyle âzanın his ve hareketten kalıp muattal olmasından ibarettir. Buna da “*uğunmak*” tabir olunur.

240 {M288 Müslim, Îmân, 167.}

241 Ömer b. Şebbe, İbn Abid’dir. Üdebâdan ve yüksek müverrihlerdendir. Basra’nın güzîde bir hâfızı ve âlimi idi. Dârekutnî sikadır demiştir. 262 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 140).

242 {M288 Müslim, Îmân, 167.}

644

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا جَاءَ النَّبِيَّ ﷺ قَتْلُ ابْنِ حَارِثَةَ وَجَعْفَرٍ وَابْنِ رَوَاحَةَ جَلَسَ يُعْرَفُ فِيهِ الْحُزْنُ وَأَنَا أَنْظُرُ مِنْ صَائِرِ الْبَابِ شَقِّ الْبَابِ فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ نِسَاءَ جَعْفَرٍ وَذَكَرَ بُكَاءَهُنَّ فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْهَاهُنَّ فَذَهَبَ ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُنَّ لَمْ يُطِعْنَهُ فَقَالَ انْهَهُنَّ فَأَتَاهُ الثَّالِثَةَ فَقَالَ وَاللهِ لَقَدْ غَلَبْنَنَا يَا رَسُولَ اللهِ فَزَعَمَتْ أَنَّهُ قَالَ فَاحْثُ فِي أَفْوَاهِهِنَّ التُّرَابَ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mûte şehidleri Zeyd) b. Hârise’nin, Ca‘fer’in, İbn Revâha’nın haber-i şehâdetleri geldiğinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mescid’de) oturmuştu. Yüzünde âsâr-ı hüzn ü keder görülüyordu. Ben de kapının, Resûlullah görülebilecek bir aralığından kendisine bakıyordum. Bu sırada Resûlullah’a birisi geldi ve,

— “Ca‘fer’in (haremiyle ailesi) kadınları (ağlaşıyorlar)” dedi ve (nevha ile) ağlaştıklarını söyledi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de o kimseye kadınları bu çığlıktan menetmesini emretti. O adam gitti. Sonra ikinci defa Resûlullah’a geldi ve kadınların kendisine itaat etmediklerini haber verdi. Resûlullah yine,

— “Kadınları menediniz” buyurdu. O adam üçüncü defa geldi ve,

— “Yâ Resûlellah! Vallahi kadınlar bize galebe ettiler” dedi. (Râvi Amra diyor ki), Hazret-i Âişe,

— “Resûlullah o adama (haydi git) bu kadınların ağızlarına, (yüzlerine) toprak saç!” buyurdu dedi. {B1299 Buhârî, Cenâiz, 40.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER VE TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadisi, Buhârî yine böyle “Cenâze” bahsinde ve “Megāzî”de; Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, bir musibet hulûlünde kişinin mahzun ve mükedder oturup izhâr-ı hüzn etmesinin cevazını ifade etmektedir.

Buhârî’nin metninde bu hadisin sonunda şöyle bir fıkra da vardır: Hazret-i Âişe o adama demiştir ki: “Allah seni zelil etsin! Ne Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sana verdiği emri yerine getirdin ne de hüzn ü keder içinde bulunan Resûlullah’ı kendi halinde bıraktın!”[243]

Zeyd b. Hârise radıyallahu anh, Kelbî ve Kudâî’dir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin âzatlı kölesidir. Zeyd’in annesi, câhiliye zamanında mensup olduğu Benî Ma‘n ailesini ziyarete giderken yanında bulunan Zeyd, Benî Kays’tan bir süvari tarafından esir edilip Mekke’ye getirilmişti. Süheylî’nin rivayetine göre Zeyd, Arap’ın meşhur panayırlarından Hubâşe panayırında satılığa çıkarılmış ve Hakîm b. Hızâm tarafından halası Hatice bint Huveylid radıyallahu anhâ için satın alınmıştır. Hazret-i Hatice de nübüvvetten evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hibe etmiştir. Zeyd, o sıra sekiz yaşında idi. Resûl-i Ekrem tarafından i‘tak edilip oğulluğa kabul buyurulmuştur ve (Zeyd b. Muhammed) denilmeye başlanmıştır.

Zeyd’in kabilesinden bazı kimseler bir hac mevsiminde Zeyd’i tanıyıp babasına haber vermekle babası fidye ile almak üzere Mekke’ye gelmişti ve Resûl-i Ekrem’e müracaat ettiğinde Resûlullah, Zeyd’i muhayyer bırakmış, o da Resûl-i Ekrem’i babasına, anasına tercih ederek, “Benim anam da, babam da sensin” demişti. Bunun üzerine Resûlullah, Zeyd’i bir taş üstüne çıkararak Arap’ın örfüne göre,يا من حضر! اشهدوا أن زيدا ابني يرثني وأرثه *“Huzzâr-ı kirâm! Şâhid olunuz ki Zeyd benim oğlumdur; o bana vâris olacaktır, ben de ona!”*[244] buyurmuştur. Sonra ebeveyni ve akrabası memnun olup geri dönmüşlerdir. [245] ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ âyet-i kerîmesinin şeref-i nüzûlü üzerine bu yolda veraset nesholunmuş ve Zeyd de ba‘demâ Zeyd b. Hârise diye çağırılmıştır.

Resûl-i Ekrem, Zeyd'i çok severdi. Onu Hazret-i Hatice'nin âzatlılarından Ümmü Eymen Bereke ile evlendirmiş ve bu mesut izdivacdan Üsâme dünyaya gelmiştir. Zeyd b. Hârise ilk iman edenlerdendir. Hatice ve Ali radıyallahu anhümâdan sonra, bir rivayette Hazret-i Ebû Bekir, o bir rivayette Zeyd hazretleri iman etmişti. Bunların nokta-i iştiraki kadınlardan ilk müslüman olan Hatice'dir; erkeklerden Ebû Bekir, çocuklardan Ali, âzatlılardan Zeyd radıyallahu anhümdür. Sâhib-i terceme Zeyd'den başka hiçbir sahâbenin Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilmemiştir.

Zeyd, Bedir'den itibaren Mûte'de şehid oluncaya kadar bütün gazâlarda bulunmuştur. Hazret-i Âişe'den rivayet olunduğuna göre, Hazret-i Âişe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından teçhiz edilen seriyyelerden herhangi bir seriyye ki, onda Zeyd b. Hârise bulunurdu. Muhakkak o fırka-i mücâhidîne Zeyd kumandan tayin buyurulurdu, Resûl-i Ekrem'den geri kaldığı zamanlarda da muhakkak Zeyd'i Medine'de vekil bırakmış bulunurdu.[246]

Ca'fer b. Ebû Tâlib radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin amcazadesidir. Ali radıyallahu anhtan on yaş büyüktür. En kadim müslümanlardandır. Habeşe'ye hicret etmiş ve Hayber'in fethi günü avdet etmiştir. 623. hadisin izahında tafsil ettiğimiz veçhile Resûl-i Ekrem efendimiz bu üç namdar kumandanın minber-i saâdet üzerinde birer birer şehid olduklarını ve cennete girdiklerini haber verdiğinden gerek Ca'fer-i Tayyâr'ın gerekse Zeyd ile İbn Revâha'nın cennetlik olduklan muhakkaktır.

Abdullah b. Revâha radıyallahu anhın terceme-i hâlini 596 numara ile tercüme ettiğimiz hadîs-i şerifin izahında bildirmiştik.

Mûte Harbi hakkında 623 numaralı hadisin izahında ma'lûmât-ı kâfiye vermiştik. Yalnız burada şunu bildirmek isteriz ki: İslâm ordusunun 3000 kişiden ibaret bir avuç mücahidden ibaret olmasına mukabil düşman ordusunun mevcudu 100.000'i Rum, 100.000'i de Lahm, Cüzâm, Kayn gibi nasârâ-yı Arab'dan müteşekkil olmak üzere 200.000 kişilik bir kesret arzediyordu. Bire altmış nisbetinde bir fazlalık... Hiçbir târîh-i harb tarafeyn orduları arasında bu yolda nisbetsiz bir kemmiyet kaydetmemiştir. Bir günlük en çetin bir muharebe karşısında İslâm ordusunun şehidi on iki kişiden ibarettir. Bu harikanın sebep ve sâiki, İslâm kumandanlarının fedâ-yi nefs ederek harbi yakından idare etmeleridir.

Hazret-i Âişe'nin bu hadisinde beceriksizliğine mebnî Hazret-i Âişe tarafından muâheze edilen bu zatın kim olduğu tayin edilememiştir. Hazret-i Âişe tarafından isminin bildirilmemesi, bu adama Sıddîka-i müşârün ileyhânın dargın bulunması muhtemeldir.

Ağlaşan kadınlar Hazret-i Ca'fer'in haremi (Esmâ bint Umeys) ile aile ve akraba kadınları olduğundan, bunu mu'tarıza içinde tercümede gösterdik. Ca'fer radıyallahu anhın haremi bir tane idi. إن نساء جعفر rivayet edilmesi tağlib tarikiyledir.

Bu babın *Buhârî*'de tahrîc edilen hadislerinden birisi de Enes b. Mâlik radıyallahu anh hadisidir ki, tercümesi 531 rakamıyla geçmişti. Oradaki metin mufassaldır. Buradaki rivayeti "*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Bi'rimaûne'de yetmiş kadar kurrâ şehid edildiğinde, bir ay müşrikler aleyhine dua buyurup kunût eyledi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi o zamandan daha şiddetli bir hüzün ile asla mahzun görmedim*"[247] suretinde muhtasardır. Oradaki metin ve izahı mütalaa buyurulsun.

---

243 فقلت أرغم الله أنفك لم تفعل ما أمرك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم تزل رسول الله صلى الله عليه وسلم من العناء .

{Metinde "لم تزل" şeklinde yer alan ifade kaynakta "لم تترك" olarak geçmektedir. B1299 Buhârî, Cenâiz, 40.}

244 {İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XII, 408.}

245 el-Ahzâb, 33/5.

246 عن عائشة رضي الله عنها كانت تقول: ما بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم زيد ابن حارثة في سرية إلا أمره عليهم ولو بقي بعده لاستخلفه (رواه أحمد والنسائي)

{HM26942 İbn Hanbel, VI, 282; Nesâî, *el-Kübrâ*, VII, 322, no: 8126.}

247 عن أنس رضي الله عنه قنت رسول الله صلى الله عليه وسلم شهرا حين قتل القراء فما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم حزن حزنا قط أشد منه.

{B1300 Buhârî, Cenâiz, 40.}

645

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَاتَ ابْنٌ لِأَبِي طَلْحَةَ وَأَبُو طَلْحَةَ خَارِجٌ فَلَمَّا رَأَتِ امْرَأَتُهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ هَيَّأَتْ شَيْئًا وَنَحَّتْهُ فِي جَانِبِ الْبَيْتِ فَلَمَّا جَاءَ أَبُو طَلْحَةَ قَالَ كَيْفَ الْغُلَامُ قَالَتْ قَدْ هَدَأَتْ نَفْسُهُ وَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ قَدِ اسْتَرَاحَ فَبَاتَ فَلَمَّا أَصْبَحَ اغْتَسَلَ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَعْلَمَتْهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ أَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْهُمَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَعَلَّ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يُبَارِكَ لَكُمَا فِي لَيْلَتِكُمَا قَالَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَرَأَيْتُ لَهُ تِسْعَةَ أَوْلَادٍ كُلُّهُمْ قَدْ قَرَؤُا الْقُرْآنَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Ebû Talha'nın (ağır) hasta olan bir oğlu Ebû Talha evde yokken ölmüştü. Zevcesi (Ümmü Süleym), çocuğun öldüğünü görünce onu gasledip kefenledi ve evin bir köşesine koydu. Ebû Talha geldiğinde,

— "Oğlan nasıldır?" diye sordu. Ümmü Süleym,

— "Çocuğun ıstırabı sâkinleşti. İstirahat ettiğini zannediyorum" dedi. Ebû Talha kadını doğru söylüyor sandı ve (sevinerek) yattı (eşi ile de birleşti). Sabah olunca gusledip çıkmak istediğinde Ümmü Süleym, Ebû Talha'ya çocuğun öldüğünü bildirdi. Ebû Talha (mescide gidip) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile namaz kıldı. Sonra bu karı koca arasında o gece olup bitenleri anlattı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de,

— "Cenâb-ı Hak bu gecenizi hakkınızda mübarek kılsın!" diye dua buyurdu. Süfyân b. Uyeyne, (ensardan İbâye b. Rifâa isminde) bir kimse (bu çiftleşmeden Ümmü Süleym, Ebû Talha'ya Abdullah'ı doğurdu. Bu) Abdullah'ın dokuz oğlunu gördüm. Bunların hepsi de Kur'an okurdu" dediğini bildirmiştir. {B1301 Buhârî, Cenâiz, 41.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Ebû Nuaym diyor ki: Bu hadis, Buhârî'nin Bişr b. Hakem'den rivayet ederek teferrüd ettiği hadislerden biridir. Müslim de müteaddit tariklerle ve Enes b. Sîrîn ve Humeyd et-Tavîl tariklerinden de tahricleri vardır ki, bu iki tarîk-i rivâyet de Enes b. Mâlik'e muttasıl olur.

Bütün Buhârî metinlerinde ve şârihlerin iltizam ettikleri nüshalarda bu hadis, اشتكى ابن لأبي طلحة قال فمات diye sevkedilmiştir. Halbuki müellif Zebîdî *Tecrîd*'de, مات ابن لأبي طلحة şekl-i muhtazırında rivayet ediyor ki hiç doğru değildir. Çünkü çocuğun hastalığı meçhul bırakılıyor. Gerçi her ölüme bir hastalığın takaddüm ettiği vârid-i hâtır ise de fakat ölümle hastalık arasında bir telâzim bulunması ekserîdir, umumî ve dâimî değildir. Hem de rivayet hususunda bu nevi düşünceler de hâkim olamaz. Müellif merhum bu ciheti herkesten iyi bildiği için bunun bir hatâ-i müteahhir olduğunu kabul ederek metn-i Buhârî'ye göre tercüme ettik ve kavis içine almaya lüzum görmedik.

Bu ölen çocuğun adının Ebû Umeyr olduğunu İbn Hibbân bildirmiştir. Ebû Umeyr son derece zeki ve melih bir çocuk idi. Bu sebeple Ebû Talha bu oğlunu çok severdi ve hastalığına çok üzülmüştü.

Ebû Talha'nın adı, Ensârî Zeyd b. Sehl'dir. Karısının adı Ümmü Süleym'dir ve Enes b. Mâlik hazretlerinin annesidir. Bunları da Hatîb haber vermiştir.

Çocuğun vefatı sırasında babası Ebû Talha'nın evde bulunmadığını izah ederek İsmâilî şöyle rivayet etmiştir: "Çocuk ölürken Ebû Talha günün sonunda Resûlullah'ın yanında bulunuyordu. Ümmü Süleym, oğlu Enes'i gönderip Ebû Talha'yı çağırttı ve Enes'e çocuğun öldüğünü Ebû Talha'ya söylememesini emir ve tembih eyledi. Ebû Talha oruçlu idi.

هيأت شيئًا fıkrası mücmeldir. Bazıları oruçlu olan zevcine yemek hazırladı, diye tefsir etmiştir ki, Ebû Talha'nın oruçlu olmasına gayet uygundur. Bazıları da Ümmü Süleym'in evde ölüm vaziyetini hissettirmemek için zevcinin hissini tahrik edecek derecede ziynetlendiğini bildirmiştir ki, bu tefsirde o geceki birleşmelerinin bir mukaddimesi olarak gayetle muvâfıktır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin rivayetinde çocuğu gasil ve tekfin eyleyerek hazırladığı bildiriliyor ki, bu da hadisenin esasına son derece uygundur. Bu rivayet, Umâre Sâbit'ten[248] vâki olan şu rivayet ile de teyit ve izah edilmiştir: فهلك الصبي فقامت أم سليم فغسلته وكفنته وحنطته سجت عليه ثوبًا "Çocuk öldü. Ümmü Süleym hemen çocuğu gasletti, kefenledi, kokuladı. Üzerine de bir örtü örttü."[249] Bu rivayetin tarikleri daha çok ve kuvvetli olduğu için hadisteki هيأت شيئًا fıkrasını bu tefsire göre tercüme ettik.

وظن أبو طلحة أنها صادقة fıkrası da *Tecrîd* metninde yoktur. Niçin bırakılmıştır? Bunun sebebini anlamak imkânı yoktur. Bu fıkrada, Ebû Talha'nın "Oğlan nasıldır?" sualine karşı Ümmü Süleym'in, "Çocuk sakinleşti. Rahatlaştığını umuyorum" diye cevap vermesini, Ebû Talha doğru zannetti sözünden kadının yalan söylediği zannedilmemelidir. Çünkü çocuk, son dem-i ihtizarın canhıraş ıstıraplarından kurtulmuş ve ayrı bir sükûn ve istirahate kavuşmuştu. Yalnız Ebû Talha oğlunun üzerinde fâni hayatın devamını telakki ederek bu noktadan karısının doğru söylediğini zannediyordu.

فبات فلما أصبح الليل اغتسل fıkrasında Ebû Talha'nın sabahleyin iğtisâli karînesiyle بات "bâte" kelimesi cimâdan kinayedir deniliyor. Maamafih bu cihet İbn Sîrîn rivayetinde, فقربت إليه العشاء فتعشى ثم أصاب منها "Ümmü Süleym Ebû Talha'ya akşam taamı getirdi. Ebû Talha yemeğini yedi. Sonra eşine yaklaştı"[250] deniliyor. Sâbit'ten Ca'fer'in rivayetinde, ثم تطيبت فعرضت له ثم أصاب منها "Yemekten sonra Ümmü Süleym tuvaletini yapıp Ebû Talha'ya göründü. Ebû Talha da eşine yaklaştı" deniliyor ki bu daha sarihtir.

Müslim'in *Sahîh*'inde Süleyman b. Mugīre'nin Sâbit'ten gelen bir rivayet tariki vardır ki, bu vücuhu rivâyâtı tamamıyla cemetmiş gibidir. Bu rivayette deniliyor ki: Ebû Talha'nın Ümmü Süleym'den olan oğlu vefat ettiğinde Ümmü Süleym ev halkına, "Zinhar Ebû Talha'ya oğlunun öldüğünü ben söylemedikçe hiçbiriniz duyurmayınız!" diye sıkı bir emir ve tembihte bulunmuştu. Ebû Talha geldiğinde Ümmü Süleym kocasına akşam yemeğini getirdi. Ebû Talha da yiyip içtikten sonra Ümmü Süleym, o vakte kadar ihtiyar etmediği ağır bir tuvaletle süslenip zevcine göründü. Ebû Talha da muvâkaa eyledi. Ümmü Süleym zevcinin bu arzu ve ihtiyaçlarının tatmin edildiğini görünce,

— "Ey Ebû Talha! Birtakım insanlar ailelerine bazı emanetlerini âriyet olarak bıraksalar, bir zaman sonra da bu emanetlerini almak isteseler bunları menetmek doğru mudur?" diye sordu. Ebû Talha cevap verip,

— "Hayır, doğru değildir" dedi. Ümmü Süleym,

— "Öyle ise aziz zevcim, sen de oğlunu istiare edilmiş bir vedîa say" diye cevap verdi. Enes demiştir ki, şimdi Ebû Talha hiddetlendi ve,

— "Mademki öyledir, niçin beni kendi halime bırakıp bu işlere bulaştırdın. Sonra oğlumun öldüğünü duyurdun" diyerek kalktı ve Resûlullah'ın yanına kadar gitti. Bu vâkıaları olduğu gibi Resûlullah'a arzetti. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de,

بارك الله لكما في غابر ليلتكما "*Ey Ebû Talha! Geçen gecenizi Allah Teâlâ hakkınızda mübarek kılsın!*" buyurdu ve Ümmü Süleym o geceden oğlu Abdullah'a yüklü kaldı.[251]

Hadisteki, "Bu çiftleşmeden Ümmü Süleym, Abdullah'ı doğurdu. Onun dokuz oğlunu gördüm hepsi de Kur'an okurdu" diyen kimsenin kim olduğunu Buhârî'nin tahrîcinde râvi Süfyân b. Uyeyne bildirmiyor. "Ensardan bir kimse" diye meçhul bırakıyor. Bunun "İbâye b. Rifâa" olduğunu Beyhakī *Delâil*'inde bildirmiştir. Bu rivayette Ümmü Enes'in Ebû Talha'ya sonsuz bir muhabbeti bulunduğu da bildirilmiştir.

TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadiste bahsedilen zevc ve zevceden Ebû Talha'nın terceme-i hâlini bundan evvel 637 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde izah etmiştik. Burada Ümmü Süleym'i bildireceğiz:

Ümmü Süleym radıyallahu anhâ. Bint Milhân'dır; Benî Neccâr'dandır. Sahâbiye olan Ümmü Haram radıyallahu anhânın kardeşidir. Enes b. Mâlik radıyallahu anhın da vâlidesidir. Senûsî diyor ki, Ümmü Süleym kavmiyle beraber müslüman olmuştu. Zevci Mâlik buna kızarak Şam'a çekilip gitmiş ve orada hâl-i küfürde vefat etmiştir. Ümmü Süleym'in Mâlik ile bu izdivacından Enes hazretleri kalmıştır. O sırada Enes sekiz, on yaşında idi. Vâlidesi getirip Resûl-i Ekrem'in hizmetine tevdi etmişti, Müslim'in Enes hazretlerinden rivayetine göre, Ümmü Süleym oğlunun elinden tutarak huzûr-ı saâdete getirmiş ve,

— "Yâ Resûlellah! Bu oğlum Enes'çiktir. Sana hizmet etmek için getirdim. Bunun için Allah'a dua buyurunuz" demişti. Resûl-i Ekrem de,

— "Yâ rab! Bu çocuğun malını ve evlâdını çoğalt!" diye dua buyurmuştu. Bu duâ-i nebevî berekâtıyla bu mal ve evlât nimetlerinin her ikisini de Cenâb-ı Hak, Hazret-i Enes'e bol bol bezl ü ihsân buyurmuştur. Müslim'in *Sahîh*'inde rivayeti veçhile Enes b. Mâlik hazretleri, "Malım çoktur. Evlâdım, evlâdımın evlâdı da çoktur. Bugün yüz kadar çoluğumu, çocuğumu sayarlar" diye yemin ile tekit ederek tahdîs-i ni'met eylerdi.[252]

Ümmü Süleym'in ilk zevci öldükten sonra Ebû Talha izdivacına tâlip olmuştu. O zaman Ebû Talha müşrik idi. Ümmü Süleym tabii reddetti. Bu teklifi yalnız müslüman olmak şartıyla kabul edebileceğini ve müslüman olursa mehir de istemeyeceğini bildirdi. Ebû Talha müslüman oldu. Ümmü Süleym ile evlendi ve en namdar İslâm mücahidleri sırasına girdi.

Ümmü Süleym İslâm kadınları arasında dinî salâbeti ve fıtrî zekâ ve metanetiyle temeyyüz etmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de Câbir radıyallahu anhın rivayetine göre, Resûl Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Bana cennet gösterildi. Orada Ebû Talha'nın karısını gördüm. Sonra önümde bir ayak sesi duydum. O da Bilâl idi*" buyurmuştur.[253] Yine Müslim'in diğer bir rivayetinde Resûlullah aleyhisselâm, "*Enes'in annesi Bint Milhân'ı cennette gördüm*" buyurmuştur.[254]

Mevzubahsimiz olan hadiste tafsil ve izah edildiği üzere Ümmü Süleym'in nefsini kahrederek sabrı iltizam etmesi ve tarihte emsaline nâdir tesadüf edilir bir surette kazâ-i ilâhîye kemaliyle mutâvaat göstermesi, Ümmü Süleym için başlı başına büyük bir menkıbedir. Ümmü Süleym'in bu hareketinden ulemâ, muktedir olanlar için ruhsatı terkederek şiddet tarikini iltizam etmek câiz olduğunu istifade etmiştir (radıyallahu anhâ ve rahmetullahi aleyhâ).

---

248 {Bu ifadenin kaynaktaki ibaresi "Umâre b. Zâdân yoluyla, Sâbit'ten..." olarak tercüme edilmeye daha uygundur.}

249 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XVI, 158, no: 7188.}

250 {B5470 Buhârî, Akîka, 1.}

251 Bu hadisin uzun metni, aşağıda Ümmü Süleym'in terceme-i hâline dair olan kısmı ile beraber Matbaa-i Âmire basması *Müslim*'in (VII, 145, 146) ve Bulak basması (II, 250)'dedir. {M6322 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 107.}

252 {M6376 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 143.}

253 {M6321 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 106.}

254 {M6230 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 105.}

646

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ دَخَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى أَبِي سَيْفٍ الْقَيْنِ وَكَانَ ظِئْرًا لِإِبْرَاهِيمَ فَأَخَذَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِبْرَاهِيمَ فَقَبَّلَهُ وَشَمَّهُ ثُمَّ دَخَلْنَا عَلَيْهِ بَعْدَ ذٰلِكَ وَإِبْرَاهِيمُ يَجُودُ بِنَفْسِهِ فَجَعَلَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ تَذْرِفَانِ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَوْفٍ وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَقَالَ يَا ابْنَ عَوْفٍ إِنَّهَا رَحْمَةٌ ثُمَّ أَتْبَعَهَا بِأُخْرَى فَقَالَ إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ وَلَا نَقُولُ إِلَّا مَا يُرْضِي رَبَّنَا وَإِنَّا لِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمُ لَمَحْزُونُونَ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile haddâd bir sanatkâr olan Ebû Seyf (Berâ b. Evs)'in evine gitmiştik. Ebû Seyf'(in zevcesi Ümmü Bürde, Peygamber'in mahdumu Hazret-i) İbrâhim'in murdıası, sütninesi idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem İbrâhim'i (kucağına) aldı. İbrâhim'i öptü, kokladı. Bundan sonra bir kere daha Ebû Seyf'in evine gittik. (Bu defa) İbrâhim can veriyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin iki gözü yaş dökmeye başladı. Bunun üzerine (Abdurrahman) İbn Avf,

— "Yâ Resûlellah! Halk musibet zamanında sabretmeyebilir, fakat sen de mi?" diye taaccüb ve istiğrâb eyledi. Resûlullah,

— "Ey İbn Avf! Bu hal, (babanın çocuğuna karşı beslediği) rikkat ve şefkattir. (Yoksa sabır ve tevekküle münâfî bir nevha değildir)" buyurdu. Sonra bu göz yaşını bir diğeri takip eyledi. Bu defa da Resûl aleyhisselâm,

— "Göz ağlar ve kalp mahzun olur. Biz, rabbimizin razı olacağı sözden başka bir kelime ile izhâr-ı hüzn etmeyiz. Ey İbrâhim! Biz, senin ayrılığınla pek ziyade mahzun ve mükedderiz" buyurdu. {B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî bu babın tercümesinde İbn Ömer radıyallahu anhümâdan da ta'lîkan rivayet etmiştir. Müslim'in yine Enes b. Mâlik'ten, İbn Mâce'nin Esmâ bint Yezîd'den, İbn Hibbân'ın Ebû Hüreyre'den, Taberânî'nin Ebû Ümâme ile Sâib b. Yezîd'den (radıyallahu anhüm) rivayetleri vardır.

MÂNALAR VE TAHLİLLER

قين , haddâddır, "demirci" demektir. Ebû Seyf'in sıfatıdır. Ebû Seyf'in adı Berâ b. Evs'tir, Ensârî'dir.

ظئر murdıadır, "sütnine" demektir. İbnü'l-Cevzî çocuk, zevcinin zaman ve kefâletinde murdıaya teslim edildiği için zevce de ظئر denildiğini bildiriyor.

وأنت يا رسول الله cümlesi bir mukaddere mâtuf olduğundan tercümede kavis içinde o mukadderi gösterdik.

يجود بنفسه fıkrasını Cezerî İbnü'l-Esîr *Nihâye*'sinde يخرجها ويدفعها ... diye tefsir ediyor ki, sâhib-i kerem ve sehâ bir kimsenin malını bezl ve harc etttiği gibi İbrâhim de enfâs-ı ma'dûdesini bol harcıyordu demektir. Âsım Molla da, cevad, can vermek üzere olmak mânasınadır يقال جاد بنفسه إذا قارب أن يقضى diyor.

TARİHÎ İZAHLAR

Şârih Aynî, Muhammed b. Sa‘d’ın *Tabakāt-ı kebîr*’inden naklederek diyor ki: İbrâhim hicret-i seniyyenin 8. yılı zilhiccesinde dünyaya gelmiştir. Fahr-i kâinat efendimizin âzatlılarından Selmâ’nın ebelik ettiği bunun zevci Ebû Râfi‘in de Resûl aleyhisselâma tebşir eylediği ve Peygamber Efendimizin de pek ziyade mesrur olduğu rivayet ediliyor. Hazret-i İbrâhim’in doğum günü Medine kadınları arasında onu emzirmek için bir münakaşa ve istirkap uyanmıştı. Nihayet Nebî-i Muhterem hazretleri nevzâd-ı irdâ‘ için Münzir’in kızı Ümmü Bürde’ye teslim buyurmuştur. Kādî İyâz Ümmü Bürde’nin adı Havle’dir, zevci de Ebû Seyf, Berâ b. Evs’tir diyor. Bu karı kocanın her ikisi de Ensârî ve Hazrecî’dir. Resûl-i Zîşân efendimizin İbrâhim’den[255] başka Haticetülkübrâ radıyallahu anhâdan üç oğlu daha olmuştu. Birisi Kāsım’dır ki, Peygamberimiz bununla künyelenir ve Ebü’l-Kāsım yâdolunur. Diğer ikisi de Tayyib ile Tâhir idi. Bazı ehl-i siyer bunun ikisini bir addediyor. Kerîme-i nebevî de dört idi: Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsüm, Fâtıma radıyallahu anhüm. Zeyneb İbn Ebü’l-Âs’ın, Rukıyye ile Ümm Külsüm Hazret-i Osman’ın, Fâtıma da Hazret-i Ali’nin zevceleri idi. Hazret-i Peygamber’in yalnız Hazret-i Fâtıma’dan ahfadı devam edegelmiştir. Bütün evlâd-ı nebevî de Hazret-i Hatice’den dünyaya gelmiştir. Yalnız Hazret-i İbrâhim Mâriye-i Kıbtiyye’den doğmuştu. İbrâhim’in târîh-i tevellüdü hakkında ehl-i haber ittifak ettikleri ve 8. hicret yılının Zilhiccesinde doğduğunu bildirdikleri halde târîh-i vefâtı hakkında ihtilâf edilmiştir. Vâkıdî, “10. Hicret yılı Rebîülevvelinin 10. günü olduğu katidir” diyor. *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da vefât-ı Nebî aleyhisselâm ile aralarında yetmiş gün olduğu rivayet ediliyor. Bazıları da on altı ay sekiz gün, bazıları on yedi ay, diğer bazıları ise bir sene, on ay, altı gün muammer olduğunu bildirmişlerdir.

Hazret-i Ali’ye müntehî olan bir senedle Hazret-i İbrâhim’in Bakī Kabristanı’na defnedildiği ve bu kabre iptidâ İbn Maz‘ûn’un, onu müteakip de Hazret-i İbrâhim’in defnedildiği bildirilmiştir. Âl-i Ali b. Ebû Tâlib’den birisinden bir rivayete göre de definden sonra Hazret-i Resûl aleyhisselâm bir kırba su istemişler ve kabrin üzerine dökülmesini emir buyurmuşlardır. Bu izahatı şârih Aynî verdikten sonra namaz meselesi hakkında şu ihtilâfı bildiriyor:

Cenâb-ı Peygamber, Hazret-i İbrâhim'e cenaze namazı kılmış mıdır, yoksa kılmamış mıdır? İbn Hazm tashih, Ahmed b. Hanbel inkâr etmiştir. Süddî, "Enes b. Mâlik radıyallahu anha Nebî aleyhisselâm İbrâhim'e namaz kıldı mı?" diye soruldu. O da "bilmiyorum" dedi demiş. Atâ b. Ebû Rebâh ise İbn Aclân vasıtasıyla Hazret-i Enes'ten dört rek'at ile kıldığını rivayet etmiştir. Aynî, "Atâ efkahtır" diye bunu tercih ettiğini anlatıyor ve "Câiz ki Hazret-i Peygamber küsûf ile meşgul bulunduğu cihetle cenaze namazı başkası tarafından kıldırılmıştır" diyor ve bunu da, Hâfız Ebü'l-Abbas el-Irâkī lisanından hikâye ediyor. Ebü'l-Abbas, taraf-ı nebevîden namaz kılındığı hakkındaki rivayetin kuvvetli, diğer rivayetlerin hafif olduğunu kaydetmiştir.

Resûl-i Ekrem efendimiz bu necl-i necîbinin vefatına müteessir olmuştu. *Sahîh-i Müslim*'de rivayet edildiğine göre, Ömer radıyallahu anh demiştir ki: İbrâhim vefat ettiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"İbrâhim benim oğlumdur. O, meme emerken ölen bir süt kuzusudur. Onun ırzâını tamamlamak için cennette iki tane sütnine tayin buyurulmuştur"* diye teessür izhar ettiler.[256]

---

255 {Bu ismin Abdullah olması gerekmektedir. Zira (5 cümle sonra beyan olunacağı üzere) Hazret-i İbrahim'in annesi Hazret-i Mâriye validemizdir. 984 numaralı hadisin şerhinde Efendimiz'in, Haticetülkübrâ radıyallahu anhâdan olan evlatları tafsilatlı olarak zikredilecektir.}

256 {M6026 Müslim, Fezâil, 63.}

647

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ اشْتَكَى سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ شَكْوَى لَهُ فَأَتَاهُ النَّبِيُّ ﷺ يَعُودُهُ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ وَسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ وَعَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ فَوَجَدَهُ فِي غَاشِيَةِ أَهْلِهِ فَقَالَ قَدْ قَضَى قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَبَكَى النَّبِيُّ ﷺ فَلَمَّا رَأَى الْقَوْمُ بُكَاءَ النَّبِيِّ ﷺ بَكَوْا فَقَالَ أَلَا تَسْمَعُونَ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُعَذِّبُ بِدَمْعِ الْعَيْنِ وَلَا بِحُزْنِ الْقَلْبِ وَلٰكِنْ يُعَذِّبُ بِهٰذَا وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ أَوْ يَرْحَمُ وَإِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: Sa‘d b. Ubâde (bir kere) kendisine ârız olan bir hastalıktan dolayı (mizacından) şikâyet ediyordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman b. Avf, Sa‘d b. Ebû Vakkās ve Abdullah b. Mes‘ûd ile birlikte Sa‘d'ı iyâde ve ziyarete gelmişlerdi. Resûlullah Sa‘d'ın yanına girdiğinde onu ailesi tarafından dikkat ve ihtimamla ihata edilmiş bir halde buldu. Resûlullah aleyhisselâm,

— “Yoksa Sa‘d öldü mü?” diye sordu.

— “Hayır yâ Resûlellah! Ölmedi” diye cevap verdiler. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm (müteessir olup) ağladı. Resûlullah'ın ağladığını görünce oradakiler de ağlaştılar. Bunun üzerine Resûlullah,

— “İşitmediniz mi? Allah göz yaşı ile, iç üzüntüsü ile insanı azap etmez” ve eliyle (mübarek) diline işaret ederek, “İşte bunun yüzünden (ya) azap eder yahut (vaîdini infaz etmez) merhamet eder ve meyyit, ailesinin kendisine (menhî bir şekilde) ağlamasından dolayı azap olunur” buyurdu. Ömer radıyallahu anh de (Câhiliye âdeti üzere) ağlandığında (te'dib için) sopa ile döver, çakıl attırır, toprak saçtırırdı. {B1304 Buhârî, Cenâiz, 44.}

İZAHI

Bu hadisi, Müslim de rivayet etmiştir. Hadisin fıkra-i ahîresi ki, Hazret-i Ömer'in te'dib ve tekdirini muhtevîdir. *Sahîh-i Buhârî* metninden tercüme ettik. Bunu müellif merhum *Tecrîd*'e almamıştır. Asıl hadis ki, إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه dir. Bu babdaki ihtilâfatı 638 ve 639 numaralı hadislerin izahında tamamıyla tafsil ettik.

648

• . • . •

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ أَخَذَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَ الْبَيْعَةِ أَنْ لَا نَنُوحَ فَمَا وَفَتْ مِنَّا امْرَأَةٌ غَيْرُ خَمْسِ نِسْوَةٍ أُمُّ سُلَيْمٍ وَأُمُّ الْعَلَاءِ وَابْنَةُ أَبِي سَبْرَةَ امْرَأَةُ مُعَاذٍ وَامْرَأَتَانِ أَوِ ابْنَةُ أَبِي سَبْرَةَ وَامْرَأَةُ مُعَاذٍ وَامْرَأَةٌ أُخْرَى.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Atıyye demiştir ki: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem biz (kadınlar)dan (İslâm üzere) biat aldığında, ölüye nevha etmeyeceğimize dair de söz almıştı. Beş kadından başka bizden hiçbir kadın (o sırada) ahdini ifa etmedi. (Bu beş kadın), Ümmü Süleym, Ümmü Alâ, Muâz'ın karısı olan Ebû Sebre kızı ve daha iki kadındır yahut Ebû Sebre kızı ile Muâz'ın karısı ve daha bir kadın." {B1306 Buhârî, Cenâiz, 45.}

İZAHI

Bu hadisin mahall-i ictihâd olan noktası, hicret-i nebeviyyeyi müteakip kadınlardan dîn-i İslâm namına biat alındığında biat maddeleri arasına ölüye nevha edilmemesinin de konulmuş olmasıdır. Dîn-i İslâm'da niyâha menhî olmasaydı böyle bir ahd ü şarta lüzum görülmezdi. Nevevî bu hadisin tayin-i mânası hususunda mühim bir sû-i tefehhüme işaret ederek diyor ki: Hadiste, bizden ahdine vefa eden yalnız beş kadındır demekle öbür müslüman kadınlar niyâha âdetini bırakmadılar demek istenilmiyor. Belki Ümmü Atıyye benimle biat eden kadınlardan beşi hariç olarak öbürleri muahedeyi müteakip bu mekruh âdeti birden bırakamadılar. Fakat bu beş kadın derhal bu muahedeye bağlılıklarını gösterdiler demiş olur.

TERCEME-İ HALLER

Ümmü Atıyye radıyallahu anhâyı gerek tercümesi 625 numara ile geçen hadisin izahında, gerekse bunu takip eden gasl-i meyyite dair birçok hadiste iyice tanımış bulunuyoruz.

Ümmü Süleym radıyallahu anhâyı da 645 rakamıyla tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde yeni öğrendik.

Ümmü Alâ radıyallahu anhâ Ensâriyye'dir. Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhın karısıdır. Medine'nin yedi benâm fukahasından Hârice b. Zeyd[257] de bu faziletli kadının sütüyle büyüttüğü öz oğludur.

Şimdi Ümmü Atıyye'nin ahde vefakâr olmak üzere tavsif ettiği beş kadından üçüncüsüne geldik. Râvi Ümmü Atıyye bu üçüncü kadının hüviyetini tayin hususunda tereddüt etmiştir. Ebû Sebre kızı yâdedilen bu kadın, Muâz b. Cebel radıyallahu anhın karısıdır da her ikisi bir şahsiyet midir? Binaenaleyh geriye beşi doldurmak için iki kadın mı kalıyor? Yoksa Ebû Sebre kızı ayrı, Muâz b. Cebel karısı da ayrı olarak dört oluyor da geriye bir kadın mı kalıyor? İşte Râvi Ümmü Atıyye'nin rivayetinde görülen tereddüdün menşei burasıdır.

Bu iki noktainazardan birincisine vâv-ı âtıfsız امرأة معاذ rivayetiyle ikinciye de vâv-ı âtıfla وامرأة معاذ rivayeti ile işaret edilmiştir. Birinciye göre, beşi doldurmak için iki kadın, ikinci rivayete göre de bir kadın kalıyor. Şârih Kastallânî'nin beyanına göre, Hâfız İbn Hacer, ikinci vâv-ı âtıfla olan rivayeti daha doğru bulmuştur. Çünkü Muâz b. Cebel'in karısı Hallâd b. Âmir'in kızı Ümmü Âmir'dir. Ebû Sebre kızı değildir. Ebû Sebre kızıyla Muâz b. Cebel'in karısı ayrı ayrı simalardır demiştir. Şu halde geriye ismi tasrih edilemeyen bir kadın kalıyor.

Şârih Aynî Hâfız Zehebî'nin vâv-ı âtıfsız rivayetine göre, Ebû Sebre kızı, Muâz b. Cebel'in karısı olduğunu kabul ediyor. Bu hesapça ismi tasrih edilmeyen iki kadın kalıyor.

---

257 Hârice b. Zeyd rahmetullahi aleyh az hadis rivayet ederdi. Bu sebeple Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'da, kibâr-i ulemâdan ve ecille-i fukahâdan diye İbn Zeyd'i tavsif ettikten sonra az hadis rivayet ettiği için hâfızlar arasında zikredemedik diye esefleniyor.

649

•.•.•

عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ جَنَازَةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَاشِيًا مَعَهَا فَلْيَقُمْ حَتَّى يَخْلُفَهَا أَوْ تَخْلُفَهُ أَوْ تُوضَعَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَخْلُفَهُ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden ahzeden Âmir b. Rebîa'dan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah buyurmuştur ki: "Sizin biriniz bir cenaze gördüğünde, onunla gitmek istemezse (cenaze ilerleyip) cenazeden geri kalana kadar; yahut cenaze(yi götürenler) o kimseyi geride bırakana kadar; yahut o kimseyi geride bırakmazdan evvel cenaze yere indirilene kadar kıyam etsin!" {B1308 Buhârî, Cenâiz, 47.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis turuk-ı rivâyâtı müteaddit ve mütekessir hadislerden birisidir. Bu babda Buhârî'nin on kadar tarîk-i rivâyeti vardır. Müellif *Tecrîd*'e bunlardan üç tanesini almıştır ki, birisi bu Âmir b. Rebîa hadisidir. Öbür ikisi tercümeleri bunu takip edecek olan hadislerdir. Müslim'in de *Sahîh*'indeki tarîk-i rivâyetleri ondan fazladır. *Sünen-i erbaa* sahipleri de bu suretle tahrîc etmişlerdir. Tahâvî'nin de beş tarîk-i rivâyeti vardır.

Buradaki rivayetin tarz-ı edâsı biraz karışıktır. Hadiste iki terdîd edatının birbirini vely ü takip etmesi tefehhümü hayli işkâl ediyor. Görülen bir cenazeye kıyamın müntehâ-yi müddeti irâe edilirken üç nevi hareket tebliğ edilmiştir zannediliyor. Halbuki böyle değildir. Birinci ev terdîde, ikinci tenvîa mahmuldür. Râvi Âmir b. Rebîa Resûl-i Ekrem'in, "Siz cenazeden geri kalana kadar mı, yoksa cenaze sizi geride bırakana kadar mı ayakta durunuz" dediğini kestiremediğinden terdîd ile ifade etmiştir. Bu iki fıkranın ikisinin de medlûlü birdir: Cenaze uzaklaşana kadar ayakta durulmasıdır ve bu bir nevidir. İkinci nevi de cenazenin yere konulmasıdır. İkinci ev edatı da bunu ifade ediyor.

Bu hadisin meâlini daha iyi anlayabilmek için Buhârî'nin şu tarîk-i rivâyetini de mütalaa edelim. Buhârî'nin yine Âmir b. Rebîa'ya muttasıl olan bir hadisinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إذا رأيتم الجنازة فقوموا حتى تخلفكم أو توضع "*Siz bir cenaze gördüğünüzde cenaze sizi geride bırakana, yahut cenaze* (musallâ gibi bir yere) *konulana kadar kıyam ediniz*"[258] buyurmuştur. Bu rivayette, cenaze görenlerin ayağa kalkmaları ve bu kıyamlarının, ya cenaze kendisini bırakıp ilerleyene kadar, yahut cenaze ileri götürülmeyip orada musallâ gibi bir yere konulana kadar devam etmesi emrolunuyor. Bundan sonraki hadis de bu mevzuu müeyyid olan hadislerdendir.

---

258 {B1307 Buhârî, Cenâiz, 46.}

650

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَخَذَ بِيَدِ مَرْوَانَ وَهُمَا فِي جَنَازَةٍ فَجَلَسَا قَبْلَ أَنْ تُوضَعَ فَجَاءَ أَبُو سَعِيدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ فَأَخَذَ بِيَدِ مَرْوَانَ فَقَالَ قُمْ فَوَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمَ هٰذَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانَا عَنْ ذٰلِكَ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ صَدَقَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Makbürî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Makbürî demiştir ki: Biz bir cenazede bulunduk. Ebû Hüreyre radıyallahu anh Mervân'ın elinden tuttu. Cenaze (omuzdan yere) konulmazdan evvel oturdular. Bunun üzerine Ebû Saîd (el-Hudrî) radıyallahu anh geldi. Mervân'ın elinden tuttu ve,

— "Kalk" dedi. "Vallahi şu adam (Ebû Hüreyre) bilir ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bizi cenaze omuzdan yere indirilmedikçe oturmaktan nehyederdi" dedi. Ebû Hüreyre de,

— "Ebû Saîd doğru söylüyor" diye tasdik eyledi. {B1309 Buhârî, Cenâiz, 47.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu rivayetinde bilinmesi lüzumlu fakat meçhul bırakılan bir cihet varsa, o da Ebû Saîd'in Mervân'a "kalk" demesi üzerine Mervân'ın kalkıp kalkmadığıdır. Bu ciheti Tahâvî'nin Şa'bî tarikiyle Ebû Saîd el-Makbürî'den[259] bir rivayeti tenvir ediyor. Bu rivayette Ebû Saîd el-Makbürî diyor ki: Mervân'ın yanından bir cenaze geçmişti; Mervân ayağa kalkmamıştı. Ebû Saîd el-Hudrî Mervân'a hitaben,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir cenaze geçti de Resûlullah cenazeye ayağa kalktı” dedi. Mervân da hemen ayağa kalktı.[260] Hadisin aslı bir olduğundan dolayı Buhârî’nin rivayetinde meçhul kalan bu cihet de şimdi tenevvür etmiş bulunuyor demektir.

Bu hadisin asıl sahâbî râvisi Ebû Hüreyre değil, Ebû Saîd el-Makbürî’dir.[261] *Sahîh-i Buhârî*’deki sevki şöyledir: عن أبي سعيد المقبري قال: كنا في جنازة فأخذ أبو هريرة رضي الله عنه بيد مروان ... Müellif ihtisar için silsile-i isnâdın başına Ebû Hüreyre’yi ikame etmiştir. Fakat metn-i hadîste pek bâriz bir rekâket hâsıl olmuştur. Bu cihetle hadisi *Tecrîd*’e göre değil, *Buhârî* metnine göre tercüme ettik.

Makbürî Medinelidir. Benî Dînârî’nin kabirlerini muhafazaya memur olduğundan dolayı “mîm”in fethi ve “bâ”nın harekât-ı selâsesiyle Makbürî diye yâdedilmiştir ve tabii kabre dair rivayetleri daha muteberdir. Buhârî’nin Makbürî’den rivayet ettiği bu hadis, muhaddisler arasında Buhârî’nin ifradından addolunur. Ömer, Ali, Üsâme radıyallahu anhümden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Saîd ve bir cemaat rivayet etmiştir. Vâkıdî, 100 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa; Aynî*).

Mervân, İbnü’l-Hakem, Ebü’l-Âs’tır. Emevî hükümdarlarının dördüncüsüdür. Muâviye’nin hükümeti zamanında Medine ve Hicaz valisi olmuştu. Bu hadise de valiliği zamanında olmuştur. Mûmâileyhin Medine valiliği kırk sekiz tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihlerde hıtta-i Hicâziyye ve bilhassa Medîne-i Münevvere ashâb-ı Nebî aleyhisselâm ile dolu bulunduğundan Mervân’ın, Asr-ı saâdet’ten beri devam edip gelen birtakım sünen-i seniyyeye mugayir harekâtı daima ashâb-ı kirâm tarafından red ve inkâr edildiğinden böyle birçok hadise ismi karışmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın ismi Sa‘d b. Mâlik’tir. Sahâbî oğlu sahâbîdir. Pederi Mâlik b. Sinân radıyallahu anh Uhud Gazâsı’nın aziz şehidlerindendir. Uhud sırasında Ebû Saîd hazretleri on üç yaşında bulunduğundan götürülmemişti. Fakat müteakip gazâlarda ve Hudeybiye biatında hazır bulunmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, ashab-ı kirâmın ulemâ ve fukahasındandır. Kendisinden 1170 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan kırk üç hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi altı hadisini Buhârî, elli iki hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Târık b. Şihâb, Saîd b. Müseyyeb, Şa‘bî, Nâfi‘ gibi bir hayli tâbiînin rivayetleri vardır. Vâkıdî, 74 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor (*Hulâsa,* s. 115).

Ebû Saîd el-Hudrî’nin kabrinin İstanbul’da Ayvansaray’da Kariye Camii avlusunda bulunduğuna dair halk dilinde kuvvet ve şöhretle bir rivayet deveran etmekte ise de tarihî hiçbir kayıtla müsbet değildir. Maamâfih Hazret-i Hâlid Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi fetih ordusuyla gelmiş olması da çok muhtemeldir.

Cenazeye Kıyam Hakkında Rivayet Olunan Haberlerden Bazıları Şunlardır:

1. Tahâvî’nin Ebân b. Osman’dan rivayetine göre, bir kere Ebân’ın[262] yanından bir cenaze geçmişti. Ebân bu cenazeye kıyam edip demiş ki: “Osman radıyallahu anhın yanından bir cenaze geçmişti. Osman ona kıyam edip dedi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir cenaze geçti de Resûlullah ayağa kalktı.”[263]

Bu hadisi Ahmed ile Bezzâr da tahrîc eylemişlerdir.

2. Yine Tahâvî’nin Ebû Saîd el-Makbürî ile Ebû Hüreyre’den tahrîcine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Sizden biriniz bir cenaze namazı kılıp da cenaze ile gitmezse, cenaze kendisinden uzaklaşınca oturabilir. Eğer cenaze ile giderse, bu halde de cenaze yere indirilmedikçe oturmasın!”* buyurmuştur.[264]

3. İbn Mâce, Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği hadisini şöyle tahrîc etmiştir. Ebû Hüreyre radıyallahu anh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir cenaze geçti de Resûlullah cenazeye kıyam etti ve, *"Siz de kalkınız. Çünkü cenazeye kıyamda, mevtin hevl ü şiddetini tâzim vardır"* buyurdu.[265]

4. Nesâî'nin Yezîd b. Sâbit'ten tahrîcine göre,[266] Yezîd b. Sâbit radıyallahu anhın da dahil bulunduğu bir cemaât-i sahâbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanında bulundukları sırada bir cenaze görülmüş. Resûl aleyhisselâm kıyam etmiş, yanındakiler de kıyam etmişler ve cenaze uzaklaşana kadar ayakta durmuşlardır.[267]

5. İbn Ebû Şeybe'nin Abdullah b. Sahbere'den[268] tahrîcine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir cenaze geçtiğinde cenaze geçene kadar ona ayağa kalktığını" bir zümre-i sahâbîye haber vermiştir.[269]

Bu rivayetlerin sarâhatinden ve Âmir b. Rebîa hadisinden şunu anlıyoruz ki, cenazeye iştirak etmeyerek ayağa kalkıldığında bu kıyamın müntehâ-yi müddeti ikidir: **a)** Cenazenin iyice uzaklaşması, **b)** Uzaklaşmadan musallâ gibi bir yere indirilmesi. Birinciyi mevzubahsimiz olan Âmir hadisindeki حتى يخلفها أو تخلفه kavlinden, ikinciyi de أو توضع... kavlinden istifade ediyoruz ve bu "ev" edatı, tenvî' ifade ediyor, terdîd değil. Terdîd, birinci fıkradaki "ev"den matlubdur, râvinin rivayetindeki tereddüdünü ifade etmektedir.

Bu rivayetlere selef ve haleften binâ-yı hükümden bir kısım ulemâ cenaze geçerken ayağa kalkmanın vâcip olduğuna ve bu vücûb mensuh bulunmadığına hükmetmişlerdir. Katâde, Muhammed b. Sîrîn, Şa'bî, Nehaî gibi bir kısım tâbiîn, yanından cenaze geçen bir adamın ayağa kalkması vâciptir demişler. Ebû Hüreyre, İbn Ömer, İbn Zübeyr, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, cenazeye kıyam ve ittibâ eden kimsenin cenaze omuzlardan indirilmedikçe oturmak câiz değildir demişlerdir.

Tahâvî, bu ictihada muhalif ve kıyamın mensuh olduğuna kāil olanların da, "Yanından cenaze geçerken kalkmak yahut cenazeye iştirak eden kimseye cenaze yere indirilinceye kadar ayakta bulunmak bir lâzıme-i dîniyye değildir" dediklerini nakletmiştir ki, bunların da Urve, Saîd b. Müseyyeb, Alkame, Esved, Nâfi', İbn Cübeyr, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed olduğunu, Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Mücâhid'in, Ebû İshak'ın da bu ictihadda olduklarını, Ali b. Ebû Tâlib'den, oğlu Hasan'dan, İbn Abbas'tan, Ebû Hüreyre'den bunun nakil ve rivayet edildiğini şârih Aynî haber veriyor.

Kādî İyâz, "Ahmed b. Hanbel, İshak b. Habîb, İbnü'l-Mâcişûn da cenazeye kıyam ile emir, tevsîa ve tahyîre mahmûl olduğunu kabul etmişlerdir" diyor.

Cenaze Geçerken Kıyamın Mensuh Olduğuna Kāil Olanlar Aşağıdaki Hadislerle İhticâc Etmişlerdir:

1. Müslim'in *Sahîh*'inde tahrîcine göre, Ali radıyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze geçerken kıyam ederlerdi. Sonra oturdular, kıyam etmediler.[270]

2. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde tahrîcine göre, Ali radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize cenazeye kıyam etmemizi emrederdi. Sonra kendileri kalkmadılar, oturdular. Bizim de oturmaklığımızı emir buyurdular demiştir.[271]

3. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ebû Ma'mer'den tahrîcine göre, Ebû Ma'mer demiştir ki: Ali radıyallahu anh ile bulunduğumuz bir sırada bir cenaze geçti. Halk ayağa kalktı. Hazret-i Ali,

— من افتاكم هذا؟ "Bu fetvayı size kim verdi?" diye sordu. Onlar da,

— "Ebû Mûsâ el-Eş'arî verdi" dediler. Bunun üzerine Ali radıyallahu anh,

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu ancak bir defa işledi. Bu kıyam keyfiyeti Ehl-i kitaba teşebbühü mûcip oluyordu. Bu cihetle taraf-ı ilâhîden nehyolundu. Resûl-i Ekrem de ba'demâ cenaze geçerken kıyam etmekten içtinap buyurdu dedi.[272]

4. Leys b. Sa'd'ın Ebû Bürde'den rivayeti tariki ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye muttasıl olan bir hadis ise bu mevzuun en çok tafsili muhtevî olan hadislerindendir. Bu rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, *"Sizin yanınızdan bir cenaze geçtiğinde o, ister müslüman, ister yahudi ya da nasrânî ölüsü olsun ayağa kalkınız. Çünkü biz, hakikaten o ölüye kalkmıyoruz, belki onunla, bile olan melekü'l-mevte tâzim edip kalkıyoruz"* buyurmuştur.[273]

Râvi Leys b. Sa'd diyor ki: Bu Ebû Mûsâ hadisini ben Mücâhid'e anlattım. Mücâhid dedi ki: Bana Abdullah b. Sahbere şu vâkıayı anlatarak dedi ki:

— "Biz, Ali radıyallahu anh ile bir cenazeye intizar edip otururken yanımızdan başka bir cenaze geçti. Biz ayağa kalktık. Ali radıyallahu anh,

— "Sizi bu cenazeye hangi bilgi ve duygunuz kaldırıyor?" diye sordu. Dedi ki:

— "Biz ne biliyorsak ancak siz ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden duyduklarımıza, gördüklerimize medyunuz." Hazret-i Ali,

— "Duyduğunuz nedir ki?" diye sordu. Biz,

— "Ebû Mûsâ zannediyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *'Yanınızdan bir cenaze geçtiğinde müslim olsun, yahudi...'* buyurmuştur." Ali radıyallahu anh,

— "Resûl-i Ekrem aleyhisselâm bir defa bir erkek yahudi cenazesi geçerken kalkmaktan başka asla kıyam buyurmadı. Bunlar Ehl-i kitap idiler. Resûl-i Ekrem aleyhisselâm (vahiy bulunmayan umuru müstahsenede) Ehl-i kitaba teşebbüh eylerdi. Hak celle ve alâ teşebbühten nehiy buyurunca, Resûl-i Ekrem aleyhisselâm da cenaze geçerken kıyamdan içtinap eyledi ve bundan sonra bir daha kıyam etmeye avdet buyurmadı.[274]

5. Muhammed b. Sîrîn'den rivayet edildiğine göre, Hasan b. Ali ile İbn Abbas radıyallahu anhüm bir arada iken bir cenaze geçmiştir. Hazret-i Hasan kalkmış, İbn Abbas hazretleri oturmuştur. Hasan hazretleri İbn Abbas'a,

— "Yâhu bilmiyor musun? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir cenaze geçti de kıyam buyurdu" demiş. İbn Abbas da,

— "Evet, biliyorum, fakat sonra da oturdu, kalkmadı" demiştir. Hazret-i Hasan da İbn Abbas'ın bu cevabını redd ü inkâr etmemiştir.[275]

6. Hasan b. Ali radıyallahu anhümâden rivayet edildiğine göre, müşârün ileyh hazretleri bir cemaatle otururken yanlarından bir cenaze geçmiş. Orada bulunanlar kalktıkları halde Hazret-i Hasan kalkmamış ve, "Ne yaptınız? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bir yahudi cenazesi geçerken kalktı ama cenazede yaktıkları buhur kokusundan ezâlanarak kalkmıştı"[276] demiştir.[277]

Bulûğu'l-emânî'de deniliyor ki: Hasan b. Ali radıyallahu anhümâdan gelen bu 6 numaralı rivayette müşârün ileyh hazretleri Resûl-i Ekrem'in yahudi cenazesi geçerken kıyam buyurmalarına sebep olarak buhur kokusundan ezâlandıklarını bildiriyor. Taberâni'nin ve Beyhakî'nin yine Hazret-i Hasan'dan rivayetlerinde Resûl-i Ekrem'in kıyamı, yahudi ölüsünün re's-i saâdetten yüksekte bulunmasını kerih görmüş olmalarından dolayıdır suretinde bir ziyade de vardır ki, bu da mezkûr sebep ve illeti teyit ediyor. Fakat bu ta'lîl, yukarıda geçen iki ta'lîle muarız değildir. Bunun birisi Leys b. Sa'd'ın 4 numara ile tercüme ettiğimiz rivayetinde nüfûs-ı beşeri kabza memur olan melekü'l-mevti i'zâm ve tebcil idi. Öbürü de Câbir ve Ebû Hüreyre hadislerinde bildirilen hevl-i mevti tâzim idi. Bir hadisenin esbâb-ı müteaddidesi olabilir.

İzahı ile meşgul bulunduğumuz 650 numaralı Ebû Saîd el-Makbürî hadisi de cenaze geçerken kıyamın mensuh olduğunu iddia edenler için müstakil bir delil olabilir. *Tavzîh*'te deniliyor ki: Ebû Saîd el-Makbürî hadisinde bildirildiği üzere, Ebû Hüreyre ile Mervân'ın oturmaları bu cenaze geçerken kıyamın vâcip olmadığına pekâlâ bir delildir. Çünkü ashap arasında kıyam bir âdet-i câriye olsaydı, bunlar oturmayacaklardı. Yalnız bu Makbürî hadisinde bir cihet hatırları işgal ediyor ki, Ebû Hüreyre cenaze geçerken kıyamın mensuh ve metrûkü'l-amel bir âdet-i kadîme olduğuna kani ise niçin Ebû Saîd el-Hudrî'yi, "Doğru söylüyorsun" diye tasdik etmiştir?

Bu şüpheyi de şârih Aynî şöyle kaldırıyor: Ebû Hüreyre'nin Ebû Saîd el-Hudrî'yi tasdik etmesi, Resûl-i Ekrem'in vaktiyle cenaze geçerken oturmaktan nehyettiğini bildiğinden dolayı doğru söylüyorsun diye mütekaddim zamana ait olan kıyam hükmünü tasdik etmiştir. Aynı zamanda Ebû Hüreyre, Nebî aleyhisselâmın muahharen oturduğunu ve bu oturmaktan nehyin mensuh ve metrûk olduğunu da biliyordu. Bundan dolayı da oturmuştu ve belki Ebû Saîd'in bu itirazına rağmen kalkmamıştı.

Cenaze geçerken kıyam edilmesi hakkında buraya kadar nakil ve tercüme ettiğimiz ehâdîs-i şerifedeki emirlerin medlûlü hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bu emirleri vücûba hamlederek cenaze geçerken kıyam etmek vâciptir demişlerdir. Bazıları nedb ve istihbâba hamletmişler ki, İbn Hazm'ın da mezhebi budur. Bazıları da vâcip idi, sonra nesholundu diye hükmetmişlerdir. Nevevî emrin istihbâb için olduğunu ihtiyar etmiştir. Şâfiîler'den Mütevellî de buna zâhip olmuştur. Nevevî'ye göre nesh yoktur. Nevevî, "Bunun gibi hususlarda nesh davası da sahih değildir. Çünkü nesh ehâdîs-i müteârıza ve muhtelife arasını cem ve tevcih mümkün olmayan hususlarda müracaat edilen bir mahlâs-ı ilmîdir. Burada ise böyle bir zaruret yoktur diyor.

Fakat yukarıda muhtasar ve mufassal müteaddit tariklerle rivayet edildiğini gördüğümüz Ali radıyallahu anh hadisinde nesh hususu tasrih edilmiştir. Bu cihetle Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî hazerâtı neshe kāildirler. Beyhakī'nin, Hâzimî'nin İmam Şâfiî'den nakil ve beyanlarına göre 649 numara ile tercüme ettiğimiz Âmir b. Rebîa hadisi hakkında imâm-ı müşârün ileyh saydığı vücuhu ihtimalât hep neshi müeyyeddir. Şâfiî hazretleri diyor ki: Cenaze geçerken kıyam hükmünün mensuh olduğu istib'âd edilmemiştir. Yine böyle bazı muhaddisînin rivayetleri veçhile Resûl-i Ekrem'in bir sebebe mebnî bir yahudi cenazesi geçerken kıyam ettikleri ve sonra terk buyurdukları vâkidir. Resûl-i Ekrem'in bu fiili, ve siz de kalkınız, emri ibtidâ vücûba mahmûl ise, bilâhare terketmeleri ve ashabı da menetmeleri neshten başka bir şey değildir. Eğer evvel istihbâb ise sonra da müstehap olabilir. Evvel mubah ise bilâhare de mubah olur, fiil ve terkinde bir beis yoktur denilir. Bence oturmak kıyamdan daha evlâdır. Çünkü kuûd, cenaze geçerken oturmak Resûl-i Ekrem'in son fiilidir. Sonra kıyam ile emir, müslim cenazesine ve Ehl-i kitap olan gayri müslim cenazesine şâmildir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yukarıda tercüme ettiğimiz hadislerinde musarrahtır: إذا مرت بكم جنازة فإن كان مسلما أو يهوديا أو نصرانيا فقوموا لها "*Sizin yanınızdan cenaze geçtiğinde ister müslim, ister yahudi, ister nasrânî hıristiyan cenazesi olsun kıyam ediniz. Çünkü biz, cenazeye değil, belki onun yanındaki meleklere ve melekü'l-mevte kıyam ediyoruz*"[278] buyurmuşlardır.

Zeynüddin el-Irâkī de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinde mezkûr ve musarrah olan sebep ve illet müslim ve gayri müslim cenazede mütehakkık bulunduğuna göre, hükmün, Benî Âdem'in kâffesine şümulünü hatta Ehl-i kitap olmayan kâfirlerin cenazesi geçerken bile kıyamın lüzumunu muktazîdir demiştir.

---

259 {Elimizdeki *Tahâvî* nüshasında, Şa'bî'nin rivayeti aldığı "*Ebû Saîd' için 'el-Hudrî*" künyesi kullanılmıştır.(Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 487, no: 2791.) Ancak hem *Buhârî* rivayeti, hem de şerhte yapılan izâhât muvacehesinde, buradaki "el-Makbürî" kaydının daha isabetli olduğu tebeyyün etmektedir.}

260 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 487, no: 2791.}

261 {Günümüz kaynaklarına göre Ebû Saîd el-Makbürî muhadramûndan kabul edilmektedir. (Ali Osman Koçkuzu, 'Ebû Saîd el-Makbürî', *DİA,* X, 224.) Ayrıca metinden de anlaşılacağı üzere, sahabî râvisinin Ebû Saîd el-Hudrî olması icab eder.}

262 Ebân, Osman b. Affân radıyallahu anhın oğludur. Babasından, Zeyd b. Sâbit'ten rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Abdurrahman, Zührî, Ebü'z-Zinâd rivayet etmişlerdir. Medine'de tâbiîn fukahasını on sayanlar Ebân'ı bu güzîde fukaha zümresinden sayarlar. 105 tarihinde vefat etmiştir *(Hulâsa,* s. 13).

263 فقد أخرجه الطحاوي من حديث أبان بن عثمان أنه مرت به جنازة فقام لها وقال إن عثمان مرت به جنازة فقام لها وقال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم مرت به جنازة فقام لها (ورواه أحمد والبزار عنه)

{Benzer lafızlarla nakledilen rivayet için bkz: Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 485, no: 2768-2769. Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr ise muhtelif tarik ve lafızlarla benzer manada rivayette bulunmuşlardır. HM9289 İbn Hanbel, II, 409; Bezzâr, *Müsned*, IV, 97, no: 1271. Rivayet bu lafızlarla *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 107.}

264 أخرج الطحاوي من حديث أبي سعيد المقبري وأبي هريرة رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا صلى أحدكم على جنازة ولم يمش معها فليقم حتى تغيب عنه فإن مشى معها فلا يقعد حتى توضع.

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 487, no: 2796.}

265 روى ابن ماجة من حديث أبي سلمة عن أبي هريرة قال: مر على النبي صلى الله عليه وسلم بجنازة فقام وقال: قوموا فإن للموت فزعا.

{İM1543 İbn Mâce, Cenâiz, 35.}

266 Yezîd b. Sâbit radıyallahu anh ensârîdir. Zeyd b. Sâbit'in kardeşidir. Bedir Gazâsı'nda bulunan dilâverlerdendir. Medine'nin yedi benâm tâbiîn fukahasından olan Hârice b. Zeyd ki, sâhib-i tercemenin biraderzâdesidir ve kendisinin de güzîde bir râvisidir (*Hulâsa,* s. 370).

267 أخرج النسائي من حديث يزيد بن ثابت أنهم كانوا جلوسا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فطلعت جنازة فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم وقام

.من معه. فلم يزالوا قياما حتى بعدت

{N1921 Nesâî, Cenâiz, 45.}

عبد الله بن سخبرة، بإسكان المعجمة الأسدي بإسكان المهملة أبو معمر 268 الكوفي عن علي وخباب وعنه النخعي. وثقه ابن معين. قال ابن سعد مات (في ولاية عبيد الله بن زياد (خلاصة 861

روى ابن أبي شيبة من حديث عبد الله بن سخبرة أن أبا موسى أخبرهم أن 269 النبي صلى الله عليه وسلم إذا مرت به جنازة قام حتى تجاوز (عمدة القاري: ج (4، ص 021-911

{MŞ11909 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 159.}

أخرج مسلم في صحيحه عن علي رضي الله عنه أن رسول الله عليه وسلم 270 .كان يقوم في الجنازة. ثم جلس بعد

{Müslim'in rivayet ettiği lafız "قام رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قعد" şeklindedir. Rivayet bu lafızlarla *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 107.}

قد أخرج ابن حبان في صحيحه: كان يأمرنا بالقيام في الجنائز ثم جلس 271 (بعد ذلك وأمره بالجلوس (نقله العيني في عمدة القاري

{İbn Balabân, *el-İhsân*, VII, 327, no: 3056; Aynî, *Umde*, VIII, 107.}

عن أبي معمر قال كنا مع علي رضي الله عنه فمر به جنازة فقام لها ناس 272 فقال علي رضي الله عنه من أفتاكم هذا؟ فقالوا أبو موسى. فقال إنما فعل ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم مرة فكان يتشبه بأهل الكتاب. فلما (نهي انتهى. (نقل من فتح الرباني: ج 8، ص 53

{HM1200 İbn Hanbel, I, 142.}

273 {HM19941 İbn Hanbel, IV, 413.}

274 {HM19942 İbn Hanbel, IV, 413.}

275 {N1925, N1926 Nesâî, Cenâiz, 47.}

276 {HM1722 İbn Hanbel, I, 200.}

277 4, 5, 6 numaralı hadisleri *Müsned-i Ahmed*'in yeni tertip ile matbuu *Fethu'r-rabbânî*'den tercüme ettik. Metn-i aslîleri nakletmek uzun olacağından içtinap ettik. Metn-i aslîler mezkûr eserde (VIII, 35, 36, 38) muharrerdir.

278 {HM19941 İbn Hanbel, IV, 413.}

651

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﵄ قَالَ مَرَّ بِنَا جَنَازَةٌ فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ وَقُمْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّهَا جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ فَقَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: (Bir kere) yanımızdan bir cenaze geçmişti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze geçtiği için kıyam etmişti. Biz de (kendisine uyarak) ayağa kalktık ve,

— "Yâ Resûlellah! Bu bir yahudi cenazesidir" dedik. Resûl aleyhisselâm,

— "Bir cenaze gördüğünüzde (müslim olsun, kâfir olsun) kıyam ediniz! (Çünkü ölüm korkunç şeydir)" buyurdu. {B1311 Buhârî, Cenâiz, 49.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de rivayet etmişlerdir. Müslim'in rivayetinde, إن الموت فزع "*Ölüm korkunç şeydir*"[279] ziyadesi vardır. Sebeb-i kıyâm tasrih edilmiştir. Nesâî'nin rivayeti de Müslim'in aynıdır, onda da, Ebû Dâvûd'un rivayetinde de sebeb-i kıyâm tasrih edilmiştir. Bunun için biz de tercümemizde işaret ettik. Ebû Dâvûd'un rivayeti daha ziyade tafsili muhtevîdir. Ebû Dâvûd'un rivayetinde: Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber idik. Bu sırada yanımızdan bir cenaze geçti. Resûlullah ayağa kalktı. Biz de kalkıp cenazeyi omuzlamak için koştuk. Varınca onun bir yahudi cenazesi olduğunu gördük ve, "Yâ Resûlellah! Bu bir yahudi cenazesidir" dedik. Resûlullah, *"Ölüm, korkunç ve ibret alınacak bir hadisedir. Herhangi bir cenaze görünce kıyam ediniz*" buyurdu.[280]

Buhârî'nin mevzubahsimiz olan rivayetinde Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kıyama, cenazeyi rü'yeti sebep olmak üzere bildirmiştir. Öbürlerinin rivayetinde ise mevt, mûcib-i istibsâr bir musibet olduğu için ayağa kalkılmalıdır buyurulmuş oluyor. Binaenaleyh ölüm, hevl ü şiddeti hatırlatan bir hadise olması cihetiyle ölünün müslim, kâfir cenazesi olması müsavidir. Her âdemoğlu ölüsü herkes için medâr-ı intibâh olabilir.

İzah ettiğimiz bu Câbir hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan bir rivayeti daha vardır. Bu rivayette İbn Ebû Leylâ demiştir ki: Sehl b. Hanîf ile Kays b. Sa'd Kādisiye'de[281] otururken yanlarından bir cenaze geçti. Bunlar ayağa kalktılar. Bunlara,

— "Bu cenaze bu diyarın işçilerine yani ehl-i zimmete[282] aittir" dediler.

Sehl ile Kays da,

— "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir yahudi cenazesi geçmişti. Resûlullah buna kıyam ettiğinde bunun bir yahudi cenazesi olduğu kendisine bildirildiğinde Resûlullah, *"Bu da* (yaşayıp ölen) *bir insan değil mi?"* diye cevap verdi demişlerdir.[283]

Resûl-i Ekrem efendimiz bu cevabıyla kıyama sebep olarak cenazenin, mevtin suûbetini ve bu hevlengîz hadisenin şiddetini hatırlatmış olmasını göstermiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Âmr b. Âs'tan tahrîcine göre müşârün ileyh demiştir ki: Bir kimse Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bazı şeyler) sordu da dedi ki:

— "Yâ Resûlellah! Yanımızdan kâfir cenazesi geçiyor. Buna da ayağa kalkacak mıyız?" Resûlullah,

— *"Evet, kâfir cenazesine de kalkınız. Çünkü siz* (hakikatte) *o kâfir cenazesine kalkmıyorsunuz. Belki nüfûs-ı beşeri kabzeden zât-ı ecell ü a'lâya tâzim ederek kalkıyorsunuz"* buyurdu.[284]

Resûl-i Ekrem efendimiz bu cevabında da cenazeye kıyamın, cenazeyi tâzim değil, belki bütün zîhayata, hayat ve maişetlerini veren Cenâb-ı Hakk'ın bunların ruhlarını ve hayatlarını alarak bir cüsse-i câmi'de ve hâmide hükmüne koyduğunu hatırlattığını ve bu suretle Cenâb-ı Hakk'a tâzim edilmiş bulunduğunu bildirmiştir. Müslim cenazesi azamet-i ilâhiyyeyi yâda vesile olduğu gibi, bir yahudi ve bir nasrânî cenazesi de sebep olabilir demek olur.

---

279 {M2222 Müslim, Cenâiz, 78.}

280 ولفظ أبي داود قال: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم إذ مرت جنازة. فقام لها. فلما ذهبنا لنحمل إذا هي جنازة يهودي. فقلنا يا رسول الله هي جنازة يهودي. فقال إن الموت فزع فإذا رأيتم جنازة فقوموا.

{D3174 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 42, 43.}

281 Kādisiye, Irâk-ı Arab'ta kadim ve müstahkem bir kasaba olup elyevm haraptır. Şârih Kirmânî Kādisiye ile Kûfe arasında 15 fersahlık bir mesafe bulunduğunu ve Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın hilâfeti zamanında 16. hicret senesinde İranîler'le vuku bulan muharebenin burada cereyan ettiğini bildiriyor. *Kāmûsü'l-a'lâm*'da şu toplu mâlûmat veriliyor. Kādisiye, Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhın kumandası altında asâkir-i müslimînin İran askerine karşı kazandıkları gālibiyet-i kat'iyye ile meşhurdur. Burada dört muharebe olup birincisine Yevm-i İrmâs, ikincisine Yevm-i İğvâs, üçüncüsüne Yevm-i Amvâs, dördüncüsüne Yevm-i Kādisiyye denir. Bu dördüncü meydan muharebesinde İranîler'in başkumandanı Rüstem katlolunup İran ordusu perişan edilerek o gün İran'a fethedilmiş nazariyle bakılmıştır. Kādisiye çok vakit mâmur kalmayıp IV. asr-ı hicrîde harap bulunduğu Mes'ûdî'nin tarifinden anlaşılıyor. Burası bazı meşâhîr-i ulemâ ve muhaddisînin maskat-ı re'si bulunmuştur.

Dicle'nin sâhil-i yesârında Sâmerrâ'nın 10 km. cenûb-ı şarkîsinde ve Bağdat'ın 140 km. şimâl-i garbîsinde dahi bu isimle bir küçük kasaba bulunmuş ve bu dahî vaktiyle harap olmuştur. Bazı müverrihîn, bunu büyük İran fütuhatının mahalli zannederek yanılmışlardır. Yâkūt el-Hamevî beş şehir vardır ki beşine de Kādisiye denilir diyor.

282 Müslümanlar fethettikleri memleketlerin gayri müslim ahalisini işçilikle bulundukları memleketlerinde ibkā ederler ve bunlara vergi tarhederlerdi. Bu vergi haraç unvanıyla alınırdı.

283 {B1312 Buhârî, Cenâiz, 49.}

284 {HM6573 İbn Hanbel, II, 169.}

652

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ إِذَا وُضِعَتِ الْجَنَازَةُ وَاحْتَمَلَهَا الرِّجَالُ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ فَإِنْ كَانَتْ صَالِحَةً قَالَتْ قَدِّمُونِي وَإِنْ كَانَتْ غَيْرَ صَالِحَةٍ قَالَتْ يَا وَيْلَهَا أَيْنَ تَذْهَبُونَ بِهَا يَسْمَعُ صَوْتَهَا كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الْإِنْسَانَ وَلَوْ سَمِعَهُ لَصَعِقَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Cenaze (tabuta) konulup erkekler omuzlarına yüklendiklerinde o cenaze iyi bir kişi ise, 'Beni (sevabıma) ulaştırınız' der. Eğer o cenaze kötü bir kişi ise, 'Eyvah! Bu cenaze ile nereye gidiyorsunuz?' diye feryat eder. Cenazenin bu sayhasını (gafil) insandan başka her mevcut işitir. İnsan da bunu duysa derhal bayılır." {B1314 Buhârî, Cenâiz, 50.}

İZAHI

MÂNALAR

قدموني "*Beni makberime ulaştırınız*" diyen sâlih kimse, hayır ve sevaba kavuşmakta isti'câl ederek ve önündeki sermedî bir hayat içinde nâil olacağı mev'ûd olan niâm-ı ilâhiyye ve eltâf-ı sübhâniyyeye bir an evvel kavuşmak için böyle söyler. Fenâ kimse de, يا ويلها أين تذهبون بها "*Yazıklar olsun, bu cenaze ile nereye gidiyorsunuz?*" der. Yukarıda قدموني mütekellim olduğuna göre bu fıkrada يا ويله أين تذهبون بي "Eyvah! Beni yüklenip nereye gidiyorsunuz?" suretinde olmak icap ederdi. Nasıl ki aşağıda göreceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde de böyledir.

يا ويلاه nın mânası: “Ey hüznüm, gel artık tam senin zamanındır” demek olup helâk ve musibete mâruz olan kimse tarafından irat edilir. Mevzuumuz olan Ebû Saîd rivayetinde olduğu gibi veylin gāibe muzaf olarak vürûdunda ve mütekellimden udûl edilmekte bir nükte aranılırsa, o hayırsız cenazenin yakında karşılaşacağı helâk ve azabı bir türlü nefsine izâfe etmek istememesidir denilebilir ki, bu itibarla bu rivayet, Ebû Hüreyre rivayetinden daha beliğdir.

Bu hadisi Buhârî, cenazeyi kadınların değil, erkeklerin yüklenmesi lüzumu hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin medâr-ı istidlâl olan noktası da, واحتملها الرجال إلى أعناقهم “*Erkekler omuzlarına yüklendikten sonra*” cümle-i ihbâriyyesidir. Bu cümle ile cenazeyi haml ve naklin erkeklere mahsus ve münhasır olduğu istifade edilmiştir. Vâkıa bu bir cümle-i ihbâriyyedir, hüküm ifade etmez, kadınların cenaze naklinden memnû olduklarına nasıl delil olabilir? diye bir sualin hatıra gelmemesi kābil değildir. Fakat cevaben denilebilir ki, şâriin kelâmını, vâkıayı ihbar halinde bırakmak onu ihmal etmektir ve hiç doğru değildir. Belki mümkün olduğu kadar kelâm-ı şârii teşrîa, bir hükmü şer‘î ifade edebilecek vaziyete hamletmek gerektir. Maamafih kadınların bu külfetli vazifeden muaf ve memnû olduklarına delâlet eden başka hadisler de vardır.

Ebû Ya‘lâ’nın tahrîc ettiği Enes b. Mâlik radıyallahu anh hadisinde Hazret-i Enes demiştir ki: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir cenazeye gitmiştik de Resûlullah (orada) birtakım kadınlar görmüştü. Resûl-i Ekrem bunlara,

— *“Cenazeyi omuzlar mısınız?”* diye sordu. Bunlar,

— “Hayır, omuzlamayız” dediler. Resûlullah,

— *“Ya ölüyü defneder misiniz?”* buyurdu. Kadınlar,

— “Hayır” diye cevap verdiler. Resûlullah,

— *“Öyle ise nikâbınızla ve hiçbir hayır ve sevaba nâil olmayarak evinize dönünüz”* buyurdu.[285]

Hususiyle kadın bünyesi zayıftır, erkekler gibi ağır işlere mütehammil değildir. Sonra bu hamal işi kadınlar için mazınne-i inkişaftır. Kadınların açık, saçık, ulça, pulça bu işlere girişmeleri hiç mâkul değildir. Hele erkeklerle müştereken nakil ve ihtimale kalkışmaları mazınne-i fesaddır, mahall-i fitnedir.

İşte bu naklî, aklî, fıtrî delillerden dolayı kadınların cenaze nakline iştirakleri tecviz edilmemiştir. Şu kadar ki, cenazeyi nakledecek erkek bulunmazsa, böyle müstesna vaziyet bir zarurettir. Bu surette tecviz edilmiştir.

Şârih İbn Battâl demiştir ki: "Cenaze iyi bir kişi ise, beni ulaştırınız demesi nefsî ve ruhî bir tekellümdür. Yoksa medârik-i şuûr olan ruh bedenden ayrıldıktan sonra bedenin tekellümü mümtenidir. Meğer ki, kudretullah ölünün ruhunu bedenine red ve iade etmiş olsun."

Şârih Aynî de diyor ki: "İbn Battâl'ın bu fikri, hayat, kelâmın şartı olarak kabul edilmesine göredir. Halbuki kelâm, asvât ve huruftan ibaret olduğuna göre, hayat şartına lüzum ve ihtiyaç olmaksızın kudret-i ilâhiyye o lafz u savtı meyyitte de yaratabilir. Kelâm-ı nefsî ruh ile kāim olur ve yalnız meyyitte yaratılan asvât işitilmiş olur. Hadis ile kastolunan bu olsa gerektir."

Fakat bize göre bu kelâm ne kelâm-ı nefsîdir, ne de kelâm-ı lafzîdir. Belki her cenazenin şu fena âlemindeki hayatına göre mu'cib-i i'tibâr ve müstelzim-i istibsâr olmasıdır. Hayatını hayır yolunda geçiren iyi bir kişi ile zalemeden birisinin, üçü, beşi bir çatı altına sığınan feragatkâr bir aile ölüsü ile dünyaya sığamayan bir cihangirin, bir fakir ile dünyaya tasarrufa çalışan bir milyonerin şimdi içine sığındıkları tabutları acaba hayâl-i beşere neler haykırmıyor; bu sandıklar içinden hayalimize ne mânalı sesler aksetmiyor. Beşerin gafleti bu çok mânalı sesleri işitmeye ve ibretnümâ bu levhaları görmeye mani oluyor. Enzâr-ı ibret önünden her gün gelip geçen bu nevi şuûnât-ı kevniyyeyi hakkıyla görmek, bu sesleri lâyıkıyla işitmek mümkün olsaydı, hadîs-i şerifte haber verildiği veçhile insan derhal düşer bayılırdı.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdurrahman b. Mihrân'dan[286] rivayetine göre, müşârün ileyh tarafından: Ebû Hüreyre radıyallahu anhın ölümü yaklaşınca şöyle vasiyet ettiği bildirilmiştir: Ben öldüğümde kabrimin üstüne çadır kurmayınız, cenazemi buhur yakarak takip etmeyiniz, cenazemi götürmeyi tesrî' ediniz. Çünkü ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, *"İyi kişi tabutuna konulduğunda, 'Haydi beni götürünüz, beni götürünüz!' dediğini, kötü kişi de tabutuna konulduğunda, 'Eyvah! Beni yüklenip nereye gidiyorsunuz?' diye haykırdığını haber verdiğini"* işittim demiştir.[287]

---

285 أخرجه أبو يعلى عن أنس رضي الله عنه خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في جنازة فرأى نسوة فقال أتحملنه؟ قلن لا. قال أتدفنه؟ قلن لا. قال فارجعن مأزورات غير مأجورات.

{Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 268, no: 4284.}

286 Abdurrahman b. Mihrân, Ezdî'dir. Ebû Hüreyre'den rivayeti vardır. Kendisinden de Ebû Saîd el-Makbürî rivayet etmiştir. Ebû Hâtem "Abdurrahman sâlih kişidir" demiştir *(Hulâsa,* s. 199).

287 عن عبد الرحمن بن مهران أن أبا هريرة رضي الله عنه. قال حين حضرت الموت: لا تضربوا علي فسطاطا ولا تتبعوني بمجمر وأسرعوا بي. فأني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إذا وضع الرجل الصالح على سريره قال: قدموني قدموني!، وإذا وضع الرجل السوء على سريره قال: يا ويله أين تذهبون بي!

{HM7901 İbn Hanbel, II, 291.}

Bu hadisteki **fustât** “kıldan, keçeden yapılmış çadır” demektir. Vaktiyle ölünün kabri üzerine böyle çadır kurulur yahut çardak yapılır da içinde toplanılarak cenazenin ailesi bunun içinde tâziye edilirmiş. **Micmer** de içine ateş konularak öd ağacı gibi kokulu şeyler yakılan buhurdanlıkdır. Câhiliye devrinde cenazenin önünde böyle kokular yakılarak takip edilirmiş. Şerîat-ı İslâmiyye bunları nehyetmiş ve bu Câhiliye âdetlerini işleyenleri zemmeylemiştir. Umumiyetle ashâb-ı manâsıb ve erbâb-ı servet cenazelerinde devam edip gelen bu tütsülerle cenaze nakli âdetinin Cumhuriyet devrinde bırakılması şerîat-i İslâmiyye hesabına şâyân-ı memnûniyettir. Fakat bunun yerine daha ağır masraflar ihtiyar ve israf edildiğinin görülmesi de şâyân-ı eseftir. Gönül ister ki, bu fuzûlî masrafların çok mühim olan tutarları Allah rızası için, meyyitin istirahat-i rûhu için memleketimizin Kızılay, çocuk bakımı gibi hayır cemiyetlerine verilsin! Bu hareket meyyit için ne derece hayır ve sevabı mûcip olacağı izahtan müstağnidir.

653

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَسْرِعُوا بِالْجِنَازَةِ فَإِنْ تَكُ صَالِحَةً فَخَيْرٌ تُقَدِّمُونَهَا إِلَيْهِ وَإِنْ تَكُ سِوَى ذٰلِكَ فَشَرٌّ تَضَعُونَهُ عَنْ رِقَابِكُمْ.

TERCÜMESİ

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden nakleden Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Cenazeyi (itidal ile) everek naklediniz. Eğer bu ölü iyi bir kişi ise bu bir hayırdır. Onu (bir an evvel kabirdeki) hayır ve sevabına ulaştırmış olursunuz. Eğer bu cenaze iyi bir kişi değilse, bu da bir şerdir. (Bir an evvel) omuzlarınızdan atmış bulunursunuz." {B1315 Buhârî, Cenâiz, 51.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, Süfyân b. Uyeyne'den rivayet etmiştir. Müslim İbn Ebû Şeybe'den, Ebû Dâvûd Müsedded'den, Tirmizî Ahmed b. Menî'den, Nesâî Kuteybe'den, İbn Mâce de İbn Ebû Şeybe'den rivayet etmişlerdir. Bu râvilerin cümlesinin şeyhi de Süfyân b. Uyeyne'dir. Bu itibarla Buhârî'nin bu hadis hakkındaki isnadı, gerek Müslim'in gerek *sünen-i erbaa* ashabının isnadından bir derece âlîdir.

Bu hadisi Buhârî, cenaze omuzlandıktan sonra onu teşyî ve naklederken sürat iltizam edilmesine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Buhârî bu unvanında Enes b. Mâlik'ten, "Ey müminler! Siz ölüyü teşyî ediyorsunuz. Onun önünde, arkasında, sağında, solunda yürüyünüz"[288] dediğini de ta'lîkan rivayet ediyor. İbn Ebû Şeybe ile Abdürrezzâk da yine Enes b. Mâlik'e muttasıl olan bir senedle mevsûlen rivayet etmişlerdir.

Yine bu unvanda Buhârî, Enes b. Mâlik'ten başkasının da, "Cenazeye yakın gidiniz!" dediğini rivayet ediyor. Cenazeye yakın gitmek de cenazenin cihât-ı erbaasından cenazeye yaklaşarak gitmek demek olacaktır. Bu suretle icabında cenazeyi yüklenenlere muâvenet imkânı temin edilmiş olur. "Enes b. Mâlik'ten başkası" diyerek Buhârî'nin kinaye tarikiyle zikrettiği zatın kim olduğu araştırılmış, bazıları bunun Abdurrahman b. Kurt[289] radıyallahu anh olduğunu zannetmişlerdir.

Saîd b. Mansûr'un tahrîcine göre Abdurrahman b. Kurt, bir cenazede halkın kimi önde cenazeden ayrılıp ilerlediğini bir kısmının da geride kaldığını görüyor. Cenaze Abdurrahman'ın emriyle yere konuluyor. Sonra Abdurrahman bu ilerideki, gerideki cemaati taş atarak davet ediyor, toplandıklarında cenaze onun emriyle yükleniliyor. Sonra Abdurrahman diyor ki:

— "Artık şimdi cenazenin önünde, arkasında, sağında, solunda yürüyünüz!"

Hadîs-i şerifte أسرعوا "*Koşunuz*" emrinden sür'at-i şedîde matlup olmayıp yürümekle koşmak arasında mutavassıt bir seyir ve hareket matlup olduğunu şârihler kaydettiklerinden tercümede itidal ile evilmesini kaydettik. Zeynüddin el-Irâkī, "Ebû Bekre hadisindeki إنا نكاد أن نرمل "Biz, cenazeyi teşyî ederken yelmeye yaklaşırdık" sözüyle maksut olan müsâraât-ı şedîde değildir demiş. Ebû Dâvûd'un Uyeyne b. Abdurrahman'dan rivayetine göre, Abdurrahman b. Avf demiştir ki: Ben, Osman b. Ebü'l-Âs'ın cenazesinde bulundum. Cenazeyi ağır ağır götürüyorduk. Ebû Bekre bize yetişip de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile cenazede hafif surette müsâraat ettiğimizi sen gözünle gördün" demişti.[290]

İbn Ebû Şeybe de *Musannef*'inde Abdullah b. Amr'dan şunu rivayet ediyor: Babam Amr b. Âs bana şöyle vasiyet edip demişti ki, beni tabuta koyduğunda süratle betâet arasında mutavassıt bir halde yürü ve cenazemin arkasında bulun! Çünkü cenazenin önü meleklere, arkası da âdemoğullarına mahsustur.

Yukarıda 619 numaralı hadisin izahında Hanefîler'e göre cenazenin arkadan takip edilmesi efdal olduğunu bildirmiştik. Binaenaleyh bu Abdullah b. Amr b. Âs hadisi de Hanefîler için ayrıca bir hüccet olabilir. Bu babda Hanefîler için medâr-ı istidlâl olan başka haberler de vardır. Saîd b. Mansûr'un, Hâfız Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin, Beyhakī'nin rivayetlerine göre, Ali b. Ebû Tâlib cenazenin arkasında cenazeyi takip edermiş ve, "Cenazenin arkasından gitmenin, önden gitmeye nisbetle derece-i fazîleti, farz namazın nâfile namaza nisbetle fazileti gibidir" dermiş. Bazı rivayette cemaatle kılınan namazın, münferit kılınan namaza derece-i nisbeti gibidir denilmiştir. Ebû Bekir ile Ömer radıyallahu anhümâ ise cenazenin önünde giderlermiş. Resûl-i Ekrem efendimizin de cenazenin önünde cenazeyi teşyî buyurdukları rivayet ediliyor. Diğer tarafta Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın da cenazeyi arkadan takip ettiğini Nâfi' tariki ile Tahâvî rivayet ediyor. Bir cenazede İbn Ömer hazretlerinin cenazeyi arkadan takip ettiğini gören Nâfi',

— "Ey Ebû Abdurrahman (b. Ömer), cenazenin önünde mi, yoksa arkasında mı gidilmelidir?" diye sormuş. İbn Ömer de,

— "Beni görmüyor musun? İşte cenazenin arkasında gidiyorum" diye cevap vermiştir. İbn Ömer radıyallahu anhümâ, sünnet-i nebeviyyeye ittibâ hususunda şiddet-i hırsı ile iştihar etmiş bir zat olmakla beraber onun fi'l-i nebevîye bu muhalefeti, erbâb-ı fıkıh ve ictihadı düşündürmüş ve İbn Ömer'in bu fiili kendisince mâlûm bir delile müstenit olması kabul edilerek gerek Resûl-i Ekrem'in gerek Şeyhayn'ın önden gitmeleri teshîle hamledilmiştir. Yukarıda 619 numaralı Berâ b. Âzib hadisinde, أمرنا رسول الله باتباع الجنائز "Bize Resûlullah cenazeyi takip ile emretmiştir" buyurulmasının zâhiri de arkada gidilmek efdal olduğuna delâlet eder. Çünkü ittibâ, arkadan tâli ve takip ile olur. Mukaddem tâbi değildir. Belki metbûdur. Yine Ali radıyallahu anh, قدمها بين يديك وأجعلها نصب عينيك. فإنما هي موعظة وتذكرة وعبرة. Cenazeyi önüne al ve iki gözünü ona dik! Cenaze bir mev'izadır, âhireti hatırtatır, ondan ibret alınır" buyurmuştur.

Maamafih cenazeye ittibâ ve teşyî ile emir nedb içindir, vücûb için değildir. Bu sebeple önden takip etmekte de eimme-i Hanefiyye kerahet görmemişlerdir. Şâfiî imamları önden takip etmek efdaldir demişlerdir.

Bazıları bu taʿcîl ve tesrîʿ ile matlup olan, ölüm tahakkuk ve tamamen taayyün ettikten sonra teçhiz ve tekfini taʿcîl etmektir demişlerdir. Delil olarak da Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde rivayet ettiği Husayn b. Vahvah hadisini zikretmişlerdir.[291] Husayn demiştir ki: Talha b. Berâ hastalanmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iyâde için geldiğinde nâümit olarak, *"Ben Talha'yı iyi bulmadım, ona ölüm çatsa gerek. Ölünce bana bildiriniz. Teçhizini, defnini taʿcîl ediniz. Zira bir müslüman gövdesini ailesinin gözü önünde hapsedip kokutmak muvâfık değildir"* buyurdu.[292]

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften cenazenin müsâraatle nakli müstefâd olmuştur. İbn Kudâme bu hadisteki أسرعوا *"eviniz"* emrinin, ulemâ arasında ihtilâf edilmeksizin istihbaba hamledildiğini nakletmiştir. İbn Hazm ise vücûbuna kāil olmuştur. *Şerh-i Mühezzeb*'de bazı seleften cenaze naklinde sürat etmenin keraheti nakledilmişse, bunun, "Cenazenin içi dışına çıkacak" derecede müfrit istiʿcâle mahmûl olduğu kabul edilmiştir.

Mebsût'ta Serahsî, "Cenaze naklinde tevkīt ve tayin edilmiş bir had yoktur. Şu kadar ki, İmam Ebû Hanîfe acele edilmesini severdi" demiştir. Şârih Aynî'nin beyanına göre, mezhep gayretiyle mâlûl olan bazı müellifler Şemsüleimme'nin bu sözünü vesîle-i intikād ederek, "Bazı selef isrâı, sürʿat-i meşy mânasına hamletmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin mezhebi de budur" demişlerse de ne Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur, ne de Şemsüleimme "acele" ile bu zevatın hatırladığı "sürʿat-i meşy" mânası kastetmiştir.

Bakınız *Hidâye* ki, İmam Ebû Hanîfe'nin umde-i akvâlini muhtevîdir. Orada, "Cemaat cenaze ile yürürler ve yelmenin dûnunda sürat ederler" deniliyor ki, mutavassıt bir isrâdır. Hiç şüphesiz Şemsüleimme'nin taʿcîl ile kastettiği de mutavassıt sürattir.

İmam Şâfiî'nin ve cumhûr-ı fukahânın mezhepleri de budur. Beyhakī *Ma'rifet*'te İmam Şâfiî'nin şu kavlini naklediyor; İmam müşârün ileyh, "Cenaze ile isrâ, mûtat olan tabii yürüyüşün fevkinde bir yürüyüştür, isrâ-ı şedîd mekruhtur" demiştir ki, mezheb-i Hanefî'de, muteber olan isrâın aynıdır.

Buhârî ile Müslim'in Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayetlerine göre, Atâ demiştir ki: İbn Abbas radıyallahu anhümâ ile beraber Meymûne radıyallahu anhânın Serîf'te[293] cenazesinde bulunduk. İbn Abbas huzzâra hitap ederek dedi ki: "Bu muhterem ölü, Meymûne radıyallahu anhâdır. Bunun aziz naaşını kaldırıp götürürken sarsıp sallamayınız, ihtimam ile götürünüz."[294]

İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhtan rivayetine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin yanından bir cenaze geçirildi. Cenaze –tabut içinde– tulum yuvarlanır gibi sarsılıyordu. Resûl-i Ekrem, *"Cenazeleriniz hakkında itidal ve ihtimam gösteriniz"* buyurdular.[295]

İşte bu ehâdîs-i şerifede cenaze umurunda rıfk ile hareket etmek, fazla sürat göstermemek müstehap olduğuna delâlet eder.

MÜHİM BİR TEMBİH. Buraya kadar ta'dât ettiğimiz ehâdîs-i şerifeden meyyitin teçhizinde, naklinde iltizâm-ı sür'at edilmesi istifade edilmiştir. Fakat pek tabiidir ki, bu tesrî' keyfiyeti meyyitin mevti tahakkuk ettikten sonra başlar. Bu bir emr-i bedîhî olduğu için hadîs-i şerifte bunun tembih ve ihtarına lüzum görülmemiştir. Yalnız hadis şârihleri tarafından ehemmiyetle kaydedilmiştir. Uyku hastalığı gibi birtakım hastalıklar vardır ki, bunlarla musâb ve mâlûl olanlar, ölüden zorlukla tefrik edilirler. Geçici bir buhranla bayılan nice zavallı hastaların ölü zannedilerek teneşir tahtasına konulduğu ve sıcak suyun tesiriyle ayılıp nice zaman yaşadığı emsâl-i adîdesiyle vâkidir. Bunlardan defnolunduktan sonra ayılanların sayısı ise daha çoktur ve bu tâlihsizlerin vaziyeti âdeta bir faciadır. Ölüm çukurundan kurtulabilmeleri nâdir bir tesadüfe bağlıdır. Bu zavallılar ölmemiştir, ailesinin dikkatsizliği ile öldürülmüş demektir. Böyle bir felâkete meydan vermemek için bütün ulemâ mebde-i tesrî' olarak mevtin gereği gibi tahakkuku zamanını kabul etmişlerdir. Hatta İbn Bezîze gibi bir kısım âlim, mevtin lâyıkıyla anlaşılması için aradan bir gün ve bir gece geçmedikçe meyyitin teçhizi tesrî' edilmemelidir demişlerdir. Zamanımızda belediye tabibi tarafından bilmuayene mevtin tahakkuku hakkında bir rapor verilmedikçe teçhiz edilmemesi en iyi bir tedbirdir. Eski zamanlara ait olmak üzere duyulan facialar duyulmaz olmuştur. Yalnız bu muayenenin ciddi olması şarttır ve böyle bir muayene, meyyitin ailesi üzerinde en mütehattim bir hakkıdır. Köylerde muayene mümkün olmadığından bir gün sonra defnedilmelidir.

---

288 وعن أنس رضي الله عنه: (أنتم مشيعون فامشوا بين يديها وخلفها (يمينها وشمالها وقال غيره) يعني غير أنس (قريبا منها

{Buhârî, Cenâiz, 51 (bab başlığı).}

289 Abdurrahman b. Kurt ashâb-ı Suffe'dendir. Bu hususta Buhârî'nin ve başkalarının rivayetleri vardır Abdurrahman'ın ashâb-ı Suffe'den olduğu *Tehzîb*'de de tasrih edilmiştir. İrtihâl-i nebevîden sonra Şam'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında Hıms'ta valiliği vardır. Kendisinden Süleym b. Âmir rivayet etmiştir (*Aynî* ve *Hulâsa)*.

290 وفي رواية أبي داود عن عيينة بن عبد الرحمن عن أبيه أنه كان في جنازة

عثمان بن أبي العاص و كنا نمشي مشيا خفيفا فلحقنا أبو بكرة فرفع صوته فقال لقد رأيتنا ونحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم نرمل رملا (هكذا نقله العيني)

{D3182 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 45, 46.}

291 Husayn b. Vahvah, ensârîdir, sahâbîdir, sohbet-i nebeviyye şerefine nâil olmuştur. Kendisinden Saîd el-Ensârî'nin rivayeti vardır. Kādisiye'de şehid olmuştur (*Hulâsa*, s. 73).

292 إن طلحة بن البراء مرض فأتاه النبي صلى الله عليه وسلم يعوده. فقال إني لا أرى طلحة إلا وقد حدث به الموت فأذوني به وعجلوا فإنه لا ينبغي لجيفة مسلم أن تحبس بين ظهراني أهله.

{Metindeki "فأذوني" ifadesi, kaynakta "فآذنوني" şeklindedir. D3159 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 33, 34; Aynî, *Umde*, VIII, 113.}

293 Meymûne radıyallahu anhâ Hâris el-Hilâlî'nin kızıdır. Ümmü'l-mü'minîndir. 7. hicret senesinde tezevvüc buyurulmuştur. Kendisinden kırk altı hadis rivayet edilmiştir. Yedisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmiştir. Bir hadisle Buhârî, beş hadisle Müslim infirâd etmiştir. Kendisinden İbn Abbas'ın, Yezîd b. Esam'ın rivayetleri vardır. 51. hicret yılında Serîf'te vefat etmiştir. Garip bir tesadüftür ki, Resûl-i Ekrem 7. hicret yılında kazâ umresinden avdet ederken Meymûne hazretleri mihirsiz nikâh buyurmalarını Resûl-i Ekrem'den rica etmiş. Resûl-i Ekrem de bu Serîf mevkiinde nikâh ederek bu kadını taltif buyurmuştu. İşte Meymûne hazretleri nikâh olunduğu yerde vefat edip oraya defnedilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Yezîd b. Esam'dan gelen bir rivayetinde, إن رسول الله صلى الله عليه وسلم تزوج ميمونة حلالا وبنى بها حلالا وماتت بسرف فدفنها... {HM27365 İbn Hanbel, VI, 333.} kavli ile bu tesadüf bildirilmiştir. Ahzâb süresindeki, وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا {el-Ahzâb 33/50.} kavl-i şerifindeki mümine ve sâliha ile murat, Meymûne hazretleridir deniliyor (*Hulâsa* vesaire).

Serîf Ten'îm kurbünde bir mahallin adıdır. Ten'îm de Mekke'ye 3, 4 mil mesafede bir mevziin ismidir. Beyt-i şerif'e helâl olan etraf mahallerin en yakınıdır (*Kāmus Tercümesi).*

294 قال عطاء: حضرنا مع ابن عباس جنازة ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم بسرف. قال فقال ابن عباس: هذه ميمونة. إذا رفعتم نعشها فلا تزعزعوها ولا تزلزلوها.

{B5067 Buhârî, Nikâh, 4; HM2044 İbn Hanbel, I, 231.}

295 عن أبي موسى الأشعري قال: مر على النبي صلى عليه وسلم بجنازة وهي تمحض كما يمحض الزق فقال عليكم بالقسط في جنائزكم [رواه ابن أبي شيبة عن محمد بن فضيل عن بنت أبي بردة عن أبي موسى]

{Rivayette geçen "بالقسط" ifadesi kaynakta "بالقصد" şeklindedir. "وهي تمحض كما يمحض الزق" ifadesi ise *el-Musannef*'te "وهي تمخض مخض الزق" şeklinde yer almaktadır. Senet de şu surettedir: "محمد بن فضيل عن ليث عن أبي بردة عن أبي موسى" . MŞ11377 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 66.}

654

•.•.•

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قِيلَ لَهُ إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ مَنْ تَبِعَ جَنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ فَقَالَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَيْنَا فَصَدَّقَتْ عَائِشَةُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَقَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهُ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لَقَدْ فَرَّطْنَا فِي قَرَارِيطَ كَثِيرَةٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan (Nâfi‘ tarikiyle) şöyle rivayet edilmiştir: (Nâfi‘ demiştir ki): İbn Ömer'e,

— "Ebû Hüreyre, cenazeye uya(rak kabre kadar gide)n kimse için bir kırat (ecir) vardır diyor, (Siz ne dersiniz?)" denilmişti. İbn Ömer,

— "(Artık) Ebû Hüreyre de bize (hadis rivayet etmekte) çok oldu" diye cevap vermişti. Fakat Âişe radıyallahu anhâ Ebû Hüreyre'yi tasdik ederek,

— "Ebû Hüreyre'nin dediğini ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim" demesi üzerine Abdullah b. Ömer,

— "Allah'ın birçok ihsanını almakta kusur ettik (desen a)" buyurdu. {B1323, B1324 Buhârî, Cenâiz, 57.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis, rivayet tariklerinin kesreti ile mümtaz olan hadislerdendir. Buhârî'nin buradaki isnadı, Cerîr b. Hâzim'in Nâfi'den rivayeti sureti iledir. Müslim'in de böyle bir senedi vardır. Bundan başka Buhârî'nin Müslim, Nesâî, İbn Mâce ile beraber bir tariki daha vardır. Bu da Ma'mer, Zührî, Saîd b. Müseyyeb vasıtasıyla Ebû Hüreyre'ye muttasıl olur. Yine Buhârî'nin Müslim ve Nesâî ile beraber diğer bir tariki de Zührî'nin A'rec'den rivayeti suretiyle Ebû Hüreyre'ye müntehî olmaktadır. Sonra Buhârî Saîd el-Makbürî'nin, babası Makbürî'den rivayeti suretiyle Ebû Hüreyre'den bir rivayet tariki daha vardır. Bunlardan başka Süheyl b. Ebû Sâlih'in, babası Ebû Sâlih'ten; Yezîd b. Keysân'ın, Ebû Hâzim'den; Sâhib-i Maksûre Habbâb'dan rivayetleri suretiyle Müslim'in Ebû Hüreyre'ye vâsıl olan diğer senedleri de vardır. Bu son tarikte Ebû Dâvûd ile iştirakleri vardır.

Kıratı şârih Kirmânî tefsir ederek, kırat, lugaten "denk"in yarısıdır. Fakat burada "nasip" demektir diyor. Bazıları da burada kıratla murat, Allah Teâlâ indinde mâlûm olan eczâdan bir cüz-i hayırdır demişlerdir. Kırat, muâmelât-ı beşeriyyede müteâref bir mikyâs-ı veznî olduğundan, bunun taraf-ı risâletten Uhud dağı ile temsil buyurulması nezd-i bârîdeki eczâ-i sevâbın müteâref olan vezn-i iktisâdı gibi hakir değil, büyük olduğunu hayâl-i beşere takrip içindir.

Bu hadis, Buhârî'nin cenazeye ittibâın fazileti hakkındaki bir babına mensuptur. Cenazeye ittibâ etmek, cenaze ile bile gitmek ve cenaze namazını kılmakla tefsir edilmiştir. Binaenaleyh cenaze ile gidip de sonra geri dönüp gelmekle cenazeye ittibâ edilmiş olmuyor. Bu yolda gidip gelmekle ne cenaze bir ecre nâil ne de cenazeyi teşyî eden müsâb oluyor.

Buhârî bu babın unvanında Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhın, إذا صليت فقد قضيت الذي عليك "Cenaze namazını kılınca, cenazeye ittibâ borcunu ödemiş olursun" kavlini ta'lîkan rivayet ediyor. Buhârî'nin bu muallak rivayetini Saîd b. Mansûr ile İbn Ebû Şeybe de Zeyd b. Sâbit'e vaslederek rivayet etmişlerdir. Bunların rivayetinde, borç olan namaz edâ edildikten sonra, فخلوا بينها وبين أهلها "Cenaze ile cenaze sahiplerini kendi hallerine bırakınız" ziyadesi vardır.

Zeyd b. Sâbit radıyallahu anh ashâb-ı kirâmın fuzalâsından ve fetva sahiplerindendir. Bu fetvasıyla eimme-i müslimîn amel ederek cenaze namazı kılınmakla kifayet suretiyle vâcip olan borç eda edilmiş olur. Namazdan sonra kabre kadar ittibâ edilmek istenilirse bunun için de ziyade ecir vardır demişlerdir.

Ebû Hüreyre'nin cenazeye ittibâ edene bir kırat ecir verileceğine dair olan haberini İbn Ömer'e Sâhib-i Maksûre Habbâb radıyallahu anhın[296] söylediğini Müslim'in Sa'd b. Ebû Vakkās'tan vâki olan bir rivayetinden öğreniyoruz: Bir kere Sa'd b. Ebû Vakkās, Abdullah b. Ömer'in yanında otururken oraya Habbâb radıyallahu anh gelmiş demiş ki:

— "Ey Abdullah b. Ömer! Ebû Hüreyre'nin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittim dediğini duymadın mı: *Kim ki cenaze ile beraber cenaze evinden çıkar ve cenaze namazını kılar da sonra defnedilene kadar cenazeyi takip ederse, Uhud dağı kadar ona iki kırat ecir verilir. Kim ki cenaze namazını kılıp da sonra dönerse ona da Uhud kadar bir ecir verilir.*"

Hazret-i Sa'd devam edip demiştir ki: İbn Ömer Ebû Hüreyre'nin bu rivayetini sorup anlamak ve sonra gelip kendisine haber vermek üzere Habbâb'ı Hazret-i Âişe'ye gönderdi. Sonra İbn Ömer mescidin çakıllarından alıp elinde döndürüyordu. Nihayet Habbâb geldi ve İbn Ömer'e Hazret-i Âişe'nin,

— "Ebû Hüreyre doğru söylemiş" dediğini bildirdi. Bunun üzerine İbn Ömer elindeki çakılları yere atarak, "Öyle ise biz birçok kıratı almakta kusur ettik" dedi.[297]

Saîd b. Mansûr'un rivayetine göre, Ebû Hüreyre meseleden haberdar olunca İbn Ömer'e gelmiş bu defa birlikte Hazret-i Âişe'nin huzuruna gitmişlerdir. İbn Ömer Hazret-i Âişe'ye hitap ederek,

— "Ey ümmü'l-mü'minîn! Allah sizden sorar; siz, Resûlullah'tan böyle bir şey söylediğini işittiniz mi?" diye mûcib-i ihtilâf olan meseleyi takrir eder. Hazret-i Âişe,

— "Allahu a'lem işittim" diye cevap verir.

Velîd'in rivayetinde bu hadisenin şöyle bir mâba'di de bildirilmiştir: Bunun üzerine Ebû Hüreyre İbn Ömer'e şöyle demiştir:

— “Beni, Resûlullah’tan ne bâdiyede ağaç garsı, ne de çarşıda alışveriş meşgul etmiştir. Benim bütün işim, gücüm Resûlullah’ın verdiği bir lokmayı yemek, ne bildirirse onu bellemekti. İbn Ömer de,

— “Biz de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunu ihtiyar ettik. Bize de Resûlullah, ehâdîs-i şerifelerini bildirdi” diye mukabele etmiştir.

BİR İNTİKĀD

Bu hadîs-i şerifte bir nokta enzâr-ı intikādı kendisine celbetmektedir ki, Abdullah b. Ömer’in Ebû Hüreyre hakkında, “Artık bu da rivayet hususunda çok oluyor” demesidir. Bu söz bir bakışta insana Ebû Hüreyre’nin duymadığı veya işitmediği şeyleri de rivayet edebilecek bir kabiliyet ve cesarette bulunduğu hissini verir. Halbuki İbn Ömer’in şüphe etmekten, Ebû Hüreyre’nin de şüphe edilmekten şanları âlîdir. Hiç şüphesiz ki, İbn Ömer hazretleri bu sözü ile ve tahkīk-i keyfiyet etmekle, Ebû Hüreyre Peygamber’den duymadığı bir sözü de söyleyebilir demek istemiyor. Yalnız İbn Ömer, Ebû Hüreyre’nin sehiv ile şüphe ile rivayet etmesinden korkuyordu. Ahkâm-ı dîniyyenin hüsnü muhafazası namına, şunun bunun darılacağını hiç de hesap etmeyerek Hazret-i Âişe’den meseleyi tahkik etmiştir.

İbn Ömer radıyallahu anhümâ çok haklı idi. Kendisi ashâb-ı kirâmın en mümtaz ilmî simalarından birisi idi. Makāsıd-ı şer‘î, ilel-i nusûsu ve Nebî-i Zîşân’ın edebî üslûbunu tamamıyla kavramış bir vaziyette bulunuyordu. Fıkha intisabı olmayan her sahâbenin rivayetleri gibi Ebû Hüreyre’nin rivayetlerini de pederi Hazret-i Ömer gibi tahkik ve muhakeme etmek mevkiinde idi. Ahkâm-ı dîniyyenin zabt u nakli hususunun küçük, büyük her türlü şüpheden berâet ve masûniyeti kendisi için dinî bir vazife idi. Tekrar ediyoruz, İbn Ömer’in bu hareketi Ebû Hüreyre hakkında bir şüpheye mebnî değil idi. Ashâb-ı kirâmın hepsi ehl-i sıdk ve âdildi. İbn Ömer’in en sonra yüksek bir edebî zarafetle, “Öyle ise biz, birçok kıratı zâyi ettik” demesi de son derece munsıf olduğunu gösterir. Bu telmihe nazaran İbn Ömer hazretlerini Ebû Hüreyre hadisi hakkında tahkike sevkeden belki de bu kırat kelimesidir.

TETİMME-İ MEBÂHİS

İzahı sadedinde bulunduğumuz bu 654 numaralı hadisle buna takaddüm eden Ebû Saîd el-Hudrî hadisi arasında *Sahîh-i Buhârî* metninde "Cenâze" bahsinin en mühim babları vardır ki, müellif Zebîdî merhum bunları ihtisar için iltizam eylediği usule tevfîkan *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki bunlar cenazenin mahiyeti, cenaze namazında aded-i sufûf, cenaze namazında aded-i tekbîrât, cenaze namazında sıbyan, meyyitin kabrine namaz kılmanın cevazı gibi birtakım bahislerdir ki, hiçbir düşünce ile terk ve ihmali câiz değildir. Bunları birer birer izah ederek bu noksanları telâfiye çalışacağız:

CENAZE NAMAZININ MAHİYETİ

Cenaze namazı, birtakım şürût ve erkânı haiz olarak taraf-ı risâletpenâhîden teşrî buyurulmuş bir farz-ı kifâyedir ki, "Cenâze" bahsinin ibtidâsında bunun delillerinden bahsetmiştik. Cenaze namazının şerâit-i sıhhati sair namazlar gibi abdestsiz, istikbâl-i kıblesiz, üryan olarak bu namazın da câiz olmadığıdır. Tekbirle iftitah edilmesi de cümle-i erkânındandır. Diğer namazlardan farkı rükû ve sücûdu ihtiva etmemesi ve rükû ve sücûdsuz meşrû kılınmış olmasıdır. Bütün bu cihetlere işaret ederek İmam Buhârî hazretleri, باب سنة الصلاة على الجنازة "Cenaze Üzerine Namazın Teşrî' Buyurulması Bahsi" diye bir unvan açmıştır. Bu unvandaki sünnet ile müellifin muradı, şârih Aynî'nin bildirdiği veçhiyle Nebî sallallahu aleyhi ve sellem tarafından teşrî buyurulmuş olmasıdır. Sonra Buhârî kendisinde meyyite dua edilen bu hey'et-i mahsûsaya taraf-ı nebevîden "salât" ıtlak olunduğuna dair, من صلى على الجنازة، صلوا على صاحبكم، صلوا على النجاشي gibi deliller irat ediyor. Diğer namazlarda nasıl tekellüm câiz değilse, bunda da öyle dünya kelâmı câiz olmadığına, yine sair namazlara nasıl tekbirle başlanır ve teslim ile çıkılırsa, bu namazın da öyle olduğuna ولا يتكلم فيها وفيها تكبير وتسليم kavli ile Buhârî işaret ediyor.[298]

Cenaze namazının iftitah tekbirinde eimme arasında bir ihtilâf kaydedilmemiş olmakla beraber teslimin bir veya iki olacağı, sırren veya cehren selâm verilmesi hususlarında ihtilâf edilmiştir:

Ebû Hanîfe hazretlerinin mezhebinde sair namazlardaki gibi iki selâm ile selâm verilerek namazdan çıkılır. İmâm-ı müşârün ileyh, mezhebine Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anhın hadisiyle istidlâl etmiştir. Beyhakī'nin *Sünen*'inde rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ebû Evfâ hazretleri cenaze namazında sağına, soluna selâm verip namazdan çıktıktan sonra halka hitaben, لا أزيدكم على ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع أو هكذا يصنع [299] "*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin cenaze namazında işlediğini gördüğüm ef'âl-i salât üzerine ey cemaat! Size bir şey ziyade etmiyorum*" demiştir. Bu hadis hakkında Hâkim hadîs-i sahîhtir demiştir. İbn Ebû Şeybe de *Musannef*'inde bir sened-i ceyyid ile Câbir b. Zeyd, Şa'bî, İbrâhim en-Nehaî'den iki teslime ile selâm verdiklerini rivayet etmiştir.

Hattâbî de *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ında Ebû Abdurrahman'dan bir rivayetinde Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh, ثلاث كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعلهن تركهن الناس. إحداهن التسلم على الجنازة مثل التسليمتين في الصلاة "*Üç şeyi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem işlemeye devam buyurduğu halde halk bunları terketmiştir. Bunlardan birisi namazda iki teslime ile selâm verildiği gibi cenaze üzerine namazda bu suretle selâm verilmesidir*"[300] demiştir. Halbuki bazı kimseler bir teslime ile selâm verilir iddiasında bulunmuştur.

Bu ictihad, Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Câbir, Ebû Ümâme b. Sehl, Enes radıyallahu anhüm ile tâbiînden bir cemaatten nakledilmiştir. Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İshak hazerâtının kavilleri de böyledir.

Selâm hakkında ikinci mahall-i ihtilâf olan bir cihet de selâmın sırren veya cehren verilmesi keyfiyetidir. Sahâbeden ve tâbiînden bir cemaat tarafından hafiyyen selâm verilmesi rivayet edilmiştir. İmam Mâlik de "Yanındaki işitecek derecede cehredilebilir" demiştir. İmam Ebû Yûsuf "Ne pek cehredilir, ne de fazla gizli ses ile selâm verilir" demiştir.

Cenaze namazının bir hassa-i fârikası da iftitah tekbirinden başka tekbirlerde el kaldırılmamasıdır. Tekbir cihetiyle bayram namazına benzeyen bu namaz, bayramdaki tekbirlerde el kaldırılması suretiyle birbirinden ayrılırlar. Bu babdaki mesned-i ilmî de Tirmizî'nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan merfûan rivayet ettiği, إذا صلى على جنازة يرفع يديه في أول تكبيرة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenazeye namaz kılmak istediğinde ilk tekbirde ellerini kaldırırdı"[301] hadisidir. Buna benzer bir hadis de İbn Abbas'tan menkuldür. Serahsî *Mebsût*'unda Ali, İbn Ömer radıyallahu anhümün cenaze namazında yalnız ilk tekbirde el kaldırılır dedikleri kaydedilmiştir. İbn Hazm da İbn Mes'ûd ile İbn Ömer'den fazla olarak ilk tekbirden başka tekbirlerde el kaldırılmaz diye tasrih ettiklerini hikâye ediyor ve mâada tekbirlerde el kaldırılması hususunda ne bir nas vardır ne de icmâ diyor. El kaldırmak ilk tekbire mahsus olduğunu Nehaî'den, Hasan b. Sâlih'ten de naklediliyor. İbn Münzir ise ilk tekbirde el kaldırılması hususunda icmâ da hikâye ediyor.

Eimme-i Şâfiiyye'ye göre tekbirlerin hepsinde el kaldırılır. Sâhib-i *Tavzîh* bunun İbn Ömer, Sâlim, Atâ, Mekhûl, Zührî, Evzâî, Ahmed ve İshak'tan naklolunduğunu iddia ediyor.

Buhârî *Sahîh*'inde ta'lîkan İbn Ömer'in, cenaze namazını tahâretle kıldığını, güneşin doğduğu ve battığı zamanlarda kılmadığını ve tekbirde el kaldırdığını naklediyor[302] ve bununla cenaze namazıyla salavât-ı sâire arasında müşâbehet bulunduğuna istidlâl etmek istiyor. Buhârî'nin bu rivayeti üç meseleyi ihtiva etmektedir:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ömer'in cenaze namazını abdestli kıldığıdır. Şârih İbn Battâl diyor ki: Buhârî bununla Şa'bî'yi reddetmek istiyor. Çünkü Şa'bî cenaze namazını rükûsuz secdesiz bir duadan ibarettir diyerek abdestsiz kılınmasını tecviz etmiştir. Fakat seleften, haleften bütün fukaha Şa'bî'nin hilâfına kāil olmuşlardır. Muhammed b. Cerîr et-Taberî ile Şîa da tecviz etmiştir. İbn Abdülber, İbn Uleyye'nin de cenaze namazını istiğfardan ibarettir diyerek tahâretsiz cevazına hükmettiğini bildiriyor. Buhârî'nin bu ta'lîkini İmam Mâlik *Muvatta*'ında vaslederek Nâfi'den, إن ابن عمر كان يقول لا يصلي الرجل على الجنازة إلا وهو طاهر "İbn Ömer radıyallahu anhümâ kişi cenaze üzerine namazı ancak tâhir olarak kılabilir der idi"[303] diye rivayet etmiştir. Fakat gerek Buhârî'nin ta'lîkındaki gerek İmam Mâlik'in vaslındaki "tahâret"in hem abdeste hem de teyemmüme şümulü vardır. Her ikisinin de yerine göre taraftarları vardır.

İmam Ebû Hanîfe, abdest ile iştigal ederek cenaze namazını kaçıracağına kanaat eden kimse için suyun mevcudiyeti ile beraber teyemmümü tecviz etmiştir. Yalnız bundan cenazenin velîsini müstesna tutmuştur. Çünkü velî-i meyyit cemaate karşı hakk-ı intizârı haizdir. İbn Münzir Ebû Hanîfe'nin bu ictihadını Zührî, Atâ, Sâlim, Nehaî, İkrime, Sa'd b. İbrâhim, Yahyâ el-Ensârî, Rebîa, Leys, Evzâî, Sevrî, İshak, İbn Vehb gibi a'lâm-ı müctehidînden nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'den de bu babda bir rivayet vardır. İbn Adî de İbn Abbas'tan merfûan, إذا فاجأتك جنازة وأنت على غير وضوء فتيمم "*Abdestsiz bulunduğun bir sırada ansızın cenaze namazı ile karşılaşır isen teyemmüm eyle*"[304] hadisini rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe de bu hadisi İbn Abbas'tan mevkufen rivayet etmiş ve Hakem'den, Hasan-ı Basrî'den de hikâye eylemiştir.

Mâlik, Şâfiî, Ebû Sevr hazerâtı, cenaze namazında teyemmümü tecviz etmemişlerdir. İbn Tîn de İbn Vehb'den şöyle bir fark nakletmiştir: Cenaze namazına abdest alarak çıkıp da abdesti sonra bozulan kimse için teyemmüm etmesi câizdir. Abdestsiz çıkan kimse için câiz değildir.

İKİNCİ MESELE

İbn Ömer'in güneşin tulû' ve gurubu zamanlarında cenaze namazı kılmamasıdır. Bu mesele hakkında İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'indeki rivayeti de şöyledir: Bir kere cenaze getirilip musallâya konulmuş, Abdullah b. Ömer de cenaze namazına muntazır olmuş, sonra, "Bu cenazenin velisi neredthough? Güneş doğmadan cenaze üzerine namaz kılınsın" demiştir. Ebû Bekir İbn Hafs da "Abdullah b. Ömer ikindi namazından sonra cenaze vukuunda namazını ta'cîl ederdi" demiştir. Tirmizî'nin Ukbe b. Âmir'den rivayeti daha vâzıh ve mufassaldır. Ukbe demiştir ki: Üç saat vardır ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu saatlerde namaz kılmaktan, ölülerimizi defnetmekten nehyederdi: Güneş doğarken yükselene kadar; üstüvâ-yi şemste, gün ortasında, güneş batıya devrilene kadar; bir de güneş batarken gurup edene kadar.[305] Tirmizî'nin bu rivayetini Müslim ile beraber diğer *Sünen* sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Sonra Tirmizî "Gerek ashâb-ı Nebî aleyhisselâmdan gerek kurûnu müteakibe ricâlinden bazı ehl-i ilim bu hadisle amel ederek bu üç vakitte cenazeye namaz kılınmasını kerih görmüşlerdir diyor. Abdullah b. Mübârek hazretleri, أن نقبر فيهن موتانا fıkrasının mânasını cenaze üzerine namaz kılmaktan nehiydir demiştir ki, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın ictihadları da böyledir. İmam Şâfiî, "Sair namazların kendisinde kılınması mekruh olan bu vakitlerde cenaze namazı kılmakta beis yoktur" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Ömer hazretlerinin cenaze namazında tekbir alırken ellerini kaldırması keyfiyetidir. Buhârî'nin buradaki ويرفع يديه "Ellerini kaldırırdı" rivayeti mutlaktır. İlk tekbir kastedilebildiği gibi dört tekbire hamle de müsaittir. Hatta bazı ulemâ, Buhârî'nin ref'-i yedeyn hakkında müstakil bir kitabında İbn Ömer'in dört tekbirin hepsinde ellerini kaldırdığını mevsûlen rivayet ettiği iddia edilerek buradaki ıtlakı oradaki rivayetiyle takyîd etmişlerdir. Fakat İbn Hazm'ın "Ömer'in ilk tekbirden başka tekbirlerde ellerini kaldırdığı hakkında ne nas vardır ne de icmâ" dediğini yakında nakletmiştik.

CENAZE NAMAZINDA İMAMIN ARKASINDA SAF TUTULMASI VE ADED-İ SUFÛF

Buhârî'nin burada *Tecrîd*'e alınmayan hadislerinden birisi de Câbir b. Abdullah radıyallahu anhın, صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على النجاشي وكنت في الصف الثاني أو الثالث "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem necâşîye cenaze namazı kıldı. Ben de ikinci veyahud üçüncü safta idim"[306] hadisidir. Bu hadis, cenaze namazında cemaatin bir veya iki saf tutmasının müstehap olduğuna delâlet ederse de fakat üç saf hakkında bir hükmü müfîd değildir. Çünkü Câbir hazretleri üçüncü safı şek ile ifade etmiştir. Müslim'in Câbir'den rivayeti ise daha katidir: قمنا فصففنا صفين "Biz necâşînin cenazesine namaz kıldık. İki saf olarak saf bağladık"[307] suretindedir.

Bu hadisin imamın arkasında cemaatin saf bağlamalarına delâleti de kasırdır. Bu ciheti hadisin buradaki rivayetinden değil, yine Buhârî'nin Habeşe hicreti bahsinde Katâde'den, فصففنا ورائه "İmamın arkasında saf olduk"[308] suretindeki rivayetinden öğrenilmiştir.

CENAZE NAMAZINDA CEMAATİN ÜÇ SAF OLMASI VE DÖRT TEKBİR ALINMASI

Buhârî'nin cenaze namazında cemaatin imamın arkasında üç saf bağlamasının müstehap olduğunu ve aynı zamanda dört tekbir alınmasını ifade eden bir babı ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan gelen bir rivayeti daha vardır. Ebû Hüreyre hazretleri demiştir ki: نعى النبي صلى الله عليه وسلم الى أصحابه النجاشي. ثم تقدم فصفوا خلفه فكبر أربعا "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem necâşînin vefatını ashabına haber verdi. Sonra (namaz kıldırmak için cemaate) tekaddüm eyledi. Cemaat de arkasında saflar bağladı"[309] Görüyoruz ki, Ebû Hüreyre'nin bu rivayeti daha sarihtir ve bu rivayette, **1.** Resûl-i Ekrem'in namaz için cemaate takaddüm buyurduğu, **2.** Ashabın arkada saflar bağladığı, **3.** Namazda dört tekbir aldığı vâzıhan ifade edilmiştir. Bu rivayette saf adedi cemî sîgasıyla vârit olduğundan ekall-i cemî' olan üç safın müstehap olduğu müstefâd olur.

Bu tarîk-i rivâyeti Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de *Sünen*'lerinde tahrîc etmişlerdir. Şârih İbn Battâl diyor ki: Bu rivayetten cenaze namazında tesviye-i sufûf edilmesi de müstefâd olur. Hatta Buhârî bu rivayeti ile İbn Ebû Şeybe'nin İbn Cüreyc'den tahrîc ettiği Atâ b. Ebû Rebâh'ın tesviye-i sufûfun adem-i lüzûmuna dair olan ictihadını reddetmiş bulunuyor. İbn Cüreyc diyor ki, Atâ'ya,

— "Cenaze namazında öbür namazlarda olduğu gibi cemaate saf düzmek meşrû kılınmış mıdır?" diye sordum. O da,

— "Hayır yoktur. Cemaat yalnız tekbir alır, istiğfar eder" diye cevap verdi.

Taberî diyor ki: Ebû Hüreyre hadisine tevfîkan cemaatin üç safı düzebilmesi için cenaze sahibinin meyyitin tegayyüründen endişe etmedikçe cemaatin gereği gibi toplanmasına intizar etmesi lâzımdır.

KESRET-İ CEMÂATİN VESÎLE-İ GUFRÂN OLDUĞUNA DAİR ÂSÂR-I ŞERİFE

1. Ebû Dâvûd ile diğer *Sünen* sahiplerinin Mâlik b. Hübeyre'den merfûan rivayetlerine göre, من صلى عليه ثلاثة صفوف فقد أوجب "*Kim ki ölüsü üzerine üç saf cemaat namaz kılarsa, bu namaz, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi muktezâsı o kimsenin affını vâcip kılar*"[310] buyurulmuştur. Bu hadisi Tirmizî tahsin, Hâkim de tashih eylemiştir.

2. Âişe radıyallahu anhın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ettiği âtîdeki hadisi, Tirmizî'nin tahrîcine göre, Resûlullah aleyhisselâm, لا يموت أحد من المسلمين فيصلي عليه أمة من المسلمين يبلغوا أن يكونوا مائة يشفعوا له إلا شفعوا فيه "*Erkek olsun, kadın olsun müslümanlardan ölen bir kimse yoktur ki, onun ölüsü üzerine müslümanlardan 100 kişiye bâliğ olan bir zümre namaz kılıp hakkında hayır dilekte bulunursa, bu meyyit hakkındaki şefaatleri muhakkak kabul olunur*"[311] buyurmuştur. Bu hadisi Müslim, Nesâî de tahrîc etmişlerdir.

3. İbn Mâce'nin sened-i sahîh ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan tahrîcine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, من صلى عليه مائة من المسلمين غفر له "*Kim ki, müslümanlardan 100 kişi ölüsüne namaz kılarsa, bu namaz o kimse için vesîle-i mağfiret olur*"[312] buyurmuştur.

4. Nesâî'nin Ebü'l-Müleyh'ten tahrîcine göre, Abdullah İbn Abbas, ümmühâtü'l-mü'minînden birisi ve Nebî aleyhisselâmın zevcesi olan Meymûne radıyallahu anhâdan Resûlullah aleyhisselâmın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ما من ميت يصلي عليه أمة من الناس إلا شفعوا فيه "*Üzerine halktan bir zümrenin namaz kıldığı bir meyyit yoktur, ancak onun hakkında o zümrenin hayır dilekleri kabul olunur*"[313] Ebü'l-Müleyh'ten, râvisi,

— "Ümmet ve zümre kaç kişidir?" diye sordum, o da,

— "Kırk kişidir" diye cevap verdi demiştir.

5. Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin Şüreyk b. Abdullah'ın Küreyb'den rivayeti tarikinde Küreyb demiştir ki: İbn Abbas radıyallahu anhümânın Haremeyn arasındaki Kudeyd'de veya Asfan'da[314] bir oğlu ölmüştü. İbn Abbas hazretleri bana,

— "Ey Küreyb! Çık bak bakalım, cenaze için halk toplanmış mıdır?" dedi. Ben de çıktım baktım. Cemaat toplanmıştı. Girdim ve,

— "Cemaat toplanmıştır" dedim. İbn Abbas,

— "Cemaatin kırk kişi olduğunu tahmin ediyor musun?" diye sordu.

— "Evet, kırk kişi vardır" dedim. İbn Abbas hazretleri,

— "Öyle ise cenazeyi çıkarınız, çünkü ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ما من رجل مسلم يموت فيقوم على جنازته أربعون رجلا لا يشركون بالله شيأ إلا شفعهم الله فيه "*Müslüman bir kişi ölüp de onun cenazesinde Allah'a hiçbir şeyi şerik addetmeyen kırk kişi namaz kılmaz, ancak Allah o kırk kişinin bu cenaze hakkındaki hayır dileklerini kabul eder*" buyurduğunu işittim demiştir.[315]

Buraya kadar naklettiğimiz haberlerde bildirilen adetler 100 ve kırk olmak üzere muhteliftir. Bu fark ve tefâvütü telif için Kādî İyâz demiştir ki: Bu haberler, Resûl-i Ekrem'in müteaddit zamanlarda kendisinden sual eden muhtelif zevata karşı verdikleri cevapları ihtiva etmektedir. Bu zevattan her birisinin sualine cevap verilmiştir. Nevevî de diyor ki: Câiz ki, Resûl aleyhisselâm bir kere 100 kişinin meyyit hakkındaki şefaatini bildirmiştir. Bunu işitenler, bunu haber vermişlerdir. Başka bir zamanda da kırk kişinin şefaatini haber vermiştir. Bunu işitenler de bu duyduklarını haber vermişlerdir. Sonra bir defa da üç saf cemaatin meyyit için şefaatini haber vermiştir. Bu üç saf, isterse adet itibariyle kırktan az bile olsun. Bunu duyanlar da bunu ihbar etmişlerdir.

Şu da vârid-i hâtır ve muhtemeldir ki, bunlar birer mefhûm-ı adettir ki, cumhûr-ı usûliyyûn mefhûm-ı aded ile ihticâc etmemişlerdir. Binaenaleyh 100 kişilik cemaatin şefaatinin kabulünün bildirilmesinden, bunun mâdûnunun kabul edilmesini menetmez. Binaenaleyh kırk adedi de böyledir. Üç saf da yine böyle.

CENAZE NAMAZININ DÖRT TEKBİRLE KILINMASI KEYFİYETİNE GELİNCE

Ebû Hüreyre hadisinin son fıkrası, cenaze namazının dört tekbirle kılınmasına vâzıhan delâlet etmektedir. Cumhûr-ı ulemâ bununla istidlâl etmişlerdir. Muhammed b. Hanefiyye, Atâ b. Ebû Rebâh, Muhammed b. Sîrîn, Nehaî, Süveyd b. Gafle, Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtı bu cümledendir. Bu ictihad, Ömer b. Hattâb oğlu Abdullah, Zeyd b. Sâbit, Câbir b. Abdullah, İbn Ebû Evfâ, Hasan b. Ali, Berâ b. Âzib, Ebû Hüreyre, Ukbe b. Âmir radıyallahu anhümden de nakledilmiştir.

Bazı âlimler de cenaze tekbirlerinin beş olduğuna zâhib olmuşlardır. Bunlar da Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Huzeyfe hazretlerinin kölesi Îsâ, Muâz b. Cebel hazretlerinin ashabı, İmam Ebû Hanîfe'nin ashabından İmam Ebû Yûsuf'tur. Zâhirîler'in, Şîa'nın mezhebi de budur. Hâzimî de İbn Mes'ûd, Zeyd b. Erkam, Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhümün de beş tekbire kāil olduklarını bildiriyor.

Bir kısım âlimler de cenaze tekbirlerinin yedi olduğuna hükmetmişlerdir ki, Zeyd b. Hubeyş onlardandır.

Üç tekbir olduğuna kāil olanlar da Enes b. Mâlik, Câbir b. Zeyd radıyallahu anhümdür. İbn Münzir, İbn Abbas radıyallahu anhümâyı da üç tekbire taraftar olan sahâbî zümresinden sayıyor.

İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhud şehidlerine namaz kılarken Hamza radıyallahu anha dokuz tekbir ile, sonra diğer bir şehide gelip yedi, daha sonra bir başkasına beş tekbirle kıldığı ve bu şehidlere namaz kılmaktan fâriğ oluncaya kadar bu veçhile tekbir alıp, bu tekbirlerin hepsi tek olduğu Abdullah el-Hâris'ten rivayet edilmiştir.[316]

İbn Kudâme bir kāide-i umûmiyye halinde şunu bildiriyor: "Mezâhib-i muhtelife arasında cenaze namazının yediden ziyade ve dörtten noksan tekbirle kılınması câiz olmadığında bir ihtilâf kaydedilmemiştir. Fakat evlâ olan dört ile kılınması ve dört üzerine ziyade edilmemesidir. Tekbir adedi hakkındaki ulemânın ihtilâfları hep bu dört adediyle yedi sayısı arasında cereyan etmiştir" diyor.

Harakī de demiştir ki[317] cenaze namazında imam beş tekbir alırsa me'mûm da imama uyarak beş tekbir alır. Fakat beşten ziyade alırsa, fazlasında mütâbaat etmez. Bu kavil Ahmed b. Hanbel'den de nakledilmiştir. Harb'in Ahmed b. Hanbel'den diğer bir rivayetinde imam beş tekbir alırsa me'mûm beşinci tekbiri almaz, selâm da vermez. İmamı bekler ve imamla birlikte selâm verir.

Dörtten ziyade tekbirde imama mütâbaat edilmemesi Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî hazerâtının da mezhebidir. İbn Akīl de bu mezhebi ihtiyar etmiştir.

Cenaze Namazının Beş Tekbirle Kılınması İctihadında Bulunan Âlimlerin İstinat Ettikleri Haberler Şunlardır:

1. Müslim *Sahîh*'inde Abdurrahman b. Ebû Leylâ'nın şu haberini tahrîc etmiştir. İbn Ebû Leylâ demiştir ki: Zeyd b. Erkam radıyallahu anh cenazelerimize namaz kıldırırken dört tekbir alırdı. Günün birisinde bir cenazede de beş tekbir aldı. Bunun sebebini sordum. Resûlullah beş tekbirle kılardı diye cevap verdi.[318] Bu haberi, *Sünen*-i erbaa ashabı ile Tahâvî de rivayet etmişlerdir.

2. Tahâvî'nin Yahyâ b. Abdullah et-Teymî'den tahrîcine göre, müşârün ileyh demiştir ki: Huzeyfe b. Yemân hazretlerinin kölesi Îsâ ile bir kere cenaze namazı kıldım. Îsâ beş tekbir aldı. Namazdan sonra da bize dönerek,

— "Zannetmeyiniz ki ben vehme kapılarak yahut sehvederek cenaze tekbirlerini beş aldım. Hayır, ne vehmettim ne sehvettim. Fakat efendim ve velî-i niʿmetim Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhümün tekbiri gibi tekbir aldım. Huzeyfe hazretleri bir kere cenaze namazı kıldırıp beş tekbir almıştı. Sonradan bize dönerek,

— "Ben ne vehmettim ne sehvettim. Belki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin tekbir ettiği gibi tekbir getirdim" buyurdu.

3. İbn Mâce de *Sünen*'inde Kesîr b. Abdullah'ın babasından, onun da ceddi Amr b. Avf'tan أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كبر خمسًا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beş tekbir aldı"[319] dediğini rivayet etmiştir.

Cumhûr-ı ulemâ ki, cenaze namazının dört tekbirle kılınacağı ictihadındadır. Bunlar, bu naklettiğimiz dörtten ziyade tekbiri ifade eden hadislerin mensuh olduğunu iddia ederek cevap vermişlerdir.

Tahâvî, cenaze tekbirlerinin sadr-ı İslâm'daki vazʿiyyet-i şerʿiyyesini İbrâhim en-Nehaî'den gelen bir isnada atfederek en salâhiyettar bir muhaddis, bir müverrih ve bir fakih edasıyla şöyle bildiriyor:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dâr-i bekāya irtihal buyurduklarında ashâb-ı kirâm cenaze tekbirlerinin adedinde ihtilâf etmişlerdir. O devre bir kere ircâ-i nazar edilirse, ashaptan kiminin Resûlullah'ın yedi tekbir aldığını, kiminin beş, daha öbürüsünün dört tekbir aldığını işittim dedikleri duyulur ve görülür. Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın hilâfeti zamanında da hal ve vaziyet bu merkezde idi. Ömer radıyallahu anh halife olunca, halkın bu hususta devam edip giden ihtilâfını hoşlanmadı. Ashâb-ı kiramdan bir heyet teşkil etti ve resm-i iftitâhında heyete irat ettiği bir nutkunda,

— "Ey ashâb-ı resûlün güzîdeleri! Siz herhangi bir meselede ihtilâf ederseniz, gerideki halk da ihtilâf eder. Siz ne zaman bir meselede içtimâ ve ittifak ederseniz, halk da sizin içtimâ ettiğiniz mesele etrafında toplanır. İttifak ettiğiniz herhangi bir meseleye dikkatle bakınız, muhakkak onda halkı ikaz ve irşadınızın izlerini görürsünüz" demişti. Buna karşı irat olunan cevâbî nutukta Hazret-i Ömer'in bu fikir ve teşebbüsü takdir ve tasvip edilerek,

— "Ey emîrü'l-mü'minîn! Bu mesele hakkında bizi biraz tenvir ve irşad buyurunuz" dediler. Hazret-i Ömer,

— "Hayır efendiler! Ben sizi değil, siz beni ictihadınızla, ittihaz edeceğiniz isabetli kararınızla irşad edeceksiniz. Ben de sizin gibi bir insanım" buyurdu.

Bunun üzerine ashab-ı kirâm aralarında cenaze namazının tekbirlerinin de ramazan ve kurban bayramları namazının tekbirleri gibi dört tekbir olması kararını ittihaz ve bu kararda icmâ ve ittifak ettiler. Hazret-i Ömer de Resûl-i Ekrem'in her fiil ve hareketini pek yakından görüp bilen ashaptan müteşekkil bir heyetin bu kararını hüsnütelakki edip derhal mevki-i icrâya koydu. Hazret-i Ömer'in meşvereti sahâbe ile bu tekbirlerin dörde irca edilmesi, dörtten ziyade adetleri bildiren Zeyd b. Erkam ve Huzeyfe radıyallahu anhümâ haberlerinin neshinden başka bir şey değildi.

Şârih Aynî Bu Noktada Şöyle Bir Sual İrat Ediyor: İcmâ ile nasıl nesih sabit olur? Çünkü icmâ, Asr-ı saâdet geçtikten sonra mün'akid olur. Neshin zamân-ı cereyânı ise Resûl-i Ekrem'in hayât-ı seniyyelerinin devamı zamanıdır. İrtihâl-i nebevîden sonra nesih câri olamayacağı hususunda icmâ vardır.

Şârih Bu Sualine Şöyle Cevap Veriyor:

İcmâ, nas gibi ilm-i yakīn icap ettiğine göre bazı meşâyihimiz icmâ tariki ile neshi tecviz etmişlerdir. Haber-i meşhûr ile nesih câiz olduğuna göre, ondan daha kuvvetli bir hüccet olan icmâ ile nesih evlâ olarak câiz olmak icap eder demişlerdir. Hususiyle bu babdaki heyetin icmâı ve bundan sonra bütün ashabın kabulü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin son fi'l-i peygamberîlerinin kesb-i istikrâr ettiği dört adedi üzerine tesis edilen bir binâ-i icmâ'dır. Son fi'l-i Peygamberî kendisine takaddüm eden ef'âli refetmiş olduğundan ashâb-ı kirâmın icmâı son fi'l-i nebevînin lâzimü'l-ittibâ olduğunu izhardan ibaret oluyor.

Bazı ulemâ da "Hadîs-i necâşî nâsihtir" demişler. Gerçi hadîs-i necâşî rivâyet-i sahîhada Ebû Hüreyre'den tahrîc edilmiştir. Fakat Ebû Hüreyre'nin İslâm'ı, necâşînin vefatından mukaddem olduğu da rivâyât-ı sahîhaya müstenittir.

MEDFUN OLAN MEYYİTE NAMAZ KILMAK HUSUSUNDA ULEMÂNIN İCTİHADLARI

Buhârî'nin gerek bu hususu gerekse cenaze namazında sufûf-ı ricâle çocukların da dahil olabilmelerini işʻâr eden İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Şaʻbî (Âmir) vasıtasıyla şu rivayeti vardır:

İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin içine cenaze defnolunan bir kabre uğramıştı. Orada bulunan cenaze sahiplerine,

— *"Bu cenaze ne zaman defnolundu?"* diye sordu. Onlar da,

— "Geçen gece, yani dünkü günün gecesi" diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem –bu ölüyü hastalığı zamanında iyâde ve ziyaret etmiş bulunduğundan– cenaze sahiplerine,

— *"Niçin bana haber vermediniz?"* diye itâb etti. Onlar da,

— "Yâ Resûlellah! Cenazeyi gecenin karanlığında defnettik. Sizi uykunuzdan uyandırmayı iyi bulmadık" diye itizar ettiler.

Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durdu. Biz de arkasında saf bağladık. İbn Abbas diyor ki: "Ben de bu safların içinde bulundum. Resûlullah bu medfun olan meyyite namaz kıldı."[320]

Bu hadisin râvisi olan İbn Abbas hazretleri kendisinin de sufûf-ı ricâl içinde cenaze namazını kıldığını bildirdiğine ve o sırada henüz nâbâliğ olmasına göre, bu hadisten çocukların da cenaze namazını saflar arasına karışarak kılabilecekleri müstefâd olur.

Meyyitin kabrine namaz kılınmasının cevazı hakkında şârih Aynî şu izahatı veriyor: Eimme-i Hanefiyye'ye göre, namazı kılınmaksızın defnolunan meyyitin eczâ-i bedeninin dağıldığı tahmin edilmedikçe medfun olduğu halde namaz kılmak câizdir. Bu mesele *Mebsût*'ta bu suretle muharrerdir. Bu hükmü fetvaya göre, meyyitin tefessühünden ve eczâ-i vücûdunun teferrukundan iştibah edilince o meyyite namaz kılmak câiz değildir. *Tecrîd* şerhi *Müfid* ve *Mezîd*'de, şek ve iştibah halinde namaz kılınmaması ashabın bu babdaki fetva ve beyanına müstenittir denilmiştir. İmam Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de budur. Ömer b. Hattâb, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Âişe radıyallahu anhümün, İbn Sîrîn ile Evzâî'nin ictihadları da bu merkezdedir.

Bir de sahih olan kavle göre, meyyitin kabrine namaz kılmanın cevazı için meyyitin gasledilerek defnedilmiş olması şarttır. İbn Semâa da İmam Muhammed'den şart olmadığını nakletmiştir. *Hidâye*'de Mergīnânî, "Cenaze tefessüh etmezden evvel namaz kılınır. Bu babda muteber olan galebe-i zandır. Eğer cenazenin tefessühü hakkında galebe-i zan hâsıl olursa namaz kılınmaz. Eğer adem-i tefessühü hakkında zann-ı gālib hâsıl olursa namaz kılınır. Tefessüh ve adem-i tefessühü şek derecesinden kurtulamazsa yine kılınmaz. Semen, hezal gibi halin, har ve berd gibi zamanın tehavvülü müessir olduğundan zann-ı gālib muteberdir" diyor.

İmam Ebû Yûsuf, "Üç güne kadar namaz kılınır, üç günden sonra kılınmaz" demiştir ve ashabın Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme üç gün namaz kıldıkları ile istidlâl eylemiştir. Hakikaten Vâkıdî'nin *Megāzî*'de Hazret-i Âişe'den rivayetine göre, irtihalin üçüncü günü seher vakti defni mümkün olabilmiştir. İbn Sa'd'ın rivayetine göre, vücûd-ı Muhammedî Hazret-i Âişe odasında bulunduğu için halk fevç fevç küçük cemaatler halinde girip namaz kıldıkları için cenaze namazı üç gün devam etmişti. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise irtihâl-i nebevînin dördüncü gecesi defnedilmiştir.

Eimme-i Şâfiiyye'den müteaddit ictihad nakledilmiştir: Üç güne kadar kılınabileceği, bir aya kadar kılınabileceği ki, İmam Ahmed'den de bu suretle nakledilmiştir. Bir de ebedî ve her zaman kılınabileceği ictihadıdır ki, bu kavle göre, Asr-ı saâdet'ten beri güzeştekân-ı ehl-i îmândan herhangisine arzu edilirse namaz kılmak câizdir demek olur. Fakat bunun bir kavl-i zaîf olduğunda ittifak etmişlerdir. Mâverdî, Mehâmilî, Fûrânî, Begavî, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî gibi kibâr-ı Şâfiiyye bu kavlin zaafını tasrih etmişlerdir.

İshak da, "Seferden gelen kimse bir aya, hazarî olan kimse üç güne kadar kılabilir" demiştir. Mâlikîler'den Sahnûn da, "Kabir üzerine namaz kılmakta fenâlık görülürse, sedden li'z-zerîa kabir üzerine namaz kılmak câiz değildir" demiştir ki, tevhîd-i bârî namına son derece ehemmiyetli bir ictihaddır. Cenazeye namaz kılmak demek, hâşâ cenazeye ibadet etmek değildir. İbadet münhasıran ve doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'a aitir. Cenazeye karşı namaz kılmak, cenaze için dua etmekten, onun için Cenâb-ı Hak'tan mağfiret ve istirahat dilemekten ibarettir. Kabir üzerine namaz kılmak, bu noktayı idrak edemeyenler için tehlikeli bir vaziyet ihdas edebilir. Biz *Müdevvene* müellifinin "fenâlık" tabirinden bu ehemmiyetli mânayı istifade ediyoruz.

Buhârî'nin Ukbe b. Âmir'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin Uhud Gazâsı şehidlerine sekiz sene sonra namaz kıldığı bir itiraz mahiyetinde dermeyan edilirse, bazı eimme-i Hanefiyye'nin dediği gibi, bu bir duadan ibaretti denilebilir. Şu kadar ki, Tahâvî'nin Ukbe'den rivayetinde, أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج يوما فصلى على قتلى أحد صلاته على الميت "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün çıkıp Uhud şehidlerine meyyite namaz kılar gibi cenaze namazı kıldı"[321] diye namaz tasrih edilmiş bulunduğundan en doğrusu, Uhud'un, bu aziz şehidlerinin cesedleri çürümemişti ve ebedî çürümeyecektir de denilmelidir.

Gece cenaze defninin cevazı da bu İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisinden müstefâd olur. Bu ve emsâl-i rivâyetlere mebnî ehl-i ilmin pek çoğu gece cenaze defnine ruhsat vermişlerdir. Hususiyle Resûl-i Ekrem'in ve Hulefâ-yi Erbaa'nın gece defnedilmiş olmaları bu ruhsatın en sağlam bir mesned-i ilmîsidir. Şu kadar ki Müslim'de Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûl-i Ekrem efendimiz bir kere irat ettikleri bir hutbesinde, ashaptan vefat eden bir zatın gayri kâfi ve vücudundan noksan bir kefen ile tekfin edilip gece defnedildiğini zikrederek bir zaruret olmadıkça meyyite namaz kılınıncaya kadar böyle gece vakti cenaze defnini nehyederek, *"Sizin biriniz mümin kardeşini kefenleyince onun kefenini müsait bir surette güzel kılsın!"* buyurmuştur.[322] Bu hadisi Ebû Dâvûd ile Nesâî de tahrîc etmiştir. Bu hadisin bundan evvelki hadislere muhalif ve menfî bir hüküm ihtiva etmesine bakarak şârih Aynî diyor ki: "Bu hadisler arasındaki ihtilâf, gece cenaze defninin evvelce menhî olduğunu fakat sonra ruhsat verildiğini ifade eder." Nevevî de, "Bu hadiste nehyolunan, namazı kılınmadan cenaze defnidir" diyor. Fakat namazı kılınmadan cenazenin defni, mutlak surette menhîdir. İster gece defnedilsin isterse gündüz. Binaenaleyh hadisin zâhirinden müstefâd olan gece cenaze defnidir. Velev ki o cenazenin namazı kılınmış olsun.

Bu noktainazarı, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Câbir radıyallahu anhtan tahrîc ettiği, لا تدفنوا موتاكم بالليل إلا أن تضطروا *"Bir güçlük bulunmadıkça ölülerinizi gece defnetmeyiniz"*[323] hadisi de teyit etmektedir.

Nehiy taraftarlarını müşkül vaziyete sokan ve gece cenaze defnini teyit eden Resûl-i Ekrem ile Hulefâ-yi Erbaa'nın gece defnedilmiş bulunmalarıdır. Bunun için ekser ehl-i ilm gece cenaze defninde bir mahzur görmemiştir (*Aynî*, IV, 135).

Cenaze Namazında İmâmete En Ziyade Lâyık ve Müstehak Olan Kimdir? *Sahîh-i Buhârî* metninde bu meseleye de temas edilmiştir. İmam Buhârî'nin ta'lîkan rivayetine göre, Hasan-ı Basrî hazretleri, "Zamanlarına yetiştiğim kibâr-ı ashâb ve tâbiînin cenaze namazında imâmete en ziyade lâyık gördükleri zat, farz namazlarda imâmetine razı oldukları kimse idi" demiştir.

Şârih İbn Battâl diyor ki: Ulemâdan pek çoğuna göre, memleketin valisi, meyyitin velisinden ziyade cenaze namazında imâmet hakkını haizdir. Bu ictihad Alkame, Esved, Hasan-ı Basrî'nin dahil bulunduğu bir cemâat-i ulemâdan nakledilmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Evzâî, Ahmed, İshak hazerâtının mezhepleri de budur. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Şâfiî velî-i meyyiti validen ziyade imâmete lâyık görmüşlerdir. İbn Ebû Şeybe de İbrâhim en-Nehaî'den, Ebû Bürde'den, İbn Ebû Leylâ'dan, Talha, Zübeyd ve Süveyd b. Gafle'den cenazenin bulunduğu mahallin imamının hakk-ı takaddümü haiz olduğunu rivayet etmiştir. Ebû Şa'sâ, Sâlim, Kāsım, Tâvûs, Mücâhid, Atâ da cenaze namazında imâmete o mahallin imamını takdim ederlerdi.

Süfyân es-Sevrî'den rivayet olunduğuna göre Ebû Hâzim demiştir ki: Hasan b. Ali radıyallahu anhümânın vefatı günü cenazesinde Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümânın yanında idim. Müşârün ileyh hazretleri o günü Medine valisi bulunan Emevîler'den Saîd b. Âs'ı imâmete geçirdi ve, تقدم فلولا السنة ما قدمتك "Buyurunuz, namaz kıldırınız. Eğer imâmete valiyi takdim, bir âdet-i şer'iyye olmasaydı, seni imâmete geçirmezdim" buyurdu.[324] İbn Münzir, "Bu babda bundan âlâ bir delil olamaz. Çünkü Hüseyin b. Ali hazretlerinin bu şehâdetine muhacir ve ensardan müteşekkil bir sahâbe cemaati şâhid olmuştur" diyor. *Hidâye* metninde de sultan, kadı, imâm-ı hay, evliyâ-i meyyit ale'd-derecât imâmet ederler deniliyor.

İmam Buhârî bu babında esnâ-i salâtta gelen bir kimsenin cenaze namazına sûret-i duhûlüne de temas ediyor ve yine Hasan-ı Basrî'nin, إذا انتهى إلى الجنازة وهم يصلون يدخل معهم بتكبيرة "Bir kimse cenaze namazına cemaat namaz kılarken ulaşırsa, cemaatle beraber bir tekbir alarak namaza dahil olur"[325] suretinde bir ictihadını ta'lîkan rivayet ediyor, İbn Ebû Şeybe *Musannef*inde Hasan-ı Basrî'nin bu ta'likini de Eş'as vasıtasıyla vaslederek rivayet ediyor. Hişâm'dan gelen bir rivayet tarikinde Hasan hazretleri, يكبر ما أدرك ولا يقضي ما سبق "Esnâ-i salâtta yetişen kimse yetişebildiği tekbirleri alır, geçen tekbirleri kazâ eylemez" demiştir. Muhammed b. Sîrîn'in de, يكبر ما أدرك ويقضي ما سبق "Yetiştiği tekbirleri alır. Geçen tekbirleri de kazâ eder" dediği rivayet edilmiştir.[326]

Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre, imam bir veya iki tekbir aldıktan sonra gelen bir kimse, imam tekbir alasıya kadar tekbir almaz, intizar eder. İmam ikinci veya üçüncü tekbiri alınca onunla birlikte tekbir alır. İmam namazdan fâriğ olduktan sonra bu kimse cenaze musalladan kaldırılmaya kadar fevtettiği bir veya iki tekbiri de alır. İmam Ebû Yûsuf ise bu kimse hemen gelince tekbir alıp namaza dahil olur. İmam Şâfiî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de budur (*Aynî*, s. 139).

Buhârî'nin bu babında Hasan-ı Basrî'den ta'lîkan rivayet ettiği bir mesele de abdestsiz olarak cenaze namazına rasgelen kimsenin vaz'iyyet-i şer'iyyesidir. İbn Ebû Şeybe'nin de rivayetine göre, Hasan-ı Basrî'den bu kimsenin tarz-ı hareketi sorulduğunda, "Bu kimse su arar, teyemmüm etmez, abdestli olarak namaz kılar" diye cevap vermiştir. Saîd b. Mansûr'un bir tahrîcinde Hasan-ı Basrî'den, "Abdestsiz cenazeyi rastlayan bir kimsenin vaziyeti, abdest alasıya kadar namazın fevtedileceği suretinde dar bir halde ise ne yapmalıdır? diye sorulduğunda teyemmüm edip namaz kılar dediği" rivayet edilmiştir. Şu halde İmam Buhârî Hasan-ı Basrî'nin bu iki ictihadından menfî olan ictihadını ihtiyar etmiştir.

İmam Ebû Hanîfe ise, böyle sıkışık bir vaziyette teyemmümü tecviz etmiştir. Yalnız meyyitin velisini bu cevazdan istisna eylemiştir ki, yukarıda izah etmiştik.

296 Habbâb radıyallahu anha ne cihetle Sâhib-i Maksûre denildiğini araştırdık bir türlü bulmak mümkün olmadı. *Hulâsa*'da Habbâb'ın Medineli olup, Sâhib-i Maksûre denildiği, Resûl-i Ekrem'in şeref-i sohbetine nâil olmuş bir sahâbî olduğu ve Ebû Hüreyre ile Âişe radıyallahu anhümâdan rivayet edip Âmir b. Sa'd'ın da kendisinden rivayet ettiği bildiriliyor. İbn Abdülber, İbnü'l-Esîr, İbn Hacer de sahâbeden olup bu lakapla anıldığını bildirdikleri halde vech-i tesmiyeye dair bir şey söylemiyorlar. Bizim gibi vaktiyle *Sahîh-i Müslim*'i harekeleyip tahşiye ederken Hacı Zihni Efendi merhumun da bu sebeb-i tesmiyeyi çok arayıp bulamadığını, bu hadis hakkında yazdığı bir hâşiyeden öğrendik.

297 عن عامر بن سعد بن أبي وقاص عن أبيه أنه كان قاعدًا عند عبد الله بن عمر إذ طلع خباب صاحب المقصورة فقال: يا عبد الله بن عمر! ألا تسمع ما يقول أبو هريرة أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من خرج مع جنازة من بيتها وصلى عليها ثم تبعها حتى تدفن كان له قيراطان من أجر. كل قيراط مثل أحد. ومن صلى عليها ثم رجع كان له من الأجر مثل أحد. فأرسل ابن عمر خبابًا إلى عائشة يسألها عن قول أبي هريرة ثم يرجع إليه فيخبره ما قالت. وأخذ ابن عمر قبضة من حصى المسجد يقلبها في يده حتى رجع إليه الرسول. فقال: قالت عائشة صدق أبو هريرة فضرب ابن عمر بالحصى الذي كان في يده الأرض. ثم قال لقد فرطنا في قراريط كثيرة.

{M2195 Müslim, Cenâiz, 56.}

298 {Buhârî, Cenâiz, 56, (bab başlığı).}

299 {Metindeki "أو هكذا يصنع" ifadesi, Beyhâkî'nin rivayetinde "أو هكذا صنع رسول الله صلى الله عليه وسلم" şeklindedir. BS7087 Beyhâkî, *el-Kübrâ*, IV, 70.}

300 {Hattâbî'nin eseri elimizde mevcut değildir. Rivayeti Beyhakī de İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan nakletmektedir. BM2157 Beyhakī, *Ma'rifetü's-sünen*, III, 172.}

301 {Tirmizî'nin rivayetinde "إذا صلى على جنازة يرفع يديه" ifadesi yerine "كبر على جنازة فرفع يديه" ifadesi yer almaktadır. T1077 Tirmizî, Cenâiz, 75. Rivayet bu lafızlarla Aynî tarafından Tirmizî'ye nispet edilerek nakledilmektedir. Aynî, *Umde*, VIII, 123.}

302 وكان ابن عمر لا يصلي إلا طاهرا ولا يصلي عند طلوع الشمس ولا غروبها ويرفع يده (رواه البخاري عن نافع)

{Buhârî, ta'lik olarak eserine aldığı bu rivayetin ravisini zikretmemiştir. Ayrıca metinde geçen "يده" ifadesi kaynakta "يديه" şeklindedir. Buhârî, Cenâiz, 56 (bab başlığı).}

303 {MU548 Mâlik, Cenâiz, 9.}

304 {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 531.}

305 {T1030 Tirmizî, Cenâiz, 41.}

306 {B1317 Buhârî, Cenâiz, 53.}

307 {Metindeki "فصففنا" ifadesi kaynakta "فَصَفَّنَا" şeklindedir. M2209 Müslim, Cenâiz, 66.}

308 {Metindeki "فصففنا" ifadesi kaynakta "فَصَفَّنَا" şeklindedir. B3878 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 38.}

309 {B1318 Buhârî, Cenâiz, 54. Metinde geçen "فكبر أربعًا" ifadesinin çevirisi, tercümede yer almamıştır. Bu kısmın şöyle tercüme edilebilir: 'ardından Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem dört kez tekbir aldı.'}

310 {T1028 Tirmizî, Cenâiz, 40; D3166 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 38, 39.}

311 {T1029 Tirmizî, Cenâiz, 40.}

312 {İM1488 İbn Mâce, Cenâiz, 19.}

313 {N1995 Nesâî, Cenâiz, 78.}

314 {*Mu'cemü'l-büldân*'da, Mekke-i Mükerreme – Cuhfe arasında, Mekke-i Mükerreme'ye iki merhale (yaklaşık 80 km.) uzaklıkta olan bu yerin isminin okunuşunun 'Usfân' şeklinde olduğu belirtilmektedir. Yâkût, *Mu'cem*, IV, 121.}

315 {M2199 Müslim, Cenâiz, 59}

316 {MŞ11458 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 92.}

317 خرقي، بفتحتين وقاف منسوب إلى خرق، قرية بمرو وبالكسر إلى بيع الخرق والثياب منهم أبو القاسم عمر بن عبد الله بن أحمد الحنبلي صاحب المختصر. وبفتح أوله وسكون ثانيه قرية من أعمال نيسابور (لب اللباب في الأنساب)

318 {M2216 Müslim, Cenâiz, 72.}

319 {İM1506 İbn Mâce, Cenâiz, 25.}

320 عن عامر (أي الشعبي) عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله عليه وسلم مر بقبر قد دفن ليلا فقال: متى دفن هذا؟ قالوا البارحة * قال: أفلا آذنتموني؟ قالوا دفناه في ظلمة الليل فكرهنا أن نوقظك . فقام فصففنا خلقه. قال ابن عباس: وأنا فيهم فصلى عليه.

{B1321 Buhârî, Cenâiz, 55.}

* قال الجوهري : البارحة أقرب ليلة مضت. تقول ما لقيته البارحة ولقبته » البارحة الأولى وهو من برح أي زال.

321 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 504, no: 2890.}

322 {M2185 Müslim, Cenâiz, 49.}

323 {İM1521 İbn Mâce, Cenâiz, 30.}

324 {MA6369 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 471.}

325 {Buhârî, Cenâiz, 56 (bab başlığı.)}

326 {MŞ11483 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 95.}

655

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ لَعَنَ اللهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ قَالَتْ وَلَوْلَا ذٰلِكَ لَأَبْرَزُوا قَبْرَهُ غَيْرَ أَنِّي أَخْشَى أَنْ يُتَّخَذَ مَسْجِدًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet eden Âişe radıyallahu anhâdan şöyle nakledilmiştir: Nebî aleyhisselâm âhirete rihlet eylediği hastalığında, "Allah yehûd ve nasârâyı rahmetinden uzak kılsın! Bunlar peygamberlerinin kabirlerini birer mescid edindiler" buyurmuştur (Hazret-i) Âişe, "Böyle bir endişe olmasaydı (ashâb-ı kirâm) Resûlullah'ın kabrini açık bırakırlardı. Lâkin ben mescid ittihaz edilmesinden korkarım" demiştir. {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Cenâze” bahsinin bir babında daha ve bir de “Megāzî” bahsinde tahrîc etmiştir. Müslim de “Salât” bahsinde rivayet ediyor. Bu hadisi Buhârî kabirlerin secdegâh ittihaz edilmesinin kerahetine dair bir babında zikretmiştir. Bundan sekiz bab sonra da kabirlerin üzerine mescid inşasının keraheti hakkında açtığı bir babında da tahrîc eylemiştir. Buhârî’nin yine Hazret-i Âişe’den oradaki rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bir hastalığı sırasında kadınlarından bazıları Habeş diyarında gördükleri Mâriye denilen bir kiliseden bahsetmişlerdi. Resûlullah’ın zevcelerinden Ümmü Seleme ve Ümmü Habîbe radıyallahu anhümâ vaktiyle Habeşe’ye hicret ettiklerinde o zaman gördükleri bu kilisenin güzelliğini ve içindeki kıymetli tasvirleri bize anlatıyorlardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hemen başını kaldırdı ve, *“Habeşliler öyle kimselerdir ki, bunlardan aziz bir kişi ölünce hemen onun kabri üzerine bir mescid yaparlar ve o azizin bir resmini o mescide korlar. Bunlar Allah indinde halkın en şerîridirler”* buyurdu.[327]

Buhârî bu unvanında şu vâkıayı da bildiriyor: Hazret-i Ali’nin hafîdi Hasan b. Hasan vefat ettiğinde zevcesi ve Hazret-i Ali’nin hafîdesi Fâtıma bint Hüseyin zevcinin kabri üzerine bir sene kadar bir kubbe kurmuştu. Sonra bu kubbeyi kaldırmıştı. O sırada Fâtıma hazretleri şöyle bir sayha işitti. Sayha sahibi,

— ألا هل وجدوا ما فقدوا “Düşün bak! Bu musibetzedeler gaiplerini buldular mı?” diye soruyordu. Diğer bir sâhib-i sayha da buna,

— بل يئسوا فانقلبوا “Belki ümitlerini kestiler, meyus olup döndüler!” diye cevap vermişti. İbnü’t-Tîn “Bu iki sayha sahibinin tâife-i cinnin müminlerinden olmaları yahut melâikeden bulunmaları muhtemeldir” diyor.

Şârih Aynî diyor ki: Herhalde Fâtıma'nın bu kubbesi içinde namaz kılınmaktan hâlî değildi. Bu da kabir yanında mescid ittihazını müstelzim oluyordu. Bu ise mekruh idi. Eğer bu kabir bir de kıble cihetine müsâdif olursa, bu defa kerahet bir kat daha tezâyüd etmiş bulunur. Şârih İbn Battâl da, "Hazret-i Hasan üzerine kurulan kubbede hem oturuluyor hem de namaz kılınıyordu. Bunun için Buhârî bu hadiseyi kerahete delil olarak irat etmiştir" diyor. Ahmed b. Hanbel de kabir üzerine "fustat" denilen ve aşâir tarafından yünden imal edilen çadırlarından kurulmasını da kerih görürdü. Oğlu İbrâhim'e kendi kabrine böyle "fustat" kurulmamasını vasiyet etmişti. İbn Habîb, "Kadın kabrine kubbe kurmak herhalde erkekten daha muvâfıktır" demiştir. Hazret-i Ömer de ümmü'l-mü'minîn Zeyneb bint Cahş[328] radıyallahu anhânın kabrine kubbe kurmuştur. Hazret-i Âişe de kardeşinin kabrine kurmuştur. Sonra İbn Ömer tarafından nez' edilmiştir. Muhammed b. Hanefiyye tarafından da İbn Abbas'ın kabri üzerine kurulduğu rivayet ediliyor. İbn Habîb, "Kabrin eşilip deşilmesinden korkulursa bir, iki, üç gün muhafaza altına alınmasını muvâfık bulurum" demiştir.

İbnü't-Tîn meyyitin kabri üzerine kubbe kurulmasını kerih gören zevat arasında İbn Ömer, Ebû Saîd, İbn Müseyyeb hazerâtının da bulunduğunu bildirmiştir.

İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan kabir üzerine bina ve kubbe inşasının keraheti rivayet edilmiştir. Bu babda medâr-ı ictihâd ve istidlâl olan haberlerin başında Müslim'in Câbir radıyallahu anhtan rivayet ettiği, نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يجصص القبر وأن يقعد عليه وأن يبنى عليه "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kabrin kireçle yapılmasını, kabir üzerine oturulmasını ve kabir üzerine bina kurulmasını nehyetmiştir"[329] hadîs-i şerifi vardır.

Nevevî bu hadisin şerhinde diyor ki: Bu kurulan bina, bâninin mülkü üzerine kurulmuşsa mekruhtur. Eğer bâninin mülkünde değil de umuma ait kabristan dahilinde ise haramdır. Bunun hürmetini İmam Şâfiî de tasrih etmiştir. *el-Üm*'de İmam Şâfiî, "Mekke'de bazı valilerin bu nevi kabristan dahilinde inşa edilmiş olan kubbelerin yıkıldıklarını gördüm. Halbuki ulemâdan hiçbirisi bunu menetmemiştir" diyor. Zâhirîler'den İbn Hazm hadisteki nehyin zâhirine binaen kabir üzerine binanın sûret-i mutlakada hürmetine kāildir. *Bulûğu'l-emânî*'de bu bina ister doğrudan ölüye ait olsun, kabir üzerine inşa edilen kubbe gibi, ister dirilerin istifadesi için yapılsın, mescid gibi, ziyaretçilerin istirahatine mahsus hücre, oda gibi deniliyor. Yine bu eserde, eğer bina ziynet ve tefâhür için yapılmamışsa kerahet vardır. Ziynet ve tefâhür kastıyla yapıldıysa haramdır deniliyor.

Mesâbîh şârihi Torbeştî rahmetullah[330] da, "Kabir üzerine inşası nehyolunan bina, taş ve emsali levâzım-ı inşâiyye ile yapılan binaya şâmil olduğu gibi sahrânişîn olan göçebe halkın keçeden yaptıkları evlere de şâmildir" diyor ki, "kubbe"yi ehl-i lugatın bu ikinci mânada istimal ettikleri bervechi âtî görülecektir.

HULÂSA. Seleften bir kısmı kabre kubbe kurmuşlardır. Bunun için Ali el-Kārî, "Meşhur meşâyih ve ulemâ kabirlerine nâsın ziyaret ve istirahati için kubbe kurulmasını selef tecviz etmiştir" diyor. İbnü'l-Hümâm'ın da "kırâat-i Kur'ân için hâfız iclâsında muhtar olan adem-i harekettir" dediğini naklediyor (*Mirkāt,* II, 372).

Kubbeyi İbnü'l-Esîr *Nihâye*'sinde, القبة من الخيام بيت صغير مستدير وهو من بيوت العرب "Çadırdan mâmul kubbe, küçük ve yuvarlak bir odacıktan ibarettir. Araplar arasında istimali şâyi olan evlerden ma'dûddur" diye tarif ediyor. **Darb-ı kubbe** de çadırın, yere çakılan birtakım direkler üzerine nasb ü ikāmesinden ibarettir. **Fustat**ı da Cevherî "yünden mâmul oda"dır diye tarif ediyor. *Muğrib*'de de "hayme-i azîme"dir deniliyor. Zemahşerî de "hâl-i seferde kullanılan ebniyeden bir nevi"dir diyor. Bu tariflerden anlaşıldığına göre, göçebe halinde yaşayan akvâmın çadırı ve evidir ki, medenî akvamın betonarme evlerine muadil demektir.

TERCEME-İ HÂLLER

Fâtıma bint Hüseyin radıyallahu anhümâ, hüsnücemal ve terbiyede ve zühd ü takvâda ceddesi, babaannesi Fâtımatüzzehrâ radıyallahu anhâya benzediği mervîdir. Fatıme-i Nebeviyye unvân-ı fâhiri ile yâdolunur. Medâr-ı intibâh böyle bir sayha işitmesi de kemâl-i takvâsının bir eseri olacaktır. 110 tarihinde vefat etmiştir. Mısır'da medfun olup türbesi ziyaretgâhtır. Babası Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümâdan ve kardeşi Ali Zeynelâbidîn hazretlerinden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Abdullah b. Hasan b. Hasan rivayet etmiştir. Buhârî'nin Fâtıma hazretlerinden yukarıdaki ta'lîkan rivayeti vardır (*Hulâsa* ve gayrıları).

Hasan b. Hasan b. Ali Hazretleri. Benî Hâşim'in en necîb ve fâzıl simalarındandır. Pederi Hasan b. Ali radıyallahu anhümâdan ve Abdullah b. Ca'fer'den rivayeti vardır. Oğulları Hasan'la Abdullah da kendisinden rivayet etmiştir. Peder-i âlîlerinin vasîsi idi. 97 tarihinde vefat etmiştir. *Hulâsa*'daki terceme-i hâli arasında bu darb-ı kubbe hadisesi de Buhârî'den naklen zikredilmiştir.

Bu Hadisten Müstefâd Olan Gāye-i Muhammedî. Hâtem-i enbiyâ efendimizin fâniler arasından çekilip bekā âlemine intikal edeceği ve bunu her vesile ile hutbelerinde, vasiyetlerinde izhar eylediği bir sırada Mûsevîler'in ve Îsevîler'in enbiya kabirlerine ibadetlerinden ve bir vaz'-ı taabbüdî ile ihtiramlarından şiddetli bir ilenç ile bahsetmeleri, ümmetini yehûd ve nasârânın bu müşrikâne ve cahilâne hareketlerinden men ü tahzîr içindir. İslâm dini ki, tevhid dinidir, bir Allah'a inan ve kulluk dinidir. Bi'set-i Muhammediyye'den en büyük gaye, beşerin türlü ihtiraslariyle bozulan bu tevhîd-i bârî akîdesini saffet-i asliyyesi ile insanlara tâlim etmekten ibaretti. Âdem zamanından beri gûnâgûn tahavvüle uğrayan ve zaman zaman gönderilen peygamberler vasıtasıyla ıslahına çalışılan "bir Allah" akîdesi, Resûl-i Ekrem'in i'lân-ı nübüvvetine takaddüm eden senelerde "teslîs" denilen bir şekl-i garîbe sokulmuş ve devam edegelmiş idi. O tarihlerde Allah tarafından inkişafa namzet ve müstaid olan zekâ-i beşer, vicdanını tatmin ve bütün anâsır-ı hayâtiyyesi ile kendisine taabbüd edecek bir ilâh-ı zü'l-celâle ihtiyaç hissediyordu. İşte bu sırada hâtem-i enbiyâ efendimiz, insanları bütün eşyayı ilmiyle, irade ve kudretiyle idare ve idame eden bir hâlik-ı kâinata ibadete davet etmiş bulunuyor ve on senelik az bir zaman zarfında Arabistan cezîresinin bütün sunûf-ı ictimâiyyesinin fevç fevç bu davete icabet ettikleri ve bir asra varmadan da bütün gönülleri zulmetten nura, dalâletten hidayete irşad ettiği görülüyor.

Görüyoruz ki, İslâm dininin alâmet-i fârikası ve en bâriz firması tevhiddir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz ibtidâ-i İslâm'da kabir ziyaretinden ashabı menetmişti. Gönüllerde tevhid akîdesi gereği gibi teessüs ettikten sonra ziyarete müsaade buyurmuştur. Resûl-i Ekrem efendimizin tevhide karşı bu kıskançlığı, irtihali sırasında bir kere daha kendisini gösterdi. Kabrine karşı şirki andıran her nevi ubûdiyyetkârane ihtiramlardan ümmetini meneyledi. Resûl-i Ekrem kâh *"Yâ rab! Kabrimi tapılan put haline koyma!"*[331] diye Cenâb-ı Hakk'a arz-ı niyâz ederdi. Kâh, *"Ashabım! Sakın kabrimi bayram yeri edinmeyiniz, evlerinizi de kabir haline koymayınız! Nerede bulunursanız orada bana salavat getiriniz! O bana erişir"* buyururdu.[332] Sonra umumi surette, *"Ümmetim! Sizden evvel gelip geçen milletler, kabirleri mescid ittihaz ettiler. Siz, bunlardan mütenebbih olunuz. Kabirlerinizi secde yeri yapmayınız. Sizi bu fena itiyattan şiddetle menederim"* buyurmuşlardır.[333] Bu tevhid mevzuunu 604 numaralı hadisin izahında pek ziyade tafsil ettiğimizden oraya da müracaat buyurulsun.

Mevzubahsimiz olan Âişe radıyallahu anhâ hadisi de bu mevzuun en kuvvetli hadislerinden birisidir. Hazret-i Âişe'nin buyurduğu gibi böyle kabre taabbüd endişesi olmasaydı, İslâm ümmeti aziz peygamberlerinin kabr-i saâdeti üzerine duhule mani bir bina kurmazlardı. Belki merkad-i mübâreklerini bilâhicâb halkın ziyaretine küşâde bulundururlardı. Yine Âişe es-Sıddîka hazretleri, "Fakat kabr-i saâdet keşfolunur olunmaz mescid ittihaz edilmesinden endişe ederim" buyurmuştur. Hazret-i Âişe'nin izhar buyurduğu bu endişeye bakarak şârih Aynî "Kabr-i saâdetin ibraz edilmesini meneden Hazret-i Âişe olmak icap eder" diyor ki çok doğrudur. Bu fikrin sıhhat ve isabetinin en bâriz bir delili, Ebû Dâvûd'un rivayeti veçhile Âişe hazretlerinin biraderzâdesi ve kendi terbiyegerdesi olan Kāsım b. Muhammed'in bile vâki olan rica ve ısrarı üzerine bir defa merkad-i saâdeti göstermiş olmasıdır. Bu sebepledir ki, Resûl-i Ekrem ile Ebû Bekir ve Ömer'in kabirlerinin vaziyeti hakkındaki ashap ve tâbiîn hazerâtından menkul olan rivayetler yekdiğerine muhalif olarak sekize, ona bâliğ oluyor ki, bunlar aşağıda 684 numaralı hadisin izahında görülecektir.

Buhârî şârihleri Hazret-i Âişe'nin bu endişeli sözleri merkad-i mübârekin, mescid-i saâdet tevsî edilmezden evvelki vaziyetine göre söylenmiştir. Mescid-i şerif tevsî edildiği sırada kabr-i saâdetin bulunduğu Hazret-i Âişe hücresi -odası- öyle bir şekilde tahdit edilmiştir ki, kıbleyi istikbal ederek kabr-i saâdete karşı namaz kılmak imkânı kalmamıştır.

---

327 لما اشتكى النبي صلى الله عليه وسلم ذكرت بعض نسائه كنيسة رأينها بأرض الحبشة يقال لها مارية. وكانت أم سلمة وأم حبيبة رضي الله عنهما أتتا أرض الحبشة فذكرتا من حسنها وتصاوير فيها فرفع رأسه فقال: أولئك إذا مات منهم الرجل الصالح بنوا على قبره مسجدًا ثم {B1341 Buhârî, Cenâiz, 70.} صوروا فيه تلك الصورة. أولئك شرار الخلق عند الله [رواه البخاري عن عائشة رضي الله عنها]

328 Zeyneb bint Cahş, Abdullah b. Cahş'ın hemşiresidir. Abdülmuttalib'in kızı Ümeyme'nin kızıdır. İbtidâ Resûl-i Ekrem onu Zeyd b. Hârise ile evlendirmişti. Mûte'de Zeyd'in şehîden irtihali üzerine Zeyneb'i Resûl-i Ekrem ezvâc-i tâhirât idâdına koyarak taltif buyurmuştu. Sahî, hayırperver olduğundan Zeyneb umumun hürmetini celbetmişti. Hele Hazret-i Ömer Zeyneb hazretlerine çok tâzim ederdi. Hilâfetinin ilk senesinde beytülmâlden mühimce bir para hediye etmişti. Zeyneb hazretleri bu parayı ağlayarak almış ve o günü tamamıyla fukaraya tasadduk ederek geceleyin bârigâh-ı kibriyâya, "Bir daha böyle bir para almaya muhtaç etmemek için canımı al yâ rabbî!" diye dua etmişti. Ve hakikaten ferdâsı sene-i hicriyyede irtihâl-i dâr-i bekā etmiş ve Hazret-i Ömer tarafından kabri üzerine bir kubbe inşa edilmişti (*Aynî*).

329 {M2245 Müslim, Cenâiz, 94.}

330 {Torbeştî (es-Sübkî, bu ismin okunuşunu 'Tûribiştî' olarak zabtetmiştir); Şihâbuddîn Fazlullah b. Hüseyin'dir. "*el-Müyesser*" ismiyle *Mesâbih* üzerine bir şerhi bulunmaktadır. Hicrî 600 veya 660 tarihinde vefat etmiştir. (es-Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1698.) İsimden sonraki 'rahmetullah' ifadesinin 'rahimehullah' cümlesinden tashif olması muhtemeldir.}

331 {HM7352 İbn Hanbel, II, 247.}
332 {D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.}
333 {M1188 Müslim, Mesâcid, 23.}

656

•.•.•

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ ﷺ قَالَ صَلَّيْتُ وَرَاءَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى امْرَأَةٍ مَاتَتْ فِي نِفَاسِهَا فَقَامَ عَلَيْهَا وَسَطَهَا.

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Cündeb demiştir ki: Loğusalığından dolayı vefat eden (ensardan Ümmü Kâ'b adlı) bir kadına Resûlullah'ın arkasında namaz kıldım. Resûl aleyhisselâm cenazenin (tam) ortası hizasına doğru durmuştu. {B1331 Buhârî, Cenâiz, 62.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi doğum sırasında vefat eden kadın üzerine kılınan cenaze namazının keyfiyetine dair akdettiği bir babında tahrîc etmiştir. Aynı zamanda bu hadisi, Buhârî "Gusül" bahsinin sonunda da rivayet etmiştir ki, *Tecrîd*'in 220 numara ile tercüme edilmiş bir hadisidir. Her iki metin yekdiğerinden biraz farklıdır. "Gusül" bahsindeki metin de şöyledir: إن امرأة ماتت في بطن. فصلى عليها النبي صلى الله عليه وسلم فقام وسطها "Bir kadın, karnından rahatsızlanarak vefat etmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu kadına karşı namaz kıldı ve cenazenin ortasına doğru durdu."[334] Bu metindeki "fî batnin" tabiri loğusalıktan kinaye olduğu için her iki rivayet meâlen birdir. Bazılarının zannettiği gibi iki rivayette iki hadise ve iki namaz vak'ası bildirilmiş değildir. Bu hadisin asıl sevk ve istidlâl mahalli burasıdır; çünkü hadis, münhasıran cenaze namazına ait bir hükmü şer'î ifade etmektedir. Bunun için İbn Battâl, İbn Münîr, İbn Reşîd gibi âlimler bu hadisin "Gusül" bahsinde sevk u îrâd edilmesinin sebebini tayin için birtakım mütehâlif mütalaalar dermeyan etmişler ve bunları muhakeme etmek için şârih Aynî'nin lüzumsuz nefes sarfetmesine sebebiyet vermişlerdir. Hulâsa Buhârî'nin bu hadisi "Gusül" bahsinde zikretmesi, loğusanın necis değil, tâhir olduğunu ispat etmek maksadına mebnîdir. Fakat hadisin asıl mahall-i istişhâdı burasıdır. Müslim ile *Sünen*-i erbaa sahiplerinin dördü de "Cenâze" bahsinde zikretmişlerdir.

LUGATLAR, MÂNALAR

Buhârî'nin gerek buradaki gerek "Gusül" bahsindeki rivayetlerinde namazı kılınan bu loğusa kadının ismi tasrih edilmemiştir. Bunun ensardan Ümmü Kâ'b isminde bir kadın olduğunu Müslim'in rivayetinden öğrendik ve tercümemizde bu suretle tasrih ettik.

في نفاسها da 'fî' edatı ta'lîl içindir.

NIFÂS, kitap vezninde "kadının loğusa olması" demektir. **Nüfesâ** da "doğum zamanı yaklaşan loğusa kadın"a denir. Bu kelime gayri kıyasî bir müfred sîgasıdır. Ebû Ali *Kitâb-ı Memdûd ve Maksûr*'unda "nûn"un fethi ile de câizdir, fakat birinci lugāt-ı fasîha, ikinci de lugāt-ı redîedir demiştir.

Hadisteki nifas kaydı, medâr-ı hüküm olan bir vasf-ı muʻteber değildir. Bu babda ulemânın ittifakı vardır. Bu kayıt bir emr-i vâkii hikâyeden ibarettir. Binaenaleyh loğusa kadın da cenazeye karşı ahz-i mevkiʻ keyfiyetinde diğer kadınlar hakkında câri olan hükme tâbidir. Eimme arasında asıl medâr-ı ictihâd ve ihtilâf olan nokta kadınlığın bir vasf-ı muʻteber olup olmadığı keyfiyetidir. Bu da şu suretle bir tafsile tâbidir:

FIKHÎ HÜKÜMLER

Fukahadan bazıları kadınlığı bir vasf-ı muʻteber addetmeyerek umumiyetle erkek ve kadın cenazelerinde cenaze cesedinin ortası hizasına doğru ahz-i mevkiʻ edilerek namaz kılınır demişlerdir. Bazıları da kadın cenazesi cemaatten setredilmeye daha lâyık ve müstehak olduğuna göre, kadınlığı bir vasf-ı mümeyyiz addederek kadın cenazesinde imamın kadının ortası hizasında, erkek cenazesinde de baş ucunda ahz-i mevkiʻ etmesini muvâfık bulmuşlardır. İmam Şâfiî'nin, İmam Ahmed'in, İmam Ebû Yûsuf'un mezhepleri budur. Eimme-i Hanefiyye'den meşhur olarak naklolunan rivayette kadın, erkek tefrik edilmeyerek imam cenazenin sadrına mühâzî durur, İmam Muhammed de her iki cenazede imam cenazeyi tam ortalar demiştir.

İmam Mâlik de tefrike kāil olanlardandır. Şu kadar ki, erkekte ortaya, kadında omuzlarına mühâzî durmalıdır demiştir. Şâfiîler'den Taberî Ebû Ali, imam erkek ve kadın cenazesinde göğsüne mühâzî durmalıdır demiş. İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî de bu kavli ihtiyar etmişlerdir. Serahsî de bu kavlin sıhhatine hükmetmiştir. Şemsüleimme *Mebsût*'ta, وأحسن مواقف الإمام من الميت بحذاء الصدر "İmamın meyyit tarafından en münasip mevkii, meyyitin göğsüne doğru olan noktadır" diyor. Şemsüleimme sadr-ı meyyiti de vasat-ı meyyit diye tarif ve tefsir ederek meyyitin göğsünden yukarısı, iki elleriyle başıdır. Alt tarafı da karnı ile ayaklarıdır diyor. *Cevâmiu'l-fıkh*'ta bu bir kavl-i muhtardır deniliyor. Tahâvî de bunu ihtiyar etmiştir. İmam Hasan da Ebû Hanîfe'den, "İmam, kadın cenazesinde vasat-ı meyyite muhâzî durmalıdır" dediğini nakletmiştir. İbn Ebû Leylâ'nın, Nehaî'nin kavilleri de böyledir. *Bedâi*'de de yine İmam Hasan'ın İmam Ebû Hanîfe'den "Namaz" bahsinde, "Erkek cenazesinde imam cenazenin ortasına, kadın cenazesinde de baş tarafına mühâzî durmalıdır" suretindeki ictihadını naklettiği bildiriliyor. Bağdat fukahası, Kādî Hüseyin el-Mehâmilî, Sâhib Hâvî de, "İmamın cenazeye karşı mevkıfi nas ile tayin edilmemiştir" kanaatindedirler.

Bir kısmını yazdığımız ve bir kısmını da bıraktığımız şu ucu, bucağı bulunmayan ihtilâfat arasında en ziyade ashâb-ı ictihâdın gönüllerinde hâkim olan ruh, makarr-ı îmân olan kalbin istihdaf edilmesi, bir de kadın cenazesinin setri keyfiyetidir. İkinci cihetten şunu anlıyoruz ki, o zamanki cenaze nakledilen tabutların üstünde kapağı yokmuş. Nasıl ki ekseriyetle hâlâ köylerde böyledir. Şu halde Şemsüleimme ve emsalinin naklettikleri eimme-i Hanefiyye'nin kavl-i muhtâr ve meşhuruna göre imam, meyyitin mahall-i îmân olan göğsüne karşı durmalıdır. Meyyitin başı imamın sağ tarafında, ayakları sol tarafında kalmış olur. *Hidâye* metninde de bu veçhile yani imamın cenaze erkek olsa da, kadın olsa da sadrına karşı durması tasrih edilmiştir. Ma'mûlün bih olan da budur.

Fıkıh imamlarının icmâ ve ittifak ettikleri bir nokta vardır ki, cenaze ile imam arasında bir fürce ve boşluk bulunmasıdır. İmamın cenazeye mülâsık bir vaziyette bulunmamasıdır.

Bu hadisten istifade edilen bir hüküm de nüfesâ kadın şehide olmakla beraber gasil ve namaz hususlarında şehidlerden farklı bulunmasıdır. Hasan-ı Basrî “Zinadan hâmil olan kadın loğusa olarak ölürse ne kendine, ne de çocuğuna namaz kılınır” demiştir. Katâde, çocuğu hakkında namazı tecviz etmiştir (*Aynî*, II, 149; IV, 151).

---

334 {B332 Buhârî, Hayız, 29.}

657

•.•.•

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ صَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ قَالَ لِيَعْلَمُوا أَنَّهَا سُنَّةٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan, cenazeye namaz kıldığı ve (namazda cehren) Kur'ân-ı Kerîm'in Fâtiha (sûre)sini okuyup (sonra da) bilsinler ki, Fâtiha okunması sünnettir dediği rivayet edilmiştir. {B1335 Buhârî, Cenâiz, 65.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de *Sünen*'lerinde "Cenâze" bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisi iki senedle sevketmiştir. Her ikisi de tâbiîn fukahasından Talha b. Abdullah'a[335] müntehîdir. Buhârî metninde hadis sevkedilirken Talha b. Abdullah'ın İbn Abbas'ın arkasında cenaze namazı kıldığı ve bu namazda İbn Abbas'ın Fâtiha sûresi okuyup bunun kıraati sünnettir dediğini bizzat işittiğini de bildiriyor ki hadisin sıhhat ve kuvveti noktainazarından şâyân-ı ehemmiyettir.

Buhârî *Sahîh*'in bu babında Hasan-ı Basrî rahmetullahtan[336] da ta'lîkan Fâtiha okunacağını rivayet ediyor. Buhârî'nin bu ta'liki, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Atâ tarafından "Cenâze" bahsinde Saîd b. Arûbe'den rivayet edilerek vasledilmiştir. Bu mevsul olan rivayete göre, İbn Arûbe'den, "Çocuğa cenaze namazı kılınır mı?" diye sorulmuş. O da Katâde'nin, "Evet Hasan-ı Basrî çocuğa cenaze namazı kılardı. İbtidâ tekbir alırdı. Sonra Fâtiha sûresini okurdu. Sonra da اللهم اجعله لنا فرطًا وسلفًا وأجرًا 'Yâ rab! Bu çocuğu -cennette- bizim için istikbalci, teşrifatçı ve âhiret armağanı kıl!' diye dua ederdi" dediğini rivayet ederek cevap vermiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadisi Buhârî cenaze namazında Fâtiha-i şerife kıraatinin meşruiyetini beyan sadedinde açtığı bir babında zikretmiştir. Fâtiha kıraatinin meşruiyeti ihtilâflı bir meseledir. İbn Münzir Hasan b. Ali'den, Abdullah b. Zübeyr'den, Misver b. Mahreme'den meşruiyetini nakletmiştir. İmam Şâfiî, İshak da buna kâillerdir. Öbür tarafta Ebû Hüreyre'nin, Abdullah b. Ömer'in de cenaze namazında kıraati inkâr ettikleri rivayet edilmiştir. İmam Mâlik'in, Kûfe fukahasının ictihadları da böyle menfîdir.

Hanefîler'e göre cenaze namazında kıraat yoktur. Şârih İbn Battâl da sahâbe ve tâbiîn ricalinden âtîdeki zevatın, kıraati inkâr edenler sırasında bulunduklarını bildiriyor: Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, cenaze namazında kıraati inkâr edenlerden sayılmıştır. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, Ebû Hüreyre radıyallahu anhüm, tâbiînden Atâ, Tâvûs, Saîd b. Müseyyeb, İbn Sîrîn, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Hakem, İbn Münzir, bunlara Mücâhid, Hammâd, Süfyân es-Sevrî'yi de ilâve etmiştir. İmam Mâlik de cenaze namazında Fâtiha kıraati bizim beldemizde -Medine'de- ma'mûlün bih değildir demiş.

Mekhûl, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İshak b. Râhûye birinci tekbirden sonra Fâtiha okunur demişler. Hasan-ı Basrî ise her tekbirden sonra Fâtiha okunabileceğine hükmetmiştir. Misver b. Mahreme'den gelen bir rivayette Fâtiha'dan sonra kısa bir sûre okunması bile vardır.

Bu hadîs-i şerifte Fâtiha'nın mahall-i kırâati bildirilmemiştir. Beyhakī'nin İmam Şâfiî tarikiyle rivayet ettiği Câbir radıyallahu anh hadisinde mahall-i kırâat şöyle bildirilmiştir. Câbir demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze namazında dört tekbir aldı. Birinci tekbirden sonra Ümmü'l-Kur'ân -Fâtiha-i şerife-yi okudu."[337] Fakat Şeyh Zeynüddin el-Irâkī bunun isnadını zayıf bulduğunu şârih Aynî bildiriyor.

Bu İbn Abbas hadisi, şüphesiz bir hadîs-i mevkūftur. Fakat kavl-i sahîha göre, kavl-i sahâbî sünnet-i seniyyeden ma'dûddur ve hadîs-i merfû hükmündedir. Bu sebeple müellif Zebîdî merhum *Sahîh-i Buhârî*'yi ihtisar ederken maktû ve muallak hadisleri bıraktığı halde merfû hükmünde olduğu için ehâdîs-i mevkūfeyi *Tecrîd*'e almıştır.

Şârih Aynî, İbn Mes'ûd radıyallahu anhın, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne kavlen ne de kıraat cihetiyle yani ne emrederek ne de bizzat kendileri okuyarak cenaze namazında kıraat edilmesini tevkît ve tayin buyurmuştur.[338] Artık kendisinde rükû bulunmayan bir namazda kıraat da yoktur. Secde-i tilâvet gibi" dediğini bildiriyor. Tahâvî de teşehhüdün terkedilmesiyle kıraatin terkedilmesine istidlâl etmiş ve, "Cenaze namazı meyyite bir duadan ibaret olup ashaptan Fâtiha okuyan zevatın Fâtiha'yı tilâvet kastıyla değil, dua niyetiyle okumuş olmaları çok muhtemeldir" demiştir.

Cenaze namazında Fâtiha kıraatini kabul eden eimme-i Şâfiiyye, bunun vücûb tarikiyle kıraat edileceğini iddia etmemişlerdir. Belki müstahaptır demişlerdir. Çünkü sâhib-i mezheb Şâfiî hazretleri Fâtiha kıraatinin ikinci tekbirden sonraya tehirinde bir mahzur görmemiştir. Sâhib-i mezhebin bu cevazından kendilerince Fâtiha kıraati vâcip değil, müstehap olduğu anlaşılmıştır. Bendenîcî[339] İbn Rif'a Kādî Hüseyin, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî de birinci tekbiri müteâkip Fâtiha kıraat edileceğini hikâye etmişlerdir.

Fâtiha'nın sırren mi, yoksa cehren mi okunacağı İbn Abbas hadisinin bu rivayet tarikinde bildirilmiştir. Kıraatin bu keyfiyeti Beyhakī'nin İmam Şâfiî tariki ile Saîd b. Ebû Saîd'den, سمعت ابن عباس تجهر بفاتحة الكتاب في الصلاة على الجنازة "Cenaze namazında İbn Abbas'ın Fâtiha-i şerîfeyi cehren okuduğunu işittim"[340] suretindeki rivayetinde tasrih edilmiştir.

Cenaze namazında Fâtiha kıraati hakkında İbn Mâce'nin, Ebû Nuaym'in, Nesâî'nin, İbn Ebû Şeybe'nin de rivayetleri vardır. Şârih Aynî tarafından nakil ve rivayet edilmiştir.

CENAZE NAMAZININ SÛRET-İ EDÂSI VE MEYYİT DUASI

Başta Müslim'in Avf b. Mâlik'ten rivayet ettiği dua olmak üzere diğer *sıhah* ve *sünen* sahipleri müteaddit dua rivayet etmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki Resûl-i Kibriyâ efendimiz kıldıkları cenaze namazlarında muayyen bir dua buyurmamışlar, bunlardan her birinde başka başka dua etmişlerdir. Her sahâbî de işittiği duayı nakil ve rivayet etmiştir. Bu cihetle fukaha, musallînin bildiği kısa, uzun herhangi bir duayı okumasını tecviz etmişlerdir. Şu kadar ki, ed'iyye-i me'sûre meyyite ve musallînin zatına ve bundan başka bütün müslümanlara şâmil bir dua olduğu için ed'iyye-i me'sûreden başka dua edildiğinde bunları ihtiva etmesi efdaldir.

Ed'iyye-i me'sûreyi şârih Aynî ve daha evvel İbnü'l-Hümâm senedleriyle beraber cemetmişlerdir. Bunları ayrı ayrı tercüme etmektense bildiğimiz meşhur meyyit duasını –ki bu, ed'iyye-i me'sûreden intihab edilmiştir ve ilk evvel İbrâhim el-Halebî tarafından pek mükemmel ihtiyar ve intihab edildiğine kanaat ettiğimiz bu meşhur duayı– nakil ve tercüme etmeyi ve asıllarını mehazlarıyla beraber göstermeyi muvâfık bulduk:

Bundan evvel cenaze namazının sûret-i edâsını, içinde okunacak (sübhâneke'llahümme...) duasıyla salavât-ı şerife suretlerini bildireceğiz.

CENAZE NAMAZINDA NİYET

Cenaze namazına hazır olan kimse evvelâ cenazenin erkek veyâhud kadın olduğunu bilmesi, o sûretle niyyet etmesi lâzımdır. Cenaze erkek ise "Niyet ettim Allah rızası için namaz ve şu er kişi için duaya", kadın ise "... şu kadın için duaya" diye niyet eder. Eğer cenazenin kadın ve erkek olduğunu bilemez ve öğrenmeye de vakit müsait olmazsa "imamın namazını kıldığı şu cenaze için duaya" diye niyet eder ve duada zükûra ait duayı okur, zamirleri meyyit te'vili ile kullanır. Çocuk cenazesinde de erkek çocuk ise "şu oğlancık...", kız çocuk ise "şu kızcağız..." diye niyet eder. Oğlan ve kız olduğu bilinmezse buna da "imamın namazını kıldığı şu çocuk için duaya" diye niyet eder ve erkek çocuk duası okur.

CENAZE NAMAZINDA TEKBİR VE SÜBHÂNEKE DUASI

Bu suretle niyet ettikten sonra musallî iki elini kaldırarak “Allâhüekber” der ki, bu birinci tekbir iftitah tekbiridir. Cenaze namazının şartıdır. Yalnız bu tekbiri alırken el kaldırılması sünnettir. Bundan sonraki üç tekbirde el kaldırılmaz. Bu üç tekbir cenaze namazının rüknüdür, eczâ-i mütemmimesindendir. Cenaze namazının böyle dört tekbir ile kılınması me’sûrdur ve eimme-i erbaanın mezhebidir. İbn Abdülber icmâ bile vardır diyor.

İftitah tekbirinden sonra musallî şu tesbih ve tahmîd duasını okur: سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ (وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ) وَلَا إِلٰهَ غَيْرُكَ [341].

Bundan sonra ikinci tekbir alınır ve “Allahüekber” dedikten sonra sair namazlarda teşehhüdden sonra okuduğumuz şu salavât-ı şerife okunur:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى اٰلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى اٰلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.[342]

Bu salavât-ı şerife okunduktan sonra üçüncü tekbir alınır ve “Allahüekber” dedikten sonra eğer namazı kılınan cenaze erkek ise şu dua okunur:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَائِبِنَا وَصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرِنَا وَأُنْثَانَا. اَللّٰهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ. وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ. وَخُصَّ هٰذَا الْمَيِّتَ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ وَالرَّحْمَةِ وَالْمَغْفِرَةِ وَالرِّضْوَانِ. اَللّٰهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِنًا فَزِدْ فِي إِحْسَانِهِ. وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ. وَلَقِّهِ الْأَمْنَ وَالْبُشْرَى. وَالْكَرَامَةَ وَالزُّلْفَى بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.[343]

Eğer namazı kılınan cenaze kadın ise, yukarıki duanın ilk kısmı aynen okunup “ve hussa”dan itibaren alt tarafı şöyle okunur:

وَخُصَّ هذِهِ الْمَيِّتَةَ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ وَالرَّحْمَةِ وَالْمَغْفِرَةِ وَالرِّضْوَانِ. اَللّٰهُمَّ إِنْ كَانَتْ مُحْسِنَةً فَزِدْ فِي إِحْسَانِهَا. وَإِنْ كَانَتْ مُسِيئَةً فَتَجَاوَزْ عَنْهَا. وَلَقِّهَا الْأَمْنَ وَالْبُشْرَى. وَالْكَرَامَةَ وَالزُّلْفَى. بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. [344]

Eğer namazı kılınan cenaze oğlan çocuğu ise, duanın ilk kısmı yine aynen okunup “ve hussa”dan alt tarafında şu dua okunur:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا فَرَطًا. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا أَجْرًا وَزُخْرًا. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا شَافِعًا وَمُشَفَّعًا. [345]

Eğer namazı kılınan kız çocuğu ise, duanın birinci kısmı aynen okunup "ve hussa"dan alt tarafının yerinde şu dua okunur:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا لَنَا فَرَطًا. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا لَنَا أَجْرًا وَزُخْرًا. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا لَنَا شَافِعَةً وَمُشَفَّعَةً. [346]

Cenaze erkek, kadın, oğlan, kız çocuğu olduğuna göre yukarıdaki dualardan birisi okunduktan sonra dördüncü tekbir alınır ve, "Allahüekber" dedikten sonra iki tarafa selâm verilir. Zâhir-i rivâyete göre, dördüncü tekbir ile selâm arasında hiçbir şey okunmaz. Bazı Hanefî meşâyihi, رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْأٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ duasını okumak müstehaptır demiş. İbnü'l-Hümâm'a göre, musallî bu selâmlarda hem meyyite hem cemaate selâm vermeye niyet eder. Fakat Süreycî'nin Mergīnânî'den nakline göre, yalnız cemaate selâm vermek kastedilmelidir. Kādîhan'ın *Fetâvâ*'sında da yalnız cemaate selâm kastedilir deniliyor (*Gunye,* s. 586).

BIR KOLAYLIK. Cenaze namazı arada sırada kılınan bir namaz olduğu gibi yukarıdaki dualar da herkesin hâfızasında tutabileceği derecede pek de kolay olmadığı için bu duaların yerine hergün vitir namazında okumakta bulunduğumuz kunut dualarını okumak kâfidir. Kunut duaları şunlardır;

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَهْدِيكَ. وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتُوبُ إِلَيْكَ. وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَشْكُرُكَ وَلَا نَكْفُرُكَ. وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ. اَللّٰهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ. وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ. نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ. إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكُفَّارِ مُلْحِقٌ. [347]

Kunut duasını da bu suretle okuyamayanlar, umumiyetle fıkıh kitaplarında Hanefî imamlarından naklolunduğu üzere efdal olarak kunut duası yerine,

duası .اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ [348] okunur; yahut سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ. وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ. وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.[349] duası okunur. Bu duaların yalnız cenaze namazında değil, vitir namazında da Kunut duasını okuyamayanlar için okunması câizdir. Hatta onu da okuyamayanlar için, Ebü'l-Leys üç kere, "Allâhümmeğfir lî", bazıları da "Yâ rab, yâ rab, yâ rab" demek kâfidir demişlerdir *(Gunye,* s. 418).

---

335 Talha b. Abdullah b. Avf'tır. Medine kadısı idi. Talhâtü'n-Nedâ denmekle mâruftur. Amcası Abdurrahman b. Avf, Osman, İbn Abbas'tan rivayeti vardır. Zührî, Ebü'z-Zinâd da kendisinden rivayet etmiştir. İbn Sa'd, 97 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa*, s. 153).

336 {Bu ifadenin 'Rahimehullâh' cümlesinin tashifi olması muhtemeldir.}

337 Fâtiha-i şerîfeye Ümmü'l-Kur'ân denilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in mebdei olmasından ve bu cihetle Fâtiha-i şerîfe Kur'an'ın aslı ve menşei addolunmasından dolayıdır. Hatta Fâtiha sûresi mebde-i Kur'ân olması itibariyle bu sûreye "Esas" da denilmiştir (*Beyzâvî Tefsîrî).*

338 {Rivayetin buraya kadar olan kısmı Taberânî tarafından nakledilmiştir. (Taberânî, *el-Kebîr*, IX, 321.)Devamı ise *Aynî*'de yer almaktadır. (Aynî, *Umde*, VIII, 141.)}

339 بفتح أوله والمهملة وسكون النون الأولى وكسر الثانية ثم تحتية وجيم إلى بندنيجين يلفظ المثنى بلد قرب بغداد (لب اللباب).

{Önceki baskıda ve kaynakta zabtı bu şekildedir. Sem'ânî ise zabtını şöyle tasrih etmektedir:

بفتح الباء المنقوطة بواحدة وسكون النون وفتح الدال المهملة وكسر النون وسكون الياء المنقوطة باثنتين من تحتها وفي آخرها الجيم، هذه النسبة إلى بندنيجين وهي بلدة قريبة من بغداد بينهما دون عشرين فرسخًا.

(es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 337.)}

340 {Metinde geçen "تهجر" ifadesi, kaynakta "يهجر" şeklindedir. BS7057 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 62.}

341 **TERCÜMESI.** "İlâhî! Seni tesbih eder, paklık ile anarım. Sana hamdeder, seni överim. İsmin yücedir, zâtın yüksektir, her şeyden üstündür. (Senin methin de tarife sığmaz derecede uludur.) Senden başka hakiki Tanrı yoktur."

416 numaralı hadisin izahında daha uzun bir hayli iftitah duaları vardır. Fakat Hanefî mezhebinde muhtar olan yukarıda yazılı olan duadır. Bu duadaki kavis içine aldığımız "ve celle senâüke" fıkrası meşâhir-i rivâyette bulunmadığından sair namazlarda bu fıkra okunmaz.

342 **TERCÜMESI.** "Allahım! Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine rahmet eyle! Nasıl İbrâhim'e ve İbrâhim'in ümmetine rahmet ettin ise. Rabbim! Sen elbette hamîdsin, elbette mecîdsin! Allahım! Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine hayır ve bereket ihsan et! Nasıl İbrâhim'e ve İbrâhim'in ümmetine ihsan buyurdun ise. Rabbim! Sen hamîdsin, sen mecîdsin."

343 **TERCÜMESI.** "Yâ rab! Dirimizi ve ölümüzü, burada hazır olanları ve olmayanları, küçüğümüzü ve büyüğümüzü, erkeğimizi ve kadınımızı mağfiret eyle!.. Yâ rabbî! Sulbümüzden hayat bahşederek vücut vereceğin yeni nesilleri İslâm dini üzere yarat! Bizden eceli gelip öldüreceklerini de iman üzere öldür! Rabbim! Bu meyyite hazîne-i kereminden temiz bir hava içinde ebedî rahat, payansız rahmet, günahlardan mağfiret, cennet ve naîm-i cennet içinde bir hayat bahşeyle! Allahım! Bu ölü, yoksullara ihsan ve sana iman etti ise, şimdi de sen ona ziyadesiyle ihsan eyle! Eğer bu ölü günahkâr ise ondan vazgeç, günahlarını affeyle! Yâ erhame'r-râhimîn! Bu ölüyü korktuğundan emin kıl, lutfun ile müjdele! Onu âhiret şerefine ve âlî mertebeye kavuştur!"

344 **TERCÜMESI.** "Yâ rab! Bu kadına hazîne-i kereminden temiz bir hava içinde ebedî rahat, payansız rahmet, günahlarından mağfiret, cennet ve naîm-i cennet içinde bir hayat bahşeyle! Allahım! Bu kadın yoksullara ihsan ve senin varlığına ve birliğine iman ettiyse, şimdi sen de ona ziyadesiyle ihsan eyle! Eğer bu kadın günahkâr ise, ondan vazgeç de günahlarını affeyle! Yâ erhame'r-râhimîn! Bu kadını korkudan emin kıl ve lutfun ile müjdele! Onu âhiret şerefine ve âlî mertebeye kavuştur!"

345 "Yâ rab! Bu oğlancığı bizden önce cennete ulaştır, Kevser havuzunda bize sâkî kıl! Yâ rab! Bu oğlancığı bizim için ecr ü sevap ve âhiret azığı kıl! Yâ rab! Bu oğlancığı bizim için şefaatçi kıl ve şefaatini kabul buyur!"

346 "Allahım! Kızcağızı bizden önce cennete ulaştır da bize kevser havuzunda sâkî kıl! Allahım! Bu kızcağızı bizim için ecr ü sevap ve âhiret azığı kıl! Yâ rab! Bu kızcağızı bizim için şefaatçi kıl ve şefaatini kabul buyur!"

347 **TERCÜMESI.** "İlâhi! Senden yardımını, günahlarımızı mağfiretini, rızâ-i ilâhîne hidayet ve irşadını dileriz. Sana iman eder, her işimizi sana havale ederiz. Her türlü güzel sıfatlarla seni över, sana tâzim ederiz, sana şükrederiz, sana küfretmeyiz. Sana isyan etmeyiz. Sana isyan edenleri başımızdan atıp terkederiz."

"Ey rabbim! Yalnız sana ibadet ederiz. Yalnız senin için namaz kılar, senin için secde ederiz. Yalnız senin rızâna doğru koşar, çabalarız. Senin rahmetini umarız, senin azabından korkarız. Senin ciddi azabın kâfirlere ulaşır."

Bu me'sur ve meşhur duanın birinci kısmındaki ونتوب إليك cümlesi hakkında hadis ve fıkıh kitaplarında bir rivayete tesadüf edemedik. Halbuki bu mübarek dua cümlece bu tövbe fıkrası ile mahfuz bulunduğundan zikrinde bir beis görmedik.

Duanın sonundaki عذابك den sonra bazı rivayette "cîm"in kesri ile الْجِدَّ kaydı bulunduğundan tercümede bunu da gösterdik.

348 **TERCÜMESI.** *"Allahım! Bize dünyada ve âhirette hayır ve saadet ihsan eyle ve bizi cehennem azabından esirge!"* {el-Bakara, 2/201.}

349 **TERCÜMESI.** "(Aziz Peygamberim!) *Her varlıktan üstün, izzet sahibi olan rabbin teâlâ, müşriklerin isnat ettikleri âdi sıfatlardan ezelî ve ebedî münezzehtir. Bütün peygamberlere bizden selâm olsun. Her hamd ü senâ da âlemleri yaratan ve bunları büyütüp kemale eriştiren Hak Teâlâ'ya mahsustur"* (es-Sâffât, 37/180-182).

658

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْعَبْدُ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّي وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ حَتَّى إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ أَتَاهُ مَلَكَانِ فَأَقْعَدَاهُ فَيَقُولَانِ لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هٰذَا الرَّجُلِ مُحَمَّدٍ ﷺ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللّٰهِ وَرَسُولُهُ فَيُقَالُ انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ أَبْدَلَكَ اللّٰهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا وَأَمَّا الْكَافِرُ أَوِ الْمُنَافِقُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ فَيُقَالُ لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ بَيْنَ أُذُنَيْهِ فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik'ten Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (Mümin) kul, kabrine konulup onun ashap ve yâranı geri dönüp gittiklerinde –ki meyyit, bunlar yürürken ayakkabılarının sesini bile muhakkak işitir– ona (Münker ve Nekir adlı) iki melek gelir. Bunlar meyyiti oturturlar ve ona,

— "Hâ! Şu Muhammed –sallallahu aleyhi ve sellem– denilen kimse hakkında (ki kanaatin nedir?), ne dersin?" diye sorarlar. O mümin de,

— "Samimi bildiğim ve size de bildirmek istediğim şudur ki, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah'ın kulu ve Allah'ın resulüdür" diye cevap verir. Bunun üzerine melekler tarafından,

— "Ey mümin! Cehennemdeki yerine bak, Allah Teâlâ bu azap yerini senin için cennetten (yüce) bir makama tebdil eyledi" denilir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "O mümin, cehennem ve cennetteki iki makamını birden görür" buyurmuştur. Fakat kâfir veya münâfık olan meyyit (meleklerin bu sualine karşı),

— "Muhammed hakkında bir şey bilmiyorum. Halkın ona (peygamber) dedikleri bir sözü (işitir), ben de halka uyup söylerdim" diye cevap verir. Bu iki melek tarafından bu kâfir veya münafığa,

— "Hay sen anlamaz ve uymaz olaydın!" denilir, sonra bu kâfir veya münafığın iki kulağı arasına demirden bir topuzla vurulur. O topuzu yiyince kâfir veya münafık şiddetli sayha ile bir bağırır ki, bu feryadı ins ve cinden başka bu ölüye yakın olan her şey işitir. {B1338 Buhârî, Cenâiz, 67.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim ile *sünen-i erbaa* sahiplerinin dördü de tahrîc eylemişlerdir. Bunlardan başka Hâkim, Taberânî, İbn Hibbân gibi ehl-i rivâyet de eserlerinde rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerdeki metinler mufassal ve muhtasar olmak üzere birbirlerinden farklıdır:

Müslim *Sahîh*'inde Katâde'den şu ziyadeyi rivayet etmiştir: Mümin olan meyyit, Muhammed aleyhisselâm Allah'ın kulu ve resulü dedikten sonra Katâde, "O müminin kabri yetmiş zira genişlenir ve burası yeşilliklerle tarh ve tanzim edilip insanların ba'ṡ olundukları zamana kadar zümrüdîn bir mesîre halinde devam eder" diye bize haber verildi diyor.[350] Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin de muhtasar ve mutavvel rivayetleri vardır.

İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayetinde şu tafsilât vardır: Mümin kimse kabre konulduğunda orada korkusuz, endişesiz, sessiz, sadasız oturur. Sonra ona,

— "Sen ne halde yaşadın?" diye sorulur. O da,

— "Müslümanlar içinde İslâm hayatı yaşadım" diye cevap verir. Sonra,

— "Şu adam hakkındaki iman ve kanaatin nasıldır?" diye sorulur. O da,

— "Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah'ın kulu ve resulüdür. O bize Allah Teâlâ cânibinden birtakım burhanlarla peygamber geldi. Biz de onun nübüvvet ve risâletini kabul ve tasdik eyledik" diye cevap verir. Sonra bu mümine,

— "Ya sen Allah'ı gördün mü?" diye sorulur. Buna karşı da,

— “Hayır, görmedim ve hiçbir kimse için bu fâni neşe ile görmek de mümkün değildir” diye cevap verir. Bu sual ve cevap üzerine cehennem tarafına bir pencere açılır. Mümin bu pencereden cehennemi ve cehennemin alevinin birbirine şiddet-i harâretten galebeye çalıştığını görür. Bundan sonra,

— “Ey mümin! Şimdi bir de Allah’ın bu ateşten seni koruyarak koyacağı makamına bak” denilir ve cennet tarafına bir pencere açılır. Mümin bu defa cennetin yeşil manzarasını ve içindeki gûnâgûn nimetlerini görür ve kendisine,

— “İşte bu mübarek yer senin makamındır. Sen dünyada samimi bir iman yaşadın, bu iman ve kanaat üzerine öldün. İnşallahu Teâlâ bu nûr-ı imanla ba‘s olunacaksın” denilir.

Kötü kişi de kabre konulduğunda müthiş bir korku içinde feryat ederek oturur. Ona da hayatından sorulur. Bilmiyorum diye cevap verir. Sonra Resûl aleyhisselâm hakkındaki kanaati sorulunca da, “Halk peygamber diyordu, ben de öyle söyledim...” el-hadîs.[351]

Hâkim’in rivayetinde de şu tafsilât vardır: Mümin kabre konulunca hemen kıldığı namazı başucuna; orucu sağ tarafına; zekâtı sol tarafına; sadaka, sıla ve bütün hayrat ve hasenatı ayakları altına gelip ahz-ı mevki‘ ederler. Herhangi bir cihetten müminin yanına gelmek istenilse menolunuyor, yanına gelmek mümkün olmuyor. Bu sırada da mümine, güneş gurûb halinde temessül ediyor. Sonra öbür hadislerde haber verilen sual ve cevaplar rivayet ediliyor.[352]

Tirmizî’nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayetinde şu ziyadeler vardır: Meyyit kabre konulunca yanına iki gök siyah renkli melek gelir. Bunun birine Münker, öbürüne Nekir denilir. Bunlar,

— “Şu adam hakkında ne dersin?” diye sorarlar. Mümin kişi, hayatta iken dediği gibi şöyle cevap verir:

— “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah’ın kulu ve Allah’ın resulüdür. Ben iman ve ilân ederim ki, Allah’tan başka ibadete lâyık bir tanrı yoktur. Muhammed de Allah’ın kulu ve resulüdür.” Bu sual melekleri de,

— "Biz senin dünyada da dilinle böyle söyleyip kalbinle tasdik ettiğini bilirdik" derler. Sonra bu müminin kabri eni, boyu yetmişer zirâ genişlenir. Sonra bu geniş saha –baştan başa– müminin şerefine tenvir edilir. Sonra bu mümine,

— "Artık uyu, rahat et!" denilir. Bunun üzerine mümin kişi,

— "Ben de gideyim, (şu mesut hayatımı) ehl ü aileme haber vereyim" der. Melekler de,

— "Allah seni kıyamet gününde şu mübarek merkadinden ba's edene kadar gelin ve güvey uykusu gibi rahat uyu. O gelin, güvey ki bunları aile halkının kendilerine en sevimli olanı uyandırır."

Eğer meyyit münafık bir kişi ise meleklerin suallerine,

— "Muhammed hakkında, halk, peygamberdir diyorlardı. Ben de onlar gibi dedim. Yoksa ben ne olduğunu bilmiyorum" diye cevap verir. Melekler de,

— "Senin dünyada böyle dediğini ve şimdi de böyle söyleyeceğini biliyorduk" derler. Bunun üzerine arza, "Sık şu adamı" diye emrolunur. Yer de onu iyice sıkar. Bir halde ki, vücudundaki kemikleri birbirine geçirir ve Allah Teâlâ bu münafığı şu azap ve mihnet çukurundan ba's edene kadar, bu azap devam eder.[353]

İbn Hibbân'ın rivayetinde de, طه sûresinde وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا "*Kim ki benim zikrimden, bana ibadetten yüz çevirir, o kimse için sıkıcı bir hayat tarzı yaşamak mukarrerdir*"[354] âyet-i kerîmesindeki dîk-ı maîşet ile murat, kâfirlerin ve münafıkların çekecekleri kabir azabıdır ki, tazyikin tahammül ve mukavemeti gayri kābil bir surette artmasından bu bedbahtların kaburga kemikleri birbirine geçeceği haber verilmiştir.

MÂNALAR

Meyyite gelen bu iki meleğin ismi Buhârî'nin rivayetinde zikredilmediği halde bunlara Münker ve Nekir denildiğini Tirmizî'nin Ebû Hüreyre'den bir rivayetinden öğrendik. Bu iki kelimenin medlûlü aslîsi birdir ve gayri mâruf demek olup bunların hilkati insanların, meleklerin, hayvanat vesair behâimin hilkatlerine benzemeyip mâruf ve mâlûm olmayan bir şekl-i garîbde yaratılmış olduklarından kendilerine bu iki isim verilmiştir. Böyle gayr-i me'nûs bir şekl-i bedîde iki melek vasıtasıyla mümin kişiye bu suallerin iradı ve âhiret makarrının irâe edilmesi, müminin kalbinde uhrevî hal ve vaziyetine dair emniyet bahşetmek ve kâfirle münafığın gönlüne de yarının azabına nasıl kesb-i istihkak ettiklerini şu berzâhî hayatta gösterilerek azap ve ıstırap uyandırmak maksadına mebnîdir. Bu iki meleğe "fettânü'l-kabr" de (kabir sorucusu ve imtihancısı) denilir. Bunların hilkatlerinde suûbet ve suallerinde şiddet ve gılzat bulunduğu için kabrin fitneci bir imtihancısı denilmiştir.

أو المنافق kavli, râvinin şekkidir.

لادريت dirayetten me'hûzdur. لا تليت kelimesi hakkında lugat sahipleri ve onlardan naklen hadis şârihleri pek çok tasarrufatta bulunmuşlardır. Bunlar arasında makama en uygun olan mâna Zemahşerî'nin ولا اتبعت الناس "Halka uymaz olaydın" suretinde tasarrufudur. Tercümede biz de bu mânâyı ihtiyar ettik.

Mıtraka "hallaç tokmağı"na ve "çekiç"e denir. Cevherî طرق النجاد الصوف "*Yorgancı yünü çırptı*" denir ve demircinin çekicine, "mitrakatü'l-haddâd" denildiğini bildiriyor. Bu mânaların umumuna şâmil ve lisanımızın tarz-ı isti'mâline uygun olarak "topuz" diye tercüme ettik. **Sekaleyn** ins ile cindir. Bu iki sınıfa sekaleyn denilmesi, küre-i arzın başlıca ağırlığını teşkil etmelerinden dolayıdır. Kâfir ve münafık cenazesinin kopardığı bu canhıraş sayhayı ins ü cinnin işitmekten memnu' olmalarının sebep ve hikmeti, dâr-i ibtilâ olan bu fena âlemindeki ibtilâ ve imtihanın devamıdır. Bu iki sınıfın bu sayhayı işitmeleri mümkün olsa, ibtilâ ve imtihan ortadan kalkar ve iman bir zaruret halini alır. Bu iki sınıfın bekā-yı nev'ine hâdim olan muâmelât ve münasebat derhal durur. Ziraat, ticaret, sanayi gibi içtimaî hareketler birdenbire ta'tîl-i faâliyet ederler.

Bu hadisin bütün rivayet tariklerinde bu melekler meyyite karşı gayet haşin bir tavırla, “Bu adam hakkında ne dersiniz? Ne biliyorsunuz?” gibi şân-ı Muhammedî’de vücudu muktazî tâzim ve tevkīrden mücerret bir halde sual irat etmeleri bu vaziyetin bir zemîn-i imtihân olmasından dolayıdır. Bu vaziyette sâilin suallerinde âsâr-ı ta‘zîm görülmesi, mesul olan şahsa tarîk-ı ta‘zîm irâe edilmiş olur ki, imtihan vazı ile kābil-i telif değildir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER VE AZAB-I KABİR

Bu hadîs-i şeriften müstefâd olan hükümler arasında en mühimi kabir azabının sübûtudur ki Ehl-i sünnet ve cemaat mezhebidir. İslâmî hükümler arasında azâb-ı kabir keyfiyeti, Kitap ve Sünnet’teki delâilinin kesretiyle mümtaz olan mesâil cümlesindendir.

AZAB-I KABRE DELÂLET EDEN ÂYÂT-I KERÎME ŞUNLARDIR:

1. Mü’min sûresinde Firavun ve âl-i firavundan bahsolunup ibtidâ, وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ “*Firavunun kavmini gark gibi en kötü bir azap nâzil olup kapladı*” diye bunların dünyadaki fenâ âkıbetleri bildirilmiş, sonra âlem-i berzahtaki, kabirdeki halleri tasvir edilip, اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا, “*Âl-i firavun sabah ve akşam cehennemdeki ateşten duraklarına arzolunurlar*” buyurulmuştur. Daha sonra da, وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ “*Kıyamet koptuğu günde ey firavun etbâı! –Şimdiye kadar kabirden gördüğünüz– şu şiddetli makarr-ı azaba giriniz*” buyurulup kıyametteki feci vaziyetlerine işaret edilmiştir.[355]

İkinci fıkradaki “âl-i firavuna sabah ve akşam cehennemde karargâhlarının gösterilmesi” keyfiyeti, ehl-i küfür ve mâsiyetin öldükten sonra kıyamet gününe kadar azap olunacakları hususunda gayetle sarihtir. Kurtubî, “Bu azaba arzolunmak keyfiyetinin berzahta vuku bulacağı hususunda cumhûr-ı ulemânın ittifakı vardır diyor. Mücâhid, İkrime, Mukātil, Muhammed b. Kâ‘b gibi kudemâ-i müfessirîn, bu âyet-i kerîme, dünyadaki azâb-ı kabre delâlet eder demişlerdir. İbn Mes‘ûd radıyallahu anhtan, “Âl-i firavuna ve küffârdan firavunîler ayarında olanlara sabah ve akşam cehennemdeki durakları gösterilerek, ‘İşte müstakbel eviniz burasıdır’ diye azap olunacakları” rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ FIKRA. Azâb-ı âhireti nâtıktır ve sabah, akşam arz-ı nâr ile ta‘zîbe ma‘tuftur ve elbette ki bu azâb-ı âhiret, mâtufun aleyhteki arz-ı nâr azabının başkasıdır.

2. Yine Mü’min sûresinde رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ “*Rabbimiz! Sen bizi iki kere öldürdün, iki kere de diriltin!*”[356] buyurulmuştur. Bu imâte ve ihyanın tekerrürü, ancak kabirde bir hayat ile bir mevtin tahakkukunu kabul etmek suretiyle mümkün olur. Bu surette iki mevtten birisi dünyadaki hayatı takip eden mevt olur. Diğeri de kabirde sual için gelen diriliği takip eden mevt olur. Bu âyet-i kerîme ile istidlâl birinci derecesinde kuvveti hâiz değildir. Bu tarîk-i istidlâle birkaç noktadan itiraz edilebilir.

KABİR AZABI HAKKINDAKİ EHÂDÎS-İ ŞERİFELER

Kabir azabına delâlet eden sahih hadisler ve mütevâtir haberler ise pek çoktur. Bazıları şunlardır:

1. Mevzubahsimiz olan Enes b. Mâlik hadisidir.

2. Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhtan Müslim’in rivayet ettiği uzun bir hadîs-i şerifte, تعوذوا بالله من عذاب القبر “*Kabir azabından Allah’a sığınınız*”[357] buyurulmuştur.

3. *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin İbn Abbas radyallahu anhümadan tahrîc ettikleri bir haberde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki kabrin yanından geçerken, o kabir sahipleri hakkında, إنهما ليعذبان “*Bu zavallılar azap olunuyorlar*”[358] buyurmuştur.

4. Yine *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin Berâ b. Âzib radıyallahu anhtan tahrîc ettikleri bir hadiste, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Mümin kabrine konulup da sual melekleri tarafından sorulduğunda, mümin, 'Lâ ilâhe illallâh ve enne Muhammeden Resûlullâh' der"* buyurmuştur ki bu şehâdet يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ *"Allah Teâlâ kendisine iman eden kullarını dünya hayatında da, âhiret hayatının mebdei olan kabirde de kavl-i sâbit üzere tesbit eder"*[359] kavl-i şerifindeki kavl-i sâbitin medlûlüdür ve *Sahîhayn*'da bu âyet-i kerîmenin kabir azabı hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir.[360] Yukarıda bu babda daha birçok hadis kütüb-i sıhâh ve sünenden nakil ve tercüme etmiştik.

5. Şeyhayn'ın ve Nesâî'nin Âişe radıyallahu anhâdan tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte, وعذاب القبر حق *"Ehl-i mâsiyetin kabirde azap olunmaları da haktır"*[361] cümlesi de vardır.

6. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan tahrîc ettikleri hadîs-i şerifte, كان يتعوذ من الجبن والبخل وعذاب القبر وفتنة الصدر "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem korkaklıktan[362], cimrilikten, kabir azabından, gönül dalâletinden Allah'a sığınırdı" diye haber verilmiştir.[363]

7. Müslim'in Zeyd b. Erkam radıyallahu anhtan bir rivayetinde İbn Erkam bir kere yanında bulunanlara, "Şimdi size bir istiâze bildireceğim, bunu ben doğrudan doğruya Resûl-i Ekrem'in ağzından işittim" diyerek, اللهم إني أعوذ بك من العجز والكسل والجبن و البخل[364] وعذاب القبر *"Ey rabbim! Âcizlikten ve zaaftan, ağırlıktan, korkaklıktan, buhulden, azâb-ı kabirden sana sığınırım!"*[365] kavl-i şerifini rivayet etmiştir.

8. Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-usûl*'ünde Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, İbn Ömer demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere kabir halinden ve kabir sualinden bahsetmişti. Ömer b. Hattâb, kabirde hayatın mahiyetini iyice anlamak için,

— أ يرد عقولنا يا رسول الله "Aklımız başımıza iade olunacak mı?" diye sordu. Resûl aleyhisselâm da,

— نعم كهيئتكم اليوم "*Evet, bugünkü heyetinizde akıl ve şuurunuz iade olunacaktır*" buyurmuştur.[366]

BIR SUAL. [367] لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى âyet-i kerîmesinde ehl-i cennetin cennette ölüm acısı tatmayacakları, onların yalnız dünyada bir kere tattıkları bildiriliyor. Binaenaleyh bu kavl-i şerif kabirde bir hayatın vücudunu kabule mani değil midir?

CEVAP. Hayır, mani değildir. Çünkü bu âyet-i kerîmedeki mevte-i ûlâ, muhale taʿlik edilerek cennette, ehl-i cennetin ebedî ölmeyeceklerine dair olan hüküm ve haberi tekitten ibarettir. Güya deniliyor ki, cennette ölüm farzolunsa, dünyadaki hâdise-i mevte kıyasen bir kere olmak lâzım gelir. Halbuki cennette dünyadaki gibi o tek ölüm acısını tatmak da yoktur buyurulmuştur.

BIR SUAL DAHA. وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ âyet-i kerîmesinde, "*Habibim! Şu müşrikler -yok mu, bunlar kabirdeki ölüler gibi duygusuz insanlardır. Bunlar-a inzarını bir türlü duyuramazsın*"[368] buyuruluyor. Bu âyet-i kerîme de ölülerin adem-i his ve idrakine delâlet etmez mi?

CEVAP. Hayır, delâlet etmez. Çünkü ehl-i kabre adem-i ismâ, kabirdeki ölülerin idrakten mahrumiyetlerini istilzam etmez. Adem-i ismâ ile adem-i idrak arasında telâzüm yoktur. Hiss-i semiʿ mecârî-i şuurdan birisidir.

ÜÇÜNCÜ BIR SUAL. Sual melekleri meyyite suallerini sorup gittikten sonra meyyitin vaziyeti ne olur?

CEVAP. Eğer saîd bir kişi ise onun ruhu cennete gider, eğer şakî ve günahkâr bir kişi ise onun ruhu da cehennemin kenarında büyük bir taş üzerine gider. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, bir kısım insanlar da berzahta bulunurlar ki burası ne cennettir ne de cehennem. Ashâb-ı aʿrâf kıssası da buna delâlet eder.

FAIDE. Bazı ulemânın beyanına göre ervâh-ı suadâ cennette olmakla beraber kabirlerine olan alâka ve ıttılaları kesilmez. Bu alâka bilhassa cuma gece ve gündüzü ile cumartesi gecesi güneş doğuncaya kadar pek canlı bir surette vuku bulur. Ervâh-ı suadâ, dünyadaki dirilerin işledikleri işlerden de haberdar olurlar. Saîd olan bir zat vefat ettiğinde ona dünyadaki âşinalarının ahvalinden ve filân ne iştedir, filân ne yapıyor, diye birer birer sorarlar. Eğer yeni ölünün ruhu, sorulan kimse hakkında, hayır haber verirse, sâil olan ruh,

— "Yâ rab! Bu dostumuzu hayrında daim ve sabit kıl" diye dua eder. Eğer hayırdan başka bir cevap verirse, buna da,

— "Yâ rab! Hayra yönelt, hayra çevir" diye dua eder. Eğer yeni ruh,

— "O dostunuz bir zaman evvel ölmüştü. Size gelmedi mi?" diye cevap verirse, bu defa da,

— إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ [369] derler ve, "Yazık, bizim yolumuzdan başka bir yol tutmuş da cehennemdeki durağına gitmiş" diye acınırlar.

Bazı âlimler de ervâh-ı suadânın kabirlerine olan bu alâkaları sırasında kendilerine selâm veren kimsenin selâmını işitirler. Kendilerine izin verilirse selâmına mukabele de ederler.[370]

---

350 وقال قتادة وذكر لنا أنه يفسح له في قبره سبعون ذراعا ويملأ عليه خضرًا إلى يوم يبعثون [أخرجه مسلم في صفة النار]

{M7216 Müslim, Cennet, 70.}

351 روى ابن ماجة عن أبي هريرة رضي الله عنه يرفعه: أن الميت يصير إلى القبر فيجلس الرجل الصالح غير فزع ولا مشغوب. ثم يقال له فيم كنت؟ فيقول كنت في الإسلام. فيقال: ما هذا الرجل؟ فيقول: محمد رسول الله جاءنا بالبينات من عند الله فصدقناه. فيقال له: هل رأيت الله؟ فيقول: لا وما ينبغي لأحد أن يراه فيفرج له فرجة قبل النار فينظر إليها يحطم بعضها بعضا. فيقال له انظر إلى ما وقاك الله ثم يفرج له فرجة قبل الجنة فينظر الى زهرتها وما فيها فيقال هذا مقعدك. ويقال له على اليقين كنت وعليه مت وعليه تبعث إنشاء الله تعالى. ويجلس الرجل السوء في قبره فزعا... الحديث.

{Metinde geçen"مشغوب" ifadesi kaynakta "مشغوف" şeklindedir. İM4268 İbn Mâce, Zühd, 32.}

352 وفي رواية الحاكم {إن الميت يسمع خفق نعالهم إذا ولوا مدبرين} فإن كان مؤمنا كانت الصلاة عند رأسه وكانت الصوم عن يمينه وكانت الزكاة عن يساره وكان فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والإحسان إلى الناس عند رجليه {فيؤتى من قبل رأسه فتقول الصلاة ما قبلي مدخل و يؤتى من عن يمينه يقول الصوم : ما قبلي مدخل و يؤتى عن يساره فتقول الزكاة : ما قبلي مدخل و يؤتى من قبل رجليه فيقول فعل الخيرات : ما قبلي مدخل} فأي جهة أتي منها يمنع فيقال له : اقعد فيقعد. فتمثل له الشمس قد دنت للغروب فيقال له ما تقول في هذا الرجل... الحديث مطولا. وقال صحيح.

{Parantez içindeki kısımlar önceki baskıda yer almamaktadır. "فأي جهة أتى منها يمنع" ifadesi ise önceki baskıda bulunduğu halde el-Hâkim'in rivayetinde tespit edilememiştir. NM1403 Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 540.}

353 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا قبر الميت أو قال أحدكم أتاه ملكان أسودان أزرقان يقال لأحدهما المنكر وللآخر النكير فيقولون ما كنت تقول في هذا الرجل؟ فيقول ما كان يقول هو عبد الله ورسوله أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدًا عبده ورسوله. فيقولان قد كنا نعلم أنك تقول هذا. ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعا في سبعين. ثم ينور له فيه ثم يقال له نم: فيقول أرجع إلى أهلي فأخبرهم. فيقولان نم كنومة العروس الذي لا يوقظه إلا أحب أهله إليه حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك. فإن كان منافقا قال سمعت الناس يقولون فقلت مثلهم لا أدري. فيقولان قد كنا نعلم أنك تقول ذلك. فيقال للأرض التئمي عليه. فتلتئم عليه. فتختلف فيها أضلاعه. فلا يزال فيها
معذبا حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك. [رواه الترمذي عن أبي هريرة وقال حديث حسن غريب]

{T1071 Tirmizî, Cenâiz, 70.}

354 {Tâhâ, 20/124.}

355 {el-Mü'min, 40/45-46.}
356 {el-Mü'min, 40/11.}
357 {M7213 Müslim, Cennet, 67.}
358 {B218 Buhârî, Vudû', 56.}
359 İbrâhîm, 14/27.
360 {B1369 Buhârî, Cenâiz, 86.}
361 {B1372 Buhârî, Cenâiz, 86.}
362 Bu hadîs-i şerifte "korkaklık, azimsizlik ve iradesizlik" demektir. Resûl-i Ekrem'in bu hâlet-i rûhiyyeyi fenalıkta buhul ile, kabir azabı gibi mesâib-i uhreviyye ile, kalbin hasis ve mekruh temayülleriyle müsavi addetmeleri nazarıdikkati câlip bulunduğundan ufak bir tahşiye ile işaret etmeden geçemeyeceğiz: Korkaklık ve iradesizlik insanların iktisadî, içtimaî ve siyasî hareketlerinde ayak bağı ve her türlü terakkî hamlelerine mani olduğu gibi vâcibât-ı dîniyyesini ifaya ve uhrevî saadetlerine de engel olur. Namaz kılmak avampesendlik, oruç tutmak safdillik addolunur korkusuyla vezâif-i dîniyyesini ihmal eden şuursuzlar cemiyet içinde az mı görülür? Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin en büyük vasf-ı mümeyyizi وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ "*Müminler şunun bunun dedikodusundan korkmazlar*" (el-Mâide, 5/54.) âyet-i kerimesinde irade ve seciye sahibi olmak üzere tahrif buyurulmuştur. Fakat bu salâbet-i ahlâkiyye herkese müyesser olmuyor ki. ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ "*Bu azim ve irade, Allah'ın en büyük nimetidir. Onu Allah, dilediği kullarına verir*". (el-Mâide, 5/54.)
363 {İM3844 İbn Mâce, Duâ, 3; D1539 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.}
364 {Kaynakta "البخل" kelimesinden sonra, 'yaşlılık, ihtiyarlık' anlamına gelen "وَالْهَرَم" ifadesi yer almaktadır. M6906 Müslim, Zikir, 73.}
365 {M6906 Müslim, Zikir, 73.}
366 {Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdir*, I, 75.}
367 ed-Duhân, 44/56.
368 el-Fâtır, 35/22.
369 {el-Bakara, 2/156.}
370 *Umdetü'l-kārî,* IV, 163, 164.

659

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى فَلَمَّا جَاءَهُ صَكَّهُ فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ فَقَالَ أَرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ فَرَدَّ اللّٰهُ لَهُ عَيْنَهُ وَقَالَ ارْجِعْ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ فَلَهُ بِكُلِّ مَا غَطَّتْ بِهِ يَدُهُ بِكُلِّ شَعَرَةٍ سَنَةٌ قَالَ أَيْ رَبِّ ثُمَّ مَاذَا قَالَ ثُمَّ الْمَوْتُ قَالَ فَالْآنَ فَسَأَلَ اللّٰهَ تَعَالَى أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمْيَةً بِحَجَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَلَوْ كُنْتُ ثَمَّ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ عِنْدَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Buhârî'nin tahrîcine göre Ebû Hüreyre demiştir ki: Melek-i mevt Mûsâ aleyhisselâma gönderildiğinde (şedîdü'ş-şekîme olan) Mûsâ, Azrâil'in yüzüne kemâl-i tehevvürle baktı. Bir halde ki, nüfusu beşeriyeyi kabza memur olan bu bîaman melek korktu, gözü karardı. Derin bir haşyet içinde Cenâb-ı Hakk'a,

— "Yâ rab! Beni bir kuluna gönderdin ki, o ölmek istemiyor" diye arz-ı hâl etti. Cenâb-ı Hak Azrâil'e eski kudret ve metanetini iade buyurarak tekrar Mûsâ'ya gönderdi.

— "Ma'dûd ve bir hududu münteha ile mahdut ve muayyen olmak şartıyla kendisine arzu ettiği kadar yaşaması bahşedildiğini söyle" buyurdu. Mûsâ bu bahşâyiş-i ilâhîye muttali olunca,

— "Yâ rabbi! Bundan sonra ne olacak? Ölecek miyim, yoksa daha yaşayacak mıyım" diye sordu. Taraf-ı ilâhîden, "öleceksin" buyuruldu. Mûsâ,

— "Öyle ise ölüm şimdi gelsin" niyazında bulundu ve yine Cenâb-ı Hak'tan bir taş atımı menziline kadar kendisini Beytülmakdis'e yaklaştırmasını ve orada ölüp oraya defnolunmasını diledi.

Ebû Hüreyre demiştir ki: Resûlullah sallallāhu aleyhi ve sellem,

— “Eğer ben Mûsâ’nın medfeninde sizinle beraber bulunsaydım, onun yol kenarında olan ve kızıl bir kum tepesinin yanında bulunan kabrini size gösterirdim” buyurdu. {B1339 Buhârî, Cenâiz, 68.}

İZAHI

BIR TEMBIH. Kārilerimiz göreceklerdir ki, hadisi tercümemiz aynen bir tercüme değil, meâlen tercümedir. Hadisin son fıkrası ki, asıl merfû olan ve Resûl-i Ekrem’e rivayeti kesb-i ittisâl etmiş bulunan bu fıkradır. Bundan üst tarafı mevkuftur. Cenâb-ı Peygamber’in kelâmı olduğu isnaden sabit değildir. Ebû Hüreyre’nin kendi sözüdür ve baştan başa bir tahayyül ve temsilden ibarettir. Binaenaleyh tercümemizde vâkıanın temsilî cephesini değil, hakiki çehresini göstermeyi muvâfık bulduk.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Şimdi bildirdiğimiz veçhile hadisin “Ebû Hüreyre demiştir ki” diye başlayan son fıkrası hadîs-i merfûdur. Üst tarafını Ebû Hüreyre refetmemiştir. Bunu İsmâilî hadis için noksan addediyor. Fakat “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde refedilmiştir. Müslim de “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde tahrîc etmiştir. Nesâî’nin bu hadisi rivayeti de “Cenâze” bahsinde görülmektedir.

Hadisin ma‘nâ-yi sahîhi Cenâb-ı Hakk’ın melek-i mevti Mûsâ aleyhisselâma ruhunu kabz için göndermemiştir. Belki Mûsâ’yı ihtibar ve imtihan için göndermiştir. Nasıl ki böyle bir imtihanla, oğlunu kurban etmesi emredilerek İbrâhim Halîl aleyhisselâmı da imtihan buyurmuştu. Halbuki bu emrin tahakkuku matlup ve mültezem değildi. Mûsâ’nın ruhunun kabzolunması irâde-i ilâhiyye muktezâsı olsaydı derhal ruhu kabzolunurdu ve melek-i mevti bedlemeye muktedir olamazdı.

Şârih Kastallânî Benî İsrâil’in Hazret-i Mûsâ devrine ait olan târîh-i hayâtını bervech-i âtî hulâsa ederek bu hâdise-i mevtin zamân-ı vukūunu şöyle bildiriyor:

Mûsâ aleyhisselâm bu sırada kavmi ile beraber Tîh sahrasında bulunuyordu. O kavmi ki tarihte Benî İsrâil diye yâdolunur. Vaktiyle Hazret-i Mûsâ ile Mısır'dan çıkıp bunlar Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) tariki ile Tîh sahrâsına gelmişlerdi. Arz-ı Mukaddes'e girmelerini[371] Cenâb-ı Hak emrettiği halde onlar imtina etmişlerdir. Daima gönüllerinde Mısır'a dönmek arzusu hâkim bulunuyordu. Bu muhalefetlerinden dolayı Cenâb-ı Hak bunların bu Ken'ân illerine girmelerini ebedî haram kılmıştır. Yarım milyon muharibi tecavüz eden Benî İsrâil kütlesi 6 fersahlık bir saha dahilinde tam kırk sene keşif ve güzâra mahkûm ve mecbur oldular. Fersah lugaten 3 mil mesafeye ıtlak olunduğuna göre, Benî İsrâil'in kırk sene içinde dönüp dolaştıkları mıntakanın 18 mil vüsatinde olduğu anlaşılır. Yarım milyonu mütecaviz bir kesâfet-i nüfûsa nazaran avuç içi kadar dar addolunabilecek bu arazi dahilinde Benî İsrâil, her gün ciddi bir meşy-i askerî ile akşama kadar yürürlerdi, akşam üzeri tam nokta-i hareketlerine avdet etmiş bulunurlardı. Bu suretle Hazret-i Mûsâ'nın riyâset ettiği Benî İsrâil'in bu isyankâr neslinden hiçbirine Arz-ı Mukaddes'e girmek müyesser olmamıştır. Hergün ileri, geri gidip gelmek ve yine yerinde saymak suretiyle azap olunan bu âsi zümre tamamıyla münkariz olmuş ve yalnız bunların evlât ve ahfadından teşekkül eden yeni nesil Yuşâ ile Kâlûb'ün riyâsetleri altında girebilmiştir.[372]

Hazret-i Mûsâ'nın Arz-ı Mukaddes'e girmesi müyesser olmayınca hadiste beyan olunduğu üzere bir taş atımı menziline kadar kendisinin Arz-ı Mukaddes'e yakın bir mahalde vefatını ve ileride Arz-ı Mukaddes'e nakil için kabrinin açılmasına lüzum görülmemek üzere o yakın mahalle defnedilmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz etmiştir.

Fakat hadiste Mûsâ'nın nerede vefat ettiği ve kabrinin nerede olduğu tasrih ve tayin edilmemiştir. Yalnız Resûl-i Ekrem kabre, فلو كنت ثم لأريتكم قبره *"Ben orada sizinle bile bulunsaydım, size bir yol kenarında kırmızı bir kum tepeciğin yanında Mûsâ'nın kabrini gösterirdim"* buyurmuştur. Çünkü Resûl-i Ekrem miʻrac seferinde Mûsâ'yı kabrinde namaz kılarken görmüştü ve biliyordu. Resûl-i Ekrem'in bu haberinden Mûsâ'nın Beytülmakdis dahilinde medfun olmadığı, belki kabrinin Beytülmakdis haricinde ve belki de bir derece yakınında olduğu anlaşılabilir. Fakat orası neresidir? Yine meçhuldür. Sonra Mûsâ'nın talep ve temenni ettiği bir taş atımı ile o zamanın örfüne göre ne kadar bir buʻdü mesafe maksuttur. Yoksa Mûsâ bu talebi ile o hıtta-i mübâreke dahilinde gayri muayyen herhangi bir yer mi kastetmiştir? Buraları tamamıyla meçhuldür. Bu cihetle ulemâ, Hazret-i Mûsâ'nın kabr-i şerifini tayin hususunda müteaddit mütalaalar dermeyan etmişlerdir. Şârih Aynî *Mir'ât*'tan şu kavilleri naklediyor:

1. Hazret-i Mûsâ'nın kabrinin Arz-ı Tîh'te olduğudur. Gerek Mûsâ gerek Hârûn aleyhisselamın Arz-ı Mukaddes'e girmeyip yalnız bir taş atımı kadar takarrüb ettikleridir. Bu kavil Dahhâk vasıtasıyla İbn Abbas radıyallahu anhümadan menkuldür. İbn Abbas'a göre kabr-i Mûsâ mâruf ve mâlûm değildir. Resûl-i Ekrem de bunu müphem bildirmiştir. Tayin buyurmak isteseydiler sarîhan beyan ederlerdi. Eğer Yehûd, Mûsâ ve Hârûn'un kabirlerini bilmiş olsalardı, Allah Teâlâ'dan başka iki ilâh daha ittihaz ederlerdi demiştir. İbn İshak: Mûsâ'nın kabrine yalnız Rahme isminde birisi muttali olmuştur. Bu kimse, Mûsâ'dan evvel vefat eden Hârûn'un kabrine de vâkıftı. Fakat Cenâb-ı Hak bu iki kabre delâlet etmemesi için bunun akıl ve ilhamını almıştır diyor.

2. Beytülmakdis'te Bâb-ı Lüd'de olduğudur.[373] Taberî bunun bir kavl-i sahîh olduğunu iddia etmiştir. Fakat şârih Aynî: "İbn Abbas, Vehb ve ulemânın kâffesi Arz-ı Tîh'te olduğuna hükmederken bu nasıl kavl-i sahîh olur?" diye Taberî'ye itiraz ediyor.

3. Mescid-i Kadem civarında Âliye ve Üveyle denilen iki mahalle arasındadır. Bunu da Hâfız Ebü'l-Kāsım *Târîh-i Dımaşk*'ta rivayet etmiş ve bunun bir rüyaya müstenit olduğunu bildirmiştir ve esah olan Benî İsrâil'in makarrı olan Tîh sahrasında olduğunu da ayrıca kaydetmiştir.

4. Busrâ ile Belkā arasında Arz-ı Meâb'da bir vadide olduğudur.[374]

5. Dımaşk'ta bulunmasıdır ki bunu da Hâfız Ebü'l-Kāsım Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet etmiştir.

Şârih Aynî bu rivayetleri *Mir'ât*'tan naklettikten sonra İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Mûsâ'nın kabrinin Medine ile Kudüs arasında Medyen'de bulunduğuna dair de bir rivayet naklediyor.[375] Fakat İbn Hibbân'ın bu rivayetine de Ziyâ Muhammed b. Abdülvâhid *İlel-i Ehâdîs*'inde itiraz ederek Medyen'in ne Kudüs'e ne de Arz-ı Mukaddes'e yakın olmadığını dermeyan etmiştir.

En ziyade kesb-i iştihâr eden, kabr-i Mûsâ'nın Kudüs'ün 20 km. şimâl-i şarkîsinde ve Bahr-i Lût'un şimâl-i garbî cihetinde vâki Erîha kasabasında olduğudur. Hadiste bildirildiği veçhile burada bir "Kesîb-i Ahmer" (Kırmızı kum tepeciği) ile bir yol bulunduğu ve burada dua müstecap olduğu da nakilediliyor. Kadim bir kasaba olan Erîha'yı Îsâ aleyhisselâmın ziyaret ve bir âmânın gözlerini iyi ettiğine dair bir rivayeti de ilâve ederiz.

---

371 Arz-ı Mukaddes, Kudüs ile Filistin hıttasına verilen kadim bir isimdir. Benî İsrâil'in vatan-ı aslisidir.

372 يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ) فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ) إلى (قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ)

{el-Mâide, 5/21-26.}

373 Lüd, Filistin kazasında bir karye adıdır. Hazret-i Îsâ aleyhisselâm deccâl mel'ûnu onun kapısı önünde öldürecektir *(Kāmus Tercümesi)*

374 Meâb, Şam hıttasının cenûbunda vâki Belkā bukasında eski bir belde olup Busrâ yani eski Şam'dan sonra veya evvel Ebû Ubeyde b. Cerrâh radıyallahu anh cânibinden fetholunmuştu. Elyevm harap olup nişanı kalmamıştır. Meâbîler ayrıca bir kavim addolunup Bahr-i Ahmer sahiline kadar hükümleri vardır (*Kāmûsü'l-a'lâm)*.

375 Medyen, Ca'fer vezninde Şuayb aleyhisselâm hazretlerinin sakin oldukları kasabadır ki, Bahr-i Kulzüm civarındadır. Şârih der ki: Medyen, İbn İbrâhim aleyhisselâm ismiyle müsemmâdır (*Kāmus Tercümesi)*.

660

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﷺ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مِنْ قَتْلَى أُحُدٍ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ثُمَّ يَقُولُ أَيُّهُمْ أَكْثَرُ أَخْذًا لِلْقُرْآنِ فَإِذَا أُشِيرَ لَهُ إِلَى أَحَدِهِمَا قَدَّمَهُ فِي اللَّحْدِ وَقَالَ أَنَا شَهِيدٌ عَلَى هٰؤُلَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَمَرَ بِدَفْنِهِمْ فِي دِمَائِهِمْ وَلَمْ يُغَسَّلُوا وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayette, müşârün ileyh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhud (Gazâsı) şehidlerinden ikişer kişiyi bir kabirde yerleştiriyordu ve bize,

— “Bunların hangisi Kur’an’ı daha çok öğrenmiştir?” diye soruyordu.

Bu çift şehidlerden birisine işaret edilince, onu kabre önce koyuyordu ve sonra,

— “Kıyamet gününde ben bu mücahidlerin hayatlarını feda ettiklerinin şâhidiyim” buyurdu. Sonra da aziz şehidlerin gasledilmeden ve üzerlerine namaz kılınmadan kanlar içinde defnolunmalarını emreyledi. {B1343 Buhârî, Cenâiz, 72.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i şerifi buradan başka “Cenâze” bahsinin iki yerinde daha Süleyman b. Saîd ile Abdân’dan rivayet etmiştir. Buradaki rivayeti Abdullah b. Yûsuf’tandır. Dördüncü bir rivayeti de “Megāzî” bahsinde Kuteybe’den vardır. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de “Cenâze” bahsinde Kuteybe’den tahrîc etmişlerdir. İbn Mâce de yine “Cenâze” bahsinde tahrîc etmiştir. Beyhakī’nin de Kâ‘b b. Mâlik’ten rivayeti vardır ve bu rivayet daha fazla tafsili muhtevidir. Hazret-i Kâ‘b demiştir ki: Uhud günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— *"Hamza'nın maktelini gören var mıdır?"* diye sordu. Birisi,

— "Ben gördüm Yâ Resûlellah!" deyip delâlet etti. Resûlullah Hamza'nın baş ucunda tevakkuf edip aziz amcasının pek feci bir surette şehid edildiğini gördü. Mübarek karnı deşilmişti. Burnu, kulağı kesilerek işkenceler içinde şehid edilmişti. Resûlullah çok müteessir oldu. Amcasına bakmak istemedi. Sonra Resûl aleyhisselâm bu şühedâ mecmaının ortasında durdu ve,

— "*Ben kıyamet gününde bu mübarek şehidlerin Allah yolunda bezl-i hayât ettiklerine şehâdet edeceğim. Bunları kanlarıyla sarıp defnediniz. Gazâ meydanında her yaralanan şehid, Arasat meydanına yarası kanayarak gelecektir. Rengi aynı kan rengidir. Kokusu da misk kokusudur. Bunlardan Kur'an'ı çok bilenleri önce kabre koyunuz*" buyurdu.[376]

Hadisteki في ثوب واحد ibaresinin zâhiri, iki şehidin bir kefene konulmasını ifade ederse de *Mesâbîh* şerhinde Müzhirî burada sevb-i vâhidin kabr-i vâhid mânasına olduğunu bildirmiştir. Biz de bu suretle tercüme ettik.

ولم يغسلوا meçhul sîgası iledir. Buhârî'nin "Cenâze" bahsindeki diğer rivayet tarikinde ise ولم يصل عليهم ولم يغسلهم suretindedir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. İki Meyyitin Bir Kabre Defnolunmasının Cevazı ki, birçok ulemânın mezhebi budur. Yalnız Hasan-ı Basrî, bunu kerih görmüştür. Hatta Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak hazerâtı kadın ile erkeğin bir kabre defninde bir beis görmemişlerdir. Şu kadar ki İmam Şâfiî ile İmam Ahmed bu cevazı zaruret hali ile takyîd etmişlerdir. Hüccetleri de bu Câbir hadisidir. Eşheb, "Bazılarının dediği gibi iki cenaze arasına toprak konulmasına lüzum da yoktur, çünkü bu konulan toprak kabri daraltmaktan başka bir mâna ifade etmez" demiştir. Kudûrî ve Serahsî, "Lüzum görüldüğünde bir kabre iki, üç cenazenin defninde beis yoktur" demişlerdir. Mergīnânî beşe kadar zikretmiştir. *Bedâi*'de, "Defnedilirken efdali takdim edilmelidir ve her iki cenaze arasına topraktan bir hâciz ve fâsıl konulmalıdır, defnolunurken erkek, namazı kılınırken kadın takdim edilmelidir" denilmiştir.

2. Şehidin Gaslolunmadan Defni. Süheylî demiştir ki: Şühedânın gaslolunmaması, bu azizlerin ölü değil, diri olduklarını tahkik ve, وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا "*Allah yolunda terk-i hayât eden dilâverleri siz ölü zannetmeyiniz. Belki onlar ebedî diridirler*"[377] âyet-i kerîmesinin ifade ettiği bir hakikati tasdiktir. Şehidin gaslolunmadan defnedilmesinde fukaha arasında hiçbir ihtilâf kaydedilmemiştir.

3. Şehid Üzerine Namaz Kılınmaması. Şehidin namazı hakkında fukaha arasında ihtilâf vardır. Biz Hanefîler'e göre şehid gaslolunmaksızın namazı kılınır. Hanefîler'in bu babda ihticâc ettikleri hadislerden birisi, tercümesi bu hadisi takip edecek olan Ukbe b. Âmir radıyallahu anh hadisidir. Bir diğeri de İbn Mâce'nin İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetidir. İbn Abbas hazretleri Uhud günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şühedâ-yı Uhud'a onar onar namaz kılmıştır. Hazret-i Hamza'ya da namaz kılmıştır demiştir. Tahâvî'nin de bu sûretle İbn Abbas hazretlerinden rivayeti vardır. Bunlardan başka birçok ashâb-ı sünen ve mesanîdin rivayetleri vardır ki, şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de bunları birer birer nakil ve rivayet etmiştir.

4. Kırâat-i Kur'ân'da hâiz-i takaddüm olanların defnini takdim de bu hadisten müstefâd olur. Kıraatte müsavi olanların sinnen büyük olanları takdim olunur. Çünkü sin için fazilet vardır deniliyor.

---

376 روى البيهقي عن عبد الرحمن بن كعب بن مالك عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يوم أحد: من رأى مقتل حمزة؟ فقال رجل أنا. فخرج حتى وقف على حمزة فرآه وقد شق بطنه ومثل به. فكره رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ينظر إليه ثم وقف بين ظهري القتل أنا شهيد على هؤلاء. لفوهم في دمائهم. فإنه ليس جريح يجرح إلا جاء يوم القيامة يدمى لونه لون الدم وريحه ريح المسك. وقال
[قدموا أكثر القوم قرآنا فاجعلوه في اللحد [هذا نقله العيني
{Aynî, *Umde*, VIII, 153; BS6898 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 16.}

377 Âl-i İmrân, 3/169.

661

•.•.•

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ إِنِّي فَرَطُكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ وَإِنِّي وَاللهِ لَأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الْآنَ وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ أَوْ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ وَإِنِّي وَاللهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (irtihaline yakın) bir gün çıkıp Uhud (Gazâsı) şehidlerine meyyite namaz kılar gibi namaz kıldı. Sonra (Medine'ye) gelip minbere çıktı ve (ölülere, dirilere veda eder gibi bir hutbe irat edip) buyurdu ki: "Ben sizin kevser havuzuna ilk erişeniniz olacağım. Sizin Hak yolundaki hizmetlerinize şehâdet edeceğim. Vallahi ben, şu anda (cennetteki) havuzumu görüyorum ve emin olunuz yine şu anda bana hazâin-i arzın yahut arzın anahtarları verildi, (bütün cihana İslâm nurunun intişarı tebşir edildi). Vallahi ben vefatımdan sonra sizin hâl-i şirke döneceğinizi umarak hiç endişe etmem. Yalnız sizin (ihtiras ile) nefsaniyet güdüp didişmenizden korkarım."{B1344 Buhârî, Cenâiz, 72.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inin müteaddit bablarında rivayet etmiştir. "Alâmâtü'n-nübüvvet" babında Saîd b. Şurahbîl'den, "Megāzî" bahsinde Muhammed b. Abdürrahîm ile Kuteybe'den, "Havuz" babında da Amr b. Hâlid'den tahrîci vardır. Müslim de "Fezâilü'n-Nebî aleyhisselâm" babında Kuteybe ile Ebû Mûsâ'dan rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd "Cenâze" babında muhtasaran Kuteybe'den ve Hasan b. Ali'den, Nesâî de yine "Cenâze"de Kuteybe'den tahrîc etmişlerdir.

فرطكم elimizdeki Buhârî nüshalarında فرط لكم suretinde mazbuttur. Buhârî şârihleri de böyle bir rivayet ihtilâfı bulunduğunu bildirmiyorlar. Yalnız Müslim'in rivayeti فرطكم suretindedir. *Buhârî*'yi ihtisar eden müellif Zebîdî'nin, Müslim'in rivayetini tercih etmiştir demek gülünç bir şey olur. Herhalde müellifin nüshası böyle idi diyeceğiz.

MÂNALAR

Buhârî gerek izah etmekte bulunduğumuz bu hadîs-i şerifi gerekse bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz Câbir hadisini şehide namaz kılmanın hükmü hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Bundan evvelki hadisle İmam Şâfiî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, bir rivayete göre İshak b. Râhûye ihticâc ederek, "Şehid, gasledilmediği gibi şehide namaz da kılınmaz" demişlerdir. Bu Ukbe b. Âmir hadisiyle de İbn Ebû Leylâ, Evzâî, Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve bir kavle göre Ahmed b. Hanbel ile İshak amel etmişlerdir. Bunlar şehide gasilsiz namaz kılınır demişlerdir. Ehl-i Hicâz'ın mezhebi de budur.

İbn Hibbân, Beyhakī, Nevevî şehid hakkında vârit olan ehâdîs-i şerifedeki namaz lafızlarıyla dua mânası maksuttur demişler. Fakat bu Ukbe hadisinde, "Hazret-i Resûl, Uhud şehidlerine meyyite namaz kılar gibi kıldı" diye vârit olması duaya hamledilmesini tamamıyla meneder. Nevevî, bu hadisteki salât ile de dua maksuttur ve binaenaleyh, "Resûl-i Ekrem başka meyyitlere dua ettiği gibi şühedâ-yı Uhûd'a da dua buyurdu" demek olduğunu iddia ediyorsa da hiç şüphesiz ki bu iddia salât lafzının tazammun ettiği mânadan udûldür.

Tahâvî diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şühedâ-yı Uhûd'a kıldıkları bu namaz, şu üç mânadan birisine delâlet etmekten hâlî değildir: **1.** Bu fi'l-i salâtın, bundan evvelki şühedâya terk-i salâtı nâsih olması, **2.** Yahut şehid namazında âdet-i Muhammediyye'nin böyle bir müddet geçtikten sonra kılınması, **3.** Sair mevtâya namaz kılınması vâcip olduğu halde şühedâya namazın câiz olması. Bu üç mânadan hangisi iltizam edilirse edilsin şehid üzerine namaz kılınması sabit olur.

Müslim'in bu babdaki rivayeti daha vâzıhtır ve daha ziyade tafsili muhtevidir: Ukbe b. Âmir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhud şehidlerine namaz kıldı. Sonra (Medine'ye gelip) minbere çıkarak dirilere, ölülere veda eder gibi bir hutbe irat edip buyurdu ki: *"Ben, sizin kevser havuzuna ilk erişeniniz ve sizi orada karşılayanınız olacağım. Kevser havuzunun arzı, Eyle ile Cuhfe arasındaki mesafeye benzer.*[378] *Ben sizin (hepinizin) vefatımdan sonra hâl-i şirke avdet edeceğinizden korkmam. Lâkin sizin dünya hırsıyla nefsaniyet güderek birbirinizi boğazlamanızdan ve sizden evvelki milletlerin helâk oldukları gibi sizin de mahv ve münkariz olmanızdan korkarım."* Ukbe b. Âmir radıyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi bu görüşüm, minber üzerinde aleyhi's-salâtü ve's-selâmı son görüşüm oldu" demiştir.[379]

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Şârih Hattâbî diyor ki: Bu hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bir zaman geçtikten sonra Uhud şehidlerine namaz kılması, döşeğinde ölen kimse gibi şehide de namaz kılınacağına delâlet eder ki İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir. Resûl-i Ekrem'in Uhud Harbi sırasında bu şühedâya namaz kılamaması, o sırada mağlûp bir ordunun ifası zaruri ve müsta'cel umuru ile meşgul bulunmasından dolayıdır. İslâm tarihinin Asr-ı saâdet'e ait olmak üzere kaydettiği yegâne mağlûbiyet Uhud idi. Münafıkların el altından bozgunculukları, tecrübesiz genç müslümanların harp sahasında verilen emir ve kumandaları lâyıkıyla ifa edememeleri bu mağlûbiyet ve inhizamı tevlid etmişti.[380]

Bunun için Resûl-i Ekrem efendimiz ordusunun tanzimi ve şedâid-i mağlûbiyetin tehvîniyle meşgül idi. Şühedânın namazlarını müsait ve münasip bir zamana tehir buyurmuşlardı.

UKBE HADİSİNDE İKİ BÜYÜK MU'CİZE-İ MUHAMMEDÎ

Bu hadisten havz-ı kevserin elyevm mahlûk ve mevcut olduğu ve bu havuzun mevcudiyeti bir hakikat olduğu da anlaşılır. Sonra Resûl-i Ekrem'in havz-ı kevseri bu dünya hayatında görüp ashabına haber vermesi de bir mu'cize-i Muhammedî'dir. İkinci mûcizeleri de hazâin-i arzın anahtarları bana verildi. Benden sonra ümmetim âfâk-ı arza nûr-ı İslâm'ı neşr ü îlân edeceklerdir buyurulmasıdır. Birbirinden yüksek ve bâhir olan bu mu'cizât-ı seniyyeden ikincisi, târih-i siyâsî bakımından daha parlaktır. Hiçbir dinin, hiçbir medeniyetin lemhatü'l-basarda bu kadar süratle intişarı kaytedilmemiştir. Her dinin azizleri ve her medenînin liderleri, ortaya koydukları umdelerinin intişarını az çok tesadüfe medyundurlar. Fakat nûr-ı İslâm'ın zaman ve mekân-ı intişârını kudret-i fâtıra ile müeyyed olan zekâ-yi Muhammedî günü gününe denilecek derecede tam bir isabetle ümmetine haber vermiştir. Bundan büyük mûcize mi olur?

RESÛL-İ EKREM'İN ASHABINA YÜKSEK BİR İTİMADI VE SEBEBİ

Bu hadîs-i şerifin delâlet ettiği en yüksek bir hakikat de Resûl-i Ekrem efendimiz ashabının dinî vaziyetlerinden ve tevhid akîdesi üzerinde sebat edip katiyen hâl-i şirke avdet etmeyeceklerinden emin olmasıdır. Hâtem-i enbiyâ efendimiz kendi medrese-i irfânında yetiştirdiği güzîdelere tam ve kâmil bir itimat perverde ediyordu. Muhammed'in aşere-i mübeşşeresi Îsâ'nın havâriyyûnu değildi. Onlar feyz-i Muhammedî'den kana kana sîrâb olmuşlardı.

Resûl-i Ekrem'in yegâne endişesi, ashabının ve ümmetinin dünyevî ihtirasata kapılarak aralarında tehâsüd ve tenâfür tevlîd eden "tenâfüs" idi. Bu kelimenin ahlâkî medlûlü, lugavî mânasından da pek iyi anlaşılır.

Tenâfüs, münâfese mânasınadır. *Kāmus Tercümesi*'nde münâfese, "kıymettar bir şeye en önce nâil olarak kesb-i imtiyaz ve infirâd eylemek için muâraza suretiyle o nefis şeye rağbet edişmek" diye tarif olunuyor ki, hadîs-i şerifteki "tenâfüs" kelimesinin tam bir surette medlûl-i ahlâkîsidir. İbnü'l-Esîr de *Nihâye*'de, "Tenâfüs, münâfeseden alınmıştır" diyerek münâfeseyi bu suretle tarif ettikten sonra Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, أخشى أن تبسط الدنيا عليكم كما بسطت على من كان قبلكم فتنافسوها كما تنافسوها *"Ashabım! Hakkınızda en büyük endişem, sizden evvelki milletlerin enzâr-ı ihtirâsı önüne dünya, türlü metâını yaydığı gibi sizin gözleriniz önüne de saçıp dökerek o milel-i kadîme bunlara nâil olmak için nasıl münakaşa ve muaraza ettilerse, sizin de birbirinizle o suretle muhâsede ve muârazada bulunmanızdır"*[381] buyurduğunu rivayet ediyor.

Resûl-i Ekrem'in bu endişelerinin ne kadar yerinde olduğunu aradan çok bir zaman geçmeden yekdiğerini takip eden müessif hadiseler göstermiştir. Ömer el-Fârûk'un devr-i hilâfeti bu kaviyyü'ş-şekîme halifenin demir iradesi sayesinde müslümanlar arasında vahdet ve tesanüdü gereği gibi muhafaza etmiş idi. Fakat Hazret-i Osman'ın devr-i hilâfetinde hilm ü hâyânın nuranî bir timsali olan bu halifenin za'f-ı pîrîsinden istifade eden birtakım erbâb-ı ihtirâsın saçtığı tohum-ı şikāk u infirâd günden güne inkişaf ederek halîfe-i müşârün ileyhin sebeb-i şehâdeti olmuştur ve artık bu dökülen halife kanını Cemel, Sıffîn, Kerbelâ ve İbn Zübeyr hadiseleri takip ederek Resûl-i Ekrem'in endişeleri birer birer tahakkuk eylemiştir.

Resûl-i Ekrem, bu müessif vekāyiin zuhuruna umumi surette hutbelerinde işaret buyurmakla beraber zaman ve sûret-i cereyânını havass-ı ashâbına mahrem bir surette birer birer hikâye buyurmuştur. Bilhassa kendisinin pek sevgili bir sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân hazretlerinin gönlü bu nevi havadisin mahzen-i esrârı idi. Bunları izhara mezun olmamakla beraber fıtratan da son derece ketum olan Hazret-i Huzeyfe zaman zaman remiz ve işaretle ashaba bildirirdi.

Buhârî'nin Huzeyfe hazretlerinden rivayetine göre, müşârün ileyh diyor ki: Bir gün Emîrü'l-mü'minîn Ömer radıyallahu anhın yanında oturuyorduk. Hazret-i Ömer,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin fitne hakkındaki sözlerini hanginiz hıfzetmiştir?” diye sordu.

— “Ben bilirim. Hem de nasıl haber verdiyse öyle bilirim” dedim. Ömer,

— “Bu sırrı ifşa etmeye amma da cesursun” dedi. Ben de,

— “İnsanın ehli, malı, evlâdı, komşusu yüzünden dûçâr olduğu fitneye namaz, oruç, sadaka, emir bi’l-ma‘rûf nehiy ani’l-münker kefâret olur” dedim. Ömer,

— “Hayır, sormak istediğim fitne bu değildir. Öğrenmek istediğim fitne, deniz dalgalanıp kabardığı gibi kabaran ve kuduran fitnedir” dedi. Bunun üzerine Huzeyfe,

— “Yâ Emîre’l-müminîn! Bu fitneden sana bir zarar yoktur. Çünkü seninle onun arasında kilitli bir kapı vardır” dedi. Ömer,

— “Kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?” diye sordu.

— “Kırılacak” dedi. Halife hazretleri,

— “Öyle ise kıyamete kadar ebedî kapanmayacaktır” dedi.

Bu mecliste bulunanlardan birisi tarafından Huzeyfe’ye,

— “Ömer bu kapıyı biliyor muydu?” diye sorulmuş. Huzeyfe de,

— “Evet, biliyordu, hem de yarından önce bu akşamın geleceğini bildiği gibi yakından biliyordu” demiş ve “Benim Ömer’e söylediğim bu sözde yalan, yanlış yoktur” demiş. Sonra Huzeyfe’den,

— “Ya kapı kimdir?” diye sorulmuş. O da,

— “Ömer kendisidir” diye cevap vermiştir.[382]

Hazret-i Ömer radıyallahu anh bu fitnenin kopacağını biliyordu ve kendisinin tunç bir kapı gibi bu fitnenin zuhurunu karşılamakta olduğuna da pek yakından vâkıf idi. Yine böyleyken bu fitnenin azametini düşünerek ve kendi devr-i hilâfetinde bunun mukaddimatı belki zuhur eder diye endişe ederek arada sırada Huzeyfe hazretlerinden sormakta kusur etmezdi.

---

378 Eyle, Bahr-i Ahmer’in Akabe körfezi müntehasında bir kasabadır. Devr-i İslâm’da hayli mâmur ve ticaretgâh olup ahalisi ahden müslüman olmuştur. Birçok ehâdîs-i şerifede ismi geçmektedir. Elyevm harap bir haldedir.

Cuhfe de Mekke-i Mükerreme ile Medîne-i Münevvere arasında bir köydür. Mekke'ye 82 mil mesafede vâkidir. Şam hacılarının mîkātıdır. İsm-i kadîmi Mühey'a olup ihve-i Âd olan Benî Adîl kabilesiyle meskûn iken bir sel bunları alıp götürüp telef ettiğinden Cuhfe denilmiştir. Bunun da bazı ehâdîs-i şerîfede ismi geçer. Bu da harap bir haldedir (*Kāmus* ve *Mu'cemü'l-büldân)*.

379 عن عقبة بن عامر قال صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على قتلى أحد. ثم صعد المنبر كالمودع للأحياء والأموات، فقال: إني فرطكم على الحوض وإن عرضه كما بين أيلة إلى جحفة. إني لست أخشى عليكم أن تشركوا بعدي. ولكني أخشى عليكم الدنيا أن تنافسوا فيها وتقتتلوا فتهلكوا كما هلك من كان قبلكم. قال عقبة فكانت آخر ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر.

{M5977 Müslim, Fezâil, 31.}

380 Asr-ı saâdet'e ait vekāyi'-i harbiyyeyi ve bilhassa Uhud Harbi'ndeki sevkulceyş hareketini harita üzerinde tetkik eden asrımızın en kudretli erkânıharpleri Resûl-i Ekrem'in ittihaz ettikleri tâbiye-i askerîyi fenn-i harb noktainazarından son derece isabetli buluyorlar. Fakat İslâm süvarileri Resûl-i Ekrem'in tayin ettiği noktayı muhafaza etmemişlerdi. Galibiyetin tahakkukunu görerek emr-i nebevî hilâfına muhafazasına memur oldukları noktayı terketmişlerdi. Düşmanın arkada böyle bir fırsata müterakkıb bulunan süvarileri hücum ederek kazanılan bir harbi kendi ordularının lehine çevirmişlerdi. Bir kumandan için ansızın ve bilâmûcip ortaya çıkan bir mani ile kazanılan harbin kaybedilmesi ne kadar acıklıdır.

381 {İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 95.}

382 عن حذيفة رضي الله عنه قال: كنا جلوسا عند عمر رضي الله عنه فقال: أيكم يحفظ قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في الفتنة؟ قلت: أنا، كما قاله. قال: إنك عليه أو عليها لجريء. قلت: فتنة الرجل في أهله وماله وولده وجاره تكفرها الصلاة والصوم والصدقة والأمر والنهي. قال: ليس هذا أريد ولكن الفتنة التي تموج كما يموج البحر. قال ليس عليك منها بأس يا أمير المؤمنين! أن بينك وبينها بابا مغلقا. قال: أيكسر، أم يفتح؟. قال يكسر. قال

إذا لا يغلق ابدًا. فقيل لحذيفة: أكان عمر يعلم الباب؟ قال: نعم، كما أن دون الغد الليلة. إني
حدثته بحديث ليس بالأغاليط. فسئل من الباب؟. فقال: عمر.
{B525 Buhârî, Mevâkīt, 4.}

662

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بِنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ انْطَلَقَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَهْطٍ قِبَلَ ابْنِ صَيَّادٍ حَتَّى وَجَدُوهُ يَلْعَبُ مَعَ الصِّبْيَانِ عِنْدَ أُطُمِ بَنِي مَغَالَةَ وَقَدْ قَارَبَ ابْنُ صَيَّادٍ الْحُلُمَ فَلَمْ يَشْعُرْ حَتَّى ضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ لِابْنِ صَيَّادٍ تَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللهِ فَنَظَرَ إِلَيْهِ ابْنُ صَيَّادٍ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ الْأُمِّيِّينَ فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللهِ فَرَفَضَهُ وَقَالَ آمَنْتُ بِاللهِ وَبِرُسُلِهِ فَقَالَ لَهُ مَاذَا تَرَى قَالَ ابْنُ صَيَّادٍ يَأْتِينِي صَادِقٌ وَكَاذِبٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُلِّطَ عَلَيْكَ الْأَمْرُ ثُمَّ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي قَدْ خَبَأْتُ لَكَ خَبِيئًا فَقَالَ لَهُ ابْنُ صَيَّادٍ هُوَ الدُّخُّ فَقَالَ اخْسَأْ فَلَنْ تَعْدُوَ قَدْرَكَ فَقَالَ عُمَرُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللهِ أَضْرِبْ عُنُقَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ يَكُنْهُ فَلَنْ تُسَلَّطَ عَلَيْهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْهُ فَلَا خَيْرَ لَكَ فِي قَتْلِهِ قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ثُمَّ انْطَلَقَ بَعْدَ ذٰلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ إِلَى النَّخْلِ الَّتِي فِيهَا ابْنُ صَيَّادٍ وَهُوَ يَخْتِلُ أَنْ يَسْمَعَ مِنِ ابْنِ صَيَّادٍ شَيْئًا قَبْلَ أَنْ يَرَاهُ ابْنُ صَيَّادٍ فَرَآهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُضْطَجِعٌ فِي قَطِيفَةٍ لَهُ فِيهَا رَمْزَةٌ فَرَأَتْ أُمُّ ابْنِ صَيَّادٍ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَّقِي بِجُذُوعِ النَّخْلِ فَقَالَتْ لِابْنِ صَيَّادٍ يَا صَافِ وَهُوَ اسْمُ ابْنِ صَيَّادٍ هٰذَا مُحَمَّدٌ فَثَارَ ابْنُ صَيَّادٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ تَرَكَتْهُ بَيَّنَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümadan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Ömer radıyallahu anh Nebî sallalahu aleyhi ve sellem ile beraber bir cemaat içinde İbn Sayyâd (denilen bir kâhin)in yanına gitmişlerdi. Resûlullah ile maiyetindeki zevât İbn Sayyâd'ı (ensardan) Benî Megāle soyunun kasrı yanında çocuklarla oynarken buldular. İbn Sayyâd o sırada henüz erlik çağına ermeye yaklaşmıştı. Bu genç kâhin Resûl aleyhisselamı bilemedi. Resûl-i Ekrem eli ile buna (hafifçe) vurarak,

— "Benim Resûlullah olduğuma inanır mısın?" deyince anladı. Resûl-i Ekrem'e bakarak,

— "Senin ümmîlerin peygamberi olduğunu kabul ederim" dedi ve sonra Resûl-i Ekrem'e,

— "Sen de benim Resûlullah olduğuma inanır mısın" dedi. Resûlullah bunun sualine cevap vermeyi bırakıp,

— "Ben Allah'a ve Allah'ın (hak) peygamberlerine inanırım" buyurdu. Sonra da bu küçük kâhine,

— "Düşte, türede ne görüyorsun bakalım?" diye sordu. O da,

— "Bana gerçek haberler de gelir, yalan haberler de. (Rüyamın kimi eğri çıkar, kimi doğru)" diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûl aleyhisselâm,

— "Öyle ise senin işin çok karışıktır" buyurdu. Bundan sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem İbn Sayyâd'a,

— "Haydi gönlümde senin için bir şey sakladım, şunu bil bakayım?" buyurdu. (Ve zihninde sûre-i Duhân'ı hatırlamıştı). İbn Sayyâd,

— "Gönlündeki 'Duh'tur" diye cevap verdi.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— "Haydi sus, yıkıl git, haddini tecavüz etme" buyurdu. Şimdi Ömer radıyallahu anh,

— "Yâ Resûlellah müsaade buyur da şu yalancı piçin boynunu vurayım" dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem,

— Bırak şunu, eğer bu deccâl ise sen onu vurmaya memûr değilsin. Deccâl değil ise onu öldürmekte senin için ne hayır ve menfaat vardır, buyurdu.

Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâ demiştir ki:

“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan başka bir kere de Übey b. Kâ‘b radıyallahu anh ile beraber İbn Sayyâd’ın bulunduğu bir hurmalığa gitmişti. Resûlullah onu gafil avlamak ve İbn Sayyâd kendilerini görmeksizin onun hususi hayatını görmek, onun kehanetini ve gayri tabii halini ashaba göstermek istiyordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem onu kadife kisvesi içinde yan yatmış bir halde gördü. Hırka içinde genizden gelen bir hırıltı vardı. Tam bu sırada bir hurma ağacının arkasına gizlenmiş bulunan İbn Sayyâd’ın annesi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi gördü ve hemen,

— “Yâ Sâfi! İşte Muhammed geldi” diye seslendi. Sâfi, İbn Sayyâd’ın adıdır. İbn Sayyâd süratle ayağa kalktı. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem maiyetinde bulunan zevata,

— “Şu kadın oğlunu o halde bıraksaydı, o, saçma sapan sözleriyle gayri tabii hali ile size ne mal olduğunu anlatırdı” buyurdu. {B1354; B1355 Buhârî, Cenâiz, 79.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî burada Abdân’dan tahrîc eylemiştir. “Hilkat” ve “Ehâdîsü’l-enbiyâ” bahislerinde de yine Abdân’dan rivayet etmiştir. Müslim’in rivayeti de “Fiten” bahsinde Harmele’dendir. Bundan başka Müslim’in *Sahîh*’inde daha bir hayli rivayetler vardır. Ebû Dâvûd’un ve öbür *Sünen* sahiplerinin de pek çok rivayeti görülmektedir. İbn Sayyâd aşağıda göreceğimiz bir rivayete göre, Harre Vak‘ası’na kadar yaşamış ve hatta müslüman bile olmuş bulunduğundan onun şahsı Hint fakirlerini gölgede bırakacak bir hayli garibelerin rivayetine vesile olmuştur.

LUGAVÎ TAHLİLLER VE MÂNALAR

رهط **reht**, Ebû Zeyd’e göre, “on”dan az olan cemâat-i ricâle denir.

ابن صياد "İbn Sayyâd", İbn Sâid de rivayet edilmiştir. Sayyâd, **saîd**in mübalağa sîgasıdır. İsmi de metn-i hadiste görüldüğü üzere Sâfî'dir. Bazıları Abdullah olduğunu rivayet etmiştir. Vâkıdî, İbn Sayyâd'ın Benî Neccâr'dan olduğunu bildiriyor. Bazıları da Benî Neccâr'ın dostu bir yahudi ailesine mensuptur demişlerdir. İbn Sayyâd'ın oğlu Umâre ahyâr-ı müslimîndendir. *Hulâsa*'da Hazret-i Câbir'den rivayeti olduğu ve İmam Mâlik'in şeyhi olup Dahhâk'in de kendisinden rivayeti bulunduğu bildiriliyor. İbn Sa'd, Ebû Eyyûb diye anılan Umâre'yi, Mervân b. Muhammed'in hükümeti zamanında vefat etmiştir diyor.

أطم **Utum** "kale" demektir. Bazıları taştan yapılmış bir binâ-yı muhrez bir şatodur demişlerdir.

Benî Megāle "Megāle oğulları" demektir. Benî Megāle ensardan bir soydur. Mescid-i Nebî de Benî Megāle mahallesinde idi.

أمين **ümmiyyîn**, Ruşâtî bu ismin Arap müşriklerine mahsus olduğunu ve Arap kavminin tevarüs edegeldiği harse nisbet edilip bilhassa bu kavmin okuyup yazmak bilmeyen anadan doğma ümmî bir ümmet olduklarını bildiriyor.

دخ "duh" kelimesi ki, hâtır-ı nebevîde saklanan mânayı keşif için İbn Sayyâd tarafından söylenmişti. Bu kelimenin hem lafzının sûret-i zabtında, hem de ta'yîn-i ma'nâsında ihtilâf edilmiştir. En meşhuru Cevherî'nin "dâl"in zammı ile zabtıdır. Sîbeveyhi de *el-Kitâb*'ında "hâ"nın sâkin olduğunu yalnız şiirde teşdîd ile mazbut olup metn-i hadîste de müşedded bulunduğunu bildirmiştir.

Şârih Kirmânî, bu kelime "duhân" mânasınadır diyor. İbn Karkul da şöyle diyor: "Duh" kelimesi, duhan mânasında müsta'mel bir lugattır. İbn Sayyâd, zamîr-i nebevîde bulunan sûre-i Duhân'ın duhan kelimesinden yalnız bu iki harfini söyleyebildiğini, nasıl ki kehanetfüruşların, evliyâ-i cinlerinden böyle bazı kelimeleri iktitaf itiyadında olduklarını haber veriyor ve bunun için Resûl-i Ekrem, اخسأ فلن تعدو قدرك *"Çekil git, haddini tecavüz etme, sen bir kâhinsin, bundan ileri geçme!"* buyurmuştur.

اخسأ kelimesi, aslında kelbi koğmak için kullanılan bir lafızdır. Sonra bir hitâb-ı zecr ü istihâne olmuştur: Zelil ve matrûd olarak “sus!” demektir.

فلن تعدو قدرك fıkrasını tefsir ederek İbnü’l-Cevzî diyor ki: Gayba ıttılâ enbiyaya mahsus vahiy ile, sulehâ-i ümmetin idraki olan ilham ile mümkündür. İbn Sayyâd’ın bu sözü, ilkā-i şeytânîden başka bir şey değildi. Resûl-i Ekrem, maiyetindeki zevata yolda gelirken sûre-i Duhân’ı hıfzında tutacağını söylemişti. Nasıl ki Ömer radıyallahu anh de Resûlullah’ın kendisine söylediğini haber verdiği rivayet edilmiştir, işte kâhinin söylediği lafız, o sırada çalınan iki harftir. Resûl-i Ekrem’in bu yalancı peygamberi böyle bir imtihana tâbi tutması da ashâb-ı kehânetin kizbini göstermek içindir.

إن يكنه deki zamîr-i muttasıl kâne fiilinin haberidir ve zamîr-i munfasıl makamına ikāme edilmiştir. İsmi de zamîr-i müstetirdir.

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sûre-i Duhân’ın, فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ âyet-i kerîmesini hatırladıkları bildiriliyor ki: “*Habîbim! Bu Kureyş zalimlerinin senin ve ashabının hakkınızda reva gördükleri zulüm ve melânetin cezası olarak bir kahta uğrayıp açlıktan gözleri kararıp gökyüzünü duman bürümüş zannedecekleri bir günün vürûduna muntazır ol!*”[383] meâlindedir.

Kehanet de *Kāmus Tercümesi*’nde, “gaipten haber vermek” mânasınadır. Falcılık ve bakıcılık eylemek tabir olunur diye izah ediliyor ki, ehl-i şerrin, “Müstakbel zamana ait esrâr-ı gaybı bilmek iddiasıdır” suretindeki tariflerinin vâzıh bir şeklidir.

Müslim’in *Sahîh*’inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin,

لا تقوم الساعة حتى يبعث دجالون كذابون قريب من ثلاثين كلهم يزعم أنه رسول الله *"Hemen otuza yakın yalancı birtakım decâller türeyip hepsi nübüvvet iddia etmedikçe kıyamet kopmayacaktır"*[384] buyurmasına göre, hiç şüphesiz İbn Sayyâd da bu yalancılardan biri olacaktır. Hatta bu otuz adedi kesretten kinayedir. Çünkü beşer tarihi her devirde böyle nice yalancı mütenebbîler kaydetmiştir. Bunun için Hazret-i Ömer, İbn Sayyâd'ın bu deccâllardan olduğuna kani olarak bu kanaatini yemin ile tevsik etmiştir. Müslim'in Muhammed b. Münkedir rahimehullahtan rivayetine göre, Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâ da bu kanaatte idi, *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan gelen bir rivayette, Ebû Seleme demiştir ki, Hazret-i Câbir,

— "Deccâl, işte bu İbn Sayyâd'dır" diye yemin etti. Ben,
— "İbn Sayyâd ölmüştür" dedim. Câbir,
— "Ölse de deccâldir" dedi. Ben,
— "İbn Sayyâd İslâm olmuştur" dedim. Câbir,
— "Müslüman olsa da yine deccâldir" dedi. Ben,
— "İbn Sayyâd Medine'de doğmuştur" dedim. Câbir,
— "Medine'de doğsa da, büyüse de deccâldir" dedi.

Hattâbî de demiştir ki: "Gençliği berbat olan İbn Sayyâd'ın büyüdükten sonraki halinde selef ulemâsı ihtilâf etmişlerdir. Büyüdükten sonra İbn Sayyâd'ın müslüman olduğu, eski kehanetlerinden ve peygamberlik iddiasından vazgeçip tövbe ettiği ve Medine'de öldüğü rivayet edilmiştir. Hatta öldüğünde, buna namaz kılındığı sırada yüzündeki örtü kaldırılarak halka gösterilmiş ve bu adamın öldüğüne, siz de şâhid olunuz" denilmiştir.

Tîbî, Hazret-i Câbir'den, "Biz İbn Sayyâd'ı yevm-i Harre'de kaybettik" suretinde bir haber naklederek Medine'de öldüğü kati değildir demişse de Yevm-i Harre Yezîd b. Muâviye ordusunun Medîne-i Tâhire'yi unveten bastırıp pek çok sahâbe kanı döktüğüne ve günlerce mescid-i saâdette namaz kılmak mümkün olmadığına göre, Hattâbî'nin İbn Sayyâd'ın Medine'de mevti hakkındaki rivayetini kabul etmek icap eder.

İbn Sayyâd'ın müslüman olduğuna dair Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin şu haberi rivayet ediliyor: "Mekke'ye vuku bulan bir hac veya umre seferinde İbn Sâid (Sayyâd) ile yoldaşlık ettim" Bana dedi ki:

— "Halkın hakkımdaki hissiyatına vâkıf değil misiniz? Halk zannediyor ki ben deccâlim. Sen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, *'Deccâlin çocuğu yoktur'* buyurduğunu işitmedin mi?" dedi. Ben de,

— "Evet, işittim" dedim. "İşte benim çocuğum vardır" dedi. Sonra,

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin *'Deccâl Medine'ye ve Mekke'ye girmeyecektir'* buyurduğunu da işitmedin mi?" diye sordu. Ben de yine,

— "Evet işittim" diye cevap verdim. İbn Sayyâd, "Biliyorsunuz ki, ben Medine'de doğdum. Şimdi de Mekke'ye gidiyorum" dedi ve son söz olarak,

— "Fakat vallahi ben deccâlin ne zaman ve nerede doğduğunu ve şimdi nerede bulunduğunu pek iyi bilirim" dedi. Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, "Doğrusu İbn Sayyâd'ın bu sözleri zihnimi karıştırdı" demiştir.

Nevevî diyor ki, İbn Sayyâd'ın ilk sözleri kendisinin deccâl olmaktan beri olduğuna ve aynı zamanda imanına parlak birer delil olabildiği halde son sözü gayba vukuf iddiasından ibaret olup küfrü hakkında kuvvetli bir hüccet teşkil ettiği için Ebû Saîd hazretleri, "Bu adamın bu karışık sözleri, fikir ve muhakememi karıştırdı" demiştir.

BIR SUAL. Böyle garîbü'l-ahvâl olan ve iddiâ-yı nübüvvet eden bir serseriye karşı Resûl-i Ekrem niçin lâkayıt bulundular. Medine'de ikametini niçin tecviz buyurdular:

CEVAP. Bu bir fitne idi. Cenâb-ı Hak bununla müminleri imtihan ediyordu. Nasıl ki vaktiyle Mûsâ aleyhisselâmın kavmini de bir sığır buzağısı ile imtihan etmişti. Nâil-i hidâyet olanlar, o fitneden mâsum kalmış, necat bulmuştu. O fitneye uyanlar helâk olmuştu.

Bu sualin daha amelî bir cevabı da şudur: Müslümanlığın ilk senelerinde her tarafla hüsnüamîzeş ve münasebet siyaseti takip eden Resûl-i Ekrem hazretleri, en yakın komşu ve muâhidleri bulunan yahudilerin iğbirâr ve inkisarını celbetmek istemiyordu. Bu fikir doğrudan doğruya kendimizin de değildir. *Buhârî*'nin ilk ve kudretli şârihlerinden Hattâbî'nindir. O Hattâbî ki kendisinden sonra yazılan bütün *Buhârî* şerhlerine onun bu güzel kitabı emin bir mehaz olmuştur. İşte Ebû Süleyman el-Hattâbî diyor ki: Bana göre bu kıssanın medlûlü olan hadise, Resûl-i Ekrem ile yahudiler arasında bir muahedenin câri olduğu bir zamana musâdiftir. Resûl-i Ekrem efendimiz Medine'ye hicret buyurduklarında yahudilerle bir muâhedenâme imzalamışlardı. Bu muâhedenâmenin mevadd-ı esâsiyyesi: Yahudiler tehcir edilmeyeceklerdi. Kendi hallerinde ve kendi yurtlarında serbest yaşayacaklardı. İbn Sayyâd da bu muahedeye vaz'-ı imzâ eden bir aileye mensup idi. Bir serseri hakkında Kādî İyâz'ın dediği gibi ne bir had icra, ne de Medine haricine nefiy ve tağrîb gibi siyasî bir ceza tatbik edilebilirdi. Vaziyeti, bulunduğu halde idare etmek en doğru bir hareketti. Nasıl ki bu mesele hakkında ilk hükmü zaman vermiştir. Benî Neccâr'ın himayesinde bulunan yahudiler bu serseri gencin sokakta, pazarda yaptıklarından sıkılmaya ve müslümanlardan ve bilhassa kendi hâmileri bulunan Benî Neccâr'ın levminden utanmaya başladılar ve nihayet İbn Sâid'i aile soyundan tardettiler. Bu tard kararına yalnız elli kişi muhalefet etmişti ki, bu da câlib-i dikkat bir kemiyettir. Demek oluyor ki daha evvel İbn Sâid hakkında bir ceza tertip edilseydi, belki de bütün kabilesi halkı, aradaki muahedenin infisahına hükmederek isyankâr bir vaziyet alacaklardı. Dahası var, belki de hâmileri bulunan Benî Neccâr'ın neşesi kırılacaktı.

BIR SUAL DAHA. Bu uzun kıssanın "Cenâze" bahsiyle ne münasebeti vardır?

CEVAP. Buhârî, bir sabî müslüman olur da İslâm olarak vefat ederse cenaze namazı kılınır mı? Sonra sabîye Müslümanlık teklif edilir mi? diye açtığı bir babında bu hadisi de zikrediyor. Binaenaleyh sabîye Müslümanlık teklif olunacağını bildirmek için bu uzun hadis, "Cenâze" bahsinde zikredilmiştir. Daha doğrusu bu hadisin yeri burası değildir. Müslim'in yaptığı gibi bunun yeri "*Kitâbü'l-Fiten*"dir.

383 {ed-Duhân, 44/10.}
384 {M7342 Müslim, Fiten, 84.}

663

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ كَانَ غُلَامٌ يَهُودِيٌّ يَخْدُمُ النَّبِيَّ ﷺ فَمَرِضَ فَأَتَاهُ النَّبِيُّ ﷺ يَعُودُهُ فَقَعَدَ عِنْدَ رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ أَسْلِمْ فَنَظَرَ إِلَى أَبِيهِ وَهُوَ عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُ أَطِعْ أَبَا الْقَاسِمِ ﷺ فَأَسْلَمَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْقَذَهُ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan, şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Abdülkuddûs adlı) bir yahudi çocuğu vardı. Nebî sallallahu aleyhi ve selleme hizmet ederdi. (Bir ara) çocuk hastalandı. Nebî aleyhisselâm bunu iyâdeye geldi ve baş ucunda oturdu ve çocuğa, "Müslüman ol!" buyurdu. Çocuk (yanında bulunan) babası(nın yüzü) ne baktı. Babası oğluna,

— "Ebü'l-Kāsım sallallahu aleyhi ve sellemin emrini kabul et!" dedi. Abdülkuddûs de hemen,

— "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh" deyip müslüman oldu. Nebî-i Erham sallallahu aleyhi ve sellem (hastanın yanından) çıkarken, "Şu çocuğu cehennem ateşinden halâs eden Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâlar olsun" diyordu. {B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.}

İZAHI

Bu hadisi, Nesâî'nin İshak b. Râhûye'den rivayetinde: Çocuk "İslâm oldu" yerinde "eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh" vârit olmuştur. Tercümede bu rivayet tarikine işaret ettik. Bu hadis de bundan evvelki uzun hadis gibi çocuğa Müslümanlık teklifinin cevazını ifade eder. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik bu hadislerle amel edip cevazını kabul etmişlerdir, İmam Şâfiî muhalif kalmıştır. Zimmîyi, hususiyle komşuluk hakkı da bulunursa iade etmek câiz olduğunu da bu hadîs-i şeriften öğreniyoruz. Çünkü bu ziyarette mehâsin-i İslâm'ı izhar ve ehl-i zimmetle ziyade ülfet ederek İslâm'a tergīb vardır. Kâfirin, sagīrin istihdamı câiz olduğunu, hukuka hürmetkârlık faziletini de bu hadîs-i şerif bize tâlim etmektedir.

Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisi müteakip Ubeydullah b. Ebû Yezîd el-Leysî tariki ile İbn Abbas radıyallahu anhümânın şöyle dediğini rivayet ediyor: Gerek ben gerek annem Lübâbe, müstaz'afînden yani Medine'ye hicret edemeyip Mekke'de kalan zuâfâ-yı müslimînden idik. Ben müstaz'afîn-i vildândan idim, annem de müstaz'afîn-i nisvândan idi.

Resûl-i Ekrem'in amcası Hazret-i Abbas, Bedir Gazâsı'ndan sonra müslüman olmuştu. Bedir'de müşrikler arasında esir bile edilmişti. Fakat oğlu Abdullah ile refikası Lübâbe radıyallahu anhümâ ikisi de hicretten evvel müslüman olmuşlardı ve Resûl-i Ekrem'in müsaadesiyle hicret etmeyip Mekke'de kalmışlardı. Harp ve darba, şedâid-i seferiyyeye muktedir olamayıp hicret edemeyen çocuk, kadın, mâlûl müslümanlar lisân-ı Kur'ân'da müstaz'afîn diye anılmışlar ve zuafâ-yı ümmet addedilmişlerdir. Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümânın yukarıdaki beyanatını yani gerek kendisinin gerek vâlidesi Lübâbe'nin hicretten evvel müslüman olduklarını Buhârî burada rivayet etmekle sabîye ta'lîm-i dîn edilmesinin cevazını teyit etmek istemiştir.

664

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ
ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Her doğan çocuk muhakkak İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu yahudi yahut nasrânî yahut Mecûsî yaparlar. Nasıl ki her hayvanın yavrusu tâmmü'l-a'zâ olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü? Sonra Ebû Hüreyre radıyallahu anh, "Habîbim! Allah'ın insanları hakkı idrak ve kabule müsait yarattığı fıtrat-ı asliyyeyi –ki, fıtrat-ı İslâmiyye'dir– rehber-i hareket ittihazıyla Allah'ın yarattığı bu İslâm ve tevhid seciyesini şirk ile tebdil etmek muvâfık değildir. Bu İslâm ve tevhid dini, en doğru bir dindir"[385] meâlindeki nazm-ı şerifi okumuştur. {B1358 Buhârî, Cenâiz, 79.}

İZAHI

Bu hadis de sabîye dîn-i İslâm teklifinin ve sabâvet halinde vefat eden çocuğa namaz kılınmasının câiz olduğuna dair Buhârî'nin açtığı bir babının hadisleri cümlesindendir. *Buhârî*'de bu hadis daha uzundur ve iki şeyi ihtiva etmektedir: **1.** Zührî'nin bir haberini, **2.** Ebû Hüreyre'nin bu tercüme ettiğimiz hadisini. Hatta *Buhârî* metninde ikinci kısım birincinin delili olarak sevkedilmiştir. Binaenaleyh *Buhârî*'den bu kısmı da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

İbn Şihâb ez-Zührî demiştir ki: Her ölen çocuğa, zina mahsulü olsa bile namaz kılınır. Şundan dolayı ki: O çocuk, İslâm fıtratı ve hilkati üzere yaratılmıştır. Onun anasıyla babası yahut anası gayri müslim olsa bile, bilhassa babası müslüman olduklarını iddia etmişlerse, o çocuk doğum sırasında ağlayarak doğmuşsa ona namaz kılınır. Böyle emâre-i hayat izhar ederek doğmayan çocuğa, eksik ve müddet-i hamil tamam olmadan doğduğu için namaz kılınmaz. Çünkü Ebû Hüreyre radıyallahu anh bize şu hadisi rivayet etmiştir…[386]

Görülüyor ki hadisin bu kısmının isnadı Ebû Hüreyre'ye vasledilmemiş, Zührî'de mevkuf kalmıştır. Çünkü Zührî Ebû Hüreyre'ye yetişmemiştir. Ondan rivayet yoktur. Buhârî'nin tâbiînden mevkufen rivayet ettiği haberleri terketmek müellif Zebîdî merhumun mukarrer usulü cümlesinden bulunduğundan hadisin bu kısmını *Tecrid*'e almamıştır. Maamafih hadisin bu kısmı birçok tarikle merfû olarak da rivayet edilmiş ve bu tariklerin hepsinin sıhhatine hükmolunmuştur.

Zührî'nin bu kavli, Katâde müstesna olmak üzere, cumhûr-ı fukahânın mezhebidir. Yalnız Katâde cumhurdan infirâd etmiş ve "Sabîye namaz kılınmaz" demiştir. İstihlâl ki, mevlûdun hayatına delâlet eden âsâr ve alâmâttan ibarettir. Eimme-i Hanefiyye, doğum sırasında eser-i hayat izhar eden çocuğa ad verilir, gaslolunur, namaz kılınır demişlerdir. Doğumuyla ölümü bir olan, fakat kendisinde eser-i hayat görülen çocuk da Hanefîler'e göre böyledir. Görülmezse gaslolunmaz, vâris olamaz, tabii kendisinden tevarüs de mümkün olmaz. Tahâvî, "Ceninin ölüsü gaslolunur. Bu babda muhalefet de hikâye edilmemiştir" demiş. İmam Muhammed'den de, "Hilkati zâhir olan sıkt gaslolunur, tekfin ve tahnit edilir, fakat namaz kılınmaz" kavli rivayet edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe ise daha amelî olarak, "Doğum sırasında çocuğun kısm-ı ekserisi harice çıkar ve hareket ederse, buna namaz kılınır, eğer çocuğun az kısmı çıkar da ölürse, buna namaz kılınmaz" demiştir. İmam Mâlik de, "Çocukta ihtilâç ve hareket görülmedikçe namaz kılınmaz" demiş. İbn Ömer âsâr-ı hayat görülmese de namaz kılınması reyinde imiş. İbn Sîrîn, Saîd b. Müseyyeb, Ahmed, İshak'ın re'yleri de böyledir. Abderî, "Çocuk dört aylık bir hamlin mahsulü bulunur ve kendisinde hareket de hissedilmezse, bilicmâ namaz kılınmaz" demiştir. Halbuki İmam Ahmed'le Dâvûd ez-Zâhirî kılınmasını re'y etmişlerdir. İbn Kudâme de, "Sıktı, anası ölü veya teşekkülü noksan olarak doğursa, eğer hayat âsârı hissolunmuş ise bilicmâ namaz kılınır" demiş. Fakat İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Hammâd, Mâlik, Evzâî, ashâb-ı re'y doğumda eser-i hayat görülmedikçe kılınmaz demişler. Bu babda İmam Şâfiî'den müsbet, menfî olarak iki ictihad nakledilmiştir. İmam Mâlik de, "Anadan çocuk ayrıldıktan sonra ağlayarak ızhâr-ı hayat etmedikçe namaz kılınmaz" demiştir.

Çocuğun ağlaması bilicmâ istihlâldir. Yani nişâne-i hayattır. Fakat mevlûdun aksırması, hareket-i kesîresi, biraz meme emmesi de istihlâl midir? Bu babda iki kavil rivayet edilmiştir: Radâ', tûl-i meks ile hareket-i kesîre istihlâl hususunda ağlamak hükmündedir. Leys b. Sa'd'ın, İbn Vehb'in, İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Şâfiî'nin mezhepleri budur. Bazı Mâlikîler de çocuğun işemesini, büyük abdestini yapmasını nişâne-i hayat addetmişlerdir.

DIN DUYGUSU. Bu hadîs-i şerifin tâlim buyurduğu en büyük bir hakikat de insanlarda din duygusunun ve hakikat aşkının fıtrî oluşu ve akıllara hayret veren şu hayatın ve hâricî, dâhilî birtakım ihtisasatla mücehhez bulunan şu muazzam binâ-yı beşerin, o necip din duygusu üzerine kuruluşudur. Bu hakikati, gerek mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki Peygamberimiz'in mübarek sözlerinden, gerek istidlâlen zikredilen (fıtratullah) âyet-i kerîmesinden öğrenmiş bulunuyoruz.

Ehl-i tefsîr, âyet-i kerîmedeki "fıtrat"ı, dîn-i Hakk'ı kabule istidat ve kabiliyet mânasına hamlederler ki nazmın muktezâsı budur, hilkat-i asliyye demektir. İbn Atıyye diyor ki: Fıtrat lafzının şâyân-ı i'timâd tefsiri, nevzadın masnûât-ı ilâhiyyeyi temyize, şuûnât-ı kevniyyeyi tefrika müstaid bir heyet ve kabiliyette yaratılışıdır. Bu kabiliyet inkişaf ettikçe, nevzat hâlikını bilir ve bulur, şerâi'deki hüsnü idrak eder. İnsanların ruhunda kudret-i fâtıranın bir vedîası olan bu hakka temayül ve temekkün istidadı, kulaklarımızın mesmûâtı işitmeye, gözlerimizin mübsarâtı görmeye meftûr bir halde yaratılışları gibidir. Âfetten sâlim göz ve kulağın mübsırât ve mesmûâtı görmemesi ve işitmemesi nasıl muhal ise, hâricî müdahaleden âzâde bir fıtrat-ı selime sahibinin de hâlikını tanımaması öyle mümkün değildir. Bu sebeple yani nevzat şirkten, küfürden sâlim bir halde iman üzre yaratıldığı için ister mümin, ister kâfir bir ana ve babadan dünyaya gelsin, sinn-i kemâli idrak etmeden ölen nevzadın cumhura göre cennetlik olduğu kabul edilmiştir. Nevzadın umuru dünyayı, yeri, göğü; ayı, günü; geceyi, gündüzü ve Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine delil olarak yarattığı mevcûdât-ı kevniyyeyi idrak çağı, fıtrat-ı selîmenin inkişaf ve bu âyât-ı mansûbe ile istidlâl devridir. İşte çocuğun ana, baba gibi bütün şeyâtîni bu sırada başına üşüşerek nûr-ı fıtratı söndürmeye ve sâlik oldukları din ve mezhebe göre yahudi yahut hıristiyan ya da Mecûsî yapmaya çalışırlar. Bu hakikat hadîs-i şerifte beliğ bir teşbihle ne güzel izah edilmiştir: Behiymecik doğduğunda kusursuz ve her uzvu tamam bir halde doğuyor. Fakat yavrucak biraz körpeleşince sahibi kendi nişâne-i mülkiyyeti ile damgalamak için zavallının burnunu, kulağını delik, deşik ederek berbat bir hale koyuyor.

FITRÎ DİN İSLÂM DİNİDİR, TEVHİD DİNİDİR VE BİR ALLAH'A İMAN DİNİDİR.

Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed'e gelinceye kadar bütün peygamberler İslâm dini esaslarını ve tevhid akîdesini tebliğe memur edilmişlerdir. Bu dîn-i mübîn, müstaid olduğu gāye-i kemâli ancak hâtem-i enbiyâda bulmuştur. Dinleri, ihtiva ettikleri kavâid ve ahkâmı ile, tebliğ ettikleri medeniyet-i fâzıla ile velhasıl beşeriyetin her türlü enin ve ıstırabına devâsâz olabilmeleri cihetiyle tetkik eden her munsıf âlim ve mütefekkir, Hak dinin İslâm dini olduğuna hükmetmekte tereddüt etmez. Sair dinler, zemîn-i tedkik olabilecek bir vuzûh-ı târihîyi haiz olmadıkları halde İslâm dini, tarihi en yakın bir hayata mâlik olması cihetiyle bütün ahkâmı, güneş gibi açık ve âşikâr olarak zamanımıza nakledilmiştir. Onun tarihî seyri, bir tekâmülü ilmî takip etmekte bulunduğu için saffet-i asliyyesiyle devam edip gidecektir de.

---

385 er-Rûm, 30/30.

386 قال ابن شهاب يصلى على كل مولود متوفىً و إن كان لغية من أجل أنه ولد على فطرة الإسلام، يدعي أبواه الإسلام. أو أبوه خاصة و إن كانت أمه على غير الإسلام. استهل صارخا صلي عليه. و لا يصلى على من لا يستهل من أجل أنه سقط فإن أبا هريرة رضي الله عنه كان يحدث...

{B1358 Buhârî, Cenâiz, 79.}

665

•.•.•

عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ حَزْنٍ ﷺ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ وَعَبْدَ اللّٰهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لِأَبِي طَالِبٍ أَيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ كَلِمَةً أَشْهَدُ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللّٰهِ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ وَيَعُودَانِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ هُوَ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أَمَا وَاللّٰهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ... الْآيَةَ.

TERCÜMESİ

Müseyyeb b. Hazn radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Tâlib'e ölüm (alâmetleri) geldiği sırada ona, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi ve amcasının yanında Ebû Cehil b. Hişâm ile Abdullah b. Ebû Ümeyye'yi buldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Tâlib'e,

— "Ey ammi! 'Lâ ilâhe illallâh' de, nezd-i bârîde kendisiyle sana şehâdet ve şefaat edebileceğim (bu mübarek) kelimeyi söyle!" buyurdu. Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebû Ümeyye,

— "Ey Ebû Tâlib! Abdülmuttalib milletinden yüz mü çevireceksin?" diye menettiler. Resûl-i Ekrem amcasına bu kelime-i tevhidi arza devam ediyordu. Bu ikisi de mütemâdiyen o sözlerini tekrar eyliyorlardı. Nihayet Ebû Tâlib bunlara söylediği son söz olarak,

— "O, (yani ben) Abdülmuttalib milleti üzeredir" dedi ve "Lâ ilâhe illallâh" demekten çekindi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “İyi bil amcacığım! Yemin ederim ki ben, hakkında mağfiret dilemekten nehiy olunmadıkça herhalde Allah Teâlâ’dan senin için af ve mağfiret dilerim!” dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, [387] مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ... (âyet-i kerîmesini) inzâl buyurdu. {B1360 Buhârî, Cenâiz, 80.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Buhârî, Tevbe sûresinin tefsirinde de İshak b. İbrâhim’den tahrîc etmiştir. Buradaki rivayeti İshak b. Râhûye’dendir. Bu hadisi Buharî, “lâ ilâhe illallah” diyen bir müşrikin şeriat nazarındaki vaziyetine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu vaziyet şu suretle bir tafsile tâbidir.

Ölürken “lâ ilâhe illâllâh” diyen bir gayri müslim ya Ehl-i kitap’tır ya da Ehl-i kitap değildir. Her iki surette bu kelime-i şehâdeti o kimse ya ölüm görünmeden irat etmiştir, yahut ölüm gelip çattığı sırada söylemiştir. Bu şekl-i ahîre göre, son dem-i hayatına eren bu kimse Ehl-i kitap olşa da, müşrik olsa da bu şehâdetin hiçbir faydası yoktur. Sûre-i En‘âm’da يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا“*Rabbinin bazı âyâtı gelip ölüm ayân olduğu zaman hiçbir kişiye iman ve şehâdeti fayda vermez*”[388] kavl-i şerifi bu hakikati nâtıktır. Kelime-i şehâdetin fayda ve menfaati yalnız Ehl-i kitap olmayan ve hâl-i hayatta irat etmiş bulunan müşriklere mahsus ve münhasırdır. Böyle olan müşrikin İslâm olması ile hükmolunur. أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله [389] hadîs-i şerifinde Ehl-i kitap olmayan müşriklerle mukātelenin müntehâyi müddeti, kelime-i şehâdet iradıyla tahdit ve tayin buyurulmuştur. Ehl-i kitap yalnız kelimeteyn-i şehâdeteyni irat ve “lâ ilâhe illâllâh Muhammedün Resûlullâh” demekle müstefit olabilir. Bundan başka “İslâm dininden başka bütün dinlerden teberrî ettim” demesi de şart kılınmıştır.

Bu izahatımıza göre, hadisteki لما حضرت أبا طالب الوفاة "Ebû Tâlib'e ölüm (gelip) çatınca" kavlinin mânası, ölüm alâmetleri görülünce demektir. Çünkü nezi' hali tahakkuk ettiği sıradaki şehâdetin fayda vermeyeceğini görmüştük. Mevti bu suretle alâmât-ı mevt ile tefsire Ebû Tâlib hazretlerinin Resûl-i Ekrem ile ve yanındaki rüesâ-i Kureyş ile muhâvere etmesi de müsaittir. Bunun için tercümemizde alâmât-ı mevt ile tefsire işaret ettik. Maamafih bu kelâmı, bu suretle tevcih etmeyip de hakikatine hamletmek ve ölüm yakînen mâlûm olduğu sıradaki şehâdetten müstefit olmak Resûl-i Ekrem'in çok sevgili amcasına has ve müstesna bir hal olmak üzere de kabul edilebilir.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ "*Nebî aleyhisselâmın ve iman eden müslümanların müşrikler lehine istiğfar etmeleri muvâfık değildir*"[390] âyet-i kerîmesindeki "*ma*" edatı nefye hamledildiği gibi nehye de hamledilebilir. Bazı ulemâ da âyet-i kerîmedeki istiğfarı salât ile te'vil etmişlerdir. *"Müşriklerin ölülerine namaz kılmak olmaz"* demek olur.

Bu âyet-i kerîmenin Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğu bu hadîs-i şerifte tasrih edilmiştir. Bu sebeple Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân*'ında bu babda müfessirlerin icmâı bulunduğunu kaydettiği Vâhidî'den nakledilmiştir. Resûl-i Ekrem'in vâlideyni hakkında nâzil olduğunu, binaenaleyh vâlideyni için de istiğfardan nehiy buyurulduğunu iddia edenler de vardır.

Bu iddianın sâiki, *Müslim* ile *Sünen-i erbaa* sahiplerinin tahrîc ettikleri âtideki Ebû Hüreyre hadisidir: Yukarıda kabir ziyaretinin meşruiyetine dair haberler meyanında zikrettiğimiz üzere Ebû Hüreyre radıyallahu anh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, vâlidesinin kabrini ziyaret etti ve ağladı. Yanındakileri de ağlattı. Sonra da buyurdu ki, "*Vâlideme istiğfar etmek için rabbimden izin diledim. Müsaade buyurulmadı. Kabrini ziyaret etmek için isti'zan ettim. Buna müsaade edildi. Artık siz de kabirleri ziyaret ediniz. Kabir ziyareti ölümü hatırlatır.*"[391]

Fakat Resûl-i Ekrem'e vâlidesine istiğfar için izin verilmemesi, vâlidesinin müşrik olmasını istilzam etmez. Câiz ve yakînen muhtemeldir ki istiğfar, günahkârın zünûb ve mâsiyeti ile muâheze olunmaması için Cenâb-ı Hakk'a müracaattan ibaret olup hayât-ı Câhiliye devrinde geçen ve aziz oğlunun devr-i muallâ-yi risâletini idrak etmek şerefinden mahrum bulunan bir anada ne gibi bir günah ve kusur bulunur ki, bununla muâheze imkân ve ihtimali bulunsun da istiğfarı mûcip olsun? Bunun için taraf-ı ilâhîden istiğfara lüzum görülmemiş ve yalnız ziyarete müsaade buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem'in ağlamaları vâlidesinin kabrinde azap olunduğuna ve bu azapta netîce-i şirk ve mahiyet bulunduğuna zâhib olmak da yanlıştır. Bu hususta da hisli bir insan için en önce hatıra gelen şey Resûl-i Ekrem'in, kendisini (bu dürr-i yektâ-yi risâleti) meşîme-i rahm ü şefkatinde saklayan, sonra âğûşu izzet ve ihtiramın da besleyip büyüten bir ananın, oğlunun bu feyiz ve saadet günlerini görememesinden mütehassis ve müteessir olmasıdır. Maamâfîh Beyhakī'nin Büreyde radıyallahu anhtan: Hazret-i Ömer'in Resûl-i Ekrem'den, "Niçin bu kadar çok ağlıyorsunuz" diye sorması üzerine, Resûl-i Ekrem'in, وأدركتني رقتها فبكيت "*Anama karşı gönlüme gelen derin bir rikkat ve tahassürle ağladım*"[392] buyurduğunu rivayet etmiş olması, yukarıdaki noktainazarımızın isabetini tamamıyla teyit etmektedir.

HULÂSA. Müslim'in rivayetinden Resûl-i Ekrem'in vâlidesine istiğfara mezun olmaması, küfründen ve kâfire istiğfar câiz olmamasından dolayı değildir ve hadisten böyle bir netice alınması hiç doğru sayılamaz.

Resûl-i Ekrem'in peder-i âlîleri Hazret-i Abdullah hakkında da Müslim'in Enes b. Mâlik'ten şöyle bir rivayeti vardır: Bu rivayete göre, bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir kimse gelmiş,

— "Yâ Resûlellah! Babam nerededir? Cennette mi, cehennemde mi?" diye sormuş. Resûl-i Ekrem de,

— "*Cehennemdedir*" diye cevap vermiş. Bu adam dönüp gideceği sırada çağırarak,

— "*Benim babam da, senin baban da cehennemdedir!*" buyurmuş.[393]

Bu rivayet hakkında da Celâleddin es-Süyûtî'nin ilm-i rivâyet bakımından şâyân-ı dikkat bir mütalaasını bildireceğiz. Süyûtî bu rivayetteki "Benim ve senin baban cehennemdedir" fıkrası hakkında evvelâ hadis râvilerinin ittifakı bulunmadığını emâre-i za'f olarak şöyle bildiriyor:

Hadisteki bu ziyadeyi Hammâd b. Seleme Sâbit'ten, oda Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir ve bu tarîk-i rivâyeti Müslim *Sahih*'ine almıştır. Halbuki hadisi Ma'mer b. Râşid de Sâbit'ten rivayet etmiştir ve Hammâd b. Seleme'ye muhalefet ederek bu fıkrayı zikretmemiştir. Buna bedel, قال له إذا مررت بقبر كافر فبشره بالنار "*O kimseye bir kâfir kabrine uğradığında o kabirdekini cehennemle müjdele!*"[394] buyurulduğunu rivayet etmiştir. Bu bir lafz-ı âm olmak itibariyle bunun Resûl-i Ekrem'in muhterem pederine şümulü yoktur. Hazret-i Abdullah b. Abdülmuttalib'in bu umumda dahil olması için onun müşrik ve kâfir olması icap eder. Halbuki aslâb-ı tâhireden erhâm-ı tâhireye intikal edip gelen nûr-ı Muhammedî, değil Abdullah ve Âmine hazerâtının, belki silsile-i neseb-i âlîlerindeki ecdat ve ceddât-ı âlîlerinden hiçbirisinin temiz gönlü, şirk ve küfür ile kirlenmemiştir. Lisân-ı Kur'ân'da ehl-i şirk necis olarak tavsif buyurulduğuna göre, mülevves bir vücudun mecrâ-yı nûr-ı Muhammedî olmasını kabul etmek dinen ve aklen müsteb'addır. Tahâretle necâset arasında tezat vardır. Bu ciheti müstakil bir unvanla vâsi bir sâha-i ilmiyyede izah edeceğiz. Burada yalnız bu iki râvi arasında ilm-i dirâyet-i hadîs noktainazarından görülen bir farka Hâfız Süyûtî lisanıyla işaret edeceğiz.

Bu iki rivayetten Ma'mer'in rivayeti, Hammâd'ın rivayetinden daha kuvvetlidir. Daha ziyade ihticâca sâlihtir. Çünkü Ma'mer nakd-i ricâl bakımından Hammâd'dan çok yüksektir. Hammâd'ın hıfzı hakkında ehl-i ilim dedikodu etmiştir. Merviyyâtı arasında münker hadisler bulunmuştur. Hele rebîbesinin kendi fikirlerini Hammâd'ın kitaplarına yazıp gizlemesi hakkındaki ittiham daha ağırdır. Hammâd hadis hıfzetmezdi. Duyduklarını kitabına yazar, ondan rivayet ederdi ve üvey kızının medsûsâtından şüphelenirdi. Bu cihetle Buhârî Hammâd'dan hiçbir hadis tahrîc etmemiştir. Müslim'in de usuldeki tahrîcleri yalnız Sâbit'e münhasırdır. Sâbit'ten başka ricâl-i tâbiînden rivayeti ise hep şevâhide aittir.

Maʿmer'e gelince onun hüsn-i hıfz ve zabt-ı lisânı sitayişle anılır. Rivayet ettiği hadislerden hiçbiri de ehl-i ilim tarafından red ve inkâr edilmemiştir. Bu rivayetlerin birçoğunun tahrîcinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bu hadisin Saʿd b. Ebû Vakkās'tan gelen bir tarîk-i rivâyeti Maʿmer b. Râşid rivayetini teyit etmekte ve aynı lafız ile rivayet edilmektedir. Sonra Saʿd b. Ebû Vakkās hadisi Şeyhayn'ın şerâit-i isnâdını tamamen haiz olmakla Maʿmer rivayetine itimat ve Hammâd rivayetine tercih edilmesi taayyün etmektedir. Daha bir mühim cihet vardır ki, bu hadisi Taberânî'nin ve Beyhakī'nin rivayetlerinde bu suali irat eden aʿrâbînin muahharen müslüman olması ve müslüman olduktan sonra, كلفني رسول الله صلى الله عليه وسلم تعبًا، ما مررت بقبر كافر إلا بشرته بالنار "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana bir meşakkat yükledi ki, ben şimdi herhangi bir kâfir kabrine uğramam, ancak o kabir sahibini cehennemle müjdelerim"[395] demiş olmasıdır.

İşte Resûl-i Ekrem'den sâdır olup aʿrâbînin İslâm olduktan sonra imtisali vâcip bir emir olarak bildirdiği bu lafz-ı âm, imtisali muktazîdir. Cevap, Hammâd rivayeti suretiyle olsaydı, onda emri ifade eden bir şey bulunmazdı. Neticede yakînen şunu öğrenmiş bulunuyoruz, ki Hammâd rivayetinde râvi, kendi fehim ve idrakine göre hadisi mâna cihetiyle naklederken hadiste tasarruf etmiştir. Yukarıdaki izah ettiğimiz delâile göre tasarruf edildiğinde hiç şüphe yoktur.

HULÂSA. مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ "*Nebî aleyhi's-selamın ve onunla beraber iman eden müslümanların müşrikler lehine dua etmeleri doğru değildir*"[396] kavl-i şerifinin Resûl-i Ekrem'in muhterem vâlide ve pederleri Cenâb-ı Âmine ve Hazret-i Abdullah haklarında nâzil olmuştur diyenler şimdi nokta-i istinadlarından tamamıyla ve bihakkın mahrum bir vaziyette bulunuyorlar. Bu âyet-i kerîme de katiyen Resûl-i Ekrem efendimizin vâlideyn-i muhteremeyni haklarında nâzil olmuş değildir. Belki izah etmekte bulunduğumuz Müseyyeb b. Hazn hadisi mûcibince Resûl-i Ekrem'in amucaları Ebû Tâlib hakkında nâzil olmuştur.

RESÛL-İ EKREM EFENDİMİZİN MUHTEREM EBEVEYNİNİN NECAT VE NECÂBELERİ

Hâtem-i enbiyâ sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin peder-i âlîleri Abdullah b. Abdülmuttalib ile vâlideleri Âmine bint Vehb hazretlerinin ehl-i nâr olmayıp ehl-i necât olduklarına dair birçok zevât-ı âliye tarafından pek çok müstakil eserler yazılmıştır. Bunlar arasında üslûb-ı tahrîri itibarıyla en güzeli Celâleddin Hâfız es-Süyûtî'nin مسالك الحنفاء في والدي المصطفى صلى الله عليه وسلم namındaki kitabıdır. Süyûtî'nin bu kitabını esas ittihaz, fakat bazı taraflarını ihtisar ve bazı cihetlerini de tafsil ederek bu mevzu hakkındaki tetkikatımızı kārilerimizin nazar-ı mütalaalarına arzediyoruz:

Resûl-i Ekrem efendimizin vâlideyninin ehl-i nâr değil, ehl-i necât olduklarını pek çok âlim tasrih ve meseleyi bervech-i âtî birkaç şekilde takrir ve müdafaa etmişlerdir:

BİRİNCİ ŞEKİL

Resûl-i Ekrem'in vâlideyni zümre-i nâciyedendir. Çünkü bunlar, bi'set-i Muhammediyye'den evvel vefat etmişlerdir. Bi'setten evvel vefat edenlere ise azap yoktur. Bu hususa işaret eden âyât-ı kerîme şunlardır:

1. Cenâb-ı Hak el-İsrâ sûresinde, وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً "*Biz, hiçbir ümmeti kendilerine peygamber göndermedikçe azap etmeyiz*"[397] buyurmuştur.

Cessâs Ebû Bekir er-Râzî *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında, bu âyet-i kerîmenin mânası, "Cenâb-ı Hak, Peygamber lisanıyla kendi varlığına ve birliğine delil ikame etmedikçe azap etmez" demektir. Peygamber vasıtasıyla delîl-i sem'î vârit olmadan ahkâm-ı akliyye muktezâsına muhalefet, hükmü ilâhîde azap icap etmez diyor. *Beyzâvî Tefsiri*'nde de bu âyet-i kerîmede şeriat vârit olmadan vücûb tahakkuk etmediğine delil vardır deniliyor. Bütün Ehl-i sünnet imamları bir peygamberin daveti kendisine vâsıl olmadan vefat eden kimsenin nâil-i necât ve selâmet olduğunda ittifak etmişlerdir. Birisi Şerefeddin el-Münâvî'den, "Vâlid-i nebevî cehennemde midir?" diye sorduğunda Münâvî şiddetle haykırarak, "Vâlid-i Peygamberî zamân-ı fetrette vefat etmiştir. Peygamber ba's olunmazdan evvel ise azap yoktur" demiştir.

İbn Cerîr, İbn Ebû Hâtim de tefsirlerinde Katâde'den, "Cenâb-ı Hak'tan bir emir ve haber gelmedikçe, Allah Teâlâ kimseye azap etmez" dediğini nakletmişlerdir.

2. Yine el-İsrâ sûresinde yukarıdaki âyet-i kerîmenin alt tarafında, وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا "*Ezelî hükmü kazamızı infaz etmek için bir kavmin helâkini istediğimizde o kavmin ashâb-ı yesârına peygamber lisanıyla iman ve itaat etmelerini emrederiz. Onlar ise fısk edip iman etmezler. Bu halde artık onlara azap vâcip olur. Biz de bunların karyelerini, şehirlerini tahrip ve kendilerini helâk ederiz*"[398] buyurulmuştur. *Beyzâvî Tefsiri*'nde yukarıdaki âyet-i kerîme gibi bu da helâk ve azap için lisân-ı Resûl ile davetin şart olduğuna delâlet eder deniliyor.

3. el-En'âm sûresinde, ذٰلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ "*Habîbim! Enbiyanın ba'sı ve onlara isyan edenlerin azap olunmasından gaye şudur ki: Rabbin teâlâ, Allah duygusundan mahrum bir ülke halkını, Peygamber gönderip ikaz etmedikçe helâk ve azap etmez*"[399] buyurmuştur.

4. el-Kasas sûresinde وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "*Eğer, müşriklerin vaktiyle iktisap ettikleri şirk ve mâsiyet sebebiyle kendilerine azap isabet ettiğinde, 'Yâ rabbî! Bize vaktiyle bir peygamber gönderip de âyât ve ahkâmını bildirse idin, biz o âyetlerine ittibâ ederdik de müminlerden olurduk' demeleri olmasa idi, biz peygamber göndermeye lüzum görmezdik*"[400] buyurulmuştur.

İbn Ebû Hâtim, bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Hasan-ı Basrî senedi ile Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Fetret zamanında ölen kimse, "Yâ rabbî! Bana ne kitap geldi, ne de peygamber, der" sonra da, رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ [401] âyet-i kerîmesini okur.

5. Tâhâ sûresinde, وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى "*Eğer biz, bu müşrikleri, peygamber göndermeden bir azap ile helâk etseydik, muhakkak kıyamet günü onlar, 'Yâ rabbî! Bize peygamber gönderip âyât ve ahkâmını bildirse idin, biz böyle zelil ve rüsvâ olmazdık' derlerdi*"[402] buyurulmuştur.

Yine İbn Ebû Hâtim bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Atıyye'den, "Fetret zamanında ölen kimse, 'Yâ rabbî! Ne kitap geldi ne de peygamber' diye intizar eder, sonra da, وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ... الآية [403] kavl-i şerifini okur" buyurulduğunu tahrîc etmiştir.

6. el-Kasas sûresinde, وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا "*Habîbim! Rabbin teâlâ şirk ile âlûde bir karye halkını, bir milleti, onların ulularına âyâtımızı okuyup anlatan bir peygamber göndermedikçe helâk eder olmadı*"[404] buyurulmuştur.

Yine İbn Ebû Hâtim İbn Abbas'tan ve Katâde'den bu âyet-i kerîmenin tefsirinde, "Cenâb-ı Hak Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin bi'set ve şeriati kendilerine erişmeyen milletleri helâk ve azap etmez. Muhammed'in sıyt-i şerîatı kendilerine vâsıl olup da inkâr ve tekzip eden milletleri azap eder" dedikleri rivayet edilmiştir.

7. En‘âm sûresinde, وَهٰذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ "*Bu Kur'an, insanların her nevi hayır ve menfaatlerini bildiren bir kitaptır. Biz bu kitâb-ı mübîni, insanların mûcebi ile amel ve hilâfından hazer etmeleri için indirdik. Bu suretle rahmet-i ilâhîye nâil olmaları me'muldür. Yine biz bu Kur'ân-ı Mübîn'i, Mekke müşrikleri, bizden evvel yahudi ve nasârâya Tevrat ve İncil inzâl olunmuştu. Fakat biz –kendi dilimizde olmayan– bu iki kitabı okumaktan gafil ve âciz idik derler diye gönderdik*"[405] buyurulmuştur.

8. eş-Şuarâ sûresinde, وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ. ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ "*Habîbim! Biz, hiçbir cemiyeti, kendilerine şirk ve ma'siyetten tahzir edecek peygamber göndermedikçe helâk ve azap etmedik ve etmeyiz. Çünkü bu inzar, avâkıb-ı umûru kendilerine ihtardır. Biz kable'l-inzâr helâk ve azap eden zalimlerden değiliz*"[406] buyurulmuştur.

9. el-Fâtır sûresinde, وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ "*Ehl-i küfür ve mâsiyet cehennemde, 'Rabbimiz! Bizi buradan çıkarıp dünyaya iade et de bundan evvel irtikâp ettiğimiz o küfür ve mâsiyete mukabil şimdi güzel ameller işleyelim' diye çağırışırlar. Cenâb-ı Hak, 'Biz, sizi aklı başında, reşid bir mütefekkir kimsenin avâkıb-ı umûru düşünüp idrak edebileceği bir çağa kadar yaşatmadık mı? Ve size nezîr bir peygamber de gelmedi mi?' diye ilzam eder*"[407] buyurulmuştur.

Müfessirler bu âyet-i kerîmedeki nezîr peygamberle murat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir ve onun ba‘s buyurulmasıdır demişlerdir.

Bi‘set-i Muhammediyye'den Evvel Fetret Zamanında Ölenlerin Cehennemden Masûniyetlerine Delâlet Eden Şu Hadisleri de Mütalaa Edelim:

1. Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'nin *Müsned*'lerinde, Beyhakī'nin de *Kitâbü'l-i'tikād*'da Esved b. Serî' radıyallahu anhtan[408] rivayetlerine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "*Dört sınıf insan kıyamet gününde cehennemden affolunmalarını iddia ve istidlâl ederler: a) Hiçbir veçhile işitmeyen sağır, b) Ahmak ve aklı kıt, c) Bunak, d) Fetret devrinde ölenler. Sağır, "Yâ rabbi! Gerçi ben devr-i İslâm'ı idrak ettim, fakat Müslümanlık nedir, ne gibi ahkâmı ihtivâ eder? Benim için işitip öğrenmek mümkün olmamıştır" der. Ahmak ve bön kimse de, "Yâ rabbi! Müslümanlık geldiğinde aklım kıt idi. Çocuklar beni deve kığına tutarlardı" der. Bunak ihtiyar da, "Yâ rabbi! Gerçi ben Müslümanlık devrini idrak ettim. Fakat benim için onun ahkâm-ı âliyesini idrak ve ihata etmek mümkün değil idi" der. Fetret zamanında vefat eden kimse de, "Yâ rabbi! Benim yaşadığım sırada Müslümanlığı bana tâlim edecek bir peygamber gelmemiştir ki, onun ahkâmını öğrenip ona mutî ve münkād olayım" der.*

Sonra bu dört sınıf insanlar imtihan için cehenneme sevkolunur ve bunlara, "Cehenneme giriniz!" denilir. Bunlardan itaat edip girenlere cehennem bir berd ü selâm olur. Cehenneme girmeyenler de cehenneme çekilirler."[409]

Bu meâlde daha birçok hadis de Süyûtî tarafından zikredilmiştir.

2. Yukarıda etfâl-i müşrikîn hakkında ulemânın ictihad ve efkârını bildirirken ashâb-ı tahkîkin ihtiyar ettikleri mezhep, müşrik çocuklarının cennetlik olduklarını Nevevî lisanından bildirmiştik. Muhakkikînin bu babdaki delilleri de, وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا [410] âyet-i kerîmesidir. Yine Nevevî diyor ki: "Kendisine davet vâsıl olmadığı için bâliğ ve reşid azap olunmazsa öbürlerinin azap olunmayacağı bitarîkı'l-evlâ sabit olur."

Yukarıdaki âyât-ı kerîme ve ahbâr-ı şerife ile kati surette sabit olan hakîkat-i dîniyye şudur ki: Kendisine bir nebînin daveti vâsıl olmayan kimse azap olunmayacaktır. Cehennem bunlar için berd ü selâm olacaktır.

Fakat bir peygamberin davetini işitip de küfür ve şirkte ısrar edenler cehennemde azap olunacaktır. Bunda hiçbir nizâ ve ihtilâf yoktur.

Resûl-i Ekrem efendimizin ebeveyn-i şerîfeynine gelince: Bunlara da enbiyâ-yi sâlifeden hiçbir nebînin daveti vâsıl olmadığı tarihen sabit olan bir hakikattir. Şöyle ki, ahd-i nübüvveti o devre en yakın olan peygamber Îsâ aleyhisselâmdır. Îsâ peygamberle Resûl-i Ekrem'in ahd-i nübüvvetleri arasında 600 küsur sene kadar bir fetret vardır. Mehd-i intişârı arz-ı mukaddes olan Îseviyyet Suriye havalisine ve betâetle garba doğru intişar ettiği halde Cezîretü'l-Arab'ın âteşin çöllerine bir türlü girmek cesaretini kendisinde bulamamıştır. Esasen an'anelerine ve asûbet-i kavmiyye ve milliyelerine son derece bağlı bulunan Araplar arasında putperestlikten başka bir dinin kabulü imkân ve ihtimali de yoktu. Bunu bazı hıristiyan papazları tecrübe ederek anlamışlardır. Vaktiyle yehûd dininin de Medine'den Mekke'ye sirayet edememesinin başlıca bir sebebi de budur. Kureyş'in putlarını yalnız Hazret-i Muhammed'in yüksek iradesi sernigûn etmiştir. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem efendimizin muazzez vâlide ve pederlerinin sem'ine hiçbir nidâ-i tevhid ulaşmamıştır. Resûl-i Ekrem'in peder-i âlîleri Hazret-i Abdullah'ın müntehâ-i seferi Medine idi. O da hurma almak üzere birkaç günlük bir seyahatten ibaretti. Ehl-i kitabın makarri olan Şam'a ve mülhakatına hiçbir sefer etmediği muhakkaktır. Esasen Hazret-i Abdullah pek genç vefat etmişti. الدرة السنية في مولد سيد البرية namındaki Hâfız Selâhaddin'in bir eserinde Hazret-i Âmine'nin Resûl-i Ekrem'e hamile kaldıkları tarihte Abdullah hazretleri on sekiz yaşında idi. O sene içinde Medine'ye Benî Neccâr'dan dayılarının yanına gitmişti. Orada vefat etmiş ve Resûl-i Ekrem ana karnında dürr-i yetim gibi yetim kalmıştır. Resûl-i Ekrem'in vâlidesi ise, değil Mekke'den belki kendi evinden bile harice çıkmamıştır.

HULÂSA. Mekkeliler'in kadın, erkek edyanla alâkadar oldukları yoktu. Bu sebepledir ki, iʻlân-ı nübüvvet buyurduklarında Mekkeliler kadın, erkek hayret etmişlerdi. Bu ne haldir? أَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا "*Allah insanlardan peygamber göndersin? Şaşılacak şeydir,*"[411] diyorlardı. Yine böyle, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي اٰبَائِنَا الْأَوَّلِينَ "*Tanrımız peygamber göndermek dileseydi şüphesiz ki melek bir peygamber gönderirdi. Böyle, insandan peygamber olduğunu eski ve en yaşlı babalarımızdan da işitmedik*"[412] diyorlardı. Arap'ın peygamber baʻs ü irsâli hakkında biraz mâlûmatı olsaydı, bu kadar cahilâne bir hayret göstermeyecekti ve Resûl-i Ekrem'e o kadar yan bakmayacaktı. Gerçi İbrâhim aleyhisselâmı peygamber olarak işitiyorlardı. Fakat bunun da nübüvveti kendi zamanına maksûr ve münhasır olduğunu zannederlerdi. Sonra İbrâhim'in ahkâm-ı esâsiyyesi neden ibaret idi? Risâlet-i Ahmediyye ile İbrâhim Peygamber arasında 3000 senelik bir fâsıla-i medîde bulunuyordu, İbrâhim şeriatını ne bilen ne de bulunacak vesâik vardı. Hiç şüphesiz ki Resûl-i Ekrem'in ebeveyni de peygamberler hakkında hiçbir mâlûmata mâlik değillerdi.

ZAMAN-I FETRET NEDİR?

Fukaha fetret deyince, Îsâ aleyhisselâm ile Resûl-i Ekrem arasındaki zamanı kastederler; bu 600 küsur sene zarfında gelip geçenlere ehl-i fetret denilir. Ehl-i fetret üç kısımdır:

1. Cenâb-ı Hakk'ın birliğini zekâsıyla düşünüp bulan ve bilen kimselerdir. Bunlardan bir kısmı hiçbir şeriata dahil olmamıştır. Kus b. Sâide, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi. Bir kısmı bir şeriata dahil olmuştur. Tübbaʻ ve kavmi gibi.

2. Tevhidi tebdil ve tağyîr edip şirki kabul eden ve kendisi için bir şeriat uydurup tahlil ve tahrim edenlerdi. Amr b. Lühay gibi ki, Araplar arasında putperestliğin vâzııdır. Yukarıda izah olunduğu üzere Bahîra, Sâibe, Vasîle, Hâm gibi ahkâm teşrîʻ etmiştir. Araplar'dan cinlere, meleklere ibadet edenler vardı. Kız çocuklarını yüzkarası addedenler, diri diri toprağa gömenler bulunuyordu.

3. Ne müşrik ne de muvahhid olup bir peygamberin şeriatına dahil olmayan ve kendisi için ne bir şeriat, ne bir din icat ve ihtirâʿ etmeyip bütün ömrünü gafletle geçiren ve zihni böyle metafizik düşüncelerden tamamıyla hâlî bulunan kimselerdi. Câhiliye devrinde böyle üçüncü bir sınıf halk da vardı.

Ehl-i fetretin bu üç sınıf halktan ikinci sınıfın taʿzîb olunacakları küfürleri muktezâsı muhakkaktır. Üçüncü sınıf, hakiki ehl-i fetrettir. Bunların da muazzeb olmadıkları yukarıda asıllarını ve tercümelerini zikrettiğimiz nusûsun şehâdetleriyle sabit bir hakikattir.

Birinci kısımda zikrettiğimiz Kus b. Sâide ile Zeyd ümmet-i vâhide olarak baʿs olunacaklardır. Tübbâʿ ve emsali hakkında ilmin vereceği hüküm de bunlardan devr-i İslâm'ı idrak edip de müslüman olanlardan başka idrak edememiş bulunanların ehl-i dîn ve sâhib-i îmân olduklarıdır.

İKİNCİ MESLEK

Resûl-i Ekrem'in ebeveyni ehl-i necâttırlar. Çünkü bu muhterem ana ve babanın ehl-i şirk oldukları sabit olmamıştır. Belki bunlar, tâife-i Arab'dan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Varaka b. Nevfel ve emsalleri gibi büyük babaları İbrâhim aleyhisselâmdan anʿanevî vâris olabildikleri bazı âdâb ve itikad üzere olan bir zümre-i nâciyye ve muhteremeden maʿdûddurlar. Bu mesleğin sahipleri ve sâlikleri de Fahreddin er-Râzî gibi bir hayli İslâm mütefekkirleridir. Bunlara göre, ne Hazret-i Muhammed'in, ne de sair enbiyâ-i kirâmın aziz peder ve vâlideleri kâfir değildirler. Bu müddeâlarını vücûh-ı adîdeyle ispat etmişlerdir. Bu delillerden birisi, الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ. وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ [413] âyet-i kerîmesidir.

Şuarâ sûresinin bu âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hak, *"Habîbim! Azîz ve rahîm olan o Cenâb-ı Hakk'a tevfîk-ı umûr eyle ki, O, -senin gece ashab-ı teheccüd arasında namaz kıldığını ve –kıyam, kuûd, rükû, secde gibi erkân-ı sâlât arasında– intikal ettiğini görür. Çünkü Allah çok iyi işitir ve duyar ve O'nun ilim ü idrâki çok geniştir"* buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîmedeki سَاجِدِينَ "*Namaz kılanlar*" ile birtakım muhakkik müfessirler, tâ Âdem ve Havvâ aleyhisselâmdan Abdullah ve Âmine radıyallahu anhümâya gelinceye kadar nûr-ı Muhammedî'nin vâsıta-i intikali olan erkek, kadın bütün usul ve ecdâd-ı Muhammedî maksuttur demişlerdir. Bu surette âyet-i kerîmenin mânası, "Habîbim! Allah senin namaz kıldığını ve bundan evvel de senin nurunun bir sâcidden öbür sâcide intikal edegeldiğini görür" demek olur. Bu şekl-i tefsîre göre, bu âyet-i kerîme Hazret-i Âdem'e kadar imtidâd eden ecdat ve ceddât-ı Muhammedî'nin kâmilen müslüman olduklarına delâlet eder.

Silsile-i neseb-i Muhammedî arasında İbrâhim aleyhisselâmın pederi Âzer'in Kur'an'da sûre-i En'âm'da esnâma taabbüdüne dair olan kayıt ve işaret de mûcib-i şübhe ve tereddüt olmamalıdır. Silsile-i neseb-i Muhammedî arasında siyah bir halka zannedilen Âzer'in esnâma taabbüdü, tarihî tetkikata istinat ederek diyebiliriz ki, nûr-ı Muhammedî'nin vâlide-i İbrâhim'e intikalinden sonradır. Hatta tarihî tetkikat, bazı ulemânın Âzer, İbrâhim peygamberin babası değildi, amcası idi. Mecazen âyet-i kerîmede baba tabir buyurulmuştur suretinde kavâid-i edebiyyenin pek müsait olduğu bir tevcihe de lüzum yoktur. Âzer'in oğluna karşı muhalif bir cephe alması, İbrâhim'in i'lân-ı nübüvvetinden sonra olduğu muhakkaktır. *Fütûhât-ı İlâhiyye* gibi birçok tefsirî eserlerde bunun bu babdaki şüphelere karşı bir "cevâb-ı hasen" diye tavsif edilerek nakledilmesi bu tarihî hakikate müstenit olmasına mebnîdir. Fahreddin er-Râzî'nin *Esrârü't-tenzîl*'indeki kıymetli bir mütalaasını nakletmeden geçemeyeceğiz:

Âbâ-i Muhammed aleyhisselâmın müşrik olmadıklarının bir delili de Resûl-i Ekrem'in, لم أزل أنقل من أصلاب الطاهرين إلى الأرحام الطاهرين[414] "*Ben mütemâdiyen temiz babaların sulbünden, temiz anaların rahmine nakloluna geldim*"[415] buyurmuş olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in, إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ "*Şüphesiz ki müşrikler necistir*"[416] diye tavsifine ve tahâret ile necâset, iman ile şirk, mümin ile müşrik arasında tezat ve tekabül bulunmasına göre, Resûl-i Ekrem'in ecdâd-ı kirâmından hiçbirisinin müşrik olmadıklarını kabul etmek vâcip olur.

ÜÇÜNCÜ MESLEK

Resûl-i Ekrem'in ebeveyni müşrik değillerdir: Çünkü Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'in ana ve babasına hayat bahşetmiş ve bu muhterem ana, baba aziz oğullarının nübüvvet ve risâletini kabul ve iman etmişlerdir. Bu meslek de birçok huffâz-ı muhaddisînin sâlik oldukları bir tarîk-ı istidlâldir. İbn Şâhin, Hâfız Ebû Bekir, Hatîb el-Bağdâdî, Süheylî, Kurtubî, Muhibbüddin et-Taberî, allâme Nasîrüddin b. Münîr ve daha bu tabakada birçok ehl-i hadîs bu yolda istidlâl etmişlerdir.

İbn Şâhin'in *en-Nâsih ve'l-mensûh*'unda, Hatîb el-Bağdâdî'nin es-*Sâbık ve'l-lâhik*'ında, Dârekutnî ve İbn Asâkir'in *Garâib*'de tahrîclerine göre, Âişe radıyallahu anhâ demiştir ki: Haccetü'l-Vedâ'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bizimle birlikte haccetti. Sonra Hacûn Kabristanı'na uğradı. Hazret hazin ve mağmûm ağlıyordu. Orada uzunca bir zaman kaldıktan sonra benim yanıma geldi. Bu defa ferahnâk ve mütebessimdi. Ben halinde gördüğüm bu bâriz tahavvülün sebebini sorduğumda:

— *"Annemin kabrine gittim. Cenâb-ı Hak'tan annemi ihya buyurmasını diledim. Kabul buyurup annemi diriltti ve bana iman ettikten sonra ebedî haline red ve iade buyurdu"* diye cevap verdi.[417]

Ehl-i hadîs bu rivayetin zaafına hükmetmişlerdir. Hatta vaz'ına kāil olanlar da bulunmuştur. Fakat bunun kıymeti yoktur. Zaafına hükmedilmesi senedinden neşet etmiştir. Bâb-ı rivâyette ehl-i hadîsçe matlup olan şerâit-i rivâyeti haiz olmamasındandır. Süheylî روضة الأنف *Ravzatü'l-ünf*'te[418] bu hadisi Hazret-i Âişe'den rivayet edenler arasında ehl-i hadîsçe ahvali meçhul iki râvi vardır diyor. Bundan sonra da Süheylî, Allah her şeye kādirdir, O'nun rahmeti hiçbir şeyden âciz ve kāsır değildir. Bu deryâ-yı rahmetin en ziyade döküldüğü bir mansab-ı mübâreki varsa o da kalb-i Muhammedî'dir diyor.

Kurtubî de Diyor ki: Bu hadîs-i ihyâ ile istiğfardan nehiy hadisi arasında teâruz yoktur. Çünkü hadîs-i ihyâ, istiğfardan müteahhirdir. Bunun delili de ihyânın haccetü'l-Vedâ'da vukuunu Hazret-i Âişe'nin rivayet etmesidir. Bunun için ihya hakkındaki rivayetlerin istiğfar haberlerini nâsıh olduğunu kabul etmiştir.

Nasîrüddin b. Münîr el-Mâlikî de Diyor ki:

Resûl-i Ekrem'i tatyîben ebeveyninin ihya buyurulmasının nazîri Îsâ b. Meryem aleyhisselâm için vâki olmuş bulunmasıdır. Resûl-i Ekrem ebeveynine istiğfardan menolunduğuna göre, mahzun olan kalb-i Muhammedî muhterem ebeveyninin ihya ve imanlarıyla tesrîr buyurulmuştur. Mümin olarak da bu ana, baba hâl-i sâbıklarına red ve iade edilmiştir.

Yine Kurtubî Diyor ki: Resûl-i Ekrem'in vefatı anına kadar hakkında Allah'ın lutf u keremi tevâlî ve temâdî etmiştir. Sonra ebeveyninin ihya ve imanı da ne aklen ne de şer'an mümtenîdir. Bundan başka Kur'an'da katîl-i Benî İsrâil'in ihya ve katilini ihbar etmesi vârit olmuştur. Îsâ aleyhisselâm yediyle Cenâb-ı Hakk'ın ihyâ-i emvât buyurduğu da sabit bir hakikattir. Resûl-i Ekrem hakkında ziyade bir kerem ve fazilet olarak ebeveyninin ihya edilip iman etmelerinde hiçbir imtinâ yoktur.

Hâfız Şemseddin b. Nasîrüddin ed-Dımaşkī'nin مورد الصادي في مولد الهادي namındaki bir eserinde bu hadîs-i şerif münasebetiyle şu neşîdesini irat etmiştir:

حبا الله النبي مزيد فضل على فضل وكان به رؤفا
فأحيا أمه وكذا أباه لإيمان به فضلا لطيفا
فسلم فالقديم بذا قدير وإن كان الحديث به ضعيفا

MÂNASI. Cenâb-ı Hak habîb-i edîbine fazilet üzerine faziletler bahş ve ihsan buyurdu. Çünkü Allah, Peygamber'ine karşı son derecede raûf ve rahîm idi. Sonra en latif bir fazl ü inâyeti de kendisine iman edebilmeleri için ebeveynini ihya buyurmasıdır. Ey sâmi'! Bu hakikati ifade eden hadis "zayıf" olsa da buna Allah'ın "Kadîm, Kadîr" olduğunu teslim eyle!

Şimdi Vâlideyn-i Nebevîye Ait Bahsin İbtidâsına Bir Daha Avdet Ederek Diyeceğiz ki:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ [419] âyet-i kerîmesinin vâlideyn-i nebevî hakkında nâzil olduğunu iddia eden ulemâ nazarında, bu mesâlik-i istidlâliyyeden hiçbiri hâiz-i kuvvet değildir.

Bunlar da Müslim'in yukarıda kendileri için medâr-ı istinâd olduğunu bildirdiğimiz her iki hadisini zâhirleri üzerine ibkā etmişlerdir. Bazı ulemâya göre bu babda sükût ve tevakkuf ihtiyar edilmelidir. Hiçbir müslüman için Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin küfür ve imanından, muazzeb olup olmadıklarından bahsetmek muvâfık değildir. Tâceddin el-Fâkihânî, *Fecr-i Münîr*'inde, الله أعلم بحال أبويه "Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin halini Allah bilir" diyor.

Ebû Nuaym'ın *Delâil-i Nübüvve*'sinden Zührî tarikiyle Ümmü Semâa'nın vâlidesinden şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın vâlidesi Âmine'nin maraz-ı mevti olan hastalığında ziyaretine gitmiştim. O sırada beş yaşına girmiş[420] olan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem annesinin baş ucunda oturuyordu. Âmine, bir müddet kemâl-i şefkat ve dikkatle oğlunun yüzüne baktı, İbrâhim'in nûr-ı tevhîdini, Yûsuf'un güzelliğini taşıyan ve Mûsâ'nın mûcizelerini, Îsâ'nın asalet ruhunu haiz olan oğlunun simasından mülhem olarak şu beyitleri inşâd eylemiştir:

يا ابن الذي من حومة الحمام إن صح ما أبصرت في المنام

فأنت مبعوث إلى الأنام تبعث في الحل وفي الحرام

تبعث في التحقيق والإسلام دين أبيك البر إبراهام

فالله أنهاك عن الأصنام ألا تواليها مع الأقوام

MÂNASI. "Ey büyük bir güvercinin mahsûl-i hayatı olan oğlum! Menâmımda gördüğüm rüya doğru çıkarsa sen ins ve cinne, hill ü hareme ba's olunup peygamber olacaksın! Aziz oğlum! Sen, İslâm dininin, ceddin Hazret-i İbrâhim dininin hak din olduğunu tasdik ve tâlim için ba's olunacaksın. Allah seni milletlerle beraber tevâlî edip yaşayagelen şu putlardan ve bunlara ibadetten nehyedip esirgemiştir."

Hazret-i Âmine bu şiirini inşâd ettikten sonra, “Her yaşayan ölür, her yeni eskir, her çok azalır, her büyük fena bulur. Şüphesiz ben de öleceğim. Fakat ebedî anılacağım. Dünyada oğlumu hayrü’l-halef bırakıyorum” deyip müteakiben vefat etmiştir. Âmine’nin bu şiiri ve bu ifadeleri kâmil bir muvahhidin lisanına yaraşır bir haldedir. Hazret-i Âmine’nin yüksek bir kudret-i edebiyyesi bulunduğu bu şiirlerden ve bu sözlerden açık bir surette anlaşılır. Pederi Benî Zühre reisi Vehb’dir. Vehb, kızının tahsil ve terbiyesine pek ziyade ihtimam ettiğinden Âmine Kureyş kızlarının en yükseği .addolunurdu

Vâlide-i nebevî gibi Resûl-i Ekrem’in pederi Abdullah’ın tevhide delâlet eder eş‘ârı vardır. Cümleden biri *Sîret-i İbn Hişâm*’da rivayet olunduğu üzere, Abdullah, Âmine’ye hıtbe edilmezden evvel Benî Esed’den bir kadın ki, Varaka b. Nevfel’in hemşiresi idi. Kâbe derununda açıktan aşk ilân etmişti. Hatta muvâfakati suretinde kendisine mühim bir servet de hediye edeceğini vazediyordu. Böyle hayâsızca arz-ı nefs eden bu kadına karşı yüksek bir :fazilet dersi veren şu kıtasıdır ki, Abdullah’ın kemâl-i iffetine de delâlet eder

أما الحرام فالممات دونه والحل لا حل فاستبينه

يحمي الكريم عرضه ودينه فكيف بالأمر الذي تبغينه

MÂNASI. Haram o kadar acıdır ki, ölüm acısı ondan çok hafiftir. Helâl ise çok tatlıdır. Var kadın, sen açıkça helâlini ara! İzzet ve şeref sahibi olan ırzını ve dinini himaye ve muhafaza eder. Rosbuluk demek olan bir işe nasıl cesaret gösterir?

Abdullah hasep ve nesepçe Kureyş'in en temiz bir soyuna mensuptur. Buhârî *Sahîh*'inde ve *Târîh*'inde Resûl-i Ekrem efendimizin atalarını sayarken İbrâhim aleyhisselâma kadar çıkarır, İbrâhim Halîl Kâbe'nin ilk bânisi bulunduğundan, Resûl-i Ekrem'e gelene kadar bütün İbrâhim evlâdı Kâbe'ye hizmet edegelmişlerdir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem'in ecdâd-ı kirâmının bütün hayatları kemâl-i vuzûh ile mazbuttur. Hepsi de sâhib-i şeref ve fazilet insanlardır. لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ [421] âyet-i kerîmesindeki أَنْفُسِكُمْ kavl-i şerifi şâz olan bir kıraate göre أَنْفَسِكُمْ okunmuştur. Bu şâz kıraate göre mânası: *"Ey insanlar! Sizin en güzel ve temiz bir soyunuzdan, size en necip bir peygamber geldi"* demektir.

Resûl-i Ekrem efendimiz kendileri de Huneyn Gazâsı'nda İslâm ordusunun bozulduğu sırada nübüvvet ve risâlet kuvvetinin kendisine bahşettiği yüksek bir irade ve mehâbetle münhezim bir orduya hitap ederek, *"Ben Allah'ın peygamberiyim, bunda yalan yoktur! Ben, Abdülmuttalib'in torunuyum, soyumda yalancı yoktur"*[422] buyurmuşlar ve bozulan ordunun kuvve-i mâneviyyesini iade etmişlerdir.

Bir dereceye kadar hayatları hakkında izahat verdiğimiz vâlideyn-i nebevîden şirk sudûru cidden müsteb'addır.

Hulvânî *Mevâkıb*'da diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ebeveyninin (neûzü billâh) küfürlerine hükmetmek âkıldan sudûr eden ağır bir zelledir. Böyle bir hükmün ağızdan kaçırılması küfre kadar varır. Çünkü böyle bir söz sarfetmek, Resûl-i Ekrem'e ezâ vermektir. Taberânî'nin rivayetine göre, Ebû Cehil'in oğlu, İslâm bahadırlarından İkrime radıyallahu anh: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip babasına sebbedildiğinden bahis ile şikâyet ettiğinde, Resûl aleyhisselâm, لا تؤذوا الأحياء بسب الأموات *"Ölülere sebb ü şetm ederek dirilere ezâ vermeyiniz"*[423] buyurmuştur. Hiç şüphesiz ki, Resûlullah kabr-i şeriflerinde haydır, ümmetinin âmâli kendilerine arzolunur. İkrime radıyallahu anh, babası hakkında cehennemliktir denilmesinden müteezzî olarak nehyolunursa, Resûl-i Ekrem efendimizin hâtır-ı âlîlerine riayet etmek daha evlâdır ve vâciptir.

Bir kere de Ebû Leheb'in kızı Dürre denilmekle mâruf olan Sebîa radıyallahu anhâ Resûl-i Ekrem'e gelmiş ve, "Yâ Resûlellah! Halk bana يا ابنت خطب النار "Cehennem odununun kızı" diye çağırıyorlar, suretinde şikâyet etmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şiddetli bir gazapla kalkıp, *"Bazı kimselerin benim nesebimle uğraşmaya ne hakkı vardır?"* buyurmuş ve, *"Kim ki benim nesebimle uğraşırsa, emin olunuz ki o kimse bana ezâ verir. Kim ki bana ezâ eder, o kimse Allah Teâlâ'ya ezâ verir"* buyurmuştur.[424]

Bu bahsi hulâsa ederek deriz ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin taraf-ı ilâhîden âlemlere rahmet olduğu hitap edilirken, şems-i münîr-i nübüvvet ve risâlet henüz tulû' etmeden o nûr-ı mübîni sîne-i ihtirâmında taşıyan bir ana, babayı evlâdının feyiz ve nurundan mahrum farzetmek hem edebe hem mantığa muvâfık değildir. Hususiyle Resûl-i Ekrem'in vâlideyn-i muhteremeyninin hayatları Câhiliye devrinde geçmiştir, risâlet-i Ahmediyye zamanını idrak etmemişlerdir. Şairin şu rubâîsi ile bu izahımıza nihayet veriyorum:

İki cihan güneşi burc-i saâdette iken
Vâlideynine mevlâ nice vermeye şerefi
Çeşm-i insâf ile ey dil nazar et gavvâsa
Alacak dürrünü yabana atar mı sadefi?

TERCEME-İ HÂLLER

Mevzubahsimiz olan Müseyyeb b. Hazn radıyallahu anh hadisinde geçen birkaç ismin müsemmâları ile hadis râvisinin terceme-i hâli ber-vech-i âtîdir:

Ebû Tâlib'in ismi Abdümenâf'tır. Fakat Hâkim, mütevâtiren naklolunan haberlere göre, Ebû Tâlib künyesi aynı zamanda amm-i Nebî aleyhisselâmın ismidir de diyor. Yine Hâkim, Hazret-i Ali'nin hatt-ı destiyle de bu suretle mazbut ve muharrer bulunmuştur demiştir.

Ebû Cehil'in künyesi Ebü'l-Hakem'dir. Ebû Cehil künyesi Resûl-i Ekrem tarafından verilmiştir. İsmi de Amr b. Hişâm'dır. Ebû Cehil şaşı idi, me'bûn idi. İbn Düreyd'in *Vişâha*'da beyanına göre, âlem-i İslâm'da ilk koparılan düşman kafası Ebû Cehil'in başıdır. Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh yediyle koparılmıştır (Aynî).

Abdullah b. Ebû Ümeyye de ezvâc-ı tâhirattan Ümmü Seleme radıyallahu anhânın kardeşidir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme karşı şiddetli adâvet beslerdi. Feth-i Mekke'den evvel müslüman olmuştur. Hayber Gazâsı'nda bulunmuştur. Tâif'te şehîden vefat etmiştir (*Kastallânî*).

Müseyyeb b. Hazn b. Ebû Vehb radıyallahu anhümâ Kureyşî'dir. Baba, oğul ikisi de sahâbîdir. Vâlidesi Resûl-i Ekrem'in ammesi Âtike'dir. Hazn b. Ebû Vehb eşraftandı. Hicret şerefini de ihrâz etmiştir. 10. hicret senesinde Ebû Bekir radyallahu anhın devr-i hilâfetine musâdif Yemâme Harbi'nde şehîden vefatını şârih Aynî, Zehebî'den nakledivor. Müseyyeb radıyallahu anh da hicret şerefini ihrâz etmiştir. Şecere-i rıdvân altında biat eden bahtiyarlardandır. Müseyyeb b. Hazn, sahâbî oğlu sahâbî olduklarından tercemede tesniye sîgasıyla tarziye ettik. Müseyyeb hazretleri ticaretle iştigal ederdi. Kendisinden yedi hadis rivayet edilmiştir. Üçü *Buhârî*'de vardır. Tâbiîn hazerâtının yedi benâm Medine fukahasından birisi Saîd b. Müseyyeb sâhib-i tercemenin oğludur ve babasının râvisidir. Saîd b. Müseyyeb selâmet-i hıfzı ve sıdk-ı beyânı cihetiyle ehl-i hadîsin göz nurudur. Mürselen rivayet ettiği hadislerinin esahh-ı merâsil olduğunda icmâ vardır (*Hulâsa* ve *Aynî*).

---

387 et-Tevbe, 9/113.

388 {el-En'âm, 6/158.}
389 {B392 Buhârî, Salât, 28.}
390 {et-Tevbe, 9/113.}
391 {M2258 Müslim, Cenâiz, 105.}
392 {Rivayet, Beyhakī'nin eserlerinde tespit edilememiştir. Rivayeti bu lafızlarla İbn Kesîr nakletmiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 341.}
393 عن أنس أن رجلا قال: يا رسول الله! أين أبي؟ قال: في النار. فلما قفى دعاه فقال: إن أبي وأباك في النار [رواه مسلم في الإيمان في باب بيان أن من مات على الكفر فهو في النار]
{M500 Müslim, Îmân, 347.}
394 {MA19687 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 454.}
395 {MK326 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 145.}
396 {et-Tevbe, 9/113.}
397 {el-İsrâ, 17/15.}
398 {el-İsrâ, 17/16.}
399 {el-En'âm, 6/131.}
400 {el-Kasas, 28/47.}
401 {Tâhâ, 20/134.}
402 {Tâhâ, 20/134.}
403 {Tâhâ, 20/134.}
404 {el-Kasas, 28/59.}
405 {el-En'âm, 6/155-156.}
406 {eş-Şuarâ, 26/208-209.}
407 {el-Fâtır, 35/37.}
408 Esved b. Serî' sahâbîdir. Basra'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Kendisinden sekiz hadis rivayet edilmiştir. Resûl-i Ekrem'in maiyetinde dört muharebede bulunmuştur. Şair, fasih, muhsin ve mükrim bir zattı. Basra'nın ilk kadısıdır. 42 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 31).
409 {HM16410 İbn Hanbel, IV, 24.}
410 {el-İsrâ, 17/15.}
411 {el-İsrâ, 17/94.}
412 {el-Mü'minûn, 23/24.}

413 {eş-Şuarâ, 26/218-219.}

414 {"الأرحام الطاهرين" ifadesi, kaynakta "أرحام الطاهرات" şeklindedir. Ali b. İbrahim el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye,* I, 65.}

415 {Rivayet muhtelif tefsirlerde ve eserlerde yer almasına rağmen, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hadis, *es-Sîretü'l-Halebiyye* adlı eserde nakil ve izah edilmiştir. Ali b. İbrahim el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, I, 65.}

416 {et-Tevbe, 9/28.}

417 {İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, I, 489; no: 656.}

418 {"روضة الأنف *Ravzatü'l-ünf*" şeklinde kaydedilen eser ismi, elimizdeki baskılarda "الروض الأنف *er-Ravzü'l-ünüf*" olarak matbudur. Bkz. Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1421/2000.}

419 {et-Tevbe, 9/113.}

420 En sahih olan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sırada altı yaşında idi.

421 et-Tevbe, 9/128.

422 {B2864, Buhârî, Cihâd, 52.} قال النبي صلى الله عليه وسلم عند شدائد حنين: أنا النبي لا كذب، أنا ابن عبد المطلب

423 {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLI, 56, 67.}

424 {İbn Hacer, *el-İsâbe,* VIII, 128.}

666

•.•.•

عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فَأَتَانَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَإِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى [425] الْآيَةَ.

TERCÜMESİ

Ali radıyallahu anhın şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Biz bir kere) Bakīu'l-garkad (Kabristanı'nda) bir cenazede bulunduk. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de yanımıza gelip oturdu, biz de etrafına oturduk. Resûl-i Ekrem'in elinde bir asâ vardı. O hazret başını eğdi. Asâsıyla yere vurmaya başladı. Sonra buyurdu ki:

— "Sizden hiçbir kimse ve nüfûs-ı mahlûkadan hiçbir nefis yoktur ki, onun (Allah Teâlâ tarafından) cennetteki ve cehennemdeki yeri takdir ve tayin edilmemiş olsun! Onun şakî ve saîd olduğu tesbit olunmamış bulunsun!" Bunun üzerine ashâb-ı kirâmdan biri dedi ki:

— "Öyleyse yâ Resûlellah! Ameli ve ibadeti bırakıp Cenâb-ı Hakk'ın takdirine itimat edemez miyiz? Bizden, saadet ehli (olması mukadder) olan her kişiyi kazâ-i ilâhî, ehl-i saâdetin (hayır) ameline sevkeder, (kişi cennete nâil olur). Yine bizden ehl-i şekāvetten (olması mukadder) olan her kişiyi de kazâ-i ilâhî, ehl-i şekāvetin (şer) ameline sevkeder, (bu da cehenneme girer)." Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cevaben,

— “Saadet ehline, saadet sahiplerinin (hayır) ameli (sevdirilerek) ifası kolaylaştırılır. Ehl-i şekāvete de eşkıya zümresinin (şer) işleri (sevdirilerek) ifası teshil edilir” buyurdu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu:

— “O kimse ki Allah hakkını verir, Allah’tan korkar, güzel kelimeyi, ‘lâ ilâhe illallâh’ kelime-i tevhidini tasdik eder, muhakkak biz o kimseye hayra karşı yüsrü mûcip bir haslet müyesser kılarız. O kimse ki hakkullaha buhl edip inâyet-i ilâhiyyeden istiğnâ ve güzel kelimeyi tekzip eder, ona da hayra karşı usrü şiddet-i mûcib bir haslet müyesser kılarız.”[426] {B1362 Buhârî, Cenâiz, 82.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî buradaki rivayetini Osman b. Muhammed’den ahzetmiştir. Bu hadisi “Tefsîr” bahsinde de Âdem b. Ebû İyâs’tan, Bişr b. Hâlid’den, Ebû Nuaym’dan; “Kader” bahsinde de Abdân’dan, “Edeb” bahsinde Bündâr’dan tahrîc eylemiştir. Müslim de “Kader” bahsinde böyle müteaddit senedlerle, Ebû Dâvud “Sünnet”, Tirmizî “Kader”, Nesâî “Tefsîr”, İbn Mâce “Sünnet” bahislerinde rivayet etmişlerdir.

Bu hadisin, metn-i *Buhârî*’de mensup bulunduğu babın unvanı, kabirde mev‘izadır. Kabirde cemaat halinde durmak gerek hayattakilerin gerek ölülerinin mesâlihine müteallik olursa mekruh değildir. Meselâ dirilerin kabirde oturup içlerinden birisi mevti, âhireti yâda vesile olacak mev‘izada bulunması dirilerin menfaatine müteallik bir içtimâ olur. Yine kabirde Kur’an okumak, zikretmek için toplanmak da ölülere istifade bahşeden bir içtimâdır. Ebû Dâvûd’un rivayetine göre, Ma‘kıl b. Yesâr, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, اقرؤا يس على موتاكم “*Ölülerinizin ruhuna Yâsîn okuyunuz*” buyurdu[427] demiştir. Bu hadisi Nesâî ile İbn Mâce de bu suretle rivayet etmişlerdir. Binaenaleyh bu hadisten, ölülerin kırâat-i Kur’ân ile müstefit oldukları istifade edilmiştir.

Buhârî'nin bu hadise takaddüm eden bir babı ve bir rivayeti daha vardır. Babın unvanı kabre cerid, ki hurma dalı dikmenin hükmüdür. Buhârî bu babında Büreyde el-Eslemî'nin kabrine iki hurma dalı dikilmesini vasiyet ettiğini taʿlîkan rivayet ediyor. Şârihler ekseriyetle bu gars-i eşcârın sebebini, ağacın mahsulü bereketiyle tefe'üldür diyorlar. Sonra Buhârî bu babında İbn Abbas radıyallahu anhümânın şu meâlde bir hadisini tahrîc etmiştir:

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) sahipleri azap olunan iki kabrin yanından geçiyordu. Resûl-i Ekrem,

— *"Bunlar azap çekiyorlar, hem de azap görmeleri büyük bir iş için de değildir. Bunlardan birisi bevlinden sakınmazdı. Öbürüsü de koğuculuk etmeye çalışırdı"* buyurdu. Sonra yaprakları koparılmış taze bir hurma dalı aldı. Bunu ikiye böldü. Her kabre bunlardan birer parça dikti. Ashâb-ı kirâm,

— "Yâ Resûlellah! Bunu niçin diktiniz?" diye sordular. Resûl-i Ekrem,

— *"Bu ağaçlar kurumayıp taze kaldıkça umarım ki azapları hafifler"* buyurdu.[428]

Bu hadis, buna yakın bir metin ile yukarıda "Kitâbü'l-Vudû'"da geçmiştir ve 163 numara ile tercüme edilmiştir.

İdrar ederken ihtimam edilmeyerek sıçratmak ve koğuculuk yapmak nefsü'l-emirde küçüktür denilmek istenilmiyor. Birkaç damla bevlden ne çıkar diye çekinilmemesi, birkaç dedikodunun ağızdan çıkıvermesi cihetiyle küçük addedilmiştir. Nefsü'l-emir itibariyle birisi sıhhî ve medenî, öbürü koğuculuk da ahlâkî ve aynı zamanda her ikisi dinî pek büyük birer kusurdur. Birisi zâhirî, öbürü bâtınî birer pisliktir. Hele koğuculuk en büyük bir musîbet-i ictimâiyyedir. Bir milletin fertleri arasında koğuculuğun taammüm ve intişarı ve âdeta, içtinabı lâzım bir kusur addedilmemesi en muzır bir fevzâ-i içtimâî tevlîd eder. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ *"Siz, söz naklini kolay zannedersiniz. Halbuki bunun tevlîd ettiği mazarrat ve mâsiyet, Allah Teâlâ indinde çok büyüktür"*[429] buyurulmuştur.

Kabre ağaç dikilmesinin mânevî faydası, bu hadîs-i şeriften ve Resûl-i Ekrem'in bu kavlinden, fiilinden müstefâd olduğu gibi وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ [430] nazm-ı şerifinde bütün mevcûdât-ı mümkinenin kendilerine has olan birer lisân-ı ibâdet ve ubûdiyyetle hâliklarını zikir, tesbih ve tahmîd eyledikleri haber verildiğinden, kabre dikilen ağaç yaş kaldıkça onun zikrinden sâhib-i kabrin müstefit olması hukuku mücâveret muktezâsıdır. Maddî, medenî, sıhhî faydaları ise izahtan müstağnidir.

MÂNALAR

Mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki بقيع الغرقد Medîne-i Münevvere'de meşhur bir kabristanın adıdır. Garkad, burada yetişen bir nevi dikenli ağaçtır. Bu kabre ibtidâ Osman b. Maz'ûn radıyallahu anh defnedilmiştir. Ondan sonra da Resûl-i Ekrem'in necl-i necîbi Hazret-i İbrâhim defnolundu. Bunların defni sırasında bu yabani ağaçlar kesilip Bakī' bunlardan temizlenmiştir. Bugün bu ağacın cinsi kesilmiştir, yalnız ismi kalmıştır.

Mıhsar "mîm"in kesri ve "sâd"ın fethi ile dayanmak üzere elde taşınılan kadîb, "dal parçası"dır. Asâ, baston makūlesidir. İbn Battâl ile İbnü't-Tîn mıhsarı asâ ile tefsir etmişlerdir. Biz de böyle tercüme ettik. **Menfûse**, masnûa ve mahlûka demektir. Neks de "baş eğmek"tir.

Şârih Kastallânî bu hadisin bazı fıkralarının tarz-ı beyânında garabet görüyor. Hakikaten Medîne-i ilm ü edebin büyük bir hâris ve nigâhbanı olan Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh, bu hadîs-i şerifin tebliğinde hiç görülmedik bir kudret-i edebiyye izhar etmiştir. Meselâ hadisin başında arka arkaya, "nefiy" edatları görülüyor, arka arkaya iki istisna bunları takip ediyor. Bunlar "leff ü neşr" halinde midir, değil midir? diye hadis şârihlerini derin düşüncelere sokuyor. Sonra da o sual ve cevab gayet îcazkâr bir lisan ile tasvir edilmiş bulunuyor. Mevzuun nezâketi de buna inzimam ettiğinden biz de tercüme ederken güçlük çektik. Birtakım muavin kelimeler, fıkralar kullanmaya mecbur olduk.

Mesele hulâsa olarak şudur. Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Her insanın saadet ve şekaveti, cennetlik ve cehennemlik olduğu ezelde ilm-i ilâhîde takdir edilmiştir*" buyurmuş, ashaptan bir zat, "Öyle ise ya Resûlellah! Dünyada sa'y ve ibadetin, birtakım meşakkatleri iktiham etmenin ne tesiri vardır? Varsın herkes mukadder âkıbetine doğru sürüklensin!" Resûl-i Ekrem efendimiz cevaben, "*Hayır! Tekâlifte meşakkat yoktur, herkes muktazâ-i fıtrata nâil ve müyesser oluyor, Cenâb-ı Hak herkese hayır ve şerden neyi müyesser kıldıysa, o kişi onu kolaylıkla seve seve işliyor*" buyurmuştur.

Bu mühim suali Hazret-i Peygamber'e kimin sorduğu araştırılmış, en kuvvetli olarak bunun Hazret-i Ali olduğu neticesine varılmıştır ve çok doğrudur. Çünkü böyle derin bir suali her sahâbî soramazdı. Yalnız ilmiyle, fıkhıyla iştihâr etmiş yüksek simalar sorabilirdi. Hadisin râvisi olması delâletiyle ilk hatıra gelecek zat, Hazret-i Ali olabilirdi. Bu sebeple Buhârî "Kitâbü't-Tefsîr"de Hazret-i Ali olduğunu zikretmiştir. Yalnız قلنا lafzıyla irat edildiğine göre, bu suale orada bulunan zevatın da iştirak ettikleri anlaşılıyor. Müslim'le Tirmizî, Sürâka b. Mâlik olduğunu bildirmiştir. Daha başkaları hakkında da rivayetler vardır (*Kastallânî*).

Tîbî demiştir ki: Bu cevap üslûbu hakîmaneden ma'dûddur. Resûl-i Ekrem efendimiz bu cevabıyla hem ibadete itimat ve iğtirâr edilmesini, hem de ibadetin terkolunmasını menetmiştir. Bir taraftan abde muktezâ-i ubûdiyyeti ifa etmesini emretmiş, aynı zamanda umûr-ı ilâhiyyede tasarruftan tahzîr eylemiştir. Binnetice: "Ashâbım! İbadeti, terk-i ibâdeti cennete veya cehenneme duhul için sebeb-i müstakil kılmayınız, belki ibadeti nişâne-i saâdet, terk-i ibâdeti alâmet-i şekāvet biliniz" buyurulmuş oluyor.

BIR SUAL. Saîdin ibadeti, şakînin şekaveti kazâ-i ilâhî muktezâsı tesir ve teshîl-i bârî ile olduğuna göre, kul ibadet ve şekavetinden dolayı niçin dünyada medih ve zemme, ukbâda sevap ve azaba müstahik olmalıdır?

CEVAP. Bu medih ve zem, kulun fâiliyyeti cihetiyle değil, mahalliyeti itibariyledir. Yani o kullun o fiili işlemesi cihetiyle değil, o fiile mahall-i sudûr olması dolayısıyladır. Meselâ bir çirkin zem ve bir güzel methedilir. Bu güzellik ve çirkinliğin her ikisi de eser-i kudrettir. Ne güzelin kendi güzelliğinde, ne de çirkinin çirkinliğinde sun'u tesirleri vardır. Kudret-i beşerin bu hususta tesiri olsaydı dünya Yûsuf misal güzellerle dolardı. Binaenaleyh güzel, güzelliğin fâili olarak değil, masdarı olarak methedilir. Çirkin de böylece zemmolunuyor. Bunun gibi saîd, hayır ve faziletin fâili değil, masdarı olduğu için methediliyor, sevaba müstahak oluyor. Şakî de böylece zem ve ikāba uğruyor. İşte Eşâire'nin abde izâfe ettikleri "kesb" bu olacaktır.

Şârih İbn Battâl demiştir ki, bu hadîs-i şerif, kavâid-i Ehl-i sünnet'ten en mühim bir kaideyi muhtevidir ki, saadet ve şekavet Hakk'ın eser-i halk ve takdiri olduğu aslîdir. Kaderiyyeciler Ehl-i sünnet'e muhalefet etmişler, şer, Hakk'ın eser-i halkı değildir demişlerdir.

Nevevî de bu hadîs-i şerifte kaderi ispat vardır. Bütün vâkıât, ef'âlinden hiçbir kuvvete karşı mesul olmayan Allah'ın kazâ ve takdiri, veçhile câridir. Bazı ulemâ, "Sırr-ı kader insanlara dünyada münkeşif değildir. İnsanlar bu sırrı cennetle girdiklerinde anlayacaklardır" demişler.

Bu hadîs-i şerifte Cebriyyeciler'i de red vardır.

Hadîs-i şerifte ibâde hayır ve şer teysîr buyurulacağı bildirilmiştir. **Teysîr,** insanın bir işi seve seve yapmasını teshildir. Cebir ise, istemeyerek insanın sürüklenmesidir.

Kişinin saadet ve şekaveti dünyada bilinebilir mi? Tâbir-i âharla saîd ve şakî olanlar bilinebilir mi? Bir kısım ulemâ bu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifle ihticâc ederek amel-i sâlih, alâmet-i saâdet, şer de alâmet-i şekāvet olduğundan kişi, me'lûf bulunduğu ameli ile mâlûm olur demişler. Bazıları da inkâr etmişlerdir. Şârih Aynî, hak olan cezmen değil, zannen idrak olunur diyor. İbn Teymiyye meseleyi şu şekilde vazederek, "Muhammed ümmetinin sulehâsından olduğu, halkın lisân-ı sıtkı ile iştihâr eden bir kimse hakkında cennetliktir diye kati olarak hükmedilebilinir mi?" diyor. Sonra ulemânın müsbet-menfî ihtilâflarını bildiriyor. Hükmedilebilir diyenler yukarıdaki âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifle istidlâl etmişlerdir.

Bu hadisten kabirde oturmanın, ilim ile mevâiz-i hasene ile görüşmenin cevazı da anlaşılıyor. Esasen Buhârî'nin bu hadise dair unvanı da bundan ibarettir.

---

425 el-Leyl, 92/5.

426 فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى. وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى. وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى. وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى.

el-Leyl, 92/5-10.

427 {D3121 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 19-20.}

428 عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه مر بقبرين يعذبان فقال: إنهما ليعذبان وما يعذبان في كثير. أما أحدهما فكان لا يستتر من البول. وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة. ثم أخذ جريدة رطبة فشقها بنصفين ثم غرز في كل قبر واحد. فقالوا: يا رسول الله لم صنعت هذا؟. فقال: لعله أن يخفف عنهما ما لم ييبسا.

{Rivayette geçen "وما يعذبان في كثير" ifadesi *Buhârî* metninde "وما يعذبان في كبير" şeklindedir. B1361 Buhârî, Cenâiz, 81. Buradaki lafız *el-Mu'cemü'l-evsat*'daki ibareyle örtüşmektedir. Taberânî, *el-Evsat*, VI, 337, no: 6565.}

429 en-Nûr, 24/15.

430 el-İsrâ, 17/44.

667

•.•.•

عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ حَلَفَ بِمِلَّةٍ غَيْرِ الْإِسْلَامِ كَاذِبًا مُتَعَمِّدًا فَهُوَ كَمَا قَالَ وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ عُذِّبَ بِهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden nakleden Sâbit b. Dahhâk radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl aleyhisselâm buyurdu ki: "Kim ki İslâm'dan başka bir dine kâzip ve müteammid olarak yemin ederse, o kimse dediği gibi (yalancı)dır. Kim ki, keskin bir aletle kendini öldürürse, bu kimse de cehennem ateşinde o aletle azap olunur." {B1363 Buhârî, Cenâiz, 83.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi, yine böyle "Edeb" bahsinde Mûsâ b. İsmâil'den, "Nüzûr"da Ma'lâ b. Esed'den, yine "Edeb" bahsinde Muhammed b. Beşşâr'dan tahrîc etmiştir. Müslim de "Îmân"da müteaddit tariklerden, Ebû Dâvâd "Îmân" ve "Nüzûr" bahislerinde Ebû Tevbe'den, Tirmizî "Îmân"da Ahmed b. Menî'den, Nesâî İshak b. Mansûr gibi müteaddit meşâyihten, İbn Mâce de "Keffârât"ta Muhammed b. Müsennâ'dan rivayet eylemişlerdir.

Bu hadîs-i şerifin râvisi bulunan Sâbit b. Dahhâk radıyallahu anh, Ebû Zeyd, İbn Halîfe el-Eşhelî'dir, Şeceretürrıdvân altındaki biatta bulunmuş muhterem bir sahâbîdir. Kendinden *Kütüb-i Sitte*'de on dört hadis rivayet edilmiştir. Bunun birinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Diğer bir hadisinde Müslim infirâd eylemiştir. Kendinden Ebû Kılâbe ve emsalinin rivayetleri vardır. 64 Hicrî yılında vefat etmiştir, doğru olan da bu tarihte vefat etmiş olmasıdır. 45 tarihinde vefat ettiği de bildirilmiştir *(Hulâsa,* s. 48).

MÂNALAR

Millet "din" mânasınadır. Millet-i İslâmiyye, millet-i Yehûdiyye, millet-i Nasrâniyye gibi İslâm'dan başka bir dine edilen yeminin sureti, dîn-i nasârâya, dîn-i yehûda yahut milel-i kefereden herhangi bir milletin namına yemin etmektir.

كاذبًا kaydı, halefe fiilinde müstetir bulunan zamirden haldir ve, "Yemin eden kimse, namına yemin ettiği din ve millete tâzim etmekte yalancı olarak" demektir. Bu hal ahvâl-i lâzimedendir. Çünkü İslâm dininden başka bir dine yemin eden kimse, herhalde ve her zamanda bu yemininde kâziptir. Hâl-i sıdka intikali ihtimali yoktur. Binaenaleyh كاذبًا kaydıyla hâlifin mahlûf-i aleyhte kizbi veya sıdkı mevzubahis değildir. Millet-i İslâmiyye'nin gayri bir millete yemin, şeriat nazarında mezmum olduğu için gayri İslâmî bir dine tâzim kastederek yemin ederse onun mahlûf-i aleyhte sâdık veya kâzip olması müsavidir ve bu yeminin, o dinin kendi müntesiplerinin yemininden hiç farkı yoktur.

HULÂSA. Bir nama yemin etmek o şeye tâzim ifade ettiğinden tâzimde kâzip olarak yemin ederse demektir. كاذبًا kaydının müteallakı budur. Mahlûf-i aleyhteki sıdk u kizb değildir.

متعمدًا kaydı, "bu yeminin gerçekten kizbine ve bir gûnâ tâzim ifade etmediğine itimat ve itikad ederek" demektir. Bu kayıt da ahvâl-i mütedâhile veya müterâdifedendir. Bununla takyîd buyurulması, hâlif, bu yoldaki yemininin bir kizb olduğuna kanaat beslemeyip de belki bunun bir tâzim olduğunu itikad ederse, yemininde en ağır bir günah irtikâp etmiş olur ve o din ve millete tâzim eden kendi müntesiplerine tamamıyla benzemiş bulunur. Bu halde hâlif, [431] وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ âyet-i kerîmesi mûcibince İslâm câmiasından çıkarak namına yemin ettiği milletin dalâlet zümresine iltihak etmiş demektir. Kurtubî de bunun küfrüne hükmediyor.

فهو كما قال , o kimse yemininde hakikaten kâziptir, kâfir değildir demektir. Çünkü bu hâdise-i yemîn ile İslâm dininden çıkıp namına yemin ettiği dine dahil olmuş değildir. Şu kadar ki onun bu yemini, itikadının zıddı ve hilâfı olduğu için kâzip olur.

Nasıl ki şârih İbn Battâl da, كاذباً kaydı delâletiyle hâlifin, namına yemin ettiği dine tâzim, hilâf-i mu'tekadı olduğunu istifade ederek, فهو كما قال nin mânası, "O kimse dediği gibi kâziptir", kâfir değildir diyerek bu yolda yemin ile dîn-i İslâm'dan çıkıp yemin ettiği dine girmiş olmayacağı neticesine varmıştır. Çünkü hâlif, itikad ettiği bir şeyi söylememiştir, kâziptir, kâfir değildir. Biz de tercümede yalancıdır diye tasrih ettik.

Şârih Kirmânî de فهو كما قال cümlesini İslâm dininin gayri bir din üzerinedir suretinde tefsir etmiştir. Çünkü bir şeye yemin etmek ona tâzimi ifade eder diyor. Sonra da Kirmânî, şu kadar ki, burada zâhir olan tağlîz için bu ağır ceza zikredilmiştir. Yoksa hakikaten kâfir olur demek değildir hükmünü ilâve ediyor.

Buhârî şerhlerinden mülhem olarak verdiğimiz şu izahata göre, hadîs-i şerifin meâli: "Kim ki, İslâm dininden başka yehûd veya nasârâ dini gibi bir din namına o dine tâzim etmekte kâzip olarak ve bu kizbine itimat ve itikad ederek yemin ederse, o kimse hakikaten yemininin ifade ettiği tâzimde ihtiyâr-ı kizbetmiş olur" demektir.

حديدة "hadîde" ile "kılıç, bıçak" gibi keski aleti maksuttur, hadîd de denilir. Şu kadar ki hadîde, hadîdden ehastır. Bu kelime menetmek mânasına olan "had"den me'hûzdur. Sahibini tecavüzden menettiği için âlet-i kātıaya bu isim verilmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

İmam Ebû Hanîfe ile ashabı bu hadis ile ihticâc ederek dîn-i İslâm'ın gayri bir dine kâzip ve müteammid olarak yemin ederse, yemin mün'akid olur ve kefâret lâzım gelir. Çünkü bu yoldaki yeminler, kavl-i zûrdur, münkerdir demişlerdir. Nevevî de, "Yemin mün'akid olmaz. O işi ister işlesin, ister işlemesin kefâret de lâzım gelmez. Yalnız hâlif istiğfar eder, kelime-i şehâdet getirir" diyor ve bu ictihadın İmam Şâfiî'nin, İmam Mâlik'in, cumhûr-ı ulemânın mezhebi olduğunu bildiriyor. Nevevî bunların da aleyhi's-salâtü ve's-selâmın, من حلف فقال باللات والعزى فليقل لا إله إلا الله "*Kim ki Lât, Uzzâ putları namına yemin ederse müteakiben 'lâ ilâhe illallâh' desin*"[432] kavl-i şerifi ile ihticâc ettiklerini ilâve ediyor. Hanefîler de bu istidlâle, bu hadiste kefâretin zikredilmemiş olması vücûbu kefâretin nefyedilmiş olmasını istilzâm etmez" diye cevap vermişlerdir.

Şimdi hadisin katl-i nefisten ibaret olan ikinci kısmını izah edeceğiz. Bu hadisin "Cenâze" bahsinde asıl zikredilmesini mûcip olan da bu fıkradır. Şârih İbn Battâl diyor ki: "Fukaha ve Ehl-i sünnet ulemâsı ittifak etmişlerdir ki hayatına kasteden, intihar eden bir kimse, bu çok çirkin hareketi ile İslâm câmiası haricine çıkmış olmaz. Binaenaleyh namazı kılınır. Günahı kendisine aittir. İmam Mâlik'in mezhebi de budur."

Yine İbn Battâl diyor ki: "Ömer b. Abdülazîz ile Evzâî istisna edilirse, bütün fukaha müntehire cenaze namazı kılmakta kerahet olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bütün müslümanlara namaz kılmak âdetini vazetmişler ve bundan hiçbir müslümanı istisna etmemişlerdir."

Şârih Aynî de İmam Ebû Yûsuf'un, "Müntehire namaz kılınmaz. Çünkü müntehir kendi nefsine zulmetmiştir. Bâgī ve kâtı-ı tarîk mesâbesindedir" dediğini ve İmam A'zam ile İmam Muhammed'in de, "Müntehirin, darb ve cerhsiz kendi döşeğinde ölen kimse gibi kanı heder olup katl-i nefiste diyet bulunmadığını ve binaenaleyh namazı kılınır" dediklerini haber veriyor.

---

431 el-Mâide, 5/51.

432 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 191.}

668

•.•.•

عَنْ جُنْدَبٍ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ كَانَ بِرَجُلٍ جِرَاحٌ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى بَدَرَنِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Cündeb radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: (Sizden evvel geçen bir ümmet içinde) bir adamın yarası vardı. (Istırabına dayanamayıp) kendisini öldürdü de, Allah Teâlâ, "Kulum kendi kendisine (ölüme teşebbüs ederek) bana takaddüm eyledi. Ben (de) ona cenneti haram kıldım" buyurdu. {B1364 Buhârî, Cenâiz, 83.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

İmam Buhârî, bu hadisi burada ta'lîkan rivayet etmiştir. Fakat "Ahbâr-ı Benî İsrâil"de de şeyhi Muhammed b. Ma'mer'den mevsûlen bir rivayeti vardır. Müslim de ayrı bir metin ile rivayet etmiştir.

Şârihler intihar eden bu adamın isminin bilinemediğini söylüyorlar. Benî İsrâil tarihinde geçen âdi bir intihar vak'ası kahramanının ismini bilmeye ne imkân vardır ne de lüzum.

Buhârî'nin senedinde bu hadisi Cündeb radıyallahu anhtan rivayet eden Hasan-ı Basrî hazretleridir ve hadis şu suretle sevkedilmiştir: قال الحسن حدثنا جندب عنه في هذا المسجد فما نسينا وما نخاف أن يكذب جندب عن النبي صلى الله عليه وسلم قال "Hasan-ı Basrî demiştir ki: Bize Cündeb radıyallahu anh şu Basra Mescidi'nde Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden âtîdeki hadisi rivayet etti. Biz o hadisi unutmadık. Cündeb'in Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden yalan nakletmesinden korkumuz da yoktur. –Çünkü Cündeb çok doğrudur– Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: ..."[433]

Gerek bu hadisi, gerek bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz Sâbit b. Dahhâk hadisini Buhârî “Kātil-i Nefs” unvanlı bir babında zikretmiştir.

Bâzı *Buhârî* nüshalarında جراح, kitap vezninde cerâhanın cem‘dir, “yara”ya denir. Bazı *Buhârî* nüshalarında “cirah” yerinde “hurac” rivayet edilmiştir. Hurac, tıbbî ıstılahta “verem”e denir ki, âfet-zede bir uzvun lifindeki bir tecvîfe mikrobik maddelerin içtimâından husûle gelen şişliktir. Nevevî de “Hurac, vücudda çıkan habbecik kurhalardan ibarettir” diyor.

Bederenî mübâderet mânasındadır ki, kulun kendi yatağında, ruhu Allah Teâlâ tarafından kabzedilinceye kadar sabretmemesidir. Bu müntehire cennetin haram oluşundan bunun bir ukūbet-i müebbede olduğu anlaşılıyor. Cezanın ebedî olmasının sebebi de bu katilin intiharı helâl addetmiş olmasıdır. Yoksa bundan evvel tercüme ettiğimiz Sâbit b. Dahhâk hadisinin izahında beyan edildiği üzere intihar, küfrü ve binaenaleyh müebbet bir azabı icap etmez. Şu da muhtemeldir ki bu ebedî azap, hadiste beyan buyurulan adamın şahsına ait olsun ve bu adamın intihar cürmünden başka müşrik olması da bulunsun. Şu kadar ki bu tevcih, küffârın fürû-i a‘mâlinden de sorulacağını kabul eden ulemânın mezhebine göre tamam olur. Hilâfına kāil olanlara göre müstahsen bir tevcih değildir. Bundan başka hadiste bu adamın küfür ve imanına delâlet eder bir şey de yoktur.

Bu babda vârit olan bir haber de Câbir b. Semüre hadisidir. İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*inde rivayetine göre, İbn Semüre radıyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından bir kimse bir yara alıp âlâm ve ıstırabına dayanamayarak eline geçirdiği bir bıçakla intihar etmiş ve Resûl-i Ekrem de namazını kılmamıştır.[434]

---

433 {B1364 Buhârî, Cenâiz, 83.}

434 وقد ورد في مصنف ابن أبي شيبة عن جابر بن سمرة رضي الله عنه: أن رجلا من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أصابته جراحة فآلمته فأخذ مشقصا فقتل به نفسه فلم يصلى النبي صلى الله عليه وسلم عليه.

{*el-Musannef*'te yer alan rivayette 'أصابته جراحة فآلمته فأخد مشقصا' ibaresi yerine 'أصابته جراحة، فامتدت به فدب إلى قرت له في سيفه، فأخذ مشقصا' ifadesi vardır. MŞ11866 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 152.}

669

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الَّذِي يَخْنُقُ نَفْسَهُ يَخْنُقُهَا فِي النَّارِ وَالَّذِي يَطْعُنُ نَفْسَهُ يَطْعُنُهَا فِي النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: "(Dünyada ip ve emsali ile) kendini boğan kimse cehennemde kendini boğar (ok, bıçak gibi şeylerle) kendini vuran da cehennemde kendini vurar(ak azap olunur)." {B1365 Buhârî, Cenâiz, 83.}

İZAHI

Bu hadiste kātil-i nefis hakkındaki babın hadisleri cümlesindendir. İmam Buhârî bunu aşağıda "Kitâbü't-Tıb"da da daha uzun bir metin ile rivayet edip müellif Zebîdî de nakletmiştir. Meâli şöyledir: *"Kim ki kendini bir dağın tepesinden atar da öldürürse, o kimse cehennem ateşinde ebedî ve dâimî muhalled bir halde kendini atarak azap olunur. Kim ki zehir içerek kendini öldürürse bu da cehennem ateşinde zehir kadehi elinde ebedî ve dâimî içerek muhalled bir halde azap olunur. Kim ki canını bıçak vesaire ile vurarak katlederse, bu da cehennem ateşinde bıçağı elinde dâimî ve ebedî karnına saplayarak muhalled bir surette azap olunur."*[435]

Müslim'in de *Sahîh*'inde bu yolda bir rivayeti vardır. Yalnız onda kendini boğarak intihar şekli rivayet edilmemiştir. *Müslim*'de zehir ile intihar sureti vardır. Yine Müslim'in rivayeti [436] فهو في نار جهنم خالدًا، مخلدًا فيها أبدًا ziyadesini de muhtevidir. Ashâb-ı ma'siyetin cehennemde muhalled oldukları esasını kabul eden Mu'tezile ile onlara peyrev olanlar bu ziyâde-i rivâyet ile tezlerini müdafaa etmişlerdir. Fakat Ehl-i sünnet ulemâsı müteaddit suretle cevap vermişlerdir. Cümleden birisi, bu ziyadenin bir vehim olmasıdır. Nasıl ki Tirmizî *Sünen*'inde bu hadisi yine Ebû Hüreyre'den خالدًا، مخلدًا kaydı bulunmaksızın tahrîc etmiş ve bu rivayetin esahh-ı rivâyât olduğunu kaydetmiştir. Çünkü en sahih rivayete göre, ehl-i tevhid cehenneme konulacak, bir müddet azap olunup günahlarından arındıktan sonra cehennemden çıkarılacaktır. Ehl-i sünnet'in bu babdaki öbür delillerini burada irat etmek zâittir.

---

435 قال النبي صلى الله عليه و سلم: من تردى من جبل فقتل نفسه فهو في نار جهنم يتردى فيها خالداً مخلدًا فيها أبدًا. و من تحسى سما فقتل نفسه فسمه في يده يتحساه في نار جهنم خالداً مخلدًا فيها أبدًا. ومن قتل نفسه بحديدة فحديدته في يده يجاء بها في بطنه في نار جهنم خالدًا مخلدًا فيها أبدًا. (رواه البخاري عن أبي هريرة).

{B5778 Buhârî, Tıb, 56.}

436 {M300 Müslim, Îmân, 175.}

670

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ مَرُّوا بِجَنَازَةٍ فَأَثْنَوْا عَلَيْهَا خَيْرًا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَبَتْ ثُمَّ مَرُّوا بِأُخْرَى فَأَثْنَوْا عَلَيْهَا شَرًّا فَقَالَ وَجَبَتْ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مَا وَجَبَتْ قَالَ هٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَهٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ شَرًّا فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللهِ فِي الْأَرْضِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şu hadis rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûl-i Ekrem ile bazı ashabının yanlarından bir cenaze geçti. Ashâb-ı kirâm bu cenazeyi hayır ile andılar. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de “vâcip oldu!” buyurdu. Sonra başka bir cenaze daha geçmişti. Ashâb-ı resûl bunu da şer ile andılar. Resûl-i Ekrem de yine “vâcip oldu” buyurdu. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb,

— “Ne vâcip oldu, yâ Resûlellah?” diye sorması üzerine, Resûlullah,

— “Şu önce geçen cenazeyi hayır ile yâdettiniz, ona cennet vâcip oldu. Sonraki cenazeyi şer ile andınız. Buna da cehennem vâcip oldu. Çünkü siz yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz” buyurdu. {B1367 Buhârî, Cenâiz, 85.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Enes b. Mâlik'ten; Ebû Dâvûd ve Hâkim, Nadr b. Enes'ten; Taberânî, Kâ'b b. Ucre'den mutavvel, muhtasar metinlerle rivayet etmişlerdir. Buhârî dirilerin ölüleri hayır ile, güzel sıfatlarla senâ edip övmelerinin meşruiyeti unvanlı bir babında zikretmiştir. Dirilerin dirileri methüsenâ eylemeleri, eğer senâda mübalağa edilirse, menhîdir. Çünkü mübalağakârane methüsenâ müfsid-i ahlâktır. Hem methedenin, hem de metholunan kimsenin ahlâkları üzerinde sû-i te'sîr icra eder: Memdûhu ucbe, mâdihi de riyâya, tabasbusa, temellüke sevkedebilir ki, insanın zatî şerefi ve benliği namına büyük bir ziyâ'dır.

Müslim bu hadisi İbn Uleyye vasıtasıyla Hazret-i Enes'ten tahrîc etmiştir ve şu yolda tekitleri ihtiva etmektedir. Bu rivayete göre, Enes b. Mâlik radıyallahu anh demiştir ki: Bir cenaze geçmişti ve senâ edilmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Vecebet, vecebet, vecebet*" buyurdu. Sonra bir cenaze daha geçti. Bu da şer ile tavsif edildi. Resûlullah bunun için de, "*Vecebet, vecebet, vecebet*" buyurdu. Sonunda da, "*Siz yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, siz yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, siz yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz*" buyurdu.[437]

Hâkim'in Nadr b. Enes'ten[438] rivayeti de şu tafsilleri muhtevîdir: Enes b. Mâlik radıyallahu anh demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanında idim. Bir cenaze geçti. Resûlullah,

— "*Bu kimin cenazesidir?*" diye sual buyurdu. Resûl-i Ekrem'in yanındakiler,

— "Filân aileye mensup filândır. Allah'ı ve Resûlullah'ı seven ve Allah'a ibadet edip daima hayra, ibadete koşan iyi bir zattır" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— "*Vecebet, vecebet, vecebet*" buyurdu. Sonra da başka bir cenaze geçti. Resûl-i Ekrem,

— "*Bu cenaze de kimdir?*" diye sordu. Oradakiler,

— "Filân soya mensup filândır, bu da Allah'a ve Resûlullah'a buğzeden, günah işleyen ve daima günah ve fesada çalışan kötü bir kimsedir" diye cevap verdiler. Bu defa Resûl-i Ekrem yine,

— "*Vecebet, vecebet, vecebet*" buyurdu. Oradakiler,

— “Yâ Resûlellah! Biz, birinci cenazeyi hayır ile senâ, ikinciyi de şer ile tavsif ettiğimiz halde siz ikisi hakkında da bir hüküm verdiniz de üç kere ‘vecebet’ buyurdunuz” dediler. Resûl-i Ekrem,

— *“Evet yâ Ebû Bekir! Öyle söyledim. Çünkü Allah Teâlâ’nın yeryüzünde bir kısım melekleri vardır ki bunlar, kişinin hayır ve şerden me’lûf olduğu şeyi benîâdem lisanıyla söylerler”* buyurdu.[439]

Bu hadisi bu suretle rivayet eden Hâkim, “Bu hadis, Müslim’in şartına göre de sahih bir hadistir. Fakat her nedense Müslim *Sahîh*’ine bu lafız ile almamıştır” diyor.

Taberânî ile Ebû Dâvûd da aynı suretle rivayet etmişlerdir. Yalnız Ebû Dâvûd’un bir rivayetinde hadisin son fıkrası şöyledir: أن بعضكم على بعض شهداء “*Sizin bazınız bazınızın şahitlerisiniz.*”[440] Ebû Dâvûd’un Ebû Hüreyre’den gelen diğer rivayetinde, الملائكة عليهم السلام شهداء الله في السماء وأنتم شهداء الله في الأرض. إن بعضكم على بعض شهيد “*Melâike aleyhimü’s-selâm gökyüzünde Allah’ın şahitleridir. Siz de yerde Allah’ın şahitlerisiniz. Sizin bazınız, bazınızın şahidisiniz*”[441] ziyadesi vardır.

LUGAVÎ İZAHLAR

Senâ (ثناء), hısâl-i hamîde ve evsâf-ı cemîle ile yâdetmektir. Hayırda istimal olunur. Senânın şerde istimali şâzdır. Burada şerde istimal edilmesi hayra müşâkele için iltizam edilmiştir.

“Cennet vâcip oldu” cümlesindeki vücûb ile sübût ve tahakkuk mânaları kastedilmiştir. Hükmün sıhhat-i vukūu o derece kuvvetlidir ki, vâcip derecesini bulmuştur demek oluyor. Yoksa Allah Teâlâ’ya hiçbir şey vâcip olmadığı, Ehl-i sünnet mezhebinde mukarrer olan usûl-i İslâmiyye’den bir asl-ı mühimdir.

Hatta sevap, fazl-ı bârî, ikāb da adl-i ilâhî muktezâsıdır. Allah Teâlâ hiçbir fiilinden hiçbir varlığa ve hiçbir kuvvete karşı mesul değildir. Bütün mevcudat ile bunların haiz oldukları maddî ve mânevî kuvvetler O'nun eser-i kudretidir. Bu asla göre hadîs-i şerifin mânası: "Dirilerin ölüler hakkındaki hayır ile senâları, o ölünün dünyada hayırperver, iyiliği sever bir kimse olduğuna delâlet eder. Bunun için va'd-i ilâhî muktezâsı cennet vâcip olur. Dirilerin ölüleri şer ile tavsifleri de o ölünün dünyada işi, gücü şer olduğuna delâlet eder. Bunun için de adl-i ilâhî muktezâsı cehennem vâcip olur" demektir. Hadîs-i şerifte tasrih buyurulduğu üzere müminlerin bazılarının bazılarına şehâdetlerinin tesiri bu suretledir.

Müslim'in ve daha başkalarının rivayetlerinde gördüğümüz tekrîr, kelâmın tekit ve tahkiki gayesine mâtuftur. Resûl-i Ekrem'in ekser teblîgāt-ı seniyyelerinde vesîle-i şikâyet bir cihet bırakmamak için ihtiyar buyurdukları bir üslûbu edebîdir.

Dâvûdî diyor ki: Bu hadiste duhulü cenneti vâcip kılan senâ ve şehâdet, fukahaya göre ehl-i fazîletin, ashâb-ı sıdk-ı ihlâsın şehâdetidir, fâsıkların senâ ve şehâdetleri değildir. Çünkü fesaka, kendileri gibi ehl-i fısk ve mahiyeti senâ edip överler ve tabiidir ki, mev'ûd olan mükâfatın husûlünde hiçbir veçhile müessir olamaz.

Yine Dâvûdî'ye göre: Şer ile tavsif ve ittiham da bir adâvete müstenit olmamakla meşruttur. Bazı kere sulehâdan bir zat hakkında husumet perverde eden bir kimse bulunabilir. Vefatında bunun tarafından birtakım fuzûlî dedikodular sarfedilebilir. Binaenaleyh böyle husumete müstenit bir tavsif ile o recül-i sâlih de hadisin şümulü dahiline girmiş olmaz. Kul kusurdan hâlî olmadığına göre bu adâvet, muktezâ-i adâlet olsa bile dünyada faziletkâr bir hayata mâlik olan kimse hakkında şer ile şehâdet hiç de doğru değildir.

SUAL. Zeyd b. Erkam radıyallahu anhümadan vârit olan bir hadîs-i sahîhte mevtâya sebbetmekten nehyedilip ölülerin ancak hayır ile anılması emrolunmuşken ölülerin mesâvîsinden bahsetmek ve "şerîr bir kişi idi" diye şehâdet etmek nasıl câiz olur?

CEVAP. Emvâta sebbetmekten, onları şer ile yâd ve tavsif eylemekten nehiy, kâfir, münafık, fısk ile, bid'at ile me'lûf ve meşhur olanlar hakkında değildir. Bu, ehl-i küfür ve nifakın, sâhib-i fısk ve bid 'atın başkası ölüler hakkındadır. Bunları şer ile zikir ve tavsif eylemek, -bunların yoluna girmek istiyenleri tahzîri mûcip olduğu için- haram değildir. Kurtubî diyor ki: Câiz ki sebb-i emvât hadisi, bu Enes b. Mâlik hadisinden müteahhir ve bunu nâsih olsun.

"Siz, yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz!" hitâb-ı şerifine muhatap olan ashâb-ı kirâm ise de onların sıfat ve sîretindeki müminlerin de bu babda hakk-ı iştirakleri vardır. Hatta Buhârî'nin "Kitâbü'ş-Şehâdât"taki rivayeti, أنتم "siz" yerinde المؤمنون "müminler" suretinde âmdır. Binaenaleyh sâhib-i fazîlet her müminin senâ ve şehâdeti, meyyit için vesîle-i duhûl-i cennet olur.

TEMBIH. Müzhirî demiştir ki: *"Siz yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz"* kavl-i şerifinden, "Ashâb-ı şühûd ve tezkiye bir meyyit hakkında ne derse onların dedikleri gibi olur. Hatta cehennemlik bir kimse hakkında hüsnüşehâdet edilirse, hemen cennetlik oluverir, bunun aksi de böyledir" mânası anlaşılmamalıdır. Belki bunun mânası şudur: Bir cenazenin hayatında kendisinde gördükleri hayır ve salâhı, vefatında erbâb-ı takvânın anarak tezkiye etmeleri, cennetlik olduğunun alâmetidir. Bunun aksi de böyledir.

Müzhirî'yi takiben *Mişkât* şerhinde Tîbî'nin ince bir görüşü vardır. Onu da mütalaa edelim: Tîbî demiştir ki: Bu hadiste haber verildiği üzere, ashâb-ı kirâmın bir meyyiti senâsından sonra Resûl-i Kibriyâ'nın, *"Vâcip oldu"* buyurmaları şüphesiz ki bir hükümdür. Sonra bu hükmü aşağıda bir vasf-ı münâsibin takip etmesi, tezkiye ile hüküm arasında illiyet ifade eder. Yani meyyit hakkında hüsnüşehâdet, duhûl-i cennet hükmünün sebep ve illeti oluyor. Bu sebepledir ki cenazeyi tezkiye, cenaze hakkında mûcib-i hayır ve menfaat, cenaze sahipleri için de medâr-ı tesliyet olmak üzere kabul edilmiştir. Cenaze hakkında hüsnüşehâdetin derece-i te'sîrini bundan sonraki hadîs-i şerifte de göreceğiz.

437 {M2200 Müslim, Cenâiz, 60.}

438 Nadr b. Enes, Enes b. Mâlik el-Ensârî radıyallahu anhın oğludur. Babası Hazret-i Enes'ten, İbn Abbas radıyallahu anhümden rivayet eder. Kendisinden de Bekir el-Müzenî ve Katâde'nin rivayetleri vardır. Nesâî, sâhib-i terceme hakkında sikadır, rivayetleri şâyân-ı i'timaddır diye senâ etmiştir (*Hulâsa*, s. 344).

439 {NM1397 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 538 (1/378).}

440 {D3233 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 74, 76.}

441 {Bu lafızlarla *Ebû Dâvûd*'da tespit edilemeyen rivayet, *Aynî*'den aktarılmıştır. Aynî, *Umde*, VIII, 195.}

671

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّمَا مُسْلِمٍ شَهِدَ لَهُ أَرْبَعَةٌ بِخَيْرٍ أَدْخَلَهُ اللهُ الْجَنَّةَ فَقُلْنَا وَثَلَاثَةٌ قَالَ وَثَلَاثَةٌ فَقُلْنَا وَاثْنَانِ قَالَ وَاثْنَانِ ثُمَّ لَمْ نَسْأَلْهُ عَنِ الْوَاحِدِ.

TERCÜMESİ

Ömer radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Hangi bir müslüman ki, onun hakkında dört (mümin) hayır ile senâ ve şehadet eder, Cenâb-ı Hak o müslümanı cennete idhal eder. Biz dedik ki:

— “Yâ Resûlellah! Üç kişi şehâdet ederse de böyle midir?” Resûl-i Ekrem,

— “Üç kişi şehâdet ederse de böyledir” buyurdu. Sonra,

— “İki kişi şehâdet ederse de böyle midir?” dedik. Resûl-i Ekrem,

— “İki kişi şehâdet ederse de böyledir” buyurdu. Bundan sonra biz, Resûl-i Ekrem’den bir şahitten sormadık. {B1368 Buhârî, Cenâiz, 85.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Şehâdât” bahsinde de zikretmiştir. Tirmizî ile Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc eylemişlerdir. Bu da Buhârî’nin meyyiti senâya dair babının ikinci bir hadisidir. Hadisin *Buhârî’*deki sûret-i sevki şöyledir: Ebü’l-Esved[442] demiştir ki, bir kere Basra’dan Medine’ye gelmiştim. O sırada Medine’de fena bir hastalık vardı. İnsanlar ansızın ölüyorlardı.[443] Ben Ömer b. Hattâb’ın yanında otururken yanımızdan bir cenaze geçti. Oradakiler cenazenin mehâsinini, temiz hayatını hayır ile yâdettiler. Ömer radıyallahu anh da, “Artık vâcip oldu” dedi. Sonra ikinci bir cenaze daha geçirildi. Orada bulunanlar bu cenazenin sahibini de senâ ettiler. Hazret-i Ömer yine, “Vâcip oldu” dedi. Daha sonra üçüncü bir cenaze geçti. Bu ölüyü de şer ve masiyetiyle andılar. Buna da Hazret-i Ömer: “Vâcip oldu” dedi. Ebü’l-Esved diyor ki, ben,

— “Yâ emîre’l-müminin! Ne vâcip oldu?” diye sordum. Hazret-i Ömer cevaben,

— “Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi söyledim. Resûlullah buyurdu ki: *“Hangi bir Müslim...”*[444] meâlindeki hadisi bildirdi.”

SUAL. Cenazenin hüsnühaline veya sû-i hâline şehâdet hususunda şahitlerin dört, üç, iki olarak, ihtilâfındaki sebep ve hikmet nedir?

CEVAP. Bu ihtilâf-ı aded, şehâdetin meânî ve merâtibindeki ihtilâfa tâbi bir ihtilâftır. Çünkü meyyit bazı defa, mehâsin ve fezâili halk dilinde şâyi ve münteşir bir kimse olur da hüsnühulku herkes tarafından duyulur bilinir. Böyle cenazede şühûdun tevâtür ve kesreti müstehap kılınmıştır ki, dörttür ve bu adet, şehâdetin âlâ mertebesidir. Cenâb-ı Hak bunu yalnız şehâdet-i zinâda teklif buyurmuştur. Sonra şehâdet, meşhûdü lehin ahvalini idrake vesile olduğundan dört şahit bulunamazsa üçe, üç şahit de bulunamazsa ikiye kasredilmiştir ki, bu da ednâ mertebesidir. Bu sebeple ashâb-ı kirâm bir şahitten sual etmemişlerdir. Şehâdetin, âhiret umuru hakkında da dünya umurunda olduğu gibi cereyanına müsaade buyurulması hiç şüphesiz Cenâb-ı Hakk’ın mümin kullarına bahşettiği bir rahmetidir.

SUAL. Meyyite menfaatbahş olan senâ ve şehâdet, dünyada iken kendisiyle düşüp kalkan âşinalarının ve yakın komşularının şehâdeti midir? Yoksa meyyiti bilmeyen kimselerin umumi hüsnüzan ve şehâdeti de müessir midir?

CEVAP. Nusûsun zâhirinden müstefâd olan, görgüye ve duyguya müstenit olan şehâdettir. Şehâdetin böyle bilgiye müstenit olmasını Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî’nin *Müsned*’inde isnâd-ı sahîh ile rivayet ettiği Enes b. Mâlik radıyallahu anhın hadisinde daha âşikâr olarak görüyoruz. Enes radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem -şöyle buyurdu, demiştir-: *Bir müslüman öldüğünde yakın komşularından dört ev halkı kendisi için, “Bu adam hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz” diye şehâdet ettiler mi, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Ey müminler! Sizin ilminizi, bu ölü hakkındaki şehâdetinizi kabul ettim. Sizin bilmediğiniz kusurlarını da ben affeyledim.”*[445]

SUAL. Meyyit hakkında senâ ve tezkiyeden meyyit müstefit olabilmek için bu senâ ve tezkiyenin vâkıa ve nefsü’l-emre mutâbık olması şart mıdır? Yoksa vâkıa muhalif olsa bile müessir midir?

CEVAP. Zeynüddin el-Irâkī, "Bu babda, ulemânın iki kavli vardır" demiş ve en doğru olan kavli, delili ile beraber şöyle izah etmiştir: Evet, senâ ve tezkiye vâkıa mutâbık olmasa bile ölünün bundan müstefit olmasıdır. Şayet istifade, vâkıa mutâbık olan şehâdete hasredilirse, bu tezkiyenin mânası kalmaz. Çünkü ölünün hüsnühaline delâlet eden a'mâl-i sâlihası esas itibariyle nezd-i bârîde mazhar-ı mükâfât olacağından tezkiye ile aranılan hayır ve menfaat, tezkiyenin vesîle-i gufrân olmasıdır. Bu kavl-i esahhı teyit eden delil ise İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde İbn Ömer radıyallahu anhümadan müntehî olan bir senedle rivayet ettiği şu hadîs-i şeriftir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *Kişi, halkın tezkiyesinden, günahlarının setredilmesinden, hakkında halkın muhabbet göstermesinden âhirette elbette merzuk olacaktır. Hatta hafaza melekleri,*

— "Ey rabbimiz! Sen bilirsin, biz de biliriz ki, bu ölünün methüsenâ edilen bu iyilikleri haricinde birtakım kusurları da vardır, -ya bunlar ne olacak?-" derler. Cenâb-ı Hak cevaben,

— "Ey melekler! Şahit olunuz ki ben onların bilmedikleri bu kusurları affettim, bildikleri şeyler hakkındaki şehâdetlerini de kabul eyledim" buyurur.[446]

---

442 Ebü'l-Esved rahimehullâh ed-Düelî'dir. Sâdât-ı tâbiîndendir. İsmi Zâlim b. Amr b. Süfyân'dır. Basra kadısı idi. Ömer, Übey b. Kâ'b, Ali radıyallahu anhümden rivayeti vardır. Oğlu Ebû Harb, Yahyâ b. Ya'mer gibi bir cemâat-i muhaddisîn kendisinden rivayet etmişlerdir. Vâkıdî Ebü'l-Esved'i muhadramûndan addetmiştir. Nahv-i Arabî'nin imâmü'l-eimmesidir ve Hazret-i Ali'den sonra ilk vâzııdır. İbn Maîn 69 tarihinde Garif denilen tâunda vefat etmiştir diyor (*Hulâsa* ve *Aynî*).

443 Bu fıkrayı *Buhârî*'nin "Kitâbü'ş-Şehâdât"taki ziyâde-i rivâyâtından nakil ve tercüme ettik.

444 قال أبو الأسود: قدمت المدينة وقد وقع بها مرض. فجلست إلى عمر بن الخطاب فمر بهم جنازة. فأثني على صاحبها خيرًا. فقال عمر رضي الله عنه: وجبت. ثم مر بأخرى فأثني على صاحبها خيرًا. فقال عمر: وجبت. ثم مر بالثالثة فأثني على صاحبها شرا. فقال عمر: وجبت. فقال أبو الأسود فقلت:

وما وجبت يا أمير المؤمنين؟. قال: قلت كما قال النبي صلى الله عليه وسلم: أيما مسلم... الحديث.

{B1368 Buhârî, Cenâiz, 85.}

445. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم يموت ويشهد له أربعة من أهل أبيات من جيرانه الا قدبين أنهم لا يعلمون إلا خيرًا. إلا قال الله تعالى: قد قبلت علمكم وغفرت له ما لا تعلمون. [رواه أبو يعلى الموصلي عن أنس].

{Metindeki 'جيرانه الا قدبين' ifadesi kaynakta 'جيرانه الأدنين' şeklindedir. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VI, 199, no: 3481.}

446. قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن العبد سيرزق الثناء والستر والحب من الناس حتى تقول الحفظة ربنا إنك تعلم ونعلم غير ما يقولون. فيقول أشهدكم أني قد غفرت له ما لا يعلمون وقبلت شهادتهم على ما يقولون [رواه ابن عدي عن ابن عمر]

{*el-Kâmil*'de ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 197.}

672

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا أُقْعِدَ الْمُؤْمِنُ فِي قَبْرِهِ أُتِيَ ثُمَّ شَهِدَ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ فَذٰلِكَ قَوْلُهُ يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ.[447]

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâdan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (Münker, Nekir adlı) melekler gelerek mümin kabrinde oturtuldukta (bunların suallerine cevaben), müminin "lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh" diyerek şehâdet getirmesi, "Allah müminleri, gönüllerinde yerleşen şehâdet kelimesiyle dünyada ve kabirde böyle sabit kılar" meâlindeki kavl-i şerifi(n canlı bir ifadesi)dir. {B1369 Buhârî, Cenâiz, 86.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi, yine böyle "Cenâze" bahsinde ve "Tefsîrü'l-Kur'ân"da rivayet etmiştir. Müslim "Sıfatü'n-nâr"da, Ebû Dâvûd "Sünen" babında, Tirmizî "Tefsîr"de, Nesâî "Cenâze"de, İbn Mâce "Zühd" babında tahrîc eylemişlerdir. Bu hadisi Buhârî, âzâb-ı kabrin hak olduğuna dair vârit olan haberleri rivayet etmek üzere açtığı bir babında zikretmiştir. Bu unvanla Buhârî bu babda rivayet edeceği hadislerde yalnız azâb-ı kabrin mevcudiyeti kastedilip bu azabın ruha mı, yoksa ruh ile bedenin mecmûuna mı müteallik bulunduğuna taarruz edilmediğini ve edilmeyeceğini bildirmek istemiştir. Ehl-i sünnet'in bu babdaki mezhebini, 658 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde izah ve Mu'tezile'nin muhalefetine işaret eyledik.

Ebü'l-Velîd, âyet-i kerîmeyi فِي الحَيَاةِ الدَّنْيَا وَفِي الأٰخِرَةِ kelimât-ı şerifesiyle birlikte rivayet etmiştir. Bu rivayette daha isabet vardır. Çünkü hadîs-i şerifin sebeb-i vürûdu dünya merhale-i hayatını katederek ebediyet âleminin kapısına gelen bir müminin, âhiretin kapıcıları demek olan sual meleklerine şu müşkül intikal ânında hiç sarsılmadan cevap vermesini ve bunun hiç şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın o mümini dünya ve âhiret hayatında kelime-i şehâdet üzere tesbit buyurmasının eseri olduğunu bildirmekten ibarettir. Bu ise âyet-i kerîmenin bu kısmı zikredilmekle tam bir surette ifade edilmiş olur. Hatta diyebiliriz ki, âyetin asıl medâr-ı istidlâl olan kısmı فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْأٰخِرَةِ cümlesidir. Nasıl ki Selef'ten icmâa yakın bir ekseriyet bu âyet-i kerîmedeki "hayât-ı âhiret" ile kabir hayatı murat olduğunu bildirmiştir. Biz de o yolda tercüme ettik. Buhârî'nin Muhammed b. Beşşar'dan gelen ikinci bir tarîk-i rivâyetinde, يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا... "Nazm-ı şerifi azâb-ı kabir hakkında nâzil olmuştur" ziyadesi de vardır. Abdürrezzâk'ın Tâvûs b. Keysân'a müntehî olan bir rivayetinde Tâvûs, "Hayât-ı dünyâdaki kavl-i sâbit 'lâ ilâhe illallah'tır. Âhiretteki kavl-i sâbit, kabir sualidir" demiş.

Hadisin *Tecrîd*'deki metninde ne suale, ne mes'ûlü anha dair bir kayıt vardır. Mümine sual sorulduğunu verdiği cevaptan anlıyoruz. Ebü'l-Velîd rivayetinde ise sual de tasrih edilmiştir: *"Müslim kabirde sual olunduğunda 'lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh' diye şehâdet eder"* denilmiştir.[448]

Şârih Aynî, Ebû Hüreyre'ye müntehî bir senedle İbn Kesîr tefsirinden kabirdeki suallerin şunlar olduğunu naklediyor: Mümine kabirde, "Rabbin kimdir? Dinin nedir? Nebin kimdir?" denildiğinde mümin, "Rabbim Allah, dinim, dîn-i İslâm, peygamberim Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir. Zâhir ve bâhir birtakım âyetlerle Allah tarafından gelmiştir, onun nübüvvetine iman, risâletini kabul ve tasdik ettik" der. Sonra mümine sual melekleri tarafından, "Doğru söylüyorsun! Sen dünyada bu itikadla yaşadın, böylece öldün, böyle de ba's olunacaksın" denilir.[449]

Buhârî bu babın unvanında azâb-ı kabre dair şu üç âyet-i kerîmeyi arka arkaya zikretmiştir. Anlaşılıyor ki büyük imamımız Buhârî hazretleri kabir azabı bahsine çok ehemmiyet vermiş ve azâb-ı kabr Kur'an'da yoktur diyenleri yoluyla reddeylemek ve Kur'an'da zikrolunduğunu ispat etmek istemiştir. Sa'yi meşkûr olsun.

Birinci âyet-i kerîme meâlen şöyledir: *"Habîbim! Ölümün sekerâtında melekler ellerini açarak ruhlarınızı* –cesetlerinizden– *çıkarınız diye zalimleri* –tokatladıklarını ve arkalarından itip kaktıklarını– *bir görsen* –hayret edersin!– *Bunlar bu ölüm gününde ihanet ve şiddeti mutazammın bir azap ile cezalandırılırlar."*[450]

İşte ölüm sırası başlayan azap, sonra paydos edilecek değil ya? Bundan sonraki âyet-i kerîmede de bunun devamını göreceğiz.

İkinci âyet-i kerîme de meâlen şöyledir: *"Etrafınızda bulunan A'rab'tan bir güruh münafık ve Medine halkından nifaka germiyet verenler vardır ki, habîbim! Sen bu münafıkları tanımazsın, biz çok iyi biliriz. Bunları biz iki kere azap edeceğiz:* -Biri ölürken meleklere tokatlatarak, öbürü kabirde.-"[451] Bu tercümede, kerre içinde gösterdiğimiz meleklerin tokatlaması ve bir de kabir azabı suretiyle tercümemiz İbn Abbas'ın tefsirine müstenittir.

Mücâhid, "Bu iki azaptan birisi açlıktır, öbürü kabirde ta'zîbdir demiş.[452] Taberânî ile İbn Ebû Hâtim de bir silsile-i isnâd ile İbn Abbas'ın şu tefsirini rivayet etmişlerdir. İbn Abbas demiştir ki: Bir cuma günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat ederken buyurdular ki: *"Ey filân! Sen* –kalk, mescidden– *çık, sen münafıksın! Ey filân sen de çık, sen de münafıksın!"* diyerek birtakım kimseleri mescidden çıkardı ve bunların nifaklarını ortaya dökerek rüsvâ eyledi. Bunlar mescidden çıkarken Ömer radıyallahu anh geldi. Halk cuma namazından dağılıyor zannederek utandı ve hayâsından bunlardan saklanmak istedi. Bu münafıklar da hadiseden Hazret-i Ömer'in haberi var zannıyla ondan saklanmak istediler. Ömer mescide girince namaz kılınmadığını anladı. Müslümanlardan birisi, "Yâ Ömer! Müjdelerim, Allah Teâlâ münafıkları rüsvâ eyledi" dedi.

Bu rivayeti müteakip İbn Abbas demiştir ki: İşte bu tard ve teşhir birinci azaptır. İkinci de kabir azabıdır.[453]

Üçüncü âyet-i kerîmenin meâli de şöyledir: *Firavunun kavmine* –gark gibi– *en kötü bir azap nâzil oldu.* –Sonra– *sabah ve akşam da ateşe konulurlar. Kıyamet gününde ise: Ey âl-i firavun! Daha şiddetli olan şu azaba giriniz denilir.*[454]

Küffârın kıyamet gününde uğrayacakları bu azaptan evvel akşam, sabah iki nöbet arzolundukları azap hiç şüphesiz ki kabir azabıdır. Nasıl ki Ebü'l-Leys es-Semerkandî, "Bu âyet-i kerîme azâb-ı kabre pek âşikâr delâlet eder. Çünkü âyet-i kerîmenin fıkra-i ahîresinde yevm-i kıyâmete ait olan azâb-ı şedîd ayrıca zikredilmiştir. Sabah ve akşam arzolunan azap, bu azâb-ı şedîdden başka ve ona tekaddüm eden bir azaptır, kabir azabıdır" diyor. Hakikaten وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ bu suretle mugayir olur. Bu ictihad, İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan da menkuldür.

Kurtubî de diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ, bu arz-ı azâbın berzahî hayatta vukuuna kâillerdir. Mücâhid, İkrime, Mukātil, Muhammed b. Kâ'b gibi eimme-i selefin kâffesi, bu âyet-i kerîme dünyada azâb-ı kabrin vukuuna delâlet eder demişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan gelen bir haberde İbn Mes'ûd'un gark olan kavm-i firavunun ve küffârdan emsalinin ruhları, sabah akşam ateşe gösterilir, işte burası sizin karargâhınızdır denildiği bildirilmiştir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ da: Bu iki vakitte, küffârın ruhu cehenneme arzolunur demiştir.

---

447 İbrâhîm, 14/27.

448 {B4699 Buhârî, Tefsîr (İbrâhîm), 2.}

449 إذا قيل له في القبر من ربك؟ وما دينك؟ ومن نبيك؟. فيقول: ربي الله، وديني الإسلام، ونبيي محمد صلى الله عليه وسلم جاء بالبينات من عند الله. فآمنت به وصدقت. فيقال: صدقت. على هذا عشت وعليه مت وعليه تبعث (هكذا نقله العيني من تفسير ابن كثير).

{Rivayet temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilememiştir. Aynî, *Umde*, VIII, 200; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 500.}

450 {el-En'âm, 6/93.} وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ.

روى الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنهما في قوله تعالى (وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ) الآية قال هذا عند الموت والبسط الضرب يضربون وجوهم وأدبارهم.

{Taberânî'de ve diğer hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 198.}

451 وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ.

{et-Tevbe, 9/101.}

452 وقال مجاهد مرتين القتل والسبي. وعنه العذاب {Aynî, *Umde*, VIII, 199.} بالجوع وعذاب القبر. وقيل الفضيحة وعذاب القبر.

453 روى الطبراني وابن أبي حاتم من طريق السدي عن أبي مالك عن ابن عباس قال: خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة فقال: اخرج يا فلان! فإنك منافق. واخرج يا فلان! واخرج يا فلان! فإنك منافق. فأخرج من المسجد ناسًا منهم فأفضحهم. فجاء عمر رضي اللّٰهُ عنه وهم يخرجون من المسجد. فاختبى منهم حباء أنه لم يشهد الجمعة وظن أن الناس قد انصرفوا. واختبوا هم عن عمر ظنوا أنه قد علم بأمرهم. فجاء عمر فدخل المسجد فإذا الناس لم يصلوا. فقال له رجل من المسلمين: أبشر يا عمر! فقد أفضح الله المنافقين. فقال ابن عباس فهذا العذاب الأول حين أخرجهم من المسجد والعذاب الثاني عذاب القبر وكذا قال الثوري عن السدي عن أبي مالك نحو هذا (عيني:4، ص:122)

{Taberânî, *el-Evsat*, I, 241, no: 792; Aynî, *Umde*, VIII, 199.}

454 وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ. النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ.

{el-Mü'min, 40/45-46.}

673

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ اطَّلَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَهْلِ الْقَلِيبِ فَقَالَ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا فَقِيلَ لَهُ أَتَدْعُو أَمْوَاتًا فَقَالَ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لَا يُجِيبُونَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i kalîbi (ki Bedir'de maktul olan rüesâ-i Kureyş'in harp meydanında serilen lâşeleridir) müşahede buyurdukta, bunlara,

— "Nasıl, rabbinizin vaad ettiği azâb ü cezâyı hak buldunuz mu?" diye hitap etmişti. (Ömer b. Hattâb tarafından),

— "Yâ Resûlellah! Bu (duygusuz) cîfelere mi hitap ediyorsunuz?" denildikte, Resûl-i Ekrem,

— "Siz bunlardan fazla işitir değilsiniz. Fakat bunlar cevap veremezler" buyurdu. {B1370 Buhârî, Cenâiz, 86}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi, burada Hafs b. Ömer'den rivayet ediyor. Yine "Cenâze" bahsinde Bündâr'dan da bir rivayeti vardır. "Kitâbü't-Tefsîr"de de Ebü'l-Velîd'den rivayet etmiştir. Müslim "Sıfatü'n-nâr" bahsinde, Ebû Dâvûd "Kitâbü's-Sünnet"te, Tirmizî "Tefsîr"de, Nesâî "Cenâze" ile "Tefsîr" bahislerinde, İbn Mâce de "Zühd"de ve bunların kâffesi Bündâr'dan tahrîc etmişlerdir. Bu hadis de azâb-ı kabir hakikatine dair açılan baba mensuptur.

Kalîb "taşla örülmemiş ve kırlarda sahipsiz bırakılmış eski kuyular"a ıtlak olunur. Toprağı kalb ve nakledildiği için bu kuyu çukurlarına "kalîb" denilmiştir. Hadiste zikredilen bu kalîbin Bedir'de olduğu ve ehl-i kalîbin isimleri Müslim'in Enes b. Mâlik'ten vâki olan bir rivayetinde tasrih edilmiştir. Bu rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir'deki düşman ölülerini üç gün hali üzere bırakmış, sonra gelip bu ölülerin yanında durarak, *"Ey Ebû Cehil b. Hişâm, Ey Ümeyye b. Halef, Ey Utbe b. Rebîa, Ey Şeybe b. Rebîa! Rabbinizin vaad ettiği azabı hak buldunuz değil mi? Muhakkak ki ben, rabbimin bana vazettiği zafer ve galibiyeti hak buldum*" diye nidâ etmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu sözlerini Ömer radıyallahü anh işitince,

— "Yâ Resûlellah! Bunlar sizin sözlerinizi nasıl işitirler? Nasıl cevap verirler? Bunlar birer cîfe haline gelmişlerdir" demişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cevap vererek,

— *"Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki, siz benim sözlerimi bunlardan fazla işitir değilsiniz. Bunlar da sizin gibi işitirler. Lâkin onlar cevap vermeye kadir olamazlar"* buyurdu.

Sonra Resûl-i Ekrem'in emriyle bu lâşeler sürüklenip Bedr'in kör kuyusuna atıldı.[455]

Bu hadîs-i şerifin medâr-ı ictihad olan noktası, *"Siz bunlardan fazla duymazsınız*" fıkrasıdır. Bu fıkra vâzıhan delâlet eder ki öldükten sonra berzah âlemi diye anılan kabirde bir hayat vardır. Azaba müstahak olanların orada azap olunacakları muhakkaktır.

---

455 روى مسلم عن أنس رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ترك قتلى بدر ثلاثا. ثم أتاهم، فقام عليهم، فناداهم، فقال: يا أبا جهل بن هشام! يا أمية بن خلف! يا عتبة بن ربيعة! يا شيبة بن ربيعة!. أليس قد وجدتم ما وعد ربكم حقا؟ فإني قد وجدت ما وعدني حقا. فسمع عمر رضي الله عنه قول النبي صلى الله عليه وسلم. فقال يا رسول الله؟ كيف يسمعوا وأنى يجيبوا وقد جيفوا؟ وقال والذي نفسي بيده ما أنتم بأسمع لما أقول منهم. ولكنهم لا يقدرون أن يجيبون. ثم أمر بهم فسحبوا فألقوا في قليب بدر.

{M7223 Müslim, Cennet, 77.}

674

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنَّمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّهُمْ لَيَعْلَمُونَ الْآنَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ وَقَدْ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem: (Bedir maktulleri işitir demedi. Belki) bu ölüler kendilerine söylemekte bulunduğum sözümün hak ve doğru olduğunu şimdi bilir buyurdu. Nasıl ki Allah Teâlâ da, "Habîbim, sözünü ölülere duyuramazsın!"[456] buyurmuştur. {B1371 Buhârî, Cenâiz, 86.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis de Buhârî'nin kabir azabı hakikatine dair hadisleri ihtiva eden bir babına mensuptur. Hadisin bu unvana mutabakat noktası da, *"Artık bu Bedir maktulleri kendilerine tebliğ edegeldiğim İslâmî hakikatlerin ne kadar doğru olduğunu şimdi bilir ve anlarlar"* buyurulmuş olmasıdır. Şu kadar ki, Hazret-i Âişe'nin bu hadisiyle Abdullah b. Ömer'in bundan evvelki rivayeti arasında bir teâruz görülebilir. İbn Ömer, Bedir maktullerinin hitâb-ı nebevîyi işittiklerini rivayet ediyordu. Hazret-i Âişe, "*Bilirler*" buyurdu diyor ve İbn Ömer'in rivayetini reddetmiş bulunuyor ve müddeâsını, إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى "*Habîbim! Sözünü ölülere duyuramazsın!*" kavl-i şerifiyle teyit ediyor. Fakat cumhûr-ı ulemâ Hazret-i Âişe'nin bu rivayet ve istidlâline muhalefet edip İbn Ömer'in rivayetini kabul etmişlerdir. Çünkü İbn Ömer'in rivayeti bu hadisin diğer rivayet tariklerine muvâfıktır. Sonra Süheylî'nin dediği veçhile Hazret-i Âişe, Bedir'de bulunmamış ve bu hitâbet-i seniyyeyi bizzat işitmemiştir. İbn Ömer ile öbür râviler ise bizzat hazır bulunup Resûl-i Ekrem'e, "Bu cîfelere mi hitap ediyorsunuz?" denildiğinde, *"Benim sözümü siz bunlardan ziyade işitmezsiniz!"* buyurulduğunu doğrudan doğruya işitmişlerdir. Yine Süheylî'nin dediği veçhile cumhura göre, Resûl-i Ekrem'in hitabını bildikleri kabul edilince, cesetlerinden cüdâ düşen kopuk başların bile işittiklerini kabul etmek icap eder. Çünkü hiss-i semî' de mecârî-i şuûrdan birisidir. Âyet-i kerîmeye gelince إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى âyet-i kerîmesi, [457] أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ kavl-i şerifi gibidir. *"Habîbim! Sen mi sağırlara sözünü işittirir yahut körlere rehberlik edersin?"* Hayır, senin tebligatını biz işittirir, senin hidayet ve irşadını biz feyyaz ve müessir kılarız demektir.

İbnü't-Tîn diyor ki: İbn Ömer'in rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem'in, *"Bu Bedir maktulleri şimdi işitiyorlar"* buyurmasıyla âyet-i kerîmedeki, *"Mevtâya sözünü işittiremezsin"* hitabı arasında münâfât yoktur. Çünkü bu âyet-i kerîmede, "küffâr-ı Kureyş'in" söz işitir kimseler olmadığı, bunların hissiz şuursuz ölülerden farkı bulunmadığı, belki bu kâfirlerin ölüler gibi Allah'ın duyurmasıyla işitebilmeleri mümkün olduğu bildirilmiştir. Müfessirlerin bu âyet-i kerîmeden istifade ettikleri mâna budur. Cumhûr-ı ulemâ bu babda Hazret-i Âişe'ye muhalefet etmişler, diğer rivayetlere muvâfık olduğu için Abdullah b. Ömer'in hadisini kabul etmişlerdir. Maamafih Resûl-i Ekrem'in her iki sözü de söylemiş olmasında bir mani yoktur. Hazret-i Âişe *"bilirler"* buyurulduğunu hıfz ve rivayet etmiş, İbn Ömer de, *"işitirler"* buyurulduğunu işitmiş ve rivayet eylemiş olabilirler. Bir de mevtâ için "bilgi" vasfı kabul edilince "duygu" vasfını da kabul etmek pekâlâ câizdir. Ama bu işitme ister üznî, ister yalnız ruhî olsun. Elverir ki ölüde bir nevi "duygu" bulunduğu sabit olsun. Şu kadar ki bu tamim, cumhurun mezhebine uymaz. Kabirde sualin bedene hulûl etmeksizin yalnız ruha teveccüh ettiğini kabul edenlerin mezhebine göre tamam olabilir. Halbuki şâyân-ı i'timâd olan cumhurun mezhebidir. Meyyitin kabirde ruh maa'l-cesed mütena'im yahut muazzeb olmasıdır. Sual ve azabın yalnız ruha tahsisi halinde kabrin bu azaba ihtisası mümkün olmaz (*Kastallânî*).

BIR TEMBIH. Kabir suali ve kabir azabı tabirlerinden maksut olan mâna berzahî bir hayattır. Binaenaleyh ölüm hali, ister firâş-ı ihtizârında gelip çatsın da beton ve mermer bir kabir içine defnedilsin, ister firavun ve etbâı gibi denizde gark olarak balıklara lokma olsun, isterse bir yangında yanıp kül olarak eczâ-i vücûdu savrulsun müsavidir ve ölüm her ne sebeple tahakkuk ederse etsin, vücudunun eczâ-i maddiyyesi nerede bulunursa bulunsun, berzahî bir hayat başlayacaktır. O hayatta sorulacak, o neşe ile mütena'im yahut muazzeb olacaktır.

Ömer radıyallahu anhın Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme, "Bu ölüler sizin hitabınızı işitecekler mi?" diye sorması bir hakikatin tevsik ve tesbiti maksadına mebnî olsa gerektir. Yoksa Hazret-i Ömer'in gönlünde bir şüphe uyanmış da onu izâle etmek için sormuş değildir.

456 en-Neml, 27/80.
457 ez-Zuhruf, 43/40.

675

•.•.•

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ ﵄ قَالَتْ قَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ خَطِيبًا فَذَكَرَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ الَّتِي يَفْتَتِنُ فِيهَا الْمَرْءُ فَلَمَّا ذَكَرَ ذٰلِكَ ضَجَّ الْمُسْلِمُونَ ضَجَّةً.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir (es-Sıddîk) radıyallahu anhın kızı (Zâtü'n-nitâkayn) Esmâ radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) hutbe iradına başlamış ve kişinin kabirde görüp geçireceği sorgu ve sualleri anlatmıştı. Resûl-i Ekrem kabir ahvalini böyle tafsilâtıyla anlatınca müslümanlar dehşetli bir surette feryat edip ağlaştılar. {B1373 Buhârî, Cenâiz, 86.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif de bundan evvelki 672, 673, 674 numaralarla tercüme ve izah ettiğimiz hadisler gibi azâb-ı kabrin dinî bir hakikat olduğuna delâlet eden haberler cümlesindendir ve bu babın bir hadisidir. Hadisin unvanı, mevzua mutabakat ciheti de hadisteki (fitne) tabirinin kabir suali ile kabir azabına delâlet ve böyle umumi bir mânayı ihtiva etmesidir. Hatta kabirdeki bu sual ve cevabın küffâr hakkında azaptan ibaret olmasıdır ki, yukarıda 658 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisi ile tavzîhan zikrettiğimiz diğer ehâdîs-i şerifede mütalaa etmiştik. Bu sebeple Nesâî bu hadisi daha uzunca bir metinle azâb-ı kabirden istiâze hakkındaki bir babında zikretmiştir.

Nesâî bu rivayetinde Buhârî'nin tercüme ettiğimiz bu kısmını aynen zikrettikten sonra şu ziyadeyi de nakletmiştir: "... Cemaatin bu feryat ve figanı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu hitabelerini anlamama mani oldu. Bu sayhalar sükûnet bulunca bana yakın olan birisine,

— “Cenâb-ı Hak bereket ve saadetini artırsın! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hitabelerinin sonunda ne buyurdu?” diye sordum. O da,

— *“Bana vahyolundu ki siz, kabirlerinizde deccâlın fitnesine yakın bir fitne ile imtihan olunursunuz”* buyurdu dedi.”[458]

Bazı *Buhârî* nüshalarında Esmâ radıyallahu anhânın bu hadisinin sonunda, زاد غندر عذاب القبر “Râvi Gunder *azâb-ı kabir haktır* cümlesini ziyade etmiştir” ibaresi vardır. Gunder’in bu ziyadesinden “hak” kelimesi de mahzuftur. Şârih Kastallânî bu kelimenin yalnız Ebû Zer el-Herevî nüshasında mevcut olduğunu, şu kadar ki, bu kelimenin üzerine alâmet-i sukut konulduğunu bildiriyor.

TERCEME-İ HÂL

Esmâ radıyallahu anhâ, Hazret-i Ebû Bekir’in büyük kızı ve Hazret-i Âişe’nin ablasıdır. Zâtü’n-nitâkayn lakabı ile meşhurdur. Fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh leyle-i hicrette gāra teşrif edecekleri sırada kendilerine yiyecek ve içecek hazırlamakta olan Esmâ hazretleri yemek çıkını ve taam sofrası yapacak alelacele bir şey bulamadığından belindeki nitâkını[459]çıkarıp ikiye bölerek bunun birisini yemek sofrası, bir parçasını da kırbaya bağ yapmış olduğundan taraf-ı nebevîden kendisine bu tarihî isim bahşedildiğinden kendisi için ebedî bir unvân-ı mefharet olmuştur.

Esmâ aşere-i mübeşşereden Hazret-i Zübeyr’in zevcesidir. Yezîd b. Muâviye’den sonra Mekke-i Mükerreme’de dokuz ay kadar icrâ-yı hilâfet eden Abdullah b. Zübeyr’in vâlidesidir. Abâdile-i erbaadan sayılan ve müstesna bir sîmâ-yı ilmî olan Abdullah b. Zübeyr, Haccâc tarafından muhasara ve tazyik ve Beyt-i Şerîf’e karşı her türlü fezâhatlar irtikâp edildiği günlerde, yüksek bir hakîm, metîn ve iradeli bir kadın olan Esmâ hazretleri, düşmanın bu zalimane hareketlerine karşı tarih sütunlarına geçen hakîmane nasihatleriyle oğlunu teşcî‘ ile sebat ve metanet tavsiye eylerdi.

Hicret şerefini haiz olan ve hiç şüphesiz fâzılât-ı İslâmiyye'den bulunan Esmâ hazretlerinden elli altı hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan on dört hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak, dört hadisin rivayetinde Buhârî, diğer bir dördünde de Müslim infirâd etmişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah, Urve, kölesi Abdullah b. Keysân, İbn Abbas ve daha seleften bir cemaatin rivayeti vardır. İbn İshak sâhib-i tercemenin on sekizinci olarak müslüman olduğunu bildiriyor. Fâtıma bint Münzir, Esmâ'nın, hastalığında bütün kölelerini âzat ettiğini haber veriyor. İbn İshak, Esmâ 93 tarihinde vefat etti diyor. Zehebî, muhâcirât içinde en son vefat eden kadın olmak üzere kaydediyor. Hişâm b. Urve de Esmâ'nın 100 yaşına girdiği halde ağzından bir dişinin bile düşmediğini, akıl ve idrakine bir ârıza da gelmediğini babasından rivayet etmiştir (*Hulâsa; Sîret-i İbn Hişâm* vesaire).

---

458 ... فلما ضجة حالت بيني وبين أن أفهم رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما سكنت ضجتهم قلت لرجل قريب عني أي بارك الله فيك! ماذا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في آخر قوله؟. قال: قد أوحي إليّ أنكم تفتنون في القبور قريبًا من فتنة الدجال.

{N2064 Nesâî, Cenâiz, 115.}

459 **Nitâk**, kitâb vezninde nisvân-ı Arab libaslarından bir libastır. Hakikati izâr gibi bir parçadır. Vasatını bellerine bağlayıp yukarısını aşağısının üzerinden dizlerine doğru salıverirler. Aşağısı ise yerde sürünür. Haliya fistan tabir ettikleri gibi bir sevbdir (*Kāmus Tercümesi)*.

676

•.•.•

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ ﵁ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَدْ وَجَبَتِ الشَّمْسُ فَسَمِعَ صَوْتًا فَقَالَ يَهُودُ تُعَذَّبُ فِي قُبُورِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb (el-Ensârî) radıyallahu anhtan (bir gün) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, güneş battıktan sonra (Medine haricine) çıktığı ve bir ses işiterek, "Yahudiler mezarlarında azap olunuyor" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1375 Buhârî, Cenâiz, 87.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, ehl-i cehennemin sıfatına dair bir babında Nesâî de "Cenâze" bahsinde rivayet etmiştir. Hadisin *Buhârî'*de mensup olduğu babın unvanı da kabir azabından Allah'a sığınmanın keyfiyetine dairdir. Gerek bu babın, gerek bundan evvelki babın hadisleri mevzuları itibariyle mütedâhil ve müteşâbihtir. Umumiyetle kabir azabı hakkındadır. Bunlardan başka 658 numaralı hadisin izahında da bu mevzua dair diğer eimme-i hadîsin rivayetlerini de nakil ve tercüme etmiştik. Nakledemeyip bıraktığımız daha birtakım ehâdîs-i şerife de vardır. Bu cihetle kabir azabına delâlet eden haberler hakikaten çoktur.

MÂNALAR

Resûl-i Ekrem'in işittiği ses neydi? Resûl-i Ekrem'in yahudilerin azap olunduklarını haber vermesine göre, bu sesin azap olunan yahudilerin enîn-i ıstırabları olması ilk önce hatıra gelir. Azap meleklerinin yahudilere karşı haykırdıkları azâb-ı tehdîd ve ta'zîb olması da câizdir. Yahudilerin enîn-i şikâyetleri olduğunu Taberânî'nin aynı senedle Abdülcebbâr tarikinden gelen bir rivayeti de teyit etmektedir. Bu rivayete göre, Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri demiştir ki:

"Bir gün güneş batarken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Medine haricine çıkmıştık. Elimde su dolu toprak bir ibrik vardı. Resûl-i Ekrem kazâ-i hâcet için ayrıldı. Sonra gelip abdest aldı ve bana,

— *"Benim işittiğim sesi sen de işittin mi?"* diye sordu. Ben,

— "Hayır, Allah ve Resûlullah bilir" dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— *"Ben şu kabristanda kabirlerinde azap olunan yahudilerin seslerini işittim"* buyurdu.[460]

SUAL. Yukarıda 652 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Saîd el-Hudrî hadisiyle 658 numaralı Enes b. Mâlik hadisinde ölülerin sadâ-yı şikâyet ve azabını ins ü cinnin işitmekten memnû olduklarını, bunu ins ü cinden başka her mevcudun işittiğini görmüştük. Resûl-i Ekrem nasıl işitmiştir?

CEVAP. Şârih Kirmânî, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu işitmeleri, mûcize tarikiyledir" diyor. Bu sebeple Ebû Eyyûb el-Ensârî işitmemiştir.

Buhârî, bu babında Hâlid b. Saîd'in kızı Eme'nin de bir hadisini rivayet etmiştir. Müşârün ileyhâ da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kabir azabından istiâze buyurduğunu işittim" diyor.[461]

Buhârî'nin böyle bir rivayeti "Daavât"ta vardır. Nesâî de "Nuût" babında rivayet etmiştir.

---

460 روى الطبراني من طريق عبد الجبار بهذا السند و لفظه خرجت مع النبي صلى الله عليه وسلم حين غربت الشمس ومعي كوز من ماء فانطلق لحاجته حتى جاء فوضأته. فقال ألم تسمع ما أسمع؟. قلت: الله ورسوله أعلم. قال: أسمع أصوات اليهود يعذبون في قبورهم.

{Rivayetteki ‘لحاجته حتى جاء’ ifadesi, kaynakta ‘لحاجته وقعدت أنتظره حتى جاء’ şeklindedir. MK3857 Taberânî, *el-Kebîr*, IV, 120.}

461 روى البخاري عن ابنة خالد بن سعيد بن العاص أنها سمعت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يتعوذ من عذاب القبر.

{B1376 Buhârî, Cenâiz, 87.}

677

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدْعُو اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dua buyurmaya devam (ve ümmetine tâlim) ederdi dediği rivayet edilmiştir: “Yâ rab! Kabir azabından, cehennem azabından, hayat ibtilâsından, ölüm şedâidinden, mesîh deccâlin fitnesinden sana sığınırım!”. {B1377 Buhârî, Cenâiz, 87.}

İZAHI

Bu hadisi Müslim de “Salât” ve “Duâ” bahislerinde tahrîc etmiştir. Müslim’in Âişe radıyallahu anhâdan rivayetinde şu suretle takdim ve tehir vardır:

اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر وأعوذ بك من فتنة المسيح الدجال وأعوذ بك من فتنة المحيا وفتنة الممات...[462] الحديث.

Küşmîhenî rivayetinde, كان يدعو ويقول اللهم... إلى آخره suretindedir.

Azâb-ı kabirden istiâze edildikten sonra azâb-ı nârdan istiâze edilmesi tahsisten sonra ta‘mîmdir. Nasıl ki, kaydıhayat ve şiddet-i memâttan sonra mesîh deccâlin fitnesinden istiâze de ta‘mîmden sonra tahsîs bi’z-zikir gibi bir san‘at-ı edebiyyeyi haizdir.

Resûl-i Ekrem efendimiz bu fitnelerin ve bu ihtibâr ve imtihanların kâffesinden emin ve masûn olduğu halde bunlardan istiâze buyurmaları, bu istiâzenin de اللهم اغفرلي “*Rabbim, beni mağfiret buyur*” gibi bir dua ve ibadet olması cihetiyledir. Resûl-i Ekrem’in mâ-tekaddem ve mâ-teahhar kâffe-i zünûbu mağfur olduğu halde yine istiğfar buyururlar ve bu suretle dua ve ibadet etmiş olurlardı. Bununla beraber Resûl-i Ekrem’in istiâzeleri ümmete tâlim ve ümmeti irşad gibi faydayı da ihtiva etmektedir.

---

462 {Metindeki “فتنة المحيا وفتنة الممات” ifadesi kaynakta “فتنة المحيا والممات” şeklindedir. M1325 Müslim, Mesâcid, 129.}

678

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ فَيُقَالُ هٰذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Sizden biriniz vefat ettiğinde sabah ve akşam ona kendi makamı gösterilir: O kimse ehl-i cennetten ise, ehl-i cennet makāmâtından bir makam; ehl-i nârdan ise, cehennemin hücrelerinden bir karargâh gösterilir ve ona, burası senin (müstakbel ve ebedî) durağındır. Kıyamet günü Allah seni buraya gönderecektir denilir. {B1379 Buhârî, Cenâiz, 89.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim “Sıfâtü’n-nâr” hakkındaki bir babında Nesâî de “Cenâze” bahsinde zikretmişlerdir. Müslim’in Yahyâ b. Yahyâ’dan, onun da İmam Mâlik’ten bir rivayetinde حتى يبعثك الله إليه يوم القيامة suretinde إليه ziyadesi vardır. Buhârî’nin bu rivayeti de İsmâil b. Ebû Üveys vasıtasıyla İmam Mâlik’tendir. Fakat bu rivayette o ziyade yoktur. İbn Abdülber diyor ki: Bu câr maa’l-mecrûrun rivayetinde veya terkinde İmam Mâlik’in ashabı ihtilâf etmişlerdir. Ekserisi Buhârî’nin rivayeti gibi terkederek rivayet etmiştir. İbn Kāsım, Müslim gibi إليه ziyadesiyle rivayet etmiştir. “Allah, seni şu mak‘adına gönderecektir” demektir. Yine Müslim’in Zührî ve Sâlim tarikiyle gelen bir rivayeti de ثم يقال هذا مقعدك الذي تبعث إليه يوم...القيامة “*Sonra meyyite: ‘İşte burası, kıyamet günü gönderileceğin karargâhındır’ denilir*”[463] suretindedir. Nesâî de İbn Kāsım’dan tahrîc etmiştir. Fakat hadisin metni Buhârî’nin rivayeti gibidir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Meyyite cennet veya cehennemdeki makarrının arzolunması, “Burası senin durağındır” diye haber verilmesidir. Meyyitin buna muhatap olabilmesi ve ihbarı idrak etmesi cidden müsteb‘addır. Meyyite kabirde sual edildikten az bir zaman sonra cesedinin tamamıyla inhilâl ettiği gözle görülen bir hadisedir. Binaenaleyh kıyamet gününe kadar sabah, akşam devam edecek olan bu arz ve irâe keyfiyetinin ya meyyitin yalnız ebedî berhayat olan ruhuna veya ruh ile beraber inhilâl eden eczâ-i bedeninden müntehap bir cüzüne taalluk ettiğini kabul etmek icap eder. Yahut bu arz keyfiyetinin her gün değil, belki defnolunduğu günün akşam ve sabahında bir defa vukuu kabul edilmelidir. Şârih Kastallânî “Bir defaya münhasır olması, siyâk-ı meseledeki ehâdîs-i sabıkaya daha muvâfıktır” diyor.

İbnü't-Tîn de diyor ki: Bu arz ile kıyamet gününe kadar her günün sabah ve akşamında arzolunmayıp belki bir defa, bir sabah ve bir akşam arzedilmek kastolunması muhtemeldir. Her sabah ve her akşam arzolunması ihtimaline göre bu da yalnız meyyitin eczâ-i bedeninden bir cüzünün ihya ve ona makamının arzedilmesi suretiyle mümkün olabilir. Meyyiti sabah akşam meyyit olarak müşahede ettiğimize göre, meyyitin her gün akşam, sabah bütün eczâsının yeni baştan ihya ve ruhunun buna iadesi mümtenîdir. Fakat meyyitin bir cüzüne hayat iade ve buna hitap edildiğini kabul etmek daha mâkuldür.

Kurtubî de bu yolda beyân-ı mütâlaa ediyor ve gerek müminin, gerek kâfirin müstakbel makamlarının yalnız ruhlarına arzedildiğini kabul etmek câizdir. İnhilâl eden bedeninin bir cüzü ihya ve ruh ile bu cüze hitap edilmiş olmak da câizdir diyor.

Herhangi şekilde arzedilirse edilsin mü'min-i kâmile cennetteki makamının, kâfire de cehennemdeki makarrinin gösterilmesi hususunda hadisin delâleti vâzıhtır. Yalnız mâsiyet sahibi olan ve cehennemde muvakkat azap olunması muktazî bulunan bir müminin ilk makarr-i azâbı mı, yoksa cennetteki makamı mı gösterileceği hususunda hadis sâkittir. Bu günahkâr müminin fi'l-cümle cennetlik olması cihetiyle bu da hadisin şümulü dahilinde bulunur deniliyor ki, imanın şerefine hürmeten cennetteki makamı gösterilir demek oluyor.

Şu da mâlûm olsun ki, bu arz-ı makām keyfiyeti şühedâ ervahından başkalarına mahsustur. Çünkü ervâh-ı şühedâ cesetlerine mukārin olarak cennettedirler. Bazı ulemâ hadîs-i şerifteki arzın, şühedâya da şâmil olması muhtemeldir demişlerdir. Şühedâ hakkındaki fâide-i arz, şühedâ ervahına, cesetlerine mukārin olarak cennette devam ve istikrarlarını tebşirden ibaret olur. Bu surete muarız olabilecek bir şey varsa o da İbn Abdülberr'in bazı seleften naklettiği bir habere göre ervahın, efniyye-i kabirde yani kabrin köşesinde, bucağında ârâmgüzîn bulunmalarıdır. İbn Abdülber bu iki haberi telif ederek diyor ki: Bana göre ervah, bazı zamanlar efniyye-i kubûrda bulunur. Yoksa her zaman kabirde ihtiyarî bir hapse mahkûm gibi beklemez, kabirden ayrıldığı zamanlar da vardır. İmam Mâlik'e vâsıl olan bir habere göre ervah, kabirden çıkar, dilediği yere gider, gezer ve bunun çıkıp gezmesi, efniyye-i kubûrda bulunmalarına mani değildir. Kabirden çıkar, bir zaman gezer. Sonra yine kabre gelir girer. Mücâhid'den de meyyit defnolunduğu günden itibaren yedi gün hiç ayrılmayarak kabrinde bekler dediği rivayet edilmiştir (*Umdetü'l-kārî,* IV, 332).

Buraya kadar arz-ı makam hakkında verdiğimiz izahımızdaki ulemânın akvâl ve ictihadlarında katiyet ifade eden hiçbir söz yoktur. Hepsi ihtimale müstenit mütalaalardan ibarettir. Bunun yegâne sebebi, âlem-i âhiretin ve onun mebdei olan berzahî hayatın beşerin vâsıta-i idrâk ve ihâtasından tamâmiyle uzak bulunmasıdır. Bunun için isbat ve evsâf-ı ulûhiyyet ve nübüvvet hakkında birtakım aklî burhanlar sayıp döken ve bu âlî mebâdîye bir mukaddeme olarak mevcûdât-ı mümkinenin her nevinden bir fizik âlimi ve bir biyoloji mütehassısı gibi bahseden kelâmcılar, ferdâ-yi hayata ait mesâil-i uhreviyyede münhasıran nassın irşad ve ilhamını umumi bir kaide olarak kabul etmişlerdir.

---

463 {M7212 Müslim, Cennet, 66.}

679

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ إِبْرَاهِيمُ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (memede iken oğlu) İbrâhim vefat ettiğinde, "İbrâhim'in cennette sütninesi vardır, (rızâını tamamlar)" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1382 Buhârî, Cenâiz, 91.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî henüz bâliğ olmadan vefat eden müslüman çocuklarına ait haberler hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadisin bu mevzua mutabakat noktası da mahdumu necâbetpenâhî Hazret-i İbrâhim'in cennette irzâʿ edildiğinin ihbar buyurmasıdır ki, etfâl-i müslimînin cennetlik olduğuna vâzıhan delâlet eder.

Buhârî bu unvanında Ebû Hüreyre'nin de şöyle bir hadisini taʿlîkan rivayet ediyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Her kimin bulûğa ermeden üç çocuğu ölürse, bu çocuklar o kimse için cehenneme hâil olurlar. Yahut o kimse cennete dahil olur"* buyurmuştur.[464] Bu çocuklar, anne ve babaları için cehenneme birer hicab olurlarsa kendilerinin cehennemden mahcup ve mahfuz oldukları evleviyetle sabit olur.

Buhârî bu unvanın birinci hadisi olarak da Enes b. Mâlik radıyallahu anhın şu meâldeki bir hadisini merfûan rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *Günah işlemek çağına ermemiş üç çocuğu vefat eden hiçbir müslüman* (anne ve baba) *yoktur, elbette Cenâb-ı Hak fazla rahmetiyle bunları cennete idhal eder.*[465]

Nevevî diyor ki: Bu hadîs-i şeriflere nazaran ilim ve ictihadına itimat edilen zevat, müslüman çocuklarının cennetlik olduklarında ittifak etmişlerdir.

MÜHİM BİR ŞÜPHENİN İZAH VE İZÂLESİ

Enes b. Mâlik radyallahu anhın izahan nakil ve tercüme ettiğimiz bu hadisi, daha evvel 624 numara ile tercüme ettiğimiz Enes hadisinin aynıdır. Bu zikri geçen hadisin izahına müsâdif olan bir sual ve cevabımızda, "Çocuklarının vefatıyla dilsûz olan anne ve babalar gerçi bu uhrevî mükâfatla müteselli olurlar ve hadisin oradaki asıl sebeb-i sevk ve rivayeti de bu idi. Fakat bu nevi rivayetler, bazı cahil ve gafil anne ve babaları çocuklarının hayat ve sıhhati hakkında ihtimamsızlığa sevketmez mi?" demiştik. Sonra da menfi bir cevap verip izah etmiştik. Bu sual ve cevabımızın mütalaasını tavsiye etmekle beraber oradaki cevabî yazılarımıza şunu da ilâve ederiz.

Resûl-i Ekrem efendimiz pek tabii olarak ümmetinin çokluğu ile iftihar eder ve ümmet ve ashabını tenâküh ve tenâsüle teşvik ederdi. Aile teşkiline en mühim bir mani olan fakr ü ihtiyaçtan ve kaydıhayat ve maişetten bile korkulmamasını ve her aile yuvası kuranı, fazl ü keremiyle iğnâ edeceği Cenâb-ı Hakk'ın vaadü kerîmi muktezâsı olduğunu bildirerek ümmetini teşcî' eylerdi.

Nüfûs-ı İslâmiyye'nin kesreti, İslâm dininin istihdaf ettiği tabii gayelerden birisidir. Bu gayeye vüsûl için Hakîm-i Enbiyâ efendimiz aileler içinde en medenî bir aile nizamı kurmuş ve ailenin her ferdini mütekabil haklarla, mütekabil vazifelerle teçhiz ederek her müslümanın vicdanında hâkim bulunan uhrevî mesuliyetle bu hukuk ve vezâifi teyit eylemiştir.

İmam Buhârî'nin "Kitâbü'l-Cum'a" gibi *Sahîh*'inin müteaddit bablarında tahrîc ettiği bir hadisinde, كلّكم راع وكلّكم مسؤلون عن رعيته "*Ey ümmetim! Sizin hepiniz çobansınız, ailenizin her ferdi öbürlerine karşı birtakım vazifelerin ifasıyla mükelleftir ve bu vazifelerden dolayı Allah'a karşı mesuldür*"[466] buyurmuştur. Bu vazife ve mesuliyetler şerîat-ı İslâmiyye'de müstakil fasıllar halinde bütün teferruatıyla tafsil ve izah edilmiştir.

Teşbihinde hiçbir hata tasavvur etmediğim aile mâbedi, ana ve baba ile kurulduğuna göre, ilk vazife ve mesuliyet, ailenin bu iki rüknünden başlar ve İslâm ailesi hukukunun birinci faslını zevc ve zevce teşkil eder.

Bunların vazife ve mesuliyetlerine, الرجل راع ومسؤل عن رعيته. والمرأة راعية في بيت زوجها ومسؤل عن رعيتها "*Zevc râîdir, aile halkının nafakasından ve terbiyye-i fikriyyesinden, bedenî neşvünemâsından mesuldür. Zevce de, zevcin yed-i emânetine teslim ettiği aile yuvasının hüsnümuhafazasından mesuldür, kem nazardan sıyânetle mükelleftir*"[467] vecizesiyle işaret edilip bu umdeler, yüzlerce ahbâr ve ehâdîs ile tafsil edilmiştir. Zevcin zevcesi üzerinde en büyük bir hakkı, kadının bir ârıza-i sıhhiyye ve bedeniyyesi olmadıkça çocuk istemesidir.

Aile ocağına bir nevzadın gelmesi, hukūk-ı âilenin yeni bir faslını teşkil eder. Anne ve babanın kendine güzel bir isim vermeleriyle başlayan bu evlât hakkı, irzâʿ ile neşvünemâ-yı bedenîsine, terbiyye-i fikriyyesine ihtimam edilerek sinn-i rüşde kadar varır. Bu atvâr-ı hayâtiyyenin her birine ait terbiye şekilleri birer birer tesbit edilmiştir. Dinî vâcibâtına, dünyevî zarûriyyâtına ait bilgilerle çocuğun teçhizi ve yüzücülük, atıcılık gibi spor hareketlerinin tâlimi de bu cümledendir.[468]

Müslim'in *Sahîh*'inde "Vasiyet" bahsinde Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*İnsan ölünce bütün hayır işleri ve ibadetler inkıtâa uğrar. Yalnız üç nevi âmâl-i hayriyyesi devam eder: 1. Hastahane, mektep, mescid, çeşme, köprü gibi devamlı ve ömürlü hayırlar, 2. Kendisiyle ümmet-i İslâmiyye'nin istifade ettiği ilmî eserler, 3. Kendisine dua eden hayırlı evlât*" [469] buyurmuştur.

Görüyoruz ki, Resûl-i Ekrem efendimiz hayır ile yâdedecek bir çocuğa mâlikiyeti, bir kâşifin, bir müellifin ilmî eseriyle, bir sâhib-i hayrın asırdîde hayrât-ı câriyesi ile kıymette müsavi addetmiş, çocuklarını hem kendilerine, hem cemiyete nâfi bir surette yetiştirmeye teşvik buyurmuştur.

---

[464] قال أبو هريرة رضي اللهُ عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: من مات له ثلاثة من الولد لم يبلغوا الحنث كان له حجابا من النار. أو دخل الجنة.
{Buhârî, Cenâiz, 91 (bab başlığı).}

465 {M7212 Müslim, Cennet, 66.}
466 {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}
467 {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}
468 حق الولد على الوالد أن يحسن اسمه ويعلمه الكتاب ويزوجه إذا أدرك (أخرجه أبو نعيم في الحلية عن أبي هريرة)

{Kaynakta 'ويزوجه إذا أدرك' ifadesi tespit edilememiştir. Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 184.}

وفي حديث آخر: حق الولد على الوالد أن يعلمه الكتابة والسباحة والرماية وأن لا يرزقه إلا طيبا (أخرجه البيهقي عن أبي رافع)

{Metindeki 'وأن لا يرزقه إلا طيبًا' ifadesi yerine Beyhakī'de 'وأن يورثه طيبًا' ibaresi yer almaktadır. Beyhakī, *el-Kübrâ*, X, 28.}

وفي حديث آخر: أكرموا أولادكم وأحسنوا أدبهم يغفر لكم (رواه ابن ماجة عن أنس)

{Kaynakta 'يغفر لكم' ifadesi tespit edilememiştir. İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3.}

وعن الجعفر الصادق: إن الله ليرحم الرجل لشدة حبه لولده [من مكارم الأخلاق]

469 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا مات الإنسان انقطع عمله إلا من ثلاث صدقة جارية. أو علم ينتفع به. أو ولد صالح يدعو له (رواه مسلم عن أبي هريرة)

{M4223 Müslim, Vasiyye, 14.}

680

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ أَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللّٰهُ إِذْ خَلَقَهُمْ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümadan Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (gayri bâliğ) olan evlâd-ı müşrikîn sorulduğunda: "Allah Teâlâ müşrik çocuklarını yaratırken bunların (nasıl yaşayıp), ne işleyeceklerini pek iyi bilir" buyurduğu rivayet edilmişti. {B1383 Buhârî, Cenâiz, 93.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Kader" bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim'in de "Kader" bahsinde rivayeti vardır. Ebû Dâvûd "Sünnet" babında, Nesâî de "Cenâze" babında tahrîc etmişlerdir. *Buhârî*'nin buradaki hadisin mensup olduğu babı gayri bâliğ vefat eden evlâd-ı müşrikîn hakkındadır ve cennetlik veya cehennemlik olduklarına dair hiçbir hüküm ifade etmeyip tevakkuf edildiği görülmektedir.

Buhârî'nin gayri bâliğ vefat eden evlâd-ı müşrikîn hakkında dört rivayeti vardır: Bunlardan birisi tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisidir. Bu hadisten müstefâd olan hüküm, tevakkuftur yani müşrik çocuklarının cennetlik veya cehennemlik olmalarına hükmedilmemek, bunların ikisi de Ebû Hüreyre hadisleridir. Bu iki Ebû Hüreyre hadisinin birisi izah etmekte bulunduğumuz metnin aynıdır. Bunun için müellif Zebîdî ihtisâren bırakmıştır. İkincisi daha mufassal bir metin ile ve 664 rakamıyla tercüme ve izah edilerek geçmiştir. Bunda İslâm, kâfir her mevlûdün fıtrat-ı İslâm üzere doğduğu ve binaenaleyh cennetlik olduğu bildirilmiştir. Dördüncü Semüre hadisidir ki tercüme ve izahı uzun bir metniyle bunu takip edecektir. Bundan da evlâd-ı müşrikînin cennetlik olduğu sarâhaten anlaşılmaktadır.

Bu İbn Abbas hadisinde evlâd-ı müşrikînden soran sâilin kim olduğu tasrih edilmemiştir. Bazı ehl-i hadîs İbn Abdülberr'in Hazret-i Âişe'den bir rivayetine bakarak bu sâilin Sıddîka-i müşârün ileyhâ olduğuna zâhib olmuşlardır. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe demiştir ki: "Hatice radıyallahu anhâ evlâd-ı müşrikînden sormuş da Resûl-i Ekrem, *"Babalarıyla beraberdir"* buyurmuş. Sonra bir kere daha sorduğunda, *"Allah Teâlâ, nasıl yaşayıp nasıl öleceklerini bilir"* cevabını vermiştir. Sonra üçüncü bir daha İslâmiyet iktisâb-ı kuvvet etmeye başlarken sormuş. Bu defa da, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى "*Yüklü bir kimse, başkasının yükünü yüklenemez, hiçbir günahkâr başkasının günahıyla muâhaze olunmaz*" (Fâtır 35/18) nazm-ı şerifi nâzil oldu. Bu defa Resûl-i Ekrem "*evlâd-ı müşrikîn fıtrat-ı İslâm üzeredir*" yahut "*cennettedir*" diye cevap vermiştir."[470]

Şârih Aynî diyor ki: Bu hadisin tarîk-i rivâyetindeki Ebû Muâz Süleyman b. Erkam zayıftır. Yoksa bu hadisin sıhhati sabit olsaydı evlâd-ı müşrikîn hakkındaki nizâı esasından keser atardı. *Hulâsa*'da Ebû Muâz'ın Hasan-ı Basrî'den, Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayeti olduğu, kendisinden de Sevrî, Yahyâ b. Hamza rivayet ettiği bildirildikten sonra bu râvileri tarafından Ebû Muâz'ın üç hadisi terkedildiği Tirmizî'den nakledilerek bildiriliyor.

MÂNALAR

İbn Battâl الله أعلم بما كانوا عاملين *"Allah Teâlâ bu evlâd-ı müşrikînin ileride ne yapacaklarını pek iyi bilir"* kavl-i şerifi üç türlü te'vil edilebilir diyor:

1. Taraf-ı Peygamberî'den bu evlâd-ı müşrikînin cennetlik oldukları bildirilmezden evvel böyle tevakkuf edilmiş olması,

2. Bu evlâd-ı müşrikîn büyüyüp iradî hareket çağına geldiklerinde nasıl yaşayacaklarını, hangi din üzere öleceklerini Allah bilir demek olması,

3. Bu kavl-i nebevînin mücmel olması ve[471] وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي اٰدَمَ âyet-i kerîmesiyle müfesser bulunmasıdır. Bu âyet-i kerîme ile işaret buyurulan bir ikrâr-ı âmdır ki burada evlâd-ı mü'minîn gibi evlâd-ı müşrikîn de dahil bulunur.

“Evlâd-ı müşrikîn babalarına tâbidir” hükmü ise وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى mantûku münîfine tevfîkan merduddur.

İrtihâl-i nebevîden sonra maʻrûz-u ihtilâf mesâilden birisi de bu evlâd-ı müşrikîn meselesidir. Başlıcalarını mütalaa ettiğiniz bu ahbâr ve âsârdan bu ihtilâfın ne derece bir hararetle devam ve cereyan ettiğini anladık. Bu eserlere istinat eden ulemânın ârâ ve ihtilâfâtı ise daha müteaddit şubelere ayrılmıştır. Şârih Aynî bunları altı nev’e ayırarak altıncısını ulemâ-i muhakkikînin mezheb-i sahîh ve muhtarı olarak cennetlik olduklarını Nevevî’den naklederek bildirmektedir. Ehl-i tahkîk وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا “*Biz hiçbir âkıl zümreyi peygamber göndermedikçe azap etmeyiz*”[472] âyet-i kerîmesiyle ihticâc edip âkıl ve reşîd olmayan sıbyanın azap olunmayacağına hükmetmişlerdir.

Bir de yine Nevevî’nin etfâl-i müşrikîn hakkında bildirdiği şu üç noktainazarı arzederek bahsi hulâsa etmek isteriz: Bu üç mezhepten birisi ki, ekseriyetin noktainazarıdır ve etfâl-i müşrikînin, babalarına tâbi olmasıdır. Bunlardan ikinci bir kısmı tevakkufu iltizam eylemişlerdir. Üçüncü bir kısmı ve Nevevî’ye göre de sahih olan mezheptir. Müşrik çocuklarının cennetlik olmalarıdır.

---

470 روى ابن عبد البر من طريق أبي معاذ عن الزهري عن عروة عن عائشة قالت : سألت خديجة النبي صلى الله عليه وسلم عن أولاد المشركين فقال هم مع آبائهم. ثم سألته عن ذلك فقال: الله أعلم بما كانوا عاملين. ثم سألته بعد ما استحكم الإسلام فنزلت : (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى). فقال هم على الفطرة أو قال على الجنة. [عيني]

{Aynî, *Umde*, VIII, 212; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XVIII, 117.}

471 el-Aʻrâf, 7/172.

472 el-İsrâ, 17/15.

681

•.•.•

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِذَا صَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ مَنْ رَأَى مِنْكُمُ اللَّيْلَةَ رُؤْيَا فَإِنْ رَأَى أَحَدٌ قَصَّهَا فَيَقُولُ مَا شَاءَ اللَّهُ فَسَأَلَنَا يَوْمًا فَقَالَ هَلْ رَأَى أَحَدٌ مِنْكُمْ رُؤْيَا قُلْنَا لَا قَالَ لَكِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ[473] أَتَيَانِي فَأَخَذَا بِيَدَيَّ فَأَخْرَجَانِي إِلَى الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ فَإِذَا رَجُلٌ جَالِسٌ وَرَجُلٌ قَائِمٌ بِيَدِهِ كَلُّوبٌ مِنْ حَدِيدٍ يُدْخِلُهُ فِي شِدْقِهِ حَتَّى يَبْلُغَ قَفَاهُ ثُمَّ يَفْعَلُ بِشِدْقِهِ الْآخَرِ مِثْلَ ذَلِكَ وَيَلْتَئِمُ شِدْقُهُ هَذَا فَيَعُودُ فَيَصْنَعُ مِثْلَهُ قُلْتُ مَا هَذَا قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ مُضْطَجِعٍ عَلَى قَفَاهُ وَرَجُلٌ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِهِ بِفِهْرٍ أَوْ صَخْرَةٍ فَيَشْدَخُ بِهِ رَأْسَهُ فَإِذَا ضَرَبَهُ تَدَهْدَهَ فَانْطَلَقَ إِلَيْهِ لِيَأْخُذَهُ فَلَا يَرْجِعُ إِلَى هَذَا حَتَّى يَلْتَئِمَ رَأْسُهُ وَعَادَ رَأْسُهُ كَمَا هُوَ فَعَادَ إِلَيْهِ فَضَرَبَهُ قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا إِلَى ثَقْبٍ مِثْلِ التَّنُّورِ أَعْلَاهُ ضَيِّقٌ وَأَسْفَلُهُ وَاسِعٌ يَتَوَقَّدُ تَحْتَهُ نَارًا فَإِذَا اقْتَرَبَ ارْتَفَعُوا حَتَّى كَادَ أَنْ يَخْرُجُوا فَإِذَا خَمَدَتْ رَجَعُوا فِيهَا وَفِيهَا رِجَالٌ وَنِسَاءٌ عُرَاةٌ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا عَلَى نَهَرٍ مِنْ دَمٍ فِيهِ رَجُلٌ قَائِمٌ وَعَلَى وَسَطِ النَّهَرِ رَجُلٌ بَيْنَ يَدَيْهِ حِجَارَةٌ فَأَقْبَلَ الرَّجُلُ الَّذِي فِي النَّهَرِ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ رَمَى الرَّجُلُ بِحَجَرٍ فِي فِيهِ فَرَدَّهُ حَيْثُ كَانَ فَجَعَلَ كُلَّمَا جَاءَ لِيَخْرُجَ رَمَى فِي فِيهِ بِحَجَرٍ فَيَرْجِعُ كَمَا كَانَ فَقُلْتُ مَا هَذَا قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ فِيهَا شَجَرَةٌ عَظِيمَةٌ وَفِي أَصْلِهَا شَيْخٌ وَصِبْيَانٌ وَإِذَا رَجُلٌ قَرِيبٌ مِنَ الشَّجَرَةِ بَيْنَ يَدَيْهِ نَارٌ يُوقِدُهَا فَصَعِدَا بِي فِي الشَّجَرَةِ وَأَدْخَلَانِي دَارًا لَمْ أَرَ قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهَا فِيهَا رِجَالٌ شُيُوخٌ وَشَبَابٌ وَنِسَاءٌ وَصِبْيَانٌ ثُمَّ أَخْرَجَانِي مِنْهَا فَصَعِدَا بِي الشَّجَرَةَ فَأَدْخَلَانِي دَارًا هِيَ أَحْسَنُ وَأَفْضَلُ مِنْهَا فِيهَا شُيُوخٌ وَشَبَابٌ قُلْتُ طَوَّفْتُمَانِي اللَّيْلَةَ فَأَخْبِرَانِي عَمَّا رَأَيْتُ قَالَا نَعَمْ أَمَّا الَّذِي رَأَيْتَهُ يُشَقُّ شِدْقُهُ فَكَذَّابٌ يُحَدِّثُ بِالْكَذْبَةِ فَتُحْمَلُ عَنْهُ حَتَّى تَبْلُغَ الْآفَاقَ فَيُصْنَعُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَالَّذِي رَأَيْتَهُ يُشْدَخُ رَأْسُهُ فَرَجُلٌ عَلَّمَهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَنَامَ عَنْهُ بِاللَّيْلِ وَلَمْ يَعْمَلْ فِيهِ بِالنَّهَارِ يُفْعَلُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَالَّذِي رَأَيْتَهُ فِي الثَّقْبِ فَهُمُ الزُّنَاةُ وَالَّذِي رَأَيْتَهُ فِي النَّهَرِ آكِلُوا الرِّبَا وَالشَّيْخُ فِي أَصْلِ الشَّجَرَةِ إِبْرَاهِيمُ وَالصِّبْيَانُ حَوْلَهُ فَأَوْلَادُ النَّاسِ وَالَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَالِكٌ خَازِنُ النَّارِ وَالدَّارُ الْأُولَى الَّتِي دَخَلْتَ دَارُ عَامَّةِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَمَّا هَذِهِ الدَّارُ فَدَارُ الشُّهَدَاءِ وَأَنَا جِبْرِيلُ وَهَذَا

مِيكَائِيلُ فَارْفَعْ رَأْسَكَ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا فَوْقِي مِثْلُ السَّحَابِ قَالَا ذَاكَ مَنْزِلُكَ قُلْتُ دَعَانِي أَدْخُلْ مَنْزِلِي قَالَا إِنَّكَ بَقِيَ لَكَ عُمْرٌ لَمْ تَسْتَكْمِلْهُ فَلَوِ اسْتَكْمَلْتَ أَتَيْتَ مَنْزِلَكَ.

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir. İbn Cündeb demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazını kılınca yüzüyle bize döner ve, “Bu gece sizden kim rüya gördü?” diye sorardı. Biri rüya görmüşse, rüyasını Resûl-i Ekrem’e hikâye ederdi. O hazret de o kimsenin rüyasını tabir ederdi. Yine bir gün bize sordu ve,

— “Sizden rüya gören var mıdır?” buyurdu. Biz,

— “Hayır, yoktur” dedik. Resûl-i Ekrem,

— “Lâkin bu gece ben bir rüya gördüm” buyurdu.

Gördüm ki iki melek bana geldi. Bunlar iki elimi tutup beni düz bir fezaya çıkardılar. Orada bir kimse oturuyordu, diğer bir adam da ayakta duruyordu. Elinde demirden çatal bir kanca vardı. Ayaktaki adam bu çatal kancayı oturanın ağzının sağ tarafına, tâ kafasına kadar sokuyor ve ağzın bu kısmını parçalıyordu. Sonra bu adam ağzın diğer tarafını da bu suretle tahrip ediyordu. Bu sırada ağzın sağ kısmı iyi olmuş bulunuyordu. Bu defa da buraya dönüyor, yine kancayı sokup parçalıyordu. Bu meleklere ben:

— “Bu adam kimdir ve bu hal nedir?” dedim. Melekler,

— “Hiç sorma, ileri yürü!” dediler. Birlikte ileri gittik. Nihayet arka üstü yatmış bir adamın yanına geldik. Bunun baş ucunda da bir adam oturmuş, elinde yumruk cesâmetinde bir taş. Bununla yatan adamın başını kırıyordu. Taşı başına her vurduğunda, taş yuvarlanıp gidiyordu. O adam da arkasından taşı almaya koşuyordu. O dönüp gelmeden bunun başı iyi oluyor, eski haline avdet ediyordu. O adam avdet edince yine başına vurup eziyordu. Bu meleklere ben,

— “Bu adam kimdir ?” diye sordum. Melekler,

— “Hiç sorma, ileri yürü” dediler. İleri gittik. Fırın gibi altı geniş, üstü dar bir deliğe eriştik. Bu deliğin altında ateş yanıyordu. Ateş, alevlenip yükseldikçe içindeki insanlar da yükseliyor, hatta (delikten) çıkmaya yaklaşıyorlardı. Ateşin alevi sakinleştikçe de aşağı dönüyorlardı. Burada çıplak erkekler, çıplak kadınlar vardı. Bu iki meleğe ben,

— “Bunlar kimdir?” diye sordum. Melekler bana,

— “Hiç sorma, ileri git!” dediler. Yürüdük, tâ ki kandan bir nehrin içinde ayakta bir adam dikiliyordu. Bu nehrin kenarında da bir adam duruyordu, önünde –nar gibi “yuvarlak” taşlar bulunuyordu. Nehirdeki adam yüzerek sahile– doğru gelip çıkmak isteyince sahildeki adam çenesine bir taş atıyor, nehirdekini eski yerine iade ediyordu. Çıkmak için sahile doğru gelmeye her teşebbüs ettikçe, sahildeki, hemen çenesine bir taş fırlatıyor, onu eski yerine reddediyordu. Bu iki meleğe ben,

— “Bu nedir diye sordum”. Melekler:

— “Sorma, ileri yürü!” dediler. Birlikte yürüdük. Yeşil bir bahçeye vardık. Bu bahçede büyük bir ağaç vardı. Bunun dibinde ihtiyar bir adamla birtakım çocuklar bulunuyordu. Bu ağaca yakın bir tarafta da birisi önünde ateş yakmakla meşguldü. Melekler benimle bu ağaca çıktılar. Beni bir eve koydular ki, ben bundan güzel bir ev görmedim. Burada ihtiyar, genç birtakım erkekler, kadınlarla çocuklar vardı. Sonra melekler beni buradan çıkardılar. Benimle ağaca yukarı çıktılar ve beni eskisinden daha güzel ve daha kıymetli bir eve koydular. Burada da ihtiyarlar, gençler vardı. Meleklere,

“Beni bu gece –iyi– gezdirdiniz. Şimdi bana gördüğüm şeyleri bildiriniz” dedim. Melekler,

Evet (anlatalım) dediler: Hani şu ağzı parçalandığını gördüğün kimse yok mu? Bu bir yalancı idi, o, dünyada daima yalan söylerdi. Bunun neşrettiği yalan âfâka yayılırdı. İşte bu yalancı kıyamet gününe kadar bu suretle azap olunacaktır.

Hani şu başı ezildiğini gördüğün adam da yok mu: Cenâb-ı Hak bunun Kur’an öğrenmesine hidayet etmiş de (bu nimetin kadrini bilmiyerek) bütün gece (Kur’an okumayıp) uyku uyumuştu, gündüz de Kur’an ile amel etmemişti. Bu da yevm-i kıyâmete kadar bu suretle azap edilecektir.

Hani o delik içinde gördüğün çıplaklar yok mu? Bunlar da bir alay zânîlerdir. Nehirde gördüğün de faiz yiyen haramkârlardır. Ağacın dibindeki ihtiyar, İbrâhim (Halîl aleyhisselâm)dır.

İbrâhim'in etrafındaki çocuklar da insan evlâdıdır.[474] O ateş yakan da cehennemin bekçisi olan "Mâlik"tir. Girdiğin birinci ev, bütün müminlerin –müşterek– köşküdür, ikinci gördüğün –muhteşem– saray da şühedâ sarayıdır. Ben Cibrîlim, bu da –kardeşim– Mîkâil'dir. Yâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, başını yukarı kaldır, –dedi–. Başımı kaldırdım, ne göreyim? Yukarıda beyaz bayrak misali bir bulut. Melekler, "İşte burası senin makamındır" dediler. Ben, "Beni bırakınız, şu makamıma gideyim!" dedim. Melekler, "Hayır daha senin tamamlamadığın bâki ömrün vardır. Onu ne vakit tamamlarsan, o zaman menziline gelirsin!" dediler. {B1386 Buhârî, Cenâiz, 93.}

---

473 Ebû Hâtim'in Hazret-i Ali'den rivayetinde (recüleyni) yerine (melekeyni) suretinde olduğundan bu suretle tercüme ettik.

474 Hadisin medâr-ı istişhâd olan ve tercümeye muvâfakati matlup bulunan noktası burasıdır. İbrâhim aleyhisselâmın etrafındaki bu çocuklardan (evlâd-ı nâs) ile tabir edilmesi, evlâd-ı müslimîn ve evlâd-ı kâfirine şümulünü ifade eder. Bu hadisten zâhir olan şudur ki, âhiret hükmünde Resûl-i Kibriyâ, kâfir çocuklarını etfâl-i müslimîne ilhak etmiştir. Dünya hayatında ise babalarına tâbi olmaları iltizam edilmiştir.

682

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ إِنَّ أُمِّي افْتُلِتَتْ نَفْسُهَا وَأَظُنُّهَا لَوْ تَكَلَّمَتْ تَصَدَّقَتْ فَهَلْ لَهَا أَجْرٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme birisi, (yani, Sa'd b. Ubâde radıyallahu anh gelip) demiştir ki: "Yâ Resûlellah! Annem ansızın vefat etti. Öyle zannediyorum ki anneciğim söylenebilseydi, tasadduk (edilmesini vasiyet) ederdi. Şimdi ben onun namına sadaka versem annem müsâb olur mu?" Resûl-i Ekrem, "Evet, (olur)" buyurdu. {B1388 Buhârî, Cenâiz, 95.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî mevt-i füc'enin yani bağteten ölümün mekruh olmadığı hakkındaki bir babında zikretmiştir. Adem-i kerâhet de, Resûl-i Ekrem'e Sa'd b. Ubâde annesinin böyle bilâvasiyet ansızın vefat ettiğini bildirdiğinde kerahete delâlet eden bir cevapta bulunmayıp belki müteveffanın namına verilecek sadaka ile müsâb ve me'cûr olacağını bildirmiştir.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Âişe ve Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhümâdan tahrîc ettiği âtîdeki hadîs-i şerifte, موت الفجأة راحة للمؤمن وأسف على الفاجر "*Ansızın ölüm mümin için rahattır. Fâcir ve fâsık için de eser-i gadabdır*"[475] buyurulmuştur. Kâfire nazaran mevt-i füc'ede ölüm, göz açtırmadan bastırmakla ahz-i intikam mâna ve mahiyetinde bulunduğundan eser-i gadab telakki olunuyor.

Ebû Dâvûd'un Ubeyd b. Hâlid'den bir rivayetinde, موت الفجأة أخذة أسف "*Ansızın ölüm, gazapla ahz-i ruhtur*"[476] buyurulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan bir rivayetinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mâil-i inhidâm bir duvar yanından geçerken iltizâm-ı sür'at edip, *"Füc'eten ölümü hoşlanmam"* buyurmuştur.[477] Bu haberleri telif için şârih İbn Battâl diyorlar ki: Mevt-i füc'e, vasiyetten mahrumiyeti ve meâd için tövbe ve istiğfar gibi a'mâl-i sâlihayı terki mûcip olduğu için mekruhtur. Yoksa bizâtihi mekruh değildir. Sâhib-i tertîb bir mümin için nefsü'l-emirde mûcib-i istirahattir.

---

475 {Hadis bu lafızlarla *el-Musannef*'te tespit edilememiştir. Rivayetin baş tarafındaki 'موت الفجأة راحة للمؤمن' ifadesi, İbn Ebû Şeybe'nin rivayetinde 'موت الفجاءة رأفة بالمؤمن' şeklindedir. MŞ12006 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 174. Benzer bir başka rivayetinin lafzı da şu şekildedir: 'موت الفجاءة راحة على المؤمنين وأسف على الكفار' MŞ12004 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 174.}

476 {D3110 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 10.}

477 {HM8651 İbn Hanbel, II, 356.}

683

•.•.•

عَنْهَا ﵂ قَالَتْ إِنْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لَيَتَعَذَّرُ فِي مَرَضِهِ أَيْنَ أَنَا الْيَوْمَ أَيْنَ أَنَا غَدًا اسْتِبْطَاءً لِيَوْمِ عَائِشَةَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمِي قَبَضَهُ اللّٰهُ بَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي وَدُفِنَ فِي بَيْتِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem maraz-ı mevtinde Âişe, gününün geç kaldığından şikâyet ederek, ben bugün kimin nöbetindeyim? Yarın kimin nöbetinde olacağım? der (ve benim günümü özlediğinden dolayı) diğer ümmühât-ı mü'minîne beyân-ı i'tizâr eylerdi. Benim nöbetim geldiğinde (odama şeref bahşedip) Cenâb-ı Hak hâtem-i enbiyanın mübarek ruhunu benim sinemde kabzeyledi ve benim odama defnolundu. {B1389 Buhârî, Cenâiz, 96.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile sâhibeyni, Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümanın kabirlerinin sıfatı ve bu mekābir-i şerifenin müsennem yani sath-ı arzdan yüksek olup olmadıkları, bâriz ve gayri bâriz oldukları hakkındaki bir babında zikretmiştir. Şeyhayn'ın kabr-i saâdet kurbünde medfun olmaları Muhammed ümmetinden bir ferde nasip olmayan yüce bir fazilettir. Hâtem-i enbiyâya hayatlarında bütün varlıklarıyla nusret ve seferde, hazarda ve en müşkül demlerde îfâ-yi vezâret eden Ebû Bekir ile Ömer'in, Muhammed'in sakf-ı muallâsı altına defnolunmaları bir kerametttir ve en büyük bir taltîf-i ilâhîdir. Demek oluyor ki, zamân-ı hilkatte kudret-i fâtıra Hazret-i Muhammed'le bu iki yâr-i vefâkârının anâsır-ı hayâtiyelerini Hazret-i Âişe odasının hâk-i mübarekinden intihab ve ihtiyar buyurmuştur. Nasıl ki Hâkim'in bir isnâd-ı sahîh ile Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiği üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz Medine'de defnedilmekte bulunan bir cenazenin Habeşî bir sahâbî olduğunu öğrenince, *"Lâ ilâhe illallâh! Semâsı altında doğup büyüdüğü bir yerden kaldırıp yaratıldığı kendi toprağına sevkedilmiştir"* buyurmuşlar.[478]

Bu vesileyle ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhânın bir ulüvvü cenâbını ve ahlâkî bir enmûzec olan kadirşinaslığını, yüksek bir feragat ve îsârını takdir ve hürmetle karşılamak icap eder. Tercümesi bunu takip edecek olan hadîs-i şerifin sûret-i sevkinde görüleceği üzere Hazret-i Ömer, sebeb-i şehâdeti olan suikaste uğrayınca, Resul-i Ekrem ile Hazret-i Ebû Bekir'in yanına defnedilmesini Hazret-i Âişe'den istîzan etmişti. Sıddîka-i müşârün ileyhâ da hiç tereddüt etmeyerek "Hazret-i Ömer'i kendime tercih ederim" diyerek defnine müsaade buyurmuştur. Yakında görüleceği üzere Âişe radıyallahu anha, son dem-i hayatında Abdullah b. Zübeyr'e, "Vefatımda beni hücreme defnetmeyiniz; Resûl-i Ekrem'le âlî iki veziri yanında medfun olmaktan sıkılırım." Halbuki Âişe hazretleri bu merâkıd-i nübüvvet ve hilâfeti ihtiva eden kendi hücre-i mübarekelerinin anahtarını muhafaza etmiş bulunuyordu.

Şârih Aynî, Hazret-i Âişe'nin Ömer radıyallahu anhın defnine müsaade buyurmaları, vaktiyle gördüğü şöyle bir rüyaya müstenit olduğunu naklediyor: Resûl-i Ekrem efendimizin irtihal ve defninden bir zaman evvel Âişe radıyallahu anha rüyasında üç kamerin bedr-i tâm halinde sukut edip kendi hücresine girdiğini görmüş ve bu rüyasını pederi Ebû Bekir radıyallahu anha söylemişti. Muahharan, Resûl-i Ekrem irtihal edip Hazret-i Âişe odasına defnolununca Ebû Bekir hazretleri muhterem kızına,

— هذا أول أقمارك وهو خيرها *"Bu hücrene defnolunan mübarek vücut senin birinci kamerindir ve bu en hayırlısıdır"* diye rüyasını tabir etmiştir.

Buhârî izahı sadedinde bulunduğumuz hadisin mensup olduğu babın unvanında iki âyet-i kerîmeye de şu suretle işaret ediyor:

1. Hak celle ve alânın فَأَقْبَرَهُ kavlidir ki, Abese sûre-i şerîfinde Allah Teâlâ'nın insanı ana karnında yarattığı ve muayyen atvârı geçirerek dünyaya getirdiği beyan edilip ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ. ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ "*Sonra insanı öldürüp müteakiben zîr-i zemini ona makber kılmıştır. Sonra dilediği zaman da onu diriltip ba's eyler*"[479] buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmede imâte ve ikbâr birer nimet olarak zikredilmiştir. Allah Teâlâ'nın insanı öldürmesi şu fâni hayattan çekip ebedî bir hayata mazhar etmesidir. Şüphesiz ki bu bir nimettir. Sonra insan nevine bahşettiği zekâ ile kabirlenmesi, bu da ayrı bir lutf-ı ilâhîdir. İnsan nev'inin ölüsü, hayvanatı sâire lâşeleri gibi sath-ı zeminde sürünmüyor, kurda, kuşa lokma olmuyor.

2. Buhârî, [480] كفاتا يكونون فيها أحياء ويدفنون فيها أمواتا kavli ile de Mürselât sûresindeki أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا. أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا "*Biz yerin üstünü insanların dirilerinin mecmaı, altını da ölülerinin medfeni kıldık*"[481] âyet-i kerîmesine işaret ederek "kifât" lafzını tefsir etmiştir.

MÂNALAR

İn kelimesi, inne-i sakīleden muhaffeftir. Cümle-i ismiyyeye dahil olursa i'mali, cümle-i fiiliyyeye dahil olursa ihmali vâciptir. Burada cümle-i fi'liyyeye dahil olmuştur.

Taazzür "özür dilemek"tir. Resûl-i Ekrem efendimiz hastalanınca; "Bugün kimin yanındayım, yarın nerede bulunacağım?" diye sorarak Hazret-i Âişe'nin nöbetine şiddetle arzu izhar ediyordu. Pek tabiidir ki, her hasta, ailesi halkından birisinin nezdinde daha ziyade bir huzur ve sükûn bulur ki, onu başkalarında bulamaz. Hazret-i Âişe'nin derkâr olan zekâ ve irfanı cihetiyle bu ağır hastalığında Âişe es-Sıddîka'nın gününü arzu ediyordu ve bundan dolayı öbür ezvâc-ı tâhirattan özür diliyordu. Hazret-i Âişe, "Benim nöbetim gelince Allah, onun mübarek ruhunu benim sinemde kabzeyledi. Benim odamda defnedildi" diyor.

بين صحري ونحري **sahr** "akciğer"e denir, **rie** de denilir. Burada halin ismi ile mahalle tesmiye suretiyle mecazen canip ve nahiye manasında istimal edilmiştir ki, "taraf" ve "yan" demektir. Nahr da göğsün yukarısına denir. "Sersîne" mânasınadır. Alâ kavlin kılâde mevziine denir ki, boyuna kılâde geçirildikte sarkıp durduğu yerden ibarettir (*Kāmus Tercümesi*).

Âişe es-Sıddîka hazretleri Resûl-i Zîşân'ın teslîm-i ruh ettiği sırada kendisine ebedî fahr ü şeref bahşeden vaziyet-i şerifelerini bu gayet beliğ vecizeleriyle öyle tasvir buyurmuştur ki, gerek mantûkan gerek mefhûmen haiz olduğu müstesna kudret-i edebiyyeye hayran olmamak kabil değildir. O kutsî ve melekî hali hâtıra-i ümmette ebedî yaşatan, ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin bu edebî vecizesidir.

Şu halde, bu hadîs-i şerifin delâlet ettiği ahkâm-ı âliyeden yalnız Âişe radıyallahu anhanın yüksek menzilet ve faziletine delâletini bildirmekle iktifa edeceğiz.

---

478 {NM1356 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 524 (1/367).}

479 {Abese, 80/21-22.}

480 {Buhârî, Cenâiz, 96 (bab başlığı).}

481 {el-Mürselât, 77/25-26.}

684

•.•.•

عَنْ عُمَرَ بنِ الخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ رَاضٍ عَنْ هٰؤُلَاءِ النَّفَرِ السِّتَّةِ فَسَمَّى السِّتَّةَ فَسَمَّى عُثْمَانَ وَعَلِيًّا وَطَلْحَةَ وَالزُّبَيْرَ وَعَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ عَوْفٍ وَسَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ .

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şu altı zattan hoşnut ve razı olarak vefat etti" dediği ve bu altı zatın adlarını Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhüm diye tesmiye ve tasrih eylediği rivayet edilmiştir. {B1392 Buhârî, Cenâiz, 96.}

İZAHI

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki metni uzundur. Hadisin sebeb-i vürûdu ve sûret-i sevki de bildirilmiştir. Hadisin asıl râvisi Amr b. Meymûn'dur.[482] Amr diyor ki: Ömer b. Hattâb Ebû Lü'lü' tarafından hançerle vurulduktan sonra oğlu Abdullah'a,

— "Ümmü'l-mü'minin Âişe radıyallahu anhâya git, benden selâm et, yâranımın yanına defnolunmaklığıma müsaade iste!" dedi. Abdullah b. Ömer'in müracaatı üzerine Hazret-i Âişe "Burayı kendim için ihtiyar etmiştim, fakat bugün elbette Ömer'i nefsime tercih ederim" buyurdu. Abdullah b. Ömer gelince, Hazret-i Ömer, "Ne haber var?" diye sordu. Abdullah da,

— "Yâ emîre'l-müminîn! Hazret-i Âişe yâranınla defnolunmanıza müsaade etti" diye cevap verdi. Hazret-i Fârûk Allah'a hamdederek,

— “Bugün benim için dostlarımın yanına defnolunmaktan başka şâyân-ı ehemmiyet hiçbir iş ve arzu yoktur. Ben ölünce cenazemi götürüp Hazret-i Âişe’ye teslim ediniz. Sonra, Ömer b. Hattâb sizden müsaade diler deyiniz. Eğer müsaade ederse beni oraya, müsaade etmezse mekābir-i müslimîne defnediniz” diye vasiyet eyledi.

Bu sırada Hazret-i Ömer’in yanına ashaptan bazı kimseler gelmiş ve,

— “Yâ emîre’l-mü’minin! Yerinize bir halife tavsiye buyursanız! demişlerdi. Hazreti Ömer bunlara,

— “Bu hilâfet makamına Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kendilerinden razı olarak vefat ettiği şu muhterem simalardan daha lâyık hiçbir kimse bilmiyorum. Bunlar aralarında kimi halife kabul ederlerse benden sonra halife odur. Onun emirlerini dinleyiniz, ona itaat ediniz” dedi ve Resûl-i Ekrem’in kendilerinden razı olduğu zevat olarak Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa‘d b. Ebû Vakkās’ın isimlerini bildirdi.

Bu sırada ensardan genç bir zat Hazret-i Ömer’in yanına girdi ve, “Yâ emîre’l-mü’minin! Allah’ın, hakkındaki lutuf ve inâyetiyle memnun ve müsterih ol! İslâm âlemine sebkeden ve mâlûmun olan bu kadar yüksek hizmetlerin vardır. Sonra halife oldun, adalet ettin. Bu fezâil-i beşeriyyenin sonunda rütbe-i şehâdeti ihraz eyledin” diye teselli etti. Hazret-i Ömer, “Ey kardeşim oğlu! Bugün ben ondan, o da benden uzaklaşan bu hilâfet yok mu? Keşke bunun bana ne ikābı, ne de sevabı dokunsaydı. Benden sonraki halifeyi intihab için ilk muhacirleri tavsiye ederim. Bu ilk muhacirlerin hakkının tanınmasında, kendilerine dergar olan hürmetin muhafaza edilmesinde çok hayır ve büyük bir isabet vardır. Size, ensara da hayırlı olmanızı tavsiye ederim. O ensar ki, hicretten evvel Medine’de ikamet etmişler, dîn-i İslâm’a nusrete hazırlanmışlardı. İşte bu muhacirlerin iyilerinin iyilikleri alınsın, fenalarının kusurları affedilsin. Size Allah’ın ve Resûlullah’ın ahd ü emânında olan bütün müslümanların haklarına hürmetkâr olmanızı da tavsiye ederim. Bütün müslümanların hakları verilmeli, vazifeleri görülmelidir. Mukātele zaruri olursa arkadan vurulmalıdır. Ağır teklifler tarh edilmemelidir.[483]

Bu hadis aşağıda “Menâkıb-ı Osman” babında daha uzun, bir metin ile rivayet edilmiştir. Oradaki rivayette bunlara ilâveten Hazret-i Ömer’in sabah namazında nasıl vurulduğu ve ashâb-ı kirâmın duçar olduğu heyecan ve nihayette Hazret-i Osman’ın ehl-i şûrâ tarafından ittifakla sûret-i intihâbı bildirilmiştir. Bu cihetle yukarıdaki tercümemizin metn-i aslîsini burada nakletmeye lüzum görmedik.

BU ÜÇ MERKAD-İ MÜBÂREKİN VAZİYETLERİ HAKKINDAKİ HABERLER

Gerek bu hadîs-i şerif gerek bundan evvel tercüme ettiğimiz hadis, *Buhârî*’nin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin merkad-i mübârekleriyle Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın kabr-i şeriflerinin sıfatı hakkındaki babının hadisleri cümlesindendir. Bu babda Buhârî bunlardan başka daha iki hadis zikretmiştir ki, birinin 655 rakamıyla tercümesi geçmiştir. Diğeri Temmâre “Süfyân b. Dînâr”ın kabr-i saâdetin “müsennem =örgüçlü” olduğunu gördüğüne dair hadisidir. Mevzumuza mutabakatı en ziyade âşikâr olan hadis de budur ve fakat müellif Zebîdî merhum kavl-i tâbiîni ihtisâren *Tecrîd*’e almamak mesleğini iltizam ettiğinden İbn Dînâr’ın bu haberini terketmiştir. Bizim için böyle bir kayıt ve mecburiyet olmadığından gerek bunu gerek merkad-i nebevî ile Şeyhayn’ın kabr-i şerifleri hakkında şârih Aynî’nin topladığı mâlûmatı kısmen kārilerimize tercüme ve naklediyoruz:

1. Buhârî'nin rivayetine göre Süfyân b. Dînâr[484], ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kabr-i şerifini müsennem yani sath-ı zeminden mürtefi' gördüm diyor. İbn Ebû Şeybe de bu kavli rivayet etmiştir ve buna Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın kabirlerinin de müsennem olduklarını ziyade etmiştir. Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'inde de bu ziyade ile beraber rivayet edilmiştir. İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe, Hammâd b. Ebû Süleyman tarikiyle İbrâhim en-Nehaî'den rivayetinde İbrâhim en-Nehaî, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın kabirlerini gören bir zat bana bu kabr-i şerifleri, ناشرة من الأرض وعليها مرمر أبيض 'Yerden yüksekti ve üzerinde beyaz mermer parçaları vardı' diye tasvir ve tarif eyledi" demiştir. Bu rivayeti *Aynî*'nin her iki matbû nüshasında bu suretle muharrerdir. Fakat *Fethu'l-kadîr* gibi *Hidâye* şerhlerinde وعليها فلق من مدر أبيض suretinde mazbut olduğundan mermer parçaları diye tercüme ettik. Uhud şehidlerinin kabirlerini de hep müsennem ve sath-ı arzdan mürtefi' gördüm, İbn Ömer ile İbn Abbas radıyallahu anhümün kabirleri de böyle idi diyor.

Leys b. Sa'd, Yezîd b. Ebû Habîb'in tesennüm-i kubûr müstehaptır dediğini haber vermiştir. Mısır'ın en benâm iki âlim ve fakihi kabir ne yükseltilir ne de üzerine fazla miktarda toprak konulur demiştir. Kûfe fukahasının, Sevrî, İmam Mâlik, İmam Ahmed'in mezhepleri de budur. Eimme-i Şâfiiyye'den Müzenî gibi bir hayli zevat da tesennümü ihtiyar etmişlerdir. Tesennüm ki kabrin üstünü deve hörgücü şeklinde toprakla örtmektir ve tastîh mukabilidir. Şunun bunun kabir üzerine oturmasına daha ziyade manidir. Mâlikîler'den Eşheb, İbn Habîb de, "Bize göre tesnîm ve terfî'-i kabir daha iyidir" demişlerdir.

Yalnız kudemâ-i Şâfiiyye tastîhi müstehap olarak kabul etmişler. Sâhib-i mezheb İmam Şâfiî'den mansûs olan da budur. Mâverdî gibi bir kısım fukaha da bunu kabul etmişlerdir. *Tavzîh*'te İmam Şâfiî'nin, تسطح القبور ولا تبنى ولا ترفع وتكون على وجه الأرض نحوًا من شبر "*Kabir musattah bir şekilde örtülür. Kabir üzerine bina kurulmaz, kabir yükseltilmez. Toprak seviyesinden bir karış kadar yükseltilir*" dediği nakledilmiştir. İmam Şâfiî makām-ı istidlâlde diyor ki: Bana, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, oğlu İbrâhim aleyhisselâmın kabrini musattah olarak kapattığı ve üzerine çakıl koyup su döktüğü vâsıl oldu demiştir. İmam Mâlik'ten de bu suretle rivayet edilmiştir.

İmam Şâfiî'nin ihticâc ettiği delillerden birisi de Ebû Dâvûd'un Kāsım b. Muhammed'den[485] rivayet ettiği bir haberde Kāsım demiştir ki: Bir kere Âişe radıyallahu anhâdan, "Anneciğim! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kabr-i şerifini bana açıp gösterseniz" diye rica ettim. Hazret-i Âişe bana üç kabir gösterdi.

Bu kabirler ne yüksekti ne de zeminin kırmızı çakılları seviyesinde yassı ve basıktı ve bunlarla çakıllanmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin merkad-i mübâreklerini önde, Ebû Bekir'in başı, Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın kitfeyni arasına müsâdif, Ömer'in başı da Resûl-i Ekrem'in ayakları yanında olarak gördüm.

Fakat İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'de beyanı veçhile Kāsım b. Muhammed'in bu beyanatından müstefâd olan, bu üç kabr-i şerifin musattah değil müsennem olduklarıdır. Hatta Ebû Hafs b. Şâhin'in *Kitâbü'l-Cenâiz*'inde bu suretle rivayet edilmiştir. Hazret-i Câbir diyor ki: "Bir kere şu üç zata, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'ye, Kāsım b. Muhammed'e, Sâlim b. Abdullah'a babalarınızın kabirlerinden bana haber verseniz" dedim. Bunların üçü de bana bu merâkıd-ı mübârekenin üçü de müsennemdir diye cevap verdiler.

Birinci istidlâle de *Mebsût*'ta, *Muhît*'te şöyle cevap veriliyor: İbrâhim aleyhisselâmın kabri ibtidâ tastîh edilmişti. Sonra müsennem bir şekle konulmuştur.

Hidâye metninde, ويسنم القبر ولا يسطح أي لا يربع "Kabir müsennem yani deve hörgücü şeklinde toprakla örtülür, murabba ve musattah, düz bir surette örtülmez" deniliyor ve Resûl-i Ekrem'in terbî'-i kubûrdan yani kabir örtülürken düz ve dört köşe örtülmesinden nehyettiği bildiriliyor. Tesnîm-i kubûr da bir karış yahut bir karıştan biraz fazla sath-ı arzdan yükseltmektir. *Muğnî*'de tesnîm, Ebû Ali et-Taberî'nin, Cüveynî'nin, Gazzâlî'nin, Rûyânî'nin, Serahsî'nin muhtarı olduğu bildirilmiştir. Hatta Kādî Hüseyin bu babda fukahanın ittifakını ve İmam Şâfiî'ye muhalefetini zikretmiştir.

2. Şârih Aynî'nin Resûl-i Ekrem'le iki halifesinin kabirleri hakkında naklettiği bir haber de Kāsım b. Muhammed'in haberidir ki, bundan evvel kabrin şekl-i mendûbu hakkında İmam Şâfiî'nin delili olarak zikretmiştik.

3. Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd b. Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fî ahbâri'l-Medîne* adlı kitabında, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile iki halifesi, Hazret-i Âişe odasının sofasına defnedilmişlerdir. Bu üç merkad-i mübârek, zeminden yüksek bir sofada vâkidir" demiştir.

4. Osman b. Nistas'tan da, "Ömer b. Abdülazîz zamanında mescid-i saâdetin tamiri sırasında kabr-i saâdeti gördüm. Zeminden dört parmak yüksekliğinde idi. Ebû Bekir'in kabri, kabr-i saâdetin arkasında idi. Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in alt tarafında idi" dediği rivayet edilmiştir.

5. Amre de Hazret-i Âişe'nin şu tarifini rivayet etmiştir: Resûl-i Ekrem baş tarafı garba doğru defnedilmiştir. Ebû Bekir'in başı kadem-i saadetin yanına müsâdiftir. Ömer'in başı da zahr-ı saâdetin arkasına tesadüf etmiştir.

6. "Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym'ın[486], "Kabr-i nebevî kıbleye müteveccih olarak iki halifesinin kabirleri önündedir. Ebû Bekir'in kabri Resûl-i Ekrem'in iki omuzu hizasına müsâdiftir. Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in iki omuzu hizasından başlar" dediği rivayet edilmiştir. Muharrir-i âciz de bu babdaki merviyyâtın en sahihi bu rivayet olduğunu meşâyih-i muhaddisînden bir zatın lisanından işittim. Bu şeyhim bana orta parmağından itibaren nihayete kadar üç parmağını bir araya getirerek bu vaziyete işaret etmiştir.

7. İbn Akīl, "Kabr-i Ebû Bekir, kabr-i saâdetin ayak ucuna, Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in ayak ucuna müsâdiftir" demiştir.

Bu üç merkad-i muallâ ve mübârekin vaziyeti hakkındaki rivayetler arasında ehemmiyetli bir fark görmemek kabil değildir. Bunun yegâne sebebi, tercümesi 655 rakkamıyla geçen Âişe radıyallahu anhâ hadisinde görüldüğü üzere ashâb-ı kirâm tarafından kabr-i saâdetin ibraz edilmemesi ve Hazret-i Âişe'nin kabr-i saâdetin mescid ittihaz edilmesinden endişe ederek mahfuz bulundurulması olsa gerektir ki, bu suretle Resûl-i Ekrem efendimizin tevhîd-i bârî namına perverde buyurdukları âlî gaye ve arzuları tamamıyla tahakkuk etmiş bulunuyor. Bu merâkıd-ı mübârekenin sıfat ve vaziyetleri hakkındaki bu ihtilâf, arzû-yı nebevînin tahakkukunun en bâriz şahididir.

Bu babdaki izahımıza, Tirmizî'nin Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiği bir haberi naklederek nihayet vereceğiz: İbn Sîrîn hazretleri diyor ki: "Allah, sevgili habibi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer'i bir tıynetten, bir cevherden yarattı. Sonra bu üç vücûd-ı mübâreki yine o hâk-i pâke iade buyurdu" diye yemin etsem, şeksiz ve şüphesiz ve hiçbir istisnasız, tam bir vicdan kanaatiyle çok doğru ve gerçek olarak yemin etmiş olurum.[487]

Bu babda Buhârî'nin Hişâm b. Urve'den[488] kabr-i saâdet hakkında tarihî mühim bir hadiseyi bildiren ve Hazret-i Âişe'nin ulüvv-i cenâbını ve yüksek feragatini ifade eden bir rivayeti daha vardır ki, *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bunu da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Hişâm, pederi Urve'den naklederek diyor ki: Velîd b. Abdülmelik zamanında Nebî aleyhiselâmın medfun bulunduğu hücre-i saâdetin bir duvarı yıkılıp yapmaya teşebbüs edilmişti. Bu sırada dizine kadar baldırı ile beraber bir ayak görüldü. Bu ayak, kadem-i saâdettir zannedilerek Ömer b. Abdülazîz ve maiyetindekiler ağlaşmaya başlamışlar ve hücrenin vaziyet-i asliyyesini bilen bir kimse de bulamamışlardı. Nihayet bu müşkülü Urve halletmiş ve orada bulunan cemaate bunun kadem-i Nebî aleyhisselâm olmayıp Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın ayağı bulunduğunu yemin ederek temin eylemiştir.

Yine Hişâm, babası Urve'den, halası Âişe radıyallahu anhânın, kardeşi Abdullah b. Zübeyr'e şöyle vasiyet ettiğini rivayet ediyor: "Beni, Resûlullah ile halifelerinin yanına defnetmeyiniz! Merkadim, bunların hazerât-ı âliyesinde bulunarak ebedî metholunmak istemem. Beni, Bakī'de medfun bulunan diğer ezvâc-ı Resulullah'ın meşhedine defnediniz!"[489]

BU RİVAYETİ İZAH EDEN DİĞER RİVAYETLER

Hamevî, Ebû Bekir el-Âcurrî'nin hücre-i saâdetin inşası hakkında Şuayb b. İshak vasıtasıyla Hişâm b. Urve'den şöyle rivayet ettiğini bildiriyor: Ömer b. Abdülazîz zamanında halk kabr-i saâdete doğru namaz kılmaya başlamıştı. Ömer b. Abdülazîz, buna mani olmak üzere bu üç kabr-i şerifin bulunduğu Hazret-i Âişe hücresinin duvarını yükseltmek istedi. Eski duvarı yıktırdığında diz kapağına kadar bir ayak göründü. Ömer b. Abdülazîz ağlamaya başladı. Nihayet Urve vaziyeti tenvir etti ve, "Bu gördüğünüz, Ömer radıyallahu anhın ayağıdır" dedi. Ömer b. Abdülaziz, Urve'nin bu sözünden son derece memnun ve mesrur oldu.

Ebû Bekir el-Âcurrî'nin Recâ el-Kindî'den[490] diğer bir tarîk-i rivâyetinde şöyle bildirilmiştir: Velîd b. Abdülmelik Ömer b. Abdülazîz'e bir mektup gönderip ezvâc-ı Nebî aleyhisselâmın hücrelerini satın alarak yıktırıp mescidin tevsî edilmesini emretmişti. Ömer ezvâc-ı tâhirâtın odalarını satın aldı ve kendisi mescid-i şerifin bir köşesine oturup hücrelerin hedmedilmesini emreyledi.

Ömer b. Abdülazîz'in bugünkü kadar çok ağladığını hiç görmemiştim. Sonra Ömer kabir üzerine istediği gibi bir hücre yaptırıp eski hücreyi yıktırınca üç kabir zâhir oldu. Bu kabirlerin üstündeki kumlar akıp yere inmişti. Ömer, bu vaziyetten müteessir olup ağlayarak kumları toplamaya ve kabirleri bizzat tesviye etmeye başladı. Recâ el-Kindî diyor ki, ben,

— "Yâ emîr! Allah sana iyilik versin. Sen bu işi bizzat görmek istersen, halk da iştirak eder. Siz birisine emrediniz de o düzeltsin!" dedim. İstiyordum ki bana emretsin. Halbuki Ömer, kölesi Müzâhim'e,

— "Yâ Müzâhim! Haydi kalk düzle!" diye emretti.[491] Müzâhim düzeltti.

Recâ diyor ki: Ebû Bekir radıyallahu anhın kabri, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin ortasına müsâdif idi. Hazret-i Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in arkasında, Ömer'in başı da Ebû Bekir'in ortasına muhâzi bulunuyordu.

İklîl'de de İbn Verdân'dan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Verdân, "Ömer b. Abdülazîz'in Medine valiliği zamanında hücre-i saâdetin şark cânibi yıkıldığında iki ayak meydana çıkmıştı ve Ömer b. Abdülazîz dehşet içinde kalmıştı. Çok geçmeden Sâlim b. Abdullah, "Ey emîr! Bu ayaklar senin ve benim ceddimizin, (Hazret-i Ömer'in) ayaklarıdır diye Ömer'in endişesini izâle eyledi" demiştir. Verdân için *Kāmus*'ta Resûl-i Ekrem'in mevâlîlerinden birisidir deniliyor ki, İbn Verdân da onun oğlu olacaktır. Verdân Hazret-i Âişe hücresini bina etmişti. Ebü'l-Ferec el-Emevî tarihinde de Verdân, meşhur Eş'ab et-Tammâ'ın karısının babası olarak tarif edilmiştir.[492]

İmam Mâlik de diyor ki: Hazret-i Âişe'nin evi iki sülüse ayrılıp bir duvarla bölünmüştü. Bu iki kısmın birisinde kabir vardı. Bir kısmında da Hazret-i Âişe bulunurdu ve arada sırada Hazret-i Âişe kabir tarafına geçerdi. Hazret-i Ömer defnolunduktan sonra da geçmiştir. Fakat bu defa üzerine bir örtü alıp ona sarınıp bürünerek girerdi.

Amr b. Dînâr ile Ubeydullah b. Yezîd de[493] demişlerdir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında hâne-i saâdetin duvarı yoktu. İlk defa Hazret-i Ömer tarafından duvarla çevrildi. Ubeydullah ilâve-i ma'lûmat olarak, "Bu duvar kısa idi. Sonra Abdullah b. Zübeyr yükseltti" demiştir.

İbnü'n-Neccâr da *ed-Dürretü's-semîne*'de şu mâlûmatı veriyor: Ömer b. Abdülazîz radıyallahu anh zamanında cenazelerin bulunduğu hücrenin yanındaki duvar yıkıldığında merâkıd-ı şerife meydana çıkmıştı. Halk ağlaşıyordu. Bir günden fazla açık kalmayıp hemen Ömer b. Abdülazîz işçi Mısır Kiptîleri'ne kapattırmıştır. İbn Verdân ustalara duvar temelinin açılıp sağlam bir surette yapılmasını emretmişti. Duvarın esası açılınca iki ayak görülmüş ve Ömer b. Abdülazîz ağlamaya başlamıştır. Bu sıra orada hazır bulunan Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer radıyallahu anhüm, "Ey emîr! Sakın ağlama! O ayaklar ceddin Hazret-i Ömer'indir. Ömer defnedilirken hücre dar gelmişti de Ömer'in kabri duvarın esasına doğru kazılmıştı" demiştir. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, İbn Verdân'a hemen kapatınız diye emredip, o da derhal kapatmıştır. Bir rivayette de Ömer b. Abdülazîz bu kabrin derhal kapatılmasını ve inşaatın tesrîini Hazret-i Âişe'nin kölelerinden Ebû Hafsa'ya emretmiştir. Ebû Hafsa maiyetine aldığı birtakım işçi ile hemen duvarı inşa etmişler ve duvara bir de pencere koymuşlardır. Bu suretle duvarın inşası yükselip tamam olduktan sonra Ömer b. Abdülazîz'in kölesi Müzâhim, kabirlerin bulunduğu bu hücreye girip dökülen kumları, toprakları süpürüp çıkmıştır. Sonra Hazret-i Ömer, hücre-i saâdetin etrafına mescidin sakfı hizasından zemine kadar dâirenmâdâr bir hâciz ve hâil yaptırmıştır ki, hücre-i saâdet bu hâcizin ortasında kalmıştır.

BIR HULÂSA. Buraya kadar tavzîhan zikrettiğimiz rivayetler, hücre-i muattara-i nebeviyyenin tecdîden inşasına dair en mevsuk tarihî vesikalardır. Bu hususta allâme şârihimiz Bedreddin el-Aynî'nin rehberliğine medyûn-ı şükranız. Bu vesikaların aralarında hiçbir tenâkuz bulunmaksızın, birbirlerini teyit ve itmam eder mahiyette bulunmaları, kıymet ve ehemmiyetlerini bir derece daha arttırmaktadır. Şimdi bunlardan her birinin ihtiva ettiği hususi haberleri alarak ilmî bir şekil vermek ciheti kalıyor. Bu hulâsamızda bunu yapacağız. Hazret-i Âişe odası, biri, diğerinin iki büyüklüğünde olmak üzere bir duvarla iki kısma ayrılmıştır. Büyük kısmında mekābir-i şerife bulunduğu, küçük kısmının Hazret-i Âişe tarafından istimal edildiği anlaşılıyor. Âişe radıyallahu anhâ arada sırada mekābir-i şerife tarafına geçip ziyaret ettiği bildiriliyor. Hatta Hazret-i Ömer defnedilene kadar bu ziyaretlerini serbest ifa ederken, Hazret-i Ömer'in defninden sonra bir örtü ile ihticab ederek ziyaret eder olmuştur.

Asr-ı saâdet'te Hazret-i Âişe hücresini ikiye ayıran bir duvar yoktu. Bunu Ömer b. Hattâb radıyallahu anh bina ettirmiştir. Bu, kısa bir duvardan ibaret iken sonra Abdullah b. Zübeyr ziyade edip yükseltmiştir. Hazret-i Âişe hicret-i seniyyenin 57. tarihinde vefat ettiğine göre, bu tarihte hücre-i şerife Hazret-i Âişe'nin defnedilmesine müsait bir vaziyette olduğu ve kendi odası dahilinde kimsenin defnedilmediği bir mahal bulunduğu anlaşılıyor. Esasen Sıddîka-i müşârün ileyhânın Bakī'a ve diğer ezvâc-ı tâhirâtn yanına defnolunmasını Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâya vasıyyet etmeleri ve işbu mekābir-i mübâreke hazîresine defnolunarak ebedî metholunmak istememek gibi yüksek bir tevazu göstermeleri de bunu teyit eder. Demek oluyor ki, ümmü'l-müminîn hazretleri vaktiyle Hazret-i Ömer'in, oğlu Abdullah vasıtasıyla defnine müsaade istediğinde, "Burasını kendim için intihab etmiştim" buyurmaları, yerin müsaadesizliği için değil, belki Sıddîka-i müşârün ileyhâ ibtidâ defnolunmak isterken bilâhare tebdîl-i ictihâd etmiş olmalarındandır.

86 tarihinde makām-ı saltanata geçen Velîd b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz'i Medine'ye vali tayin etmişti. Ömer Medine'ye geldiğinde kabr-i saâdete doğru namaz kılındığını gördü. Buna mani olmak için hücre-i saâdetin duvarını yenilemek istedi. Velîd b. Abdülmelik'ten keyfiyeti istîzan eyledi. Buna müsaade edilmekle beraber ezvâc-ı tâhirâtın odaları satın alınarak yıktırılıp bunların da mescid-i şerife ilhak ve tevsî edilmesi emrediliyordu. 605 numara ile tercüme ettiğimiz hadisin izahında da görüldüğü üzere, Ömer b. Abdülazîz bu hücreleri mescide ilhak etmekle beraber kabr-i saâdet üzerine yeni bir hücre yaptırıp eski hücreyi yıktırmıştı. Eski hücre yıkıldığında üç kabir görünmüştür. Ebû Bekir'in kabri, kabr-i saâdetin ortasına müsâdif idi. Hazret-i Ömer'in başı da Ebû Bekir hazretlerinin ortasına muhâzî idi ki, yukarıda 6 rakamıyla bildirdiğimiz Nâfi'in rivayetine tevâfuk ediyor. Ömer b. Abdülazîz'in yaptırdığı bu yeni hücre mescidin sakfı hizasına kadar yüksekti ve eski hücreyi dâirenmâdâr kuşatmış ve ortasına almış bulunuyordu. Bu inşaat 91 tarihinde hitama ermişti.

İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne*'sinde şu mâlûmat da verilmektedir: Hulefâ-yi Abbâsiyye'nin onuncusu Mütevekkil-Alellah 232 yılında makām-ı hilâfete geçtiğinde hücre-i saâdetin duvarlarının her tarafına mermer kaplamıştır. 530 tarihinde halife olan Muktefî-Billâh zamanında bu mermer kaplamalar, insan boyunda tecdîd edildiği gibi bu mermer duvar üzerine de tavana kadar sandal ve abanoz ağacından şübbâk denilen bir kafes yaptırıldı.

Sonra Mısır hükümeti vüzerâsından Hasan b. Ebü'l-Heycâ tarafından da hücre-i mübârekeye beyaz dîbâ üzerine sarı ve kırmızı ibrişimle işlenmiş bir settâre ta'lik edilmiştir. Bundan sonra da Halife Müstazî 566'da benefseci ibrişimden bir settâre yaptırdı. Bunun etrafında Hulefâ-i Erbaa hazerâtının isimleri muharrer idi. Eski settâre soyulup Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhın meşhedine gönderildi. Yeni settâre de hücre-i saâdete ta'lik edildi. Halife Müstazî vesaire taraflarından da nice settâreler tecdîd ve ta'lik edilmiştir *(Umdetü'l-kārî,* IV, 252).

482 Amr b. Meymûn Evdî'dir. Câhiliye devrini idrak etmiştir. Fakat Resûl-i Ekrem'in mülâkatına nâil olamamıştır. Ömer, Muâz b. Cebel gibi ashâb-ı kirâmın büyüklerinden rivayeti vardır. Kendisinden de Şa'bî, Saîd b. Cübeyr, Ebû İshak rivayet etmiştir. Ebû İshak altmış ve bir rivayete göre 100 hac ve umre ettiğini bildirmiştir. İbn Maîn tevsik etmiştir. Ebû Nuaym da 74 tarihinde vefat ettiğini rivayet etmiştir (*Hulâsa,* s. 249; *Aynî*, IV, 253).

483 {B1392 Buhârî, Cenâiz, 96.}

484 "Süfyân b. Dînâr Kûfeli'dir. Temmâr diye yâdolunur. Tebeu't-tâbiînin büyüklerinden ma'dûddur. Asr-ı sahâbeyi idrak etmişse de kendisinin doğrudan sahâbeden rivayeti bilinememiştir. İkrime'den Mus'ab b. Sa'd'dan rivayeti vardır. Kendisinden de Abdullah b. Mübârek, Ebû Bekir el-Ayyâş rivayet etmiştir.

Bir de Süfyân b. Ziyâd Asfûrî vardır. Bu da Kûfe ulemâsındandır. Bunun da babasından, Kādî Şüreyhî'den rivayeti vardır. Sevrî, Mervân b. Muâviye de kendisinden rivayet etmiştir. *Hulâsa*'da Buhârî'nin bu iki ismi birbiriyle karıştırdığını, halbuki Süfyân b. Dînâr başka, Süfyân b. Ziyâd da başka bir kimse olduğu bildiriliyor.

Şârih Aynî'nin bildirdiğine göre, Buhârî'nin bu tahlîti *Târîh*'indedir. Süfyân b. Ziyâd'a, Süfyân b. Dînâr da denilir demiştir. Buhârî'nin İbn Dînâr'dan bir rivayeti vardır. O da bu kabr-i saâdetin müsennem olduğuna dair rivayetidir.

485 Kāsım b. Muhammed, Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın hafîdi ve Hazret-i Âişe'nin biraderzâdesidir ve Medine'de yetişen yedi benâm fukahâ-i tâbiînden biridir. Hazret-i Âişe'den, Ebû Hüreyre'den, İbn Abbas ve İbn Ömer'den ve daha birçok tâife-i sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden de Şa'bî, Zührî, İbn Ebû Müleyke, Nâfi' gibi eimme-i hadis rivayet etmişlerdir. Merviyyâtı 200 hadise bâliğ olmuştur. İbn Sa'd *Tabakāt*'ında, Kāsım sika, âlim, fakih, imamdı. Ve çok hadis bilir idi diye senâ etmiştir. 106 hicrî tarihinde vefat etmiştir. Pederi Muhammed'in hâdise-i katlinden sonra Kāsım, Hazret-i Âişe'nin terbiyesine girmiş ve halasının huzûr-ı fazl ü irfanında yetişmişti. Bu sebeple Kāsım, meksûbât-ı ilmiyyesinin pek çoğundan halasına karşı medyûn-ı şükrandır. Merkad-i saâdeti bu sıralarda görmüş olacaktır (*Tezkiretü'l-huffâz*).

486 Nâfi‘, ehl-i Medîne’nin imamı, ilm-i kırâatin yüksek bir simasıdır. Fâtıma bint Ali’den, A‘rec’den ve daha bir tâife-i muhaddisînden rivayet etmiştir. Kendisinden de Verş lakabıyla mâruf olan Osman b. Saîd ile Kālûn namıyla şöhretşiâr olan Ebû Mûsâ “Îsâ b. Mînâ” rivayet etmişlerdir. İbn Adî, Nâfi‘in rivayetleri arasında münker bir rivayet bulmak mümkün değildir demiş. 167 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

487 وعند الترمذي أبي عبد الله قال محمد بن سيرين: لو حلفت حلفت صادقا، بارا، غير شاك ولا مستثن أن الله ما خلق نبيه صلى الله عليه وسلم ولا أبا بكر ولا عمر إلا من طينة واحدة ثم ردهم إلى تلك الطينة (عمدة القاري: ج، 4 ؛ ص، 152)

{Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdir*, I, 268; Aynî, *Umde*, VIII, 226.}

488 Urve, aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm radıyallahu anhın oğludur. Tâbiîn devrinde Medine’de yetişen yedi büyük ulemâ ve fukahadan birisidir. Babası Zübeyr’den, anası Esmâ Zâtü’n-nitâkayn’dan, halası Âişe’den, Ali, Muhammed b. Mesleme, Ebû Hüreyre’den radıyallahu anhüm rivayeti vardır. Kendisinden de oğulları Osman, Abdullah, Hişâm ile Süleyman b. Yesâr, İbn Ebû Müleyke gibi pek çok tâbiîn ricali rivayet eder. İbn Sa‘d *Tabakāt*’ında sâhib-i terceme hakkında, Urve sikadır, çok hadis bilir, Urve fakihtir, âlimdir, ilimde sabittir, emindir sitayişinde bulunmuştur. Devrinin hilâfet ve saltanat fitne ve ihtilâflarına hiçbir zaman karışmayıp ilme vakf-ı nefsettiğini de İclî bildiriyor. Zührî de asrın ulemâsı Urve’nin merviyyâtına alışmış, onun rivayetleri kabul-i âmmeye mazhar olmuştu diyor. Yine Zührî, Urve, kovaların ve kepçelerin girip çıkmasıyla bulanmayan geniş bir denizdir diye ilminin vüsatine işaret ederdi. Hicret-i seniyyenin 29. yılında doğmuştur. Tarîh-i vefâtını İbn Medînî 92, Halîfe 93, İbn Sa‘d 94, Yahyâ b. Bükeyr de 95 olmak üzere kaydetmişlerdir. Urve’nin, babasından mürselen rivayetleri de vardır (*Hulâsa,* s. 124).

489 عن هشام بن عروة عن أبيه لما سقط عليهم الحائط في زمان الوليد بن عبد الملك أخذوا فى بنائه فبدت لهم قدم. ففزعوا وظنوا أنها قدم النبي صلى الله عليه وسلم فما وجدوا أحدًا يعلم ذلك. حتى قال لهم عروة: لا والله ما هي قدم النبي صلى الله عليه وسلم. ما هي إلا قدم عمر رضي الله عنه. وعن

هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضي الله تعالى عنها: أنها أوصت عبد الله بن الزبير لا تدفني معهم وادفني مع صواحبي بالبقيع لا أزكى به أبدًا.

{B1390, B1391 Buhârî, Cenâiz, 96.}

490 Recâ el-Kindî, Filistin'de ikamet ederdi. Ricâl-i tâbiînden meşhur bir zattır. Muâviye'den, Misver b. Mahreme'den, Ebû Saîd'den, Kubeysa'dan rivayeti vardır. Muâviye'den mürselen de rivayet etmiştir. Kendinden de Zührî, Adî b. Adî gibi zevat rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd, *Tabakāt*'ında sâhib-i tercemenin ehl-i hadîs arasında mevsuk, ilmi çok, fâzıl bir zat olduğunu bildirmiştir. İclî, Nesâî de kendisini tevsik etmişlerdir. Verrâk da, "Şam ulemâsı arasında Recâ derecesinde yüksek bir âlim görmedim. Fakat her ne zaman tahrik edilse, Şamlı olduğu belli olur" demiştir. 112 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa,* s. 99).

491 Müzâhim b. Züfer'dir, Ömer b. Abdülazîz'den, Ubeydullah b. Ebû Yezîd'den rivayeti vardır. Kendinden de Şu'be, Süfyân rivayet etmişlerdir. İbn Maîn tevsik etmiştir. Ebû Hâtim de sâlihu'l-hadîstir demiştir (*Hulâsa,* s. 319).

492 Eş'ab, A'ceb vezninde mâruf bir tamahkârın ismidir. Eş'ab ismi Araplar arasında mesel olmuştur. Dâsitanından biri budur ki, merkum tamahına müvâzin zarif ve alaycı olmakla şehrin çocukları kendisiyle mülâtafe ve alay ederlermiş. Bir gün yine alelâde çocuklarla uğraşırken bu defa çocuklar kendisini fazla sıktığından bunları defetmek için filân mahallede filân hânede düğün vardır; me'kûlât ve meşrubat çoktur, oraya gidip yiyip içseniz olmaz mı? diye çocukları aldatıp başından savdıktan sonra kendine de şüphe ârız olarak arkalarından hâne-i mezbûra vürûd eyledikte yine üftâde-i eydî-i etfâl olmuştur (*Kâmus Tercümesi*).

493 Amr b. Dînâr, Cumahî'dir. Eimme-i hadîstendir. Abâdile-i erbaadan, Küreyb'den, Mücâhid'den rivayet etmiştir. Kendisinden de Katâde, Eyyûb, Şu'be, iki Süfyân ile iki Hammâd ve daha bu tabakada birçok eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. İbn Medînî, sâhib-i tercemeden 500 hadis rivayet edildiğini bildiriyor. Vâkıdî 115, İbn Uyeyne de 116 tarihinde vefatını bildirmişlerdir *(Hulâsa*, s. 244).

Ubeydullah b. Yezîd de Tâî'dir. İbn Abbas'tan rivayeti vardır. Kendinden de Saîd b. Sâib rivayet etmiştir. İbn Hibbân sikadır demiştir (*Hulâsa,* s. 215).

685

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Müslüman ölülerinin mesâvîsini zikretmeyiniz. Çünkü onlar âhirete götürdükleri cezâ-i amellerine erişmişlerdir" buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1393 Buhârî, Cenâiz, 97.}

İZAHI

MÂNALAR

Bu hadîs-i şerifteki **sebb** ile maksat, meyyitin mesâvîsini sayıp dökerek hayırsız ve faziletsiz bir kimse olduğunu ortaya koymak demektir. Bu suretle emvât-ı müslimîne sebbetmek ve ölünün zünûb ve uyûbunu zikretmek bu hadîs-i şerifle menhîdir. Çünkü ölenler hayatlarında ne ektilerse, âhirette onun sevap veya cezasını göreceklerdir.

Hadiste "emvât", mutlak olarak vârit olmuşsa da İbn Ömer radıyallahu anhümânın şu hadisine nazaran bu nehyin emvât-ı müslimîne mahsus olduğu anlaşılmıştır. Ebû Dâvûd ile Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde Abdullah b. Ömer'den rivayetlerine göre, sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساويهم "*Ümmetim! Ölülerinizin iyiliklerini anınız da kötülüklerinden keff-i lisân ediniz!*"[494] buyurmuştur. Bu cihetle tercümede meyyiti, müslim ile takyîd ettik.

Münafık, fâsık, kâfire gelince, bunların hayatlarındaki seyyiât-ı ahvâlini zikretmek seb addedilmemiştir. Belki nâsı tenfir ve tahzîr için kötülerin kötülüklerini zikre lüzum ve ihtiyaç bile vardır.

Hadis râvilerinden mecrûh olanları cerhetmek, ister hayatta olsunlar isterse ölmüş bulunsunlar, ehl-i hadîsin icmâı ile câizdir.

Cenâze Bahsi'ne burada nihayet veriyoruz. İnşallah "Zekât" bahsiyle devam edeceğiz.

494 {D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42; T1019 Tirmizî, Cenâiz, 34.}

KİTÂBÜ'Z-ZEKÂT

كِتَابُ الزَّكَاةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bahis, zekâtın vücûbu hakkında şerefvârid olan hadîs-i şerifleri muhtevidir.

686

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ ادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذٰلِكَ فَأَعْلِمْهُمْ أَنَّ اللهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذٰلِكَ فَأَعْلِمْهُمْ أَنَّ اللهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Muâz (b. Cebel)'i Yemen'e (vali ve kadı) gönderirken şöyle buyurduğu İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet edilmiştir: "Ey Muâz! Yemenliler'i (ibtidâ) Allah'tan başka ibadete lâyık bir Tanrı olmadığını ve benim de Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et! Eğer bu iki şehâdeti kabul ederlerse bu defa onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namaz farz kılındığını öğret. Eğer namazın vücûbunu (namaz kılarak) itiraf ederlerse, bu defa da onlara bildir ki, Allah, kendilerine mallarında zekât farz kılmıştır. Bu zekât, zenginlerinden alınır ve onların fakirlerine verilir." {B1395 Buhârî, Zekât, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, Dahhâk b. Mahled'den rivayet ettiği bu hadisi buradan başka *Sahîh*'inin daha yedi yerinde zikretmiştir. "Tevhîd" bahsinde Ebû Âsım'dan, "Cenâze" ile "Tevhîd" bahislerinde Muhammed b. Mukātil'den, "Megāzî"de Hibbân b. Mûsâ'dan, "Tevhîd"de Abdullah b. Esved'den, "Zekât"ta Ümeyye b. Bistâm'dan, "Mezâlim" bahsinde de Yahyâ b. Mûsâ'dan tahrîc eylemiştir. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir.

Bu babın unvanında *Buhârî* râvileri ihtilâf etmişlerdir. Şârih Kastallânî'nin beyanına göre, müellif Zebîdî merhumun iltizam ettiği باب وجوب الزكاة unvanı ekseriyeti haizdir. Şârih Aynî ise *Buhârî* nüshalarının çoğunda كتاب الزكاة، باب وجوب الزكاة suretinde mazbut olduğunu bildiriyor. Mısır'da Yûnînî rivayeti üzerine basılan *Buhârî* nüshasında da Kastallânî'nin ekseriyetini bildirdiği veçhile mazbuttur.

MÂNALAR

Zekât lugatta "nemâ ve ziyade" mânasınadır. Araplar زكا الزرع derler ki, "ekin arttı" demektir. Bu malî ibadete zekât denilmesi, zekâtı verilen malın halefi ile çoğalıp artmasından ve âhirette sevaba vesile olmasından dolayıdır. Hakikaten malının zekâtını veren ve fukaraya muavenetten geri durmayan ehl-i hayır ve ihlâsın malının günden güne umulmadık sebeplerle arttığı herkesin gördüğü ve bildiği bir hakikattir. Bu yükselişte meserret bahşedilen fakir gönlünün büyük bir rolü olduğunda hiç şüphe edilmemelidir. Bu artış "*Fakir için her ne harcarsanız muhakkak Allah onun ivâzını verir*"[495] vaʿd-i kerîmi ile müemmendir. Diğer taraftan fukara hakkını esirgeyen ehl-i tamâın malının da umulmadık âfetlerle er, geç mahv ve hebâ olduğu görülmektedir. Bunda da aç gözlerin eritici tesiri bulunduğunda şüphe yoktur.

Zekât, tahâretten ibarettir de denilmiştir. Bir servetin içinde fukara hakkı bulundu mu, o hak, bu servet için âdeta bir lekedir. Aynı zamanda servet sahibinin vicdanı da buhul ve tamah gibi hasis huyla kirlidir. Maldaki bu lekeyi, gönüldeki bu kiri yalnız zekât temizleyebilir. Bu hakikati şu meâldeki âyet-i kerîmeden öğreniyoruz: "*Habîbim! Servet sahiplerinin mallarından zekât al! Zekât, onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır.*"[496]

Şeriat örfünde zekât, havlini tamamlayan nisabdan bir parçasını fakire ve emsaline vermektir. Ve zekât farzdır ve yegâne malî bir vecîbedir. Vâcibât-ı dîniyye arasında İslâm dini, zekâta pek büyük bir kıymet ve ehemmiyet vermiştir. Zenginin malından rubuʿ öşrünü yani kırkta birisini fukara için bir hak olarak kabul etmiştir. "*Zenginlerin mallarında isteyen fakirin de, iffetinden dolayı isteyemeyen fakirin de hakkı vardır*"[497] meâlindeki âyet-i kerîmede tasrih buyurulan bu hak, zekât hakkıdır.

Hiçbir din, hiçbir hayırperver teşekkül yoktur ki, kendi müntesiplerine teâvün ve tenâsurla emretmesin! Esasen bu müesseselerin istihdaf ettikleri büyük gayelerden birisi de budur. Fakat bu teâvünü, bu yardımı bir (hak) olarak kabul eden ve ona mütehattim vazife halinde yüksek bir mevki bahşeden yegâne din, İslâm dinidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zekât hakkı, namaz gibi ve Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde namaza mukārin olarak zikredilmiş ve, أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ "*Namaz kılınız ve zekât veriniz!*"[498] buyurulmuştur. Mücmel olan bu fermân-ı ilâhînin izah ve beyanı, miktar ve derecâtı, tatbik şekilleri tamamıyla taraf-ı ilâhîden Nebî-i Zîşân'ına havale buyurulmuştur. İşte bu mücmel emr-i ilâhînin, hakîm-i enbiyâ efendimiz tarafından nasıl bir hazâkat ve isabetle tafsil ve tatbik buyurulduğunu zekât bahsinde göreceğiz.

Kitap ve Sünnet ile vaz' ve tesis buyurulan zekât vecîbesi sadr-ı İslâm'dan beri İslâm ümmetinin temiz vicdanında yaşayagelmiş bir emr-i dînîdir. Bu sebepledir ki İbn Münzir, zekâtın farziyeti hakkında icmâ mün'akid olmuştur diyor. İslâm binâ-yı muallâsının beş rükün üzerine kurulduğunu tebliğ buyuran Resûl-i Ekrem efendimiz zekâtın üçüncü bir rükün olduğunu bildirmiştir.[499] Şârih İbn Battâl, "İslâm'ın bu erkân-ı hamsesinden birisini inkâr eden bir müslümanın müslümanlığı tamam değildir" demiştir. Ebû Bekir radıyallahu anhın ibtidâ-i hilâfetinde taraf taraf irtidad edenler arasında "Namazı kabul ediyoruz. Fakat zekâtı istemeyiz" diyenler vardı. Halife hazretleri bunların şer'î vaziyetlerini derhal ve bilâtereddüt tesbit etmiş ve, "Namaz ile zekât arasında bir fark kabul edenlerle mukātele ederim" buyurmuşlar ve halifenin bu ictihadını bütün sahâbe kabul etmişlerdi. Bunun için İbnü'l-Esîr, "Vücûbunu münkir olarak zekâttan imtina eden kimse kâfir olur. Meğerki yeni müslüman olmak ve zekâtın ferâiz-i dîniyyeden bulunduğunu öğrenmemiş bulunmak gibi bir özre müstenit ola" demiştir. Kuşeyrî de, "Zekâtı inkâr eden tekfir olunur" diyor.

Zekâtın farziyeti hakkındaki bu kitap, sünnet, icmâ delilleri kadar çok delîl-i ma'kûl de vardır:

1. Zekât içtimaî bir yardımdır. Zekâtın taraf-ı ilâhîden tayin buyurulan mahall-i sarfı cemiyetin en zayıf ve en düşkün anâsırını teşkil eden "fert"ler ile dinin ve vatanın müdafaası ve istiklâlin selâmeti nam ve hesabına "cemiyet"tir. Bu ferdî ve içtimaî yardımdaki hüsnüzâtîyi her aklıselim sahibi idrak eder. Şurada, vesâit-i maîşetten mahrum bir fakir ve bir miskin boynunu büküp yüzünü cemiyete karşı ekşitirken, burada medyûn-ı müstağrak bir din ve vatan kardeşi borcunun bâr-ı musîbeti altında inim inim inlerken, ötede ailecüdâ düşüp servetinden intifâ ve istifadesi kesilmiş bir devlet ve servet düşkünü izhâr-ı telehhüf edip dururken bunların karşısında nân ve naîm içinde yüzen bir kısım insanların bu musibetzedelere lâkayıt kalmasını şuurlu ve vicdanlı bir insan doğru bulur mu? Yine böyle din ve vatan, şeref ve namus tehlikeye mâruz iken, milletin refahı ve memleketin selâmeti yüzünden kazanılan bir servetin hodbin bir zihniyetle üzerine kapanıp lâkayıt kalmayı aklıselim tecviz eder mi? İşte fakirlerin, miskinlerin cemiyet içinde yüzlerini güldürmek ve kaşlarını kaldırmak için, borçlulara ve ebnâ-i sebîle yardım etmek için zekâtın ihtiyara bırakılmayıp farz kılınması ne kadar yerindedir.

2. Zekâtın mütehattim vazife halinde teşrî‘ buyurulmasının ahlâk üzerinde de büyük bir tesiri vardır. Buhul ve imsak ile mâlûl olan insanlar, ihtiyarî vazifeleri hiç aldırmazlar. Bu nevi insanlara ferdî ve içtimaî yardımların necâbetinden, faziletinden ne kadar bahsedilirse edilsin, bunların ruhunu harekete getirmek mümkün değildir. Yalnız vazifenin terk ve ihmali gayri kabil oluşudur ki, o bâhilde cebrî bir hareket uyandırabilir ve îfâ-yı vazîfe ede ede cemiyetin semâhatli bir uzvu olabilir.

3. Zekât, servet sahiplerinin nâil oldukları niâm-ı ilâhiyyeye karşı edâ-yı şükrü ve mahmedetidir. Benî nev‘inin ufak bir lutuf ve keremine mukabele için vesile arayan insanların kendi hâliklarına, mün‘imlerine karşı hissiz, kayıtsız bulunmaları muvâfik-ı insaf mıdır?

Zekâtın rüknü, sebebi, şartı vardır ki bunlar ait oldukları hadislerin izahı sırasında görülecektir. Zekât, izah olunduğu üzere bir farz-ı kat'î iken Buhârî'nin "vücûbü'z-zekât" tabiri, mekādir-i zekâta nazarandır. Zekâtın aslı, nass-ı kat'î ile sabit olmakla beraber miktarları hadis ile, ahbâr-i âhâd ile sabittir. Câiz ki, Buhârî bu iki ciheti nazarıdikkate alarak zekâta vücûb unvanını izâfe etmiş olsun.

İklîl'de Muâz b. Cebel'in Yemen'e i'zâmı, hicretin 9. yılında Tebük Seferi'nden dönüşte vuku bulduğu, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin de Muâz ile birlikte gönderildiği bildirilmiştir.

Askerî, *Kitâbü's-Sahâbe*'de Hazret-i Muâz'ın Yemen'e vali sıfatıyla gönderildiğini haber vermiştir. *İstîâb*'da da kadı olarak gönderildiği ve Yemen'deki beytülmâl âmillerinin topladıkları emvâl-i zekâtı da kabza memur bulunduğu bildiriliyor. Esasen sadr-ı İslâm'da idarî, diyânî ve kazâî işlerin kâffesi valiler tarafından idare ve ifa edilirdi. Malî işlerin de Muâz'ın cümle-i vezâifinden bulunduğunu hadîs-i şeriften öğreniyoruz. Resûl-i Ekrem efendimiz Yemen'in malî işlerini beş mıntakaya taksim etmiş ve her mıntakaya ashaptan bir zatı memur etmişti: San'a'ya Hâlid b. Saîd, Kinde'ye Muhâcir b. Ebû Ümeyye, Hadramut'a Ziyâd b. Lebîd, Cendel'e Muâz, Zebîd ile Aden ve sahil kısmına Ebû Mûsâ el-Eş'ârî memur edilmişti. Bu zekât âmillerinin topladıkları emvâl-i zekâtı Hazret-i Muâz kabza memur idi.

YEMEN HALKI NE İTİKADDA İDİLER

İbn Abbas hadisinde Resûl-i Ekrem efendimizin Muâz'ı Yemen halkını ibtidâ iki şeye yani bârî teâlâyı tevhide, risâlet-i Muhammedî'yi kabul ve tasdike davete memur buyurduğu bildirildiğine göre, Yemen halkı Ehl-i kitap idi. Bu cihet Müslim'in İbn Abbas'tan gelen bir rivayetinde tasrih edilmiştir de.[500] Zeynüddin el-Irâkī, "Yemenliler esas itibariyle ulûhiyyet ve nübüvveti mu'terif idiler. Fakat teslîs akîdesinde bulunduklarından evvelemirde bunların tevhîd-i bârîye, risâlet-i Muhammediyye'yi ikrara davet edilmesi muktezî idi" demiştir. Tîbî de diyor ki: Yemenliler içinde ehl-i zimmet ve ehl-i şirk olanlar da vardı. Müslim'in rivayetinde Yemenliler'in Ehl-i kitap olarak takyid ve tavsif edilmeleri, Ehl-i kitabı ehl-i şirk üzerine tafdîl ve tağlîb içindir. Kādî İyâz da diyor ki: Resûl-i Ekrem'in Muâz'a ehl-i Yemen'i şehâdeteyni kabul ve itirafa davet etmesini emir buyurması, bunların ârifbillâh olmadıklarına delâlet eder. Mârifetullah hususunda yehûd ve nasârânın mu'tekadâtını tetkik eden huzzâk-i mütekellimînin mezhebi budur. Bunlara göre yehûd ve nasârâ, Allah'a ibadet iddia etseler de hulûl, intikal ve imtizaca kāil olup Cenâb-ı Hakk'ı şân-ı bârîye lâyık olmayan vasıflarla tavsif ve halk ve icatta Hak Teâlâ'ya şerik ve muânid izâfe eylediklerinden bunların mâbudları nefislerinde Allah Teâlâ değildi. Binaenaleyh mârifet ve tevhîd-i bârîye ve risâlet-i Ahmediyye'yi kabul ve tasdike davet edilmeleri muktezî idi.

Metn-i hadîsteki (sadaka) zekât mânasınadır. إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ [501] nazm-ı şerifinde de sadaka ile zekât murat edilmiştir.

Zekâtın zenginlerin malından alınması ve fakirlere verilmesi, emr-i nebevî cümlesindendir. Yalnız zekât olarak alınacak bu malın, sâhib-i malın en değerli ve kıymetlisi olmaması da yine emr-i nebevî muktezâsından olduğu, tercümesi 721 numara ile geçecek olan İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisinde görülecektir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

1. Kâfirin Müslümanlığına ancak kelimeteyn-i şehâdeteyni lisânen söylemesiyle hükmolunur ki, bu hüküm, Ehl-i sünnet mezhebidir. Çünkü kelimeteyn-i şehâdeteyn İslâmiyet'in aslü'l-usûlüdür. Onsuz fürû-i a'mâlden hiçbir amel ve ibadet sahih ve makbul değildir.

2. Bir kısım ulemâ hadîs-i şerifte şehâdet, salât, zekât aralarındaki tertibe ve şehâdetin takdim buyurulmasına bakarak küffârın fürû-i aʿmâl ile mükellef olmadığına zâhib olduklarını Hattâbî bildiriyor. Bu âlimlere göre küffâr, kelime-i şehâdet ile muhataptır. Bu kelime-i şehâdeti irat ve ikame ettikten sonra fürû-i aʿmâl ve ibâdât ile mükellef olurlar.

Fakat Nevevî bu istidlâlin zayıf olduğunu bildirerek şöyle izah ediyor: Bu hadîs-i şerifte küffâra dünyada namaz ve oruç gibi fürûât ile mükellef oldukları da bildirilmiştir. Şu kadar ki, fürûâtın baʿde'l- İslâm ifası matluptur. Fürûâtın bu tertip ile talep edilmesinden dolayı küffârın fürûât ile mükellef ve muhatap olmamaları lâzım gelmez. Belki küffâr, fürûât-ı şerʿiyyeyi ifa etmediklerinden dolayı azapları tezâyüd eder. Yine Nevevî, "Muhtar olan, küffârın me'mûrün bih ve menhiyyün anh olan fürû-i şerîatla muhatap olmalarıdır. Muhakkikînin ve ekser ulemânın mezhebi budur" diyor.

Şemsüleimme, bu mevzuu daha geniş bir şümul ile izah etmiştir. Şemsüleimme, kitabının evâmir-i şerʿiyyenin küffâr hakkındaki mûcebini beyana tahsis ettiği bir faslında diyor ki: Küffârın iman ile mükellef ve muhatap oldukları hususunda ihtilâf edilmemiştir. Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'ine vazîfe-i risâletinin dâire-i şümûlünü ve sûret-i tebliğini tâlim sadedinde, قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا "*Ey nâs! Ben, sizin hepinize Allah'ın ahkâmını tebliğ etmek için gönderdiği bir peygamberiyim, de*"[502] buyurmuştur. Bu sebeple şu üç noktada da ihtilâf edilmemiştir: **1.** Ukūbât-ı şerʿiyye ile küffâr da muhataptır. **2.** İbadete dair hitâbât-ı ilâhiyyenin ukūbât gibi küffâra da şümulü vardır. **3.** Âhirette azap ve ukūbât hususundaki hitaplar küffâra da şâmildir. Şimdi yalnız bir cihet kalıyor ki, o da münâsebât-ı dünyeviyyeye ait hitâbât-ı şerʿiyyenin vücûb-ı edâsıdır. Irak fukahâ-i Hanefiyyesi bu nevi hitapların da küffâra şümulünü kabul etmişlerdir. Mâverâünnehir'deki Hanefîler ise küffârın bununla muhatap olmadıkları ictihadında bulunmuşlardır. Irak fukahasının bu babdaki ictihadı, yukarıdaki âyet-i kerîmenin ifade ettiği müekked olan hükmü, şümule daha muvâfık ve binaenaleyh şâyân-ı tercihtir.

3. Bazı ulemâ hadîs-i şerifteki, "*Zekât, ağniyâsından alınır, onların fakirlerine verilir*" fıkrasından, zekât vâcip olan beldeden öbür beldeye zekât nakletmek câiz değildir, hükmünü istifade etmişlerdir. Fakat hadisteki fukara ile müslümanların fakirleri maksut olup zekât alınan belde fakirleri ile diğer belde fukarâ-i müslimîni arasında bir fark yoktur. Tîbî diyor ki: Bir beldeden diğer birisine zekât naklolunarak eda edilirse, farz sâkıt olacağında ittifak edilmiştir. Bu icmâa yalnız Ömer b. Abdülazîz hazretleri muhalefet etmiştir. Zamân-ı hilâfetinde Horasan'dan Şam'a gönderilen emvâl-i zekât-ı Horasan'a iade eylemiştir.

Ali el-Kārî *Mişkât* şerhinde diyor ki: Ömer b. Abdülazîz'în bu fiili, icmâa muhalefetine delâlet etmez. Belki Horasan'a emvâl-i zekâtı iade etmesi kemâl-i adaleti izhar ve ehl-i tamâın zekât malındaki ihtirasını kat' içindir. Yine Ali el-Kārî İbnü'l-Hümâm lisanından bu bahsi izah ederek diyor ki: Zekâtta sahih ve muteber olan "mekân-ı mal"dır. Yani zekât malının bulunduğu mahaldir. Sadaka-i fıtırda muteber olan da "mekân-ı re's"tir. Yani sadaka-i fıtır verecek kimsenin bulunduğu şehir fukarasıdır. Zekâtta mekân-ı mala ve sadaka-i fıtırda mekân-ı re'se itibar edilmesi, zekât hükmünün muktezâsına, sebeb-i hükmün bulunduğu mahalde riayet edilmiş olmak içindir. Binaenaleyh zekâtın farz olduğu mahalde müstehikk-ı zekât fukara ve emsali bulundukça o şehirden diğer bir şehre zekât nakli mekruhtur. Her beldenin zekâtı o beldenin zekâta müstehik olan halkına dağıtılması muktezîdir. Fakat diğer bir beldede kendi memleketi mahall-i sarfından daha müstehikkı veyahut sâhib-i zekâtın fukara akrabası bulunursa zekât nakli câizdir ve belki zekât sevabından başka sıla-i rahim sevabını da haizdir. Bu babda en ziyâde şâyân-ı istinad olan bir delil, yine Hazret-i Muâz'ın meşhur hadisidir. Müşârün ileyh hazretleri Yemenliler'e, "Haydi arpa ve hububat yerine zekât olarak elbise getiriniz. Bu yolda edâ-yi zekât edilmesi sizin için bir kolaylıktır, Medine'deki ashâb-ı Resûlullah için de daha hayırlıdır" demişti. Hazret-i Muâz, Yemenliler'e karşı bu sözünü Asr-ı saâdet'te söylemiş ise, taraf-ı risâletten takrir buyurulmuş demektir. Hazret-i Sıddîk'ın devr-i hilâfetinde söylemişse, bu surette de ashabın sükûtî icmâı ile teyit edilmiş demek olur. Binaenaleyh sâhib-i zekât için akrabasına veyahut daha ziyade müstehikkına verilmek suretiyle zekât naklinde kerahet yoktur.

el-Bahrü'r-râik'te zekât naklindeki adem-i kerâhet bu iki meseleye de münhasır değildir, denilerek dârülharpten dârülislâmdaki fukarâ-i müslimîne de zekât naklinde kerahet olmadığı Hazret-i Muâz'ın bu fiili ile istidlâl ve *Nevâdir-i Mebsût*'tan nakledilerek bildiriliyor.

Yine Ali el-Kārî sahibi *Hidâye*'den, "Muâz'ın bu hadisi olmasaydı, biz, zimmîye sadaka gibi zekât vermenin cevazı ile hükmederdik" kavlini ve İbn Ebû Şeybe'nin Saîd b. Cübeyr'den "Ehl-i edyânın kâffesine sadaka verebilirsiniz"[503] suretindeki mürsel rivayeti ile istidlâl ettiğini naklediyor.

4. Tîbî gibi bazı âlimler hadîs-i şerifteki تؤخذ من أغنيائهم *"ağniyâsından alınır"* cümlesindeki "ağniyâ" bir lafz-ı âmdır. Bu umumda çocuklar da dahildir. Binaenaleyh çocuğun malından da zekât icap eder demişlerdir. Hâfız İbn Hacer, mecnunun malında da zekât lâzım geldiğini ilâve etmiştir. Fakat şârih Aynî diyor ki: Vücûb-ı zekâtın şartı akıl ile bulûğdur. Sabî ile mecnunun malında zekât vâcip değildir. Çocuğun mahall-i teklîf olmadığının en vâzıh delili ise, Âişe radıyallahu anhânın şu meâldeki hadisidir: Üç sınıftan kalem ref'edilmiş ve bunlar hakkında tekâlîf-i şer'iyye sâkıt olmuştur: Uyanana kadar uyuyan kimseden, erlik çağına erişene kadar çocuktan, ifâkat bulana kadar mecnundan.[504] Bu sebeple eimme-i Hanefiyye akıl ile bulûğu vücûb-ı zekât için şart kılmışlardır ve sabî ile mecnunun malından zekât vâcip değildir demişlerdir. Eimme-i Şâfiiyye, sabîye zekât vâcip değildir. Fakat malından zekât lâzım gelir demişlerdir ve bu babda Amr b. Şuayb'ın babasından, ceddinden rivayet ederek Resûl-i Ekrem'in bir hutbesinde çocuğun malından velisinin zekât vermesini emir buyurduğuna dair bir haberi ile istidlâl etmişlerdir. Fakat Tirmizî'nin tahrîc ettiği bu hadisin senedinde Müsennâ b. Sabbâh bulunuyor ki, bu zat eimme-i hadîs tarafından cerhedilmiş ve Nesâî "metrûkü'l-hadîstir" demiştir (*Aynî*, IV, 262).

Yetimin malından zekât lüzumu hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Ömer, Ali, Âişe, İbn Ömer radıyallahu anhüm lüzum ve vücûbuna kāil olmuşlardır. Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak b. Râhûye'nin mezhepleri de budur. Bir kısım ulemâ da yetim malından zekât lâzım değildir demişlerdir. Bunlar da Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ebû Hanîfe ve ashabıdır. Ebû Vâil, Saîd b. Cübeyr, Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî'nin mezhebi de budur. Hasan-ı Basrî'den adem-i lüzûm hakkında ashabın icmâı bulunduğu da hikâye edilmiştir. Saîd b. Müseyyeb, "Zekât ancak namaz ve oruç vâcip olan kimseye vâcip olur" demiştir. İbn Abbas radıyallahu anhümânın mezhebi de budur. *el-Mebsût*'ta Hazret-i Ali'nin de buna kāil olduğu naklediliyor. Ca'fer b. Muhammed de babasından bu suretle rivayet etmiştir. Nesâî, Kādî Şüreyh'in de böyle hükmettiğini rivayet ediyor.

5. Bu hadis ile vitir namazının adem-i vücûbuna da istidlâl etmişlerdir. Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vefât-ı seniyyelerinden az bir zaman evvel göndermişlerdi. Halbuki evâmir-i aliyyeleri arasında zekât zikredilmemiştir deniliyor ve hatta sâhib-i *Tavzîh*, bu meselenin münakaşa edilmeyecek derecede zâhir olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu hadîs-i şerifte bütün ferâiz zikredilmiş değildir ki böyle bir vuzuh iddia edilsin. Vitir zikredilmediği gibi savm, hac ve emsali de zikredilmemiştir.[505]

ZEKÂTIN FARZ KILINDIĞI TARİH HAKKINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR

Ulemâdan çoğu hicretten sonra farz kılındığına kāil olmuşlardır, İbn Huzeyme hicretten evvel farz kılındığını iddia etmiştir. İbnü'l-Esîr de 9. hicret yılında farz kılındığını bildiriyor. Fakat Hâfız İbn Hacer, İbnü'l-Esîr'in bu kavlini şâyân-ı nazardır diyor ve Ebû Süfyân'ın Hirakl ile mükâlemesini delil olarak zikrediyor. Ebû Süfyân bu muhâtabesinde Resûl-i Ekrem'in zekât ile emrettiğini haber vermiştir ki, bu hadise hicretin yedinci yılı ibtidâsında vuku bulmuştur.[506]

Muâz b. Cebel'in Yemen'e gönderildiği tarih hakkında da ihtilâf edilmiştir: Buhârî'nin "Megāzî" bahsinin âhirindeki rivayetine göre, Muâz Yemen'e 10. hicret yılında haccetü'l-Vedâ'dan evvel gönderilmiştir. Vâkıdî'nin Kâ'b b. Mâlik'ten rivayetine göre, 9. sâl-i hicrîde vuku bulmuştur. İbn Sa'd da *et-Tabakāt*'ında 10. sene-i hicriyye Rebîülâhir'inde gönderildiğini hikâye etmiştir. Bazılarına göre, Mekke'nin fethi senesi olan 8. hicret yılında gönderilmiştir.

Hazret-i Muâz'ın târîh-i irsâlinde ihtilâf eden bu rivayet ashabının ittifak ettikleri bir cihet varsa o da Muâz b. Cebel'in Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın hilâfeti zamanına kadar Yemen'de kaldığı ve sonra gelip Şam'a giderek orada vefat ettiğidir.

Muâz b. Cebel'in Yemen'de vali mi yahut kadı mı bulunduğunda da ihtilâf edilmiştir. İbn Abdülber kadı, Gassânî de vali olduğunu cezmetmiştir. Fakat o zamanın teşkilâtı ikisine de müsaittir.

فإن هم أطاعوا لذلك ism-i işâreti, farziyyet-i salâta râci olur ihtimali vardır, demiştir: **1.** Eğer Yemenliler namazın kendilerine vâcip olduğunu ikrar ederek itaat ederlerse demek, **2.** Bilfiil namaz kılarak itaat ederlerse demektir. Hadîs-i şerifin lafzında namazın farz olduğu ihbar buyurulduğuna göre لذلك ism-i işâreti, farziyyet-i salâtâ râci olur ve bu suretle birinci mâna tereccüh etmiş bulunur. Kendilerine namazın farz olduğu bildirilince hemen namaz kılmaya teşebbüs etmeleri de itaati müfîd olup telaffuz şart kılınmadığına göre de ikinci mâna tereccüh eder.

Hafız İbn Hacer de, bu iki emrin kadr-i müştereki matluptur. Binaenaleyh ya ikrar ile veya fiilen mübâderetle imtisal kâfîdir. İkisini cemetmek ise evlâdır demiştir. Fazl b. Alâ'nın rivayetinde namaz zikrolunduktan sonra فإذا صلوا (namaz kılarlarsa), zekât zikrolunduktan sonra da فإذا أقروا بذلك فخذ منهم "*Zekâtın farziyetini ikrar ettiklerinde onlardan zekât al!*"[507] buyurulmuştur.

SUAL. Bu hadîs-i şerifte savm ile hac zikredilmemiştir. Halbuki bu ikisi de dîn-i İslâm'ın beş rüknünden ma'dûddur.

CEVAP. Şârih Kirmânî diyor ki: Namaz ile zekâta Şâri‘ Teâlâ’nın ihtimam buyurması öbürlerinden daha fazla olup Kur’ân-ı Kerîm’de bu iki rükn-i dînî yekdiğerine mukārin olarak mükerreren zikredilmiş bulunduğundan bu hadîs-i şerifte erkân-ı İslâm’dan bunların zikri ile iktifa buyurularak savm ile hac zikredilmemiştir. Bazı hadis şârihleri de şöyle cevap vermişlerdir. Taraf-ı risâletten erkân-ı İslâm’ı beyana tasaddî buyurulduğunda erkân-ı hamseden hiçbiri bırakılmayarak بني الإسلام على خمس *“İslâm binâ-yı muallâsı beş kaide üzerine kurulmuştur”*[508] diye tamamen zikredilmiştir. Dîn-i İslâm’a davet murat olunduğunda da şehâdet, salât, zekâttan ibaret olan erkân-ı selâsenin zikri ile iktifa buyurulmuştur.

---

495 {Sebe’, 30/39.} وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ

496 {et-Tevbe, 9/103.} خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ

497 {ez-Zâriyât, 50/19.} وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

498 {Bkz. el-Bakara, 2/43; en-Nisâ, 4/77; el-Hac, 22/78.}

499 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة والحج وصوم رمضان

{B8 Buhârî, Îmân, 2.}

500 عن ابن عباس عن معاذ بن جبل رضي الله عنهم قال: بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال تأتي قوما من أهل الكتاب فادعهم إلى شهادة أن لا إله إلا الله وأني رسول الله

501 {et-Tevbe, 9/60.}

502 {el-A‘râf, 7/158.}

503 وقد روى ابن أبي شيبة عن سعيد بن جبير مرسلا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: تصدقوا على أهل الأديان كلها (نقله القاري في المرقاة: ج: 2، ص: 014)

{MŞ10398 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zekât, 75.}

504 عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ. وعن الصبي حتى يحتلم. وعن المجنون

(حتى يفيق (رواه أحمد وأبو داود والنسائي وابن ماجة
{D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.}
505 *Umdetü'l-kārî, IV, 260-262.*
506 *Neylü'l-evtâr, IV, 170.* {B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.}
507 {B7372 Buhârî, Tevhîd, 1.}
508 {B8 Buhârî, Îmân, 2.}

687

•.•.•

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ ﷺ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ قَالَ مَا لَهُ مَا لَهُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَرَبٌ مَالَهُ تَعْبُدُ اللهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ وَتَصِلُ الرَّحِمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb (Hâlid b. Zeyd el-Ensârî) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kimse Nebî sallallahu aleyhi ve selleme: "Yâ Resûlellah! (Kendisiyle amel edince) beni cennete koyacak muteber bir ibadet haber verseniz" diye bir niyaz ve temennide bulunmuştu. Mecliste bulunanlardan birisi,

— "Buna ne oluyor ki, ne dileği var ki?" diye istifsâr etmesi üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem,

— "Bu bir gûnâ hâcet sahibidir, nesi olacak?" buyurup sâile karşı,

— "Allah'ı tevhid edersin ve Allah'a ibadette hiçbir şeyi şerik kılmazsın, namaz kılar, zekât verir, sıla-i rahm edersin" diye cevap verdi. {B1396 Buhârî, Zekât, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Edeb” bahsinde de Ebü’l-Velîd vasıtasıyla Şuʿbe’den tahrîc etmiştir. Buradaki rivayeti ise Hafs b. Ömer vasıtasıyla Şuʿbe’dendir. Buhârî’nin burada Behz b. Esed vasıtasıyla yine Şuʿbe’den bir isnadı daha vardır. Bu isnadında, Buhârî Şuʿbe’nin de Muhammed b. Osman’dan rivayet ettiğini bildirdikten sonra Şuʿbe’nin bir vehmine işaret ederek, “Korkarım ki bu hadis Muhammed b. Osman’dan hıfzedilmemiştir. Belki Amr b. Osman’dan hıfz ve zaptedilmiştir” diyor. Dârekutnî de, “Şuʿbe, *İbn Osman* isminde vehmedip bunu Muhammed b. Osman zannetmiştir. Halbuki Amr b. Osman’dır ve hadis bundan hıfzedilmiştir” diyor. Bu noktaya diğer eimme-i hadîs de işaret etmişlerdir. Müslim de *Sahîh*’inin “Îmân” bahsinde Muhammed b. Abdullah vasıtasıyla Amr b. Osman’dan tahrîc etmiştir. Nesâî de hem “Salât” hem “İlim” bahislerinde Muhammed b. Osman’dan rivayet etmiştir.

Müslim’in rivayetine göre, Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bir seferinde aʿrâbînin birisi önüne geçip Resûl-i Ekrem’in râkip olduğu devesinin yularını tutup, sonra, “Yâ Resûlellah! Beni cennete yaklaştırıp cehennemden uzaklaştıran bir ibadet haber verseniz” demişti. Resûl-i Ekrem aʿrâbîyi bırakıp ashâb-ı kirâmın yüzüne bakarak, “*Şu adam mazhar-ı tevfîk ve hidayet olmuştur*” buyurdu. Sonra aʿrâbîye “*ne söylemiştin?*” deyip onun da sualini tekrar etmesi üzerine Resûl aleyhisselâm, *“Allah’a ibadet eder ve Allah’a ibadetinde hiçbir şerik ittihaz etmezsin, namaz kılar, zekât verir, sıla-i rahm edersin. Artık deveyi bırak!”* buyurdu.[509]

MÂNALAR

ماله ماله terkibindeki “mâ” lafzını İbn Battâl istifham içindir, tekit için tekrar edilmiştir diyor.

أرب kelimesinin hey’et-i telaffuzunda ve mânasında gûnâgûn ihtilâf edilmiştir: Meşhur olan bu kelimenin hemzenin fethi, “râ”nın harekât-ı selâsesi ve “bâ”nın tenvini ile zaptıdır. Bu zapta göre mübtedâ-i mahzûfun haberi olarak, “Bu bir nevi hâcet sahibidir” demektir. Tenvin de tâzim veya tenviʿ içindir.

“*Allah'a ibadet edersin!*” cümlesindeki ibadet, “tevhid” mânasınadır. “*Allah'a hiçbir şeyi şerik kılmazsın!*” cümlesi de tefsir olarak vârit olmuştur. Bu kayıtların hepsine tercümede işaret ettik.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “*Biz, cin ve insi yalnız bize ibadet ve bizi tevhid etsinler için yarattık*”[510] nazm-ı kerîminde de ibadet, tevhid ile tefsir edilmiştir. İbadet ile böyle Allah'ı bilmek ve birlemek mânası kastedildiği gibi mutlak surette Allah'a itaat mânası da murat olunabilir ve bu suretle ibadet mazmununda vezâif-i İslâmiyye'nin kâffesi dahil bulunur. Binaenaleyh salât, zekât, sıla-i rahm hâssın âmme atfı suretiyle mâtuf ve bu üç nevi ibadetin şeref ve meziyetine işaret edilmiş olur.

Hadîs-i şerifte zikrolunan namaz ile farz namazlar matluptur ve, إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا “*Namaz, müminler üzerine muayyen zamanlarda edası farz olan bir ibadet kılındı*”[511] kavl-i şerifinden iktibas edilmiştir. Namazın, salât-ı mektûbe ile tavsifi ehâdîs-i şerifede de vârit olmuştur. Cümleden biri أفضل الصلاة بعد المكتوبة صلاة الليل “*Farz namazlardan sonra en faziletli namaz, teheccüd namazıdır*”[512] hadîs-i şerifidir. خمس صلوات كتبهن الله “*Beş vakit namazı, Allah farz kılmıştır*”[513] hadisi de bu cümledendir. Tercümesi bundan sonra gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde de salât, mektûbe olarak tasrih buyurulmuştur.

Hadisteki ikāme-i salât, idâme-i salât ve muhâfaza-i salât mânasınadır. Vech-i meşrû üzere namaz kılmaktır da denilmiştir.

Sıla-i rahim umûr-ı hayriyyede yakını olan kimseyi ziyaret demektir. Hadîs-i şerifte sair vâcibât-ı dîniyyeden sıla-i rahim sâilin haline nazaran hassaten zikredilmiştir. Sâil, akraba ve âşina ziyaretini terketmeyi mubah addeden bir kimse farzedilerek sıla-i rahim ile emrolunmuştur.

Kurtubî diyor ki: Resûl-i Ekrem'in sâile nâfile ibadetlerden haber vermeyip de vâcibât ile iktifa buyurması, bu sual ve cevabın mebâdi-i İslâm'da cereyan etmiş olmasından ve vâcibât-ı dîniyye ile tatavvuun birbirine karıştırılarak nevâfilin de vâcip itikad edilmesi endişesinden dolayıdır. Bu sebeple Resûl-i Ekrem ümmetinin gönülleri İslâm muhabbeti ile münşerih olana kadar ümmetine ibrâz-ı teshîlât buyurmuşlardır.

Bu hadîs-i şerifin medâr-ı ihticâc olan noktası “*zekât verirsin!*” cümlesidir. Bu hadis de zekâtın vücûb ve farziyeti hakkındaki babın hadisleri cümlesindendir. Bu hadisin bundan evvelki hadisten farkı bu rivayette “sıla-i rahim”in ziyade edilmiş olmasıdır. Tercümesi bunu takip edecek olan Ebû Hüreyre hadisinde de sıla-i rahim yerinde ramazan orucu rivayet edilmiştir.

---

509 {M104 Müslim, Îmân, 12.}
510 ez-Zâriyât, 51/56.
511 en-Nisâ, 4/103.
512 {M2756 Müslim, Sıyâm, 203.}
513 {D1420 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

688

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ قَالَ تَعْبُدُ اللهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومُ رَمَضَانَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هٰذَا فَلَمَّا وَلَّى قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هٰذَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir gün) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir a'râbî geldi ve,

— "Yâ Resûlellah! Beni bir ibadete delâlet buyursanız ki, ben onu işleyince cennete girebileyim" demişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— "Allah'a ibadet edersin ve Allah'a hiçbir şeyi şerik kılmazsın, farz olan namazı kılar, farz olan zekâtı verir ve ramazan orucunu tutarsın!" buyurdu. A'râbî (kemâl-i safvetle),

— "Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki ben, sizden işittiğim bu ibadetler üzerine hiçbir ibadet ziyade etmem" deyip de müteâkiben dönüp gidince, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem,

— "Kim ki, ehl-i cennetten bir nâsıye görüp mesrur olmak isterse, şu temiz simaya baksın!" buyurdu. {B1397 Buhârî, Zekât, 1.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi yine “Zekât” bahsinde bir kere daha zikretmiş Müslim de “Îmân” bahsinde tahrîc eylemiştir. Bu suali Resûl-i Ekrem’e irat eden a‘râbînin ismi Ebü’l-Mugīre Sa‘d’dır. Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’inde doğrudan bu Sa‘d’dan da rivayeti vardır. Bu rivayete göre, Ebü’l-Mugīre Sa‘d, “Resûlullah’a geldim, dedim ki:” diye başlıyor ve Resûl-i Ekrem’in yukarıda cevaben tâdât buyurduğu ahkâm ve ferâiz arasında şunu da ziyade olarak rivayet ediyor: “*Kendine teveccühünü arzu ettiğin her hayır ve nimeti, nâs için de temenni edersin. Sana gelmesini istemediğin her şer ve zararı nâs hakkında da reva görmeyip bırakırsın!*”[514]

Ebû Hüreyre’den gelen bu rivayette ramazan orucu ziyade kılınmıştır. Erkân-ı İslâmiyye’den zikredilmeyen yalnız hac kalmıştır. Bunun sebebini Dâvûdî, “Bu sırada henüz hac farz kılınmamıştı” diye bildiriyor. Nevevî de diyor ki: Bu hadiste hac zikredilmemiştir. Yine böyle bu mevzuda rivayet edilen diğer ehâdîsin de bazılarında savm, bazılarında zekât, diğer bazılarında da iman zikrolunmamıştır. Bazısında sıla-i rahim bazılarında da beş vakit namaz mezkûrdur. Binaenaleyh hısâl-i îmânın adedinde bu hadisler ziyade, noksan, ispat, hazif cihetiyle mütefâvittir. Bu tefâvüt hususunda Kādî İyâz’ın ve başka ulemânın verdikleri cevabı Ebû Amr İbnü’s-Salâh şu suretle hulâsa etmiştir.

Bu ihtilâf Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sâdır olmuş bir ihtilâf değildir. Belki hadis râvilerinin hıfz ve zabtındaki tefâvütten neşet etmiş bir ihtilâftır. Râvilerden bazıları noksan hıfzetmiş ve hıfzettiği kadar rivayet edip öbür râvilerin ziyade ettikleri kısma ne nefyederek ne de ispat ederek taarruz etmemiştir. Fakat diğer râvilerin ziyade rivayetleri ile hısâl-i îmânın noksan rivayet eden râvinin rivayetinden ibaret olmadığı ve belki o râvinin noksan rivayet etmesi, hıfzındaki kusurdan neşet ettiği zâhir olur.

Fakat şârih Aynî, Nevevî’nin bu tevcihini beğenmiyor. Bu ihtilâf ve bu tefâvüt râvilerin eser-i taksîri değildir. Belki bu hadislerin zaman ve mekân-ı vürûdları muhtelif olup bu sebeple bu rivayetler arasında fark ve tefâvüt hâsıl olmuştur diyor.

Bu hadîs-i şeriften, "Kim ki kelimeteyn-i şehâdeteyni irat eder, namaz kılar, zekât verir, oruç tutar, kudreti olup da haccederse cennete dahil olur" tebşîri müstefâd olur. Umûr-ı dîne ait şüphelerin izâlesi için sual vâcip olduğu da istifade edilir.

---

514 {MK5478 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 49.} وتحب للناس ما تحب أن يؤتى... إليك وما كرهت أن يؤتى إليك فدع الناس منه.

689

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ وَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ مِنَ الْعَرَبِ فَقَالَ عُمَرُ كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ فَمَنْ قَالَهَا فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلَّا بِحَقِّهِ وَحِسَابُهُ عَلَى اللهِ تَعَالَى فَقَالَ وَاللهِ لَأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ وَاللهِ لَوْ مَنَعُونِي عَنَاقًا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنْعِهَا قَالَ عُمَرُ فَوَاللهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَدْ شَرَحَ اللهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ لِلْقِتَالِ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin vefatı üzerine Ebû Bekir (es-Sıddîk halife) olup (kabâil-i) Arab'dan irtidad edenler küfr(-i sâbıklarına avdet) ettiklerinde (ordu sevkine teşebbüs etmişti.) Ömer,

— Ey halîfe-i müslimîn! Bunlara karşı nasıl harp açarsınız? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Biz müslümanlar, lâ ilâhe illallah diyene kadar ehl-i şirk ile mukāteleye memuruz, kim ki bu şehâdet kelimesini söylerse hakk-ı şer'îsine tevfîkan benden malını ve canını muhafaza etmiş olur[515] (gizli) küfür ve mâsiyetin hesabı Allah'a aittir" demişti. Hazret-i Halife cevaben,

— "Vallahi her kim namazla zekâtı tefrik ederse, bu güruh ile harp ederim. Çünkü zekât malî bir haktır (namaz bedenî bir vazife olduğu gibi). Allah'a yemin ederim ki, bunlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme verdikleri bir dişi oğlağı benden esirgerlerse bundan dolayı muhakkak onların boynunu vururum" buyurdu. Bunun üzerine Ömer,

— “Vallahi bildim ki mürtecilerin katli hakkındaki halifenin bu hükmü, Cenâb-ı Hakk’ın Ebû Bekir’in gönlünde yarattığı genişliğin eseridir. Bu sayede mukātelenin hak olduğunu öğrendim diye Hazret-i es-Sıddîk’ı tasdik eyledi. {B1399, B1400 Buhârî, Zekât, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî buradan başka bu hadisi *Sahîh*’inin daha iki yerinde zikretmiştir: “İstitâbetü’l-mürteddîn”, “İ‘tisâm.” Müslim de “Îmân”da, Ebû Dâvud “Zekât”ta, Tirmizî ile Nesâî de “Îmân”da, yine Nesâî “Muhârebe” ve “Cihâd” bahislerinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadis de Buhâri’nin vücûb-ı zekât hakkında tahrîc ettiği ehâdîs-i şerife cümlesindendir.

Ebû Dâvûd’un rivayeti: “Resûlullah vefat edip Ebû Bekir halife intihab edildikten sonra” suretinde olduğundan Buhârî’nin rivayetinde mahzuf bulunan “kâne” fiilinin haberini bu suretle tercümede tasrih ettik.

MÂNALAR

عناق “anâk” keçi yavrusunun dişisine denir. Müslim ile Ebû Dâvûd ve bir rivayetinde Buhârî de عناق yerinde عقال “ikāl” rivavet etmişlerdir. Sonra ulemâ bu kelimenin mânasını tayin hususunda ihtilâf ederek bazıları “ikāl” ile maksut olan mâna zekât-ı âmdır demişlerdir. İkālin lugavî mânası da bu suretle meşhur olup Kisâî, Nadr, Ebû Ubeyd, Müberred gibi eimme-i lugattan bu veçhile menkuldür. Ebû Saîd ed-Darîr, “Deve, koyun, mahsûlât-ı arzıyye gibi her nevi emvâl-i zekât kendi sınıfında ikāldir” demiştir. Fukahadan bir cemaatin kavli de böyledir. Ulemânın muhakkiklerinden ekserisi ise ikāl ile murat, hayvan bağladıkları iptir demişlerdir. İmam Mâlik, İbn Ebû Zi’b ve daha bir kısım ulemâdan hikâye olunan kavil de budur. Farîza-i zekât olan hayvan bu ip ile alınır. Çünkü sâhib-i zekât mâl-ı zekâtı teslime mecburdur. Tesellüm de ipi ile vâki olur demişlerdir. Binaenaleyh Ebû Bekir hazretlerinin büyük bir devlet reisinin lisanına yakışan bu tarihî sözleri daha ziyade katiyetle, “Bu gürûh-ı mürtedler Resûlullah’a verdikleri zekât hayvanının bir yularını benden esirgerlerse muhakkak surette onların boynunu vururum” demek olur.

Ebû Bekir es-Sıddîk hazretlerinin mürtedlerle mukātelenin vücûbuna dair ictihadı, Hâkim'in *İklîl*'de Abdurrahman ez-Zaferî'den bir rivayetine göre, nassa müstenit olduğunu şârih Aynî şöyle naklediyor: Abdurrahman demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Eşca' kabilesinden birine zekâtını almak üzere bir memur göndermişti. Eşcaî zekât vermeyip reddetmekle zekât âmili gelip Resûl-i Ekrem'e arz-ı keyfiyyet ettiğinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— "Bu adama git, kendinin Resûlullah'ın bir memuru olduğunu haber ver!" buyurdu. Eşcaî bu defa da reddedip zekât memuru Resûl-i Ekrem'e bunu da bildirince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— "Üçüncü bir defa daha git, bu defa da vermezse boynunu vur! buyurmuştur.[516]

BU İRTİDAD VE İRTİCAIN TARİHÎ SAFHASI

Hicret-i Seniyyeleri'nin 11. yılı Rebîülevvel'inin 12. Pazartesi günü Resûl-i Ekrem efendimiz irtihal ederek Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk makamı hilâfete geçmişti. Bu tarihi takip eden günlerde İslâm dininin o güne kadar görüp geçirdiği hayatî devirlerin en çetin bir safhası kaydedilmiştir.

Resûl-i Ekrem'in yirmi üç sene devam eden mücâhede ve inkılâp hayatında te'yîd-i ilâhîye mazhar olan yüksek azim ve iradeleriyle her müşkil iktiham edilmiş ve tebliğ ettiği dîn-i mübînin intişarına engel olmak isteyen en azgın düşmanları da çiğnenerek bütün Arabistan âfâkında İslâm nuru dalgalanmaya başlamıştı. Bu geniş şibih-cezîrenin 7 milyonu mütecaviz sekenesi onun nübüvvet ve risâlet sancağı altında toplanarak herkes bütün ilâhî duyguları, bütün insanî faziletleri onun mübarek simasında görüyor ve doğrudan doğruya kendisinden ilham alıyordu. Hâtem-i enbiyânın vefatı üzerine İslâm ümmeti onun hayır-hahane pîşvâlığından, onun nâzım şahsiyetinden mahrum kalmıştı. Bu muazzam kütle içerisinde hiç şüphesiz gönüllerine İslâm muhabbeti sinmeyenler ve kıyıda bucakta müterakkib-i fırsat olanlar da eksik değildi.

İşte bir tarafta bu mahrumiyetin tesiri diğer tarafta o fırsat bekleyen erbâb-ı fesâdın kıyamlarıyla hilâfet-i es-Sıddîk'ın ilk günlerinde cezîrenin her tarafında yer yer irticalar, irtidadlar baş göstermiştir. Yemâme'de Müseyleme, San'a'da Esved el-Ansî iddia-i nübüvvet ederek Yemen vesaire halkını izlâl ve iğfal eylemişlerdi. Bunlar nübüvvet-i Muhammediyye'yi inkâr ve bu yalancı peygamberlerin nübüvvetlerini kabul ederek alenî irtidad etmişlerdi. Bunların sahte nübüvvetlerine kapılmayan bir kısım halk da Câhiliye devrindeki kadim vaziyetlerine rücû eylemişlerdi. Ebû Hüreyre hadisinde bu irtica hadisesine işaret edilerek وكفر من كفر "Küfredenler, küfrettikleri sırada" denmekle bu mürtedler kastedilmiştir. Artık bunların demi heder ve katli vâcip olmuştu. Bunda mûcib-i tereddüd bir cihet yoktu. Nasıl ki bunların üzerine sevkedilen iki ordu Müseylime'yi Yemâme'de Esved el-Ansî'yi de San'a'da kuvvetlerinin mühim bir kısmı ile öldürmüştür.

Ehl-i irtidâdın ikinci bir kısmı var idi ki; bunlar risâlet-i Ahmediyye'yi kabul ediyorlar, namaz kılacağız diyorlardı. Fakat zekâtı ve zekâtın farz olduğunu inkâr etmişlerdi. Zekâtın imama yani devlet reisine vücûb-ı tediyesini kabul etmiyorlardı. Biz bu vergiyi Hazret-i Peygamber'in şahsına hürmet ederek ve mahall-i sarfına emin olarak veriyorduk. Artık şimdi veremeyiz demişlerdi.

Bunlar hakkında ne muamele edileceği ashap arasında tereddüdü mûcip olmuştu. Hatta ilmine, yüksek mevkiine hürmet edilen Hazret-i Ömer bile bu tereddütten kendisini kurtaramamıştır. Ve Hazret-i Ebû Bekir'e müracaat ederek,

"Ey halîfe-i müslimîn! Cenâb-ı Hakk'ı tevhid, risâlet-i Muhammediyye'yi tasdik ve namazın farzıyetini kabul eden bir kimseye nasıl kılıç çekersin? Resûl-i Ekrem 'lâ ilâhe illallah' diyen kimse benden malını, canını muhafaza etmiş olur, buyurmadı mı?" diyerek bu şüphesini ortaya koymuştu. Hazret-i Ömer bu hususta nassın zâhirine bakıyordu. Nassın taalluk ettiği şerâiti düşünemiyordu. Gerek bu şerâiti gerek erbâb-ı irticâ ve irtidada iştirak eder mahiyette ortaya çıkan bir kıyamın tevlîd edeceği vahim âkıbetleri etrafıyla derpîş eden Hazret-i es-Sıddîk, bunları da bâgī addederek Hazret-i Ömer el-Fârûk'a cevaben,

— “Vallahi, salât ile zekât arasında bir fark görenlerle mukātele edeceğim! Namaz nasıl bedenî bir vazife ise zekât da o pâyede malî bir vazifedir. Her ikisi de hukūk-ı İslâmiyye’dendir. Yine Allah’a yemin ederim ki, Resûlullah’a verdikleri bir dişi oğlağı benden esirgeyenlerin elbette kafalarını koparacağım!” demiştir.

Hazret-i es-Sıddîk, “Zekât malî bir haktır” sözüyle, “Kelime-i tevhidin mal, can masûniyetini istilzam etmesi, ancak şerâit-i tevhid ve İslâm’ı ifaya muallaktır. Namaz, zekât gibi iki şarta muallak olan masûniyet hükmü bunlardan yalnız biriyle hâsıl olmaz” demek istemişti ve aynı zamanda zekâtı, namaza kıyas ediyordu. Çünkü namazdan imtina edenlerin irtidadı, icmâ-ı sahâbe ile müeyyed idi. Muhtelefün fîh bir mesele, müttefekun aleyh bir meseleye kıyas ediliyordu. Hazret-i Ömer nassın umumuna nasb-ı nazar ederken halife kıyas ile ihticâc ediyordu. Hatta es-Sıddîk’ın bu ihticâcından âmmın kıyas ile tahsis edilebileceği esası istifade edilmiştir.

Ebû Bekir es-Sıddîk’ın bu babdaki isabetini vak‘ayı ispat etmezden evvel İbn Ömer’in bilâhare şu rivayeti tamamıyla meydana koymuştur. Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: “*Nâs, ‘lâ ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah’ diye şehâdet ederek namaz kılıp zekât verene kadar halk ile mukāteleye memurum.*”[517]

Hazret-i Ömer, oğlu Abdullah’ın bu rivayetine evvelce vâkıf olsaydı Hazret-i es-Sıddîk’a hiç müracaat etmezdi. Hazret-i Ebû Bekir de vâkıf olsaydı Hazret-i Ömer’e kıyas ile değil, hadisin bu şekl-i rivâyeti ile cevap verirdi. İbn Ömer’in bu hadisine Şeyhayn’ın vâkıf olmamış bulunmalarından ehl-i hadîs şunu istifade etmişlerdir ki, Resûl-i Ekrem’in havas ve mukarrebîninin bile vâkıf olmadıkları ahkâm ve ehâdîse ulemâ-i sahâbe vâkıf olurdu ki, İbn Ömer radıyallahu anhümâ da onların güzîdelerindendir.

Hazret-i Ebû Bekir'in nassan, delâleten ve kıyasen isabeti sabit olan ictihadına Hazret-i Ömer de iştirak ederek, Cenâb-ı Hak Ebû Bekir'in gönlüne bir küşâyiş bahşederek ona mukātelenin hak olduğunu göstermiştir demiştir. Hazret-i Ebû Bekir'in bu ictihadı İslâmiyet'i kati bir tehlikeden kurtarmıştı. Medine'ye kadar yaklaşmış olan mürtedlere ve mürtecilere karşı Medine'yi müdafaa ve muhafaza ile meşgul bulunduğu sırada Üsâme ordusu gelmişti. Bu muazzam ordunun ilhakıyla halife on bir kolordu tanzim ederek güzîde kumandanlar idaresinde yer yer ehl-i irtidad üzerine sevketmiş ve bir sene zarfında cezîre dahilinde irtidad ve irticadan eser bırakmamıştır. Asr-ı saâdet'teki eski vahdet ve tesânüt tamamıyla temin edilmiştir.

İnsanların kemali, yüksek azim ve iradesi asıl böyle buhran zamanlarında kendisini gösterir. İslâm dininin, İslâm ümmetinin hayat ve istikbalini kurtaran hiç şüphesiz Ebû Bekir radıyallahu anhın azim ve kiyâseti, metanet ve mukavemetidir. Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bu yâr-ı gārını ferdânın korkunç tehlikelerine karşı fütursuz, tereddütsüz, ani harekete geçecek bir seciyede yetiştirmişti (Radıyallahu anh).

---

515 Hiçbir veçhile demi heder, malı mubah addedilmez. Şu kadar ki, katl-i nefis, terk-i salât, men'-i zekât gibi hukūk-ı şer'iyyede lüzûm-ı şer'î icra olunur demek olur.

516 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet Ebû Nuaym tarafından nakledilmektedir. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* IV, 1862. Ayrıca bkz. Aynî, *Umde*, VIII, 246.}

517 فقد صح عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدًا رسول الله وأن يقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة الحديث (عيني : ج: 4 ، ص: 172)

{B25 Buhârî, Îmân, 17.}

690

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَأْتِي الْإِبِلُ عَلَى صَاحِبِهَا عَلَى خَيْرِ مَا كَانَتْ إِذَا هُوَ لَمْ يُعْطِ فِيهَا حَقَّهَا تَطَأُهُ بِأَخْفَافِهَا وَتَأْتِي الْغَنَمُ عَلَى صَاحِبِهَا عَلَى خَيْرِ مَا كَانَتْ إِذَا لَمْ يُعْطِ فِيهَا حَقَّهَا تَطَأُهُ بِأَظْلَافِهَا وَتَنْطَحُهُ بِقُرُونِهَا قَالَ وَمِنْ حَقِّهَا أَنْ تُحْلَبَ عَلَى الْمَاءِ قَالَ وَلَا يَأْتِي أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِشَاةٍ يَحْمِلُهَا عَلَى رَقَبَتِهِ لَهَا يُعَارٌ فَيَقُولُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ بَلَّغْتُ وَلَا يَأْتِي بِبَعِيرٍ يَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِهِ لَهُ رُغَاءٌ فَيَقُولُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللهِ شَيْئًا قَدْ بَلَّغْتُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Sahibi tarafından zekât hakkı verilmeyen deve, (kıyamet gününde) besili ve en güçlü kuvvetli hali ile gelerek sahibine musallat olup tabanlarıyla onu çiğner. Zekâtı verilmeyen davar da gayet semiz ve kuvvetli hali ile gelerek sahibine musallat olup tırnaklarıyla onu çiğner, boynuzlarıyla da vurur. Resûl-i Ekrem (devam edip) buyurdu ki: Bu hayvanların haklarından birisi de su başında (sütlerinin) sağılması, (fakir ve ebnâ-i sebîle tasadduk edilmesidir. Resûl-i Ekrem (yine devam edip) buyurdu ki: Sakın sizden hiçbiriniz kıyamet gününde omuzuna zekâtını vermediği koyununu yüklenip avaz avaz bağırtarak ve "Yâ Muhammedî" diye (istimdat ede)rek (bana) gelmesin! Ben ona: Hükm-i ilâhîden senin için bir zerresini tahfife mâlik ve muktedir değilim. Sana (dünyada) hükm-i ilâhîyi tebliğ ettim diye cevap veririm. Yine sizden hiçbiriniz omuzunda zekâtını vermediği devesi yüklü bağıra, bağıra ve "Yâ Muhammedî" diye (istimdat ede)rek (bana) gelmesin!. Ben buna da: Hükm-i ilâhîden bir zerresini senin için tahfife mezun değilim. Sana (dünyada) hükm-i ilâhîyi tebliğ ettim diye cevap veririm. {B1402 Buhârî, Zekât, 3.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim daha uzun bir metin ile Ebû Hüreyre'den tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin rivayetleri muhtasardır. Müslim'in Ebû Zübeyr tarikiyle münferiden Hazret-i Câbir'den de rivayeti vardır. Abdullah b. Zübeyr'den de Taberânî tahrîc etmiştir. Bu hadisin *Buhârî*'de mensup olduğu babı "Zekât Vermeyenlerin Günah ve Azabı" unvanını haizdir. Bu unvan, sûre-i Tevbe âyetlerinden şu meâldeki âyet-i kerîmeyi de ihtiva etmektedir: "*Sevgili Peygamberim! Altınlarını, gümüşlerini sağlam kasalarda saklayıp da Allah yolunda ferdî ve içtimaî yardımda bulunmayan şu bahilleri pek ziyade elem ve ıstırap veren bir nevi azap ile müjdele. Yarın kıyamet gününde bu kasaların muhteviyatı cehennemde kızdırılıp onunla bu hasislerin alınları, böğürleri ve arkaları dağlanmaya başlayınca onlara; 'İşte bunlar sizin dinî ve millî yardımlardan esirgeyip de kasalarda canınız için sakladığınız paralarınızdır. Bu çok sevdiğiniz hazinelerinizin meyvesini tadınız!'* (denileceğini hatırlat!*)*."[518]

Bu âyet-i kerîme zekât vermeyenlerin, muâvenet-i ictimâiyyeden kaçanların günahını beyan sadedinde nâzil olmuştur. Aman Allahım! Bu ne şiddetli azaptır, ne elim istihzâdır? Bu âyet-i kerîme umumiyetle Ehl-i kitap ile müslümanlar hakkında nâzil olmuştur. Bazı âlimler de yalnız Ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Abbas radıyallahu anhümâya göre, İslâm ümmetinden zekât vermeyenler hakkında nâzil olmuştur ki, ekser-i müfessirînin mezhebi de budur. Buhârî'nin bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Zeyd b. Vehb'den rivayetine göre, Zeyd diyor ki:

Bir ara Rebeze'ye uğramıştım. Orada Ebû Zer el-Gıfârî'ye mülâki oldum. Hükümetin kendisini Rebeze'ye niçin nefyettiğini sordum. Şöyle cevap verdi:

— Şam'da bulunduğum sırada وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالفِضَّةَ âyet-i kerîmesini okur ve bu âyetin Ehl-i kitap ile müslümanlar hakkında nâzil olduğunu halka anlatırdım. Muâviye ise, "Bu âyet bizim hakkımızda değil, Ehl-i kitap hakkında nâzil olmuştur" derdi. Bu sebeple Muâviye ile aramız açıldı. Beni Halife Osman radıyallahu anha şikâyet etti. Medine'ye celbedildim. Medine'ye geldiğimde halk, beni hiç görmemiş gibi yanıma toplandı. Hazret-i Osman'a bu hali arzettim. "Yakın bir tarafa çekil ve halk ile görüşme!" dedi. Ben de, "Bunu yapamam. Kanaatimi söylemekten vazgeçmem" dedim.

Ebû Zer el-Gıfârî'nin mezhebine göre, aile nafakasından fazla mal iddiharı haram idi. Bu yolda fetva verirdi. Nâsı bu mezhep ve kanaatini kabule teşvik ederdi. Bunun hilâfı kanaat aleyhinde ağır sözler söylerdi. Muâviye kendini mükerreren bu yolda idâre-i kelâm etmekten nehyettiyse de Ebû Zer dinlemedi ve halkı bu kanaati etrafına toplamaya muvaffak olacağından korktu. Hazret-i Osman'a şikâyet edip Medine'ye davet etmesini istedi. Medine'ye geldikten sonra Rebeze'ye yalnız olarak nefyetti ve hilâfet-i Osman'da Rebeze'de vefat eyledi.

Ebû Zer hazretlerinin bu mezhebi hatalı idi. İştirâkıyyûn mezhebi demek idi. Halbuki vaîdi mûcip olan kenz, zekâtı verilmeyen maldan ibaret bulunuyordu. Zekâtı verilen mal kenz değil idi. Bu sûretle mal cem'i ve tasarrufu müstahsen idi. İbn Ömer'den, İbn Abbas'tan, Câbir ve Ebû Hüreyre ile Hazret-i Ömer'den mervî olan budur.

Ömer b. Abdülazîz'den bu âyetin, خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً [519] âyet-i kerîmesiyle mensuh olduğu rivayet edilmiştir. Bu nesih haberini Ömer b. Hattâb'dan da Süfyân es-Sevrî'nin rivayet ettiğini İbn Abdülber *el-İstizkâr*'da bildirmiştir. Evâil-i İslâm'da mal cem'i ve iddiharı haram idi. Zekât farz olduktan sonra bu hürmet nesholunup mal cem'i mubah olmuştur.

MÂNALAR

على صاحبها da “alâ” harf-i cerri, isti‘lâ ve tasallut ifade ettiğinden tercümede bunu gösterdik على خير ما كانت te hayr, kuvvet ve semen cihetiyle olduğundan tercümede buna da işaret ettik. Ahfâf, huffün cem‘idir. Huf, devenin ayağı altına denir. Koyunun tırnağı, insanın ayağı, atın ve merkebin hafîri mesabesindedir.

ومن حقها أن تحلب على الماء kavl-i şerifi ile zekâtta başka ikinci bir hak daha bildiriliyor ki, bu da ashâb-ı mevâşînin hayvanlarını sulak mahalline getirdiklerinde sütlerinden birer miktarını sağıp fukara ve ebnâ-i sebîle tasadduk etmeleridir. Bu hususta şârih İbn Battâl diyor ki: Bu bir hakk-ı keremdir, hakk-ı müvâsattır, farz demek değildir, terkine ikāb terettüp etmez. Su başında süt tasadduk etmek Araplar’ın âdeti idi. Bu sebeple fukara ve zuafâ su başlarında müterakkip bulunurlardı. Bu hadîs-i şerife göre, iki nevi hak oluyor: a) Farz-ı ayın, b) Farzın gayri hak. Süt tasadduku ikinci neviden ve mekârim-i ahlâk cümlesinden bulunuyor. Hakk-ı mefrûz mahduttur, hakk-ı gayri mefrûz ise gayri mahduttur.

Ulemâ, “İbtidâ-i İslâm’da bu yolda tasaddukun vâcip bir vazife halinde bulunduğunu ve fukara ve zuafânın su başlarında bu nevi tasadduktan müstefit olduklarını fakat muahharen bunun zekât âyetiyle neshedildiğini” bildirmişlerdir.

Buhârî’nin “Bâb-ı Şürb”deki rivayetinde يجلب “yüclebe”dir. Bu surette mânası, hayvanatın sulak yerine, süt tasadduk etmek için fukara celbolunmak demek oluyor.

يغار , *Muhkem*’de davar sesine denildiği bildiriliyor. Daha bir takım mânalara da mevzu ise de burada matlub olan budur. رغاء da hassaten deve sesidir.

MÜSTEFAD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadis, deveden, sığırdan, davardan zekât verilmesi vâcip olduğuna delâlet eder. Yalnız keyfiyet ve miktarı bildirilmemiştir. Bu cihet aşağıda gelecek olan ehâdîs-i şerifede görülecektir.

Bazı ulemâ da bu hadis ile mevâşînin sütünde, eşcârın meyvesinde zekâttan başka fukara ve ebnâ-i sebîl için bir hak bulunduğuna istidlâl etmişlerdir. Bunlar te'yîd-i müddeâ ederek diyorlar ki: Cenâb-ı Hak, Kalem sûresinde bir kavmi ayıplayarak, لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ "*Onlar bostanlarının gece dökülen meyvelerini fukaraya göstermeden devşirerek sabahlarlar*"[520] buyurmuştur. En'âm sûresinde de وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ "*Onlar, mahsulün hasat zamanı onun hakkını verirler*"[521] buyurmuştur. Bunlara göre bu hak, zekâttan başkadır ve zekât farz kılındıktan sonra da bâkidir. Vaktiyle ehl-i Medîne, hurmalarını topladıklarında hurma salkımlarından götürüp mescidin bir tarafına asarlarmış. Namaza gelen fukara bu salkımlardan değnekle hurma düşürüp yerlermiş. İbtidâ-i İslâm'da bunun tediyesi vâcip bir hak olduğu bu âyet-i kerîmeden müstefâd oluyor. Zekât farz kılındıktan sonra da bu hakkın devam ve bekası Şa'bî'den, Hasan-ı Basrî'den, Atâ'dan, Tâvûs'tan rivayet edilmiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâya göre bu vücûb, zekât ile ve öşür vâcip kılınmakla neshedilmiştir. Yalnız müvâsat ve âtıfet kabilinden mendup olarak kalmıştır. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan umumi bir kaide halinde, "Kur'an'da zikrolunan her nafaka, zekât farz kılınarak neshedilmiştir" dediği rivayet edilmiştir.

Bu hadîs-i şerifte yalnız hayvanatın zekâtını vermeyenlerin sûret-i azâbı bildirilmiştir. Emvâl-i sâire zekâtını vermeyenlerin nasıl azap edileceklerini şimdi tercüme edeceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde göreceğiz.

---

518 وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ. يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ.

{et-Tevbe, 9/34-35.}

519 et-Tevbe, 9/103.

520 {el-Kalem, 67/17.}

521 {el-En'âm, 6/141.}

691

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَنْ آتَاهُ اللهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثِّلَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَأْخُذُ بِلِهْزِمَتَيْهِ يَعْنِي بِشِدْقَيْهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ ثُمَّ تَلَا وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ... الآيَةَ.

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Kim ki, Allah kendisine mal verir de o malın zekâtını vermezse, kıyamet gününde zekâtı verilmeyen mal, sahibi için gayetle semnâk erkek bir yılan suretine konulur. Bunun iki gözü üstünde (nişâne-i vahşet olarak) iki nokta vardır. Bu azgın yılan kıyamet gününde mal sahibinin boynuna gerdanlık yapılır. Sonra yılan (ağzı ile) sahibinin çenesini iki tarafından yakalar. Sonra, "Ben senin (dünyada çok sevdiğin) malınım, ben senin hazinenim" der. (yine Ebû Hüreyre demiştir ki): Bundan sonra Resûl-i Ekrem, şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu: "Sevgili habîbim! Allah hazine-i kereminden kendilerine ihsan buyurulan servetle düşkünlere muâvenetten kaçan bahiller zannetmesinler ki, bu hareketleri kendileri için hayırdır. Belki en büyük bir şerdir (bir vebaldir). Yarın mahşerde bunların bu servetleri boyunlarına lâle gibi takılarak teşhir edilirler)."[522] {B1403 Buhârî, Zekât, 3.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî “Tefsîr” bahsinde de tahrîc etmiştir. Nesâî de “Zekât” bahsinde rivayet eder. Nesâî’nin Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayeti, إن الذي لا يؤدي زكاة ماله يخيل إليه... الحديث “*Malının zekâtını vermeyen şol bahîlin malı, gayet semnâk erkek bir yılan halinde hayaline konur*”[523] suretindedir. Tirmizî’nin de İbn Mes‘ûd radıyallahu anhtan rivayeti vardır, İmam Mâlik de *Muvatta*’ında rivayet etmiştir. Müslim’in Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayeti ما من صاحب إبل... الحديث suretindedir.

Buhârî bu hadisi de zekât vermeyenlerin günahını beyan sadedindeki babında zikretmiştir. Zekâtın içtimaî bir yardım olduğunu ve bunu İslâm dini derecesinde hiçbir dinin ve hiçbir içtimaî teşekkülün kendi müntesiplerine mütehattim bir vazife halinde teklif etmediği yukarıda izah edilmişti. Şimdi bu arka arkaya tercüme ettiğimiz iki âyet-i kerîme ile iki hadîs-i şerif, bu malî vazifenin birer müeyyideleridir, İslâm dininin içtimaî yardıma verdiği müstesna ehemmiyeti beyan için gerek böyle vazifeden kaçanların azap ve ukūbetlerine, gerekse îfâ-yi vazîfe edenlerin nâil-i mükâfat olacaklarına dair daha pek çok âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerife tebliğ buyurulmuştur.

MÂNALAR

شجاع **şücâ‘** bir nevi yılana ıtlak olunur. Bir kavle göre erkeğine denir. أقرع **akra‘** da fi’l-asıl başı kel adama denir. Zehrinin çokluğundan nâşî kendi vücuduna da tesir ederek başının tüyleri zâil olan yılana da ıtlak olunmuştur.

زبيبتان **zebîbetân** tesniye sîgasıyladır. Şârihler bu kelimenin mânasını tayin için ehl-i lugatın müteaddit noktainazarlarını nakletmişlerdir. Hepsinin nokta-i iştiraki bu yılanın azgınlığını beyandan ibarettir. *Kāmus Tercümesi*’nde زبيبتان , yılanın ve kelbin iki gözleri üzerinde olan iki siyah noktaya denir deniliyor. Biz de bu suretle tercüme ettik.

يطوقه kavli “vav”ın fethi iledir. Tavk, huliyyât-i nisvândan boyna taktıkları gerdanlığa ve mutlak çember ve halkaya denir.

لهزمتين , lihzimenin tesniyesidir. Metn-i hadîsteki tefsire göre ağzın iki tarafına denir.

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif de zekâtın bir farz-ı dinî olduğuna delâlet eder. Çünkü bu vaîd-i şedîd, ancak terk-i vâcibe terettüp eder. Zekâtı verilmeyen bir malın kıyamet gününde azgın bir yılan şeklinde temessül edip sahibinin boğazına kılâde gibi sarılarak ve ağzının zehirnâk salyasını iki tarafına saçarak sahibinin çenesini yakalayıp, "Korkma! Ben sana yabancı değilim. Dünyada iken pek sevdiğin malınım. Kasalarda saklayıp yoksullara, yetimlere vermeye kıyamadığın, vatan müdafaasından bile esirgediğin hazinelerinim!" demesi tehekküm ve istihzâ zemîninin en bedîî bir şeklidir.

Hadisteki (mal) tabiri bir lafz-ı âm olmak itibariyle altın, gümüş, urûz-ı ticâret gibi bütün zekât mallarına şâmildir. Bu münasebetle şârih Aynî, Mihleb tarafından, "Gümüşün zekâtı şâri'den bi-tarîki'l-haber bize naklolunduğu gibi altının zekâtı nassan nakledilip bildirilmemiştir" diye ortaya konulan bir şüpheyi naklederek şöyle cevap veriyor:

Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın[524] babasından ve büyük babasından sahih olarak rivayet ettiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Yemen halkına karşı yazdığı bir beyannâmede ferâiz, sünen ve diyâta dair birtakım ahkâm-ı şer'iyyeyi uzun boylu izah buyurdukları sırada da وفي كل أربعين دينارا دينار "*Her 40 dinarda 1 dinar zekât vâciptir*"[525] buyurduğunu İbn Hibbân ile Hâkim *Sahîh*'lerinde rivayet etmişlerdir.

Hâlis 1 miskal altın sadr-ı İslâm'daki piyasada 10 dirhem gümüşe müsavi olduğundan müslümanlar lisân-ı şeriatta (ukıyye) denilen 40 dirhemden ibaret bir vezn-i iktisâdiyye tevfîkan 5 okıyye gümüşü 20 miskal altına muadil addederek 20 miskali altının nisabı olarak kabul etmişlerdir. Kurûn-ı müteâkibede mütevâtiren hep bu yolda amel edilegelmiştir. Cumhûr-ı ulemâ da 20 miskal altının 200 dirhem gümüşe müsâvatı esasına göre 20 miskalde yarım dinar zekât lâzım geleceğini kabul etmişlerdir. Yalnız İmam Hasan'dan, "40 dinarın mâdûnunda zekât yoktur" dediği rivayet edilmişse de bu da şâz bir rivayet addedilerek üzerine hüküm bina edilemez denilmiştir.

Bir kısım ulemâ da altının zekâtında onun veznini değil, kıymetini nazarıitibara almışlardır. Bu ictihad sahipleri de Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs ve Zührî'dir. Bunlara göre, herhangi bir miktar altının kıymeti 200 dirhem gümüş kıymetine bâliğ ve müsavi olursa o miktar, 20 miskalden az olsa bile onda zekât vâciptir demişlerdir ve bu ictihad sahipleri zekâtta münhasıran gümüşü bir asl-ı şer'î olarak kabul etmişlerdir.[526]

---

522 وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

{Âl-i İmrân, 3/180.}

523 {N2483 Nesâî, Zekât, 20.}

524 Muhammed b. Amr b. Hazm, İbn Zeyd el-Ensârî'dir. Kendisi babası Amr'dan ve oğlu Ebû Bekir de kendisinden rivayet eder. Nesâî sikadır demiştir. İbn Sa'd da Harre Vak'ası'nda şehid olduğunu bildirmiştir (*Hulâsa*).

525 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XIV, 501, no: 6559.}

526 *Umdetü'l-kāri*, IV, 281.

692

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Beş ukıyyeden (yani 200 dirhem) az miktar(daki gümüş)te zekât yoktur. En aşağı üçer yaşında beş deveden aşağısında da zekât yoktur. 5 vesak miktarının mâdûnunda (ki hurma, üzüm ve hububatta) dahi zekât vâcip değildir. {B1405 Buhârî, Zekât, 4.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî burada İshak b. Yezîd'den tahrîc etmiştir. Yine "Zekât" bahsinde Abdullah b. Yûsuf'tan da bir rivayeti vardır. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de zekât bahsinde müteaddit tarikle rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, zekâtı verilen malın kenz olmadığını beyana dairdir. Buhârî bu unvanın ihtiva ettiği "Zekâtı verilen mal kenz değildir" hükmünü ليس فيما دون خمسة أواق صدقة "*Beş ukıyyeden az miktardaki gümüşte zekât vâcip değildir*"[527] fıkrası ile ta'lîl etmiştir. Babın unvanına göre, bir malın kenz olması ve sahibinin azaba müstehik bulunması, iki şey ile meşrût bulunuyor: **1.** Malın nisab miktarı olması, **2.** Zekâtı verilmemiş bulunması. Şu halde nisaba bâliğ olmayan mal, kenz olmaz ve sahibi de [528] وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ kavl-i şerifindeki azaba müstehik olarak tavsif edilen zümrede dahil bulunmaz. Yine böyle bir mal nisab miktarı olup da zekâtı verilirse, buna da kenz denilmez, sahibi de azaba müstehik olmaz. İşte unvanın müeddâsı bundan ibarettir. Buhârî'nin bu hadis ile ta'lîline gelince, bunun unvanına mutabakatı için şârihler birtakım tekellüfe mecbur olmuşlardır. Çünkü hadiste 200 dirhemden az miktarda zekât yoktur deniliyor. Kenz olmadığına taarruz edilmiyor. Unvan ile hadisi telif için zikredilen mütalaalar arasında şârih Aynî takdîmen ve tercihen şu tevcihi bildiriyor:

Müellif Buhârî'nin muradı, "5 ukıyyenin mâdûnu kenz değildir. Çünkü bu miktarda zekât vâcip değildir. 5 ukıyye ve ziyadesinin zekâtı verilirse, bu da kenz değildir. Sahibi âyet-i kerîmedeki vaîdde dahil değildir" demektir.

Kenz lügaten"mâl-i medfûn" demektir. Şeriat ıstılahında, zekâtı verilmeyen maldır. Buhârî'nin mevzumuz olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden evvel Hâlid b. Eslem vasıtasıyla Abdullah b. Ömer'den tahrîc ettiği bir hadiste İbn Eslem diyor ki: Bir kere Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ ile Medine haricine çıkmıştık. Bir a'râbî gelip İbn Ömer'e,

— "وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ kavl-i şerifindeki kenzin mahiyetinden haber verir misiniz?" diye sordu. İbn Ömer,

— "Altın, gümüş gibi birtakım mal biriktirip de zekâtını vermezse bu kenzdir. Bunu toplayıp da zekâtını vermeyen kimse için helâk ve azap mukarrerdir. Zekât farz kılınmazdan evvel ihtiyaçtan fazla olup da infak edilmeyen mal, kenz addolunurdu. Zekât teşri buyıuruldukta sonra Cenâb-ı Hak zekâtı malın tathîrine vesile kılmıştır."[529]

Zekât farz kılınmazdan evvelki malî vaziyet çok şiddetli idi. Bu sıkı vaziyeti يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ "*Aziz Peygamberim! Servet sahipleri mallarının ne miktarını infak ve tasadduk edeceklerini senden sorarlar. İhtiyaçtan fazlasını infak ediniz diye cevap ver!*"[530] kavl-i şerifinden öğreniyoruz. Zekât âyeti nâzil olana kadar bu âyet-i kerîmede haber verildiği üzere havâic-i zarûriyyeden fazlası tamamen tasadduk edilirdi ki, hakikaten çok güçtü. Zekât teşrî' buyurulduktan sonra bu yoldaki infak neshedildi.

ZEKÂT NE ZAMAN FARZ KILINDI?

Bu, yukarıda da bir nebze bahsedildiği üzere zekâtın ilk farz kılındığı zamanın tayininde ihtilâf edilmiştir. Birçok ulemâya göre, hicret senesinden sonra farz kılınmıştır. Bazıları ikinci hicret yılında ramazan teşrî' bıyurulmazdan evvel farz kılındığını kabul etmişlerdir. İbnü'l-Esîr de hicretin 9. yılında olduğunu iddia etmiştir. Fakat birçok ehâdîs-i şerifede 9. sene-i hicriyyeden evvel zekâttan bahsedildiğinden, İbnü'l-Esîr'in bu iddiası reddedilmiştir. Ebû Süfyân'ın Hirakl ile muhâtabe ve mükâlemesi bu cümledendir. Bu musâhabe esnasında Ebû Süfyân وكان يأمرنا بالصلاة والزكاة "Bize Resûlullah namaz kılmamızı ve zekât vermemizi emreder"[531] demişti ve bu muhâtabe hicretin yedinci yılı ihtidâlarında vuku bulmuştu.

İbn Huzeyme de *Sahîh*'inde zekâtın farziyetinin hicretten evvel vâki olduğunu iddia etmiş ve bu davasına Ümmü Seleme radıyallahu anhâdan Habeşe'ye hicretine dair tahrîc ettiği kıssanın bir fıkrasıyla istidlâl etmiştir. Habeşe hicretinde Ca'fer b. Ebû Tâlib radıyallahu anh Necâşîye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ahvâl-i seniyyelerinden haber verirken, وكان يأمرنا بالصلاة والزكاة والصيام "Bize Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazla, zekât ile, sıyâm ile emreder"[532] demiştir. Fakat İbn Huzeyme'nin bu rivayeti şâyân-ı tedkiktir. Habeşe hicreti sırasında ne beş vakit namaz ne de ramazan orucu farz kılınmıştır. Binaenaleyh Ca'fer'in bahsettiği namaz, beş vakit namaz değil, belki bundan evvel ilk müslümanların kıldıkları iki rek'at namazdır. Yine Ca'fer'in bahsettiği zekât, zekât-i mefrûza değil, belki sadakadır. Yine böyle savm da, savm-ı ramazan değil, belki mutlak surette bir oruçtur ki, şerîat-ı İslâmiyye'den evvelki bir şeriata ittibâ ederek tutulmuştur. İşte Ümmü Seleme hadisini bu suretle te'vil etmek mâkul olmakla beraber bu tevcih de ancak Ümmü Seleme hadisinin isnadı hakkındaki kadihten salim olduktan sonra şâyân-ı kabûl olabilir[533].

Şu izahatın bahşettiği netîce-i kaviyye şu olur: Zekâtın zamân-ı teşrîi, ikinci sene-i hicriyye ile yedinci sene arasında vâkidir.

MÂNALAR

أواق **evâk** kelimesini, Buhârî ile Ebû Dâvûd "yâ"sız rivayet etmişlerdir. Müslim'in rivayeti yâ ile أواقي **evâkī**dir. Nevevî, her iki rivayet de sahihtir ukıyyenin cem'idir diyor. Lugat ulemâsının cumhuruna göre de **evâk**ın (أواق) müfredi **ukıyye**dir (أوقية). Cumhur bu kelimenin müfredinde hemzenin hazfi ile وقية denilmesini red ve inkâr eylemiştir.

Ukıyye (أوقية) lisân-i şerîatta 40 dirhemdir. 1 ukıyyenin 40 dirhem olduğunda ehl-i hadîsin, fukahanın, eimme-i lugatın ittifakı vardır ve bu, ehl-i Hicâz'ın ukıyyesidir. Rıtl gibi bazı mikyâlin Şâmîsi, Irâkīsi olduğu ve aralarında vezn itibariyle fark bulunduğu gibi ukıyye de muhteliftir ve her yerin kendine mahsus bir ukıyyesi vardır. Bazı yerde 7 miskale, bazı yerde de 9 miskale bir ukıyye demişlerdir. Fakat her yerde nisaba mikyas olarak şer'an muteber olan ukıyye 40 dirhemdir. Vaktiyle memleketimizde de 1 ukıyye 400 dirhem itibar edilmiş ve bu isim lisanımızda terhîm edilerek **okka** denilmiştir. Okka ukıyyenin mürahhamı olduğuna göre ukıyye yerinde umumiyetle okka kelimesini istimal etmek bir lâzıme-i edebiyye ise de 40 dirhemden ibaret olan ukıyye-i şer'iyyede zihnin 400 dirhemden ibaret olan okkaya zâhib olması korkusuyla bu lâzime-i edebiyyeyi îcâb-ı şer'iyyeye feda ederek bu kelimeyi aynen istimale devam edeceğiz.

Ebû Saîd hadisinde 5 ukıyye gümüşün mâdûnunda zekât vâcip olmadığı tasrih buyurulduğuna göre, gümüşün nisabı, 400 dirhem oluyor. Fakat dirhem nedir? Zaman ve mekâna nisbetle vezni muhtelif olan dirhemin Asr-ı saâdet ve sadr-ı İslâm'daki vaziyeti nasıldır? Şimdi bu cihetleri izah edeceğiz.

Dirhem kelimesi *Kāmus* şârihine göre dirhem-i Fârisî'den muarrebdir. Mütercim Âsım Molla da, "Dirahmî muarrebî olduğu bazı kütüb-i eslâfta resîde-i nazardır" diyor ve sonra altı denkten ibaret olan 1 mikyâs-ı vezninin alemi olduğu gibi piyasada tedavül eden sikkeli paraya da dirhem denildiğini bildiriyor. Mevzumuzla alâkadar olan dirhemin yalnız veznî cihetidir. İkinci cihete ait görülecek bazı izahlar istitrâden zikredilmiş mâlûmattan ibarettir.

Kādî İyâz izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd hadisinden istifade ederek diyor ki: Asr-ı saâdet'te gerek ukıyye gerek dirhem mâlûm idi. Bu iki mikyâs-ı vezninin Asr-ı saâdet'te meçhul olduğunu bazılarının zannı veçhile iddia etmek doğru değildir. Çünkü zekât, mehir gibi makādîr-i şer'iyye hep onunla takdir olunuyordu. Alışveriş gibi muâmelât-ı medeniyye bununla vuku buluyordu. Bu cihet ehâdîs-i sahîha ile müeyyed bir hakikattir.

Şu kadar ki, tedavül eden bu paralar İslâm sikkesi değildi. Büyük ve küçük vezinde ve kıtada muhtelif ve madrûb Fâris ve Rum paraları ile gayri madrûb ve gayri menkuş Yemen ve Mağrib gümüş parçalarından ibaret idi. İleride Abdülmelik b. Mervân'ın zamân-ı saltanatında İslâm damgasıyla İslâm sikkesi darbetmek istenildiğinde darbedilecek paralar arasında bir fark ve ihtilâf bulunmaması nazarıdikkate alındı. Piyasadaki paraların büyüğü ve küçüğü cemedilerek bir vezinde müslüman parası darbedildi.

Nevevî de diyor ki: 1 dirhemin 6 denk, 10 dirhemin de 7 miskal olduğunda ve makādîr-i şer'iyyenin bu suretle takdirinde asr-ı evvel ulemâsının icmâı vardır. Miskal ise ne Câhiliye zamanında ne de İslâm devrinde tagayyüre uğramıştır.

İbn Sa'd da *et-Tabakāt*'ında, Abdülmelik b. Mervân'ın tercüme-i hâlinde Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî vasıtasıyla Ebü'z-Zinâd'dan Abdülmelik'in hicrî 75 yılında ilk defa olarak altın ve gümüş İslâm parası darbettiğini rivayet etmiştir.

Vâkıdî de Ebû Hilâl'den şöyle rivayet etmiştir: Abdülmelik b. Mervân para darbederken Câhiliye devrinin miskalini mikyas ittihaz etmiştir ki, 22 kırat-ı Şâmî'den ibaret idi. Yalnız 1 habbe eksikti. 10 dirhem de 7 miskale müsavi idi.

Ebû Ubeyd Kāsım b. Selâm ise[534] bu mevzuun en şümullü ve kıymetli mâlûmatını veriyor. Tefsir ve hadisin fıkıh ve lugatın büyük bir imam ve müctehidi bulunan Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*'inin sadaka ve ahkâmına dair olan bir bahsinde demiştir ki:

İslâm'dan evvel Cezîretülarap'ta büyük, küçük birtakım paralar tedavül etmişti. Dirhem-i kebîr 8, dirhem-i sagīr 4 denk vezninde idi. Devr-i İslâm hulul ettiğinde müslümanlar zekâtlarını bu iki nevi paradan eda ederlerdi. Muahharan sikke darbetmek istenildikte bunlardan büyüğün fazlası küçüğe zammedilmek suretiyle 6 denk kabul edildi. Sonra bu 6 denk veznindeki dirhemi miskale de kıyas etmişlerdir. Çünkü miskal cihan tarihinin her devrinde artıp eksilmeyen mahdut ve muayyen bir mîzân-ı iktisâdî idi. Dirhemi miskale kıyas ettiklerinde her biri 6 denkten ibaret olan 10 dirhemi 7 miskal vezninde buldular. Ebû Ubeyd devam ederek diyor ki: 1 dirhemin 6 denkten ibaret olması ve 10 dirhemin 7 miskale müsâvatı, Câhiliyet devrinden beri câri olagelen büyük, küçük dirhem hesabına muadildir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sadaka ve zekât hususundaki sünnetine de muvâfıktır. İşte derâhim hakkındaki sünnet ve âdet bu yolda câri olagelmiştir. İslâm ümmetinin bu babda icmâı vardır. 1 dirhemin 6 denkten ibaret olduğunda ihtilâf sebketmiş değildir. Bu ayardan ziyade veya noksan dirhemler için de, "Şu kadar ziyadedir veyahut bu kadar noksandır" denilmiştir. Halk zekât hususunda bu sünnet ve âdet-i câriyyeye tevfîk-i muâmele etmiş ve bundan hiçbir suretle ayrılmamıştır. Halk arasında mübâyaat da bu veçhile cereyan etmiştir.[535]

İbnü'l-Hümâm diyor ki: Ebû Ubeyd'in verdiği şu mâlûmatın zâhirine bakılırsa ahd-i nebevîde ashâb-ı kirâm bu iki nevi paradan yani 8 ve 4 denk veznindeki dirhemlerden hangisini bulursa onunla zekâtlarını verdikleri anlaşılıyor.

Makrîzî de nukūd-ı İslâmiyye'ye dair eserinde Abdülmelik'in zamanından evvel müslümanların zekâtlarını bu iki nevi para ile eda ettiklerini bildiriyor.

Hattâbî'nin *Meâlimü's-sünen*'inde nakline göre, yine Ebû Ubeyd demiştir ki: Bana ehl-i ilimden ve halkın iktisadî muâmelâtına vukufu olan bir zatın haber verdiğine göre, Câhiliyet devrinde iki nevi para tedavül ediyordu: **1.** Derâhim-i bağaliyye ki, 8 denkten ibaret idi. **2.** Derâhim-i taberiyye ki, bu da 4 denk idi. Halk bu iki nevi dirhemi 100 dirhem bağaliyye, 100 dirhem taberiyye olarak hesap ve istimal ederlerdi. Bu 200 dirhem gümüşte 5 dirhem zekât verirlerdi. Benî Ümeyye devri hulûl edip de sikke darbetmek istediklerinde düşündüler: Müslümanların bu ilk akçesini derâhim-i bağaliyye vezninde darbetseler nâsın bununla zekât verileceğini zannetmesi ve binaenaleyh fukaranın mutazarrır olması icap ederdi. Taberiyye vezninde darbetseler bu defa da mal sahipleri zararlı çıkardı. Bu cihetle Benî Ümeyye devrinde bu iki nevi akçeyi cemederek 6'şar denk vezninde müsavi 2 akçe vucuda getirdiler.

Şârih Ebû Süleyman el-Hattâbî *Meâlimü's-sünen*'inde "Kitâbü'l-Bey'"in evvelinde المكيال مكيال أهل المدنية والميزان ميزان أهل مكة "*Kîle ehl-i Medîne'nin kilesidir, mizan ve tartı da ehl-i Mekke'nin tartısıdır*"[536] hadisini bir babına unvan ederek demiştir ki: Bu hadisin mânası hakk-ı zekât kendisine tealluk eden vezin, Mekke halkının veznidir. Ehl-i Mekke'nin bu mizanı, Asr-ı saâdet'te muteber olan derâhim-i İslâm'dır ki, –10 dirhemin 7 miskale müsâvatı– esası bu dirhemlerden muaddeldir. Bu dirhemler bilâd-ı İslâmiyye'de muhtelifü'l-evzân olarak müsta'mel ve muteber idi. Bunlardan Begalî denilenleri, 8 denk vezninde, Taberî denilenleri de 4 denk vezninde idi. Hârizmî ve daha başka unvanlarla müsta'mel olanları da vardı. Fakat derâhim-i İslâm bütün bu beldelerde 6 denkten ibaret idi. İşte ehl-i Mekke arasında câri ve muteber olan vezin budur. Medine halkına gelince, kudûm-i Muhammedî sırasında bunlar dirhem hususunda adet üzerine muamele yaparlardı. Resûl-i Ekrem dirhem ve para hususunda adede değil vezne itibar edilmesini tavsiye eyledi. Bunlar da Mekkeliler'in veznini mi'yar olarak kabul ettiler.[537]

Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde diyor ki: Dirhem meselesinin İslâm âleminde kesb-i istikrar eden son şekli, 1 dirhemin 6 denk vezninde olması ve her 10 dirhemin de 7 miskale müsavi bulunmasıdır. Bu neticede ihtilâf olunmamakla beraber yalnız dirhemin bu vezin üzere sebeb-i istikrârında ihtilâf edilmiştir. Bazı ulemâ bu sebebi şöyle bildirmişlerdir: Fâris'te dirhem üç vezinde idi: **1)** 1 dirhem, 1 miskal vezninde 20 kırattan ibaret, **2)** 1 dirhem 12 kırat, **3)** 1 dirhem 10 kırattan ibaret. Bu mütehâlif dirhemlerin takdir ve tevhidine lüzum ve ihtiyaç görülünce, bu üç nevi veznin vasatî miktarı alındı. Bu üç nevin mecmûu 42 kırat olduğuna göre 1 dirhem, miskal kıratlarıyla 14 kırattır denildi. Diğer bazı âlimler de şöyle bildirmişlerdir: Müslümanlar arasında tedavül eden paraların vezni muhtelif idi. Bunlardan bağalî denilen bir kısmı 8 denk idi. Taberî 4, mağribî 3, yemenî 1 denk vezninde idi. Ömer b. Hattâb radıyallahu anh bunları tevhid etmek istedi. Halk arasında en ziyade müteâmel olan bunlardan yüksek vezinde olanlar bulunduğu için bağalî ve taberî dirhemler cemedilip 12 dengin nısfı alınıp 6 denk İslâm dirhemi olarak kabul edildi.[538]

Kurtubî de sebkeden mâlûmatı teyit ederek, halk arasında iki nevi akçe tedavül ederdi. Bunun birisinin üstünde Fars, diğerinin üstünde Rum alâmeti menkuş idi. Bunun bir nevine "bağalî", diğerine de "taberî" denilirdi. Birinci 8, ikinci 4 denk ağırlığında idi diyor. Şârih Aynî de *Hidâye* şerhinden birinciye "re'sü'l-bağal" denilen melike nisbetle derâhim-i bağaliyye denildiğini, ikincinin de Taberistan'a nisbetle derâhim-i Taberiyye diye anıldığını naklediyor.

Demîrî de bağaliye namındaki nukūddan bahsederken bir İran sikkesi idi, diyor.

Şimdi bir de sadr-ı İslâm'da tedâvül eden nukūd hakkında Hanefî fukahasının verdiği mâlûmatı mütalaa edelim: Bütün Hanefî kitaplarında seleften halefe müttehiden naklolunagelen rivayet şöyledir:[539] Asr-ı saâdet'te tedavül eden dirhemlerin büyük, küçük üç nevi vardı. **1)** 10 miskal vezninde 10 dirhem. Bu hesapça her dirhem 1 miskale müsavi oluyordu. **2)** 6 miskal vezninde 10 dirhem. Bu hesapça da her dirhem 1 miskalin 3 humusu, 3/5 i oluyordu. **3)** 5 miskal vezninde 10 dirhem, bu itibarla da 1 dirhem yarım miskale müsavi bulunuyordu. Asr-ı saâdet'te, devr-i Sıddîk'ta, hatta devr-i Fârûkî ibtidâlarında bu üç nevi dirhem tedavül etmişti. Halk arasında bu suretle teamül câri idi. Fakat piyasada böyle üç nevi nukūdun câri olması halk arasında ifa ve istîfâ hususunda ihtilâfı mûcip oluyordu. Bir aralık Hazret-i Ömer haracı birinci sınıf dirhem hesabıyla almak istemişti de ashâb-ı haraç kendisinden bunun tahfifini rica etmişlerdi. Halife Hazret-i Ömer bir divan teşkil etti. Bu dirhemlerin tevhidini ve beytülmâlin hukukuyla hukūk-ı nâsın tevfikini bu heyete havale eyledi. Hey'et-i hesâbiyye, bu üç nevi nukūd mecmûunun sülüsünü alarak, "7 miskal vezninde 10 dirhem" mikyasını ortaya koymuşlardır ki, şudur: 10+6+5=21÷3=7. 10 dirhemin kıratları mecmûu 140 olduğu gibi 7 miskalin eczâsı mecmûu da 140'tır. Fıkıh kitaplarında umumi bir ıstılah olan عشرة في وزن سبعة "yedi miskal vezninde on dirhem" düsturunun mahiyeti budur. Bu hesapça 1 miskal, 1 $^{3}/_{7}$ dirheme müsavi oluyor ve her dirhem 14 kırat[540] ediyordu.

Makrîzî 10 dirhem gümüşün 7 miskal altın veznine müsâvatı keyfiyetini şöyle bildiriyor: Altının sikleti gümüş vezninden ağırdır. 1 gümüş habbe ile altın habbe veznedilince altın habbenin, gümüş habbeden 3 süb'u 3/7 derecesinde fazla sikleti bulunduğu anlaşılır. Binaenaleyh 1 dirheme kendisinin 3 süb'u miktarı zammedilince 1 miskal veznine bâliğ olur. 1 miskalin de 3 öşrü kendisinden tenzil edilince bâki miktarı 1 dirhem vezninde bulunur. Bu hesap ile her 10 dirhem 7 miskal vezninde ve her 10 miskal 14 dirhem ile 1 dirhemin 2 süb'u 14 $^{2}/_{7}$ ağırlığında bulunur.

Sonra Makrîzî diyor ki: Dirhemden rıtl terekküp etmiştir ki 12 ukıyyedir. 480 dirhem eder. Rıtldan müd terekküp etmiştir ki bu da ehl-i Hicaz'a göre 1 $^{1}/_{3}$ rıtldır. Iraklılar'a göre 2 rıtldır. Müdden de sâ' terekküp etmiştir ki bu da 1040 dirhemdir.

Makrîzî bu hesapları bildirdikten sonra, bu babda eşkâl-i hendesiyye ile müberhen turuk-ı hesâbiyye de vardır. Fakat bu mevzu, onun mahall-i îrâdı değildir, diyor.[541]

Devr-i Fârûkî'de kabul edilen bu tevhîd-i nukūd neticesindeki (10 dirhemin 7 miskale müsâvatı) hesabına hiçbir sahâbenin muhalefeti kaydedilmemiştir. Bu mikyas, bi'l-icmâ kabul ve tatbik edilmiştir. Ba'demâ nisâb-ı zekâtta, nisâb-ı sirkatte, mehirde, diyetlerin takdirinde tamamen bu düstûr-ı hesâbî câri olagelmiştir.[542]

TEMBIH. Muhakkık İbnü'l-Hümâm'ın, 10 dirhemin 7 miskale müsâvatı düsturu hakkında mühim bir mütalaasına şahit oluyoruz. İbnü'l-Hümâm diyor ki: Sarih olarak mâlûm olduğuna göre, devr-i Fârûkî'de kabul edilen bu vezindeki dirhem Asr-ı saâdet'te câri değildi. Nusûs-ı ehâdîsten şüphesiz ve kati olarak müstefâd olan şudur ki, Resûl-i Ekrem zekâtı 200 dirhemde 5 dirhem gümüş hesabıyla takdir buyurmuştur. Zekât âmilleri vasıtasıyla da bu hesap üzere tahsil ettirmiştir. Fakat Asr-ı saâdet'te dirhem mütehâlif olduğuna ve bu suretle ukıyye de tehâlüf edeceğine göre, 200 dirhem nisab Asr-ı saâdet piyasasında tedavül eden muhtelif vezindeki paralardan hangisi ile zekât hesap ve eda edilecektir? Bu cihet bildirilmemiştir. Dirhem-i kebîr ile hesap edilmesi şer'an matlub ise, bundan az bir vezin ile ve 10 dirhemin 7 miskale müsâvatı hesabı ile zekâtın takdiri câiz olmaz. Asgari dirhemle hesap edilmesi şer'an matlub ise, Hazret-i Fârûk devrinin düsturu hesabîsi ve dirhem-i sagīr ile mütehakkık olan vücûbun nefyini icap eder.

Binaenaleyh en doğrusu nisâb-ı zekâtın dirhem-i sagīr ile yani 5 miskal vezninde 10 dirhem hesabı ile takdir edilmesidir. Resûl-i Ekrem derâhim-i mütehâlifeden hiçbiri ile takyid etmeyerek, *"5 ukıyyenin mâdûnunda zekât vâcip değildir"* buyurduğuna göre, dirhem-i sagīr ile hesap edilen ukıyye de nassın dâire-i şümûlünde dahil bulunur. Bu cihetle Kādîhan'ın naklettiği üzere bir kısım fukahanın إن المعتبر في حق كل بلد دراهمهم "Her belde halkı için kendi memleketlerinde câri olan dirhemleri muteberdir" suretindeki ictihadları, bence şu suretle takyid edilmelidir: "O beldelerin dirhemleri, Resûl-i Ekrem zamanının asgari dirhemi olan 5 miskal veznindeki 10 dirhemden noksan olmamak şartiyle" *(Fethu'l-kadîr,* II, 522).

İbnü'l-Hümâm'ın bu mühim mütalaasını bu bahsin sonunda tetkik edeceğiz.

Kitâbü'l-Mekâyîl'de كتاب المكاييل)) Vâkıdî'den Abdurrahman b. Sâbit'in de[543] şu mâlûmatı haber verdiği rivayet edilmiştir: Kureyş'in Câhiliyet devrine ait birtakım evzanı vardı. Devr-i İslâm hulûl ettiğinde müslümanlar bunları olduğu gibi kabul etti ki şunlardır:

Ukıyye = 40 dirhem.

Rıtl = 12 ukıyye = 480 dirhem.

Neş = 20 dirhem.

Nevat = 5 dirhem.

Miskal = 22 kıratdan bir habbe eksik.

10 dirhem = 7 miskal.

1 dirhem = 15 kırat.

Bu kırat Şâmî kırat olacaktır.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dinara, veznolunduğu için dinar demişlerdir. Yoksa bu bir "tibir"den yani meşkûk olmayan altın parçasından ibarettir. Yine böyle dirheme de veznolunduğu için dirhem demişlerdir. Yoksa bu da *tibir* yani darbolunmadık gümüş parçası idi.

Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret buyurduklarında Medine piyasası içinde bu iktisadî nizamı vaz' ve takrir ederek Câbir'den Dârekutnî'nin tahrîcine göre الميزان ميزان أهل المدينة "*Tartı hususunda mikyâs-ı iktisâdî, ehl-i Medîne'nin tartısıdır*"[544] buyurmuştur, Ebû Ömer İbn Abdülber de Câbir'in Resûl-i Ekrem'den 1 dinarın 24 kırata müsavi olduğunu rivayet ettiğini bildirmekle beraber bu rivayetin senedi sahih değilse de ulemânın ve bütün müslümanların bu mânada icmâı bulunduğundan, isnaddan müstağnidir, demiştir.

Kāmus Tercümesi'nde ukıyye hakkında verilen mâlûmat, sair evzân hakkındaki gibi çok karışıktır. Şer'îsi ve örfîsi hiç tefrik edilmemiştir. Ukıyye maddesinde, "Evzandan 7 miskal veznindedir. 40 dirhem vezne dahi denir" deniliyor ki, 7 miskal : 10 $\frac{5}{7}$ dirhemdir ve örfî bir ukıyyedir. Arapça'sı da tercümesi gibidir وهي سبعة مثاقيل وكذا أربعون درهما suretindedir. Birinci mâna örfî, ikinci şer'î olarak takyid edilse idi daha vâzıh tarif edilmiş olurdu. *Muhtârü's-Sıhâh*'ta her iki istimale ayrı ayrı işaret edilerek, "Ukıyye, hadis-i şerifte 40 dirhem olduğu bildirilmiştir. Halk arasında müteâref olduğuna göre, tabipler arasında ukıyye 10 $\frac{5}{7}$ dirhemden ibarettir. 1 istâr ile istârın sülüsânına müsavidir" deniliyor ki daha vâzıhtır.

Yine *Kāmus Tercümesi*'nde miskal maddesinde miskal, "1 dirhem ile 1 dirhemin süb'u 1 $\frac{1}{7}$ olacaktır" deniliyor ki bu dirhem, 1 dirhem-i örfîdir. Sonra mekkûk maddesinde tafsil olundu, deniliyor. Mekkûk maddesine bakınca aynen, miskal, 1 dirhem ile 1 dirhemin sülüs-i esbaıdır (1 $\frac{3}{7}$) denildiğini görüyoruz ki doğrudur, birinci ise örfîdir.

Yine mekkûk maddesinde aynen, "1 ukıyye, 1 istâr ile 1 istârın sülüsânı ve istâr, 4 miskal ile nısf miskaldir ve miskal 1 dirhem ile 1 dirhemin sülüs-i esbaıdır" deniliyor. Bunu rakamla ifade ettiğimizde 1 ukıyye: 1 $\frac{2}{3}$ x 4 $\frac{1}{2}$ x 1 $\frac{3}{7}$=10 $\frac{5}{7}$ dirhemdir. Bu hesap da *Muhtârü's-Sıhâh*'tan biraz evvel naklettiğimiz üzere etibbâ örfüne ve halkın istimaline müstenittir. Nisâb-ı zekât için mesnet olacak şer'î bir hesap değildir.

Selefim Ahmed Naim merhum müd, sâʿ, rıtl hakkında izahat verirken *Kāmus* mütercimi ile fukahanın ve bilhassa Nevevî'nin verdiği hesap arasında derin bir fark görerek pek ihtilâflı bulunduğunu bildirdiği bu hesaplar için, "Meğer ki *Kāmus* mütercimi, dirhem namıyla gösterdiği başka ölçü ola!" diyor ki çok doğrudur ve örfe müstenit bir ölçüdür. Şerʿin de kendisine mahsus bir örfü ve bir ölçüsü vardır.

BURADA İSTİTRÂDEN BİR ŞÜPHEYİ DE HALLETMEK İSTERİZ

Buraya kadar fıkıh ve hadis imamlarından naklettiğimiz en mevsuk haberlerde ilk İslâm sikkesinin Abdülmelik b. Mervân zamanında 75 tarihinde basıldığını görmüştük. Şârih Aynî buna şeklen muhalif olarak Mergīnânî'den şöyle bir haber naklediyor: İslâm parası kadîmen hurma çekirdeği şeklinde idi. Hazret-i Ömer zamanında müdevver bir şekle konuldu. Üzerine de لا إله إلا الله محمد رسول الله yazıldı. Sonra Nâsırüddevle İbn Hamdân tarafından صلى الله عليه وسلم cümlesi ziyade edildi ve Âl-i Hamdân için bu bir menkıbe oldu.

Vâkıa bu haber, yukarıdaki rivayetlere muhalif görülmekte ise de *Hidâye* sahibinin Hazret-i Ömer zamanına ait olmak üzere naklettiği bu para hususi ve mevzii bir mahiyette olup devletçe kabul ve tamim edilmiş değildir. Devlet menşuriyle mevki-i tedâvüle konulan ilk İslâm sikkesi 75 yılında basılan paradır. Sonra Nâsırüddevle Musul civarında hükümran olan Benî Tağlib mülûkünden meşhur Seyfüddevle'nin büyük biraderidir. Bu iki biradere bu unvanlar, Abbâsî halifelerinden Müttakī-Billâh tarafından verildiğine ve Abbâsîler namına hükümran olduklarına göre, bu cihetle de bu paranın hususiyeti vardır. Bir de Nâsırüddevle 358 yılında vefat etmekle bunun birinci karn-ı hicrîdeki nukud ile hiçbir alâka ve münasebeti yoktur.

Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi’nde Cevdet Paşa merhumdan Hulefâ-yi Râşidîn zamanında bazı ümerâ ve valiler tarafından darbolunmuş sikkeler gördüğü nakledilip bunlardan birisi 28 tarihinde basılmış ve üzerinde kûfî yazı ile بسم الله ربي yazılmış olduğu, diğeri de 38 tarihli ve aynı yazı yazılı bulunduğu haber veriliyorsa da bunlar da devletin kendi sikkesi değillerdir. Belki İran ve Rum paralarının kenarlarına bazı valilerin İslâmî bir alâmet koymasından ibarettir. Galib Bey’in *Meskûkât-i Kadîme-i İslâmiyye* namındaki kıymettar eserinde Emevîler’in Irâkayn valisi bulunan Ziyâd tarafından da meşhur Nûşirevân’ın parası kenarına Pehlevî yazı ile besmele-i şerife ve Ziyâd b. Ebû Süfyân ismi yazılı bir paranın fotoğrafîsini görüyoruz ki, yukarıdaki her iki haberin hususi mahiyette olduklarını göstermektedir.

Cevdet Paşa merhum ki, bizde nukūd-ı kadîme-i İslâmiyye’yi en iyi tetkik eden bir zattır. Onun ince ve derin zekâsı Subhi Paşa merhumun vücuda getirdiği zengin bir nukūd-ı İslâmiyye koleksiyonu üzerinde işlemiş ve tarihinin V. cildinde 293. sahifeden itibaren başlayan uzun bir istitradını bunun üzerine yazmıştır. Cevdet Paşa da bu istitradında 75 tarihinden evvelki meskûkât-ı İslâmiyye’nin hususiyetini müdafaa ediyor.

Bu hakikati Mâverdî de *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*’sinde şu suretle ifade etmektedir: Bazı müverrihler ilk İslâm sikkesinin Abdullah b. Zübeyr’in emri ile kardeşi Mus‘ab b. Zübeyr tarafından 70 tarihinde darbedildiğini iddia ederler ki bu, kisrâların paraları üzerine kendi isimlerinin darbından ibarettir. Bilâhare Haccâc tarafından tağyîr edilmiştir yani Emevîler’in nişâne-i hâkimiyeti konulmuştur.

Yine Mâverdî, ilk İslâm sikkesinin Abdülmelik b. Mervân tarafından basıldığı Saîd b. Müseyyeb’den rivayet edildiğini hikâye edip Ebü’z-Ziyâd’ın Irak’ta 74 tarihinde Abdülmelik’in emriyle basıldı dediğini, Medâinî’nin de 75 tarihinde Şam’da, 76 tarihinde da mülhakatta darbedildi haberini naklediyor.[545]

Abdülmelik zamanındaki sikke ise vaktin en benâm ulemâsıyla görüşülerek ve bilhassa Muhammed b. Bâkır hazretlerinin re'yi alınarak darbedilmiş İslâm devletinin ilk sikkesidir ve bunun darbı üzerine ecnebî meskûkâtı tamamen tedavülden kaldırılarak bunları kullananlara ağır cezalar tayin ve tamim edilmiştir.

Topkapı Müzesi'nde gördüğümüz bu paranın bir tarafında لا إله إلا الله وحده لا شريك له cümle-i şerifesi, öbür tarafında إخلاص شريف sûresi yazılıdır. Bu yüzünün kenarında da Şam'da darbedildiğine ve tarih-i darbı olan 79 senesine işaret edilmiştir. İlk basıma 75 tarihinde başlandığına göre, sikke darbına devam edilmiş ve bu gördüğümüz gümüş paranın darbı 79 tarihine müsâdif bulunmuş demek oluyor.

Asr-ı saadet ile 75 tarihi arasında geçen zaman zarfında üzerinde İslâmî alâmet bulunan nukud hakkında en toplu mâlûmatı müverrih-i şehîr Makrîzî veriyor.[546]

Resûl-i Ekrem ba‘s buyurulduğunda Mekke'de câri olan evzân ve nukūd-ı Câhiliye'yi takrir buyurduğunu ve Medine'yi teşriflerinde vâki olan emr-i nebevî üzerine Medineliler'ce de bu nizama tevfîk-ı hareket edildiğini bildirmiştik. Ebû Bekir radıyallahu anh halife olduğunda Asr-ı saâdet'te câri olagelen bu nizamlardan hiçbirisini tağyîr etmeyerek Resûl-i Ekrem'in sünneti ile amel etmiştir. Ale'l-husûs meskûkât bir kıymet-i mevzûa üzerine aynen rayiç olmayıp makādîr-i vezniyye ile Tibir yani külçe halinde alınıp verilmiştir. Kendisini istihlâf eden Emîrü'l-mü'minîn Ömer radıyallahu anh zamanında Mısır, Şam, Irak fetholunarak bu merâkiz-i medeniyye müslümanların hudûd-ı hükümrânîsi dahiline alındıkları zaman buralarda tedavül etmekte bulunan paraların vaziyyet-i hâzıralarına taarruz edilmemiştir. Mısır ve Şam taraflarında Şarkî Roma İmparatorluğu'nun dinarları, Irak'ta da İranlılar'ın derâhim-i kisreviyyeleri tedavül ediyordu. Hıtta-i Hicâziyye'ye dinarlar ve dirhemler külliyetli bir surette buralardan geliyordu. Müslim'in Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan tahrîc ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Zaman gelir ki, Irak diyarı dirhemini ve kafîzini Şam da müddünü ve dinarını, Mısır dahi irdeb ve dinarını vermez olur*"[547] buyurup bu hıttaların nukud ve ekyâlinin ismine ve cinsine işaret etmiştir. Hazret-i Ömer bunları hali üzere ibkā etmişti. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinin sekizinci yılı ki, on sekizinci hicret senesine müsâdiftir. Etraftan sefâretle Medine'ye birtakım heyetler gelmişti. Bu ara Basra'dan da içlerinde Ahnef b. Kays'ın bulunduğu bir heyet geldi. Hazret-i Ömer Ahnef ile Basra halkının ihtiyaçlarını görüşüp Ma‘kıl b. Yesâr radıyallahu anhı kendilerine vali tayin etmiştir. Müşârün ileyh hazretleri Basra kurbündeki nehr-i Ma‘kıl'ı hafretmiş ve Basra şehrinde mahsûlât-ı arziyyeyi ölçmek için cerîb denilen bir ölçek ile iki nevi para ortaya koymuştur.

Makrîzî'nin beyanına göre, bu paralar aynen İran parası nakşında ve şeklinde olup bazısında الحمد لله , bazısında محمد رسول الله bazısında da لا إله إلا الله وحده cümleleri ziyade edilmişti.[548] Devr-i Farûkî'nin son zamanlarında da (10 dirhemin 7 miskal veznine müsâvatı) düsturu ortaya konuldu, Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde de bir para darbedilip üzerine الله أكبر cümlesi nakşedilmiştir.

Ali Murtaza hazretlerinin zamân-ı hilâfetinde de muhtelif mahal ve senelerde yukarıdaki tarzda sikkeler darbedilip kenarlarında بسم الله ربي yazılı olduğunu Galib Bey bildiriyor.

Bundan sonra Makrîzî, Muâviye ve Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ ile biraderi Mus'ab taraflarından altın ve gümüş birtakım paralar hakkında mâlûmat veriyor. İbn Haldûn da *Mukaddime*'sinde bunların enva' ve evsafını izah ediyor. Fakat yukarıda tafsil ve izah ettiğimiz veçhile bu paralar hususi ve mevziî mahiyeti haiz idi. Memleketin malî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede taammüm etmiş değildi. Memlekette yine İran ve Rum paraları tedavül ediyordu. Ecnebi meskûkâtın tamamen ortadan kaldırılarak müslümanların kendi paralarının piyasada vaziyete hâkim olması Abdülmelik b. Mervân zamanında müyesser olmuştur. Bir de bundan evvelkiler İran ve Rum paraları şeklinde iken Abdülmelik meskûkât-ı vezni, tarzı itibariyle İslâmî bir şekilde idi. Bu sebeple ehl-i ilim ilk İslâm sikkesinin darbına mebde olarak 75 tarihini kabul etmişlerdir.

ABDÜLMELİK'İ PARA DARBINA SÂİK NE İDİ?

Gerek Makrîzî gerek başkaları şöyle bir hadiseyi başlıca sebep olarak bildiriyorlar: Abdülmelik Şarkî Roma İmparatorluğu'na gönderilen muharrerâtın baş tarafına unvan olarak قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ[549] ve hitamında tarih yerinde de ism-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi yazdırırmış. İmparator bir kere bu üslûb-ı tahrîre fena halde sinirlenerek bu âdetin bırakılmasını bildirmiş, yoksa memleketinizde tedavül eden paralarımızın üzerine peygamberinizin ismini gücünüze gidecek bir surette yazarız, diye tehdit etmek istemişti.

Bu küstahane talepten asabîleşen Abdülmelik derhal bir hey'et-i ilmiyye teşkil ederek onlarla görüşüp İslâm sikkesi darbına ve piyasadaki ecnebî paralarının hemen kaldırılarak tebdil edilmesine karar vermiştir.[550]

Abdülmelik bu basılan paraların kalıplarını Haccâc vasıtasıyla memleketin her tarafına dağıttı. Irak, Mısır gibi İslâm merkezlerinde de bu numuneye tevfîkan sikke darbına müsaade edildi. Halk, elindeki ecnebi paralarını, gümüş ve altın parçalarını bu darphânelere götürüp her 100 dirhem için 1 dirhem basım ücreti mukabilinde bastırmıştır. Bugün de darphânemizin basım ücreti böyledir.

BU PARALARIN EVSÂF-I MÜMEYYİZESİ

1. Hâlis altın ve gümüşten darbedilmiş olmaları, **2.** Dirhemlerin Hazret-i Ömer zamanında takarrür eden her 10 dirhemin 7 miskal vezni düsturuna göre basılmış bulunmaları, **3.** Asr-ı Peygamberî'den beri devam edip gelen başlıca iki nevi dirhemden büyüğünün ziyadesi küçüğüne zammedilmek suretiyle 6 denk vezninde olmaları, **4.** Farîza-i zekât hususunda ziyadesiz ve noksansız sünnet-i Nebî sallallahu aleyhi ve selleme muvâfık bulunmaları, **5.** Ümmetin kabulüne mazhar olmaları. Bugün Şark ve Garp'ın yüzlerle binlerle nukūd-ı İslâmiyye koleksiyonları sadr-ı İslâm'daki dirhem ve dinarların vezni, safiyeti hakkında menkul olan bu rivayetlerin sıhhatini bilbedâhe göstermektedir. Bu evsâf-ı mümeyyizeyi bildiren Makrîzî 10 dirhemin 7 miskale müsâvatı hesabında 1 dirhemin 50 $^2/_5$ habbe-i şaîre itibar edildiğini haber veriyor.

BU MÜCMEL HESAP, BİLHASSA ŞÂFİÎ VE HANBELÎ KİTAPLARINDA ŞÖYLE İZAH EDİLİYOR:

Dirhem-i şer'î ki dirhem-i zekât da denilir, 6 denktir. Her denk de 8 habbe-i şaîre ile 1 habbenin 2 humusu itibarına müstenittir. Bu hesaba göre, 1 dirhem-i şer'î 50 $^2/_5$ habbe eder. 1 miskal de 72 arpa tanesi vezninde olur. Bu mâlûmatı erkam ile şöyle ifade ederiz:

1 dirhem = 6 denk x 8 $^2/_5$ = 6 x 4 $^2/_5$ = 25 $^2/_5$ = 50 $^2/_5$ habbe.

1 miskal = 1 $^3/_7$ dirhem x 50 $^2/_5$ habbe = $^{10}/_7$ x $^{252}/_5$ = $^{2520}/_{35}$ = 72 habbe.

Bu hesaba göre, 1 dirhem 12 kırat ve her kırat nısf denk itibar edilmiştir. 1 miskal de 17 kırat ile 1 kıratın 1/7'si ediyor. Bunu da rakamla ifade edelim:

1 dirhem = 6 denk, 1 denk = 2 kırat = 12 kırat.[551]

1 miskal = 1 $^{3}/_{7}$ dirhem x 12 = 10/7 x 12 = 120/7 = 17 $^{1}/_{7}$ kırat.

Bu hesap yukarıda bütün ashâb-ı âsârın ne Câhiliyet ne de sadr-ı İslâm'da tagayyür etmeden devam ettiğini bildirdikleri dirhem ve miskal hesabıdır. Bu hesaba göre, 1 miskalin onda üçü tenzil edilirse bâki dirhem-i şer'î olur. 1 dirheme de dirhemin yedi cüzünde üç cüzü zam edilirse mecmûu 1 miskal olur.

Medîne-i Münevvere müftüsü Seyyid Muhammed Es'ad'dan da Rahmetî merhum şu mâlûmatı nakletmiştir:

Seyyid Muhammed gerek Abdülmelik devrine gerek onu takip eden Emevî ve Hârûn, Me'mûn gibi Abbâsî halifeleri zamanlarına ait olmak üzere 79, 83, 173, 181 senelerinde basılmış birtakım paralar gördüğünü, bunların hepsi müsavi vezinde olup her dinarın Medîne-i Münevvere dirhemi ile 1 $^{1}/4$ dirhem vezninde bulunduğunu bildirmiş ve her dirhemin 16 kırat vezninde ve her kıratın 4 habbe ağırlığında olduğunu ilâve etmiştir.

Medîne müftüsünün verdiği bu hesap yani 1 dinarın, 1 dirhemle dirhemin rub'u vezninde ve her dirhemin 16 kırat olması İbn Âbidîn'in tasrihi veçhile örfî bir hesaptır. Dirhem-i şer'î ise 14 kırat veznindedir. Dirhem ve kırat hakkında evvelkinden başka şer'î ve örfî olmak üzere işte iki hesap daha. Her iki hesaba göre de 1 dinar 20 kırattır. Çünkü örfî kırat 4, şer'î kırat ise 5 habbe itibar edilmiştir. Bunu rakamla ifade edersek neticeyi daha vâzıh bir surette görürüz:

1 miskal dirhem-i şer'î hesabı ile:

14 x 1 $^{3}/_{7}$ = 14 x 10/7 = 140/7 = 20 kırat. Dirhem-i örfî hesabı ile 1 miskal: 16 x 1 $^{1}/_{4}$ = 16 x 5/4 = 80/4 = 20 kırat.

Her iki hesap netice itibariyle 1 dinarın 20 kırata müsâvatıdır. Şu farkla ki, örfte kırat 4 habbe, miskalde 80 habbe itibar edilmiştir. Şeriat örfünde ve daha doğrusu Hanefî kitaplarındaki hesâbâta göre 1 kırat 5, miskal de 100 habbe olarak muteberdir.

Şu iki hesaptan her ikisinde netîce-i hesâbiye ağırlıkça müsavi olduğu halde dirhemlerin eczâsının ihtilâfı ve şer'îde 14, örfîde 16 itibar edilmesi bir kısım fukahayı tağlît etmiş, hatta *Hidâye*'nin iki namdar şârihi Ebü'l-Abbas es-Serûcî ile Kemâleddin İbnü'l-Hümâm'ı bu dirhemlerden birisinin diğerinden büyük olduğunu iddiaya sevketmiştir.[552]

Serûcî *Hidâye* şerhi *Gāye*'de: Diyâr-ı Mısır'da müteâref olan dirhem 64 habbedir ve dirhem-i zekâttan büyüktür. Çünkü dirhem-i örfî hesabı ile nisab, 180 dirhem ve 2 habbedir diyor. İbnü'l-Hümâm ise *Fethu'l-kadîr*'de Serûcî'nin bu hesabına ilişiyor: "Hayır! Örfî dirhem zekât dirheminden büyük değil, bilakis küçüktür. Çünkü dirhem-i zekât 7o şaîre veznindedir. Dirhem-i Mısır ise 64 şaîreden fazla değildir. Zira dirhem-i Mısır'ın rub'ı 4 harnube[553] takdir edilmiştir. 1 harnube vasat derecede 4 arpa ağırlığında olduğuna göre 1 dirhem: 4x4x4=64 arpa ağırlığında olur" diyor.

İbn Âbidîn merhum *Hidâye*'nin bu iki allâme şârihinin sözlerini muhakeme ederek diyor ki: Serûcî'nin 1 Mısır dirhemi 64 habbedir, zekât dirheminden büyüktür sözünden âşikâr olan 1 kıratı 4 habbe takdir etmiş olduğudur ki, elyevm müteâref olan da budur; şer'î dirhem 14 kırat olduğuna göre 56 habbe eder ve tabii örfî dirhem adeden büyük olur. Fakat dirhem-i şer'î kıratında asıl muteber olan mi'yar, örfî dirhem kıratına muhalif olarak 5 habbe olduğudur. İbnü'l-Hümâm da bunu nazarıitibara almış olacaktır. Hulâsa aradaki bu fark dirhemi teşkil eden cüzlerin birbirinden farklı itibar edilmesinden mütevelliddir.

Bugün darphânede de örfî kırat muteber olup 4 buğday itibar edilmekte ve ağırlıkça fukahâ-i Hanefiyye'nin 5 arpa itibar ettikleri kırat-ı şer'îye müsavi bulunmaktadır.

Kıratın ve dirhemin tahdit ve tayini hususunda yukarıda bildirdiğimiz hesaplardan başka birtakım hesaplar daha vardır. Bunları *Mültekā* şârihlerinden Şeyh Alâüddin el-Hanefî *Sekbü'l-enhür*'de cemetmiştir. Bu hesapların da hepsi ıstılahat ihtilâfından mütevellit olup hepsinde matlub olan gaye dirhem-i şer'îyi tahditten ibaret olmakla beraber bir kısmı riyâzî ıstıraptan hâlî değildir. En doğru olanları da yukarıda arzettiğimiz hesaplardır. Bunlar arasında Hanefî kitaplarında meşhur olan hesap, kırat 5, dirhem 70, dinar da 100 habbe-i şaîre takdir edilerek dirhemin 14, dinarın da 20 kırata müsâvatı hesabıdır ki, yukarıda riyâzî şekli ile arzetmiştik. Bu hesap Secâvendî'nin kısmet-i terekâta dair kitabında bildirdiği veçhile ehl-i Hicaz'ın tartısına tamamıyla muvâfıktır. İbnü'l-Hümâm da Nesâî'nin rivayeti veçhile [554] المكيال مكيال أهل المدينة والوزن وزن أهل مكة hadîs-i şerifi ile izahı matlub olan vezin, ehl-i Hicaz'ın veznidir. Bunu da dirhemin 14, dinarın 20 kırata müsâvatı hesabı kemâl-i vuzûh ile tebârüz ettirmektedir, diyor.[555]

İLK İSLÂM PARASININ ÜMMET ÜZERİNDE TESİRİ

Abdülmelik zamanında basılan bu ilk paralar halk tarafından umumi bir halde hüsnükabule mazhar olmuştur. Hatta Saîd b. Müseyyeb gibi kibâr-ı tâbiî bunlarla alışveriş yapmışlardır. Yalnız –Makrîzî'nin tabiri veçhile– bazı kurrâ bunların üstünde İhlâs-ı şerif yazılı olduğunu görerek ve bunun Haccâc tarafından yazıldığını zannederek, "Allah, bu Haccâc'ı helâk etsin! Halkın başına bir de para derdi çıkardı. Şimdi bu paraları cünüp, hayız, abdestli, abdestsiz eline alacaktır" diye itiraz etmişler, bazıları abdestsiz bu paralara el sürülmesi câiz değildir, bazıları da kerahettir demişlerdir. Bu dedikodu hayli zaman devam etmiş olmalıdır ki, "Bu altın, gümüş paraların üzerindeki yazıların tağyîri lâzım mıdır?" diye Medine'de İmam Mâlik'ten de sorulmuş, o da cevaben, "Abdülmelik zamanından beri halk bunları seve seve kullanmış ve kimse bunun aleyhinde bulunmamıştır. Ehl-i ilimden hiçbirisinin inkâr ve reddettiğini de bilmiyorum. Yalnız İbn Sîrîn'in bu paralarla alışverişi kerih gördüğüne dair bir haber vardır. Halbuki Medine-i Münevvere ulemâsından bu paraların kullanılmasını meneden bir kimse bilmiyorum", demiştir.

Ömer b. Abdülazîz hazretlerinin zamân-ı hilâfetinde para meselesinin bu yazıya ait olan şüpheli ciheti halîfe-i müşârün ileyhe arzolunarak, “Bu gümüş paralar üzerinde Kitâbullah yazılıdır. Halbuki bunları yahudi de nasrânî de, halkın cünübü de, hayızı da eline alıyor. Bu yazıların izâlesini emretseniz?” denilmişti. Ömer b. Abdülazîz de, “Bu yazılar tevhîd-i bârî ve risâlet-i Muhammedî nişanesidir. Bunları değiştirirsek bu hareketimizi gayri müslim milletler aleyhimizde hüccet olarak kullanacaklardır” diye cevap vermiştir (*Makrîzî*, s. 4-9).

ALTIN NİSABI

İzahı sadedinde bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde altının nisâb-ı şer‘îsi bildirilmemiştir. Altın nisabının 20 miskal olduğunu da âtîdeki ehâdîs-i şerifeden öğreniyoruz: Aşağıdaki haberlerin bazısında dinar, bazılarında da miskal zikredilmiştir. Miskal ile dinarın veznen müttehid olduğunu yukarıda görmüştük. Her ikisi de 1 $^{3}/_{7}$ dirhemden ibarettir.

1. Dârekutnî’nin rivayetine göre, Âişe ile İbn Ömer radıyallahu anhüm Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin her 20 dinarda yarım dinar ve her 40 dinarda 1 dinar zekât almaya devam buyurduğunu rivayet etmişlerdir.[556] Şu kadar ki, bu hadisin senedindeki râvilerden İbrâhim b. İsmâil taz‘îf edilmiştir.

2. Ebû Ahmed b. Zencûye *Kitâbü’l-Emvâl*’inde Amr b. Şuayb senediyle babasından ve ceddinden gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*200 dirhemden az gümüşte zekât yoktur. 20 miskalden az olan altında da zekât yoktur. 200 dirhem gümüşte 5 dirhem, 20 miskal altında da yarım miskal zekât vâciptir*” buyurmuştur.[557] Bunun senedindeki Azremî de tenkit edilmiştir.

3. Dârekutnî’nin rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel radıyallahu anhı Yemen’e vali gönderirken tebliğ buyurduğu evâmir-i seniyyelerinden birisi de şu idi: “*Altından her 40 dinarda 1 dinar, gümüşten de her 200 dirhemde 5 dirhem zekât vâciptir.*” Bunun senedinde bulunan Abdullah b. Şebîb de ma‘lûldür.[558]

Fakat senedlerinden dolayı taz'îf ve tenkid edilen yukarıdaki üç hadisin üçü de zekâtta rub'u öşür esasını vaz' ve tesis eden هاتوا ربع عشر أموالكم "*Mallarınızın rub'u öşrünü zekât olarak getiriniz!*"[559] hadîs-i sahîhi ile müeyyed bulunmaktadır. Bir de yakında göreceğimiz veçhile tâbiî ricalinin haberleri ve amel-i ümmetin bu yolda câri olması bu hadislerin tashihi için en kuvvetli müeyyidedir.

4. Nesâî'nin "Diyât"ta, Ebû Dâvûd'un da "*Merâsil*"de Amr b. Hazm radıyallahu anhtan tahrîclerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Yemen ahalisine hitaben ferâiz, sünen, diyetlere dair bir mektup yazdırıp Amr b. Hazm vedâatiyle göndermişti. بسم الله الرحمن الرحيم من محمد النبي صلى الله عليه وسلم إلى شرحبيل diye başlayan bu kitâb-ı nebevînin bir fıkrasında وفي كل أربعين دينارا دينار "*Her 40 dinarda da 1 dinar zekât vâciptir*" buyurulmuştur.[560]

Bu Âmr b. Hazm hadisini Abdürrezzâk *el-Musannef*'inde, İbn Hibbân *es-Sahîh*'inde, Hâkim *el-Müstedrek*'inde tahrîc etmişlerdir. Hâkim, İbn Hazm hadisi sahihtir, kavâid-i İslâm cümlesinden ma'duddur diyor. Ahmed b. Hanbel de sıhhatine hükmetmiştir. Ya'kūb b. Süfyân da, "Kütüb-i menkūle içinde İbn Hazm'ın rivayet ettiği bu kitaptan daha sahih bir kitap bilmiyorum, ashâb-ı Nebî aleyhisselâm ve tâbiîn-i kirâm hep bu kitaba müracaat etmişlerdir ve bu kitabın bahşettiği kanaatle kendi ictihadlarını bırakmışlardır" demiştir.

Yalnız bu risâlenin râvileri arasında bulunan Süleyman b. Dâvûd el-Havlânî'yi bazıları zayıftır demiş. Fakat Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Dârimî, İbn Adî gibi huffâz-ı kirâm da senâsında bulunmuşlardır. Muhakkik İbnü'l-Hümâm da *Fethu'l-kadîr*'de İbn Hazm hadisi sübûtunda şüphe câiz olmayacak derecede sahihtir diyor.

5. Ebû Dâvûd'un tahrîcine göre, Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anh Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*200 dirhem gümüşün olup da üzerinden bir sene geçerse bu 200 dirhem gümüşte 5 dirhem zekât vâcip olur. 20 dinar altına kadar da sana zekât vâcip olmaz. 20 dinarda ise bir sene geçince nısf dinar vâcip olur.*"[561]

Bu hadisi Ebû İshak el-Hârisî A‘ver’den rivayet etmiştir. Hârisî, İbn Maîn sikadır demiş. Bazıları da taz‘îf etmiştir. Fakat Tirmizî bu hadisi Buhârî’den sordum “sahihtir” diye cevap verdi diyor. Hâfız İbn Hacer de tahsin etmiştir (*Neylü’l-evtâr*, IV, 25).

Bu ehâdîs-i şerifeden başka İbn Ebû Şeybe *el-Musannef* inde altın nisabının 20 dinar olduğu hakkında İbn Sîrîn’den, Hasan-ı Basrî’den, Şa‘bî’den, İbrâhim en-Nehâî’den, Atâ b. Ebû Rebâh’tan da birtakım eserler rivayet etmiştir. Ömer b. Abdülazîz’in Eyle valisi bulunan Züreyk’ten gelen bir rivayette Ömer b. Abdülazîz, kendisine gönderdiği bir emirnâmede, “Müslüman tâcirlerden vilâyetine uğrayan herhangi bir tâcirin ticaret malından her 40 dinarda 1 dinar zekât al. 20 dinara kadar tenâkus eden miktar malın zekâtını da bu hesap üzere al. 20’den sülüs dinar miktarı tenâkus edince bundan zekât namıyla bir şey almayıp bırakırsın. Zekâtını aldığın kimselere de gelecek seneye kadar mallarının zekâtını aldığına dair bir makbuz verirsin. Ehl-i zimmetin ticaret malının her 20 dinarından da 1 dinar vergi alırsın. 20 dinara kadar tenâkus eden miktarın zekâtını 20 dinara kadar bu hesap üzere almalıdır. 20’den sülüs dinar miktarı tenezzül edince artık bundan vergi almayıp bırakırsın. Bunlara da müslüman tâcirlere verdiğin gibi bir makbuz verirsin.”[562]

Şârih Aynî, “Altının nisabı 20 miskal olduğunda icmâ vardır ve icmâ delili daha ziyade şâyân-ı i‘timaddır” diyor. Yalnız bu icmâdan bir kavle göre Hasan-ı Basrî ile Zührî hariç kalmışlardır ve altının nisabını 40 miskal olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan meşhur olarak sabit olan rivayette ise bunlar da cumhur gibi altının nisabı 20 miskaldir demişlerdir.

Kādî İyâz bazı eimme-i seleften daha ziyade şâyân-ı dikkat bir ictihad naklediyor: Bu ictihad sahiplerinin altının aynına değil, o gün câri olan kıymetine itibar ettiklerini, binaenaleyh kıymet-i câriyesi 200 dirhem gümüşe bâliğ olan altında, 20 miskalden az olsa bile zekât lâzım olduğu ictihadında bulunduklarını haber veriyor. Yine böyle 20 miskal vezninde olan bir altının piyasadaki kıymeti 200 dirhem gümüş râyicine bâliğ olmazsa zekât vâcip değildir, diyor.[563]

Kādî İyâz'ın altının nisabında kıymetine nasb-ı nazar edilmesi yolundaki ictihadlarından bahsettiği bu zevatın Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Zührî olduğunu yukarıda 691 numara ile tercümesi geçen hadisin izahında bildirmiştik. Bu ictihad sahipleri zekât-ı nukudda münhasıran gümüşü bir asl-ı şer'î olarak kabul etmişlerdir.

Öyle zannediyorum ki bu ictihad sahipleri gümüşün nisabını bildiren Ebû Saîd el-Hudrî hadisini, altının nisabını ifade eden Ali ve Amr b. Hazm gibi zevattan rivayet edilen hadislerden daha kuvvetli bularak altının nisabını gümüşün nisabına kıyas ve irca etmek ictihadında bulunmuşlardır. Muahharan bu haberlerin bazı gûnâ intikāda uğramaları sebebiyle şârih Aynî'nin ve bazı fukahanın "Altının nisabında icmâ delili daha ziyade şâyân-ı itimattır" demelerini mûcip olmuştur. Fakat doğru bir tarîk-i ilmî değildir. Atâ, Tâvûs, Zührî gibi eimme-i müctehidîn bu haberler hakkında şüphe edebilirler. Fakat Ali el-Kārî ve fukaha için doğru değildir. Çünkü amel-i ümmetin bu haberlerin mazmûnu veçhile câri olagelmesi bunların senedlerindeki zaafı izâleye kâfi kuvvetli bir müeyyide olduğundan altın nisabında bu hadislerle istidlâl edip icmâ delili ile teyit eylemek en doğru bir tarîk-i ilmîdir.

Şevkânî merhum *Neylü'l-evtâr*'da bu ictihadı, yalnız Tâvûs'a mal ederek ve galiba tâdât ettiğimiz haberlere istinat ederek nassan merdud olduğuna hükmediyor. Fakat Mekke'nin, Yemen'in, Medine'nin bu üç büyük imamı nassa ve icmâa veya cumhura muhalif bir ictihad sistemi ortaya korken bunların da istinat ettikleri bir nas, bir delil olması zaruridir, bu babda bir nakle, bir istidlâle tesadüf etmedikse de Serahsî *el-Mebsût*'unda Amr b. Hazm hadisinin, و في الذهب ما لم تبلغ قيمته مائتي درهم فلا صدقة فيه "*Altın zekâtında, mevcut altının kıymeti, 200 dirhem gümüş değerine bâliğ olmadıkça o altında zekât yoktur*" [564]suretinde bir tarîk-i rivayetini naklediyor ki, bu nakil, eimme-i selâse için kuvvetli bir hüccet olabilir. Bu rivayetin mâba'di olarak Kâsânî'nin *Bedâi*'indeki, إذا بلغ قيمته مائتي درهم ففيه ربع العشر "*Altının kıymeti 200 dirhem gümüş miktarına bâliğ olunca rub'u öşür miktarı zekât vâcip olur*"[565] rivayeti ise daha vâzıhtır. İşte Amr b. Hazm hadisinin bu rivavetinde altının kıymeti mikyâs-i nisâb olarak tasrih buyurulmuştur. Amr b. Hazm hadisinin yukarıda zikrettiğimiz vezne delâlet eden rivayeti ile kıymet ifade eden bu tarîk-i rivayeti arasındaki teâruza gelince, müctehid bunlardan kuvvetli gördüğünü tercih eder ve sebeb-i tercihini bazan bildirir. Bazı defa da bildirmeyip tercihini fiilen ve hükmen izhar eder.

Şunu da bildirmek isteriz ki, Serahsî ile Kâsânî'nin bu rivayetlerini hadis kitaplarında bulmaya muvaffak olamadık.

Bir de altın, taraf-ı nebevîden de takvîm buyurulmuştur. Şu kadar ki, bu tâbiî eimmesi Resûl-i Ekrem'in 1 dinarı 10 dirhem gümüş ile takvîm buyurmalarını, Asr-ı saâdet'e mahsus bir örfe göre olduğunu kabul edip fakat iktisadî birtakım sebeplerin taht-ı tesirinde gümüş ile altın arasındaki bu nisbetin zaman zaman tebeddül etmesini nazarıitibara alarak her devrin muktezâsına ve örfüne göre takvîm edilmesi esasını kabul etmiş bulunuyorlar ki, iktisadî kavâide muvâfık olan da budur.

İmam Ebû Hanîfe hazretleri de ikmâl-i nisâb için nisablardan birisini öbürüne zam hususunda altının gümüş ile takvîmini kabul etmiştir ki, bu da eimme-i selâsenin ictihadlarının bir nazîridir.

ZİYÂDE-İ NİSÂBIN HÜKMÜ

Ziyâde-i nisâb yani iki farîza arasındaki küsurat zekâta tâbi midir, değil midir? Bu cihet hadiste bildirilmediğinden beyne'l-eimme ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Sevrî, Şâfiî, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf, Muhammed ve umumiyetle ehl-i hadîs, nisabdan fazla miktarda az olsun çok olsun rub'u öşür hesabıyla zekât lâzımdır demişlerdir. Bu ictihad, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümden de mervîdir. Zekâtın sebeb-i vücûbu olan gınâ asl-ı nisâba mâlikiyetle tahakkuk ettikten sonra ziyadesinde velev ki az, meselâ 201 dirhem olsun, 5 dirhem ile beraber 1 dirhemin kırkta biri zekât lâzım olması gayetle mâkuldür, fukara hakkında da nâfi'dir.

İmam Ebû Hanîfe ile bazı eimme-i selef 200 dirhemden fazla olan gümüşte 40 dirheme ve 20 miskale zâit olan altında 4 dinara bâliğ olmadıkça bir şey lâzım gelmez, 240 dirheme bâliğ olan gümüşte 40 dirhem için 1 dirhem, 24 dinara baliğ olan altında 4 dinarda 1 dirhem zekât vâcip olur demişlerdir ki, bu da amelî bir hesaptır ve sermayeyi himayeye mâtuf bir ictihaddır.

Tâvûs el-Yemânî rahmetullah ise daha ziyade genişlik iltizam ederek her 200 dirhem gümüşte 5 dirhem, her 20 miskal altında nısf miskal zekât lâzımdır, aralarındaki küsuratta zekât yoktur, demiştir.[566]

BU MÜTEHÂLİF İCTİHAD ASHABINDAN HER İKİ TARAFIN İSTİNAT ETİKLERİ DELİLLER BERVECH-İ ÂTÎDİR

Mâ fevka'n-nisâb az olsun, çok olsun zekât lâzımdır diyen fukahanın delillerini beyan ederek Nevevî diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ sallallahu aleyhi ve sellemin, في الرقة ربع العشر "*Gümüşte rub'ı öşür zekât lâzımdır*"[567] kavl-i şerifinin umumu ile istidlâl ederek bu umumda nisab ve mâ fevki dahildir demişlerdir. Ebû Hanîfe'nin istinat ettiği hadis ise zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir.

Allâme Aynî, Nevevî'nin bu, "Ebû Hanîfe'nin istinat ettiği hadis zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir" sözü ile Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde Minhâl b. Cerrâh ve Ubâde b. Nessî vasıtasıyla Muâz b. Cebel radıyallahu anhtan rivayetgerdesi olan bir hadisin senedi hakkında yine Dârekutnî'nin tenkidine işaret etmek istediğini bildiriyor. Dârekutnî'nin rivayeti ve intikādı şöyledir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali ve zekât âmili olarak gönderirken umumiyetle zekâtın evsaf ve mekādiri hakkında verdiği tâlimat meyanında, "*Kesirden zekât alınmaması, 200 dirhem gümüşten 5 dirhem alınması, 200 dirhemden fazlasında 40 dirheme bâliğ olana kadar bir şey alınmaması, 40 dirheme bâliğ olduğunda 1 dirhem zekât alması*" hususuna dair bir emrin bulunduğunu Hazret-i Muâz haber vermiştir.[568]

Dârekutnî bu hadisin senedi hakkında diyor ki: Bu hadisin senedindeki Minhâl b. Cerrâh, Ebû Atuf denilen zattır; metrûkü'l-hadîstir. İbn Hibbân Minhâl'i tekzip ederdi. Abdülhak da, yalancıdır demiştir. İbn Ebû Hâtim de, Minhâl'i nasıl bilirsiniz? diye babamdan sordum. O da, "Metrûkü'l-hadîstir. Kendisinden hadis zabt ve tahrir edilmez" diye cevap verdi, demiştir. Beyhakī de bu hadisin isnadı hakikaten zayıftır, suretinde tenkit etmiştir.

Şârih Aynî Muâz b. Cebel hadisinin senedi hakkındaki bu intikādâtı bu suretle naklettikten sonra meselenin iç yüzünü ve orada gizli bulunan mezhep taassubunu ortaya koyarak şöyle gösteriyor: Beyhakī bu hadisi, "Gümüş nisabının vaksı yani kesri hakkındaki haberdir" diye açtığı bir babında zikretmiş ve bu hadisi rivayetle iktifa etmiştir. Halbuki bu babda asıl rivayet edilmesi icap eden Amr b. Hazm ile Ali radıyallahu anhümânın hadisleri de vardır. Beyhakī bunlardan Amr b. Hazm hadisini zekâtın farziyeti hakkındaki bir babında, Hazret-i Ali hadisini de "Zekât-ı Hayl" babında zikrettiği halde mâ beyne'l-farîzayn nisabın kesri hakkında rivayet etmekten ihtiraz etmiştir. Sebebi? Bu babın hasmın mezhebini beyana dair bir bahis olmasından başka bir şey değildir.

Beyhakī gümüşün kesri hakkındaki Amr b. Hazm hadisini ki, Resûl-i Ekrem'in müşârün ileyh hazretlerini Yemen'e memuren izâm ederken yazdırdığı mektubunda, "*Her 5 ukıyye gümüşte 5 dirhem zekât vâciptir. Bunun fazlasında da her 40 dirhemde 1 dirhem zekât vardır*"[569] buyurduğunu rivayet ettikten sonra, "Amr b. Hazm hadisinin isnadı güzeldir. Huffâz-ı hadîsten bir cemaat isnâd-ı hasenle mevsûlen rivayet etmişlerdir" diyor. Sonra da Ahmed b. Hanbel'in, "Amr b. Hazm hadisinin, bir hadîs-i sahîh olduğunu umarım" dediğini rivayet ediyor.

Yine Beyhakī "Sadaka-i Hayl" babında Hazret-i Ali'den Resûl-i Ekrem'in, "*Artık size atınızın, memlûkünüzün zekâtını bağışlıyorum. Siz gümüş malınızın her 40 dirhemde 1 dirhem hesabıyla zekâtını getiriniz. 190 dirheme kadar gümüşte zekât yoktur. 200'e bâliğ olunca 5 dirhem zekât vermek vâciptir*"[570] buyurduğunu rivayet ediyor. Bu hadis hakkında da İbn Hazm ez-Zâhirî, "Bu Hazret-i Ali hadisinin senedi sahihtir" demiştir.

Bunlardan başka şârih Aynî, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini teyit eden âtîdeki haberleri de zikrediyor:

1. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef'i*nde Hasan-ı Basrî'den rivayetine göre, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh Ebû Mûsâ el- Eş'arî'ye sadakat hakkında yazdığı bir mektubunda, "200 dirhemden fazla olan gümüşün, her 40 dirheminde 1 dirhem zekât vâciptir" demiştir. Bu haberi Tahâvî de *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında tarîk-i âharle ve Enes b. Mâlik vasıtasıyla Hazret-i Ömer'den bu suretle rivayet etmiştir. Sâhib-i *Temhîd* de Saîd b. Müseyyeb'in, Hasan-ı Basrî'nin, Mekhûl'ün, Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Tâvûs b. Keysân'ın, Amr b. Dînâr'ın, Zührî'nin mezhepleri de bu merkezde olup Ebû Hanîfe ile Evzâî de buna kāil olduklarını bildirmiştir. Şârih Hattâbî, Şa'bî'yi de bu ictihad ashabına ilâve etmiştir.

Şu kadar ki, İbn Ebû Şeybe'nin bu rivayeti mevkuftur. Mâmâfih yine İbn Ebû Şeybe'nin Muhammed Bâkır hazretleri tarikiyle ve sened-i sahîh ile merfûan da bu veçhile bir rivayeti vardır: إذا بلغت خمس أواق ففيها خمسة دراهم وفي كل أربعين درهما درهم "*Gümüş mal 5 ukıyyeye bâliğ olduğunda bu 5 ukıyyede 5 dirhem ve her 40 dirhemde de 1 dirhem zekât vâciptir*"[571] buyurmuştur.

2. Yukarıda zikir ve tercüme ettiğimiz veçhile Abdülhak *Ahkâm*'ında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderirken yazdırdığı menşurunda, "*200 dirhemde 5 dirhem, ziyadenin de her 40 dirheminde 1 dirhem zekât vardır. 40 dirhemin mâdûnunda zekât vâcip değildir*"[572] buyurduğunu rivayet etmiştir.

Metne ait bir fark ile bu Amr b. Hazm'ın hadisini Nesâî, İbn Hibbân, Hâkim ve başkaları da rivayet etmişlerdir. Bunların rivayetindeki fark, "*40 dirhemin mâdûnunda zekât vâcip değildir*" yerinde *"5 ukıyyenin mâdûnunda zekât vâcip değildir*" suretindedir[573] ve bu fark Ebû Hanîfe'nin mezhebine istidlâl edilecek fıkraya ait değildir. Nokta-i istidlâl, 200 dirhem üzerine ziyade olan gümüşün her 40 dirheminde 1 dirhem zekât olduğudur.

3. Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emvâl*'indeki rivayetine göre Enes b. Mâlik demiştir ki: Ömer b. Hattâb radıyallahu anh beni zekât âmili tayin etmişti. Vazifeme giderken bana, her 20 dinarda nısf dinar bundan ziyadede 4 dinara bâliğ olduğunda 1 dirhem zekât almamı emreyledi. Gümüşte de 200'de 5 ve ziyadede 40 dirheme bâliğ olduğunda 1 dirhem al demişti.

Şârih Aynî bu ahbâr ve ehâdîsi bu suretle nakil ve rivayet ettikten sonra haklı olarak, "Nevevî, şu zikir ve tâdât ettiğimiz ehâdîs-i sahîhaya vâkıf olduğu halde Ebû Hanîfe mezhebini hadîs-i zaîfe bina etmiştir" diyerek hakkında ehl-i hadîsin ileri geri kâh tenkidine, kâh takdirine uğrayan bir hadisi zikredip de bunca ehâdîs-i sahîhayı bırakması cidden şâyân-ı hayrettir" diyor.

EMVÂL-İ ZEKÂTIN ZAMMI VE KIYMETLE ALÂKASI

Emvâl-i zekât ki, şeriat örfünde nukud ile urûza ıtlak olunur. Urûz da ticaret metâıdır. Bunları yani altın, gümüş ticaret metâından birisini nisabı tamamlamak için diğerine ilâve etmeye zam denilir. Cumhûr-ı ulemâ zam meselesinin esasında ittifak edip yalnız bu zam hususunda vezne mi, yoksa kıymete mi itibar etmelidir? Bu noktada ihtilâf etmişlerdir.

İMAM MÂLİK VEZNE İTİBAR ETMİŞTİR. Birisinin cüzü, öbürüsüne zammolunur ve zam hususunda 1 dinar 10 dirhem itibar edilir demiştir.

EİMME-İ HANEFİYYE KIYMETİ İLTİZAM ETMİŞLERDİR. Nisabı tamamlamak için altın, gümüş, ticaret metâının birbirine zammedilmesine kıymet esasını kabul ederek hükmetmişlerdir. Meselâ 100 dirhem gümüş ile 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye eimme-i selâse-i Hanefiyye zekât vâciptir demişlerdir. Sâhib-i mezheb İmâm-ı Âzam ise, tilmizlerinden daha ziyade kıymetçi olup 50 dirhem gümüş ile 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye bunların mecmûu eczâ cihetiyle bir nisaba bâliğ olmadığı halde İmâm-ı Âzam zekât vâcip olduğunu kabul etmiştir. İmâmeyn ise eczâ-i nisâba bakarak zekât vâcip değildir demişlerdir.

İMAM ZÜFER DE KIYMETE EHEMMİYET VEREN BİR HANEFÎ İMAMIDIR. Züfer'in kıymetçiliği zekâtın vücûbunda değil, edası zamanına ait ictihadında kendisini gösterir. Züfer'e göre altın ve gümüşün zekât verildiği zamanki kıymet-i câriyesi muteberdir. İmam Muhammed'in ictihadı da böyledir. Şu kadar ki, İmam Muhammed bunu yalnız fukaranın menfaatine uygun olmak şartıyla kabul etmiştir ki, bu da fukara için mühim bir garantidir ve İmam Muhammed'in kıymetçiliğine münâfî değildir.

İmam Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'e göre eda edilen miktarın kıymeti değil vezni muteberdir. Bu ihtilâfı fukaha şu misallerle tasvir etmişlerdir:

1. Temiz ve hâlis gümüşten 5 dirhem zekâtı tahakkuk eden bir sâhib-i mal, bunu hâlis 4 dirhem kıymetinde züyûf ve mağşûş 5 dirhem eda etse, vezne itibar eden İmâmeyn'e göre câizdir. İmam Züfer'le İmam Muhammed'e göre câiz değildir.

2. Mağşûş 5 dirhem yerine kıymeti bu miktarı tutan hâlis 4 dirhem verse, yalnız İmam Züfer'e göre câizdir.

3. 200 dirhem vezninde, fakat sınaati cihetiyle 300 dirhem değeri olan gümüş bir ibrik sahibi, bu malının zekâtını aynen gümüş olarak eda etmek isterse, rub'u öşür yani kırkta bir olarak 7.5 dirhem kıymetinde 5 dirhem zekât vermek muktezî iken 5 dirhem kıymetinde 5 dirhem verse, İmâmeyn'e göre câizdir. Züfer ile Muhammed'e göre câiz değildir. Meğer ki sâhib-i mal bu 5 dirhemden başka 2.5 dirhem daha vere. Bu ibriğin zekâtını hilâf-ı cinsi ile takvîm ederek eda ederse bilicmâ kıymet muteberdir.[574]

Bedâiu's-sanâi'de eimme-i selâsemizin bu nokta-i ihtilâf ve iştirakleri ve ta'bîr-i âharla semere-i ihtilâfın tezahür edip etmediği mesâil, daha güzel tasnif edilmiş bulunduğundan bu mühim hilâf-ı mesâili Kâsânî'nin lisanından da naklediyoruz:

1. Birisinin 100 dirhem gümüşü ile 5 miskal altını olsa, fakat bu altın ciyâdeti ve siyâgati cihetiyle 100 dirhem gümüş kıymetinde bulunsa İmâm-ı Âzam'a göre bu altın hilâf-ı cinsi ile takvîm ve dirheme zammedilerek dirhem nisabı ikmal edilir ve zekat vâcip olur. İmâmeyn'e göre eczâ-i nisab tamam olmadığından zekât lâzım gelmez.

2. 100 dirhem gümüş ile 140 dirhem kıymetinde 10 miskal altını olan kimseye Ebû Hanîfe hazretlerine göre altının kıymeti gümüşe zammedilerek 240 dirhem hesabıyla 6 dirhem zekât lâzım gelir. İmâmeyn'e göre altın ile gümüş eczâsı cihetiyle bir nisâb-ı tâm olduğundan rub'u öşür hesabıyla 5 dirhem zekât lâzım gelir.

Bu meselelerde İsbîcâbî, Nesefî, Burhânüşşerîa, Sadrüşşerîa hep İmâm-ı Âzam mezhebini tercih etmişlerdir.

Altın ile gümüş, vezni ve kıymeti cihetiyle müsavi miktar ve derecede olursa, semere-i ihtilâf tezahür etmez. Meselâ, **1)** 100 dirhem gümüş ile 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altının, **2)** 150 dirhem gümüş ile 50 dirhem gümüş kıymetinde 5 miskal altının, **3)** 15 miskal altın ile 5 miskal altın kıymetinde 50 dirhem gümüşün,

Zekâtlarında eimme-i Hanefiyye arasında ihtilâf bulunmayıp her iki asıldaki ihtilâfın vücuduyla beraber bu meselelerde altın ve gümüşten birinin diğerine zammı hususunda icmâ vardır. **4)** 100 dirhem gümüş ile 50 dirhem gümüş kıymetindeki 5 miskal altında zekât vâcip olmadığında da icmâ vardır. Çünkü bu meseleden ne kıymet itibariyle ne eczâ cihetiyle nisab tekemmül etmiştir.

Eimme-i Hanefiyyemiz ikmâl-i nisâb için altın ile gümüşten birisinde münferiden kıymet muteber olmadığında da ittifak etmişlerdir. Meselâ 100 dirhem vezninde bir ibrik, kıymet-i sınâiyyesi cihetiyle 200 dirhem değerinde olsa kıymeti itibarıyla bilicmâ zekât lâzım gelmez. Yine böyle 10 miskal vezninde bir altın tabak, kıymet-i sınâiyyesi cihetiyle 200 dirhem değerinde olsa bilicmâ kıymet-i cihetiyle zekât lâzım gelmez.

Buraya kadar zamma dair takrir ettiğimiz meseleler, gümüş ile altından her biri nisaba bâliğ olmadığı ve birinin diğerine zammı ile ikmâl-i nisâb edildiği surete aittir. Fakat bunlardan her biri nisabı tam olup nisab üzerine zâit olmazsa zam vâcip olmayıp her birisinden ayrı ayrı zekât verilir. Birisini diğerine zam ile hepsini gümüşten veyahut altından vermekte de Hanefî mezhebinde beis yoktur. Yalnız revaç itibariyle fukara hakkında nâfi olan maden ile takvîm olunur.[575]

Zam meselesinde mühim bir cihet de urûzun yani ticaret metâının semeneyn yani dirhem ve dinar ile takvîm ve zammedilerek nisabın ikmalidir.

Bu izahatımızla, Hanefîler'in ve bilhassa sâhib-i mezhebimizin kıymet-i câriyeye ne derece ehemmiyet verdikleri tavazzuh etmiştir.

Ebû Hanîfe hazretlerinin yukarıdaki misalde 10 miskal altını 150 dirhem gümüş kıymetinde farzederek vaz-ı mesele edilen ictihadı ile Tâvûs, Zührî, Atâ'nın, "20 miskalden az olan altının kıymeti 200 dirheme bâliğ olursa zekât lâzımdır" hükümleri arasında ne fark vardır? Her ikisi de 1 miskalin 10 dirhemle takdirinin sabit bir düstûr-ı iktisâdî olmayıp birtakım esbâb ü avâmilin tesiriyle kıymetlerinin zaman zaman tahavvül edebileceğini ifham eder ki, bunun türlü türlü emsalini aşağıda muhtelif tarihlere ait vekāyi' ile göreceğiz.

Evzâî'nin, Sevrî'nin mezhepleri de böyledir. Ahad-i nisâbeyni âhare zam ile zekâtın sebeb-i vücûbu olan gınâ tahakkuk ettiği ve zekâttan matlub olan gaye ile fukara hukukunun masûniyeti temin edildiği için İsbîcâbîler, Nesefîler, Burhânüşşerîalar, Sadrüşşerîalar hep Ebû Hanîfe'nin bu tarîk-i ictihadını tercih etmişlerdir.

Kıymet hususunda ve ahad-i nisâbeynin âhare zammedilmesinde Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Dâvûd hazerâtı muhalefet etmişlerdir. Bunlara göre nisabın bir cinsten olması şarttır. Bunlar, "Altın ile gümüş iki muhtelif cinstir. İkmâl-i nisab için sevâim gibi biri diğerine zammolunmaz" diyorlar. İmam Şâfiî *el-Üm*'de, "Bir kimse 1 kırat eksik olarak 20 miskal altın ile 1 kırat eksik olmak üzere 5 ukıyye gümüşe mâlik olsa bu altın ve gümüşten hiçbirisinden zekât lâzım gelmez. Ne altın gümüşe, ne de gümüş altına zammedilir" diyerek altın ve gümüşten her birinin başlı başına hâiz-i nisab olması esasını kabul etmiştir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre altın, gümüş asl-ı hilkati ve semeniyeti itibariyle ticaret için i'dâd olunmak hususunda müttehid olan iki maldan ibarettir. Bu cihetle zekât hususunda altın ile gümüş cins-i vâhid gibidir. Yine bu itibarla her ikisi için zekâtta rub'u öşür yani kırkta bir miktarı vâcip olmakta altın ile gümüş birleşmiştir. Bununla beraber zekâtın sebeb-i vücûbu olan gınâ tamamıyla mütehakkıktır.

Hanefîler'in bu babda istinat ettikleri delîl-i naklî de vardır: Bükeyr b. Abdullah b. Eşec'den[576] ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin altını gümüşe, gümüşü de altına zammederek ikmâl-i nisab ile zekât verdikleri rivayet edilmiştir.[577]

Hattâbî ikmâl-i nisâb için zammın câri olmadığında ulemânın ittifak ettikleri şu iki noktayı bildiriyor: **1)** Koyunun, sığırın, devenin, **2)** Hurma ile üzümün zekâtlarında zammın muteber olmadığında ulemâ ittifak etmekle beraber yalnız buğday ve arpa gibi hububatın yekdiğerine zammedilmesinde ihtilâf edilmiş ve ulemâdan çoğu bu hususta zammın câri olmadığı ictihadında bulunmuştur. Sevrî, Evzâî, ashâb-ı re'y, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hep bu menfi re'y ashabındandırlar. İmam Mâlik rahmetullah buğday arpaya zammolunur. Fakat pamuk gibi mahsulât, hububata zammolunmaz demiştir.

ZİYÂDE-İ NİSÂBA DAİR AHKÂM

Ziyâde-i nisab yani iki farîza arasındaki küsurat zekâta tâbi midir, değil midir? Bu cihet Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde bildirilmemiştir. Bu hususta imamlar arasında ihtilâf vardır. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Sevrî, Şâfiî, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf ve Muhammed ile umumiyetle ehl-i hadîs nisabdan fazla miktarda az olsun, çok olsun rub'u öşür hesabıyla yani kırkta bir zekât lâzımdır demişlerdir. Bu ictihad Ali b. Ebû Tâlib' den Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümden de rivayet edilmiştir. Bunlara göre zekâtın sebeb-i vücûbu olan gınâ, asl-ı nisaba mâlik olmakla tahakkuk ettikten sonra ziyadesinde velevki az ve meselâ 201 dirhem olsun, 5 dirhem ile beraber 1 dirhemin kırkta biri zekât lâzım olması gayetle mâkuldür ve fukara hakkında daha menfaatlidir.

İmam Ebû Hanîfe ile bazı eimme-i selef 200 dirhemden fazla olan gümüşte 40 dirheme ve 20 miskale zâit olan altında 4 dinara bâliğ olmadıkça bir şey lâzım gelmez. 240 dirheme bâliğ olan gümüşte 40 dirhem için 1 dirhem ve 24 dinara bâliğ olan altında 4 dinar için 1 dirhem zekât vâcip olur demişlerdir ki, bu da amelî bir hesap ve ictihaddır.

Tâvûs el-Yemânî rahmetullah ise servet sahiplerine karşı daha ziyade genişlik iltizam ederek her 200 dirhem gümüşte 5 dirhem, her 20 miskal altında nısf miskal zekât lâzımdır. Aralarındaki küsuratta zekât yoktur demiştir.[578]

BU MUHALİF İCTİHAD SAHİPLERİNDEN HER İKİ TARAFIN İSTİNAT ETTİKLERİ DELİLLERİ ŞUNLARDIR:

Mâ fevka'n-nisab az olsun, çok olsun zekât lâzımdır, ictihadında bulunan fukahanın delillerini beyan ederek Nevevî diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ sallallahu aleyhi ve sellemin, وفي الرقة ربع العشر "*Gümüşte rub'u öşür zekât lâzımdır*"[579] kavl-i şerifinin umumu ile istidlâl ederek bu umumda nisab ve mâ fevki dahildir, demişlerdir. Ebû Hanîfe'nin istinat ettiği hadis ise zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir.

Şârih Allâme Aynî, Nevevî'nin bu, "Ebû Hanîfe'nin istinad ettiği hadis, zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir" sözünü izah ederek diyor ki: Nevevî bununla Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde Minhâl b. Cerrâh ve Ubâde b. Nessî vasıtasıyla Muâz b. Cebel radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadisin senedi hakkında yine Dârekutnî'nin tenkidine işaret etmek istiyor. Dârekutnî'nin rivayeti ve intikādı şöyledir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali ve zekât âmili olarak gönderirken umumiyetle zekâtın evsaf ve makādiri hakkında verdiği tâlîmatı meyanında, "*Kesirden zekât alınmaması, 200 dirhem gümüşte 5 dirhem alıp 200 dirhemden fazlasında 40 dirheme bâliğ olana kadar bir şey alınmaması ve 40 dirheme bâliğ olduğunda 1 dirhem zekât alması*" hususuna dair bir emrin bulunduğunu Hazret-i Muâz haber vermiştir.[580]

Dârekutnî bu hadisin senedi hakkında diyor ki: Bu hadisin senedindeki Minhâl b. Cerrâh, Ebû Atuf denilen zattır. Metrûkü'l-hadîstir. İbn Hibbân, Minhâl'i tekzip ederdi. Abdülhak da, yalancıdır, demiştir. İbn Ebû Hâtim de, Minhâl'i bilir misiniz? diye babamdan sordum. O da, "Metrûkü'l-hadîstir. Kendisinden hadis zabt ü tahrir edilmez, diye cevap verdi" demiştir. Beyhakī de bu hadisin isnadı hakikaten zayıftır, suretinde tenkit etmiştir.

Şârih Aynî, Muâz b. Cebel hadisinin senedi hakkındaki bu intikādâtı bu suretle naklettikten sonra meselenin iç yüzünü ve orada gizlenen mezhep taassubunu açığa vurarak şöyle teşhir ediyor: Beyhakī bu hadisi, "Gümüş nisabının vaksı yani kesri hakkındaki haberdir" diye açtığı bir babında zikretmiş ve yalnız bu hadisi rivayetle iktifa eylemiştir. Halbuki bu babda asıl rivayet edilmesi icap eden Amr b. Hazm ile Ali radıyallahu anhümânın hadisleri vardır. Beyhakī bunlardan Amr b. Hazm hadisini, "Zekâtın Farziyeti" hakkındaki bir babında, Hazret-i Ali hadisini de "Zekât-ı Hayl" babında zikrettiği halde mâ beyne'l-farîzayn nisabın kesri hakkında rivayet etmekten ihtizar etmiştir. Sebebi? Bu babın, hasmın mezhebini beyana dair bir bab olmasından başka bir şey değildir.

Beyhakī gümüşün kesri hakkındaki Amr b. Hazm hadisini ki, Resûl-i Ekrem'in müşârün ileyh hazretlerini Yemen'e memuren izâm ederken, onun vedâati ile Yemenliler'e gönderdiği bir mektupta, "*Her 5 ukıyye gümüşte 5 dirhem zekât vâciptir. Bunun fazlasında da her 40 dirhemde 1 dirhem zekât vardır*"[581] buyurduğunu rivayet ettikten sonra: "Amr b. Hazm hadisinin isnadı güzeldir. Huffâz-ı hadîsten bir cemaat isnâd-ı hasenle mevsûlen rivayet etmişlerdir" diye bu hadisin senedi hakkında güzel şehâdette bulunuyor. Sonra Ahmed b. Hanbel'in, "Amr b. Hazm hadisinin, bir hadîs-i sahîh olduğunu umarım" dediğini rivayet ediyor.

Şârih Aynî'nin Ebû Hanîfe namına irat ettiği diğer delilleri ve cevapları 60, 61. sayfalarında muharrerdir. Mütalaa olunsun.

VEZNİN EHEMMİYETİ, SENCELER VE CAM DİRHEMLER

Sadr-ı İslâm'da veznin kıymet-i hukūkıyye ve şer'iyyesine son derece ihtimam edilerek dirhemlerin ve dinarların vezn-i şer'îlerini tayin ve daima muhafaza ve murakabe etmek için sabit ve tagayyürü gayri kābil bir mikyasa lüzum görüldü. Abdülmelik zamanında müslüman sikkesi ıslah ve darbedildiği sırada bu ihtiyaç da düşünüldü. Zücâcdan mâmul senceler ve halk dilinde müsta'mel olduğu tabir ile dirhemler imal edildi.

Bu senceler, dirhem ve dinara ve bunların nısfiye ve rub'iyyelerine mahsus olarak ibârât-ı muhtelife ile ve târîh-i darbı, mikdâr-ı vezni ve bazı dâriblerinin isimleri ile meskûk ve nukuda müşâbih idi.

Makrîzî diyor ki: Nukūd-ı İslâmiyye'nin vezinleri bu sencelerle kontrol edilir, Hârûnürreşîd devrine kadar bu işle bizzat halifeler meşgul olurdu. Hârûnürreşîd zamanında bu âdet kaldırılıp veziri Ca'fer el-Bermekî mârifetiyle muayene ve murakabe olundu. Müşârün ileyh de yalnız dinarlara ehemmiyet vermekle dirhemler bozulmaya başladı.

Filhakika Hârûnürreşîd devrinde altınların vezni kadar ciyâdet ve hâlisiyetine de ehemmiyet verilmiştir. Emevîler zamanında dinarlar 21 ayarında iken Hârûnürreşîd altınlarının ayarı 23 ½ ve kadar yükseldiğini İsmâil Galib Bey bildiriyor.

Dirhemlere gelince, Emevîler zamanında gümüş paraların da dinarlar gibi vezinlerine, ayarlarına ihtimam edilmiştir. Bu dirhemlerin üzerine nişâne-i ciyâdet olarak بخ "bah" kelimesi vazolunurdu. Gitgide bu lüzum daha ziyade kesb-i ehemmiyet etmiş olmalıdır ki, bir müddet sonra basılan gümüş paraların üzerine bu kelime çifte olarak "bah bah" yazılmıştır. Bu kelime asvattandır. İsticâde ve istihsâne mevzuudur. İyi ve sâfi emektir.[582]

Makrîzî, "Altınların tamâmiyet-i vezin ve ayarları muhafaza olunduğu halde dirhemlerin vezinleri Seffâh'ın evâhir-i saltanatında 1 habbe, sonra 2 habbe ve Ebû Ca'fer Mansûr'un zamanında 3 habbe eksildi. Daha sonra 178 senesinde bir kırat kadar tenzil edildiğini ve 184 tarihinde ise bu noksanın 4 kırat ve 1.5 habbeye bâliğ olduğunu" bildiriyor ki dirhemlerin vezni üçte bir derecesine yakın eksilmiş oluyor. Galib Bey de meskûkât-ı mevcûdeden bazıları inde'l-vezn Makrîzî'nin bu müddeâsının doğruluğunu göstermekte olduğunu haber verip Mütevekkil-Alellah'tan sonra, gerek ayar gerek vezince, dirhemlerin hayli tenzil ve tağyîr edildiği anlaşılmaktadır, diyor.

İkinci mühim bir mesele dirhem ile dinar arasındaki nisbet-i kadîmenin bozulmaya başlamış olmasıdır. Asr-ı saâdet'ten beri 1 dinar 10 dirhem kıymetinde itibar olunarak rayiç olagelmiş ve Abbâsîler tarafından da öylece kabul ve ibkā edilmiş idi. Sonraları dirhemlerin ayarları tenâkus etmekle beraber dinarlar ile olan nisbetinde de az çok tefâvüt zuhura gelmiştir.[583] Galib Bey, "Ancak bu farklar bugün vezindeki tefâvüt derecesinde vâzıh bir surette mazbut değildir" diyorsa da bu nisbeti de yine Makrîzî'nin lisanından Mısır'da cereyan eden bir hadiseyi naklederek öğreneceğiz: Makrîzî diyor ki: Dirhemlerin vezni, ayarı ol kadar bozulmuştu ki, dirhemin rayici sukut ede ede 339 senesinde Mısır'da 1 dinar 34 dirhem itibar edilecek derecede dirhem rayici düşmüştü. Bu piyasa tahavvülâtı Fâtımîler'den Hâkim-Biemrillâh zamanına tesadüf etmişti. Artık halkın sıkıntısı son haddi bulmuştu, şikâyetler yükselmeye başladı. Hükümet yeni dirhem darbetmeye mecbur oldu, derhal sarraflara yirmi sandık derununda yeni dirhem dağıtıldı ve bir beyannâme neşredilerek eski dirhemlerle muâmele menedildi. Halkın elinde bulunan eski dirhemleri darphâneye götürüp dört eski dirhem mukabilinde bir yeni dirhem almak suretiyle tebdil edilmesi ilân olundu. Yeni dirhem için de rayiç olmak üzere 1 dinar 18 dirhem kıymetinde itibar edildi.[584].

Bu malî tezebzüb diyâr-ı Mısır gibi menâtık-ı İslâmiyye'nin en zengini ve zamanın İngiltere'si mesabesinde altın mahzeni olan medenî bir muhitte bu derece had bir şekle girerse, diğer diyâr-ı İslâmiyye'deki vaziyet bundan eksik değildi, herhalde fazla olması icap eder.

Pek âşikâr görülüyor ki, Asr-ı saâdet'teki iktisadî vaziyet ve altın ile gümüş arasındaki kıyemî nisbet yalnız Emevîler zamanında tam ve kâmil olarak devam edebilmiştir ve Asr-ı saâdet tebâüd ettikçe bazı menâtık-ı İslâmiyye'de az çok bir fark görülmüştü.

Mevzumuzun bu safhasına dair olan izahımızın sıhhat ve isabetini de yine âsâr-ı atîka ilmî bir levha halinde gözlerimizin önünde canlandırıyor. Nukūd-ı kadîme-i İslâmiyye kurûn-ı ahîrede âsâr-ı atîka ilminin en mühim bir şubesi i'dâdına girmiştir. Ehl-i rivayetin bu mevzua dair verdikleri mâlûmatı tamamıyla teyit ve tevsik eylemekte bulunması cihetiyle de bizim için pek ziyade ehemmiyeti haizdir. Bilhassa bu sencât-ı zücâciyye sadr-ı İslâm'daki dirhem ve dinarların hiç tehâlüf etmeksizin vezinlerini bildirmesi cihetiyle çok mühimdir. Bunlar hakkında İsmâil Galib Bey katalogunun mukaddimesinde gördüğümüz mâlûmatı not olarak bildiriyoruz.[585]

NAKDİN LUGAVÎ VE ISTILAHÎ MÂNASI

Bir şey satın alındığında derhal verilen peşin paraya nakit denir. Mâna-yi masdarîden me'huz olup "*nesîe*"nin yani vade ile bey'in mukabilidir, cem'i nukūd gelir. Vezni ve ayarı düzgün ve bütün evsâf-ı ciyâdeti haiz paraya da nakit denir ve bizce matlub olan da budur. Nakit, paranın züyûfunu halisinden seçip ayırmak mânasına da masdar olur.

Fukaha nakdi, altın ile gümüşe ve bunların madrub ve meskûküne tahsis etmişlerdir. Ceyyid olsun, olmasın bir fark görmemişlerdir. Yine fukaha altın ile gümüşten başka madenden ittihaz ve kabul edilen fülûs ve evraka hakiki olarak nakit ismini izâfe etmeyip bunlara ancak teşbih tarikiyle nakit derler. İktisatçılar nakdi daha geniş mânada istimal ederek vâsıta-i mübâdele olan her şeye hakiki mânasıyla nakit ıtlak ederler. Fukahaya göre, semenin sıhhatinde, onun şer'an istimali câiz ve helâl olan eşyadan olması şarttır. Bu sebeple mülevves bir yağın, rakı ve şarap gibi müskirâtın, âlât-ı lehv ü tarabin nakit makamında vâsıta-i mübâdele olarak istimalleri câiz değildir. Fakat iktisat ilmi bir kayd-ı dinî ile mukayyet olmadığı için iktisatçılarca eşyanın hill ü hürmetine iltifat edilmemiştir. Gerçi fukaha ile iktisatçılar arasındaki bu ihtilâfın mevzubahsimiz olan nakd-i müteârefe bir şümul ve tesiri yoktur. Bunun haricinde gerek fukahanın gerek iktisatçıların ittifak ve iştirak ettikleri bir cihet vardır ki, bu da esman rayice ittihaz edilen ve millet tarafından müttefikan kabul ve itibar olunan her şeyin altın ve gümüş gibi vâsıta-i mübâdele olarak nakit vazifesini görebilmesidir. Nakit hakkındaki bu geniş telakki fıkhen de müsaittir. Çünkü urûz ve eşyadan herhangi bir nevin, semen ittihaz edilmesine bir mâni-i şer'î yoktur.[586]

NUKUD-I KADÎME VE NUKUD-I AHÎRE

İnsanların târîh-i nukudunu tetkik eden âsâr-ı atîka ilmi kadim zamanlardan beri kavimlerin ve milletlerin nakit olarak muhtelif mübadele vasıtaları istimal ettiklerini kaydetmektedir. Habeşliler uzun zaman tuzdan nakit kullanmışlardır. İngilizler katır boncuğu denilen beyaz bir boncuk kullanmışlardır. Denizden çıkan ve ortası hurma çekirdeğinin yarığı gibi yarık bulunan bu boncuk, *Kāmus* mütercimінin bildirdiği veçhile isâbet-i ayn için çocuklara da takıldığından vaktiyle nazar boncuğu da denilmiştir. Farslılar harmühre derler. Şimâlî Afrika halkı sincap denilen küçük hayvanın renkli derisinden nakit ittihaz etmişlerdir. Çinliler'in, Ruslar'ın ve bütün milletlerin kendilerine has birer nakdi vardı.

Aristo zamanında Yunanlılar demirden, Çinliler bakırdan, İberîler –ki Fırat nehrinin garbında beriyye-i Arab'a kadar uzanan vâsi arazide sakin kabilelerdir– kalaydan para icat etmişlerdir. Bu madeni nukud arasında bakır para öbürlerinden ziyade revaç bulmuş ve nukudu hadîdiyyenin yerini tutmuştur. Orta devirde Avrupa'da en çok tedavül eden nukud, işte bu madeni paralardı. Altın ve gümüş para pek azdı.

Gümüşün ilk defa para olarak istimali milâddan evvel 269 yılında Roma'da vuku bulmuştur. Altının nakit olarak ilk istimal edildiği yer de Mısır'dır. Altın ile gümüş kudret-i fâtıranın sınâat-i nukud için yarattığı en elverişli ve en değerli iki madendir. Bu cihetle şeriatımız, bazı hususi haller istisna olmak üzere bu madenlerin sebeb-i hilkatleri haricinde kullanılmalarını haram kılmıştır. Altın ve gümüşün kesretle tedavülü, ancak Amerika'nın keşfinden ve Meksika, Kaliforniya, Avustralya madenleri işletilerek beşeriyetin aç gözü doyurulmaya çalışıldığı on yedinci asr-ı miladîden itibaren başlamıştır.[587]

FELSLERİN NİSAB VE ZEKÂTI

Fels "fâ"nın fethi ve "lâm"ın sükûnu ile ve eski tabirine göre, pula ve mangıra denir. Altın ile gümüşten başka madenî para demektir. Kable'l-İslâm ve ba'de'l-İslâm her ümmet ve millet için tarihin medenî ve en kıymetli nakit olarak kaydettiği maden, altın ile gümüştür. Fakat altın ile gümüş tedavüle başladığı halde bunların vaktiyle azlığı ve alışverişte tesadüf edilen küsuratı bunlarla karşılamak mümkün olmaması, mangır istimalini idame etmiştir. Hatta iptidai milletlerde bu küsurat için yumurta, ekmek parçası, boncuk gibi şeyler kullanıldığını Makrîzî bildiriyor.

Dinar ve dirhemin İslâmî bir tarza tahviline teşebbüs edildiği Abdülmelik devrinde bu ihtiyaç da düşünülmüş, küsuratta kullanılmak ve ufak tefek ahz ü îtânın teshiline medâr olmak üzere bakır madenine müracaat edilmiş ve nuhâstan küçük kıtalar kesilerek fels denilmiştir.[588]

Felslerin hakiki bir kıymeti olmayıp bunlar itibarî bir kıymet-i mevzûayı haiz idi. Bazan da iki kimse arasında mukaveleye rabtolunan bir kıymete itibar edilirdi.

Abdülmelik zamanındaki İslâm felslerinin ibtidâ-i darbına dair rivayet sahipleri sarih mâlûmat vermiyorlar. Yalnız Makrîzî'nin Mısır tarihinde bildirdiğine göre, Velîd b. Abdülmelik fels darbolunmak üzere Mısır'da bulunan bakırdan mâmul cesîm bir heykeli izâbe ettirmiştir. Bir de meskûkât-i İslâmiyye âlimleri tarafından bu felslerin de harnube ağırlığında senceleri ve sırçadan mâmul modelleri bulunmuş ve sadr-ı İslâm'daki felslerin vaziyetlerini tayine medâr olmuştur. Bilâhare bunların da bakırdan başka kalay, demir gibi madenlerden müteaddit nevileri kesilmiştir.

Ehl-i rivayetin felsler hakkında bir haber nakletmemeleri Asr-ı saâdet'te ve Hulefâ-yi Râşidîn devirlerinde fels namıyla bir para tedavül etmediğine delâlet ediyor. Abdülmelik zamanında bakır mangırlar tedavüle başlayınca o zaman bunlardan fukaha bahse başlamış ve zekât lâzım olup olmadığı, aynından mı, yoksa kıymeti üzerinden mi zekât lâzım olduğu fukaha için zemîn-i ictihâd olmuştur. Esmân-ı mutlaka altın ile gümüşten ibaret olup bu iki cins maden hakkında vârit olan nusûsun zâhirine göre, bunlardan başka madenlerde ticaret kastı olmadıkça zekât lâzım olmamak icap eder. Fakat felsin damgalanarak rayiç semen olarak tedavüle başlaması üzerine, âlimlerin enzâr-ı tedkik ve ictihadlarını bu mangırlar kendisi üzerine celbetmiştir.

Piyasada tedavül eden bu paranın madeni hakkında nas olmadığı için kıyas tarikine gidilmiştir. Makīsün aleyh olan nakdeyne yani altın ile gümüşe ait olan vücûbu zekât hükmü, bu iki madenin semen-i malî olmalarından dolayı mıdır? Yoksa aynından yani altın ve gümüşün zatî kıymetlerinden dolayı mıdır? Diğer bir tabir ile bu iki maden hakkındaki vücûb-ı zekât hükmü, bunların semen-i malî olmaları gibi bir vasf-ı ârızî ile muallel bir hükm-i şer'î midir ki, fülûs ile aralarında kıyâs-ı cârî olabilsin, yoksa ta'lîlî bir hüküm değildir ki kıyas mümkün olmasın? Hilâfiyata ve mezâhib-i fıkhiyyeye dair kitaplarda gördüğümüz muhtelif ictihadlar bu iki nokta etrafında toplanıyor.

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin felslerin zekâtı hakkındaki ictihadları müsbettir ve gayetle sarihtir. İmam Mâlik'in ictihadı ise muhteliftir ve daha doğrusu menfîdir.

İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadını İmam Hasan şu suretle nakletmiştir: Fülûse, bakır veya kalay derâhime veyahut gümüşü tefrik edilemeyecek derecede az ve müstehlek olan mağşûşaya mâlik olan kimse bunları ticarette kullanıp nemâlandırıyorsa, bunların kıymetine itibar edilip kıymetleri gümüşü galip olan bir para ile 200 dirhem kıymetine bâliğ olursa, zekât vâcip olur. Eğer ticarette kullanmayıp intifâ edilmiyorsa, zekât vâcip değildir.

Bedâiu's-sanâi'de Ebû Hanîfe hazretlerinin bu ictihadını İmam Hasan lisanından nakleden Kâsânî merhum, devam edip diyor ki: Mâverâünnehir'de yetişen en kadim meşâyih-i Hanefiyye'nin, o diyarın en eski nakdi olan gatârife parası hakkındaki hükümleri de sâhib-i mezhebin yukarıdaki ictihadına muvâfıktır.

Mâverâünnehir meşâyihi, "Gatârife paraları tedavül eden rayiç bir semen oldukça bu paraların, gümüşü galip bir para ile takvîm edilerek kıymetine itibar edilir. Hâl-i revacda değilse, bakılır: Ticarette kullanılıyorsa yine kıymetine itibar edilir. Ticarette kullanılmıyorsa, bu surette gümüşü muhtevi olup da ihtiva ettiği gümüş 200 dirheme bâliğ oluyorsa veyahut nakdeynden birisine zammedilmek suretiyle mecmuu 200 dirhem tutuyorsa, ihtiva ettiği gümüş miktârı zekât lâzım gelir" demişlerdir ki bu da sâhib-i mezhebin ictihadının şümulünü göstermektedir.

Kibâr-ı eimme-i Hanefiyye'den Ebû Bekir Muhammed b. Fazl-ı Buhârî de, "Gatârife paralarının 200 adedinde rub'u öşür yani kırkta bir hesabıyla ve sayı ile beş adet zekât lâzım geldiğine dair fetva vermiştir. İmâm-ı müşârün ileyh, "Gatârife felsleri bizim en kıymetli paramızdır. Başka yerlerin gümüş paraları derecesindedir. Biz kendi paramızı biliriz ve ona itibar ederiz" der imiş. İmam Halvânî ve Serahsî de üstat Ebû Bekir'in bu fetvasını ihtiyar etmişlerdir ki yakında izah edeceğiz. Bundan sonra Kâsânî, "Selefin bu babdaki kavli fıkıh noktainazarından daha sahihtir" diyor.[589]

Şürünbülâlî'den naklen *İbn Âbidîn Hâşiyesi*'nde fülûsün zekâtı daha basit bir şekilde şöyle bildiriliyor: Fülûs esmân-ı râyice veyahut ticaret metâı olursa, kıymeti üzerinden zekât vermek vâcip olur. Ne semen-i râyic, ne de ticaret metâı olmazsa zekât vâcip değildir.[590]

Hidâye kāriinin *Fetâvâ*'sında da, felslerde zekâtın vücûbu, mevki-i muâmelede bulunması ve kıymetinin 200 dirhem gümüşe veyahut 20 miskal altına müsavi miktara bâliğ olması ile meşruttur, deniliyor ki, bu da felslerin zekâtı hakkında en vâzıh bir fetvadır.

Şu da hassaten şâyân-ı kayıttır ki: Felsler semen olmakta nakdeyne yani altın ile gümüşe benzediklerinden altın ile gümüşün nisabını ikmal için fukahâ-i Hanefiyye felsin bu iki nakde zammolunmasını da iltizam etmişlerdir.

HULÂSA. Hanefîler'e göre nakdeyne taalluk eden vücûb-ı zekât, nakdeynin fıtrî olan veyahut örfî olarak devam edip gelen semeniyetleriyle muallel bir hükm-i şer'î olduğundan semen olarak tedavülde bulunan ve bu suretle nemâ ve ticareti müfit olan fülûs, nakdeyne kıyas ve ilhak edilerek zekâta tâbi olur. Âhiren fülûsün revacı arttığından, sahibi ister onu ticarette kullansın, isterse kullanmayıp zatî ihtiyacına sarfetsin, isterse iddihar eylesin, hiçbir farka tâbi olmayarak zekât lâzım gelir. Mâlikîler'e göre, fark olduğunu yakında göreceğiz.

Felsin zekâtı hakkında İmam Şâfiî'nin ictihadı da esas itibariyle İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadına muvâfıktır. Sâhib-i *Tırâz* İmam Şâfiî'nin İmam Ebû Hanîfe ile beraber fülûsün zekâtı kıymetine göre aynından lâzımdır dediklerini naklediyor ki, fülûsün zekâtı altın ve gümüşten birisi ile takvîm edilerek kıymeti nisaba bâliğ olmak üzere aynından lâzım gelir demek olur. Fakat Hanefî kitaplarında Ebû Hanîfe'nin, aynından zekât olduğuna dair bir nakle tesadüf etmedik.

Mâlikîler'in felsler hakkındaki ictihadına gelince, Mâlikîler'in kavl-i râcihine göre, damgalı felslerde yani altın ile gümüşten başka rayiç olan herhangi madenî parada zekât vâcip değildir. Fürû-i Mâlikiyye kitaplarının en meşhuru olan *el-Müdevvene*'de,[591] "200 dirhem gümüş kıymetinde yıllamış fülûse mâlik olan kimseye zekât yoktur. Meğer ki, o fülûs, tedavülde bulunup da ticaret metâı gibi takvîm edile!" denilmiştir. Bir kısım Mâlikî fukahası *el-Müdevvene*'deki bu takvîm sözünün zâhirine bakarak sâhib-i mezhebin maksadı, "Fülûs gerek ticaret metâı olsun, gerek rayiç semen olarak ticaret hayatında kullanılsın. Her iki halde urûz gibi takvîm edilerek nisab ve zekâtı tayin ve ihraç edilir. Eğer ticarette kullanılmayarak sahibi kendi havâici için istimal veyahut iddihâr ederse, kavl-i meşhûra göre, ne aynından ne de kıymeti üzerinden zekât lâzım gelir" demek olduğunu bildirmiştir.

Kādî İyâz *et-Tenbihât*'ında, fülûs hakkında İmam Mâlik'in re'y ve ictihadı muztaribdir, diyor.

İmam Mâlik'in felsler hakkındaki kavl ve ictihadını İbn Rüşd *el-Mukaddimât*'ında şöyle izah ediyor: İmam Mâlik'in meşhur olan, "Fülûste zekât yoktur" kavli ile muradı, "Fülûsün zekâtı nukud gibi değildir. Fülûsün sahibi bunun ne zatı ne de kıymeti itibariyle zekât ile mükelleftir" demektir. Bu ise fülûsü ticarette kullanıp tenmiye eden kimsenin urûz-ı ticâretin takvîmi gibi kıymeti üzerinden zekât ile mükellef olmasına münâfî değildir.

طراز المذهب de de[592] deniliyor ki: "Fülûste zekât yoktur" kavlinin zâhirine nazaran bazı Mâlikî fukahası, "Mevki-i tedâvüldeki felslerin vezni ve adedi itibariyle değil, belki kıymeti üzerinden zekât vâciptir" demişlerdir.

HULÂSA. Fukahâ-i Mâlikiyye de ticarette kullanılan felslerde zekâtın lüzum ve vücûbuna kāil olarak sâhib-i mezhebin meşhur olan kavlini ve menfî ictihadını te'vil ile meşgul olmuşlardır.

EVRÂK-I NAKDİYYENİN ZEKÂTI

İcat tariki ve istimali itibariyle nukud arasında en son ve binnisbe en yeni olanı varaka-i nakdiyyedir. Maamafih bunun tarihi de milâdî on üçüncü asr-ı mîlâdîye kadar yükselir. Bu tarihte Çinliler siyah dut veyahut böğürtlen ağacının yaprağından kâğıt ve para icat ve ittihaz etmişlerdir. Çinliler'den sonra da İranîler arasında şâyi olmuştur. Aradan asırlar geçtikten sonradır ki, Avrupa'da kâğıt para kullanılmaya başlamıştır. Zamanımızda ise dünyanın her tarafında, medenî, bedevî her millette kâğıt paranın altından, gümüşten ziyade tedavülü umumi bir örf olmuştur. Varaka-i nakdiyyenin bu kesret-i teâmülüne ve vâsıta-i mübâdele olmakta altının, gümüşün yerini tutmasına, bunlardan başka mal ve servet ittihaz edilmesine nazaran bu kâğıt paraya da nakit gibi itibar ederek zekâtını vermek ve fukarayı müstehik olduğu eczâ-i hukukundan mahrum etmemek muktezâ-i hikmet ve şiâr-ı ma'dilettir. Bir de varaka-i nakdiyyeden zekât verilmesi esası kabul edilmekle hasis ruhlu ağniyâ için emvalini evrâk-ı nakdiyyeye tahvil ederek zekâttan kaçmak yolu kapatılmış olur. Bunlar varaka-i nakdiyye zekâtının birer delîl-i mâkulüdür. Fıkhî tetkikimiz de aşağıda görülecektir.

Varaka-i nakdiyye ve kāime-i nakdiyye dediğimiz bu kâğıt para, lisanımızda İngilizce adı ile "banknot" diye de zebânzeddir. Şemseddin Sâmi Bey *Kāmus-ı Türkî*'sinde banknot, "İngilizce banka kāimesi, her memlekette millî bankanın akçe makamında tedavül etmek üzere çıkardığı muhtelif miktar ve kıymetli kāime-i nakdiyye" diye tarif ediyor. Şimdi varaka-i nakdiyye, kāime-i nakdiyye, banknot dediğimiz bu kâğıt parayı fels hükmünde sayarak zekâta tâbidir, diyecek miyiz? Bunun da vaz'î ve itibarî olan kıymetini, hılkî ve hakikî kıymet yerine kabul edecek miyiz? Altın ile gümüş zekâtının vücûbu, bir hükm-i muallel veyahut gayri muallel olduğuna göre mevki-i tedavüldeki felsler hakkında câri olduğunu yukarıda gördüğümüz ihtilâfın, bu varaka-i nakdiyye hakkında da tamamıyla câri olduğuna hükmedebilecek miyiz? Bunun da bir semen-i râyic olduğuna bakarak, ticaret metâının takvîmi hakkında yakında göreceğimiz kıymet nehcine bunu da ilhak ve sevkedebilecek miyiz?

Yoksa varaka-i nakdiyye fels hükmünde değildir, diyerek ve bu tevâlî eden istifhamlara toptan menfî bir cevap vererek, "Varaka-i nakdiyyede zekât yoktur" mu diyeceğiz?

İşte kāime-i nakdiyyenin zekâtını tetkik etmeye başlarken bu babdaki tetkikatımızın hutut-ı esâsiyyesini, yukarıdaki suallerde hulâsa etmiş bulunuyoruz. Şimdi bunlara cevap vermeye başlayacağız.

İlk bakışta varaka-i nakdiyyeyi fels hükmünde saymak imkânsız gibi görünüyor. Çünkü felsler, kâğıt gibi değil, belki kâğıda muhaliftir. Bunun kıymet-i mevzûasıyla beraber az çok kıymet-i zâtiyyesi de vardır ve bu itibarla fels, nakdeyne mülhak olup zekâta tâbidir, zannolunarak felsle varaka-i nakdiyye arasında bir fark görülebilir. Fakat bu farkın, nakdin kıymeti üzerinde hiçbir tesiri yoktur. Çünkü nakdin rayiç kıymetini, milletin irâde-i umûmiyyesi vazeder ve teamül ile muteber olur. Tedavülü de irâde-i umûmiyyenin tecellisidir. Zamanımızda dünyanın her tarafında câri olan iktisadî örf budur. Binaenaleyh bugün nakit olmakta az olsun, çok olsun zatî kıymetin hiç tesiri yoktur. Binaenaleyh Hanefî fukahasının fels hakkındaki noktainazarlarına göre yani felsin semen-i râyic olarak tedavülde bulunması, yahut ticaret metâı olması nasıl kıymeti üzerinden zekâtı icap ediyorsa varaka-i nakdiyye de milletin hey'et-i umûmiyyesinin bahşettiği kıymet üzerinden zekât lâzım gelir. Hanefîler'e göre, nakdeyne taalluk eden vücûb-ı zekât yukarıda bildirdiğimiz veçhile nakdeynin fıtrî olan veya müteâmel bulunan semeniyyeti ile muallel bulunduğundan tedavülde bulunarak nemâ ve ticareti ifade eden fülûs, nakdeyne kıyas ve ilhak edilerek zekâta tâbi olduğu gibi kavâim-i nakdiyyeden de zekât vermek vâcip olur. Hatta bu varaka-i nakdiyye ister ticarette kullanılsın, ister kullanılmayıp sahibi kendi ihtiyacına sarfetsin, isterse iddihâr eylesin, zekâta tâbi olmakta hiçbir fark yoktur.

Usûl-i Şâfiiyye'ye göre evrâk-ı nakdiyye düyûn senedâtına kıyas edilerek zekâta tâbidir, denilirse de Hanefîler'ce kıyas tariki ile senebe-sene fevrî olarak zekât ile hükmetmek mümkün değildir.

Şöyle ki: Birisinin diğer bir kimseden alacağı olup da üzerinden bir sene mürûr ettiği ve medyun, borcunu ödeyecek derecede zengin ve muteber olduğu halde borcunu inkâr etmezse bu zimmet, vedîa hükmünde olup bir sene mürûrunda ister tahsil ve kabzetsin, ister etmesin dâyine, zekâtını tâcil edip vermek Şâfiîler'e göre vâciptir. Evrâk-ı nakdiyyenin de bu suretle her sene zekâtını fevrî olarak vermek vâcip olur.

Halbuki Hanefîler'ce düyûn-ı kaviyyede bile havelân-ı havl yani borcun üzerinden bir sene mürûrunu müteakip zekât farz olmakla beraber derhal tediye icap etmez. Belki bu borçtan en aşağı 40 dirhem kabz-u tahsil edilinceye kadar zekât tehir olunur. 40 dirhem tahsil edilince 1 dirhem, 80'de 2 dirhem ve bu suretle tahsilât nisbetinde zekât verilir. Çünkü Hanefî mezhebinde bu yıllanmış borcun zekâtı farzdır. Fakat bu farz, bir farz-ı fevrî değildir.[593]

Bu cihetle usûl-i Hanefiyye'ye göre evrâk-ı nakdiyye senedâtı düyûna kıyas edilerek alelfevr zekâta tâbi tutulamaz.

Mâlikîlerin evrâk-ı nakdiye hakkındaki ictihadları ise felsler hakkındaki ictihadları gibidir.

* * *

TEMBIH. Mevzubahsimiz olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin, ليس فيما دون خمس أواق صدقة "*Beş ukıyye gümüşün mâdûnunda zekât vâcip değildir*" fıkrası hakkındaki izahımız burada nihayet bulmuştur. Şimdi hadisin ikinci ve üçüncü kısımlarını izah edeceğiz.

Hadisin ikinci fıkrası, وليس فيما دون خمس ذود صدقة "*Asgari üçer yaşında olan beş deveden aşağısında da zekât yoktur*" suretinde idi. Bu fıkradan da devenin nisâb-ı zekâtı müstefâd oluyor ki, üzerinden en aşağı üç sene güzerân eden beş deveden ibarettir ve böyle beş deveye mâlik olan kimseye bilicmâ bir koyun zekât lâzım gelir. Bu babda fukaha arasında hiçbir ihtilâf sebketmemiştir. Tafsili aşağıda tercümesi 715 numara ile gelecek olan hadisin izahında görülecektir.

Zevd, üç ile on beş yaş arasında olan deveye denir. Ezvâd diye cemilenir.

Bazı ehl-i lugat iki yaşı mebde olarak kabul etmişlerdir. Bazıları da müntehâyı yirmi, otuz yaşa kadar ilerletmişlerdir.

Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin üçüncü fıkrası olan وليس فيما دون خمسة أوسق صدقة "*Beş vesk miktarı mahsulün mâdûnunda da zekât yoktur*" cümlesi ile de hurma, üzüm, hububat gibi mahsûlât-ı arzıyyenin nisâb-ı zekâtı tâlim buyurulmuştur ki, 5 veskten ibarettir.

Evsuk, veskin cem'idir. Aslında vesk, bir şeyi toplayıp yüklenmek mânasınadır.[594] Bilittifak 5 vesk, sâ'-ı Nebî aleyhisselâm ile 60 sâa ıtlak olunur. Ebû Dâvûd'un, İbn Mâce'nin, Dârekutnî'nin tahrîc ettikleri bu haber; İbn Ömer'den, Hasan-ı Basrî'den, Şa'bî'den, Zührî'den, Saîd b. Müseyyeb'den sahih ve ceyyid senedlerle nakledilmiştir. Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, bu 60 sâ' ölçeğe "sâ'-ı mahtum" da denildiğini haber veriyor ki, bu nam bu ölçeğe onun ümerâ taraflarından damgalanmış olmasından dolayı verilmiştir.[595] Deve, katır, merkep yüküne de vesk denilmiştir.

Bir sâ', 1040 dirhem ayarındaki ölçeğe denildiğine göre, 5 vesk, kesirsiz olarak 1000 kilo ve eski okka ile 780 okka eder. Ancak sâ'-ı nebevî miktarında Irakīler ile Hicazîler arasında ihtilâf bulunup Iraklılar'a göre, 1 sâ' 8 Bağdat rıtlı, Hicazîler'e göre 5 $^{1}/_{3}$ Medine rıtlı olduğundan 5 vesaktan ibaret olan 60 sâ'-ı nebevî Irakîler'e göre 480, Hicazîler'e göre de 320 rıtl eder.[596] Fakat rıtlın kesri Irakîler'e göre 20 istar, Hicazîler'e göre 30 istar olduğundan erkâm ile görüleceği üzere netîce-i hesâbiyye birdir, 1 sâın 1040 dirhem olduğudur.

Irakîler'e göre:

1 sâ'= 8 rıtl x 20 istar =160 istar x 6,5 dirhem=1040 dirhem.

Hicazîler'e göre:

1 sâ' = 5 ⅓ rıtl x 30 istar = 160 istar x 6,5 dirhem = 1040 dirhem. Sâı, "Sadaka-i Fıtır" bahsinde de izah edeceğiz.

BİR MÜHİMME

ed-Dürrü'l-muhtâr gibi bazı mütûn-ı fıkhiyyede sâʿ, 1040 dirhem mercimek veya fiğ istiâb eden kaba denir, diye mutlak olarak zikredildiği halde *Mültekā* gibi bazı metinlerde İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed'e göre 8 rıtl-ı Irâkī'dir. İmam Ebû Yûsuf'a göre, Medine rıtlı ile 5 rıtl ile sülüs yani 5 ⅓ rıtl olduğu kaydedilmiştir. Şârihler tarafından da bu meselede İmam Ebû Yûsuf'un Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtı ile bir ictihadda bulunduğu haber veriliyor. Şârih Aynî'nin *Umdetü'l-kārî*'de (I, 849; II, 76) Tahâvî'den nakline göre İmam Ebû Yûsuf, "Medine'ye gittiğimde İmam Mâlik'i ziyaret etmiş ve esnâ-yı musâhabede sâın 8 rıtl olduğunu söylemiştim. İmam Mâlik, "Hayır 8 değil, 5 ⅓ rıtldır" diyerek bir ölçek getirip, "İşte sâʿ-ı Nebî aleyhisselâm budur" dedi ve "Hakikaten bu ölçek 5 ⅓ rıtl idi" demiştir.

İki İmamın bu mülâkat sırasında aralarında cereyan eden bu hadise Tahâvî gibi bir Hanefî imam ve muhakkiki tarafından nakledilmekle vukuunda şüphe edilmezse de bu hadiseyi bazı eimme-i selâse fukahasının İmam Ebû Hanîfe'ye muhalefeti şekline sokmaları hiç doğru değildir. Çünkü yukarıda erkam ile de ifade ettiğimiz veçhile ortada bir madde-i muhâlefet yoktur. Her iki hesap ve ölçüye göre bir sâʿ, 1040 dirhemden ibarettir. Belki bu vâkıanın medlûlü, İmam Ebû Yûsuf bâʿdemâ sâın takdirinde Medine mikyasını iltizam etmiş demek olur.

Bu izahatımızı Zeylaî ve *Fethu'l-kadîr*'den *Dürr-i Muhtâr Hâşiyesi*'nde nakleden İbn Âbidîn merhum, "Böyle bir muhalefetin mevcut olmadığının en vâzıh delili İmam Muhammed'in âsârında görülmemesidir. Arada bir muhalefet bulunsaydı, Ebû Yûsuf'un mezhebini herkesten iyi bilen İmam Muhammed, muhakkak bundan kitaplarında bahsedecekti" dediklerini de haber veriyor.[597]

Ebû Hanîfe hazretleri bir sâın 8 rıtl olduğunu İbn Âbidîn'in Câbir radıyallahu anhtan tahrîc ettiği şu meâldeki hadîs-i şeriften istifade etmiştir. Câbir hazretleri, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem 2 rıtldan ibaret olan 1 müd su ile abdest alırdı. 8 rıtl istiâb eden 1 sâʿ su ile de guslederdi" demiştir. Bu hadisi Dârekutnî de Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan aynı meâlde tahrîc etmiştir.[598]

5 veskin 1000 kilo ve eski okka ile 780 okka olduğunu da erkam ile ayrı ayrı şöyle ifade ederiz:

5 vesk x 60 sâʿ = 300 sâʿ x 1040 dirhem = 312.000 ÷ 312 = 1000 kilo.

5 vesk x 60 sâʿ = 300 sâʿ x 1040 dirhem = 312.000 ÷ 400 = 780 eski okka.

Hadisin bu fıkrasıyla istidlâl edenler: Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed'dir. Bunlara göre meyve ve hububat 5 veske bâliğ olmadıkça zekât yani öşür lâzım gelmez. İmam Ebû Hanîfe ise öşür için böyle bir nisab şartını kabul etmemiştir. Mahsûlât-ı arziyyenin azından da, çoğundan da zekât, öşür lâzım gelir, demiştir ve bu mahsulâtın iskā ile meydana gelmesi, yahut yağmur veya nehir suyu ile idrak etmiş olması arasında da bir fark görmemiştir. İmâm-ı Âzam'a göre 1 sâʿ bazılarına göre yarım sâʿ miktarı, mahsulât için mebde-i öşür olmak üzere kabul edilmiştir.

Ebû Hanîfe hazretlerine göre, mahsûlât-ı arziyyenin öşre tâbi olması için o mahsulde bekā da şart değildir. Yeşil mahsuller de öşre tâbidir. İmâmeyn'e göre mahsulâtın bir zamân-ı havl devam eden nevinden öşür lâzım gelir. *Tuhfe*'de İmâm-ı Âzam'ın ictihadı, sahih olarak tesbit edilmiştir.

Ebû Hanîfe, mahsulâtın öşre tâbi olması için havelân-i havli de şart kılmamıştır. Senede iki mahsul verebilen arazinin her mahsulünden öşrü alınır, demiştir. Sâhib-i mezhebe göre, öşür ibadet değildir. Belki bir maûnettir, öşürde yerin ücreti ve kirası mânası vardır. Bunun için bu vergiyi vermekten imtinâ eden kimseden devletin cebren almak hakkı vardır. Ölürse, devlet müteveffânın terekesinden alır.

Öşür için zekât gibi akıl, bulûğ, hürriyet de şart değildir. Sagīrin, mecnûnun, mükâtebin mahsûlât-ı arziyyesinden, hatta vakıftan öşür alınır.[599]

Ebû Hanîfe hazretleri yalnız kasab-ı Fârisî denilen kalem kamışı gibi boğumu ve ünbûbu olan nebatı, odunu, kuru otu, samanı öşürden istisna etmiştir.

Ebû Hanîfe'nin mezhebi İbn Abbas'tan, Zeyd b. Ali'den, Nehaî'den de menkuldür. Züfer'in mezhebi de böyledir. Eimme-i Mâlikiyye'den İbnü'l-Arabî de, "Ebû Hanîfe'nin mezhebi, mezheplerin en kuvvetlisidir, fukara için en muvâfıkıdır" demiştir. Muhammed Bâkır ile Ca'fer es-Sâdık hazerâtı da, Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin haber verdiği nisab hurma, üzüm, buğday, arpaya maksurdur. Mûtat olan da nisabın bunlarda nazarıitibara alınmasıdır demişlerdir.[600]

Ebû Hanîfe hazretleriyle isimlerini bildirdiğimiz eimme-i selefin bu babda istinat ettikleri İbn Ömer ile Câbir radıyallahu anhüm hadisleridir. İbn Ömer hadisi "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *yağmur ve nehir suyu ile havuz gibi çukurda müterâkim su ile sulanarak idrak eden mahsûlât-ı arziyyede tam öşür, iskā ameliyesiyle yetiştirilen mahsulâtta ise nısf öşür vardır,* buyurdu" meâlindedir ve Buhârî ile *sünen-i erbaa* sahipleri tarafından rivayet edilmiştir.

Câbir hadisi de aynı meâlde olup Müslim ile Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Ebû Dâvûd rivayet etmişlerdir.[601]

Görüyoruz ki, bu hadisler mutlak olarak vârit olmuştur. Mahsûlât-ı arziyyenin öşrü için bir nisab bildirilmemiş ve Ebû Saîd hadisinde olduğu gibi 5 vesk ile takyid buyurulmamıştır. Ebû Hanîfe ile eimme-i selef, İbn Ömer ve Câbir hadislerinin umumu ile amel edip Ebû Saîd hadisinin fıkra-i ahîresiyle takyide lüzum görmeyerek bu mahsullerin azında ve çoğunda öşrün lüzumunu kabul etmişlerdir.

Bazı fukahamız da sâhib-i mezhebin bu babda istinat ettiği deliller arasında, "*Ey müminler! Kazancınızın helâlinden ve yerden sizin menâfiiniz için ihraç ve idrak ettiğimiz mahsullerden infak ediniz*" meâlindeki âyet-i kerîme ile "*Mahsulün hakkını, öşrünü hasat zamanı veriniz*"[602] meâlindeki diğer bir âyet-i kerîmenin umum ve şümulünü de irat etmişlerdir.

Ebû Hanîfe namına irat olunan bu vücûh-i istidlâlâtı gördükten sonra Nevevî'nin İmâm-ı Âzam'la bazı eimme-i selefin ictihadları hakkında pek tecavüzkârane bir mütalaasını arzedeceğiz. Nevevî diyor ki: Bu Ebû Saîd el-Hudrî hadisi bize iki fayda bahşetmiştir: **1)** Vücûb-ı zekât, şu tahdit ve tayin edilen makādir-i eşyâdadır. **2)** Bunların mâdûnunda zekât vâcip değildir. İşte bu iki noktada beyne'l-müslimîn ihtilâf eden yoktur. Yalnız Ebû Hanîfe ile bazı seleftir. Bunlar hububatın azından da, çoğundan da zekât vâciptir, demişlerdir. Bu ise ehâdîs-i sahîhaya muhalif, bâtıl bir mezheptir.

Nevevî'nin bu tecâvüzât-ı lisâniyyesini şârih Aynî nakletmekle beraber bazı selef ile de Ömer b. Abdülazîz'i, Mücâhid'i, İbrâhim en-Nehaî'yi kastettiğini bildiriyor. Abdullah b. Abbas ile Zeyd b. Ali radıyallahu anhümün de bu ictihadda olduklarını biraz evvel *Neylü'l-evtâr*'dan nakletmiştik, sonra allâme Aynî, "İlim, fazilet, zühd ü takvâ itibariyle akdem-i eimme olan sahâbeye ve kibâr-ı tâbiîye mülâkat şerefiyle bekâm bulunan âlî bir imam hakkında Nevevî gibi beyne'n-nâs ilmiyle, insafıyla, zühdüyle iştihâr etmiş bir zatın bu derece izhâr-ı taassub etmesine hayret edilir" diyor. Ebû Hanîfe ile bazı selefin, bir fıkrasıyla amel etmekten i'tizâr ettikleri Ebû Saîd el-Hudrî hadisi sahihtir de, ihticâc ettikleri İbn Ömer, Câbir hadisleri sahih değil midir? Hem Ebû Hanîfe hazretleri Ebû Saîd hadisinin yalnız bu fıkrasıyla amel etmemiştir. Müctehid için bu bir haktır. Bir hadisin ifade ettiği müteaddit hükümlerden ictihadına muvâfık olanları alır, muvâfık olmayanı bırakabilir.

NİSABLARIN TEVÂZÜNÜ, GINÂNIN TAHAKKUKU

Gerek mevzubahsimiz olan Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh hadisinden ve gerek izahan zikrettiğimiz nisaba dair diğer ehâdîs-i şerifeden öğrendiğimiz nisablar, bize Asr-ı saâdet'te tedavül eden semen ile metâın, nukud ile eşyanın mütekabil vaziyetlerini ve zekâtın sebeb-i vücûbu olan gınânın hududunu vâzıhan irâe etmiştir. Gümüş nisabının 200 dirhem, altın nisabının 20 miskal olması ve bunlardan herhangisine mâlik olan kimsenin zengin addedilmesi bu iki madenin Asr-ı saâdet'te kıymetçe müsavi olduklarını ve 1 miskal altının 10 dirhem gümüş değerinde bulunduğunu ifade eder. Yine böyle koyunda kırk, sığırda otuz, devede beş adedinin gınâ ve zekât için birer nisab, birer esas ve merci' olarak tayin buyurulması, bunların da kıymetçe müsavi olduklarını bildirir. Sonra altın ile gümüşten her birinin nisabı, bu üç sınıf hayvanlarının nisablarına kıyas edilince de meselâ bir koyunun 5 dirhem gümüş veyahut yarım miskal altın pahasını haiz olduğu, bir devenin de 40 dirhem gümüş veyahut 4 miskal altın değerinde bulunduğu vâzıhan anlaşılır.[603]

Asr-ı saâdet'in en bereketli veçhesini mahsûlât-ı arziyyenin nisabı gösterir. Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde 5 vesk olduğu bildirilen bu nisabın kesirsiz 1000 kilo olduğunu yukarıda erkam ile irâe etmiştik. Şu halde Asr-ı saâdet'te hurma, üzüm gibi kuru meyvelerin, arpa, buğday gibi hububatın 50 kilosu 1 miskal altına, 5 kilosu da 2 dirhem gümüşe alınıp satılıyormuş demek olur.

Muhaddis-i şehîr Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ebû Saîd el-Hudrî hadisini zikrederek bunda tâlim buyurulan mekādir-i nisâbı şöyle ta'lîl ediyor: Hurma ve hububat gibi mahsûlât-ı arziyye nisabının 5 vesk olarak takdir buyurulması, hafif bir ailenin bir senelik masârif-i beytiyelerine kifayet etmesinden dolayıdır. Efradı en az bir ev halkı karı, koca, bir çocuk veya hizmetçiden teşekkül eder. Bir insanın ise en çok gıdası, 1 rıtl yahut 1 müd miktarı buğdaydan mâmul taamdan ibarettir. Hafif bir aile halkından her biri bu miktar yedikleri halde 5 vesk veznindeki zahire, ev halkına bir sene kifayet ettiği gibi bir miktar artar da katık masrafını bile karşılardı.[604]

Muhakkik ve müdekkik Ahmed ed-Dihlevî merhum nisab hakkındaki ta'lîline devam edip diyor ki: Gümüş nisabının 200, altın nisabının 20 miskal takdir buyurulması da es'ârı mutedil birçok şehirde hafif bir ailenin tam bir sene aile bütçesinin masraf kısmını karşılamasından dolayıdır.

Deve zekâtının, cinsinin gayri koyun ile tediye edilmesi tâlim buyurulmuştur. Bu da deve gibi iri yapılı bir hayvanın dölünden, döşünden, sütünden, yününden istifade edilmekte olduğundan, sekizde bir kıymetini teşkil eden zekât için kesîrü'l-menfaa koca bir hayvanın yok edilmesi hayır ve menfaatle kābil-i telif görülmeyerek bir koyun bir devenin sekizde birine muadil addolunup zekât olarak bir koyun teşri' buyurulmuştur. Birçok ehâdîs-i sahîhada vârit olduğu üzere Asr-ı saâdet'te bir deve kâh on, kâh sekiz, bazan da on iki koyuna müsavi kıymette addedilmiştir. Bu itibar ile beş deve nisabı, koyun nisabının asgari miktarı sayılmıştır.[605]

Buhârî'nin Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadisin "Kitâbü'l-Büyû'"da şirâ-i devâbbe ait olan babındaki tarîk-i rivayeti de[606] Asr-ı saâdet'te bir devenin 40 dirhem gümüş kıymetinde olduğunu vâzıhan ifade etmekte ve o devirde eşyaya nisbetle paranın kuvve-i iştirâiyyesinin yüksekliğini göstermektedir. Câbir hazretleri diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir gazâda bulundum. Avdetimizde devem yoruldu, ağırlaştı yürüyemez oldu. Bu sırada Resûl-i Ekrem geldi. Bana,

— "*Sen Câbir misin?*" diye seslendi. Ben de,

— "Evet!" diye cevap verdim. Resûl-i Ekrem,

— "*Zorun nedir ki, ordudan geri kaldın?*" diye sordu. Ben de,

— Devemin durgunluğundan geri kaldığımı bildirdim. Resûl-i Ekrem indi. Devemi bir ucu eğri olan asâsıyla çekti. Sonra bana,

— "*Haydi şimdi bin artık*" buyurdu. Deveme bindim. Bu defa hayvan, Resûl-i Ekrem'in devesini geçmek istiyordu, ben menediyordum. Bundan sonra Resûl-i Ekrem,

— أتبيع جملك "*Deveni satmak ister misin?*" buyurdu. Ben de,

— "Evet, satarım" dedim. فاشتراه مني بأوقية "Resûl-i Ekrem deveyi benden 40 dirheme satın aldı." Medine'ye vardığımızda Bilâl radıyallahu anha 40 dirhem gümüş tartıp vermesini emretti. Bilâl de terazinin gümüş kefesi ağır basarak tartıp verdi, ben de alıp gittim. Sonra dönüp geldiğimde, "*Bana Câbir'i çağırınız*" buyurmuştu. Ben de Resûl-i Ekrem bu defa da deveyi bana red ve iade eder diye korkuyordum. Filhakika öyle oldu. Resûl-i Ekrem,

— "*Haydi Câbir deveni de al!*" buyurdu.[607]

Bu hadîs-i şerifin *Buhârî*'deki metni daha uzundur. Biz muhtasaran nakil ve tercüme ettik.

HULÂSA. Nisabı tayinde nusûs ve ehâdîs pek çoktur. Bunların kâffesi nukud ve eşya nisablarının kıymetçe yekdiğerine müsavi kıymette, muadili bir derecede olduklarını ve sadr-ı İslâm'daki iktisadî örfe göre tayin buyurulan bu nisablardan herhangi birisine mâlik olan kimsenin zengin addolunduğunu ifade etmektedir.

Zamanımızın iktisadî vaziyeti ise, Asr-ı saâdet'e şöyle dursun harb-i umûmîden evvelki vaziyet-i iktisâdiyyeye nisbetle çok farklıdır. Bu fark altın ile gümüş arasında meşhûd olduğu gibi, bunların eşyaya kıyas ve nisbetlerinde de pek bârizdir. Aşağıda riyâzî hesâbâta müstenit hususi bir unvan ile bildireceğimiz veçhile zamanımızda gayri meskûk altın ile gümüş arasında bire on altı, on sekiz bir fark vardır. Asr-ı saâdet'te 1.5 dirhem veznindeki 1 miskal altın, 10 dirhem gümüş kıymetinde itibar edildiğine göre, bu fark ancak bire yedi derecesinde idi. Bugün gümüş günden güne sukut etmekte, altının pahası ise mütemâdiyen yükselmektedir. Hatta bu yükseliş, dünya piyasalarında pek fenâ buhranlar tevlîd ettiğinden her tarafta altın kıymeti, devletin müdahalesini celbetmiş ve hükümetçe tesbit ve takdirine lüzum görülmüştür.

Sonra bugün piyasada tedavül eden gümüş paramız veznî ve zatî kıymetini değil, devletçe izâfe edilen itibarî bir kıymeti haizdir ve bu, memleketimiz için bir örf olmuştur. Devletin nüfuzu ise, bir kâğıt üzerinde bile tecelli edince, banknot dediğimiz evrâk-ı nakdiyye bile aynı kıymeti haiz bulunuyor ve fülûs gibi mansûs olmadığı halde nakit olduğu için altın ve gümüşten ibaret olan ehâd-i nakdeyne kıyas edilerek evrâk-ı nakdiyyenin mâliki de zekât gibi vecâib-i şer'iyye ile mükellef addolunmak icap ediyor. Binaenaleyh gümüş nisabının hesabında vezin ile beraber hiç şüphesiz bu mâruf olan kıymete de itibar edilmelidir. Bugün külçe 200 dirhem gümüş nisabının kıymeti, kırk koyun nisabına değil ancak zekât olan bir koyuna muadildir. Bu vaziyette nisab için yalnız vezne itibar etmek zekât ve sadaka-i fıtır hakkında olmasa bile kurban hususunda haraç ve meşakkati mûciptir.

Zamanımızda nukudun eşyaya nisbeti de farklıdır demiştik. Hepimizce mâlûm olan bir hakikattir ki, altın, gümüş madenleri Asr-ı saâdet'te zamanımıza nisbetle çok azdı. Tabii eşyaya nisbetle kıymetleri daha yüksekti. On üç asır zarfında altın, gümüş miktarı kıyas ve nisbet kabul etmez bir derecede artmış, buna mukabil urûz ve sevâimin sarf ve istihlâki o nisbette yükselmiştir. Bundan dolayı nukud ile eşya arasında bâriz bir fark hâsıl olmuştur. Binaenaleyh Asr-ı saâdet'e nisbetle zamanımızın iktisadî vaziyetini bundan sonra "gınâ-i şer'înin dereceleri"ni izah ederken nazarıdikkate almak mecburiyetinde bulunuyoruz.

ŞER'Î GINÂNIN DERECELERİ

Gınâ ki "zenginlik" demektir. *Muhît*'ten naklederek Ali el-Kārî *Mirkāt*'ta şer'î gınânın üç dereceli olduğunu bildiriyor.

Birinci derecesi gınâ-ı mûciptir ki, bu gınâ sebebiyle, sahibine zekât ve sadaka-i fıtır vermek, kurban kesmek vâcip olur. Bu gınânın mikyası, nisâb-ı zekâttır ki, nukud ve emvâl-i zekâta göre her birinin miktarını ayrı ayrı mükerreren zikretmiş bulunuyoruz. Havâic-i asliyyeden fazla bu nisablardan birisi miktarında bir mala mâlik olmak gınânın en yüksek derecesini teşkil eder. Bu zenginin zekât ve sadaka alması haram olduğu gibi başkasının bilerek böyle bir zengine zekât ve sadaka vermesi de haramdır. Bu gınâ-i mûcibi ifade eden ehâdîs-i şerife, başta Ebû Saîd el-Hudrî hadisi olmak üzere yukarıda zikredildi.

Gınânın ikinci derecesi gınâ-i muhrimdir ki bu gınâ da, sahibine zekât ve sadaka almayı haram kılar. Fakat bu nevi zengine sadaka-i fıtır vermek, kurban kesmek vâcip olur. Bunun derecesi de hâcet-i asliyyeden fazla nisab kiymetinde emvâl-i zekâtın gayri bir mala mâlik olmaktır. Fazla elbise, fazla ev eşyası, akar ve merkep, katır gibi binit hayvanları bu cümledendir. Bu gınâyı tesis eden emvalin zekât malları gibi nemâ ve kazanç verir neviden olması şart değildir. Yine böyle havlî yani yıllanmış ve üzerinden bir sene geçmiş olmasına da lüzum yoktur. Ramazan bayramının arefesinde bu gınânın tahakkuku üzerine sahibine sadakâ-i fıtr vâcip olur. Kurban bayramında mâlik olan kimseye de kurban kesmek icap eder.

Bu zenginliğin derecesi şu meâldeki hadîs-i şerif ile tâlim buyurulmuştur: Ahmed b. Hanbel'in Müzeyne kabilesine mensup bir sahâbîden rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kim ki afîf yaşamak ve tese'ül zilletinden sakınmak isterse Allah onu halka muhtaç olmaktan berî kılar. Kim ki halktan müstağni yaşamak isterse, Allah onu da ganî kılar. Kim ki 200 dirhem gümüş değerinde bir servete mâlik iken halktan dilenirse, ilhâh ve ısrar ile ıztırarsız tese'ül etmiş olur*"[608] buyurmuştur. Böyle iddiayı fakir ve iltizâm-ı kizb ederek tese'ül ise haramdır.[609]

Gınânın üçüncü derecesi de sahibine sadaka ve zekât almayı değil, tese'ül etmeyi haram kılan gınâdır. Bu da tercümeleri bervech-i âtî üç hadîs-i şeriften müstefâd olduğu üzere 40 veya 50 dirhem gümüşe veya bu kıymette bir mala, yahut da akşamlı, sabahlı bir günlük nafakaya mâlik olmaktır. Bu üçüncü sınıf ağniya, hiçbir veçhile nisab miktarı bir mala mâlik olmadıkları için Hanefîler'e göre bunların zekât ve sadaka almaları helâldır. Yalnız istemeleri haramdır. Mezheb-i Şâfiî'de bu üçüncü sınıf insanlardan kuvveti ve sıhhati yerinde olanların da zekât ve sadaka almaları helâl değildir. Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye de 50 dirhem gümüşe yahut bu kıymette bir mala mâlik olan kimse için hem sadaka almak hem tese'ül etmek haramdır demişlerdir.

1. *Sünen-i erbaa* sahiplerinin Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— "*Kim ki, kendisini iğnâ edecek miktarda malı varken halktan dilenirse, bu kimse kıyamet gününde yüzsüz dilenciliğinin müstekreh âsârı yara bere halinde yüzünde nümâyan olarak arasât meydanına gelir*" buyurmuş. Ashâb-ı kirâm tarafından,

— "Yâ Resûlellah! Tese'üle mani ne kadar mal insana gınâ bahşeder?" diye sorulmuş da Resûl-i Ekrem,

— "*50 dirhem gümüş, yahut bu değerde altın*" diye cevap vermiştir.[610]

2. Atâ b. Yesâr'ın Benî Esed'e mensup bir sahâbîden rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kim ki bir ukıyye* (40 dirhem) *gümüşü, yahut buna muadil serveti varken tese'ül ederse, ıztırarsız ilhâh ve isrâf ile istemiş olur*" buyurmuştur.[611]

3. Ebû Dâvûd'un Sehl b. Hanzaliyye[612] radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kim ki tese'üle mani miktarda malı olduğu halde dilenirse, cehennem ateşinden nasibini arttırır*" buyurmuştur. Bu hadisin râvilerinden birisi olan Nufeylî ki muharric Ebû Dâvûd'un şeyhidir. Başka bir tarîk-i rivayette şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme,

— "Vücut ve tahakkuku ile beraber tese'ül câiz olmayan gınâ nedir?" diye soruldu da Resûl-i Ekrem,

— "*Sabah ve akşam yiyecek nafakaya mâlik olmaktır*" diye cevap verdi.[613]

Ali el-Kārî *Mirkāt*'ta gınânın bu üçüncü mertebesine işaret eden bu hadislerin hiçbirisi mensuh değildir, diyor. Bu hadisler hakikatte muhtelif dereceler ifade ettiğinden Ali el-Kārî'nin bu tembihi çok lüzumludur ve yerindedir.[614]

Muhaddis Dihlevî merhum da, "Bizce bu üç hadisin birisinde üçüncü derecedeki gınânın 50, öbürüsünde 40 dirhem gümüşle, üçüncüsünde de bir günlük maişet ile tahdit buyurulmasında muhalefet yoktur" diyerek zâhirde görülen muhalefetin sebeb-i hikmetini şu suretle ta'lîl ediyor: Bu ihtilâf, merâtib-i muhtelifede bulunan insanlardan her biri ayrı ayrı birer geçim yolu tutmuş ve herkesin iltizam ettiği meslek ve sanattan ayrılması imkânsız bulunmuş olmasındandır. Meselâ bir sanat ifasıyla hayatını kazanan bir kimse için sanatının icap ettiği alât ve edevatı bulamazsa, bunları bulana kadar istemeye mecburdur ve ma'zurdur. Çiftçi de böyledir. Ziraat aletini buluncaya kadar bu da mazurdur. Tüccar da sermaye buluncaya kadar böyledir. Cihad ile merzuk olan ashâb-ı Resûlullah da böyle idi. Başka bir sanatla iştigal edemezlerdi. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem bu sunûf-ı muhtelife ashabının hey'et-i umûmiyesini bir nizam altına alarak ashâb-ı sanâyî, tüccar, mücahidin gibi meslekleri, nakdi iktizâ eden kimseler için tese'üle mani olan gınâyı 40 veya 50 dirhem gümüşe veyahut bu kıymette bir servete mâlik olmakla tahdit buyurmuştur. Hamal ve gündelikçi gibi sermayesiz ve yalnız kuvvet-i bedeniyesiyle maişetini temin edenler için de tese'üle mani olmak üzere akşamlı, sabahlı bir günlük nafakasını alın teriyle kazanabilmeyi şart kılmıştır.

Sonra muhakkik Ahmed ed-Dihlevî diyor ki: Bir meslek sahibinin öteden beri cem'iyyet-i beşeriyye içerisinde me'lûf bulunduğu meslekî hayatını bırakıp da diğerine intikal edebilmesindeki iddia ettiğimiz imkânsızlık, siyâset-i müdünden bahis olan ulûmu içtimâiye kavâidi itibariyledir. Yoksa tehzîb-i nefse dair olan kavâid-i ahlâkıyeden mülhem olarak iddia edilmiş değildir. Tehzîb-i nefis mevzuuna göre bu tehavvül mümteni değil, her zaman nüfûs-i zekiyye için mümkündür.[615]

Bu münasebetle Ali el-Kārî'nin şöyle bir mütalaasına da şahit oluyoruz: "Akşamlı, sabahlı bir günlük nafaka ister alın teri, el emeği ile kazanılsın, ister ticaret ve sanat tarikiyle iktisap edilsin, tese'üle mani olmakta hiçbir fark yoktur. Şu kadar ki, maişet daha çok ticaret yoluyla iktisap edilip bunun için de re'sü'l-mâl ve sermaye olarak 50 dirhem kâfi olduğundan, birinci numara ile tercümesini yazdığımız Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh hadisinde 50 dirhem gümüş veyahut kıymeti bu miktara bâliğ olan altın ile takdir buyurulmuştur" diyor ki,[616] Asr-ı saâdet'teki vaziyet-i iktisâdiyyeyi tenvire medar olması cihetiyle çok mühimdir. Zamanımızda seyyar bir limon satıcısına bile sermaye olamayan 50 dirhem gümüşün, sadr-ı İslâm'da orta bir ticarethane sermayesine re'sü'l-mâl olabilecek kıymette bereket-i iştirâiyyeyi haiz olduğu bu hadîs-i şeriften anlaşılmaktadır.

Mişkâtü'l-Mesâbîh'te, "Kendileri için istemek helâl olan ve olmayan kimseler" başlığı altında *Müslim*'den nakil ile Kabîsa b. Muhârik el-Âmirî radıyallahu anhtan rivayet edilen şu meâldeki bir hadîs-i şerif de bu mevzûu izah eden hadisler cümlesindendir:

Kabîsa hazretleri diyor ki: Bir kere kefâletten dolayı ağır bir borç altına girmiştim. O sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip bu borç sebebiyle kendilerinden sadaka istemeye mecbur oldum. Resûl-i Ekrem, "*Biraz otur, sabret! Bize zekât malı getiren olur. Sana vermelerini emrederiz*" buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem sözüne şöyle devam buyurdu:

"*Ey Kabîsa! İstemek yalnız şu üç sınıf insanlardan herhangi birisi için helâldir: 1. Bir cemaate veya ferde kefil olarak borçlanan kimseye, kefaleti yerine getirene kadar helâl olur. Fakat aldığı sadaka ile deruhte ettiği borcu eda ettikten sonra artık istemekten hazer eder. 2. Serveti bir âfete uğrayıp helâk olan kimse de hayat ve maişette zaruri olan ihtiyaçlarını temin için isteyebilir. 3. Zengin iken fakrüihtiyaca duçar olan kimsenin de istemesi mubahtır. Bu devlet düşkünü de, aklı başında konu komşuları ve hemşehrileri arasında, 'Yâhu falan kimse fakir düşmüştür!' diye acınacak derecede şedîd bir ihtiyaç içinde bulunmalıdır. Bu da hayat ve maişette zaruri olan ihtiyaçlarını temin edinceye kadar helâl olarak tese'ül eder. Ey Kabîsa! Bu üç sınıf insanlardan başkasının tese'ülü haramdır. O dilenci, dilendiği parayı haram olarak yer.*"[617]

İstemesi helâl olan kimselerin tese'ülü de birtakım içtimaî âdâba tâbi tutulmuştur ki, bunlardan en mühimi ilhâh ve ısrardan ictinap edilmesidir. Müslim'in Muâviye radıyallahu anhtan tahrîc ettiği şu meâldeki bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Sadaka istemekte mübalağa etmeyiniz! Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz benden ısrar ile bir şey istediğinde onu -hoş görmediğim halde- onun bu ısrarı benden bir şey koparabilir. Fakat ısrar üzerine verdiğim şeyin ona asla hayır ve bereketi olmaz ki!*" buyurmuştur.[618]

Bu hadisin şerhinde Nevevî diyor ki: Zaruret yokken edilen tese'ülün hürmetinde ulemânın ittifakı vardır. Yalnız ashabımız eimme-i Şâfiiyye kisb ü kâra kudreti olan fakirin istemesinde iki veçhile ihtilâf etmişlerdir: **1.** Esah olan mezhep, kisb ü kâra kudreti varken tese'ülün haram olduğudur. **2.** Üç şarta riayet edilmek şartıyla helâl olmasıdır. Üç şart da şunlardır : **a)** Nefsi izlâl etmemek, **b)** Sualde ilhâh ve ısrar eylememek, **c)** İstenilen şey, mes'ûlü anh için mûcib-i meşakkat olmamak.

Gazzâlî de diyor ki: İstenilen bir sadakayı mes'ûlü anh olan kimse ya sâilin kendisinden yahut o mecliste hazır bulunanlardan sıkılarak verir, sâil de bunu böyle bilerek alırsa, böyle bir sadakayı almak bilicmâ haramdır. Binaenaleyh sâilin, aldığı şeyin ya aynını yahut bedelini mes'ûlü anhın ya kendisine veyahut veresesine reddetmesi lâzımdır.[619]

BIR İSTITRAD. İslâm dini kadar insanlara benliğini, izzet-i nefsini, şeref-i zâtisini muhafaza yollarını öğreten hiçbir din, hiçbir ahlâkî ve içtimaî teşekkül yoktur. İslâm nazarında milletin istiklâli, cemiyetin şeref ve namusu ne kadar mukaddes ise ferdin izzet-ü itibarı da o nisbette vâcibü'l-ihtiramdır. Herkes bu girânbaha ilâhî vedîayı muhafaza ile mükelleftir. Bu maksatla insanlara bütün fazilet yolları gösterilmiş, fazîhalardan tevakki ile emredilmiştir.

Her fazîha insanın benliğinden, şerefinden bir parçasını giderir. O, yalnız bu hastalıkla mâlûl bulunur. Fakat diğer faziletleri mahfuz vezinde bulunabilir. Meselâ bir sarhoşun, bekrîliği haricinde yine şerefli ve sevimli bir varlığı vardır. Fakat insanın muharremât arasında bütün şerefini ve izzet-i nefsini tahrip eden yegâne bir haram varsa, o da lüzumsuz ve ihtiyaçsız züll-i suâli irtikâp etmesidir. El açmak, boyun eğmek bir insan için üstünde taşıdığı şeref ve itibarın zevalini ilân etmekten başka bir şey değildir.

Bunun için fakirlere, âcizlere yardımı şiddetle iltizam eden dinimiz, aynı zamanda fakruihtiyacı olmaksızın arz-ı ihtiyaç edilmesini de aynı şiddetle menetmiştir ve fakruihtiyacın dâire-i hudûdunu yukarıda gördüğümüz veçhile son derece daraltmıştır. Bir günlük yiyeceği, giyeceği olmamak ve bunu iktisaba bedenî kudret ve kabiliyeti bulunmamak suretinde tayin ve tahdit etmiştir.

Dilenmek fazîhasından ümmetini tenfir eden Resûl-i Ekrem, diğer taraftan sa'y-ü amele teşvik buyururdu. 731 numara ile tercümesi gelecek Ebû Hüreyre hadisinde görüleceği üzere Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki, sizden birinizin urganını alıp arkasına dağdan odun yüklenerek getirmesi ve satıp geçinmesi, bir zengine gelip de sadaka istemesinden çok hayırlıdır. Kim bilir o da ya verir, minneti altına girersin. Yahut da vermez, zillet ve mahrumiyet içinde kalırsın*"[620] buyurmuştur.

Artık insanlara feragat ve fazilet yolu gösteren bundan beliğ bir vasiyet ve nasihat tasavvur olunamaz.

Tevbe sûresinde, “*Habîbim! Servet sahiplerinin mallarından zekât al! Zekât, onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır*”[621] meâlindeki âyet-i kerîmede zekât malı, servetin kiri addedilerek hem mal sahipleri mallarının kirini temizlemeye teşvik, hem de fukaraya, zuafâya ve ebnâ-i sebîl gibi ciddi ihtiyaç sahiplerine ait olan bu malın, heves edilecek bir şey olmadığı beyanıyla geç-nazarları tenfir buyurmuştur.

Bu sebeple Resûl-i Ekrem en yakın akrabası olan Benî Hâşim'e, hatta istihdam ettikleri kölelerine bile zekât malını almayı haram kılmıştı. *Sahîhayn*'da Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem fukarâ-yı ashaba zekât hurması taksim ederken henüz çocuk bulunan Hasan b. Ali radıyallahu anhümâ hurma yığınından bir tane alıp ağzına koymuştu. Resûl-i Ekrem derhal çocuğu zecr ü menetmek için, “*Kaka, kaka, onu çıkar, at! Bize zekât malı helâl olmadığını bilmiyor musun!?*” buyurmuştu.[622]

HULÂSA. Tese'ülden men ü tahzîr eden birçok ehâdîs ve âsâr vardır. Bunlardan bazılarını da 731 numaralı hadisin izahında göreceğiz. Tese'ülün menhî ve helâl olan kısımları olduğu gibi vâcip olan bir nevi de vardır ki, hâl-i ıztırarda telef-i nefisten vikāye için tese'üldür.

ALTIN VE GÜMÜŞ NİSABINDA VEZNİN MEVKİİ VE BUNLARLA EŞYANIN TAKVÎMİ

Nisab ve zekât hususunda altın ile gümüşün meskûk ve mâmul olanları ile külçeleri arasında hiçbir fark yoktur. Bu iki maden fıtraten semen yani satın alınan şeye paha ve bedel olmak üzere yaratılmış ve tarihin her devrinde bizâtihi semen olarak kullanılagelmiştir. Altın, gümüş İslâm'ın ilk devrinde de sikkeli ve sikkesiz tedavül ederek bunlara devletçe bir kıymet, sanatça bir sıfat-i zâide izâfe edilmemiştir. Abdülmelik zamanında ilk İslâm sikkesi darbolunduğu sırada bunlardan yüzde bir nisbetinde bir darrâb ücreti alınmakla iktifa edilmiştir ki, bu da nisab hususunda madrûb ile gayri madrûbu tefrika medâr olabilecek bir kemiyet ifade etmiyordu. İşte zekât hususunda altın ile gümüş, gerek sikkeli ve damgalı olarak tedavül eden nukud nevinden olsun, gerek şer'an istimali câiz olmayan evânî nevinden veyahut istimali câiz olan kadınların ziynet eşyasından ma'dûd bulunsun, kılıç, kuşak, eğer takımı, esliha, hatta parmaktaki altın, gümüş yüzük olsun bunlarda vezin muteber olmasının sebebi budur.

Tabiidir ki, o devirde ticaret metâının nisabı da piyasada câri olan bu örfe göre bunların madrûb ve gayri madrûbu ile takvîm ediliyordu. Âhiren altın ve gümüşün tedavülü, bunların yalnız madrûb olanlarına inhisar edince fukaha, bu yeni örfün muktezâsı olarak urûz-ı ticâretin meskûk olan altın ve gümüşten birisi ile takvîmi lüzumunu bildirmiştir. Hem de bilhassa ticaret malının bulunduğu memleketin örfüyle takvîmi kabul edilmiştir.[623]

Asr-ı saâdet'teki örf, takvîm-i eşyâ hususunda mutlak iken, müteahhir örf, nakd-i madrûb ile mukayyettir. *Bahir*'den nakledilerek *İbn Âbidîn*'de bildirilen bu nakd-i meskûk ile takvîm keyfiyeti, ticaret malının bulunduğu memleketin örfü ile meşrut olmasına göre bu örf, umumi bir örf değil, her diyarın kendisine ait hususi örfleridir. Fukahanın bir düstur halinde kabul ettikleri, "Her belde halkının kendi örfü muteberdir" esası gerek dirhemler, dinarlar hakkında gerek emvâl-i zekâtın bunların madrûbu ile takvîmi keyfiyetinde müessir olan bu hususi örflerin pek âşikâr birer ifadesidir.

Emevîler zamanında sencelerle muvâzene ve murakabe edilerek veznine, sâfiyetine ihtimam edilen dirhemlerin vezinleri, ayarları Abbâsîler'in ilk halifesi olan Seffâh'ın evâhir-i saltanatından itibaren nasıl bozulmaya başladığını, ne derece ilerlediğini bundan evvel izah etmiştik. Fürû-i Abbâsiyye zamanlarında ise dirhem meselesi daha karışık bir vaziyete girmiştir.[624]

Vezn-i seb'aya nazaran evzân-ı meskûkâtın bu medd ü cezri zekât gibi malî hakların hesabında tereddüdü mûcip oluyordu. İbn Abdülber İslâm illerindeki bu dirhem vezinlerinin fark ve tefâvütüne hususi surette ehemmiyet vererek Endülüs vesair İslâm memleketleri dirhemleri ile vezn-i seb'a arasındaki bu farkı cem' ve tesbit etmiştir (*Neylü'l-evtâr*).

Birgivî Muhammed {/Mehmed} Efendi ki, Kanûnî devrinde yetişen selef ve halefin âsârını kavrayarak bihakkın imam unvanını ihrâz etmiş olan ulemâdan ma'dûddur. *Tarîkat-ı Muhammediyye*'nin sonlarında, "Ukud ve muâmelâtta müsta'mel olan dirhemleri zamanımız adamları o kadar küçültmüşlerdir ki bunlardan dördü bir araya getirilse bir dirhem-i şer'înin veznine muâdil ve müsavi olamaz" diye şikâyet ediyor. Sonra da, "Asıl şeriatta muteber olan vezn-i esâsî terkedilip halk, derâhimi ma'dûdâttan addetmeye başlamıştır" diye asrının örfüne ilişiyor. Daha sonra bu örfün nas ile teâruzu halindeki eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin noktainazarlarını bildiriyor ki biz bu ciheti aşağıda hususi bir unvan ile tetkik edeceğiz.[625]

İşte dirhem meselesi bu suretle bir ibtilâ-yi umûmî haline gelmeye başlayınca fukaha, her beldenin kendi dirhemi muteberdir, düsturunu ortaya koymuşlar ve her belde halkının kendi dirhemleriyle yaptıkları muameleleri meşrû ve muteber addetmişlerdir. Yalnız zekât hususunda, verilen zekâtın rub'u öşürden yani kırkta birden noksan olmaması kaydedilmiştir. Bunu da aşağıda izah edeceğiz.

DİRHEMLERİN TAĞŞÎŞİ

İslâm'ın ilk devrinde, من غشنا فليس منا "*Kim ki bize hile ve hıyanet ederse o bizden değildir*"[626] suretindeki, vaîd-i şedîde yani ne Asr-ı saâdet'te ne Hulefâ-yi Râşidîn devrinde memleketin kudret-i mâliyesinin yegâne istinatgâhı olan parasına hıyanet edildiği vâki değildir. Makrîzî'nin beyanına göre, derâhimin ilk tağşîşi hicrî 64 yılında vuku bulmuş ve Ubeydullah b. Ziyâd Basra'dan firar ettiği sırada züyûf para darbetmek fazîhasını irtikâp etmiştir. Muâviye zamanında da böyle bir hadise görülmüştü. Zaman zaman da görülegelmekte iken mağşûşeler üçüncü karn-i hicrî dahilinde taammüm etmiştir.

Mağşûş dirhem olsun, külçe veya emsali olsun zekât ve nisab hesabında bu mağşûşelerin ihtiva ettikleri gümüş miktarı mı, yoksa piyasadaki revacı mı nazarıitibara alınmalıdır? İşte İslâm âlimleri için bunlar en ehemmiyetli birer tetkik zemini olmuştur.

İMAM MÂLİK'İN BU BABDAKİ MEZHEBİ ŞÖYLEDİR:

Bir mağşûşenin gışşı, hâlis ayardaki paranın kıymetinden noksan olmayacak derecede bulunup da kendisine dirhem, dinar ıtlak olunur ve piyasada esmân-ı hâlisa gibi revaçta bulunursa zekât lâzım gelir. Bu evsafı haiz olmazsa, mağşûş paradaki gümüş ve altın miktarı ba'de't-tasfiye 200 dirhem gümüşe veyahut 20 miskal altına bâliğ olursa yine zekât lâzım gelir. Vezni noksan olan esmân için de İmam Mâlik 1, 2 habbe kadarı ma'füvdür, demiştir.

İMAM EBÛ HANÎFE'NİN MEZHEBİ

İmâm-ı Âzam ile sâhibeynine göre derâhim-i mağşûşede gümüş galip olursa, gümüş ve hâlis dirhem hükmündedir. Eğer madde-i mağşûşe galip ise, bu da ticret metâı hükmünde olup kıymetinin nisaba bâliğ olması muteberdir. Binaenaleyh gışşı galip olan mağşûşede zekât iki suretle tahakkuk ediyor: 1. Bu mağşûşedeki gümüşün 200 dirheme bâliğ olması, 2. Kasd-ı ticârete makrûn bir metâ-ı ticâret olup madrûb 200 dirhem gümüş kıymetinde bulunması.[627]

Şârih Aynî'nin verdiği şu mücmel mâlûmat, fıkh-ı Hanefî kitaplarında şu suretle tafsil ediliyor: Derâhim-i mağşûşede gümüş galip olursa gümüş hükmündedir. Eğer bakır gibi madde-i ecnebiyye galip olursa, o mağşûşe ya semen-i râyiçtir veyahut metâ-ı ticârettir. Her iki surette bu mağşûşenin kıymeti nazarıitibara alınır. Eğer mağşûşenin kıymeti gümüşü galip olan derâhim-i müteârefe ile nisaba bâliğ olursa, bu mağşûşeden zekât vermek vâcip olur. Nisaba bâliğ olmazsa zekât da lâzım gelmez. Eğer bu mağşûşe ne semen-i râyiç ve ne de metâ-ı ticâret değilse, 200 dirhem miktarı gümüşü ihtiva etmedikçe zekât lâzım gelmez. Eğer gümüş, mevadd-ı mağşûşeden bittahlîl tefrik olunduğunda 200 dirhem derecesinde çok tahmin edilirse, zekât lâzım gelir ve bu surette o mağşûşede kasd-ı ticâret de aranmaz. Mağşûşedeki gümüş miktarı tahlil ve tefrika değmeyecek derecede az olursa zekât lâzım gelmez, ondaki gümüş müstehlektir.

el-Bahrü'r-râik'te mesele bu suretle izah edildikten sonra *Bedâi*'den naklen selefin bu babdaki ictihadı da şu suretle bildiriliyor: Mağşûşeler esmân-ı râyiçe veyahut metâ-ı ticâret olursa o mağşûş paranın fülûs gibi kıymeti üzerinden zekât lâzım gelir. Ticaret kastı bulunmazsa zekât lâzım gelmez. Çünkü mağşûşenin muhtevî bulunduğu gümüş, galebe-i nuhâs ile müstehlektir. Selefin bu ictihadını naklettikten sonra sâhib-i *Bedâi*' Kâsânî merhum, "Selefin noktainazarı daha doğrudur" diye takdir etmiştir ve hakikaten tatbiki kolay en amelî bir ictihaddır.

Şimdi muhtac-ı izah bir cihet kalmıştır ki, gümüş veya altın ile mevâdd-ı ecnebiyyeden bir madenin müsavi miktarda mağşûş olanları, böyle müsavi miktarda mağşûş olan dirhem ve dinarın ve sûret-i mutlakada mahlût altın ve gümüş külçelerin ta'yîn-i ahkâmında fukaha ihtilâf etmişlerdir. *Hâniyye*'de, *Hulâsa*'da ihtiyaten zekâtın vücûbu ciheti ihtiyar edilmiştir. *el-Müctebâ*'nın "Kitâbü's-Sarf"ından müstefâd olan hüküm de müsavi miktardaki mağşûşenin gümüş veya altın hükmünde olduğudur. Zekât bahsindeki takririnden anlaşılan da bilakis müsavi mağşûşenin gümüş veya altın hükmünde olmadığıdır (*el-Bahrü'r-râik*).

İbn Âbidîn de şu tafsilâtı hikâye ediyor: *el-Burhân*'dan naklen *Şürünbülâlî* de, "Azher olan adem-i vücûbdur. Çünkü mağşûşede vücûbu zekât, altın veya gümüşün madde-i mağşûşeye galebesiyle meşruttur. Müsavi miktarda ise matlup olan galebe yoktur" deniliyor.

Bazı fukaha vücûb ile adem-i vücûbun ikisi ortası bir ictihad olarak 2.5 dirhem zekât vâcip olur, demişlerdir.

Dürer'de *Hâniyye* ve *Hulâsa*'nın ihtiyaten vâcip olur, kavli ihtiyar edilmiştir. Nuh Efendi de, "İbadette ihtiyat vâcip olduğu için benim ihtiyar ettiğim ictihad da vücûbdur. Müsavi vaziyetteki meselelerin çoğunda bu ihtiyat tariki iltizam edilmiştir. Nasıl ki, kanla tükrüğün müsavi miktarda olması ihtiyaten nâkız-ı vuzûʻ addedilmiştir" diyor.[628]

Buraya kadar gümüşün veyahut altının bakır gibi bir ecnebî maden ile mağşûş olanları izah edilmiştir. Gümüş ile altın birbiriyle mağşûş olursa bu da bervech-i âtî tafsile tâbidir: Eğer gümüş mağlûp olursa altın, kıymeti cihetiyle gümüşten aziz ve gālî bir maden olduğu için bu nevi mağşûşenin hepsi altın addolunur. Eğer gümüş galip olursa bu surette bakılır, eğer mağşûşedeki altın miktarı, kendi nisabı olan 20 miskale bâliğ olursa, bu mağşûşeden altın zekâtı verilir. Eğer gümüş miktarı kendi nisabı olan 200 dirheme bâliğ olursa bundan da gümüş zekâtı verilir.[629]

NİSABDA, ZEKÂTTA ADED-İ ESMÂN NEHCİ

Sadr-ı İslâm'da ilk İslâm sikkesi kesildiği zamanlarda dirhemler izah ettiğimiz veçhile tamamıyla vezn-i sebʻa esasına muvâfık olduğu için zekâtın hem vücûbu hem edası sayı ile hesap ve ihraç edilebiliyordu. Her servet sahibi meselâ gümüş parasının 200 dirhemde beş adedini ayırıp vermekte güçlük çekmezdi. Nisab ve zekâtın böyle sayı ile hesap ve ihracı yine veznî idi ve nassa muvâfık idi.

Abbâsîler ve fürû-i Abbâsîler zamanlarında ve diğer menâtık-ı İslâmiyye'de vezin ve nakit işi pek çok tahavvüller geçirdiği halde yine vezn-i seb'a esası takip ediliyordu. Galib Bey'in nukūd-ı İslâmiyye koleksiyonunda sekizinci ve dokuzuncu karn-ı hicrîye kadar kesilen altın ve gümüş paralarda 1, 2 habbe ve âzami 1 kırat fark ile beraber yine vezn-i seb'a esası takip edildiği görülüyor. Bu da zekâtın rub'u öşürden noksan olmaması şartıyla nisabın adetle hesabına ve adetle ihracına mâni değildi. Noksân-ı yesîr ma'füv addediliyordu.

Hatta zamanımıza tarihen en yakın bulunan Osmanlılar devri ibtidasından Fâtih zamanına kadar Osmanlı akçelerinin de vezni ve sâfiyeti vezn-i seb'a mıkyasına tamamıyla muvâfık idi ve aynı safiyeti haizdi. Hiç şüphesiz bunlarda da adetle nisab ve zekât hesap edilebilirdi.

Fakat her zaman ve mekânın dirhemleri ve esmân-ı câriyesi umumiyetle vezn-i seb'aya uymuyordu. Yukarıda bazı şevâhid-i târîhiyye ile bildirdiğimiz veçhile vezn-i seb'anın sülüsü derecesinde noksan dirhemler tedavül ediyordu.

Nasıl ki Fâtih devrinden sonra Osmanlı akçelerinin dördü, 1 dirhem-i şer'îye muadil olabilecek bir dereceye düşmüştü. Tabii bu paralarla aded-i esmân nehci iltizam edilerek sayı ile zekât ve nisab hesap edilemezdi. Bütün mânasıyla vezne itibar edilirdi.

Sultan Mahmud zamanında akçe bırakılıp 6 dirhem vezninde gümüş paralar ve bilâhare mecidiyeler tedavüle başlayınca aded-i esmân nehci tabii olarak bırakılıp vezin esası takip edilmiştir. Ezmine-i ahîrede yazılan fıkıh kitaplarında riyal ve mecidiyelerden kaç adedinin 200 dirhem veznine muadil olduklarının ehemmiyetle hesap edilip bildirilmesi adet nehcinin bırakıldığını ve zaruri olarak münhasıran vezne itibar edildiğini göstermektedir. Elyevm muteber olan da vezindir, aynı zamanda kıymetin de müessir olduğunu aşağıda göreceğiz.

Nisab ve zekâtın bu suretle veznen hesap ve ihracı hiç itiraz edilmeyen bir tarîk-i ilmîdir.

Bir kısım fukaha her memleketin tartısı ve esmân-i câriyesi vezn-i seb'adan kâh artık, kâh eksik bir vaziyete girdikten ve tağşîş gibi bir beliyye ortaya çıktıktan sonra herkes için nisab ve zekâtı veznen hesap ve eda etmek mümkün olmayıp belki mümtenî bir hale geldiğini nazarıitibara alarak her memleketin kendi nakdi, her ne vezin ve vasıfta olursa olsun, sayı ile hesap edilmesi ve 200 adette beş tanesinin zekât olarak verilmesi ictihadında bulunmuşlardır.

Mağşûş paralar ve külçeler hakkında sâdât-ı Hanefiyye tarafından vazolunan, "Mağşûşede altın, gümüş madde-i ecnebiye galip olursa, esmân-i ceyyide hükmündedir. Madde-i mağşûşe galip olursa, kıymetinin nisaba bâliğ olması muteberdir" yolundaki düsturun tatbiki bile hakikaten müşkül bir veçhe arzediyordu. Bu mağşûş altın ve gümüşü kim tasfiye edecekti? Ve bu galebeyi kim tayin edebilecekti? Gerçi bunu, mağşûş esmânın piyasadaki revacı ve daha açık bir tabirle her memleketin kendi örfü ve teâmülü tayin edecekti. Böyle olunca daha cezrî bir şekilde bu müşkülün halli zaruri idi.

Bu hususta ilk yükselen ses, İmam Ebû Yûsuf'un tilmizlerinden Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin[630] sadâ-yı ictihadı olmuştur. Merîsî (ö. 228) hastalığın ve zaruretin tam mihrakına parmak basarak, "Artık nisab ve zekâtta vezne değil, adede itibar edilmelidir" diyordu. Bir şehirde tedavül eden dirhemin vezni, ayarı vesair evsafı nasıl olursa olsun, 200 dirhemde beş adet zekât lâzım geleceği ictihadını ortaya koymuştu. Hiç şüphesiz ki, Merîsî'nin bu ictihadı, ilmî tabiri ile "hark-ı icmâ" idi.[631] Sadr-ı İslâm'dan beri istinat edilen ilmî bir sistemi bozmaktı. İcmâ ile bilinegelen bir hükümde böyle zuhur eden nizâ ve ihtilâfın hükmü ise usûl-i fıkıh kitaplarında bildirildiği veçhile Ebû İshak eş-Şîrâzî, Taberî, Kādî Ebû Ya'lâ, İbn Akīl gibi fukahaya göre icmâın zevalidir. Bu ictihadı ile Merîsî icmâdan örfe intikal demek olan çok mühim bir inkılâb-ı fıkhî ortaya koymuştur.

Müthiş bir tarrâka ile duyulan Merîsî'nin bu ictihadı bir kasırga halinde ilim âlemini karıştırdı ve muhalefetle karşılandı, i'tizâl ile ittiham edildi. Felsefe ile iştigal eden bir mübtedidir denildi, hatta bazı emsâl-i târîhiyesi veçhile tekfir edenler bile bulundu ve en sonra İmam Ebû Yûsuf'un bile müşârün ileyhi zemmedip kendisinden yüz çevirdiği söylendi ki bunların hiçbirisi doğru değildir. Çünkü Merîsî zâhid, müttaki bir zat idi. İmam Ebû Hanîfe'nin bile zamanına yetişmiş ve halka-i irfânından feyizyâb olmuş, gayetle zekî, ilmî cesareti ve ictihadî garabeti ile meşhur bir âlim, bir fakih, bir imam idi. İmam Ebû Yûsuf'tan pek çok rivâyâtı ve tasnîfâtı vardır.[632] Hiç şüphesiz ki Merîsî bu ictihadını da üstadı Ebû Yûsuf'un emvâl-i ribeviyye hakkındaki nusûsun örf ile muallel ve müevvel olduğuna dair kabul ettiği bir aslına bina etmiş olacaktır.

Aşağıda hususi bir unvan ile izah edeceğimiz üzere İmam Ebû Yûsuf'a göre nas, örfe muârız görüldüğünde ve nas, örf ve teâmüle göre şerefvârit olduğundan nas, örf ile ta'lîl ve te'vil olunurdu. Altın ile gümüşün veznî olmaları da yukarıda tafsil ve izah ettiğimiz veçhile Câhiliye devrinden intikal edip taraf-ı Peygamberî'den takrir buyurulan ve Asr-ı saâdet'te bu suretle câri olan örf ü âdete müstenit idi. Örf ü âdetin ilmî mevkiini, ne derecede mühim bir müstened-i şer'î olduğunu yakında hususi bir unvan ile izah edeceğiz.

Zâhirî ulemâsından Mağribî de Merîsî'nin bu tarîk-i ictihadını iltizam etmiştir *(Neylü'l-evtâr)*.

Şark'ta şer'in malî meseleleri böyle cezrî bir tarîk-i ilmî takip ederken aynı zamanda Garp'ta da Endülüs'ün en benâm âlimi olan İbn Habîb'in de (174-237) yine örfe müstenit bir fetvası duyuldu. İbn Habîb de gümüş nisabının 200 dirhem olması hususunda cumhura muhalefet ederek, "Zekât ve nisab, her belde halkının müteâmil olan kendi dirhemleriyle tayin olunur" diyordu.[633]

Bu da Merîsî'nin müdafaa ettiği tezin daha sistemli bir şeklidir. Her iki tarafın medâr-ı ictihadı netice itibariyle birdir. Örf ü âdetin tahkiminden ibarettir. Hanefî mezhebi örf ü âdeti yüksek gören bir meslek olduğu için İbn Habîb'in bu ictihadı Hanefî fukahası arasında daha fazla intişar etmiş bulunuyordu.

Merîsî'nin ictihadı kendi zamanında muhalefetle karşılandığı halde, hadisatın tevâlîsi ve müşkülâtın tezâyüdü bir asır sonra Mısır'ın bu zeki müctehidine tamamıyla hak verdirmiştir. Bu defa da aynı sadâ-yı ictihad, Mâverâünnehir'de Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî'nin (ö. 381) lisanından yükselmiştir. Bu büyük Türk imamı da teâmüle itibar ederek dirhemlerden ve gatârifenin felslerinden yani rayiç olan kızıl bakır paralarından adet itibariyle zekât lâzım olduğu ictihadını ortaya koymuştur. Bu Hanefî imamı, "Bu gıtrîfî[634] paralar, başka memleketlerin gümüş paraları derecesinde bizim en kıymetli nakdimizdir. Gümüş dirhem gibi bununla eşya ve emval takvîm edilir, mehir tayin olunur, hasîs ve nefis her şey alınır. Biz, kendi paramızı tanırız" diyerek derâhim-i gıtrîfiyyenin sayı itibariyle her iki yüzünde rub'u öşür olarak beş adet zekât vâcip olduğuna dair fetva vermiştir.

Bu fetva berkî bir süratle mezâhib-i erbaa ulemâsı arasında intişar ederek bunların müellefâtında mevki almış ve ehemmiyetle kendisinden bahsedilmiştir.

Hanefî meşâyihinin kudemâsı ise yukarıda da bahsettiğimiz veçhile bu paralar için ister esmân-i râyice olarak tedavül etsin, ister ticaret metâı olarak kullanılsın, bunların kıymetini nazarıitibara alarak gümüşü galip olan ve dirhem denilebilen tedavüldeki bir para ile takvîm edilerek nisaba bâliğ olursa zekât vâcip olur. Bâliğ olmazsa zekât lâzım değildir, demişlerdi. Bu kıymet ictihadını İmam Hasan, fülûsün veyahut gümüşü ayrılmaya değmeyecek derecede az olan dirhemlerin takdîr-i nisâbında Ebû Hanîfe hazretlerinden rivayet etmiştir ki, yukarıda fülûsün zekâtı namıyla açtığımız hususi bir unvanda izah etmiştik.

Ebû Bekir el-Buhârî bu ictihadında -fülûsün semeniyyette nakdeyne kıyas ile tayin edilegelen hükmünde kıyastan örfe intikal etmişti ve İslâm piyasalarında tedavül eden esmân-ı mütehâlifeye göre nisab gibi malî meselelerin hesabı tamamıyla had bir devreye girdiği sırada ortaya konulduğu için hüsnükabul gördü. Merîsî gibi muhalefetle karşılanmayıp takdirlere mazhar oldu. Büyük, küçük şemsü'l-eimmeler yani Halvânîler, Serahsîler hep bu yolu ihtiyar ettiler. *Velvâliciyye, Hulâsa, Mecmau'n-nevâzil, Uyûn, Mi'râc, Hâniyye* gibi Hanefî kitaplarında hep bu fıkhî asla bina-yi hükmün ederek nice fetvalar neşretmişlerdir.[635]

Muhammed b. Fazl, Buhara'nın rivayette en şâyân-ı itimat bir imamı idi. Dirayette de onun şahsiyyet-i ilmiyyesi mezheb-i Hanefî'yi temsil ederdi. Asrında Mâverâünnehir'de yetişen yüksek âlimler, hep Ebû Bekir'in medrese-i irfânından feyiz almışlardır. Fetvâ kitaplarının en meşhurları sâhib-i tercemenin fetvaları ve rivayetleri ile doludur. Fıkıhta üstadı, Abdullah es-Sübezmûnî'dir.[636] Üstadın neseb-i ilmîsi de Ebû Hafs es-Sagīr ve Kebîr vasıtasıyla İmam Muhammed'e vâsıl olur.[637] Binaenaleyh Muhammed b. Fazl ile İmam Muhammed arasında üç vasıta bulunmaktadır.

HER BELDENİN KENDİ DİRHEMİ MUTEBERDİR, DÜSTURU VE BU DÜSTURUN TAKYİDİ MÜTALAALARI

Yukarıda ilk "Tembih" başlığı ile geçen bir yazımızda muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın vezn-i seb'a mikyası hakkında mühim bir mütalaasını bildirmiş ve aşağıda tetkik edeceğimizi vaad etmiştik. Şimdi İbnü'l-Hümâm'ın bu mütalaasını hulâsa ederek tetkik ve bu arada "Her beldenin kendi dirhemi muteberdir" kaidesinin takyidi hakkındaki bir teklifini de muhakeme edeceğiz:

İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-kadîr*'de Asr-ı saâdet'te 5, 6, 10 miskal vezinlerinde 10 dirhem olmak üzere üç sınıf dirhem tedavül ettiğini ve muahharen Hazret-i Ömer'in teşkil ettiği hesap divanında bu üç sınıf dirhem tevhid edilip vasatı alınarak, "7 miskal vezninde 10 dirhem" düsturu vazolunduğunu naklettikten sonra diyor ki: Bu rivayete göre pek sarihtir ki, Asr-ı saâdet'te bu hesap divanının koyduğu vezinde bir dirhem yoktu. Şüphesiz ve sarih olarak mâlûm olan şudur ki: Zekâtın miktarı taraf-ı Peygamberî'den 200 dirhemden 5 dirhem olmak üzere tayin buyurulmuştur. Fakat nisâb-ı zekâtın bu üç sınıf dirhemden hangisi ile hesap edileceği bildirilmemiştir. Zamân-ı saâdette vücûbu zekât için tayin buyurulan miktar, bu üç sınıf dirhemden en yükseği olan 10 dirhem=10 miskal ise bundan noksan olan seb'a veznindeki dirhemle zekât câiz olamaz. Eğer tayin buyurulan miktar 6 veya 5 miskal vezninde 10 dirhem ise yine vezn-i seb'a ile nisab hesap edilemez. Çünkü vezn-i seb'a miktarı vâcipten ziyadedir. Binaenaleyh gümüşün nisabı hakkındaki 5 ukıyye vezn-i seb'a ile değil, belki Asr-ı saâdet'teki yarım miskal veznindeki dirhem-i sagīr ile hesap edilmelidir ve bu bir lâzime-i ihtiyattır.

Sonra İbnü'l-Hümâm, "Kādîhan'ın naklettiği üzere bir kısım fukahanın nisab hakkında ve zekât hesabında, 'Her belde halkının kendi dirhemi muteberdir' suretindeki ictihadları bence 'O beldenin dirhemleri Resûl-i Ekrem zamanının asgari dirhemi olan beş miskal veznindeki 10 dirhemden noksan olmamak şartıyla' suretinde takyid edilmelidir" diyor.[638]

CEVAPLAR

EVVELÂ. İbnü'l-Hümâm'ın vezn-i seb'a hakkındaki itirazı doğru değildir. Çünkü Asr-ı saâdet'te dirhemlerin büyüğü ile de, küçüğü ile de nisab hesap edilip zekât verilmiştir. Bunu Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'ın 692. hadisin izahında tercümesi geçen rivayetinden öğrenmiştik. Hatta bunu bizzat İbnü'l-Hümâm da böyle anlamıştı da aynı hadisin izahında, "Ebû Ubeyd'in bu kelâmının zâhirine nazaran ashâb-ı kirâm bu dirhemlerden hangisini bulursa onunla zekâtlarını verdikleri anlaşılıyor" demişti. Bunların vasatını almak, niçin nassa muhalif ve ihtiyata sâik bir hareket olsun?

SÂNIYÂ. *Buhârî* şârihi Ebû Süleyman el-Hattâbî'nin *Meâlimü's-sünen*'indeki nakline göre, yine Ebû Ubeyd'den ashâb-ı kirâmın 200 dirhemin 100 dirhemini büyük, 100 dirhemini küçük paradan hesap ve ihraç ettikleri de rivayet edilmiştir ki, bu da cem' ve tevhid ile vasatını almak değil midir? Bu da eserimizde 692. hadisin izahındadır.

SÂLISÂ. Yine Ebû Ubeyd'den Hattâbî'nin nakline göre, "Benî Ümeyye zamanında sikke darbolunurken düşünmüşler, Asr-ı saâdet'teki dirhemlerden 8 denk veznindeki büyük dirhemlerden darbetseler nâsın bununla zekât verileceğini zannetmesi ve fukaranın mutazarrır olması icap ederdi. 4 denk veznindeki küçük dirhemden darbetseler, bu defa da mal sahipleri zararlı çıkardı. Binaenaleyh Benî Ümeyye, bunun ikisi ortası 6 denk vezninde darbettiler." Bu da vezn-i seb'adan başka bir şey değildir.

RÂBIÂ. Vezn-i seb'a hakkında icmâ-ı sahâbe vardır. Hiç şüphesiz ki, o devirde yaşayan ashâb-ı kirâm bu hakikatlerin hepsine vâkıftı ve bizzat faal bir vaziyette idiler. Devr-i Fârûkî'deki tevhîd-i nukūdu, sünnete muhalif değil, muvâfık bulmuşlardı da bu hususta ittifak etmişlerdi. *el-Bahrü'r-râik*'te rivayet edildiği üzere tevhîd-i nukūd edildikten sonra mehirde, diyetlerin hesabında, zekât gibi bilumum malî meselelerde hep vezn-i seb'a esası tatbik edilmiştir. Şu halde nisabı, dirhem-i sagīr ile hesap etmek ihtiyatına lüzum var mıdır?

İbnü'l-Hümâm'ın takyid etmek istediği "Her beldenin kendi dirhemi muteberdir" düsturuna gelince; bu fıkhî düsturu ortaya koyanlar yukarıda zikr ü tâdât ettiğimiz fukahadır, hepsi müctehid fi'l-mezhebdir. IV. asırda ilimleri Mâverâünnnehir'i dolduran Hanefî meşâyihidir. Ebû Bekir el-Buhârî'yi yukarıda bildirmiştik. Şemsüleimmelerin ilmî simalarını ise ilim âleminde tanımadık bir fakih yoktur. Bunların bu ictihadını nakleden Kādîhan ise en yüksek bir ilim ailesine mensuptur; Hasîrî, Gerderî gibi fukahanın üstadıdır. İbn Kemal, Kādîhan'ı müctehid fi'l-mezheb ulemâdan sayar.

Bu büyük müctehidler halkın mâruz bulunduğu müşkülâtı, fıkhî bir tabir ile haraç ve meşakkati kaldırmak ve yüsr ü sühûlet iltizam etmek için örfe istinat ederek, bu düstûr-ı ilmîyi vazetmişlerdir. Bu kaideyi İbnü'l-Hümâm'ın mütalaası veçhile takyid etmek, müşkülâtı olduğu gibi ibkā etmektir.

Bu fıkhî ictihad ve inkılâbı en iyi kavrayanlar arasında Zahîrüddin Abdürreşîd el-Velvâlicî[639] ile *Hulâsa* sahibi İftihârüddin Ahmed el-Buhârî görünür. Son derece zeki ve bahhâs bir Türk ve Hanefî imamı olan Velvâlicî kendi hem namı olan *Fetâvâ*'sında bu bahsi şöyle izah etmiştir:

Gatârife paralarında 200 adede bâliğ olunca zekât vâcip olur. Bu paralar İslâm'ın ilk devrinde halk dirhemlerinden ma'dûd değildi. Fakat bugün halk arasında tedavül etmektedir (Her devirde o zaman halkının âdetine itibar edilir). Görmüyor muyuz? Gümüşün zekâtında 200 dirhem nisab, Hazret-i Ömer'in son devrinde vezn-i seb'a hesabına göre takrir edilmişti. Halbuki Hazret-i Fârûk'un ilk hilâfeti sıralarında 6 miskal vezninde 10 dirhem muteberdi. Binaenaleyh her belde halkının dirhemleri, dinarları kendi vezinlerine göredir. Bu vezinler ise tefâvüt etmektedir. Dirhemlerin vezinleri mütefâvit olduğu halde yine her beldenin kendi dirhemleri ve dinarları muteberdir, demiştir.

Hulâsa sahibi de bu bahsi bu suretle izah etmiştir.[640] *Mecmau'n-nevâzil* ve *Uyûn* gibi kütüb-i mu'teberede, dirhem miktarının her beldenin vezni ile tayin edilmesi hak ve sevap olduğu gösterilmiştir. Pek âşikâr olarak görüyoruz ki, bu asl-ı fıkhî üzerinde zekâları çalışan eimme-i kirâm hep Türkistan ve Mâverâünnehir ulemâsındandır. Fakat bu asl-ı fıkhî yalnız bunların husûsât-ı ictihâdiyyesi de değildir. Mısır'ın, Mağrib'in en benâm ulemâsı tarafından da iltizam edilmiştir. Ezcümle Mısır'ın mâruf Hanefî âlimi Tahtâvî, "Artık nisab hakkındaki nassın örfe müstenit olduğunda hiç şüphe kalmamıştır. Nisabı örfe göre tayin etmek zaruridir. Fıkhın beş mebnâsından biri örfe rücûdur" diyor.

İbnü'l-Hümâm'ın kaydına müşâbih şöyle bir kayıt da *Sirâc*'dan naklen *Nahir*'de bildirilmiştir: "Her beldenin kendi dirhemi muteberdir. Fakat o dirhem 14 kırat olmak şartıyla." Bu kaydın mütekaddimîn ve müteehhirînin kitaplarına mutâbık olduğu ve cemm-i gafîrin, cumhûr-ı kesîrin ictihadına muvâfık bulunduğu da haber veriliyor. İbnü'l-Hümâm ile bunun arasındaki fark İbnü'l-Hümâm Asr-ı saâdet'teki dirhem-i sagīr ile takyid ettiği halde burada 14 kırat ile takyid, vezn-i seb'a hesabına müstenittir. Fakat bu kayıt da mesâlih-i nâsı teshîl için kabul edilen bir kaideyi tamamıyla hükümsüz bırakıyor. Halbuki isimlerini saydığımız eâzımın eserlerinde ve meselâ Serahsî'nin *el-Mebsût*'unda Muhammed b. Fazl'ın mezhebi mutlak olarak zikredildikten sonra, "Büyük üstat Ebû Bekir'in bu fetvasını şeyhim İmam Halvânî ahzetmiştir. Bence de sahih olan budur" diyor.[641]

Bedâi'de ise nisab adet itibariyle tekemmül eder de vezinde noksan olursa zekât vâcip değildir. *Tatarhâniyye*'de de böyledir, deniliyor.

HULÂSA. Fukaha bu babda iki nehc-i ilmî takip etmişlerdir. Birisi vezin nehci, diğeri örfe itibar tariki. İbnü'l-Hümâm ve diğer fukahanın dirhemde teamüle itibarın takyidi ile istihdaf ettikleri gaye, nisabın sadr-ı İslâm'daki vezn-i aslîsini muhafazadır. Örfe itibar eden fukaha da bundan tebâüd etmek istemiş değillerdir. Adetle verilen zekâtın rub'u öşürden noksan olmaması şartını kâfi görmüşlerdir. Evzân ve meskûkâtın geçirdiği edvâr-i târîhiyye nukūd-ı kadîme koleksiyonları üzerinde tetkik edilirse, bilâd-i İslâmiyye'de riyal ve mecidiye gibi büyük mikyastaki nukudun ezmine-i ahîrede tedavülüne kadar rayiç olagelen dirhemlerden yine eski mikyasa yani vezn-i seb'aya itibar edilmiştir. Şu kadar ki, ihtilâf-ı zaman ve mekân ile birçoklarının vezinleri, safiyetleri bozulmuştu. Bu cihetle "Her yerin kendi vezni ve kendi dirhemi muteberdir" düstûrunu kabul etmişlerdir ve müteâmel olduğu veçhile nisab ve zekâtın sayı ile hesap ve ihracını tecviz ederek noksân-ı yesîri ma'füv addetmişlerdir ki bu kavil İmam Mâlik'ten de menkuldür.

Evzân da böyle idi. Yukarıda erkam ile de izah ettiğimiz veçhile sadr-i İslâm'dan beri şer'î ve örfî namıyla başlıca iki nevidir. Hem, veznî mikyas olarak devam edegelmiştir. Küsuratı farklı olmakla beraber her ikisi de aynı vezin ve sikleti haizdi. Bugün ve hatta darphânemizde dirhem-i örfî ile 1 dirhem 16 kırat itibar edilmektedir. Ancak bu da birçok zaman ve mekânda nazarî olarak devam edegelmiş ve her yerde birbirinden farklı mikyâs-ı veznîlere itibar edildiğinden fukaha tarafından bu teamüle göre, "Her yerin müteâmel olan vezni ve dirhemi muteberdir" düsturu kabul edilmiştir.

Böyle olmakla beraber meselâ her biri 6 dirhem vezninde olan gümüş mecidiyelerde de adede itibar edilmesi gayesi kastedilmemiştir.

Pek ziyade uzayan bu bahse İbn Âbidîn'in *Dürrü'l-muhtâr Hâşiyesi*'nde "tenbîh-i hitâbî" ile başlayan bir mutalaasını da naklederek nihayet vereceğiz:

Zamanımızda müteâmel ve mütedâvel olan derâhim ve denânîrin, vezinleri ve kıymetleri muhtelif olarak gûnâgûn nevileri vardır. Vezninden bîhaber olan halkın bu paralarla vuku bulan ukūd ve muâmelâtı da adet üzerine câridir. Vezin ile zabt ü raptı, hesabı ve kitabı güç olduğu için halk zekâtlarını da sayı ile hesap ve eda ederler. Hatta yuvarlak bir hesap ile, "Her 40 kuruşta 1 kuruş, her 200 kuruşta 5 kuruş..." diye zekâtlarını ayırırlar. Halbuki zekâtta vâcip ve mansûs olan vezin idi. Binaenaleyh bu teamül ile vücûb-i vezni tevfik edebilmek, ve adetle zekât verirken rub'u öşürden yani kırkta birden noksan olmamak için altın ve gümüş paraların vezni hafif ve silik nevinden olmamasına dikkat edilmelidir, vezni ağır olanları verilmelidir ki zekât borcundan tamamen berâet edilmiş olsun. Aded-i nisâbı teşkil eden paralar, yeni darbedilmiş gibi çil ve ağır nevinden iken, vezni hafif ve silik paralarla zekât verilirse bunun rub'u öşürden noksan olmak tehlikesi vardır. Bu tehlikeden gafil olan mal sahipleri zekât verirken mütenebbih olsunlar.[642]

NİSAB, ZAMANIN VE BUNUN MÜSTENED-İ İLEYHİ OLAN EVZÂN VE NUKŪDUN ÖRF Ü ÂDETLE DERECE-İ ALÂKASI

Buraya kadar devam eden izahatımız tamamıyla tevazzuh etmiştir ki, zekât işi malî bir vecîbedir. Malî olması cihetiyle doğrudan halkın teamülüne tâbi bir meseledir. Bu müddeâmızı ispat etmek için pek ziyade uzayan izahatımızın bu nokta ile alâkadar olan aksâmını hulâsa ederek bir daha mutalaa edeceğiz:

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz ba'ʿs buyurulduğunda Ebû Ubeyd, Vâkıdî, Mâverdî gibi ulemânın rivayetlerine göre Câhiliyet devrinden beri devam edip gelen büyük, küçük evzân ve esmân-ı Câhiliyye'nin vaziyyet-i hâzıralarına hiç dokunmamış ve bunları halkın teamülü veçhile takdir buyurmuştur. Hatta bunlardan dirhem denilen gümüş nevilerinin üzerlerinde kisrâların, nûşirevanların ve dinar denilen altınlarda da Herakleios, Kostantin gibi imparatorların resimleri bulunurken bunların tebdiline lüzum görmemişlerdi. Kâbe harimindeki şirkin birer timsali olan asırdîde putların sernigûn edildiği bu mesut devr-i inkılâbda evzân ve esmân işi halkın teamülüne tâbi bir piyasa meselesi addolunarak bunların tebdili ümmetin iradesine, zamanın müsadesine bırakılmıştır. Yalnız taraf-ı Peygamberî'den altın ve gümüş ile maişet ve ticaret emvâlinin nisâb-ı gınâ ve zekâtı tâlim buyurulmakla iktifa edilmiştir.

Hazret-i Ömer zamanına kadar devam eden bu vaziyet müşârün ileyh hazretlerinin son devrindeki muhtelif vezindeki dirhemler, görülen lüzum üzerine vezn-i sebʿa esasına göre tevhid edildi. Bu da yeni bir örfün vazʿ-ı esâsı idi. Abdülmelik zamanında vezn-i sebʿa üzere dirhemler kesilip halk arasında tedavüle başlayınca bu teamül ile de yeni örfün gereği gibi teessüs ettiği görüldü. Velvâlicî'nin, *Hulâsa* sahibinin biraz evvel beyan ettikleri veçhile bu teamül, Asr-ı saâdet'tekinden bambaşka yeni bir örf idi ve bu örf hemen iki asır kadar devam etmiştir. Bunun yaşadığı günler, Resûl-i Ekrem'in "hayrü'l-kurûn" diye sitayiş buyurduğu en feyizli bir devre müsâdiftir. İlm-i rivayette kurûn-ı selâse namıyla yâdolunan bu devirde İslâmî umdeler, dinî faziletler hep zinde bir halde yaşamıştır. Bunlar arasında zekât gibi malî vecîbeler ve bunların müstened-i ileyhi olan evzân ve esmân mesâiline sencât-i zücâciyye gibi vasıtalarla nasıl ihtimam ve murakabe edildiğini yukarıda izah etmiştik.

Kurûn-ı selâsenin zevalini takip eden devirlerde ise evzân ve esmân hakkında gösterilen bu takayyüd ve ihtimamın nasıl zevale uğradığını ve Abbâsî ümerâsı taraflarından yer yer teessüs eden muhtar idarelerde vezinleri vesair vasıfları vezn-i seb'aya mugayir dirhemler, dinarlar tedavül ettiğini de görmüştük. Bu teşettütün tevlîd ettiği zaruretleri izâle için nisab gibi malî mesâilde her beldenin kendi veznine ve kendi dirhemine itibar edilmesi suretindeki ictihadlar da bu örflerin birer ifadesinden başka bir şey değildi.

Asr-ı saâdet'ten tebâüd ve memâlik-i İslâmiyye tevassu' ettikçe tedavül eden esmânın vezni, vasfı o nisbette bozuluyordu. İmam Birgivî'nin Kanûnî asrında gerek malî vecâib-i şer'iyyenin edasında, gerek ifa ve istîfâ hususlarında hem de sayı ile halkın kullandığı dirhemlerden acı bir lisan ile vâki olan şikâyetlerini okumuş ve tarih ölçüsüyle zamanımıza pek yakın demek olan i'tilâ devrindeki Osmanlı paralarının dirhem-i şer'îye kıyas ile ne kadar bozuk olduklarını kemâl-i vuzûh ile görmüştük. Bu da bize o günlerin örfünü irâe ediyordu.

Harb-i umûmîden doğan ve bütün içtimaî ve hatta ilmî müesseselerin nizamlarını değiştiren malî buhranların tesirinden din müessesesi de uzak kalamamıştır. Cihan tarihinde misli görülmemiş bir şekilde beşeriyeti tazyik eden bu buhranlar, iktisadî yeni usuller tevlîd edip bunlar da yeni bir örf halinde vaziyete hâkim olarak zekât, kurban gibi malî meselelerin gerek vücûbu ve gerek edası keyfiyetleri üzerinde tesirini göstermiştir. Ebû Saîd el-Hudrî hadisi münasebetiyle şu uzun izahattan maksadımız, içinde yaşadığımız yeni vaziyetin bu meseleler hakkında sormakta bulunduğu süallere Asr-ı saâdet'ten zamanımıza kadar devam edip gelen teheyyücü ilmîyi takip ederek ilmin irşadı dairesinde isabetle cevap verebilmektir. İnâyet ise Cenâb-ı Hak'tandır.

NİSABDA KIYMET NEHCİ

Zekât ve nisabın vezin ile değil, tedavüldeki hâl-i hâzır değer pahasıyla hesap edilmesi keyfiyetine **kıymet nehci** denir. Ağniyâyı tese'ülden mene dair olup *sünen-i erbaa* sahiplerinin müttefikan rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ne miktar mal insana gınâ bahşeder? diye sorduğunda Resûl-i Ekrem, *"50 dirhem gümüş veyahut 50 dirhem gümüş kıymetinde altın"* buyurdu, demiştir[643] ki, bunda da gümüşün asalet ve revacına ve kıymet nehcine işaret buyurulmuştur.

Cihan tarihinde nakit olarak devam edip gelen gümüş ve altın madeninden gümüşü altın ile takvîm eden selef devrinde hiçbir mezhep bilmiyoruz. Çünkü İslâm'ın ilk devirlerinde gümüşün revacı altından çok yüksekti. *Kudûrî Şerhi Cevhere*'de bildirildiğine göre, gümüşün tedavülü, madrûbuna ve gayri madrûbuna şâmil idi. Altının tedavülü ise yalnız madrûbuna mahsus idi. Bu cihetle sirkat-i nisâbın ve telef edilen emvalin kıymetleri hep gümüş rayici ile takdir ediliyordu. Gümüş nisabına dair olan ehâdîs-i şerifenin rivayet tariklerinin kuvvetli ve altın nisabını ifade eden hadislerin ise İbn Hazm'a, "Altın nisabı hakkında nas yoktur" demek cesaretini verecek derecede zayıf olmasının başlıca sebebi de ehl-i rivâyetin hâl-i revacda bulunan gümüş hakkındaki nusûsun rivayetine binnisbe daha fazla tehâcüm etmiş olmaları hatıra gelir. Her ne ise, seleften hiçbir âlim, gümüşün altın ile takvîmi ictihadında bulunmamıştır. Bilakis altının gümüş pahasıyla takvîmini iltizam edenler vardır.

Kādî İyâz'ın nakli veçhile eimme-i seleften Tâvûs b. Keysân ile Atâ b. Ebû Rebâh kıymet nehcinin pîşvâlarındandır. Şârih Aynî, Zührî'yi de ilâve ediyor. Bunlar zekâtta gümüşü yegâne bir asıl olarak kabul etmişlerdir.[644] Binaenaleyh, "Altının kıymeti 200 dirhem gümüş pahasına bâliğ olunca zekât vâcip olur. Velev ki o altın 20 miskal bulunmasın" demişlerdir. Yine bunlara göre, kıymeti 200 dirhem gümüş pahasına bâliğ olmayan 20 miskal altında da zekât yoktur.[645] Bu mezhep sahiplerinin namına birtakım suver-i istidlâliyyeyi yukarıda altın nisabını izah ederken bildirmiştik.

Zam hususunda eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin ictihadları da bu eimme-i selefle müşterektir.[646] Eimme-i Hanefiyye ikmâl-i nisab için altın, gümüş ticaret metâından birisinin diğerine zammını, kıymet-i esâsîsine istinat edip kabul etmişlerdir. Meselâ 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye eimme-i selâsemize göre zekât vâcip olur. Hatta sâhib-i mezheb İmam Ebû Hanîfe, tilmizlerinden daha ziyade kıymet-i esâsiyyesini iltizam ederek 50 dirhem gümüş ile 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye de zekât vâcip olur, demiştir. Halbuki eczâ-i nisâb noksandı. Altının aynına ve veznine itibar eden İmâmeyn'e göre, zekât vâcip değildi. Bu meselede İsbîcâbîler, Nesefîler, Burhânüşşerîalar, Sadrüşşerîalar hep Ebû Hanîfe'nin mezhebini tercih etmişlerdir. Evzâî, Sevrî mezhebi de böyledir. Aşağıda asrımızın iktisadî zaruretlerine cevap verirken biz de bu kıymet nehcini iltizam edeceğiz.

Züfer de kıymete ehemmiyet veren bir Hanefî imamıdır. Züfer'in kıymetçiliği de zekâtın edası zamanına ait ictihadında kendisini gösterir. Züfer'e göre, altın ve gümüşün zekâtın edası zamanındaki kıymeti muteberdir. İmam Muhammed'in re'yi de böyledir. Şu kadar ki, İmam Muhammed kıymeti, fukaranın menfaatine uygun olmak şartıyla kabul etmiştir. Bu bahse dair zam meselesindeki izahımız daha vâsi'dir.

Gışşı galip olan mağşûşelerin nisâb-ı şer'îsi de kıymet esası kabul edilerek tayin edilip kıymeti 200 dirhem gümüş veyahut 20 miskal altına bâliğ olursa zekât vâcip olur, denilmiştir.

Asr-ı saâdet'te tedavül etmeyen felsler de ahîren tedavüle başlayınca fukaha felsleri semen-i râyiç olmakta nakdeyne kıyas ederek fakat aynından değil, âhâd-ı nakdeyn ile takvîm edilerek kıymeti üzerinden zekât vâcip olduğuna hükmetmişlerdir.

Hiç şüphesiz ki mezâhib-i İslâmiyye arasında kıymet nehcini en çok iltizam eden mezhep, Hanefî mezhebidir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, altın ile gümüş asıl hilkati ve semeneyni itibariyle ticaret için vâsıta-i mübâdele olarak i'dâd olunmak hususunda müttehid olan iki maldan ibarettir. Bu cihetle altın ile gümüş, zekât hususunda bir cins gibidir. Yine bu itibar ile her ikisi için zekâtta rub'u öşür vâcip olmakta birleşmişlerdir.

ÖRF Ü ÂDETİN MEVKİ-İ ŞER‘ÎSİ

Zamanımızdaki iktisadî zaruretlerin nisab gibi malî meseleler üzerinde îkā ettiği tesirlere aşağıda bir çare ve bir mahlas-ı şer‘î ararken örf ü âdet bizim için en emin bir istinatgâh olacağından burada onun şer‘î mevkiini izah etmeyi faydalı buluyoruz.

Örf ü âdet Kitap ve Sünen’le tahkim ve tesis buyurulan bir delîl-i şer‘îdir ve fıkhın istinat ettiği usûl-i hamseden en mühim bir mesned-i ilmîdir. Örfün tahkimini ifade eden âyetler şunlardır:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ [647] âyet-i kerîmesi ki, bunda Resûl-i Ekrem efendimiz affı iltizam edip ahz-i sâr dâiyesinden içtinap etmeleri, aklın ve şer‘in takdir ve tahsin ettiği mâruf ile emredip, münkerâttan sakınmaları ve bir de cühelâ-yı nâstan yüz çevirmeleri emr-ü tâlim buyurulmuştur.

وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ [648] âyet-i kerîmesinde de umûr-ı yetîmi ikameye ve emvâl-i yetîmi ıslah ve idareye memur olan evliyâ-i yetîmin fakir oldukları surette yetim malından kader-i ma‘rûf istifade edebilmelerine müsaade buyurulup bunun ta‘yîn-i miktarı örf ü âdete havale buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmenin yetim velîsi hakkında nâzil olduğunu Buhârî Hazret-i Âişe’den rivayet etmiştir.

Örf ü âdetin şer‘î ehemmiyetini ifade eden ahbâr ve ehâdîs ise pek çoktur. İmam Buhârî *Sahîh*’inde bunlar için hususi bir bab açıp buna, “Büyû‘, icâre, keyl, vezin gibi hususlarda her memleketin kendi halkı arasında bi’l-irâde sünnet-i sâbite ve tarîkat-i müstemirre halinde müteâmel olan örf ve âdetin icra edilmesi” adını vermiştir ki, bizim için çok mühim olan bu unvanın kıymetinden ve ehemmiyet-i ilmiyyesinden aşağıda bahsedeceğiz.

İmam Buhârî bu babın unvanına tezyîlen iki kibâr-ı tâbiînin örfe istinaden verdikleri birer fetvasını ta‘lîkan zikretmiştir.

1) Tâbiî kadılarının en meşhuru olan Şüreyh b. Hâris el-Kindî, Hazret-i Ömer zamanında aralarında tehaddüs eden bir meseleden dolayı iplikçi esnafı müracaat edip, سنتنا كذا وكذا “Biz iplikçiler arasındaki âdet-i câriye şudur, şudur” diyerek sanatlarının örfünden bahsetmişlerdi. Kādî Şüreyh, سنتكم بينكم “Aranızda câri olan âdet-i müstemirre muteberdir” diye hükmederek örf ü âdetin şeriat nazarında muteber olduğunu bildirmiştir.

Bu fetvayı Saîd b. Mansûr da Muhammed b. Sîrîn tarikiyle mevsûlen rivayet etmiştir.

2) Muhammed b. Sîrîn de herhangi bir beldede 10 dirheme alınan bir metâın 11 dirheme satılması mâruf ise oralarda muktezâ-yı örf 1 dirhem kâr almakta beis yoktur, diye fetva vermiştir ve Muhammed b. Sîrîn’in bu fetvası Saîd b. Müseyyeb, Nehaî, Sevrî, Evzâî taraflarından kabul edilmiştir.

Buhârî’nin mevsûlen rivayet ettiği hadislerden birincisi şöyledir: Âişe radıyallahu anhânın beyanına göre, Muâviye’nin vâlidesi Hind, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip, “Yâ Resûlellah! Zevcim Ebû Süfyân bahîl ve haris bir kimsedir. Bunun malından kendisinin haberi olmaksızın alıp sarfetmek günah mıdır?” diye sormuştu. Resûl-i Ekrem cevaben, خذي أنت وبنوك ما يكفيك بالمعروف *“Senin ve çocuklarının ihtiyacına kifayet edecek kadarı, ma‘ruf alırsın!”*[649] diyerek örf ü âdeti tahkim buyurmuşlardır.

Eşbah’ta “Âdet muhakkemdir” kāide-i fıkhiyyesinin aslı, Resûl-i Ekrem’in, ما رآه المؤمنون حسنا فهو عند الله حسن *“Müslümanların tahsin ettiği her şey Allah Teâlâ indinde de hasendir”*[650] kavl-i şerifidir, deniliyor. Fakat Alâî, bu rivayeti hadis kitaplarında çok aradım. Hadis âlimlerinden de sordum. Fakat zayıf bir sened ile dahi bulmaya muvaffak olamadım. Muhakkak olan şudur ki bu haber, Abdullah b. Mes‘ûd’undur. Ahmed b. Hanbel de *Müsned*’inde İbn Mes‘ûd’dan rivayet etmiştir. {diyor}.[651]

Fakat bu haberin İbn Mes‘ûd’a mevkuf olması onunla ihticâc edilmesine mani değildir. İbn Mes‘ûd gibi ilmin şâhikalarına yükselen ve bütün hayatı maiyyet-i Peygamberî’de geçen bir zatın bunu Resûl-i Ekrem’den telakki etmiş olması kuvvetle hatıra gelen bir ihtimaldir. Bunun için akvâl-i sahâbe daha kuvvetli bir haberle teâruz etmedikçe ihticâc edilegelmiştir.

* * *

Yukarıdaki nusûs ve delâilin örf ü âdete bahşettiği bu kudret ve kuvvetten bütün İslâmî devirlerde istifade edilegelmiştir, İslâmî umdelerin safvet ü samimiyetle hükümran olduğu kurûn-ı selâsede örf ü âdet, bir me'haz-i şeriat olmuştu. Kurûn-ı müteâkibede zaman zaman değişen örfler de fukaha için en kuvvetli birer merci olmakta devam etmiştir. Bu hakikati vaktiyle mülga Dârülfünun İlâhiyât Fakültesi'yle, Medresetü'l-mütehassisîn'de takrir ederek bastırılan notlarımda izah etmiş bulunduğumdan buraya aynen nakletmeyi muvâfık buldum.

ÖRF Ü ÂDET

Örf, ukulün tahsini ile vicdân-ı âmmede istikrar eden ve tab'-ı selîmin kabulüne mazhar olan bir emr-i içtimaîdir.

Âdet, beyne'n-nâs müstemirren devam edegelen ve defaatle kendisine müracaat edilen bir emr-i mütekerrirdir.

Teâmül, nâsın ahz ü îtâda vesair muâmelâtta aralarında istimaline denir. Bu tarifler Seyyid-i Şerîf 'indir.

Şu halde örf ile âdet mefhum cihetiyle ayrı şeylerdir. Örf, şehâdât-i ukūle istinat eder. Âdet ise "muâvede"den me'huz olmasına nazaran tekerrür ile hâsıl olur. Âdette ibtidâ şekl-i ma'rûfiyet yoktur. Fakat itiyat edilen şey tekerrür ede ede ve mükerreren kendine müracaat oluna oluna mârufiyet kesbeder. Nüfus ve ukulde müstekar olur. Bu sebeple medlûlü lugavî itibariyle muhtelif olan örf ü âdet fukahaya göre bir şeyden ibarettir ve yine bu sebebe mebnî fukaha örf ü âdeti taksim ederken kâh örfü âm, örfü hâs ve örfü şer'îye, kâh da örfü amelî ve örfü kavlîye taksim ederler (*Tahrîr*).[652]

Örf ü âdete en çok karn-ı sâliste müracaat edilmiştir. Mâlûmdur ki, etbâu't-tâbiîn karnı, saltanat-ı Abbâsiyye'nin izzet ve şevketini bulduğu muhteşem bir devre tesadüf etmişti. Bilhassa Hârûnürreşîd'in zamân-ı saltanatında İslâm hududunun bir ucu Türkistan'ın kısm-ı ulyâsına, Hindistan'ın Sind ve Pencap ovalarına ve Bahr-i Muhît-i Hindî sahillerine dayanıyordu. Diğer ucu da Afrika-yı vustâyı, Bahr-i Muhît-i Atlasî'yi aşıyordu. Şu memâlik-i vâsiada meskûn akvâm-ı İslâmiyye arasında umumi veya hususi birtakım örf ü âdetlere tesadüf ediliyordu. Bunlardan nassa muvâfık olanlar varsa da içlerinde sarâhat-i nassa muhalif olanlar da vardı. Bunların şer'î vaziyetleri tayin edilmek icap ediyordu.

Ebû Hanîfe hazretleri örf ü âdet nassa muhalif olmazsa muteberdir. Eğer nassa muhalif olursa örf terkedilip nas ile amel olunur, re'yinde bulunmuştur. Bu babda İmam Muhammed de kendisine muvafakat etmişti. İmam Ebû Yûsuf'un ilk ictihadı da bu merkezde idi.

Meselâ altı kalem eşyâ-i ribeviyyeden[653] altın ile gümüşün ahz ü îtâları vezin ile; buğday, arpa, hurma, tuzun ahz ü îtâları keyl ile olması mansûs idi. Ahîren hurma ile tuz kâmilen ve buğday ile arpa kısmen vezin ile alınıp satılmaya başladığı görüldü. İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed indinde nassa muhalif olan örf muteber olmadığından müşârün ileyhimâ bu dört kalem eşyanın vezin ile ahz ü îtâlarını şer'a muhalif addediyorlardı. Amma mansûs olmayan yağ, zeytin gibi şeylere ait ukudda her zaman örfe itibar edilmiştir. Bu babda eimme-i selâsenin ittifakı vardır.

İmam Ebû Yûsuf'tan menkul olan ikinci bir kavle göre, imam müşârün ileyh örf ile nas muârız görüldüğünde eğer nas, âdete göre şerefvârit olmuş ise yani Asr-ı saâdet'te mer'î olan bir şeyin şer'î vaziyeti tayin buyurulmuş ise örf ile amel edilip nassın ifade ettiği hükm-i âm tahsis edilir. Eğer nas, âdete mübtenî değil ise yani nas ile yeni bir emr-i şer'î ibtidâ teşrî' buyurulmuş ise nas ile amel edilip örfün terkedilmesi re'yinde idi.

Filhakika bir kısım nusûs-ı şer'iyye doğrudan doğruya re'sen bir hükmü şer'îyi ispat için şerefvârit olmuşlardır. Meselâ şarap içmek öteden beri Arap'ın âdeti iken nass-ı Kur'ânî ile bu âdet menedilmiş ve hamrın hürmeti tesis buyurulmuştur. Şimdi müskirat istimali taammüm etmiştir, diye şarap içmek mubahtır, denilemez. Münâkehat, mufârekat, vesâyet, verâset mesâili gibi birçok ahkâm-ı şer'iyye hakkında vârit olan nusûsu şer'iyye de böyledir. Bunlar gibi ruûs-i mesâilde nassa itibar olunur.

Amma bir nass-ı şer'î hîn-i vürûdunda mevcut olan örf ve âdetin hükmünü tesbit ve takrir için vârit olmuşsa örfe itibar edilir. Keyl ve vezin nasları gibi.

Ebû Yûsuf'a göre, eşyâ-i sitte hakkındaki nas Asr-ı saâdet'te câri olan nâsın örf ü âdeti üzerine şerefvârit olduğundan örf ü âdet muteberdir. Nassın hükmü ta'lîl ve tahsis edilmiştir. Buğday, arpa, hurma, tuzun vezin ile ahz ü îtâları meşrûdur. Şayet Asr-ı saâdet'te altın ile gümüşün keyl ile, diğerlerinin vezin ile ahz ü îtâları âdet olsaydı nassın da bu suretle vârit olması şüphesiz idi. Şu halde madem ki bu babda vârit olan nassın illeti âdettir. Herhalde âdeti nazarıdikkate almak ve âdetin tağayyürüyle hükmün de tağayyür etmesi icap eder. Hulâsa, mütegayyir olan âdeti hadiseye itibar edilmekle nassa muhalefet edilmiş olmaz. Belki örf ü âdetle ta'lîl edilerek yine nassa itibar edilmiş olur.[654]

Birtakım muhakkıkīn-i fukahâ Ebû Yûsuf'un bu ictihadını tarafeynin kavline tercih etmişlerdir. Ezcümle *Eşbâh* sahibi وقواه في فتح القدير diyerek İmam Ebû Yûsuf'un bu kavl-i âhirine İbnü'l-Hümâm'ın kuvvet ve ehemmiyet verdiğini beyan etmiştir. Allâme Birgivî gibi nasçı bir imam, *Tarîkat-ı Muhammediyye*'nin âhirinde ولا حيلة فيه إلا التمسك بالرواية الضعيفة عن أبي يوسف "Artık ribâdan kurtulmanın, Ebû Yûsuf'tan naklolunan zayıf bir rivayete tebâiyet etmekten başka yolu yoktur" diyerek Ebû Yûsuf'un kavl-i ahîrini kabule mecbur oluyor. Hâtimetü'l-Muhakkıkīn İbn Âbidîn merhum, *Neşrü'l-örf*'te Ebû Yûsuf'un kavl-i âhirini kabul ve takdir ederek, فالله يجزي الإمام أبا يوسف عن أهل هذا الزمان خير الجزاء فلقد سد عنهم بابا عظيما من الربا "Cenâb-ı Hak zamanımız halkı namına İmam Ebû Yûsuf'u hayırlı mükâfat ile cezalandırsın. O büyük imam halkımıza büyük bir ribâ kapısını kapamıştır ve bu muhakkaktır" diye dua ve senâda bulunuyor.

İmam Ebû Hanîfe ile Muhammed'in kavline göre bu babda örfe itimat edilmeyecek olsa muâmelât-i nâsın fesadına kāil olmak icab eder. Halbuki muâmelât-ı nâsı fesada hamletmekten ise, mümkün olduğu kadar sıhhate hamletmek beyne'l-fukahâ takarrür etmiş mühim bir asl-ı fıkhîdir. Elyevm nâsın tuz ve hurmayı, hatta arpa ile buğdayı ölçek değil vezin ile, altın ile gümüşü adet ile alıp vermeleri ancak İmam Ebû Yûsuf'un ikinci kavli ile meşrû olabilir.

Ebû Yûsuf'un tebdîl-i ictihâd etmesinin sebebi, Hârûnürreşîd devrinde kādılkudâtlık mevkiine geçip de yukarıda vüs'atine işaret ettiğimiz memâlik-i İslâmiyye'deki halkın muâmelât-ı medeniyyesine yakından vâkıf olarak bunları me'lûf oldukları müstahsen âdât ve itiyadından ayırmak ne derecelerde bir harec ve meşakkati mûcip olacağını anlamasıdır. Bunda şüphe yoktur. Örf ü âdet öyle metin bir kudret-i siyâsiyyedir ki, Kitap ve Sünnet'in teyidi ile nassı ta'lîl ve tahsis eden bu kudret-i âmmeyi ne şer'in kıyas ve icmâı ne de asr-ı hâzır içtimâiyyâtının efkâr-ı âmmesi takyid edebilir. O, zaman zaman değişerek her asırda ve her yerde nassın ve daha doğrusu irâde-i ezeliyyenin bir gûnâ tecellisine mâkes olur ve âmmenin kabulü suretinde tecelli eder.

Ne gariptir ki, İmâm-ı Âzam ile Ebû Yûsuf arasında pek az bir zaman geçtiği halde hâdisât-ı mütevâliye-i medeniyyenin gösterdiği lüzum ve ihtiyaç üzerine Ebû Yûsuf hazretleri bir kısım nassa muhalif olan örfe itibar etmiş iken zamanımızda o hâdisât-ı medeniyye her gün türlü eşkâl ile görüldüğü halde değil, örf ile nas belki örf ile mesâil-i zâhirü'r-rivâye yani sâhib-i mezhepten menkul olan bir mes'ele-i ictihâdiyye arasında teâruz görüldüğünden örf terkedilerek mesele menkule ile ta'yîn-i hüküm edilmek isteniliyor. Hâdisât-ı cedîde hakkında sâhib-i mezhepten bir nakil aranıyor da örf ü âdeti taharrîye lüzum görülmüyor. Bakmalı, zamanımızda kudret-i fıkhiyye ne kadar tenâkus etmiştir. Acaba örf ü âdete rücû fukahâ-i sâlifenin hususatından mı zannolunuyor? Halbuki *Bahir*'de, الأحكام تبني على العرف فيعتبر في كل إقليم وفي كل عصر عرف أهله "Ahkâm-ı fıkhiyye örf üzerine bina kılınır. Her yerde ve her asırda o yer o zaman halkının örf ü âdetine itibar olunur" denilerek sâhib-i *Bahir* tarafından örf ü âdete müracaat olunması tavsiye ediliyor. *Kınye*'den naklen *Eşbah Şerhi*'nde de, ليس للمفتي ولا للحاكم أن يحكما على ظاهر المذهب ويتركا العرف "Müftü için mensup olduğu mezhebin zâhirü'r-rivâye kavlini alıp da örfün muktezâsını terketmek muvâfık değildir" denilerek taklit ile örf ü âdetin terkedilmemesi öğretiliyor. Bu sebeple âdât-ı nâsı bilmek ictihadın şartları cümlesinden kılınmıştır. Ezmânın tağayyürüyle ahkâmın tahallüf etmesi, zaman zaman örfün tağayyüründen veyahut tahaddüs eden zaruretten dolayı değil midir? İcmâ-ı ümmetin delîl-i şer'î olmasının sebebi, nasıl ehl-i icmâın kizbden ismeti ise örf ü âdetin hüccet olmasının medarı da ehl-i örfün ismetidir.

Maamafih fukahâ-i mezhep, müctehidin tansîs ettiği birçok mesâilde ona muhalefet etmişlerdir. Sebebi ise sâhib-i mezhepten re'y ü ictihad ile sabit olarak menkul olan hükümlerden pek çoğu o zamanlarda câri olan örf ü âdete müstenit olmasıdır. Şayet sâhib-i mezhep, o fukahanın kendi zamanında olsaydı o da fukahanın ictihadına muvâfık mütalaada bulunacaktı. İşte mesâil-i ictihâdiyyede bu serbestî müctehid fi'l-mezheb olan eimme-i kirâm zamanlarından itibaren taklidin şüyû bulduğu anlara kadar devam edegelmiş ve birçok mesâilde örf ü âdet ile veyahut herhangi bir fer'î delil ile sâhib-i mezhebin kavli terkedilmiştir. Bu muhalefeti birkaç misal ile bervech-i âtî izah ediyoruz.

1. Eimme-i Hanefiyye *Kur'ân-ı Kerîm* vesair ulûm-i dîniyye tâlimi, ezan ve imâmet için istîcârı ve ahz-i ücreti tecviz etmedikleri ve bunların adem-i cevâzında ittifak ettikleri halde müteahhirîn-i fukahâ tecviz etmişlerdir. Çünkü sadr-ı İslâm'da halk muallimîne muavenet ettikleri halde kurûn-ı ahîrede bu muavenet kesildiğinden bu din mürşidleri nefislerini ve efrâd-ı âilelerini iâşe için bir tarîk-i maîşete sülûk etmeye başlamışlar ve bu suretle ulûm-i dîniyyenin ziyâa uğramasından meşâyih-i Hanefiyye haklı olarak endişe etmeye başlamışlardır.

2. İmam Ebû Hanîfe zamanında halk arasında adalet galip olduğundan müddeâ aleyh, şahit hakkında ta'n etmedikçe imam müşârün ileyh şehâdette adâlet-i zâhire ile iktifa edip şühûdu tezkiyeye lüzum görmemişti. İmâmeyn zamanında ise salâbet-i ahlâkiyye zaafa uğramaya başladığından bunlar tezkiyeye lüzum görmüşlerdir.

3. Bir fiilin hükmü, fâiline muzaf kılınır, mübâşir ile mütesebbip içtimâ ettikte hüküm fâiline muzaf kılınır gibi beyne'l-eimme mukarrer birtakım kavâid-i umûmiyye mevcut iken erbâb-ı fesâdın çoğaldığı zamanlarda iş bu kavâid-i mezhebiyye hilâfına zecren mütesebbib-i sâiye tazmin ile fetva verilmiş, hatta fetret zamanlarında sâî bi'l-fesâd olanların katlini tecvize lüzum görülmüştür.

4. Ecîrin nezdinde bulunan bir mal, onun sun'-i taksîri olmayarak telef olduğunda ecîr ister müşterek ister ecîr-i vâhid olsun ister kendisinden ihtiraz mümkün olan bir sebeple, ister ihtiraz mümkün olmayan bir sebeple telef olsun, İbrâhim en-Nehaî'ye tebâiyetle İmâm-ı Âzam adem-i zaman ile hükmetmişti. İmâmeyn ise üstatlarının re'y ve ictihadını ecîr-i vâhid hakkında kabul ile beraber ecîr-i müşterek hususunda muhalefet edip bu babda Kādî Şüreyh'e tebâiyetle mümkünü't-taharrüz eşyanın zamân-ı taharrüzü mümkün olmayanların da adem-i zamanı re'yinde bulunmuşlardır. Mesele esasen ashâb-ı kirâm arasında da ma'rûz-ı ihtilâf olup Ömer, Ali radıyallahu anhümâ ecîr-i müştereke yedinde zayi ettiği malı tazmin ile hükmetmişlerdi. Müteahhirîn-i fukahâ devr-i ashaptan beri cereyan edegelen şu ihtilâfa bakarak zayi olan aynın nısfı üzerine sulh ile fetva vermişlerdir.[655]

5. Müzâraa ki, hâsılât-ı arzıyyenin sülüs veya rub'u gibi bir miktar-ı muayyeni üzerine akd-i zirâattan ibarettir. İmâm-ı Âzam müzâraayı ol babda mervî olan haber-i âhâde binaen tecviz etmediği halde İmâmeyn akd-i zer üzerine amel-i sahâbe ve tâbiînin câri olduğuna bakarak akd-i mezkûrun sıhhatiyle hükmetmişlerdir. Zamanımıza kadar da İmâmeyn kavli ile fetva verilegelmiştir *(Dürer,* II, 686).

6. İmâm-ı Âzam'a göre vakıf, vâkıfın mülkü olmak ve menâfii tasadduk edilmek üzere bir ayn-ı habisten ibarettir. İmâmeyn ise mâl-i vakıftan vâkıfın mülkiyeti zâil olup mülküllah hükmüne intikaline kāil olmuşlardır, zamanımıza kadar fukahâ-i Hanefiyye İmâmeyn'in re'yini ihtiyar etmişlerdir (*Dürer*, "Kitâbü'l-Vakf").

7. Hürre-i bâliğa-i âkıle nefsini küfvünün gayriye tezviç ettiğinde zamanın fesadından dolayı İmam Hasan sâhib-i mezhebe muhalefetle nikâhın adem-i sıhhatine kāil olmuştu. Bu meselede fukahâ-i müteahhirîn tarafından Hasan b. Ziyâd'ın mezhebi iltizam edilmiştir.

Bey'-i bi'l-vefâlar, istisnalar da izah ettiğimiz muhalefet cümlesindendir.

* * *

Aşağı yukarı bazı mertebe ihtilâflarla beraber mezâhib-i muhtelifenin kâffesinde örf ü âdetin ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Eimme-i Şâfiiyye'den meşhur Kādî Hüseyin'den naklen *Cem'u'l-cevâmi'*in hâtimesinde ilm-i fıkhın bervech-i âtî kavâid-i erbaa üzerine mübtenî bulunduğu bildiriliyor: **1.** Yakīn şek ile zâil olmaz, **2.** Zarar izâle olunur, **3.** Meşakkat teysîri celbeder, **4.** Âdet muhakkemdir. Bazı ulemâ beşinci olarak: "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" kaidesini ilâve etmişlerdir. Umumiyetle ahkâm-ı fıkhiyye bu beş kaide-i esâsiyyeye mübtenîdir. Gerçi bir hayli ahkâm-ı fıkhiyyenin bunlardan başka istinat ettikleri esâsât-ı külliyye varsa da nâsın muâmelât ve münâsebât-ı medeniyyesine müteallik ahkâmı kesretle ihtiva etmekte bunlar derecesinde değildirler.

HULÂSA. İlm-i fıkıhta en ziyade nazarıitibara alınan esâsât-ı hukūkıyye adl ü hak, ihtiyâc-ı nâs, örf ü âdet, maslahat-ı âmme, istishâb esaslarıdır. Fukahâ-i Hanefiyye bu esaslara müstenit olan mesâil ve kavâid-i fıkhiyyeye (istihsan) ıtlak ederler. Mâlikî fukahası istislâh yani "maslahat-ı mürsele" derler. Fakat Mâlikîler'in müteahhirleri ile Hanbelîler de Hanefîler gibi istihsan tabirini kullanırlar.

Yalnız Şâfiîler istihsan ve istislâh tabirlerini istimale şiddetle itiraz etmişlerdir.[656] Fakat Şâfiîler'in bu itirazları sırf nazarîdir ve lafzî bir nizâ ve muhalefetten başka bir şey değildir. Tatbikatta Şâfiî fukahası da diğer mezâhib eimmesi gibi bu esasları tamamıyla nazarıitibara almışlardır.

Eimme-i Hanbeliyye'den İbn Kayyim'in örf ü âdetin tagayyürü ile fetvanın tagayyür edeceğini ve iman, ikrar, nüzur vesairenin mûcibâtı bu kabilden olduğunu müellefâtında zikretmiştir. Bu çok zeki olan İmâm-ı Hanbelî'nin *İ'lâmü'l-muvakkıîn*'deki şu beyanatı hassaten zikre şayandır:

Karâin üzerine mürettep olan fıkhî hükümler, karâini nasıl deveran ederse, onunla beraber deveran eder. Karâin bâtıl olunca ahkâm da onunla beraber bâtıl olur. Meselâ mutlak surette nakit zikredilerek bir şey satılsa da hîn-i akidde tedavül eden nakit, başka bir sikke ile tebdil edilmiş olsa, bu halde mutlak olarak zikredilen semen, eskisine değil, yeni tedavül etmekte bulunan nakde hamlolunur.

Yine böyle bey‘ edilen bir metâın o günü örfen ayıp addedilen bir kusuru görülse, müşteri mebîi bu kusurundan dolayı bâyie reddedebilir. Fakat eski örf tagayyür edip de yeni örfte mebîin kusuru ayıp addedilmezse, müşterinin hîn-i akiddeki hakk-ı reddi bâtıl olur. Müşteri örfü sabıka istinat ederek hakk-ı red iddia edemez.

Bu meselelerden sonra İbn Kayyim örf ü âdet hakkında şu vesâyâ ve beyanatta bulunuyor: Ey müftü! Örf teceddüt ederse, bu yeni örfü nazarıitibara al! Bir örf de sukut edince, onu bırak! Kitaplarda naklolunan mesâil-i fıkhiyyeye ömrün oldukça bağlı kalma! Başka bir diyardan birisi gelip de senden istiftâ ederse, müsteftîyi senin memleketinin örfüne sürükleme, belki müsteftîden kendi memleketinin örfünü sorup öğren de o örfün muktezâsına göre fetva ver! Ehl-i ilmin beyanına göre en doğru yol budur. Menkulâta saplanıp kalmak dinde ebedî bir dalâlet olup ulemâ-i müslimîn ve selef-i sâlihînin maksadını bilmemekten ibarettir.

Herhangi bir müftü ki, yalnız fıkıh kitaplarından naklolunan mesâile bakıp da bunların asıl müstenedi ileyhi olan örflerin, âdetlerin, zamanların, mekânların ihtilâflarına ve muktezâ-i hallerine bakmayarak halka fetva vermeye cüret ederse, hem dâl hem mudil olur. Onun dine karşı işlediği bu cinayet, cahil bir tabibin tabâbete dair kitaplardan birisine bakarak memleketleri, âdetleri, mizaç ve tabiatları muhtelif olan hastalarının hepsini bir şekilde tedavi etmek suretiyle bu zavallıların hayatlarına karşı irtikâp ettiği cinayetten herhalde daha büyüktür. Bu cahil tabip ile cahil müftü, halkın ebdânına ve edyânına zarar veren mahlûkatın en muzırrıdırlar.[657]

Yine İbn Kayyim *İ‘lâm*’ında 100 kadar mesâilde örf, nutuk makamına ikāme ve şart-ı örfîye şart-ı lafzî gibi itibar edilmiştir, diyor ve bunlardan birinci, hîn-i akidde nakit mutlak olarak zikredildikte akdin icra edildiği beldenin nakdi vâcip olduğunu zikrediyor.[658]

Sâdât-ı Hanefiyye örf ü âdâta sair eimme-i kirâmdan ziyade ehemmiyet vermişlerdir. Kütüb-i Hanefiyye’deki mesâil-i fıkhiyyenin pek çoğu örf ü âdâtı itibara râcidir ve şu kavâid-i külliyyede toplanmıştır:

Âdet muhakkemdir, nâsın istimali bir hüccettir ki onunla amel vâcip olur, âdeten mümteni olan şey hakikaten mümtenî gibidir, âdetin dalâleti ile ma‘nâ-i hakîkî terkolunur, âdet ancak muttarid yahut galip oldukta muteber olur, itibar galip ve şayiadır, nâdire değildir, örfen mâruf olan şey şart kılınmış gibidir, beyne't-tüccar mâruf olan şey aralarında meşrut gibidir, örf ile tayin, nas ile tayin gibidir.

Fakat bütün bu kavâid-i umûmiyye "Âdet muhakkemdir" kaidesinin birer fer‘îleri mesabesindedir. Bunlardan her biri ya örfün derece-i şümulünü veyahut şerâit-i itibarını bildirmektedir. "Âdet muhakkemdir" düsturu bir vecîze-i fıkhiyyedir ki hiçbir milletin hukuk tarihi bunun kadar metin ve şâmil bir asl-ı hukûkî kaydetmemiştir. Bu iki kelimenin ifade ettiği vecize ile binlerle mesâil-i fer‘iyye vazedilebilir. "Âdet muhakkemdir" cümlesinin mânası: Hükmü şer‘îyi ispat ve istihrâc için örf ü âdet hakem kılınır, demektir. Yani örf ü âdet, kendisine hüküm bina edilen bir delil olduğundan nizâ vukuunda merci ittihaz edilecek bir kuvveti haizdir.

ZAMANIMIZDAKİ İKTİSADÎ VAZİYETİN, GINÂ-İ ŞER‘Î NİSABI ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Umumi harpten sonra dünyanın içtimaî nizamı kadar ve belki daha fazla iktisadî vaziyeti de değişmiştir. Hatta diyebiliriz ki, harb-i umûmîden sonra tezahür eden birtakım içtimaî meslekler, hep bu iktisadî zaruretlerin birer mevlûdüdür. Bütün beşeriyetin yaşamaya mecbur olduğu bu yeni hayat, o kadar sert ve girift bir şekle girmiştir ki, cihan tarihinde bunun bir misline yalnız Amerika'nın ve altın, gümüş madenlerinin keşfi sırasında tesadüf edilebilir. O tarihe kadar kudret-i fâtıranın tabiata pek az ihsan ettiği zannolunan altın ve gümüşün, bu yeni maden ocaklarında birer vedîa halinde bulunduğunu görüp dünya piyasalarına mebzûlen dökülmeye başlaması üzerine bütün eşya fiyatları yükselmiş ve beşeriyetin ekonomik hayatı karmakarışık bir hale girmişti. İflâslar birbirini takip ediyor, zenginler fakir ve fakirler zengin oluyordu.

Harb-i umûmîyi takip eden senelerde de tezahüre başlayan malî-iktisadî buhranlar, 1929 senesinde yine böyle Amerika'da olanca şiddetiyle feveran ederek Avrupa'ya sirayet etmiş sonra da dünyanın her köşesini bucağını sararak harbe giren ve girmeyen bütün milletlerin hayat şartlarını altüst etmiştir. Bugün eski iktisadî umdelerin çoğu değişmiş, bunların yerlerini yeni yeni birtakım içtimaî nazariyeler almıştır.

Şimdiye kadar tarihte görülen buhranlar para darlığından, eşya yokluğundan neşet ettiği halde bu buhranların sâiki bilakis istihsalin çokluğu ve refah ü saadetin timsali addolunagelen altının bolluğu ile beraber eşyaya nisbetle nakdin kararsız vaziyeti ve mütemâdiyen temevvüc etmesi idi. Bu sebeple her devlet kendi parasını sabit bir kıymette bulundurmak için müdahaleye mecbur olmuştu.

Bu müthiş buhranlardan her içtimaî müessese gibi din müessesesi de hariç kalamamıştır. Tabii onun da malî hükümleri, az çok bunlardan müteessir olmuştur. Kurban, sadaka-i fıtır, zekât meseleleri bunların başlıcalardır. Bu malî vecîbelerle zenginler mükellef olup zenginliğin hududu da yukarıda izah ettiğimiz veçhile şâri' tarafından nukūd u eşyadan her birine ait birer nisab ile tahdit ve tayin buyurulmuştur. Binaenaleyh nisab, bu malî meselelerin medâr-ı teklif olan şer'î ölçüsüdür. Meselâ havâic-i asliyyesinden fazla 200 dirhem gümüşe veyahut 20 miskal altına veyahut kırk koyuna mâlik olan her müslüman zengin sayılmış ve bir kısım malî vazifelerle mükellef tutulmuştur.

Bu gınâ nisabları, yukarıda gördüğümüz veçhile, iktisadî vaziyete göre, Resûl-i Ekrem tarafından takdir buyurulmuştur. O devirde 200 dirhem gümüş ile 20 miskal altın kıymet-i iştirâiyece müsavi bir derecede idi. Birçok malî meselelerde Resûl-i Ekrem 1 miskal altını, 10 dirhem gümüş ile takvîm buyurmuşlardı. Kırk koyun da 200 dirhem gümüş veyahut 20 miskal altın değerinde idi. Bunların nisabları arasında müsavat bulunduğu gibi tabii zekâtları arasında da müsavat var idi. Yarım miskal altına veyahut 5 dirhem gümüşe orta derecede bir koyun alınabilirdi. Buna dair bazı haberler de yukarıda bildirilmişti.

Asr-ı saâdet'i takip eden kurûn-ı selâsede, altın ile gümüş eski revacını muhafaza etmiş bulunduğundan bunların mansûs nisabında münhasıran veznin muteber olmasında icmâda mün'akid olmuştur. Kurûn-ı selâseyi takip eden muhtelif zamanlarda ve mekânlarda altın ve gümüş nukud, vezinleri ve ayarları itibariyle bir hayli tahavvüle uğramalarına ve bu tahavvüller fukaha için birer zemîn-i ictihâd olmasına rağmen bu iki madenin eşya takvîmine medar olan zatî kıymetleri ve eşyaya nisbetle eski kuvve-i iştirâiyeleri bir dereceye kadar ârızasız devam edegelmiştir.

Zamanımıza en yakın olmak itibariyle Osmanlı Devleti'nin akçe tedavül ettiği devirlerini tetkik edersek, daha ziyade tenevvür etmiş oluruz. Orhan Gazi zamanında darbedilmeye başlanan Osmanlı akçelerinin vezinleri ve ayarları vezn-i seb'aya tamamıyla muvâfıktı. Bu akçeler, Abdülmelik b. Mervân zamanında basılan ilk İslâm dirhemlerinin rub'iyyelerine müsavi bir vezinde ve bir ayarda idi. Bu akçelerde 90 dirhem ayarında 100 dirhem halis gümüşten 400 akçe hesabıyla kesilmişti. O devirlerde ashâb-ı cihâda verilen vazife beratları gibi birtakım vesâikin tetkikinden müstebân olduğu üzere bu akçelerde emvâl-i zekâta karşı Asr-ı saâdet'teki aynı kıymeti muhafaza etmiş sayılabilirdi ve meselâ 10 akçeye orta yapılı bir koyun alınırdı. Osmanlı akçelerinin vezni ve ayarı itibariyle bu temizliği ancak Fâtih devrine kadar devam edebilmiştir. Fâtih devrinden sonra ise akçelerin hem vezinleri, hem safiyetleri bozulup günden güne sukut etmeye başlamış ve Kanûnî devrinde büsbütün bozulmuştur. Bu mâlûmatı, Darphâne-i Millî tarafından nukūd-ı kadîme ile tevsik edilerek 1925 tarihinde neşredilen mufassal bir rapordan almış bulunuyoruz. Kanûnî devrinde yetişen ve imam unvanını bihakkın iktisap etmiş bulunan Birgivî Muhammed Efendi'nin bu bozuk akçelerden yukarıda şikâyet ettiğini bildirmiştik. Müşârün ileyh *Tarîkat-ı Muhammediyye*'sinde, "Zamanımızın tedavül eden dirhemlerinden 4 dirhem bir araya getirilse de tartılsa, dördünün vezni, 1 dirhem-i şer'îye muadil olamaz" diyor. Ahmed-i sâlis ve Mahmûd-ı evvel devirlerinde ise bu Osmanlı akçeleri daha ziyade bozulmuş ve fülûs derecesine inmiştir.

Bu cihetle Mahmûd-ı sânî zamanında, 1234 tarihinden itibaren akçe darbı bırakılıp bunun yerine altı dirhem ağırlığında gümüş sikke darbına başlanmış ve dirhem ile akçe yerine kuruş, vâhid-i kıyâsî itibar edilmiştir. Daha sonra da 120 kırat vezninde bildiğimiz gümüş mecidiyeler kesilmiştir.

Gerek sadr-ı İslâm'da basılan ilk İslâm dirhemleriyle gerek ilk Osmanlı akçeleri gibi vezn-i seb'aya muvâfık tartıda basılan sair mülûk-i İslâmiyye paralarıyla nisab ve zekâtın adetle ve pek kolay bir surette hesap ve edası mümkün olabiliyordu. Bu da veznî idi, nassa muvâfık idi. Fakat İslâm memleketlerinde altın liralarla mecidiye ve riyal gibi büyük kırat ve vezinde gümüş paralar tedavüle başlayınca altın ve gümüş nisabının bunlardan muadilini bilmek zarureti hâsıl olmuştur. İbn Âbidîn gibi müteahhirîn-i fukahânın sikkeli altın liralardan karşılığı 13.5 lira ile bir yeden miktarı muadili tayin edilmeye başlanmıştır.

1315 ve 1320 tarihlerinde gerek bu mecidiyelerden gerek Osmanlı liralarından gümüş ve altın nisabının mukabil miktarları hakkında Fetvâhâne'nin Darphâne Müdüriyeti'nden vuku bulan sualine cevaben: 20 miskal altının sikkeli altın liralardan karşılığı 13.5 lira ile 1 lira çeyreği, 200 dirhem gümüşün de mukabili, rayiç olan gümüş paralardan 26.5 gümüş mecidiye olduğu bildirilmiştir.

Şu halde 533 kuruşa rayiç olan 200 dirhem veznindeki 26.5 mecidiyenin rub'u öşrü yani kırkta biri hesabıyla zekâtı 13 küsur kuruş tutar. Beher 108 kuruşa rayiç olan 13.5 lira ile 1 lira çeyreğinin zekâtı da 37 kuruş olur. Bu hesaba göre gümüşün altına nisbetle Asr-ı saâdet'teki kıymetini bire üç nisbetinde kaybettiğini görüyoruz. Asr-ı saâdet'te 1.5 dirhem vezninde olan 1 miskal altın, 10 dirhem gümüş muadili itibar edilmiş iken arada bire yedi nisbetinde bir fark vardı. Şimdi kuruş vâhid-i kıyâsî itibar edilerek tutulan hesapta, bire ancak üç nisbetinde bir fark bulunduğu görülüyor. Aradaki bu fark yani gümüşün eski kıymetinden üç, dört derece tenezzülü son zamanlarda gümüş madeninin altına nisbetle daha çok istihsal edilmiş olmasındandır. Harb-i umûmîden evvel beheri 108 kuruşa rayiç olan altın liraların üzerindeki yüzde sekiz kuruş, bir kesir munzamdır. Gümüş ile altın arasında müşahede olunan son bir fark üzerine konulmuştur. Halk arasında gümüş mecidiyeler de 20 kuruşa rayiç iken devlet ve hazine muâmelâtında mecidiye 19, lira 102,5 kuruş olarak muteberdi. Mecidiyeden bir kuruş tenzil, liraya 2.5 kuruş zammedilerek iki madenin kıymetleri arasında tevâzün temin edilmişti. Bu tenzil ve tezyid ameliyesi, o tarihlerde gümüşün çok istihsal edilmiş olmasından ileri gelmişti.

Bu iki madenin yekdiğerine kıyâsen Asr-ı saâdet'teki kıymetleri bire üç nisbetinde bir fark irâe ettiği gibi her iki cevherin eşyaya nisbetle eski vaziyetleri de değişmiştir. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Amerika'nın ve altın gümüş madenlerinin keşfi üzerine mütemâdiyen altın, gümüş istihsal ediliyordu. Yanıp çürümek bilmeyen ve havanın, suyun tesiri ile maddî varlığından zerresini kaybetmeyen bu madenlerin eskilerine daima yenileri inzimâm ediyordu. Bilhassa XIX ve XX. asırlar altın, gümüş asrı olmuştur. Amerika'daki ocaklar, yeni usullerle verimlerini arttırmış ve bunu Avusturalya'daki madenlerin keşfi takip etmiştir. Sonra nisbeten fakir olmasına rağmen geniş sahalar işgal eden Cenûbî Afrika madenlerinin büyük sınaî teşebbüsler halinde işletilmesine başlanmıştır. Nukudun bu çokluğu, tabiidir ki eşya kıymetinin yükselmesini mûcip olmuştur.

Bununla beraber memleketimizin küçük piyasalarında fazla bir tesiri görülmüyordu. Gümüşün altına nisbetle kaybettiği bire üç, dört derece kıymetini, veznen zekâtı olan 13 kuruşa zammedilince 40 küsur kuruşa memleketimizin pek çok piyasasında bir koyun alınabiliyordu. Altın zekâtı olan yarım miskale ise, böyle bir tekellüfe lüzum olmaksızın alınırdı.

Harb-i umûmîden sonra altın, eşyaya nisbetle kıymetini muhafaza ettiği halde gümüşün kıymeti günden güne sukuta başlamış ve bu satırları yazdığımız günlere kadar devam edegelmiştir. Bu hakikati, en ziyade salâhiyettar makam olan darphânenin muhtelif tarihlerde verdiği hesaplarla tevsik edersek daha ziyade tenevvür ederek gümüşün zatî kıymeti itibariyle mikyâs-ı gınâ olmak kabiliyetini kaybettiğini görürüz:

1926 Kânunusânisinde İstanbul Müftülüğü'nün bir sualine cevaben Darphâne-i Millî Müdüriyeti'nin tezkiresinde, "20 kırat altının 1 miskal ve 14 kırat gümüşün 1 dirhem tesmiye edilmesine nazaran nisab ittihaz edildikte 20 miskal altının tutarı 1400 ve 200 dirhem gümüşün de 547 kuruş olduğu ve evrâk-ı nakdiye ile kıymet-i hâzırası ise piyasa temevvücâtına tâbi bulunduğundan 2 Kânunusâni 1926 tarihindeki piyasaya göre 20 miskal zer-i hâlisin 96 lira 84 kuruştan ve 200 dirhem tammü'l-ayar gümüşün dahi 19 lira 69 kuruştan ibaret bulunduğu" bildirilmiştir.

Bu hesapça altın nisabının zekâtı olan yarım miskalin kıymeti, 211 kuruş 30 para ve 5 dirhem gümüşün de 49 kuruş 10 para tutuyor ve eşyaya nisbetle gümüşün kıymeti daha ziyade sukut etmiş bulunuyor ve gümüşün zekâtı ile bir koyun alınabilmek mümkün olmuyor.

1937 Ağustosu'nda Maliye Vekâleti Nakit İşleri Umum Müdürlüğü'nün Diyanet İşleri Riyâseti'ne yazdığı cevabî bir tezkiresinde de aynen şöyle yazılmıştır:

1. 1 kilo halis gümüşün hâlihazır piyasa fiyatı 19.5 liradır.

2. 20 miskal halis altın 14,546 adet Osmanlı altınına tekabül etmektedir.

3. Eski gümüş mecidiyelerde 19 gram 966 santigram (ki 6 dirhem 226 kesir) ve gümüş Cumhuriyet liralarında 9 gram 960 (ki 3 dirhem 105 kesir) halis gümüş bulunduğu Darphâne ve Damga Matbaası Müdürlüğü'nün iş'ârından anlaşılmıştır, deniliyor.

Bu tezkirede 1 kilo gümüşün fiyatı 1950 kuruş olduğu bildirildiğine göre, 641,5 gramdan ibaret olan 200 dirhem gümüş nisabının fiyatı da 1250 kuruş tutar.

1250 kuruşa rayiç olan 200 dirhem gümüşün zekâtı ise 31 kuruş 10 para eder ki, bu hesapça gümüş daha ziyade sukut etmiş bulunuyor.

Bu satırları yazdığımız 1939 Nisanı ibtidalarında Darphâne'ye bizzat müracaat ederek, 1 kilo halis gümüşün fiyatı 19 lira ve 1 Osmanlı altınının da 13 lira 30 kuruş olduğunu öğrendik. Bu son piyasa hesabına göre, gümüşte esaslı bir tahavvül bulunmamakla beraber altın kıymetinin çok yükseldiği görülüyor ki, altın nisabının bedeli 177 lira 33 kuruş tutuyor. Rub'u öşürden ibaret olan zekâtı da 443 kuruş eder ve bununla ancak ufak bir koyun alınabilir. Gümüş zekâtı ile ise bir tavuk bile alınamaz.

HULÂSA. Memleketimizin resmî makamlarından alınan yukarıdaki hesaplara göre külçe gümüş, eski kıymetinden düşmüştür. Eski gümüş mecidiyeler de tedavülden kaldırılmış bulunduğu için bunlar da külçe gümüşten ma'dûddur. Bugün memleketimizin yegâne geçer akçesi gümüş Cumhuriyet liralarıdır. Bunlara devletçe izâfe edilen kıymet sayesinde külçe gümüşün bugünkü kıymetine nisbetle takribî bire beş derecesinde yüksektir. Harb-i umûmîden evvelki asıl kıymetine göre de bire ondan fazla bir kıymeti haizdir. Şimdi gümüşün veznine itibar ederek 200 dirhem külçe gümüşe veyahut buna muadil gümüş mecidiyeye mâlik olan kimseyi ganî addederek kurban ile mükelleftir diyebilecek miyiz? Buna müsbet bir cevap vermek hakikaten çok güçtür ve fıkhî tabir ile harac ü meşakkati mûciptir. Asr-ı saâdet'te gümüş nisabının rub'u öşürü olan 5 dirhemle bir koyun alınıp satıldığı halde şimdi nisabın nısfını ve tamamını istiâb ediyor. Bu cihetle ve hiç şüphesiz külçe gümüş veznen kurban hususunda mi'yâr-i gınâ sayılamaz ve sahibi kurban ile mükelleftir, denilemez. Belki vezin ile beraber bugünkü rayiç kıymetini de nazarıitibara almak zaruridir.

Sadaka-i fıtırda da gümüşün bu düşkün vaziyetine göre bir dereceye kadar güçlük vardır. Beş, sekiz neferden müteşekkil bir aile reisinin sadaka-i fıtır ile mükellefiyeti, nisabın mühim bir kısmını istiâb eder. Şu kadar ki bundaki meşakkat kurban derecesinde değildir. Hele küçük aileler için hiç yoktur denilecek derecede hafiftir. Bir de İslâm ümmetinin vicdân-ı dinîsi, baş sadakası olan bu fitreyi vermezse mustarip olur. Binaenaleyh sadaka-i fıtırda yalnız vezne itibar etmekte meşakkat yoktur. 200 dirhem külçe gümüşe veyahut bunun kıymetinde bir mala sahip olan kimseye sadaka-i fıtır vâciptir, denilebilir.

Malî mükellefiyetler arasında en hafifi zekâttır. Külçe gümüş nisabının kıymet-i hâzırası 1218 kuruş olduğuna göre, zekâtı takribî olarak 30 kuruştur ve tabii sadaka-i fıtırdan da hafiftir. Sonra zekâtın nisabında, zekât malının namî olması ve üzerinden bir sene geçmiş ve yıllamış bulunması şartları da vardır ki, bunlar da zekât için ayrıca mûcib-i sühûlet şartlarıdır. Bununla beraber yine bugünün iktisadî vaziyeti ile Asr-ı saâdet'in vaziyeti mukayese edilince gümüşün veznî hesabında bire on, hatta on beş nisbetinde bir fark görülebilirse de iktisadî bir güçlük bulunmadığından nassa ve menâfi-i fukarâya muvâfık olarak gümüşün zekâtında yalnız vezne itibar ve rayiç semen ile takvîm edilerek zekât verilmesi bir lâzime-i ihtiyattır. Binaenaleyh, "Âkıl, bâliğ bir müslüman havâic-i asliyyesinden fazla 200 dirhem külçe gümüşe veyahut bu vezinde 26.5 eski mecidiyeye mâlik olsa bu miktar gümüşün hâlihazırda ve Türkiye Cumhuriyeti dahilinde rayiç semen hesabıyla tutarı 1218 kuruş olduğuna göre, bunun zekâtı 30 kuruş 18 para eder."

Cumhuriyet gümüş liralarına gelince, bunda vezin ile beraber bugün piyasada rayiç olunan kıymetini de nazarıitibara almak zaruridir. Memleketin iktisadî örfüne müstenittir. 200 dirhem gümüş nisabının veznen muadili 53 lira 45 kuruşa rayiç olup bunun zekâtı 133 kuruş tutarken bunda da yalnız vezne itibar ederek 30 kuruş zekât ile hükmetmek gāye-i şerîatla ve hiçbir iktisadî düstur ile kābil-i te'lif değildir. Binaenaleyh Cumhuriyet liralarının nisabını ve zekâtını kıymet nehcine göre hesap etmek zaruridir. Hulâsa: Külçenin nâfile zekâtında vezin, Cumhuriyet liralarının zekâtında vezin ile beraber kıymetine itibar edilir.

Darphâne'den aldığımız hesaba göre, 1 gümüş lira 3 dirhem, 11 kırat, 3 habbe veznindedir. A'şârî şekli de 3,742 rakamıyla ifade edilir ve tam 12 gramdır. Bu hesapça 200 dirhem yani 641,46 gram nisâb-ı zekât, 53 gümüş lira, 45 kuruşa tekabül eder. Ufak kesirler tayyedilmiştir. Binaenaleyh, havâic-i asliyyesinden fazla her biri 12 gram vezninde olup 100 kuruşa rayiç olan Cumhuriyet gümüş liralarından 53 lira 45 kuruşa mâlik olan âkıl, bâliğ her müslümana meblâğ-ı mezbûrun kırkta biri olan 133 kuruş zekât vermesi vâciptir.

BIR SUAL. Gümüş nisabının veznî olması mansûs iken Cumhuriyet liralarının itibarî kıymetini nisaba mikyas ittihaz etmek câiz midir?

CEVAP. Bunun cevaz ve cevabını "fülûs ve evrâk-ı nakdiyyenin zekâtı", "zekâtta kıymet nehci", "örf ü âdetle alâkası" unvanlarımızda izah ettik.

ALTIN NİSABI OLAN YİRMİ MİSKAL ALTININ TÜRK LİRASI İLE MUKABİLİ ŞÖYLEDİR:

1 miskal 1,5 dirhem, 1 dirhem de 16 kırat olduğuna göre, 1 miskal 24 kırattan ibarettir ve 4,8105 grama müsavidir. Darphâne'den aldığımız hesaba göre, 1 altın lira da 2,25 dirhem veznindedir ki, 36 kırat eder. Bu da 7,216 grama müsavidir ve 22 ayardır.[659] Şu halde 20 miskal altın 13 $^{1}/_{3}$ Türk lirasına yani 13 lira ile bir liranın sülüsüne muadildir. 1 liranın sülüsü de 1 lira çeyreği ile 3 kırattan ibarettir.

Yukarıda 1315 ve 1320 tarihlerinde Darphâne'den Fetvâhâne'ye verilen bir hesaba göre, 20 miskal altının sikkeli liradan karşılığı 13.5 altın lira ile 1 lira çeyreği olduğunu bildirmiştik. Halbuki 1937 tarihinde Nakit İşleri Müdürlüğü'nün Darphâne'nin iş'ârına atfen Diyanet İşleri Riyâseti'ne verdiği cevapta, "20 miskal halis altın, 14,546 adet Osmanlı altınına tekabül etmektedir" deniliyor ki bu iki hesap arasında 1 miskalden fazla bir fark vardı. Bu hesapların her ikisi de yukarıda tarafımızdan bildirilen hesaba da uymuyordu. Darphâne'ye müracaat ederek bu mühim farkın sebebini sorduk. Cevaben:

“Bir kere Darphâne-i Âmire’nin vaktiyle, 20 miskal altının 13.5 lira ile 1 lira çeyreğine muadil olduğu yolundaki cevabı yanlıştır. İkinci, bizim verdiğimiz hesaba gelince, bu da 24 ayar halis altının 14,546 Osmanlı altınına tekabül ettiğidir ve tamamıyla doğrudur. Çünkü Osmanlı altını 22 ayardır, içinde 1/10 derecesinde madde-i ecnebiyye vardır. Bu cihetle 20 miskal altında 48 kırat, yani 1 lira 1 çeyrek 3 kırat ziyadelik görünür” denildi.[660]

Altın madeninin kıvamını temin için darbedilirken konulan onda bir derecesindeki madde-i ecnebiyye fıkhan müstehlek addolunduğundan bizce nisab hususunda muteber olan 22 ayar 20 miskal altının muadili olan 13,333 altın liradır.

Bir de altın para halk arasında mevki-i tedâvülde bulunmadığı için bunun zekâtı aynen verildiği gibi tedavülde bulunan gümüş lira ile takvîm edilerek de verilebilir. Altın hakkındaki bu izahatımızın hulâsa-i ahkâmı da şöyledir:

20 miskal altının muadili 13 altın lira ile 1 lira çeyreği ve 3 kırattır. Hâlihazır piyasasına göre, kıymeti de 177 lira 33 kuruş 13 paradan ibarettir. Bunun zekâtını altın olarak aynen vermek isteyenler, 1 lira çeyreği ile 3 kırat verir. Kıymeti üzerinden bedelen vermek isteyenler de 443 kuruş 13 para vermelidir.

BIR İHTAR. Biz bu hesabı, 20 miskal altını bugünün iktisadî vaziyetine göre altın nisabının mebdei olmak üzere bildirmiyoruz. Bu eserimizdeki bütün izahlarımız ilmî tetkikten ibaret bulunduğundan altın nisabının mansûs olan miktarına ve bugünkü rayicine göre de bir hesap arzetmiş bulunuyoruz. İlmî tetkiklerimizin bugünün iktisadî vaziyetine göre bizi îsâl ettiği netice, şer'î mikyâs-ı gınâ ve nisab yalnız ve münhasıran Cumhuriyet gümüş lirasının kabulü ve bunun 200 dirhem gümüş vezninde muadili bulunan 53,5 adedini kabul etmek ve bütün nukûdü eşyayı bununla takvîm eylemektir. Bu cihetle 200 dirhem külçe gümüşten zekât lâzım gelmemekle beraber mücerret ilmî bir tetkikte bulunmak ve külçe gümüşten de yalnız veznî olarak zekât vermek isteyenler için mûcib-i suhûlet olmak üzere bildirmiştik. Yoksa gümüş nisabının veznî bir mebdei olmak maksadıyla değil. İlmî tetkiklerimizin hulâsa ve neticesi aşağıda kapital kalın huruf ile arzettiğimiz fetva suretindeki yazımızdır. O yazımızda yegâne mikyâs-ı gınâ ve zekât olarak Cumhuriyet lirasını kabul ve diğer bütün nukud ve eşyayı onunla takvîm ettiğimiz vâzıhan görülecektir.

BUGÜN ALTIN NİSABI GÜMÜŞ LİRA İLE TAKVÎM EDİLMELİDİR

Yukarıda eimme-i seleften Atâ b. Ebû Rebâh ile Tâvûs ve Zührî hazerâtının altının aynına değil, vücûbu zamanındaki kıymetine itibar ettiklerini ve binaenaleyh o zamanki kıymeti 200 dirhem gümüş rayicine bâliğ olan altında rub'-ı öşür hesabıyla zekât vâcip olduğunu Kādî İyâz'dan naklen bildirmiştik. Hatta bu eimme-i selefe göre, kıymeti 200 dirhem gümüş rayicine bâliğ olan altın, 20 miskalden az olsa bile yine zekât lâzım olduğu gibi 20 miskal altının tutarı 200 dirhem gümüş rayicine muadil olmazsa zekât lâzım olmadığını şârih Aynî'den nakletmiştik.

İbn Hazm hadisinin *el-Mebsût*'ta ve *Bedâi*'de nakledilen: "Altın zekâtında, kıymeti 200 dirheme bâliğ olmadıkça o altında zekât yoktur. Kıymeti 200 dirheme bâliğ olan altında rub'-ı öşür hesabıyla zekât vâciptir" suretindeki tarîk-i rivayeti bu eimme-i selâse için bir müstened-i ilmî olabilir. Esas itibariyle taraf-ı risâletten de 1 dinar, 10 dirhem gümüş ile takvîm buyurulmuş değil midir? Şu kadar ki Mekke'nin, Yemen'in, Medine'nin bu üç büyük imamı birtakım iktisadî sebeplerin taht-ı tesirinde olarak gümüş ile altın arasındaki nisbetin zaman zaman tebeddül edebileceğini nazarıitibara alarak Asr-ı saâdet'teki 1 dinarın 10 dirhem gümüş ile takvîmi keyfiyetinin bir düstur halinde mevzu ve matlup olmadığına kanaat ederek her devrin muktezâsına ve örfüne göre takvîm edilmesini kabul etmiş olmaları vârid-i hâtırdır ve iktisadî kavaide muvâfık bir düsturdur. Bu ta'lîli bize bugünün iktisadî vaziyeti hatırlatmıştır.

Bugün gümüş lira ile altın lira arasında takribî bire dört nisbetinde kıymetçe bir fark vardır. 53 gümüş liraya mâlik olan kimse zekât ile mükellef olsun da kıymetçe bunun muadili bulunan ve takribî 4 altın liraya sahip olan niçin mükellef olmasın? Daha garibi 13 altın lira, nisab olan 20 miskalden 12 kırat noksandır. Bu noksan sebebiyle de zekâtı mûcip değildir. Bu esasa göre takribî olarak 173 gümüş lira bedelinde olan 13 altın liraya mâlik olan müslümana zekât lâzım olmuyor da 53 gümüş liraya mâlik olana zekât vâcip oluyor? Böyle bir hüküm, her hükmü insanların hayır ve menfaatine ait birtakım hikem ve mesâlihi ihtiva eden şeriatımızın vazettiği ne adl ü hak kavâidiyle, ne de maksut olan teâvün gayesi ve fukaranın menâfii ile asla kābil-i te'lif değildir.

Yukarıda, "Emvâl-i Zekâtın Zammı ve Kıymetle Alâkaları" unvanlı izahımızda sâhib-i mezhebimiz İmâm-ı Âzam hazretleri, 50 dirhem gümüş ile 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye bunların mecmuu eczâ cihetiyle bir nisaba bâliğ olmadığı halde kıymet esasına göre zekât vâcip olduğunu kabul etmiş ve örfün 10 miskal altını 150 dirhem gümüş ile takvîmine itibar etmiştik. Bu ictihad ile yukarıda takrir ettiğimiz üç selef imamının ictihadları arasında ne fark vardır? Bundan başka yukarıda yüzlerle meselede mezâhib-i muhtelife imamlarının ve bilhassa Hanefî eimmesinin kıymete itibar ettiklerini izah etmiştik.

Zamma dair İmâm-ı Âzam'ın mezhebi ile aralarında hiç fark görmediğimiz eimme-i selefin ictihadlarına istinat ederek bugünün iktisadî vaziyetine, örfüne göre altının nisabını gümüş ile takvîm etmek câiz değil ve hatta vâciptir, zaruridir.

HULÂSA VE NETICE. Külçe gümüşte vezin muteber olmak şartıyla devletin malî itibarını haiz olan sikkeli gümüş liralar yegâne mikyâs-ı nisab ve gınâdır. Altın ve eşya onunla takvîm olunur. Şu halde,

GÜMÜŞ 53 LİRA 45 KURUŞ KIYMETİNDE 4 ADET ALTIN LİRA İLE 260 KURUŞA MÂLİK OLAN ÂKIL, BÂLİĞ HER MÜSLÜMANA RUB'-İ ÖŞÜR YANI KIRKTA BİR HESABIYLA 133 KURUŞ ZEKÂT VERMESİ LÂZIMDIR.

GÜMÜŞ NİSABINI ALTIN İLE TAKVÎM CÂİZ MİDİR?

Bugün dünyanın her tarafında malî mikyas olarak yalnız altın madeni kabul edilmiştir. Gümüş de dahil olduğu halde bütün eşya altın ile takdir ve takvîm ediliyor. Beynelmilel münâsebât-ı iktisâdiyyede miyar olarak altın muteberdir. Bu itibarla cihan iktisadiyatında altının hâkimiyeti umumi bir örf olmuştur. Bu örfü âmme göre, altını şer'î mesâilde yegâne mikyâs-ı gınâ ve nisab olarak kabul etmek, gümüşü de eşya gibi yalnız altın ile takvîm eylemek icap ederse de aşağıdaki sebeplerden dolayı bu ilmen mümkün değildir:

1. Bundan evvelki unvanda izah ettiğimiz veçhile altının gümüş ile takvîmini seleften kabul edenler bulunduğu halde bilakis gümüşün altına ircâına kāil olan hiçbir mezhep yoktur. Yalnız Bükeyr b. Abdullah'tan naklen ashâb-ı kirâmın altını gümüşe, gümüşü de altına zam ederek ikmali nisab ile zekât verdikleri *Bedâi*'de rivayet ediliyor ise de, bu da yalnız zamana ve istikmâl-i nisâba münhasırdır, umumi bir hükmü müfîd değildir. Hatta İmam Şâfiî *el-Üm*'de altın ile gümüşün nisab hususunda yekdiğerine irca edilemeyecekleri hakkında icmâ vardır, diyor ki, bu icmâ, mevzubahis olan gümüşün altın ile takvîm edilemeyeceği hususuna ait olmak üzere şâyân-ı kabûldür. Bilakis altının gümüş ile takvîmini kabul eden seleften üç büyük zat varken icmâ iddiası doğru değildir. Herhalde İmam Şâfiî'nin bu muhalefete ilmi lâhik olmasa gerek.

Altın gümüş ile takvîm edildiği halde gümüşün altın ile takvîminin hiçbir mezhep tarafından iltizam edilmemesi, *Cevher*'de beyan edildiği veçhile Asr-ı saâdet'te gümüş meskûkâtın piyasada altından ziyade tedavül etmesi ve yine o devirde altının tedavülü meskûküne münhasır olduğu halde gümüşün hem meskûk hem de gayri meskûkün rayiç olması sebebiyledir. Hatta dirhem hakkındaki nusûsun, dinar hakkında şerefvârit olan naslardan turuk-ı rivâyâtı itibariyle çok olmasının sebep ve hikmeti de hiç şüphesiz dirhemin dinardan fazla revaç ve tedavülde bulunmasıdır.

2. Bugün memleketimizde halk arasında tedavül eden para, gümüş liradır. Altının yalnız malî müesseselerimizde ifa ve istîfâ edilmesi tam ve umumi bir tedavül değildir.

3. Gümüş nisabının altın ile takvîmi, fukaranın menâfiine mugayirdir. Memlekette havâic-i asliyyesinden fazla 53 gümüş liraya sahip olan zenginlerimiz, 177 lira kıymetinde servete mâlik olanlardan tabii daha çoktur. Fukaranın daha ziyade istifadesini mûciptir.

Bu ve emsali sebeplerden dolayı gümüş nisabını altına irca ederek takvîm etmek mümkün değildir.

Fülûs ve evrâk-ı nakdiyyenin nisab ve zekâtlarını yukarıda izah etmiştik. Mutalaa buyurulsun.

RİYÂSET-İ CELÎLEDEN BİR TEMENNİ

20 miskal altının 22 ayar Osmanlı liralarından mukabil miktarını tayin ederken resmî hesaplarda bile hata ve ihtilâf vâki olduğunu yukarıda arz ve tafsil etmiştik. Zekât verecek fertlerin ise bunu hesap ve tayin edebilmeleri ciddi surette müsteb'addır. Hâlihazır piyasasının sık sık tahavvül etmesi, halk için nisab ve zekât meselesini fıkhen matlup olan bir şekilde hesap ve eda edebilmeyi bütün bütün işkâl etmiştir. Halk şöyle dursun, halka dinî farîzalarını tâlime memur olan zevatın bile bugünün iktisadî vaziyetini anlamaları ve ona göre nisab ve zekât miktarını halka tâlim ve takrir edebilmeleri müşkül bir hal kesbetmiştir.

“Gümüş nisabında ve zekât, kurban, sadaka-i fıtır hususlarında külçe gümüşün veznine mi, yoksa gümüş Cumhuriyet liralarının kıymetine mi itibar edileceği” sualine sık sık mâruz bulunduklarını ve cevap vermek müşkülâtı karşısında kaldıklarını bazı meslektaşlarımız muharrir-i âcize esefle hikâye etmişlerdir. Gümüşün meskûkü ile külçesi arasında bire beş nisbetinde bir fark husûlü, Cumhuriyet liralarının tedavülü üzerine tehaddüs etmiştir. Bu da vezin, kıymet esaslarını tetkike yol açmıştır. İlmen tetkiki icap eden bir meseleye def‘aten cevap vermek müşküldü. Binaenaleyh Diyanet İşleri Âlî Riyâseti tarafından Maliye Vekâleti’nden altın piyasasına dair alacağı mâlûmat üzerine her sene ramazân-ı şerifte sadaka-i fıtır hesabıyla birlikte şöyle bir ilânın neşrine lüzûm-ı kat‘î vardır:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DAHİLİNDE MUKİM OLAN ÂKIL, BÂLİĞ BİR MÜSLÜMAN HAVÂİC-İ ASLİYYESİNDEN FAZLA[661], 200 DİRHEM GÜMÜŞ VEZNİNDE VE HER BİRİ 100 KURUŞ RAYİCİNDE ELLİ ÜÇ BUÇUK ADET GÜMÜŞ CUMHURİYET LİRASİNA VEYAHUT AŞAĞIDA TÂDÂT EDİLEN NUKUD VE EŞYADAN BU MİKTAR DEĞERİNDE BİR MALA, YAHUT MECMÛUNUN KIYMETİ ELLİ ÜÇ BUÇUK GÜMÜŞ CUMHURİYET LİRASINA BÂLİĞ OLMAK ÜZERE BU NUKUD VE EŞYADAN BİRER MİKTARINA MÂLİK OLSA O MÜSLÜMANA 134 KURUŞ ZEKÂT VERMESİ VÂCİP OLUR:

1. 53,5 gümüş lira rayicinde varaka-i nakdiyye.

2. 53,5 gümüş lira râyicinde fülûs.

3. 53,5 gümüş lira kıymetinde dört adet altın lira.

4. 53,5 gümüş lira kıymetinde külçe gümüş.

5. 53,5 gümüş lira kıymetinde ticaret malı.

---

527 {Buhârî, Zekât, 4 (bab başlığı).}

528 et-Tevbe, 9/34.

529 عن خالد بن أسلم قال خرجنا مع عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فقال أعرابي أخبرني عن قول الله تعالى (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ) قال ابن عمر من كنـزها فلم يؤد زكاتها فويل له إنما كان هذا قبل أن تنـزل الزكاة فلما أنزلت جعلها الله طهرا للأموال.

{B1404 Buhârî, Zekât, 4.}

530 el-Bakara, 2/219.

531 {B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.}

532 {İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13, no: 2260.}

533 *Umdetü'l-kārî*, IV, 283.

534 Ebû Ubeyd Herat'ta doğmuştur. Babası Rûmî idi. Sonra Irak'a gelmiş ve Ebû Zeyd, Ebû Ubeyde Ömer b. Müsennâ, Asmaî, Kisâî, Ferrâ gibi eimme-i lugattan ulûm-i edebiyye tahsil etmişti. Bağdat'ta neşet ettiğinden Bağdâdî yâdolunur. İsmâil b. Ca'fer'den, Kādî Şüreyh'ten, Hüşeym'den ve daha bu tabakadaki eimme-i muhaddisînden de hadis ahzetmiştir. Kendisinden de Dârimî, Ebû Bekir İbn Ebü'd-Dünyâ, Ali b. Abdülazîz, Hâris b. Üsâme, Muhammed b. Yahyâ et-Tirmizî gibi zevatın rivayetleri vardır. İshak b. Râhûye, "Allah, hak sözü sever, Ebû Ubeyd benden çok yüksek bir âlimdir, fakihtir. Biz Ebû Ubeyd'in ilmine muhtacız. Fakat o bizim değil" dermiş. İmam Ahmed b. Hanbel de Ebû Ubeyd'i "üstaz" diye anarmış. Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'da bize bu mâlûmatı verdikten sonra diyor ki: Ebû Ubeyd'in hadis hıfzında, ilel-i ehâdîsi mârifette, fıkha vukufta, lugatta, kıraatte nasıl bir imam olduğunu anlamak için onun telifatına müracaat etmelidir. Telifatından *Kitâbü'l-Emvâl* ile *Kitâbü'n-Nâsih vel-mensûh*'unu mütalaa ettim. Tarsus'ta hayli zaman kadılıkta bulunmuştur. 224 tarihinde Mekke-i Mükerreme'de vefat etmiştir.

535 *Umdetü'l-kārî*, IV, 284-285.

536 {N2521 Nesâî, Zekât, 44; Hattâbî, *Meâlim*, III, 63.}

537 *el-Fethu'r-rabbânî,* VIII, 244, 245.

538 *el-Fethu'r-rabbânî*.

539 *Fethu'l-kadîr*, II, 522.

540 Kırat, her memlekete göre muhtelif idi. Meselâ ehl-i Mekke'ye göre, 1 dinarın rub'u südüsüne yani 1/4 x 1/6 = 1/24 veznine denildiği halde Irak halkı indinde dinarın nısfı öşrüne yani 1/20 veznine ıtlak olunurdu. Ehl-i Mekke 1 dinarı 24 kırat itibar ettikleri halde Irak ahalisi 20 kırat addediyordu. Bu cihetle Hanefî fukahası 1 kıratı 5 arpa vezninde takdir etmişler ki, bu hesapça 1 dirhem-i şer'î 70, 1 miskal de 100 şaîre vezninde demek olur.

Dinar, dirhemin büyük biraderi olan sikkeli altın parçasına ıtlak olunur, miskal demektir. Şu farkla ki: Miskal, mikyâs-ı iktisâdînin ismidir. Dinar ise miskal ile takdir olunan sikkeli altın parçasıdır. Her ikisi yalnız vezin cihetiyle müttehiddir.

İbn Âbidîn, II, 39; *Fethu'l-kadîr*, II, 522.

Kāmus Tercümesi'nde Zemahşerî'den naklolunduğuna göre dinar, tibir ve zehebden ehastır. Habbe hesabıyla 24 habbedir. Denk hesabıyla da 6 denktir, deniliyor.

Bu miskal, kırat, dirhem ve habbeye dair Hanefî, Şâfiî, Hanbelî kitaplarındaki şer'î hesaplar ile örfî hesap aşağıda erkam ile izah edilecektir.

541 *en-Nukūdü'l-kadîmetü'l-İslâmiyye*, s. 8.

542 *el-Bahrü'r-râik* (II, 224). *el-Bahrü'r-râik*'te bildirilen bu mühimme-i ilmiyyenin yalnız bir cihetini takyid ve tashih etmek isteriz. Divanca kabul edilen bu mikyasın nukūd üzerinde fiilen tatbiki 75 hicrî tarihinde müyesser olmuştur. Bu tarihe kadar divanın bu kararı vezninde bir para darbedilmemiştir. Yine İslâm âleminde İranîler'in kisrevî dirhemleri tedavül etmiştir. Aşağıda izah edeceğimiz veçhile Ömer, Osman, Ali, Muâviye, Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhüm zamanlarında bazı valiler tarafından kesilen dirhemler de hep bu tarz-ı kisrevîde ve aynı muhtelif vezin ve vasıfta idi. Bu ciheti Makrîzî'nin *en-Nukūdü'l-kadîmetü'l-İslâmiyye*'sinden ve Topkapı Müzesi katalogundan öğreniyoruz. Bu dirhemlerin nısfiyyeleri ve rub'iyyeleri de kesilerek muâmelât-ı nâs teshîl edilmişti. Halk sayı ile 200 adedinde beş tanesini zekât olarak kolayca hesap edip verebiliyordu. Ehl-i ilmin takdiri ve halkın bilfiil kabulü suretiyle bu dirhemler hakkında tam bir icmâ mün'akid olmuştur. Binaenaleyh devr-i Fârûkî'deki vezn-i seb'a hakkındaki icmâ bu icmâ-ı lâhik olacaktır.

543 Abdurrahman b. Sâbit el-Mekkî'dir, Kureyşî'dir. Ömer ve Muâz radıyallahu anhümâdan mürselen rivayeti vardır. Bir vasıta ile Hazret-i Âişe'den ve bilâvasıta Sa'd ve Câbir radıyallahu anhümden rivayet etmiştir. Kendisinden de Alkame, İbn Cüreyc, Leys b. Sa'd rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd *et-Tabakāt*'ında 118 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor (*Hulâsa*).

544 {Dârekutnî'de Câbir'den (radıyallahu anh) nakledilen rivayette bu ifade tespit edilememiştir. DK1899 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 97. Bahsi geçen ifade *Bezzâr*'da mevcut olup İbn Abbâs'tan (radıyallahu anh) rivayet edilmektedir. Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 128, no: 4854; Aynî, *Umde*, VIII, 258.}

545 Saîd b. Müseyyeb tâbiînden olup 95 veya 105 tarihinde ve Ebü'z-Zinâd da tâbiînden olarak 130 senesinde vefat etmiştir. Medâinî de Bağdat kadısı olduğu halde 225 tarihinde irtihal etmiştir.

Mâverdî ise bu izahımızda *Ahkâmü's-sultâniyye*'sinden kıymetli mâlûmat naklettiğimiz Ebü'l-Hasan Ali el-Mâverdî'dir. Şâfiî fukahasının büyüklerinden olup 362 tarihinde Basra'da doğmuş ve Bağdat'ta Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den istifade edip orada neşet etmiştir. Pek mebrur ve muhalled eserler bırakmıştır. *Hâvî, Uyûn, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, el-Ahkâmü's-sultâniyye, Kānûnü'l-vizâre* o cümledendir. Telifatını hayatında neşredemeyip bir dolapta sakladığı ve son dem-i hayatında gösterdiği mervîdir.

546 Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülkādir'dir. Hadis ve tarih ilimlerinin yüksek simalarındandır. Ecdadı Ba'lebek kurbünde Makriz karyesinden olduğu halde kendisi Kahire'de neşet etmiştir. Makrîzî en mevsuk ve muhakkik bir müverrih olup Şark ve Garpça mâruftur. Telifatının en mühimi كتاب المواعظ والإعتبار بذكر الخطط والآثار unvanlı kitabıdır ki, hıtat-ı Mısriyye hakkında ma'lûmât-ı mükemmele-i târîhiyyeyi hâvi olup Bulak Matbaası'nda iki muazzam cilt üzerine tabolunmuştur. السلوك في معرفة الدول والملوك gibi birçok âsârı Fransızca'ya, Almanca'ya ve Latince'ye tercüme edilmiştir. Bu eserimizin birçok yerlerinde kendisinden bahsettiğimiz *en-Nukūdü'l-kadîmetü'l-İslâmiyye* adlı ufak bir kitabı da el-Cevâib Matbaası'nda neşrolunmuştur. 846 tarihinde vefat etmiştir. Makrîzî Mısır'da yetişen veya Mısır'ı ziyaret eden meşâhirin terâcim-i ahvâlini mübeyyin hurûf-ı hicâ tertibi ile mürettep büyük bir kitap telifine de mübâşeret edip ikmaline ömrü müsaade etmediği bu eseri hatt-ı desti ile muharrer olduğu halde Paris Kütüphanesi'nde mahfuzdur (*Kāmûsü'l-a'lâm*'dan hulâsa).

547 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: منعت

العراق درهمها وقفيزها ومنعت الشأم مديها ودينارها ومنعت مصر إردبها ودينارها (رواه مسلم وأبو دواد).

{M7277 Müslim, Fiten, 33.}

Şârih Nevevî bu hadîs-i şerif hakkında birkaç türlü mâna zikrediyor. Bunlardan birisi, bu kıtalar sekenesinin tamamen müslüman olup verdikleri altın ve gümüş cizyelerinin kendilerinden sâkıt olmasıdır ki çok geçmeden tahakkuk etmiştir.

548 Makrîzî'nin burada ufak bir zühulünü tashih edeceğiz. Devr-i Farûkî'nin sekizinci senesi, hicretin 18. yılına değil, 20. sene-i hicrîye müsâdiftir. Topkapı Müzesi'nde mevcut Sâsânî tarzındaki sikkelerin en kadimi, 20. sene-i hicriyyede Herat'ta darbedilmiş bir sikke olduğunu Galib Bey katalogunda tasrih ediyor. Binaenaleyh ilk İslâm dirhemi 20. hicret yılında darbedilmiştir. Fakat hususidir.

549 {el-İhlâs, 112/1.}

550 Ebü'l-Mehâsin'in ifadesine göre, Abdülmelik'i İslâmî dirhem ve dinar darbına sevkeden sebep, Mısır valisi bulunan biraderi Abdülazîz'in tavsiyesi olmuş ve bu da 76 tarihinde vuku bulmuştur.

([النجوم الزاهرة في أخبار ملوك المصر والقاهرة: [ج: ١، ص: ٥٩١)

551 **Denk**, sahip vezninde **dânik** kelimesinin muharrefidir. *Kāmus* şârihinin beyanına göre dânek muarrebidir ve Fârisî'dir. Kâf-ı tasgīr ile danecik demek olduğunu Âsım Molla bildiriyor. Biz de Türkçe'de zebanzed olduğu üzere kullanıyoruz.

Habbe diye mutlak olarak kullanacağımız kelime ile de maksut, kapçığı ve iki tarafında kılçığı temizlenmiş orta siklette arpa tanesidir.

552 Serûcî, İmam Ebü'l-Abbas Ahmed b. Serûcî'dir. Serûc "sîn"in fethi ve zammı ile mazbut olup Harran mülhakatından bir kasabanın ismidir. Sâhib-i terceme bu kasabada doğduğundan buraya nisbet olunuyor. Mısır'da neşet eden Hanefî fukahasından olup hayli zaman Mısır kadılığında bulunmuş ve 710 tarihinde vefat etmiştir. *Hidâye* şerhi *Gāye*'yi ikmale muvaffak olamayıp "Kitâbü'l-Îmân"dan itibaren Kadı Sa'deddin Muhammed ed-Dîrî (vefâtı 867) tarafından ikmal edilmiştir. Altı ciltten ibaret olan bu şerhinde Kadı Sa'deddin de Serûcî'nin mesleğini takip ederek Selef'in mesâlik ve müctehedâtını nakle ehemmiyet vermiştir.

Kemâleddin İbnü'l-Hümâm da *Hidâye*'yi "Kitâbü'l-Vekâle"ye kadar şerhetmiştir. İbnü'l-Hümâm *Hidâye*'yi on dokuz sene tahkīkāt-ı amîka ile okuduktan sonra okutmaya başlamış ve esnâ-yı tedrîste *Fethu'l-kadîr*'ini yazmıştır.

Ali el-Kārî'nin *Fethu'l-kadîr* üzerine iki cilt hâşiyesi vardır. Sonra "Kitâbü'l-Vekâle"den alt tarafı Kadızâde tarafından nihayete kadar ikmal edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 649).

553 Harnub, keçiboynuzu denilen yemişin çekirdeğidir.

554 {N2521 Nesâî, Zekât, 44.}

555 Secâvendî'nin kısmet-i terekâta dair kitabından naklen İbnü'l-Hümâm'ın bildirdiği ve doğrudan *Kāmus Tercümesi*'nde de gördüğümüz bir hesabı da zerrelere kadar uzatılan eczâ-i hafîfesiyle beraber not ediyoruz:

Semerkantlılar'a göre, 1 dinar 96 şaîredir. Ehl-i Hicaz'ın tartısından 4 sayı noksandır. Hesabı da şöyle bir silsile-i erkam ile ifade edilmektedir:

1 dinar = [6 denk, 1 denk = 4 tassûc, 1 tassûc = 2 habbe, 1 habbe = 2 şaîre] = 96 şaîre. Bundan alt tarafında da şu rakamlar geliyor:

1 şaîre = 6 hardal, 1 hardal = 12 fels, 1 fels = 6 fetîle, 1 fetîle = 6 nakīre, 1 nakīre = 8 kıtmîre, 1 kıtmîre = 12 zerre.

İbnü'l-Hümâm bu rakamları naklettikten sonra diyor ki: Bu silsile-i erkam ile aklımız dirhemin, dinarın miktarlarını tam bir isabetle tayin ve tahdit etmiş olmaz. Zerre ki, şu müsemmeyât-ı ıstılâhiyyenin mebdei bulunuyor ve gayri mâlûm bir kemiyetten ibarettir. Halbuki matlub olan bir faraziye değil, bir mevcudun kemiyetini tayindir. Bu gayeye vâsıl olmak için bu kadar tekellüfe hiç de lüzum yoktu. Bu sebeple ekser ehl-i ilim erkām-ı hesâbiyyeyi ehl-i Hicaz'ın takdirine hasretmiştir. Şu kadar ki, arpa taneleri mütefâvit bulunduğundan bir derece daha ilerleyerek âhâdı tefâvüt etmeyen hardal tanesine kadar silsile-i erkam uzatılsaydı daha icâbet edilmiş olurdu.

Bizce İbnü'l-Hümâm'ın zât-ı mes'eleye nazaran şu ince mütalaası doğrudur. Fakat öyle zannediyorum ki, Semerkant âlimleri bu vesile ile şu üç âyet-i kerîmede zikredilen üç kemiyet-i hafîfenin derece-i hiffetlerini ve bu suretle belâğat-ı Kur'âniye'yi ezhân-ı ümmete takrip etmek istemişlerdir. Râgıb'ın *el-Müfredât*'ında bu kelimelerin medlûlleri şöyle bildiriliyor.

وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا {en-Nisâ, 4/49} âyet-i kerîmesinde **fetîl**, hurma çekirdeğinin yarığında olan ipliktir.

مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ {Fâtır, 35/13} âyet-i kerîmesinde **kıtmîr** de çekirdeğe yapışık ince kabuktur.

وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا {en-Nisâ, 4/124} daki **nakīr**, hurma çekirdeğinin zahrında olan beyaz çukurdur.

556 أخرج الدارقطني من حديث عائشة و ابن عمر رضي الله عنهم أنه عليه السلام كان يأخذ من كل عشرين دينارا نصف دينار ومن الأربعين دينارا دينارا (فتح القدير : ج: ٢ ص: ٥٤٢)

{DK1873 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 91.}

557 و أخرج أحمد بن زنجويه في كتاب الأموال بسنده عن عمرو بن شعيب عن أبيه، عن جده قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليس فيما دون المائتين شيء ولا فيما دون عشرين مثقالا من الذهب شيء. وفي المائتين خمسة دراهم. وفي عشرين مثقالا نصف مثقال [فتح القدير]

{İbn Zencûye, *el-Emvâl*, III, 987, no: 1804.}

558 وفي الدارقطني أنه عليه السلام أمر معاذ بن جبل رضي الله عنه حين بعثه

إلى اليمن: أن يأخذ من كل أربعين دينارا دينارا ومن كل مائتي درهم خمسة دراهم الحديث [فتح القدير]

{DK1886 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 94.}

559 {D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

560 أخرج النسائي في الديات وأبو داود في مراسيله عن سليمان بن أرقم عن الزهري عن أبي بكر ابن عمرو بن حزم عن أبيه عن جده أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كتب إلى أهل اليمن بكتاب فيه الفرائض والسنن والديات وبعث به مع عمرو بن حزم وهذه نسختها: بسم الله الرحمن الرحيم من محمد صلى الله عليه وسلم إلى شرحبيل الحديث وفيه: (وفي كل أربعين دينارا دينار) [فتح القدير: ج: ٢ ص: ٨٤، ٦٩٤، ٧٩٤]

{*Nesâî* ve *Ebû Dâvûd*'daki rivayetlerde وفي كل أربعين دينارا دينار kaydı tespit edilememiştir. N4858 Nesâî, Kasâme, 46-47; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 211, no: 257. İfade *İbn Hibbân*'da yer almaktadır. İbn Balabân, *el-İhsân*, XIV, 501, no: 6559.}

561 عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا كانت لك مائتا درهم وحال عليها الحول ففيها خمسة دراهم. وليس عليك شيء يعني في الذهب حتى يكون لك عشرون دينارا. فإذا كانت لك عشرون دينارا وحال عليها الحول ففيها نصف دينار.

{D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

562 *el-Fethu'r-rabbânî*, VIII, 241.

563 قال القاضي عياض: وعن بعض السلف وجوب الزكاة من الذهب إذا بلغت قيمته مائتي درهم وإن كان دون عشرين مثقالا. قال هذا القائل ولا زكاة في عشرين حتى تكون قيمتها مائتي درهم [عيني: ج. ٤، ص. ١٨٢]

564 {Serahsî, *el-Mebsût*, II, 190.}

565 {Kâsânî, *Bedâi'*, II, 18.}

566 *Umdetü'l-kārî*, IV, 287; *el-Mebsût*, II, 189.

567 {B1454 Buhârî, Zekât, 38.}

568 {DK1880 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 92.}

569 كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم في كتابه الذي بعثه إلى اليمن مع عمرو بن حزم وفيه: وفي كل خمس أواق من الورق خمسة دراهم وما زاد ففي كل أربعين درهما درهم] رواه البيهقي[

{BS7357 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 150.}

570 عن علي رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قد عفوت لكم عن صدقة الخيل والرقيق فهاتوا صدقة الرقة من كل أربعين درهما درهما وليس في تسعين ومائة شيء. فإذا بلغت مائتين ففيها خمسة دراهم [رواه أبو داود والترمذي و أحمد]

{D1574 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

571 {MŞ9848 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zekât, 3.}

572 {Abdülhak el-İşbilî'nin *Ahkâm*'ında tespit edilemeyen bu rivayet, İbn Hazm tarafından nakledilmiştir. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 103.}

573 {NM1447 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 560 (I/396).}

574 *el-Bahrü'r-râik*, II, 244; *İbn Âbidîn*, II, 41.

575 *Bedâiu's-sanâî*', II, 19.

576 Bükeyr b. Abdullah el-Mahzûmî'dir. Ebû Ümâme b. Sehl'den, Saîd b. Müseyyeb'den rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Mahreme ile İbn Aclân, Amr b. Hâris rivayet etmiştir. Nesâî sâhib-i terceme hakkında, "Bükeyr, sikadır hüccettir" demiştir. Vâkıdî de 115 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa*, s. 44).

577 *Bedâiu's-sanâi*', II, 19.

578 *Umdetü'l-kārî,* IV, 287; *el-Mebsût, II*, 189.

579 {B1454 Buhârî, Zekât, 38.}

580 {DK1880 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 92.}

581 وكتب رسول الله صلى الله عليه وسلم في كتابه الذي بعثه إلى اليمن مع عمرو بن حزم وفيه: وفي كل خمس أواق من الورق خمسة دراهم، وما زاد ففي كل أربعين درهما درهم [رواه البيهقي]

{BS7357 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 150.}

582 **Bah** (بخ) kelimesi *Kāmus Tercümesi*'nde şöyle izah ediliyor: Bu kelimenin resmolunduğu akçeye "bahî" ıtlak olunur. "Bah bah" da pek ziyade kabul ve istihsan makamında istimal edilir yahud da medih ve fahir makamında söylenir. Pek ziyade sâfi ve ceyyid olan parayı her gören "bahbah" der olacaktır. Lisanımızda "peh peh" denir ki, ondan muharreftir. Fârisî'de "hûşâhuş, nîkânîk, zehî zehî" ile eda ederler.

583 *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, Topkapı Müzesi Katalogu, Mukaddime, s. 63.

584 Makrîzî, *en-Nukūdü'l-kadîm*, s. 14.

585 Sencât-ı zücâciyye yani cam dirhemler, tarihî meskûkât içinde şâyân-ı dikkat âsârdan olup Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler asrında bazı halife ve ekser valilerin ve âmillerinin isimlerini şâmil olarak darp ve ihraç kılınmıştır. 1878 tarihinde Mösyö Jorj Londra'da bir bend-i mahsûs ile sencattan birtakımını neşr ü tarif etmiş ve Mösyö Lâdva dahi bunlardan bazı mühim kıtalarının Fransa meskûkât kabinesinde mevcut olduğunu söylemiştir. İstanli Lâk-Pol geçen sene 1891 senesinde İngiltere Müzesi'nin neşreylediği bir katalogunda 400 kadar zücâc irâe eylemiştir.

586 *et-Tibyân fî zekâti'l-esmân*, s. 43, 44.

587 *et-Tibyân fî zekâti'l-esmân*, s. 45.

588 *Kāmus Tercümesi*'nde felsin ikinci şöyle bir mânası da bildiriliyor: Fels, zimmîlerin boğazlarında olan cizye mührüne denir ki, selefte cizyesini eda eden zimmîler, cizyedar mührüyle mahtûm olan kâğıdı boyunlarına ta'lik ederlerdi. İftihar için ve mutâlebeden tahaffuz için. Nitekim hâlâ çoban makūleleri dahî cüzdan gibi bir zarfa vazedip hamâilvari boyunlarında taşırlar.

589 *Bedâiu's-sanâi'*, II, 17.

590 *İbn Âbidîn*, II, 43.

591 *el-Müdevvene*, Ebû Abdullah Abdurrahman b. Kāsım el-Mâlikî'nindir. Mâlikî mezâhibine dair yazılan ilk eserlerden birisi olup en meşhur ve muteberidir. *el-Müdevvene*'nin müellif-i muhteremi İbn Kāsım, İmam Mâlik'in ehass-ı ashabından âlim ve zâhid bir zat idi. İmam Mâlik'ten ilim aldıktan sonra Mısır'da Mâlikî mezhebini neşr-ü tedvine sa'y ederek *el-Müdevvene*'yi yazmıştır. 191 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Bu kıymetli Mâlikî kitabı üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Kādî Ebü'l-Fadl İyâz'ın da *et-Tenbîhât*'ı vardır ki, التنبيهات المستنبطة في شرح مشكلات المدونة namını taşımaktadır. Bu *et-Tenbîhât* üzerine de tehzipler, ta'likler yazılmış, ihtisar da edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 411; *et-Tabakāt*).

592 مذهب İmam Ebû İshak İbrâhim eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkhına dair mühim bir eseridir. 455 tarihinde telif etmeye başlamış 469'da bitirmiştir. Şâfiî fukahası tarafından pek çok şerh yazılmıştır. Birisi de budur (*Keşfü'z-zunûn*, II, 57).

593 Umumiyetle fıkıh kitaplarında muharrer olduğu üzere, İmâm-ı Âzam hazretlerine göre deyn üç kısımdır:

1) Deyn-i kavî, **2)** Deyn-i vasat, **3)** Deyn-i zaîf.

DEYN-I KAVÎ. Bir kimseye karzen verilen nukuddur. Yahut ticaret için icar edilen han, dükkân gibi akarat icar bedelleriyle ticaret mallarının bedeli olarak başkasının zimmetinde bulunan borçtur. Bu nevi deyn-i kavî nisab miktarı olduğu, yahut nisabdan dûn olup ve fakat sahibinin nisaba iblâğ edecek miktarda parası veya malı bulunduğu takdirde bir sene geçince zekât farz olur. Fakat bu farz, fevrî bir farz değildir, hemen zekât vermek lâzım gelmez. Belki bu matlubun en aşağı 40 dirhemi tahsil edilinceye kadar zekât tehir olunur. 40 dirhemden aşağı tahsilât için İmâm-ı Âzam'a göre zekât lâzım değildir.

DEYN-I VASAT. Ticaret için olmayan ve sahibinin yedinde bir sene yılladığı halde zekât icap etmeyen emval bedelidir. Nafaka için etʿime bedeli yahut ticaret için olmayan ev, akar vesair emlâk ücreti olarak âharın zimmetinde bulunan deyndir. Bu nevi deyn-i vasat nisaba bâliğ olduğu ve yıllandığı anda zekât farz olur. Lâkin zekâtın edası deyn-i kavîde görüldüğü gibi tehir olunur ve en az 200 dirhem tahsil ve kabzedilmedikçe zekât lâzım gelmez. Deyn-i vasattan her ne zaman dâyin, medyûnundan 200 dirhem alırsa 5 dirhem zekât lâzım olur. 400 dirhem tahsil ederse 10 dirhem zekât verir ve bu kıyas ile deyn-i vasatın zekâtı eda olunur.

DEYN-I ZAÎF. İrs, vasiyet, mehir, diyet gibi bir mal mukabili olmayarak temellük olunan düyûndur. Bu nevi düyûn-ı zaîfe, nisaba bâliğ olup bir sene geçtikten sonra zekât farz olur. Lâkin edası tehir olunur. Deyn-i zaîf sahibi 200 dirhemi kabzettikten sonra bir sene mürûr etmedikçe zekât lâzım gelmez (dürr-i muhtâr).

Burada *İbn Âbidîn*'de gördüğümüz bir kaydı bildirmek isteriz: Mesâil-i mezkûre ancak başkasının zimmetinde alacağı olup da ondan başka serveti olmayan kimselere mahsustur. Bu zimemden başka malı olan kimse için zimemden tahsil ettiği miktarı, sene ortasında bir kazanç gibi mevcut servetine zam ederek hepsinden birlikte zekât vermek icap eder.

594 وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ {el-İnşikâk, 84/17.} âyet-i kerîmesinde gece; dağları, ovaları ve bütün denizleri, taşları, ağaçları ve baştan başa rû-yi zemini ihâta ve istiâb eylemekle bunları sinesinde toplayıp yüklenmiş olmasından dolayı bu kelime istiare buyurulmuştur.

595 *Umdetü'l-kārî,* IV, 286 ve *Neylü'l-evtâr,* IV, 26.

596 *Nihâye li'bni'l-Esîr*, IV, 223.

597 حاشية ابن عابدين على الدر المختار: (ج2، ص401) ومجمع الأنهر: (ج 1، ص 222)

598 روى ابن عدي عن جابر قال: (كان النبي صلى الله عليه وسلم يتوضأ بالمد رطلين. ويغتسل بالصاع ثمانية أرطال) وأخرجه الدار قطني عن أنس قال: (كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ بمد رطلين ويغتسل بالصاع ثمانية أرطال) [عيني : ج 4، ص649]

{İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 23; DK2114 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 153.}

599 *İbn Âbidîn*, II, 67.

600 *Neylü'l-evtâr,* IV, 28.

601 عن ابن عمر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: فيما سقت السماء والعيون أو كان عثريا العشر وما سقى بالنضح نصف العشر (رواه الجماعة إلا مسلما)

{B1483 Buhârî, Zekât, 55.}

وعن جابر رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: فيما سقت الأنهار والغيم العشور وما سقى بالسانية نصف العشور [رواه أحمد ومسلم والنسائي وأبو داود]

{M2272 Müslim, Zekât, 7.}

602 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ [el-Bakara, 2/267.]

و (اٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ) [el-En'âm, 6/141.]

603 وقد جعل في الشرع كل عشرة دراهم قيمة لدينار. ألا ترى أن الزكاة في عشرين مثقالا وفي مائتي درهم. فجعلت مائتا الدرهم نصابا بإزاء العشرين دينارا. كذلك ينبغي أن يجعل بإزاء كل دينار من الفضة عشرة دراهم [أحكام القرآن للجصاص: ج 2، ص 732)

الشاة تقوم بخمسة دراهم في ذلك الوقت «يعني في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم». وبنت المخاض بأربعين درهما. فإيجاب الزكاة في خمس من الإبل كإيجاب الزكاة في مائتي درهم [مبسوط للسرخسي :ج 2، ص051)

604 Mahsûlât-ı arziyyenin 1000 kilodan ibaret olan bu nisabı bir senenin 360 gününe taksim edilince üç nüfustan müteşekkil bir aileye yevmiye 3 kilo isabet eder. Bu miktar hububat, Asr-ı saâdet'te kanaatkâr bir ailenin hem ekmeğine hem katığına kifayet ederdi.

605 *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, II, 32.

606 Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inin yirmi bu kadar yerinde müteaddit senedlerle ve birbirinden farklı metinlerle rivayet etmiştir. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de elfâz-ı muhtelife ve esânîd-i mütegayyire ile tahrîc etmişlerdir. Bizim için şâyân-ı ihticâc olan rivayet, Buhârî'nin "*Şirâ-i devâbbe*" ait olan babındaki bu tarik-i rivayetidir. Kādî İyâz, "Bu hadisin rivayetinde bu derece ihtilâf edilmesinin sebebi, hadisin meâlen rivayet edilmiş olmasındandır" diyor.

607 {B2097 Buhârî, Büyû', 34.}

608 قال النبي صلى الله عليه وسلم: من استعف أعفه الله. ومن استغنى أغناه الله. ومن سأل الناس وله عدل خمس أواق فقد سأل إلحافا (رواه أحمد عن رجل من مزينة. وفي رواية عن أبي سعيد:)من استغني أغناه الله. ومن استعف أعفه الله. ومن استكفى كفاه الله. ومن سأل الناس وله قيمة أوقية فقد ألحف [هذان الروايتان أخرجهما السيوطي في الصغير عن أحمد]

{HM17369 İbn Hanbel, IV, 138; HM11075 İbn Hanbel, III, 9.}

609 والغني هو من يملك نصابا من النقدين أو ما قيمته نصابا فاضلا عن حوايجه الأصلية من ثياب ودار سكناه وأثاثه وخدمته ودواب ركوبه وسلاح استعماله. ثم الغنا على ضربين: غناء يحرم طلب الصدقة وقبولها وغناء يحرم السؤال ولا يحرم الأخذ من غير سؤال. فالأول أن يكون محلا لوجوب الفطرة والأضحية وكما يحرم عليه القبول كذلك يحرم على المتصدق الإعطاء إذا كان عالما بحاله يقينا أو بأكثر رأيه وأما الغناء الذي يحرم السؤال فهو أن يكون له قوت يومه فصاعدا. [قدوري شرحي جوهره: ج 1، ص 851]

610 عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل الناس وله ما يغنيه جاء يوم القيامة ومسألته في وجهه خموش أو خدوش أو كدوح. قيل يا رسول الله! وما يغنيه قال: خمسون درهما أو قيمتها من الذهب [رواه أبو داود والترمذي والنسائي وابن ماجة]

{T650 Tirmizî, Zekât, 22.}

611 عن عطاء بن يسار عن رجل من بنى أسد قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل منكم وله أوقية أو عدلها [*] فقد سأل إلحافا [رواه مالك وأبو

داود والنسائي]
{D1627 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

----

[*] من الذهب أو من مال آخر وذكر الخليل أن أوقية سبعة مثاقيل و قيل سبعة ونصف وليس في هذه الأقوال تضادلان ذلك تختلف باختلاف البلدان و الأزمان. وقد كانت الأوقية فيما مضي أربعين درهما على ما في الحديث. وأما اليوم فما بتعارفه الناس [التعليق الصبيح شرح مشكاة المصابيح]

612 Sehl b. Hanzaliyye'nin babasının ismi Rebî' b. Âmir'dir. Ensârî'dir. Şam'da ikamet etmiştir. Uhud, Hendek gibi meşâhidde bulunmuştur. Buhârî Şeceretürrıdvân'daki biatta da hazır bulunduğunu haber veriyor. Bilâveled vefat etmiştir. Kendisinden bir hayli hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Hazret-i Muâviye'nin hükümeti zamanında vefat etmiştir (*Hulâsa,* s. 133).

613 روى أبو داود عن سهل بن الحنظلية قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل وعنده ما يغنيه فإنما يكثر من النار. قال النفيلي وهو أحد رواته في موضع آخر، وما الغني الذي لا ينبغي معه المسألة؟ قال: قدر ما يغديه ويعشيه. وقال في موضع آخر: أن يكون له شبع يوم وليلة [مشكاة المصابيح]
{D1629 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

614 *Mirkātü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, II, 456.

615 *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, II, 34.

616 *Mirkātü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, II, 456.

617 روى مسلم عن قبيصة بن المخارق قال: تحملت حمالة فأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم أسأله فيها. فقال: أقم! حتى تأتينا الصدقة، فنأمر لك بها. ثم قال يا قبيصة: إن المسألة لا تحل إلا لأحد ثلاثة: رجل تحمل حمالة فحلت له المسألة حتى يصيبها ثم يمسك. ورجل أصابته جائحة اجتاحت ماله، فحلت له المسألة حتى يصيب قواما من عيش. أو قال سدادا من عيش. ورجل أصابته فاقة حتى يقول ثلاثة من ذوي الحجا من قومه لقد أصابت فلانا فاقة. فحلت له المسألة حتى يصيب قواما من عيش. أو قال سدادا من

عيش. فما سواهن من المسألة يا قبيصة! سحت، يأكلها صاحجها سحتا [[مرقاة، مشكاة: ج 2، ص 254

{M2404 Müslim, Zekât, 109.}

618 عن معاوية قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تلحفوا في المسألة فوالله لا يسألني أحد منكم شيئا فتخرج له مسألة مني شيئا وأنا له كاره فيبارك له فيما أعطيته.

{M2390 Müslim, Zekât, 99.}

619 *Mirkātü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, II, 452.

620 {B1470 Buhârî, Zekât, 50.}

621 {et-Tevbe, 9/103.} خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ

622 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال أخذ الحسن بن علي رضي الله عنهما تمرة من تمر الصدقة فجعلها في فيه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كخ كخ [إرم بها أما علمت أنا لا نأكل الصدقة [رواه الشيخان

{M2473 Müslim, Zekât, 161.}

والمسلم أنا لا تحل لنا الصدقة.

{M2474 Müslim, Zekât, 161.}

623 *Dürrü'l-muhtâr ve Hâşiye-i İbn Âbidîn*, II, 42.

624 Mâlûmdur ki hulefâ-yi Abbâsiyye'nin müddet-i saltanatları evâsıtına doğru memleketin bazı kıtalarındaki ümerâ ve valiler, idarelerinde bulunan mahallerde birer suretle i'lân-i istiklâl ederek oraları hükûmet-i muhtâre şekline ifrağ etmişlerdi. Mütevekkil-Alellah'ın katli üzerine 232 tarihinde başlayan bu idarî ve siyasî inhilâl gittikçe tevessü' etmiş, Mısır ve Şam'da Benî Tolun ve İhşîd aileleri; Mâverâünnehir'de sırasıyla Âl-i Sâmân, Âl-i Sebük Tegin yani Gaznevîler ve Selçukîler; Irak'ta Benî Hamdân; Irak, Fars, Kirman taraflarında Âl-i Büveyh idareleri teşekkül etmişti.

Bu muhtar idare reislerinin hepsi bulundukları yerlerde müstakil dirhemler, dinarlar, felsler bastırmışlardır. Bu paraların vezinleri, hâlisiyetleri, eşkâli gerek tarihin ve gerek bugün müzelerde mevcut binlerle numunenin şahadetlerine göre, birbirinden çok farklı idi. Dirhemlerin vezinleri, dirhem-i şer'îden eksik olduğu gibi ziyade olanları da vardı. Ayarları ve sâfiyetleri de böyle idi. Meselâ derâhim-i Büveyhiyye'nin vezinleri muttarid değildi. Bazı dirhemlerin vezinleri vezn-i seb'adan ağırdı, bazıları da hafif bulunuyordu. Dinarları da şâyân-ı hayret bir derecede 24 kırat veznine kadar yükselmişti. Bu cihetle bugün nükūd-ı İslâmiyye mütehassısları bu dinarlar hakkında çifte dirhem itibariyle darbedilmiş olmaları muhtemeldir, diyorlar (*Topkapı Müzesi Nukūd-ı İslâmiyye Katalogu*, Mukaddime, s. 69).

625 1925 senesinde Darphâne Müdüriyeti tarafından tertip edilerek basılan ve büyük bir cildi ihtiva eden raporda Osmanlı akçeleri hakkında gösterilen hesaplar Birgivî merhumu tamamıyla teyit etmektedir ve raporda verilen izahata göre, ilk Osmanlı akçeleri gerek vezinleri ve gerek safiyetleri itibariyle Abdülmelik'in zamanında ilk kesilen İslâm dirhemlerine tamamıyla muvâfık olarak basılmış ve Fâtih zamanına kadar bu nefasetini muhafaza ederek devam etmiştir. Bilâhare bu akçelerin vezinleri ve ayarları azaltıla ve küçültüle alışverişte yaramaz bir hale gelmiş ve tağşîş edilen madde-i ecnebiyyenin çokluğundan dolayı fülûs derecesine tenezzül etmiştir. Birgivî merhumun şikâyet ettiği paralar, bu akçelerdir.

626 Bu hadisi Müslim *Sahîh*'inde "Kitâbü'l-Îmân"da Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet eder. Hadîs-i şerif Müslim'in rivayetinde, من حمل علينا السلاح فليس منا "*Kim ki bize silâh çekerse o bizden değildir*" fıkrasıyla başlar. {M283 Müslim, Îmân, 164.} Taberânî ile Ebû Nuaym'ın Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayetlerinde ve hadisin nihayetinde, والمكر والخداع في النار "*Hile ve hud'a sahipleri cehennemdedir*" {MK10234 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 138.} ziyadesi vardır. Binaenaleyh her iki rivayete göre hadisin tamamı, من حمل علينا السلاح فليس منا، من غشنا فليس منا، والمكر والخداع في النار suretindedir.

627 *Umdetü'l-kārî*, IV, 288.
628 *İbn Âbidîn*, II, 43.
629 *el-Bahrü'r-râik,* II, 245.
630 Merîs, "mîm"in fethi ve "râ"nın kesri ile Mısır'da bir karyenin adıdır. Bişr el-Merîsî oraya nisbet olunur *(Lübbü'l-lübâb).*
631 *Neylü'l-evtâr,* IV, 25.
632 *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 54.
633 *Neylü'l-evtâr,* IV, 25.
634 Gıtrîfî, Gıtrîf b. Atâ el-Kindî'dir. Bu zat Hârûnürreşîd zamanında Horasan emîri idi. Buhara'nın en kıymetli parası olan gıtârifî para bunun namına nisbet olunur. Gatârife diye cemi'lenir (*Muhîtü'l-muhît* ve *el-Bahrü'r-râik).*
635 *el-Bahrü'r-râik,* II, 245.
636 Sübezmûn, "sîn"in zammı ve "bâ"nın fethi, "zâl"in de sükûnu ile Buhara'da bir karyenin adıdır *(Lübbü'l-lübâb).*
637 *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 184.
638 *Fethu'l-kadîr,* I, 522.
639 Velvâlic, Afganistan'a tâbi Bedehşan'da bir şehrin adıdır. Abdürreşîd 467 tarihinde burada doğmuştur. Burhan el-Belhî gibi eâzımdan okumuştur. 540 tarihinde vefat etmiştir. *Hulâsa* sahibi Tâhir el-Buhârî de bundan iki sene sonra 542 tarihinde irtihal etmiştir. *Hulâsatü'l-fetâvâ*'yı, *Hizânetü'l-vâkıât*'ından hulâsa etmiştir *(el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 84, 94).
640 *el-Bahrü'r-râik,* II, 245.
641 *el-Mebsût,* II, 194.
642 *İbn Âbidîn*, II, 40.
643 {T650 Tirmizî, Zekât, 22.}
644 *Umdetü'l-kārî,* IV, 281.
645 *Umdetü'l-kārî,* IV, 287.

646 Bu hâşiyemizde kıymet nehcinin pîşvâlarını tanıtmak isteriz: Tâvûs b. Keysân, Ebû Abdurrahman el-Yemânî'dir. Zeyd b. Sâbit, Âişe, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Erkam, İbn Abbas radıyallahu anhüm gibi birçok sahâbeden rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Abdullah ile Zührî, Müyessere, Süfyân gibi tâbiînin rivayeti vardır. Müşârün ileyh Yemen'in en büyük imam ve müctehidi idi. İlmî kemâlâtı derecesinde zühd ve takvâsı vardı. Bir kere Yemen emîri 500 dinar atıyye göndermişti. Fakat müşârün ileyh almamıştır. Mevsim-i hacda yevm-i terviyeden bir gün evvel Mekke'de 106 hicrî yılında vefat etmiş ve cenaze namazı Halîfe-i Emevî Hişâm b. Abdülmelik tarafından kıldırmıştır (*Tezkiretü'l-huffâz,* I, 78).

Atâ b. Ebû Rebâh da Mekke'nin müftüsü ve muhaddistir. Hazret-i Ömer'in veyahut Hazret-i Osman'ın devr-i hilâfetinde doğmuştur. Hazret-i Âişe'den, Ebû Hüreyre'den, İbn Abbas'tan, Ebû Saîd'den, Ümmü Seleme'den ve daha birçok tâife-i sahâbî radıyallahu anhümden rivayeti vardır. Kendisinden Eyyûb es-Sahtiyânî, Hüseyin Muallim, İbn Cüreyc, İbn İshak, Evzâî, Ebû Hanîfe gibi bir cemâat-i tâbiî rivayet etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe, "Ben Atâ'dan yüksek bir âlim görmedim" der idi. Gerek Abdullah b. Ömer, gerek Abdullah b. Abbas Mekke'de istiftâ için kendilerine müracaat edenlere, "Aranızda Atâ gibi yüksek bir âlim varken bize neye geliyorsunuz?" diyerek sâhib-i tercemenin şeref-i ilmîsini ilân ve itiraf ederlerdi. Ebû Ca'fer Bâkır hazretleri de, "Yeryüzünde menâsik-i haccı Atâ'dan iyi bilen bir âlim yoktur" diye senâ edermiş. 114 tarihinde vefat etmiştir.

İbn Şihâb ez-Zührî de huffâz-ı muhaddisînin alemdarı idi. Hiçbir muhaddis yoktur ki Zührî'nin menâkıb-i âliyesi hakkında bir şey söylememiş olsun. Keskin bir zekâya, gayetle metin bir hâfızaya mâlikti. Kur'ân-ı Kerîm'i seksen günde hıfzetmiştir. Bir kere Hişâm b. Abdülmelik çocuklarının okuması için bir hadis mecmuası yazmasını rica etmişti. Zührî 400 hadisi muhtevî bir mecmua yazıp verdi. Halife Hişâm bir müddet sonra mecmuayı saklayıp ziyanını iddia ederek bir ikincisini yazmasını rica etmekle Zührî derhal ikinci bir nüsha daha yazıp verdiğinde birincisini çıkarıp tatbik etmiş ve bir kelime eksik veya ziyade bulamamıştır. 124 hicrî yılının ramazanında vefat etmiştir.

647 el-A'râf, 7/199.

648 en-Nisâ, 4/6.

649 {B2211 Buhârî, Büyû', 95.}

650 {Mâlik, Muvatta (Şeybânî rivayeti), s. 91, no: 241. Süyûtî, *el-Eşbâh*, I, 89.}

651 نشر العرق لابن العابدين {Kaynak gösterilen risalede, söz konusu rivayet merfû olarak kaydedilmiş olmakla birlikte, Alâî'den yapılan nakille ilgili bir kayıt tespit edilememiştir. İbn Âbidîn, *Resâil*, II, 120.}

652 Âdet, bir emr-i müstahsen hakkında teessüs edeceği gibi bâtıl ve münker hakkında da teessüs edebilir. Bu sebeple iyi âdet, fenâ âdet denir. Örf de böyledir. Fakat iyi örf, fenâ örf denilmez. Örfün hepsi müstahsendir ve örf mutlak surette münker mukabili istimal edilir. Örf ile âdet ve teamül arasında umum ve hususu mutlak vardır. Örf, eamm-i mutlaktır, öbürleri ehastır. Binaenaleyh örf, âdet, teamül yekdiğeri makamında kullanıldığından, âdet ve teamül ile ma'nâ-i müstahsen kastolunur.

653. Eşya-i sitte, Tahav.'nin *Şerh-i Meani'l-asar*'ında, Ubade b. Samit rivayetiyle tahr.c ettiği şu hadisinde zikredilmiştir:

لا تبيعوا الذهب بالذهب ولا الورق بالورق إلا وزنا بوزن. ولا البر بالبر ولا الشعير بالشعير ولا التمر بالتمر ولا الملح بالملح إلا سواء بسواء عينا بعين فمن زاد و ازداد فقد أرى ولكن بيعوا الذهب بالورق والحنطة بالشعير والتمر بالملح يدا بيد كيف شئتم.

{Rivayetin metni kaynakta şu şekildedir:

لا تبيعوا الذهب بالذهب ولا الورق بالورق ولا البر بالبر ولا الشعير بالشعير ولا التمر بالتمر ولا الملح بالملح إلا سواء بسواء عينا بعين ولكن بيعوا الذهب بالورق والورق بالذهب والبر بالشعير والشعير بالبر والتمر بالملح والملح بالتمر يدا بيد كيف شئتم. قال: ونقص أحدهما التمر بالملح , وزاد الآخر من زاد أو ازداد فقد أربى.

(Tahâvî, Meâni'l-âsâr, IV, 4, no: 5482.)}

654 وعن الثاني أن يعتبر العرف على خلاف المنصوص عليه أيضا لأن النص على ذلك بمكان العرف وقد يتبدل فيتبدل حكمه (مجمع الأنهر) وعن الثاني

اعتبار العرف مطلقا ولو ورد الشرع بخلافه لأن النص من الشارع إنما ورد بالكيل أو الوزن كجريان العادة به في زمانه. فإذا تبدلت العادة يؤخذ بها (در المختار وطحطاوي)

655 *Mebsût-ı Serahsî,* cüz 15, s. 18.

656 Hatta İmam Şâfiî hazretleri, من استحسن فقد شرع "Kim ki istihsan ile amel ederse, şeriat vaz etmiş ve şârilik etmiş olur" diye İmam Ebû Hanîfe'ye ağır bir ta'rizde bulunmuştur. İmam Şâfiî'nin bu şiddetli itirazı hiç şüphesiz Ebû Hanîfe hazretlerinin maksadını anlamamaktan ileri gelmiştir. Çünkü İmam Şâfiî de istihsan ile amel etmiştir. Fakat adına istihsan dememiştir, istihsan tabiri ta'bîrât-ı Hanefiyye'dendir.

657 *İ'lâmü'l-muvakkıîn,* III, 78.

658 *İ'lâmü'l-muvakkıîn,* III, 17.

659 Burada zikrettiğimiz kıratlar hep örfî kırattır, 4 habbe yani arpa ağırlığı itibar edilmiştir. Darphâne'den alınan hesaplarda nukudun evzânı hep örfî itibara müstenittir. Fukahanın 5 habbe itibar ettikleri şer'î kırat, veznen bu örfî kırata müsavi bulunduğundan bu hesapların rakamlarını baştan başa değiştirmeye lüzum görmedik. Dirhem de böyledir: Örfî ve şer'î diye ikiye ayrılan bu ıstılahların binnetice bir vezinde olduklarını yukarıda bildirmiştik.

660 20 miskal altında 24 ve 22 ayarlar arasındaki fark rakamla şöyle ifade edilir:

20 miskal x 24 kırat = 480 / 36 kırat = 13,333 Osmanlı lirası.

480 x 1,099 = 527,520 / 36 = 14,653 Osmanlı lirası.

661 Havâic-i asliyye: Kişinin hayatta muhtaç olduğu şeylerdir: **1.** Kendisinin ve şer'an beslemeye mecbur olduğu efrâd-ı ailesinin ve müstahdeminin nafakası, **2.** Yazlık ve kışlık elbiseleri, **3.** Mesken, **4.** Ev eşyası, **5.** Binit hayvanı, **6.** Hizmetçi, **7.** Sanat aletleri. Kitaplar, silâhlar hep hayatî eşya cümlesindedir.

693

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللّٰهُ إِلَّا الطَّيِّبَ وَإِنَّ اللّٰهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ ثُمَّ يُرَبِّيهَا لِصَاحِبِهَا كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: Kim ki helâl kazancından bir hurma değerinde bir şey tasadduk ederse -ki, Allah helâl maldan verilen sadakadan başka hiçbir sadakayı kabul etmez- işte bu helâl sadakayı sağ eliyle kabul eder. Sonra o tek hurma kadar sadakayı, dağ gibi oluncaya kadar, sizin biriniz erkek küheylân tayını büyüttüğü gibi sâhib-i sadaka için (ihtimam ile) büyütür. {B1410 Buhârî, Zekât, 8.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim de "Zekât" bahsinde zikretmiştir. Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı: "Helâl kazançtan verilen malın nezd-i bârîde şâyân-ı kabul olduğu"dur. Buhârî bu babın unvanında ve ta'lîl makamında şu meâldeki âyet-i kerîmeyi de zikretmiştir: "*Allah, faiz kazancını imha, sadakaları tezyîd ve i'lâ eder. Allah, kalben nankör, kavlen ve fiilen günahkâr olanları sevmez. Hani o iman eden ve hayır işler işleyen, namaz kılıp zekât veren kullar yok mu? İşte bunlar için rableri hazinesinde ecr ü mükâfat vardır. Bunlar için* (halde ve istikbalde) *korku, hüzn ü endişe de yoktur.*"[662]

Âyet-i kerimenin metn-i şerifi ile tercümesi karşılaştırılınca görülecektir ki, tercümemizde يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا kavl-i şerifinin tercümesi de ziyade edilmiştir. *Buhârî* metninde her nasılsa bu cümle zikredilmemiştir.

Halbuki şârih Aynî'nin ihtarı veçhile bu cümle-i şerifenin zikredilmemesi bir eksikti. Çünkü وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ kavl-i şerifi bir lafz-ı âm olup kişinin helâl, haram her türlü kazancından verdiği sadakalara şümulü vardır ve babın unvanında mezkûr ve matlup olan ise kesb-i helâldan tasadduktur. Bu tahsis ise يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا "*Allah, faiz kazancını izâle eder*" kavl-i şerifi delâleti ile hâsıldır. Bu cihetle tercümede bu cümleyi de gösterdik.

Fakat bundan daha büyük ve telâfisi lâzım bir noksan vardır ki, bu da müellif Zebîdî merhumun *Buhârî*'yi ihtisar için iltizam ettiği usule bağlı kalmak düşüncesiyle Ebû Hüreyre hadisinin bu babından evvel metn-i *Buhârî*'de mevcut iki bab ile bu babların unvanlarını teşkil eden yine Bakara sûresinin 263 ve 264. âyetlerini *Tecrîd*'e almamış olmasıdır. Âdâb-ı sadaka hakkındaki bu âyetleri de nakil ve tercüme etmeden geçemeyeceğiz:

Bu bablardan birincisi "Sadakada Ribâ" hakkındaki babdır. Bu bab için unvan olarak Buhârî şu meâldeki âyet-i kerîmeyi zikretmiştir: "*Ey iman eden kullarım! Sadakalarınızın ecrini fukaranın başına kakarak ezâ ederek kaçırmayınız! Nasıl ki, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyip de yalnız sahî denilmek için malını infak eden riyakâr, sadakasının ecr ü sevabını kaçırır. İmdi bu mürâînin hali, üzeri biraz toprakla örtülmüş düz ve yalçın taşın hal ve şanı gibidir ki, o taşa zorluca bir yağmur dokununca toprağını yıkayıp onu kupkuru ve bir şeyi bitirmez hacer-i emles halinde bırakır. Bunun gibi riyâ ile infak edenler, başa kakmak ve ezâ etmek suretiyle sadaka verenler, dünyada kesbettikleri bu amelleriyle âhirette hiçbir sevaba nâil olamazlar. Allah kâfirleri hayr ü sevaba hidayet etmez.*"[663]

Sonra bu âyet-i kerîme ile bundan sonraki 265. âyetteki üç kelimenin, صلد، وابل، طل kelimelerinin mânalarını da İbn Abbas ile İkrime'den şu suretle ta'lîkan rivayet ediyor:

1. İbn Abbas radıyallahu anhümâ صلد kelimesini, ليس عليه شيء "üstünde toz, toprak bulunmayan düz taş" diye tefsir etmiştir.

2. İkrime de وابل kelimesini, matar-ı şedîd suretinde tefsir etmiştir ki tercümemizde "zorlu yağmur" diye ifade ettik.

3. Yine İkrime rahimehullah طل kelimesini de ندى ile tefsir etmiştir ki çiy dediğimiz rutubettir. Yaz günlerinde sabahları ağaç yapraklarında ve nebatat üzerinde görülür ve nebatı besler.[664]

Zebîdî'nin *Tecrîd'e* almadığı ikinci babda, "Kable't-taksîm çalınan ganimet malından edilen sadakayı Allah kabul etmez. Allah, yalnız helâl kazançtan edilen sadakayı kabul eder" unvanlı babıdır. Buhârî'nin bu unvan halindeki bu rivayetini Müslim *Sahîh*'inde Musʿab b. Saîd'den mevsûlen şu suretle rivayet ediyor:

İbn Âmir'in bir hastalığında Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ iyâdeye gelmişti. İbn Âmir,

— "Ey İbn Ömer bana dua ediniz!" demişti. İbn Ömer abdestli olmadığını itizaren bildirerek Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin,

— *"Abdestsiz namaz ve dua, mâl-i mesrûktan verilen sadaka kabul olunmaz"*[665], buyurduğunu işittim. "Sen de bir ara Basra'da vali bulunmuştun" diyerek İbn Âmir'e üzerinde halk hukuku bulunması ihtimali ile tövbekâr olmasını hatırlatmıştır.

Buhârî bu babın unvanında da Bakara sûresinin 263. âyeti olan şu meâldeki, "*Sâili, tatlı dil ve güler yüzle red ve sâilin taciz ve tecavüzünden mütevellit kusurunu affetmek, ezâ ve minnete tâbi kılarak sadaka vermekten elbette hayırlıdır. Allah ganîdir, kulların sadakasına muhtaç değildir. Allah halîmdir, fukaraya ezâ ve minnet edenlerin cezasını vermeyi tâcil etmez*" âyeti zikretmiştir.[666]

Şimdi Buhârî'den *Tecrîd*'e alınmayan iki babı da tercümemizde bir dereceye kadar izah etmiş bulunuyoruz. Bir dereceye kadar diye takyidimizin sebebi, bu iki babın unvanını teşkil eden ve tercümeleri nazm-ı şerifleriyle bildirilen âyetler, o kadar yüksek belâgatı haizdir ki, her âyeti haddizâtında iʿcazkâr olan belâgat-ı Kur'âniyye'nin bu âyetler şaheser birer numuneleridir. Kısa bir tercüme ile ifade edilebilmekten çok yüksektir.

MÂNALAR

Şimdi asıl mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin izahına gelmiş bulunuyoruz:

Hadîs-i şerifteki فإن الله يتقبلها بيمينه nazmının lugavî mânası: "*Allah, helâl maldan verilen sadakayı sağ eliyle kabul eder*" suretindedir. Şârih Hattâbî, "Sağ el tabir buyurulması, kıymettar eşyanın sağ el ile alınması örfünden istiare edilmiştir" diyor. Binaenaleyh hakikate mahmul değildir. Cenâb-ı Hak cevârihten münezzehtir.

Eimme-i selefin mezhebine göre Kur'ân-ı Kerîm'de ve sünnet-i seniyyede vârit olan yemin, yed, kadem ve emsali Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin sıfatıdır. Bunları te'vil, tekyif, tatil ve tahrif etmeyerek zevâhiri üzere icra vâciptir. Selefî bir muhaddis olan Sıddîk Hasan Han, eimme-i selefin mezhebini bu suretle takrir ettikten sonra, "Selef mezhebi haktır. İttibâ olunmaya ehaktır. Halefin mezhebi ise bu sıfatı te'vilden ibarettir. Zayıftır ve mecruh bir mezheptir. Bu mezhebe, Kitap ve Sünnet'ten gaye-i şerîattan gafil olanlar ittibâ ederler" diyor.

Tirmizi *Câmi*'inde, "Ehl-i sünnet ve cemaat ulemâsının, bu hadîs-i şerife iman ederiz, bunda teşbih tevehhüm etmeyiz, şân-ı bârîde cevârih nasıl olur da demeyiz" dediklerini nakletmiştir. İmam Mâlik'ten, İbn Uyeyne'den, Abdullah b. Mübârek'ten vesair eimme-i seleften de bu suretle rivayet edilmiştir.[667]

590 numara ile tercümesi geçen yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhın bir hadisinin izahında da Ebû Hanîfe ve Şâfiî hazerâtının bu müteşâbihât hakkındaki mezhepleri bildirilmişti.

فلو = felüv kelimesi, adüv vezninde memeden kesilmiş bir yaşındaki at kulununa denir ki, biz ona tay deriz. Dişisine de فلوة = felüvve derler. İbnü'l-Esîr bu kelimenin "mühr-i sagīr" demek olan bu ma'nâ-i hassa mevzu olduğunu bildirdikten sonra bazı ehl-i lugatın umumiyetle tırnaklı hayvanların memeden kesilmiş yavrularına da "felüv" dediklerini de haber veriyor.[668] Tercümede bütün şârihlerin de takdim ettikleri birinci mânayı iltizam ettik.

"*Sizin biriniz tayını büyüttüğü gibi*" fıkrası bir meseldir. Memeden ayrılan bir küheylân tayın hayatına, inkişaf ve nemâsına sahibi tarafından ihtimam edilerek büyüttüğü nasıl ayan, beyan görülürse, helâl olmak şartıyla bir hurmadan ibaret olan küçük bir sadaka da Allah Teâlâ'nın nazar-ı lutf-ı inâyeti karşısında dağ misali öylece büyür, ecri muzaaf olur demek oluyor.

---

662 يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا} وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ. إِنَّ الَّذِينَ}
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.

{el-Bakara, 2/276-277.}

663 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ
النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ
وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْكَافِرِينَ.

{el-Bakara, 2/264.}

664 Tefsiri bildirilen ve "tal" kelimesini ihtiva eden 265. âyet-i kerîme *Buhârî* metninde zikredilmiştir. Bu âyetin de nazmı ve maʿnâ-i şerifi şöyledir:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ
بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"*Allah rızâsını dileyerek gönül hoşluğu ile mallarını infak eden müminlerin hali, şu bostana benzer ki, o bostanın zemini yüksektir. Ona bol yağmur eriştiğinde mahsulünü iki kat verir. Yağmur olmadığı zamanda da çiy erişir ve onunla beslenir. Ey müminler! Cenâb-ı Hak sizin ihlâs ile veyahut riyâ ile veya men ve ezâ ile infak ettiğinizi yakından bilir ve görür.*"

665 {M535 Müslim, Tahâret, 1.} لاتقبل صلاة بغير طهور ولا صدقة من غلول.

وفي رواية أبي داود في سننه: لا يقبل الله {D59 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.} تعالى صدقة من غلول ولا صلاة بغير طهور .

666 {el-Bakara, 2/263.} قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ.

667 [IV :ج] عون الباري شرح تجريد البخاري في هامش نيل الأوطار ,: ص4 الشوكاني

668 *en-Nihâye*, III, 242.

694

•.•.•

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ ﵁ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ تَصَدَّقُوا فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَيْكُمْ زَمَانٌ يَمْشِي الرَّجُلُ بِصَدَقَتِهِ فَلَا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا يَقُولُ الرَّجُلُ لَوْ جِئْتَ بِهَا بِالْأَمْسِ لَقَبِلْتُهَا فَأَمَّا الْيَوْمَ فَلَا حَاجَةَ لِي بِهَا.

TERCÜMESİ

Hârise b. Vehb radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim, dediği rivayet edilmiştir:[669] Ümmetim sadaka ver(meye müsâraat ed)iniz! Zira size bir zaman gelir ki, kişi o sırada sadakasıyla (sokak sokak) dolaşır da onu kabul edecek bir kimse bulamaz. (Sadaka verilmek istenilen) herkes, "Dün bu sadaka ile gelseydin (ihtiyacım vardı) muhakkak ben onu kabul ederdim. Fakat bugün benim için bu sadakaya ihtiyaç yoktur" der. {B1411 Buhârî, Zekât, 9.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi yine "Zekât" bahsinde Ali b. Ca'd'dan, "Kitâbü'l-Fiten"de de Müsedded'den rivayet etmiştir. Müslim de "Zekât" bahsinde Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'den tahrîc eylemiştir.

Bu hadis, Buhârî'nin zekât vermeye teşvike dair açtığı bir babında rivayet ettiği dört hadisten birisidir. Diğer üçü de 695, 696, 697 numaralarla bunu takip edecektir.

Bu hadis Buhârî'nin "rubâiyyât"ındandır. Yani hadis dört râvi ile Resûl-i Ekrem'e kesb-i ittisâl eder. Buhârî'nin bundan bir derece daha âlî olan "sülâsiyyât"ı vardır ki, bunda da üç vasıta ile Resûl-i Ekrem'e vâsıl olur.[670]

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif sadaka vermeye müsâraatı âmirdir ve aynı zamanda tehirden men ü tahzîri mütezammındır. Çünkü sadakanın tehiri, âtiyen sadakayı kabul edecek fakir bulamamak gibi bir mahzura vesile olacağı bildirilmiştir.

Şârih İbn Battâl, "Hadisin zâhirine göre sadaka verecek fakir bulamamak vaziyeti, mal çoğaldığı bolluk zamanında hâsıl olur ki, bu da kıyametin takarrübü zamanıdır" diyor. İbn Battâl'ın bu mütalaasını Sıddîk Hasan Han *Avnü'l-bârî*'de yalnız naklediyor. Şârih Aynî ise *Umdetü'l-kārî*'de hem naklediyor, hem de şâyân-ı ittibâ bir mütalaa olmadığını bildiriyor. Sonra da hadisten zâhir olan bu vaziyetin, [671] وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا "*Habîbim! Küre-i arz, sinesinde sakladığı hazinelerini ortaya döktüğü an... Üstünde hayır, şer ne işlendi ise birer birer haber verir*" kavl-i şerifi mûcibince yerin hazineleri zâhir olduğu zamanda vâki olmasıdır ki bu da eşrât-ı sâat cümlesindendir diyor.

---

669 Hârise radıyallahu anh, Huzâîdir. Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümanın li-üm kardeşidir. Sohbet-i seniyyeye nâil olmuş bir sahâbîdir.

670 Muharrir-i âcizin meşâyihi cümlesinden olan Alay Müftüsü Ankaralı Mehmed Şükrü Efendi rahmetullahi aleyhin *Sahîh-i Buhârî* rivayetine dair âcizlerine verdiği icâzetnâmede, "Bana şeyhim Trablusgarp müderrisi Mehmed Kâmil merhumun verdiği icâzetnâmede kendisiyle İmam Buhârî arasında on iki vasıta bulunduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh benimle de Buhârî arasında on üç vasıta bulunuyor. Sonra Buhârî'nin "sülâsiyyât"ı vardır. Bu itibar ile de benimle Resûl-i Ekrem arasında on altı vasıta bulunmuş olur" demiştir.

1325 hicrî tarihinde mücâz olduğuma göre, bu on üç küsur asırlık bir zaman zarfında âcizleri ile Resûl-i Ekrem ve şefî‘-i ümem efendimiz arasında on yedi râvi tavassut etmiş bulunuyor demektir ki, rivayet hususunda bu isnat, en kısa bir tariktir. Usûl-i hadîs ıstılahında buna "isnâd-ı âlî" denilir. Halbuki diğer icâzetnâmelerimden birisinde silsile-i isnâd, on bir vasıta ile Hâfız İbn Hacer'e, yirmi bir vasıta ile de İmam Buhârî'ye vâsıl olmaktadır. Bu farka bakarak yukarıdaki "isnâd-ı âlî"nin bu derece kısalığı istib‘âd edilmemelidir. Celâleddin es-Süyûtî ki 911 yılında vefat etmiştir. Müşârün ileyh "Zamanımızda bize ve emsalimize bilicâze muttasıl olan ehâdîs-i sahîhanın âlî isnadlıları, Resûl-i Ekrem ile aramızda on bir râvi tavassut eden isnadlardır" diyor ki, bu da yukarıda bildirdiğimiz âlî isnadımızın imkânına delâlet etmektedir. İnşallah bu eserimizin hitamında bu âlî silsileyi teşkil eden zevatın terceme-i hallerini bulup yazacağız. Her birisinin doğum ve ölüm tarihlerine göre bu silsilenin sıhhatini kemâl-i vuzuh ile göstereceğiz. نفعنا الله بجميعهم وحشرنا في زمرتهم .

671 ez-Zilzâl, 99/2.

695

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمُ الْمَالُ فَيَفِيضَ حَتَّى يُهِمَّ رَبَّ الْمَالِ مَنْ يَقْبَلُ صَدَقَتَهُ وَحَتَّى يَعْرِضَهُ فَيَقُولُ الَّذِي يَعْرِضُهُ عَلَيْهِ لَا أَرَبَ لِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: "İçinizde mal çoğalarak (köşe bucak) dolup taşmadıkça kıyamet kopmaz. Hatta o sırada mal sahibi, sadakasını kim kabul eder ki, diye tasalanır. Hatta arzettiği kimse, mala benim ihtiyacım yoktur, der." {B1412 Buhârî, Zekât, 9.}

İZAHI

Şârih Aynî diyor ki, Kirmânî, "Hadisin sonunda فيه lafzı sukut etmiştir, لا أرب لي فيه olacaktır" diyorsa da burada sukut eden bir kelime yoktur. Belki Kirmânî'nin nüshası yanlıştır. *Buhârî* nüshalarında vardır. Şârih Kastallânî de, "Yanlışlık Aynî'nin gördüğü nüshalardadır. Yoksa sahih olan *Buhârî* nüshalarında فيه lafzı yoktur" diyor ki, doğrudur. Elimizdeki yazma ve basma *Buhârî* metinlerinde bunu göremediğimiz gibi Yûnîniyye nüshası üzere bir hey'et-i ilmiyye tarafından tashihine ihtimam edilerek basılan *Buhârî* nüshasında da yoktur ve üzerine de sahih işareti konulmuştur.

Şârih Kirmânî ve başkaları hadiste bildirilen zekât kabulünden imtina, sahâbe zamanında vâki olmuştur. Ashâb-ı kirâma zekât verilirdi de almazlardı, demişlerdir. Şârih Sıddîk Han, Kirmânî ve emsalinin bu mütalaalarını naklettikten sonra diyor ki, bunlar bununla Hakîm b. Hizâm gibi zevata işaret etmişlerdir. Buhârî ile Müslim'in rivayetlerine göre, müşârün ileyh hazretlerine Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh zamân-ı hilâfetinde atâ ve ihsan etmek istemiş fakat Hakîm b. Hizâm radıyallahu anh[672] almaktan imtina etmiştir. Sonra Hazret-i Fârûk haraç ve ganimet malından bir hisse vermek istemiş, onu da almamıştır.

Fakat bu istiğna, malın çokluğundan dolayı değildir. Belki ashâb-ı kirâm, malları az ve ihtiyaçları çok fazla olduğu halde zühdî bir hayat sahibi oldukları ve dünyadan i'râz etmiş bulundukları içindir. Binaenaleyh bu makamda bununla istişhâd etmek doğru değildir.[673]

İbn Hacer de *Fethu'l-bârî*'de sadakayı kabulden imtina keyfiyeti, âhir zamanda vâki olur, diyor.

---

672 Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid hazretleri, ümmü'l-mü'minîn Haticetülkübrâ radıyallahu anhânın biraderzâdesi ve Zübeyr'in amcazadesidir. Eşrâf-ı Kureyş'tendir. Feth-i Mekke günü müslüman olmuş ve o sırada yaşı hayli ilerlemişti. Fil Vak'ası'ndan on üç sene evvel Kâbe derununda dünyaya gelmişti. Kureyş'in en cömert bir siması idi. Müslüman olmazdan evvel 100 köle âzat etmiş, müslüman olduktan sonra da bir o kadar bağışlamıştır.

İbn İshak, "Resûl-i Ekrem, Hakîm'e Huneyn ganâiminden 100 deve vermiştir" diyor ki, hakikaten bu Kureyş kibârına lâyık olan bu idi. Kendisinden kırk hadis rivayet edilmiştir. Dördünün rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb gibi kibâr-ı tâbiînin kendisinden rivayeti vardır. Hazret-i Muâviye'nin zamân-ı hükûmetinde 100 yaşını mütecaviz olarak vefat etmiştir. Buhârî ise altmış sene Câhiliyet devrinde, altmış sene de devr-i İslâm'da yaşadığını haber vermiştir (*Hulâsa,* s. 77).

673 *Umdetü'l-kārî* ve *Avnü'l-bârî.*

TEMBIH. Cûd ve sehâda mesel olan Hâtem ismi tâ harfinin kesri ile mazbut olduğu halde lisanımızda umumiyetle “tâ”nın fethiyle meşhurdur. Biz de tercümede bu galat-ı meşhûra ittiba ettik.

Kāmus Tercümesi’nde bu kelimenin Hâkim vezninde ve mürâdifi olduğu bildiriliyor ve lisân-ı âmmede tâ-yı meftûha ile mütedâveldir ki, muharreftir, deniliyor.

696

•.•.•

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَجَاءَهُ رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا يَشْكُو الْعَيْلَةَ وَالْآخَرُ يَشْكُو قَطْعَ السَّبِيلِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَمَّا قَطْعُ السَّبِيلِ فَإِنَّهُ لَا يَأْتِي عَلَيْكَ إِلَّا قَلِيلٌ حَتَّى تَخْرُجَ الْعِيرُ إِلَى مَكَّةَ بِغَيْرِ خَفِيرٍ وَأَمَّا الْعَيْلَةُ فَإِنَّ السَّاعَةَ لَا تَقُومُ حَتَّى يَطُوفَ أَحَدُكُمْ بِصَدَقَتِهِ لَا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ ثُمَّ لَيَقِفَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيِ اللهِ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ حِجَابٌ وَلَا تَرْجُمَانٌ يُتَرْجِمُ لَهُ ثُمَّ لَيَقُولَنَّ لَهُ أَلَمْ أُوتِكَ مَالًا فَلَيَقُولَنَّ بَلَى ثُمَّ لَيَقُولَنَّ أَلَمْ أُرْسِلْ إِلَيْكَ رَسُولًا فَلَيَقُولَنَّ بَلَى فَيَنْظُرُ عَنْ يَمِينِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ ثُمَّ يَنْظُرُ عَنْ شِمَالِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ فَلْيَتَّقِيَنَّ أَحَدُكُمُ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ.

TERCÜMESİ

Adî b. Hâtem (et-Tâî) radıyallahu anhtan şu haber rivayet edilmiştir: (Bir kere) ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanında iken huzûr-ı saâdete iki kişi geldi. Bunun birisi (ortalığın) fakruihtiyacından yana yakıla bahsediyordu. Öbürüsü de yol kesildiğinden (emniyet ve asayiş bulunmadığından) şikâyet etmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bunlara cevap verip) buyurdu ki:

Emmâ kat‘-ı tarîk meselesi: (Çok sürmez), az sonra sana bir zaman gelir ki, o vakit ticaret kervanı kimsenin himaye ve kefaletine muhtaç olmayarak tâ Mekke'ye kadar çıkar (gider). Ortalığın müzâyakasına gelince: Sizin biriniz (elinde) sadakasıyla (kapı kapı) dolaşıp da kendisinden bu sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak bir halde müreffeh günler gelmedikçe kıyamet kopmaz. Sonra sizden biriniz (âhirette) Allah Teâlâ'nın dîvân-ı sübhânîsinde muhakkak durur. Hem de Allah ile kendi arasında ne bir hicab, ne de Allah kelâmını tercüme edecek bir tercüman bulunmayarak duracaktır. Sonra Cenâb-ı Mevlâ o kula,

— "Sana ben mal vermedim mi?" diye herhalde sorar. O kul da,

— “Evet, (verirdin Allahım)” diye muhakkak cevap verir. Sonra Hak Teâlâ,

— “Sana ben peygamber göndermedim mi?” diye elbette sorar. O kul da,

— “Evet, (gönderdin rabbim)” diye şüphesiz cevap verir. Bu halde o kimse sağına bakar, cehennem ateşinden başka bir şey göremez. Sonra soluna bakar, cehennem ateşinden başka bir şey göremez.

Ashâbım! Şimdi sizin her biriniz tek bir hurmanın yarısı ile, bunu da bulamazsa güzel sözle olsun kendisini cehennem ateşinden korusun! {B1413 Buhârî, Zekât, 9.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî buradaki rivayeti gibi “Alâmâtü’n-Nübüvvet” babında da zikretmiştir. Nesâî’nin de “Zekât” bahsinde muhtasar bir rivayeti vardır.

MÂNALAR

((عيلة **Ayle** “fakir” demektir.

Kat‘-ı sebîl, hırsız ve uğursuz makūlesinin cebren ve alenen icrâ-yı fesad etmesinden ibarettir. Sirkat, gizlice gayrin malını aşırmaktır.

عير)) **Îr** *Metâli*‘de yenilecek eşya veyahut herhangi bir ticaret metâı yüklü deve vesair hayvanattan müteşekkil kafiledir, deniliyor. İbnü’l-Esîr de eşya yüklü deveye denildiğini bildiriyor. Bazıları da merkep kervanına denildiğini iddia etmişlerdir. Birinci mâna daha âm olduğu için tercümede onu ihtiyar ettik.

(حفير) **Hafîr** kafile halkını ücretle zaman ve emanına alan kimseye denir. Bu itibar ile şârih Kirmânî diyor ki: Hadisin bu fıkrası ile Hazret-i Resûl’ün muradı, “Yakında bir zaman görürsün ki, o devirde Şam’dan, Irak’tan, vesair aktâr-ı âlemden Mekke’ye yanlarında yol muhafızı bulunmayarak fevc fevc ticaret kafileleri gelir” demektir.

بين يدي الله müteşâbihattandır. Yemin, kadem gibi Kitap ve Sünnet’te vârit olan bu ve emsali müteşâbihat hakkında selefin tefvîz, müteahhirînin te’vil tarikini iltizam ettiklerini yukarıda mükerreren bildirmiştik.

ليس بينه وبينه حجاب “*Allah ile kul arasında perde bulunmaz*” kavl-i şerifi temsil tarikiyle vârit olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ı hiçbir şeyin ihâta, hiçbir şeyin setretmesi mümkün değildir. Belki Cenâb-ı Hakk'ı dünyada rü'yet mukadder olmadığı için, bu fâni gözler, taraf-ı ilâhîden bir hicâb-ı âmâ ile setredilmiştir. Kıyamet gününde ise bu perde kaldırılarak -ehâdîs-i sahîhada vârit olduğu veçhile— rabbimizi, leyle-i Bedir'de ay görür gibi bilmuayene göreceğiz.

ولا ترجمان bu kelime *Kāmus*'ta, iyhikan, zaʿferan, unfüvân vezinlerinde üç suretle mazbuttur. Bir lugatı başka bir lugatla beyan ve tefsir eden kimseye denildiği bildiriliyor. *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinde “tâ”nın fethi ve “cîm”in zammı takdimen zikredildiği için metn-i hadîsin zabtında bunu tercih ettik. Cevherî zaʿferan veznini ihtiyar etmiştir ve tâ zâidedir demiştir. *Kāmus* sahibine göre asliyedir. ترجمة= terceme kelimesi ise دحرج= dahrece veznindedir. Matbuatımız lisanında “cîm”in zammı ile istimali meşhur olmakla beraber galattır. Biz, hadislerin tercemesi unvanlarımızda ilmî bir eser olduğu için az olsa bile fasîhan istimalini tercih ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HAKİKATLER

Fethu'l-bârî'de Hâfız İbn Hacer'in beyanına göre, bu Adî b. Hâtem hadisi, bundan evvelki Ebû Hüreyre hadisine muvâfıktır. Her iki hadis de bu mal bolluğunun âhir zamanda vâki olacağını müşʿirdir. Bundan sonraki Ebû Mûsâ el-Eşʿarî hadisi de aynı hakikati ifade etmektedir. Alâmât-i nübüvvetteki rivayete göre, hatta Adî b. Hâtem radıyallahu anhın kendisi de mal bolluğunun ve bu sebeple zekât kabulünden imtinâ keyfiyetinin kendi zamanında vâki olmadığına işaret etmiştir. Halbuki müşârün ileyh hazretleri Hazret-i Muâviye zamanında vefat etmişti. O zaman fütûhât-ı İslâmiyye kesb-i istikrar eylemişti. Binaenaleyh bu servet bolluğunun râvi Adî b. Hâtem'in yaşadığı zamanlarda vâki olduğunu iddia edenlerin zannı doğru değildir. Âhir zamanda vâki olacaktır.

CEVAP. İbn Hacer'in, iddialarını doğru bulmadığı zevat, bundan evvelki Ebû Hüreyre hadisinin izahında geçtiği üzere şârih Kirmânî ve emsalidir. Halbuki *Sahîh-i Buhârî*'nin bu zeki şârihi Şemseddin el-Kirmânî ile diğer şârihlerin bu davalarını yani mal bolluğunun ve zekât kabulünden imtinâ keyfiyetinin devr-i ashabda ve Hazret-i Fârûk'un hilâfeti zamanında Suriye, Mısır, Irak, İran fütuhatından itibaren başladığı İslâm tarihinin şehâdetiyle sabittir. Kisrâların asırdîde hazineleri, Mısır'ın, Suriye'nin altın depoları tamamen Medine'ye nakledilmişti. Bilâistisna ashâb-ı kirâm zenginleşmişti. Yukarıda tarif olunduğu üzere şer'in tarifi dairesinde sadaka alması mücâz olan bir fakir bulmak hakikaten güçleşmişti. Eserimizin 631 numara ile tercüme ettiğimiz Habbâb radıyallahu anh hadisinde müşârün ileyh hazretleri İslâm'ın ilk hicret senelerinde ashâb-ı kirâmın fakruihtiyacını, feragatkâr ve zühdî hayatlarını, sonra İslâm'ın devr-i ikbâli idrak edildiğinde bu saadet günlerinin semere-i mükâfatından da kana kana müstefit olduklarını gayetle beliğ bir surette tasvir etmişti.

Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'in bir mûcize halinde istikbale ait ihbarı çok geçmeden tahakkuk etmiş bulunuyor. Nasıl ki bu hadisin bir fıkrasındaki kat'-ı tarîke ait ihbâr-ı seniyyelerinin çok geçmeden tahakkuk ve emn ü asayişin Mekke yollarında teessüs edeceğini bildirmişlerdi. Bunu da âhir zamanlara kadar niçin tehir etmelidir. Hele İbnü't-Tîn'in Hazret-i Îsâ'nın nüzûlü ve hazâin-i arzın zuhuru zamanına bırakmalarına ne lüzum vardır. Varsın bu ihbâr-ı nebevî hem devr-i ashabda tahakkuk etmiş olsun, hem de âhir zamanda tekrar vücut bulsun, cem'inde ne mahzur vardır?

Sıddîk Han'ın yukarıda, zekât almamaları servetin çokluğundan değil, belki malları az ve ihtiyaçları çok olduğu halde zühdî bir hayat sahibi olduklarından, demesi ve Hakîm b. Hizâm radıyallahu anhı misal göstermesi de doğru değildir. Müşârün ileyh hazretleri eşrâf-ı Kureyş'ten nâz-ü naîm içinde büyümüş bir zat olduğundan sadaka almaya elbette tenezzül edemezdi. Diğer fukarâ-yı ashab pekâlâ zekât alırdı. Onlar almazdı da ya kime zekât verilirdi?

HULÂSA. Ashabın devr-i âhiri, bir devr-i refah ve saadet idi. Resûl-i Ekrem'in ihbarı devr-i sahâbede tahakkuk etmişti.

Allâme Aynî *Umdetü'l-kārî*'de Kirmânî'den çok istifade ettiği halde her nedense Hâfız İbn Hacer hoşlanmıyor. Kirmânî'nin *el-Kevâkib*'i hakkında *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinde: *el-Kevâkib*, evhamı müfid diye umumi surette bir tenkit ortaya koyuyor.

Emniyet ve asayişin teessüsü de çok mühimdir: Araplar'ın kable'l- İslâm siyasî ve içtimaî hayatı **gazve** denilen ve baskın ile tercüme edilebilen harb-ü cidalden, nehb-ü gāretten ibaret idi. Çapulculuk diye hulâsa edilen bu vaziyeti Resûl-i Ekrem'e arzeden kimsenin şikâyetinde çok samimi olduğu anlaşılıyor. Resûl-i Ekrem'in bir mûcize olarak, çok sürmez az bir zamanda yollarda emniyetin tahakkuk edeceğini tebşir buyurmaları da sâilin bu samimiyetini teyit eder mahiyettedir ve hakikaten bu va'd-i nebevî hayât-ı seniyyelerinde tahakkuk etmeye başlamıştı. Ebû Bekir radıyallahu anhın zamanında irtidad beliyyesi bertaraf edilmiş bulunduğundan devr-i Fârûkî'de aktâr-ı âlemden fevc fevc ticaret kervanları, hüccâc kafileleri serbest gelip gittiği halde İslâmiyet'in tesis ettiği faziletkâr hayât-ı ictimâiyye sayesinde tarihen hiçbir kat'-ı tarîk ve tecavüz vak'ası kaydedilmemiştir.

TERCEME-İ HÂL

İzah etmekte bulunduğumuz hadîs-i şerifin râvisi Adî b. Hâtem radıyallahu anh kadim ve asil bir ailenin necip bir siması bulunduğundan burada onun terceme-i hâlini bildireceğiz.

Adî b. Hâtem hazretlerinin soyu ve silsile-i nesebi, cûd-ü sehâ ile şöhretgîr ve elsine-i en‘âmda mesel-i sâir olan Hâtem et-Tâî'ye müntehî olur. Bu silsilenin beşinci ve kıymetli bir halkasını da fesahat ve belâgatı ile meşhur İmruülkays teşkil eder. Adî b. Hâtem, hicretin yedinci yılında kabilesi namına sefâretle Medine'ye gelmiş ve kabîlesi halkının an-cemâatin topluca müslüman olduklarını Resûl-i Ekrem'e arzetmişti. Huzûr-ı saâdete girdiğinde fahr-i kâinât efendimiz üstünde oturmakta bulundukları bir minderi asalet ve necâbetine hürmet ederek Adî b. Hâtem hazretlerine sunmuş ve onun üstüne oturtmuştur. Cedd-i âlâsı gibi kendisinin de cömertliği hakkında pek çok nevâdir menkıbeler menkuldür. Bu cihetle terâcim-i ahvâl müellifleri Adî b. Hâtem'i yazarken جواد ابن الجواد "cömert oğlu cömert" diye tavsif ederler. Kabilesi halkıyla beraber Adî b. Hâtem'in İslâmiyet'i çok kuvvetli ve pek ziyade samimi idi. İrtihâl-i Nebevîyi müteâkip kabâil-i Arap irtidad ettikleri halde Adî b. Hâtem'in kabilesinden hiçbir ferdin böyle çirkin bir hareketi görülmemiştir. Herkes Hazret-i Peygamber'e verdikleri vergiyi Halife Ebû Bekir radıyallahu anhtan esirgerken zekâtını hesap edip Hazret-i Ebû Bekir'in huzuruna takdim eden zat, Adî b. Hâtem olmuştu. Kavmi de kendisini takip etmişti. Medâin'in fethinde bulunmuştur. Hazret-i Ali - Muâviye hadisesinde de seyyidinâ Ali Murtezâ hazretlerinin maiyetinde ahz-ı mevkî etmiştir. Cemel Vak‘ası'nda da muhalifler sâhib-i tercemenin gözünü oymuştu. Resûl-i zîşân efendimizden altmış altı hadîs-i şerif rivayet etmiştir. Buhârî ile Müslim bunun altısında ittifak etmişlerdir. Üç hadisini münferiden Buhârî, iki hadisini de münferiden Müslim rivayet etmiştir. Kendisinden Hişâm b. Hâris, Hayseme b. Abdurrahman, Şa‘bî, İbn Sîrîn rivayet etmişlerdir. Muammerûn-i ashabdan olup 120 sene yaşadığı *Hulâsa*'da mazbuttur. Şârih Kastallânî 180 yaşında vefatına dair bir rivayet de bildiriyor. İbn Sa‘d *et-Tabakāt*'ında hicretin altmış sekizinci yılında vefat etmiştir, diyor.

697

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَطُوفُ الرَّجُلُ فِيهِ بِالصَّدَقَةِ مِنَ الذَّهَبِ ثُمَّ لَا يَجِدُ أَحَدًا يَأْخُذُهَا مِنْهُ وَيُرَى الرَّجُلُ الْوَاحِدُ يَتْبَعُهُ أَرْبَعُونَ امْرَأَةً يَلُذْنَ بِهِ مِنْ قِلَّةِ الرِّجَالِ وَكَثْرَةِ النِّسَاءِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklederek Ebû Mûsâ (el-Eşʿarî) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: Halk için elbette bir zaman gelecektir ki, o sırada bir adam altın sadakasıyla (taraf taraf) dolaşacak da sonra elinden sadakasını alacak bir fakir bulamayacak. Yine o sırada (mesâib-i harbiyye ile) erkeklerin azlığından ve kadınların çokluğundan nâşî (hâmisiz) kırk kadının (düşmandan korkarak) bir erkeğin himayesine sığındıkları görülecektir. {B1414 Buhârî, Zekât, 9.}

İZAHI

Bu Ebû Mûsâ el-Eşʿarî hadisini Müslim de Buhârî'nin senedi ile *Sahîh*'inde tahrîc eylemiştir. Hadiste ma'deniyattan yalnız altının zikredilmesi ma'deniyat arasında altının en kıymetli bir cevher en şerefli bir mal olmasındandır. O sırada insanların en aziz nakdine iltifat edilmezse öbür nukud ve emvalin yüzüne bakan bulunmayacağı tabiidir.

Şârih Aynî hadis hakkında "Allahu a'lem" diye mütalaa beyan edip diyor ki: Taraf-ı risâletten bildirilen bu içtimaî hal ve vaziyet, yeryüzünde birtakım fitneler zuhur edip insanlar birbirine girip şiddetle mukāteleye başladıkları sırada zuhur ve tehaddüs edecektir. Herkes mehârimini, akraba kadınlarını, hâmisiz birtakım muhadderât-i İslâmiyye'yi muhafazaya mecbur olacak ve her erkeğin hisse-i musîbesini kemiyeti dolgun bir kadın grubu teşkil edecektir ki, bu hal, eşrât-ı sâat ve mukaddimât-i kıyâmet cümlesindendir. Sonra Îsâ aleyhisselâm, deccâl ve küffârı katledecek, İslâm diyarında kâfir kalmayacak. Bunu müteâkip de gökyüzünün bereketleri yeryüzüne inecek, küre-i arz kisrâların, kayserlerin ve bunlar gibi zî-haşmet mülûkün vaktiyle sinesine sakladıkları hazâin-i kadîmeyi kusmaya başlayacak, herkes dünyanın son dem-i hayâtını anlayarak mal iddihârından sarfınazar edecektir.

Sahîhayn'da Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan müteaddit tariklerle rivayet olunan bir hadîs-i şerifte ilmin ref'i, cehlin sübût ve şüyûu, şirb-i hamrin, zinanın aleniyeti, erkeklerin azalması, kadın nüfusunun çoğalması kıyamet alâmetlerinden olmak üzere tâdât buyurulmuş, hatta elli kadına, mesâlihini rü'yet etmek için bir erkek isabet edeceği bildirilmiştir.[674] Kırk elli adetleri kesretten kinayedir.

İlmin sûret-i ref'i de yine *Sahîhayn*'da rivayet olunan Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın bir hadisi ile şöyle izah edilmiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: Cenâb-ı Hak ilmi, ulemânın kalbinden mahvetmek ve hâfızalarından silip unutturmak suretiyle çekip almaz. Belki ulemâyı kabzederek ilmi ortadan kaldırır, hiçbir âlim bırakmaz. Bu halde nâs, cühelâyı rüesâ ittihaz ederek dinî zaruretlerini bunlardan sorup telâfi etmek isterler. Bunlar ise ilimsiz, vukufsuz fetva verirler. Hem dâl hem mudil olurlar.[675]

Bu hadîs-i şerifin şerhinde Kādî İyâz, "Bu hal ve vaziyet, zamanımızda muhbir-i sâdık olan Resûl-i Ekrem'in haber verdiği gibi tehaddüs etmiştir" diyor. Kutbüddin de Kādî İyâz'ın bu mütalaa ve ictihadını naklederek, "Kādî İyâz'ın zamanında ehl-i ilim kesretle mevcut iken böyle derse, ya zamanımızda biz ne demeliyiz?" diye izhâr-ı teessür etmiştir. Şârih Aynî de bunları bildirdikten sonra, "Bu abd-i zaîf de der ki: 'Kādî İyâz'ın, Kutb'un zamanlarında mezâhib-i erbaadan o kadar ulemâ ve fukaha ve kibâr-i muhaddisîn varken böyle söylerlerse, bilâd-i İslâmiyye, böyle fukaha ve muhaddislerden cüdâ ve birtakım cühelâ sadr-ı neşîn-i iftâ oldukları şu zamanlarda biz ne demeliyiz?" diyor.[676]

Ulûm-i İslâmiyye'de birer allâme olan bu zevatın şu sözlerine tercümanlık ve muhalledât-ı mebrûrelerini tercüme etmekten başka hiç meziyeti olmayan bu râkımü'l-hurûf İslâm âleminin bugünkü ilmî vaziyeti hakkında şimdi ne diyebilir? Hiçbir şey, beliğ bir sükût.

Yalnız bu yüksek ilim adamlarının bu kanaatleri samimi ve ciddi midir, hakikaten hadîs-i şerifte bildirildiği veçhile ilmin ref'i ve cehlin şüyûu hali, Kādî İyâz'ın yaşadığı altıncı karn-i hicrîde taayyün etmeye başlamış mıdır? suali hatıra geliyor ve henüz o devirlerde bunlar gibi meşâhirin kesretle yetiştiğine bakarak hatıra gelen böyle bir istifhama karşı bunun bir dereceye kadar mübalağa olduğu cevabını vermek icap ederse de hakikatte mesele ciddidir ve hakikaten eslâfa kıyas edilince o tarihlerden itibaren kudret-i ilmiyyenin tenâkusa ve taklit beliyyesi şâyi olmaya başladığı görülür. Artık hâdisât-ı cedîde ilmin vâsi' sahası dahilinde tetkik edilemiyor; yalnız vaktiyle hal edilmiş muadelelerden birisine kıyas ve tatbik edilmek isteniliyordu. Bu da kâh benziyor, kâh benzemiyordu. İşte bu hal, bu kanaati ilham etmiştir.

---

674 عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال ألا أحدثكم حديثا سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يحدثكم أحد بعدي سمعه منه: إن من أشراط الساعة أن يرفع العلم ويظهر الجهل ويفشو الزنا ويشرب الخمر ويذهب الرجال وتبقى النساء حتى يكون لخمسين امرأة قيم واحد (رواه الشيخان واللفظ

(المسلم

{M6786 Müslim, İlim, 9.}

675 عن عبد الله بن عمرو بن العاص يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الله لا يقبض العلم انتزاعا ينتزعه من الناس. ولكن يقبض العلم بقبض العلماء. حتى إذا لم يترك عالما اتخذ الناس رؤسا جهالا. فسئلوا فأفتوا بغير علم فضلوا وأضلوا (رواه الشيخان واللفظ لمسلم)

{M6796 Müslim, İlim, 13.}

676 *Umdetü'l-kāri*, I, 474.

698

•.•.•

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا أَمَرَنَا بِالصَّدَقَةِ انْطَلَقَ أَحَدُنَا إِلَى السُّوقِ فَيُحَامِلُ فَيُصِيبُ الْمُدَّ وَإِنَّ لِبَعْضِهِمُ الْيَوْمَ لَمِائَةَ أَلْفٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Mes'ûd el-Ensârî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Mes'ûd demiştir ki: (Sadaka âyeti nâzil olup da) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka ile emrettiği sıralarda (sadaka vermeye kudreti olmayan) herhangi birimiz, çarşıya gider ve arkasında (ücretle) yük çekerek iki avuç (hurma) kazanırdı (ve bu kazancından sadaka verirdi). Bugün ise bunlardan bazılarının yüz binler(le servet)i vardır. {B1416 Buhârî, Zekât, 10.}

İZAHI

Müd bir rıtl ile süls rıtldır. *Kāmus* şârihi rıtlın iki nevini bildiriyor: 1. Rıtl-ı Şâmî'dir ki 480 dirhemdir. 2. Rıtl-ı Irâkī'dir ki bu da 140 dirhemdir. Buna bir rıtlın sülüsü de zammedilince "*müdd-i Irâkī*" tartı ile 200 dirheme yakın bir tartı oluyor. Şârih Aynî "*müdd*"ün vech-i tesmiyesini anlatırken şunu öğreniyoruz ki: "Müd", yuvarlak hesap iki avuç açılarak aldığı miktar kaba deniliyor. Biz de tercüme için bu basit ölçüyü ihtiyar ettik. Tafsili "Sadaka-i Fıtır" bahsinde gelecektir.

Ebû Mes'ûd radıyallahu anh bu hadisinde Asr-ı saâdet'teki maişet darlığı ile fütûhât-ı İslâmiyye'nin tevâlîsinden sonraki bolluk, refah ve saadet devrini ifade etmiştir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu hadisten evvel yine Ebû Mes'ûd radıyallahu anhtan bir rivayeti daha vardır. Bu rivayete göre, Ebû Mes'ûd hazretleri demiştir ki: خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً "*Zenginlerin mallarından sadaka al!*"[677] âyeti nâzil olduğunda biz de arkamızda yük taşıyarak kazancımızdan zekât verip bu sevaba iştirak ederdik. Ashaptan birisi çokça bir para getirip sadaka olarak verdi. Bunu gören münafıklar: "Bu sadaka, riyâdır" dediler. Sonra Ashaptan diğer bir zat geldi. 1 sâ' hurma sadaka getirdi. Bu defa da münafıklar: "Allah ganîdir, şu adamın 1 sâ' hurmasına muhtaç değildir" dediler. Bunun üzerine Tevbe sûresi âyetlerinden şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: "*Müminlerden nâfile zekât verip ihtiyâr-ı külfet edenleri ve az bir maldan başka bir şey bulamayıp da onu getirmeye çalışanları, münafıklar zem ve zekât veren bu müminlerle alay ederler. Allah bunların bu istihzalarının cezasını verir. Münafıklar için son derece elemli büyük bir azap mukarrerdir.*"[678]

Buhârî'nin bu hadise ait turuku rivâyâtı metnen tercüme ettiğimizden daha ziyadedir. Bundan başka yine "Zekât" bahsinde bir tarîk-i rivâyeti daha vardır. "Tefsîr" bahsinin de iki yerinde zikretmiştir. Müslim "Zekât"ta, Nesâî hem "Zekât" hem "Tefsîr" bahislerinde, İbn Mâce "Zühd"de rivayet etmişlerdir.

Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl*'de beyanına göre çok para tasadduk eden zat Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhtır. Zekât âyeti nâzil olup da Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâmı sadaka ve zekât vermeye teşvik buyurduklarında Abdurrahman b. Avf hazretleri o günü mâlik bulunduğu 8000 dirhemin 4000 dirhemini tasadduk etmiş ve,

— "Yâ Resûlellah! Servetimin nısfını işte getirip Cenâb-ı Hakk'a ikraz ediyorum. Öbür nısfını da aileme alıkoydum" demişti. Resûl-i Ekrem efendimiz de dua edip,

— "*Verdiğinle ve alıkoyduğun malına Allah Teâlâ bereket versin!*" buyurmuşlardır. Resûl-i Ekrem'in bu duası hürmetine Abdurrahman b. Avf'ın malında geniş bir bereket, bir feyiz ve nemâ hâsıl olmuştur. Vefatında iki hareminden birisinin nısf sümün hissesi için 80.000 dirheme sulh olunmuştur ki, umumu 1 milyonu mütecaviz bir servet demektir.

O günü Âsım b. Adî radıyallahu anh da sadaka olarak 100 vesk hurma getirmiştir. Ebû Akīl el-Ensârî radıyallahu anh ise “1 sâʿ hurma götürüp 1 sâʿ da aileme alıkoydum” demişti. İşte zekât âyeti nâzil olup ashâb-ı kirâmın müsabaka edercesine fevc fevc gelip çok veya az bu vazîfe-i mâliyyeyi ifaya iştirak ettiklerini gören münafıklar bunları zem ve bunlarla istihza etmişlerdi. Bunun üzerine de meâlen tercüme ettiğimiz âyet-i kerîme nâzil olmuştur.[679]

Bu hadisin *Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “*Velev ki yarım hurma ve az sadaka vererek kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz!*” suretindedir. Sonra da Buhârî bu unvana meâl-i şerifi bervech-i âtî âyet-i kerîmeyi ilâve etmiştir:

“Allah’ın rızasını talep ederek ve içten gelen bir arzunun sevk ve iştiyakıyla mallarını infak eden müminlerin hariçteki örneği, yüksek ve düz bir mahaldeki bir bahçenin benzeri gibidir ki, ona iri taneli, sulu ve bol bir yağmur isabet ederse, o bahçe iki kat meyve verir. Fakat böyle bol ve mebzul bir yağmur görmeyip de kısır bir sepkinti ile gecenin döktüğü rutubet ile kalırsa, öyle bol mahsul veremez. Kullarım! Cenâb-ı Hak her işlediğiniz ibadetinizin (usâre-i hayâtiyesi olan) ihlâsınızı ve rızâ-yi ilâhîye mukārin olup olmadığını pek yakından görür ve bilir. Sizden biriniz gûnâgûn hurma ve üzüm ağaçlarından tesis edilmiş bir bahçeye mâlik olmayı, onun içinden nehirler akmasını, içinde her nevi nefis meyveler bulunmasını ister mi? -Elbette ki ister.- Halbuki bahçe sahibine ihtiyarlık çatması ve kendisinin kesb-ü kârdan âciz, küçük çocukları bulunması ve bu halde iken bahçeye cehennemî bir rüzgâr çarparak onun yanıp kavrulması da vardır. İşte böylece her ciheti iyi düşünmeniz için Cenâb-ı Hak size vâzıh deliller beyan buyurmuştur.”[680]

Yukarıda tercüme ettiğimiz iki âyet-i kerîmedir. Buhârî'de bu âyetlerin ikişer, üçer kelimeleri zikredilerek işaretle iktifa edildiğinden istikmâl-i fâide için tamamını tercüme ettik. Her iki âyet-i kerîme ile istihdaf edilen gaye, ibadetlerimizde, hatta her nevi fi'l-ü hareketimizde doğrudan doğruya rızâ-yi bârî kastedilmesi ve riyâ gibi, ibadetlerimizin usâre-i hayâtiyesini emip kurutan hasis düşüncelerden uzak bulunulması ve ibadetlerimizin zoraki değil, yüksek bir iman ile içten coşan bir vecd ile ifa olunması gayetle beliğ bir mesel halinde tâlim buyurulmuştur. İbadetlerimiz, yüksek bir sahada tarh ve tanzim edilmiş bir bağa, bir yemiş bahçesine teşbih buyurulmuş, bu bahçe bol yağmurlarla nasıl iki misli mahsul verirse, ibadetlerimizin de en çok feyiz verebilmesi için onların da hulûs ile derin bir iman ile Hak rızası için ifa edilmesi muktazî bulunduğu bildirilmiştir. Bu, birinci âyetin meselidir. İkinci âyet-i kerîme ise daha i'câzkârane tebliği hâvidir. Bunu da şöyle hulâsa edelim: Gûnâgûn meyve ağaçlarıyla bezenmiş, içinde ırmakları hâvi güzel bir bahçeye mâlik olmayı herkes sever, herkes ister. İşte ibadetlerimizin de bu kadar sevimli olması için, böyle feyyaz bir ibadetin sahibi olabilmek için ihlâs ile ifa edilmesi lüzumu bildiriliyor. Riyâ karışan ibadetlerin kuraklıkla, âteşîn esen sam rüzgârıyla yanıp kavrulan bir bahçe gibi feyizden mahrum olduğu, ihtiyar halinde bahçe sahibinin kesb ü ticaretten mahrum ufak tefek çocuğuyla, ailesiyle bu yanık bahçelerine melûl, mahzun bakmaları halinde tasvir buyuruluyor. İnce hisli şairleri, derin duygulu edipleri i'câzkâr tebligatı karşısında dilbeste ve hayran bırakan belâgat-ı Kur'âniyye'nin işte bir numunesi daha.

İmam Buhârî bu babında اتقوا النار ولو بشق تمرة "*Ashabım! Yarım hurma olsun sadaka vererek cehennem ateşinden korununuz*"[681] hadisini Adî b. Hâtim radıyallahu anhtan mürselen[682] rivayet ediyor ki bu hadîs-i şerifi babın unvanında ta'lîkan rivayet etmişti.

Bu hadîs-i şerif, sıhah ve sünen kitaplarında turuk-ı rivâyâtının kesretiyle meşhurdur. Buhârî gibi Müslim de “Zekât” bahsinde Fedâle b. Ubeyd radıyallahu anhtan[683] rivayet etmiştir. Bundan başka Ahmed b. Hanbel Âişe’den, Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî Ebû Bekir es-Sıddîk’tan, İbn Huzeyme Enes b. Mâlik’ten ve İbn Abbas’tan, İbn Ebü’d-Dünyâ da Ebû Hüreyre’den (radıyallahu anhüm) merfûan rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerdeki metinler başka başka olmakla beraber hepsi aynı mânayı ifade etmekte müttehiddir.

---

677 et-Tevbe, 9/103.

678 {et-Tevbe, 9/79.} الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ الآية

679 {Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, I, 260, no: 519.}

680 (وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ)
{el-Bakara, 2/265-266.}

681 {B1417 Buhârî, Zekât, 10.}

682 {Metinde “mürsel” olduğu ifade edilen rivayet, *Buhârî*’de “merfûan” nakledilmektedir. B1417 Buhârî, Zekât, 10.}

683 Fedâle hazretleri ensardandır. Evsî’dir. Uhud harbinde ve Bey‘atürrıdvân’da hazır bulunmuştur. Şam’da valilik etmiştir. Kendisinden elli hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan iki hadisi Müslim münferiden rivayet eder. Medâinî, 53 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor (*Hulâsa,* s. 262).

699

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَتِ امْرَأَةٌ مَعَهَا ابْنَتَانِ لَهَا تَسْأَلُ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدِي شَيْئًا غَيْرَ تَمْرَةٍ فَأَعْطَيْتُهَا إِيَّاهَا فَقَسَمَتْهَا بَيْنَ ابْنَتَيْهَا وَلَمْ تَأْكُلْ مِنْهَا ثُمَّ قَامَتْ فَخَرَجَتْ فَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْنَا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنِ ابْتُلِيَ مِنْ هٰذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan, şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) kendisinin iki kız çocuğu ile yanıma tese'ül ederek bir kadın girmişti. O sırada yanımda bir hurmadan başka bir şey bulunmuyordu. O bir hurmayı ona verdim. Kadın hurmayı iki çocuğu arasında taksim etti ve kendisi ondan bir şey yemedi. Sonra kalkıp çıktı (gitti). Müteakiben yanıma Nebî sallallahu aleyhi ve sellem girdi. Bu vâkıayı kendilerine bildirdim. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Kadın, erkek herhangi bir mümin şu kız çocukları yüzünden bir suretle sıkıntı çekerse (hayır bilsin! Çünkü) kız çocukları, kendisi için cehennem ateşinden koruyan birer perde olurlar." {B1418 Buhârî, Zekât, 10.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifi Buhârî buradaki gibi "Edeb" bahsinde de zikretmiştir. Müslim'in de "Edeb" bahsinde rivayeti vardır. Tirmizî de "Birr"e ait bir babında tahrîc etmiştir.

Hazret-i Âişe'nin bu hadisi az miktarda olsa bile sadakaya teşvik ve tergībi ve sâili eli boş çevirmemek için yanında bulunabilen bir hurmayı sadaka olarak veren Hazret-i Âişe'nin bu hareketi takdir buyurulduğunu muhtevîdir. Bu sebeple Hazret-i Âişe'nin fakir için mûcib-i taaccüb olan bir üzüm tanesini de sadaka olarak verdiği rivayet edilmiştir. Bunun gibi Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Temîme[684] el-Hüceymî[685] radıyallahu anha, "*Mâruf olan şeylerden hiçbir emri hakir görme. Velev ki su arayan bir kişinin kabına kendi kovandan su koymak olsa bile. Onu da işle!*"[686] buyurmuşlar.

Bu hadîs-i şerifte anaların gönlünde Allah Teâlâ'nın yarattığı müstesna bir merhametin sevkiyle kadının bir hurmayı iki yavrusuna taksim ettiği bildirilmiştir. Yine bu hadîs-i şerifte kız çocukların nafakası için sa'yetmek, cehennemden necât veren hayır işlerin efdali olduğuna işaret buyurulmuştur.

Şu da mâlûm olmuştur ki, Hazret-i Âişe'nin o sırada yanında bir hurma bulunuyordu ve bunu vermişti. Nefsü'l-emirde ise, ümmü'l-mü'minîn hazretleri insanların en müstesna cömertlerinden ma'dûddur. Bir yemin kefâreti için kırk köle âzat etmişti. Bir gün Hazret-i Muâviye tarafından hediye edilen iki kese altını o günün akşamına kadar tamamen tasadduk edip akşam üzeri zeytin, ekmek ile iftar ettiğini yukarıda zikretmiştik.

---

684 {Metinde "Ebû Temîme" şeklinde geçen râvi künyesi kaynakta "Ebû Cürey" olarak kayıtlıdır. HM20909 İbn Hanbel, V, 63.}

685 Tasgīr sîgasıyla Benî Hüceym'e mensup demektir. Benî Hüceym de, Benî Temîm'den bir soydur. Basra da bunlara ait bir mahalledir.

686 {HM20909 İbn Hanbel, V, 63.}

700

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَيُّ الصَّدَقَةِ أَعْظَمُ أَجْرًا قَالَ أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنَى وَلَا تُمْهِلْ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna bir kimse, (Ebû Zer radıyallahu anh) geldi. Ve:

— "Yâ Resûlellah! Ecir ve sevap cihetiyle hangi sadaka daha büyüktür? (ki, ben onu vereyim)" diye sormuştu. Resûl-i Ekrem,

— "(Sevabı büyük sadaka,) senin sahih, son derece bahîl olduğun, fukaralıktan korkar, zenginlikten hoşlanır bulunduğun halde verdiğin sadakadır. Can boğaza gelip, bu malım filân içindir, şu malım da falan içindir, diyene ve bu (sülüsten fazlası) da veresenin olana kadar (sadakanı) tehir etme!" {B1419 Buhârî, Zekât, 11.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Ebû Hüreyre hadisini Buhârî bu suretle “Vesâyâ” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim ile Nesâî de yine “Zekât” bahsinde tahrîc eylemişlerdir. Bu hadisin *Buharî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Hangi sadaka efdaldir, sahih ve bahîlin sadakasının fazileti” suretindedir. *Sahîh-i Buhârî* râvilerinin ekserisi bu unvanı bu meâlde rivayet etmişlerdir. Yalnız Ebû Zer rivayetinde, “Hangi sadaka efdaldir?” fıkrası bulunmayıp ikinci fıkra vardır. Bahîlin sadakasının, sairlerinin sadakasına hâiz-i fazîlet olduğunda tereddüt edilmemiştir. Çünkü bahîl, nefsinde buhul gibi fazilete mani bir müzâhimin mevcudiyetinden dolayı şakīk-ı ruh olan malını ayırıp da bir fakire verebilmek için müthiş surette nefsi ile mücahede etmiştir. Bu mücâhede-i nefs ise Cenâb-ı Hakk’ın emrine ziyade inkıyaddan neşet etmiştir. Bu sebeple bahîlin sadakası, başkalarının sadakasından efdaldir.

Bu hadîs-i şerifin unvanında meâli bervech-i âtî iki âyet-i kerîmede zikredilmiştir:

“*Ey müminler! Size ölüm alâmetleri gelip çatmadan ve ‘Yâ rab! Ne olur, benim ölümümü yakın bir zamana kadar tehir buyursan da senin emirlerini tasdik, zekâtımı edâ etsem de sâlihler zümresinden olsam!’ demeye mecbur olmadan, size ihsan ettiğimiz nimetlerden bir parçasını, siz de fukaraya bahşediniz.*”[687]

“*Ey iman eden kullar! Size ihsan ettiğimiz nimetlerden bir parçası ile fukarayı infak ediniz! Öyle bir gün gelmezden evvel ki; o günde ne alışveriş vardır,* -kazanıp sadaka veresiniz-. *Ne dost vardır* -ki sığınasız-. *Ne de Hakk’ın izni olmaksızın şefaat vardır.* -Ki sizin affınızı dileye-. *İşte vaktiyle küfrân-ı ni‘met ederek fukara hakkını esirgeyenler, nefislerine zulmetmişlerdir.*”[688]

Buhârî’nin bu rivayet tarikinde huzûr-ı saâdete gelen ve, “Hangi sadakanın ecri ve sevabı büyüktür” diye soran zatın ismi bildirilmemiştir. Hâfız İbn Hacer, “Ben de bu sâilin ismine vâkıf olmadım” diyor. Bu zatın Ebû Zer radıyallahu anh olduğu, gerek İmam Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki tarîk-i rivayetinde, gerek Taberânî’nin rivayet ettiği Ebû Umâme radıyallahu anh hadisinde, إن أبا ذر سأل “Ebû Zer sordu” diye tasrih edilmiştir. Buna tercümede kavis içinde işaret ettik.

MÂNALAR

Resûl-i Ekrem'in cevabındaki تصدق kelimesi tefa'ul babındadır, aslı تتصدق dır. "Tâ"nın birisi "sâd"a kalb ile idgam edilmiştir. "Sâd"ın tahfifi ile de câizdir. Tef'îl babından olur.

Şahîh (شحيح) "şuh"tan sıfat-ı müşebbehedir. İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de şuhh-ı eşeddi "buhl" ile tarif edip men-ü red ifade etmekte buhulden daha beliğdir, diyor.

Ebü'l-Meânî de *Müntehâ*'da, hırsa makrun olan buhuldür, diye tarif etmiştir. Biz tercümede birinci mânayı ihtiyar ettik.

Halkūm (خلقوم) lugaten zembûr vezninde, "boğaz"a denir. Halk mânasınadır. Burada şârihler, "Gargara halinde nefsin mecrasıdır" diye tarif ediyorlar.

لفلان كذا ولفلان كذا fıkrasındaki iki evvelki isimler mûsâ-lehten, كذا lar mûsâ-bihten üçüncü filân da vâristen kinayedir.

Şu halde hadîs-i şerifin hulâsa-i meâli şöyledir: Sadakanın efdali senin hâl-i hayat ve hâl-i sıhhatinde kendisine ihtiyaç ve ihtisasın olan malını tasadduk etmendir. Yoksa maraz-ı mevtinde vasiyet ettiğin sadaka o kadar kıymet ve fazileti haiz değildir. Çünkü son dem-i hayatında bu mal, senin uhdenden çıkmış ve başkalarının hakkı taalluk etmiştir. Ebû Hüreyre hadisinin bu suretle te'viline Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinden rivayet edilen şu hadis de şehâdet eder. Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Kişinin hâl-i hayatında 1 dirhem sadaka vermesi, ölürken 100 dirhem tasadduk etmesinden hayırlıdır*"[689] buyurmuştur.

Meşâhir-i tâbiînden Meymûn b. Mihrân rahimehullah,[690]

— "Hişâm b. Abdülmelik'in refikası Rukıyye ölmüştür, ölürken de bütün kölelerini âzat etmiştir" denildiğinde müşârün ileyh hazretleri bu haberi şu sözleriyle karşılamıştır:

— "Bu misillû kimseler mallarında iki kere Allah'a isyan ederler: **1)** Mallarında hakk-ı tasarrufları varken buhl ederek, **2)** O malların gayre, vereseye intikali sırasında da israf eyleyerek.

687 وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ .

{el-Münâfikūn, 63/10.}

688 {el-Bakara, 2/254.} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

689 {D2866 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 3.}

690 Ebû Eyyûb, Meymûn b. Mihrân hazretleri Kûfe'de neşet etmiş ve el-Cezîre'de yerleşmiştir. Âişe, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer ve daha bir hayli sahâbî radıyallahu anhümden rivayet etmiştir. Kendisinden de Evzâî gibi pek çok tâbiînin rivayeti vardır. Ahmed b. Hanbel; Meymûn, İkrime'den daha mevsuktur, der idi. Bir kere Ebû Eyyûb, Ömer b. Abdülazîz'in yanından çıkıp giderken halife hazretleri: Bu Ebû Eyyûb ile emsali tâbiî ulemâsı aradan giderse halk kumandandan mahrum askere döner, demiştir. Ömer b. Abdülazîz hazretleri el-Cezîre'nin malî ve kazâî işlerini Ebû Eyyûb'e tevdi etmişti. Kendisinin bir hayli emsal ve hikemiyatı vardır. Cümleden birisi şudur:

Gizli günah işleyenler, gizlice tövbekâr olmalıdırlar, âşikâr günah işleyenler de âşikâr tövbe etmelidirler. Çünkü insanlar, günahkâr olanları ayıplar da affetmez. Allah Teâlâ ise afv ü mağfiret eder de ayıplamaz.

Seksen yaşında olarak 117 tarihinde vefat etmiştir *(Tezkiretü'l-huffâz,* I, 86; *Hulâsa,* 338).

701

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ بَعْضَ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ قُلْنَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَيُّنَا أَسْرَعُ بِكَ لُحُوقًا قَالَ أَطْوَلُكُنَّ يَدًا فَأَخَذُوا قَصَبَةً يَذْرَعُونَهَا فَكَانَتْ سَوْدَةُ أَطْوَلَهُنَّ يَدًا فَعَلِمْنَا بَعْدُ أَنَّمَا كَانَتْ طُولَ يَدِهَا الصَّدَقَةُ وَكَانَتْ أَسْرَعَنَا لُحُوقًا بِهِ وَكَانَتْ تُحِبُّ الصَّدَقَةَ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî aleyhisselâmın bazı kadınları,

— "Hangimiz (evvel ölüp de) en çabuk sana kavuşacaktır?" diye Resûl-i Ekrem'e sormuşlardı. O da cevaben,

— "Eli uzun olanınız" buyurmuştu. Bu defa Peygamber'in kadınları bir kamış endâze alıp kollarını ölçmeye başladılar. İçlerinden en uzun kollu kadın Sevde (bint Zem'a) idi. Fakat Resûlullah'ın vefatından sonra öğrendik ki, kolu uzun olan kadın, sadakası bol, (eli açık) kadın demek imiş ve hakikaten içimizde Sevde, aleyhi's-salâtü ve's-selama ilk iltihak eden kadın oldu ve Sevde sadaka vermeyi çok severdi. {B1420 Buhârî, Zekât, 11.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Hazret-i Âişe hadisinden evvel Buhârî râvilerinin ekserisi tercemesiz ve unvansız yalnız bir "bab" kelimesi rivayet etmişlerdir. Ebû Zer rivayetinde ise böyle bir "bab" yoktur. Binaenaleyh Ebû Zer rivayetine göre, Hazret-i Âişe hadisi, bundan evvelki babın, yani "Hangi sadaka efdaldir" unvanındaki babın hadisleri cümlesindendir. Diğer râvilere göre, bu "bab" lafzı, Hazret-i Âişe hadisini, bundan evvelki babdan ayıran bir kelime-i fasıldır. Musannifler arasında: Mevzuun bütün bahislerini "kitap" unvân-ı umûmîsi altında toplamak sonra bu bahislerin meselelerini "bab"lara ayırmak, bu bablarda da birtakım "fasıllar" iltizam etmek, bir âdet-i câriyedir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde unvansız olarak görülen "bablar" birer "fasıl"dan ibarettir.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakāt*'ında, Vâkıdî'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz Sevde'yi dul olarak Mekke'de tezevvüc buyurmuştu. Hatice radıyallahu anhâdan sonra ve Hazret-i Âişe'yi tezevvüc etmezden evvel ilk defa zevceliğe intihab ettiği kadın Sevde'dir. Sevde'nin ilk zevci ashâb-ı kirâmdan Sekrân b. Amr idi. İkinci Habeşe hicretinde Sevde ile Sekrân Habeş'e hicret etmişlerdi. Habeş'ten Mekke'ye avdetlerinde zevci Sekrân'ın vefatı üzerine Sevde hazretleri dul kalmıştı. O sırada Hazret-i Hatice vefat etmekle Resûl-i Ekrem nübüvvetlerinin onuncu senesi ramazanında Sevde'yi tezevvüc buyurmuş ve onunla Mekke'ye hicret etmiştir.

Yine İbn Sa'd'ın Hazret-i Âişe'ye müntehî bir senedle Vâkıdî'den rivayetine göre, Âişe hazretleri, "Sevde bint Zem'a çok yaşlı idi. Nöbetini bana hibe etmişti. Resûl-i Ekrem'i memnun etmek istiyordu. Bunun üzerine, وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا الآية [691] "*Ve eğer bir kadın, kocasının yanına yaklaşmamasından, yahut yüz çevirmesinden korkarsa, bu kadının, kocasıyla aralarında bir barış yolu bulup geçinmelerini düzeltmelerinde bir beis yoktur ve bu sulh yolu,* (iftiraktan) *hayırlıdır*" âyet-i kerîmesi nâzil oldu, demiştir.[692]

Hazret-i Sevde uzun boylu, elli kollu, iri gövdeli bir kadındı. Bundan dolayı seyrühareketi ağırdı. Hatta Vedâ haccında, Müzdelife dönüşünde bedenî bu özründen dolayı herkesten evvel Mekke'ye dönmek için Resûl-i Ekrem'den izin almıştı. Hazret-i Sevde'nin tarih-i vefatı hakkında birisi Hazret-i Ömer, öbürüsü Muâviye zamanlarına ait olmak üzere, iki rivayet vardır. Birincisi Buhârî'nin, Zehebî'nin muhtarı olduğunu aşağıda göreceğiz.

İrtihâl-i nebevîden sonra ezvâc-ı tâhirâttan ilk önce vefat eden kadın Sevde bint Zem'a mıdır, yoksa Zeyneb bint Cahş mıdır?

Bu babda ehl-i siyer ve ehl-i hadîs ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfı yukarıda Zeyneb bint Cahş'ın terceme-i hâlini yazarken bildirmiştik. Buhârî'nin buradaki rivayetinin zâhirine nazaran ilk vefat eden kadın Sevde'dir. Çünkü bu rivayetin metninde كانت lafzındaki zamir, zâhiren Sevde'ye râcidir. Hatta Buhârî *et-Târîhu's-sagīr*'inde Sevde olarak tasrih de etmiştir. Beyhakī *Delâil*'inde, Ahmed b. Hanbel *Sünen*'inde, İbn Sa'd da *et-Tabakāt*'ındaki Affân'dan vâki olan rivayetinde hep Sevde olarak tasrih etmişlerdir.

İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den rivayetinde ise bu kadının Sevde değil Zeyneb olduğu bildiriliyor. Vâkıdî demiştir ki: Müstesna kerem ü sehâsından uzun kollu olarak tabir ve tavsif edilen ve Resûl-i Ekrem'den sonra ilk vefat eden kadının Sevde olması galattan başka bir şey değildir. Bu hadiste kastedilen kadın, Zeyneb bint Cahş'tır. Resûl-i Ekrem'in irtihalinden sonra ilk önce Zeyneb vefat etmiştir. Vefatı da Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinde vuku bulmuştur. Sevde bint Zem'a ise Muâviye zamanında 54 tarihinde vefat etmiştir. Sonra Vâkıdî, "Bu rivayet bize göre bu babda naklolunan rivayetlerin hepsinden daha doğrudur" diyor.

Buhârî Şerhi Telvîh'te de bu hadis, bazı râvilerin galatından başka bir şey değildir, denilerek şöyle izah ediliyor: Şâyân-ı hayrettir ki, bu galata ne Buhârî, ne de hadis şârihleri tembih ve işaret etmişlerdir. Daha garibi Hattâbî'nin bunu yani Peygamber'in vefatından sonra Sevde'nin kendilerine lühûkunu i'lâm-ı nübüvvettendir, diye tefsir etmesidir. Bunların hepsi galattır. İlk vefat eden Zeyneb bint Cahş'tır. Zeyneb hakikaten eli açık, hayır sever bir kadındı. Hicretin yirminci yılında vefat etmiştir. Sevde ise elli dört tarihinde irtihal eylemiştir. Müslim'in sahihan bir rivayetinde Hazret-i Âişe, "İçimizde Zeyneb en hayırhah bir kadındı. Eli emeği ile kazandığını tasadduk ederdi" demiştir.

Buhârî şârihlerinden Tîbî, Resûl-i Ekrem'den sonra ilk vefat eden kadının Zeyneb olduğu hakkındaki rivayetin kuvvetine bakarak Buhârî'nin bu babda Sevde rivayetini şöyle tevcih etmiştir: Resûl-i Ekrem "*Vefatımdan sonra bana ilk iltihak edeniniz, kolu uzun olanınızdır*" buyurduğunda huzûr-ı saâdetlerinde kadınlarının hepsi değil, bir kısmı bulunuyordu. Hazret-i Âişe ve Sevde de hazırlar arasında idi. Zeyneb bu içtimâda yoktu. Bu içtimâda hazır bulunanlardan ilk vefat eden hakikaten Sevde olmuştur. Tîbî'nin bu tevcihini sâhib-i *Telvîh* de çok beğenmiş olacaktır ki, Buhârî'nin bu rivayetini râvilerin galatıdır deyip izah ettikten sonra mehaz tayin etmeksizin Tîbî'nin bu mütalaasını zikrediyor.

Şu kadar ki, bu tevcihe karşı İbn Hibbân'ın bir rivayeti itiraz olarak irat edilebilir. İbn Hibbân, Yahyâ b. Hammâd'dan, "Resûl-i Ekrem'in kadınları, hiçbirisi tahallüf etmeksizin huzurunda toplanmışlardı" suretinde rivayet etmiştir. Bu rivayet, yukarıdaki ta'lîli tamamıyla hükümsüz bırakmıştır.

Şârih İbn Battâl da, "*Buhârî*'nin bu rivayetinde Zeyneb ismi sukut etmiş olmalıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem'den sonra vefat eden kadının Zeyneb olduğunda ehl-i siyerin ittifakı vardır. Binaenaleyh bu rivayet aslında وكانت زينب أسرعنا لحوقا به "Zeyneb aramızda Resûl-i Ekrem'e en tez lâhik olan kadın oldu" suretinde iken Zeyneb lafzı sukut etmiştir, diyor.

Şârih Aynî de diyor ki: Sevde'nin târîh-i vefâtı hakkında iki rivayet vardır: **1)** Muâviye'nin zamân-ı hükümetinde, **2)** Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfetinde. Bu ikinci kavli, Buhârî *et-Târîh*'inde isnâd-ı sahîh ile rivayet etmiştir. Zehebî de *et-Târîhu'l-kebîr*'inde Sevde'nin Hazret-i Ömer'in evâhir-i hilâfetinde vefat ettiğini katiyetle ifade etmiştir. İbn Seyyid de, meşhur olan rivayete göre, Sevde, Hazret-i Fârûk zamanında öldü, demiştir. *Siyer-i Hamîs* sahibi Kādî Hüseyin de, "yirmi iki tarihi en sahih rivayettir" diyor.

Buraya kadar bildirdiğimiz vücûh-i rivâyât ve ta'lîlâttan başka şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de Beyhakī'nin *Delâil*'inden, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden naklen daha birtakım rivayetler, Kirmânî ve Tîbî gibi *Buhârî* şârihlerinden de bir hayli te'viller nakletmektedir.

Hadîs-i şerifte ve Resûl-i Ekrem'in cevabında, "*Kolu uzununuz*" tabirindeki "yed" lafzı, "sadaka" için istiare edilmiştir. Tûl de müsteârü minhin mülâyimi olduğu için istiareye teşrih olarak irat buyurulmuştur.

---

691 en-Nisâ, 4/128.

692 Bu rivayetler, İbn Sa'd'ın *et-Tabakāt*'ında Sevde'nin terceme-i hâline dair rivayetler cümlesindendir (VIII, 37).

702

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ سَارِقٍ فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصُدِّقَ عَلَى سَارِقٍ فَقَالَ اللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ زَانِيَةٍ فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصُدِّقَ اللَّيْلَةَ عَلَى زَانِيَةٍ فَقَالَ اللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى زَانِيَةٍ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ غَنِيٍّ فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصُدِّقَ عَلَى غَنِيٍّ فَقَالَ اللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى سَارِقٍ وَعَلَى زَانِيَةٍ وَعَلَى غَنِيٍّ فَأُتِيَ فَقِيلَ لَهُ أَمَّا صَدَقَتُكَ عَلَى سَارِقٍ فَلَعَلَّهُ أَنْ يَسْتَعِفَّ عَنْ سَرِقَتِهِ وَأَمَّا الزَّانِيَةُ فَلَعَلَّهَا أَنْ تَسْتَعِفَّ عَنْ زِنَاهَا وَأَمَّا الْغَنِيُّ فَلَعَلَّهُ يَعْتَبِرُ فَيُنْفِقُ مِمَّا أَعْطَاهُ اللهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir. (Benî İsrâil'den) bir kimse herhalde (bu gece) bir sadaka vereceğim, diye nezrederek sadakasıyla (evinden) çıkmış ve sadakasını (tesadüfî) bir hırsızın eline sunmuştu. Sabah olunca halk,

— "(Tuhaf şey?) Hırsıza sadaka veriliyor. (Bu câiz mi?)" diye söylenirler. Sadakayı veren (bu yanlış işten müteessir olmayarak),

— "Yâ rab! Yalnız sana hamdedilir. (Sadaka verdiğim için hamdederim)" dedi ve "elbette sadaka veririm" diye yemin etti, ve (gece evinden) sadakasıyla çıktığında (bu defa da) bilmeyerek sadakayı bir zâniyenin eline sıkıştırdı. Sabahleyin halk,

— "(Bu ne hal?) Bu gece de rosbuya sadaka verilmiş" diye söylenirler. Sadaka veren kimse hiç aldırmayarak,

— “Yâ rab! Fâhişeye (senin iradenle) sadaka verdiğim için sana hamdederim” dedi ve “Herhalde sadaka vereceğim” diye azmetti ve sadakasıyla çıktığında bu defa da bir zenginin eline koymuştu. Sabahleyin halk,

— “Zengine sadaka verilmiş, (olur şey değil?)” diye dedikodu ederler. Sadaka veren zat,

— “Allahım! Hırsıza, rosbuya, zengine sadaka verdiğim için sana hamdederim. (Bunlara sadakamı senin iradenle verdim)” diyordu. Sonra bu kimse rüyasında şöyle müjdelendi:

— “Hani o hırsıza verdiğin sadaka yok mu? (Kabul olunmuştur) umulur ki o sadaka sebebiyle hırsız sirkatten vazgeçerek temiz bir hayata kavuşur. Fâhişeye verdiğin sadakaya gelince, (bu da kabul edilmiştir). Me’mûldür ki bu kadın da çirkef hayattan kurtulup da kesb-i iffet eder. Hani o zengin! (Buna verilen sadaka da kabul edilmiştir). Umulur ki bu zengin de aldığı sadakadan mütenebbih olarak Allah’ın kendisine verdiği servetten fukaraya vermeye başlar.” {B1421 Buhârî, Zekât, 14.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de tahrîc etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Bir zengine, zengin olduğu bilinmeyerek verilen sadakanın makbul olduğu”dur. Çünkü Cenâb-ı Hak kulunu hayır niyetle mükâfatlandırır. Şâfiî’ye, Hasan b. Sâlih’e göre, sehven vermek kâfi değildir. İade etmek vâciptir. Bu ictihad Sevrî’den de hikâye edilmiştir.

Hadiste sadaka veren kimsenin ismi zikredilmediğinden bilinememiştir. Yalnız İmam Ahmed’in bu hadisi İbn Lehîa tarikiyle A‘rec’den gelen bir rivayetinde bu adamın Benî İsrâil’den olduğu tasrih edilmiş bulunduğundan tercümemizde buna işaret ettik.

لأتصدقن cümlesi lâm-ı ibtidâiyye ve nûn-ı müşeddede ile müekked bulunduğundan kasem mânası istifade edilmiş ve tercümede "yemin etti, nezretti" diye işaret edilmiştir. Bu üç kimseye müstehak olmayarak verilen sadakanın kabulü hakkında Ebû Ümeyye'nin rivayetinde bir ziyade bulunduğundan bu da tercümede tasrih edilmiştir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Hadîs-i şeriften anlaşılıyor ki Benî İsrâil zamanında sadaka, ehl-i takvâdan muhtaç olanlara verilirmiş. Bunun için bu üç sınıfa sadaka verildiğine hayret etmişlerdi. Halbuki hadisten öğreniyoruz ki, Cenâb-ı Hak kuluna hayır niyetle sevap bahşeder.

Hadîs-i şeriften zekât ve sadakanın tehzîb-i ahlâk üzerinde sahhâr bir tesiri olduğunu da öğreniyoruz. Şuurlu bir insan ne kadar fenâ olursa, gördüğü ihsanın bâr-i minneti altında kalarak düştüğü girdâb-ı felâketten kendisini kurtarmaya çalışır. Hele o mülevves tarîk-i fuhşa sâika-i zarûretle sülûk etmişse, böyleleri için zekât ve sadakanın vesîle-i intibah olduğu pek çok görülmüştür.

Yine bu hadisten sadakanın sırran ve ihlâs ile verilmesinin faziletli olduğunu da öğreniyoruz. Bu hadis İmâm-ı Âzam'la İmam Muhammed'e delil olabilir. Bunlara göre, fakir sanılarak zengine zekât verilir de sonra zengin olduğu anlaşılırsa, zekât borcu sâkıt olur. İade lâzım gelmez. Bu ictihad Hasan-ı Basrî'den, İbrâhim en-Nehaî'den de menkuldür. İmam Ebû Yûsuf'a, Şâfiî'ye, Hasan b. Sâlih'e göre sehven vermek kâfi değildir. İade etmek vâciptir. Sevrî'nin de bu ictihadda olduğu nakledilmiştir.

703

•.•.•

عَنْ مَعْنِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه قَالَ بَايَعْتُ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم أَنَا وَأَبِي وَجَدِّي وَخَطَبَ عَلَيَّ فَأَنْكَحَنِي وَخَاصَمْتُ إِلَيْهِ وَكَانَ أَبِي يَزِيدُ أَخْرَجَ دَنَانِيرَ يَتَصَدَّقُ بِهَا فَوَضَعَهَا عِنْدَ رَجُلٍ فِي الْمَسْجِدِ فَجِئْتُ فَأَخَذْتُهَا فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ وَاللهِ مَا إِيَّاكَ أَرَدْتُ فَخَاصَمْتُهُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ لَكَ

مَا نَوَيْتَ يَا يَزِيدُ وَلَكَ مَا أَخَذْتَ يَا مَعْنُ.

TERCÜMESİ

Ma‘n b. Yezîd radıyallahu anhümâdan (Resûl-i Ekrem'e hususiyetini ifade ederek) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, babam, büyük babam Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme biat ettik. Resûl-i Ekrem beni nişanladı ve evlendirdi ve Resûl-i Ekrem'e dava arzettim. (Bana hak verdi. Bir kere) babam Yezîd, tasadduk etmek için bir miktar altın ayırıp mescidde kendi namına tasadduk edivermesi için birisine bırakmıştı. Sonra ben geldim, o adamdan bu altınları alıp babamın yanına altınlarla geldim. Babam,

— "Vallahi bu parayı sana verilsin diye bırakmadım" diye altınları almak istedi. Ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme keyfiyeti arzettim. Resûl-i Ekrem (babama hitap ederek),

— "Ey Yezîd! Niyet ettiğin sadaka sevabı sana aittir. (Bana karşı da:) "Ey Ma‘n! Aldığın sadaka parası da senindir" buyurdu. {B1422 Buhârî, Zekât, 15.}

İZAHI

Râvi Ma‘n b. Yezîd, Sülemî’dir.[693] “*Ma‘n*’ın büyük babasının adı da *Ahnes b. Habîb*’dir. Baba, oğul, büyük baba üçü de Bedir gazilerindendir. Bu müstesna şeref, İslâm tarihinde hiçbir sahâbî ailesine nasip olmamıştır. Yalnız üçünün de Bedrî olduklarını zaafa uğratan, İmam Ahmed b. Hanbel ile Taberânî’nin Yezîd b. Ahnes’e müntehî olan şöyle bir rivayetleri vardır: Yezîd b. Ahnes, kendi ailesi halkı ile müslüman olmuş, yalnız aile halkından bir kadın, şeref-i İslâm ile müşerref olmaktan imtina eylemiş olduğundan, “*Kâfir kadınları nikâh-ı sâbıklarıyla tutmayınız!*” meâlindeki âyet-i kerîme[694] nâzil olmuştur. Bu âyet-i kerîme ise Bedir’den sonra nâzil olmuştur. Fakat kadının küfürde devamı bunların Bedir gaziliğine mani olamaz.

Bu hadîs-i şeriften, babanın malından sadaka, sıla, hibe, tarikiyle evlâdın zimmetine geçen mala babanın rücûu sahih olmadığı hükmü müstefâd olur. İmam Ebû Hanîfe’nin kavli böyledir. Ulemânın ittifakına göre, babanın borcu olan sadaka-i vâcibeyi oğlunun alması, babanın borcunu ıskat edemez. Bu menfî hükümden sadaka-i tatavvu‘ ve nâfile müstesnadır. Şârih İbn Battâl, “Bu hadiste Resûl-i Kibriyâ efendimizin, Yezîd b. Ahnes’e ‘*Sadakanın sevabı senindir, sadakanla me’cûr olursun*’ buyurmalarına göre, bu sadakanın vâcip olan sadaka ve zekât nevinden olmayıp sadaka-i tatavvu‘ olduğu anlaşılır ve nâfile sadakaya hamledilmelidir” diyor. İmam Şâfiî’ye göre, bir babanın oğlu borçlu veyahut asker ve gazi olursa, babasının sadakasını alabilir. Ma‘n b. Yezîd hadisi de İmam Şâfiî’ye göre bu iki neviden birisine mahmuldür.

Gerek İmam Şâfiî ve gerek diğer eimmeye göre, bilâhilâf sabit olan bir hakîkat-i şer‘iyye varsa o da, nafakası vâcip olmayan ahvalde baba ve oğuldan zengin olan tarafın, fakir olan tarafa fukara ve mesâkîn sehminden zekât ayırıp vermesi câizdir. Bu halde tarafeynden biri öbürüsüne ecnebî vaziyetinde bulunuyor. Başka suretle câiz değildir. Usulün fürûa, fürûun da usule zekât vermelerinin câiz olmadığı meselesi Hanefî kitaplarında mesâil-i mütûn sırasında muharrerdir.

Nafakası vâcip olmayan sair akrabadan muhtaç olanlara zekât verilmesi hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ tecviz etmiştir. Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Kāsım'ın, Ahmed b. Hanbel'in ictihadları da böyledir. Bunlara göre, bu nevi akrabaya edilen yardım, verilen sadaka, hem de sıla-i rahmdir, demişlerdir. Hasan-ı Basrî, Tâvûs ise akrabaya zekât verilmesini tecviz etmemişlerdir. Eşheb de bu ictihadda bulunmuştur. İmam Mâlik de bütün zekâtın akrabaya tahsisini çirkin görmüş. "O akraba velev ki nafakası üzerine lâzım olmayan uzak sınıftan olsa bile" dermiş.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde bildirdiğine göre, ailesi arasında birlikte oturmayan akrabaya tasadduku tecviz eden selef ulemâsı arasında İbn Abbas, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Dahhâk, Tâvûs, Mücâhid gibi eâzım da vardır.

Müsned-i Dârimî'de merfûan, "*Sadakanın faziletlisi dargın akrabaya verilenidir*"[695] buyurulduğu rivayet edilmiştir. Bu hadisi İbn Mâce de Ebû Hüreyre'den rivayet etmiş ve Münâvî'nin beyanına göre, Münzirî de hüsnüne şehâdet etmiştir. Sadakanın böyle dargın ve gönlü zengin akrabasına küskün fakir akrabaya verilmesinin efdal olması, adâvetin zevaline ve muhabbete inkılâbına vesile olmasından dolayıdır. Münâvî bir sebep olarak da, "Dargın akrabaya böyle muavenet etmekte nefse muhalefet ederek terbiye-i nefis gibi bir mühimme-i ahlâkiyye de vardır" diyor. Sonra Münâvî, barışık akrabaya vermek de ecr ü sevap cihetiyle ecnebiye vermekten daha faziletli olduğunu bildiriyor.

Yine bu hadîs-i şeriften mesâil-i hukūkıyyede baba ile oğul arasında husumet ve ihtilâf tahaddüs ederek oğlun mahkemeye müracaatı, oğlun babasına âsi addedilmeyeceği hükmü müstefâd olur. İmam Mâlik bunu da çirkin görmüş, birr ü ihsana münâfî addetmiştir.

---

693 سلمى بالفتح والسكون إلى سلم جد وبالضم والفتح إلى سليم قبيلة مشهورة منها لعباس بن مرداس ولعرباض بن سارية وبفتحتين إلى سلمة بكسر اللام بطن من الأنصار وكسرها المحدثون أيضا في النسبة وإلى سلمية مدينة بالشام وإلى سلمة بن مالك بالفتح بطن من كندة. وسلمة بن

عمر وبطن من جعفي (لب اللباب)

694 وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ . {el-Mümtehine, 60/10.} ‘İsam, ismetin cem‘idir, Burada akd-i nikâh mânasınadır. Kevâfîr de kâfirenin cem‘idir. Dârib, dâribe gibi.

695 أفضل الصدقة على ذي الرحم الكاشح (رواه ابن ماجة عن أبي هريرة رضي الله عنه)

{*İbn Mâce*'de tespit edilemeyen bu rivayet *Dârimî*'de yer almaktadır. DM1712 Dârimî, Zekât, 38.}

والكشح بالشين المعجمة والحاء المهملة الذي يضمر العداوة ويطوي عليها كشحه أي باطنه (عزيزي)

704

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِذَا أَنْفَقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ كَانَ لَهَا أَجْرُهَا بِمَا أَنْفَقَتْ وَلِزَوْجِهَا أَجْرُهُ بِمَا كَسَبَ وَلِلْخَازِنِ مِثْلُ ذٰلِكَ لَا يَنْقُصُ بَعْضُهُمْ أَجْرَ بَعْضٍ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: “Ev kadını, evinin taamından israf etmeyerek (örf ü âdete göre ailesine, misafirlerine) infak ve ikram ettiğinde, bu infak ile me’cûr ve müsâb olur. Bu malı kazandığı cihetle de zevci, muhafaza ettiği için hizmetçisi bir o kadar sevap kazanır. Bunlardan bazısının ecr ü sevabı öbürlerinin sevabından hiçbir şey eksiltmez.” {B1425 Buhârî, Zekât, 17.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Zekât” bahsinin birkaç yerinde beş senedle de rivayet etmiştir. “Büyû‘” bahsinde de rivayeti vardır. *Müslim* ile *sünen-i erbaa* sahipleri de müteaddit tariklerle ve meâlen müttehid metinlerle rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Sadakasını bizâtihi vermeyip de hâdimine vermesini emreden kimsenin, böyle bilvasıta verdiği sadakadan müsâb olacağı” suretindedir.

Buhârî'nin böyle bir bab küşâdına ve bilvasıta verilen sadakanın sevabını beyana lüzum görmesi, bundan evvel *Sahîh*'inde, الصدقة باليمين "Mergub olan sadaka binnefis verilen sadakadır" başlığı ile açtığı bir bab ile tenâzür husulüne ve bilvasıta verilen sadakadan da sâhib-i malın me'cûr olduğunu bildirmek gayesine mâtuftur. Bu babın, şimdiye kadar tercümesi hiç geçmeyen ve burada *Tecrîd*'e alınmamış bulunan Ebû Hüreyre'nin bir hadisini bildirmek isteriz: Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz şöyle buyurmuştur: "*Yedi sınıf insan vardır ki Cenâb-ı Hak, arş-ı ilâhîden başka hiçbir tarafta gölge bulunmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde sâyebahş edip bunları gölgelendirir:*

1. Âdil imam, devlet reisi, 2. Hâlikına ibadet ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, 3. Kalbi mescidlere muhabbetle alâkadar olan musallî, 4. Allah için sevişen ve bu muhabbetle birleşip bu sevgi ile ayrılan iki kişi, 5. Güzel ve içtimaî mevkii yüksek bir kadın tarafından davet ve kendisine arz-ı nefis edilip de, 'Ben Allah'tan korkarım!' cevabıyla mukabele eden er kişi, 6. Sağ elinin verdiği sadakayı sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren sâhib-i gınâ, 7. Halktan hâlî olarak Allah'ı zikredip gözleri yaş döken sâhib-i takvâ."[696]

Dinî, içtimaî, ahlâkî çok mühim esasları bize tâlim eden bu hadîs-i şerifi Buhârî "Zekât" bahsinden başka *Sahîh*'inin "Cum'a", "Rikāk", "Muhâribîn" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim "Zekât", Tirmizî "Zühd", Nesâî de "Rikāk" bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

Asıl mevzubahsimiz olan Hazret-i Âişe hadisine gelince, *Buhârî*'nin rivayetinde, "*Kadın zevcinin malından infak ederse!*" deniliyor. Tirmizî'nin rivayetinde "*tasadduk ederse*" suretindedir. Gerek bu tarîk-i rivâyetin delâletiyle gerek Buhârî'nin zekât ve sadaka mevzuunda rivayeti cihetiyle bu infak, tasadduk demek olacak.

HAZRET-İ ÂİŞE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ VE İÇTİMAÎ HAKİKATLER

Erkeğin kazancında kadının tasarrufu, en nâzik içtimaî mesâil cümlesindendir. Bu sebeple hadîs-i şerifte ve bu hadisin diğer rivayet tariklerinde bu tasarruf, bazı kayıtlara ve şartlara tâbi tutulmuştur. Bunlardan en mühimi, Buhârî'nin buradaki rivayetinde bulunan غير مفسدة "Hadd-i ma'rûfu tecavüzle aile maişetinin, aile dirliğinin bozulmaması" şartıdır. Bu bir menfî şarttır. Fakat sâha-i şümûlü gayetle vâsidir. Kadının tasarrufu ile aile maişetinin, aile dirliğinin bozulmaması birtakım şartların vücut ve tahakkuku ile temin edilebilir. Bunlardan birisi, bu infakın ev azığına münhasır olmasıdır. Bu tahsis, hadisin sarâhati ile sabittir. İkincisi, kadının infâkı zevcin mantıkan veyahut örf ü âdete tâbiiyetle mefhumen izn-ü rızasına iktiran etmiş bulunmasıdır. Binaenaleyh zevcin parasıyla kadının ikram ve tasadduku bu bahisten hariçtir. Para hususu, kadının zevcin servetinden tasarrufu demektir ki, bu babda muhakkak ve vâcip olan zevcin sarâhaten izin ve rızasının bulunmasıdır. Yine yukarıdaki şartlara mebnî **1)** Hududu örf ve âdetle tayin edilmeyen, **2)** Zevcin rızası olup olmadığı şüpheli bulunan, **3)** Zevcin buhli sebebiyle örnek ziyafetlere taraftar olmadığı kavlen tasrih edilen, **4)** Yahud zevcin bu muhalefeti ahval ve etvârıyla izhar edilmiş bulunan hususlarda kadının infakı haramdır. Mevzumuz olan hadîs-i şerifte zevcin izin ve rızası olmayarak kadının tasadduk edebileceği zikredilmemiştir.

Şârih Hattâbî bu hadîs-i şerif hakkında şu mütalaayı dermeyan ediyor: Bu hadîs-i şerif örf ü âdet üzerine şerefvârit olmuştur. Bu babdaki örf ise, zevcin hayat arkadaşını misafire ikram, fukaraya tasadduk hususunda serbest bırakmak esası üzerine müessestir. Gerek Hicaz'da gerek sair bilâd ve memâlikte âdât-ı nâs bu suretle muteber olduğu için Resûl-i Ekrem ev kadınını, salâha bâdî olur bir surette infak ve tasadduka teşvik, fesad ve israftan men'-ü tahzîr buyurmuştur.

Bu babda menfî rivayet de vardır ki bu da zevcin rızası olmaksızın ev azığından bile kadının infak ve tasaddukunu mene delâlet eden Ebû Ümâme el-Bâhilî hadisidir. Tirmizî'nin *Sünen*'inde rivayetine göre, Ebû Ümâme hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem haccetü'l-Vedâ yılında irat ettikleri hutbelerinde,

— *“Hiçbir kadın zevcinin izni olmaksızın zevcinin evinden, kazancından bir şey infak ve tasadduk eylemesin!”* buyurduğunu işittim. Cemaat tarafından,

— “Yâ Resûlellah! Taam da mı infak etmesin?” diye sorulduğunda Resûl-i Ekrem,

— *“Ev azığı en aziz malımızdır”* diye cevap verdi.[697]

Mevzubahsimiz olan Hazret-i Âişe hadisinde zevcin rızası zikredilmediği halde Ebû Ümâme hadisinde tasrih buyurulmuştur.

Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği Sa‘d b. Ebû Vakkās hadisinde de kadının tasarrufu ekmeğe, sebzeye, meyveye hasr ü tahsis edilmiştir. Hazret-i Sa‘d diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna bir kısım kadınlar gelmişti, içlerinde Mudar kabilesi kadınlarından olduğu zannolunan yaşını, başını almış bir kadın ayağa kalktı ve,

— “Yâ Nebiyyallah! Biz kadınlar, babalarımızın, oğullarımızın, kocalarımızın kazancından yiyebilir miyiz ve bunların mallarından bize hangileri helâl olur?” diye sordu. Resûl-i Ekrem de,

— “*Size helâl olan ratabdır* (ekmek, sebze, üzüm ve hurma gibi yaş meyvelerdir). *Bunları hem yersiniz hem de hediye edebilirsiniz*” buyurdu.[698]

HULÂSA. Bu hadîs-i şeriflerin bize ilham ve tâlim buyurduğu içtimaî hakikatler şunlardır:

1. Zevcin kazancından kadının fukaraya tasadduk ve misafirlerine ikram edebileceği miktarın hududu mekādirini tayin etmek, o malı alın teriyle kazanan zevcin hakkıdır.

2. Zevcin kavlen veya halen sükût ettiği ahvalde örf hâkimdir. Şu kadar ki, zevcin fakr ü gınâsıyla, buhl ü sehâsıyla, her belde âdetinin ihtilâfı ve zamanın tebeddülü ile, infak ve tasadduk edilen şeyin yaş meyve gibi fesada mâruz mevaddan olup olmamasıyla kadının bu babdaki hudûd-ı tasarrufu daima değişebilir ve daima nazarıdikkate alınacak en mühim nokta da bu mütehavvil ahval ve hadisattır. Bu sebeple şâri‘ tarafından zevcin rızası ve örfün hâkimiyeti fevkinde şu düstûr-ı iktisâdî konulmuştur:

3. Kadının bu nevi tasarrufunun fesada, israfa müeddî olmaması düsturu ki, غير مفسدة kaydından öğreniyoruz. Hakikaten zevc, hanımına infak ve ikram hususunda mutlak ve bîhudut bir serbesti bahşetmiş olabilir. Ya, da örf, misafire mükellef ziyafet vermek üzere câri olmuş bulunabilir. Fakat ev kadınının zevcin mutlak izni vardır, yahut örf-i belde böyledir, diye hadd-i ma'kūlü tecavüz ederek har vurup harman savurması israftır, kati surette haramdır. "İsraftan içtinap, tasarruf iltizam edilmesi" hususlarındaki vesâyâ-yi nebevîye münâfîdir. Aile münasebetlerinin en nazik noktaları olan bu hayatî şartlara dikkatsizlik yüzünden pek çok aile dirliksizlikleri vücut bulmaktadır.

---

696 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال سبعة يظلهم الله تعالى في ظله يوم لا ظل إلا ظله إمام عدل وشاب نشأ في عبادة الله ورجل قلبه معلق في المساجد ورجلان تحابا في الله اجتمعا عليه وتفرقا عليه ورجل دعته امرأة ذات منصب وجمال فقال إني أخاف الله ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه ورجل ذكر الله خاليا ففاضت عيناه .

{B1423 Buhârî, Zekât, 16.}

697 عن أبي أمامة الباهلي قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في خطبة عام حجة الوداع: لا تنفق امرأة شيئا من بيت زوجها إلا بإذن زوجها. قيل يا رسول الله! ولا الطعام. قال ذاك أفضل أموالنا [رواه الترمذي وقال حديث حسن وأخرجه ابن ماجة أيضا]

{T670 Tirmizî, Zekât, 34.}

698 عن سعد بن أبي وقاص قال لما بلغ رسول الله صلى الله عليه وسلم النساء قالت امرأة جليلة كأنها من نساء مضر فقالت يا نبي الله أنأكل من عمل آبائنا وأبنائنا وأزواجنا, فما يحل لنا من أموالهم؟ قال: الرطب، تأكليه وتهديه. قال أبو داود الرطب الخبز والبقل الرطب

{Bu rivayetin lafzı, kaynakta şu şekildedir:

عن سعد قال لما بايع رسول الله صلى الله عليه وسلم النساء قامت امرأة جليلة كأنها من نساء مضر فقالت يا نبي الله إِنَّا كَلٌّ على آبائنا وأبنائنا - قال أبو داود وأرى فيه وأَزواجنا - فما يحل لنا من أموالهم فقال الرطب تأكلنه وتهدينه قال أبو داود الرطب الخبز والبقل والرطب.

(D1686 Ebû Dâvûd, Zekât, 44.)}

(وكذا العنب وسائر الفواكه الرطبة دون اليابسة (عمدة القاري: ج 4، ص: 322

705

•.•.•

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَمَنْ يَسْتَعِفَّ يُعِفَّهُ اللّٰهُ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen Hakîm b. Hizâm radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: (Veren) yed-i ulyâ, (alan) yed-i süflâdan hayırlıdır. Tasadduka, nafakası üzerine vâcip olanlara ihsan ile başla! Sadaka-i kâmile bol maldan verilendir. Tese'ülden sakınmak istiyenleri Allah afîf kılar. (Halktan) müstağni olmak isteyenleri de Allah ganî kılar. {B1427 Buhârî, Zekât, 18.}

İZAHI

TERCEME-İ HÂL

Bu izahımıza Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid el-Esedî hazretlerinin, her fıkrası yüksek bir asalet ve necâbet ifade eden müstesna terceme-i hâllerini yazmakla başlıyoruz: Hakîm hazretleri ezvâc-ı tâhirâttan Hatice radıyallahu anhânın kardeşinin oğludur.

Vak‘a-i Fil’den on üç sene evvel Kâbe’nin içinde doğmuştu. Hicretin elli dördüncü yılında Medine’de vefat etmiştir. Buhârî İbn Hizâm’ın altmış sene Câhiliyet devrinde, altmış sene de devr-i İslâm’da yaşadığını haber verdiğine göre, en çok yaşayan ashaptan ma‘dûddur. İbn Hizâm ashiyâ ve ağniyâ-i Arab’dan idi. Câhiliyet devrinde 100 köle âzat, 100 deve sadaka etmişti. Feth-i Mekke günü müslüman olan İbn Hizâm bir haccında maiyetinde 100 köle ve 100 kurbanlık deve ile Arafat’ta vakfe etmiştir. Kölelerin boğazlarında birer gümüş gerdanlık asılmış ve üzerlerinde, عتقاء الله عن حكيم بن حزام "Bu köleler, Hakîm b. Hizâm tarafından Allah için âzatlılardır" cümlesi yazılı idi. Bunlara 100 koyun hediye etmişti. Hakîm b. Hizâm’ın meâsir-i hayriyyesi böyle 100’er 100’er devam ettiği için Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Huneyn ganâiminden Hakîm’e 100 deve hisse vermişlerdi. Kırk hadis rivayet etmiştir. Bunlardan dördünde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Hâris, Urve, Mûsâ b. Talha’nın Hakîm’den rivayetleri vardır (*Hulâsa*; *Aynî*).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Sadaka-i kâmile, ancak zahr-ı gınâdan yani kuvvetli bir servete istinat eden gınâdan verilen sadakadır" unvanlı bir babında zikretmiştir. Bu unvan, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Ebû Hüreyre’den tahrîc ettiği, [699] لا صدقة إلا عن ظهر غنى hadisinden alınmıştır. Mevzubahsimiz olan hadisin bir parçası olan bu fıkrayı Buhârî "Vesâyâ" bahsinde ta‘lîkan zikretmiştir.

ظهر غنى "zahr-ı gınâ" tabirini izah ederek şârih Hattâbî, zahr kelimesi, bu ve emsali ibarelerde kelâmı işbâ ve sözü kuvvetlendirmek için ziyade kılınır, diyor. Burada, "kuvvetli bir mala istinat eden sadaka hayırlıdır" demektir. İşte böyle varlıkla verilen sadaka, sadaka-i kâmiledir. Yoklukla ve ihtiyaç içinde verilen sadaka değil, mânasını ifade eder. Binaenaleyh لا صدقة إلا... cümlesindeki nefiy, kemâl-i nefiydir. Bu cihetle şârih Hattâbî bunun mânası, "Kişinin malından ehline, iyâline kifayet edecek miktarını ayırdıktan sonra çıkarıp verdiği sadaka, hayırlı sadakadır" demektir, diyor.

Buhârî *Sahîh*'inde kendisi de لا صدقة إلا عن ظهر غنى "Sadaka ancak kuvvetli bir servetten ayrılıp verilir ve bu sadaka, hayırlı sadakadır" hükmünü, ta'lîkan rivayet ettiği beş hadis ile tefsir ve izah ediyor ve bunları tasaddukun şerâit-i esâsiyesinden addediyor:

1. Sadaka veren kimsenin ne kendisi, ne de ailesi muhtaç olmamak, borçlu da bulunmamak. Üzerinde kul borcu olan kimse için vâcip olan, evvelâ borcunu vermektir. Bu farzdır. Sadaka vermek nâfiledir. Borçlunun kazancı kendisinin değil, bilkuvve alacaklının malıdır. Binaenaleyh borçlunun kazancında sadaka vermek suretiyle tasarrufu bir nevi sefâhattir. Hâkim tarafından hacrolunur. Bu babda Buhârî borçlunun sadaka vermesi, hibesi, köle âzat etmesi merduddur, dedikten sonra ta'lîkan ve birinci olarak, من أخذ أموال الناس يريد إتلافها أتلفه الله "*Bir kimse halkın malını israf için borçlanırsa, Allah o malı itlâf eder*"[700] hadisini rivayet ediyor. Buhârî burada ta'lîkan zikrettiği bu hadisi aşağıda "İstikrâz" bahsinde de Ebû Hüreyre'ye vaslederek şöyle rivayet ediliyor: "*Kim ki halkın malını eda etmek niyetiyle borçlanırsa, o kimseye Allah borcunu ödemeyi teshîl eder. Kim ki itlâf ve israf etmek üzere borç alırsa, Allah itlâf eder, borç aldığı malın hayr ü bereketini görmez.*"[701]

Bundan sonra Buhârî, kendisi ve ailesi muhtaç iken sadaka verebilecek yalnız Ebû Bekir es-Sıddîk, ensâr-ı kirâm gibi nüfûs-i zekiyye sahipleridir, diyerek bunları istisna ediyor. Bu iki istisna ile de ta'lîkan rivayet ettiği hadislerin ikinci ve üçüncüsüne işaret etmiş oluyor.

2. Kütüb-i siyerde meşhur olarak bildirildiği üzere Hazret-i Ebû Bekir, malının hepsini tasadduk etmişti. Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin, Hâkim'in Zeyd b. Eslem tarikiyle sahihan rivayetlerine göre, Hazret-i Ömer şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sadaka emrettikleri sırada tesadüfî yanımda bol bir mal bulunuyordu. İçimden,

— "Günün birisinde Ebû Bekir'i geçmek mukadderse tam sırasıdır. Bugün Ebû Bekir'e tekaddüm ederim" dedim. Peygamber'in huzuruna gelip malımın yarısının sadaka olduğunu arzettim. Halbuki Ebû Bekir mâlik olduğu malın hepsini sadaka olmak üzere takdim etmişti. Resûl-i Ekrem Ebû Bekir'e,

— “*Ya ailene ne alıkoydun?*” diye sorduğunda, Ebû Bekir,

— “Allah’ın rızasını, Peygamber’in sevgisini yâ Resûlellah!” diye cevap verdi.[702]

Taberî’nin ve başkalarının beyanına göre ulemânın cumhuru indinde sıhhati, akl ü şuuru yerinde olan bir kimse üzerinde kul borcu olmayarak, fakr ü ihtiyacın tazyikine sabrederek mecmû-ı malını tasadduk ederse ve kendisinin ailesi de bulunmazsa veyahut bulunur da kendisi gibi sabr ü tahammül sahibi olurlarsa, bu şerâit dairesinde sadaka câizdir. Bu şartlardan birisi eksik olursa, mecmû-ı malı tasadduk mekruhtur. Bazı ulemâ da merduddur, demişlerdir. Nasıl ki Hazret-i Ömer, Gaylân es-Sekafî’nin mecmû-ı malını taksim etmesini reddetmişti. Ulemâdan bazıları da sülüs malı hakkındaki tasarruf ve tasadduku kabul edilip iki sülüsü kendisine reddolunur demişlerdir. Evzâî’nin, Mekhûl’ün kavl ü ictihadları da böyledir. Mekhûl’den gelen bir rivayette ise nısfı reddolunur.

3. Ensâr-ı kirâmın muhacirleri nefislerine tercih ve ihtiyar etmelerine gelince, bunun tarihî misalleri saymakla tükenmez. Resûl-i Ekrem tarafından ensar ile muhacirler arasında bir kardeşlik tesis buyurulmuştu. Hiçbir tarihte misline tesadüf edilmeyen bu hadise üzerine ensar bütün mallarını, mülklerini muhacir kardeşleriyle aralarında taksim etmişlerdi. Ebû Hüreyre’nin rivayetine göre bir kere de Resûl-i Ekrem’e aç birisi gelip yiyecek istemişti. Resûl-i Ekrem hâne-i saâdete birisini gönderip yiyecek istemişti. Fakat evde sudan başka bir şey bulunmadığı haberini alınca, mecliste bulunanlara, *içinizde şu fakirin karnını doyuracak kimse var mıdır?* buyurmaları üzerine Ebû Talha kalkıp fakiri evine götürerek karısından yiyecek istemiş. O da yalnız çocuklara yetişecek kadar gıda bulunduğunu söylediyse de Ebû Talha bu ciheti hesap etmeyerek yemeği misafirine ikram etmiştir. Hatta misafire hürmeten onunla birlikte sofraya oturduğu halde kendisi yemek yiyormuş gibi göstererek misafirinin karnını doyurmaya çalışmıştır.[703] Kur’ân-ı Kerîm’in Haşr sûresindeki, وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ “*Ensar, kendileri muhtaç olsalar bile yine muhacirleri nefislerine tercih ederler*”[704] âyet-i kerîmesi ile bu ulvî hadiseye işaret buyurulmuştur. Bu da sadaka hususunda ulvî ve müstesna hallerdendir.

4. Buhârî *Sahîh*'inde diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kişinin kendi malını mahvetmesini nehyetmişti. Böyle bir adamın sadaka için başkasının malını imhaya ne hakkı olabilir? Kâ'b b. Mâlik'in tövbesine dair uzun bir hadis ki aşağıda Sûre-i Tevbe'nin tefsirinde gelecektir. Bunda şâir-i nebevî Hazret-i Kâ'b'ın huzûr-ı Peygamberî'ye gelip,

— "Yâ Resûlellah! Günahlarımdan tövbe ettim. Bütün malımı Allah'ın rızası, Peygamber'in sevgi ve muhabbeti için tasadduk ederek bu malımdan tecerrüd etmek de tövbemin mütemmimidir" demişti. Resûl-i Ekrem,

— أمسك عليك بعض مالك فهو خير لك "*Ey Kâ'b ! Malının bir kısmını kendin için alıkoy. Bu senin için hayırlı bir harekettir*" buyurup mecmû-ı malını tasadduktan bu büyük şairi menetmiştir.[705]

Hazret-i Ebû Bekir'i mecmû-ı malını tasadduktan menetmeyip de İkinci Akabe Biatı'nda bulunmak şerefini haiz olan Kâ'b gibi kadîmü'l-İslâm bir sahâbîyi bu hareketinden menetmesi Ebû Bekir radıyallahu anhın sabrı şedit, tevekkülü kavi müstesna bir şahsiyet olmasından dolayıdır. Hazret-i Sıddîk'ın bu âlî seciyesi hiçbir kimse için numûne-i imtisâl olamazdı.

5. Sonra Buhârî Ebû Hüreyre'den mevzumuz olan hadîs-i şerifin son fıkrası olan خير الصدقة ما كان عن ظهر غني وابدأ بمن تعول "*Sadakanın hayırlısı, bol bir servetten ayrılıp verilendir. İnfak ve tasadduka da nafakası üzerine vâcip olan kimse ile başla!*" emr-i şerifini rivayet ediyor.

YED-İ ULYÂ VE YED-İ SÜFLÂ

Buhârî'nin İbn Hizâm'dan gelen bu rivayetinde taraf-ı Peygamberî'den yed-i ulyâ ve yed-i süflânın tefsirlerine dair bir şey bildirilmemiştir. Bu iki lafzın tercümesi bundan sonra gelecek olan Abdullah b. Ömer'in rivayetinde "yed-i ulyâ infak eden, yed-i süflâ da isteyen eldir" diye tefsir buyurulduğunu görüyoruz. Bu babda Taberânî'nin, Bezzâr'ın ve diğer ashâb-ı mesânidin birçok rivayeti varsa da Zeynüddin el-Irâkī rahmetullahi aleyh bunları İbn Ömer'in rivayeti derecesinde sahih bulmuyor ve "yed-i ulyâ infak edip veren eldir, yed-i süflâ da alan el" diyor. Biz de tercümede bunu tercih ederek kavs içinde gösterdik.

Nesâî'nin Ebû Hüreyre'den bir rivayetinde yed-i ulyânın "veren el" olduğu tasrih edildikten sonra îtâ ve infakın ale'd-derecât sûret-i ta'lîm buyurulduğundan bunu da meâlen bildirmeyi lüzumlu gördük.

Ebû Hüreyre[706] radıyallahu anh diyor ki: Biz Medine'ye geldiğimizde Resûl-i Ekrem'i minber üzerinde hutbe irat eder bulduk. Hutbesinde şöyle,

— "*Veren el yüksektir. Ashabım! Sadaka veriniz*" buyurmuştu. Ashaptan birisi,

— "Yâ Resûlellah! Yanımda 1 dinarım var. (Kime vereyim?)" diye sormuştu. Resûl-i Ekrem,

— "*Bunu nefsine harca*" buyurdu. O sahâbî,

— "Yâ Resûlellah! Yanımda başka bir dinar daha var" dedi. Resûl-i Ekrem,

— *"Bunu da zevcene, hayat yoldaşına sarf et!"* buyurdu. Sahâbî,

— "Bir üçüncü dinar daha var" demişti. Resûl-i Ekrem de,

— *"Bunu da çocuğuna tasadduk eyle!"* buyurdu. Sahâbî,

— "Başka bir dinar daha vardır" demekle Resûl-i Ekrem,

— *"Bunu da hâdimine tasadduk eyle!"* buyurdu. Sahâbî beşinci olarak,

— "Bir dinarım daha var" demişti. Resûl-i Ekrem,

— *"Artık sen basîretkâr bir adamsın"* buyurdu.[707]

Bu hadisi İbn Hibbân da *Sahîh*'inde bu suretle rivayet etmiştir. Yalnız Ebû Dâvûd ile Hâkim'in rivayetlerinde veled, zevce üzerine takdim edilmiştir.

Hattâbî bu hadisin şerhinde diyor ki: Bu hadîs-i şerifteki tertip teemmül edilirse, Resûl-i Ekrem'in tasadduk hususunda evleviyet ve akrebiyete göre bir silsile tertip ve takip buyurdukları derhal anlaşılır. Ebû Dâvûd ile Hâkim'in rivayetlerinde çocuğun ikinci, zevcenin üçüncü olarak zikrolunmuş bulunmasına göre, çocuğun hayatı bakıma muhtaç olduğundan dolayıdır, denilebilir. Zeynüddin el-Irâkī de, Ebû Dâvûd rivayetine göre tertipte ikinci gelen çocuk, tufûliyyet çağındaki çocuk olacaktır, diye tevcih edilir, diyor.

Yine Nesâî'nin Ebû Humeyd es-Sâidî'den gelen bir rivayetinde daha şümullü ve umumi bir tertibe şahit oluyoruz. Bu tertibi de Resûl-i Ekrem şöyle tâlim buyurmuşlardır.

Evvelâ zatî ve nefsî vazifeni ifa et! Nefsinden ne artarsa bunu da ehline, ailene sarfeyle. Ailenden bir şey artarsa, bunu da akraba ve taallukatına tasadduk eyle. Bunlardan arta kalanı da sağındaki, solundaki konuya, komşuya tasadduk et![708]

Gerek bu hadiste gerek bundan evvelki Ebû Hüreyre hadisinde birinci derecede vezâif-i nefsiyye zikredilip diğerlerine takdim edilmiştir. Bunda bir hodkâmlık vardır, zannedilmemelidir. Bilâkis aile ve diğer vazâif-i sıhriyye ve medeniyyenin ifası, bir aile reisinin tamamen zinde ve sıhhatte olmasına mütevakkıftır. Bunun için insanın yemek, giymek gibi idâme-i hayat için muhtaç olduğu kendi vezâif-i zâtiyesini en önce ifa ve bunu her vazifeye takdim etmesi zaruridir.

Yalnız aklî ve felsefî esaslardan mülhem olarak yazılan ahlâkî eserlerde de vezâif-i ahlâkiyye bu suretle beş neve ayrılmıştır: Nefsî, ailevî, hemşehrî, insanî, medenî.

---

699 {HM7155 İbn Hanbel, II, 230.}

700 {Buhârî, Zekât, 18 (bab başlığı).}

701 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أخذ أموال الناس يريد أدائها أدى الله عنه. و من أخذ يريد إتلافها أتلفه الله.

{B2387 Buhârî, İstikrâz, 2.}

702 {D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40.}

703 {B3798 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 10.}

704 {el-Haşr, 59/9.}

705 {B2757 Buhârî, Vesâyâ, 16.}

706 {Metinde "Ebû Hüreyre" şeklinde verilen sahâbî ismi, kaynakta "Târık el-Muhâribî" olarak geçmektedir. (N2533 Nesâî, Zekât, 51.) Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Ebû Hüreyre radıyallahu anh tarikiyle, buradaki tercümeye en yakın lafızlar, İbn Abdülber tarafından nakledilmiştir. (İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VIII, 604.)}

707 {İbn Balabân, *el-İhsân*, VIII, 130, no: 3341; N2536 Nesâî, Zekât, 52.}

708 عن أبي حميد الساعدي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ابدأ بنفسك فتصدق عليها, فإن فضل شيء فلأهلك فإن فضل شيء عن أهلك فلذي

[قرابتك فإن فضل عن ذي قرابتك شيء فهكذا و هكذا [رواه الطبراني

{*Taberânî*’de tespit edilemeyen rivayet, Nesâî tarafından Câbir radıyallahu anh tarikiyle nakledilmiştir. N2547 Nesâi, Zekât, 60.}

706

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ وَذَكَرَ الصَّدَقَةَ وَالتَّعَفُّفَ وَالْمَسْأَلَةَ الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى فَالْيَدُ الْعُلْيَا هِيَ الْمُنْفِقَةُ وَالْيَدُ السُّفْلَى هِيَ السَّائِلَةُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerinde sadakadan, taaffüften, tese'ülden bahsetmişti. (Zenginleri sadakaya, fakirleri de tese'ülden tahzîr ile afîf olmaya teşvik ederek) demişti ki:

"Yed-i ulyâ, yed-i süflâdan hayırlıdır. Çünkü yed-i ulyâ münfikadır (verir, yükselir). Yed-i süflâ ise sâiledir (alır, alçalır)." {B1429 Buhârî, Zekât, 18.}

707

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﵁ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا جَاءَهُ السَّائِلُ أَوْ طُلِبَتْ إِلَيْهِ حَاجَةٌ قَالَ اشْفَعُوا تُؤْجَرُوا وَيَقْضِي اللهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ ﷺ مَا شَاءَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir sâil geldiğinde, yahut kendilerinden bir hâcet istenildiğinde o hazret bize, "Siz de (bu işin husûli için bana) delâlet ediniz, me'cûr olursunuz. Gerçi Cenâb-ı Hak peygamberinin niyaz ve şefaati üzerine ne dilerse onu infaz edecektir" buyururdu. {B1432 Buhârî, Zekât, 21.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi buradan başka "Edeb" ve "Tevhîd" bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Ebû Dâvud da "Edeb"de, Tirmizî "İlim", Nesâî de "Zekât" bahislerinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem'in ashabına tâlim buyurdukları şefaat, bir fakir için yahut bir sâhib-i hâcet için âher nezdinde istenilen şeyin kabulüne delâlet etmektir. Şefaat ve delâlet menduptur. Resûl-i Ekrem efendimizin mekârim-i ahlâkı cümlesindendir. Sûre-i Nisâ'da, "*Kim ki bir muhtacın def'-i zarûreti veyahut bir mazlumun def'-i mazarratı için şahs-ı sâlis nezdinde şefaat ve delâlet ederse, bu hayra delâlet eden, o hayrı işleyen gibi ecr ü sevaptan nasipdar olur*" buyurulmuştur.[709]

Resûl-i Ekrem efendimiz de, "*Bir kul, mümin kardeşine yardımda bulundukça, Allah da kula yardımda bulunur*" buyurmuştur.[710]

---

709 {en-Nisâ, 4/85.} مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا.

710 {Aynî, *Umde*, VIII, 299.} قال النبي صلى الله عليه وسلم: والله في عون العبد ما كان العبد في عون أخيه (عمدة القاري)

708

•.•.•

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تُوكِي فَيُوكَى عَلَيْكِ.

وَفِي رِوَايَةٍ لَاتُحْصِي فَيُحْصِيَ اللهُ عَلَيْكِ.

وَفِي رِوَايَةٍ لَا تُوعِي فَيُوعِيَ اللهُ عَلَيْكِ ارْضَخِي مَا اسْتَطَعْتِ.

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâdan bana Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: "(Ey Esmâ!) Kesenin ağzını boğma! Allah da sana nasibini imsak eder." Bir rivayette, "Malını sayıp zaptetme! Allah da sana nimetlerini sayıp esirger." Bir rivayette de, "Sakın çömlekte para saklama! Sonra Allah da senden imsak eder. (Ey Esmâ!) Gücün yettiği kadar az olsa da sadaka ver!" {B1433, B1434 Buhârî, Zekât, 21, 22.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "Hibe" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Nesâî de "Zekât"ta rivayet eylemişlerdir. Yalnız Müslim لا توكي فيوكى عليك cümlesini *Sahîh*'inde لا توكي فيوكي الله عليك suretinde rivayet etmiştir. Bu rivayet metn-i hadîsin öbür fıkralarına muvâfık olduğu için bu suretle tercüme ettik. Yoksa, "Keseyi boğma, sana da boğulur" diye tercüme etmek icap ederdi. Gerçi Buhârî'nin rivayeti mesel olmuş bir vecîze-i edîbedir.

إيكاء = **îkâ'** "kırba ağzını iple boğmak"tır.

إحصاء = **ihsâ'** "bir şeyin veznini, sayısını bilmek"tir.

إيعاء = **îâ'** "kab içinde biriktirmek ve saklamak"tır.

709

•.•.•

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ ﵁ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ أَرَأَيْتَ أَشْيَاءَ كُنْتُ أَتَحَنَّثُ بِهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِنْ صَدَقَةٍ أَوْ عَتَاقَةٍ وَصِلَةِ رَحِمٍ فَهَلْ فِيهَا مِنْ أَجْرٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَسْلَمْتَ عَلَى مَا سَلَفَ مِنْ خَيْرٍ.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben bir kere, "Yâ Resûlellah! Bana bazı şeylerin hükmünden haber verir misin? Ben Câhiliyet devrinde sadaka, ıtk-ı rakabe, sıla-i rahim nevinden birtakım ibadetler işlerdim. Bu ibadetlerde benim için ecir ve sevap var mıdır?" demiştim. Resûl-i Ekrem, "Ey Hakîm! Sen, mâzideki hayratının hasenatını iktisap ederek müslüman oldun" buyurdu. {B1436 Buhârî, Zekât, 24.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi böylece "Büyû'" ve "Edeb" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim'in de "Îmân" bahsinde rivâyâtı vardır. *Sahîh-i Buhâ*rî'de mensup olduğu babın unvanı, "Kim ki hâl-i şirkte tasadduk eder, sonra da müslüman olursa, bu kimsenin sadakasına itibar olunur" suretindedir. **Tahannüs** "takarrüb" ve "taabbüd" mânasınadır. Bazıları tâ ile "tahannüt" rivayet etmişlerdir. *Umdetü'l-kārî*'de bu rivayetin sahih olmadığı bildiriliyor. Ammenin rivayeti sâ-i müsellese iledir, deniliyor.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Hakîm b. Hizâm hadisinin başlıca ifade ettiği hüküm, kâfirin İslâm olması ve İslâm üzere hatm-i enfâs etmesi üzerine küfür halinde işlediği hayır işlerden müsâb ve müstefit olmasıdır. Küfür üzerine olursa وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ "*Kim ki İslâm dinini inkâr ve kabulden imtina ederse, herhalde onun her hayır işi heder olur. Âhirette de bu kimse ehl-i hüsrandandır*"[711] (Mâide Sûresi) âyet-i kerîmesi hükmünce hâl-i küfürde işlediği hayrat ve hasenatı bâtıl olur.

Mâzerî hadîs-i şerifteki, "*Ey Hakîm! Sen mâzideki hayratının hasenatı ile müslüman oldun!*" kavl-i şerifinin medlûlünde ulemânın ihtilâfı vardır ve bunun zâhiri, İslâmî usulün muktezâsına mugayirdir diyerek şöyle izah ediyor: İbadetlerin ve hayır işlerin kıymeti, ancak bunların kurbet niyetiyle, Allah için işlenmiş olmalarına bağlıdır. Hayır, ancak bu niyetle işlenirse sahih ve makbul olur, bir değeri bulunur. Sahibi taatle müsâb olur. Kâfirden ise kurbet niyeti ve münhasıran Allah için ibadet ve ubûdiyyet keyfiyeti me'mûl ve muntazar değildir. Çünkü kurbet, Allah'ı bilmeye, kabul etmeye mütevakkıftır. Küfür ile iman arasında ise medlûlen tezat vardır. Şu kadar ki, hayırkâr bir kâfir, İslâm olur ve müslüman olarak vefat ederse, buna, "mutî'dir, gayri mütekarribdir" denilmek en doğru bir tevcihtir. Bunun fiili emr-i ilâhîye tevâfuk ettiği için hiç şüphesiz ki mutî'dir. Ehl-i sünnet'e göre taat emre müvâfakattir. Fakat bu fiilinde maksad-ı takarrüb yoktur. Dediğimiz gibi maksad-ı takarrüb, ilme mütevakkıftır. Takarrüb etmek istediği Allah'ı bilmekle olur. Hâl-i küfürde ise ma'rifet-i ilâhiyye tahakkuk etmemişti.

İşte bu ilmî esas dairesinde ulemâ, hadisi birkaç veçhile te'vil etmişlerdir.

1. Hadisin mânası, "*Ey Hakîm! Mâzide iktisap ettiğin tıbâ-i cemîle ile İslâm oldun. Müslümanlık'ta bu tab'-ı selîminden müstefit olursun*" buyurulmuş olması.

2. Yahut "*devri Câhiliyet'te işlediğin hayırlarla iyi bir nam aldın ve bu içtimaî şerefinle müslüman oldun*" denilmiş bulunması ki, bizce bu tevcih diğerlerinden daha caziptir.

3. İslâm'daki hayratının hasenat itibariyle ziyade olması, ecri çoğalması gibi bir mânaya hamledilmek de baîd değildir, denilmiştir.

711 {el-Mâide, 5/5.}

710

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْخَازِنُ الْمُسْلِمُ الْأَمِينُ الَّذِي يُنْفِذُ وَرُبَّمَا قَالَ يُعْطِي مَا أُمِرَ بِهِ كَامِلًا مُوَفَّرًا طَيِّبًا بِهِ نَفْسُهُ فَيَدْفَعُهُ إِلَى الَّذِي أُمِرَ لَهُ بِهِ أَحَدُ الْمُتَصَدِّقَيْنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Efendisinin emrini tamamen, derhal gönül hoşluğu ile infaz eden ve me'mûrün bih sadakayı, emrolunan kimseye veren müslim, hür bir kesedar, sadaka veren iki hayır sahibinin birisidir." {B1438 Buhârî, Zekât, 25.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "Vekâle" ve "İcâre" bahislerinde de buradaki rivayeti gibi zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Zekât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de mensup bulunduğu babın unvanı, "Efendisinin emriyle efendisinin servetini israf etmeyerek tasadduk eden vekîl-i umûr için de ecr ü sevap vardır" suretindedir.

Buhârî *Sahîh*'inde, bu babda tercümesi 704 numarada geçen Hazret-i Âişe'nin bir hadisini de rivayet etmiş ise de müellif Zebîdî merhum mükerrer olduğu için burada *Tecrîd*'e almamıştır. Oraya müracaat buyurulsun.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Vekîl-i umûr olan hâdimin sadakadan me'cûr ve müsâb olması hadîs-i şerifte bervech-i âtî bazı kayıtlara tâbi tutulmuştur:

1. Hâdimin efendisinin malını ahz ü sarfa me'zûn bir vekîl-i umûru olması. Böyle bir mezuniyeti olmazsa fuzûlî bir tasarruf olur ki katiyen câiz değildir. **2.** Hâdimin müslim olması. Bu kayıt ile kâfir olan hâdim hariç bırakılmıştır. Çünkü sadakada niyet şart olup kâfir ise bu ehliyeti haiz değildir. **3.** Hâdimin emin olması. Bununla da hıyâneti sabit olan hâdim ihraç ediliyor. Bu da tasarruftan memnûdur. **4.** Sadaka hususunda efendisinin emrini infaz etmesi. **5.** Hâdimin vermeye memur olduğu sadakayı gönül hoşluğu ile vermesi. Bu şart da niyetin vücudu için lâzımdır. Niyet ecrin mevkūfün aleyhidir. **6.** Emrolunan sadakayı, efendisinin emrettiği kimseye vermesi. Şayet başkasına verirse emre muhalefet, emanetten tebâüd etmiş olur.

İşte bu evsafı haiz olan bir vekîl-i umûr, efendisine vekâleten verdiği sadakadan dolayı iki sadaka verenin birisi bulunuyor ve efendisiyle baş başa ecr ü sevaba nâil oluyor. Çünkü paraya bizzat vâzıu'l-yed olan bir vekilin o parayı eksik vermesi, verirken zahmet ve müşkülât göstermesi, yüzünü ekşitmesi ve hiç olmazsa kalben istikrah etmesi ekseriyetle görülen şeylerdendir. Sâhib-i mal kadar vekilin de ecr ü sevaba nâil olabilmesi için nefsin bu şeytanî temayüllerine mukavemet etmesi şart kılınmış ve bu mücâhede-i nefse mükâfat olarak hâdime de sâhib-i mal derecesinde ecr ü sevap tayin buyurulmuştur.

Burada şâyân-ı kayd olan bir cihet de dinimizin her hakkın müstehikkına erişebilmesi için muhtemel olan mehâzire karşı tedâbir-i mania ittihaz etmesidir.

711

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا وَيَقُولُ الْآخَرُ اللَّهُمَّ أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: İbâd(ullah)ın, kendisinde sabaha erdiği hiçbir gün yoktur ki, o günde iki melek nâzil olmasın. Bunların birisi, "Yâ rab! Malını infak edene bedelini ver!" diye dua eder. Öbürüsü de, "Yâ rab! İmsak edene (malının) telefini ver" diye beddua eyler. {B1442 Buhârî, Zekât, 27.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Nesâî "Zekât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Ahmet b. Hanbel'in de Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan şu meâlde bir rivayeti vardır: *Kendisinde güneş doğan bir gün yoktur, ancak o günde güneşin iki tarafında iki melek şöyle nidâ ederler: "Ey insanlar! Rabbinizin rahmetine geliniz! Az, fakat kâfi miktar mal, çok, fakat gafil kılan maldan hayırlıdır." Bunların bu sesini Allah'ın yarattığı bütün mahlûkat işitir, yalnız ins ü cin işitmez. O günün güneşi de gurûb etmez, ancak yine iki melek güneşin iki tarafında ahz-ı mevki ederek şöyle nidâ ederler: "Yâ rab! Münfika halefini, mümsike de malının telefini ver!" Bunların sesini de yeryüzündeki bütün mahlûkat işitir. Yalnız ins ü cin işitmez.*[712]

Buhârî bu Ebû Hüreyre hadisinin babında unvan olarak, "*Her kim malındaki Allah hakkını verir, buhletmekten sakınır ve infak ettiği malını en güzel bir bedelin istihlâf edeceğine inanırsa, artık biz bu kimseye muhakkak vicdan rahatı ve âhiret saadeti müyesser kılarız*" meâlindeki âyât-ı kerîmeyi zikretmiştir.[713]

Bundan sonraki âyât-ı kerîmede de, "*Buhleden ve infakın ecr ü sevabından müstağni bulunan ve infak u ihsanın güzel mükâfatını tekzip eyleyen kimselere de biz, vicdan ıstırabına, âhiret azabına müeddî olur bir hasleti teshîl ederiz*"[714] buyurulup sadakadan imtina edenlerin cezası tayin edilmiştir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif, وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ [715] "*Bir mal ki siz onu infak ve tasadduk edersiniz, Allah onun halefini ve ivazını ihsan eder*" meâlindeki âyet-i kerîmeye tamamıyla muvâfıktır. Bir hadîs-i kudsîde Cenâb-ı Hak, أنفق أنفق عليك "*Allah için infak et ki, Allah da sana infak ve ihsan ede!*"[716] buyurmuştur. Hadisteki bu infak ve tasadduk hem vâcibe hem de menduba şâmildir. Bahîl malının telefle cezalandırılması imsâk-i vâcibe hastır, sadaka-i mendûbadan imsaka ait değildir.

Bu hadîs-i şerifte meleklerin duası da zikredilmiştir ki, müstecâb olduğu, من وافق تأمينه تأمين الملائكة غفر له ما تقدم من ذنبه "*Kim ki âmin der de bu temini, meleklerin âminine muvafakat ederse, geçmiş günahları mağfiret olunur*"[717] hadîs-i şerifi delâleti ile sabittir.

İmsak "tutmak ve menetmek" demektir. Fukara hakkı olan zekât ve sadaka vermekten imtina edenler için melek tarafından "telefini ver!" diye dua ediliyor. "Telef" mefhumunun "îtâ"ya müteallak olamayacağı pek tabii bulunduğu halde burada ikinci melek tarafından bu suretle zikredilmesi, birinci meleğin duasındaki ivaz mânasına olan "halef" kelimesine müşâkele içindir.

---

712 فقد روى أحمد في حديث أبي الدرداء رضي الله عنه: ما من يوم طلعت فيه الشمس إلا وبجنبتها ملكان يناديان يسمعه خلق الله كلهم إلا الثقلين: يا

أيها الناس! هلموا إلى ربكم. إن ما كل وكفى خير مما كثر وألهى ولا غربت شمسه إلا بجنبتيها ملكان يناديان يسمعان أهل الأرض إلا الثقلين: اللهم! أعط منفقا خلفا وممسكا ما لا تلفا [عمدة القاري]

{Metinde كل şeklinde geçen kelime, kaynakta قل olarak geçmektedir. HM22064 İbn Hanbel, V, 197.}

713 {el-Leyl, 92/5-7.} فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى. وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى

"Bu âyât-ı kerîmeyi, *Taberî Tefsiri*'nde İbn Abbas'tan rivayet edilen bir haberden mülhem olarak tercüme ettik."

714 {el-Leyl, 92/8-10.} وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى. وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى.

715 Sebe', 34/39.

716 {B4684 Buhârî, Tefsîr (Hûd), 2.}

717 {B780 Buhârî, Ezân, 111.}

712

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُنْفِقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ مِنْ ثُدِيِّهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا فَأَمَّا الْمُنْفِقُ فَلاَ يُنْفِقُ إِلَّا سَبَغَتْ أَوْ وَفَرَتْ عَلَى جِلْدِهِ حَتَّى تُخْفِيَ بَنَانَهُ وَتَعْفُوَ أَثَرَهُ وَأَمَّا الْبَخِيلُ فَلاَ يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا لَزِقَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا فَهُوَ يُوَسِّعُهَا وَلاَ تَتَّسِعُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir: Bahîl ile infak eden cömertin örneği, (şu) iki kimsenin meseli gibidir ki, bunların eynlerinde, iki göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar (vücutlarını kaplayan) demirden cübbeleri vardır. (Bunlardan) münfik ve cömert olan sadaka verir vermez o demir zırh, onun bedeni üzerinde genişler, aşağı doğru uzar veya vücudunu tamamıyla kaplar. Hatta (ayağının) parmaklarını örter. Zırh(ın zeyli) de (yerde sürünüp) sadaka veren kimsenin ayak izlerini siler, giderir. Bahîle gelince, o, hiç sadaka vermek istemez, derhal o zırhın bütün halkaları, vücudun kendilerine muhâzî olan noktalarını (şiddetle) sıkar. Bahîl de bu sıkan zırhı genişletmeye çalışır. Fakat muktedir olamaz. {B1443 Buhârî, Zekât, 28.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi böyle “Cihad” bahsinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de “Zekât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*’inde bu hadisin babına “mütesaddık ile bahîlin cemiyet içindeki örneği” unvanını vermiştir. Şârihler hadisin metninde bazı rivayetlerde kelime farkları bulunduğunu bildirmektelerse de bunlar, arza değer mahiyette değildir.

تراقيهما terâkī, **terkut**un cem'idir. Terkut'a, Âsım Molla, "tâ"nın fethi ve "kāf"ın zammı ile göğsün yukarısında boğazın önünde olan kemiğe denir ki boyun çenberi ve köprücük kemiği tabir olunur. Cem'i terâkī ve *terâyık* gelir, diyor.

HADİSİN ARZETTİĞİ EDEBÎ ÜSLÛP

Bu hadiste cömert ile bahîlin ruhî halleri en beliğ bir lisân-ı şiir ve edeple tasvir buyurulmuştur. Cömert, fakr ü ihtiyâc içinde sıkılıp bunalan bir bîçarenin yardımına koşmakla gönlünde bir inşirah, vicdanında bir inbisat hâsıl olur ki fukarâperver her sâhib-i fazîlet, bu inşirah ve meserretin gönlünü kapladığını, parmaklarına kadar bütün aksâm-ı vücûdunu istilâ ettiğini nefsinde hisseder. Bir de sehâ, sahibinin ruhî ve haricî bütün ayıplarını tamamıyla setreder.

Bahîl de hem dininin hem cinsinin düşkünlerine karşı katı kalpli, taş yürekli bulunmaktan çekinmemekle beraber ne de olsa yine bir insandır. Gönlünde fıtrî bir merhamet duygusu vardır. Fakat buhlü, bu necip duyguya galebe etmektedir. Hiç şüphesiz bahîl, gönlünde bu medd ü cezirin yani fakirlere yardımın faziletini duymaktan fakat buhl ile bu yardımı yapamamaktan mütevellit dâimî bir ıstırap içindedir. Bu ıstırap, Cenâb-ı Hakk'ın muktezâ-i fıtrat bahillerde yarattığı bir iç üzüntüsü, bir gönül darlığıdır ki, hadîs-i şerifte bildirildiği üzere bu ruhî hal, bahîli baştan ayağa kadar cendere içinde gibi sıkıştırır ve bir fakire muavenet edip de bu gönül azap ve ıstırabından kurtulmaya muvaffak olamaz. İşte hadîs-i şerifte edebî bir üslûp ile tebliğ buyurulan sahî ile bahîlin yaşadığı iki ruhî hal budur.

713

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللّٰهِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ يَعْمَلُ بِيَدِهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ قَالُوا فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ قَالُوا فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ فَلْيَعْمَلْ بِالْمَعْرُوفِ وَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهَا لَهُ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eşʿarî) radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem (bir kere),

— "Her müslüman üzerine sadaka vermek vâciptir" buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm,

— "Yâ Resûlellah! Ya sadaka edecek bir şey bulamayan (ne yapsın?)" diye sordular. Resûl-i Ekrem,

— "Eliyle kazanır. Hem kendi nefsine faydalı olur hem de tasadduk eder" buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

— "Ya bir kazanç yolu bulamazsa?" diye sordular. Resûl-i Ekrem,

— "İhtiyaç sahibine, mazlûma yardım eder" buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

— "Böyle bir yardım yolu da bulamazsa, (gücü yetmezse)" dediler. Resûl-i Ekrem,

— "Hayır işlesin, şerden de nefsini esirgesin. Bu da o kimse için sadakadır" buyurdu. {B1445 Buhârî, Zekât, 30.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de "Zekât" bahsinde rivayet etmişlerdir. *Buhârî*'de hadisin mensup olduğu babın unvanı, "Her müslümana sadaka vermek vâciptir. Sadaka edecek malı olmayanlar da şer'an işlenmesi mendup olan hayır işlesin" suretindedir. Şu kadar ki, *Sahîh-i Buhârî*'de bu babdan evvel bir bab daha küşat edilmiştir. Bu babın unvanı da "Şer'an muteber olan sadaka, helâl kazançtan, helâl ticaretten verilen sadakadır" suretindedir ve bu babda hiçbir hadis sevkedilmemiştir. Binaenaleyh Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi iki babın yegâne hadisidir. Birinci babın unvanı olan "Şer'î sadaka, helâl kazançtan verilendir" suretindedir. Bu hükmü Buhârî, hadis ile değil, sûre-i Bakara'nın meâl-i şerifi bervech-i âtî 267. âyetini zikir ile teyit eylemiştir.

"*Ey iman eden kullar! Gerek kazancınızın gerek sizin intifaınız için yerden ihraç ve idrak ettiğimiz mahsullerin temizinden, helâlinden infak ediniz! Sakın kazancınızın, mahsullerinizin fenâsından, haramından sadaka vermeye kalkışmayınız! Halbuki size böyle fenâ bir şey verseler onu almak istemezsiniz.* (Alsanız bile) *ancak yüzünüzü ekşiterek alırsınız. Biliniz ki Allah ganîdir* (haram sadakanıza muhtaç değildir). *Allah hamîddir,* (gınâsıyla senâ edilir)."[718]

İbn Abbas radıyallahu anhümâ bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederek demiştir ki: Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede fukaraya sadaka olarak malınızın en temizinden, en iyisinden, en nefisinden vermenizi emrediyor. Malınızın âdisinden, çürük çarığından infak etmenizi de nehyetmiştir. Allah tayyibdir, temiz ve helâl maldan verilen sadakayı kabul eder. إن الله طيب يحب الطيب رواه الترمذي عن سعد رضي الله عنه [719]

Bu babda Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet ettiği uzun bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *"Allah sizin rızkınızı nasıl taksim ettiyse, ahlâk ve seciyenizi de öyle mütefâvit surette taksim etmiştir. Allah dünya malını sevdiğine de verir sevmediğine de. Fakat dini münhasıran sevdiği kullarına verir; kim ki Allah kendisine din bahşetmiştir, muhakkak o, Allah'ın mahbubudur. Hayatım yed-i kudretinde bulunan Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki: Bir müslüman kulun gönlü fenâ temayüllerden, dili de kötü sözlerden sâlim olmadıkça Müslümanlığı selâmette olmaz. Bir müminin de komşusu, onun zulmünden, fenâlığından emin olmadıkça o müminin imanı tamam değildir. Bir kimse tasadduk için, teberrük için haram bir mal kazansa ve bu haram kazancı kabul olunur diye tasadduk edip arkaya bırakmasa, muhakkak ki, bu haram mal, onu cehenneme sürükler. Cenâb-ı Hak günahı günahla izâle etmez. Belki seyyiatı hasenat ile giderir. Çünkü necâset, necâseti izâle etmez."*[720]

Taberî, Ahmed b. Cerîr de bu âyetin tefsirinde Berâ b. Âzib radıyallahu anha müntehî olan bir senedle rivayetinde Berâ hazretleri bu âyet-i kerîmenin ensar hakkında nâzil olduğunu şu suretle haber vermiştir, diyor. Ensâr-i kirâm hurma idrak edip de devşirme zamanı geldiğinde hurma salkımlarını dalıyla ayırarak Mescid-i Nebevî'ye götürüp mescidin iki direği arasına gerilmiş bir ip üzerine asarlardı. Bundan fakir muhacirler yerdi. Bir kere birisi de yabani hurma salkımlarını iyilerinin arasına karıştırıp böyle sadaka verilir zannıyla mescide getirmiş, asmıştı. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Bu âyetteki, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ "*Ey müminler! Malınızdan hasis olanı sadaka olarak vermeye tasaddî etmeyiniz*" kavl-i şerifi, yabani hurma sahibinin bu işi gibi hasis hareketlerden nehyi mutazammındır. Bu hadisi İbn Mâce ile Hâkim de rivayet ve sıhhatine hükmetmişlerdir.

İbn Ebû Hâtim'in rivayetine göre, Abdullah b. Mugaffel radıyallahu anh[721] bu âyet-i kerîme cümlesinden olan, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ "*Malınızdan hasis olanı tasadduk etmeye kalkmayınız!*" kavl-i şerifini tefsir sadedinde, "Şüphesiz ki müslümanın kazancı kirli olamaz, müslüman olmak itibariyle helâl kazanç sahibi olmak lâzım gelir. Fakat o, kötü hurma, mağşûş para, kalp akçe tasadduk etmeye kalkışmamalıdır. Onun bu sadakasında hiçbir hayır ve sevap me'mûl değildir" demiştir.

Ahmed b. Hanbel'in Âişe radıyallahu anhadan rivayetine göre, Sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: "Bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir keler (yemeği) getirmişlerdi. Resûl-i Ekrem'in âlî tab'ı bu müstekreh yemeği yemek istemedi. Kimseye de bunu yemeyiniz, demedi. Ben,

— "Yâ Resûlellah! Bunu miskinlere yediriniz" dedim. Resûl-i Ekrem,

— "*Sakın kendinizin yemediği yemekle fukarayı it'âm etmeyiniz*" buyurdu.[722]

İlk İslâm kadılarından olan Ubeyde hazretleri de[723] diyor ki: Hazret-i Ali'ye أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ "*Kazancınızın temizinden sadaka veriniz!*"[724] kavl-i şerifiyle maksut ne olduğunu sordum Hazret-i Ali,

— "Altın ve gümüşten verilecek sadaka ve zekâttır" diye cevap verdi. Sonra,

— وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ "*Yerden sizin intifanız için çıkardığımızdan da zekât veriniz*"[725] kavl-i şerifi ile maksudu ilâhî nedir?" diye sordum. Ali Murtaza,

— "Hububat ve hurma gibi kendisinden zekât verilmesi matlup olan mahsûlât-ı arzıyyedir" diye cevap verdi.

Ebû Bekir el-Hüzelî'nin, İbn Sîrîn tarikiyle yine Ubeyde hazretlerinden rivayetine göre Ali radıyallahu anh, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا الآية kavl-i şerifi, farz olan zekât hakkında nâzil oldu. O sırada hasis ruhlu bazı kimseler hurma devşirildiği sırada hurmanın iyilerini bir tarafa ayırırlar, zekât âmili gelince ona engin kısmından verirlerdi. Bu fenâ itiyat, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ "*Zekâtınızı malınızın aşağı nevinden vermeye kalkışmayınız!*" buyurularak nehyedildi, demiştir.

718 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ .

{el-Bakara, 2/267.}

719 {T2799 Tirmizî, Edeb, 41.}

720 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله قسم بينكم أخلاقكم كما قسم بينكم أرزاقكم وإن الله يعطي الدنيا من يحب ومن لا يحب. ولا يعطي الدين إلا لمن أحب. فمن أعطاه الله الدين فقد أحبه. والذي نفسي بيده لا يسلم عبد حتى يسلم قلبه ولسانه. ولا يؤمن حتى يأمن جاره بوائقه قالوا وما بوائقه يا نبي الله؟ قال عشمته وظلمته. ولا يكسب عبد مالا من حرام، فينفق منه فيبارك له فيه ولا يتصدق به فيقبل منه ولا يترك خلف ظهره إلا كان زاده إلى النار . إن الله عز وجل لا يمحوا السيئ بالسيئ ولكن يمحوا السيئ بالحسن. إن الخبيث لا يمحوا الخبيث [أخرجه أحمد في مسنده في أحاديث ابن مسعود]

{HM3672 İbn Hanbel, I, 388. Hadis metninde geçen “ قالوا وما بوائقه يا نبي الله؟ قال عشمته وظلمته ” ifadesinin karşılığı tercümede lafzî olarak değil, mefhum olarak yer almaktadır.}

721 Abdullah b. Mugaffel hazretleri Müzenî’dir. Sahâbenin en meşhurlarındandır. Bey‘atürrıdvân’da hazır bulunmuştur. Hazret-i Ömer’in devr-i hilâfetinde Basra halkına ta‘lîm-i dîn için gönderilen on kişilik bir hey’et-i ilmiyye arasında bulundu ve Basra’da ihtiyâr-ı ikāmet eyledi. Kendisinden kırk üç hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan dört hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadisin rivayetinde Buhârî, diğer bir hadisin rivayetinde de Müslim infirâd etmiştir. Hasan-ı Basrî, Abdullah el-Müzenî nukabâ-i sahâbedendir, derdi.

İslâm tarihinde بكائين "ağlayanlar" denilen bir sınıf-ı sahâbî vardır, İbn Mugaffel de bu ebrâr zümresinden ma'dûddur. Usret Gazâsı diye yâdolunan Tebük'e, bu meşakkatli sefere bir kısım ashâb-ı kirâm fakr ü ihtiyâclarından, binitsizliklerinden dolayı iştirak edememek tehlikesi karşısında kalarak Resûl-i Ekrem'den birer hayvan istemişler, o hazret de hayvan bulmak mümkün olmadığını söylemişti. Bu menfî cevaptan meyus olan bu gaziler, mahzun olup ağlaşarak dönmüşlerdi. Bunun üzerine بكائين "ağlaşanlar" namını alan bu mücâhidînin hali ve bu tarihî hadise Tevbe sûresinin وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ "*Hani o, kendilerini bindiresin diye 'hayvan istemeye' sana geldiklerinde, 'Sizi üstüne bindirecek hayvan bulamıyorum!' dediğin cihetle bu cihad uğrunda sarfedecek bir şey bulamadıklarından dolayı hüzünlerinden gözleri yaş dökerek dönen kimseler yok mu? Bunlar için cihaddan geri kalmakta bir beis yoktur.*" âyetinde tasvir buyurulmuştur. {et-Tevbe, 9/92.}

Bekkâî olmak üzere siyer kitaplarında şu aziz isimleri görürüz: Ma'kıl b. Yesâr, Sahre b. Hansâ, Abdullah b. Kâ'b, Uleyye b. Zeyd, Sâlim b. Umeyr, Sa'lebe b. Usme. Bir de sâhib-i terceme Abdullah b. Mugaffel radıyallahu anhüm. Abdullah 57 ve bir rivayete göre 60 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa,* s. 182).

722 {HM25243 İbn Hanbel, VI, 104.}

723 Ubeyde hazretleri İbn Amr el-Selmânî'dir. Hazret-i Ali, Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhümâdan rivayet eder; kendisinden de Şa'bî, İbn Sîrîn rivayet etmiştir. İbn Uyeyne, "İlimde, kazâda Ubeyde meşhur Kādî Şüreyh'e müvazi bir pâyede idi" demiştir. Ebû Müshir sâhib-i tercemenin 72, Tirmizî 73 tarihinde vefat ettiğini rivayet etmişlerdir (*Hulâsa,* s. 117).

724 el-Bakara, 2/267.

725 el-Bakara, 2/267.

714

•.•.•

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بُعِثَ إِلَى نُسَيْبَةَ الْأَنْصَارِيَّةِ بِشَاةٍ فَأَرْسَلَتْ إِلَى عَائِشَةَ مِنْهَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ فَقُلْتُ لَا إِلَّا مَا أَرْسَلَتْ بِهِ نُسَيْبَةُ مِنْ تِلْكَ الشَّاةِ فَقَالَ هَاتِ فَقَدْ بَلَغَتْ مَحِلَّهَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye, (Ensârî Nüseybe) radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ensârî Nüseybe'ye (yani bana sadaka malından) bir koyun gönderilmişti. Nüseybe de bu koyunun etinden (bir parça) Âişe'ye göndermişti. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (gelip),

— "Yanınızda (yiyecek) bir şey var mı?" diye sordu. (Hazret-i Âişe diyor ki): "Bende bir şey yoktur. Yalnız Nüseybe'nin şu sadaka koyunundan (bana) gönderdiği bir parça et vardır" dedim. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm da,

— "Haydi getir! Zekât yerine ulaşmıştır." buyurdu. {B1446 Buhârî, Zekât, 31.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka *Sahîh*'inin yine "Zekât" ve "Hibe" bahislerinde zikretmiştir. Müslim de "Zekât" bahsinde rivayet eder. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki unvân-ı bâbı "Zekât ve sadakadan ne miktar verilir? Bir zekâtlık koyun tamamen bir fakire verilirse hükmü nedir?" suretindedir. Sualin birinci kısmının cevabı esnâf-ı zekâttan müstefâd olup bunlardan her biri "Kitâbü'z-Zekât"ın müteaddit bablarında bildirilmiştir. Buhârî bu mâlûmatın hâfızalarda mevcudiyetine itimat ederek buna dair bu babda hiçbir hadis sevketmemiştir. Bu tarz-ı hareket Buhârî tarafından *Sahîh*'inin birçok yerinde ihtiyar edilmiştir. Bu unvan ile Buhârî burada şâri' tarafından tansîs edilen zekât miktarından tenzil ve tenkis câiz olmadığına işaret etmek istemiştir ki, bu da o bablarda bilinmişti. Sadaka-i mendûbenin miktarına gelince, bu, bir miktar ile takdir ve tahdit edilmemiştir. Çünkü sadaka, ihsandır; onu veren de muhsindir. [726] وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Buhârî bu unvanın ikinci kısmı ile, bir zekât koyununun kâmilen ve tamamen bir fakire verilmesinin cevazına işaret etmiştir. Çünkü şâri' tarafından koyun zekâtının parçalanmadan bir fakire tam ve kâmil olarak verilmesi tansîs ve tesbit edilmiştir. Binaenaleyh bir zekâtlık koyunun kesilip etinin parçalanarak birkaç fakire verilmesi câiz değildir. Sadaka olan koyun ise tamamen bir fakire verilebileceği gibi parçalanıp fukaraya tevzi edilmesi de câizdir.

Râvi Ümmü Atıyye radıyallahu anhânın terceme-i hâlini 625 numara ile tercümesi geçen hadîs-i şerifin izahında bildirmiştik. Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi Ümmü Atıyye olduğuna göre, hadisin sevki gaib sîgasıyla değil, mütekellim sîgasıyla olmalı idi. Gönderen de Resûl-i Ekrem olmakla bu da tasrih edilerek ve böyle mütekellim sîgasıyla sevke devam edilmeli idi. Müslim'in *Sahîh*'indeki Hâlid'den gelen bervech-i âtî rivayeti böyle mütekellim sîgasıyladır ve daha vâzıhtır.

Ümmü Atıyye demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana zekâtlık bir koyun göndermişti. Ben de bunun etinden bir parça Âişe'ye gönderdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Âişe'nin yanına geldiğinde, "*Yanında yiyecek bir şey var mıdır?*" diye sormuş. O da, "Hayır, bir şey yoktur. Yalnız sizin Nüseybe'ye gönderdiğiniz koyunun etinden bize gönderdiği bir parça et vardır" demiş. Resûl-i Ekrem, "*Getiriniz! O zekât yerine ulaşmıştır*" buyurmuştur.[727]

Resûl-i Ekrem efendimiz ne kendileri zekât malından yerlerdi, ne de ailesine yedirirlerdi. Haramdı. Fakat zekât Ümmü Atıyye'nin mülkiyetine geçtikten sonra Hazret-i Âişe'ye gönderildiğinden bahsolunan etin mahiyeti değişiyordu, hediye oluyordu. Hediyeyi ise yiyebilirlerdi. "*Zekât yerine ulaşmıştır*" edebî vecizesiyle bu hakîkat-i şer'iyye ifade buyurulmuş oluyor.

Ümmü Atıyye radıyallahu anhânın uzun bir terceme-i hâli için 625 numaralı hadisin haşiyesine bakınız.

---

726 Âl-i İmrân, 3/134, 148; el-Mâide, 5/93.

727 عن أم عطية قالت بعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بشاة من الصدقة فبعثت إلى عائشة منها شيء فلما جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى عائشة فقال هل عندكم شيء؟ فقالت لا إلا أن نسيبة بعثت إلينا من الشاة التي بعثتهم بها إليها قال إنها قد بلغت محلها.

{M2490 Müslim, Zekât, 174.}

715

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﵁ كَتَبَ لَهُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ رَسُولَهُ ﷺ وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتَ مَخَاضٍ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ وَعِنْدَهُ بِنْتُ لَبُونٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُ بِنْتُ مَخَاضٍ عَلَى وَجْهِهَا وَعِنْدَهُ ابْنُ لَبُونٍ فَإِنَّهُ يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَيْسَ مَعَهُ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh: Enes b. Mâlik'e (zekât âmili tayin ettiğinde) Allah'ın, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (alınmasını) emrettiği (miktarı mübeyyin) bir mektup vermişti (ki ahkâm-ı âtîye bu muharrerat cümlesindendir):

Kimin zekâtı ki, bir yaşını doldurmuş bir dişi deveye bâliğ olursa ve mal sahibinin yanında bu sıfatta deve bulunmaz da yanında iki yaşında bir dişi deve bulunursa, mal sahibinden zekât olarak bu hayvan kabul edilir de sâî, (yaş farkını telâfi için) mal sahibine ya 20 dirhem, yahut iki koyun verir. Sâhib-i mal indinde bir yaşında bir dişi deve bulunmaz da iki yaşında erkek deve bulunursa, bu da o kimseden zekât olarak kabul edilir. Fakat fark olarak bir şey verilmez. {B1448 Buhârî, Zekât, 33}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Sâhib-i *Telvîh* bu hadisi Buhârî'nin bir isnad ile *Sahîh*'inin on yerinde zikrettiğini bildiriyor. Hâfız Mizzî[728] de "Zekât" bahsinin altı yerinde, bundan başka "Humus", "Şirket", "Libâs", "Terk-i Hiyel" bahislerinde rivayet ettiğini haber veriyor ki bu da on eder. Ebû Dâvûd da "Kitâbü'z-Zekât"ta tahrîc etmiştir ve şöyledir: Hammâd b. Seleme demiştir ki: Enes b. Mâlik'in hafîdi ve Abdullah b. Enes'in oğlu Sümâme'den bir kitap aldım. Bu kitabı Ebû Bekir'in Enes b. Mâlik'e yazdığını iddia ediyordu. Bu mektubu Ebû Bekir, Enes'i Yemen'e gönderirken yazmış ve Resûlullah'ın hâtemi ile mühürleyip tasdik etmişti. هذه فريضة الصدقة "Bu kitap zekât farîzasına dairdir" cümlesiyle başlıyordu diye baştanbaşa bu uzun mektûbu rivayet etti.

Bu zekât hadisini Nesâî ile İbn Mâce de "Zekât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Fakat bunların rivayetinde Ebû Dâvûd'un rivayetindeki hâtem kıssası yoktur. Bu hadisi Buhârî "Zekât"ta arzın yani mansûsun-aleyh kıymetinde bir metâın verilmesi câiz olduğuna dair açtığı bir babında zikreder.

MÂNALAR

Arz "ayn"ın fethi "râ"nın sükûnu ile eşyanın kıymetini tayin eden dinardan, dirhemden başka metâa denilir. "Ayn"ın fethi ile "araz" da az olsun, çok olsun insana ârız olan hutâm-ı dünyâya denir ve mutlak mal demektir. Nasıl ki, الدنيا عرض حاضر يأكل منها البر والفاجر *"Dünya hazır bir lokmadır, ondan insanların iyisi de yer, kötüsü de"*[729] denilmiştir. Binaenaleyh arz ile araz arasında umum ve husûs-ı mutlak vardır. Arz hâstır, araz âmdır. Her arz, arazdır. Fakat aksi sahih değildir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ليس الغنى عن كثرة العرض إنما الغنى عن النفس "*Zenginlik, mal ve metâın çokluğundan vücut bulur değildir. Belki gınâ insanın nefsinde müesses bir hazinedir, bir hâlet-i rûhiyedir*" buyurmuştur.[730] Mala araz denilmesi, sahibine sonradan geldiğinden dolayıdır. Bir an ârız, sonra da zâil olur. Ebû Zeyd, Esmaî, Ebû Ubeyd gibi eimme-i lugat bu iki kelime arasında daha birtakım farklar da bildirmişlerdir.

بنت مخاض “mîm”in fethi ile bir yaşını doldurup ikisine dahil olan ve anası hâmil olmak istidadında bulunan deve nevine denir. Erkeğine de ابن مخاض derler. Mâhiz “hâmil” demektir. Anası hâmil olup da doğurunca evvelki yavruya, dişi olursa Araplar “bint lebûn”, erkek olursa “ibn lebûn” derler. Lisanımızda koyunun her yaşta kuzu, toklu, şişek, öveç gibi adlarla anıldığı gibi Araplar arasında da, deve her yaşta, hatta dişisine, erkeğine ayrı ayrı birer nam verilmiştir. Deve Arap’ın en kıymetli malı olduğu için her yaşa ait ada ehemmiyet verilirdi. Bu bahse ait hususi kitaplar yazılmıştır.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hükümlerden en mühimi zekâtın aynen verildiği gibi takvim edilerek bedelen de verilmesinin cevazıdır ve bu, eimme-i Hanefiyye’nin mezhebidir. Bu sebeple İbn Reşîd: Buhârî, Hanefîler’e kesretle muhalefet ettiği halde burada, zekâtın kıymeti meselesinde muvafakat etmiştir. Maamafih Buhârî’nin bu muvafakati delilin sevkiyledir, diyor.

Bu hususta Hanefîler’in istinat ve İmam Buhârî’nin iltizam ederek *Sahîh*’inde ve bu babın unvanında ta‘lîkan rivayet ettiği deliller şunlardır:

I) Yemen imamı Tâvûs’un Muâz b. Cebel radıyallahu anhtan rivayetine göre, Hazret-i Muâz Yemen’e vardığında Yemen halkına karşı, “Yemenliler! Elbise, hamîs, lebîs denilen metâı, arpa ve züre yerine zekât olarak getiriniz! Bu mübadele, size suhûlet bahşeder. Medine’deki ashâb-ı Nebî aleyhisselâma da hayırlıdır, menfaatlidir”[731] suretinde bir tamim neşretmiştir. Bu rivayet zekâtın kıymetle verilebilmesinde nasdır.

İTIRAZLAR VE CEVAPLAR. Hanefîler’e muhalif olan diğer fukaha bu haber mürseldir, diye itiraz etmişlerdir. Fakat haber-i mürsel, Hanefîler’e göre hüccettir. Mürsil-i sika olmak şartıyla şâyân-ı ihticâcdır, diye cevap verilir. Hususiyle Buhârî gibi ehl-i rivâyetin alemdarı olan yüksek bir imamın bu haberi ihticâc için rivayet etmesi bu haberin müstesna kuvvet ve sıhhatini ifade eder.

Bazı mûterizler de bu haberdeki sadaka ile, farz olan zekât değil cizye maksuttur. Cizye, ar ü hayâyı mûcip bir vergi olduğundan zekât ile tabir edilmiştir, demişler ve hadisten cizye olduğuna delâlet edebilecek kelime aramaya çalışmışlardır. Halbuki bu haberdeki sadakanın zekât olduğuna delâlet eder birçok delil, şâhid vardır:

1. Muâz hazretleri bu libas ve metâların arpa ve züre ile tebdilini teklif ediyordu. Böyle bir mübadele ise bi'l-icmâ' cizyede vâcip değildir. **2.** Mansûsun aleyh olan sadaka lafzıdır. Cizye lafzı tezlîle delâlet ettiğinden cizyeye sadaka demek katiyen câiz değildir. **3.** Bu haberin baş tarafında Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'i zekât âmili ve âmiri olarak Yemen'e gönderdiği musarrahtır. Hazret-i Muâz'ın bu takas muamelesi, şüphesiz ki zekâta ait bir muameledir ve taraf-ı Peygamberî'den meb'us ve memur olduğu vazifeyi ifadan ibarettir ki, zekâttır. Şu halde zekât, cizye mânasına nasıl hamlolunur? **4.** Hazret-i Muâz bu tamimi ile Yemen müslümanlarına hitap ediyor, bu mahsup muamelesinin kendileri için kolaylık, Medine'deki ashâb-ı kirâm için de hayırlı ve menfaatli bir iş olacağını bildiriyordu. Muhatap olan Yemenliler müslüman olmasalardı, kendilerine böyle hitap edilmezdi. Çünkü müşrik oldukları farzedildiğine göre bunlar, Medine müslümanlarının muhacirîn ve ensarın hayr ü menfaatlerini istemezlerdi ve böyle bir hitabın kendileri üzerinde müessir olmayacağı tabii idi.

Hanefîler'e karşı en çok dermeyan edilen bir itiraz da kıymetle zekât almak Muâz'ın hususi bir ictihadıdır, nasıl ihticâc edilebilir, sözüdür. Buna da şöyle cevap verilmiştir:

Resûl-i Ekrem'in hâl-i hayatında ashaptan herhangi birine mezhep nisbet edilmesi doğru değildir. Sonra Yemen gibi geniş bir kıtaya Muâz gibi en yüksek bir ilmî ve içtimaî seviyede olan bir zatı göndermişti. Giderken Resûl-i Ekrem tarafından kendisine malî ve adlî mesâilin ahkâm-ı esâsiyyesi şöyle dursun, teferruatına kadar her ciheti tâlim ve beyan edilmiş olması kabul edilmelidir. Ufak bir kabile teşekkülünün bile vergi işlerini kendilerine göre kabile reisinin kurduğu bir cibâyet sistemi vardır. Her emri vahy-i ilâhîye müstenit olan Resûl-i Ekrem'in zekât işinin böyle ümmühât-ı ahkâmını Muâz b. Cebel'in zatî ictihadına bırakmış olmasını kabul etmek büyük bir hatadır. Bir de Muâz gibi helâl ve haramı ashap arasında en ziyade müdrik bir seviyede bulunan bir zatın bu babda kendi ictihadıyla hareket ettiğini kabul etmek de ayrı bir hatadır.

II) Tercümesi 729 numara ile gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem müslümanlara zekât vermelerini emredip cibâyet için memurlar tayin etmişti. Bunlardan birisi gelip,

— "Yâ Resûlellah! İbn Cemîl, Hâlîd b. Velîd, Abbas b. Abdülmuttalib zekât vermedi {diye} şikâyet etmekleri üzerine Resûl-i Ekrem cevaben,

— *"İbn Cemîl'in zekâttan imtina etmesi hiç doğru değildir. Bu adam fakirdi. Cenâb-ı Hak ve resulü ganimet malından kendisini iğnâ etti. Hâlid'e gelince, Hâlid, zırhlarını cihad yolunda kullanmaya vakf ü tahsis ve bu harp levazımını fîsebîlillâh ihzâr etmiştir. Zekât istemekle Hâlid'e zulmetmiş oluyorsunuz. Abbas b. Abdülmuttalib ise Resûlullah'ın amcasıdır. Semâhatte babasının bir nazîridir. Abbas zekâtı vermiştir. Mürüvvet olarak bir misli de fazla vermiştir,* buyurmuş.[732] İbn Uteybe'den gelen bir rivayete göre Resûl-i Ekrem Hazret-i Ömer'i sadakasını tahsil için amcasına göndermiş. Mesele tahkik edilmiş. Halbuki beytülmâlin müzâyekasına mebnî Hazret-i Abbas'ın bu seneye ait zekâtı bir sene evvel alınmış olduğu anlaşılmıştır.[733]

İşte bu hadis de zekâtta kıymetin ihracı ve edası câiz olduğuna dair Hanefîler'in ikinci bir delilidir. İmam Buhârî de bununla istidlâl ederek burada rivayet etmiştir. Sûret-i istidlâli de şöyledir: Zekât âmilleri Hâlid b. Velîd'in zırhlarını vesair levâzım-ı harbiyyesini ticaret malı gibi zekâta tâbidir zannederek bunların kıymetinin zekâtını talep etmişlerdi. Demek ki kıymeti üzerinden zekât alınması, zekât verilmesi câizdir. Fakat taraf-ı risâletten levâzım-ı harbiyyenin zekâta tâbi olmadığı, vakıf olduğu bildirilmiştir.

III) Bir bayram günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescid-i saâdette erkeklerden sonra kadınlar tarafına geçmiş, kadınlara da vaaz ederek, *"Kadınlar! Siz de sadaka veriniz"* buyurmuştu (ve farz olan zekâtı, müstehap olan sadakadan ayırmamıştı). Bu emr-i nebevî üzerine kadınlar, küpelerini, sihâb denilen kılâdelerini vermeye başlamışlardı. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm mahall-i sarf itibariyle altını, gümüşü urûz ve emtiadan ayırmamışlardı."[734] Buhârî bu hadisi "Îdeyn" bahsinde İbn Abbas ile Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan mevsûlen ve daha uzunca bir metin ile rivayet etmiştir. "Kitâbü'l-İlim"deki İbn Abbas'tan mevsûlen üçüncü bir rivayeti daha vardır ki bunun tercümesi 84. numara ile geçmiştir. Tercümede büyük geyme içindeki yazılar Buhârî'nin sözüdür. Kıymet üzerinden urûz ve emtia ile zekât verilmesine bu hadis ile sûret-i istidlâli göstermek üzere dercedilmiştir: Şöyle ki Resûl-i Ekrem farz olan zekât ile sadakayı ayırmaksızın mutlak olarak kadınlara, *"Sadaka veriniz!"* buyurmuşlardı. Kadınlar da küpeleri, yüzükleri ile imalinde altın, gümüş gibi madeniyat karışmamış olan ve sihâb denilen gerdanlıklarını Resûlullah'a vermişlerdi. Resûl-i Ekrem de altını, gümüşü urûz ve emtiadan ayırt etmeyerek kabul buyurmuşlardı ki işte bu fi'l-i nebevî kıymeten zekât vermenin cevazını ve aynen vermekten hiç farkı olmadığını gösterir.

Gördük ki hadisin asıl medâr-ı istidlâl olan noktası sihâb kelimesidir. Bu kelimenin mânasını *Kāmus* mütercimi Âsım Molla hadis şârihlerinden daha vâzıh olarak şöyle bildirmiştir: Kitap vezninde olan bu sihâb kelimesi Arap kadınlarına mahsus bir nevi kılâdedir ki (gerdanlık), "sük" tâbir olunan güzel bir koku mürekkebatı ile karanfilden düzerler. Onda cevâhir (ve madeniyata) müteallik nesne yoktur. Cem'i kütüb vezninde sühüb gelir.

Bu hadîs-i şeriften şunu da anlıyoruz ki Resûl-i Ekrem efendimiz farz olan zekâtın mahall-i sarfı ile müstehap olan sadakanın mahall-i sarfını ayırmamışlardır. Çünkü her iki ibadetle maksut olan, rıza ve takarrüptür. Masrûfun ileyh ise fakirdir, muhtaçtır.

IV) Şimdi Hanefîler'le İmam Buhârî'nin dördüncü bir delili olarak tercüme ve izahı sadedinde bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisi geliyor. Yukarıda sâhib-i *Telvîh*'ten naklen bildirdiğimiz veçhile Buhârî bu Enes hadisini bir isnad ile ve parça parça olarak *Sahîh*'inin on yerinde zikretmiş ve pek yüksek bir ehemmiyet atfetmiştir.

Bu hadîs-i şerif ile sûret-i istidlâl de şöyledir: Hadiste denilmiştir ki, develerinin zekâtını verecek olan bir sâhib-i malın bir yaşında bir dişi deve vermesi icap edip de kendisinin bu vasıfta dişi devesi bulunmayıp iki yaşında dişi devesi olur ve sâhib-i mal bunu vermek isterse, zekât memuru onu kabul eder. Fakat memur aradaki bu yaş farkını telâfi etmek için sâhib-i mala ya 20 dirhem yahut iki koyun iade eder.[735] Örf-i muhaddisîn ve fukahada buna جبران "iki telâfi yolu" denilmiştir.

Bu iki telâfi yolundan birisini ihtiyar etmek sâhib-i malın mı, yoksa zekât memurunun mu hakkıdır? *Tavzîh*'te, "Bu hak bize göre 'dâfi'e yani hangi taraf telâfi için kıymet farkı verecekse ona aittir" denilmiş. Bazıları da sûret-i mutlakada zekât memuruna aittir, hukūk-ı fukarâyı o daha iyi gözetir demişlerdir.

Sâhib-i *Hidâye*, "İmam Ebû Yûsuf'a göre, bir yaşında bir deve zekât verecek olan sâhib-i malın bu vasıfta devesi bulunmazsa iki yaşında bir erkek deve verir" dediğini, İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in de mezhepleri böyle olduğunu, İmam Ebû Hanîfe'ye göre, yalnız kıymet takdiriyle zekât câiz olduğunu haber veriyor. *el-Mebsût*'ta da Ebû Yûsuf mezhebi ihtiyar edilmiştir. Şemsüleimme iki telâfi yolundan birisini ihtiyarın mükellefe ait olduğu da müdafaa edilmektedir. *Bedâi*'de İmam Muhammed'in asıldaki, hakk-ı tercih saîye aittir, dilerse vâcibin kıymetini, dilerse aşağı sinde bir hayvan alır üst tarafını tamamlar. Sâhib-i *Bedâi*' bazı fukahanın da bu hıyârın sâhib-i mala ait olduğunu beyan ve tafsil ediyor.

HULÂSA. Zekâtta def'-i kıymet biz Hanefîler'e göre câizdir. Bundan başka def'-i kıymet sadaka-i fıtırda, öşürde, haraçta, nezirde de câridir. Ömer, Abdullah b. Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Muâz b. Cebel radıyallahu anhümün mezhepleri de böyledir. Tâvûs'un mezhebi de bundan ibaret olduğunu Buhârî'den öğrendik. Sevrî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhebleri de böyledir. Altın ve gümüş yerine mal, metâ vermek câiz olduğunu Eşheb tasrih etmiştir. Turtûşî de, "Zekâtta kıymetin ihracı câiz olduğu kavli, akvâl-i Mâlikiyye'nin en açık olanıdır" demiş ve "Gümüş yerine altın, altın yerine gümüş zekât vermek câiz olduğunda fukahamızın icmâı vardır" sözlerini ilâve etmiştir. İbn Habîb de fukara için faydayı mûcip olursa câizdir, hükmünde bulunmuştur.

İmam Şâfiî ile İmam Mâlik ve Dâvûd ez-Zâhirî kıymet tarikiyle zekât verilmesini tecviz etmemişlerdir. Şâfiî kitaplarında delil olarak en ziyade في أربعين شاة شاة "*Kırk koyunda bir koyun zekât vâciptir*"[736] hadisiyle ihticâc ediliyor. Bu hadîs-i şerif, Kitâbullah'ta vârit olan, اٰتُوا الزَّكَاةَ "*Zekât veriniz!*"[737] emr-i mücmelini beyan ve izahtan ibarettir. Binaenaleyh bu emr-i mücmel ile beyanı birlikte, اٰتوا الزكاة من كل أربعين شاة شاة "Kırk koyundan bir koyunu zekât veriniz" demek olur. Binaenaleyh bu nas ile bir koyun fakir için bir haktır.

Buna cevaben *el-Mebsût*'ta deniliyor ki: خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً "*Zenginlerin mallarından zekât al!*"[738] kavl-i şerifi ile zekât olarak mal alınması tansîs buyurulmuştur. Resûlullah'ın beyanına gelince bu, mevâşî sahiplerine sühûlet olmak üzere vârit olmuştur. Yoksa "Kırk koyunda bir koyun" vâcibi takyid için zikredilmemiştir. Sürü sahipleri mandıralarda imrâr-ı hayat ettiklerinden yanlarında her zaman nakit bulunamaz. Ellerindeki koyunla zekât vermeleri ashâb-ı mevâşî için çok kolaydır. Binaenaleyh "*Kırk koyunda bir koyun*" kavli teshîlen vârit olmuştur.

BİR MÜHİMME. İzahı hayli uzamış olan Enes b. Mâlik hadisi ilm-i rivâyet müntesipleri için medâr-ı sühûlet bir hükmü de muhtevîdir. Şöyle ki: Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın Enes b. Mâlik hazretlerine, Allah'ın resulüne emrettiği ahkâm-ı zekâtı muhtevî bir kitap vermesi, hadiste kitâbetle rivayetin cevazını ifade eder. İmam Mâlik'ten bu babda müsbet, menfî iki re'y nakledilmiştir. Birincisi şöyledir: İmam Mâlik'e, "Bir kimseye, bir hadis âlimi, 'Şu benim kitabımdır, bunu al, bundaki hadisleri rivayet et!' diye icâzet verse, sahih ve câiz midir?" diye sorulmuş. O da cevaben, "Câiz olur zannetmem ve ben kitâbetle icâzeti hoşlanmam" demiş.

Müsbet rivayet de şöyledir: İmam Mâlik hazretleri İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadislerinden, Yahyâ b. Saîd'e 100 hadis yazdım. İbn Saîd bu kitabı benden ahz ü tahammül eyledi ve bunları bana okumadı, demiştir. Bu sözü de tecviz ettiğine delâlet ediyor. Kitâbeti İbn Vehb ve başkaları da câizdir, demişlerdir.

Esas itibariyle kitâbet, ehâdîs-i şerifeyi ahz ü tahammül tariklerinden biridir. Bunda şeyh, mesmûat ve mâlûmatından bir ve daha ziyade hadisi huzurundaki bir tâlibe yazıp veya yazdırıp vermesidir. Yanında değil, diyâr-ı âherde ise oraya göndermesidir. *Buhârî*'de ve diğer hadis kitaplarında tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden kitâbete müstenit olarak nakil ve rivayet edilen birçok âsâr vardır. Bu rivayetlerin hepsi de eimme-i hadîsçe "*müsned-i mevsûl*" addedilmiştir. Cumhura göre, kitâbetle rivayet sahihtir. Resûl-i Ekrem'in ahkâmı mutazammın valilere, kumandanlara, bâhusus zekât âmillerine yazdıkları emirnâmeler, bu kavlin sıhhatine şahittir. Enes b. Mâlik hadisi de cevaza delâlet eden bir hüccettir.

---

728 بالكسر والتشديد إلى مزة قرية بدمشق [لب اللباب]

729 {MK7158 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 288.}

730 {B6446 Buhârî, Rikāk, 15; HM9716 İbn Hanbel, II, 444.}

731 قال طاوس قال معاذ رضي الله عنه لأهل اليمن ائتوني بعرض ثياب خميس أو لبيس في الصدقة مكان الشعير والذرة. أهون عليكم وخير لأصحاب النبي صلى الله عليه وسلم بالمدينة.

{B1448 Buhârî, Zekât, 33.}

Hamîs. Şârih Kirmânî ile *Kāmus* sâhibinin beyanlarına göre hamîs, dört köşeli ve iki tarafı damgalı siyah abâdır. Vaktiyle Yemen'in mâruf elbiselerindenmiş. Eimme-i lugattan Ebû Amr bu kelimeyi sîn ile zabtetmiş ve Yemen'de bunun mûcidi olan melikin ismidir, demiştir. *Mecmau'l-garâib*'de de bu suretle bildiriliyor. Tûli de 5 zirâ imiş.

Lebîs de giyilmiş ve kullanılmış elbisedir. Siyâb da bu ikisinden eam bir lafızdır. **Züre** "zâl"in zammı ile hububattandır.

732 {B1468 Buhârî, Zekât, 49.}

733 {T679 Tirmizî, Zekât, 37.}

734 {B964 Buhârî, Îdeyn, 8.}

735 {B1453 Buhârî, Zekât, 37.}

736 {D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

737 {el-Bakara, 2/110.}

738 {et-Tevbe, 9/103.}

716

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﷺ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﷺ كَتَبَ لَهُ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَلَا يُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ وَلَا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ خَشْيَةَ الصَّدَقَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekir radıyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin takdir buyurduğu zekât miktarına dair Enes b. Mâlik'e yazdığı bir mektubunda, zekât (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik (zekât malı) bir araya toplanmaz, müctemi' bulunanların arası da tefrik edilmez. {B1450 Buhârî, Zekât, 34.}

İZAHI

Şârih-i *Buhârî* Hattâbî metn-i hadisteki "farz"dan vücûb-i şer'î mânası değil, takdir mânası maksuttur, diyor. Zekâtın vücûbu, nass-ı Kur'ân ile bildirilip miktarının tayini Resûl-i Ekrem'e bırakılmıştı. Bu sebeple biz de farzı takdir ile tercüme ettik.

Bu hadîs-i şerifte zekâtın lüzumundan veya sukutundan, aynı zamanda artmasından veya eksilmesinden korktuğu bildirilen kimdir? Zekât memuru mu, yoksa mal sahibi mi, yoksa her ikisi de mi? Bu cihet hadiste bildirilmemiştir. Fakat her iki taraf için de böyle bir endişe vardır. Zekât âmili, zekâtın sukutundan veya eksilmesinden çekinir. Mal sahibi de zekâtın lüzumundan veya artmasından korkar. Bu korkuyu hak düşüncesi değil, kayd-i menfaat tevlîd eder. Binaenaleyh hadîs-i şerifte iki vecîze-i edebiyye ve ilmiyye halinde zikredilen cem'-i müteferrik ile tefrîk-i müctemi', hem zekât âmiline hem de mal sahibine müteveccih olmak üzere nehyedilmiş olabilir. Bu cihetle ulemâ bu hadisin tevcihinde ihtilâf etmiştir.

Ali el-Kārî *Mişkât Şerhi Mirkāt*'ta, bu iki vecizenin ifade ettiği nehiy hükmünü misallerle şöyle izah ediyor: Bazı ulemâmız demiştir ki: Müteferrik emvâl-i zekâtı cemetmekten zekât âmiline teveccüh eden nehiy: İki kimseye ait olan kırk koyunu zekât almak maksadıyla cemetmesi gibidir. Âmilin toplu bir zekât malını tefrik etmesi de: Bir kimsenin malı olan 120 koyunu kırkar kırkar ayırıp üç zekât istemesi gibidir. Halbuki bu yolda zekât şer'an matlup değildir. Bu sebeple zekât memuru birinci misaldeki cem' ile ikinci misaldeki tefrikten nehyedilmiştir. Zekât memuruna nazaran müteferrikin cem'i ile müctemiin tefriki hakkındaki nehiy, İmam Ebû Hanîfe hazretleri tarafından böyle iki şekilde tasvir edilmiştir.

Bu nehyin mal sahibine teveccüh eden kısmının tasviri de şöyledir: Müteferrikin cem'i: Kırk koyun sahibi bir kimsenin, yine kırk koyuna mâlik diğer birisiyle bu müteferrik iki sürüyü sayım zamanı birleştirerek iki koyun yerine bir koyun zekât vermek istemeleri gibidir. Müctemiin tefriki de: Mahlût ve müşterek yirmişer koyun sahibi olan iki kişinin zekât âmiline karşı bu müctemi' bir sürüyü sayım zamanı ikiye ayırmaları ve zekâtın sukutuna bâis olmaları gibidir. Bu hareket de beytülmâli ızrârdan başka bir şey değildir, menhîdir. Bu tasvir de İmam Şâfiî'nindir. İmâm-ı müşârün ileyh hadisteki hitabı, sâîye sarfetmiştir.

İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ında gerek cem'-i müteferrikin gerek tefrîk-i müctemiin tasvirine dair irat ettiği misallerde ise hem mal sahipleri hem de zekât âmilleri istihdaf edilmiştir. Bunlarda aynı misaller olduğu için tekrarından sarfınazar ettik.

Begavî, *Şerhu's-sünne*'sinde[739] hadîs-i şerifteki nehiy hem mal sahibine hem de zekât âmiline müteveccihtir. Bunların her ikisi de hem cem'dir hem de tefriktir, menhîdir, demiştir.

Tîbî de Kādî İyâz tarafından dört surette tasvir edildiğini bildiriyor ki, yukarıdaki misallerin daha vâzıh birer sureti olduğundan bunları da zikrediyoruz:

1. SURET. Birisinin kırk koyunu bulunur. Bu sürüyü diğer kırk koyundan ibaret olan bir başkasının sürüsüyle karıştırarak iki sürü bir sürü haline konulur. İki koyun zekât verilecek iken bir koyun verilir. İşte bu müteferriki cemetmektir. Sâhib-i mal bundan nehyedilmiştir.

2. SURET. Birisinin yirmi koyunu bulunur. Bu koyunlar diğer birisinin yirmi koyunu ile karıştırılarak bütün sene boyu muhtelit bir sürü halinde idare edilmişken zekât memuruna karşı zekât vermemek maksadıyla bunları ayırmak müctemi-i tefriktir. Sâhib-i mal bundan da nehyedilmiştir.

3. SURET. Birisinin 120 mevcutlu bir koyun sürüsü bulunuyor. Zekât memuru geldiğinde bunları kırkar kırkar ayırır, üç zekât almak ister. Halbuki bir zekât icap ederdi. İşte bu da müctemi-i tefriktir. Zekât memuru bundan nehyedilmiştir.

4. SURET. Birisinin yirmi koyunu, diğer birisinin de ayrı yirmi koyunu bulunuyor. Bir arada yayılmadıkları ve hiçbirinden zekât lâzım olmadığı halde zekât memurunun bunları birleştirmesi ve bir koyun zekât istemesi gibidir. Bu da müteferrik-i cemʿidir. Zekât memuru bundan da nehyedilmiştir.

1 ve 2. suret, sâhib-i malın harekâtını nazarıdikkate alan fukahanın kavlidir. 3 ve 4. suretler de zekât memurunun sâhib-i mala karşı tecavüzünü nehye nasbınazar eden fukahanın ve Süfyân es-Sevrî ile İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadlarıdır. Süfyân es-Sevrî de, Ebû Hanîfe de zekât hesabında halîtaya yani müteferrik-i cemʿe taraftar olmamışlardır.

HULÂSA. Hadisteki nehiy, üzerine vâcip olan zekât hakkını ıskat için hile irtikâbından nehiydir. Nehiy ile istihdaf edilen gaye bu olduğu için fıkıh kitaplarının birçok babında bu hadisin bahsi geçer ve böyle hilenin hürmet veya kerahetinden bahsedilir. Esas itibariyle hukūk-ı fukarâyı ıskata mâtuf olan her şey o babdaki fukahanın ihtilâfına göre ya haramdır yahut mekruhtur. Havl tamam olmazdan evvel malını oğluna hibe ve temlik eden kimsenin hilesi de bu fena hareketlerden birisidir.

---

739 *Şerhu's-sünne*, hadis ilimlerine dair yazılan en kadim ve en mühim eserlerden birisidir. Ehâdîs-i şerifenin rivayetinde, müşkülâtını halletmek hususunda, garîbini tefsir ve ahkâmını beyanda, fıkha ait hususatta, ulemânın, ihtilâfını beyanda emsalsiz bir eserdir. Müellifi İmam Hüseyin b. Mesʿûd el-Begavî merhum, *Şerhu's-sünne*'nin telif ve tahririnde eimme-i Selef'in akvâl ve ictihadlarını iltizam etmiş ve maklûb, mevzû, meçhul olan haberleri almaktan içtinap eylemiştir.

Birçok meşhur âlim tarafından bu muazzam eser ihtisar edilmiştir. Urmevî'nin Karâfî'nin, İskâfî'nin, Vâsıtî'nin muhtasarları bu cümledendir (*Keşfü'z-zunûn,* I, 493). {*Keşfü'z-zunûn*'un elimizdeki baskısında "Karâfî" kaydının, hayatının ileriki dönemlerinde Mısır'a yerleşen Sirâcuddîn Mahmud b. Ebî Bekr el-Urmevî'nin sonraki nisbesi olarak söylendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca "İskâfî" isimli bir muhtasar müellifinin kaydedilmediği görülmektedir. (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1040.) Bu ismin, eserde zikredilen el-Lâlekâî kaydının tashifi olması muhtemeldir.}

717

•.•.•

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﵁ كَتَبَ لَهُ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَا كَانَ مِنْ خَلِيطَيْنِ فَإِنَّهُمَا يَتَرَاجَعَانِ بَيْنَهُمَا بِالسَّوِيَّةِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekir radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin takdir buyurduğu zekât miktarına dair Enes'e (şunu da) yazmıştır: Herhangi iki halîtadan müteşekkil müşterek bir sürünün zekâtı hususunda bu halîta, (şirket) sahipleri aralarında ber-mûcib-i adâlet yekdiğerine müracaat ederler. {B1451 Buhârî, Zekât, 35.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Enes hadisinin Buhârî tarafından tefrik edilerek ayrı ayrı "Zekât" bahsinin altı yerinde zikredildiğini yukarıda bildirmiştik. Şimdi tercüme ettiğimiz de ayrılan parçaların üçüncü bir parçasıdır. Birincisi, zekâtta "arz"a yani zekât olarak mansûsun aleyhin kıymetinde bir malın verilmesi câiz olduğuna dairdi. İkincisi, bundan evvelki hadiste müteferrikin cem'ini, mecmûun tefrikini nehye dairdi. Üçüncü parça da budur. Dördüncüsü de bir hadis sonra 719 numara ile tercüme ettiğimiz kısımdır. Beşincisi, zekât-i ganem, altıncısı da zekât olarak zayıfı alınmayacağına dair tembihi muhtevî olan fıkradır. Bu hadisi "Humus", "Şirket", "Libâs", "Terk-i Hiyel" bahislerinde de zikretmiş olduğundan Enes hadisini Buhârî, *Sahîh*'inin on yerinde parça parça rivayet etmiş bulunuyor.

MÂNALAR VE HÜKÜMLER

(خليطين) **halîtayn halît**in tesniyesidir. Bu kelimenin şer'î medlûlünü tayinde fukaha ihtilâf etmiştir. İmam Ebû Hanîfe halît "şerik" demektir, demiş. İbnü'l-Esîr de bunu teyit ediyor ve Resûl-i Ekrem'in bize hitap ettiği şeriat dilinde halîtayn; birbirinden ayırt edilemeyecek bir halde malları birbirine karışan iki şerikten ibarettir, diyor. Binaenaleyh tefriki gayri kabil şekilde birbirine karışmayan mala "halîtayn" denilemez ve bu muhakkaktır. Şerîkeynden her birinin malı yekdiğerinden ayrılabildiği surette bu birlikte "hulta" yoktur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, iki şerikten veya fazla şeriklerden hiçbirine hisseleri nisaba bâliğ olmadıkça zekat vâcip değildir. Bunlar müşterek olmadıkları halde ne hükme tâbi iseler, yine haklarında o hal câridir. *el-Mebsût*'taki ve bütün Hanefî kitaplarındaki hüküm de böyledir. Sâdât-ı Hanefiyye, halîtaynda her şerik için hâl-i infirâddaki nisâb-ı kâmil muteberdir. Hultanın zekât hususunda hiç tesiri yoktur. Şirket, ister irs ile, hibe ile, şirâ ve emsali ile teşekkül etmiş şirket-i mülk olsun, ister inân ve mufâvada[740] suretiyle tesis edilmiş bir şirket-i akid olsun, müsavidir, demişlerdir.

İbn Münzir bu babda câri olan fukahanın ihtilâflarını âtîdeki misallerle şöyle izah ediyor: İki kimse arasında koyun nisabı olan kırk koyun müşterek olsa bazı fukaha her iki şerike de zekât lâzım gelmez, demişlerdir. İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr, fukahâ-i Irak, Şerîk b. Abdullah, Hasan b. Hay bu ictihadı iltizam etmişlerdir. İmam Şâfiî, Leys b. Sa'd, Ahmed b. Hanbel, İshak ise ikisine de zekât vâciptir, demişlerdir. Hatta bu şerikler kırk kişi olsalar da birer koyunla iştirak etseler bu kırk kişiye bir koyunun kıymeti nisbetinde zekât lâzım gelir. Yine İbn Münzir ilâveten, birinci yani zekâtın adem-i lüzûmu en sahih ictihaddır, demiştir. Endülüs'ün en meşhur âlimlerinden Turtûşî (Türtüze) de hulta sahih değildir. Yalnız tarafeynden her birinin nisâb-ı kâmile sahip olmaları halinde sahih ve muteber olur, demiştir.

Hulta ve şirkette şu hallere itibar edilir: Çoban, koç, mera, sulak, ağıl, sağan. Binaenaleyh hulta muteber olmak için sevâim-i müştereke bir çobanın idaresinde bulunmalı, koçları bir olmalı, bir meradan otlamalı, bir nehirin bir maslağın, bir kovanın suyunu içmeli, bir ağılda yatmalı, sütleri de bir elden sağılmalıdır. Hatta muhafaza kelpleri de bir olmalıdır. *el-Müdevvene*'de İmam Mâlik'in ictihadı bu yolda bildirilmiştir. Mâcişûn da, halt sahih olmak için bu şartların eyyâm-ı havlin kâffesinde tahakkuk etmiş olması lâzım değildir, demiş, İbn Kāsım da hultanın sıhhati için kable'l-havl iki ay ihtilâtı kâfi görmüştür. İbn Habîb ise bunu bir aya kadar indirmiştir.

İmam Mâlik, Evzâî, zâhirî fukahasından Ebü'l-Hasan hulta ve iştirak yalnız mevâşîde muteberdir, demiştir. İmam Şâfiî, kendisince kabul edilen hulta ve şirketin mevâşîde, hububatta, meyvelerde, dirhemlerde ve dinarlarda câri olduğuna hükmetmiştir. İbn Hazm, 200 kişi 200 dirheme müştereken mâlik olsalar, bunlara müştereken beş dirhem zekât vâciptir, demiş. Nevevî de hulta ve şirket muteber olmak için dokuz şart koymuştur ki bunlardan bir kısmını bundan evvel Turtûşî'ye izâfeten bildirmiştik, bunlardan başka şürekânın vücûb-ı zekâta ehil olmalarını, mâl-i müşterekin ba'de'l-halt nisaba bâliğ olmasını da birer şart olarak zikretmiştir. Fakat halt ve iştirakin tahakkuku için bu dermeyan edilen şerâit, ne Kitap ve Sünnet'e, ne de bir sâhib-i kıyâsın re'yine müstenit olduğunu şârih Aynî'nin tahkikinden öğreniyoruz. Dârekutnî'nin, Sa'd b. Ebû Vakkās'tan rivayet ettiği, والخليطان ما اجتمعا على الحوض والراعي والفحل *"İki halîta, muayyen havuz başında, muayyen çoban idaresinde, muayyen koçun kösemenliğinde toplanan bir sürünün iki sahibidir"*[741] diye bir haber varsa da bunun da senedinde İbn Luhayye vardır, diye zayıf addediliyor.

Zekât ve nisab mevzuunda İmam Ebû Hanîfe'nin yegâne şart olarak itibar ettiği, "şeriklerin müşterek maldaki hisselerinin ayırt edilmemesi" şartı, yüksek bir dehâ-yı iktisâdî ile vazedilmiş bir şarttır. Tâvûs ile Atâ da bu şartı iltizam etmişlerdir. İmam Buhârî dahi bu şartı ihtiyar ederek mevzumuz olan hadisin babında Tâvûs ile Atâ'nın iki şerikten her biri müşterek maldaki hisselerini bilebilirler ve ayırt edebilirlerse zekât hususunda bu şeriklerin malları cemolunmaz, dediklerini istidlâl maksadıyla zikretmiştir. Demek oluyor ki, Tâvûs ile Atâ'nın cem'i câiz değildir, dedikleri bu şirket, müşâan tasarruf ifade eden bir şirket değildir. "Şirket-i civâr" denilen ve komşuluk ifade eden bir birliktir. Tâvûs ile Atâ'nın mezhepleri ise, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhepleri gibi müşâan tasarruf ifade eden bir "şirket-i şüyû'"dur.

İmam Buhârî, iştirak ettiği bu Ebû Hanîfe mezhebini teyiden Süfyân es-Sevrî'nin de, "İki şerikten birisinin kırk, öbürünün de kırk koyunu tamam olmadıkça zekât vâcip olmaz" dediğini rivayet ediyor. Bu sebeple Teymî, "Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe gibi zekâtta haltı yani şirketi müessir bulmuyor" demiştir. *Tavzîh*'te de, İmam Mâlik'in kavli Atâ b. Ebû Rebâh'ın kavli gibidir, denilmiştir.

İzahı lüzumlu olan bir cihet de hadisin son kelimesi olan بالسوية nin medlûlüdür. İbn Hacer "seviyye" kelimesini "*müsavat*" ile tefsir etmiştir. Fakat müsavat üzere hakk-ı mürâcaat yalnız şirket-i münâsafede câri bulunduğundan hadisin hükmü, kasır olacaktı. Bu mahzurdan kurtarmak için, "şirketler arasında, şirket-i münâsafe şâyi bulunduğundan hadiste şirketin bu nevi zikredilmiştir" diye bir tevcîh-i baîde muhtaç olmuştur.

Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-Mesâbih*'te بالسوية kaydı "adalet" mânasına hamledilmelidir, diyerek şu izahatı veriyor. Şu halde hadisin mânası, "Müşterek bir sürünün zekâtı şerîkeynden birinden alındığında onun ber mûcib-i adâlet âhar şerike müracaat hakkı vardır" demek olur ve bu mânaca hadisin hükmü bütün hulta ve şirketlere şâmil bulunur. Biz de hadisi ibtidâ seviyyeye müsavat mânası vererek tercüme etmiştik. Ali el-Kārî'nin bu ince mutalaasına vâkıf olduktan sonra bu kelimeyi adalet mânasına hamlederek tercüme ettik.

Hadisin bütün bu kayıtlarını nazarıitibara alarak bu meseleyi şârih Kastallânî şöyle tasvir ediyor:

Sâî yani zekât memuru müşterek bir sürünün zekât hakkını alırken bu iki şerikin birisinden zekâtın tamamını alırsa, veren taraf diğerine ale's-seviyye müracaat edebilir. Meselâ yirmişer koyunu olan iki kimsenin müşterek bir sürüsünden zekât memuru birisinin malından zekât alırsa, veren kimse nısf koyunun bedelini diğerinden talep edebilir. Çünkü devenin, sığırın, koyunun zekâtı kıymeti ile takdir olunur. Hububat ve meyve gibi mislî değildir. Yine böyle birinin 100, öbürünün elli koyunu olan bir sürüden, 100 koyun sahibinin malından zekât memru iki koyun zekât aldığında, 100 koyun sahibi, iki koyunun sülüs kıymeti ile elli koyun sahibine müracaat eder. Bunun aksi halinde yani elli koyun sahibi zekâtın tamamını tediye ettiği surette diğerine sülüsân kıymetle müracaat eder.

---

740 Şirket-i inân, ale's-seviye yalnız bir maddeye ait olmak üzere akdedilen şirkettir. Şirket-i mufâvada da, şeriklerin malen, tasarrufan, deynen umumi ve bittesâvî iştiraklerini ifade eden şirkettir.

741 {DK1920 Dârekutnî, *es-Sünen,* II, 103.}

718

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ أَنَّ أَعْرَابِيًّا سَأَلَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ عَنِ الْهِجْرَةِ فَقَالَ وَيْحَكَ إِنَّ شَأْنَهَا شَدِيدٌ فَهَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ تُؤَدِّي صَدَقَتَهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَاعْمَلْ مِنْ وَرَاءِ الْبِحَارِ فَإِنَّ اللّٰهَ لَنْ يَتِرَكَ مِنْ عَمَلِكَ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Ebû Sâid el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bedevî) bir a'râbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hicretten sordu ("Medine'ye hicret edeyim mi?" dedi.). Resûl-i Ekrem cevaben, "Sakın hâ! Hicrete kalkışma! Hicret çok çetin iştir" buyurdu ve "Senin deve nevinden zekâtı verilmiş malın var mıdır?" diye sordu. Bedevî, "Evet vardır" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem, "Öyle ise (beis yok) sen, Medine'ye uzak olan köyünde çalış! Allah senin (hayırlı) işi(nin sevabı)ndan bir şey eksik bırakmaz, (köyünde de sana verir)" buyurdu. {B1452 Buhârî, Zekât, 36.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi bu suretle "Hicret", "Edeb", "Hibe" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim "Megāzî", Ebû Dâvud "Cihâd", Nesâî de "Bîat" ve "Siyer" bablarında tahrîc etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı, "Deve Zekâtını Beyan" hakkındadır. Buhârî bu unvanında, deve zekâtının Ebû Bekir, Ebû Zer, Ebû Hüreyre radıyallahu anhüm tarafından rivayet edildiğini haber veriyor. Hakikaten Hazret-i Ebû Bekir'in deve zekâtına dair iki uzun hadisi, bu Ebû Saîd hadisinden sonra 719 ve 720 numaralarda görülecektir. Ebû Zer ve Ebû Hüreyre hadisleri de *Sahîh-i Buhârî*'de bundan altı bab sonra "Deve Zekâtı Vermeyenlerin Vaîdi" unvanlı bir babında rivayet edilmiştir.

MÂNALAR

Arab, aʻrâb. *Kāmus* ve *Sıhah* sahiplerinin beyanlarına göre, Arap, ism-i cinstir. İnsanlardan bir sınıfa, bir kavme ıtlak olunur. Nisbetinde "Arabî" denir. "*Aʻrâb*", Arap kavminden bâdiyenişîn olanlara has bir isimdir. Bunun nisbetinde "*aʻrâbî*" denir ve bedevî tabir olunur. Bu cihetle şehirliler için "*Arabî*" denilmesi kesb-i ihtisâs etmiştir.

"Aʻrâb" Arab'ın cemʻi zanedilmemelidir. *Mısbâh*'ın beyanına göre Arab, Arüb üzere cemiʻlenir, **zemen**, **ezmün** gibi. Urub üzere de cemiʻlenir bu da **esed**, **üsüd** gibi.

Şârih Aynî "*aʻrâbî*"yi bedevî ile tefsir ediyor. Sonra, "Her bedevî aʻrâbîdir" diyerek bu iki kelime arasında umum ve husûs-ı mutlak bulunduğuna işaret ediyor. Binaenaleyh "*aʻrâbî*", Arap ırkından olmayan, fakat Arapça tekellüm eden sair bâdiyenişîn anâsıra da ıtlak olunur. Arap ırkından olan bâdiyenişînlere "*bedevî*" denilmesi kesb-i ihtisâs ediyor.

Bu hadiste zikredilen bedevî Medine'de ikamet etmek üzere hicret için Resûl-i Ekrem'den müsaade istiyor ve talebinde ısrar ediyordu. Halbuki bu bedevî Mekkeli değildi. Hicret ise Mekke'nin fethinden evvel, Mekkeliler'in Medîne-i Tâhire'ye gelmeleri ve irtihâl-i nebevîye kadar Medine'de ikamet etmeleri için farz kılınmıştı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, "*Vay sana, yazıklar olsun! Hicret çok çetin bir iştir*" diye onu hicret etmekten meneylemişti. Hadisin tarz-ı beyanına göre, bedevînin bu hicret talebi Mekke'nin fethinden evvel vuku bulmuştur. Çünkü feth-i Mekke'den sonra hicret yoktu.

Resûl-i Ekrem'in, "*Zekâtı verilmiş deven var mıdır?*" diye sualini, vâcibât-i zekât arasından yalnız devenin zekâtına hasretmeleri, sâilin bâdiye halkından olması ve bedevîlerin sermâye-i hayâtı deveden ibaret bulunmasına mebnîdir.

Sonra Resûl-i Ekrem, "*Madem ki deven var, medenî şehirlere uzak olan bedevî diyarında nefsin ve malın hakkında Allah'ın farz kıldığı ibadetleri ifa et, evceğizinde oturmaktan müteessir olma! Evin Medine'ye ne kadar uzak olursa olsun, Cenâb-ı Hak senin hayr ü ibadetlerinin sevabından bir zerresini eksik bırakmayarak verir*" buyurmuş oluyor.

وراء بحار "deniz arkası" demek ise de burada "*şehir*" maksuttur, bedevînin diyarı, Medine'ye uzak olmasından kinayeten istiare edilmiştir. Nasıl ki sûre-i Rûm'un 41. âyet-i kerîmesi olan, ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ "*Gerek kurak ve çorak bâdiyelerdeki, gerek sulak şehirlerdeki, kaht u galâ, hep halkın iktisap ettiği kusur ve mâsiyetle belirmiştir*" kavl-i şerifindeki "*bahr*"ı nehri bol, suyu mebzul şehir demektir. "*Ber*" de yağmursuz, susuz çöl mânasınadır.

ويح "Veyh" medlûlü hakkında Dâvûdî, "Bu kelime söylenen bir sözün işlenmesi kerih görüldüğünde zecr ü men için söylenir" diyor. Bunun için biz de bu kelimeyi "Sakın hâ hicrete kalkışma!" diye tercüme ettik. *Kāmus Tercümesi*'nde de, "Veyh, kelime-i rahm ü şefkattir. Vay, yazık, hayf demektir ki, bir adamın haline acıyıp rahm ü rikkat ettikte söylenir" deniliyor.

Bedevînin hicrete bu kadar şedîd arzu izhar etmesine karşı Resûl-i Ekrem'in müsaade buyurmamaları, bir bedevî için bunda iftiham edilecek müşkülâta mebnîdir. Bedevî hayata alışanların medenî muhitten sıkıldıkları ve bir türlü alışmadıkları mücerrep bir hakikattir. Bu sebep, hadisin sarahatinden müstefâd olmaktadır. Bedevî fiilen hicret edememiş olmakla beraber, bu bir özre müstenit bulunduğundan izhar ettiği samimi arzusundan dolayı hicret sevabına nâil olacağı şüphesizdir. Esas itibariyle her taat de böyledir. Hasta bir kimsenin oturduğu yerde namaz kılması gibi. Bu hasta, sıhhatte olsaydı namazını kāimen kılacaktı. Bu sebeple salât-ı kāimin sevabına nâil olur.

719

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﵁ كَتَبَ لَهُ فَرِيضَةَ الصَّدَقَةِ الَّتِي أَمَرَ اللّٰهُ رَسُولَهُ ﷺ مَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةُ الْجَذَعَةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ جَذَعَةٌ وَعِنْدَهُ حِقَّةٌ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْحِقَّةُ وَيَجْعَلُ مَعَهَا شَاتَيْنِ إِنِ اسْتَيْسَرَتَا لَهُ أَوْ عِشْرِينَ دِرْهَمًا وَمَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ صَدَقَةُ الْحِقَّةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ الْحِقَّةُ وَعِنْدَهُ الْجَذَعَةُ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْجَذَعَةُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ وَمَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ صَدَقَةُ الْحِقَّةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ إِلَّا بِنْتُ لَبُونٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ بِنْتُ لَبُونٍ وَيُعْطِي شَاتَيْنِ أَوْ عِشْرِينَ دِرْهَمًا وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتَ لَبُونٍ وَعِنْدَهُ حِقَّةٌ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْحِقَّةُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتَ لَبُونٍ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ وَعِنْدَهُ بِنْتُ مَخَاضٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ بِنْتُ مَخَاضٍ وَيُعْطِي مَعَهَا عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ.

TEMBIH. Lisanımızda koyun yavrusuna bir yaşına kadar “kuzu”, iki yaşına kadar “toklu” denildiği gibi, iki yaşından sonrakiler de yaşlarına göre “şişek”, “öveç”, “balta” diye anılır. Bunun gibi Araplar da bir yaşından itibaren muhtelif çağdaki develere ayrı ayrı ad vermişlerdir. Deve başlıca Arabistan’a mahsus bir hayvan olduğu için lisanımızda bu isimlerin mukabilleri de yoktur. Yalnız deve yavrusuna “potuk, köşek”, telkīh için muhafaza edilen erkek deveye “boğur” deriz. Öbürlerini herhangi yaşta olursa olsun umumiyetle “deve” diye anarız.

Gerek bu tercüme edeceğimiz, gerek tercümesi bunu takip edecek olan iki uzun hadiste deve isimleri yaşlarına göre mükerreren devam ettiği ve mukabilleri lisanımızda bulunmadığı için yaşlarına göre ifade etmek mecburiyeti hâsıl olmaktadır. Bu da her ismi yarım satırlık bir ibare ile ifade olunabildiğinden tercümeyi işkâl ettiği gibi, kārilerimizi de pek ziyade sıkacağından bu birkaç lugatın mânalarını tercümeye takdîmen bildirerek bu kelimeleri tercümede aynen istimal etmeyi daha muvâfık bulduk.

İsimler Mânaları

Bint mahad : Bir yaşını doldurmuş ikisine basmış dişi devedir.[742]
İbn mahad : Bir yaşını doldurmuş ikisine basmış erkek deve.
Bint lebûn : İki yaşını doldurmuş üçüne basmış dişi deve.[743]
İbn lebûn : İki yaşını doldurmuş üçüne basmış erkek deve.
Hikka : Üç yaşını doldurmuş dördüne basmış dişi deve.
Hik : Üç yaşını doldurmuş dördüne basmış erkek deve.[744]
Cezea : Dört yaşını doldurmuş beşine basmış dişi deve.
Cez' : Dört yaşını doldurmuş beşine basmış erkek deve.[745]

Hadîs-i Şerifin TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Allah Teâlâ'nın resulüne sallallahu aleyhi ve sellem, emrettiği farîza-i sadaka (miktarı) hakkında Ebû Bekir radıyallahu anhın Enes b. Mâlik'e yazdığı mektubu (muhteviyatından âtîdeki hükümler) şöyle rivayet edilmiştir:

Kim ki, mâlik olduğu deve adedi, bir “cezea” zekât (nisabına) bâliğ olur da develeri arasında “cezea” bulunmayıp “hikka” bulunuyorsa (zekât âmili tarafından) o kimseden “hikka” kabul edilir.[746] Sâhib-i mal bu hikka ile birlikte (zekât memuruna noksanı telâfi için) ya iki koyun verir. Eğer iki koyun vermek mal sahibi için kolay olursa. Ya da 20 dirhem (gümüş) verir. Bir kimsenin mâlik olduğu devesi bir “hikka” zekât (nisabına) bâliğ olur da, develeri arasında “hikka” bulunmaz da “cezea” bulunursa (zekât memuru tarafından) o kimseden “cezea” kabul edilir ve zekât memuru bu cezea ile birlikte (mal sahibine) 20 dirhem, yahut iki koyun verir. Kim ki mâlik olduğu devesi bir “hikka” zekât (nisabına) bâliğ olur da onun yanında yalnız “bint lebûn” bulunursa, (zekât âmili tarafından) o kimseden “bint-i lebûn” kabul edilir ve sâhib-i mal ya iki koyun, yahut 20 dirhem verir. Yine bir kimsenin devesi, bir “bint lebûn” zekât (nisabına) bâliğ olur da, develeri içinde “hikka” bulunursa, zekât memuru tarafından sâhib-i mal hesabına bu hikka kabul edilir ve memur tarafından ya 20 dirhem ya da iki koyun verilir. Bir kimsenin de devesi, bir “bint lebûn” zekât (nisabına) bâliğ olur da develeri arasında “bint lebûn” bulunmayıp “bint mahad” bulunursa, o kimseden zekât olarak “bint mahad” kabul edilir ve sâhib-i mal bint mahad ile beraber ya 20 dirhem yahut iki koyun verir. {B1453 Buhârî, Zekât, 37.}

---

742 Mahad “gebe deve”ye denir. Bir yaşındaki dişi deve yavrusuna (bint mahad) denilir. Bu tesmiyenin sebebi, ekseriyetle bu sırada başka bir yavruya gebe bulunan anası gibi bu dişi köşeğin de anasıyla beraber analığa yaklaşmış bulunmasından dolayıdır. Bu tevcih Tîbî’nindir. Ali el-Kārî bunu beğeniyor. İbn Melek de anasının hâmil bulunmasını vech-i tesmiye olarak iltizam etmiştir. Bu halde “bint mahad” gebe devenin kızı diye tercüme edilir. Ali el-Kārî bunu doğru bulmuyor. Meğer ki mahad, doğum ağrısı mânasına hamledilsin. Bu halde de bint mahad değil, zât-ı mahad denilmeli idi, diyor. Erkeğe “ibn mahad” denilmesi de yavrusu bir yaşına geldiğinde, anası boğura geliştiği içindir.

743 Deve köşeği iki yaşını tamamladığı sırada anası da yeni yavrusunu doğurmuş ve sütlenmiş bulunduğundan eski yavru "sütkızı" ve "sütoğlu" mânasına olan "bint lebûn" ve "ibn lebûn" diye anılıyor. Bu hengâmda artık deve, eski yavrusunu tamamen yanından ayırıyor.

744 Bu yaştaki devenin, erkeğine yük yüklemek, dişisini boğura çekmek zamanı geldiği ve vazifeye başlamaya müstehak olduğu için bu namla anılmıştır. Bu sebeple boğura çekilmek çağındaki dişisine طروقة الفحل deniliyor. Çünkü boğur deveye dördüncü senenin hitamında gelişiyor ve çekilip basıyor.

745 Şârih Aynî, Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'inden on yaşına kadar deve isimlerini vech-i tesmiyeleriyle beraber zikretmekte ve on yaşından yukarısının da unvân-ı umûmîlerini bildirmekte ise de mevzumuzla alâkadar olmadığından tercümesinden sarfınazar ettik.

746 Elimizdeki bütün *Buhârî* nüshalarında ومن بلغت عنده من الإبل صدقة الجذعة fıkrasındaki صدقة الجذعة ref ile zabtedilmiştir. Şârih Aynî de, بلغت fiilinin fâili olduğunu haber veriyor. Bu zabta göre tercüme bir türlü uymuyordu. Çünkü bulûğu, zekât malının hadd-i nisâba vüsûlü olarak düşünüyor ve الإبل fâil olmalıdır, diyorduk. صدقة الجذعة de mef'ûl oluyordu. Fakat "min" harf-i cerri bu kanaatime engel oluyordu. Sonra Ali el-Kārî'nin *Mirkāt*'ta, buradaki harf-i cer, fâil üzerine dahil olmuştur. Ahfeş'e göre zâittir. الإبل fâildir. İbare ومن بلغت إبله صدقة الجذعة *"Kim ki mâlik olduğu devesi adedi bir cezea zekât nisabına bâliğ olursa*" demektir, suretindeki tasarrufunu gördük. O suretle tercüme ettik.

720

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ هٰذَا الْكِتَابَ لَمَّا وَجَّهَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ هٰذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَالَّتِي أَمَرَ اللهُ بِهَا رَسُولَهُ فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِ فِي أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ فَمَا دُونَهَا مِنَ الْغَنَمِ مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ فَفِيهَا بِنْتُ مَخَاضٍ أُنْثَى فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَثَلَاثِينَ إِلَى خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ فَفِيهَا بِنْتُ لَبُونٍ أُنْثَى فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَأَرْبَعِينَ إِلَى سِتِّينَ فَفِيهَا حِقَّةٌ طَرُوقَةُ الْجَمَلِ فَإِذَا بَلَغَتْ وَاحِدَةً وَسِتِّينَ إِلَى خَمْسٍ وَسَبْعِينَ فَفِيهَا جَذَعَةٌ فَإِذَا بَلَغَتْ يَعْنِي سِتًّا وَسَبْعِينَ إِلَى تِسْعِينَ فَفِيهَا بِنْتَا لَبُونٍ فَإِذَا بَلَغَتْ إِحْدَى وَتِسْعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِيهَا حِقَّتَانِ طَرُوقَتَا الْجَمَلِ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ إِلَّا أَرْبَعٌ مِنَ الْإِبِلِ فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا مِنَ الْإِبِلِ فَفِيهَا شَاةٌ وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ شَاةٌ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ إِلَى مِائَتَيْنِ شَاتَانِ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى مِائَتَيْنِ إِلَى ثَلَاثِمِائَةٍ فَفِيهَا ثَلَاثٌ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلَاثِمِائَةٍ فَفِي كُلِّ مِائَةٍ شَاةٌ فَإِذَا كَانَتْ سَائِمَةُ الرَّجُلِ نَاقِصَةً مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً وَاحِدَةً فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا وَفِي الرِّقَةِ رُبْعُ الْعُشْرِ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ إِلَّا تِسْعِينَ وَمِائَةً فَلَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Ebû Bekir radıyallahu anhın, kendisini Bahreyn'e (zekât âmili olarak) gönderirken şu mektubu verdiği rivayet edilmiştir: بسم الله الرّحمن الرّحيم : Sana verilen şu mektup, Allah'ın, resulüne emrettiği ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin müslümanlar üzerine takdir ve tayin buyurduğu farîza-i zekât (ahkâmını muhtevî bir nüsha)dır. Herhangi bir müslümandan bu kitapta bildirilen miktarı veçhile zekât talep edilirse, o müslüman bu zekâtını versin! Bundan fazla istenilirse (ziyadeyi) vermesin!

Deveden yirmi dört (tanesi)nde ve bundan aşağısında koyun olarak (vâcip olan zekât), her beş devede bir koyundur. Deve sayısı:

25'e erişince, 35'e kadar dişi bir bint mahad,
36'ya....“..45'e “.....“.....bir bint lebûn,
46'ya.....“.. 60'a “.....“.....boğur basacak bir hikka,
61'e.....“..75'e “.....“.....bir cezea,
76'ya.....“..90'a “.....“.....iki bint lebûn,
91'e erişince, 120'ye kadar dişi boğur basacak iki hikka, zekât vermek vâcip olur.

Deve sayısı 120'den fazla olunca, her kırk devede bir “bint lebûn” ve her elli devede bir hikka zekât vardır. Kim ki dört deveden fazla hayvana mâlik değildir, bu miktarda sadaka yoktur. Meğer ki deve sahibi (tatavvuan) vere. Deve sayısı beşe bâliğ olunca da bir koyun zekât vâcip olur.

Senenin birçok günleri yaylakta güdülen koyunun zekâtı, kırk olunca, 120'ye kadar bir koyundur. 120'den ziyadede de 200'e kadar iki koyundur. Koyun 200'ü geçerse 300'e kadar, üç koyundur; 300'ü geçince her 100 koyunda bir koyun vâcip olur. Bir kimsenin de yayılır koyunu, kırktan bir koyun noksan olursa, bu noksan koyunda zekât yoktur. Meğer ki koyun sahibi (nâfile olarak) vermek dileye.

(200 dirhem) gümüşte de rub‘u öşür (miktarı) zekât vâciptir. Gümüş miktarı 190 dirhem olursa bundan da zekât yoktur. Meğer ki gümüş sahibi (tatavvuan) vermek isteye! {B1454 Buhârî, Zekât, 38.}

İZAHI

Bahreyn, “bahr”in tesniyesidir. Hint denizi ile Fars denizi arasında vâki bir hıtta-i arâzîye denir. Bahreyn hakkında eserimizin 1036 numaralı hadisinin devamında îzâhât-ı lâzime verilmiştir.

Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Bismillâh ile başlanmayan her emr-i mühim muhakkak sonsuzdur*”[747] kavl-i şeriflerine mebnî Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh bu mektubuna besmele-i şerife ile başlamıştır. Mâverdî, Ebû Bekir’in bu mektubuyla, kitâbete besmele ile başlamanın lüzumuna ve hamdele ile başlamak şart olmadığına istidlâl olunur, demişse de şârih Aynî, Mâverdî’nin bu mütalaasını beğenmiyor. Besmele ile ibtidâ hakkında nasıl âsâr-ı şerife vârit olmuşsa, hamdele ile ibtidâ hakkında da öyle vârit olmuştur, diyor. Sonra ibtidâda evveliyyete gelince, bu bir emr-i nisbîdir. Besmele hamdeleye nisbetle evveldir. Hamdele de üçüncü derecedeki muharrerâta nisbetle birinci gelir.

Ebû Bekir radıyallahu anhın bu mektubunun ilk hükmü bir kāide-i umûmiyye halindedir. Herhangi bir müslümandan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu kitapta bildirilen sünnetini tecavüz etmeyerek zekât talep edilirse, o kimse zekâtını versin. Fakat hakkından fazla istenirse vermesin! Bu maddenin birinci fıkrasından hukūk-ı beytülmâlin devlet reisine veya onun tarafından mensup bir memuruna verilmesi lüzumu müstefâd oluyor. İkinci fıkrasından da memur tarafından zekât hakkı sünnet-i câriyeden fazla talep edilirse verilmesin, deniliyor. Çünkü ziyadeyi talep hıyanettir. Hıyaneti zâhir olan memura itaat ise vâcip değildir. Yalnız “vermeyiniz!” emri mübhemdir. Ne miktar verilmeyecektir. Zekâtın sünnet-i câriye veçhile aslı verilip de ziyadesi mi verilmeyecek. Yoksa ne aslı, ne de ziyadesi mi verilmeyecek? Bazı ehl-i ilim aslını verir, ziyadeyi vermez, demişler. Diğer bir kısmı da aslını da vermez, ziyadesini de; yalnız adaleti zâhir olan diğer bir zekât âmiline tediye eder, demişlerdir. Ali el-Kārî, ziyadeyi vermemek, fakat aslını vermek müstehaptır, hiç vermemek ve başka âmile vermek de ruhsattır. Yahud birinci kavil töhmet ve fitne endişesi haline, ikinci kavil de fitne ve fesattan korkulmadığı zamana göre hareketi âmirdir, diyor.

Hadîs-i şerifte bildirilen koyun zekâtı hakkında ulemânın ittifakı vardır. Kırk koyundan aşağısında zekât olmadığı, kırkta bir, 121'de iki, 201'de üç koyun zekât vâcip olduğunda hiçbir muhalefet sebketmemiştir. 201'den 400'e kadar yine üç zekât lâzım olup koyun 400 olunca, zekât da dört olur. Sonra her 100'de muttariden bir koyun zekât olarak hesap edilir. İmam Ebû Hanîfe'nin, Mâlik'in, Şâfiî'nin, kavl-i sahîhine göre Ahmed b. Hanbel'in, Sevrî, İshak, Evzâî'nin, umumiyetle ashâb-ı âsârın mezhebi budur. Ali ve İbn Mes'ûd radıyallahu anhümâdan da böyle rivayet edilmiştir. Yalnız bu hesabın kısm-ı ahîrinde Şa'bî, Nehaî, Hasan b. Hay muhalefet etmişlerdir. Bunlar, koyun zekâtının 300'e kadar olan hesabında icmâda dahil oldukları halde, 301'den 400'e kadar olan mikdâr-ı zekâttan itibaren icmâdan ayrılmışlardır. Bunlar 301'den 400'e kadar dört koyun verilir, demişlerdir. Ahmed b. Hanbel'den de böyle bir rivayet vardır. Fakat bu ictihad cumhur tarafından âsâr-ı vârideye muhalif addedilmiştir.

Hadîs-i şerifte وفي صائمتها "Koyunun kırda mubah otlarda yayılanında" zekât miktarı hesap edildiğine göre, besi koyunlarının bu hesap haricinde bırakıldığı müstefâd olmuştur. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'ye göre senenin ekser evkātını kırda, yaylakta geçiren sâimeden zekât vâciptir. Besi hayvanlarında zekât yoktur. Alûfe denilen besi hayvanları zekâta tâbi olmadıkları gibi avâmil denilen, yük ve hirâsette kullanılan hayvanlarda da zekât vâcip olmadığı umumiyetle fıkıh kitaplarında musarrahtır. Yalnız alûfeler ticaret maksadıyla besiye çekilmişlerse, bu surette zekât lâzım olduğu da tasrih ediliyor. İbn Hazm: İmâm Mâlik'e, Leys b. Sa'd'a ve bazı eimme-i Hanefiyye'ye göre sevâim olsun, besi, binit, ziraat hayvanlarında olsun, umumiyetle zekât vâciptir, demiş. Bazı Hanefîler ise bu tamimi deve hakkında kabul etmişler fakat sığırın, koyunun yalnız sâimesinde zekât vardır, demişlerdi. Mütûn-i Hanefiyye'de mazbut olan mezheb-i muhtâra göre, avâmil (koşum), havâmil (yük), alûfe (besi) hayvanlarında zekât yoktur.[748]

Ebû Bekir radıyallahu anhın bu mektubunun sonunda وفي الرقة ربع العشر "Gümüşte zekât-ı mefrûz rub'u öşürdür" diye sikkeli, sikkesiz gümüşün zekâtı da bildirilmiştir. رقة "râ"nın kesri ve "kaf"ın tahfîfi iledir. Sonundaki ة de "vav"dan ivazdır. عدة ، وعد gibi. Madrub ve gayri madrub gümüşe denir. Gümüşün zekâtı rub'u öşür yani onda birin dörtte biri olduğu mükerreren bildirildi.

Ebû Hanîfe hazretleri gümüşün zekâtında vaksı yani mâbeyne'l-farîzateyn affı kabul etmiş ve 200 dirhemden fazlasında her 40 dirhemde 1 dirhem zekât alınır, demiştir ve ba'de'n-nisâb zekâtı, her 40 dirhemde 1 dirhem olarak hesap etmiştir.

---

747 {HM8697 İbn Hanbel, II, 360.}

748 عن علي رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: (ليس في العوامل صدقة) رواه الدارقطني وصححه ابن القطان

{Rivayet *Dârekutnî*'de 'ليس في البقر العوامل صدقة' şeklinde yer almaktadır. DK1918 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 102.}

ورواه الدارقطني أيضا من حديث ابن عباس وعمرو بن شعيب عن أبيه عن جده وعن جابر رضي الله عنه قال: (لا يؤخذ من البقرة التي يحرث عليها من الزكاة شيء) وكذا قاله سعيد بن جبير والشعبي والضحاك وعمرو بن دينار وعطاء وفي الأسرار للدبوسي وعلي جابر وابن عباس رضي الله عنهم.

{DK1919 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 103.}

721

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﵁ كَتَبَ لَهُ الَّتِي أَمَرَ اللّٰهُ رَسُولَهُ ﷺ وَلَا يُخْرَجُ فِي الصَّدَقَةِ هَرِمَةٌ وَلَا ذَاتُ عَوَارٍ وَلَا تَيْسٌ إِلَّا مَا شَاءَ الْمُصَدِّقُ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan, Ebû Bekir radıyallahu anhın, Allah'ın, peygamberi sallallahu aleyhi ve selleme (takdirini) emrettiği zekât miktarına dair mektup yazdığı (ve şu hükümleri ihtiva ettiği) rivayet edilmiştir: Zekâtta (ne) malın yaşlısı ve ayıplısı, (ne de koç veya teke gibi) döl hayvanı alınır. Meğer ki zekât memuru bunlardan almak dileye. {B1455 Buhârî, Zekât, 39.}

İZAHI

Yukarıda mükerrer surette izah ettiğimiz veçhile Buhârî'nin altı kısma ayırıp "Zekât" bahsinin altı yerinde bir isnad ile rivavet ettiği Enes b. Mâlik hadisinin bu da bir parçasıdır. Bu kısımların hepsinde Buhârî'nin senedi: Muhammed b. Abdullah'ın, babası Abdullah'tan onun da Sümâme'den, Sümâme'nin de Enes b. Mâlik'ten rivayeti suretinde müselseldir ve bu kısım hadisin altıncı parçasıdır.

Ebû Bekir hazretlerinin mektubunun bu fıkrasında, **1)** Dişleri dökülen yaşlı, **2)** Kıymeti düşük ayıplı koyun ile **3)** Koç veya tekenin zekât olarak alınması nehyedilmiştir ve bu nehiy, farz olan zekâta aittir. Sadaka-i nâfileye bu nehyin şümulü yoktur. İbn Melek, "Ayıplı koyunun zekât olarak alınmaması sürünün tamamen veya kısmen ayıptan sâlim olması halindedir. Sürüyü teşkil eden hayvanlar, tamamen ayıplı ve hastalıklı olduğu takdirde, orta hallisi zekât olarak verilir" demiştir.

Teysi şârihler evvelâ "fuhl-i ganem" (koyun koçu) diye tefsir ediyorlar. Sonra da ehl-i lugat "teys" kelimesini keçinin erkeğine tahsis ettiklerinden, ikinci derecede teke mânasına da teşmil edilmelidir diyorlar. Esasen koyun ve keçi zekât hususunda müşterek olduklarından tercümede terdîd ile her ikisine de işaret ettik.

Erkek koçun zekât alınmaması, sürünün hepsi veya bir kısmı dişi koyun olduğu surettedir. Pek çok koyun sürüleri bu surette teşkil edilir. Sürü tamamen erkek koyun olursa bu sürüden erkek hayvan zekât alınması tabiidir.

Hadisin son kelimesi olan المصدق lafzını Ebû Ubeyd, "dâl"in fethi ve teşdîdi ile rivayet etmiştir; sâhib-i mal demektir. Bu halde إلا ile istisna yalnız ولا تيس nefyine münhasırdır. Binaenaleyh "Sâhib-i mal koçunu zekât olarak vermeye mecbur değildir ama dilerse verebilir" demek olur. Artık istisna üst tarafına sirayet etmez ve "Sâhib-i mal, dilerse yaşlı ve ayıplı koyunu zekât verebilir" denilemez. Çünkü mal sahibi ayıplı malını zekât vermek hakkına mâlik değildir ki bilistisna ihtiyarına bırakılsın.

Cumhûr-ı muhaddisîn المصدق kelimesinin müşedded “dâl”ini kesr ile rivayet etmişlerdir ve zekât memuru demektir. Ve hadisteki istisna bu üç sınıf hayvanın üçüne de teveccüh eder. Bu surette hadisin mânası: “Zekât âmili, vekili bulunduğu ashâb-ı istihkak ve fukarâ-i müslimîn hakkında bu hayvanlardan zekât almayı haklı ve menfaatli bulursa, alır” demek olur. Fukaranın hukukunu muhafazaya memur olan zekât âmilinin dişi dökülmüş, ihtiyar ve hastalıklı hayvanı zekât olarak almakta bir hak, bir menfaat görebilmesi, ancak İbn Melek’in dediği gibi hastalıklı veya yaşlı hayvanlardan müteşekkil bir sürünün bütün hayvanları ayıplı olduğu surettedir. Yoksa mutlak surette değildir. Mal sahibinin ise böyle bir ihtiyara esasen mâlik olmadığına yukarıda işaret ettik. Yoksa onlardan çoğu dişi dökülmüş ihtiyar, gözü çıkmış ayıplı hayvanlarını sürmek ister. Bir sürüden zekât çıkarılırken sürüyü teşkil eden hayvanların ne âdisi ne de âlîsi seçilip orta hallisinin alınması muktezâ-i adâlettir ve bunun takdiri zekât âmiline aittir. İhtilâfsız bütün fukahanın mezhebi budur. Bunun için hadisteki ولا يخرج kelimesini Buhârî babın unvanında ولا يؤخذ “alınmaz” suretinde zikrederek bu intihabın zekât memuruna ait olduğuna işaret etmiştir. Biz de bu suretle tercüme ettik.

DEVE KÖŞEKLERİ, BUZAĞILAR, KUZULAR ZEKÂTA TÂBİ MİDİR?

Umdetü'l-kārî'de bu münasebetle bu hayvan yavruları da mevzubahis ediliyor. Mezheb-i Hanefî'nin bu babdaki noktainazarı, sâhib-i *Hidâye*'nin beyanına göre bu üç nevi hayvan yavrusunda zekât olmadığı merkezindedir.[749] Bu menfî hüküm Ebû Hanîfe hazretlerinin son kavlidir. Muhammed b. Hasan'ın, Sevrî'nin, Şa'bî'nin, Dâvûd'un, Ebû Süleyman'ın mezhebi de böyledir. Ebû Hanîfe hazretlerinin ilk ictihadı, فصلان "*deve yavruları*", عجاجيل "*buzağılar*", حملان "*kuzular*" da bunların yaşlılarında zekât vâcip olduğu gibi bir koyun vâcip olduğu merkezinde idi ki, İmam Züfer'in, İmam Mâlik'in, Ebû Ubeyd'in, Ebû Sevr'in, Hanbelîler'den Ebû Bekir'in mezhebi de böyledir. Sonra İmam Ebû Hanîfe bu ictihadından dönmüş ve bu yavrulardan bir tanesini zekât olmak üzere vermek vâciptir, demiş. Hazreti imamın bu ictihadı da Ebû Yûsuf'un, Evzâî'nin, İshak'ın, Ya'kūb'un, kavl-i cedîdinde İmam Şâfiî'nin mezhebidir. Daha sonra İmâm-ı Âzam bu ictihadından da dönüp bu yavrularda da zekât vâcip değildir, demiştir ve bu son hükmüdür.

Tahâvî Ebû Ca'fer, Hazreti imamın bu ictihadî tahavvülâtını İmam Ebû Yûsuf lisanından şöyle hikâye etmiştir. Ebû Yûsuf demiştir ki: Bir kere üstadın huzuruna girdiğimde,

— "Kırk kuzu sahibinin zekâtı hakkında ne buyurulur?" diye sordum. Cevaben üstat,

— "Yaşını doldurmuş bir koyun zekât vermek vâciptir" dedi. Ben,

— "Yaşlı bir koyun ekseriyetle bu kuzulardan ya bir kısmının veya mecmûunun kıymetine muadil bir pahada bulunur" diye bir sual daha irat ettim. Üstat, bir müddet düşündükten sonra,

— "Hayır. Bir koyun değil, belki bu kuzulardan bir tanesi verilir" dedi. Ben,

— "Kuzu zekât olarak verilir mi?" diye sordum. Bu defa da bir müddet düşündükten sonra üstat,

— "Hayır, kuzu da zekât edilmez ve bu kuzulardan zekât vermek icap etmez" diye son ve kati ictihadını bildirdi.

İmâm-ı Âzam hazretlerinin izhar ettiği bu üç kavilden birinci kavli İmam Züfer, ikincisini İmam Ebû Yûsuf, üçüncüsünü İmam Muhammed almıştır. Fıkh-ı Hanefî'de muteber olan kavil, bu üçüncü İmam Muhammed'in iştirak ettiği kavildir.

Ebû Hanîfe hazretlerinin bir mecliste, bir mesele hakkında üç kere izhâr-ı ictihâd etmelerini fukaha, hazreti imamın menâkıb-i âliyesi cümlesinden addetmişlerdir.[750]

HİDÂYE'DE BU ÜÇ NEVİ İCTİHADIN İLMÎ ESBÂB VE VÜCUHUNA DA İŞARET EDİLEREK DENİLİYOR Kİ:

BIRINCI İCTIHADIN VEÇHI. Sevâimin zekâtı hakkında şerefvârit olan hadislerde ism-i cins olan "şât" (koyun) zikredilmiş olmasıdır. İnsan gibi ism-i cins olan bu şât kelimesi, büyük, küçük, kuzu, koyun her yaştakine şâmil olur. Bu sebeple, "Koyun eti yemem" diye yemin eden kimse kuzu eti yerse, yemininde hânis olur.

Fakat zekât, mefhum ve medlûlü itibariyle çoktan az alınmasıdır. Halbuki imamın kavl-i evveline göre, bir kuzu yerine bir koyun alınıyordu ki bu, azdan çok ve daha doğrusu azın yerine çok almaktı. Bu cihetle Ebû Hanîfe bu ilk ictihadından rücû etmiştir.

İKINCI İCTIHADIN VEÇHI. Her iki tarafın yani sâhib-i mal ile fakirin hal ve menfaatini mülâhazadır. Bu ictihadda sâhib-i malın menfaati namına, yaşlı koyun vermekle mükellef olmaması vardır. Fukaranın hak ve menfaati de zekâtın hiç verilmemesi mahzurundan sâlim olmasındandır.

Fakat kuzunun zekât olarak verilmesi nassa karşı re'y ile amel olduğu için hazreti imam bu re'yinden rücû ederek kavl-i ahîrini iltizam etmiştir.

ÜÇÜNCÜ İCTIHADIN VEÇHI. Mekādir-i şer'iyyede kıyas câri olmamasıdır. Bu üç sınıf hayvanın zekâtı hakkında nusûs (şât, bakara, nâka) olarak vârit olmuştur. Bunlar da mutlak değil, her birinin meselâ "seniye, tebî, bint mahad" diye yaşları tayin olunmuştur. Nassın tayin ettiği çağlara henüz erişmeyen yavrular, nassın hükmünden hariçtir. Bunlarda îcâb-ı zekât müteazzirdir.

Hidâye şârihleri tarafından bu mesele üzerindeki ihtilâf, bervech-i âtî iki misal tasvir ediliyor:

1. Bir kimse yirmi beş deve köşeğine, yahut otuz sığır buzağısına, yahut kırk kuzuya, ya satın alarak, ya da kendine bir taraftan hibe ve hediye edilerek mâlik olsa, bunların havli, mâlik olduğu günden itibaren mi başlar, yoksa kendilerinden zekât verilmek şer'an matlup olduğu bir çağa eriştikten sonra mı, meselâ kuzu toklu olduğu günden mi itibar edilir?

İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed'e göre bu yavrulara mâlik olur olmaz hemen havl mün'akid olmaz ve sâhib-i mal, vakt-i mülkten bir sene geçtiği halde zekât ile mükellef bulunmaz.

Belki büyür, yavruluk çağını geçirir. Bu zamandan başlayarak havle itibar edilir. Başkalarına göre, mâlik olduğu andan itibaren havl başlar, tamam olunca da zekât lâzım gelir.

2. Bir kimse bir sâime nisabına mâlik olsa, meselâ kırk koyunu bulunsa, aradan altı ay geçince bunlar birer yavru doğurarak kırk kuzu meydana gelse, sonra da bu ana koyunlar tamamen ölüp sürüde kırk kuzu kalsa, bu kuzular analarının havline tâbi olarak doğduklarının altıncı ayında zekâta tâbi olacaklar mı? Yoksa usulün havli bâki kalmayarak kendi havillerini mi tamamlayacaklar? İmâm-ı Âzam ile Muhammed'e göre usulün havli müntefîdir, fürû olan kuzular hakkında kendi havilleri muteberdir. Diğer eimmeye göre, analarının havlini tamamlayarak zekâta tâbi olurlar.

749 Şu kadar ki İbnü'l-Hümâm sâhib-i *Hidâye*'nin bu naklini, "meğer ki bu yavrular, anaçlarıyla karışık buluna" diye takyid ediyor. *ed-Dürrü'l-muhtâr* gibi fıkıh kitaplarında da, "Velev ki bu yavruların, bu kuzuların sürüsü içinde tek bir koyun bulunsun. Bu halde bu kuzular ve yavrular zekâta tâbi olur" diye tasrih edilmiştir. *Nehir*'de de, "Eimme-i Hanefiyye arasında 'deve köşeği, buzağı, kuzu'nun zekâtı hakkındaki ihtilâf, bu yavruların arasında büyükleri bulunmamakla meşruttur. Eğer bulunursa, meselâ otuz dokuz kuzunun arasında bir tane koyun bulunursa, mecmûundan zekât vâcip olur. Bu bir koyuna tebâiyetle otuz dokuzu zekâta tâbi olur. Zekât olarak o tek koyun verilir" denilmiştir. *Dirâye*'de de meselenin bu suretle muharrer olduğunu ve bu babda icmâ bulunduğunu İbn Âbidîn hikâye ediyor. Kuzu sürüsü içindeki bu bir koyun ayıplı ve kıymeti düşkün olsa bile yine zekât olarak bunun verileceği de bildiriliyor. Şayet bu tek koyun kıymettar bir hayvan ise onun yerine orta yapılı bir koyun verilir, deniliyor. Şu da ilâveten bildiriliyor ki: Kuzu sürüsü içindeki bu bir koyun helâk olursa zekât sâkıt olur (*İbn Âbidîn*, II, 26).

750 عناية على الهداية : ج 1, ص 405

722

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ حَدِيثُ بَعْثِ مُعَاذٍ إِلَى الْيَمَنِ تَقَدَّمَ وَفِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ إِنَّكَ تَقْدَمُ عَلَى قَوْمٍ أَهْلِ كِتَابٍ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ ثُمَّ قَالَ فِي آخِرِهِ وَتَوَقَّ كَرَائِمَ أَمْوَالِ النَّاسِ.

TERCÜMESİ

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Muâz (b. Cebel)'i Yemen'e vali gönderdiğine dair hadis, İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet edilmişti. Buradaki rivayette de İbn Abbas, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Ey Muâz! Sen Ehl-i kitap olan bir kavmin üzerine vali gidiyorsun" buyurduğunu rivayet ve hadisin mâba'dini zikrettikten sonra âhirinde Resûl-i Ekrem'in, "Ey Muâz! Halkın, sahibi nazarında en kıymetli mallarını almaktan da hazer et!" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1458 Buhârî, Zekât, 41.}

İZAHI

Müellif Zebîdî merhumun yukarıda geçtiğini bildirdiği ve burada ihtisar için *Tecrîd*'e almadığı hadis, bu ciltte 686 numara ile tercümesi geçen İbn Abbas hadisidir. Yalnız o rivayette, Muâz hazretlerinin vali olarak gittiği Yemen halkının Ehl-i kitap olduklarına dair bir fıkra ile, bir de zekât olarak halkın en göz bebeği olan mallarını almaktan hazer etmesine dair ikinci bir fıkra yukarıdaki rivayette bulunmadığından müellif burada onları nakletmekle iktifa eylemiştir.

لما بعث معاذ على اليمن fıkrasındaki **ba's** kelimesi, ilâ edatıyla teaddî ettiği halde alâ ile vârit olması ma'nâ-yı vilâyeti haiz olması itibariyledir. Binaenaleyh bu fıkranın mânası, Resûl-i Ekrem Muâz'ı Yemen halkına vali gönderirken demek olur.

Kerâim, **kerîme**nin cemʿidir. Kerîme, hayvana izâfetle sütü bol, yıldamcı, gösterişli, etli, canlı ve boylu boslu hayvan demektir. Resûl-i Ekrem efendimiz zekât âmillerini, ashâb-ı emvâlin göz bebeği olan böyle birinci sınıf mallarını almaktan menederdi. Resûl-i Ekrem efendimiz, Muâz hazretlerine *"Ehl-i kitap üzerine vali gidiyorsun!"* demekle Muâz radıyallahu anha basîretkâr olmasını tembih etmiş bulunuyorlar. Ehl-i kitap münevverdir, cehele-i müşrikîn gibi gafil değildirler, buyurmuş oluyorlar.

723

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ الْأَنْصَارِ بِالْمَدِينَةِ مَالًا مِنْ نَخْلٍ وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءَ وَكَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْجِدِ وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ قَالَ أَنَسٌ فَلَمَّا أُنْزِلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ قَامَ أَبُو طَلْحَةَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُحَاءَ وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلّٰهِ أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللهِ تَعَالَى فَضَعْهَا يَا رَسُولَ اللهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللهُ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَخْ ذٰلِكَ مَالٌ رَابِحٌ ذٰلِكَ مَالٌ رَابِحٌ وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Talha, Medine'de hurmalık mal cihetiyle ensarın en zengini idi. Kendisince emvalinin en sevimlisi de Beyruhâ (denilen bostanı) idi. Beyruhâ, Mescid-i Nebevî karşısında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Beyruhâ'ya girer ve onun içindeki güzel sudan içerdi. Enes radıyallahu anh demiştir ki: "Ey müminler! Malınızın sevdiğiniz kısmından tasadduk etmedikçe hayr-ı mahza, rızâ-i bârîye nâil olamazsınız!"[751] meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olunca, Ebû Talha doğrudan Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip demiştir ki:

— “Yâ Resûlellah! Allah tebâreke ve teâlâ: ‘Ey müminler! Malınızın size sevimli kısmından tasadduk etmedikçe rızâ-i bârîye nâil olamazsınız!’ buyuruyor. Malımın bana en sevimli olanı Beyruhâ’dır. Beyruhâ’ Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayrını ve Allah Teâlâ indinde onun zuhr-i âhiret olmasını umarım. Yâ Resûlellah! Bu bostanımı Allah Teâlâ’nın sana gösterdiği münasip cihete (lutfen) sarfeyle!” (Enes b. Mâlik demiştir ki:) Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

- “Tuhaf şey Beyruhâ (âhirette) sahibine kazanç veren bir maldır. Beyruhâ (dünyada) verimli bir irattır. Senin ne demek istediğini de işittim (biliyorum). Ben, bu bostanı akrabana tasadduk ve tahsis etmeni muvâfık buluyorum” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Talha,

- “Yâ Resûlellah! Ben de arzunuz veçhile yaparım” dedi ve Ebû Talha Beyruhâ’yı akāribi ve am-zâdeleri arasında taksim eyledi. {B1461 Buhârî, Zekât, 44.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Vasâyâ”, “Vekâlet”, “Tefsîr” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim “Zekât”ta, Nesâî “Tefsîr”de tahrîc etmişlerdir. Râvi Ebû Talha hazretlerinin terceme-i hâlini eserimizde 637 numaralı hadisin izahında bildirmiştik.

MÂNALAR

(بيرحاء) **Beyruhâ** kelimesinin gerek zabtında gerek mâna ve medlûlünde mu‘reb veya mebnî, münsarıf veya gayri münsarıf olduğunda ehl-i lugat ihtilâf etmiştir. İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde “Bu kelimede elfâz-ı muhaddisînin ihtilâfı vardır. Beyruhâ lafzını ‘bâ’nın fethi ve kesri, ‘râ’nın da fethi ve zammı ile memdûd ve maksûr olarak okurlar. Medine’de bir malın ve mevziin ismidir” diyor. Zemahşerî de *el-Fâik*’inde, fey‘alâ veznindedir, “açık yer” demektir, demiş.[752]

Bah lafzı hakkında da İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de diyor ki: "Bu kelime, methetmek ve bir şeye rıza ve muvâfakati bildirmek üzere kullanılır ve mübalağa için tekrar edilir. [753] وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ âyet-i kerîmesi şeref nâzil olduğunda bir kimse, بخ بخ demiştir ki: Ne hoş ve ne büyük emir, demek oluyor. Bir emr-i ta'zîm ve tefhim mânasına delâlet eder" diyor ve *Kāmus* mütercimi Âsım Molla da şu mâlûmatı veriyor: "Bâ'nın fethi ve 'tâ'nın cerriyle asvattandır. Bir şeyi istizam mahallinde kullanılır. Meselâ bir iş pek azîm oldu ve pek azîmdir, diyecek yerde 'bah' derler. Kâh olur ki, mübalağa için بخ بخ derler. Evvel kesr ü tenvin ile, sânî sükûn iledir. Kabul ve istihsan makamında kullanılır. Medih ve fahr mahallinde söylenilir. Lisanımızda, 'beh beh' denir." *Kāmus*'ta da, تقال عند الرضا والإعجاب بالشيء أو الفخر والمدح diye muharrerdir. Bu müteaddit mâna ve istimallerden mevzumuza en münasibi ma'nâ-yı taaccübdür. Bu cihetle bu kelimeyi, "tuhaf şey" diye tercüme ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

İyi ve fazilet sahibi bir kimsenin gönlünde de bazı mala karşı alâka ve muhabbet bulunabilir. Böyle bir mal kayd ü alâkası, sâhib-i fazîlet kimse için nakîsa teşkil etmeyeceğini bu hadisten öğreniyoruz. Bu hadis bağ, bahçe, akar, irat ittihazının mubah olduğuna da delâlet eder. Binaenaleyh İbn Mes'ûd hazretlerine izâfetle rivayet olunan, *"İrat ve akar ittihaz etmeyiniz, dünyaya rağbet etmiş olursunuz"*[754] suretindeki haberin merdud olduğu müstefâd olur. Şu kadar ki, bu irat ve akar helâl kazançtan vücut bulmuş olsun, züll ü sagar ile iktisap edilmiş olmasın. Nasıl ki İbn Ömer radıyallahu anh arz-ı haracdan kazancı kerih görürdü. Haraç malının satın alınmasını hoş görmezdi.

İbn Abdülber de bu hadisten istifade ederek, "Dostunun gönlü hoşlanacağını bilmek şartıyla bir dostun, sadîkının bahçesinin meyvesinden yemek, suyundan içmek mubahtır" demiştir.

Yine bu hadîs-i şeriften ilm ü fazilet sahibi kimse ile hayır işler hakkında müşaverenin müstehap olduğu da öğreniliyor. Yine bu hadîs-i şeriften vekâletin ancak kabul ile tamam olacağı istifade ediliyor. Bu sebeple Ebû Talha hazretleri akāribine ve am-zâdelerine kendisi taksim etmiştir. Hayır ve sadaka büyük bir mahiyette olursa, sahibini methetmek mesnûn olduğunu Resûl-i Ekrem'in Ebû Talha'yı, "*Beh, ne iyi bu mal, senin için âhiret kazancıdır*" diye methetmesinden öğreniyoruz.

En sevimli malın, en yakın akrabaya verilmesini, aile ve yakınından fakir olanlara tasadduk ve teâvünün, başkalarına yapılacak muavenetten hayırlı olduğu müstefâd oluyor. Şu kadar ki bu takdim ve tercih sadaka-i tatavvu hakkındadır. Bu nevi aile muaveneti hakkında Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Bunda iki ecir vardır: Sıla ve karâbet ecri, sadaka ecri*"[755] buyurmuştur.

---

751 {Âl-i İmrân 3/92.} لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

752 *en-Nihâye*, I, 85.

753 Âl-i İmrân, 3/133.

754 {HM4048 İbn Hanbel, I, 426.}

755 {M2318 Müslim, Zekât, 45.}

724

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ حَدِيثُهُ فِي خُرُوجِ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى الْمُصَلَّى تَقَدَّمَ وَفِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ فَلَمَّا صَارَ إِلَى مَنْزِلِهِ جَاءَتْ زَيْنَبُ امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ هٰذِهِ زَيْنَبُ فَقَالَ أَيُّ الزَّيَانِبِ فَقِيلَ امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ نَعَمِ ائْذَنُوا لَهَا فَأُذِنَ لَهَا قَالَتْ يَا نَبِيَّ اللهِ إِنَّكَ أَمَرْتَ الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ وَكَانَ عِنْدِي حُلِيٌّ لِي فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ فَزَعَمَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَوَلَدَهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ صَدَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ زَوْجُكِ وَوَلَدُكِ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتِ بِهِ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellemin (bir bayram günü) musallâya çıktığı hakkındaki Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh hadisinin rivayeti yukarıda geçmişti. Bu rivayette de Ebû Saîd el-Hudrî demiştir ki: Resûlullah mescidden dönüp menziline geldiğinde, İbn Mes‘ûd’un zevcesi Zeyneb gelmiş, huzûr-ı saâdete girmek için izin istemişti. (Bilâl tarafından), “Yâ Resûlellah! Şu izin isteyen kadın Zeyneb’dir” diye arzedildi. Resûl-i Ekrem, “Zeyneb’lerin hangisidir?” diye sordu. “İbn Mes‘ûd’un kadınıdır” diye cevap verildi. Resûl-i Ekrem, “Evet, ona izin veriniz!” buyurdu ve Zeyneb’e izin verildi. Zeyneb, “Yâ Nebiyyallah! Siz bugün (mescidde) sadaka ile emrettiniz. Benim yanımda kendime ait ziynetlerim vardı. Bunları tasadduk etmek istedim. Fakat İbn Mes‘ûd, kendisinin ve oğlunun, sadaka vereceğim kimselerden daha ziyade sadakaya müstehak olduklarını iddia etti. (Ne buyurursunuz?)” dedi. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cevaben, “İbn Mes‘ûd doğru söylemiştir. Zevcin ve oğlun tasadduk edeceğin kimselerden daha ziyade sadakaya lâyıktır” buyurdu. {B1462 Buhârî, Zekât, 44.}

İZAHI

Gerek bu hadîs-i şerif gerek bundan evvel tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisi, Buhârî'nin "Ekāribe Verilen Zekâtın Beyanına Dair" açtığı bir babın iki hadisidir. Bu unvandan yani yakın akrabaya muavenet medlûlünden müstefâd olan mâna, şer'î mânaca havlini tamamlayan ve yıllamış bulunan nisâb-ı şer'îden bir cüzünü müslüman fakire temlikten ibaret zekât değildir. Belki muhtaç bir dostunun ve yakın taallukatının ihtiyacını izâleden ve bununla ind-i ilâhîde ecr ü sevâb iktisap etmekten ibarettir. Esas itibariyle zekât lafzının lugaten delâlet ettiği birtakım mânalar vardır. Yakın dostlarına, akraba ve taallukatına teâvün de bu mânalardan biridir.

Bu hadisteki sadakayı, zekât-ı mefrûz mânasına hamlederek İmam Şâfiî, bir rivayete göre, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Mâlikîler'den Eşheb, Ebû Yûsuf, Muhammed, Ehl-i Zâhir bu hadis ile ihticâc edip kadının, fakir olan zevcine zekâtını vermesini câiz görmüşlerdir. Karâfî, "İmam Şâfiî, Eşheb zevcenin zevcine zekât vermesini kerih görürlerdi" demiştir.

Diğer taraftan Hasan-ı Basrî, Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel, Hanbelî fukahasından Ebû Bekir zevcenin, zevcine malının zekâtını vermesi câiz değildir, demişlerdir. Bu mezheb Ömer radıyallahu anhtan da rivayet edilmiştir. Bunlar mevzubahsimiz olan Zeyneb hadisindeki sadakayı, zekât-i mefrûz mânasına değil, teâvün ve sadaka-i tatavvu mânasına hamletmişlerdir.

Bu sadakanın medlûlü sadaka-i tatavvu olduğunu Tahâvî'nin Râita tariki ile meâli bervech-i âtî rivayeti de teyit etmektir: Râita bint Abdullah demiştir ki: Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeyneb, sanatkâr bir kadındı. Abdullah b. Mes'ûd ise fakirdi. İbn Mes'ûd'u ve oğlunu Zeyneb infak ederdi ve "Seninle oğluna bakmak, beni sadaka vermekten menediyor, sizinle beraber harice sadaka vermeye gücüm yetişmiyor" diye şikâyet ederdi. Abdullah b. Mes'ûd da cevaben, "Bize yaptığın infak ve muavenetten dolayı me'cûr ve müsâb olmazsan, ben de senin bu ihsanını istemem" demişti. Bunun üzerine Zeyneb ve İbn Mes'ûd Resûl-i Ekrem'e giderek Zeyneb, Resûl-i Ekrem'den, "Yâ Resûlellah! Ben sanat sahibi bir kadınım. El emeğimi satar, kazanırım. Oğlumun ve zevcimin bir şeyleri yok. Bunları ben infak ediyorum. Bunların maişetinden artırıp harice sadaka veremiyorum. Bunları infak ve iaşeden dolayı bana bir ecr ü sevâb var mıdır?" diye sordu. Resûl-i Ekrem, *"Evet, bunları infaktan me'cûr olursun, sen zevcini ve oğlunu infak et!"* buyurdu.[756]

Bu tarîk-i rivayette pek âşikâr olarak görülüyor ki bu sadaka ve infak, farz olan zekât mânasına değildir. Aynî *Umdetü'l-kārî*'de Tahâvî'den bu rivayeti naklettikten sonra bunun sadaka-i tatavvua delâlet eden fıkralarını birer birer tahlil ediyorsa da bu, pek âşikâr mesele için bunları nakle lüzum görmedik.

Zevcenin, zevcine farz olan zekâtını vermesinin cevaz ve adem-i cevâzı hususunda Hanefî kitaplarında İmâm-ı Âzam'ın adem-i cevâzına dair fetvası tercihen mesâil-i mütûn arasında zikredilip İmâmeyn'in cevaza dair ictihadları muhalefet halinde şârihler tarafından gösterilmiştir. Binaenaleyh fıkhan bir müzekkî zekâtını usulüne yani babasına, büyük babasına, ne kadar yükselirse yükselsin veremez. Fürûuna yani oğluna, oğlunun oğluna, ne kadar inilirse inilsin yine veremez. Karısına da veremez. Buraya kadar sâdât-ı Hanefiyye arasında ihtilâf yoktur, ittifak vardır. İhtilâf ancak kadının zevcine zekâtını verebilmesindedir ve sâhib-i mezhebin menfî ictihadı tercih edilmiştir.

---

756 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 23, no: 3034.}

725

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ فِي فَرَسِهِ وَغُلَامِهِ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin: "Müslüman üzerine atı için ve kölesi için zekât vermek vâcip değildir" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1463 Buhârî, Zekât, 45.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi burada Âdem'den rivayet eder. Yine burada Müsedded'den, Süleyman b. Harb'den de birer rivayeti vardır. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, "Zekât" bahsinde müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir. Müslim ile Nesâî'nin bu hadis hakkındaki rivayet tarikleri hepsinden çoktur, yedi tariki bulunmaktadır. Yalnız metinlerde meâlen bir fark olmamakla beraber takdim, tehir ve aynı mânayı ifade eden kelime farkları vardır. Bu babda âtideki ehâdîs-i şerife de rivayet edilmiştir.

1. *Sünen-i erbaa* sahipleri tarafından tahrîc edilen ve Ali Murtaza radıyallahu anhın rivayetgerdesi olan قد عفوت لكم عن صدقة الخيل والرقيق فهاتوا صدقة الرقة الحديث *"Haydi sizin menfaatinize ait olmak üzere atınızın, memlükünüzün zekâtını bağışlıyorum. Siz gümüş malınızın zekâtını getiriniz"*[757] kavl-i şerifi.

2. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde, Nesâî'nin "Diyât"ta, Ebû Dâvûd'un *Merâsil*'de tahrîc ettikleri İbn Hazm hadisidir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Yemen halkına hitaben ferâiz, sünen, diyetlere dair Amr b. Hazm vedâatiyle gönderdiği bir mektubunda ezcümle, ليس في عبده فرسه شيء *"Kişinin kölesi için, atı için zekât namına bir şey yoktur"* buyurmuştur.[758]

3. Ahmed b. Hanbel'in, Ömer b. Hattâb ile Huzeyfe radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin sadaka olarak attan, köleden bir şey almadığına dair rivayeti.

4. Taberânî'nin İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği veçhile Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, قد عفوت لكم صدقة الخيل والرقيق وليس فيما دون المائتين صدقة buyurmuştur.[759]

5. Taberânî'nin ve Beyhakī'nin, Abdurrahman b. Semüre radıyallahu anhtan rivayetleri veçhile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا صدقة في الكسعة والجبهة والنخة *"Eşekte, atta, kölede zekât yoktur"*[760] buyurmuştur.[761]

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadis ile Saîd b. Müseyyeb, Ömer b. Abdülazîz, Mekhûl, Atâ, Şa'bî, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Sevrî, Zührî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ehl-i Zâhir istidlâl ederek sûret-i mutlakada atta zekât yoktur demişlerdir. Hanefîler'den Ebû Yûsuf ile Muhammed'in ictihadları da böyledir. Tirmizî, "Amel-i ümmet bu Ebû Hüreyre hadisi üzerine câri olmuştur, ehl-i ilme göre sâime olan atta ve hizmet için ihtiyar edilen kölede zekât yoktur. Ticaret için tutulanlarda bir sene geçince kıymeti üzerinden zekât vâcip olur" diyor.

İbrâhim en-Nehaî'ye, Hammâd b. Ebû Süleyman'a, Ebû Hanîfe'ye, Züfer'e göre, tenâsül için hıfzedilen atlarda zekât vâciptir, demişlerdir ki, ılgı halinde sâime olarak yetişen atlar olacaktır. Şemsüleimme es-Serahsî, Zeyd b. Sâbit hazretlerinin mezhebi de bu olduğunu zikretmiştir.

Bu zümre-i ilmiyyenin istinat ettikleri delillerden birisi Müslim'in *Sahîh*'inde Süheyl b. Ebû Sâlih tarikiyle Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan tahrîc ettiği uzun bir hadistir. Bunda, *"Zekâtını vermeyen hiçbir sâhib-i kenz yoktur ki, onun mâl-i medfûnu cehennemde kızdırılıp da sahibi onunla azap edilmesin"*[762] suretinde başlayan bu hadis, hayle dair de şu tebligatı muhtevîdir:

At üç sınıftır: Birisi, sahibi için ecr ü sevâbı mûciptir, öbürü setr-i uyûbu müstelzimdir, üçüncüsü de vizr ü vebali muktazîdir, buyurmuştur. Bundan sonra hadisin alt tarafında sahibi için setr-i uyûb ve zünûb olan at: Kişinin izzet, şeref, ziynet ittihaz edip de üzerindeki hakkullahı unutmayarak bağlayıp beslediği attır. İşte bu at, sahibi için setr-i zünûb ve uyûbdur, buyurmuştur. Tahâvî'nin, Bezzâr'ın da rivayet ettikleri bu hadis ile Ebû Hanîfe'nin bulunduğu zümre-i ilmiyye, atta zekâtın lüzum ve vücûbuna ihticâc ederek: Zekât vâcip olan sair emvâl-i zekâtta Allah Teâlâ'nın hakkı olduğu gibi atta hakkullah bulunduğuna ve zekât vermek vâcip olduğuna bu hadis delâlet etmektedir, demişlerdir.

Bunların ihticâc ettikleri delillerden birisi de Tahâvî'nin tahrîc ettiği Sâib b. Yezîd hadisidir. Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâ, رأيت أبي يقوم الخيل ويدفع صدقتها إلى عمر "Ben babamın ata bahâ biçtiğini, sadaka ve zekâtını Ömer b. Hattâb'a götürdüğünü gördüm" demiştir. Bu Sâib hadisini Tahâvî gibi, Dârekutnî de rivayet etmiştir. İbn Abdülber de *et-Temhîd*'inde rivayet eder. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'indeki rivayetinde, Yezîd'in at zekâtlarını toplayıp Hazret-i Ömer'e getirdiği daha vâzıh bir surette Sâib tarafından bildirilmiştir. Hadisin bu vuzuhu ve rivayet tariklerinin kesreti cihetiyle İbn Abdülber bu hadisin sıhhatine hükmetmiştir. Hakîm, İbn Rüşd el-Mâlikî de *Kavâid*'inde, "Artık Hazret-i Ömer'in attan zekât kabul ettiğinde hiç şüphe yoktur, sahihtir" demiştir.

Bu, zekât-ı hayl, pek çok tafsile değer mesâildendir. Çünkü at, gerek yetiştirilmesi gerek istimali itibariyle binit, yük, alûfe, sâime olmak gibi muhtelif sınıflara ayrılır. Bu cihetle fıkıh kitaplarındaki nukūl-i fıkhiyyeyi de mütalaa etmek icap eder. Eimme-i Hanefiyye'den bazıları sâhib-i mezhebin bazıları da İmâmeyn'in kavlini tercih etmişlerdir. Kādî Han *Fetâvâ*'sında, fukahâ-i Hanefiyye'nin: İmâmeyn'in kavliyle fetva verilmelidir, dediklerini naklediyor. Şemsüleimme ile Sâhib-i *Tuhfe* ise, Ebû Hanîfe hazretlerinin kavlini tercih etmişlerdir. *el-Hidâye*'de ise mesele şu yolda izah edilerek sâhib-i mezhebin noktainazarı teyit ediliyor:

Hayl, kırda otlayan ve dölü alınmak için erkeği, dişisi ve aygırı, kısrağı karışık yaşayan sâime nevinden olursa, Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre zekâta tâbidir. Fakat sahibi muhayyerdir, dilerse hayvan başına yuvarlak hesap 1 dinar verir. Dilerse hâl-i hazır bahasıyla takvim edilerek tutarının her 200 dirhemi için 5 dirhem zekât verir. *el-Hidâye*'de delil olarak da, في كل فرس سائمة دينار أو عشرة دراهم "*Sâime olan atın zekâtında hayvan başına 1 dinar yahut 10 dirhem zekât vâciptir*"[763] hadisi zikrediliyor. İmâmeyn'e göre zekât yoktur, deniliyor. İmâmeyn için delili olarak da mevzubahsimiz olan, ليس على المسلم في عبده و فرسه صدقة hadisi[764] serdediliyor. Sonra da İmâmeyn'in delili olan bu hadîs-i şerifteki feresin, gazi ve mücahid atı olduğu ve Ebû Hanîfe mezhebinde dinar ile takvim arasındaki tahyîrin Hazret-i Ömer'den me'sûr olduğu bildiriliyor.

el-Hidâye'de, sâdât-ı Hanefiyyemizin noktainazarlarıyla delilleri bu suretle vazedildikten sonra burada İmâmeyn'in delilini gazi atına tahsisin ve dinar ile takvimin Hazret-i Ömer'den me'sûr olduğunun izahı kalıyor. Bu vazifeyi de *el-Hidâye* şârihleri ifa ediyor: birinci ciheti izah ederek sâhib-i *İnâye* diyor ki: Ebû Hüreyre hadisindeki feresin, gazi atı olarak te'vili, Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhtan nakledilmiştir. Şöyle ki:

Emevî halifelerinden Mervân, hilâfeti zamanında bu zekât-ı hayl meselesi hakkında ashap ile müşavere etmiş ve Ebû Hüreyre radıyallahu anh, adem-i lüzûmunu iddia ederek, [765] ليس على المسلم في فرسه وغلامه صدقة hadisini sevketmiş. Bunun üzerine Mervân Zeyd b. Sâbit hazretlerine teveccüh ederek, “Siz ne dersiniz yâ Ebû Saîd!” diye bu babdaki noktainazarını sormuş. Fakat Ebû Hüreyre hazretleri, rivayet ettiği hadise kanaat etmeyerek Mervân’ın Zeyd b. Sâbit’ten istiknâh-i mesele etmesine hayret ederek, “Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hadisini rivayet ediyorum. Bu adam da kanaat etmeyerek, ‘Sen ne dersin yâ Ebû Saîd’ diyor” sözleriyle hayretini ortaya koymuştur. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit hazretleri, “Hakikaten Resûlullah *müslimin atında zekât yoktur* buyurmuştur, bu doğrudur. Fakat bununla Resûlullah gazinin atını murat etmiş ve guzât-ı müslimîn atlarını zekâttan istisna eylemiştir. Yoksa dölü alınmak için kırda otlatılan sâime nevinde zekât vardır”, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Mervân, “Ne miktar zekât vâciptir?” diye sormuş. Buna da Zeyd b. Sâbit, “Hayvan başına 1 dinar, yahut 10 dirhem zekât vâciptir” diye cevap vermiş.[766]

Mâlûmdur ki Ebû Hüreyre hazretleri ashâb-ı kirâmın râvilerinden idi ve en çok hadis rivayet eden bir sahâbîdir. Fakat Zeyd b. Sâbit hazretleri ashâb-ı kirâmın hem râvilerinden hem de en benâm âlimlerinden idi. Mişkât-i nebevîden şerefvârit olan ehâdîs-i şerifenin sebeb-i vürûdunu, ilel ü esbâbını pek iyi bilirdi.

Dinar ile takvim arasındaki tahyîrin Hazret-i Ömer’den me’sûr olduğu da yine *İnâye*’de şöyle izah ediliyor: Ömer radıyallahu anh, Ebû Ubeyde b. Cerrâh hazretlerine yazdığı bir emirnâmesinde huyûl-i sâimenin her feresinden 1 dinar, yahut 10 dirhem zekât alınmasını bildirmiştir. Bu emirnâme hakkında beyân-ı ictihad eden fukaha, “1 dinarın mikdâr-ı zekât olması Arap atlarına mahsustur. Arap atları kıymetçe yekdiğerine müsavidir. Diğer atlar, kıymetçe farklı olduklarından bunlardan da takvim ile zekât verilir” demişlerdir.

Muhakkık İbnü'l-Hümâm, Ebû Hüreyre hadisindeki feresi, feres-i müfred, diye sahibinin binmek ve yük yüklemek üzere ayırdığı hayvana tahsis ediyor ki gazi atı da burada dahil bulunuyor. Bu tahsisi, bu çok zeki Hanefî imamı فرسه lafzında feresin sahibine izâfetle irat buyurmuş olmasından istifade etmiştir. Hakikatte "**Zeyd'in atı**" denilince onun binit hayvanı tebâdür eder. Lugaten feres bir lafz-ı âm olduğu halde mâlikine izâfetle istihdamı halinde örf tahsis ediyor. İbnü'l-Hümâm hadiste abd de böyledir, diyor. Binaenaleyh hususi surette istihdam ettiği köle zekâta tâbi değildir. Fakat ticaret için tuttuğu kölede zekât vermesi vâciptir.

İbnü'l-Hümâm sâhib-i mezhebin bu babdaki ictihadını teyiden bu lugavî ve örfî delilleri irat ettikten sonra naklî delillere nakl-i kelâm ederek yukarıda Müslim'den naklettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde haylin sunûf-ı selâsesine ait olan fıkrasını zikrediyor. Daha sonra tarafeynin naklî delillerini uzun boylu muhakeme ediyor.

Buraya kadar devam eden izahımız erkek, dişi ve aygır, kısrak tenâsül için karışık olarak otlayan atlar hakkında idi. Aygırı, kısrağı ayrı ayrı otlayanlar hakkındaki ahkâm da *el-Hidâye*'de şöyle bildiriliyor: Münferit tutulan erkek atlarda zekât yoktur. Çünkü tenâsül müntefîdir. Bir rivayete göre, inâs-i münferide dahi böyledir. Diğer rivayette inâs-i münferidenin fahl-i müsteâr ile telkīh ve tenâsülü mümkün olduğundan zekât lâzımdır. *Muhît*'te, zükûr-i münferid, inâs-i münferide hakkında iki rivayet vardır. Bunlardan en meşhuru adem-i vücûbdur, deniliyor. *Fethu'l-kadîr*'de de zükûrda râcih olan adem-i vücûbdur, inâsta da vücûbdur, deniliyor.

---

757 {D1574 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

758 {Zikredilen kaynaklarda tespit edilemeyen bu rivayet *Aynî*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, IX, 36.}

759 {Taberânî, *el-Evsat*, IX, 177, no: 9464.}

760 الكسعة: بضم الكاف وسكون السين المهملة. بعدها عين مهملة. قال أبو عبيد وأبو عمرو والكسائي هي الحمير. و قيل هي الرقيق. والجبهة: بفتح الجيم وسكون الباء هي الخيل. والنخة: بضم النون وتشديد الخاء هي

الرقيق. قاله أبو عبيد وأبو عمرو. وفي رواته سليمان ابن أرقم. وهو متروك الحديث [عمدة القارى]

761 {BS7504 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 200.}

762 {M2292 Müslim, Zekât, 26.}

763 {Rivayet temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 99.}

764 {Bezzâr, *el-Müsned*, XIV, 394, no: 8135.}

765 {B1463 Buhârî, Zekât, 45. Bu rivayet *el-İnâye*'de "ليس على الرجل في عبده ولا في فرسه صدقة" lafızlarıyla yer almaktadır. Bâbertî, *el-İnâye*, II, 183.}

766 {Bâbertî, *el-İnâye*, II, 183, 184.}

726

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ جَلَسَ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى الْمِنْبَرِ وَجَلَسْنَا حَوْلَهُ فَقَالَ إِنَّ مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يُفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللهِ أَوَ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ فَقِيلَ لَهُ مَا شَأْنُكَ تُكَلِّمُ النَّبِيَّ ﷺ وَلَا يُكَلِّمُكَ فَرَأَيْنَا أَنَّهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ قَالَ فَمَسَحَ عَنْهُ الرُّحَضَاءَ فَقَالَ أَيْنَ السَّائِلُ وَكَأَنَّهُ حَمِدَهُ فَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ وَإِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ أَوْ يُلِمُّ إِلَّا آكِلَةَ الْخَضْرَاءِ أَكَلَتْ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتْ عَيْنَ الشَّمْسِ فَثَلَطَتْ وَبَالَتْ وَرَتَعَتْ وَإِنَّ هٰذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ فَنِعْمَ صَاحِبُ الْمُسْلِمِ مَا أَعْطَى مِنْهُ الْمِسْكِينَ وَالْيَتِيمَ وَابْنَ السَّبِيلِ أَوْ كَمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَإِنَّهُ مَنْ يَأْخُذُهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ وَيَكُونُ شَهِيدًا عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Günün birinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerinde oturmuştu. Biz de kendisinin etrafında oturmuştuk. Bu halde aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurdu ki:

“Ben (ebediyete gittik)ten sonra dünya çiçeğinden, dünya hüsn ü behcetinden önünüze nice açılacak nimet sofraları, hayat sahneleri (yok mu? Bu), sizin için korktuğum muhakkak olan şeylerdendir. Bunun üzerine (ashaptan) bir zat, “Yâ Resûlellah! Hiç hayr ü nimet, şerr ü mefsedet celbeder mi? (ki, korkuyorsunuz!)” diye sordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (vahye intizar ederek bir müddet) sükût etti. O sâile ashap tarafından, “Sen kim oluyorsun ki Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sual soruyorsun? (Bak) sana cevap bile vermiyor” denildi. O sırada biz Resûl-i Ekrem'e vahiy geliyor olduğunu anladık. Râvi Ebû Saîd diyor ki: Resûl-i Ekrem dökmekte bulunduğu bol bir teri nâsıyesinden sildi ve sual soran kimseyi över bir eda ile, “Sâil nerededir?” diye sordu ve sonra buyurdu ki: “Hakikaten hayr ü nimet, şerr ü mefsedet getirmez, (fakat sebep olur. Bakınız!) Baharın bitirdiği otlardan (zehirli) bir kısmı vardır ki, o, (yiyeni) öldürür, yahut ölüme yaklaştırır. Lâkin yeşil ot böyle değildir. Onu otlayan hayvan, ölüm tehlikesinden masundur. Bu hayvan, o yeşil otu yer, iki böğrünü şişirince bahar güneşini karşılar. Kolayca tersler, işer, genişler. (Yine) bol bol yer. İşte bu dünya malı da yeşil ot gibi caziptir, tatlıdır. Bu nimetten miskine, yetime, vatancüdâ yolculara tasadduk eden zengin müslüman, ne hayırlı kişidir.” (Râvi şek ederek diyor ki:) “Yahut Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, haksız haram mal toplayan, harîs de daima yiyen, bir türlü doymayan obur gibidir. Kıyamet gününde bu mal, kendi sahibinin buhlüne şehâdet edecektir” buyurduğu gibi. {B1465 Buhârî, Zekât, 47.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerif, lisân-i belâgatın hiç şüphesiz îcâzkâr bir üslûbu ile ifade edilmiştir. Şu kadar ki, Kazzâr'ın dediği veçhile Buhârî'nin hazf ve ihtisar hususundaki âdeti bu hadis hakkında daha fazla müessir olmuştur. Bu cihetle hadis şârihlerini bir hayli edebî tahlillerle, takdirlerle uğraştırmıştır. Hadîs-i şerif müteaddit emsali muhtevîdir. Bunlar arasında en beliği ve şahaseri ما يفتح عليكم من زهرة الدنيا cümle-i edîbiyyesidir. Resûl-i Ekrem efendimiz bununla, "Ben aranızdan ayrılıp ebediyet âlemine gittikten sonra sizin bugünkü feragatkâr, zühdî hayatınızı bırakarak kayserlerin, kisrâların fethedilen vâsi ve zengin ülkelerinden iğtinâm edeceğiniz rengârenk ezhâr-i hazâin, demet demet önünüze serildiği zaman, bu çiçek renklerinin gözlerinizi kamaştırmasından, kokularının da meşâmınızı ve bütün his ve idrakinizi alt üst etmesinden endişe ediyorum. Bugün mütesânit ve fukaranıza, yetimlerinize muhib olan sizlerin, yarın ihtirasa kapılmanızdan ve bu ganimet nimetini hayır yollara sarfedemeyerek israf ü sefahate dalmanızdan çok korkarım" buyurmuş oluyordu.

Bu çok yüksek temsilin derece-i şümûlünü kavrayamayan bir sahâbî kalkmış, Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Hiç hayr ü ganimet, şerr ü mefsedet olabilir mi?" diye bir sual sormuştu. Efsah-i enbiyâ olan Peygamberimiz, bu yüksek mevzuun daha iyi anlaşılması ve anlatılması için bir müddet vahye intizar edip sükût etmişti. Bu kısa sükût ve intizar devresinde ashâb-ı kirâm, Resûl-i Ekrem'in bu sualden münfail ve müteessir olduklarını zan ve tahmin ederek sâili müâhazeye başlamışlardı: "Sen kim oluyorsun ki, Resûlullah'tan sual sormaya cüret ediyorsun! Bak, gör, işte sana cevap bile vermiyor" diyorlardı. Bu esnada hâtemü'l-enbiyânın nişâne-i vahy olarak vücûd-ı saâdetlerini yıkarcasına bol bir ter döktüğünü ve mübarek nâsıyesini eliyle silmeye başladığını gören ashâb-ı kirâm, vahiy geldiğini anlamakta gecikmediler. Ve hakikaten Resûl-i Ekrem, beşûş bir çehre ile ve sual soran kimseyi senâkâr bir lisan ile, *"Hani o sâil nerededir?"* diye taltif ederek daha geniş bir teşbih ü temsil ile buyurmuşlar ki:

Evet, mal, servet, Allah'ın insanlara bahşettiği hayr ü saadettir. Bu cihetle mal, şerr ü fesat olmaktan uzaktır. Lâkin bu servetin gerek iktisabında, gerek sûret-i sarfında, onun rengi, onun mahiyeti değişir. Bu ne gibidir, bilir misiniz? Cenâb-ı Hakk'ın hazîne-i kereminden dökülen bahar yağmuruyla yetişen otlar, bir yağmurun eser-i feyzi oldukları halde, bunların bir kısmı zehirlidir, mühliktir. Bir kısmı da temizdir, zümrüt gibi yeşildir, nâfîdir.[767] Zehirli otu her yiyen hayvanın karnı şişer, müthiş ağrılar içinde ya derhal ölür. Ya da hayvanın bünye-i hilkati mukavemet ederek ölmese bile bakıye-i hayatını hastalıkla geçirerek tedrîcen ölüme sürüklenir.

Fakat yeşil çayır otu yiyen behâim böyle değildir. Meselâ bir kuzu yeşil otu bol bol yer, böğürlerini, midesini şişirir. Bahar güneşinin hayat bahşeden sıcaklığı karşısında sağa sola koşar, oynar, sıçrar, kolaylıkla tersler, işer, genişler. Tekrar yemeye başlar.

İşte Resûl-i Ekrem'in şu âlî tebliğleri iki meseli ihtiva etmektedir. Bunun birisi ile dünya malını cemetmekte, hukūk-ı fukarâyı meneylemekte ifrat edenlerin hali; öbürüyle de kazancında, sarfında tarîk-i itidâli iltizam edenlerin müstesna vaziyeti tasvir buyurulmuştur. Birincisi, وإن مما ينبت الربيع يقتل أو يلم "*Baharın yetiştirdiği otlardan zehirli kısmı vardır ki, her yiyen hayvanı ya defaten veya tedrîcen öldürür*" kavl-i şerifi ile haksız kazanılan ve fakirlere, yetimlere, vatanından, ailesinden uzak düşmüş perişan din kardeşlerine yardım etmekten çekinen harîslerin, hodgamların malları ve halleri tasvir buyurulup bu haksız kazançların zehirli otlar gibi semm-i katil olduğu, fukaradan imsak ile sefahatte israf edilen bu servetin, âhirette sahibinin sebeb-i helâki olacağı bildirilmiştir. İkincisi إلّا آكلة الخضراء "*Lâkin yeşil çayır otlayan hayvan ölüm tehlikesinden masundur...*" kavl-i şerifi ile de helâl yollarda kazanılan ve bir kısmı sadaka ve zekât olarak hayır yollara sarfedilen servet de yeşil otlara teşbih buyurulup sahibinin dünyevî ve uhrevî vesîle-i saâdeti olacağına işaret buyurulmuştur.

Hadîs-i şerifin son fıkrası olan, وإنه من يأخذه بغير حقه كالذي... “*Haksız mal toplayan haris de daima yiyen, bir türlü doymak bilmeyen obur gibidir. Bu mal da kıyamet gününde sahibi aleyhinde şehâdet edecektir*” kavli ile bildirilen şehâdet, bu servetin sûret-i iktisabına, keyfiyet-i sarfına ait olacağı diğer haberlerde vârit olmuştur.

HULÂSA. Hadîs-i şerifte servet, haddizâtında hayır olduğu, fakat sûret-i iktisâbı, keyfiyyet-i sarfı itibariyle vesîle-i saâdet veya müstelzim-i felâket olacağı bildirilmiştir. Büyük İslâm mütefekkirlerinden Gazzâlî diyor ki: Servet, vücûd-ı semmin, tiryakın mecmaı olan bir yılan gibidir ki bu hayvan, tiryakın sûret-i istihrâcını müdrik ve şerrinden ihtiraz edebilen bir sanatkârın eline düşerse nimet olur. Eğer ahmak bir aceminin eline düşerse bu defa da belâ ve felâket olur.

---

767 Şarkın en büyük hakîm ve edibi olan Sa‘dî bu hakikati şu beliğ beytiyle terennüm etmiştir:

بارانكه در لطافت طبعش خلاف نيست

در باغ لاله رويد و در شوره يوم خس

Mânası. “Bahar yağmurunun tab‘an ve fıtraten latif ve hayatbahş olduğunda şüphe yoktur. Fakat yerin kabiliyetine göre, bu yağmurdan bağda, bahçede lâle, sünbül gibi latif çiçekler biter. Çoraklıkta da çer çöp.”

Yine Sa‘dî merhumun bu mevzuda söylediği şu iki beytini de bildirmeden geçmeyelim: Birisi:

دروتخم و عمل ضايع مكردان زمين شوره سنبل بر نيارد

Mânası. “Çoraklık yerde sünbül, lâle bitmez. Nâfile bu çoraklığa tohum saçıp emek telef etme!”

Öbürü: هركز از شاخ بيد بر نخورى اير اكر آب زنده كي بارد

Mânası. “Gökteki bulut söz temsili âb-ı hayât yağdırsa, sen söğüt ağacından asla meyve yiyemezsin!”

727

•.•.•

عَنْ زَيْنَبَ امْرَأَةِ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ ﵁ حَدِيثُهَا الْمُتَقَدِّمُ قَرِيبًا وَقَالَتْ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ اِنْطَلَقْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ فَوَجَدْتُ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى الْبَابِ حَاجَتُهَا مِثْلُ حَاجَتِي فَمَرَّ عَلَيْنَا بِلَالٌ فَقُلْنَا سَلِ النَّبِيَّ ﷺ أَيَجْزِئُ عَنِّي أَنْ أُنْفِقَ عَلَى زَوْجِي وَأَيْتَامٍ لِي فِي حَجْرِي فَسَأَلَهُ فَقَالَ نَعَمْ لَهَا أَجْرَانِ أَجْرُ الْقَرَابَةِ وَأَجْرُ الصَّدَقَةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın zevcesi Zeyneb radıyallahu anhâdan –yakında bir hadisi rivayet edilip geçmişti.– Bu rivayette ise, Zeyneb demiştir ki: "(Bayram günü) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gittim. Kapıda ensardan bir kadını (bekler) buldum. Onun hâceti de, benim hâcetim gibi idi. Bilâl yanımıza geldi. Biz Bilâl'e, 'Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sor! Bizim, zevcimize ve himayemizde bulunan yetimlerimize sadaka vermemiz kifâyet eder mi? (Sadaka vermiş olur muyuz?)" dedik. Bilâl Resûlullah'a arzetti. Resûlullah da, "Evet bunlardan her birinin sadakası için iki ecir vardır: Biri karâbet ve sıla-i rahm ecri, öbürü de sadaka ecr ü sevabı" buyurmuş. {B1466 Buhârî, Zekât, 48.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de hep "Zekât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadis, müellif Zebîdî merhumun işaret ettiği veçhile yukarıda geçmişti ve eserimizin 724 numarasında tercüme edilmişti. Bu sebeple Zebîdî burada hadisi son derece ihtisar etmiştir. Hadisin mensup olduğu babın unvanı, "Zevcenin Zevcine ve Taht-ı Himâye ve Terbiyesinde Bulunan Yetimlerine Zekât Vermesi" suretindedir. Zevcenin zevce zekât vermesi hakkındaki fukahanın ihtilâfı, 724 numaralı hadisin izahında geçmiştir.

Metn-i aslîdeki على زوجي وأيتام لي في حجري ibaresi hep mütekellim zamiri ile rivayet edilmiştir. Halbuki, sâil iki kadın olduğundan, tesniye zamiriyle irat edilmek icap ederdi. Nasıl ki Nesâî'nin rivayetinde bu veçhile أزواجنا في حجورنا suretinde mazbut bulunduğundan bunları mütekellim maa'l-gayr olarak tercüme ettik.

Râvi Zeyneb'in hâne-i saâdetin kapısı önünde buluştuğu kadının ismi Buhârî'nin tarîk-i rivâyetinde zikredilmemiştir. Bunun da ismi Zeyneb olduğunu ve Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr'ın zevcesi bulunduğunu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Nesâî'nin rivayetlerinden öğreniyoruz.[768]

Bu iki Zeyneb'in ikisinin zevclerinin de fakir olduğu ve himayelerinde yetimleri bulunduğunu Buhârî'nin rivayetinden öğreniyoruz. Fakat bu yetimlerin kız ve oğlan kardeşlerinin yetim çocukları olduğu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin rivayetinde tasrih edilmiştir. Nesâî'nin rivayetinde ise bu iki Zeyneb'den birisinin fazla malı vardı. Fakat himayesinde oğlan kardeşinin yetimleri bulunuyordu. Öbürünün de fazla malı vardı. Onun zevcinin de eli yufka idi, deniliyor ki örfümüzde fakr ü ihtiyâcdan kinayedir.[769]

Bu hadisteki infaktan maksat İmam Ebû Hanîfe'ye göre sadaka-i vâcibe olan zekât olmadığını İmâmeyn ile İmam Şâfiî ve emsaline göre, zekât mefrûz olduğunu 724 numara ile tercüme ettiğimiz yine bu hadisin izahında bildirmiştik. Bu iki noktainazar ihtilâfına göre, bu rivayetteki أيجزئ عني cümle-i istifhâmiyesinin mânası İmâm-ı Âzam ile emsaline göre, "Zevcimizi ve yetimlerimizi infak etmemiz nâfile sadaka yerine geçer mi?" demek olur. Öbürlerine göre de "Zekât-ı mefrûz olarak kabul olunur mu?" şeklinde bir sual olur.

768 وفي رواية الطيالسي: (فإذا امرأة من الأنصار يقال لها زينب). وكذا النسائي عن علقمة عن عبد الله قال: (انطلقت امرأة عبد الله بن مسعود وامرأة أبي مسعود يعني عقبة بن عمرو الأنصاري).

769 وفي رواية الطيالسي: (هم بنو أخيها وبنو أختها). وفي رواية النسائي من طريق علقمة: لإحداهما فضل مال وفي حجرها بنو أخ لها أيتام وللأخرى فضل مال وزوج خفيف اليد [عيني ج 4 , ص 193]

728

•.•.•

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ أَلِيَ أَجْرٌ أَنْ أُنْفِقَ عَلَى بَنِي أَبِي سَلَمَةَ إِنَّمَا هُمْ بَنِيَّ فَقَالَ أَنْفِقِي عَلَيْهِمْ فَلَكِ أَجْرُ مَا أَنْفَقْتِ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) ben, "Yâ Resûlellah! (Ölen zevcim) Ebû Seleme'nin çocuklarını infak ettiğimden dolayı bana ecr ü sevâb var mıdır? Onlar benim de çocuklarımdır" diye sordum. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm cevaben, "Bu çocukları infak et! Bunlara verdiğin sadakanın ecr ü sevâbı vardır" buyurdu. {B1467 Buhârî, Zekât, 48.}

İZAHI

Elimizdeki bütün *Buhârî* nüshalarında bu hadisin sûret-i sevki şöyledir: عن زينب بنت أم سلمة رضي الله عنها قالت . Bu halde hadisin râvisi Ümmü Seleme değil kızı Zeyneb oluyor. Bu ise hadisin medlûlüne mugayirdir. Çünkü metn-i hadîste, Ebû Seleme'nin çocuklarını infak ettiğini bildiren ve "Bunlar benim de çocuklarımdır" diyen Ümmü Seleme olduğu pek âşikârdır. Şârih Kastallânî tarafından Ebû Zer rivayetinde hadisin, عن زينب بنت أم سلمة عن أم سلمة suretinde sevkedildiği ve bu rivayetin sahih olduğu bildiriliyor. Garibi şudur ki, Kastallânî, sahih olarak bildirdiği Ebû Zer rivayetini kendisi de iltizam etmemiştir. Müellif Zebîdî merhum, Ümmü Seleme'yi râvi göstermesine nazaran Ebû Zer rivayetini ihtiyar ve hakikaten isabet etmiştir. Şârih Aynî'nin nüshası da böyledir. Sıddîk Han *Tecrîd*'in şârihi olduğu halde her nasılsa Ebû Zer rivayetini iltizam etmemiştir.

Ümmü Seleme radıyallahu anhânın ismi Hind'dir, bint Ebû Ümeyye'dir. İlk zevci Ebû Seleme b. Abdülesed'dir. Ümmü Seleme hazretleri erbâb-ı fesâhatten idi. Kendisinden 378 hadis nakledilmiştir. Bunlardan on üç hadisin naklinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir.

Üç hadisi Buhârî, üç hadisi de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Nâfi', Saîd b. Müseyyeb, Ebû Osman en-Nehdî'nin rivayetleri vardır. Vâkıdî 59 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor. Zehebî de, "Ümmehâtü'l-mü'minîn arasında en son vefat eden kadın, Ümmü Seleme'dir" diyor (*Hulâsa*, s. 437).

Ümmü Seleme, ilk zevci Ebû Seleme Abdullah b. Esed ile birlikte Habeşe'ye hicret etmişlerdi. Zeyneb orada doğmuştu. Sonra annesiyle beraber gelmişti. Ümmü Seleme ezvâc-i tâhirât idâdına girdikten sonra Zeyneb Resûl-i Ekrem'in rebîbesi oldu. İlk adı "Berre" iken Resûl-i Ekrem tarafından tağyîr edilip Zeyneb tesmiye edildi. Zeyneb zamanının en yüksek bir âlimi ve en zeki bir fakihi idi. Buhârî, Zeyneb'in doğrudan Resûl-i Ekrem'den semâını kabul eder. Kendisinden iki hadis rivayet etmiştir. Bir hadis de Müslim'in rivayeti vardır. İbn Sa'd ise *et-Tabakāt*'ında Zeyneb'i doğrudan Resûl-i Ekrem'den bir şey rivayet etmeyen sahâbîler sırasında zikretmiştir. Zeyneb'in birçok rivayeti vâlidesinden olduğu için hem vâlidesine olan bu ilmî nisbetini ifade etmek hem de Resûl-i Ekrem'in rebîbeliği şerefini izhar eylemek için vâlidesine nisbet edilerek Zeyneb bint Ümmü Seleme denilirdi. *Tehzîb*'de 73 tarihinde vefat ettiği bildiriliyor (*Hulâsa,* s. 423; *Umdetü'l-kārî*, I, 624).

Şârih Aynî'nin beyanına göre, Ümmü Seleme'nin, Ebû Seleme'den dört çocuğu olmuştu: Ömer, Muhammed, Zeyneb, Dürre'dir. Hadiste infakı bildirilen çocuklar bunlardır.

729

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ أَمَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِصَدَقَةٍ فَقِيلَ مَنَعَ ابْنُ جَمِيلٍ وَخَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ وَعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا يَنْقِمُ ابْنُ جَمِيلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا فَأَغْنَاهُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَظْلِمُونَ خَالِدًا قَدِ احْتَبَسَ أَدْرَاعَهُ وَأَعْتُدَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ وَأَمَّا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَعَمُّ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَهِيَ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ وَمِثْلُهَا مَعَهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zekât ile emrettiğinde İbn Cemîl'in, Hâlid b. Velîd'in, Abbas b. Abdülmuttalib'in zekât vermedikleri (Hazret-i Ömer tarafından) Resûl-i Ekrem'e haber verilmişti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "İbn Cemîl zekâttan nasıl imtina edebilir ki, o fakir iken Allah ile Peygamber'i onu iğnâ etmiştir. Hâlid'e gelince, siz Hâlid'den (zekât istemekle) ona zulmediyorsunuz. Hâlid zırhlarını vakfetmiştir. Ve bu harp levazımını Allah yolunda (cihad için) hazırlamıştır. Abbas b. Abdülmuttalib ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin amcasıdır (babasının soyundandır). Zekât, ona vâciptir. Abbas'ın zekâtı (mîâdından evvel keremen) bir misli ile beraber (verilmiş)tir. {B1468 Buhârî, Zekât, 49.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem'in emir buyurduğu bildirilen sadaka ile murat, farz olan zekâttır. Elimizdeki bütün *Buhârî* nüshalarında (sadaka)nın lâm-ı ahd ile muarref bulunması bunun en vâzıh delilidir. *Tecrîd* şârihi Sıddîk Han'ın nüshası da أمر رسول الله بالصدقة suretindedir. *Tecrîd*'in münferit basılan nüshalarında ise بصدقة mazbuttur. Bir de Yûnîniyye nüshasına göre basılan *Buhârî*'nin kenarında nüsha olarak ve üzerinde صح işaretiyle görülmüştür. Kastallânî de bunun Ebû Zer rivayeti olduğunu bildiriyor.

Nevevî: Sahih ve meşhur olan bu sadakanın, zekât-ı mefrûz olmasıdır diyor. Nevevî'nin bu rivayetini Müslim'in rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Ömer'i zekât memuru tayin etmiş olması da teyit ediyor. Zekât âmili, sadaka-i mendûbeye değil, sadaka-i mefrûzanın tahsili için tayin edilegelmiştir. Sadaka-i mendûbe fertlerin kendi ihtiyarına bırakılmıştır.

Müslim'in Ebü'z-Zinâd'dan gelen bir rivayetinde, بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم عمر ساعيًا على الصدقة [770] denildiğine göre huzûr-ı risâlete bu üç zat hakkında arz-ı şikâyet eden zatın da Hazret-i Ömer olması icap eder. Başka rivayetlerin şehâdetine göre böyledir de.

Kurtûbî de, cumhurun re'y ve ictihadı, hadisteki sadaka ile zekât kastedilmiş olması merkezindedir, diyor. Yalnız hadiste isimleri zikredilen üç sahâbînin imtinaını istib'âd ederek ashaba hüsnüzan için bazı ulemâ bu sadaka, sadaka-i mendûbedir, demişler. Fakat *Buhârî* şârihlerinden istifade ederek deriz ki bunda istib'âd edilecek bir cihet yoktur.

EVVELÂ. İbn Cemîl, İbn Mühelleb'in dediği veçhile o, bir münafık idi, tabii zekât vermek istemezdi. Bu cihetle İbn Cemîl ve emsali münafıklar hakkında, وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ "*Münafıklar malî vecîbeleri inkâr etmediler, ancak Allah'ın ve peygamberinin hazîne-i kereminden bunları iğnâ etmesinden dolayı inkâr etmişlerdir. Bunlar, bu inkârlarından tövbe ve rücû ederlerse kendileri için hayırlı olur*"[771] (sûre-i Tevbe) âyet-i kerîmesiyle kendilerinden istitâbe edilmişti. İbn Cemîl, "Rabbim benden tövbe etmemi istedi. Ben de tövbe ettim" dermiş ve hakikaten ıslah-ı hâl etmişti ve nâsıyesindeki nifak lekesini tamamıyla silmişti.

SÂNIYEN. Hâlid b. Velîd, mâlik olduğu atını, zırhını vesair levâzım-ı harbiyyesini Allah uğrunda cihada vakf ü tahsis etmişti. Zekâtın sekiz kalem masraf kısmından وفي سبيل الله mücahidin sınıfına dahildi. Levâzım-ı cihâd zekâttan muaf idi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem Hâlid'den zekât istenilmesini zulüm addetmişlerdi. Bunda da istib'âd edilecek bir cihet yoktu.

SÂLISEN. Abbas b. Abdülmuttalib radıyallahu anha gelince; hadisin buradaki rivayete göre mânası: Zekât vermek Abbas üzerine vâcip bir haktır. O, bu borcunu hulûlünden bir sene evvel eda etmiştir. Keremen bir misli de fazlasıyla vermiştir, demektir. Nasıl ki Hakem b. Uyeyne'den rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem Hazret-i Ömer'i zekât memuru tayin etmişti. Abbas huzûr-ı saâdete gelip Ömer'in haşin muamele etmesinden şikâyet etmekle Resûl-i Ekrem: *"Ey Ömer! Sen kişinin amcasını, babası soyundan olduğunu bilmiyor musun? Biz Abbas'ın zekâtını bir sene evvel istîfâ ettik"* buyurmuştur.[772]

Bu hadisin buradaki rivayetinden başka bir de İbn İshak'ın Ebû Ubeyd'den rivayeti vardır: Buna göre (sadaka) lafzı terkedilerek, فهي عليه ومثلها معها "*Zekât Abbas'ın borcudur. Bununla beraber bir misli de geçmiş senenin borcu vardır*" rivayet edilmiştir.[773] Bunun meâlini de göstermiş bulunuyoruz. Ebû Ubeyd'in rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Abbas'ın o sıralarda malî vaziyetinin çok bozuk olmasına mebnî iki sene zekâtını tecil etmişti, deniliyor.[774]

Bu rivayete göre, bu da bir devlet reisinin en sarih bir hakkıdır. Nasıl ki Hazret-i Ömer de "âmmü'r-remâd" denilen bir darlık yılında tecil etmiş ve ertesi sene çifte zekât almıştı. İbn Abbas da bu suretle tecil edilmişti. Hazret-i Ömer, böyle bir tecilden haberi olmayarak Hazret-i Abbas'a müracaat etmiş ve o da tecil edildiği için vermemiş olabilir. Dârekutnî'nin velev ki zayıf olarak İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti bu hadisedeki vaziyeti daha ziyade tenvir etmektedir. Abdullah b. Abbas demiştir ki: Resûl-i Ekrem Hazret-i Ömer'i sâî tayin ettiğinde babam Abbas'a gelmişti ve babama karşı huşûnet göstermişti. Resûl-i Ekrem hadiseden haberdar olunca, Abbas'ın o sene ve gelecek sene zekâtının tecil edildiğini bildirmişti.[775]

Dârekutnî'nin bu rivayetini ve Hazret-i Ömer'in Abbas hazretlerine haşin muamelesini Müslim'in Verka' tarikiyle gelen şu rivayeti de teyit ediyor: Hazret-i Ömer huzûr-ı saâdete Abbas'ı şikâyet edince, Resûl-i Ekrem, *Abbas'ın zekâtını bir misli fazlasıyla ben deruhte ediyorum*, buyurmuş ve sonra, *bir adamın amcası, babasının soyu olduğunu bilmiyor musun!* itâbını ilâve etmişti.[776]

Vaziyeti tamamıyla tenvir eden Müslim'in bu rivayeti, Dârekutnî'nin senedine izâfe edilen zaafı izâleye kâfidir. Bu rivayete göre de Hazret-i Ömer'in dürüşt muamele ettiği hakikati sabit oluyor. Öteden beri saadetle, semâhatle, şerâfetle yaşamış bir Abdülmuttalib oğluna böyle dürüşt bir muamelenin girân gelmiş olması ve taraf-ı nebevîden, "*Kişinin amcası, babasının soyu olduğunu bilmez misin?*" suretinde muâhaze edilmiş bulunması kabul edilmelidir.

Yukarıda 715 numara ile tercümesi geçen Enes b. Mâlik hadisinin izahı sırasında kıymet üzerinden zekât verilmesinin cevazını teyiden İmam Buhârî'nin izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisini ta'lîkan zikrettiğini göstermiştik. Kıymet üzerinden zekâtın cevazına nasıl istidlâl edildiği orada mütalaa buyurulsun.

Buhârî'nin buradaki rivayetine göre bu hadis, zekâtın mîâdından evvel tâcili câiz olduğuna delil olur. Bu babda yani vaktinden evvel zekât vermek câiz midir, değil midir? Ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım ehl-i ilim, tâcili câiz değildir, demişlerdir. Süfyân es-Sevrî bu menfi ictihada kāil olanlardandır. Ekser-i ulemâ ise vaktinden evvel zekât verilirse zekât yerine geçer, demişlerdir. Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Hanîfe bu ictihad ashabındandır. İbn Münzir, İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd'ın vaktinden evvel zekâtı tâcili kerih gördüklerini bildiriyor. İmam Hasan, vaktinden evvel zekât verilirse iade edilir, demiştir. *Tavzîh*'te, İmam Mâlik'in, havlinden az bir zaman evvel verilen zekât hakkında müsbet ve menfi iki kavli vardır. Bu zamân-ı yesîrin haddi bir ay, nısf ay, beş gün, üç gün olarak tayin edilmiştir, deniliyor.

---

770 {Metinde bulunan "ساعيًا" kelimesi kaynakta yer almamaktadır. M2277 Müslim, Zekât, 11.}

771 {et-Tevbe, 9/74.}

772 {Metinde Hakem b. Uyeyne şeklinde yer alan isim kaynakta Hakem b. Uteybe olarak kayıtlıdır. İbn Hanbel, *Fezâil*, II, 919 ve 948, no: 1759 ve 1833; Aynî, *Umde*, IX, 47.}

773 {Metinde Ebû Ubeyd şeklinde yer alan isim kaynakta Ebü'z-Zinâd olarak kayıtlıdır. B1468 Buhârî, Zekât, 49.}

774 وفي رواية ابن إسحاق قال أبو عبيد نراه والله اعلم أنه كان آخر الصدقة عنه عامين من أجل حاجة العباس [عمد القاري ج 4 ص 593]

{Metinde yer alan "وفي رواية ابن إسحاق" ifadesi kaynakta "و هي في ... رواية ابن إسحاق" şeklinde ve öncesindeki cümlenin devamı halindedir. (Aynî, *Umde,* IX, 47.) Burada, Ebû Ubeyd'in kavlinin öncesine ilave edilmesinin bir zuhul eseri olduğu anlaşılmaktadır.}

775 وفي حديث ابن عباس عند الدارقطني بإسناد فيه ضعف: بعث النبي صلى الله عليه وسلم عمر ساعيا. فأتى العباس فأغلظ له. فأخبر النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن العباس قد أسلفنا زكاة ماله العام والعام المقبل

[قسطلاني: ج 3 ص 76]

{Kaynakta rivayetin ikinci cümlesi şöyledir: “ فأتى العباس يطلب صدقة ماله. قال: فأغلط له العباس فخرج إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأخبره ...”.
(DK1987 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 123.)}

776 وفي رواية مسلم من طريق ورقاء: وأما العباس فهي علي ومثلها. ثم قال يا عمر أما شعرت أن عم الرجل صنو أبيه [منه]

{M2277 Müslim, Zekât, 11.}

730

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللّٰهُ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللّٰهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ensardan bazı kimseler, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (sadaka) istemişlerdi. Resûlullah da bunlara vermişti. Sonra bunlar yine istediler. Resûlullah yine verdi. Sonra (üçüncü) bir daha istediler. Resûlullah (bu defa) da verdi. Hatta yanındaki mal tükendi. Sonra Resûlullah buyurdu ki:

"Sadaka malından yanımda bulunanı (verdim. Başkalarına vermek için) sizden katiyen bir şey saklamadım. Kim ki tese'ülden sakınmak isterse, Allah, o kimseyi afîf kılar. Kim ki halktan istiğnâ ederse, onu da Allah ganî kılar. Kim ki sabretmek isterse, Cenâb-ı Hak ona da sabır ihsan eder. Sabırdan daha hayırlı, sabırdan daha vâsi bir nimet kimseye verilmemiştir." {B1469 Buhârî, Zekât, 50.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi bir de "Rikāk" bahsinde tahrîc etmiştir. Buradaki rivayeti Şeyhi Abdullah b. Yûsuf'tandır. "Rikāk" bahsindeki de Ebü'l-Yemân'dandır. Müslim de "Zekât" bahsinde Kuteybe'den, Abdullah b. Humeyd'den, Ma'mer'den rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî de "Zekât"ta zikretmişlerdir. Nesâî'nin "Rikāk" bahsinde de Kuteybe'den ayrıca bir rivayeti vardır.

Sahîh-i Buhârî'de hadisin mensup olduğu babın unvanı "İsti'fâf fi'l-Mesele"dir ki, istemekte salâh iltizam etmek, harama müeddî olan sualden içtinap eylemek demektir. Bazı ulemâ isti'fâf sabırdır, nezâhettir, demişlerdir. Bazı ulemâ da dilenmekten tenezzühtür, uzaklaşmaktır, diye tarif etmişlerdir. Yukarıda şer'î gınâ ve zenginliğin kısımlarını ve derecelerini tarif ederken mezheb-i Hanefî'de en az akşamlı ve sabahlı bir günlük- geçinecek nafakaya mâlik olan kimsenin İmam Şâfiî'ye göre de vücudu zinde ve kuvâ-yi bedeniyyesi yerinde olanların tese'ülü haram olduğunu bildirmiştik. İsti'fâf fi'l-mes'elenin her üç tarifinde de bu haramdan içtinap etmek gayesi istihdaf edilmiştir ve bir hadîs-i şerifte bu haram olan tese'ül (ilhâh) ile yani lüzum ve ihtiyacı olmaksızın ısrarla istemektir, diye tarif edilmiştir.

Hadîs-i şerifte bu sadaka isteyenlerin ensardan oldukları bildiriliyorsa da isimleri hakkında mâlûmat verilmiyor. Yalnız şârih İbn Hacer Nesâî'nin buna benzer âtîdeki bir rivayetine bakarak bu sadaka isteyenler arasında râvi Ebû Saîd el-Hudrî'nin de dahil bulunduğunu bildiriyor: Ebû Saîd demiştir ki: Bir kere şedîd bir lüzum ve ihtiyaç üzerine anam beni sadaka istemek için Nebî sallallahu aleyhi ve selleme göndermişti. Ben, Resûlullah'ın yanına geldim, oturdum. Bana hüsnükabul gösterdi ve من استغنى أغناه الله "*Kim ki, halktan müstağni olmak isterse Allah o kimseyi iğnâ eder... Ve 40 dirhem serveti varken tese'ül ederse zaruretsiz ve ihtiyaçsız dilenmiş olur*" buyurdu. Ben de, "Şu mâlik olduğum devem 40 dirhem gümüşten hayırlıdır" deyip döndüm ve sadaka istemedim.[777]

Şârih Aynî Nesâî'nin bu rivayetinde Ebû Saîd'in, mevzubahsimiz hadiste haber verilen ensar ile beraber bulunduğuna ve onlarla sadaka istediğine delâlet eder hiçbir şey yoktur, diyor ki çok doğrudur. Hatta birinci hadiste Resûl-i Ekrem'in ensar sâillerine üç defa verdiği bildirildiği halde Nesâî'nin rivayetinde Ebû Saîd'in, "Benim devem 40 dirhemden hayırlıdır" diyerek sadaka istemeden döndüğü tasrih edilmiş bulunuyor.

Elimizdeki Buhârî nüshalarında bu ensardan olan sâillerin Resûl-i Ekrem'den üçüncü defa istediklerine Resûl-i Ekrem'in de verdiğine dair olan fıkra yoktur. Sıddîk Han'ın *Tecrîd* nüshasında da yoktur. *Buhârî* şerhlerinde bunun Ebû Zer rivayeti olduğu haber veriliyor. Yunûniyye nüshası üzerine tabolunan *Buhârî*'nin hâşiyesinde bu üçüncü fıkra nüsha olarak gösterilmiş ve üzerine صح işareti konulmuştur.

Şârih Aynî meşhur olan nüshaya göre, bu hadîs-i şeriften bir sâile iki defa sadaka verilmesi, üçüncüsünde i'tizâr edilip sâilin taaffüfe teşvik ve züll-i suâli irtikâptan tenfir edilmesi müstefâd olur, diyor. Hadisten müstefâd olan bir cihet de ihtiyaç halinde istemenin cevazı, fakat istemeyip de cenâb-ı rezzâk-ı âlemin bir taraftan bir maişet kapısı açana kadar sabretmek evlâ olduğudur. Bu hadisten müstefâd olan en mühim ahlâkî bir umde de maişet darlığına sabr ü mukavemetin mekârim-i ahlâktan ma'dûd olmasıdır.

Resûl-i Ekrem efendimiz keremde, sehâ ve semâhatte, fukarayı, her türlü ihtiyaç sahiplerini kendi nefsine tercih etmek hususunda beşeriyete en yüksek bir fazilet numunesi olduğunu ayrıca bu hadisten de öğreniyoruz.

---

777. وفي رواية النسائي عن أبي سعيد قال: سرحتني أمي إلى النبي صلى الله عليه وسلم [يعني لأسأله من حاجة شديدة] فأتيته وقعدت فاستقبلني فقال من استغني أغناه الله الحديث. وزاد فيه ومن سأل وله أوقية فقد ألحف. فقلت ناقتي خير من أوقية. فرجعت ولم أسأله.

{Metindeki "ناقتي خير من أوقية" ifadesi kaynakta "ناقتي الياقوتة خير من أوقية" şeklindedir. N2596 Nesâî, Zekât, 89.}

731

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا فَيَسْأَلَهُ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki sizden birinizin urganını alarak arkasına (dağdan) odun topla(yıp yükleyerek satıp geçin)mesi, bir kimseye gelip de ondan sadaka istemesinden elbette daha hayırlıdır. (Kim bilir) o da ya verir (minneti altına girersin!), ya da vermez (zilletini çekersin). {B1470 Buhârî, Zekât, 50.}

İZAHI

Bu da tese'ülden içtinaba dair olan babın ikinci bir hadisidir. Bunda da alın teriyle kazanmaya, kimsenin bâr-ı minneti altına girmemeye teşvik vardır. Eslâfımız, at üstünde giderken elinden kamçısı yere düşse, kimsenin onu alıp sunmasını ve bu suretle minneti altına girmesini istemezdi. Tese'ülden men' ü tahzîre dair vârit olan âsâr ve ahbâr-ı şerifeyi şârih Aynî bu Ebû Hüreyre hadisinin izahı münasebetiyle *Umdetü'l-kārî*'de toplamıştır. Biz bunları 692 numaralı hadisin devamındaki uzun izahta açtığımız "Şer'î Gınânın Dereceleri" unvanlı bahsimizde kısmen nakletmiştik. Bunların arasında *sünen-i erbaa* sahiplerinin ve İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'l-Kanâa*'sında tahrîc ettikleri İbn Mes'ûd hadisi, turuk-ı rivâyâtının kesreti ve sıhhati itibariyle çok mühimdir. Onu burada da zikretmeden geçmeyeceğiz. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Kim ki kendisini iğnâ edip geçindirecek miktarda malı varken halktan isterse, bu kimse kıyamet gününde bu yüzsüzlükle isteyip aldığı şey, yüzünde yara bere halinde teşhir edilerek arasat meydanına gelir*” buyurmuştur. Ashâb-ı kirâm tarafından,

— “Yâ Resûlellah! Tese’üle mani ne kadar mal insana gınâ verir?” diye sorulmuş da, Resûl-i Ekrem de,

— “*50 dirhem gümüş, yahut bu değerde altın*” diye cevap vermiştir.[778]

Şer‘î gınâ unvanımızda Sehl b. Hanzaliyye’nin, Atâ b. Yesâr’ın, Müzeyne kabilesine mensup bir sahâbînin hadislerini de zikretmiştik. Mütalaa buyurulsun. Burada bir de Ebû Ümâme hazretlerinin âtîdeki hadisini mütalaa edeceğiz:

Taberânî’nin rivayetine göre Ebû Ümâme radıyallahu anh demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Göreyim sizi, hanginiz biat eder de bize söz verir*” buyurdu. Sevbân radıyallahu anh,

— “Yâ Resûlellah! Biz evvelce biat ettik. Bu ne biatıdır?” demişti. Resûl-i Ekrem,

— “*Kimseden hiçbir şey istememek üzere bir biat, bir söz verme*” buyurdu. Sevbân,

— “Bunun için mükâfat nedir yâ Resûlellah?” diye sordu. Resûlullah,

— “*Cennettir*” buyurdu. Sevbân da derhal Resûl-i Ekrem’e biat etti.[779]

Bu babda şöhretle rivayet edilen ve Tirmizî tarafından hüsnüne şehâdet edilen bir hadis de İbn Ömer hadisidir. Müşârün ileyh hazretleri de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *Zengin için ve hilkati yerinde, kuvâ-yi bedeniyesi zinde olanlar için sadaka helâl değildir.*[780]

---

[778] عن ابن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل وله ما يغنيه جاءت يوم القيامة ومسألته في وجهه خموش أو خدوش أو كدوح. قيل يا رسول الله: وما يغنيه قال خمسون درهما أو قيمتها من الذهب [[رواه الترمذي وقال حديث حسن. ورواه بقية الأربعة

{İM1840 İbn Mâce, Zekât, 26.}

779 عن أبي أمامة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من يبايع؟ فقال ثوبان: بايعنا يا رسول الله! قال: على أن لا تسألوا أحدًا شيئا. قال ثوبان: فما له به يا رسول الله؟ قال الجنة فبايعه ثوبان.

{Metindeki "بايعنا" ifadesi yerinde kaynakta "علام نبايع؟ أليس قد بايعناك مرة" ifadesi vardır. MK7832 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 206.}

780 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تحل الصدقة لغني ولا لذي مرة سوي (رواه الترمذي وأبو داود. وقال الترمذي حديث حسن)

{Metinde ve dipnotta kaynak olarak verilen Arapça metinde Abdullah b. Ömer şeklinde geçen isim kaynakta Abdullah b. Amr şeklindedir. D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

732

•.•.•

وَفِي رِوَايَةٍ عَنِ الزُّبَيْرِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فَيَأْتِيَ بِحُزْمَةِ حَطَبٍ عَلَى ظَهْرِهِ فَيَبِيعَهَا فَيَكُفَّ اللّٰهُ بِهَا وَجْهَهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ.

TERCÜMESİ

Zübeyr (b. Avvâm)'dan gelen bir rivayette, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "(Sizden birinizin urganını alıp) arkasına odun demeti yükleyip getirerek odunu satması, ve (alın teriyle) bu kazancından dolayı Allah'ın, onun yüzü (suyu)nu (nâmert önüne dökülmekten) esirgemesi, elbette bu (afîf) kimse için halktan istemekten çok şereflidir. (Kim bilir?) Onlar (da) ya verirler (minnet altına girer), yahut vermezler (zilletini çeker)."{B1471 Buhârî, Zekât, 50.}

İZAHI

İbn Abdülberr'in beyanına göre Hazret-i Ömer, "Bir dereceye kadar hisset ve denâetle şâibedar olan hakir hizmetleri ihtiyar etmek, halka arz-ı ihtiyaç etmekten çok şereflidir" dermiş.

Şu beyit de Hazret-i Ali'ye nisbet olunur:

يقول الناس في الكسب عار فقلت العار في ذل السؤال

MÂNASI. Halk, bir kısım kazancı ar telakki eder. Ben de ar ü ayıp, züll-i suâli irtikâp etmektir, derim.

Bir Türk edibi de hadîs-i şerifte menʻ ü tahzîr buyurulan, halka yüz suyu dökmek fazîhasından, şu iki beyti ile sıyânet-i ilâhiyyeye iltica etmiştir:

Âb-ı rû dökmek gibi bir zül tasavvur eylemem
Hâlikım! Bir ferdini bir ferde muhtaç eyleme
Âb-ı rûyi ihtiyaç dökmekle kāimse eğer
Öldür Allahım beni! Nâmerde muhtaç eyleme!

Bir hadîs-i şerifte, "*Kazancın hayırlısı ve şereflisi, el emeği ve alın teriyle iktisaptır*"[781] buyurulmuş. Bazı ulemâ bunu, efdal-i mekâsib addetmişlerdir. Mâverdî, "Usûl-i mekâsib üçtür: Ziraat, ticaret, sınaattır; Şâfiî mezhebinde ticaret, en tîb, en helâl bir kazanç yolu olarak kabul edilmişse de bence en temiz kazanç, meslek-i ziraattır" diyor ve ziraatın, tevekküle en yakın bir iktisap yolu olduğunu bildiriyor. Nevevî de *Mühezzeb Şerhi*'nde şu izahatı veriyor: *Sahîh-i Buhârî*'de Mikdâm b. Ma'dîkerib radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Muhakkak ki insan, eliyle kazancını yemekten hayırlı hiçbir taam yiyemez*" buyurduğu rivayet edilmiştir.[782] Efdal-i mekâsibe dair naklolunan ictihadlar arasında en doğru olanı, el emeği ve alın teriyle iktisâb-ı maîşettir ve bu ictihad mansûs ve me'sûrdur. Kuvâ-yi bedeniye ile iktisap arasında da en tîb ve en helâl olanı ziraattır. Ziraat, en ağır bedenî mesaî ile meydana geldiği gibi Mâverdî'nin beyanı veçhile bunda derin bir tevekkül de vardır. Elindeki, avucundaki servetini toprağa saçmak, Cenâb-ı Hakk'ın hazîne-i kerem ü inâyetine havale etmek, kuvvetli bir iman, derin bir tevekkül ile mümkün olabilir. Sonra ziraatın nef'i umumidir. Bütün insanlar, hayvanlar ondan müstefit olur. Binnefs ziraatla, bilvasıta çocukları, aylıkçıları ve gündelikçileri mârifetiyle ziraat arasında faziletçe bir fark yoktur.

Yine Nevevî diyor ki: Hadisteki ihtitâbın, odunculuğun tese'ülden efdal olduğu bildirilmesinden, bunun efdal-i mekâsib olduğu zannedilmemelidir. Belki Resûl-i Ekrem bunu sermayesiz, aletsiz, vasıtasız bir tarîk-i maîşet olduğu için zikretmiştir. Hususiyle Hicaz gibi iptidaî bir muhitte odunculuk fukara halkın en çok ülfet ettiği sanatı ve vasıta-i iktisâbı idi.[783]

Ziraat tam bir tevekkül örneğidir. Fakat tevekkül, sırada, irade ve kudretten sonra gelir. Usûl-i İslâmiyye'ye göre, bir müslüman bir emrin husûli için her türlü vesâil ve vesaiti ihzar eder. Sonra huzûr-ı kalb ve selâmet-i vicdân ile tevekküle bağlanır. Çiftçi de böyledir. İyi ıslah edilmiş emekli bir toprağa tohumunu attıktan ve kulun uhdesine düşen ilk tedbirleri aldıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve inâyetine muntazır olur. Mevlânâ *Mesnevî*'sinde kesibde esbâb-ı istihsâlin istikmali, tevekküle münâfî olmayıp belki mukaddem olduğunu şu beyitlerinde pek güzel tarif eder:

كفت آرى كر توكل رهبر ست اين سبب هم سنت پيغمبر ست
كفت پيغمبر بآواز بلند با توكل زانوى اشتر ببند
رمز الكاسب حبيب الله شنو در توكل راز سبب جاهل مشو

Mânası. Mürşid ve nâsih dedi ki: Evet, tevekkül bir emr-i müstehab ise de bu tevekkülde sebebe teşebbüs de Peygamber'in sünnetidir. Hazret-i Peygamber, bedevî bir Arap'a bülent bir sadâ ile "Hakk'a tevekkül ile beraber devenin dizine köstegi bağla!" buyurdu.[784] Sen de "Kâsib, Allah'ın mahbubu ve dostudur" remz ü işaretini anla! Hâl-i tevekkülde sebebe tevessül hususunda sakın tembel olma!"

İsti'fâf mevzuna dair Buhârî'nin tahrîc ettiği bir hadîs-i şerif de şimdi tercüme edeceğimiz Hazret-i Ömer hadisidir.

---

781 {HM8676 İbn Hanbel, II, 357.}

782 في صحيح البخاري عن المقدام بن معدي كرب عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ما أكل أحد طعاما قط خيرا من أن ياكل من عمل يده الحديث.

{B2072 Buhârî, Büyû', 15.}

783 عون الباري شرح تجريد البخاري في هامش نيل الأوطار (ج 4 ص86)

784 {T2517 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 60.}

733

•.•.•

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رضي الله عنه قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَأَعْطَانِي ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي ثُمَّ قَالَ يَا حَكِيمُ إِنَّ هٰذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى فَقَالَ حَكِيمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَرْزَأُ أَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتَّى أُفَارِقَ الدُّنْيَا فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رضي الله عنه يَدْعُو حَكِيمًا إِلَى الْعَطَاءِ فَيَأْبَى أَنْ يَقْبَلَهُ مِنْهُ ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ رضي الله عنه دَعَاهُ لِيُعْطِيَهُ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا فَقَالَ عُمَرُ إِنِّي أُشْهِدُكُمْ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى حَكِيمٍ أَنِّي أَعْرِضُ عَلَيْهِ حَقَّهُ مِنْ هٰذَا الْفَيْءِ فَيَأْبَى أَنْ يَأْخُذَهُ فَلَمْ يَرْزَأْ حَكِيمٌ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ حَتَّى تُوُفِّيَ.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bir kere dünyalık) istedim. Bana verdi. Sonra kendisinden (bir daha) istedim. (Yine) bana verdi. Sonra (üçüncü bir daha) istedim. (Bu defa da) bana verdi. Bundan sonra buyurdu ki:

— "Ey Hakîm! Şu mal (yok mu? Sanki o, manzarası) yeşil, (zevki) tatlı gûnâgûn meyvedir. Her kim bu malı, ferâgat-i nefs ile (hırssız) alırsa, o mal, kendisi için bereketli ve meymenetli olur. Bir kimse de bunu hırs ile alırsa, bu mal, alan için şerefli ve bereketli olmaz. O muhteris kimse (dâü'l-kelebe tutulmuş) bir obur gibidir. Daima yer, bir türlü doymaz. (Veren) yed-i ulyâ, (alan) yed-i süflâdan hayırlıdır. Hakîm (İbn Hizâm) demiştir ki ben,

— “Yâ Resûlellah! Seni Hak peygamber gönderen Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki: Ben şu dünyadan ayrılana kadar senden başka hiçbir kimseye, hiçbir şey için elimi uzatmam ‘Benim elim, senden sonra Arap neslinin elleri altında bulunamaz’ dedim.”

(Hakikaten) Ebû Bekir radıyallahu anh (hilâfet-i zamânında), beytülmâldeki hakkını vermek için Hakîm’i davet etmiş, fakat Ebû Bekir’in bu ihsanını kabul etmekten imtina eylemiştir. Sonra Ömer radıyallahu anh da hakkını vermek için davet etmiş, ondan da almaktan imtina eylemiştir. Bundan sonra Hazret-i Ömer (mahzar-ı sahâbede),

— “Ey cemâat-i müslimîn! Hakîm hakkında sizi işhâd ederim ki: Ben, haraç ve ganimet malından muayyen olan hakkını kendisine arzediyorum. O, almaktan imtina ediyor, dedi ve (hakikaten) Hakîm, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sonra tâ vefat edene kadar kimseden bir şey almamıştır.” {B1472 Buhârî, Zekât, 50.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu Hakîm b. Hizâm hadisini bu suretle “Vesâyâ”, “Humus”, “Rikāk” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Zekât”ta, Tirmizî “Zühd”de, Nesâî hem “Zekât”ta hem de “Rikāk” bahislerinde rivayet etmişlerdir.

لا أرزأ أحدا بعدك شيئا cümlesi, İshak’ın rivayetinde, فوالله لا تكون يدي بعدك تحت أيدي العرب “Yemin ederim ki senden sonra benim elim Arap milletinin elleri altında bulunmaz” suretinde bulunduğundan tercümede bu tarîk-i rivâyete işaret ettik.

لا أرزأ، لا أنقص demektir. Binaenaleyh “Kimsenin malını alıp eksiltmek istemem” mânasına ise de burada “Kimseden bir şey almam” demektir. *Buhârî* nüshalarında, bu hadisin on ikinci satırındaki فلم يرزأ hattatın sehvi olarak فلم يزرأ yazılmıştır. Doğrusu فلم يرزأ dir.

واليد العليا da vâv-ı âtıfa yoktur. Şârihler de böyle bir nüsha bildirmiyorlar. Herhalde bu “vav”ın, tabedilirken ziyade edildiğini kabul edeceğiz.

LUGAVÎ TAHLİLLER

إن هذا المال خضرة حلوة "*Bu dünya malı* (sanki) *yeşil renkli, ta'mı tatlı gûnâgûn görünüşte meyvelerdir*" cümlesindeki خضرة "hadıra" kelimesinin te'nisi, meyvenin envâı ve sureti itibariyledir. Tercümemizde buna işaret ettik. Sonra yeşil renk, nazarı câlip olduğu için o renk ihtiyar buyurulmuştur. Zevk itibariyle de tatlı taamı böyledir. Renk ve ta'mın bu içtimâı halinde ise nefsin o meyveye rağbeti artar. Binaenaleyh dünya malı, nefsin ona dergâr olan rağbet ü iştiyakı, meyl ü hırsı itibariyle yeşil ve tatlı meyveye teşbih buyurulmuştur. Hatta edât-i teşbih de terkedilerek müşebbehin, müşebbehün bih cinsinden bulunduğu iddia edilerek en beliğ bir teşbih üslûbu ile ifade buyurulmuştur.

فمن أخذه بسخاوة نفس "*Kim ki bu dünya malını gönül sehâsıyla alırsa*" cümlesindeki sehâ, örfen vermekte müsta'meldir, almakta değil. Fakat sehâ filasıl vüs'at ve sühûlet mânasına mevzû bulunduğundan Kādî İyâz sehânın bu aslî medlûlünü nazarıitibara alarak, en zâhir olan ihtimale göre, burada sehânın âhize ait olduğudur, diyor ve hırssız, tamahsız alınan maldan ibaret bulunduğunu bildiriyor ki bu ince noktaya tercümemizde (hırssız) kelimesiyle işaret ettik.

Hazret-i Ömer'in Hakîm'e hissesini verip de onun almadığına ashâb-ı kirâmı işhâd sû-i te'vîl ve sû-i tefehhümü izâle içindir. Hakîm hazretleri ashap arasında en yüksek içtimaî bir mevkii haiz bulunduğundan Hazret-i Ömer, ashâb-ı kirâmı şahit tutarak: Görüyorsunuz ya? Hakîm'in beytülmâldeki hakkını ben veriyorum. Fakat kendisi almıyor, diyerek nefsini tebrie etmek istiyordu. Ümmü'l-mü'minîn Haticetülkübrâ radıyallahu anhânın biraderzâdesi olan Hakîm hazretleri gınâ, sehâ, asalet itibariyle Araplar arasında bir eşi ve örneği gösterilemeyen bir seviyede bulunduğunu yukarıda tercümesi 705 numara ile geçen ve kendi lisaniyle rivayet edilen hadisin izahında kārilerimize tanıtmıştık.

734

•.•.•

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﵁ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُعْطِينِي الْعَطَاءَ فَأَقُولُ أَعْطِهِ مَنْ هُوَ أَفْقَرُ إِلَيْهِ مِنِّي فَقَالَ خُذْهُ إِذَا جَاءَكَ مِنْ هٰذَا الْمَالِ شَيْءٌ وَأَنْتَ غَيْرُ مُشْرِفٍ وَلَا سَائِلٍ فَخُذْهُ وَمَا لَا فَلَا تُتْبِعْهُ نَفْسَكَ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana arada sırada beytülmâlden gazilik bahşişi verirdi. Ben de, “Yâ Resûlellah! Bunu benden daha ziyade muhtaç olan bir fakire veriniz!” derdim. Resûlullah da cevaben, “Sen bunu al! Sana bu suretle bir mal geldiğinde -sen haris bir kimse olmadığın, tâlip de bulunmadığın için- sen o malı al! Böyle kendi gelmeyen ve nefsin kendisine temayül eden bir malın peşinde de nefsini koşturma!” buyurdu. {B1473 Buhârî, Zekât, 51.}

İZAHI

Bu hadisin *Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Kim ki Allah Teâlâ kendisine sual ve ihtirası olmayarak bir mal ihsan ederse kabul edilir” suretindedir.

Hadisteki, Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Ömer'e verdiğinin (atâ) mahiyetini hadis şârihleri bildirmiyor. *Kāmus Tercümesi*'nde, atâ, asâ vezninde bahşiş tarikiyle verilen vergiye denir, deniliyor. Hemşerim Karahisarlı Mustafa merhum *Ahterî-i Kebîr*'inde ziyade olarak şu mâlûmatı veriyor: Bazı ehl-i lisân, atâ, beytülmâlden senede, yahut şehrî verilen bahşiştir. Rızık da her gün verilen gündeliktir, demişlerdir. Bazıları da atâ, ekseriyetle mücâhidîne, rızık da fukarâ-i müslimîne verilen maldır, diye tarif etmişlerdir. Hakikaten guzât-ı müslimînin masârif-i zekâttan muayyen hissesi bulunduğu için hadisteki atâyı gazilik bahşişi diye tercüme ettik. Kâne fiilinin delâletiyle bunun bir itiyat halinde tekerrürü de müstefâd olduğundan buna da tercümede işaret ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisin, ulemânın enzâr-ı ictihâdını kendi üzerine celb ü cemeden noktası فخذه "*Haris ve tâlip olmayarak gelen atâ ve ihsanı al*" emridir. Taberî'nin beyanına göre bu emrin, bir emr-i nedb ü irşad olduğunda ulemânın ittifakı vardır. Yalnız ihtilâf, bilâkaydüşart her verenin, her verdiği alınır mı, yoksa bunun da bir haddi var mıdır? Bu hususta ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler, verilen her atıyye kabul edilir, alınır. Veren kimse sultan olsun, başkası olsun, sâlih olsun, fâsık olsun müsavidir, elverir ki atıyye vermesi câiz olan bir sâhib-i gınâdan gelsin. Bu babda Ebû Hüreyre radıyallahu anhın, "Bana her hediye veren kimsenin hediyesini muhakkak kabul ederim. Hediye istemeye gelince, zinhar" dediği rivayet edilmiştir. Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan da bu suretle rivayet edilmiştir.

Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ da Muâviye'nin hediyesini kabul etmiştir. Yukarıda bir hadîs-i şerifin izahı sırasında bildirmiştik ki Muâviye zamân-ı hükûmetinde sıddîka-i müşârün ileyhâya iki kese derununda mühim miktarda dinar hediye etmişti. Fakat Âişe es-Sıddîka hazretleri bir kuşluk vakti kendilerine hediye edilen bu dinarları akşama kadar fukaraya tevzi etmiş ve akşam vakti sâbıkı veçhile zeytin, ekmek, su ile iftar etmişti.

Muhtâr es-Sekafî[785] Kûfe'de icrâ-yı hükûmet ederken İbn Ömer ve İbn Abbas radıyallahu anhümâya hediyeler gönderdiğini, bu zevatın da Muhtâr'ın hediyesini kabul ettiklerini Habîb b. Sâbit gözümle gördüm, demiştir.

Osman b. Affân radıyallahu anh, "cevâiz-i sultan temiz geyik eti gibidir" dermiş.[786] Saîd b. Âs radıyallahu anh da Ali kerremallahu veche hazretlerine birtakım hediyeler göndermişti. Hazret-i Ali bu hediyeleri kabul ettiği gibi hediye kabulünün cevazını kavlen de izhar ü beyan ederek, "Hediye verenlerin hediyesini kabul et!" demiştir. Muâviye de Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümâya 400.000 dirhem câize göndermişti.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Hüseyin b. Ali radıyallahu anhüm hazretlerinden, sultan hediyelerinin hükmünden sorulmuş, müşârün ileyh cevaben, "Bilirsin ki bu câize, mâl-i mağsubdan, haram bir paradan ayrılıp verilmiştir. Bunu kabul etme! Öyle bir şeye ilmin lâhik olmuyorsa, o hediyeyi kabul et!" buyurmuş. Sonra Berîre kıssasını zikrederek şâriin, هو لنا هدية "*O bize hediyedir*"[787] buyurduğunu delil olarak irat etmiştir. Alkame, Esved, Nehaî, Hasan-ı Basrî, Şa'bî de hep hediye kabul etmişlerdir.

Bir kısım ulemâ da hediye kabulü, Resûl-i Ekrem'den ümmete mendup ve me'sûrdur, demişlerdir. Yalnız bunlar saltanat sahiplerinin atıyyesini istisna etmişlerdir. Bu ulemâdan bazıları sultan atıyyelerinin kabulü haramdır. Bazıları da mekruhtur, demişlerdir. Hâlid b. Üseyd'in Mesrûk'a 30.000 dinar veya dirhem hediye ettiği, fakat bu büyük tâbiî imamının bu câizeyi kabulden imtina eylediği rivayet edilmiştir. Müşârün ileyh hazretlerine,

— "Bu câizeyi alsaydın da muhtaç olan akraba ve taallukatına verseydin sıla-i rahim etmiş olurdun" denilmiş de Mesrûk b. Ecda' cevaben,

— "Hırsız, bir evin duvarını delse, o delikten ha o girmiş almış, ha ben girip almışım, müsavidir, ikisi de sirkattir" demiştir.

Eimme-i tâbiînden İbn Sîrîn ile İbn Muhayriz de sultan tarafından verilen câizeyi kabul etmemişlerdir. Hişâm b. Urve diyor ki: Abdullah b. Zübeyr'in hilâfeti zamanında benimle kardeşime 500 dinar hediye göndermişti. Kardeşim bana, "Bu parayı kabul etme, reddet! İhtiyacı yokken her kim sâhib-i saltanat kimsenin câizesini kabul ederse, Cenâb-ı Hak muhakkak o kimseyi bu aldığı paraya en şiddetli bir surette muhtaç eder" dedi. İbn Münzir de, Muhammed b. Vâsi'in, Süfyân es-Sevrî'nin, Abdullah b. Mübârek'in, Ahmed b. Hanbel'in cevâiz-i sultanı kerih gördüklerini bildirmiştir.

Üçüncü bir kısım ulemâ da, "Bunun tamamen mâkûsu bir ictihad ile yalnız sultan hediyesinin kabulü menduptur, başkalarının değildir" diyor. İkrime'nin, "Biz, hediye ve câizeyi yalnız ümerâdan gelirse kabul ederiz" dediği rivayet edilmiştir.

Taberî de, "Bana göre atıyye meselesinde doğru olan ictihad, ister sultan câizesi olsun, isterse sultandan başka herhangi bir kimsenin hediyesi olsun kabul edilmelidir ve kabul edilmesi menduptur" demiştir. Taberî'nin bu babda istinat ettiği delil, Ömer radıyallahu anhın, izahı ile meşgul olduğumuz hadisidir. Bu hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, bilâtahsis herhangi bir cihetten Cenâb-ı Hak bir mal ihsan ederse, onun kabulünü فخذه "*O malı al!*" emriyle mendup kılmıştır. Bunun bir müstesnası varsa, o da Resûl-i Ekrem'in istisna buyurduğu haram maldan gelen ve onun haram olduğu bilinen hediyedir.

Hediye hakkında menfî bir tarik iltizam edenlerin sebeb-i reddi, hediye eden kimsenin malını zann-ı gālib ile şüpheli görmeleridir. Binaenaleyh dinini sıyânet, iffetini ibrâ için hediyeyi reddi iltizam etmişlerdir. Kabulü ihtiyar edenler de nereden kazanıp nereye sarfettiği mâlûm olmayan kimsenin hediyesini istihdaf ederek bu müsbet ictihadda bulunmuşlardır.

Şu halde hediye gelen kimsenin malı üç kısma ayrılıyor: 1. Helâl kazanç sahibi olduğu yakînen mâlûm olan kimsenin malı. Bunun hediyesini reddetmek müstehap değildir. 2. Helâl kazanç sahibi olmadığı yakînen bilinen kimsenin malı. Bunun da kabulü haramdır. 3. Malının helâl veya haram olduğu yakînen bilinmeyen kimsenin hediyesi ki, menfi ve müsbet iki ictihadın mahall-i zuhûru budur.

Malında haram karışık olan kimsenin hediyesinin kabulü ve kendisiyle mübâyaa vukuu hakkında da ihtilâf vardır. Bazı âlimler kerih görmüşler, bazıları da tecviz etmişlerdir. Abdullah b. Yezîd, Ebû Vâil, Kāsım, Sâlim kerih görenlerdendir. Rivayet edildiğine göre, Sâlim b. Abdullah'ın bir kölesi ölmüş. Bu köle, Mısır'la şarap mübâyaa edermiş. Vefatında hayli servet bırakmış. Sâlim, yegâne vârisi olduğu halde bu şarapçı kölenin mirasını almayıp bırakmıştır. İmam Mâlik'in beyanına göre Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz, "Helâl kazanç sahibi bir adamın bu temiz kazancı içine, az miktar olsa bile haram karıştırıp da bütün malını telvîs etmesine hayret ederim" dermiş. Süfyân es-Sevrî de haram karışık olan maldan verilen hediyenin kabulünü kerih görmüş.

Tecviz eden ulemâya gelince, Abdullah b. Mesʻûd radıyallahu anh tecviz edenlerdendir. Birisi İbn Mesʻûd radıyallahu anhtan şöyle bir sual sormuş:

— "Benim bir komşum var. Bu adam faiz yemekten, mülevves kazanç yollarından istifade etmekten çekinmez. Şimdi beni yemeğe davet ediyor. Bu adamdan istikraz etmek gibi bitecek bazı hâcetlerim de vardır. Şu vaziyet karşısında şimdi ben ne yapayım?" Abdullah b. Mesʻûd,

— "Bunun davetine git, istikraz et! Davete gitmek senin için bir vazifedir. Haram kazancının günahı o adama aittir" diye cevap vermiş.

İbn Ömer radıyallahu anhtan da, "Faizci bir adamın yemeğini yemek câiz midir?" diye sorulmuş. O da haram değildir, diye cevap vermiştir. Nehaî'den de, "Helâlden, haramdan karışık bir servet sahibinin hediyesi ve yemeği haram mıdır?" diye sorulmuş. O da, haram değildir, haram olan yalnız ayni haram olan mallarıdır, diye cevap vermiş.

Saîd b. Cübeyr de, "Bir kere ellerinde hurma salkımı ile gelen birkaç öşürcü ile karşılaşmış ve şu haram malınızı bana versenize! Bu mal size haram, bana helâldir" demiş. Hasan-ı Basrî de, "Öşürcünün, para kesen darrâbın, zekât âmilinin taamını yemek câizdir" buyurmuş. Mâlûmdur ki bu sınıf insanların ekseriyetle kazançları haramla şâibedardır. Mekhûl, Zührî hazerâtı da haram, helâl karışık olursa böyle mahlût mal sahibinin yemeğini yemekte beis yoktur. Yalnız bu adamın malından haram olanlar bi-aynihî mâlûm olursa, bunları yemek haramdır, demişlerdir. İbn Ebû Zi'b de bu suretle cevazına kāil olmuştur.

İbn Münzir, bu babda cevaz ve ruhsat tarikini iltizam edenlerin sûre-i Mâide'nin 42. âyeti olan, سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ "*Yehûd hâkimleri yalan dinlerler, haram yerlerdi*" kavl-i şerifiyle ihticâc ettiklerini bildiriyor ki bu istidlâl çok yanlıştır. Bu âyet-i kerîmede yahudi hâkimlerinin rüşvet yedikleri hikâye buyurulduğuna ve لعنة الله على الراشي والمرتشي "*Allah'ın gazabı hem rüşvet verene hem de alana aittir*"[788] hadîs-i şerifiyle bu hadis itiyattan men' ü tahzîr buyurulduğuna göre yukarıdaki âyet-i kerîme olsa olsa cevaza değil, bilakis men'e kāil olanlar için bir delil olabilir. سُحْت *Beyzâvî Tefsiri*'nde haram ile tefsir ve rüşvetle temsil ediliyor.

Taberî, ibâhaya kāil olanlar namına en iyi delil olarak Ehl-i kitap'tan cizye alınmasını serdediyor, diyor ki: Cenâb-ı Hak Ehl-i kitap'tan cizye alınmasını mubah kılmıştır. Halbuki bu kitâbîlerin kazançlarının en çoğunu şarap ve hınzır ticareti teşkil ediyor. Faizcilik de en ağır şerâitle bunların ihtiyar ettikleri üçüncü bir kazanç yoludur. Bütün bunlar nezd-i bârîde mâlûm iken kitâbîlerden cizye alınmasının mubah kılınması, elindeki malını helâlden mi, yoksa haram yollardan mı iktisap ettiği mâlûm olmayan bir müslümanın verdiği hediyeyi kabul etmek câiz ve mubah olduğuna en vâzıh bir surette delâlet etmektedir. Kazancının hill ü hürmetine pek o kadar mübâlâtı olmayan kimselerin hediyesini almak, bu delile istinaden katiyen haram değildir. Yalnız haram kazanç aynen mâlûm olursa, bundan ayrılan hediyenin kabulü haramdır. Bu babda ashap ve tâbiînden menkul pek çok eser vardır. Taberî'nin istidlâl ve mütalaası burada bitiyor. Bu babda kerahete kāil olanlar, verâ ü takvâ tarikini iltizam etmişlerdir ve şübühattan içtinap ederek dininin sıyânetine fazla ihtimam göstermişlerdir.

Hediye ve câize hakkında devam eden bu uzun izahımızı *Umdetü'l-kārî*'den naklettik (IV, 404, 405).

---

785 Muhtâr: Ebû İshak b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'dir. En meşhur İslâm gazi ve bahadırlarındandır. Hicret-i nebevî sırasında dünyaya gelmiş, fakat sohbet ve rivayete nâil olamamıştır. Pederi sahâbîdir. Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümânın dilsûz olan vak'a-i şehâdeti üzerine muhaliflerinden ahz-ı intikam dâiyesiyle 65 tarihinde huruç edip Kûfe'yi zaptetmiş ve Şîa'dan birçok kimse kendisine tâbi olmakla Şimr-i Zü'l-Cevşenî ve Hazret-i Hüseyin'in mübarek başını kesen Havlî b. Zeyd'i ve Hazret-i Hüseyin'e karşı çıkan askerin kumandanı Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkās ve oğlu Hafs'ı, asıl büyük kumandan Ubeydullah b. Ziyâd'ı vesair Yezîdîler'i birer birer katletmiş, Ehl-i beyt'in ve Hicaz halkının muhabbetini kazanmıştı. Muhtâr Kûfe'de bir buçuk sene hükümet sürdükten sonra 67 tarihinde Mus'ab b. Zübeyr'in sevkettiği asker tarafından şehid edilmiştir.

Muhtâr, işte bu kısa hükümeti sırasında Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Hanefiyye radıyallahu anhüme ayrı ayrı hediyeler gönderdi. Müşârün ileyhim hazerâtı kabul ederlerdi. Abdullah b. Ömer'in sâhib-i terceme kaynı idi. Hemşîresi Safiyye bint Ebû Ubeyd'i tezevvüc etmişti.

786 (قال عثمان بن عفان: جوائز السلطان لحم ظبي زكي(عيني

787 {B1495 Buhârî, Zekât, 62.}

788 {İM2313 İbn Mâce, Ahkâm, 2.} رواه أحمد وأبو داود والترمذي وابن ماجه عن عبد الله بن عمرو بن العاص

735

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَسْأَلُ النَّاسَ حَتَّى يَأْتِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَيْسَ فِي وَجْهِهِ مُزْعَةُ لَحْمٍ وَقَالَ إِنَّ الشَّمْسَ تَدْنُو يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَبْلُغَ الْعَرَقُ نِصْفَ الأُذُنِ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذٰلِكَ اسْتَغَاثُوا بِآدَمَ ثُمَّ بِمُوسَى ثُمَّ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Bazı haris, yüzsüz kimse, hiç durup dinlenmeden daima halktan ister. En sonu kıyamet gününde bu yüzsüz adam, yüzünde bir et parçası olmaksızın (arasat meydanına) gelir. Yine Resûlullah buyurmuştur ki: Kıyamet gününde güneş (insanlara) o kadar yaklaşır ki, hatta (hararetin tesiriyle) dökülen ter, insanın (boyunca) kulak ortasına erişir. İşte insanlar bu elim vaziyette bulundukları sırada (evvelâ) Âdem, sonra Mûsâ, sonra Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden şefaat dilerler. {B1474, B1475 Buhârî, Zekât, 52.}

İZAHI

RİVAYETLER, MÂNALAR

Bu hadisi Müslim ile Nesâî "Zekât" bahsinde zikretmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, "İhtiyacı Olmayarak Mal Biriktirmek İçin Tese'ül Edenlerin Zemmine Dair"dir. Babın bu unvanı, hadisteki zem ve cezanın bir lüzum ve zaruret üzerine bir fakirin tese'ülüne müteveccih olmayıp mal çoğaltmak için her zaman tese'ülü sanat edinen hayâsız haris dilenci makûlesine ait olduğunu anlatmıştır. Buhârî *Sahîh*'inde tercüme ettiğimiz bu hadisi rivayet ettikten sonra Leys b. Sa'd'ın kâtibi Abdullah b. Sâlih'in İbn Ebû Ca'fer tarikiyle gelen şu meâldeki ziyâde-i rivâyetini de zikrediyor: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halk arasında hükmü kazâ(ya başlanması) için (bârgâh-ı ilâhîye delâlet etmek üzere) ilerler. Hatta (hâcet) kapısının halkasını tutar. İşte o günü Allah Teâlâ resulüne makām-ı mahmûdu ihsan eder. Bu lutf-ı delâletten dolayı mahşer halkının hepsi Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme hamdederler."[789]

Makām-ı mahmûd hakkında tercümesi 575 numara ile "Teheccüd" bahsinin ibtidâsında geçen hadisin izahında icap eden tafsîlat vardır. Oraya müracaat edilsin.

Abdullah b. Sâlih'in rivayet ettiği bu ziyade, yalnız Ebû Zer rivayetinde vardır. Diğer *Buhârî* râvileri rivayet etmemişlerdir. Ebû Zerr'in bu rivayeti bütün *Buhârî* nüshalarında mevcuttur.

مزعة **müz'a** "kıta ve parça" demektir. Hattâbî, "Bu haris adamın yüzünde bir et parçası bulunmayarak haşrolunmasının mânası, mevzî-i cinâyet olan yüzde, bilmüşâkele ceza ve ukūbetin belirmesidir. Bu haris, dünyada yüzünü tezlîl eylemişti" diyor.

---

[789] وزاد عبد الله بن صالح حدثني الليث حدثني ابن أبي جعفر فيشفع ليقضى بين الخلق فيمشي حتى يأخذ بحلقة الباب فيومئذ يبعثه الله مقامًا محمودًا يحمده أهل الجمع كلهم.

{B1475 Buhârî, Zekât, 52.}

736

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلٰكِنِ الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ وَلَا يُفْطَنُ بِهِ فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَا يَقُومُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hani o (sadaka için) halkı, (kapı kapı) dolaşıp halkın kendisine bir iki lokma, bir iki hurma verdiği dilenci makūlesi (yok mu? Bunlar) miskin değildir. Belki (hakiki) miskin, kendini geçindirecek gınâya mâlik olmayan ve kendisine sadaka vermek için (halkça) zarureti bilinemeyen, kendisi de kalkıp halktan (sadaka) isteyemeyen afîf, nezih kimsedir." {B1479 Buhârî, Zekât, 53.}

İZAHI

Buhârî metninde bu hadîs-i şerifin mensup olduğu baba, meâl-i şerifi bervech-i âtî âyet-i kerîme unvan ittihaz edilmiştir: "*Ey müminler! Sadakalarınızı şol fakirlere tahsis ediniz ki, onlar nefislerini Allah yolunda cihada vakfetmişlerdir,* (bu cihetle) *onlar, yeryüzünde şuraya, buraya kesb ü ticarete gitmeye muktedir olamazlar. Bunların halini bilmeyen, tese'ülden tehâşî ettikleri için bunları zengin zanneder. Sen bu fakirleri habîbim! Simaları*(ndaki za'f-ı halleri) *ile bilirsin! Bunlar, halktan* (istemeye mecbur olurlarsa ilhâh ve ısrar ederek) *istemezler. Ey müminler! Bu fakirlere hayr ü sadakadan her ne ki verirseniz, muhakkak Cenâb-ı Hak o verdiğiniz sadakayı bilir.*"[790]

Bu âyet-i kerîme "ashâb-ı suffe" hakkında nâzil olmuştur. *Suffe (sofa*) mescid-i saâdetin önünde bir sundurma idi. Burada vatancüdâ, aileden mahrum muhacir fukarası ikāmet ederdi. Bu sebeple bunlara *ashâb-ı suffe* denilmiştir. Bu muhacir fukarasının sayısı 400'e bâliğ olmuştu. Kur'an öğrenmekle ve Resûl-i Ekrem'in mev'izalarını dinlemekle vakit geçirirlerdi. Bir gazâ açıldığında cihada iştirak ederlerdi. İaşeleri, sadaka-i vârideden temîn edilirdi. İşte âyet-i kerîmede evsâf-ı âliyeleri tâdât ve beyan buyurulan zevât-ı âliye, bu afîf ve feragatkâr simalardır.

İmam Buhârî bu âyet-i kerîme ile tesis ettiği babda izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinden evvel daha iki hadîs-i şerif rivayet etmiştir ki bunları bildirmeden geçemeyeceğiz.

1. Şa'bî diyor ki: Mugīre b. Şu'be'nin kâtibinin (Verrâd) bana bildirdiğine göre, Muâviye b. Ebû Süfyân, Mugīre'ye bir mektup göndererek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiği hadislerden bir hadis yazıp göndermesini rica etmiş, Mugīre de, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, إن الله كره لكم ثلاثا: قيل وقال وإضاعة المال وكثرة السؤال "*Allah Teâlâ üç şeyi sizin hakkınızda kerih gördü: Dedikodu, izâa-i mal, kesret-i suâl*" buyurduğunu işittim, diye bu hadîs-i şerifi yazıp göndermiştir.[791]

قيل و قال kelimeleri meçhul ve mâlûm iki fiilden ibaret olup lisanımızda tam mukabilleri dedikodudan ibarettir. Hattâbî'nin, "Bu kelimelerin medlûlü elsine-i nâsta deveran eden sözleri naklederek, filân şöyle dedi, falan için böyle deniliyor" demektir, mâlâyânî ki, dünyevî ve uhrevî hiçbir ciddi fayda ifade etmeyen sözlerden ibarettir, demesi de "dedikodu" ile tercümemizi teyit etmektedir. Dedikodu ibtilâsı emrâz-ı ictimâiyyenin en mühliklerindendir. Milleti atâlete sevkeder; fitne, fesat uyandırır; millî birliği, dirliği bozar. Cemiyet içinde daha bunlar gibi pek çok mazarrat tevlîd eder.

İZÂA-I MAL da lüzumsuz yere mal sarfetmektir. Bu da emrâz-ı ictimâiyyenin en fenâlarından biridir. Hele bu israf, sefâhet yolunda ihtiyar edilirse fenâlığı iki kat artar.

KESRET-I SUÂL. Şârihler çok suali: 1) Çok dilenmek, 2) Lüzumsuz her şeyi sormak, diye iki türlü tarif ediyorlar ki, ikisi de muzırdır, ikisi de menhîdir. Burada hadisin sevki delâletiyle çok dilenmek ve zaruretsiz, ihtiyaçsız her zaman dilenmeyi sanat edinmek mânası kastedildiği anlaşılır. İkinci mânaya da hamledilebilir. Hatta bu ikinci mâna, sualin kerahetine daha yüksek derecede delâlet eder. Bu lüzumsuz sorguyu şârih Hattâbî, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden lüzum ve ihtiyaç görülmeyen şeylerin sorulmasıdır, diye tarif ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan sualler iki kısımdır: Memduh, mezmum, diyor. Sonra bu iki kısım sualleri şöyle izah ediyor:

Memduh olan sualler: يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ "*Peygamberim! Sana ashabın ne infak edelim? diye sadakanın miktarından sorarlar*"[792] kavl-i şerifinde zikrolunan bu ve buna benzer emr-i dinde bilinmesi lüzumlu ve zaruri bulunan şeylerin sorulmasıdır. Hatta bu yoldaki sualler, فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "*Bilmediğiniz zarûrât-ı dîniyenizi ehl-i ilimden sorunuz*"[793] emr-i şerifi ile talep ediliyor bile.

Mezmûm olan sualler de, [794] يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ âyet-i kerîmesinde bildirildiği veçhile ruhun mahiyetinde vuku bulan sualler gibidir. Bu nevi sualler de [795] لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ kavl-i şerifi ile nehyedilmiştir. *Her akla esiveren şeylerden suale kalkışmayınız. Eğer o suallerin cevabı verilip mahiyetleri izhar edilirse sonra sizin fenanıza gider,* buyuruluyor.

2. Bu babda Buhârî'nin rivayet ettiği ikinci bir hadis Sa'd b. Ebû Vakkās hadisidir. Sa'd radıyallahu anh diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem "müellefe-i kulûb"dan birtakım kimselere (dünyalık) veriyordu. Bu Sa'd da (râvi kendisi) orada oturuyordu. Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içlerinden en ziyade beğendiğim birini bıraktı (bir şey vermedi). Bunun üzerine ben,

— "Yâ Resûlellah! Filânı bıraktın? Vallahi onu ben mümin biliyorum" dedim. Resûlullah bana,

— *“Öyle deme! Müslim de”* buyurdu. Az bir müddet sustum. Sonra o adam hakkındaki bildiğim bana galebe etti de (dayanamadım) yine sözümü tekrar ederek,

— “Filânı niçin bıraktın yâ Resûlellah! Vallahi onu ben mümin biliyorum” dedim. Resûl-i Ekrem yine,

— *“Öyle deme! Müslim de”* buyurdu. Yine az bir zaman sustum. Sonra o zat hakkındaki duygum bana galebe etti. Sözümü tekrar ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine o sözü tekrar ettikten sonra,

— *“Ey Sa‘d!* (Bazı defa) *daha çok sevdiğim kimse varken* (onu bırakırım da) *başka birisine* (dünyalık) *veririm.* (Bu tercihimin sebebi) *Allah’ın bu adamı* (mal hırsı ile) *yüzü koyu cehenneme atması endişesidir”* buyurdu.[796]

Vâkıdî’nin *el-Megāzî*’de tasrih ettiğine göre bu mahrum edilen zat, muhacirînden Cuâl b. Sürâka radıyallahu anhtır. Sa‘d hazretlerinin “mümin” demesini Resûl-i Ekrem’in mükerreren “*müslim de*” diyerek tashih ve ihtar buyurması imanın vicdanî bir emr-i bâtinî olup ilmi, Cenâb-ı Hakk’a ait ahvâl-i gaybiyyeden bulunmasına mebnî zâhir-i hâle göre müslim demek daha doğru olduğunu tâlim içindir.

---

790 لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ.

{el-Bakara, 2/273.}

791 {B1477 Buhârî, Zekât, 53.}

792 el-Bakara, 2/215.

793 en-Nahl, 16/43.

794 el-İsrâ, 17/85.

795 el-Mâide, 5/101.

796 عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه قال أعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم رهطا و سعد جالس فيهم. قال فترك رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلا هو أعجبهم إلي فساررته فقلت: ما لك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما. قال: فسكت قليلا. ثم غلبني ما أعلم فيه. فقلت: ما لك عن

فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا، قال: أو مسلما قال: فسكت قليلا. ثم غلبني ما أعلم فيه. فقلت يا رسول الله! ما لك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما. فقال والله إني لأعطي الرجل و غيره أحب إلي من خشية أن يكب في النار على وجهه.

{Metindeki “و سعد جالس...” ifadesi kaynakta “وأنا جالس...” ; “أحب إلي من خشية...” ifadesi ise “أحب إلي منه خشية...” şeklindedir. B1478 Buhârî, Zekât, 53.}

737

•.•.•

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ ﷺ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ غَزْوَةَ تَبُوكَ فَلَمَّا جَاءَ وَادِيَ الْقُرَى إِذَا امْرَأَةٌ فِي حَدِيقَةٍ لَهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِأَصْحَابِهِ اخْرُصُوا وَخَرَصَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَشَرَةَ أَوْسُقٍ فَقَالَ لَهَا أَحْصِي مَا يَخْرُجُ مِنْهَا فَلَمَّا أَتَيْنَا تَبُوكَ قَالَ أَمَا إِنَّهَا سَتَهُبُّ اللَّيْلَةَ رِيحٌ شَدِيدَةٌ فَلَا يَقُومَنَّ أَحَدٌ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ بَعِيرٌ فَلْيَعْقِلْهُ فَعَقَلْنَاهَا وَهَبَّتْ رِيحٌ شَدِيدَةٌ فَقَامَ رَجُلٌ فَأَلْقَتْهُ بِجَبَلِ طَيِّءٍ وَأَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ ﷺ بَغْلَةً بَيْضَاءَ وَكَسَاهُ بُرْدًا وَكَتَبَ لَهُ بِبَحْرِهِمْ فَلَمَّا أَتَى وَادِيَ الْقُرَى قَالَ لِلْمَرْأَةِ كَمْ جَاءَتْ حَدِيقَتُكِ قَالَتْ عَشَرَةَ أَوْسُقٍ خَرْصَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنِّي مُتَعَجِّلٌ إِلَى الْمَدِينَةِ فَمَنْ أَرَادَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَعَجَّلَ مَعِي فَلْيَتَعَجَّلْ فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ هٰذِهِ طَابَةُ فَلَمَّا رَأَى أُحُدًا قَالَ هٰذَا جُبَيْلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ دُورِ الْأَنْصَارِ قَالُوا بَلَى قَالَ دُورُ بَنِي النَّجَّارِ ثُمَّ دُورُ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ ثُمَّ دُورُ بَنِي سَاعِدَةَ أَوْ دُورُ بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ وَفِي كُلِّ دُورِ الْأَنْصَارِ - يَعْنِي - خَيْرًا.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd es-Sâidî radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Tebük Gazvesi'nde biz de Resulûllah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte gazâ etmiştik. Resûl-i Ekrem Vâdilkurâ'ya vardığında kendi bahçesinde çalışan bir kadına tesadüf edildi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabına,

— "Şu (bahçedeki) hurmayı tahmin ediniz" buyurdu. (Biz tahmin ettik), Resûlullah da on vesk tahmin buyurdu ve bahçe sahibi kadına,

— "(Hurma toplarken) buradan ne kadar (kile) çıktığını say!" buyurdu. Tebük'e geldiğimizde Resûlullah (bize),

— "Bu gece muhakkak şiddetli bir rüzgâr esecektir. Sakın kimse bulunduğu yerden ayağa kalkmasın! Devesi olanlar da devesini (sıkı) bağlasın!" buyurdu. Biz de develerimizi (sıkıca) bağladık ve (hakikaten o gece) şiddetli bir rüzgâr esti. O sırada birisi ayağa kalkmıştı. Rüzgâr onu Tay dağına sürükleyip attı. (Bu sefer de) Eyle meliki Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (düldül adlı) beyaz bir katır hediye etmiş ve bir bürd(-i yemânî) giydirmişti. Resûlullah da melike sâhil-i bahirdeki beldeleri halkı için bir emannâme yazdırmıştı. (Avdette) Resûlullah Vâdilkurâ'ya gelince hurmalık sahibi kadına,

— "Bahçenden ne kadar hurma geldi?" diye sordu. O da,

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin tahmini veçhile on vesk geldi" diye cevap verdi. (Hey'et-i seferiyye Medine'ye yaklaşınca) Resûlullah,

— "Ben Medine'ye (yetişmek için) acele ediyorum. Sizden kim bir an evvel benimle Medine'ye varmak isterse, acele etsin!" buyurdu. Medine'ye yaklaşıp uzaktan görününce de (eliyle işaret ederek),

— "İşte Tâbe (Medine)" buyurdu. Uhud'u görünce,

— "İşte dağcağız! Uhud bizi sever, biz de onu" buyurdu. (Sonra maiyetindekilere),

— "Dikkat eder misiniz? Size ensar mahallelerinin en hayırlısını haber vereyim!" buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

— "Evet, haber ver!" dediler. Resûlullah,

— "(Evvelâ) Benî Neccâr mahallesi, sonra Benî Abdüleşhel mahallesi, sonra Benî Sâide mahallesi yahut Benî Hâris b. Hazrec mahallesi, buyurdu. Hulâsa, bütün ensar mahaller(i halkı)nda hayır, necâbet vardır, demek istemişti. {B1481 Buhârî, Zekât, 54.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî yine böyle “Hac” ve “Megāzî” bahislerinde tamamen ve “Fezâilü’l-Ensâr” bahsinde de kısmen rivayet etmiştir. Müslim de “Fazlü’n-Nebî aleyhi ’s-selâm”da ve “Hac” bahsinde Ebû Dâvûd da “Harâc” bahsinde zikretmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı “Hurmanın Yaşken Ağacı Üzerinde Takdir ve Tahmininin Meşruiyeti” suretindedir.

LUGAVÎ MÂNALAR VE TARİHÎ VÂKIALAR

(خرص) **Hars** *Sıhah*’ta, “Yaşken ağaç üzerinde ne kadar meyve bulunduğunu tahmindir” deniliyor. Tirmizî de, “Bazı ehl-i ilimden ‘hars’ın kendisinde zekât vâcip olan hurma, üzüm gibi yaş meyvenin, idrakinden sonra mahsulün ne miktar tutacağını takdir ve tahminden ibaret olduğu” rivayet edilmiştir, diyor. Vaktiyle sultan tarafından Mansub Hâris unvanını taşıyan memurlar bu vazifeyi ifa edermiş. Hâris ki, muhammin demektir. Bir bağın kütüklerini, bir bahçenin meyve ağaçlarını gözden geçirir, bu bağdan şu kadar üzüm alınır, bu bahçeden bu kadar hurma çıkar, diye bir tahmin koyarak bunun üzerinden öşrünün tutarını tayin ve tesbit eder ve bağın üzümünü, bahçenin meyvesini mal sahibine bırakıp gidermiş. Mahsul idrak edip toplandıktan sonra da öşrü alınırmış.[797] Şimdi de aşağı yukarı bu hars usulü mer‘îdir.

(تبوك) **Tebük** Şam tarafından Medîne-i Münevvere’ye on dört konak mesafede bir yerin adıdır. Şam ile Tebük arasında da on bir konaklık yer vardır. *Muhkem*’de de bir arzın ismidir. Tebük Gazâsı burada vâkidir, deniliyor. İbn Kuteybe’nin beyanına göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashaptan bir cemaatin bir nemnâk mahalli suyu çıksın diye ok sokup karıştırdıklarını görünce, زلتم تبوكونها “*Hiç durmayıp orayı ne karıştırırsınız?*” buyurmalarıyla burası Tebük diye anılmıştır.[798] Sonra mu‘cize-i nebeviyye ile su nebeân ve cereyan etmeye başlamıştır. Fakat *Kāmus* mütercimi Âsım Molla, “Coğrâfiyyûna göre Tebük nâm-ı aslîdir, Halebî merhum ucmeden addederek adem-i insırâfını tercih eylemiştir. Hâlâ menzil-i mezbûr Şam hüccâcının konağıdır” diyor.

Tebük Seferi hicret senesinin dokuzuncu yılının Recebinin bir perşembe günü vukû‘ bulmuştur. İbnü't-Tîn, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu sefere recebin ilk günü çıktığını, ya şevvalin son gününde, yahut ramazan ibtidâsında avdet buyurduğunu bildiriyor. Dâvûdî de, Tebük Seferi Resûl-i Ekrem'in son gazâsı olduğunu ve bunun umumi bir hareket-i askeriyye mahiyetinde bulunduğunu haber veriyor. Tebük Seferi, meyvelerin idrak ettiği en sıcak bir mevsime tesadüf ettiğinden çok güçlük çekilmişti. Bu sebeple "Gazvetü'l-usre" ve "Fâdiha" namlarıyla da anılır. Kur'ân-ı Kerîm'de de "sâat-i usre" tabir buyurulmuştur.

Tebük Seferi'nde harb ü kıtal olmadı. *Sîret-i İbn Hişâm*'da bildirildiğine göre, Resûl-i Ekrem on gün kadar Tebük'te tevakkuf buyurup Medine'ye avdet etti. Bu sefer, Şarkî Roma İmparatorluğu'na karşı açılmıştı. Rumlar tarafından Şam'da Medine üzerine hareket etmek üzere müthiş bir ordu hazırlanmakta olduğu Medine'de şâyi olduğundan Resûl-i Ekrem vakit zayi etmeyerek hemen düşmanı karşılamak üzere acele hareket etmişti. Tebük'e geldiklerinde bu şâyianın aslı olmadığı anlaşılınca, orada az bir zaman tevakkuf edilerek avdet edildi. Bu seferde harp edilmemekle beraber siyasî bakımdan pek büyük bir kıymeti haizdir. Şarkî Roma İmparatorluğu ki, o devirde Hıristiyanlık âleminin şevket ve azametini temsil ediyordu. İslâmiyet'in bânisi tarafından dokuz hicret yılında -ki, tarih nazarında "lemhatü'l-basar" denilecek kadar kısadır.- böyle kaviyyü'ş-şekîme bir devlete karşı meydan okuyacak derecede bir varlık gösterilmesi, hiçbir milletin tarihinde kaydedilmiş değildir.

MESCİD-İ DIRÂR'IN İHRAK VE TAHRİBİ

Bu da Tebük Seferi'nin mütemmimatından tarihî bir vâkıadır. Mescid-i Dırâr, Kubâ münafıkları tarafından Kubâ Mescid-i mübârekinin yanında bir maksad-ı küfr ü nifak ile tesis edilmiş bir bina idi. Bu münafıklar öteden beri Kubâ Mescidi'nde namaz kılageldikleri halde müslümanlar arasına nifak sokmak için ve sırf müslümanları ızrâr etmek maksadıyla bu binayı tesis etmişlerdi. *Sîret-i İbn Hişâm*'da İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Tebük Seferi'ne hareket edip Medine'ye bir saat mesafede Zîevân köyüne geldiğinde bu münafıklardan bir heyet huzûr-ı saâdete gelerek, "Yâ Resûlellah! Hastalar için ve Kubâ Mescidi'ne gelemeyen ashâb-ı hâcet için hususiyle yağmurlu gecelerde namaz kılmak için bir mescid bina ettik, teşrif buyursanız da namaz kıldırsanız, hayr ü bereketle dua buyursanız" diye rica etmişlerdi. Resûl-i Ekrem de seferden avdet buyurduğunda arzularını is'âf edeceğini vaad etmişti.[799]

Yine *Sîret-i İbn Hişâm*'da İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Tebük Seferi'nden dönüşünde bu Zîevân köyüne geldiğinde bu münafıklar yine geldiler, Resûl-i Ekrem'i kurdukları Dırâr Mescidi'ne tekrar davet edip vaadini hatırlattılar. Resûl-i Ekrem gitmeye hazırlanırken sûre-i Tevbe'nin şu meâldeki âyeti nâzil oldu: "Şu münafıklar ki, müminlere zarar ve küfre kuvvet vermek için, müminlerin arasını açmak için mescid edinirler. Bundan evvel de Allah ve Resûlullah'a muharebe eden (Ebû Âmir) rahibi bunlar hazırlamışlardı. Bunlar bir de bu mescidi yapmakla hayr ü ibadetten başka bir maksatları olmadığına kati yemin ederler. Allah da şehâdet eder ki bunlar, bu yeminlerinde katiyen yalancıdırlar. Sakın Habîbim! Bunların mescidine gidip de namaz kılma!"[800]

Bu âyet-i kerîmenin şeref-i nüzûlü üzerine Resûl-i Ekrem Mâlik b. Duhşüm ile Ma'n b. Adî'yi çağırdı. Bunlara, *"Haydi hiç durmadan gidiniz! Şu zalim cemaatin mescidlerini yıkınız, yakınız!"* diye emir verdi.[801] Bu iki İslâm bahadırı müsâraatle mescidin bulunduğu Benî Sâlim b. Avf yurduna vardılar ve bu mahabetli emri hiç tereddüt etmeden ifa edip yaktılar, yıktılar.

TEBÜK SEFERİ'NDEN TAHALLÜF EDEN ÜÇ SAHÂBÎ

Bu seferde münafıklar tahallüf etmişlerdi. Fakat ashâb-ı kirâm Tebük Seferi'nin en şiddetli müşkülâtına rağmen umumiyetle iştirak etmişti. Yalnız şâir-i meşhûr Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye. Bunların adem-i iştirakleri de hiç şüphesiz bir maksad-ı şekk ü nifak ile şâibedar değildi. Medine'ye avdet buyurulduktan sonra bu üç zata selâm verilmiyordu. Aşağıda Buhârî'nin uzun bir metin ile rivayeti veçhile Hazret-i Kâ'b "Resûl-i Ekrem'in avdetinde kendilerine selâm verdim. İltifat buyurmadılar. Bu vaziyet bize çok girân geliyordu" diyor. Sûre-i Tevbe'de bunların bu sıkıcı vaziyetleri şöyle tasvir buyuruluyor: "*Gazâdan geri bırakılan o üç kişi yok mu? Nihayet bunlar o derece bunaldılar ki, yeryüzü şu genişliği ile beraber bunların başlarına dar gelmişti, vicdanları da kendilerini tazyik ediyordu. Artık Allah'tan, Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. İşte bu anda Cenâb-ı Hak tövbelerini kabul buyurdu. Tâ ki, bunlar tevbekârlar sırasına rücû etsinler. Allah tövbe edenlerin tövbesini kabul eder, niâm-ı sübhâniyyesini ihsan eyler.*"[802]

Hazret-i Kâ'b ile refikleri ki üçü de ensardandı. Bunların bu elim vaziyetleri tam elli gün devam etmişti. Kimse bunlara ne selâm veriyordu ne de selâmlarını alıyordu. Elli günden sonra bir sabah namazını müteakip Resûl-i Ekrem, o gece nâzil olan yukarıdaki âyet-i kerîmeyi tebliğ ve tövbelerinin nezd-i ilâhîde kabul buyurulduğunu tebşir etti.

(وادي القرى) **VÂDILKURÂ.** Vâdilkurâ'yı Sem'ânî *el-Ensâb*'ında "Hicaz'da kadim bir şehirdir. Hicaz'ın Şam tarafındadır" diye tarif ediyor. İbn Kurkūl de Medine mülhakatından ma'dûd, köyleri çok ve mâmur bir vadidir, diyor. Vakt-i saâdette yahudilerle meskûn iken yedinci sâl-i hicrîde Hayber'in fethinden avdet buyurulurken sulhan fethedilmiştir. Sonra Hazret-i Ömer zamanında Hıtta-i Hicâziyye gayri müslim ahaliden tahliye edildiği sırada Vâdilkurâ da tahliye olunmuştur. Bir rivayete göre Hicaz'dan addolunmayarak tahliye edilmemiştir.

(جبل طي) **TAY DAĞI.** Kelbî[803] *Esmâ-i büldân*'ında Tay dağı ikidir: Ece Selmâ'dır, diyor. Vaktiyle Amâlika'ya ait olan bu iki dağın bu iki ismi ne suretle aldıklarına dair şu garip hadiseyi anlatıyor: Amâlika evlâdından Selmâ bint Hâm isminde bir kadının Avcâ namında bir mürebbiyesi bulunuyor. Selmâ bu dadısını, kendisiyle yine Amâlika oğullarından Ece b. Abdülhay arasında posta olarak kullanıyor. Tarafeyn arasında teessüs eden bu râbıta, gizli bir muhabbet halinde devam ederken gitgide bir aşk haline kadar yükseliyor ve en sonu; Ece Selmâ ve mürebbiyesi birlikte Tay dağına kaçıyorlar. Fakat Selmâ'nın kardeşleri gayrete gelip bunların peşlerini takip ediyorlar. Bu üç firariyi iki dağ arasında yakalıyorlar. Selmâ'nın gözlerini oyup dağın birisine bırakıyorlar, Ece'yi de meşin bir dağarcık içine koyup öbür dağa bırakıyorlar. İlk önce Ece dağarcık içinde boğulup ölmüştür. İşte bu suretle bu iki dağ bu isimleri almışlardır.

(برد) **Bürd**ü *Kāmus* mütercimi Âsım Molla şöyle tarif ediyor: Bürd, "bâ"nın zammı ile bir nevi muhattat yani yollu kumaş adıdır ki, bürd-i yemânî zebanzettir. Cem'i ebrad, ebrüd gelir, bir nevi abaya denir ki ihram gibi bedene bürünürler ve bu cemi'dir; müfredi, bürdedir ve hâlâ bu diyarlarda hırka tabir ettiğimiz libasa da bürde ıtlak olunur.

(طابة) **Tâbe** Resûl-i Ekrem tarafından Medine'ye verilmiş bir isimdir. Tâbe, asl-ı vaz'ı itibariyle bâdiyeye denir. Medîne-i Tâhire'nin nâm-ı aslîsi **Yesrib** olup me'hazi olan sereb, fesat mânasına olduğundan taraf-ı Peygamberî'den müstehcen görülerek Tâbe ve "tâ"nın fethi ile Taybe denilmiştir. Bütün bunlar Medîne-i Münevvere'nin isimleridir (*Kāmus*).

(أيلة) **Eyle** Hıtta-i Hicâziyye'nin müntehasında, Şam kıtasının mebdeinde ve sâhil-i bahirde, diğer cihetten Mısır ile Mekke-i Mükerreme'nin vasatında bir şehir idi. Dört mühim şehrin ortasında ve bilhassa sâhil-i bahirde olması cihetiyle o sırada Eyle, yüksek ticaretiyle ve mâmuriyetiyle kesb-i iştihâr etmişti. Asıl Eyle kasabası Akabe körfezinin müntehasındadır ve elyevm harap bir haldedir.

Hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem tarafından Eyle yahudileri hakkında Eyle melikine verildiği bildirilen emannâme mazmununa uzun zaman mülûk-i İslâmiyye taraflarından riayet edilmiştir. *Telvîh*'te bu Eyle melikinin ismi Yuhannâ b. Rûbe olarak bildirilmiştir. Müslim'in rivayetinde, "Eyle Meliki İbn Ulemâ'nın elçisi Resûl-i Ekrem'e bir mektup ile geldi ve bir beyaz katır hediye eyledi"[804] deniliyor ki anlaşılan bu Ulemâ diye rivayet edilen Rûbe olacaktır. Yuhannâ da onun oğludur, İbnü'l-Ulemâ'dır.

Resûl-i Ekrem ve siyâsî-i müfahham efendimiz Eyle diyarını idarî istiklâli haiz birtakım ufak mıntakalara ayırmıştı. Bunların hey'et-i mecmûasını Eyle melikinin hâkimiyeti altına vermişti ki, bir nevi adem-i merkezî bir idare sistemi olacaktır.

İbn İshak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin emannâme olarak Eyle melikine verdiği mektubu şöyle rivayet etmiştir: Besmeleden sonra *bu mektup Allah tarafından ve Allah'ın Resulü Muhammed Nebî tarafından Yuhannâ b. Rûbe'ye ve Eyle halkına denizde sefinelerinin, karada vesâit-i nakliyelerinin seyr ü seferine dair verilmiş eminliktir.*[805]

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN BİR MU'CİZE-İ NEBEVİYYE

Bu hadîs-i şerifte mu'cizât-ı nebeviyyenin bir mühimmine daha şahit oluyoruz: Tebük Seferi'nde bir gece şiddetli bir fırtınanın kopacağını Resûl-i Ekrem'in vukuundan evvel bütün orduya haber vermesi ve ona göre ashabına icap eden ihtiyat tedbirlerini aldırmasıdır. Bu tedbirler cümlesinden birisi, herkesin fırtına sırasında bulunduğu yerde sinmesi, ayağa kalkıp gezinmemesidir. Bir diğeri de süvarilerin develerini sıkı bağlamaları keyfiyetidir. Nasıl ki, bu dehşetli fırtına haber verildiği gibi kopmuş ve nasıl ki fırtına gafil avladığı bir kimseyi Tay dağına kadar önüne katıp sürüklemiştir.

Bu mu‘cize-i nebeviyye hakkında İbn İshak'ın rivayetinde daha fazla tafsîlat vardır ve şöyle: Ordu, baştaki kumandanlarından neferlerine kadar umumiyetle emr-i nebevîye tevfîk-i hareket etmişti. Yalnız Benî Sâide'den iki kişi gaflet etmişti. Bunlardan birisi def‘-i hâcet için kalkmıştı. O sırada bora bu zavallıyı yakalayıp boğmuştur. Öbürü de ipini koparıp giden devesinin arkasını takibe başlamıştı. Bunu da bora yakalayıp iki parçadan ibaret olan Tay dağına atmıştır. Bu iki vak‘a Resûl-i Ekrem'e haber verildi. *Gördünüz mü, sizi ben evvelce nehyetmedim mi? Pek muztar olanınız, yanına arkadaş almadıkça yerinden kalkmasın, demedim mi?* buyurdu.[806]

Resûl-i Ekrem, fırtınada boğulan ve bîtâb bir halde yatan hastaya duâ buyurdu, hasta iyileşti. Tay dağını boylayan kimse de Resûl-i Ekrem Tebük'ten avdet ederken yolda orduya mülâki oldu.[807]

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-Ü FIKHÎ

Hars ki, burada medlûl-i hâssı olan meyvenin, ağacı üzerinde miktar kesiminden, takdir ve tahmininden ibarettir. Ulemâ bu harsın meşruiyetinde ihtilâf etmişlerdir: Bir kısmı hurmanın, üzümün ermeye ve olgunlaşmaya başladığı zaman hars ve tahminini tecviz etmişlerdir. Zührî, Atâ, Hasan-ı Basrî, Amr b. Dînâr, Ebü'l-Muhârik Abdülkerîm, Mervân, Kāsım b. Muhammed, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd harsı tecviz eden ulemâdandır.

İbn Rüşd, “Ulemânın cumhuru harsı tecviz etmişlerdir. Memurun tahmininden sonra sahibinin yaşken meyvesini yemesi câizdir” dediklerini bildiriyor. Dâvûd ez-Zâhirî de, “Hars, yalnız hurmada câizdir” demiş. İmam Şâfiî de, “Üzüm, çotuğunda ve çubuğunda; hurma da ağacında salâha erdiğinde bu iki nevi meyveye vücûb-ı zekât taalluk eder ve zekât miktarını anlamak için bu sırada hars ve tahmini vâcip olur. Hâris ve muhammin bakarak ne miktar hurma bulunduğunu tahmin ve tesbit eder ve mal sahibine kesilen miktarı ve zekâtını bildirir. Bundan sonra sâhib-i mal, meyvede tasarruf hakkına mâlik olur” demiştir. Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın da mezhepleri böyle olduğunu bildiriyor. Hatta İmâm Şâfiî hurma ile üzüme ait olmak üzere hars ü tahminin sünnet olduğunu müdafaa etmiş, fakat mezruatta tahmini tecviz etmemiştir. İmam Ahmed b. Hanbel'in ictihadı da böyledir. İbn Bezîze de, “Hars, cumhura göre üzümle hurmaya mahsustur” demiştir.

HARSIN İCRÂSI VÂCİP MİDİR YOKSA MÜSTEHAP MIDIR?

Bu babda da ihtilâf edilmiştir: Demîrî, bu babda Şâfiî imamlarından vücûbı cihetini hikâye etmiştir. Cumhûr-ı ulemâ ise müstehap olduğunu kabul etmişlerdir. Şu kadar ki mal, müşterek olur, şerikler de zilyed olan şerikten emin olmazlarsa şürekânın hissesini aynen muhafaza vâcip olur.

Hars ü tahmin yalnız hurmaya mı hastır, yoksa üzüm de hurmaya kıyas ve ilhak edilebilir mi? Hatta yaş, kuru kendisiyle intifâ edilen her nevi meyveye tahmin hükmü şâmil olur mu? Bu suretle de âlimler arasında ikinci bir ihtilâf vardır: Meşhur Kādî Şüreyh ile Zâhirî ulemâsı birinci ictihad sahiplerindendir. İkinci ictihad da cumhurun kavlidir. Üçüncü ictihada da Buhârî meyletmiştir.

Hârisin tahmininde hata vukuunda mikdâr-ı muhammene mi, yoksa meyvenin kuruduktan sonraki miktarına mı itibar edileceği de üçüncü bir zemîn-i ihtilâf olmuştur. Birinci kavil İmam Mâlik ve ashabının, ikinci de İmam Şâfiî ile fukahâ-i Şâfiiyye'nindir.

Tahmine vâkıf, emin bir muhamminin tahmini kâfi midir yoksa iki mi olmalıdır? Bu da dördüncü bir ihtilâf mevzuu olmuştur. Birinci cumhurun, ikinci İmam Şâfiî'nin muhtarıdır.

Hars bir şehâdet midir yoksa hüküm müdür? Bu da bundan evvelki ihtilâfın tevlîd ettiği bir ihtilâftır. Hars, şehâdet ise bir hârisin vücudu kâfi ve bir hâris ile iktifa doğru değildir. Hüküm ise iktifa sahihtir.

Muhamminin tahmininden evvel sâhib-i malın yediği miktar tahmin sırasında dâhil-i hisâb edilir mi, yoksa maʿfüv mü addolunur? Bu cihet de ihtilâflara sebep olmuştur. Gerek bu gerek muhamminin hatası halindeki vaziyetin taʿyîn-i ahkâmı o kadar vesîle-i ihtilâf olmuştur ki, bunların tasviri, kārilerimize usanç verecek derecede uzundur. Yalnız burada hars ve tahminin cevazına kāil olanların delillerini bildireceğiz.

Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde harsın cevazına kavlen, fiilen, imtisâlen sünnet vârit olmasıdır, diyor ve bu delilleri şöyle bildiriyor: **1.** Attâb b. Esîd hadisidir ki: Müşârün ileyh hazretleri, "Resulûllah sallallahu aleyhi ve sellem, hurma gibi üzümün de tahmin edilmesini ve hurma zekâtının kuru hurmanın aynından alındığı gibi üzümün de kuru üzüm olarak alınmasını emretti" demiştir. Bu İbn Üseyd hadisini Tirmizî *Sünen*'inde rivayet ve hüsnüne şehâdet etmiştir. İşte bu, kavlî sünnettir. **2.** Sünnet-i fiʿliyye ise Buhârî'nin rivayet, bizim de tercüme etmekte bulunduğumuz Ebû Humeyd es-Sâidî hadisidir. **3.** Resûl-i Ekrem'in bizzat harrâslar tayin buyurmuş olmalarıdır. Ebû Dâvûd'un Âişe radıyallahu anhâdan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Abdullah b. Revâha'yı yahudiler üzerine, mahsûlât idrak etmeye başlayıp da yenmezden evvel hars ü tahmin için gönderirmiş.[808] İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde de Abdullah b. Ömer'den Resûlullah'ın İbn Revâha'yı harrâs olarak gönderdiği rivayet edilmiştir.[809] İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde de Hayber yahudileri üzerine Abdullah b. Revâha'nın hurma mahsulünü 40.000 vesk miktarı tahmin ettiği Hazret-i Câbir'den rivayet edilmiştir. Beyhakī'nin ve diğer ehl-i hadîsin de bu yolda meâlen müttehid rivayetleri vardır.

Şimdi de Menfî İctihad Ashabını Mütalaa Edeceğiz. Şaʿbî, Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed hars ü tahmini mekruh addetmişlerdir. Şaʿbî hars bidʿattır, demiş, Sevrî de meyve harsı câiz değildir, ictihadında bulunmuştur. Mağribin Mâlikî imamı İbn Bezîze *İhkâm*'ında, Ebû Hanîfe ile ashabından Ebû Yûsuf ve Muhammed'in harsın bâtıl olduğuna hükmettiklerini zikretmiştir.

Mâverdî, İmam Ebû Hanîfe'nin bu babdaki delilini bildirerek diyor ki: Hazret-i Câbir'den merfûan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah harsı nehyetmiştir. Câbir b. Semüre'den de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hars ile tahmini ve takribî olarak meyve alım satımını nehyettiği rivayet edilmiştir. Şunlar da Ebû Hanîfe mezhebini teyit eden delillerdir: **1.** Tahmin hatalı da olabilir. **2.** Tahmin ü takdir hurmada, meyvede tecviz edilince, mezruatta da kıyasen tecviz edilmek icap eder. Hem de mezruatın takdirinde hata ihtimali daha azdır. Çünkü mezruat enzâr-ı tedkîke daha yakındır. Binaenaleyh daha az hatalı olan mezruatın takdiri câiz olmayınca, hurma ve meyvenin de câiz olmaması lâzım gelir. **3.** Tahmin ve takdir ile zekât bir "müzâbene"dir ki, menhîdir. Müzâbene, yaş hurmayı ağacında, kuruduğunda keylen teslim etmek üzere satmaktır. İkisi arasında hiçbir fark yoktur. **4.** Ribâ nesholunmakla hars da nesholunmuştur.

Ebû Hanîfe mezhebini teyit eden bir delil de Câbir radıyallahu anh hakkındaki Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin tarîk-i rivâyetidir. Bu rivayet tarikine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem harstan nehiy buyurup, *"Ya hurma bir âfetle helâk olursa? Mal sahibinin harstan sonraki intifaı ne olacak? Mümin kardeşinin hakkını bâtıl bir surette yemeyi sizin hangi biriniz arzu eder?"*[810] demişlerdir. Ba'de'l-hazar ibâha ise nesihten başka bir şey değildir.

---

797 *Umdetü'l-kārî*, IV, 414.

798 {Bu rivayet temel hadis kaynaklarında ve İbn Kuteybe'nin elimizdeki eserlerinde tespit edilememiştir. Aynî tarafından nakledilen rivayetin lafzı "ما زلتم تبوكونها" şeklindedir. (Aynî, *Umde*, IX, 65.)}

799 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 529.}

800 وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ .لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا.

{et-Tevbe, 9/107-108.}

801 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 530.}

802 وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ

وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.
{et-Tevbe, 9/118.}

803 كلبي, منسوب إلى كلب بسكون اللام بطن من قضاعة ومن بني ليث ومن بجيلة [لب اللباب]

804 وفي رواية سليمان عند مسلم: (وجاء رسول ابن العلما صاحب أيلة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بكتاب وأهدى إليه بغلة بيضاء)
{Metindeki "العلما" lafzı kaynakta "العَلْمَاء" şeklindedir. M5948 Müslim, Fezâil, 11.} عمدة القاري.

805 وذكر ابن إسحاق الكتاب يعني كتاب النبي صلى الله عليه وسلم وهو بعد البسملة هذه أمنة من الله ومن محمد النبي رسول الله ليحنة بن رؤبة وأهل أيلة سفنهم وسيارتهم في البر والبحر [عمدة]
{İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 525-526.}

806 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 521-522.}

807 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 521-522.}

808 {D1606 Ebû Dâvûd, Zekât, 16.}

809 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XI, 607, no: 5199.}

810 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 41, no: 3101.}

738

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurulduğunu rivayet eden Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan nakledilmiştir: Yağmurun ve pınar (ırmak gibi akar sular)ın ya kökünü yahut urûkunu suladığı eşcâr ve mezruatta (vâcip olan) öşürdür. Dolapla sulananlarda da nısf öşürdür. {B1483 Buhârî, Zekât, 55.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi *sünen-i erbaa* sahipleri de müttefikan "Zekât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisin *Buhârî*'deki babı "Yağmurla, Mâ-i Cârî ile Sulanan Yerin Mahsulünden Öşür Alınmasına Dair Hükmü Muhtevîdir" suretindedir. Buhârî bu unvanı ile hadîs-i bâbın bir kelimesini de tefsir etmiş bulunuyor ki: عيون kelimesidir. Buhârî bu kelimeyi "mâ-i cârî" ile tefsir etmiş ve bu tefsiri ile umumi bir mâna iltizam etmiştir. Mâ-i cârî tabiri pınar, ırmak gibi akar sulara şâmildir. Hadisin S*ünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayet tariki de, فيما سقت السماء والأنهار والعيون "Yağmurun, ırmağın, pınarın suladığı ekin" suretinde olup bu rivayette أنهار ziyâde-i rivâyeti bulunduğundan İmam Buhârî bu tefsirinde bu rivayete de işaret etmiş bulunuyor. Biz de bu rivayetle Buhârî'nin babın unvanındaki tamimine tercümemizde kavis içinde işaret ettik.

(عثري) **Aserî** Arabî vezninde olan bu lafzın ıstılahî medlûlü, dibi ve kökü ile değil, belki kökündeki etrafa yayılan urûkıyla, ince damarlarıyla sudan müstefit olan eşcâr ve mezruattır. Ağaçlar, ekinler doğrudan dibine ve köküne su vararak sulandığı gibi yakınında bulunan suyu ince urûkunun emmesi suretiyle de istifade eder. İşte hadîs-i şerifteki ağaçların, ekinlerin bu ikinci suretle sel suyundan, akar sudan istifadesine أو كان عثريا cümlesiyle işaret buyurulmuştur.[811]

Ağaçlar, ekinler gerek usulüyle, gerek urûkıyla yağmur, ırmak sularından müstefit olsunlar, bunda sahibinin sınaî ve amelî hiçbir tesiri bulunmadığı için tam öşüre tâbi tutulmuşlardır. Fakat (نضح) **nadh** ile yani dolap gibi motor gibi ziraî vesait ile sulanan mezruatta nısf öşür vâcip olduğu tâlim buyuruluyor.

Bu hadisi Müslim *Sahîh*'inde Câbir radıyallahu anhtan da şöyle rivayet etmiştir: فيما سقت الأنهار والغيم العشور وما سقي بالسانية نصف العشر.[812] Bu rivayetteki سانية lafzı Ebû Dâvûd'un rivayetinde cemi sîgasıyla سواني dir. Sâniye dolap çeviren deveye denildiği gibi kendisiyle bahçe sulanan büyük kovaya da ıtlak olunur. Bu rivayetlerin hepsinin ifade ettiği mâna, el emeği ile, vesâit-i zirâiyye ile istihsal edilen mahsulün nısf öşüre tâbi olduğudur.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisin zâhiriyle Ebû Hanîfe radıyallahu anh amel ederek az olsun, çok olsun mahsûlât-ı zirâiyye öşüre tâbidir, demiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem bu emrinde bir miktar beyan buyurmamıştır. 692 numara ile tercümesi geçen Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة "*Beş vesk* (1000 kilo)*dan az olan mahsûlât-ı arziyyede zekât yoktur*"[813] fıkrasının izahında Ebû Hanîfe hazretleri ile diğer eimme-i kirâmın ihtilâflarını ve sûret-i istidlâllerini izah etmiştik, mütalaa buyurulsun. Yalnız burada bildirmek istediğimiz bir cihet varsa, o da İmam Ebû Hanîfe'nin bu hadis ile istidlâline, "Bu Abdullah b. Ömer hadisi mücmeldir. Bunu "Beş veskten az miktarda zekât yoktur" kavli tefsir ediyor" suretinde dermeyan edilen bir itiraza cevap vereceğiz.

Biz, Abdullah b. Ömer hadisinin mücmel olduğunu teslim etmiyoruz. Çünkü mücmel, maʻnâ-yı maksûd kendisinden ne teemmül ile ne de başka bir suretle anlaşılmayan söze denir. İbn Ömer hadisindeki ما lafzı elfâz-ı umûmdandır. Mahsûlât-ı arziyyenin azına da, çoğuna da şâmildir. Şârih Aynî Ebû Hanîfe'nin bu babdaki mezhebini, bütün hubûbât-ı arziyyeyi sayıp dökmek suretiyle *Umdetü'l-kārî*'de (IV, 424, 425, 426) izah etmiştir.

---

811 İbnü'l-Esîr, Hattâbî, Dâvûdî "*aserî*"yi bu suretle tarif etmişlerdir.
812 {M2272 Müslim, Zekât, 7.}
813 {B1447 Buhârî, Zekât, 32.}

739

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى بِالتَّمْرِ عِنْدَ صِرَامِ النَّخْلِ فَيَجِيءُ هٰذَا بِتَمْرِهِ وَهٰذَا مِنْ تَمْرِهِ حَتَّى يَصِيرَ عِنْدَهُ كَوْمًا مِنْ تَمْرٍ فَجَعَلَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يَلْعَبَانِ بِذٰلِكَ التَّمْرِ فَأَخَذَ أَحَدُهُمَا تَمْرَةً فَجَعَلَهَا فِي فِيهِ فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْرَجَهَا مِنْ فِيهِ فَقَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ آلَ مُحَمَّدٍ لَا يَأْكُلُونَ صَدَقَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hurma devşirildiği sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (sadaka) hurma getirilirdi: Şu (biri bizzat) hurmasıyla gelirdi. O (biri) de hurmasından (gönderirdi). Bu hurmalar Resûlullah'ın yanında bir harman, bir tınaz olurdu. (Bir kere) Hasan, Hüseyin radıyallahu anhümâ bu hurmalarla oynarken çocuklardan biri, (Hasan b. Ali) ansızın (bu sadaka hurmasından) bir hurma alıp ağzına koydu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çocuğa (şöyle bir) baktı. (Zeki) çocuk hemen hurmayı ağzından çıkardı. Sonra Resûlullah, "Sen Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sadaka malı yemediğini bilmez misin?" buyurdu. {B1485 Buhârî, Zekât, 57.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif turuk-ı rivâyâtının kesreti ile temeyyüz eden ehâdîs-i şerife cümlesindendir. Bu metin cüzi farklarla her hadis kitabında rivayet edildiği gibi sadaka ve zekât malının hâtemü'l-enbiyânın kendisine ve Ehl-i beyt'ine hürmeti keyfiyeti de şu zevât-i sahâbî tarafından müteaddit vâkıalar ve hadiseler halinde rivayet edilmiştir: Ebû Râfi', Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre, Hasan b. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Abdurrahman b. Alkame, Muâviye, Abdülmuttalib b. Rebîa, Ebû Leylâ, Büreyde, Selmân-ı Fârisî, Resûl-i Ekrem'in kölesi Hürmüz veya Keysân, Reşîd b. Mâlik, Meymûn, Hüseyin b. Ali radıyallahu anhüm.

Bunlardan bir kısmı *Sahîhayn*'da, bir kısmı *sünen-i erbaa*da ve diğer müellefât-ı hadîsiyyede rivayet edilmişlerdir. Şârih Bedreddin el-Aynî bu ehâdîs-i şerifeyi bu zevât-i sahâbîye müntehî olan senedleriyle birlikte birer birer *Umdetü'l-kārî*'de tahrîc eylemiştir ki, şâyân-ı takdir ve hayrettir. Hepsinin müştereken ifade ettikleri hüküm, Resûl-i Ekrem'in ve Ehl-i beyt'inin sadakadan memnuiyetidir. En çok rivayet edilen cihet, "Resûl-i Ekrem'e takdim edilen her şey sadaka mıdır yoksa hediye midir? diye istiknah buyurmaları ve sadakadır denilirse yemeyip, hediyedir denilen şeyleri tenâvül buyurmaları" zeminindedir. Bu husustaki perhizkârlığını ifade eden bir hadisi Müslim rivayet ediyor ki meâli şöyledir: "*Vallahi, çok olur ki, Ehl-i beyt'imin yanına dönüp geldiğimde evimin şurasına, burasına veya yatağıma düşmüş bir hurma bulurum. Alır, yemek için ağzıma götürürüm. Sonra sadaka malından olmasından korkarak bırakırım.*"[814]

Ebû Leylâ'nın rivayeti de şöyledir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere sadaka evine girmişti. Yanında Hasan radıyallahu anh vardı. Çocuk hurma yığınından bir tane alıp ağzına koydu. Hemen Resûlullah mübarek parmağını çocuğun ağzına sokarak hurmayı ağzından çıkardı. Sonra da, "*Biz Ehl-i beytiz, bize sadaka helâl değildir*" buyurdu.[815]

İzahı ile meşgul bulunduğumuz bu Ebû Hüreyre hadisini Buhârî "Cihâd" bahsinde de tahrîc etmiştir. Gerek Buhârî'nin Şu'be tarikiyle rivayetinde, gerek Müslim'in *Sahîh*'indeki rivayetinde أخذ الحسن بن علي رضي الله عنهما diye hurmayı alan hafîd-i nebevînin ismi tasrih edilmiş bulunduğundan, tercümede kavis içinde bunu gösterdik. Yine Müslim'in rivayetinde çocuğun aldığı hurma, sadaka hurması olduğu da musarrah bulunduğundan tercümede kavis içinde bunu da tasrih ettik.

Yine Buhârî'nin Şu'be tarikiyle gelen rivayetinde Hazret-i Hasan'ın hurmayı ağzına koyduğunu Resûl-i Ekrem görünce, كخ كخ "*Kaka kaka*" diyerek yemekten menettiğine dair bir ziyade de vardır. *Kāmus Tercümesi*'nde كخ كخ esvattandır. "Çocuk kısmı bir nesne yemekten ve bir nesne almaktan ve murdar bir şeye bulaşmaktan men' ü tahzîr için telaffuz olunur" deniliyor. Bu cihetle lisanımızda çocukları bu yolda men' ü tahzîr için kullandığımız "kaka" lafzı tam mukabili oluyor.

Hadisin sonunda, "*Sen Âl-i Muhammed'in sadaka yemediklerini bilmiyor musun?*" cümlesindeki Âl-i Muhammed İmam Ebû Hanîfe'ye ve İmam Mâlik'e göre "hâssaten Benî Hâşim"dir (Hâşimoğulları). Hâşim, Hazret-i Resûl'ün ecdâd-ı kirâmından ikinci ceddidir. Birinci ceddi olan Abdülmuttalib'in babasıdır. Üçüncü büyük babası olan Abdümenâf'ın da oğludur. Abdümenâf b. Kus, İbn Kilâb, İbn Mürre'dir. İmam Şâfiî'ye göre Âl-i Muhammed, Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib'dir. Bazı ulemâ da Kureyş'in hepsidir, diyor.

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'in "hâssaten Âl-i Muhammed'dir" dedikleri Benî Hâşim (Hâşimoğulları): Ali, Abbas, Ca'fer, Akīl, Hâris b. Abdülmuttalib evlâtlarıdır.

İmam Mâlik'in ashabının en büyüklerinden olan Mısırlı Asbağ b. Ferec rahmetullah, dâire-i karâbeti sâhib-i mezhebinden daha ziyade genişleterek, وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ "*En yakın kavim ve kabileni azap ile korkut!*"[816] âyet-i kerîmesi nâzil olup da Resûl-i Ekrem'in ilk İslâm'a davet ettiği kimseler, Âl-i Muhammed'dir, demiştir ki, sırasıyla ecdâd-ı nebevîden olan Abdülmuttalib, Hâşim, Abdümenâf, Kusay, Gāliboğulları'nın hepsi Âl-i Muhammed câmiası dahiline girmiş olurlar. Bu itibarla bazı ulemâ, Kureyş'in hepsi Âl-i Muhammed'dir, demişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib'den başka aşere-i mübeşşereden hiçbirini idhal etmemişlerdir.

Yine Mâlikî imamlarının en büyüklerinden ve Mâlikî mezhebinde, Kurtubîler meslek-i fıkhîsinin reisi bulunan Abdülmelik b. Habîb ile üstatları İbn Mâcişûn ile Mutarrif, İmam Mâlik kavlini ihtiyar ederek: Âl-i Muhammed, Hâşimoğulları'na mahsus bir fazîlet-i nesebiyyedir, demişlerdir. Tahâvî'nin İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi olarak naklettiği de budur, Hâşimîler'e tahsisidir.[817]

Tavzîh'te, "Sadakanın Âl-i Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme haram olduğuna bu hadis vâzıhan delâlet eder. İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Şâfiî'nin mezhepleri böyledir. Mâlikîler'in bu babda dört kavli vardır" deniliyor ki şunlardır: **1)** Cevaz, **2)** men', **3)** sadaka-i tatavvuun cevazı, zekâtın adem-i cevâzı, **4)** bunun aksi.

Hâşimîler ki Ali, Abbas, Ca'fer, Akīl, Hâris b. Abdülmuttalib ailelerine zekât olsun, sadaka olsun vermek câiz olmadığı bütün Hanefî kitaplarında mesâil-i mütûn sırasında zikredilir. Yalnız sadaka-i tatavvû hakkında bazı Hanefî fukahasının da muhalefeti kaydedilmektedir. Hatta موالي القوم منهم "*Her kavmin köleleri o kavmin şerefini taşır*"[818] hadisi hükmünce Hâşimîler'in mu'taklarına bile sadaka vermek câiz olmadığı bilâhilâf fıkh-i Hanefî kitaplarına geçmiştir.

Resûl-i Ekrem sadakayı evsâh-ı nâs addetmişti. Bu kirden kendi hânedanının münezzeh yaşamalarını istiyordu. Her kavlinde büyük bir hikmet, her re'yinde yüksek bir kiyâset ve isabet, her fi'l ü hareketinde derin bir siyaset ve maslahat mündemiç bulunan hakîm-i enbiyâmız zekât malını kir addederek kendi hânedanının halk kazancından tufeylî yaşamalarını istemiyordu. O biliyordu ki, yaktığı meş'al-i hidâyet beşeriyeti tenvîr ettikçe bunun pek tabii ve pek büyük olan minnettarlığından evlât ve ahfadı istifade kaydına düşeceklerdi. Koyduğu malî vecîbelerden en evvel kendileri nevâleçîn olmak isteyeceklerdi; halbuki yegâne bir fazilet ve feragat numunesi olan Peygamberimiz bu irşad ve hidayetine karşı insanlardan ne kendisinin, ne Ehl-i beyt ve ahfadının hiçbir maddî mükâfat görmelerini istemiyordu. O yalnız Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى 819 emr ü tâlimi veçhile bu irşad ve hidayetinin mükâfatı olarak yalnız Allah ve resulüne karşı samimi bir sevgi ve saygı istiyordu.

---

814 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: والله إني لأنقلب إلى أهلي فأجد التمرة ساقطة على فراشي، أو في بيتي فأرفعها لآكلها ثم أخشى أن تكون صدقة فألقيها.

{M2476 Müslim, Zekât, 162.}

815 عن أبي ليلى قال: دخل النبي صلى الله عليه وسلم بيت الصدقة ومعه الحسين رضي الله عنه فأخذ تمرة فوضعها في فيه فأدخل النبي صلى الله عليه وسلم إصبعه فأخرجها من فيه ثم قال: إنا أهل بيت لا تحل لنا الصدقة.

{Metinde "الحسين" şeklinde yer alan isim kaynakta "الحسن" olarak kayıtlıdır. MK6418 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 76.}

816 eş-Şuarâ, 26/214.

817 Namazda ve haricinde okumakta olduğumuz salavât-ı şerifelerde "Âl-i Muhammed" vird-i zebânımız bulunduğundan ikmâl-i mâlûmat için yukarıdaki *Umdetü'l-kārî*'den ve İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinden naklettiğimiz izahata zamîme olarak "âl" ve "ehl" lafızlarına dair *Kāmus Tercümesi*'nden de şu mâlûmatı hulâsaten not ediyoruz:

Âl-i Muhammed'deki "âl" lafzı, "ehil"den maklûbdur ki bir adamın aşiret ve akrabasına denir. Evlât, iyâl, ihvan vesair kavm ü tebârı gibi zevi'l-kurbâ âl bundan maklûbdur. Ehlin cem'i ahali gelir. Ehl-i beyt, bir adamın hânesi sükkânına, ehl-i mezheb, bir mezhebin sâlik ve mu'tekidine, ehl-i recül, kişinin zevcesine ıtlak olunur ve ehlü'n-Nebî aleyhisselâm da ezvâc-i mutahhare ve benât-ı müzehhere ve dâmâd-ı mükerremleri olan Ali el-Murtazâ'dır. Yahut ezvâc-ı mütahhare ile âl ıtlak olunan ricâlden ibarettir ki, ahfad ve zürriyât anda dahildir ve ehlü'l-enbiyâ, her peygamberin ümmetine ıtlak olunur.

Müellifin *Besâir*'de beyanına göre ehil, esmâ-i umûmdandır. Ezan cümle ehl-i recül, şol kimselerdir ki, onları ve o adamı bir neseb yahut bir din, ya bir sanat, ya beyt ve belde cemeylemiş ola. Filasıl Ehl-i beyt-i recül, bir meskenin cemeylediği kimseler olup, ba'dehû alelıtlak hânedân-i nebevîde müteâref oldu. Bu münasebetle ehlü'r-recül sâhibetü'l-beyti yani zevcesinde ve ehl-i İslâm, dîn-i İslâm câmiasında toplanan zevatta istimal olundu.

Araplar'ın kadim olan adama "merhaben" ve "ehlen" demeleri, "Sen müzâyakasız, vüsatli, şen, abadan ve yerli âşina ve hânedan olan mahalle geldin, ecânib ve gureba olan diyara gelmedin" demektir ki murat, "Zatını ve kadr ü şanını ârif, âşina ve ahbaba geldin, herhalde aziz ve mükerrem olacaksınız" demektir.

818 {Nesâî, *el-Kübrâ*, III, 85, no: 2404.}

819 {eş-Şûra, 42/23.}

740

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ فَأَضَاعَهُ الَّذِي كَانَ عِنْدَهُ فَأَرَدْتُ أَنْ أَشْتَرِيَهُ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَبِيعُهُ بِرُخْصٍ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَا تَشْتَرِهِ وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ وَإِنْ أَعْطَاكَهُ بِدِرْهَمٍ فَإِنَّ الْعَائِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْعَائِدِ فِي قَيْئِهِ.

TERCÜMESİ

Ömer radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere yaya bir mücâhide) Allah rızası için bir at vermiştim. At tasarrufunda bulunan bu adam, (bakmayarak) hayva(nın değeri)ni kaybetti. Bu cihetle hayvanı bundan almak istedim. Ucuzca da satar sanıyordum. Bu düşüncemi Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden sordum. Resûlullah, "(Sakın) bu atı satın alma, sana 1 dirheme verse de sadakana rücû etme! Çünkü sadakasına rücû eden kişi, kustuğu nesneyi yemeye dönen kimseye benzer" buyurdu. {B1490 Buhârî, Zekât, 59.}

İZAHI

RİVAYETLER, MÂNALAR

Buhârî bu hadisi "Hibe" ve "Cihâd" bahislerinde de zikretmiştir. Müslim "Ferâiz"de, Nesâî "Zekât"ta, İbn Mâce de "Ahkâm"da tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadisin babında, "Sadaka olunan kimsenin, kendisine sadaka edilen malı satmasında bir mahzûr-ı şer'î olmadığını, çünkü bu hadisteki nehiy yalnız sadaka eden kimsenin şirâsına münhasır olup bundan başkasına nehyin şümulü bulunmadığını" bildiriyor.

Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Ömer'e, "*1 dirheme verse de sadakana rücû edip alma!*" buyurmaları ucuzlukta mübalağa edilerek irat buyurulmuştur. كالعائد في قيئه "*Kusmuğunu yemeye dönen kimse gibidir*" cümlesi, hibeden rücûun fenâlığını bildiren beliğ bir teşbihe mütezammındır.

İbn Sa‘d’ın *et-Tabakāt*’ından naklen şârih Kastallânî’nin beyanına göre, hadîs-i şerifte mevzubahis olan atın adı “Verd” imiş. Bu atı Temîm ed-Dârî radıyallahu anh Resûl-i Ekrem’e hediye etmiş. Resûlullah da Hazret-i Ömer’e hediye buyurmuştu. O da bu gaziye hediye eylemiştir. Yalnız bu hediye edilen zatın ismi bilinemediğini şârih İbn Hacer kaydediyor.

741

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ وَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاةً مَيِّتَةً أُعْطِيَتْهَا مَوْلَاةٌ لِمَيْمُونَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا مِنَ الصَّدَقَةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلَّا انْتَفَعْتُمْ بِجِلْدِهَا قَالُوا إِنَّهَا مَيْتَةٌ قَالَ إِنَّمَا حَرُمَ أَكْلُهَا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Ümmü'l-mü'minîn) Meymûne radıyallahu anhın mu'takası, kendisine sadaka malından verilen bir koyunu ölmüş buldu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Bunun derisinden istifade eder misiniz?" diye sordu. Orada bulunanlar, "Yâ Resûlellah! Bu koyun ölüdür" diye cevap vermişlerdi. Resûlullah, "Ölü hayvanın ancak etini yemek haram oldu" buyurdu. {B1492 Buhârî, Zekât, 60.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Büyû‘”, “Zebâih” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim “Tahâret”, Ebû Dâvûd “Libâs”, Nesâî “Zebâih”te tahrîc etmişlerdir. Müslim’in Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle İbn Abbas’tan rivayetine göre, Meymûne radıyallahu anhâ şöyle demiştir: Ezvâc-i tâhirattan bazılarının “dâcin”i yani me’nus davarı vardı. Hayvancağız öldü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Bu davarın derisini alıp da niçin kullanmazsınız?”* buyurdu.[820] Ebû Dâvûd’un da şöyle bir rivayeti vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş’ten birtakım adamların yanından geçiyordu. Bunların bir koyun ölüsünü sürüklediklerini gördü. Bunlara, *“Bu hayvanın derisini alsaydınız isabet ederdiniz”* buyurdu. Bunlar, “Bu meytedir” dediler. Resûlullah da, *“Varsın meyte olsun, onu su temizler”* buyurdu.[821] Ahmed b. Hanbel’in İbn Abbas’tan şu rivayeti daha vâzıhtır. İbn Abbas radıyallahu anhümâ demiştir ki: Sevde bint Zem‘a radıyallahu anhânın bir koyunu vardı. Bu koyun öldü. Sevde koyunun öldüğünü Resûlullah’a bildirdi. Resûlullah da, *“Derisini alsanıza!”* buyurdu. Sevde, “Yâ Resûlellah! Ölmüş koyunun derisini mi?” demesi üzerine Resûl-i Ekrem, *“Siz onu yiyecek değilsiniz ya, onu kullanacaksınız”* buyurdu. Bunun üzerine Sevde birisini gönderip derisini yüzdürdü, debâgat ettirdi. Bundan bir kırba edinip yırtılasıya kadar onu kullandı.[822] Dârekutnî’nin Ümmü Seleme’den gelen bir rivayeti de şöyledir: Ümmü Seleme radıyallahu anhânın bir davarı ölmüştü. Resûlullah, *“Bunun derisiyle menfaatlenmez misiniz?”* buyurdu. Yâ Resûlellah! Bu meytedir?” dediler. Resûl-i Ekrem de, *“Bunun debâgati, istimalini helâl kılar. Nasıl ki tuz da şarabın istimalini helâl kılıyor”* buyurdu.[823]

Bunlarla emsali birtakım haberler ölü hayvan derisinin debâgatle tâhir ve istimali câiz olduğuna delâlet eden naslardır. Fakat bunlara hükmen muhalif birtakım haberler de rivayet edilmiştir ki bazıları şunlardır: İmam Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde rivayetine göre el-Eşcaî Ümm-i Selmân radıyallahu anhâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ikamet etmekte bulunduğum meşin bir çadırıma teşrif etmişti. Resûlullah, *“Bu ne güzel çadırdır. Hele bir de içinde meyte bulunmasaydı”* buyurdu. Ben (zühul edip) çadırın şurasını, burasını araştırıyordum, demiştir.[824]

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde rivayetine göre Abdullah b. Ukeym[825] demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Cüheyne halkına karşı bir mektup gönderdi. Bu mektup Resûlullah'ın vefatından bir ay evvel yazılıp gönderilmişti. Mektup okunurken ben de orada hazır bulundum. Onun münderecatından birisi de, *"Ölü hayvanın derisinden, sinirinden ve kemiğinden istifade etmeyiniz"* buyurmuştu.[826] Yalnız Ahmed b. Hanbel bunun isnadını doğru bulmamıştır. Fakat İbn Ömer'den de aynı mahiyette bir rivayet vardır. Ebû Zübeyr'den gelen bir rivayette de Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Ölü hayvanın ne derisinden, ne de mevâdd-ı sâiresinden intifa helâl olur"* buyurmuştur.[827]

İşte bu müsbet menfi hükmü ifade eden iki nevi haber arasındaki teâruzu def' için menfi rivayetlerin isnadında birtakım kusurlar söylenmekteyse de şâyân-ı iltifat şeyler değildir. Doğrusu bu iki nevi haberin hepsinin de sıhhati kabul edilmelidir. Müsbet haberler debâgatten sonra istimalin hilline, menfi haberler de debâgatten evvel istimalin menine delâlet ettiklerini kabul etmek en doğru bir tevcihtir.

BİR TERCEME-İ HÂL

Meymûne radıyallahu anhâ, Resûl-i Ekrem'in zevcât-ı tâhirâtındandır. Hâris el-Hilâlî'nin kızıdır. Bu cihetle Hilâliyye nesebi ile yâdolunur. Kendisinden kırk altı hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan yedi hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Buhârî bir, Müslim de beş hadis ile infirâd etmiştir. Abdullah b. Abbas'ın, Yezîd b. Esamm'ın ve daha bir cemaatin kendisinden rivayetleri vardır. Zührî, yedinci hicret senesinde Umretü'l-kazâ hilâlinde nefsini Resûl-i Ekrem'e hibe ederek ezvâc-i tâhirât i'dâdına dahil olduğunu rivayet etmiştir. Mizzî de 51 hicret senesinde Seref'te vefat ettiğini kaydetmiştir (*Hulâsa,* s. 437).

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu İbn Abbas hadisi ile sahâbe ve tâbiîden pek çok âlim istidlâl ederek ölü hayvan derisinin debâgatle tâhir olduğuna hükmetmişlerdir: İbn Mes'ûd, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Şa'bî, Nehaî, Sâlim, İbn Cübeyr, Katâde, Dahhâk, Yahyâ el-Ensârî, Leys b. Sa'd, Evzâî, Sevrî, Abdullah b. Mübârek, üstadı Ebû Hanîfe ile ashabı, Şâfiî ile ashabı, İshak b. Râhûye.

Tavzîh'te, meyte derisinin debâgat ve tahâreti kābil ve istimali câiz olduğu hususunda yedi türlü kavl ü ictihad vardır, denilerek şöyle tâdât ediliyor.

1. Bütün ölü hayvan derilerinin içi, dışı kābil-i tahârettir, istimali câizdir. Yalnız kelp, hınzır ile bunların yavruları müstesnadır. Bütün bu ölü hayvanların derileri debâgat edildikten sonra bu deriler yâbis işlerde de, su kırbası yapmak gibi sulu işlerde de kullanılır. Bu hayvanların eti yenenleriyle yenmeyenleri arasında hiç fark da yoktur. Ba'de'd-debâga istimali câiz olmakta müsavidir. Ali ve İbn Mes'ûd radıyallahu anhümânın re'y ü mezhebi budur. İmam Şâfiî'nin mezhebi de böyledir.

2. Hiçbir ölü hayvan derisinin hiçbir suretle kābil-i debâgat ve tahâret olmadığıdır. Bu ictihad da Selef'ten bir cemaatten rivayet edilmiştir. Bunun da Ömer b. Hattâb'ın, oğlu Abdullah'ın, Âişe radıyallahu anhümün mezhepleri olduğunu bazı ulemâ iddia etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen iki kavilden en meşhur olanı da böyledir. İmam Mâlik'ten de bu suretle rivayet edilmiştir.

3. Eti yenilen hayvanların kābil-i tahâret olduğu, başkalarının olmadığıdır. Bu da Evzâî'nin, Abdullah b. Mübârek'in, Ebû Sevr'in mezhebidir.

4. Hınzır müstesna olmak üzere umum meyte hayvan derilerinin debâgatle tâhir olduğudur. Bu da İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir.

5. Her ölü hayvan derisinin debâgatle tâhir olduğudur. Fakat zâhiri tâhir olup içi tâhir olmadığı ve yâbisatta istimal edilip, su kırbası gibi mâyiatta istimali câiz olmadığı merkezindedir. Binaenaleyh böyle tathîr edilmiş bir derinin zâhiri üzerinde namaz kılınır, fakat iç yüzüne namaz kılınmaz, demişlerdir. Ashâb-ı Mâlik'in rivayetlerine göre İmam Mâlik'in re'yi böyledir.

6. Kelp, hınzır da dahil oldukları halde umum hayvan ölülerinin derileri zâhiren ve bâtınen temiz olduğudur. Bu da Dâvûd ez-Zâhirî ile Ehl-i Zâhir'in mezhebidir. İmam Ebû Yûsuf'tan da bu mezhep nakledilmiştir.

7. Debâgatlenmese bile, ölü hayvan derisinin intifâı câizdir. Mâyiatta da, yâbisatta da kullanılır. Bu da bazı Şâfiî fukahasının şâz olan bir mezhebidir.

---

820 {M810 Müslim, Hayız, 103.}

821 {*Ebû Dâvûd*'daki rivayetinde metnin sonunda yer alan "القرظ" kelimesinin karşılığı tercümede yer almamaktadır. 'Mazı' anlamına gelen bu kelime ile tercüme edilmesi halinde son cümle *"onu su ve mazı temizler"* şeklinde çevrilebilir. (D4126 Ebû Dâvûd, Libâs, 38.)}

822 {İbn Hanbel'deki rivayette Hazret-i Peygamber aleyhissalâtü vesselâmın, Hazret-i Sevde radıyallahu anhânın sorusu üzerine "قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ " (el-En'âm, 6/145.) âyetini okuduktan sonra bu cevabı verdiği görülmektedir. (HM3027 İbn Hanbel, I, 327.)}

823 {DK121 Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 48.}

824 {Metinde "el-Eşcâî Ümm-i Selmân" şeklinde yer alan isim kaynakta "Ümmü Müslim el-Eşcaiyye" şeklinde kayıtlıdır. HM28012 İbn Hanbel, VI, 438.}

825 بضم أوله وفتح الكاف أبو معبد الكوفي مخضرم عن أبي بكر وعمر وعنه ابن أبي ليلى والقاسم بن مخيمرة مات في إمارة الحجاج. قال الخطيب ثقة [[تهذيب وخلاصة 571

826 {İbn Balabân, *el-İhsân*, IV, 93, no: 1277.}

827 {İbn Vehb, *el-Muvatta'*, 28, no: 4.}

742

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أُتِيَ بِلَحْمٍ تُصُدِّقَ بِهِ عَلَى بَرِيرَةَ فَقَالَ هُوَ عَلَيْهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna Berîre'ye sadaka edilmiş bir (parça) et getirildi. (Ve Hazret-i Âişe tarafından), "Bu et, (âzatlım) Berîre'ye sadaka verilmiştir, (yer misiniz?)" denilmesi üzerine aleyhi's-salâtü ve's-selâm, "Bu, Berîre'ye sadakadır, bize de hediye" diye cevap verdi. {B1495 Buhârî, Zekât, 62.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inde Katâde tarikiyle Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Bundan bir hadis evvelde Buhârî'nin Esved tarikiyle ve daha mufassal bir metin ile Hazret-i Âişe'den de bir rivayeti vardır. Tercümede kavis içinde görülen ziyadeler, bu Hazret-i Âişe hadisinden alınmıştır. Binaenaleyh asıl hadîsin kuvvet ve mahiyetindedir. Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den rivayetine dair olan metin şu meâldedir: Âişe radıyallahu anhâ Berîre'yi -efendileri olan Benî Hilâl'den- satın alıp âzat etmek ister. Efendileri de Berîre'nin velâsı yani karâbet-i hükmiyye ve mirasıdır. Kendilerine ait olmak şartıyla muvâfakat ederler. Hazret-i Âişe bu meseleyi Resûl-i Ekrem'e arzeder. Resûlullah da, اشتريها! فإن الولاء لمن أعتق "*Berîre'yi satın al!* -velâ ve veraset keyfiyetine gelince- *velâ mu'tika aittir*" buyurdu.[828]

Bundan sonra Hazret-i Âişe, hadisin Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen kısmını bildirerek, "Huzûr-ı saâdete, Berîre'ye sadaka edilen bir parça et getirilmişti..." diye sonuna kadar rivayet ediliyor.[829]

Buhârî hadisinin bu birinci kısmını da Hazret-i Âişe'ye muttasıl bir isnad ile rivayet ettiği için müellif Zebîdî tarafından bu mufassal metin *Tecrîd*'e alınmak icap ederse de bu kısmı aşağıda zikredeceğinden burada yalnız mevzu ile alâkadar olan Enes b. Mâlik rivayetini almakla iktifa eylemiştir.

Her iki hadisten de, **1)** Hazret-i Peygamber'in zevceleri tarafından âzat edilen kölelere zekât verilmek câiz olduğu, **2)** Sadaka, sadaka verilenin kabul etmesiyle mülkiyetine geçtikten sonra mahiyeti tebeddül edeceğinden, Hâşimîler için bunu yemek câiz olduğu hükümleri müstefâd olur. Sadaka etinin, lahm-i meyte gibi zatında hürmet yoktur. O, bizâtihi helâldir. Buna hürmet, sadaka vasfının muzaf olmasından ileri gelmiştir. Fakat sadaka, sadaka edilen kimsenin mülkiyetine geçmekle bu vasıf zâil olmuş bulunuyor. Hediye edilince de, hediye verilen kimse için hediye olarak helâl oluyor. İşte bu yolda sadaka mahiyetinin hediye haline tahavvülü, bundan evvel 714 numara ile tercümesi geçen Ümmü Atıyye hadisinde de görülmüştü. Müracaat oluna.

---

828 عن عائشة رضي الله عنها أنها أرادت أن تشتري بريرة للعتق وأراد مواليها أن يشترطوا ولاءها. فذكرت عائشة للنبي صلى الله عليه وسلم فقال لها النبي صلى الله عليه وسلم اشتريها فإن الولاء لمن أعطق. قالت: وأتي النبي صلى الله عليه وسلم بلحم الحديث [بخاري]

{Metindeki " يشترطوا " ifadesi, kaynakta "تشترطوا" ; "أعطق" ifadesi de "أعتق" şeklinde kayıtlıdır. B1493 Buhârî, Zekât, 61.}

829 {B1493 Buhârî, Zekât, 63.}

743

•.•.•

حَدِيثُ مُعَاذٍ وَبَعْثُهُ إِلَى الْيَمَنِ تَقَدَّمَ وَفِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللهِ حِجَابٌ.

TERCÜMESİ

Muâz hadisi ve Resûlullah'ın Muâz'ı Yemen'e vali göndermesi keyfiyeti yukarıda (İbn Abbas rivayetiyle) geçmişti. Buradaki rivayette de (Resûlullah'ın), "Ey Muâz! Mazlumun (fenâ) duasından hazer et! Zira mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne) hiçbir hâil yoktur" (buyurduğu bildirilmiştir). {B1496 Buhârî, Zekât, 63.}

İZAHI

Muâz b. Cebel hadisi yukarıda "Kitâbü'z-Zekât"ın ibtidâsında vücûb-ı zekât hakkında 686 numara ile tercümesi geçmişti. İmam Buhârî orada Muâz hadisinin bu fıkrasını rivayet etmemişti. Burada Buhârî, hadisi tamamen rivayet etmekle beraber mâba'di olarak, فإياك وكرائم أموالهم واتق دعوة المظلوم فإنه ليس بينه وبين الله حجاب [830] cümlelerini de rivayet ediyor. Bu iki fıkradan birincisi de 722 numara ile tercüme edilmişti. Yalnız birinci fıkraya zeyil olarak vârit olan ikinci fıkra kalmıştı. Bunun için müellif Zebîdî merhum burada yalnız bu fıkra-i âhireyi *Tecrîd*'e almıştır.

Zulümden tevakki ile emir buyurulması, envâ-i zulme nazaran hadisin her mazlumun duasından tahzîri tazammun edebileceği gibi halkın en değerli malı alınmak suretiyle zulm ü hâssı müştemil olmak üzere tezyîl buyurulmuş olması da câizdir. Birinci mânayı âmme hamletmek elbette daha kuvvetlidir. Zulüm bizâtihi çirkindir. Her dinde, her şeriatta haram kılınmıştır. Fakat İslâm dininin tahzîratı daha şiddetlidir. أَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ "*İyi biliniz ve mütenebbih olunuz ki Allah'ın gazabı ve bâb-ı rahmetinden tardı, ancak zalimlere müteveccih bir cezadır*"[831] kavl-i mühîbi, insanlara karşı irat edilen şiddetli bir hitâb-ı âmdır. "Kul kusursuz olmaz" vecizemiz mûcibince herkesin hâlikına karşı irtikâp ettiği büyük küçük bunca kusuru vardır. Herkes kusurlarından dolayı kemâl-i samîmiyetle ellerini kaldırıp rahmân, rahîm olan Allah'ın bârigâh-i afv ü keremine uzatınca diriğ edilmeyip mazhar-ı icâbet olmaktadır. Yalnız o dergâh-ı âtıfetten kovulan zalimlerdir. Bu şiddetli ceza yalnız müminleri himayeye mâtuf bir ceza da değildir. Mazlum kâfir olsa bile onun âhı da dîvân-ı kibriyâya kadar yükselecek ve asla reddedilmeyecektir.[832]

---

830 {B1493 Buhârî, Zekât, 61.}

831 Hûd, 11/18.

832 قال النبي صلى الله عليه وسلم: دعوة المظلوم مستجابة ولو كان كافرا [[رواه أحمد في مسنده عن أبي هريرة رضي الله عنه

{Metinde "كافرا" şeklinde geçen kelime, rivayet kitaplarında ve kaynakta "فاجرا" şeklindedir. (HM8781 İbn Hanbel, II, 367.) Bu tashihten de anlaşılacağı üzere, burada geçen ifâdelerin 'Bu şiddetli ceza yalnız (müttakî/berr/iyi) müminleri himayeye mâtuf bir ceza da değildir. Mazlûm fâcir olsa bile...' şeklinde olması, lafza daha uygundur. Tam olarak örtüşmemekle birlikte, burada yapılan izah için istidlal edilebilecek en yakın rivayet "اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ وَإِنْ كَانَ كَافِرًا فَإِنَّهُ لَيْسَ دُونَهَا حِجَابٌ" şeklindeki rivayettir. (HM12577 İbn Hanbel, III, 154.) Ancak bu rivayette de, mazlûm kafirin duasının 'asla reddedilmeyeceğine' dair sarih bir teminat yoktur.}

744

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَتِهِمْ قَالَ اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin âdet-i seniyyeleri, huzuruna bir cemaat zekâtlarıyla geldiğinde, Resûlullah (her zekâtını aldığı kimse hakkında), “Yâ rab! Filân ailesine rahmet ve mağfiret ihsan eyle!” diye dua ederdi. Babam Ebû Evfâ da sadakasıyla geldiğinde onun için de, “Yâ rab! Ebû Evfâ ailesine rahmet eyle!” diye dua buyurdu. {B1497 Buhârî, Zekât, 64.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi “Megāzî”de, “Daavât”ta da bu suretle rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de “Zekât”ta tahrîc etmişlerdir.

Ebû Zer rivayeti “alâ-fülân” suretindedir. Bu halde tabii dua, zekât getirenin şahsına has olur ki, kasırdır. “Âl-i fülân” ise ailenin umumuna duadır, aile reisi olan fülân da dahildir.

Bu hadis ile bazı âlimler ihticâc ederek, enbiya aleyhimü's-selâmdan başkasına bilistiklâl salâtı tecviz etmişlerdir ki, İmam Ahmed b. Hanbel'in kavli de böyledir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, İmam Mâlik, Şâfiî hazerâtı gibi ekseriyetle ehl-i ilim, enbiya aleyhimü's-selâmdan başka kimseye müstakillen salât edilmez, demişlerdir. Meselâ "Allahümme salli alâ âl-i Ebû Bekir, Allahümme salli alâ âl-i Ömer" denilmez. Yalnız Resûl-i Ekrem'e tebaan denilebilir. Resûl-i Ekrem'in salât etmelerine gelince, bu salât, Resûl-i Ekrem için bir haktır, bir vazifedir. وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ "*Habîbim! Ashâb-ı zekâta dua eyle! Senin duan onların gönlüne sükûnet bahşeder*"[833] kavl-i şerifi ile Resûl-i Ekrem efendimizin -ashâb-ı gınânın malları temizlenmek, vicdanları arınmak için- ağniyâdan zekât alması emrolunduğunu müteakip zekât sahiplerine salât etmeye de memur oldular. Bu emre imtisâlen Resûl-i Ekrem hadiste İbn Ebû Evfâ'nın bildirdiği veçhile -ashâb-ı zekât ile aileleri hakkında- dua ve istiğfar buyurdu.

Hattâbî diyor ki: Salât, esas itibariyle duadır. Fakat dua olunan kimseye göre mânası değişir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ümmetine salâtı, ümmetine dua ve istiğfar buyurmasıdır. Ümmetin Resûl-i Ekrem'e salâtı, ziyâde-i kurbet ve menzilet temennisinden daha açık bir tabir ile Resûl-i Ekrem'in yanında şeref ve itibar sahibi olmak arzusundan ibarettir.

Ehl-i Zâhir bu âyet-i kerîme ile istidlâl ederek zekât alanın, zekât verene dua etmesi vâciptir, demişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâya göre, böyle dua edilmesi müstehaptır. Böyle bir dua vâcip olsaydı, Resûl-i Ekrem sâîlerine yani zekât memurlarına, ashâb-ı zekâta dua etmelerini emrederdi, demişlerdir. Hatta salât lafzıyla bizim dua etmemiz ekser ulemâya göre tenzîhen mekruhtur. Nevevî diyor ki salât lafzıyla dua, enbiya için şiâr olmuştur. Meselâ Ebû Bekir sallallahu aleyhi ve sellem denilmez. Her ne kadar mâna itibariyle sahih olsa bile. Nasıl ki Muhammed azze ve celle denilmesi de câiz değildir. Nefsü'l-emirde ise Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem azizdir, celîlü'l-kadirdir. Çünkü azze ve celle Allah Teâlâ'yı zikir ve yâdetmenin şiârıdır.

Resûl-i Ekrem'in salât lafzı bulunmayarak da ashâb-ı zekâta dua buyurduğu vâkidir. Nesâî'nin Vâil b. Hucr'dan rivayetine göre, ashaptan bir zat zekât olarak yakışıklı bir deve göndermişti. Resûl-i Ekrem de, اللهم بارك فيه وفي إبله "*Yâ rab! Bu zekâtı, sâhib-i zekât ve develeri hakkında mübarek eyle!*" diye dua etmiştir.[834]

BİR TERCEME-İ HÂL

Râvi Abdullah b. Ebû Evfâ'nın ismi Alkame b. Hâlid'dir. Sahâbî oğlu sahâbîdir. Bey'atürrıdvân'da bulunmuştur. Doksan beş hadis rivayet etmiştir. Bunlardan on hadiste Buhârî ile Müslim müttefiklerdir. Beş hadisini Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Amr b. Mürre, Talha b. Musarrif, Adî b. Sâbit, A'meş rivayet etmiştir. A'meş'in Abdullah b. Ebû Evfâ'dan rivayeti mürseldir, diyenler var. Fakat Zehebî, A'meş'in İbn Ebû Evfâ'dan daha evvel vefat edenlerden de rivayeti vardır, binaenaleyh İbn Ebû Evfâ'dan işitip rivayet etmesine bir mani yoktur; niçin mürsel olsun, diye reddediyor. Vâkıdî seksen altı yılında, Ebû Nuaym da seksen yedi yılında vefat ettiğini kaydetmişlerdir. Amr b. Ali de sahâbeden Kûfe'de en son vefat eden zatın İbn Ebû Evfâ olduğunu söylemiştir. Sâhib-i terceme hakkındaki bu izahatımızı *Hulâsa*'dan tercüme ettik. Şârih Aynî şunu da bildiriyor: İmam Ebû Hanîfe'nin idrak ettiği yedi sahâbeden birisi de Abdullah b. Ebû Evfâ'dır. Abdullah'ın vefatında Ebû Hanîfe yedi yaşında idi ki, sinn-i temyizdir, hayatı anlamaya başladığı bir yaş çağıdır.

---

833 et-Tevbe, 9/103.
834 {N2460 Nesâî, Zekât, 12.}

745

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ سَأَلَ بَعْضَ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِأَنْ يُسْلِفَهُ أَلْفَ دِينَارٍ فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ فَخَرَجَ فِي الْبَحْرِ فَلَمْ يَجِدْ مَرْكَبًا فَأَخَذَ خَشَبَةً فَنَقَرَهَا فَأَدْخَلَ فِيهَا أَلْفَ دِينَارٍ فَرَمَى بِهَا فِي الْبَحْرِ فَخَرَجَ الرَّجُلُ الَّذِي كَانَ أَسْلَفَهُ فَإِذَا بِالْخَشَبَةِ فَأَخَذَهَا لِأَهْلِهِ حَطَبًا فَذَكَرَ الْحَدِيثَ فَلَمَّا نَشَرَهَا وَجَدَ الْمَالَ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden nakleden Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Benî İsrâil'den birisi bazı vatandaşlarından karz-ı hasen olarak 1000 dinar ister. Bu parayı (muayyen vade ile) bir dostu verir. Parayı alınca deniz (seferin)e çıkar. (Parayı mîâdında göndermek ister), vapur bulamaz. Bunun üzerine bir odun parçası alır. Odun kütüğünü oyarak içine 1000 dinar (ile bir mektup) koyup, ("Allahım! Sahibine ulaştır!" diye) denize atar. Ödünç veren kimse de (medyun mîâdında gelir ümidiyle deniz kenarına) çıkmış bulunur. Sahilde bir odun parçasıyla karşılaşır. Odunu, ailesinin evde yakması için alır. -Râvi hadisin bakiyesini zikrettikten sonra- müstakriz evinde odun parçasını kesip kırınca 1000 dinarı bulur, (fıkrasını da rivayet eder). {B1498 Buhârî, Zekât, 65.}

İZAHI

Buhârî bu hadîsi *Sahîh*'inin müteaddit bablarında zikretmiştir. Bunlar içinde en mufassal rivayeti "Karz"da, "Düyûn"da, "Kefâlet"e dair olan babındadır. Buradaki rivayetinin sonunda فذكر الحديث "Râvi, hadisin alt tarafını zikretti" diye işaret ettiği kısmı da bu "Kefâlet" bahsindeki ziyâde-i rivâyettir. Buhârî'nin "Kefâlet"teki bu mufassal rivayetini bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Benî İsrâil'den birisi kendi milletine mensup bazı kimselerden bilâivaz karzan 1000 dinar ister. Para vermek isteyen bir dostu,

— "Haydi şahitlerini getir! vereyim" der. Müstakriz olan İsrâilî,

— كفى بالله شهيدًا "En iyi şahit olmak üzere Allah kâfidir" der.

"Pekâlâ, haydi kefil getir! der." İsrâilî,

— كفى بالله كَفِيلًا "Kefil olmak için de Allah kâfi değil midir?" der. Para sahibi,

— "Hakikaten doğru söylüyorsun!" der ve muayyen bir vade ile 1000 dinarı verir. Şimdi parayı alan deniz seferine çıkıyor, işlerini görüyor, dönmek istiyor. Borcunun vadesi bitiyordu. Mîâdında vermek istiyordu. Fakat vapur bulamıyordu. Bir odun parçası alıp içini oyuyor. 1000 dinarı bunun içine istif edip bir de mektup koyarak ağzını sıkıca kapatarak deniz kenarına geliyor. Şöyle bir dua ediyor:

— "Allahım! Sen çok iyi bilirsin ki ben, filân kimseden 1000 dinar ödünç aldım. Benden kefil istedi. 'Kefil olmak için Allah kâfidir' dedim. Senin kefâletine razı oldu. Şahit istedi. 'Şahit olmak üzere Allah kâfîdir' dedim. Senin şehâdetine de razı oldu. Mîâdında borcumu ödemek kaygısına düştüm. Bir vapur aradım. Bulmaya muvaffak olamadım. Artık şu borcumu senin hıfz ü sıyânetine tevdi ediyorum" diyerek odun kütüğünü denize atar. Odun denize dalınca, o da geri döner gider. Borçlu böyle vapur bulmaya çalışırken alacaklı da onun avdetini umarak deniz kenarına çıkar. Bu altın dolu ağaç parçasını deniz sahilinde görür. Evde yakılır düşüncesiyle alır. Evde odunu parçalayınca içindeki paralarla mektup çıkar.

Sonra borçlu avdet ediyor. Alacaklıya gelerek,

— "Borcumun vadesi gecikti ama ne yapayım ki vapur bulamadım" diye yemin ediyor ve çıkarıp 1000 dinar uzatıyor. Alacaklı,

— "Yâhu! Sen borcunu göndermedin mi?" diye sorar. Borçlu,

— "Gelmek ve göndermek için vapur bulamadığımı söyledim ya!" diye cevap verir. Alacaklı,

— "Allah Teâlâ, odun içinde gönderdiğin para ile borcunu ödedi" der. Borçlu da meserret içinde tekrar vermek üzere hazırladığı 1000 dinarı alır gider.[835]

BU HADİSİN ZEKÂT BAHSİYLE VECH-İ MÜNÂSEBETİ

Bu münasebeti bulmak için Buhârî'nin bu hadisin babına verdiği unvan rehberlik etmiştir. Bu unvan olmasaydı belki de münasebet bulmak mümkün olmayacaktı. Buhârî'nin bu baba verdiği unvan ما يستخرج من البحر "Bu Bab, Denizden Çıkarılan Malın Zekâta, Vergiye Tâbi Olup Olmayacağı" suretindedir. Bununla beraber İsmâilî olsun, Dâvûdî olsun, bu hadisi İmam Buhârî'nin bu babda iradı hiç de münasip değildi. Buhârî bu unvanından sonra taʻlîkan İbn Abbas radıyallahu anhümânın, "amber, maden ve kenz değildir. Belki o, denizin sahile attığı bir şeydir" dediğini rivayet ediyor ki İbn Abbas'a göre vergiye tâbi değildir, demek oluyor.[836]

Buhârî Hasan-ı Basrî'nin de bilakis, في العنبر واللؤلؤ الخمس "Amberde, incide humus nisbetinde vergi vardır" dediğini de taʻlîkan zikrediyor.

Buhârî'nin taʻlîkan zikrettiği rivayetlerden birincisi olan İbn Abbas radıyallahu anhümânın kavlini Beyhakī İbn Abbas'a vaslederek ليس العنبر بركاز "Amber, maden ve kenz değildir" suretinde rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe de *el-Musannef* inde mevsûlen, ليس في العنبر زكاة إنما هو شيء دسره البحر "Amberde zekât yoktur. Amber, denizin sahile attığı bir nesnedir" suretinde rivayet etmiştir.

Yine Buhârî'nin taʻlîkan rivayet ettiği Hasan-ı Basrî'nin kavlini İbn Ebû Şeybe في العنبر الخمس "Amberde humus miktarında zekât vardır" suretinde mevsûlen rivayet etmiştir. Hasan-ı Basrî'nin inci hakkındaki ictihadının da böyle humus olduğu rivayet edilmiştir.

İmam Buhârî Hasan-ı Basrî'nin bu müsbet ictihadını naklettikten sonra bunu reddetmek maksadıyla, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem humus harç ancak maâdinde vâcip kılınmıştır, yoksa balık gibi suda bulunan amber ve inci gibi şeylerde humus yoktur"[837] sözlerini *Sahîh*'inde kaydediyor. Sonra mevzubahis olan Ebû Hüreyre hadisini sevkediyor.

Ehl-i hadîs arasında hadîs-i haşebe diye anılan bu hadisi, burada Buhârî'nin sevk u iradı, sonra da İbn Abbas'tan müşârün ileyh hazretlerinin ictihadını ta'lîkan rivayet etmesi, Hasan-ı Basrî hazretlerinin mezhebini zikredip reddetmesi pek açık ve âşikâr olarak gösteriyor ki İmam Buhârî'ce de denizden çıkan amber ve inci gibi emvalde zekât yoktur.

---

835 {B2291 Buhârî, Kefâlet, 1.}

836 Amber (anber), kanber vezninde mâruf olan güzel kokulu bir maddenin ismidir ki, şârih Kirmânî زبد البحر "deniz kaymağı" diyor. Bunun za'feran ile mahlût bir nevi daha vardır ki buna da şârih Aynî "abîr" denilir, diyor. İbn Abbas'ın harca tâbi değildir, dediği ve burada mevzubahis olan birinci nevi asıl amberdir. Bu kıymettar madde-i bahriyyenin denizde keyfiyyet-i tahassulü hakkında pek çok rivayet vardır. Bazıları bir deniz hayvanının revsi, kazuratıdır, demiştir. Bazıları deniz nebatıdır, ka'r-i deryâda biter ve onu bazı deniz hayvanları yer, midesi dolunca kusar, demişler. İbn Sînâ da bu iki noktainazarı da baîd addetmiş ve denizde bir kaynaktan çıkan dühnî bir maddedir, dühniyeti hasebiyle denizin yüzüne çıkar, incimâd eder, demiş. İmam Şâfiî de *el-Ümm*'de, "*Kitâbü's-Selem*"de "Sözlerine itimat ettiğim müteaddit kimselerin bana haber verdiğine göre amber, denizin iki tarafında Allah'ın yarattığı bir nevi nebattan hâsıl olan bir maddedir" demiş.

Kāmus mütercimi Âsım Molla da diyor ki: Amber maddesinde mütekaddimîn ve müteahhirîn ihtilâf etmişlerdir ve bu babda tab'a mülâyim olan müteahhirînin şu kavlidir: Bazı Cezâir-i Hind cibalinde olan bal arıları hoşbû nebattan ra'y ile hâsıl eylediği aseldir ki, kesret-i bârân sebebiyle arıların kovanlarını sel suyu deryaya getirdikte eczâ-i aseliyesi mahvolup eczâ-i şem'iyyesi bâki kaldıkta mevc sahile atıp anda bulunur ve bu kavil tab'a mülâyimdir. Zira bazı amberlerde arı kanadı ve ayağı ve kuyruğu müşahede olunur ve amberin ecvedi, eşhebî nevidir ki, aklığı karalığına galip olandır.

837 {Buhârî, Zekât, 65 (bab başlığı).}

746

•.•.•

وَعَنْهُ أَيْضًا ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ الْعَجْمَاءُ جُبَارٌ وَالْبِئْرُ جُبَارٌ وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ.

TERCÜMESİ

Bundan evvelki hadis gibi yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "(Bağlanmış) behîme(nin cinayet ve zararı) hederdir. Kuyu (zararı) da hederdir. Maden (zararı) da hederdir. (Tazminleri lâzım gelmez). Mâl-i medfunda da humus (nisbetinde harç) vâciptir. {B1499 Buhârî, Zekât, 66.}

İZAHI

RİVAYETLER, HÜKÜMLER, BEYNE'L-EİMME İHTİLÂFLAR

Bu hadisi Buhârî “Ahkâm” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Hudûd”da, Nesâî “Zekât”ta, “Rikâz”da, diğer *sünen-i erbaa* sahipleri müteaddit bablarda rivayet etmişlerdir. Müslim’in rivayeti daha vâzıhtır, البئر جرحها جبار والمعدن جرحه جبار “*Kuyu hafrinden mütevellid cinayet hederdir, ma‘füvdür. Maden hafrinden mütevellid cinayet de hederdir*”[838] suretindedir. Sonra Şeyhayn’ın müşterek ve müttefik bir rivayetlerinde العجماء عقلها جبار “*Sahibi tarafından bağlanmış olan behîmenin, bağını koparak îkā ettiği cinayet hederdir*”[839] vârit olmuştur. Bu iki rivayet mevzubahsimiz olan hadisin medlûlünü daha ziyade tenvir ettiğinden bu rivayetleri tercümede kavis içinde gösterdik. Yalnız şârihler cinayeti zararla tefsir ve ta‘mîm ettiklerinden, tercümede cinayet kelimesinin yanında zarar tabirini de atf-ı tefsîr olarak ihtiyar ettik. Şu halde hadîs-i şerifin şâmil mânası, sahibi tarafından bağlanan veya bir tarafa kapatılan dört ayaklı behâimin bağını koparak, yahut kapıyı kırarak kurtulup îkā ettiği cinayet veya zarar hederdir, sahibine tazmini lâzım gelmez, demek olur. Hayvanın sahibi esnâ-i cinâyette veya zararda yanında bulunur da menetmezse tazmini icap eder. Fıkıh kitaplarında bu zararların müteaddit eşkâli mevzubahis edilerek tetkik edilmiştir. Tazmin için sâhib-i malın huzuru, mene kudreti nazarıdikkate alınmıştır.

Kuyu da böyledir. Bir adamın kendi mülküne, yahut hükümetin izniyle hâlî bir mahalde kazdırdığı kuyunun içine bir insan, yahut bir hayvan düşse, kuyu sahibine tazmini lâzım gelmez. Maden kuyuları da böyledir. Devletin izni ile işletilen maden kuyularına düşen bir insan ve hayvanın zararı, maden sahibine tazmin ettirilmez.

Hadisin son fıkrası ki rikâzın yani mestur ve medfun olan maâdin ve hazâinin humus nisbetinde harca tâbi olması keyfiyeti muhtâc-ı tafsildir. Bu tafsile girmezden evvel rikâz, maden, hazine ne demektir, medlûlleri nedir? Bunu bildirelim:

MADEN. Yer altında mahlûk ve medfun olan ve altın, gümüş gibi kıymetli bir cevheri muhtevî bulunan topraklardır. Bunlar keşif edilerek ocaklar açılır, işletilirse istihsal edilen cevahir feye yani haraca tâbi olur.

HAZINE. Akvâm-ı kadîme tarafından vaktiyle yer altına saklanan altın, gümüş gibi kıymeti hâiz paralara, levhalara madenî eşyaya denir. Bunlara kenz de ıtlak olunur. Lisanımızda define denilmesi şâyidir. Bunları bulanlar da vergiye, harca tâbidir.

RIKÂZ. Madene, define ve hazineye şamil bir lafz-ı âmdır.[840] Rikâz, yer altında kudret-i fâtırenin yarattığı maâdine denildiği gibi akvâm-ı kadîmenin yer altına koyup gizlediği hazâine de ıtlak olunur. Bu maʿnâ-yi âm İmam Ebû Hanîfe ile hem-ictihad olan eimmenindir. İmam Mâlik ve Şâfiî ise rikâzı yalnız hazâin-i mekşûfede istimal etmişlerdir. Bu cihetle maâdinin rikâzdan maʿdûd olup olmadığı beyne'l-eimme ihtilâfı mûcip olmuştur. Bu da alınacak harcın sûret-i istîfâsındaki ihtilâfı tevlîd etmiştir. Şimdi bu ihtilâfatı tetkik edeceğiz:

Rikâz, ezmine-i kadîmede tahte'l-arz defnedilen hazineden ibaret olduğuna göre, bu hadîs-i şerif mûcibince bedelin beşte birisi beytülmâle aittir. Bu babda mezâhib-i erbaa eimmesinin ve cumhûr-ı ulemânın ittifakı vardır. Yalnız bulunan define nisab derecesinde olup olmaması, havelân-i havle tâbi bulunup bulunmaması gibi ferʿî meselelerde ihtilâf edilmiştir. Fıkıh kitaplarında bunun da muhtelif şekilleri ve hükümleri tasvir ve tayin edilmiştir.

Burada asıl eimme-i mezâhib ve ulemâ arasında mûcib-i ihtilâf olan mesele maâdinin rikâzdan maʿdûd olarak rikâz gibi humus resme tâbi olup olmadığı keyfiyetidir. İmam Ebû Hanîfe ile Süfyân es-Sevrî ve Evzâî, maâdin-i mekşûfeden de Câhiliye defineleri demek olan rikâz gibi humus nisbetinde vergi alınır, demişlerdir.

İmam Mâlik ile İmam Şâfiî maden rikâz değildir. Belki zekâtta olduğu gibi maâdinde istihsal olunan cevahirin rubʿu öşür hesabıyla harcı ve vergisi alınacağı ictihadında bulunmuşlardır.

Müellif İmam Buhârî *Sahîh*'inde İmam Mâlik ve Şâfiî'nin mezhebini hulâsa ederek, قال مالك وابن إدريس الركاز دفن الجاهلية في قليله وكثيره الخمس وليس المعدن بركاز "Mâlik b. Enes ile Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî rikâz, Câhiliye devrinde yere defnedilen hazinelerdir. Bunlardan keşfolunanlarda az olsun çok olsun humus nisbetinde harç vardır. Maden de rikâzdan ma'dûd değildir" diye bildiriyor. Şu halde bu iki sâhib-i mezheb imama göre rikâz, yalnız keşfolunan definelere deniliyor ve bunlar humus derecesinde harca tâbi oluyor. Maden rikâzdan addedilmiyor. Binaenaleyh rub'u öşür nisbetinde zekât gibi resim alınıyor. İmam Ebû Hanîfe ile rufekasına göre rikâzdan ma'dûd olup maâdinde humus vergiye tâbi olduğunu göstermiştik.

İmam Buhârî, Mâlik, Şâfiî hazerâtının mezheplerini ve bunlara göre rikâz, yalnız definelere denilip maâdin-i mekşûfeye şümulü bulunmadığını bu suretle kaydettikten sonra kendisinin de bu kanaatte bulunduğunu ihsas ederek şu delilleri arka arkaya serdediyor:

1. İzah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi ki bu hadiste Resûl-i Ekrem'in, والمعدن جبار وفي الركاز الخمس "*Maden zararı hederdir, rikâzda da humus harç vardır*" buyurduğu rivayet olunduğuna göre, maden ile rikâz arasında fark vardır. İkisi bir harca tâbi değillerdir. İmam Buhârî eğer madenden de humus alınsaydı böyle bir farka işaret edilmezdi, demek istiyor.

2. Buhârî, Ömer b. Abdülazîz maâdinden istihsal edilen cevherin her 200 dirheminden 5 dirhem harç almıştır[841] diyor ve maâdinin rikâzdan ma'dûd olmadığının açık bir delilidir, demek istiyor.

3. Hasan-ı Basrî'nin dârülharpteki arazide bulunan rikâzda humus harç vâciptir, sulh ü müsâlemet câri olan Arap toprağındaki rikâzda da zekât vardır, dediğini bildiriyor.[842] Buhârî, Hasan-ı Basrî'nin bu ictihadı da aradaki farkı ilân etmektedir, demiş bulunuyor.

4. Buhârî yine Hasan-ı Basrî'nin, "Düşman diyarında bulunan yitik mal müslümana mı düşmana mı ait olduğu tahkik edilmelidir. Düşmana ait olduğu mâlûm olursa bunda da humus nisbetinde harç vâciptir" dediğini de istidlâlen rivayet ediyor.[843]

İmam Buhârî, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye bu suretle ibrâz-ı müzâharet ettikten sonra İmam Ebû Hanîfe ile rüfekā-yi ictihâdına karşı kapalı ve tezyifkâr bir lisan ile tecavüze başlıyor ve *Sahîh*'inde ilk defa olarak Ebû Hanîfe hazretlerine karşı cephe alarak قال بعض الناس المعدن ركاز مثل دفن الجاهلية "Bazı âdemoğulları[844] maden, tâbi olduğu malî vecîbe hususunda Câhiliye defineleri gibi rikâzdır, demiştir" diyerek tecavüz ediyor.

Sonra İmam Buhârî, Ebû Hanîfe hazretleri hesabına madenin Câhiliye defineleri gibi rikâzdan ma'dûd olduğuna istidlâl ederek, لأنه يقال أركز المعدن إذا خرج منه شيء "Çünkü maden işletip de ocaktan cevher çıkmaya başlayınca أركز المعدن maden rikâza yani cevher vermeye başladı" denir diyor.

İmam Buhârî sonra da Ebû Hanîfe hazretleri hesabına ortaya koyduğu bu lugavî delili yine kendisi şöyle çürütüyor: قد يقال لمن وهب له شيء، أو ربح ربحًا كثيرا أو كثير ثمره أركزت "Bir kimseye bir mal hibe edildiğinde yahut birisi bolca bir para kazandığında yahut meyva ağacının mahsulü bol olduğunda أركزت maden bulundu" denilir diyor ve bunlardan da humus derecesinde vergi mi alınır? demek istiyor. Şu halde أركز المعدن zebanzed olmasıyla madenin humus vergiye tâbi olmasına istidlâl de doğru değildir, neticesine varıyor.

Sonra İmam Buhârî, Ebû Hanîfe hazretlerinin ictihadında tenâkuz da buluyor ve ثم ناقض وقال لا بأس أن يكتمه فلا يؤدي الخمس "Sonra bu âdemoğulları tenâkuzda bulunup, madeni ketmederek humus vermemekte beis görmemişlerdir" diyor. Buhârî'nin bu tenâkuz iddiası muhtâc-ı îzahtır ve şöyledir. Güya Ebû Hanîfe hazretleri, "Bulunan defineyi humus vermemek için ketmetmekte beis yoktur" demiş; maden de Ebû Hanîfe'ye göre rikâz cümlesinden olduğundan, bunu saklayıp da humus vermemekte beis yoktur, demek oluyormuş. Bu ise madenden humus harç alınır davasına mugayir ve münâkiz imiş. İşte İmam Buhârî'nin tehâcümü burada nihayet buluyor.

BİR FIKRA-İ MU‘TARIZA

İmam Buhârî'nin İmam Ebû Hanîfe ile rüfekā-yi ictihâdı olan Sevrî ve Evzâî hazerâtına قال بعض الناس diye başlayan itiraz ve tecavüzünü takrir ederken Sevrî ve Evzâî'yi bırakıp da bu hücum karşısında yalnız İmam Ebû Hanîfe'nin bülend sîmâ-yi ilmîsini bulundurduk. Bunun bir tek sebebi vardır, o da İbnü't-Tîn gibi bazılarının bu hücumu daha müessir kılmak için Buhârî'nin bazı nâs ile maksadı yalnız Ebu Hanîfe'dir, demiş olmalarına mebnîdir. Bunların bu iddiaları sebepsiz de değildir, sâiki ise Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bu ta‘rizleri, bu kapalı hücumları *Târîh*'inde tamamen açığa vurmuş olmasıdır. Bunun için biz de ilm-i fıkhın ve ilm-i rivâyetin bu iki büyük imamını karşılaştırarak hürmetle dinleyeceğiz. Nasıl ki, İmam Buhârî'nin İmam Mâlik'le İmam Şâfiî'nin ictihadlarını, istidlâllerini hürmetle takrir ettik. Evet, İmam Buhârî'nin bu iki sâhib-i mezheb büyük imamın ictihadlarına iştirakini hürmetle karşılarız. Yalnız hürmet değil, nefret hissettiğimiz bir cihet varsa, o da eimme-i mezâhibin a‘lem ve akdemi olan bir imamın, ilmî şahsiyetini hiçe sayarak "bazı benî âdem demiştir ki" diye ism-i cins ile anılması sonra muhalifinin hatır ve hayalinden geçmeyen bir vech-i istidlâl ortaya koyup sonra da dönüp çürütmesi, en sonu bir de tenâkuz dolapları çevirmesidir. İmam Buhârî'nin, iki sâhib-i mezhebin ictihadlarına iştirak ve müzâhereti ne kadar şâyân-ı ihtirâm ise bu da o nisbette çirkindir. Erkân-ı dînin bir rükn-i mühimmi olan Ebû Hanîfe hazretlerini "eyyühe'n-nâs" sırasına tenzil etmek çok büyük bir cürettir.

Bu ihtilâfı böyle uzun boylu teşrih ve izah edişimiz, zât-ı meseleyi yani madenin define mahiyetinde olup olmadığı meselesini tetkike mâtuf değildir. Çünkü bu, hayatî mevkiinden bugün ilmî ve tarihî tetkik zeminine geçmiş bir meseledir. Bizim burada uzun süren izahımızın asıl hedefi, Buhârî'nin İmam Ebû Hanîfe'ye karşı ta‘rîzindeki isabetsizliği, haksızlığı ortaya koymaktır. İmam Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh*'inin birkaç yerinde -ki, bu birincisidir- İmâm-ı Âzam'ın nâm-ı bülendini وقال بعض الناس diye andığı ehl-i ilim arasında mâlûm olan bir meseledir. Fakat her işitenin tetkike vaziyeti müsait olmayabilir. Bu cihetle fazla izahımızda mâzur görüleceğimizi ümit ederiz.

ŞİMDİ EBÛ HANÎFE HAZRETLERİ LİSANINDAN CEVAP VERECEĞİZ

EVVELÂ. İmam Buhârî'nin İmam Şâfiî namına Câhiliye definesi demek olan rikâzın azından da çoğundan da humus harç lâzımdır, demesi muhtâc-ı tashihtir. İbn Münzir'in nakline göre bu kavil, İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmidir. İmam Şâfiî'nin kavl-i cedîdi ise rikâz, nisâb-ı zekâta bâliğ olmadıkça harca tâbi değildir, suretindedir. İmam Buhârî'nin İmam Mâlik'ten ta'liki de muhtâc-ı tashihtir. Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'indeki rivayetine göre İmam Mâlik, maden, mezrûât mesabesindedir. Hasat zamanı mezrûâttan nasıl zekât alınırsa, maâdinden de o suretle zekât alınır, demiştir. Hububatın İmam Mâlik'e göre nasıl nisâb-ı zekâtı varsa maâdinin de nisab ile harca tâbi olması icap eder. Binaenaleyh İmâmeyn namına söylenen, "Rikâzın azında da, çoğunda da zekât vâciptir" sözü bu suretle tashih edilmelidir.

SÂNIYÂ. Ömer b. Abdülazîz'in maâdinin her 200 dirhemden 5 dirhem harç aldığına dair İmam Buhârî'nin ta'liki, Ebû Ubeyd'in *Kitâb-ı Emvâl*'indeki Sevrî'nin Abdullah b. Ebû Bekir b. Amr b. Hazm tarîk-i rivâyetine göredir. Halbuki Beyhakî'nin Saîd b. Ebû Arûbe ve Katâde tarikiyle Ömer b. Abdülazîz'e vâsıl olan rivayet tarikinde halîfe-i müşârün ileyhin madeni rikâz menzilesinde addederek humus harç aldığı rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin ictihadı da yalnız zatına münhasır bir ictihaddır. Selef'ten hiçbir kimseden nakledilmemiştir.

SÂLISÂ. Buhârî'nin hadisi babı ki, en kuvvetli delil budur ve bunun, والمعدن جبار وفي الركاز الخمس fıkrasıdır. Şârih Kirmânî, "Bu fıkrada rikâz, maden üzerine atfedilmiştir ve ikisinin arası vâv-ı fâsıla ile tefrik kılınmıştır. Binaenaleyh maden ile rikâz başka başka şeylerdir. Bu cihetle Buhârî'nin bu hadisi, rikâzda humus harç vâcip olduğuna delâlet eder, madende değil" demiştir. Kirmânî'nin bu sûret-i istidlâli çok doğru olabilirdi. Fakat Kirmânî bir hadis hıfzetmiş, birçoğunu unutmuştur. Şimdi biz de Kirmânî'ye hatırlatarak âtîdeki ehâdîs ve ahbâr-ı şerîfeyi daha vâzıh ve sarih birer delil olarak İmam Ebû Hanîfe namına irat edeceğiz: Biz de maâdinin rikâz olduğunu ispata çalışacağız:

1. Beyhakī'nin Ebû Hüreyre radıyallahu anha muttasıl olan bir senedle rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, الركاز الذهب الذي ينبت بالأرض "*Rikâz, kürre-i arz ile birlikte yaratılan altın madenidir*"[845] buyurmuştur.

2. Yine Beyhakī'nin, silsile-i isnâdının başında İmam Ebû Yûsuf bulunan ve Ebû Hüreyre'ye muttasıl olan bir senedle rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— في الركاز الخمس "*Rikâzda humus nisbetinde harç vâciptir*" buyurmuş. Hazır bulunan ashâb-ı kirâm tarafından,

— "Rikâz nedir? Yâ Resûlellah!" diye sorulduğunda Resûl-i Ekrem,

— *"Rikâz, ol altındır ki, Cenâb-ı Hak kürre-i arzı yarattığı zaman bu madeni de beraber yaratmıştır"* diye cevap vermiştir.[846] Şârih Aynî'nin dediği gibi bu iki nas, gayet sarih olarak rikâz, maden demek olduğunu ilân ve ilâm eylemektedir.

3. Dârekutnî'nin Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rikâzı, الركاز المعدن الذي ينبت على وجه الأرض "*Rikâz, yeryüzünde yaratılan madendir*"[847] diye tarif buyurmuştur ki bu da iki evvelkiler derecesinde vâzıhtır.

4. Humeyd b. Zencûye *Kitâbü'l-Emvâl*'inde Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhın madeni rikâz addettiğini ve madende humus harç vâciptir, dediğini rivayet etmiştir.

5. Zühri'nin mezhebi de Hazret-i Ali'ye muvâfık olduğu *Kitâbü'l-Emvâl*'deki rivayetler cümlesindendir.

6. Beyhakī'nin Mekhûl'den rivayetine göre Ömer b. Hattâb radıyallahu anh da madeni rikâz mesabesinde addederek humus derecesinde vergi alırmış.

RÂBIÂ. İmam Buhârî madenden mahsul alınmaya başlayınca أركز المعدن denildiği için Ebû Hanîfe maden rikâzdır demiş, diyordu. Şârih Aynî'nin beyanı veçhile ne İmam Ebû Hanîfe, ne de Süfyân es-Sevrî ile Evzâî, hatta ne de evlâd-i Arab'dan bir ehl-i lisân böyle أركز المعدن dememiştir, أركز الرجل demek müteâreftir. Şârih İbn Battâl, "Ebû Hanîfe, Sevrî ve başkaları, 'Maden rikâz gibidir' demişlerdir. Araplar arasında maden ocağından altın parçaları çıkmaya başlayınca, أركز الرجل denilmesiyle ihticâc etmişlerdir" demiştir. İbn Battâl'ın bu ihbarı, sâhib-i *Ayn*'ın, Ebû Ubeyd'in bu cümlenin mahall-i isti'mâli hakkındaki mâlûmatına istinat ediyor. İbnü'l-Esîr de *en-Nihâye*'sinde, "Maden ile rikâz bir şeydir. İkisinin de medlûlü bir olduğu bilinince Ebû Hanîfe hakkındaki teşnîin butlânı sabit olur" demiştir.

HÂMISÂ. İmam Buhârî'nin İmam Ebû Hanîfe'ye tenâkuz isnadı da yanlıştır. Buhârî'nin isnat ettiği tenâkuzu, bir daha tasvir edelim: İmam Ebû Hanîfe evvelâ, "Madende humus nisbetinde harç vâciptir. Zira maden rikâzdır" demiş. Sonra da "Rikâzı saklayıp humus harç vermemekte beis yoktur" demiş, rikâz ise madene de şâmil olduğundan madende harç vermemek câizdir, demiş oluyormuş. Evvelâ vücûb sâniyen cevaz iddiası tenâkuz imiş.

Bu tenâkuz iddiası da bilâ-reviyyetin ortaya konmuştur. Meselenin esası şudur: Tahâvî, Ebû Hanîfe'den hikâye ederek, "Bir kimse bir rikâz, bir define bulsa bunun humusunu fukara ve muhtâcîne kendi eliyle dağıtsa yahut kendisinin fakr ü ihtiyâcı olsa da humusu da kendisi için hıfzetse câizdir" demiştir. Sonra da Tahâvî, sâhib-i mezhebin bu kavl ü ictihadının sebebini beyan ederek, "İmam Ebû Hanîfe, fakir olan kimse, kendisinin bu fey' ü harcın masârifi cümlesinden olduğunu hesap ederek humus harcın da nefsine hasr ü tahsisinde beis görmemiştir" demiştir.

Demek ki, Ebû Hanîfe'nin ictihadı doğrudur. Yanlış anlaşılmıştır.

وكم من غائب قولًا صحيحًا

وآفته من الفهم السقيم

Sahîh-i Buhârî'nin en benâm ve güzîde şârihleri İbn Battâl ve ondan naklen Kirmânî, bu tenâkuz isnadına kadar, Buhârî'nin peşinde yürüyerek yukarıdaki bütün istidlâllerini ve itirazlarını müellifin arzusu dairesinde şerh ve izah ettikleri halde bu tenâkuz isnadını hiç doğru bulmamışlar ve "Bu da çok fazladır, teassüftür, hak yoldan çıkmaktır" demişlerdir.

Bir de beyne'l-eimme haracın filhâl verilip verilmemesi ihtilâflı bir meseledir. İmam Ebû Hanîfe'nin bu kavlindeki maksadı, derhal vermek vâcib değildir, bir havl geçinceye kadar hıfzetmekte beis yoktur, demek olabilir. Nasıl ki İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir. Madenin istihsalinden sonra vergi için bir sene geçmesi lüzumuna kāildir. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed havle lüzum yoktur, hemen humus derecesinde resmini vermek icap eder, demişler. İmam Mâlik'le İmam Şâfiî de fevri iltizam etmişler. Fakat humusu değil, zekât gibi rub'u öşür vâcip olduğunu müdafaa etmişlerdir. Hiç şüphesiz ki bu fevrîlik dava ve ictihadı, لا زكاة في مال حتى يحول عليه الحول "*Hiçbir malda o mala mâlik olduktan sonra kamerî bir sene geçmedikçe zekât vâcip değildir*"[848] hadîs-i şerifine muhaliftir.[849]

Bu hadisten müstefâd olan ahkâmı yukarıda icmâlen bildirmiştik. Şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de sekiz vecih ile izah etmiştir. **1.** Behâimin cinayet ve zararları, **2.** Kuyu hafrinden mütevellit zararlar, cinayetler, **3.** Rikâzın humus resme tâbi olduğu, **4.** Maâdinin envâı, **5.** İstihsal olunan cevâhirin azından, çoğundan resim lâzım olup bir nisab ile mukayyet olup olmadığı, **6.** Rikâzın mekânına taalluk eden ahkâm, **7.** Rikâzı keşfedip bulanın müslim, gayri müslim harbî olmasına taalluk eden ahkâm, **8.** Masrıfı hakkındaki ictihadlar. Bunlar fıkıh kitaplarında mazbut ve mufassal bulunduğundan sarfınazar ediyoruz.

---

838 {M4468 Müslim, Hudûd, 46.}

839 {B6913 Buhârî, Diyât, 29.}

840 الركاز: هو المال المركوز في الأرض مخلوقا كان أو موضوعا [تعريفات سيد]

841 [وأخذ عمر بن عبد العزيز من المعادن من كل مأتين خمسة [بخاري

842 وقال الحسن: ما كان من ركاز في أرض الحرب ففيه الخمس وما كان من أرض المسلم ففيه الزكاة [بخاري]

843 وإن وجدت اللقطة في أرض العدو فعرفها وإن كانت من العدو ففيها الخمس [بخارى]

844 Nâs lafzı *Kāmus Tercümesi* ve *Ahterî*'de "adam oğlu" diye tercüme edilmiştir.

845 {BS7732 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 258.}

846 {BM2379 Beyhakī, *Ma'rifetü's-sünen*, III, 308.}

847 {Dârekutnî, *el-İlel*, X, 123, no: 1911.}

848 {İM1792 İbn Mâce, Zekât, 5.}

849 Ebû Hüreyre hadisinin devam eden bu uzun izahımızda başlıca mehazımız *Umdetü'l-kārî*'dir (IV, 453-456).

747

•.•.•

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ ﵁ قَالَ اسْتَعْمَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ رَجُلًا مِنَ الْأَسْدِ عَلَى صَدَقَاتِ بَنِي سُلَيْمٍ يُدْعَى ابْنَ اللُّتْبِيَّةِ فَلَمَّا جَاءَ حَاسَبَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd es-Sâidî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Esed kabilesinden İbn Lütbiyye denilen birisini Benî Süleym'in sadakaları(nın tahsili)ne âmil tayin buyurmuştu, İbn Lütbiyye (vazifeden) geldiğinde Resûlullah'a hesap verdi. {B1500 Buhârî, Zekât, 67.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî "Cum'a" bahsinin mufassal ve muhtasar iki yerinde zikretmiştir. Bu eserin 502 numara ile tercümesi geçen rivayet bunun gibi en kısasıdır. Orada yalnız Resûl-i Ekrem'in bu hitabelerine Allah'a hamd ve senâdan sonra, أما بعد "*emmâ ba'dü*" ile başladığı bildirilmişti. Resûl-i Ekrem bu adamla nasıl hesap görmüş, hutbesinde ne buyurmuş, bunları ancak "Hibe", "Ahkâm", "Terk-i Hiyel", "Eymân", "Nüzûr" bahislerindeki rivayetlerden öğreniyoruz. Bu rivayetler arasında bazı farklarla beraber meâlen yekdiğerinin aynı ve mufassaldır. Biz burada izah maksadıyla "Hiyel" bahsinde (âmilin hiylesi) babındaki metni nakil ve tercüme ediyoruz:

Ebû Hümeyd es-Sâidî hazretleri diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Esed kabilesinden İbn Lütbiyye denilen birisini Benî Süleym'in sadakasını tahsile memur etmişti. Bu adam îfâ-yi vazîfe edip avdet ettiğinde Resûl-i Ekrem bunu muhasebe ederken İbn Lütbiyye,

— "Yâ Resûlellah! Şu sizin zekât malınızdır. Bu da benimdir, bana hediye verilmiştir" der. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cevaben,

— “(Acayip!) *Sen doğru bir adam isen? Babanın, ananın evinde otursaydın da sana hediye getirilir miydi? görseydin*” buyurur. Sonra Resûlullah mescid-i saâdete gelir. Öğle namazından sonra irat ettiği bir hutbesinde Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine şehâdet ve kendisini güzel sıfatlarla senâ ettikten sonra “*emmâ ba'dü*” diyerek buyurur ki: *“Vaktiyle ben içinizden birini, Allah'ın bana havale buyurduğu bir işe tayin etmiştim. Şimdi gelmiş bana hesap verirken* (sıkılmadan): *'Şu sizin zekât malınızdır, bu da benimdir, bana hediye verilmiştir' diyor.* (Bu ne hal?). *Bu adam babasının, anasının evinde otursaydı, kendisine bir hediye verilir miydi, yoksa verilmez miydi, bir kere görseydi. Hayatım kudretli elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki bir kimse hıyanet edip de beytülmâlden hakkından başka bir şey alırsa, muhakkak kıyamet gününde o adam çaldığı malı boynuna yüklenerek haşrolunur. Hem bir halde haşrolunur ki çaldığı hayvan deve ise musibetzede develer gibi inleyerek, eğer sığır ise avaz avaz bağırarak; koyun ise şiddetle feryat ederek arasat meydanına gelir.*”

Bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek elini koltuk altı görülene kadar kaldırarak üç defa, *“Yâ rab! Emirlerini tebliğ ettim mi? Emirlerini tebliğ ettim mi”* buyurdu.[850]

Ben bunu gözümle gördüm. Bu hutbeyi de kulağımla işittim. Zeyd b. Sâbit radıyallahu anh da benimle beraber işitti. Ona da sorunuz!

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de bu babdaki unvanı, “Allah Teâlâ'nın وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا '*Sadakat, zekât âmilleri için de bir haktır*' kavl-i şerifi ile zekât âmillerinin devlet reisi olan imam ile muhasebeleri hakkındaki ahkâma dair hadisleri muhtevîdir” sûretindedir. Bu kavl-i şerifin mensup olduğu âyet-i kerîme, “*Zekâtlar ancak yoksullar, geçimsizler, zekât memurları, müellefe-i kulûb, mükâtebler, borçlular, Allah yolundaki gaziler, yolda kalmışlar içindir. Bu suret, Allah tarafından farz-ı kat'î kılınmıştır. Allah herkesin derece-i istihkakını bilir, her hakkı lâyık olana verir*” meâlindeki Tevbe sûresi âyetlerindendir.[851]

TEMBIH. Buraya kadar “Kitâbü’z-Zekât”ın her mevzuuna dair izah ettiğimiz hadîs-i şerifler delâletiyle temas etmiş bulunuyoruz. “Zekât” bahsinin yalnız masraf kısmı kalmıştı. İmam Buhârî’nin, masârif-i zekâtın üçüncü maddesini teşkil eden zekât memurları münasebetiyle âyet-i kerîmede tâdât buyurulan sekiz masraf maddelerini birer birer mütalaa edeceğiz:

Bunlara takdîmen şunu da bildirmek isteriz ki âyet-i kerîmede sadakat ile murat, zekât-ı mefrûzdur. Sadaka-i tatavvu yani nâfile sadaka değildir.

Sadakat, sadakanın cem‘idir. Sadaka, ağniyânın malından bir miktarını ayırıp Allah rızası için muhtaçlara vermektir ve bu vergi temlik suretiyledir. Cenâb-ı Hakk’a sadakat mânasından me’hûzdur. Bu cihetle sadaka vermekten ibaret olan tasadduk kelimesinin medlûlü taharrî-i sıdk ü ihlâs demek olur.

Bu âyet-i kerîmede sadaka, zekât-ı mefrûzdan ibaret olup bunun da yukarıda her birini bahs-i mahsûsunda izah ve tafsil ettiğimiz veçhile zekât-i nukūd, zekât-ı sevâim ve ganâim, zekât-ı hubûbat ki öşür, zekât-ı maâdin gibi muhtelif ve müteaddit nevileri bulunduğu için cemi sîgasıyla vârit olmuştur.

GANÎ, FAKİR, MİSKİN

Fakr ü gınâ mütekabil mütalaa edilen mefhumlar olduğu için âyet-i kerîmedeki لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ kavl-i şerifiyle maksut olan fakirleri, miskinleri izah edebilmek için ibtidâ gınâyı ve ganîyi mütalaa etmek zaruridir. Yukarıda hususi bir unvan ile gınânın şeriat nazarında üç nevi bulunduğunu ve her nevi müstenedün ileyhi olan ehâdîs-i şerife ile izah etmiştik. Burada onları tekrar etmeyerek fıkhî ahkâm ile izah edeceğiz.

(غنا) **Gınâ** meksur ve maksur olarak lugaten “baylık” ve “zenginlik” demektir. Şeriatta zenginliğin üç nevi bulunduğundan her nevin kendisine ait hususi tarifleri vardır. Bu neviler şunlardır: **1.** Sahibine zekât vâcip olan gınâ, **2.** Sahibine zekât haram olan gınâ, **3.** Sahibine sadaka istemek haram olan gınâdır.

ZEKÂTI İCAP EDEN GINÂ. Hâcet-i asliyyeden fazla nemâlı ve kârlı maldan nisaba mâlik olmaktır. Bunun sahibi birinci sınıf ganî sayılır. Bu servetten zekât vermekle mükellef olur.

ZEKÂTI HARAM KILAN GINÂ. Hâcet-i asliyyeden fazla nemâ ve kâr getirmeyen maldan 200 dirhem gümüş değerinde eşyaya mâlik olmaktır. Bunun sahibi de ikinci sınıf ganî addolunur. Bu nevi zenginler zekât ile mükellef değildir. Yalnız sadaka-i fıtır vermekle, kurban kesmekle mükelleftir. Bu gınânın en mühim bir hikmeti de sahibinin zekât almasının haram olmasıdır.

SADAKA İSTEMEYI HARAM KILAN GINÂ. Hâcet-i asliyyeden fazla akşamlı, sabahlı bir günlük kendisinin ve ailesinin nafakasına kâfi miktar rızka mâlik olmaktır.

Hâcet-i asliyyeyi Kerhî *Muhtasar*'ında, "ev, ev eşyası, at, hizmetçi, silâh, kitap gibi vücûd-ı zarûrî olan levâzım-ı medeniyye olarak tâdât edip bu eşyaya mâlik olan kimseye zekât vermekte beis yoktur. Bu nemâsız maldan böyle zaruri lâzım olanlardan fazla 200 dirhem kıymetinde yine nemâsız eşyaya mâlik olan kimseye sadaka alması haram olur" demiştir. Hasan-ı Basrî'den rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh hazretleri yukarıda saymış olduğumuz eşyadan 11 dirheme mâlik olanlara ashâb-ı kirâm zekât verirlerdi, demiştir.

Fetvâ kitaplarında, "Dükkânları, akarları olup da bunların geliri kendisine ve ailesinin geçimine yetişmeyen kimse fakir addolunarak bu kimsenin İmam Muhammed ile Züfer'e göre sadaka ve zekât alması helâldır. İmam Ebû Yûsuf'a göre haramdır" deniliyor. Buna kıyâsen de tarlası, bağı olup da bunların geliri kendisini ve ailesini geçindirecek miktarda olmazsa bu kimsenin de İmam Muhammed ve Züfer'e göre zekât almasında bir beis yoktur.

Yine böyle evinde bir ay yetişecek miktarda ve 200 dirhem kıymetinde erzakı olsa bunun da zekât alması câizdir. Bu erzakı bir sene yetişecek miktarda olursa, bazı ulemâ bunun alması haramdır, demişlerse de bazıları hilline kāil olarak şöyle istidlâl etmişlerdir: Bu bir senelik erzak, nemâ ve ziyadeyi kabil olmadığından sarfa mahkûm ve ademe mülhaktır. Sonra Resûl-i Ekrem'in ezvâc-ı tâhirâtın bir senelik erzakını iddihâr ettiği rivayet edilmiştir. Hanefî imamlarının Hanefî kitaplarında naklolunan akvâl ve itihadları bunlardır.

İmam Mâlik hazretleri de 50 dirhem gümüş kıymetinde bir mala mâlik olan kimse için zekât almak helâl olmadığı gibi başkasının vermesi de mubah değildir, demiş ve Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ebû Vakkās radıyallahu anhümden naklolunan şu kavilleriyle ihticâc etmiştir: 50 dirhem gümüşü yahut bu kıymette başka bir malı olursa o kimseye sadaka haramdır, müşârün ileyhim hazerâtının bu kavilleri bu babda nastır, demiş. Fakat İmam Mâlik'in bu rivayeti sadaka almanın hürmeti hakkında değildir. Tese'ülün hürmetine dairdir.[852]

Ganî ve gınâ hakkındaki şu izahatımızdan zekât verilmesi câiz olmayan fakirin de ma'nâ-yı şer'îsi layıkıyla anlaşılmış bulunuyor. Hulâsa olarak âyet-i kerîmedeki, (فقراء) **fukarâ** fakirin cem'idir. Fakir "yoksulluk" mânasına olan (فقر) **fakr**dan me'hûzdur. Fakir de lugaten, "yoksulluk çeken muhtaç ve gedâ" demek olur. Zekât verilmesi ve onun da alması câiz olan fakir, havâic-i asliyyesinden fazla ve fakat kendisinin ve ailesinin geçinmesine gayri kâfi dünyalığı olan kimsedir.

(مسكين) **Miskîn** ise "hiçbir mala mâlik olmayan" muhtaçtır. Bu derecedeki fakr ü ihtiyâc, sahibini çökertip şuursuz, hareketsiz bîmecal bir hale koyduğu için bu derece düşkün insanlara miskin denilmiştir. Binaenaleyh miskinin vaziyeti fakirden daha düşkündür. O bîçare مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ "*toprak döşenmiş bir gedâ*"[853]dır. Fakirde az, fakat gayri kâfi bir mala mâlikiyet vardır. Hatta يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ "*Afîf olduklarından kimseye arz-ı ihtiyâç etmediklerinden dolayı bir kısım fukarayı, bunların iç yüzünü bilmeyenler zengin sanırlar*"[854] buyurulmuştur. Miskinde bu da yoktur. Bu sebeple *el-Hidâye*'de fakir, az bir şeye mâlik olan kimsedir; miskin de hiçbir şeye sahip olmayandır diye tefrik edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'de beyanına göre fakir ile miskin arasındaki fark budur ve bu fark İmam Ebû Hanîfe mezhebidir. İmam Şâfiî'ye göre bunun ma'kūsüdür[855] yani miskin az, gayri miktarda bir mala mâlik olandır. Fakir hiçbir mala mâlik olmayandır. Kavl-i evvel, Selef'in umumundan menkuldür ve daha doğrudur (*İbn Âbidîn*).

Binaenaleyh beytülmâl bütçesinin vâridat kısmında mevzu bulunan nukud, ticaret, arazi, ganâim, sevâim, maâdin, defâin "sadakaları = vergileri"nin masraf kısmındaki ilk müstahikleri, bu fakirler ve bu miskinlerdir. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ "*Bu fakirlerden ve bu miskinlerden gerek isteyebilenlerin gerek iffeti mani olup da istemeyenlerin, zenginlerin mallarında muayyen hakları vardır.*"[856] Hem bu hak, Allah Teâlâ'nın bahşettiği bir haktır, bir hakk-ı mevhûbdur. Fakir ve miskinin bizâtihi kazandığı bir hakk-ı mükteseb değildir. Bunun için ilhah ve ısrar ile zenginden istemeleri haram kılınmıştır. Sonra zekât, âmir-i i'tâ olan Cenâb-ı Hak tarafından verilen bir hakk-ı mevhûb olduğu için zenginin fakire, miskine menn ü ezâsı da haram kılınmıştır. Yukarıda "Kitâbü'z-Zekât"ın baş tarafında tafsil ettiğimiz veçhile hiçbir din, hiçbir medeniyet-i fâzıla İslâm dini kadar içtimaî yardımı böyle bir hak olarak kabul etmemiş ve fakirin, zenginin mukabil vaziyetlerinde bu derece faziletli bir münasebet tesisine muvaffak olmamıştır.

Fakir ile miskin masârif-i zekâtın iki sınıfı olduğunda beyne'l-eimme hiçbir muhalefet kaydedilmemiştir. Âyet-i kerîmede vâv-ı atıf ile vârit olması, ma'tuf ile ma'tûfün aleyh arasında mugāyeret iktizâ eder. Fakat zekâtta muteber olan bu mugāyeret vasiyet, vakıf, nezir gibi hususlarda da câri midir? Bu cihet ihtilâf-ı nazarı mûcip olmuştur: Ebû Hanîfe hazretleri bunlarda da fakir ile miskin iki müstakil sınıftır, demiş. İmam Ebû Yûsuf bunun ikisini zekâttan başka hususlarda bir sınıf addetmiştir. *Gāyetü'l-beyân*'da Ebû Hanîfe hazretlerinin ictihadı kavl-i sahihtir, denilmiştir. Semere-i hilâf şu meselede tezahür eder: Birisi sülüs malını Zeyd'e, fukaraya, mesâkîne vasiyet veya vakfetse, İmâm-ı Âzam'a göre, bu sülüs mal üç pay edilerek her birine birer hisse verilir. Ebû Yûsuf'a göre ikiye ayrılır, yarısı Zeyd'e, yarısı da fakirlere, miskinlere dağıtılır (*İbn Âbidîn*).

Zekâtın teşrîinden gaye, münhasıran fukara ve mesâkînin ferdî ve ailevî ihtiyaçlarının tehvînidir. Sekiz sınıfın diğerlerinde de bu gaye bilvasıta ve bilâvasıta istihdaf edilmiştir. İslâm dini kendi câmiası içinde, aç bir din kardeşinin bulunmasını istemiyor. Malî vecîbeler içinde, vâridat bütçesinin en sağlam ve mükellefin ihtiyarına bırakılmayarak tahsili zaruri olan bir maddesi zekâttır. Bunu da dinimiz fukarâ-i müslimîne tahsis etmiştir. 686 numara ile tercüme ettiğimiz Muâz b. Cebel hadisinde zekâtın yalnız müslümanların ağniyâsından alınıp yine yalnız müslümanların fakirlerine verilen bir farîza-i muhkeme olduğunu görmüştük. Nezir, kefâret gibi zekâtın gayrı vecâib-i mâliyye ile ihtiyara tâbi olan nâfile sadakalarda böyle bir hususiyet yoktur. Bunlar zimmî vatandaşların fakirlerine de verilebilir. Mümtehine sûresinde, لَا يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ الآية "*Allah sizi, -dinde sizinle mukātele ve muharebe etmeyen ve sizi vatanınızdan çıkarmayan müşriklere birr ü ihsandan ve onlara adl ile muâmeleden- menetmez. Allah her hususta icrâ-yı adâlet edenleri sever*"[857] buyurulup gayri muhârip zimmîlere karâbet-i vataniyyeye riayet edilerek birr ve ihsan edilmesi mubah kılınmıştır. Bu da son derecede insanî ve ahlâkî bir medeniyet örneğidir.

Fakat gayri müslim fukaranın nezir, kefâret gibi zekâtın gayri vecîbelerle, yahut mendup birr ü ihsanlarla terfih edilmelerinin cevazı yalnız zimmîlere, gayri muhârip küffâra mahsus ve munhasırdır. Harbîlere gelince, bunlar hakkında da إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ الآية "*Dinde sizinle mukātele eden ve sizi vatanınızdan çıkaran muhariplere karşı da birr ü ihsandan, müsamahadan Allah sizi kati surette nehyeder*"[858] buyurulmuştur. *Gāyetü'l-beyân*'da sadaka vâcip olsun, mendup olsun muharibe sadaka vermek câiz olmadığında ulemânın ittifakı bulunduğu bildirilmiştir. *en-Nihâye*'de bu âyet-i kerîmedeki nehiy mutlak olduğu için müste'mene de şâmildir denilmiştir.[859]

وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا "*Zekât işinde çalışanlar da*" zekât gelirinin üçüncü bir masrıfıdır. Lisân-ı fıkıhta sâî denilen bu âmiller, zekât ahzına memur tahsildarlar ve lüzumu olan sair memurlardır. Bunlar da fukara hukukunun cem' ü tahsiline hizmet ettikleri için yalnız amellerinin mükâfatını alırlar. Beytülmâl ve fukara hukukuyla ilk temasa gelen, halkın zengin sınıfıyla daima münasebette bulunan bu memurlar olduğu için bunların dürüst vazife görebilmelerini temin maksadıyla Resûl-i Ekrem tarafından ellerine emvâl-i zekâtın mekādir-i şer'iyyelerini mübeyyin tâlimatnâmeler verilirdi. Alınacak malların ne âlîsi, ne de adisi alınması, alınacak ganâim ve sevâimde yaş farkı bulunursa tarz-ı telâfisi gibi hususlar bu tâlimatnâmelerde birer birer tâdât ve teşrih edilirdi ki bilâhare bunlar fukaha için birer merci-i fıkhî olmuşlardır.

Zekât memurları vazifeden dönüp geldiklerinde bizzat Resûl-i Ekrem tarafından hesapları rü'yet edilirdi. Bunların hesaplarında, tarz-ı hareketlerinde ufak bir aksaklık hissedilirse derhal mahzar-ı ashâbda teşhir edilirdi. Resûl-i Ekrem hukūk-ı fukarâyı sıyânette pek ziyade kıskanç bulunurdu. Bu ciheti mevzubahis olan Ebû Humeyd es-Sâidî'nin görüp, işitip rivayet ettiği İbn Lütbiyye hadisinde pek âşikâr olarak görüyoruz. Hukūk-ı nâsı ve hukūk-ı hazîne ve fukarayı sıyânet için ihtiyar edilen himmetler, bazı nümunelerini yukarıda gördüğümüz veçhile en medenî ve hukukî usullerdir. Bir milletin beka ve inkişafı malî ve adlî tekâmülüne bağlı olduğu düsturunu, tatbikat sahasında görmek isteyen erbâb-ı ilim ve tedkîk, Asr-ı saadet vekāyiini mütalaa etmelidir.

Bedâiu's-sanâi'den naklen yukarıda bildirmiştik ki, emvâl-i zekât iki nevidir: emvâl-i zâhire, emvâl-i bâtınedir. Emvâl-i zâhire herkesin görüp, kime ait olduğunu bildiği koyun, sığır, deve, hububat gibi şeylerdir. Emvâl-i bâtıne kemiyet ve keyfiyeti yalnız sahibince mâlûm olan nukud ile ticaret metâıdır. Asr-ı saâdet'te gerek emvâl-i zâhire gerek emvâl-i bâtıne, bu zekât memurları mârifetiyle cibâyet edilirdi. Ebû Bekir ve Ömer hazerâtının zamân-ı hilâfetlerinde de bu suretle devam etmiştir. Hazret-i Osman zamanında fütûhât-i İslâmiyye ilerlemiş ve Medine bir mahzen-i servet ve ticaret haline gelmişti. Hariçle münâsebât-ı ticâriyye çok ilerlemişti. Halkın nukud ve emvâl-i ticâriyyesini murakabe ederek mikdâr-ı zekâtını sıhhat ve isabetle tayin etmek hakikaten güçleşmişti. Bu sebeple halîfe-i müşârün ileyh tarafından emvâl-i bâtınenin zekâtını tayin ve ihraç etmek keyfiyeti mal sahiplerinin ihtiyarına bırakıldı. Herkes emvâl-i bâtıneden mâlik olduğu malını kendi hesap ve zekâtını kendi eda etmeye başladı. O zamandan beri de her müslüman emvâl-i bâtıne zekâtını kendisi hesap ve eda edegelmiştir. Emvâl-i bâtınenin zekâtı hususunda mal sahipleri, hükümetin zımnî birer vekili demek oluyordu.

(مؤلفةُ قلوب) **MÜELLEFE-I KULÛB**, gönülleri İslâm’a ısındırılan ve pekleştirilen kimseler, demektir. Beytülmâl bütçesinin masraf kısmına ait sekiz maddesinden birisini de bu müellefe-i kulûb teşkil ediyordu. *Târîh-i Fıkıh* nam eserimizde müellefe-i kulûb hakkında *Bedâi*‘den naklen şu izahatı yazmış bulunduğumuzdan, oradan naklediyoruz:

Müellefe-i kulûb, rüesâ-yi Kureyş ve sanâdîd-i Arab’dan bazı kimselerdir ki, Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Akra‘ b. Hâbis, Abbas b. Mirdâs, Mâlik b. Avf onlardandır. Bunlar, kendi kavimleri arasında nüfuz, kuvvet, şevket ve etbâ-ı kesîre sahibi idiler. Bazıları hakikaten müslüman olmuştu. Bazıları zâhiren müslüman olup hakikatte münafıklar zümresinde dahil bulunuyordu. Üçüncü bir kısmı da küffâr-ı müsâlimîn idiler. Resûlullah bunlara sadakatten hisse verirdi. Bu suretle müslümanların gönlü bu sâhib-i şevket kimselerden rencide olmayıp mutayyeb olduğu gibi bunların gönlünde de İslâm muhabbeti takrir ve tesbit ediliyordu. Sonra henüz İslâm olmayan sair Arap rüesâsı da dîn-i İslâm’ı kabule teşvik olunuyordu. Henüz dîn-i İslâm’a ısınmamış bir kısmının da te’lîf-i kulûbüne çalışılıyordu. Resûl-i Ekrem’in bu hüsnümuamelesinin pek büyük tesiri görülmüştür ve hakikaten bunların pek çoğu bilâhare dini bütün müslüman olmuşlardı. Nitekim Safvân b. Ümeyye, Resûl-i Ekrem’in bu ihsan ve atıyyelerinin gönlünde oynadığı rolü şu sözleriyle bildirmiştir: Bir kere Resulullah bana sadakatten bir pay vermişti. O zaman zât-ı Peygamberîleri, nazarımda en mebğuz bir kimse idi. Vaktaki bu yolda semâhat-i seniyyelerine devam buyurdular. Bu defa da zât-ı Muhammedî bana en mahbub ve en mergub bir sima olarak görünmeye başladı.[860] Bazı küffâr-ı müsâlimîne de zekât-ı müslimînden bir hisse verilmesi, müslümanlara isâbet-i muhtemel olan mazarratlarını def‘ ü tahfif için idi.

İrtihâl-i Peygamberî'den sonra bunların zekâttan hisselerinin verilip verilmemesi hususunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Ta'bîr-i âharle İslâmiyet'in kendi nüfuzlarından istifadesi matlup bulunan veya mazarrat kelimesi melhuz olan kimselerin te'lîf-i kulûbü için beytülmâlden hisse verilebilir mi, verilemez mi? Bu cihet ulemâ arasında mühim tetkik zemini olmuştur. Umumiyetle İslâm âlimleri irtihâl-i Peygamberî'den sonra zekât malından bu namla müellefe-i kulûbe hisse ayrılması infisah etmiştir. Ne sadr-ı İslâm'da verilmiştir ve ne de kurûn-ı müteâkıbede verilmesi câizdir, demişlerdir. İmam Şâfiî'nin iki re'yinden birisi budur. Bir kısım ulemâ da müellefe-i kulûb hissesi nassın muktezâsı veçhile bâkidir. Böyle bir lüzum halinde verilebilir, demişlerdir. İmam Şâfiî'den mervî olan ikinci bir kavil de böyledir. Sahih olan ictihad, cumhûr-ı ulemânın ictihadıdır. Çünkü bu babda ashabın icmâı vardır. İrtihâl-i nebevîden sonra Ebû Bekir ile Ömer radıyallahu anhümâ bunlara hisselerini vermediler. Ashaptan hiçbiri de Şeyhayn'a karşı hayır verilmelidir, demedi. Şöyle ki:

İrtihâl-i nebevîden sonra müellefe-i kulûbden bazıları Hazret-i Ebû Bekir'e müracaat edip sehimlerine dair ellerindeki hatların, fermanların tebdilini istediler. Halîfe-i müşârün ileyh tebdîlen yeni fermanlar verdi, sonra bunlar halifeden aldıkları fermanların tenfîz-i ahkâmı için Hazret-i Ömer'e müracaat edip arz-ı keyfiyet eylediler.[861] Hazret-i Ömer bu fermanları ellerinden alıp yırttı, parçaladı ve dedi ki: Resûlullah'ın zekât-ı müslimînden size bir sehim vermesi, sizi İslâm'a ısındırmak ve bu suretle dîn-i İslâm-ı i'zâz eylemek maksadına mebnî idi. Bugün ise Cenâb-ı Hak dinini i'zâz ve i'lâ buyurdu. Eğer İslâm üzere sabit olursanız ne alâ, şayet sebat etmezseniz aramızı kılınç fasleder.

Bunun üzerine bunlar Ebû Bekir radıyallahu anha vardılar. Hazret-i Ömer'in bu muamelesini arzettiler. Ve "Siz mi halifesiniz yoksa Ömer mi?" dediler. Hazret-i Sıddîk da cevaben, "Allah dilerse Ömer de olur" buyurdu. Hazret-i Fârûk'un bu hareketi, iş bu kavli ve fiilini inkâr etmedi. Sonra bu vâkıa ashâb-ı kirâm arasında da şâyi olduğu halde bunlardan hiçbiri tarafından da red ve inkâr olunmamakla müellefe-i kulûbün zekât hissesinden mahrumiyeti hakkında îcmâ mün'akid oldu.

Ümmetin bu icmâı ile şu ilmî hakikat sabit oluyordu. Aleyhi's-salâtü ve's-selâmın bunlara sadakadan hisse vermesi, bunları İslâm'a ısındırmak ve müslümanları bunların sultasından korumak içindi. Bu sebeple bunlara lisân-ı Kur'ân'da müellefe-i kulûb denilmişti. O günü müslümanlar zayıftı, kemiyeti azdı. Bunlar ise kavî idi. Mühim bir çokluk arzediyorlardı. Bugün ise hamdolsun dîn-i İslâm izzet ve şevket iktisap etmişti. Müslümanların sayısı çoğalmıştı. Müslümanlığın temeli rasânet ve metânet kesbetmişti. Buna karşı ehl-i şirk zelil ve hakir bir vaziyete düşmüştü.

Bir hükmü şer'î, bir ma'nâ-yı hâssa, bir sebeb-i mahsûsa istinaden sabit olursa, o ma'nâ-yı hâssın, o husûsî sebeb-ü illetin zehâbı ile, o sebep ve illetin ortadan kalkmasıyla hüküm de nihayete ermiş oluyor. Her hüküm sebebi ile deveran ediyor. Sebebin zeval ve intihâsıyla hüküm de zâil ve müntehî oluyor.

Bunun bir benzeri Resûl-i Ekrem efendimizin birer lüzum üzerine müşriklerle akdettiği muahedelerdir. Hakikaten Resûl-i Ekrem ehl-i İslâm'ın azlığı, Müslümanlığın zaafı zamanlarında müşriklerin mazarratını def' ü tahfif için bunlara müdârâda bulunarak bazı muahedeler akdetmişti. Cenâb-ı Hak İslâm dinini i'zâz ve i'lâ buyurduktan, müslümanların kemiyet ve keyfiyetleri artıp şükûh ve şevketleri yükseldikten sonra bu halin devamına hiçbir sebep kalmamıştı. Hikmet-i vücûdu kalmayan bu muahede sahiplerinden ahidlerine riayet edenleri müstesna olmak üzere hıyanet edenlerle ani bir baskına uğratmak isteyenlerle kat'-ı münâsebet edildiği açık ve âşikâr olarak taraf-ı risâletten bildirilmişti. Artık bilâkaydüşart şirk ile tevhidin, müşriklerle muvahhidlerin umumi mücadelesi zamanı gelmişti. Berâe sûre-i şerîfesinin başından itibaren فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ [862] kavl-i şerifine kadar devam eden beş âyet-i kerîmesinde bu kat'-ı münâsebet keyfiyeti bildirilmiştir.[863] Bu âyât-ı kerîme meâlen şöyledir: "*Bu âyetler, Allah ve resulünden sâdır olup ey müminler! Sizin* (vaktiyle o) *muahede yaptığınız müşriklere vâsıl olan mutlak bir berâet, bir tebâüd, bir kat'-ı münâsebettir. Ey müşrikler! Şimdi siz yer yüzünde dört ay serbest gezebilirsiniz! Şunu da iyi biliniz ki,* (bu serbest zamanınızda) *siz, Allah'ı âciz bırakacak* (bir kuvvet iktisap edecek) *değilsiniz? Allah herhalde bütün kâfirleri rezîl ü rüsvâ edecektir. Şu karar da Allah ve resulünden sâdır olup hacc-ı ekber günü bütün insanlara vâsıl olan bir ilâm ve ilândır ki: Artık Allah ve resulü müşriklerden uzaktır. Ey müşrikler! Eğer şirkten tevhide rücû ederseniz, bu intikal sizin için hayırlıdır. Yok aldırmazsanız, biliniz ki siz,* (küfürde sebat etmekle) *Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Habîbim! Allah'ı ve peygamberi tanımayanlara elim bir azabın erişeceğini müjdele! Ancak muahede yapmış olduğunuz müşriklerden bilâhare size ahidlerinden hiçbir noktasını bozmamış ve sizin aleyhinizde hiçbir düşmanınıza müzâheret etmemiş olanlar müstesnadır. Bunların ahidlerini, müddetleri hitamına kadar tamamıyla ifa ediniz! Herhalde Allah ahde vefâ eden müttakileri sever. Bu haram olan aylar çıkınca, artık bu müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz! Yakalayıp hapsediniz ve geçitlerdeki bütün pusuları tutu*(p bunları gezdirmeyi)*niz. Bunlar, tövbe ederler ve namaz kılıp zekât verirlerse yollarını açınız. Çünkü Allah tövbekâr olanları mağfiret eder, tövbelerine sevap*

bahşeder”.[864]

BERÂET VE KAT-I MÜNÂSEBET İLÂNININ EHEMMİYETİ

Tevbe sûresinin nüzûlü ve hac mevsiminde umumun müvâce-hesinde ilânı, İslâm tarihinin siyasî vekāyii arasında en mühimidir. Hudeybiye Antlaşması’ndan, Mekke’nin fethinden de mühimdir. Bu sûrenin bütün âyetleri, İslâm’ın bir devr-i i‘tilâya girdiğinin birer neşîdesidir. Tercüme ettiğimiz beş âyette tevhidin şirke en kati ve son darbesi indiriliyor. Bir berâet, bir kat‘-ı münâsebet ve diplomatik bir tabir ile beş maddelik bir ültimatomdan ibaret olan bu âyetlerden birincisi: Bu ültimatomun Allah ve resulü tarafından müşriklere verildiğini bildiren bir unvan mahiyetindedir. İkinci âyette, vadesi ve tarihi tebliğ ve ilânından itibaren dört ay devamı ve bu müddet zarfında tam bir serbestî bahşedildiği bildiriliyordu. Üçüncü âyette Allah ve Resûlullah’ın müşriklerden tebâüd ve kat‘-ı münâsebet ettiklerinin büyük bir hac gününde nâsa ilân edildiği muharrerdi. Artık müşrikler için bu dört ay zarfında düşünüp taşınarak ya tövbekâr olup İslâmiyet’i kabul etmeleri yahut da ölümü göze almaları bildiriliyordu. Dördüncü âyette ahde vefakâr olan ve müslüman düşmanlarına müzâheret etmemiş bulunan müşriklerin bu berâetnâme ahkâmından müstesna oldukları ve bunların muahede müddeti hitamına kadar ahidlerine riayet edileceği haber veriliyordu. Beşinci âyette de bu müddetin hitamında bu müşrikler nerede bulunurlarsa hemen yakalanıp öldürülecekleri yahut hapsedilecekleri, müslümanlar tarafından yollardaki bütün mevâkı-i mühimme tutularak kendilerinin serbest seyr ü seyahatlerine müsaade edilmeyeceği, ele geçirilenlerden tövbe edip namaz kılan, zekât verenlerin salıverileceği ilân ediliyordu ki, o günün siyasî vaziyetine göre tam bir isabetle yazılmış en yüksek bir berâetnâmedir. Değerli bir diplomatın kalemi bile bu derece yüksek bir ultimatom yazamazdı.

Bu bir zalimane nakz-ı ahd değildi. Vukuatın tarihî seyri takip ve tetkik edilirse bu hakikat, gereği gibi tezahür eder. Bu kat'-ı münâsebete tekaddüm eden vekāyii İbn İshak, Mücâhid ve daha başka ashâb-ı siyerin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem Mekke müşrikleriyle Hudeybiye Müsâlahası'nı akdettiklerinde bu muahedenâme mûcibince on sene harb ü cidâle nihayet verilecek, halk emniyet içinde yaşayacaktı. Huzâa kabilesi Resûlullah'ın ahd ü emanına dahil olmuştu. Benî Bekir de Kureyş tarafını iltizam etmişti. Bilâhare Benî Bekir, Huzâîler'e tecavüzde bulundular. Yağmagerlik ettiler. Kureyş de kendilerine silâhla yardım etti. Benî Bekir'in ve Kureyş'in bu tecavüzü ve Hudeybiye Müsâlahanâmesi hükümlerini nakzetmeleri üzerine Huzâîler'in reisi Amr b. Sâlim Medine'ye geldi. Resûl-i Ekrem'e vak'ayı olduğu gibi anlattı. Resûl-i Ekrem derhal techiz ettiği bir ordu ile Mekke üzerine hareket etti ve hicretin 8. yılında Mekke fethedildi. Hicretin 9. senesinde Resûl-i Ekrem haccetmek istemişti. Fakat müşriklerin Beyt-i Şerîf'i çıplak olarak tavaf ettikleri Resûl-i Ekrem'e arzolunmakla Resûlullah, *bu vahşî âdeti ortadan kaldırmadıkça haccetmem*, buyurdu ve Hazret-i Ebû Bekir'i halka emîr-i hac tayin edip gönderdi. Ve mevsim-i hacda halka alenen okunmak üzere Tevbe sûresinin baş tarafından kırk âyet de tevdî buyurdu. Bilâhare Hazret-i Ali'yi de Adbâ namındaki devesine bindirip sûre-i Berâe âyetleri kendi tarafından okunmasını ve Mekke'de, Mina'da, Arafat'ta Allah'ın ve Resûlullah'ın müşriklerden kat'-ı münâsebet ettiğinin, bâdemâ Beyt'in üryan olarak tavaf edilemeyeceğinin ilân edilmesini emreyledi.

Hazret-i Ebû Bekir, Ali hazretlerinin Peygamber'in devesine râkiben arkadan geldiğini görünce, "emîr-i hac olarak mı, yoksa başka bir vazifeye memur olarak mı" geldiğini sordu. Hazret-i Ali memur edildiği vazifesini bildirdi. Ebû Bekir hazretleri arefe günü Arafat'ta mûtat olan hutbeyi okudu, halka menâsik-i haccı bildirdi. Kurban bayramı günü de Hazret-i Ali tarafından sûre-i Tevbe âyetleri mevâkı'-i hacda ilân edildi. Zeyd b. Yüsey' Ali radıyallahu anhtan, mevsim-i hacda ne vazife ile gönderilmiştin, diye sordu. Müşârün ileyh hazretleri, "Dört şeyin halka tebliğ ve ilânına memur edilmiştim: **1)** Beyt-i Şerîf'in üryan olarak tavaf edilmemesi, **2)** Resûlullah ile muahedesi olanların muahede müddetinin inkızâsına kadar muahede ahkâmına riayet edileceği, nakz-ı ahd ederek muahedesiz bulunanların dört ay müsaade ve serbestiye tâbi oldukları, **3)** Bu seneden sonra müşriklerin müminlerle müctemian haccedemeyecekleri, **4)** Cennete yalnız müminlerin dahil olacakları."[865]

İşte tarihin bu seyr ü şehâdetine göre, Kureyş müşrikleri Hudeybiye Muâhedenâmesi ahkâmına riayet etmemişlerdi. Bunun üzerine Mekke'nin fethi müyesser olmuştu. Bundan sonra da, وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ "*Müşriklerin herhangi kısmından her ne suretle bir hıyanet vukuundan endişe edersen bunların ahidlerini reddettiğini doğrudan doğruya kendilerine bildir. Allah ahde hıyanet edenleri hiç sevmez*"[866] âyet-i kerîmesi mûcibince bir daha müşriklerden herhangisinin bir hıyanet ve baskınına uğramamak için ahkâmına kendilerinin riayet etmedikleri ahidlerinin reddedildiğini ilân etmek ve bundan böyle müslümanların bunlarla münasebette bulunmayacaklarını bildirmek zamanı gelmişti. İşte Hicretin 9. yılında mevsim-i hacda bu ilân edildi. 10. yılında da haccetü'l-Vedâ ifa edildi. Vedâ haccından avdet buyurulduktan seksen küsur gün sonra da irtihâl-i nebevî vuku buldu.

İşte hâricî düşmanlara karşı Allah'ın ve Resûlullah'ın takip ve tatbik ettiği bu açık siyaseti çok iyi kavrayan Hazret-i Fârûk dahilde hâlâ Müslümanlığa ısınmamış olanlara te'lîf-i kulûb için beytülmâlden hisse verilmesini doğru bulmuyordu. Dahildeki yoz müslümanların iddia ettikleri hukuku kadîmenin, hariçteki müşriklerin bozuk uhûdu gibi bugün için hiçbir mâna ifade etmediğine kanaat etmişti. Bu cihetle ellerindeki fermanlarını hiç tereddüt etmeden yırtıp atmıştı. Hazret-i Ömer'in bu re'y ve ictihadına halife hazretleri de iştirak edip diğer ashabın icmâı da lâhik olarak beytülmâl bütçesinin masraf kısmından müellefe-i kulûb maddesi tatbik sahasından çekilmişti.

(وَفِي الرِّقَابِ) **VE FI'R-RIKĀB**. Rikāb "rakabe"nin cemʿidir. Rakabe "memlük" demektir. Umumiyetle ehl-i tefsir âyet-i kerîmedeki rakabeyi mükâteb ile tefsir ve bir muzaf takdir etmişlerdir ki mânası, "Zekât malları bir de fekk-i rikāba sarf için tesis buyurulmuştur" demek oluyor. İmam Ebû Hanîfe ile ashabına göre, âyet-i kerîmedeki fekk-i rikāb ile maksut olan mâna: Mükâtebin, bedel-i kitâbetini ödemesine muâvenet etmektir. Yoksa zekât niyetiyle rakabe-i kâmilenin itlakı matlup değildir. Binaenaleyh ibtidâen zekât niyetiyle tamamen bir köle âzat edilmesi, Hanefîler'ce şu iki cihetle câiz değildir: **1)** Zekâtta vâcip olan îtâ ve temliktir. Mükâtebe, fekk-i rikābı için teâvünde temlikten ibaret olan maʿnâ-yı zekât tamamen mevcuttur. Fakat iʿtak temlik değildir. **2)** Saîd b. Cübeyr hazretlerinin işaret ettiği, لا يعتق من الزكاة مخافة جر الولاء dakīka-i ilmiyyesidir. Bunun mânası: İʿtak, muʿtık için velâ icap eder ki, muʿtak olan bu köle öldüğünde kadim efendisinin vâris olmasıdır. Binaenaleyh efendisinin, âzatlısı üzerinde hakkı bulunuyor, tamamen münasebet kesilmiyor. Bu cihetle ibadette matlup olan ihlâs tahakkuk etmiyor. Fakat bizzat mükâtebe, bedel-i kitâbetine sarfetmek için verilen zekâtta temlik vardır ve bu para ile köle tamamen tahlîs-ı nefs edecek, yakasını kurtaracaktır. Binaenaleyh mükâtebe teâvünde ihlâs tamamıyla mevcuttur.[867]

Fukahadan çoğunun ictihadları da böyledir. Saîd b. Cübeyr, Dahhâk, Zührî, Leys b. Sa'd, Şâfiî bu cümledendir. İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İshak zekât malıyla köle alıp âzat etmeyi tecviz etmişlerdir. Bunlara göre sehm-i rikāb, ıtk-ı rikāb için vazedilmiştir. Binaenaleyh zekât malıyla köle alıp âzat etmek câizdir. İbn Abbas hazretleri de, "Zekâttan köle alınıp âzatlanmasında beis yoktur" demiş. Cumhurun delilleri daha kuvvetlidir.

(وَالْغَارِمِينَ) **GĀRIMÎN**. Gārim "borçlu" demektir. Burada masârif-i zekâttan ma'dûd olan borçlu mutlak değildir. Borcundan fazla nisab derecesinde bir mala mâlik olmamakla mukayyettir. Binaenaleyh borcu malından fazla olan yahut borcu ile malı müsavi derecede bulunan yahut malı borcundan fazla olur da borçtan fazlası nisab derecesinde olmayan bu borçlular, masârif-i zekâttan ma'duddur (*Bedâi'*).

Fetâvâ-yi Zâhiriyye'de medyuna, edâ-i deyni için zekât vermek, fakire vermekten daha evlâdır, denildiği *Dürrü'l-muhtâr*'da naklediliyor ki çok mühimdir. Borç, insan için en büyük bir bâr-ı musîbettir, insanı hayatından usandırır. "Gurm"ün ma'nâ-yı aslîsi de bu meşakkati ifade eder. Bu sebeple للعشق غرام "Aşk denilen keyfiyyet-i muhrika için ağır bir meşakkat mukarrerdir" denilmiştir. Hatta sûre-i Furkān'da helâkten garâm ile tabir edilerek, إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا "*Cehennem azabı, cehennemîler için helâk ve hüsran olmuştur*"[868] buyurulmuştur. Demek oluyor ki garâmet-i mal, kul borcudur, insanı helâke sürükleyen en ağır bir bâr ü meşakkattir (Allah, borçlulara eda müyesser etsin! Olmayanları da Allah esirgesin!).

İbn Abbas Tefsîri'nde masârif-i zekâttan ma'dûd olan borçluların borçlarını mâsiyet için borçlanmamış olmaları yahut masiyet için istidâne etmiş olup da bilâhare tövbekâr olmuş bulunmaları suretinde bir kayıt vardır. Şu halde meselâ bir ayyaşın, bir zinakârın tarîk-i fuhşu sefahet için ihtiyar ettiği borcunun zekât malıyla ödenmesi câiz değildir. Bunun bir yolu varsa, o da tövbekâr olması ve dalâletten tarik-i hidâyete rücû etmiş bulunmasıdır.

١

(وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ) **VE FÎ SEBÎLILLÂH**. "Allah için gazâya iştirak etmek isteyen fukara" demektir. Gazâ masârif ve levâzımını tedarikten âciz olan bu mücahidler de masârif-i zekâtın yedinci bir kısmını teşkil ediyorlar. İmam Ebû Yûsuf'a ve İmam Muhammed'den menkul olan kavl-i sahîha göre وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ kavl-i şerifinin fıkhî medlûlü guzât-ı müslimîndir. Çünkü şeriat örfünde sebîlullah lafzı mutlak zikrolununca bununla fukarâ-i guzât murat olunur, İmam Muhammed'den menkul olan diğer rivayette de hüccâc-ı müslimîndir, denilmiştir. Bunun için de delil olarak *Bedâi*'de şöyle bir rivayet bildiriliyor: Bir deve sahibi devesiyle Resûl-i Ekrem'e geliyor. Devesini fî sebîlillâh sadaka ettiğini bildiriyor. Resûl-i Ekrem de bu deveye hüccâc-ı müslimînin binmesini emrediyor. Bazı âlimler de talebe-i ilimdir, demişlerse de Serûcî[869] istib'âd ediyor ve "Asr-ı saâdet'te bu âyet nâzil olduğu sırada da talebe-i ilim denilen zümre yoktu ki bu lafız ile onlar kastedilmiş olsun" diyor. *Şürünbülâlî*'de de Serûcî'nin bu istib'âdı baîddir, denilerek talebe-i ilmin istifâde-i ahkâm demek olduğunu bildiriyor. "Ve ashâb-ı Suffe gibi sohbet-i nebeviyyeye vakf-ı nefs eden zevât-ı fâzıla derecesinde bir tâlib-i ilim gösterilebilir mi?" diye Serûcî'nin istib'âdı reddediliyor.

Bedâi'de Kâsânî merhum, daha geniş bir mâna kastedilmiş olsa gerektir, diyerek sebîlullahın her nevi kurbü ibadet maksut olduğunu ve binaenaleyh her nevi hayr ü taat yolunda sa'yedenlerin fakirleri, sebîlullahta dahil olabileceğini iddia ediyor.

İmam Şâfiî, “Gazi ganî olsa bile, zekât vermek câizdir” demiş. Eimme-i Hanefiyye ise, “Bir ihtiyaç tehaddüs etmedikçe câiz değildir” demişlerdir. İmam Şâfiî delil olarak Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin şu hadisini sevketmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ولا تحل الصدقة لغني إلا في سبيل الله أو ابن السبيل أو رجل له جار مسكين تصدق عليه فأعطاها له “*Ganîye sadaka helâl değildir, meğer ki o ganî fî sebilillâh mücahid yahut ailesinden ve malından mahrum yolcu ola, ya da fakir ve miskin komşusu olan ganî bir kimseye tasadduk edile de o da götürüp o miskine vere!*”[870] buyurmuştur. Bu hadiste ağniyâya sadakanın hilli nefyedilmiş, fakat gazi bu nefy-i hilden istisna edilmiştir. Nefiyden istisna ise ispattır. Bu da gaziye, ganî olsa dahi zekât vermenin helâl olduğunu iktizâ eder.

Sâdât-ı Hanefiyye’nin bu babda istinat ettikleri deliller şunlardır:

1. *Sünen-i erbaa* sahipleri ile Ahmed b. Hanbel’in, Dârimî’nin Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayetlerine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا تحل الصدقة لغني ولا ذي مرة سوي “*Sadaka, ne ganîye ne de gücü, kuvveti yerinde selîmü’l-a‘zâ olan kimseye helâldir*”[871] buyurmuştur. Zât-ı meseleye delâlette sarihtir, zâhirdir.

2. 686 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisinde, تؤخذ من أغنيائهم وترد على فقرائهم “*Sadaka ve zekât, müslümanların zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir*”[872] buyurulmuştur. Bu hadiste müslümanlar iki kısma ayrılmıştır: Verenler, alanlar. Şu halde sadakanın gazi olsa bile ganîye verilmesini tecviz etmek, Resûl-i Ekrem’in bu taksimini tamamıyla iptal eder. Bu ise katiyen câiz değildir.

Eimme-i Şâfiiyye'nin istidlâl ettikleri Ebû Saîd hadisindeki bu zatın istisnasına gelince, bunu da Hanefîler, hâl-i ihtiyâca hasrediyorlar. Filhakika hâl-i sulhta ganî olan bir kimse, seferberlik ilân edilip de hâl-i harp tahaddüs edince sefere iştirak edebilmek için gerek kendisi için gerek aile yuvasında bırakacağı çoluk çocuğu için fazla ve yeni birtakım masraflar ihtiyarına mecbur olur ki, bu masraflar şöyle göz önüne getirilince, dünün zengini sayılan gazi, bugün bu yeni ve fazla masraflar yüzünden fakir derecesine tenezzül eder, ağniyânın yardımına muhtaç olur. İşte hadiste istisna edilen ganî gazi, hâl-i sulhta ganî olup da hâl-i harpte muhtaç olan gazidir.

(وَابْنَ السَّبِيلِ) **İBNÜSSEBÎL**. Memleketinden ve oradaki servetinden uzak bulunan fakir yolculardır. Bunlar da masârif-i zekâtın sekizinci kısmını teşkil etmektedirler. لا تحل الصدقة لغني إلا في سبيل الله أو ابن السبيل الحديث [873] kavl-i şerifi mûcibince ibnüssebîl olan yolcular memleketlerinde sâhib-i servet olsalar bile, servetlerinden müstefit olmadıklarından, zekât için müstakil masraf olmuşlardır.

BAZI MESÂİL-İ MÜHİMME[874]

Âyet-i kerîme bu sekiz sınıfın zekâta masraf olduğunda ve yalnız bu sınıflara mensup olanların zekâta müstehak bulunduğunda nastır. Bunların haricinde hiçbir sınıf insana zekât vermek câiz olmadığı müstefâd olur. Bu babda beyne'l-eimme bir ihtilâf sebketmemiştir. Yalnız zekât malının bu sınıfların aralarında ale's-seviyye taksim edilmesi de âyetin muktezâsı mıdır? Yoksa bu sınıflardan herhangi bir sınıfa ve o sınıfın bir ferdine tamamen verilebilir mi? Bu babda ulemâ ihtilâf etmiştir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre zekât verecek kimsenin, bu müellefe-i kulûb hariç olmak üzere, bu sekiz sınıftan yedisine sarfetmesi câiz olduğu gibi bunlardan bazılarına, hatta bir sınıfın bir şahsına vermesi de câizdir. Çünkü âyet-i kerîme ile zekât verilecek esnâf-ı semâniye beyan buyurulmuştur. Âyetin ifade ettiği hüküm, zekâtın bu sekiz sınıfa verilmesinin cevazıdır, yoksa zekâtın muhakkak bu sekiz sınıfa taksim edilmesinin vücûbu değildir. İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir. Hatta Beyzâvî bazı Şâfiîler'in de bu mezhebi ihtiyar ettiklerini kendi babasının ve şeyhinin de bu suretle fetva verdiklerini *Tefsîr*'inde bildiriyor ve Ömer, Huzeyfe, İbn Abbas gibi birçok sahâbî ve tâbiî ulemâsından da bu suretle nakledildiğini haber veriyor. *Bedâi*'de de bu babda ashabın icmâı bulunduğu bildiriliyor.

Yalnız İmam Şâfiî, cumhura muhalefet etmiş ve "Zekât, Kur'an'da zikir ve tâdât edilen sınıflardan en aşağı üçer kişiye taksim edilmelidir" diyerek şu suretle istidlâl etmiştir: Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede zekâta istihkakı, müştereken bu sekiz sınıfa tahsis etmiştir. Binaenaleyh zekât müsâvat üzere bu sınıflara taksim edilmek icap eder. Fakat her sınıfın efradını istîâb mümkün olmadığı için her sınıftan en aşağı üçer kişiye verilmelidir. Çünkü âyette masârif-i zekât olan sınıflar (fukara, mesâkin, âmilîn ...) diye cemi' sîgasıyla vârit olmuştur. Cem'-i sahîhin en aşağı mertebesi ise üçtür.

Fakat bu cemilere dahil olan lâm-i ta'rifler hakikat ifade eden cinse delâlet ettiklerinden cemiyet tamamen bâtıl olmuştur. Adede delâletleri kasırdır.

Hanefîler ise bu babda üç nevi delil sevkediyorlar: Sünnet-i meşhûre, icmâ-ı sahâbe, amel-i ümmet. Sünnet-i meşhûre şunlardır: **1)** Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken Muâz'a, "*Yemenliler'e öğret ki: Allah, onlara zekât farz kılmıştır. Zekât bunların zenginlerinden alınır fakirlerine verilir*" buyurmuştu.[875] Masârif-i zekâttan yalnız fukarayı bildirmiş, öbür sınıfları zikretmemiştir.

2) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan gelen bir rivayete göre, Ali radıyallahu anh Yemen'de iken oradan bir miktar zekât malı göndermişti. Resûl-i Ekrem gelen bu malı müellefe-i kulûbdan أقرع بن حابس، زيد الخيل، عيينة, علقمة arasında tamamen taksim etmişti. Kureyş ile ensar bu taksimden müteessir olarak,

— "Yâ Resûlellah! Siz, hemen ehl-i Necid'in azgınlarına ihsan ediyorsunuz!" demişlerdi. Resûl-i Ekrem de bunlara,

— *"Ben de bu sanâdîdin te'lîf-i kulûbüne çalışıyorum!"* diye cevap vermişti.[876]

Bu âyet-i kerîme ile her sadakanın sekiz sınıfa bi-tarîkı'l-istihkak sarfedilmesi matlup olsaydı, Resûl-i Ekrem yalnız müellefe-i kulûba verip öbürlerini mahrum etmezdi.

Ashâb-ı kirâmın icmâına gelince: Rivayete göre Ömer radıyallahu anh koyun, sığır gibi mevâşî sadakaları toplanınca bunları tetkik ederek içlerinden en sütlü bir tanesini, bir ev sahibine vermiş, buna mukabil öbür aile sahibine de on tane verirmiş ve "Kifâyet miktarı atıyye, gayr-i kâfî atıyyeden hayırlıdır" dermiş.

Ali radıyallahu anha getirilen bir sadakayı da müşârün ileyh hazretlerinin tamamen bir aileye verdiği rivayet edilmiştir. Huzeyfe hazretleri de, "Masârif-i zekât olan sınıflardan herhangisi olursa olsun, zekât almaya müstehaktır. Binaenaleyh hangi sınıfa mensup bir insana verilirse câizdir" dermiş. İbn Abbas'tan da bu yolda haberler nakledilmiştir.

Amel-i ümmet de bu suretle cereyan etmiştir. Eimme ve hulefâdan hiçbiri, zekât malı taksim etmek için bu sınıf insanları aramak külfetini ihtiyar etmemiştir. Bu külfete katlanılsa bile bunları arayıp bulmak, aralarında ale's-seviyye taksim etmek mümkün değildir, mümtenîdir. Bunun gibi selefte ashâb-ı emvâlden hiçbir zenginin sadaka vermek için böyle çeşit çeşit insanlar aradığı da bildirilmemiştir (bu izahımızın me'hazi: *Bedâiu's-sanâi'*, II, 46, 47).

Bu esaslara istinaden Abdürrahim bir fetvasında, "Fakiri tese'ülden kurtarmak için kişinin zekâtını bir fakire vermesi, fukaraya dağıtmasından efdaldir" demiştir.

ZEKÂTTA TEMLIK ŞARTI. Zekât temlik suretiyle sarfedilir ve bu zekâtın sarf u ihracında en mühim bir şarttır. Binaenaleyh zekât niyetiyle zekât malından fukaraya ziyafet verilip it'âm edilse, zekât yerine geçmez. Meğer ki temlik suretiyle it'âm edilmiş ola. Yine böyle temlik şart olduğu için deliye, sinn-i bulûğa ermemiş olan çocuğa da zekât verilmez. Meğer ki delinin, sabînin velisi veya vasîsi tarafından alınarak bunlara sarfedilsin.

Temlik şartına terettüp eden mesâilden bazıları da şunlardır: Mescid, köprü, mektep, çeşme, yol gibi menâfi'-i âmmeye ait olan mebânî inşasına ve hayır işlerine de zekât malı sarfedilmez. Ölü kefinlenmez, borç takas edilmez. Yukarıda da bildirdiğimiz veçhile İslâm dini kendi câmiası içinde aç bir müslüman bulunmasını istemediği için zekâtı munhasıran fukaranın tehvîn-i maîşetine, geçinmesine tahsis etmiştir. Bilâhare fukaha, zekâtın bu hayır işlere ve menâfi'-i umûmiyyeye sarfedilebilmesi için şöyle bir çare bulmuşlardır: Zekât malı bir fakire temlik edilip verilir. O da kabul edip aldıktan sonra o hayır işe sarfedilmesini emir ve ait olduğu hayır müessesesine hibe eder. Sâhib-i zekât zekât sevabına, fakir de kurb ve ibadet sevabına nâil olur *(Dürrü'l-muhtâr,* II, 85, 86).

Yine bu temlik şartıyla alâkadar olan bir meselede zekât niyetiyle köle âzat edilemeyecektir ki yakında bunu izah etmiştik. Sonra usulün fürûa, fürûun da usule, yine böyle zevcenin zevcine, zevcin zevcesine zekâtları câiz olmadığını da yukarıda tafsil etmiştik.

ZEKÂTTA ADEM-I GINÂ ŞARTI. Zekâtın ganîye verilmemesi de en mühim bir şartıdır. Maksad-ı teessüsü, fukarâ-i müslimîni terfihten ibaret olduğu için, zengine zekât verilmesi bu terfih ve teâvün gayesine tamamen muhaliftir. Hatta bu şart, sadaka-i mefrûza olan zekâta da münhasır değildir. Belki bu menfi şart umumiyetle öşürler, kefâretler, nezirler ve sadaka-i fıtır gibi öbür farz, vâcip bütün sadakalara da şâmildir. Çünkü إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ "*Sadakalar, fukarâ-i müslimîne mahsus ve münhasırdır*"[877] kavl-i şerifindeki sadakalarla murat, nâfile sadakadan mâada bütün sadakalardır. Resûl-i Ekrem'in, لا تحل الصدقة لغني "*Zengine sadaka helâl değildir*"[878] kavlinde nehyolunan sadaka da nâfileden mâadası bütün vâcip sadakalardır.

Bir de zekât, maldaki mânevî kiri izâle için teşrî‘ buyurulmuştur. Bunun için zekât, lede'l-hâce zâhirî kiri gideren su ve sabun mesabesindedir. Bu ihtiyaç ise fakir için mütehakkıktır, ganî için değil.

SADAKA-I TATAVVUA GELINCE: Mükellefin arzu ve ihtiyarına tâbi olan nâfile sadakanın ganîye verilmesi de câizdir. Çünkü bu ihtiyarî sadaka hibe makamına kāimdir. Zengine hibe sahih olduğu gibi nâfile sadaka verilmesi de sahih addedilmiştir.

Zengin bir babanın küçük sindeki çocuğuna da farz olan sadaka câiz değildir. Çünkü veled-i sagīrin malı olmasa bile nafakası üzerine vâcip olan babasının zengin olması cihetiyle o da zengin addolunur. Fakat zengin bir babanın sinn-i rüşde ermiş, babası üzerinden infak hakkı sâkıt olmuş yetişkin çocuğuna, fakir olursa sadaka câizdir. Çünkü bu vasıftaki veled-i kebîrin babasına karşı vaziyeti, bir şahs-ı ecnebînin vaziyetinden başka bir şey değildir.

Zengin bir kimsenin fakir olan karısına sadaka verilmesi hususunda ihtilâf edilmiştir. İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed ve bir rivayete göre İmam Ebû Yûsuf zevci ganî olan fakir kadına sadakayı tecviz etmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'tan gelen diğer bir rivayete göre kadın, zevci tarafından nafaka verilmesi mahkûm ve nafakası hükmen müemmen bir vaziyette ise bu kadına da sadaka câiz değildir. Çünkü nafakası zevci üzere hükmen sabit bir borç olmuştur. Veled-i sagīr, babasının serveti ile ganî addolunduğu gibi bu da zevcinin gınâsı sebebiyle ganî sayılır. İmam Ebû Yûsuf'un kadının nafaka ile hükmedilmiş olmasını şart kılması, nafakanın, hâkimin hükmü lâhik olmaksızın borç olmamasından dolayıdır. Zâhirü'r-rivâye olan birinci kavle gelince, bunun vechi de fakir bir kadının zevci üzerindeki hakkı, ancak nafaka miktarıdır. Bu ise kendisini iğnâ edecek kemiyette değildir.

Oğlu zengin olan fakir bir babaya sadaka câizdir. Hatta nafakası oğlu üzerine vâcip olsa bile. Çünkü fakir babaya mukadder olan nafaka kendisini iğnâ edecek kemiyette değildir, bununla ganî addolunmaz.

Sadaka-i vakıf da bu arada şâyân-ı tedkiktir. Bir zenginin vakıf paradan alabilmesi, vâkıfın esnâ-i vakıfta tesmiye ve tahsis etmiş bulunmasına mütevakkıftır. Kerhî, *Muhtasar*'ında bu suretle zikretmiştir. Vâkıf tarafından kendisi için vakıf ve tahsis edilmeyen bir sadakayı her ne suretle olursa olsun alması câiz değildir. Esasen verilmesi de gayri câizdir. Çünkü mâl-i vakıf da bir sadaka-i vâcibedir.

TEMBIH. Buraya kadar bildirdiğimiz fıkhî meselelerde hükümleri: "Sadaka câiz değildir" diye mutlak olarak zikrettik. Vâcip bir sadakayı ganînin alması mı câiz değildir, haramdır yoksa hurmet, verene de şâmil midir? Bu hurmet alan ganî gibi verene de şâmildir. Yalnız ganîye sadaka veren kimsenin sadakasının hılli bilmeyerek ve ganî, fakir zannedilerek verilmiş olması haline münhasırdır. Bu halde vâcip eda edilmiş, zekât kabul olunmuş addedilir. Yukarıda tercüme ettiğimiz hadisin izahı da mütalaa olunsun.

Zevcin fakir olan zevcesine zekâtını vermesi bi'l-icmâ câiz değildir. Bunun aksi ki zengin zevcenin fakir zevcine zekâtını vermesinde eimme-i Hanefiyye'nin ihtilâfı vardır, bu ihtilâfı biraz evvel bildirmiştik. Sadaka-i tatavvuun cevazını ve bunda iki türlü ecr ü sevâb olduğunu mükerreren bildirmiştik: Ecr-i sadaka, ecr-i sıla.

Hatta kişinin nefsini sarfı da bir cihetle sadakadır. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, نفقة الرجل إلى نفسه صدقة وعلى عياله صدقة وكل معروف صدقة "*Kişinin kazancıyla kendisini iâşesi sadakadır, iyâlini infakı sadakadır, her emr-i hayra muâveneti de sadakadır*"[879] buyurmuştur. Hatta bir aile reisinin nefsî vazifesi, aile vazifesine, hareminin ve çocuklarının vazifesine mütekaddim bulunduğunu, o babda şerefvârit olan ehâdîs-i şerife ile izah etmiştik. Vezâif-i sâirenin nefsî vazifenin ifasına mütevakkıf olduğu için bu takdimde hodgamlık şaibesi de yoktur.

Kişinin anası, babası, evlâtları haricinde kız ve oğlan kardeşlerine, uzak ve yakın akrabasına zekât vermesi câizdir. Çünkü bu akraba arasında menâfi'-i emlâk münkatı'dır. Bu sebeple bu akrabadan bazısının öbürleri hakkında şehâdeti kabul edilmiştir.

Ne fakrı ne de gınâsı mâlûm olan bir kimseye sadaka verilirse hükmü nedir?

Bu sualin cevabı üç cihete ayrılır: **1)** Böyle fakr u gınâsı mâlûm olmayan kimseye verilen sadakanın, hatası anlaşılıncaya kadar cevazı, **2)** Sevabı anlaşılıncaya kadar fesadı, **3)** Beyne'l-eimme vifak ve hilâfı câri olan mesâildir.

Birinci cihet ki, hata zâil oluncaya kadar sadakanın cevazı keyfiyetini şöyle temsil ederiz: Bir kimse malının zekâtını bir adama verse ve zekât verirken hatırına o kimsenin fakr u gınâsına dair bir şüphe ve tereddüt gelmese bu zekât câizdir, mahalline sarfolunmadığı tebeyyün edene kadar sahihtir. Böyle bir hata edildiği ve zekâtın zengin bir kimseye verildiği anlaşılırsa, zekât câiz ve sahih olmaz, iadesi vâcip olur. İbtidâ zengine verdiği malı da istirdâd etmeye kalkışmaz, o da nâfile bir sadaka olur.

Bu meselenin usulen ta'lîli şöyledir: Zekât veren bu kimse bir niyet-i sahîha ile zâhir-i hâle göre zekâtını mahalline sarfetmişti. Bu zâhir-i hâl ancak yakīn ile zâil ve bâtıl olabilir. Hata, yakīnen taayyün etmedikçe zâhir-i hâle göre cevaz hükmü devam eder. Hata zâhir olunca cevaz, butlâna inkılâp eder. Bu sebeple zekâtı, selâmet-i fikir ve niyetle verdikten sonra, "Ya bu zekât verdiğim kimse zengin ise?" diye gönlünde yeni şüpheler, vesveseler belirmeye başlarsa, ve fakat zekât alan kimsenin gınâsı hakkında bir şey zâhir olmazsa, zekât verdiği sıradaki zâhir-i hâl, böyle şüphe ve tereddütle zâil olamayacağından zekâtı iade lâzım gelmez.

İkinci cihet ki, verilen zekâtın sıhhat ve isabeti anlaşılıncaya kadar fesadını şöyle temsil ederiz: Birisi zekât verirken verdiği kimsenin fakrından şüphe eder ve tahkik etmeden gönlündeki bu çürüklükle beraber zekât verirse, bu zekât fesat üzere verilmiştir. Bu hâl-i fesad, zekât alan kimsenin fakrı veya gınâsı yakīnen veya zann-ı gālib ile tebeyyün edinceye kadar devam eder. Fakr ü ihtiyâcı anlaşılırsa, zekât câiz ve sahih olur. Aksi anlaşılırsa, zekâtın iadesi vâcip olur.

Üçüncü cihet ki, beyne'l-eimme ya vifak veya hilâf vâki olan mesâildir ve şunlardır: **1)** Bir kimse zekât verirken vereceği kimsenin hususi hal ü maişeti hakkında şüphelenerek malî vaziyetini tetkik ve taharrî edip sadaka ve zekâta masraf ve mahal olduğu mâlûm olarak verirse, bu zekât bi'l-icmâ câiz ve sahihtir ve zekât vermenin en güzel şekli budur. Zekât verdiği kimsenin fakr ü ihtiyâcı hakkında kanâat-i kâmile edinerek verilmesidir. **2)** Zekât vereceği kimsenin malî vaziyetini taharrî ve tetkik etmeyip de yalnız zekât vereceği kimseden hayat ve maişetini sorarak edindiği bir kanaat üzerine yahut fukara arasında yaşamasına, fakirane giyinip fakirane bir maişet yolu takip etmesine bakarak verir ve hakikaten zekâta ehil olduğu bilâhare zâhir olursa, bu zekât da yerini bulmuştur, câizdir ve bi'l-icmâ sahihtir. Bu da şuur ile zekât vermenin ikinci bir şeklidir.

Beyne'l-eimme ihtilâf edilen cihet de şudur: Zekâta ehil olmayan birisine meselâ zengine ya Hâşimî'ye yahut kâfire veya usul ü fürûdan birisine zekât verilir sanarak verirse, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre zekât sâkıt olur, iade lâzım gelmez. İmam Ebû Yûsuf'a göre câiz değildir, iade lâzımdır. İmam Şâfiî de bu ictihadı iltizam etmiştir. Muhammed b. Şücâ'ın[880] İmam Ebû Hanîfe'den bir rivayetine göre vâlide, velede, zevceye zekât verilir zannederek hatâen verilen zekâtın İmam Ebû Yûsuf gibi sâhib-i mezheb de iâdesi ile hükmetmiştir.

Mühim bir mesele de bir fakire nisab miktarı sadaka verilmesidir. Sâdât-ı Hanefiyyemiz bu derece çok miktarda bir kimseye sadaka verilmesini mekruh addetmişlerdir. Yalnız Ebû Yûsuf hazretleri muhalefet edip nisab miktarında beis yoktur. Fakat nisabdan fazla miktarda olursa bunda kerahet vardır, demiştir. *Zahîriyye* gibi bazı kitaplarda naklolunduğuna göre Hişâm, Ebû Yûsuf'a,

— "199 dirhem gümüşü olan kimseye 2 dirhem sadaka verilse, bu sadakayı alması câiz midir?" diye sormuş. İmam hazretleri de,

— “1 dirhemini alır, 1 dirhemini reddeder” diye cevap vermiştir. İbn Âbidîn merhum zâhir-i hâle nazaran bu nisabın nâmî veya gayri nâmî olması arasında bir fark görmüyor. Binaenaleyh nisab derecesinde gayri nâmî bir malın zekât olarak verilmesinde de kerahet vardır demek oluyor. Nukud ve hayvanat arasında bir fark bulmuyor. Hatta 200 dirhem kıymetine bâliğ olmayan beş deve, zekât olarak bir fakire verilse, bunda da kerahet vardır, diyor.

Yalnız bu kāide-i fıkhiyyenin iki müstesnası vardır: Verilen fakirin borçlu olması, kesret-i iyâl sahibi bulunması, binaenaleyh borçlu olan bir fakire borcunu ödedikten sonra geri kalan mal nisab derecesinde olmadıkça da kerahet bulunmuyor. Kesîrü’l-âile bir kimse de aldığı sadakayı ailesi efradı arasında taksim ettiğinde her biri nisabtan dûn miktarda olmak üzere aile reisine çok miktarda zekât vermek mubahtır (*Dürrü’l-muhtâr,* II, 93).

Müzekkînin bulunduğu beldeden diğer bir beldeye zekât naklinde de kerahet vardır. Sebebi de hakk-ı civâra riayet gibi ulvî bir gayeyi de ihtiva eden zekâta, müzekkînin kendi beldesi halkı öbürlerinden daha ziyade lâyık iken buna riayet edilmemesi terk-i evlâ olduğundan zekât naklinde kerahet vardır, denilmiştir. Şu kadar ki bu kerahet kerâhat-i tenzîhiyyedir ve masrıf-i zekât, mutlak fukara olduğu için nakli câizdir de. Zekâttan malın bulunduğu, sadaka-i fıtırda da kişinin ikamet ettiği beldeye itibar edilir ve buradan nakletmek mekruhtur.

Zekâtın kerahetsiz nakledilen şekli de vardır. Müzekkînin muhtaç akrabasına nakletmesidir ve bu nakil efdaldir. Hatta Ebû Hafs el-Kebîr[881] Ebû Hüreyre'den merfûan rivayet edilen bir hadîs-i şerife istinat ederek muhtaç akrabası varken, başkasına zekât veren kimsenin zekâtı kabul olunmaz demiştir. İbn Âbidîn'in *Dürrü'l-muhtâr* hâşiyesinde naklettiği bu Ebû Hüreyre hadisi meâlen şöyledir: "*Ey Muhammed ümmeti! Beni hak peygamber olarak ba's eden Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki kendisinin muhtâc-ı muâvenet akrabası varken onu bırakıp da başkasına zekât veren kimsenin Allah sadaka zekâtını kabul etmez. Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yine yemin ederim ki Cenâb-ı Hak onun sadaka ve zekâtına sevap ve mükâfat ihsan buyurmaz.*"[882] Bu hadîs-i şerifteki "*kabul etmez*" kavli ile maksut, "Sevap ve fazileti olmaz" demektir. Yoksa akrabaya tercihen ecnebî bir fakire verilen zekât ile şüphesiz farz sâkıt olur. Çünkü zekâttan matlup olan gaye fakir bir müslümanın ihtiyacını izâledir ve bu muhakkaktır. Fakat karîbe verilen sadaka, sıla ve sadakayı cami bulunduğundan ecnebiye verilen sadaka bunun kadar fazileti haiz olamaz.

Kuhistânî de akraba arasında şöyle bir tertip bildirmiştir: Zekât verilmesi efdal olan birinci derecede müzekkînin kardeşleri, sonra kardeşinin çocukları, sonra amcaları ve halaları ki babasının erkek ve kız kardeşleridir, sonra dayıları ve teyzeleri ki anasının erkek ve kız kardeşleridir. Sonra da asabeden olmayan ve mirasta hiçbir sehmi haiz bulunmayan zevi'l-erhâm gelir ki bunlar da müzekkînin uzak muhitidir. Bunlardan sonra da komşular ve daha sonra memleketi sekenesi hemşehriler gelir (*İbn Âbidîn*). Zamanımızın felsefî ahlâkıyyûnu da içtimaî teâvünün bu tertip dairesinde ifa edilmesini müdafaa ediyorlar.

Zekât naklinde kerahet olmayan bir cihet de müzekkînin kendi bulunduğu beldenin fukarasından daha ziyade muhtaç yahut daha ziyade sâhib-i takvâ kimse bulunması ya da naklin menâfi'-i müslimîne daha uygun olması halleridir. Bu suretle zekât naklinde de kerahet görülmemiştir.

Kerahet olmayan bir cihet de dârülharpten dârülislâma nakledilmesidir. *el-Bahrü'r-râik*'te, "Dârülislâmda ikamet eden fukarâ-i müslimîn zekâta, dârülharpte bulunanlardan daha ziyade lâyıktır ve dârülislâm fukarasına nakledip vermek efdaldir" denilmiştir. *Mecmau'l-enhür*'de de dârülharpte masârif-i zekâttan kimse bulunsa bile ona verilmeyip dârülislâmdaki fukaraya verilmek üzere nakledilmesi efdaldir deniliyor ki bu da İslâm câmiasının iktisadî hayatının yükselmesine de hizmet edeceğinden çok mühimdir. İbn Âbidîn sâhib-i *Bahr*'in yukarıdaki fetvasına, "Yalnız müslüman esirler bulunursa zillet-i esâretten yakalarının kurtarılmasına yardım olduğu takdirde bunlar zekâta dârülislâmdaki fakirlerden daha ziyade lâyıktırlar" suretinde bir kayıt ilâve ediyor ki hakikaten dikkate şayandır.

Tâlib-i ilme nakletmekte de kerahet yoktur. Esas itibariyle mi'racda, âlim bir fakire sadaka ve zekât vermek, cahil fakire vermekten efdaldir, deniliyor. Kuhistânî[883] de bu fetvayı iltizam ettiğine göre, tâlib-i ilme ve yarının ilmî ihtiyacını karşılamak üzere yetişecek bir gence zekât parası göndererek yardım etmekte elbetteki daha yüksek bir isabet vardır.

Edâ-i deyn için nakilde de kerahet yoktur. Borcun ne elim bir musibet olduğu herkesin bildiği bir hakikattir. Bir müminin bu musibetten halâsı için zekât naklinde fukaha kerahet görmemiştir *(el-Bahrü'r-râik)*.

Zekât-ı muaccelin naklinde de kerahet yoktur. *Hulâsa*'da, havli tamam olmayan mâl-i muaccelin naklinde kerahet olmadığı, hatta bulunduğu belde fukarasından daha muhtaç bir fakir için veya edâ-i deyn için nakletmek gibi bir kayda, bir sebeb-i müreccihe de lüzum olmadığı tasrih edilmiştir (*İbn Âbidîn*). Yalnız ta'cîl-i zekât, İmam Mâlik'e göre câiz olmadığı için mâl-i muaccelin zekâtının nakli de câiz değildir. İmam Mâlik'e göre havelân-ı havl, zekâtın şerâit-i cevazındandır.

Hanefîler'e ve cumhûr-ı ulemâya göre, havelân-ı havl yani malın kamerî sene ile bir sene yıllanmış olması, edâ-i zekâtın şerâit-i cevazından değildir. *Bedâi*'de Hanefîler'in cevaz delili olarak Resûl-i Ekrem'in amcası Hazret-i Abbas'tan beytülmâlin malî müzâyakasına mebnî tâcil buyurup iki senelik zekâtını birden istislâf buyurdukları sevkediliyor.

Ehl-i bid'ata zekât vermek câiz değildir. Fıkıh kitaplarında ehl-i bid'ata misal olarak Kerrâmîler zikrediliyor ki Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm'a nisbet olunan mezhebin müntesipleridir. İbn Kerrâm, -hâşâ- Cenâb-ı Hakk'ın arşta istikrarını kabul ve Cenâb-ı Hakk'a cevher itlak ederdi. Kerrâmiyye, Cenâb-ı Hakk'ı maddiyat derekesine tenzil eden en menfur bir mezheptir. Müşebbihe'nin en çirkini olduğu için ehl-i bid'ata misal irat edilmesi, dalâletleri pek vâzıh olmasından dolayıdır. Kerrâmîler, müşebbihe-i zâttırlar.

Mezheb-i muhtâra göre, müşebbihe-i sıfat da ehl-i bid'attan ma'dûddur. Bunlar da sıfât-ı ilâhiyyeden bazılarının, sıfât-ı beşeriye gibi hâdis olduğunu, Cenâb-ı Hak ile havadisin kıyamını tecviz ederler ki bu da bid'at ve dalâletin ikinci tabakasıdır. *Bezzâziyye* vesair fetvâ kitaplarında müşebbihe-i sıfâtın hali dalâlet cihetiyle Kerrâmiyye'nin halinden daha az fenâdır. Fakat ne olursa olsun Müşebbihe de Kerrâmiyye'ye mülhaktır. Bunlar da Kitap ve Sünnet'le müesses olan usûl-i İslâmiyye'ye ve usûl-i Ehl-i sünnet ü cemaate muhaliftir. Mezheb-i muhtâra göre ne Kerrâmiyye'ye, ne de Müşebbihecilerе zekât vermek câizdir. Hatta Ebüssuûd Efendi *Eşbah Hâşiyesi*'nde, "Yalnız zekât değil, sadaka-i vâcibenin her nevini de vermek câiz değildir. Rikâzın humusundan verilebilir" demiştir. Zâninin zinadan olan çocuğuna da zekât vermesi câiz değildir (*el-Bahrü'r-râik*).

Zekât verilirken bir de mendup olan cihet vardır. Bu da verilen zekâtın fakiri bir gün iğnâ edecek, bir gün sualden kurtaracak miktarda olmasıdır. İbn Âbidîn'in *Şürünbülâlî*'den nakline göre, bir gün iğnâ demek, zekât verilen kimsenin zekât verilirken ailesi ve ihtiyacı nazarıitibara alınarak verilmesi demektir. Yoksa yalnız bir günlük aile azığını istemekten iğnâ demek değildir. Belki kendisinin ve ailesinin erzak ile beraber bir günlük yağ, tuz gibi, elbise gibi, ev kirası gibi en mübrem medenî ihtiyaçlarını karşılamak matluptur. *Fethu'l-kadîr*'de de bu cihet bu suretle izah edilmiştir.

Zekâtta muteber olan, malın bulunduğu belde fukarasıdır. Yoksa zekât veren kimsenin ikamet ettiği memleket fakirleri değildir. Bu mesele zekât verilirken nazarıdikkate alınacak mühim mesâilden birisidir. İbn Âbidîn'in İbn Kemal'den nakline göre, kendisi bir beldede, malı diğer bir beldede bulunan kimse zekât verirken malının bulunduğu belde fukarasına verilmesi lâzımdır. *el-Bahrü'r-râik*'te bu babdaki rivayetlerin hepsi bu mahiyette olduğu bildirilmiştir. Meselâ İstanbul'da ikamet eden bir tüccarın birkaç vilâyette ticaret şubeleri olsa, her vilâyetteki malın zekâtı o vilâyet fukarasına verilmesi lâzımdır. Bunların zekâtını sâhib-i malın, ikamet ettiği şehir fukarasına dağıtmasını İbn Âbidîn mekruhtur, diyor. Nakl-i zekât meselesindeki nukûle kıyas ediyor.

Vasiyette de vasiyet eden kimsenin bulunduğu şehir muteberdir. İmam Muhammed'in mezhebi budur. İmam Ebû Yûsuf'a göre vasiyet edilen şehir muteberdir. Meselâ bir müslüman sülüs malını Belh fukarasına vasiyet etse, İmam Ebû Yûsuf'a göre bu belde fukarasına sarfedilmesi efdaldir. Başka memleket fukarasına dağıtılırsa bu da câizdir. İmam Muhammed'e göre câiz değildir. Mûsînin bulunduğu şehir fakirlerine dağıtılması lâzımdır.

Fitrede, eda eden kimsenin bulunduğu mahal muteberdir. *en-Nihâye*'de, *el-İnâye*'de bunun zâhirü'r-rivâye olduğu tasrih edilmiştir. *Minah*'ta bir kimsenin evlâdı, hadem u haşemi ayrı ayrı şehirlerde bulunursa, İmam Ebû Yûsuf'a göre bunlardan her birinin sadaka-i fıtırı, bulunduğu belde fukarasına verilir. İmam Muhammed'e göre aile reisinin bulunduğu şehir fukarasına sarfolunur. Fakat fukaha İmam Ebû Yûsuf'un mezhebinde daha ziyade isabet görerek onunla fetva vermişlerdir. *Tatarhâniyye*'de de İmam Muhammed'in kavli kuvvetli olduğu ve onunla fetva verildiği, İmam Ebû Hanîfe'den de sahih olarak bu suretle naklolunduğu bildirilmiştir (*İbn Âbidîn*).

Akraba çocuklarına bayram bahşişi yerine, bir müjdeciye, turfanda bir meyve hediye edene zekât vermek câizdir. Yalnız *Tatarhâniyye*'de turfanda hediye edilen meyve, bir kıymeti haiz olmamakla takyîd edilmiştir. Bir, iki hurma, kiraz tanesi gibi. Bu hediye bir kıymet ifade edecek kemiyette olursa, bedeli kesilmeden kabul edilmek câiz değildir. Kesilen kıymetten fazla olarak verilirse, ziyadeyi zekâttan saymak câizdir, denilmiştir (*İbn Âbidîn*).

850 روى البخاري عن أبي حميد الساعدي رضى الله عنه قال: استعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلا على صدقات بني سليم يدعى ابن اللتبية فلما جاء حاسبه. قال: هذا مالكم وهذا هدية. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فهلا جلست في بيت أبيك وأمك حتى تأتيك هديتك إن كنت صادقا. ثم خطبنا فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد فإنّي أستعمل الرجل منكم على العمل مما ولاني الله. فيأتي فيقول: هذا مالكم وهذا هدية أهديت لي. أفلا جلس في بيت أبيه وأمه حتى تأتيه هديته. والله لا يأخد أحد منكم شيئا بغير حقه إلا لقي الله يحمله يوم القيامة. فلا أعرفن أحدا منكم لقي الله يحمل بعيرا له رغاء أو بقرة لها خوار أو شاة تيعر. ثم رفع يديه حتى رؤي بياض إبطيه يقول: اللهم هل بلغت. بصر عيني وسمع أذني.

{B6979 Buhârî, Hıyel, 15.}

وفي رواية: اللهم هل بلغت، اللهم هل بلغت {B2597 Buhârî, Hibe, 17.} ثلاثا.

فسلوه. {قال} وفي رواية أبو حميد: وقد سمع ذلك معي زيد بن ثابت رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم

{B6636 Buhârî, Eymân, 3.}

851 إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

{et-Tevbe, 9/60.}

852 *Bedâi‘,* II, 48.

853 {el-Beled, 90/16.}

854 el-Bakara, 2/273.

855 *en-Nihâye,* III, 335.

856 {ez-Zâriyât, 51/19.}

857 {el-Mümtehine, 60/8.}

858 el-Mümtehine, 60/9.

859 *el-Bahrü'r-râik,* II, 259.

860 {M6022 Müslim, Fezâil, 59.}

861 Hazret-i Ömer radıyallahu anh, Seyyidinâ Ebû Bekir'in kadısı idi.

862 {et-Tevbe, 9/5.}

863 *Bedâiu's-sanâi'*, II, 45.

864 بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللهِ وَأَنَّ اللهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ. وَأَذَانٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ. إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ. فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

{et-Tevbe, 9/1-5.}

865 *Fütûhât-ı İlâhiyye,* II, 364.

866 el-Enfâl, 8/58.

867 *Bedâiu's-sanâi',* II, 45.

868 {el-Furkān, 25/65.}

869 [بالفتح والضم آخره جيم إلى سروج بلد بنواحي حران [لب اللباب

870 {Kaynakta rivayetin lafzı şöyledir: " لا تحل الصدقة لغني إلا لثلاثة في سبيل الله وبن السبيل ورجل كان له جار فتصدق عليه فأهدى له" (HM11288 İbn Hanbel, III, 32.) Bu ve benzeri rivayetlerden (D1635 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.) tercümenin son kısmının " *...ya da fakir ve miskin bir adama tasadduk edile de o da götürüp komşusu olan ganî kimseye vere! (hediye veya ikram ede!)"* şeklinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.}

871 {Kaynakta râvî ismi Abdullah b. Amr radıyallahu anh olarak kayıtlıdır. D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

872 {B1395 Buhârî, Zekât, 1.}

873 {D1637 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.}

874 Bu unvan altında devam eden izahımızın başlıca me'hazı *Bedâi*'dir (II, 46-50).

875 {B1395 Buhârî, Zekât, 1.}

876 {D4764 Ebû Dâvûd, Sünne, 27, 28.}

877 et-Tevbe, 9/60.

878 {D1637 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.}

879 {Kâsânî, *Bedâi*', II, 50; DK2859 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 28.}

880 Muhammed b. Şücâ', Ebû Abdullah es-Selcî'dir. Zamanında Irak'ta mezheb-i Hanefî'yi temsil eden fukahadandır. Bedreddin el-Aynî İbn Şücâ'a Selcî denilmesi kar sattığından dolayı değildir. Belki Selc İbn Amr b. Mâlik evlâdından olmasından dolayıdır, diyor. İbn Şücâ', İmam Hasan b. Ziyâd ve Hasan b. Ebû Mâlik'ten fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Yahyâ b. Âdem'den, İsmâil b. Uleyye'den, Vekî'den, Ebû Üsâme'den, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den rivayeti vardır. Kendisinden de Ya'kūb b. Şeybe ve bunun hafîdi Muhammed b. Ahmed b. Ya'kūb rivayet etmişlerdir. Fıkıhta, hadiste en büyük bir ilmî pâyeyi haiz bulunan sâhib-i terceme, son derecede âbid ve müttaki idi. *Siyerü'n-nübelâ*'da, "İbn Şücâ' buhûr-ı ilimdendir, taabbüd, teheccüd, tilâvet sahibi idi" deniliyor. Ali el-Kārî de *et-Tabakāt*'ında, "İbn Şücâ' fıkıhta, hadiste, kırâat-i Kur'ân'da, vera' ü ibâdette Irak'ın en büyük bir fakihi idi" diyor. Fıkıh ve hadise dair pek çok âsâr yazmıştır: كتاب تصحيح الآثار، كتاب النوادر، كتاب المضاربة، كتاب الرد على المشبهة، كتاب المناسك cümle-i müellefâtındandır.

Hâkim'in beyanına göre, Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Kummî (قمي (بالضم والتشديد إلى قم بلد بين ساوة وأصبهان (لب اللباب)) altmış küsur cüzden ibaret olan *Kitâbü'l-Menâsik'i* babasından, o da sâhib-i eserden rivayet etmiştir. *Tashîhu'l-âsâr* da muazzam bir esermiş.

Ebû Abdullah Hâfız el-Herevî ki sâhib-i tercemenin dostu idi. "Selcî'den hicretin 181. senesi Ramazanında doğduğunu kendi lisanından işittim" demiştir. Selcî'nin târîh-i tevellüdünü bu kadar katiyyetle bildiren Herevî, târîh-i vefâtını da kemâl-i vuzûh ile şöyle bildirmiştir: Selcî, 266 senesi Zilhiccesinin yirmi altıncı günü ikindi namazı kılarken secdede rahmet-i rahmâna kavuşmuştur. İbnü'l-Esîr de *el-Kâmil*'inde bu tarihi bildiriyor.

Ebü'l-Hısn Ali b. Sâlih de ceddinden sâhib-i tercemenin şu vasiyetini işittiğini rivayet etmiştir: Selcî, "Ben öldüğümde beni bu evime defnediniz. Çünkü bu evimde benim pek çok ibadet hatıralarım vardır. Evimde hiçbir kiremit ve taş parçası yoktur ki ben onun üstünde Kur'an hatim etmemiş olayım" demiştir *(Kavâidü'l-behiyye,* s. 171).

Buraya kadar ilmî, zühdî hayatını kemâl-i vuzûhla bildirdiğimiz bu büyük Hanefî imamı hakkında bazı tabakat kitaplarında, "Mezheb-i i'tizâle meyyâl idi" diye fikirlerde bir şüphe uyandırmak istemişlerdir. Bu kadarla kalsalardı yine hafiftir, diyebilirdik. Fakat İbnü'l-Cevzî, İbn Adî'den, "Selcî, teşbih hakkında hadis vazeder ve bunu ehl-i hadîse nisbet ederdi" suretinde bir isnad ve iftira da nakletmiştir. Görülüyor ya? Muzaaf bir isnad: Hadis vâzı'lığı, müşebbihe gayreti. Mezhep taassubu ile ortaya atılan ne ağır isnad! Çoktan beri bir vesile ile nâm-ı bülendini yazmak istediğimiz bu Hanefî imamını burada kārilerimize bildirmiş oluyoruz. Bu ağır isnadın reddine gelince, onu Allâme Aynî *Hidâye* şerhi *Nihâye*'de şu müskit cevap ile reddetmiştir: Teşbihe dair hadis vazetti dediğimiz bu büyük imamın Müşebbihe'yi redde dair muazzam bir eseri vardır. İnsaf!

881 Ebû Hafs el-Kebîr, Ahmed b. Hafs el-Buhârî'dir. İlm-i fıkhı doğrudan İmam Muhammed b. Hasan'dan öğrenmiştir. Kebir ve büyük unvanıyla tavsif olunması oğluna nisbetledir. Ali el-Kārî'nin beyanına göre, sâhib-i tercemenin oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed'in de Ebû Hafs es-Sagīr namıyla iştihar etmiş olmasındandır. Ebû Hafs es-Sagīr da babasından ahz-i ilim etmiştir. Zamanlarında Buhara'da riyâset-i Hanefiyye bu baba, oğulda karar kılmıştır. Ebû Hafs el-Kebîr'in bir kısım fıkhî ihtiyaratı vardır ki bu meselelerde müşârün ileyh hazretleri ashâb-ı Ebû Hanîfe'nin cumhuruna muhalefet etmiştir. Bu meselelerden birisi, imama iktidâ için imamın imâmete niyet etmesi şartıdır ki Serûcî'nin *Gāye*'de "Mühâzat" bahsinde nakline göre büyük Ebû Hafs'ın bu ictihadı Kerhî'nin, Sevrî'nin, İshak'ın, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in de ihtiyar ettikleri bir meseledir.

Bu baba oğul, müellifimiz Muhammed b. İsmâil el-Buhârî hazretleriyle muasırdır. Hatta bazı tabakat kitaplarında bazı fıkhî ihtilâflar da kaydedilmektedir. Her iki müctehid için ihtilâf-ı nazar, ilmin zaruri icaplarından olmak üzere şâyân-ı ihtirâm olmakla beraber bunlar arasında bir ridâ meselesi nakledilmektedir ve cidden müsteb'addır. Güya İmam Buhârî, Ebû Hafs el-Kebîr zamanında Buhara'ya avdet etmiş, ilim ile iftâ ile meşgul olmağa başlamış. Ebû Hafs, İmam Buhârî'yi, "Sen fıkıh bilmezsin" diye iftâdan menetmiş. Fakat İmam Buhârî bu mene aldırmamakla bu defa Ebû Hafs bir mahfil-i ilmîde Buhârî'den, "Bir koyunun yahut bir ineğin sütünü emen iki çocuk arasında hurmet-i ridâ sabit olur mu?" diye bir mesele sormuş. Buhârî, "Evet, hurmet sabit olur" diye cevap vermekle Buhara ulemâsının ta'nına uğrayarak memleketini terke icbar edilmiş. Her nasılsa *İnâye* gibi bazı Hanefî kitaplarında mevki alan bu hikâyeyi Ali el-Kārî naklettikten sonra, İmam Buhârî gibi dikkat-i fehme, vüs'at-i nazara mâlik olan bir imamdan böyle bir cevabın sudûru müsteb'ad olmakla beraber vukuu sahih olsa bile muktezâ-i beşeriyet insan bazı kere en basit bir meselede bile hata edebilir, diyor. Sonra Ebû Hafs'ın bililtizam sormuş olduğunu ve lüzumsuz iftâdan menettiğini kabul etmek de güçtür. İlk hatıra gelen şey İmam Buhârî'nin, yakında bir numunesi geçtiği üzere, *Sahîh*'inin birkaç yerinde İmam Ebû Hanîfe ile ashabına "bazı nâs der ki" diye ta'rîzde bulunması, bir kısım Hanefî fukahasını kızdırmış ve bunların teşebbüsüyle İmam Buhârî memleketini terke icbar edilmiş olmalarıdır. Bunu Ebû Abdullah ez-Zehebî'nin أعلام النبلاء sında Zühlî'nin Buhara Emîri Hâlid'e müracaatı üzerine İmam Buhârî'nin Buhara civarında bazı tekkelere çıkarıldığı ve bunun tebliğine de Ebû Hafs es-Sagīr memur edildiğini hikâye etmesi de yukarıdaki fikrimizi teyit eder mahiyettedir. Büyük, küçük bu, Hafslar'dan bütün Mâverâünnehir eimmesi ahz-ı ilim etmişlerdir.

Küçük Ebû Hafs, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'den, Humeydî'den, Yahyâ b. Maîn'den hadis ahzetmiştir. Bir müddet de İmam Buhârî'ye hadis talebinde refakat etmiştir. كتاب الأهواء والإختلاف namındaki eserleri yazmıştır ve 264 tarihinde vefat etmiştir (*Fevâidü'l-behiyye,* s. 18, 19).

882 {İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 353; Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 346, no: 8828.}

883 قوهستاني: بضم أوله والهاء وسكون المهملة وفتح الفوقية إلى قوهستان. ولاية كبيرة متصلة بهراة والعراق وهمذان ونهاوند (لب اللباب)

748

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ غَدَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ بِعَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ لِيُحَنِّكَهُ فَوَافَيْتُهُ فِي يَدِهِ الْمِيسَمُ يَسِمُ إِبِلَ الصَّدَقَةِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kuşluk vakti (kardeşim) Abdullah b. Ebû Talha'ya (teberrüken) bir çiğnem istemek için onunla Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelmiştim. Resûlullah'a (bir davar ağılında) mülâki oldum. Elinde hayvan dağladıkları demir vardı. Sadaka develerini damgalıyordu. {B1502 Buhârî, Zekât, 69.}

İZAHI

Abdullah b. Ebû Talha, Enes b. Mâlik'in kardeşidir ve sahâbîdir. Nevevî tâbiîdir demişse de fakat şârih Kirmânî ve Birmâvî bunun bir sehiv olduğunu bildiriyorlar.

(تحنيك) Tahnîk hurma gibi bir şeyi ağzında çiğneyip çocuğun damağına şehâdet parmağı ile çalmaya denir. Hayra, duaya vesile olmak için küçük çocuklar, tegaddîye başlamak çağında Resûl-i Ekrem'e getirilir, teberrüken hurma çiğnemi yalattırılırdı. Ashâb-ı kirâm aileleri arasında tahnîk, dikkat ve ihtimam ile riayet edilen bir âdet idi.

(ميسم) **Mîsem** hayvan dağladıkları demir alettir. Sadaka hayvanlarının emvâl-i memlûkeden temyizi için Resûl-i Ekrem sadaka develerini key aletiyle damgalardı. Buhârî'nin bu rivayetinde Resûl-i Ekrem'in bu key ameliyesini nerede yaptıkları bildirilmemiştir. Bunun bir koyun ağılında icra edildiğini Buhârî'nin diğer bir rivayetinden öğrenerek bunu tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Bu hadis hayvan üzerinde alâmet-i fârıka olarak key ve dağ tatbikinin mubah olduğuna delâlet eder. Bazı Şâfiî ulemâsı zekât hayvanlarında key müstehaptır, başka hayvanlarda câizdir, demişlerdir. Koyun için müstehap olan, alâmet-i fârıka kulağına vurulmasıdır. Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce'nin rivayetlerinde de böyledir. Davar kulağına vurulan alâmet ki hususi şekilde kesmektir veya dilmektir, lisanımızda "en" tabir olunur.

Şârih Kirmânî ki Buhârî'nin en kadim şârihlerinden Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Bestî'dir. Kâbil'de yaşayan bir Türk âlimidir key ile kat'-ı üzün arasında bir fark görmüyor. Her ikisini alâmet-i fârıka addediyor. Şârih Aynî ise kat'-ı üznü, müsle nevinden ma'dûddur, diyor. Fakat müsleden ma'dûd olan kat'-ı üzün kulağın tamamını kesmektir veya hayvanı süslemek maksadıyla bir kısmını kesmektir. Hayvanın kuyruğunu kesmek de böyledir. Fıtratın bahşettiği güzelliği beğenmemek demektir, menhîdir. Ahmed b. Hanbel'in, Beyhakī'nin, Nesâî'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâdan tahrîc ettikleri bir hadiste, لعن الله من مثل بالحيوان "*Hayvanın diri iken kuyruğunu, kulağını kesen kimseye Allah gazap etsin!*"[884] buyurulmuştur.

Fakat hayvan kulağına "en" vurmak böyle değildir. Ya delmek veya biraz dilmekten ibarettir. Kirmânî'nin dediği gibi müsle değildir. Nefsü'l-emirde hayvanın şekil ve uzvundan hiçbir ciheti eksilmiyor. Hayvan üzerinde daha kolay tatbik edilen bir alâmet-i fârikadır. Öteden beri memleketimiz köylerinde câri olan alâmet-i fârika budur. Selçûkîler'in Kirman'da hükümran oldukları bir devirde orada yaşayan *Buhârî* şârihi Şemseddin el-Kirmânî tarafından da bu âdetin müdafaa edilmesine göre, Türkler arasında mine'l-kadîm koyun sürülerinin bu suretle damgalandığı anlaşılıyor. Şârih Aynî bu damga şeklini bilmiyor, demek oluyor.

Deve ile sığırda müstehap olan key, oyluğunun baş tarafına vurulmasıdır.

VEŞM-I ÂDEMÎ HARAMDIR. Yani insan vücudunu da alâmet-i fârıka olarak dağlamak haramdır. Bilhassa mecma-i mehâsin olan yüzün dağlanması gerek hayvan gerek insan olsun şiddetle nehyedilmiştir. Taberânî'nin isnâd-ı sahîh ile İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte [885] لعن الله من يشم في الوجه buyurulmuştur. Çünkü bununla, Allah'ın yarattığı şekl-i tabîî tağyir ediliyor. Şîn-i mu'ceme ile "veşm" mahiyetinde addedilmiştir. Veşm "el arkasına, koluna, vücudunun görülen veya görülmeyen bir noktasını iğneleyip müteessir ettikten sonra üzerine çivit dökerek gömgök bir şekil vermek"tir. Lisanımızda döğün ve nal tabir olunur. Araplar arasında şâyi bir âdettir. Îsevîler'in Kudüs hacıları da kollarını, ellerini dövdürürler. Âsım Molla, "Dövün, hâlâ yeniçerilerin cümlesinde lâzıme-i mâhiyet olmuştur" diyor ki bilâistisna yeniçerilerin de dövünlendikleri anlaşılıyor.

Ahmed b. Hanbel ile Beyhakî'nin Abdullah . Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûlullah, لعن الله الواشمات والمتوشمات للحسن المغيرات خلق الله "*Güzellik için dövün vuran ve vurduran ve bu suretle Allah'ın yarattığı hüsnü zâtîyi tağyir eden kadınları Allah rahmetinden uzaklaştırsın!*"[886] buyurup bu müstekreh âdeti şiddetle menetmiştir. Bu hadisin şerhinde Münâvî, "Bu hadîs-i şerif veşmin hurmetine delâlet eder." Bazı ulemâ veşmi, günâh-ı kebâirden addetmişlerdir. Lâ'n ile vaîd-i şedîd, dövünün büyük günah olduğuna delâlet eder, demişlerdir. Hadiste yalnız kadınların zikredilmesi bu menfur âdetin Arabistan'da bilhassa kadınlar arasında şâyi olmasından dolayıdır. Kadınlar hakkında memnu olunca erkekler arasında memnu olacağını hadis şârihleri muhakkak addetmektedirler.

Bu şiddetli men‘ ü tahzîrin sebep ve hikmetine المغيرات خلق الله cümlesiyle işaret olunup Allah'ın yarattığı fıtrî güzelliği tağyir etmekten ibaret olduğu bildirilmiştir. Dîn-i İslâm, fıtrî bir din olmak itibariyle insanların bütün ahval ve harekâtında tabii olmalarını, ca‘lî ve sahte her fiil ve hareketten içtinap etmelerini istiyor; güzellik de bunlardan birisidir. Tab‘-ı selim sahibi için kudret-i fâtıranın bahşettiği güzelliğin fevkinde bir güzellik bulmak imkânı var mıdır? Şayet olsaydı, insanları ahsen-i takvîm üzere yarattığını bildiren hâlikımız bizi o şekil ve surette, meselâ dudaklarımızı daha kırmızı yaratırdı. Tabii olmayan güzelliklerin fenâlığına işaret ederek söylenen, هذا أعظم من المتشمة "Bu süs, kıçına dövün vuran kadının gayri tabiî güzelliğinden daha müstekrehtir" sözü Araplar'dan tab‘-ı selim sahibi erbâb-ı zarâfet arasında mesel olmuştur.

Buhârî'nin bu izah etmekte bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisinden evvel yine Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadisi daha vardır ki meâli şöyledir: Ureyne kabilesinden bazı bedevî kimseler Medine'ye gelmişlerdi. Bir müddet sonra medenî hayattan hastalandıklarını, karın ağrısına tutulduklarını söylemeleri üzerine Resûl-i Ekrem bunların sadaka develerinin yanına gitmelerine, sütlerinden, bevillerinden içmelerine müsaade buyurdu. Herifler oraya gittiler. İyileşince de Resûl-i Ekrem'in çobanını öldürüp develeri sürüp götürdüler. Bu fenâ haber Medine'ye erişince Resûlullah bunların arkalarından adam gönderdi. Herifleri yakalayıp Medine'ye getirdiler. Resûl-i Ekrem bunların, "sû-i amellerine göre ceza olarak" ellerinin, ayaklarının kesilmesini emretti. Gözleri de oyulup Harre taşlığına atıldılar, orada ölünceye kadar taş kemirdiler.[887]

Bu hadisi Buhârî, *Sahîh*'inin yedi yerinde tahrîc etmiştir. Birisi de budur. Burada zekâtın, sekiz sınıf masârifinden yalnız bu sınıfa verilmesinin cevazını ispat için sevketmiştir. Resûl-i Ekrem zekât develerinin sütlerinden intifâı bir sınıfa, ebnâ-i sebîl sınıfına münferiden tahsis etmiştir. Bu hadisi Zebîdî merhum "Kitâbü't-Tahâre"de *Tecrîd*'e aldığından burada terketmiştir. Tercümesi de 172 numara ile geçmiştir.

Buhârî bu hadisin sonunda râvilerden Ebû Kılâbe'nin, "Bu nankör urenîler sirkat ettiler, adam öldürdüler, imandan sonra küfre rücû edip irtidad eylediler ve bu suretle Allah ve resulüne harp açtılar"[888] dediğini de bir tarîk-i rivâyetinde naklediyor ki bu şedit cezanın, Allah ve resulüne fiilen harbe tasaddî gibi en şenî bir cinayete karşı tayin edildiğine işaret olunuyor.

Filhakika Mâide sûre-i şerîfesinin 33. âyet-i kerîmesinde meâlen, "*Allah ve resulüne karşı muharebe edip ortalıkta fesat ve şûriş çıkarmaya çalışanların cezası ancak birer birer katlolunmak yahut salben idam edilmek yahut elleri ve ayakları çaprazvari kesilmek yahut memleketinden nefyolunmaktır. Bu ceza, bunlar için dünyada tayin edilen bir rüsvâlıktır. Âhirette ise bunlar için daha büyük azap mukadderdir*"[889] buyurulmuştur ki taraf-ı Peygamberî'den tatbik buyurulan ceza, bu âyet-i kerîmenin ifade ettiği bu mehâbetli hükümdür.

Bu urenîler hakkında tatbik edilen cezayı işkence mahiyetinde addederek son zamanlarda bazı kimseler sermâye-i intikād edinmişlerdi. Selefim Ahmed Naim merhum tarafından en muknî ve ilmî cevaplar verilmiştir ki bu eserde 172 numara ile tercüme edilen Enes b. Mâlik hadisinin izahında muharrer olup birkaç sayfa işgal etmektedir. Mütalaasını tavsiye ederiz.

Biz burada yalnız taraf-ı Peygamberî'den tatbik buyurulan bu şiddetli siyasetin zaman ve mekân-ı vukūunu, mücrimlerin vahşi seviyelerini, derece-i cürümlerini, Resûl-i Ekrem'in müstesna rahm ü şefkatini göz önüne alarak muhakeme etmelerini tavsiye ile iktifa edeceğiz.

EVVELÂ. Bu siyasetin tatbik-i zamânı İslâmiyet'in zayıf bulunduğu bir devre müsâdiftir. Henüz teşekkül etmiş bulunan İslâm rejiminin dâire-i nüfûzu Medine'ye ve Avâlî denilen Medine mülhakatı köylere münhasır idi. Bu mıntaka-i nüfûz dahilinde de yahudiler, münafıklar fesat çıkarmak, İslâm dinini harâbîye sürüklemek için hassas bir vaziyette vesile arıyorlardı. Ufak bir zaaf hisseder etmez, iktihamı güç müşkülât çıkardıkları her gün görülüyordu. Resûl-i Ekrem için azîm ve basiretle hareket etmek, her hadiseyi hiç tereddüt göstermeden icap eden unf ü şiddetle bastırmak muktezî idi.

SÂNIYÂ. Gazve, ahz-ı sâr mubah addediliyordu. Ba‘demâ nehb ü garâte, gazve denilen çapulculuğa, her ne şekil ve surette olursa olsun memleketin sükûn ve istirahatini selbetmek isteyenlere karşı şiddetli bir siyaset yolu takip edilmesi zaruri idi.

SÂLISÂ. Bu nankör Huzâîler'in irtikâp ettikleri fezâhatler hadîs-i şerifte pek ihtisar edilmiştir. Siyer kitaplarında tafsil edilen şekli bir fecaat destanıdır. Son derece ihtisar ederek deriz ki: Hicretin 6. yılında aç, çıplak, hastalıklı ve yedi, sekiz kişilik bir kafile halinde Medine'ye gelen bu sefiller, Resûl-i Ekrem tarafından biraz havalansınlar, bol süt içerek kanlanıp canlansınlar diye ve kendilerinin gösterdikleri arzû-yı şedîd üzerine zekât develerinin bulunduğu çöle gönderilmişlerdi. Herifler orada kesb-i sıhhat ve kuvvet edince, Resûl-i Ekrem'in âzatlısı ve develerin çobanı olan Yesâr radıyallahu anhı ellerini ayaklarını kesmek, gözlerine ve dilinin altına dikenler batırmak suretiyle türlü işkenceler içinde öldürdüler. Develeri de önlerine katıp götürdüler. Medine'ye bu haber gelince, Resûl-i Ekrem bunların arkalarından yirmi kişilik bir süvari müfrezesi gönderdi. Bu hainler yakalanıp huzûr-ı risâletpenâhiye getirildi. Resûl-i Ekrem tarafından da irtidad, küfrân-ı ni‘met, sirkat, katil, işkence cürümlerinin bu küstah ve hain mürtekiplerinin elleri, ayakları kesilerek Medine haricinde "Harre" denilen taşlık bir mahalle atılmaları emrolundu. İşte Mâide sûresinden naklettiğimiz âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü bu vak‘a olmuştur.

Görüyoruz ki taraf-ı Peygamberî'den bu canavarlar hakkında revâ görülen muamele bunların irtikâp ettikleri cürmün nevine göre icrâ-i kısastan ibarettir.

RÂBIÂ. Tarihin şehâdetiyle sabit bir hakikattir ki Resûl-i Ekrem beşeriyetin en şefkatli, en merhametli bir siması idi. Daima ashabına merhamet tâlim ederdi. Taberânî'nin *el-Muʿcemü'l-kebîr*'inde İbn Mesʿûd'dan sahîhan rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem, ارحم من في الأرض يرحمك من في السماء "*Yeryüzündekilere sen merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin*"[890] buyurmuştur. Buhârî'nin "*Edeb*"inde, Beyhakī'nin *Sünen*'inde İbn Ömer'den de ارحموا ترحموا "*Müminler! Merhamet ediniz ki merhamet olunasınız*"[891] buyurduğu rivayet edilmiştir. Hulâsa, gāye-i biʿseti, mekârim-i ahlâkı ikmal ve tâlimden ibaret olduğunu bildiren Resûl-i Ekrem efendimizin bu cânilere karşı şiddetli ceza tayin buyurmasında her şuurlu insan bir sebep, bir hikmet aramak zaruretiyle karşılaşır. Bu da zemin ve zamanın muktezâ-i siyâseti olduğunu bildirmiştik. فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ "*Kim ki size zulm ü tecavüzde bulunursa, siz de onun size yaptığının misli ile mukabele ediniz*"[892] düstûr-ı Kur'ânî'sine tevfîk-i hareket edilmiştir.

İslâm'ın bu zaaf devri geçip de kuvvet ve şevketini iktisap ettikten sonra müsle denilen bu ağır ceza, cürmü her ne kadar ağır olursa olsun hiçbir mücrime karşı tatbik edilmemiştir, nehyedilmiştir. Bu babda birçok âsâr vardır. Hatta değil insanlara, hayvanlara bile tatbiki nehyedilmiştir. Yüzünü boyamak; saçını, sakalını tıraş etmek suretiyle müsle dahi menhîdir. Bu yasak devri ashap ve edvâr-ı müteâkibede de devam etmiştir.

Hazret-i Sıddîk'ın zamân-ı hilâfetinde böyle bir müsle ve taʿzîb hadisesi duyulmuştu. Ebû Bekir radıyallahu anh derhal menetmiştir. *Târîh-i Fıkıh* namındaki eserimizde bu hadiseyi şöyle yazmış bulunuyoruz: Ebû Bekir hazretlerinin ahd-i hilâfetinde muhacir İbn Ebû Ümeyye Yemâme'de vali bulunuyordu. İki muganniye kadın getirdiler. Bunlardan birisi Hazret-i Peygamber'e şetmetmek suretiyle, öbürü de müslümanları hicvederek teganni cürmüyle müttehem idiler. İbn Ebû Ümeyye bu çengilerin ikisinin de ellerini kestirdi, dişlerini söktürdü. Halife hazretleri bundan haberdar olunca Yemâme valisine şöyle bir mektup yazdı:

"Senin Resûlullah'a sebb ü şetmederek teganni eden bir kadın hakkında tayin ettiğin cezayı işittim, eğer sen böyle çirkin bir muamelede bulunmasaydın o kadını katletmeni emrederdim. Çünkü bu muganniye kadın müslümansa, bu cürmü irtikâp etmekle mürted olmuştur. Yok gayri müslim bir müâhid ise, ahdine gadr ü hıyanet etmiştir. Her iki surette cezası katildir. Sonra müslümanları hicvederek teganni eden bir kadın hakkındaki cezayı da işittim. Bu muganniye de müslüman bir kadınsa, cezası ta'zîrdir. Müsle ve işkence değildir. Eğer zimmiye ise, bundan i'râz etmek için şirkten büyük ne sebep bulunabilir? Binaenaleyh şu mektubum sana vâsıl olduğunda hiçbir mücrim hakkında müsle ve işkence cezası tatbik etme! Zira işkence, mûcib-i nefret ahvaldendir ama kısas böyle değildir."

TEMBIH. İmam Buhârî'nin "Kitâbü'z-Zekât"ta tahrîc ettiği ehâdîs-i şerifeden müellif Zebîdî'nin *Tecrîd*'e aldığı hadisler 748 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisi ile nihayet buluyor. *Sahîh-i Buhârî*'den *Tecrîd*'e "Zekât" bahsinde altmış iki hadis alınmıştır. Bunlardan yarısı da ya sadaka ve zekâta teşvik ve tergībe yahut zekâta terettüp eden ecr ü sevaba dairdir. Bu arada sadaka-i tatavvua dair hadîs-i şerifler de rivayet edilmiştir ki bunlara her birinin izahında işaret ettik. Bu cihetle yirmi beş, otuz hadisin izahında "Kitâbü'z-Zekât"ın bütün fıkhî hükümlerini toplamaya mecbur olduk. Müellif Zebîdî merhum "Kitâbü'z-Zekât"ın, ahkâm-ı zekâta mehaz olan bir hayli hadisini ihtisar maksadıyla ya "Kitâbü'z-Zekât"tan evvel geçmiştir diye, yahut sonra *Tecrîd*'e almış olmak itibariyle "Kitâbü'z-Zekât"ın bu bir kısım ahkâm hadislerini bırakmış bulunuyordu. Biz bunları izahlarımızda *Sahîh-i Buhârî*'den naklederek fıkhî medlûllerini göstermeye ihtimam ettik. Bu cihetle "Kitâbü'z-Zekât" ile bunun kısa bir zeyli olan sadaka-i fıtır bu cildi istiâb etmiştir.

Bir de gerek hadiste gerek âsârı Selef'te zekât-ı mefrûzdan da ekseriyetle sadaka ile tabir buyurulmuştur. Bu cihetle sadaka, bir lafz-ı âm oluyor. Hem zekât-ı mefrûza hem de nâfile sadakaya şâmil bulunuyor. Bundan başka Buhârî'nin Hazret-i Câbir'den, Müslim'in de Huzeyfe hazretlerinden rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte كل معروف صدقة "*Hayırdan ma'dûd olan her hasene sadakadır*"[893] vârit olduğundan sadaka namının medlûl-i şer'îsi daha ziyade tevessü etmiştir. Gerek mal atıyye ve ihsanından gerek ahlâk-ı haseneden gerekse akvâl ve ef'alden Allah rızası için işlenen her iş, yine böyle söylenen her söz, her ahlâkî hareket mâruftur, birer sadakadır.

Sadaka lafzının -işlenen işte sıdk u samimiyetten ibaret olan- ma'nâ-yı lugavîsi de bu geniş medlûl-i şer'îye tamamıyla müsait bulunduğundan rızâ-i bârî için verilen zekâta, sadaka-i tatavvua sadaka denildiği gibi birçok ehâdîs-i şerifede riyasız, süm'asız, sıdk u ihlâs ile ifa edilen her hayr ü ibadete de "sadaka" ıtlak edilmiştir. Bu hadislerden *Sahîhayn*'da münferiden veya müctemian rivayet edilen en cemiyetli birkaç hadisi de numune olarak nakl ü tercüme edeceğiz.

1. Buhârî ile Müslim'in Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan müştereken rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Her insanın a'zâ-i bedenindeki mafsalların bahşettiği menâfia karşı şükür mühim bir sadakadır, her günün gündüzünde iki hasım arasında adalet etmek yüksek bir sadakadır. Hayvanına binmek veya metâını yüklemek isteyen kimseye yardım edip hayvanına bindirmek yahut metâını yüklemek de pekâlâ bir sadakadır. Güzel söz de, güzel bir sadakadır. Namaza gitmek* (tavaf, ibadet, cenazeyi teşyî', taleb-i ilim gibi her hayır) *için sahibinin attığı her adım da büyük bir sadakadır. Yolda gelip geçene ezâ vere*(n bir taş parçası)*nı izâle dahi mergub bir sadakadır.*"[894]

Bu tercümenin not olarak görülen metn-i aslîsindeki (سلامى) **sülâmâ** lugaten "parmak kemiği"ne denir. Lugat ve teşrih kitaplarında gerek elin gerek ayağın her parmağında üçer sülâmâ kemiği vardır. İnce ve uzunca kemiklerdir. Tîbî, "Sülâmâ, parmaklardaki mefâsıla denirse de burada maksut olan mâna, vücûd-ı beşerdeki her âzanın mefâsılıdır. İnsan, bu mafsıllar vasıtasıyla kabz ü bast ettikleri için bunların bahşettiği menâfiʿ ve fevâidden dolayı hâlikına karşı eda ettiği şükr ü mahmedet sadaka addedilmiştir. Hadiste sülâmâ lafzı vârit olup mefâsıl-ı esâbia tahsis edilmesi, parmaklar, kabz ü bast itibariyle vücudun en umde bir uzvu olmasından dolayıdır" diyor. Biz de hadîs-i şerifin bu fıkrasını ve zikr-i cüz, irâde-i kül suretiyle bu şâmil telakkiye göre tercüme ettik. Bir de تطلع فيه الشمس "*kendisinde güneş doğan gün*" tabiri ile mutlak surette "gündüz" matlup olduğundan, bunu da bu suretle tercüme ettik.

İnsan ne gafildir? Vücudunun her an mefâsıl ile vuku bulan bütün bu iradî hareketlerinin en büyük mevâhib-i ilâhiyyeden olduğunu hiç farketmez. Belki bunu pek tabii bularak vesîle-i şükrü mahmedet bir nimet-i ilâhiyye olduğundan daima gaflet eder. Yalnız bu mevhibe-i sübhâniyyenin kadr ü kıymeti, küçük bir parmağın ufak bir mafsalı bir ârızaya ve meselâ günlerce bîhuzur eden bir romatizmaya tutulmasıyla anlar. وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا [895]

Ger tenim üzere kılım cümle zebân olsa dahi
Edemem şükrün edâ nimetinin binde birin

2. Müslim'in Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Her tesbih* (ki, 'sübhânellah' diyerek Allah Teâlâ'yı kesretle tenzih ve takdis etmektir), *şüphesiz büyük bir sadakadır*. *Her tekbir* (ki, 'Allahüekber' diyerek zât-ı bârîyi her zaman azamet ve kibriyâ ile yâdetmektir) *elbette bu da büyük bir sadakadır*. *Her tahmîd* (ki, 'elhamdülillâh' diyerek mükerreren Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ eylemek) *de muhakkak bir sadakadır. Her tehlîl* (ki, 'lâ ilâhe illallah' diyerek Cenâb-ı Hakk'ı birlemek) *de herhalde yüksek bir sadakadır*. *Her mâruf ile emir de kıymetli bir sadakadır. Her münkerden nehiy de değerli bir sadakadır. Halîlenizle cinsî mukarenetinizde dahi sevimli bir sadaka vardır*" buyurmuştur. Bazı sahâbe (son sadakadan istiğrâb ederek),

— "Yâ Resûlellah! Hem kazâ-ı şehvet etmek hem de bu fi'l-i mubâha ecr ü sevâb terettüp eylemek nasıl olur?" diye sordular. Resûlullah cevaben,

— *"Bana söyleyiniz bakayım! Birisi haram münasebette bulunsa, ona günah var mıdır? İşte haramda günah olduğu gibi helâlde de sahibi için ecr ü sevâb vardır"* buyurdu.[896]

3. Yine Müslim'in Âişe radıyallahu anhâdan bir rivayetinde, Sıddîka-i müşârün-ileyhâ Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Âdemoğullarından her insan, üç yüz altmış mafsıl*[897] *üzerine yaratılmıştır. Her kim bu üç yüz altmış sayısınca Allah'ı tekbir, Allah'a hamdederse, Allah'ı tehlîl, Allah'ı tesbih, Allah'a istiğfar eylerse ve halkın yolundan taş, diken, kemik (*gibi ezâ veren şeyleri*) izâle ederse yahut mâruf ile emredip münkerden nehyeylerse, bu hayr ü ibadeti eda ettiği an, nefsini cehennemden uzaklaştırmış olarak (*emniyetle*) gezebilir.*" [898]

4. Yine Müslim'in Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: "*Sakın hayrat ve hasenattan hiçbir şeyi küçük görme, işle! Velev ki mümin kardeşine beşûş bir çehre ile mülâki olmak derecesinde hafif olsa bile.*"[899]

5. Buhârî ile Müslim'in Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayetlerine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Hiçbir müslüman yoktur ki bu müslüman, ağaç diker yahut ekin eker de bundan ya bir insan yahut bir kuş ya da bir hayvan yerse, muhakkak bu yenilen şey onun için sadaka olur*"[900] buyurmuştur.

6. 713 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi de yukarıdaki hadisler mahiyetindedir. O da mütalaa olunsun.

BİR MÜHİMME. Tîbî diyor ki: "Bu sadaka olarak tâdât olunan ibadetlerin ve hayır işlerin sadaka olmaları, malî sadakaya teşbih suretiyledir." Bazı ulemâ da, "Bunlardan her biri bizâtihî sadakadır" demişlerdir.

* * *

Taberânî'nin Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan isnâd-ı hasenle tahrîc ettiği, الزكاة قنطرة الإسلام [901] hadîs-i şerifini irat ederek "Kitâbü'z-Zekât"a nihayet veriyoruz.

Sa'dî'nin şu beyti de zekât mevzuunda mesel halinde kesb-i iştihâr etmiştir:

زكات مال بذر كن كه فضلۀ رزرا

چو باغبان ببرد پيشتر دهدانكور

Ey mümin!

Zimmetinde koma bir habbe zekât
Ki odur mâye-i feyz ü berekât

* * *

884 {N4447 Nesâî, Dahâyâ, 41.}

885 {Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: "أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعَنَ مَنْ يَسِمُ فِي الْوَجْهِ" (MK11926 Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 265.)}

886 {Metindeki "والمتوشمات" ifadesinden sonra kaynakta "والمتنمّصات والمتفلّجات" *(ve yüzündeki tüyleri yolan ve seyrek görünsün diye dişlerini yontan)* ifadeleri mevcuttur. HM4129 İbn Hanbel, I, 433.}

887 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن ناسا من عرينة اجتووا المدينة فرخص لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يأتوا إبل الصدقة فيشربوا من ألبانها وأبوالها فقتلوا الراعي واستاقوا الذود. فأرسل إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فأتي بهم، فقطع أيديهم وأرجلهم، وسمر أعينهم وتركهم بالحرة يعضون الحجارة.

{B1501 Buhârî, Zekât, 68.}

888 (فهؤلاء سرقوا وقتلوا وكفروا بعد إيمانهم وحاربوا الله ورسوله (بخاري

889 إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ .

{el-Mâide, 5/33.}

890 {MK10277 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 149.}

891 {Beyhakī'nin *Sünen*'inde tespit edilemeyen rivayet, *Şuabü'l-îmân* adlı eserinde ve *el-Edebü'l-müfred*'de, "Abdullah b. Amr" tarafından nakledilerek yer almıştır. Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, IX, 389, no: 6844; EM380 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 138; 16.}

892 {el-Bakara, 2/194.}

893 {B6021 Buhârî, Edeb, 33.}

894 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كل سلامى من الناس عليه صدقة كل يوم تطلع فيه الشمس يعدل بين الإثنين صدقة. ويعين الرجل على دابته فيحمل عليها أو يرفع عليها متاعه صدقة.

والكلمة الطيبة صدقة. وكل خطوة يخطوها إلى الصلاة صدقة. ويحيط الأذى عن الطريق صدقة [رواه البخاري و مسلم]
{Metinde “ويحيط الأذى” şeklinde yer alan kelime kaynakta “ويميط الأذى” olarak kayıtlıdır. B2989 Buhârî, Cihâd, 128.}
895 en-Nahl, 16/18.
896 عن أبي ذر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن بكل تسبيحة صدقة. وكل تكبيرة صدقة وكل تحميدة صدقة. وكل تهليلة صدقة. وأمر بالمعروف صدقة. ونهي عن المنكر صدقة وفي بضع أحدكم صدقة. قالوا يا رسول الله أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجر؟ قال: أرأيتم لو وضعها في حرام، أكان عليه فيه وزر؟ فكذلك إذا وضعها في الحلال كان له أجر.
{M2329 Müslim, Zekât, 53.}
897 İnsan bedenindeki ek ve oynak yerlerine mafsal denir, cemʿi mefâsıldır *[Kāmus]*.
898 عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خلق كل إنسان من بني آدم على ستين وثلاثمأة مفصل، فمن كبر الله وحمد الله وهلل الله وسبح الله واستغفر الله وعزل حجرا عن طريق الناس أو شوكة، أو عظما أو أمر بمعروف، أو نهي عن منكر عدد تلك الستين وثلاثمأة فإنه يمشي يومئذ وقد زحزح نفسه عن النار.
{Metindeki “عظما” ifadesi kaynakta “عظما عن طريق الناس”, “عدد تلك الستين وثلاثمأة” ifadesi ise “عدد تلك الستين والثلاثمأة السلامى” şeklinde kayıtlıdır. M2330 Müslim, Zekât, 54.}
899 عن أبي ذر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تحقرن من المعروف شيئا ولو أن تلقى أخاك بوجه طليق.
{Metindeki “طليق” ifadesi kaynakta “طلق” şeklinde kayıtlıdır. M6690 Müslim, Birr, 144.}
900 عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم

يغرس غرسًا أو يزرع زرعا فيأكل منه إنسان، أو طير أو بهيمة إلا كانت له صدقة [رواه البخاري ومسلم]

{B2320 Buhârî, Müzâraât, 1.}

901 Zekât, İslâm câmiasına girilmek için kurulmuş taş köprüdür. {Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 380, no: 8937.}

SADAKA-İ FITIR BAHSİ

زكاة الفطر طهرة للصائم من اللغو والرفث

Devlet ol mâle ki Allah vere
Hayr ile sarf oluna böyle yere

* * *

Bu bablar sadaka-i fıtra dair hadîs-i şerifleri muhtevîdir.

749

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zekât-ı fıtrı müslümanlardan köleye, hürre, erkeğe, kadına, küçüğe, büyüğe hurmadan 1 sâ', yahut arpadan 1 sâ' olarak vâcip kıldı ve bu sadakanın, halk bayram namazına çıkmazdan evvel verilmesini emreyledi." {B1503 Buhârî, Zekât, 70.}

İZAHI

SADAKA-İ FITRIN MAHİYETİ

Hadis ve fıkıh kitaplarında müelliflerin صدقء فطر = **sadaka-i fıtır** terkibinin başında bir hayli edebî tahliller, tetkikler serdetmişlerdir. Deniliyor ki: Sadaka-i fıtır terkibinde sadakanın fıtra izâfeti, "haccetü'l-İslâm" terkibi gibi hükmün şartına izâfeti kabilindendir, mecazdır. Hakikat ise "haccü'l-Beyt" terkibindeki gibi hükmün sebebine muzaf olmasıdır.

Hüküm ile murat vücûb-ı sadakadır. Vücûb ile murat da vücûb-ı edâdır. Nefs-i vücûb değildir. Çünkü (fıtır) vücûb-ı edânın şartıdır. Nefs-i vücûbun menâtı ise sebeb-i vücûbun vücûdudur ki, "re's"ten (baş) ibarettir. *el-Bahrü'r-râik*'te de aynen sadakanın fıtra izâfeti, "şey"in şartına izâfeti kabilinden mecazdır. Hakikat ise hükmün sebebine izâfetidir. Sebep de "re's"ten ibarettir, denilmiştir.

Bundan sonra fukaha ve hadis şârihleri tarafından فطر (fıtr) ve tâ ile فطرة (fıtra) lafızlarının lugavî ve şer'î medlûlleri izah edilerek, "Fıtır lafzı İslâmî bir kelimedir. Fukaha arasında istimal ve intişar etmiştir. "Sadaka-i fıtır" tabiri de müteaddit hadîs-i şerifte rivayet edilmiştir" deniliyor ki, bunları İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-kadîr*'de birer birer sevketmiştir. Bir kısmını da yakında biz zikredeceğiz.

Şu halde kendisine "sadaka" muzaf olan "fıtr" kelimesini Araplar kable'l-İslâm yevm-i mahsûsun ismi olarak kullanmamışlardır. Çünkü kable'l-İslâm böyle bir yevm-i fıtr mâruf değildi. Fıtrın hassaten yevm-i mahsûsa, ramazan ayını takip eden ilk güne ıtlak edilmesi şer'î bir ıstılahtır. Pek tabiidir ki bu kelimeyi kable'l-İslâm ehl-i lisandan hiçbiri hiçbir suretle kullanmamıştır, denilmek istenilmiyor. Araplar'ın "fıtr"ı, "savm"ın mukabili olarak zuhûr-ı İslâm'dan evvel kullandıkları muhakkaktır. Bu itibarla da "fıtr" lafzı lugavîdir. Zeylaî'ye tâbi olarak *el-Bahrü'r-râik*'te de bu suretle izah edilmiştir. Şu halde yevm-i mahsûsun ismi olan "fıtr" lafzı, bir lafz-ı şer'îdir. Ramazân-ı şerifi takip eden güne "yevm-i fıtr" ve o güne izâfetle verilen sadakaya da "sadaka-i fıtır" denilmesi İslâm dininin hususi bir ıstılahıdır. Devr-i İslâm'dan evvel savmın mukabili olarak kullanılması cihetiyle de fıtr lafzı lugavîdir.

İbn Âbidîn merhum *Dürrü'l-muhtâr* ve *Kenz* hâşiyelerinde bu kıymetli mâlûmatı verdikten sonra bazı ulemânın *Kāmus* ile ihticâc ederek "fıtr"ın İslâmî bir lafız olduğu iddiasına itiraz ettiklerini haber verip yukarıdaki izahat üzerine böyle bir itirazın vârit olamayacağını bildiriyor. İtiraz şöyle edilmiştir:

Fıtr lafzı lugatta savmın zıddı olarak kullanılmıştır. *Kāmus*'ta sâim, yiyip içtiğinde فطر الصائم denildiği ve mim harfinde de savmın yemekten, içmekten, söylemekten imsak olduğu bildiriliyor. Şu halde sâhib-i *Kāmus* gibi lisan âlimi bir zatın kendi eserinde bu suretle sabit olan bir lafz-ı İslâmî'dir, demek nasıl doğru olabilir? Cevabı da şöyledir: Fıtr kelimesi İslâmî'dir, demekle İslâm'dan evvel bu lafzı Araplar hiç kullanmamıştır, denilmiyor. Araplar'ın savmın mukabili olarak kullandıklarını, bu cihetle lugavî bulunduğunu, İslâmî olması da yevm-i mahsûsun ismi olması itibariyle olduğunu izah ettik.

İbn Âbidîn merhum tâ ile فطرة lafzını da izah ederek diyor ki: Sadaka-i mahsûsa mânasına olan فطرة lafzı lugavî değildir. Bir ıstılah-ı şer'îdir. "Hilkat" mânasına olan فطرة lafzı ise hiç şüphesiz lugavîdir ve Arabiyy-i fasihtir. Kur'ân-ı Kerîm'de, [902] فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا buyurulmuştur. *Vikāye Şerhi*'nden naklen *Nahr*'da, "Fukahanın vesair ehl-i ilmin kullandıkları fıtra lafzı, bir lafz-ı müvelleddir. Hatta bazı ehl-i ilim bunu, avamın lahn-ı galatı addetmişlerdir" deniliyor ki bununla *Vikāye* şârihinin maksadı; kendisiyle sadaka mânası kastolunan fıtra lafzı gayri lugavîdir, demektir. Çünkü bu mâna kable'l-İslâm kullanılmamıştır.

Bu münasebetle de İbn Âbidîn, sâhib-i *Kāmus* hakkında Nuh Efendi'nin naklettiği şöyle bir muâhezeyi bildiriyor: *Kāmus*'ta fıtra lafzının üç mânaya ıtlak olunduğu bildiriliyor: **1.** Sadaka-i fıtırdır ki ramazan orucunun şükrâne-i edâsı olarak fukaraya verilen sadaka-i mahsûsadan ibarettir, **2.** Hilkat ve yaratılış mânasıdır ki ana karnındaki çocuğun tab'an mecbûl olduğu hilkat-i asliyyedir, **3.** Din ve millet mânasıdır.[903]

Nuh Efendi'nin itirazı, "Bayram günü verilmesi teşrî' buyurulan sadaka-i fıtır, sâhib-i şerîatın lisanından öğrenildiği halde ehl-i lugatın meçhulü bulunan bu sadakayı *Kāmus* sahibi ne hakla ehl-i lugata nisbet ediyor?" suretindedir.

Bundan sonra İbn Âbidîn, Nuh Efendi lisanından şöyle bir tembihte bulunarak, *“Kāmus* sahibi lugatının çok yerinde hakāik-ı şer‘iyye ile hakāik-ı lugaviyyeyi birbirine karıştırıyor. Bunların hepsi galattır. Hepsine karşı uyanık bulunmak icap eder” diyor.[904] *Kāmus* sahibinin müd, sâ‘, ukıyye ölçülerinde şer‘î ve örfî hesapları yekdiğerine nasıl karıştırdığına 692 numaralı hadisin açıklamasında verdiğimiz ilk “Tembih” başlığı altındaki izahımızda biz de göstermiştik.

Umdetü’l-kārî’de Aynî, sadaka-i fıtır lafzına müvelleddir, denilmesini beğenmiyor. Nevevî’nin, “Sadaka-i fıtır, ne Arabî’dir ne de muarreb bir lafızdır. Belki fukahanın vazettiği ıstılahat cümlesinden müvelled bir lafızdır” dediğine itiraz ederek, “İslâmî bir lafızdır, demek daha doğrudur. Çünkü bu lafız İslâm câmiasında doğmuş ve bu câmia içinde yaşayıp teârüf etmiştir. İbnü’l-Arabî’nin beyanı veçhile bu sadakaya bu isim, sâhib-i şerîat efendimizin lisân-ı mübâreki ile bahşedilmiştir ve hakikaten bazı turuk-ı ehâdiste زكاة الفطر من رمضان suretinde vârit olmuştur” diyor.

Bu mübarek sadaka, sadaka-i fıtır, zekât-ı fıtr isimlerinden başka zekât-ı ramazan, zekât-i savm namlarıyla da anılmıştır. İbn Abbas’ın bir hadisinde “sadaka-i savm”, Ebû Hüreyre hadisinde de “sadaka-i ramazan” denilmiştir. İmam Mâlik de “zekât-i ebdân” dermiş. Bunlar arasında en meşhuru sadaka-i fıtırdır.

Şeriat örfünde sadaka-i fıtır, emvâl-i nisabdan sıla ve ihsan olarak Allah rızası için verilen muayyen miktarın ismidir, diye tarif olunur. *Muhît*’te hibe ile sadaka-i fıtır arasındaki farka işaret edilerek hibe tekerrümen sadaka-i fıtır ise terahhumen verilir, demişlerdir.

Ramazan orucu ile sadaka-i fıtır hicret-i Ahmediyye’nin ikinci yılında vâcip olmuştur. Ramazân-ı şerif şâban ayında, sadaka-i fıtır da bazı huffâz-ı hadîsin rivayetlerine göre bayramdan iki gün evvel teşrî‘ buyurulmuştur.

Şart-ı vücûbu İslâm, hürriyet, gınâdır. Bu üçüncü şart zekât mevzuunun en ehemmiyetli bir şartıdır.

Hikmet-i meşrûiyyeti de muktezâ-i beşeriyyet ramazan orucunda bulunması muhtemel olan günahlardan orucun temizlenmesidir.

SADAKA-İ FITRIN HÜKMÜ

Sadaka-i fıtrın hükmünde ulemâ farz, vâcip, sünnet, mendup olmak üzere ihtilâf etmişlerdir. İmam Buhârî *Sahîh*'inde ve bu babında Ebü'l-Âliye'nin, Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Muhammed b. Sîrîn'in "Sadaka-i fıtır farzdır" dediklerini rivayet ediyor. Buhârî kendisi de sadaka-i fıtır babının unvanındaki, باب فرض صدقة الفطر kavli ile sadaka-i fıtrın farz olduğu kanaatini izhar ediyor. Şâfiî, Mâlik, Ahmed hazerâtının mezhepleri de böyledir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre sadaka-i fıtır vâciptir. Bir kısım fukaha da sünnet olduğunu kabul etmişlerdir. *Zahîre* sahibinin beyanına ve bir rivayete göre, İmam Mâlik'in mezhebi de böyledir. Bazı ulemâ da sadaka-i fıtır, bir fi'l-i hayırdır. Zekâttan evvel vâcip idi. Sonra bu vücûb nesholundu, demişlerdir. Bunların delil olarak istinat ettikleri haber, Kays b. Sa'd b. Ubâde hadisidir. Nesâî'nin, İbn Mâce'nin rivayetlerine göre, müşârün ileyh Kays hazretleri, "Zekât farz kılınmazdan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka-i fıtır vermemizi emrederdi. Zekât âyeti nâzil olduktan sonra bize sadaka-i fıtır ile ne emretti ne de bizi bu sadakadan nehyetti. Biz ise yine bu sadakayı verirdik" demiştir.[905]

Hâkim'in *Müstedrek*'indeki rivayetine göre, Kays b. Sa'd hazretleri,[906] "Biz ramazan teşrî' buyurulmazdan evvel âşûrâda oruç tutardık, sadaka-i fıtır verirdik. Ramazan teşrî' buyurulup zekât âyeti nâzil olunca bu sadaka ile ne emir ne de nehyolunduk. Fakat biz yine bu sadakayı verirdik" demiştir.[907] Hâkim bu hadisi rivayet ettikten sonra, "Bu hadis, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahihtir. Fakat Şeyhayn her nasılsa tahrîc etmemiştir" diyor.

Beyhakī, vücûb-ı fıtrın neshini iddia edenlerin bu tarîk-i istidlâllerine cevap vererek diyor ki: "Zekât âyetinin şeref-i nüzûlü, sadaka-i fıtrın farz olmasının sukutuna delâlet etmez. Çünkü bir farzın nüzûlü, öbür farzın sukutunu mûcip değildir. Bununla beraber sadakâ-i fıtrın vücûbunda ehl-i ilmin ittifakı vardır. Yalnız ihtilâf, farz ismini vermektedir." İbn Münzir daha ileri giderek zekât-ı fıtrın farziyetinde de icmâ bulunduğunu nakletmişse de bu da şâyân-ı kabul değildir. Çünkü bu babda eslâf arasında ihtilâf vardır. Mısır'ın en büyük Şâfiî imamı ve hadiste, fıkıhta yüksek bir mevki sahibi olan ابن اللبان da (ö. 749) sadaka-i fıtrın farziyetine dair cereyan eden bu ihtilâfı izah ederek icmâ iddiasını reddetmiştir. Hatta Ali el-Kārî'nin *Mirkāt*'ta nakline göre, daha evvel اصم icmâ iddiasına itibar etmemiştir.

Hanefîler'in istidlâllerine gelince, Bağdat Medresesi'nde yetişen Hanefî fukahası zekât-ı fıtr, zekât-ı mal hakkındaki nusûsun mûcibiyle yani mal zekâtı hakkında şerefvârit olan Kitap ve Sünnet'in umumuyla vâcip olmuştur, demişlerdir. Fakat Basra'daki Hanefî ulemâsı bu tarîk-i istidlâli doğru bulmamışlardır ve "Zekât-ı fıtrın vücûbu, zekât-ı emvâlin vücûbundan mukaddemdir" diyerek bu iddialarını Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin yukarıda zikr ü izah ettiğimiz hadisi ile ispat ederek vücûb-ı fıtra delil olmak üzere izah etmekte bulunduğumuz İbn Ömer hadisi ile Sa'lebe hadisini sevketmişlerdir.

Fıkh-ı Hanefî'ye dair yazılan kitapların hepsinde vücûb-ı fıtra bu iki hadis ile istidlâl edilmiştir. İkinci Sa'lebe hadisi şöyledir: Abdürrezzâk'ın sened-i sahîh ile Sa'lebe b. Suayr radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yevm-i fıtrdan (şeker bayramının ilk günü) bir veya iki gün evvel irat ettiği bir hutbesinde, "*Her hür ve köleden, her küçük ve büyükten sadaka-i fıtır olarak nısf sâ'* (520 dirhem) *buğday, yahut bir sâ'* (1040 dirhem) *hurma, yahut 1 sâ' arpa veriniz!*" buyurmuştur.[908]

Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in sadaka-i fıtrı eda ile emrettiği rivayet ediliyor. Mutlak emir ise vücûb içindir. Hanefîler'in bu nevi emre farz demeyip de vâcip demeleri, farz, lüzumu delîl-i kat'î ile sabit olan emrin ismi olmasından dolayıdır. Halbuki sadaka-i fıtrın lüzumu haber-i vâhid ile sabit olmuştur.

Bu hadis ile Abdullah b. Ömer hadisi mezheb-i Hanefî'nin sadaka-i fıtır hakkında iki mesnedidir. Yekdiğerinin mütemmimidir. Her ikisi de birer ziyâde-i hükmü ifade etmektedir. Saʿlebe hadisindeki ziyade, buğday sadaka-i fıtrının nısf sâʿ yani 520 dirhem olmasıdır. Bu fıkra İbn Ömer hadisinde rivayet edilmemiştir. Rivayet tariklerinin kesreti itibariyle İbn Ömer hadisi öbürüsünden daha kuvvetlidir, daha ziyade ehemmiyeti haizdir. *Kütüb-i Sitte* sahipleriyle beraber diğer bütün sıhah u sünen ashabı müteaddit senedlerle rivayet etmişlerdir. İfade ettiği fıkhî hükümler, Saʿlebe hadisi ile bir kat daha teeyyüd etmiştir. Sadaka-i fıtrın vücûb hükmü, envâı ve mekādiri tamamıyla tavazzuh eylemiştir. Saʿlebe hadisine münferiden istinat eden hüküm yalnız buğday nisabının nısf sâʿ olduğudur. İşte bir de Ali el-Kārî'nin *Mirkāt*'ta beyanı veçhile Saʿlebe hadisinin vücûbî ifadesi İbn Ömer hadisinden daha vâzıhtır. Resûl-i Ekrem'in hutbesinde أدوا "veriniz" emrinin vücûba delâletinde hiçbir veçhile şüphe ve tereddüt yoktur. İbn Ömer hadisinde, zayıf olsa bile "farz" kelimesinin medlûl-i lugavîsi ile "takdir" mânasına hamledilerek bir şüphe dermeyan edilmiştir. Gerçi medlûl-i ıstılahî olan vücûb mânasının yanında bunun hiç hükmü yoktur.

İbn Ömer hadisinin işaret ettiğimiz ilmî ve fıkhî ehemmiyetine binaen ihtiva ettiği ahkâmı birer birer bildireceğiz.

FIKHÎ HÜKÜMLER

EVVELÂ. Gerek İbn Ömer hadisinden gerek Sa'lebe hadisinden istifade edilen hüküm, sadaka-i fıtrın vücûbu hükmüdür. İbn Abdülber diyor ki: İbn Ömer hadisindeki "farz"ın iki cihete ihtimali vardır: **1)** Farzın icap mânasına olmasıdır ki en ziyade zâhir olan bu mânadır ve farzın medlûl-i ıstılahîsidir. Binaenaleyh İbn Ömer hadisindeki "faraza Resûlullah" cümlesinin mânası, "Resûlullah sadaka-i fıtrı vâcip kıldı" demek olur. **2)** Farzın takdir mânasına hamledilmesidir. Bu surette hadisteki cümlenin mânası, "Resûlullah mikdâr-ı vâcibi takdir ve tayin buyurdu" demek olur. Farzın takdir mânasına delâleti lugavîdir. Hâkim tarafından yetimin nafakası takdir ve tayin edildiğinde, فرض القاضي صدقة اليتيم denildiği şâyidir. Bundan sonra yine İbn Abdülber diyor ki: Benim kanaat ve ictihadıma göre farzın vücûb mânasına hamledilmesidir. Çünkü farz lafzının vücûb, medlûl-i şer'îsidir. Farzın bu medlûl-i ıstılahîsinden ayrılması mümkün ve câiz değildir. Bunun bir yolu varsa o da icmâ delilidir. Halbuki hadisteki farzı vâcip mânasından ayıran ve daha açık bir tabirle sadaka-i fıtır vâcip değildir suretinde bir icmâ yoktur. Böyle menfi bir ictihad varsa bile bu da şâzdır ya da şâz addedilecek mahiyette zayıftır.

Eimme-i Hanefiyyemiz İbn Ömer hadisindeki farzı, fıkh-ı Hanefî'de müteâref olan hakîkat-i ıstılâhiyyeye hamletmişlerdir ki farz ile sünnet arasındaki vücûbdur, farz-ı amelîdir.

İbnü'l-Hümâm, "Hanefîler'in sadaka-i fıtrın vücûbuna istidlâl ettikleri bu İbn Ömer hadisi ile eimme-i Şâfiiyye de farz olduğuna istidlâl ederler" diyor. İmam Şâfiî'nin sadaka-i fıtır farzdır demesi, Hanefîler gibi vâcip ile farz arasında bir fark görmeyip farzı, vâcipten eam bir ıstılah olarak kabul etmesindendir. Binaenaleyh mâna itibariyle Hanefîler'le Şâfiîler arasında sadaka-i fıtrın hükmünde ihtilâf yoktur denilebilir. Bu babda Şâfiîler'in iddia ettikleri farz da münkiri ikfâr olunur mahiyette değildir. Eimme-i Hanefiyye'den Tâcüşşerîa'nın[909] farz ile vâcip arasında bildirdiği fark da vâcibin münkiri küfre nisbet olunmamaktan ibarettir. Hanefîler vâcibi Şâfiîler'in kastettikleri iki mânadan birisine tahsis etmiş bulunuyorlar.[910]

İbn Dakīkul'îd diyor ki: İbn Ömer hadisindeki "farz"ın mânası lugaten takdirdir. Bilâhare şeriat örfünde vücûb mânasına nakledilmiştir. Binaenaleyh farzı vücûb mânasına hamletmek ma'nâ-yı aslîye hamletmekten elbette ki daha doğrudur. Farzı, takdir mânasına hamlederek sadaka-i fıtrın sünnet olduğuna kāil olmak yanlıştır.

Şârih Kirmânî de, "Farz lafzından müstefâd olan mâna şeriat örfüne göre vücûbdur, mendup değildir. Farz ile mendup arasındaki lugavî farkı anlayan herhangi bir râvi için farzı, mendup ile tabir etmek doğru değildir" diyor. Şârih Aynî de bu fırsatı kaçırmayarak, "Farz ile mendup arasında lugaten bir fark olduğuna istinat ederek başkalarına ders veren Kirmânîler farz ile vâcip arasında lugaten fark olduğunu bildikleri halde vâcip ıstılahını niçin kabul etmezler?" diyerek ta'rizde bulunuyor. Anlaşılıyor ki farz, vâcip ıstılahları yalnız fukahâ-i müteahhirîn arasında vesîle-i nizâ olmuştur.

SANIYÂ. İbn Ömer hadisinde kuru hurmadan ve arpadan verilecek sadaka-i fıtrın miktarı 1 sâ' olduğunu öğreniyoruz. Sa'lebe hadisinde de bu suretle müsarrahtır. Dâvûd ez-Zâhirî ile ashabı sadaka-i fıtrın yalnız arpa ve hurma ile verileceğini kabul edip buğday ile ve buğday, arpa unlarıyla, sevîk ile ve ekmek gibi mâmul mevadd-ı gıdâiye ile sadaka-i fıtrı tecviz etmemişlerdir ve bu İbn Ömer hadisinde hurma ve arpadan başka bir şey zikredilmemiş olmasıyla ihticâc etmişlerdir. İbn Abdülber, kuru hurma ile arpa ile verilecek sadaka-i fıtrın 4 müd miktarı tam 1 sâ' olduğunda ümmetin icmâı vardır demiştir. Bu cihetle *Kāmus Tercümesi*'nde sâ' 4 müd galle alan kilenin ismidir ki ahkâm-ı İslâmiyye bunun üzerine cereyan etmiş ve müslümanların dinî muameleleri bunun üzerine tedavül edegelmiştir, deniliyor.

Şu kadar ki, sâın kesri olan müddün vezninde Irâkīler'le Hicâzîler arasında ve ta'bîr-i diğerle İmâm-ı Âzam ile İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel arasında ihtilâf vardır. İmâm-ı Âzam ile Irak Medresesi fukahasına göre 1 müd, 2 rıtl-ı Bağdâdî veznindedir ve 1 rıtl, 130 dirhemdir. Binaenaleyh İmam Ebû Hanîfe'ye göre 1 sâ' hacmindeki ölçü, 1040 dirhem vezninde galle alması lâzımdır ve hesabı şöyledir:

1 sâ' = 4 müd x 2 rıtl = 8 rıtl x 130 dirhem = 1040 dirhem.

Eimme-i selâse ile Hicaz fukahasına göre 1 müd, 1 rıtl ile sülüs rıtl miktarıdır. Bunlara göre de 1 sâʿ, 693 dirhem vezninde galle alan ölçektir. Bunun hesabı da şöyledir:

1 sâʿ = 4 müd x 1 $^{1}/_{3}$ rıtl = 16/3 rıtl X 130 dirhem = 693 $^{1}/_{3}$ dirhem.

Şârih Kastallânî bu sadaka-i fıtır hesabının Râfiî'ye[911] göre Hicâzîler'in en sahih bir hesabı olduğunu haber veriyor. Bunun bir de Nevevî'ye göre sıhhati iddia olunan şekli vardır. Nevevî'nin bildirdiği hesaba göre, Hicâzîler'in 1 rıtlı 128 dirhem ve 1 dirhemin yedide dördüdür. Bunu da erkam ile şöyle ifade ederiz:

1 sâʿ = 4 müd x 1 $^{1}/_{3}$ rıtl = 16/3 x 128 $^{4}/_{7}$ = 16/3 x 900/7 = 14400/21 = 685 $^{5}/_{7}$.[912]

Görülüyor ki Ebû Hanîfe ve ashabının sâʿ hesabıyla eimme-i selâsenin sâʿ hesabı arasında yarıya yakın bir fark vardır. Mezheb-i Şâfiî'nin iki mühim siması olan Râfiî ile Nevevî'nin iki hesabı arasında bile yine Şâfiî bir *Buhârî* şârihi olan Kastallânî'nin bildirdiği veçhile az bir fark mevcuttur.

İmam Ebû Yûsuf'un da eimme-i selâse mezhebine rücû ettiğini sâhib-i *Bedâiʿ* gibi bir kısım fukaha nakletmişlerdir. 692 numaralı hadisin başlığı altında yaptığımız uzun izahatın 'Bir Mühimme' başlıklı kısmında tetkik ettiğimiz veçhile Ebû Yûsuf'un tebdîl-i ictihad haberi Tahâvî'den nakledilmiştir. Fakat Ali el-Kārî *Mirkāt*'ta da bu haberin sıhhatini inkâr ediyor ve hakikaten arada böyle bir muhalefet olsaydı, Ebû Yûsuf'un her türlü akvâl ve ictihadını pek yakından bilen İmam Muhammed, Ebû Yûsuf'un böyle bir muhalefeti bulunduğunu müellefatında kaydederdi.

Bazı fukaha da İmâm-ı Âzam ve Muhammed ile İmam Ebû Yûsuf arasındaki bu ihtilâfı refetmek için şöyle bir çâre-i hal buldukları *el-Bahrü'r-râik*'te bildiriliyor ki bunu yukarıda işaret ettiğimiz sayfalarda bildirmiştik. Deniliyor ki: "İmam Ebû Yûsuf, Irâkīler'in rıtlının 20, Hicâzîler'in rıtlının 30 istar, (bir istar 6,5 dirhem) olmasına göre eimme-i selâse ile Hicaz fukahasının 1 sâının 5 rıtl ile sülüsü rıtla müsavi olduğu hakkındaki ictihadlarını, rıtl-ı Medîne olan 30 istar ile hesap etmiş ve binnetice 1 sâın 1040 dirheme müsavi olduğunu bulmuş olmasıdır" ve hakikaten erkam ile hesap edersek bu neticeyi vâzıh bir surette görürüz:

1 sâʿ = $5\ ^{1}/_{3}$ rıtl x 30 istar = 16/3 x 30 istar = 480/3 x 6,5 dirhem = 3120/3 = 1040 dirhem.

Bunu bir de Irâkīler'in 20 istardan ibaret olan rıtlıyla hesap edersek aynı neticeyi buluruz:

1 sâʿ = 8 rıtl x 20 istar = 160 istar x 6,5 dirhem = 1040 dirhem.

Bu nizâ-ı ilmîyi kaldırmak isteyen fukaha bu müsavi hesabı bize irâe ettikten sonra "Hakka en şebih olan budur. Çünkü İmam Ebû Yûsuf'un mezhebini çok iyi bilen ve Ebû Hanîfe mektebinde kendisine şerîk-i ictihad bulunan İmam Muhammed, müellefatında Ebû Yûsuf'un böyle bir muhalefetini kaydetmemiştir" diyorlar.

Fakat yine *el-Bahrü'r-râik*'te sâhib-i *Yenâbi*ʿin böyle bir telifi kabul etmeyip reddettiği de bildiriliyor. Sâhib-i *Yenâbi*ʿ demiştir ki: Sahih olan bu üç Hanefî eimmesi arasında sâın miktarı hakkında ihtilâf sebketmiş olmasıdır. Her iki taraf da sâʿ hesabında Irâkī rıtla itibar etmişlerdir. Çünkü *Mebsût*'ta, Ebû Yûsuf كتاب العشر والحراج ında sâı 5 rıtl ve sülüsü rıtl-ı Irâkī olarak tasrih etmiştir.

Hakikaten Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ındaki bu sarâhat karşısında yukarıdaki te'vil ü telifin tamamen hükümsüz kalması icap ederse de Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin[913] *Kitâbü'l-Esrâr*'ındaki bir kavli, te'vîl-i mezkûru teyit eder mahiyettedir. Ebû Zeyd *Esrâr*'da diyor ki: Her sâʿ-ı Irâkī ya 5 rıtl ile sülüs rıtl ayarındadır ve her rıtl 30 istardır ya da 8 rıtldır ve her rıtl 20 istardır. Bunun her ikisi sâʿ hesabında netice itibariyle müsavidir. Eimme-i selâsemizin efkâr ve müctehidâtını pek iyi anlamış bulunan ilm-i hilâfın bu büyük vâzıı, arada bir fark bulunmadığını bildirmesine göre Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ındaki 1 sâı $5\ ^{1}/_{3}$ rıtldır kavlindeki rıtl 30 istar veznindeki rıtl olacaktır. Şu halde 1 sâʿ bilâhilâf 1040 dirhem olmuş bulunur.

Sâʿ hesabında Hanefîler'in de eimme-i selâsenin de isnat ettikleri deliller vardır ve şöyledir: Eimme-i selâse, Medine sâını, Medine halkı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden telakki ederek seleften halefe nakledegelmişlerdir diyerek ehl-i Medîne'nin âdet-i cârîsi ile istidlâl etmişlerdir.

Eimme-i Hanefiyye de Enes radıyallahu anhtan rivayet olunan, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem 1 müd su ile abdest alırdı. Müd de 2 rıtl idi. 1 sâʿ su ile de guslederdi. Sâʿ da 8 rıtl idi"[914] meâlindeki hadis ile ihticâc etmişlerdir. Bu babda bu hadis bir nastır. Ali el-Kārî'nin *Mirkāt*'ta nakline göre, Ömer radıyallahu anhın kullandığı sâʿ da budur. Medine sâı denilen ölçeğin Asr-ı saâdet'ten beri naklolunup geldiği iddiası doğru değildir. Çünkü bizzat İmam Mâlik Medine sâını "Abdülmelik b. Mervân'ın arayıp bulduğu bir ölçektir" diye bildirmiştir. Binaenaleyh Ali el-Kārî, "Asr-ı saâdet'ten intikali nasıl kabul edebilir. Hazret-i Ömer'in sâı 8 rıtl olduğu sabit bir hakikat iken Abdülmelik'in bulduğu 1 sâʿ ile amel edilebilir mi?" diyor.

Sâʿ hesabında muteber olan vezin midir yoksa keyl midir? Yoksa her ikisi de muteber midir? Bu babda Ebû Hanîfe hazretleri yalnız vezne itibar etmiştir. Çünkü Enes hadisinde sâın 8 rıtldan ibaret olarak rıtl ile takdir buyurulması, vezni matlup ve muteber olduğunun delilidir. İmam Muhammed de İbn Rüstem'in rivayetine göre keyle itibar etmiştir. Çünkü nas sâʿ lafzı ile vârit olmuştur. Sâʿ da mikyâl-i maʿrûfun ismidir denilmiştir. Binaenaleyh 520 dirhemden ibaret olan 4 rıtl buğday tartılıp bir fakire verilse, İmam Muhammed'e göre câiz değildir. Buğdayın veznen ağır olması, 4 rıtl ayarındaki bir ölçeği doldurmaması ihtimali vardır, denilmiştir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre tabii câizdir. Sâhib-i mezhebin bu ictihadını İmam Ebû Yûsuf rivayet etmiştir.[915]

Ebû Caʿfer et-Tahâvî[916] her iki noktainazarı yüksek bir zekâ ile telif ederek sâı şöyle tarif etmiştir: Sâʿ, keyli ve vezni müsavi galleden 8 rıtl istiab eden ölçektir. Bu tarif, umumiyetle mütûn-ı Hanefiyye'ye alınmıştır. Herhangi Hanefî kitabına bakılsa, sâın bu suretle tarif ve vezni, keyli müsavi hububattan olmak üzere mercimek ile mâş denilen börülce zikredildiği görülür. Lisanımızda bu nevi börülce fiğ diye meşhurdur. Bu iki nevi mahsulün 8 rıtlı veznedilip sâʿ denilen ölçeğe konularak tecrübe edilmiş 1 sâa müsavi bulunup ne artık ne eksik olduğu görülmüştür. Halbuki börülce ve mercimekten başka hububat ve eşyanın mikdâr-ı sâı bu suretle tecrübe edildiğinde kimi eksik, kimi artık bulunmuştur. Meselâ arpanın 1040 dirhem miktarındaki 8 rıtlı tartılıp sâʿ denilen ölçeğe konulduğunda istiab edemeyip bir miktarı artakalmıştır. Tuz da bilakis sâʿ ölçeğini dolduramamıştır. Şu halde sadaka-i fıtır ihracında hem keyli hem vezni câmiʿ olan ölçek, mercimek ve fiğ habbelerinden 8 rıtl ile ayar edilmiş sâʿ ölçeğidir. Arpa, buğday, hurmadan verilecek fitrenin bununla ölçülerek verilirse verilen fitrenin keyli, veznine muvâfık olarak verilmiş olur.

Sâʿ hesabında mercimek ve börülcenin keyl ü vezni müsavi olmak hassası şu suretle de izah ediliyor: Bu iki nevi habbeciklerin efradı arasında ağırlık, hafiflik ve büyüklük, küçüklük itibariyle hiçbir fark yoktur. Meselâ bir mercimek harmanından 1040 dirhem vezninde bir miktarı alınıp bir kaba konulsa, sonra herhangi bir mercimek harmanının 1040 dirhem miktarı ile muayene edilse, aralarında keylen ve veznen hiçbir fark ve tefâvüt olmadığı anlaşılır. Halbuki arpa, buğday gibi hububat böyle değildir. Bunların taneleri ve sıkletleri arasında daima bir fark olduğu, bazıları, öbürlerinden veznen ve keylen bâriz bir fark kaydettiği görülür. Binaenaleyh mercimek ve fiğ ile ayarlanan sâʿ ölçeği, sadaka-i fıtır verilmesi matlûb-ı şâriʿ olan eşyâ-i mansûsanın mikyâl-i şerʿîsi olur. Buğday, arpa, hurmadan sadaka-i fıtır verileceği zaman veznine hiç itibar etmeyerek bu yolda ayarlanmış 1 sâʿ ölçeği veznen her zaman bir tefâvüt kaydeder. İşte 1 sâın veznen ve keylen müsavi miktarı hakkında *Hâniyye*'de, *Fethu'l-kadîr*'de vesair muʿteberât-i fıkhiyyede verilen hesapların hulâsası budur.

Fakat mesele bu suretle vezin ve keylin tevhidiyle bitmiş ve İmâm-ı Âzam ile Muhammed arasındaki vezn ü keyl ihtilâfı kaldırılmış olmuyor. *Vikāye Şerhi*'nde Sadrüşşerîa diyor ki: "İmam Ebû Hanîfe'ye göre buğdaydan nısf sâʿ fitrede vezin muteber olmasından tebâdür eden mâna, buğday, arpa, hurma vesair kendisiyle fitre verilecek herhangi bir şeyin kendi veznidir. Yoksa İmâm-ı Âzam, mercimeğin, bezelyenin veznini, kendisiyle fitre ihracı matlup olan eşya için mikyas olarak kabul etmiş değildir. Nasıl kabul eder ki, mercimek vezniyle ayarlanan 1 sâʿ ölçeği, buğdaydan 8 rıtl veznindeki 1 galleyi istiab edemez. Çünkü mercimek buğdaydan ağırdır. Buğday da arpadan ağırdır." Yine Sadrüşşerîa diyor ki: "Şu bildirdiğim mahzura mebnî bence ahvat olan sâın, yeni mahsul buğdaydan 8 rıtıl ile takdîr edilmesidir. Sâ mikyâli böyle buğdayla ayarlanırsa daha ziyade ihtiyat ile hareket edilmiş olur.

Bu kıymetli mâlûmatı Sadrüşşerîâ'nın *Vikāye Şerhi*'nden naklen İbn Âbidîn de diyor ki: Keylen ve veznen sâın takdiri hususundaki iki rivayetin bu suretle cemʿ ü telifi daha ihtiyatkârlık olduğunda şüphe yoktur. Fakat bunun ahvat, daha ihtiyatlı bir yolu vardır. Bu da bu sâʿ miktarının buğdaydan daha hafif bir sıkleti haiz olan arpa rıtlı ile takdir edilmesidir. Bu noktainazarı bazı muhaşşîler Seyyid Muhammed Emîn el-Mîrganî'nin *Zeylâî Hâşiyesi*'nden de nakletmişlerdir: Seyyid Muhammed Emîn'in nakline göre gerek Mekke'nin, zamanındaki Harem-i şerif meşâyihi gerek bunlardan evvelki meşâyih-i kirâm hep sâın arpadan 8 rıtl vezninde takdiri suretinde fetva vermişlerdir. Herhalde bu zevât-ı âliyeyi bu yolda fetva vermeye sâik olan ictihad, sadaka-i fıtır vecîbe-i şerʿiyyesini yakīnen verebilmek ve bu deyn-i şerʿîden noksansız kurtulmak için iltizâm-ı ihtiyattan başka bir şey değildir. İbadet hususunda ihtiyatın vâcip olduğunu ise Serahsî *Mebsût*'unda iltizam etmiştir. Binaenaleyh arpa rıtlı ile takdir ve tayin edilen 1 sâʿ mikyâli mercimek, buğday sıkletindeki 8 rıtl hububatı istiab ettiği gibi bir miktar da artar.

Şâfiîler de sadaka-i fıtır hesabında İmam Muhammed gibi keylin asıl olduğunu müdafaa etmişlerdir. Bunlara göre vezin ile takdir edilmesi yalnız istizhar içindir. Bu sebeple Nevevî *Ravza*'sında diyor ki: Sâı, ertal ile hesap ederek sadaka-i fıtrı mazbut bir kaideye rabtetmek çok müşküldür. Çünkü Asr-ı saâdet'te sadaka-i fıtır ölçeği olan sâ', 1 mikyâl-i ma'rûf idi. Fakat bunun istiab ettiği miktarın vezni ise ölçülen şeyin cinsine, derece-i sikletine göre değişir. Bu cihetle Dârimî[917] demiştir ki: Fitre için sâʿ ile keyle itimat edilmelidir. Hem bu sâʿ ölçeği, her yerin örfüne göre tahavvül ettiğinden Asr-ı saâdet'te kendisiyle sadaka-i fıtır ölçülen sâʿ ile ayar edilmiş olmalıdır. Nebî aleyhisselâm zamanında muteber olan bu sâʿ ölçeğini bulmak müyesser olmayınca, hiç olmazsa o miktardan noksan olmadığı yakīnen mâlûm olan bir ölçek ile verilmelidir. Dârimî'den bu mütalaayı bize nakleden şârih Kastallânî de, "5 rıtl ve sülüs rıtl ile takdir de takribîdir" diyor ki çok doğrudur.

Buraya kadar devam eden uzun izahımızla vâzıhan anlatılmıştır ki sadaka-i fıtır hesabında fukaha arasında devam edip gelen türlü eşkâl ve ihtilâf, bu vecîbe-i mâliyenin nassa muvâfık ve şâriin matlubuna uygun bir surette verilebilmesini temin gayesine mâtuftur. Bu babda en ziyade sühûleti ve matlûb-ı şâria muvafakati görülen ictihad, Ebû Hanîfe hazretlerinin ictihadıdır. Sadaka-i fıtrın beheri 130 dirhemden ibaret olan 8 rıtl hesabıyla 1040 dirhem 1 sâʿ itibar edilerek verilmesidir.

SADAKA-İ FITIR İÇİN BİR KOLAYLIK

Nevevî'nin *Ravza*'da ve birçok Hanefî ve Şâfiî kitabında bu sâʿ hesabını bazı ulemânın daha sade ve basit bir şekle koyarak, "Orta elli bir kimsenin iki elini birleştirerek avuçladığı dört avuç galle 1 sâ'dır" dedikleri naklediliyor. Tahtâvî de, her yerde rıtl-ı Nebî aleyhisselâmı bulmak mümkün olmadığından bu çarenin, Buhârî râvilerinden ve Firebrî'nin tilmizlerinden Dâvûdî tarafından bulunduğunu, *Kāmus* sahibi tarafından da mükerreren tecrübe edilip dört avuç nesnenin 8 rıtla, 1040 dirheme müsavi vezinde olduğunu haber veriyor.[918]

Bu dört avuç gallenin 1 sâ‘-ı nebevî’ye müsavatı da takribîdir. Çünkü Asr-ı saâdet’teki sâ‘-ı nebevî zâyi olmuştu. Abdülmelik veya Haccâc tarafından bulunmuştu. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe’nin ictihadı veçhile sâın 1040 dirhem vezninde olduğunu kabul etmek zaruridir ve medenîdir. Avuç hesabı pek iptidai ve bedevîdir. İbn Âbidîn sâı rıtl-ı Şâmî ile hesap etmekte isabet olduğunu bildiriyor. Fakat İbn Âbidîn kendisi itiraf ediyor ki kadim rıtl-ı Şâmî ile zamanındaki rıtl-ı Şâmî arasında büyük bir fark vardır. Yenisi eskisinden veznen büyüktür. Binaenaleyh İbn Âbidîn’in bu teklifi bir lâzime-i ihtiyat olacaktır.

Dört avuç hesabının 1 sâ‘-ı nebevî’ye müsavi olduğunu kabul etmek fitreyi hububattan aynen ve keylen veren köylüler için son derece sühûletlidir. Şehirlerde müftüler mârifetiyle sadaka-i fıtrın miktarı veznen ve o günün râyicine göre takvim edilerek bedelen ilân edildiği halde aynen vermek mecburiyetinde bulunan köylerde avuçla vermek en basit ve muvâfık bir çaredir. Hatta böyle mutedil dört avuçla ayarlanmış fitre namında bir ölçeğin köylüler arasında kullanıldığını iyice hatırlıyorum.

SÂLISÂ. İbn Ömer hadisinden müstefâd olan üçüncü bir fıkhî hüküm de sadaka-i fıtrın arpadan veya hurmadan veya bu mahiyette olan sair erzaktan verilmesidir. Hadîs-i şerifteki “ev” edatı terdîd ve tahyîr ifade eder. Sadaka-i fıtrın yalnız hurma ile arpaya hasr ü tahsisine manidir. Buğdaydan, buğday unundan, vesair bunlara mümâsil erzaktan da fitre verilebileceği hakkındaki nusûsu yakında göreceğiz. Dâvûd ez-Zâhirî ile ashabı, sadaka-i fıtrın yalnız arpa ve hurma ile verileceğini kabul edip buğday ile vesair mevadd-ı gıdâiye ile verilmesini tecviz etmemişlerdir. Sebebi de İbn Ömer hadisinde zikredilmemiş olmasıdır.

RÂBIÂ. Köleye, hizmetçiye zekât-i fıtrın vücûbu da bu İbn Ömer hadisinden müstefâd olur. Hizmetçiye fitre vâcip olduğu عبد lafzından istifade edilir. Yalnız bizzat hizmetçi kendisi mi verecektir, yoksa efendisi tarafından mı verilecektir? Bu noktada ihtilâf edilmiştir. Zâhirîler hadisin zâhirine bakarak hizmetçinin kendi kazancından kendisinin vermesi vâciptir, efendisi hizmetçisine sadaka-i fıtrını kazanabilmek için izin verir. Nasıl namaz kılmak için izin vermek vâcip ise bu da vâciptir demişlerdir. Bunun aksine, hizmetçinin sadaka-i fıtrını efendisi verir diyenler de iki zümreye ayrılmışlardır. Bunlardan Mâlik, Evzâî, Leys b. Sa'd, Şâfiî, İshak, İbn Münzir hizmetçinin velevki kazancından istifade için olsa bile, köle ve hizmetçinin sadaka-i fıtrı efendisine vâciptir demişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Nehaî, Sevrî, eimme-i Hanefiyye ticaret kastıyla hıfzedilen kölenin fitresini vermek ne efendisine, ne de kendisine vâcip değildir. Efendi kendi hizmetinde kullandığı hizmetçinin sadaka-i fıtrını verir demişler ve bu hâdimin müslim veya kâfir olmasında bir fark görmemişlerdir. Gerçi hadisin alt tarafında من المسلمين kaydı varsa da "abd" mutlak zikredilmiş olup usulen mutlak mukayyede hamledilmeyeceğinden, kâfir olsa bile, hizmetçinin sadaka-i fıtrı efendisine vâcip olur.

HÂMISÂ. Evli olsun, bekâr bulunsun, erkek gibi kadına da sadaka-i fıtır vâciptir. İmam Ebû Hanîfe'ye, Sevrî'ye, İbn Münzir'e, İmam Mâlik'e göre evli kadının fitresi zevcine vâcip değildir. Çünkü zevcin zevce üzerindeki velâyeti kasırdır. Hukūk-ı zevciyyeye munhasırdır. İmam Şâfiî, kavl-i sahîha göre İmam Mâlik, İshak, "Evli kadının fitresini vermek zevcinin borcudur" demişlerdir.

SÂDISÂ. Yetim olsa bile ganî olan küçük çocuğa da sadaka-i fıtır vâciptir. Şeyhayn'a göre zengin yetimin malından vasîsi, zengin çocuğunun malından da velîsi sadaka-i fıtrını eda eder. Hatta velî veya vasî zengin çocuğun sadaka-i fıtrını vermezlerse, bâliğ olduktan sonra kendisinin vermesi vâciptir. İmam Muhammed ile Züfer muhalefet etmişlerdir. Bunlara göre zengin olsun, fakir olsun yetime sadaka-i fıtır vâcip değildir. Hatta yetimin malından vasîsi fitresini verirse tazmin eder demişlerdir. İmam Mâlik de yetim hakkında sadaka-i fıtrın vücûbunu kabul etmiştir.

Hidâye'de, "Tıfl-ı fakīrin sadaka-i fıtrı velisine vâciptir. Tıfl-ı ganînin fıtrı kendi malından verilir. İmâm-ı Âzam ile İmam Ebû Yûsuf'un mezhebi budur. İmam Muhammed muhalefet edip tıfl-ı ganînin fitresi de babasına vâciptir. Eğer babası oğlunun malından sadaka-i fıtrını verirse tazmin eder. Evlâd-ı kibârın sadaka-i fıtrı, yanında bulunsa bile babasına ait değildir. Meğer ki, kendisi rızasıyla vermiş ola" deniliyor ki, diğer Hanefî kitaplarında çocuk hakkında mazbut olan şer'î vaziyet de budur.

Bu münasebetle halkın en çok sorduğu bir meseleyi de izah etmek isteriz: Henüz doğmamış ana karnındaki cenine de sadaka-i fıtır vâcip midir? Cumhûr-ı ulemânın ictihadı, cenine vâcip olmadığı merkezindedir. Hazret-i Osman radıyallahu anh ile Süleyman b. Yesâr'dan cenine sadaka-i fıtır vâcip olduğu zemininde menkul bir rivayet varsa da bunun şâz bir kavil olduğunu şârih Aynî, Mâlikî fukahasının en meşhurlarından Mağribî b. Bezîze'den naklederek bildiriyor. Yalnız İbn Hazm ez-Zâhirî, Hazret-i Osman'dan gelen bu şâz rivayete istinat ve hadisteki (sagīr) lafzını ana karnındaki cenine de teşmil ederek cenin için sadaka-i fıtır verilmesi vâciptir demiştir.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde tâbiî ricâlinden Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd'den, كانوا يعطون حتى عن الحمل "Ashâb-ı Nebî aleyhisselâm hamilden bile sadaka-i fıtır verirlerdi"[919] dediğini rivayet etmiştir. İbn Bezîze, Selef ulemâsından bir kısmı, "Ana karnındaki cenin, leyle-i fıtrda tulû'-ı fecirden evvel 120 gününü tamamlarsa, bundan da zekât-ı fıtr vermek vâciptir" dediklerini hikâye etmiştir.[920]

Bütün mütûn-ı mu'teberede sadaka-i fıtır verilecek sagīr, tıfl-ı fakīr diye muharrer olup tufûliyet de ana karnından ayrıldığı andan itibaren sinn-i ihtilâma kadar devam eden bir çağdan ibaret bulunduğundan bundan evvel ana karnındaki devre şümulü olmadığını Bercendî'den naklen İbn Âbidîn bildirerek cumhûr-ı ulemânın noktainazarını teyit ediyor.

SÂBIÂ. Hadîs-i şerifteki من المسلمين kaydı kâfirden ihtirazı âmirdir. Fakat birtakım hadis âlimlerinin bu kayıt hakkında intikadı vardır: "Bu lafzı İbn Ömer hadisinde yalnız İmam Mâlik rivayet etmiştir, bu rivayetle imam müşârün ileyh teferrüd etmiştir, İmam Mâlik'ten başka bu kaydı rivayet eden bir kimse bilmiyoruz" suretindeki mütalaalar bu cümledendir. Tirmizî de bu İbn Ömer hadisini rivayet ettikten sonra, İmam Mâlik "mine'l-müslimîn" lafzını ziyade etmiştir. Birçok ehl-i hadîs bunu Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'den tahrîc ettikleri halde hiçbiri bu kaydı rivayet etmemiştir, diyor. Birçok ehl-i ilim de Tirmizî'nin bu noktainazarına tebâiyyet etmiş, adem-i sıhhatini iddia edenler de bulunmuştur.

Fakat şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de, "İmam Mâlik'e bu kayd-ı rivâyet hususunda en mevsuk râvilerden yedi zat tâbi olup onlar da bu kaydı rivayet etmişlerdir" diyerek bu senedleri birer birer haber veriyor. Şu da hassaten şâyân-ı kayıttır ki İmam Buhârî bu hadisi İmam Mâlik tarikiyle değil, Ömer b. Nâfi' tarikiyle rivayet etmiştir. Buhârî'nin bu senedi de Tirmizî ve emsalinin İmam Mâlik'e hususiyet isnat etmelerinde ne kadar zühul ettiklerini izhara kâfidir. Yalnız İbn Ömer hadisinin bu noktasını taz'îf eden bir cihet varsa, İbn Ömer'in mezhebinde abd-i kâfirin sadaka-i fıtrının efendisine vâcip olduğuna kāil olmasıdır. Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Ebû Sevr hadisin bu kaydı ile ihticâc ederek hiçbir abd-i kâfire sadaka-i fıtır vâcip değildir, demişlerdir. Saîd b. Müseyyeb ile Hasan-ı Basrî'nin ictihadları da bu merkezdedir. Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe ve ashabı ise, abd-i kâfirden sadaka-i fıtır vermek efendisine vâciptir, dediklerini yukarıda bildirmiştik. Orada Hanefîler'in "abd"in mutlak vârit olmasıyla ihticâc ettiklerini izah etmiştik. Burada da Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr*'da tahrîc ettiği Ebû Hüreyre hadisi ile istidlâl ettiklerini bildireceğiz:

Ebû Hüreyre radıyallahu anh demiştir ki: "Resûlullah'ın sağlığında sadaka-i fıtır küçük, büyük, hür, köle -velev ki nasrânî olsun- her insan için buğdaydan 2 müd, hurmadan 1 sâ' verilirdi" demiştir.[921] Bundan başka Dârimî'nin İbn Ömer'den, Dârekutnî'nin İbn Abbas'tan, İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde İbn Abbas'tan rivayetlerinde de abdin müslim ve kâfir olmasına teşmil edilmiştir.

SÂMINÂ. Resûl-i Ekrem efendimizin sadaka-i fıtrın bayram namazına çıkmazdan evvel verilmesini emir buyurmaları, bu vecîbe-i mâliyenin müstehap olan zamân-ı edâsını beyandır yani bu emir, bir emr-i istihbâbdır. İbn Ömer'in, İbn Abbas'ın, İbn Ebû Rebâh'ın, İbrâhim en-Nehaî'nin, Kāsım'ın, Ebû Nazre'nin, İkrime'nin, Dahhâk'in, İbn Uyeyne'nin, Mâlik, Şâfiî, İshak ve ehl-i Kûfe'nin ictihadları, bu emrin müstehap olduğu noktasında toplanır. Şârih Aynî bu babda hiçbir muhalefet hikâye edilmediğini bildiriyor. Şârih Hattâbî de icmâ bulunduğunu hikâye etmiştir. Binaenaleyh yevm-i fıtrın sabahına takdim ve tâcil edilerek verilmesi de câizdir. Çünkü sebeb-i vücûb olan re's-i insânî yevm-i fıtrdan evvel de mevcuttur. Evvel verilmekle ihtiyat edilmiş olur. Hatta Buhârî'nin İbn Ömer'den, ashâb-ı kirâm fitrelerini bayramdan bir, iki gün evvel verirlerdi, suretinde bir rivayeti de vardır.[922]

Hidâye ve şerhlerinde fitrenin bayrama takdimi ıtlak edilerek ramazan girince verilebileceği, hatta ramazana bile takdimi câiz olduğu sarâhaten zikredilmiştir. Kādî Han'ın fetvasında tebeu't-tâbiîn ulemâsının büyüklerinden Halef b. Eyyûb'ün[923] ramazan girince sadaka-i fıtrı tâcil etmek câizdir, dediği nakledilmiştir. Hanefî fukahasının büyüklerinden Buhârî Muhammed b. Fazl da ramazan girince tâcil sahihtir, demiştir. *Fetâvâ-yi Zâhiriyye*'de Muhammed b. Fazl'ın bu ihtiyarı veçhile fetva verilir, denilmiştir. İbn Hazm ez-Zâhirî hadisteki emir vücûb içindir. Sadaka-i fıtrın bayram namazı vaktinden tehiri haramdır, demiştir.

TÂSIÂ. İzahı ile meşgul bulunduğumuz bu İbn Ömer hadisinde sadaka-i fıtrın vücûbu mutlak olarak tebliğ buyurulmuştur. Gınâ ile meşrut değildir. Tîbî, hadisin bu ıtlakına bakarak sadaka-i fıtrın bilâkaydüşart vâcip olduğuna istidlâl etmiştir. İmam Şâfiî, "Bayramın birinci günü ve gecesi kendisinin ve ailesinin yiyeceklerinden fazla sadaka-i fıtır verecek miktarda bir şeye mâlik olan kimseye vâcip olur" diyor ki, Ali el-Kārî'nin dediği veçhile bu da bir nevi takdîr-i nisabdır ve tese'ülü haram kılan gınânın nihayet derecesidir. Tîbî'nin gınâ şart değildir iddiasına münâfîdir.

Eimme-i Hanefiyyemiz bu hadisteki ıtlakı, gınâ kaydıyla takyîde delâlet eden diğer nusûs ile takyîd etmişler ve bu babdaki gınâyı, gınânın tese'ülü haram kılan en âdi derecesine değil, belki borcundan ve kendisiyle ailesinin havâic-i asliyyesinden fazla nisab miktarı gayri nâmî bir mala mâlik olmak mânasına hamletmişlerdir.

Havâic-i asliyye yukarıda "Zekât" bahsinde de bildirdiğimiz veçhile ev, ev eşyası, hizmetçi, binit hayvanı, kışlık ve yazlık elbise gibi medenî; kitap, silâh, âlât-ı sınâiyye gibi meslekî ihtiyaçlardır. Bu levâzım-ı medeniyye ve meslekiyyeden başka 200 dirhem külçe gümüşe veya bu kıymette nemâ ve kazanç temin etmeyen bir mala mâlik olan kimse ganî addolunur. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, bu kabil ağniyâya sadaka-i fıtır vâcip olur. Gınânın bu nevinde gümüşe devletçe izâfe edilen râyiç kıymeti nazarıitibara almaya lüzum ve ihtiyaç yoktur. Bu babdaki nusûstan bir kısmının mutlak olarak vârit olmasına nazaran zekât derecesinde bir gınânın şart olmadığı muhakkaktır. Yine böyle zekâtta kudret-i müyessire şart olduğu halde sadaka-i fıtrın edasında o derece güçlük olmadığı için kudret-i mümekkine kâfi addedilmiştir.

KUDRET-İ MÜMEKKİNE VE KUDRET-İ MÜYESSİRE

el-Bahrü'r-râik gibi birçok fıkıh kitaplarında kudret-i mümekkine, "Me'mûrün bihin edasına mücerret muktedir olmakla vâcip olan şeydir" diye tarif edilmiştir. Fakat bu tarif noksan olmakla beraber kudret-i mümekkineyi tarif değil belki bu kudretle meşrut olan vâcibi tariftir, diye fukahanın itirazını celbetmiş ve en ziyade *Tavzîh* sahibinin şu tarifi kabule mazhar olmuştur:

KUDRET-I MÜMEKKINE. Mükellefin meşakkatsiz me'mûrü bihi kendisiyle edaya muktedir olduğu kudretin ednâsıdır. Sâhib-i *Tavzîh* kudret-i mümekkineyi bu suretle tarif ettikten sonra bu kuvveti, me'mûrün bihin husûlünün mevkūfü aleyhi olan esbâb ve vesaitin avârızdan selâmet ve masûniyeti suretiyle de tefsir ediyor. Esbâb ve vesaitte hacda zâd ü râhile, sadaka-i fıtırda nisab ile temsil ediyor.

Bu tarifte en mühim bir kayıt olarak, "mükellefin me'mûrün bihi külfetsiz ve meşakkatsiz ifa etmesi" kaydını görüyoruz. Meselâ hacda kudret-i mümekkine demek olan vâsıta-i hac ki zâd ü râhiledir, bunsuz da yaya olarak yarı aç, yarı tok hac edebilir. Fakat külfet ve meşakkati mûcip olduğundan böyle derbeder bir hayat ile haccedilmesi yukarıdaki târife nazaran matlûb-ı şâri' değildir. Yine böyle şeriatımız bir fitre parasına mâlik olan bir müslümanın bunu da sadaka-i fıtır olarak verip de aç kalmasını istemiyor. Belki yukarıda izah ettiğimiz veçhile orta halli bir gınâya yani mesken, yemek, giymek gibi en mübrem ve zaruri olan hayatî ve meslekî ihtiyaçlarından fazla, 200 dirhem vezninde velev ki gayri madrub bir gümüşe veya bu kıymette gayri nâmî olsa bile, bir mala mâlik olmayı kudreti mümekkine olarak kabul ediyor. İşte mezheb-i Hanefî'nin kabul ettiği meşakkatsiz sadaka-i fıtır budur. Bunun dûnunda bir mal sahibi de ihtiyâr-ı külfet ederek sadaka-i fıtır verebilir. Fakat şer'an matlup olmadığı için o, bir deyn-i vâcibi eda etmek üzere değil, belki nâfile bir sadaka olarak verilmiş olur. Bunun bir haddi, ailesinin nafakasını vererek tese'ülü mûcip olmamaktır. Sadaka-i fıtır vücûbunun kable'l-fiil böyle bir kudreti mümekkineye ve vesâit-i mâliyeye ta'lik buyurulmasını fukahâ-yi Hanefiyyemiz fazl-ı ilâhî telakki eder.

Yalnız bu kudret-i mümekkineye terettüp eden bir hükm-i şer'î vardır ki bu da bu kudret-i mümekkine bir illeti müessire olmayıp şart-ı mahz olduğunda vücûb-ı fıtrın bekāsı için bu kudret-i mâliyenin ve bu nisabın bekāsı şart değildir. Meselâ yevm-i fıtrın fecrinden sonra, mâlik olduğu serveti telef olan kimse için sadaka-i fıtır borcu sâkıt olmaz, mütehakkik bir borç olarak kalır. Hac da aynen böyledir. İnşallah "Kitâbü'l-Hac"da da bunu izah edeceğiz. Kudret-i mümekkine ibtidânın şartıdır, bekānın şartı değildir. Bunun bir naziri nikâhta şühûd şartıdır. Şühûdun vefatıyla nikâh bâtıl olmadığı gibi ba'de'l-vücûb malın helâkiyle sadaka-i fıtır da sâkıt olmuyor.[924]

KUDRET-I MÜYESSIRE. *Telvîh*'te şöyle tarif ediliyor: Kudret-i müyessire, kudret-i mümekkine ile me'mûrün bihi edanın imkânı sabit olduktan sonra mükellefin me'mûrün bihi sühûletle eda edilebilmesini icap eden kudrettir. Bu da abdin vâcibât-ı dîniyyesini eda hususunda kudret-i mümekkineye zamîme olarak ikinci derecede bahşedilen bir fazl-ı ilâhîdir. Umumiyetle insanların edası nefsine güç gelen vâcibât-ı mâliyyenin çoğunda bu kudret-i müyessire şart kılınmıştır. Zekâtta nemâ şartı gibi. Zekâtta kudret-i mümekkineyi temin eden nisab şartından fazla olarak kudret-i müyessireyi temin için nemâ da ikinci bir şart kılınmıştır. Zekât harac ü meşakkatsiz kudret-i mümekkine ile gayri nâmî bir maldan da verilebilirdi, fakat edası sadaka-i fıtır derecesinde kolay olmazdı. Bugün gayri nâmî, kazançsız 400 liraya mâlik olan bir kimsenin -ki halkın ekseriyet-i azîmesini teşkil eder- 10 lira zekât ile mükellef olduğunu kabul etmek, 15 kuruş sadaka-i fıtır vermek gibi değildir. Bunun için taraf-ı şâri'den bir inâyet-i mahsûsa olarak zekât malının nâmî ve kâr getiren nevinden olması şartı da ikinci derecede vazedilmiştir.

Zamanımızda nisâb-ı zekâtta vezin ile beraber kıymetin de nazarıitibara alınması lüzumunu "Zekât" bahsindeki müdafaamızda bizi teyit eden bir cihet de zekâtta kudret-i müyessirenin şart olmasıdır.

---

902 er-Rûm, 30/30.

903 *en-Nihâye*'de كل مولود يولد على فطرة الإسلام *"Her doğan çocuk, İslâm seciyesinde doğar"* {İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* III, 457.} hadisindeki fıtratla ikinci mâna maksut olduğu bildiriliyor. Yani her mevlûd, kabûl-i dîne öyle müstaid bir tabiatta doğar ki çocuk, bu fıtrat-ı asliyyesiyle baş başa bırakılıp müdahale edilmezse bu seciyede yaşar, her zaman din kabulüne müsait bulunur demektir, deniliyor. Yine *en-Nihâye*'de عشر من الفطرة *"On şey enbiyâ sünenlerinden ma'dûddur"* {İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* III, 457.} hadisindeki fıtrat da üçüncü mânaya hamledilmiştir.

904 İbn Âbidîn, *Dürrü'l-muhtâr Hâşiyesi*, II, 97; *Kenz Hâşiyesi,* II, 270.

905 {N2509 Nesai, Zekât, 35.}

906 Kays b. Sa'd b. Ubâde hazretleri sahâbîdir. Kendisinden on altı hadis rivayet edilip birisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadis ile de Buhârî infirâd etmiştir. İbn Ebû Leylâ'nın, İbn Temîm el-Ceyşânî'nin kendisinden rivayetleri vardır. Enes b. Mâlik hazretleri, "Kays b. Sa'd'ın nezd-i Peygamberî'deki bülend mevkii, sâhibü'ş-şurtanın (çarhacı), emîrü'l-ceyşin (ordu başkumandanı) nezdindeki mevkiini andırırdı" diye rivayet etmiştir. Amr b. Dînâr da, "Kays atına bindiğinde ayakları yerde sürünürdü" diye bu İslâm bahadırının heybetli bir vücuda mâlik olduğunu bildirmiştir. Muâviye'nin devr-i hükûmetinde Medine'de vefat etmiştir. Kerem ü sehâsı hakkında pek çok haber nakledilmiştir. Kays'ın babası Sa'd, büyük babası Ubâde, daha büyük babası da sâhib-i terceme gibi hep cûd ü sehâ ile mâruftur. İbn Abdülber, "Araplar arasında Sa'd b. Ubâde derecesinde kendisi ile beraber dört batın ecdadının mütevâliyen it'âm ve in'âm ile iştihar etmiş hiçbir aile görülmemiştir" demiştir.

Bu kahraman aile, Hazrec kabilesinin riyâsetini taşımış ve bu riyâset, atadan oğula intikal edegelmiştir. Kays'ın babası Sa'd bütün gazâlarda ensâr-ı kirâmın alemdarı idi. Bu âlî vazife Müslim'in rivayetine göre, Bedir'de başlayarak devam etmiştir. Sa'd Akabe Biatı'na da iştirak eden kadîmü'l-İslâm nükabâdandır. Kerem ü sehâsıyla, sadaka ve ihsanıyla beraber kitâbet-i Arabiyye'ye de sibâhatte, atıcılıkta oğlu Kays hazretleri gibi emsalsiz ve münevver bir bahadır idi. Bu kemâlât-ı beşeriyyeyi bir eşi ve örneği gösterilemeyecek derecede haiz bulunduğundan ashap arasında Sa'd "Kâmil" unvanıyla yâdedilmiştir. Kendisinden birçok hadis rivayet edilmiştir. Râvileri arasında oğulları Kays, Sa'd vardır. Fakat ne yazık ki, Ubâde, Ebû Bekir radıyallahu anha biat etmekten tehallüf ederek Medine'den çıkıp gitmiş ve Şam mülhakatından Havran'da ihtiyâr-ı ikāmet ederek bir daha Medine'ye avdet etmemiştir. Hicretin 16. ve Ebû Ubeyd'e göre 15. yılında vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 270, 114).

907 فقد روى النسائي وابن ماجة عن قيس بن سعد رضي الله عنه قال: أمرنا النبي صلى الله عليه وسلم بصدقة الفطر قبل أن تنزل الزكاة. فلما نزلت لم يأمرنا ولم ينهنا ونحن نفعله.

{N2509 Nesâî, Zekât, 35.)

وأخرج الحاكم عن قبس بن سعد أيضا من وجه آخر. قال قيس رضى الله عنه: كنا نصوم عاشوراء ونؤدي صدقة الفطر. فلما نزلت رمضان ونزلت الزكاة لم نؤمر به ولم ننه عنه نحن نفعله. وقال صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه [عمدة القارى: ج 4 ، ص 264]

{NM1491 Hakim, *el-Müstedrek*, II, 578 (1/410). Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer alan rivayette oruçla ilgili kısım tespit edilememiştir. Rivayet bu şekliyle Nesâî tarafından nakledilmektedir. N2508 Nesâî, Zekât, 35. Ayrıca bkz: Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VI, 36, no: 2258.}

908 عن ثعلبة بن صعير العذري رضي الله عنه أنه قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال في خطبته: أدوا من كل حر وعبد، صغير وكبير نصف صاع من بر أو صاعا من تمر أو صاعا من شعير. هكذا رواه الكاساني في البدايع.

{Kâsânî, *Bedâi'*, II, 18. Kaynakta ravi ismi Abdullah b. Sa'lebe olarak kayıtlıdır ve şu lafızla nakledilmektedir:

"أدوا صاعا من بر أو قمح بين اثنين ، أو صاعا من تمر ، أو صاعا من شعير ، على كل أحد صغير أو كبير"

MA5785 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 318.}

وفي رواية ابن الأثير في النهاية هكذا: فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم. سلم زكاة الفطر صاعا من بر، أو صاعا من قمح

{Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet İbnü'l-Esîr tarafından nakledilmektedir: İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 106, 95.}

909 Tâcüşşerîa, Mahmûd b. Ahmed'dir. Babası Ahmed de büyük Sadrüşşerîa unvân-ı fâhirini haizdir. Küçük Sadrüşşerîa yâdolunan Abdullah b. Mes'ûd da Tâcüşşerîa'nın hafîdidir. Sâhib-i tercemenin büyük babası da meşhur Cemâleddin Ubeydullah el-Mahbûbî'dir. Tâcüşşerîa, babası büyük Sadrüşşerîa'dan ahz-i ilim etmiştir. Fıkıhtan meşhur *Vikāye* namındaki kitabını yazmıştır. *Vikāye*'yi, *Hidâye*'den intihab ederek hafîdi küçük Sadrüşşerîa'nın hıfzetmesi için yazmıştır. *Hidâye*'yi ayrıca şerh de etmiştir. Binaenaleyh Tâcüşşerîa hem *Vikāye*'nin müellifidir hem de *Hidâye*'nin şârihidir. *Fetâvâ* ve *Vâkıât*'ı da vardır.

Küçük Sadrüşşerîa da büyük babası Tâcüşşerîa'dan ahz-ı feyz etmiş ve ecdadının ilmine hakikaten vâris olarak Tâcüşşerîa'nın kendi namına yazdığı *Vikāye*'yi şerh eylemiştir. Sonra *Vikāye*'yi bir de ihtisar ederek *Nikāye* isminde güzel bir metin ortaya koymuştur ki, bu vecîze-i fıkhiyye *Hidâye*'nin *Lübbü'l-lübâb*ıdır. Hanefî fıkhının özüdür. Bu sebeple *Nikāye*'yi, Kuhistânî, Bercendî, Ebü'l-Mekârim, Ali el-Kārî, Şümünnî gibi birçok Hanefî âlimi şerhetmiştir. Sonra küçük Sadrüşşerîa, usulden de *Tenkīh*'i yazmıştır. Sonra da şerhedip *Tavzîh* namı vermiştir. *Tenkīh*, Fahrülislâm el-Pezdevî'nin kitabının cidden münakkah bir şeklidir. Bazı ulemâ *Usûl-i Pezdevî*'nin zevâhir-i elfâzına ta'nettiklerinden bu noksan *Tenkīh*'te telâfi edilmiştir. Sadrüşşerîa bu eserine *Mahsûl*'ün *Usûlü İbn Hâcib*'in bütün usâre-i ilmiyyesini de alıp mezcettiği için usûl-i Hanefiyye'de o güne kadar misli görülmedik bir eser ortaya koymuştur ve derhal nüshaları bütün ilim merkezlerine intişar etmiştir. Bilâhare müellif bu güzel eserinde bazı mahv ü isbâta muttali olduğundan bu gavâmızı izah için *Tavzîh*'i yazmıştır. *Tavzîh* de *Tenkīh* gibi ulemâ arasında büyük rağbet kazandığından birçok zevat tarafından tahşiye edilmiştir. Bunlardan en meşhuru Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Telvîh*'idir. Bu da pek ziyade rağbet görmüştür. Hulâsa bunlar üzerine Fenârîler, Hasan Çelebîler ta'lîkat yazmışlardır. *Mukaddemâtü'l-erbaa, Ta'dîlü'l-ulûm, Şürût, Muhâdarât* da Sadrüşşerîa'nın cümle-i âsârındandır.

Dimyâtî, bu âile-i ilmiyyenin nesebini Ubâde b. Sâmit radıyallahu anha îsâl etmiş; Leknevî de bu şecere-i ilmi *el-Fevâidü'l-behiyye*'sinde nakletmiştir. Küçük Sadrüşşerîa'nın târîh-i vefatı mazbuttur. Öbürlerini bilmiyoruz. Bu da *Keşfü'z-zunûn*'un iki yerinde iki muhtelif surette kaydedilmiştir: *Ta'dîlü'l-ulûm* ile *Tenkīhu'l-usûl* hakkındaki izahında 747 ve *Nikāye* münasebetiyle de 745 olduğu bildiriliyor. Bu tarihe kadar iki üç asır bu Türk hânedan ilminin feyz-i ilmi Buhara'yı ve bütün Mâverâünnehir'i doldurmuş ve oradan İslâm âleminin her tarafına yayılmıştır. Hepsinin de merâkıd-i mübârekeleri Buhara'da Şerâbâd şehrindedir.

Yalnız asıl sâhib-i terceme olan Tâcüşşerîa Kirman kasabasında vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (rahmetullahi aleyhim. *Keşfü'z-zunûn; el-Fevâidü'l-behiyye*).

910 Aynî, *Umdetü'l-kārî,* IV, 463.

911 الرافعي: إلى أبي رافع قلت: الرافعي إمام الشافعية إلى رافع بن خديج. (وقال النووي إلى رافعان قرية بقزوين وأنكروه انتهى.(لب اللباب

912 والصاع خمسة أرطال وثلث رطل بالبغدادي وهو مذهب مالك والشافعي و أحمد وعلماء الحجاز. وهو مائة وثلاثون درهما على الأصح عند الرافعي. ومائة ثمانية وعشرون درهما وأربعة أسباع درهم عند النووي. فالصاع على الأول ستمائة درهم وثلاثة وتسعون درهما وثلث درهم. وعلى الثاني ستمائة درهم (وخمسة وثمانون درهما وخمسة أسباع درهم (قسطلاني: ج 3، ص 69

913 Ebû Zeyd ed-Debûsî, Kādî Abdullah b. Ömer el-Hanefî'dir. Debûs, Semerkant köylerinden bir köyün adıdır. İlm-i fıkhı Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî'nin şâkirdi Ebû Ca'fer el-Üsrûşenî'den okumuştur. İlm-i hilâfın ilk vâzııdır. Telifatı arasında en meşhuru *Kitâbü'l-Esrâr*'ı ile *Takvîmü'l-edille*'sidir. Sem'ânî'nin el-*Ensâb*'ında, İbn Hallikân'ın *Târîh*'inde, "Semerkant ve Buhara'da Hanefî mezhebini temsil ettiği bildirilerek, bahsünazarda, îrâd-ı delâilde Debûsî namı zamanında darbımesel olmuştu" deniliyor. Müşârün ileyh bir kere kendisiyle ilmî musâhabede bulunan bir zatı pek ziyade sıkıştırıp musâhibini her ilzam ettikçe bu adam daima gülermiş. Buna canı sıkılan Ebû Zeyd irticâlen şu kıtayı inşâd etmiştir:

مالي إذا ألزمته حجة قابلني بالضحك والقهقهة

إن كان ضحك المرء من فقهه فالدب في الصحراء ما أفقهه

MÂNASI. Neden ki? Bu mubâhisimi delil irat ederek ilzam ettikçe o, beni gülmekle, kahkahayla karşılıyor. Eğer kişinin gülmesi fıkha vukufundan ileri geliyorsa sahrâdaki ayı daha fakihtir, kabul edilmelidir. Debûsî, 430 tarihinde Buhara'da vefat etmiştir.

914 قال أنس رضي الله عنه: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ بالمد والمد رطلان ويغتسل بالصاع. والصاع ثمانية أرطال.

{Kâsânî, *Bedâi'*, II, 73; T609 Tirmizî, Cum'a, 76.}

915 *el-Bahrü'r-râik,* II, 274.

916 Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme'dir. *Lübbü'l-lübâb*'da, "Tahâ, Mısır toprağında bir köyün adıdır" deniliyor ki kendisi oraya nisbet olunmuştur. Rivayet ve dirayet cihetiyle bütün İslâm âleminde en yüksek pâye-i fazîleti ihraz etmiş bir Hanefî imamıdır. Tabakat kitaplarından herhangisine bakılsa, müşârün ileyhin menâkıb-ı âliyesine sahifeler tahsis edildiği görülür. Müşârün ileyh hazretleri eimme-i Şâfiiyye'den Müzenî'nin hemşirezâdesidir ve ilk dersini Müzenî'den almıştır. İbtidâ Şâfiî idi. Sonra Hanefî mezhebine intikal etmiştir. Bu intikal keyfiyeti Ebû Ca'fer kendisi *Meâni'l-âsâr*'ın mukaddimesinde şöyle hikâye eder: Esnâ-i tahsilimde Hanefî kitaplarını çok mütalaa ederdim. Dayım da her gördüğünde beni menederdi. Bir kere yine böyle darılıp, "Vallahi senden hayır gelmez" diye yemin etmişti. Ben de fütur ve inkisar üzerine tebdîl-i ictihâd ettim. Dayım Müzenî rahmetli sağ olup da şu yazdığım eseri okusaydı muhakkak yemininden kefâret verirdi. Bu hadise, bütün tabakat kitaplarında da bu suretle nakledilmiştir.

Bundan sonra Tahâvî ilm-i fıkhı, Ebû Ca'fer b. Ahmed'den, sonra 268'de Şam'a gelerek Şam Kādılkudâtı Ebû Hâzim'den öğrenmiştir. Ebû Hâzim'in üstadı, İmam Muhammed'in tilmizlerinden Îsâ b. Ebân olmakla Tahâvî, mezheb-i Hanefî'nin edvâr-ı evveliyyesinde yetişmiş eimme-i kirâmdan sayılır. Ebû İshak eş-Şîrâzî *et-Tabakāt*'ında, Hanefî mezhebinin riyâseti, o devirde Tahâvî'ye müntehî olduğunu bildiriyor. Hârûn b. Saîd'den, İbn Rifâa'dan ve bu tabakada daha birçok Mısır meşâyihinden ve Mısır'a gelip giden muhaddisînden hadis ahzetmiştir. Kendisinden de Ebû Bekir el-Mukrî ve Taberânî gibi eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. Bütün tasnifatı büyük bir itibara mazhar olmuştur. Çünkü bu eserlerin hepsi Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'da tavsifi veçhile tesânîf-i bedîadandır: *Ahkâmü'l-Kur'ân, Meâni'l-âsâr, Müşkilü'l-âsâr, Muhtasar, Câmiu'l-kebîr* ve *Câmiu's-sagīr* şerhleri, *eş-Şürûtü'l-kebîr* ve *eş-Şürûtü's-sagīr* ve *Evsât*'ı, *Sicillât, Vesâyâ* ve *Ferâiz*'i, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* ve *et-Târîhu'l-kebîr*'i, *en-Nevâdirü'l-fıkhiyye*'si, arâzî-i Mekke hakkında, haraç ve ganâimin taksimi hakkında birer kitabı, Ebû Ubeyd'in ihtilâf-ı neseb hakkındaki hatalarına, Îsâ b. Ebân'ın bazı ictihadlarına dair iki reddiyesi cümle-i âsârındandır.

Süyûtî *Hüsnü'l-muhâdara*'sında, Sem'ânî *el-Ensâb*'ında, Yâfiî *Mir'ât*'ında, Ebû Ya'lâ el-Halîlî *İrşâd*'ında, İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*'da, Ali el-Kārî *et-Tabakāt*'ında, İtkānî *Gāyetü'l-beyân*'da Tahâvî'nin bu eserlerinden birer gûnâ lisân-ı takdir ile bahsederler. Ali el-Kārî, *Meâni'l-âsâr* müellifin ilk telifatından, *Müşkilü'l-âsâr* da sonrakilerden bulunduğunu bildiriyor. İbn Abdülberr'in de Tahâvî, mezhep cihetiyle Kûfî ve Irâkī idi. Fakat bütün mezâhib-i İslâmiyye ulemâsının ârâ ve ictihadlarını pek yakından tanır ve bilirdi dediğini naklediyor.

Bütün bu müttehidü'l-lisân takdirler arasında tek bir sadâ-yı intikād duyuluyorsa, o da İbn Teymiyye'nin müşkilpesent sesidir. Şeyh Abdülhalîm b. Teymiyye *Minhâcü's-sünne*'sinde Redd-i Şems hadisi bahsinde diyor ki: Tahâvî, şüphesiz çok hadis bilen bir âlim, yüksek bir fakih idi. Fakat ehl-i ilmin nakd-i ricâle verdiği kıymet ve ehemmiyeti vermezdi. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'a baktığımızda orada da muhtelif hadislerin rivayet edildiğini ve bunlardan kıyas cihetiyle galip olan haberin tercih edildiğini görüyoruz. Halbuki bu tercih edilen haberlerden çoğu isnad cihetiyle mecruhtur. Bu cihetle Tahâvî'nin, ehl-i ilmin bildiği derecede, isnada vukufu yoktu.

Fakat koca Şeyh Harrânî selefin ârâ ve mezâhibini herkesten ziyade pek iyi bildiği halde her nasılsa Hanefî mezhebinin usûl-i ictihaddaki bir hususiyetini hiç anlamamış bulunuyor. Başta sâhib-i mezheb Ebû Hanîfe hazretleri olmak üzere bütün sâdât-ı Hanefiyye, hadisin senedinden başka bir de onun devr-i ashâb ve tâbiîn o haber üzerine amel-i ümmetin câri olup olmadığını tetkik ederlerdi. Karn-i evvelde mazhar-ı iltifat olmayan bir haber, isnad cihetiyle ne derece kuvvetli olursa olsun, bu habere, mûcibince amel edilen fakat zaîfü'l-isnâd bulunan haberi tercih etmişlerdir. İşte Şeyh Harrânî'nin aldandığı nokta burasıdır. Tahâvî çok hadis bilirdi, isnada vukufu yoktu demek, Tahâvî hakkında açık bir tenâkuzdur. İlmen hadis bilmek isnada, intikāda vukufu iltizam eder.

İbn Kemal'in tertip ettiği meşhur fukahâ-i Hanefiyye tabakatında Tahâvî müctehid fi'l-mes'ele fukahadan addedilmiştir. Bu da hiç şüphesiz büyük Hanefî imamının kadrini tenzilden başka bir şey değildir ve herhalde İmam Ebû Ca'fer'in hiçbir eserini okumadan verilmiş bir numaradır. Bu koca şeyhülislâmın müctehid fi'l-mes'eleyi tarifine göre, ne usûl-i mesâilde ne de fürûda sâhib-i mezhebe muhalefete kudret-i ilmiyyesi kâfi olmayan fakih demektir ve Tahâvî bu zümre-i fukahâda dahildir demek isteniliyor. Bizce Tahâvî İmâmeyn derecesinde bir müctehid-i müntesiptir, Hanefî mezhebine intisap etmiştir. İşte bu kadar... İmâmeyn gibi hem usulde, hem de fürûda kuvvetli bir delil gördüğünde sâhib-i mezhebe muhalefet etmiştir. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ı ile *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ı mükerreren mütalaa-güzâr-i âcizî olmuştur. Selefte ve halefte bir misli yazılmayan bu iki müstesna eserin birçok yerinde, sâhib-i mezhebin muhtarı olan ictihadın muhalifi bir tarîk-i ictihad iltizam etmiştir. Bu müsaadeyi ehl-i ilim, İslâm şeriatının ruhundan ve sâhib-i mezheb İmâm-ı Âzam'ın sarih beyanından almışlardır. Ebû Hanîfe hazretleri, "Benim delilimden daha kuvvetli bir delile zaferyâb olan kimse için benim kavl ü ictihadımla fetva vermek helâl değildir" diyordu. İlmin vâsi sahası için vazedilen ve Zehebî'ye göre aşağı yukarı Tahâvî devrine kadar devam eden bu tam ve kâmil serbestî-i ârâ ve ictihad sayesinde ulûm-i İslâmiyye her şubesinde müstaid olduğu derece-i kemâle vâsıl olmuştur. Taklidin şüyûu tarihinden itibaren de inhitâta başlamış ve son zamanlarda ilmî intikad, sâhib-i mezhebe karşı hürmetsizlik addolunmuştur.

Tahâvî'nin târîh-i hayatı da çok mazbuttur. Gerek Sem'ânî gerek başkaları 230 tarihinde doğduğunu, 321 senesi Zilkadesi hilâlinde vefat ettiğini bildiriyorlar (Rahmetullahi aleyh).

917 [دارمي، بكسر الراء إلى دارم بطن من تميم [لب اللباب

918 *Kāmus Tercümesî*'nde aynen şöyledir: Dâvûdî dedi ki: Sâın muhtelif olmayan yani mi'yâr-ı muvâfıkı, azîm ve sagīr olmayan yani orta iki pençe ile dört kere avuçların müstevib olduğu galledir. Zira her mahalde sâ'-ı nebevî aleyhisselâm bulunmaz. Pes ortaca adam iki pençesini birden doldurup dört defa böylece avuçlayıp bir yere vazeylese işte anın miktarı nesne istiab eden kîle sâ'-ı nebevî miktarı olur. Müellif der ki: Bunu kendim tecrübe eyledim, sahih ve muvâfık buldum.

919 {MŞ10738 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zekât, 135. Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: "كانوا يعطون صدقة الفطر حتى يعطون عن الحبل"}

920 *Umdetü'l-kārî,* IV, 464.

921 وقد أخرج الطحاوي في مشكله عن أبي هريرة قال: كان يخرج صدقة الفطر عن كل إنسان يعول من كل صغير و كبير، حر و عبد ولو كان نصرانيا مدّين من قمح أو صاعا من تمر.

{Kaynakta "صدقة الفطر" kaydı yerine "زكاة الفطر" ifadesi yer almaktadır. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VI, 31, no: 2255.}

922 وكانوا يعطون قبل الفطر بيوم أو يومين [رواه البخاري عن ابن عمر]

{B1511 Buhârî, Zekât, 77.}

923 Halef b. Eyyûb, Âmirî Ebû Saîd el-Belhî'dir. Ma'mer'den, İsrâil'den rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Küreyb'in rivayeti vardır. 215 tarihinde vefat etmiştir *(Hulâsa)*.

924 *Dürrü'l-muhtâr,* II, 100.

750

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ قَالَ كُنَّا نُخْرِجُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ يَوْمَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ وَكَانَ طَعَامُنَا الشَّعِيرَ وَالزَّبِيبَ والْأَقِطَ وَالتَّمْرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz (sadaka-i fıtrı) yevm-i fıtrda her nevi taamdan 1 sâʿ olarak verirdik. Bizim (mûtat olan) yemeğimiz ise arpa, kuru üzüm (yağı alınmadık) keş ve kuru hurma idi. {B1510 Buhârî, Zekât, 76.}

İZAHI

RİVAYETLER

Buhârî, Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinden "Sadaka-i Fıtır" bahsinde dört hadis rivayet etmiştir ki buradaki rivayet dördüncüsüdür ve Abdullah b. Saʿd tarikiyle gelmiştir. Bu rivayette "sadaka-i fıtır" lafzı sarâhaten zikredilmemiştir. Fakat İbn Ebû Serc el-Âmirî tarikiyle gelen rivayette "zekât-i fıtr" diye tasrih edildiğinden ve zekât ile sadaka lafızları yekdiğeri makamında kullanıldığından tercümemizde kavis içinde "sadaka-i fıtır" diye bu rivayete işaret ettik. Buhârî'nin yine Âmirî'den gelen diğer bir rivayet tariki *Tecrîd*'de bulunmayan bir ziyadeyi de muhtevidir ve bu rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri şöyle demiştir:

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında sadaka-i fıtrı biz, taamdan yani her nevi erzaktan 1 sâʿ verirdik. "Husûsiyle daima yediğimiz" hurmadan, arpadan, kuru üzümden de 1 sâʿ verirdik. Muâviye halife olup onun zamanında Şam'da buğday bollaşınca Muâviye, "Öyle zannediyorum ki buğdaydan 1 müd, (sair hububattan) 2 müdde muadildir" demiştir.[925]

MÂNALAR

Bu hadîs-i şerifte **taam** lugaten “her yenilen ve azık ittihaz edilen şey”e denir. Taamın bu umumi ve lugavî mânası eimme-i Hanefiyye’nin muhtarıdır. Tîbî, burada taam ile murat buğdaydır diye, İmam Şâfiî ile bu ictihadda bulunan zevât-ı kirâmın noktainazarlarını müdafaa etmek istemişse de taamı buğdaya tahsis etmek, onun umumi vaz‘ından udûl etmektir.

(أقط) Ekıt, Süfyân es-Sevrî gibi bazı eimme-i selef tarafından, “Kaymağı alınmaksızın süzülüp kurutulan yoğurttur” diye tefsir edilmiştir. Şârih Aynî, “Ekıt, süzülüp taş gibi katılaştırılan yoğurttur. Bununla yemek pişirilir” dedikten sonra, “Türkçe’si ‘kara kurut’tur, Türkmenler arasında da mücerret olarak ‘kurut’ diye meşhurdur. Fârisî’de ‘mâş’ denilir” diyor. Âsım Molla da, “Hemzenin harekât-ı selâsesiyle bir nesnedir ki yağı alınmış koyun ve keçi sütünden yapılır. Türkî’de ‘keş’ tabir olunan yoğurt kurusu olacaktır. Ayran tabh ile incimâd ettikten sonra süzüp kuruturlar” diyor ki, bununla Süfyân es-Sevrî gibi bazı eimme-i selefle hadis şârihlerinin tarifine bir noktada muhalefet bulunuyor: Yağı alınmamış olmak hususunda bu cihete tercümede işaret ettik. Şârih Kastallânî’nin, “tuzlanıp cevheri giderilmemiş yoğurt” diye tarifi de selefin tarifine muvâfıktır.

İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

İmam Şâfiî bu hadisteki taamı, buğday mânasına hamlederek buğdaydan sadaka-i fıtrın da 1 sâ‘ olduğunu kabul etmiştir. İmam Mâlik’in, İmam Ahmed b. Hanbel’in, İshak’ın mezhepleri de böyledir. Evzâî ise her insan buğdaydan sadaka-i fıtrı kendi beldesi müddiyle 2 müd verir, demiştir. İbn Sa‘d da Hişâm’ın vazettiği müd ile 2 müd verileceğini söylemiştir.

Sadaka-i fıtrın miktarı hakkındaki eimme-i Hanefiyye'nin noktainazarlarını Sâhib-i *Hidâye*'nin lisanından dinleyeceğiz. *Hidâye* sahibi, "Fıtır, buğdaydan, buğday unundan, kavrulmuş buğday kavudundan, kuru üzümden yarım sâ'dır (520 dirhem). Arpadan, hurmadan 1 sâ'dır (1040 dirhem). İmâmeyn ise kuru üzümü, arpa gibi 1 sâ' addetmişlerdir. Bu ictihadı İmam Hasan, İmam Ebû Hanîfe'den de rivayet etmiştir" diyor. İmam Ebû Hanîfe'nin üzüm hakkındaki ictihadını ve İmâmeyn ile ihtilâf ve ittifakını şöyle izah ediyor. Bu eşyadan verilecek sadaka-i fıtrın mekādiri arasında yalnız kuru üzüm hakkında İmam Ebû Hanîfe'den gelen rivayet iki veçhile ihtilâf arzetmektedir. Bunlardan birisi yukarıdaki yarım sâ' rivayetidir. Bunu İmam Muhammed *Câmiu's-sagīr*'de İmam Ebû Yûsuf'tan, Ebû Yûsuf da sâhib-i mezheb İmâm-ı Âzam'dan rivayet etmiştir. Öbürü de İmam Hasan'ın, Esed b. Amr'ın İmâm-ı Âzam'dan kuru üzümden verilecek sadaka-i fıtrın 1 sâ' olduğunu rivayetleridir. Ebû Yûsuf'la Muhammed'in mezhepleri de tam 1 sâ' olduğu zeminindedir. *Câmiu's-sagīr*'deki birinci kavl ü ictihadın müstenedün ileyhi kuru üzümün buğdaydan kıymetli olmasıdır. Buğdaydan sadaka-i fıtır yarım sâ' olursa, üzümden de yarım sâ' olması evleviyetle sabit olur. İkinci kavlin müstened-i şer'îsi daha kuvvetlidir; izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisidir. Bu hadiste kuru üzümden verilecek sadaka-i fıtrın 1 sâ' olduğu sarâhaten zikredilmiştir. Sonra kuru üzüm buğdaydan ziyade hurmaya benzer, buğdaydan ziyade hurmaya kıyas edilebilir. Bu cihetle İmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed 1 sâ' olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Hasan'la Esed b. Amr da sâhib-i mezhebden bu suretle rivayet ettikleri için kuru üzüm fitresinin 1 sâ' olması daha ziyade iktisâb-ı kuvvet etmiştir. Bu cihetle *Mülteka* şârihi Behnesî, bu ictihadda ashâb-ı tashîh olan fukahanın daha ziyade isabet bulunduğuna hükmettiklerini hikâye etmiştir. *el-Bahrü'r-râik*'te, "bu kavlin Ebü'l-Yüsr tarafından tashih edildiği, muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın da *Felhü'l-kadîr*'de delili cihetiyle İmâmeyn'in bu ictihadını tercih ettiği" bildiriliyor.

Kuru üzüm hakkındaki İmâm-ı Âzam'ın bu iki ictihadı ve İmâmeyn ile görülen ihtilâfı *Bedâi*'de şu veçhile tevfik ediliyor: Kuru üzümden sadaka-i fıtır, kıymeti cihetiyle vâcip olup İmâm-ı Âzam zamanında kuru üzümün kıymeti buğdayın kıymetine müsavi idi. Bunun için buğday gibi nısf sâʿ kabul etti. İmâmeyn zamanında ise kuru üzümün kıymeti arpa, hurma kıymetine tenezzül ettiğinden, İmâmeyn üzümden fitreyi tam sâʿ kabul etti. İmâm-ı Âzam'ın iki kavlinin sebebi de budur. Ebû Hanîfe hazretlerinin hayatının ilk devrinde üzümle buğday kıymeti yekdiğerine müsavi idi. Sonra üzüm fiyatı arpa, hurma derecesine tenezzül etti. Bu halde 1 sâʿ olmakta eimme-i selâsemizin ittifak ettikleri görüldü.

Kuru üzüm fitresinin 1 sâʿ olduğu cihetini tercih için bunlar birer sebeb-i maʿkul olmakla beraber asıl medâr-ı tercih olan en büyük delil, üzümün Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde sarâhaten zikredilmiş bulunmasıdır. Bundan başka Zeylâî'nin *Nasbü'r-râye*'de Beyhakī'den naklettiği bir hadiste de fitrenin arpa, hurma, üzümden 1 sâʿ, buğdaydan nısf sâʿ olduğu Hazret-i Ali tarafından rivayet edilmiştir.[926]

Buğdaydan Sadaka-i Fıtrın Nısf Sâʿ Olduğu Hususunda Eimme-i Hanefiyyemizin İstinat Ettikleri Deliller Şunlardır:

1. Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği Saʿlebe b. Ebû Suayr hadisidir. Saʿlebe'nin, babası Ebû Suayr'dan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Büyük veya küçük, hür veya köle, erkek veya kadın her iki kişiye buğdaydan sadaka-i fıtır 1 sâʿdır. Sadaka-i fıtır veren zenginlerinizin, Allah, malını ve kalbini arıtır. Fakirlerinizin verdiği sadaka-i fıtrın da daha çoğunu ihsan eder"* buyurmuştur.[927] Râvinin ismini bazıları Saʿlebe b. Suayr, bazıları da Saʿlebe b. Abdullah b. Sugayr olarak zaptettikleri *Hulâsa*'da bildiriliyor. Bu hadisi yüksek bir cemâat-i muhaddisîn rivayet etmiştir. Bazıları mürseldir demişlerse de bizim için hüccettir.

2. Yine Ebû Dâvûd'un Hasan-ı Basrî'den rivayet ettiği İbn Abbas hadisidir. Hasan-ı Basrî'nin rivayetine göre, İbn Abbas hazretleri Basra Camii minberinde ramazanın son gününde irat ettiği bir hutbesinde, "Ey cemâat-i müslimîn! Oruç sadakanızı veriniz" demiştir. Halbuki halk sadaka-i fıtır nedir, nasıl verilir bilmiyorlardı. İbn Abbas hazretleri, "Burada Medineli var mıdır? Medineli olanlar kalkınız! Basralı kardeşlerinize sadaka-i fıtrı öğretiniz. Onlar sadaka-i fıtrı bilmiyorlar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sadakayı hurmadan ve arpadan 1 sâʿ, buğdaydan da yarım sâʿ takdir buyurdu" demiştir.[928]

3. Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetine göre müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Mekke dahilinde bir münâdîye, "*Küçük, büyük; erkek, kadın; hür, köle; şehrî, bedevî her müslüman üzerine buğdaydan 2 müd, arpa veya hurmadan 1 sâʿ sadaka-i fıtır vermesi vâcip bir haktır*" diye ilân etmesini emrettiğini bildirmiştir.[929]

İbn Abbas hadisinin bunlardan başka hadis kitaplarında daha birtakım rivayet tarikleri vardır ki bunların hepsinde buğdaydan nısf sâʿ fitre tayin buyurulduğu bildirilmektedir.

4. Bunlardan başka İmam Ahmed'in Esmâ bint Ebû Bekir'den, Dârekutnî'nin Hazret-i Ali'den, yine Dârekutnî'nin Zeyd b. Sâbit'ten, Câbir radıyallah anhümden rivayetleri vardır ki bunların hepsinde buğdaydan sadaka-i fıtrın yarım sâʿ olduğu bildirilmiştir. Bütün bu rivayetleri Bedreddin el-Aynî *Umdetü'l-kārî*'de cemetmiştir.

5. Buğdaydan nısf sâʿ sadaka-i fıtır verilmesi ashaptan Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mesʿûd, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbas, Muâviye, Esmâ bint Ebû Bekir ile tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Mücâhid, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Evzâî, Sevrî gibi birçok zevatın mezhebidir. Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Şeddâd gibi birçok ehl-i rivayetin mezhebi de budur (*Aynî*).

İmâmü'l- Hüdâ Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hazretleri, yukarıda esâmî-i âlîlerini zikrettiğimiz zevât-ı sahâbîye işaret ederek, "İçlerinde Hulefâ-yi Erbea'nın da bulunduğu on sahâbî tarafından buğdaydan sadaka-i fıtrın yarım sâʿ (520 dirhem) olduğu rivayet edilmiş ve bu rivayetlerle ihticâc edilmiştir" demiştir (*Bedâiʿ*).

İmam Ebû Caʿfer et-Tahâvî de gerek Resûl-i Ekrem'den gerek ashap ve tâbiînden sadaka-i fıtrın buğdaydan nısf sâʿ, başka mekûlâttan 1 sâʿ verileceğine dair birçok ehâdis ve ahbâr-ı şerife naklettikten sonra diyor ki: "Ashap ve tâbiînden hilâfı kendisinden nakledilen kimse bilmiyoruz. Bu bir icmâdır ki, Hazret-i Peygamber'in dört halifesi zamanlarından Nehaî'nin, Mücâhid'in, Saîd b. Müseyyeb'in, Hakem b. Uyeyne'nin, Hammâd b. Ebû Süleyman'ın, Abdurrahman b. Kāsım'ın yaşadığı devre kadar bilâhilâf devam etmiştir.

Kadim *Buhârî* şârihlerinden Hattâbî Ebû Süleyman el-Büstî, Tahâvî'ye muhalefet ederek bu icmâı inkâr etmiş, delil olarak da, "Ebû Saîd el-Hudrî ile İbn Ömer buğdaydan fitrenin nısf sâʿ olduğuna muvafakat etmemiştir" demiştir. Şârih Aynî, Hattâbî'nin bu inkârını şöyle reddediyor: Ebû Saîd el-Hudrî Asr-ı saâdet'te Medine'de buğdayın azlığından dolayı buğday hakkındaki habere vâkıf değildi. Onun için Muâviye'nin ihbar veya ictihadına muhalefet etmiştir ki bunun icmâa bir tesiri yoktur. İbn Ömer ise tercümesi bunu takip edecek olan hadisinde arpa ile hurmanın sadaka-i fıtrını bildirmekten başka bir şey rivayet etmemiştir. Tahâvî'nin ve Ebû Dâvûd'un bir rivayetine göre, İbn Ömer, arpa ile hurmanın sadaka-i fıtrını Resûl-i Ekrem'den rivayet ettikten sonra, "Hazret-i Ömer zamanında Medine'de buğday çoğalıp da buğdaydan da fitre verilmeye lüzum görülünce nâs, (yani ashâb-ı kirâm) buğdayın 2 müddünü, (nısf sâını) diğer erzâkın 1 sâına muadil addettiler" demiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den bu babda İmam Buhârî'nin bir rivayetinde ki yukarıda zikretmiştik, Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, "Bir hac veya umre için Muâviye Hicaz'a geldiğinde bir hutbe irat ederek, 'Öyle zannediyorum ki 2 müd buğday, 1 saʿ hurmaya muadildir' demişti. Halk da bununla amel etmeye ve nısf sâʿ buğdaydan sadaka-i fıtır vermeye başladı. Ben hurma ile arpadan 1 sâʿ veririm" demiştir.

Nevevî de Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisini zikrettikten sonra, "Bu hadis Ebû Hanîfe'nin mu'temedidir. Şu kadar ki bir fi'l-i sahâbîdir. Muâviye kendi re'y ve ictihadını bildirmiştir. Resûl-i Ekrem'den işittiği bir haberi nakil ve hikâye etmemiştir" diyerek Hanefîler için delil olamayacağına işaret etmişse de doğru değildir. Hadiste Muâviye'nin bu tebliği halkça kabul edilip mûcibiyle amel edildiği bildiriliyor ki bu bir icmâdır. Hem de Hulefâ-yi Erbaa'nın da dahil bulunduğu icmâ-ı ümmet.

---

925 عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: كنا نعطيها في زمن النبي صلى الله عليه وسلم صاعا من طعام أو صاعا من تمر أو صاعا من شعير أو صاعا من زبيب، فلما جاء معاوية وجاءت السمراء قال: أرى مدا من هذا يعدل مدين.

{B1508 Buhârî, Zekât, 75.}

926 Beyhakī'nin bu hadisteki senedi şöyledir:

عن حاتم بن إسماعيل عن جعفر بن محمد عن أبيه، عن علي رضي الله عنه [[نصب الراية لأحاديث الهداية: ج ٢، ص 314

{Müellifin verdiği bu senettele gelen rivayet "*buğdaydan nısf sâ'*" ifadesini içermemektedir. Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, II, 413; BS7776 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 272. Bu ifadeyle Hazret-i Ali'den gelen rivayet *Nasbü'r-râye*'de başka bir isnadla Dârekutnî'den nakledilmektedir. Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, II, 413; DK2088 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 148.}

Mâlûmdur ki Ca'fer es-Sâdık'ın, babası Muhammed el-Bâkır'dan, onun da babası Ali Zeynelâbidîn'den, onun da babası Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhümden rivayetleri suretiyle teşekkül eden silsile-i isnâd usûl-i hadîs ıstılahında "silsiletü'z-zeheb" (altın kordon) namıyla yâdolunur ki en kuvvetli isnadlardandır. Binaenaleyh Hazret-i Ali'den gelen bu rivayet kuru üzümden sadaka-i fıtrın 1 sâ' olduğunun en kuvvetli delillerinden birisidir.

927 عن ثعلبة بن أبي صعير رضي الله عنهما عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صاع من بر أو قمح على كل اثنين صغير أو كبير حر أو عبد، ذكر أو أنثى، أما غنيكم فيزكيه الله وأما فقيركم فيرد الله عليه أكثر مما أعطاء.

{D1619 Ebû Dâvûd, Zekât, 21.}

928 عن الحسن رحمه الله قال: خطب ابن عباس في آخر رمضان على منبر البصرة فقال أخرجوا صدقة صومكم! فكان الناس لم يعلموا. قال من ههنا من أهل المدينة قوموا إلى إخوانكم، تعلموهم فانهم لا يعلمون. فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم هذه الصدقة صاعا من تمر أو شعير أو نصف صاع من قمح .

{D1622 Ebû Dâvûd, Zekât, 21.}

929 أخرج الحاكم في المستدرك عن ابن عباس أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر صارخا ببطن مكة ينادي، إن صدقة الفطر حق واجب على كل مسلم، صغير أو كبير، ذكر أو أنثى حر أو مملوك، حاضر أو باد، مدان من قمح، أو صاع من شعير أو تمر. وقال صحيح الإسناد ولم يخرجاه بهذه الألفاظ (نصب الرايه : ج 2، ص 114)

{Metindeki "أو باد، مدان من قمح، أو صاع من شعير" ifadesi kaynakta "أو باد، صاع من شعير" şeklinde kayıtlıdır. NM1492 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 578.}

751

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ عَلَى الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ وَالْحُرِّ وَالْمَمْلُوكِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sadaka-i fıtrı küçüğe, büyüğe, hürre, memlüke arpadan 1 sâʿ, hurmadan da 1 sâʿ vacip kıldı. {B1512 Buhârî, Zekât, 78.}

İZAHI

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bundan evvel Nâfiʿ tarikiyle yine İbn Ömer'den bir rivayeti daha vardır ve daha uzundur. İbn Ömer radıyallahu anhümâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sadaka-i fıtrı yahut sadaka-i ramazanı erkek, kadın, hür, memlük üzerlerine hurmadan 1 sâʿ, arpadan da 1 sâʿ vâcip kılmıştır. Fakat nâs (Muâviye'nin bir hitâbesi üzerine) yarım sâʿ buğdayı 1 sâʿ hurmaya muadil kıldı. Râvi Nâfiʿ demiştir ki: İbn Ömer sadaka-i fıtrı hurma ile vermeye devam ederdi. (Yalnız bir kere) Medine halkı hurmaya muhtaç olmuştu. Hurma kahtı vardı. O sene hurma bulmak mümkün olmadığından, İbn Ömer fitresini arpa ile verdi. İbn Ömer büyük, küçük infak ettiği kimselerin fitrelerini de verirdi. Hatta (mevâlîsi bulunduğumuzdan) bizim çocuklarımızın fitrelerini de verirdi. Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâ, sadaka-i fıtrı (hükümetin bayram sabahı) faaliyete geçen zekât âmillerine verirdi. Halbuki halk bayramdan bir veya iki gün evvel verirdi.[930]

930 عن نافع، عن ابن عمر رضى الله عنهما قال: فرض النبي صلى الله عليه وسلم صدقة الفطر أو قال (صدقة) رمضان (شك الراوي في المقول منها) على الذكر و الأنثى والحر والمملوك صاعا من تمر، أو صاعا من شعير، فعدل الناس به نصف صاع من بر فكان ابن عمر يعطي التمر. فأعوز (أي إحتياج) أهل المدينة إلى التمر (فلم يجدوه) فأعطى شعيرا. فكان ابن عمر يعطي عن الصغير و الكبير. حتى إن كان يعطي عن بني. وكان ابن عمر رضي الله عنهما يعطيها الذين يقبلونها وكانوا (الناس) يعطونه قبل الفطر بيوم أو يومين.

{B1511 Buhârî, Zekât, 77. Müellifin parantez içinde gösterdiği ifadeler kaynakta yer almamaktadır.}